THEOLOGIA
MORALIS UNIVERSA

AD MENTEM S. ALPHONSI M. DE LIGORIO

PIO IX. PONTIFICI M.

DICATA

AUCTORE

CANONICO PETRO SCAVINI

NOVARIENSIS ECCLESIÆ CATHEDRALIS PRÆPOSITO

Editio quarta Neapolitana
post septimam Mediolanensem, ultimam ab Auctore omnino expolitam et auctam

ADDITAMENTIS JURI ECCLESIASTICO ET CIVILI
UTRIUSQUE SICILIÆ REGNI CONGRUENTIBUS LOCUPLETATA

OPERA ET STUDIO SACERDOTIS G. S.

ACCEDIT COLLATIO CODICUM CIVILIUM
PEDEMONTANI, AUSTRIACI, GALLIARUM, PARMENSIS, STATUS ECCLESIASTICI,
MUTINENSIS ATQUE ETRURIÆ

TOMUS SECUNDUS

De Virtute Religionis; de Justitia et Jure; de Restitutione, ac de Virtutibus Theologicis.

NEAPOLI

EX TYPIS PASCHALIS ANDROSII
in via *Banchi nuovi* 13 p. p.

1860

TRACTATUS QUINTUS

DE VIRTUTE RELIGIONIS

Ut homo dicatur bene et honeste vivere, requiritur tum ut declinet a malo, tum ut faciat bonum juxta illud Psalmi 6: *declina a malo et fac bonum*. Jam vero declinabit a malo, si nunquam in agendo se abripi sinat a principiis actum humanum allicientibus ad malum: faciet bonum, si a principiis contrariis, actum nempe allicientibus ad bonum, fortiter suaviterque concussus honestatem complectatur—Postquam de primis principiis fuit disputatum, superest ut disseratur de ceteris, quae actum alliciunt vel ad bonum naturale, et sunt *virtutes Morales*: vel ad bonum supernaturale, et sunt *virtutes Theologicae* ac *Sacramenta*. Aliquid praemittamus de virtutibus generatim.

DISPUTATIO PRAEAMBULA

De virtutibus, ac de religionis natura et actibus.

Q. 1. *Quid est virtus generatim?*

R. Virtus in sensu latissimo idem est ac *vis* seu *efficacia*, quo sensu et fortitudo et gratia miraculorum et ipsarum rerum naturalium efficacitas, virtus appellatur[1]. In sensu vero stricto virtus communiter definiri solet cum Augustino: *Animi habitus hominem inclinans ad bene recteque operandum*[2]. Est nempe bona qualitas animum constanter et efficaciter disponens ad bonum: unde vera virtus ea non est, quae pro data facultate oblataque occasione non operatur; sicut flamma quae non urit, non est genuina.

Virtutes aliae sunt *divinae* sive ordinis supernaturalis, et Theologicae nuncupantur, quae scilicet habent pro objecto immediato Deum uti auctorem gratiae et gloriae. Aliae sunt *humanae*, sive ordinis naturalis, quae scilicet versantur circa objecta cognoscibilia ratione naturali hominemque perficientia intra rationis limites[3]. Homo utrisque opus habet, ut ostendit Angelicus[4]: *humanis* videlicet, quibus naturalem felicitatem assequatur; *divinis*, quibus valeat etiam ad felicitatem supernaturalem pervenire.

Virtutes Theologicae tres sunt ex Apostolo: *fides*, *spes*, *charitas*, *tria haec*[5]: fides respicit Deum uti primam veritatem; spes uti nostram beatitudinem; charitas uti summum bonum — Virtutes autem humanae duplicis sunt generis; nam si perficiant intellectum, seu hominem in cognitione veri, dicuntur *intellectuales*. Porro virtus intellectualis, si conducit ad consideranda prima principia, dicitur *intelligentia*; si conducit ad considerandas ipsorum principiorum conclusiones, dicitur *scientia*; si conducit ad considerandas altissimas causas, dicitur *sapientia*[6]. Si vero virtutes perficiant appetitum, seu honestatem et mores, dicuntur *morales*: quae quidem quatuor sunt, prudentia[7], ju-

1 I Machab. 6; Math. 7; Sap. 7, 17. *Virtutis* nomen a *viro* derivatum est; quia dicta vis et efficacia major est in viro, quam in foemina.

2 Lib. I *contra Julian. c.* 3 Etiam actus singulares, qui boni sunt, ex communi usu *virtutes* nuncupantur. V. Stapf. § 97.

3 Virtutes etiam *infusae* dicuntur: et sunt illae, quae a Deo nobis infunduntur vel quoad modum tantum, si nempe illae per actuum frequentiam etiam naturaliter acquiri possunt, uti sunt virtutes humanae; vel quoad entitatem, si videlicet per nos naturaliter acquiri non possunt, sed sunt ordinis supernaturalis, uti sunt virtute Theologicae.

4 1, 2, q. 62, a. 1.

5 1 Cor. 14.

6 S. Thomas, 1. 2, q. 57, a. 2.

7 Prudentia licet sit virtus intellectualis moralis, quia et mentem perficit in veritatis speculatione,

stitia, temperantia et fortitudo. Et hae virtutes *cardinales* dicuntur, vel quia super iisdem tanquam porta super cardine suo tota hominis vita verti debet; vel quia ipsae aliarum virtutum veluti matres et cardines sunt. Et 1. in iis tota fundatur vita hominis; nam per *temperantiam* homo moderatur affectus in se ipso, per *justitiam* moderatur actiones erga alios, per *prudentiam* omnia haec secundum rectum ordinem disponit, demum per *fortitudinem* fit aptus ad superanda quae identidem occurrunt obstacula [1]; 2. in iis ceterae virtutes continentur: sane per istas jam satis benemoratus homo habetur, ut nihil amplius in eo desideretur in ordine moris.

An (quaeres) *omnes virtutes ita sint inter se connexae, ut qui unam habet et alias virtutes debeat necessario possidere*? — R. Cum Billuart: certum est 1. omnes virtutes Theologicas non esse inter se connexas; amissa enim charitate per peccatum, possunt remanere fides et spes: 2. neque omnes virtutes intellectuales inter se connexas esse; neque enim qui habet unam scientiam, ideo habet et ceteras — Tota quaestio est de virtutibus moralibus: contra Scotistas commune est cum Angelico, omnes virtutes morales perfectas, etiam acquisitas [2], ita inter se connexas esse, ut qui una caret, nullam perfecte habeat, non quidem hoc sensu, quod debeant actu omnes virtutes exerceri; sed quod adesse debeat vera dispositio ad omnes communes virtutes exercendas subjecto proportionatas, occasione adveniente. Ratio est: non est perfecta virtus sine perfecta prudentia, cum sit prudentiae omnem virtutem secundum ordinem disponere; sed perfecta prudentia importat appetitum rectum circa omnia, quae agenda occurrunt, alioquin perfecta non esset; ergo prudentia perfecta habet comites alias virtutes. Hinc Augustinus: *Virtutes, quae sunt in animo humano, quamvis alio atque alio modo singulae intelligantur; nullo tamen modo possunt separari ab invicem* [3]

An (inquires) *virtutes consistant in medio, et sint inter se aequales*? Medium generatim est illud, quod inter duo extrema positum ab iis aequaliter distat; erit ergo in medio virtus, si media consistat inter duo vitia, quae hinc inde ei opponantur, unum per excessum, aliud per defectum. Ex quo jam patet, alias virtutes in medio consistere, uti est liberalitas, cui opponitur hinc prodigalitas, inde avaritia; alias vero mediocritatem non admittere, uti est charitas in Deum, contra quam per excessum ex se peccari non potest; nam *modus diligendi Deum est diligere sine modo*[4] — Non omnes autem virtutes sunt ejusdem dignitatis; nam aliae aliis nobilius habent objectum: sic inter Theologicas eminet *charitas*, quae est omnium complementum: inter intellectuales eminet *sapientia*, quia altissima scrutatur: inter morales praeeminet *religio*, cum magis ad Deum accedat, nempe *in quantum operatur ea, quae directe et immediate ordinantur in honorem divinum* [5].

Q. 2. *Quid est Religio*?

R. Religionis nomen a *religando* ducit d. Augustinus; quia nempe haec virtus *cum Deo nos ligat, eique plane devincit*[6]. Triplici autem sensu nomen Religionis accipi solet: — 1. pro societate hominum Deo O.M. cultum exhibentium, et sic dicitur *Religio Catholica*; — 2. pro coetu quorundam, qui per observantiam consiliorum Evangelii sub certa regula ab Ecclesia approbata Deo specialiter inserviunt, et sic dicitur v. g. Religio s. Benedicti, s. Dominici, etc: et qui haec Instituta amplectuntur, *Religiosi* appellantur; — 3. pro peculiari quadam virtute morali, quae hominem inclinat ad Deum colendum.

Hoc ultimo sensu religionis nomen hic a nobis accipitur, eamque cum d. Thoma [7] sic definimus, ut sit: *Virtus moralis nos inlinans ad exhibendum cultum Deo debitum tanquam supremo rerum omnium*

et voluntatem dirigit in boni prosecutione; communiter tamen inter morales virtutes adnumeratur, quia opus et praxim potissimum respicit.

1 S. Thomas, *In quaest. disp. de virt. card.* a 1 — D. Bernardus, *De convers. ad Cler.* c. 10.

2 1. 2, q. 65, a. 1. Diximus 1 *perfectas*, quae nempe firmiter subjectum actuent ac perficiant, illudque inclinent ad bonum opus faciendum bene, constanter, prompte et facile. Si enim imperfecta sit ea virtus, quatenus non est nisi aliqua simplex inclinatio, utique nulla datur cum aliis connexio: sic *videmus aliquem ex naturali complexione, vel ex aliqua consuetudine esse promptum ad opera liberalitatis, qui tamen non est promptus ad opera castitatis*, ait s. Thomas — 2 *etiam acquisitas*; etenim de virtutibus moralibus infusis, quae sunt a charitate inseparabiles, utpote gratiae sanctificantis proprietates, nulla quaestio; nam omnia dona pariter cum illa.

3 L. VI. *de Trin.* c. 9.

4 S. Bernardus. L. *de dilig. Deo.*

5 D. Thomas, 2. 2. q. 81, a 6.

6 *De vera Rel.* c. 5.

7 2, 2, q. 81, a. 2.

Domino. Dicitur: 1. *virtus*; nam habitus, qui ad cultum Deo exhibendum inclinat, honestus est et laudabilis, ideoque ad virtutem pertinet; 2. *moralis*, non theologica; quia non versatur directe circa Deum uti objectum materiale, sed circa cultum Dei, et in eo dirigendo, fovendo et bene ordinando tota occupatur: unde patet eam perficere mores; 3. *ad exhibendum cultum Deo*; nam per Religionem licet etiam Sancti colantur, adhuc ipse colitur Deus in Sanctis, quibus sanctitatem suam communicavit. Hoc sensu ait Apostolus: *Soli Deo honor et gloria* [1]; 4. *debitum tanquam Supremo rerum omnium Domino:* in quo quidem consistit ratio hujus cultus.

Ex his patet: — 1. *Objectum materiale* religionis esse actus omnes, qui cultum Deo exhibendum constituunt; nam materiale objectum alicujus virtutis est illud, circa quod ipsa immediate versatur: atqui religio versatur circa actus, quibus debitus Deo honor exhiberi potest; — 2. *Objectum formale* esse specialem illam honestatem et convenientiam, quae est in divino cultu: seu est cultus Dei, sed prout divinae excellentiae, nostraeque submissionis est signum. Sane quid est objectum formale virtutis? est specialis ea ratio, sub qua virtus in objectum materiale tendit; — 3. *Deum* non esse, nisi *objectum cui* religionis; objectum enim *cui* est illud, quod attingitur ab aliqua virtute, non quidem immediate, sed alio mediante, quod quidem virtus illa primario et directe considerat. Atqui talis est Deus in religionis virtute, quae nempe eum attingit quidem, sed mediantibus actibus, quibus idem colitur.

Q. 3. *Quid est cultus Deo debitus?*

R. Cultus Deo debitus definiri potest: *Complexio illorum omnium actuum, quibus infinitam Dei excellentiam testamur, eidemque famulatum exhibemus.* Quare haec cultui inhaereant necesse est: 1. testimonium excellentiae illius, qui colitur; 2. submissio illius qui colit: nempe cultus est honor cum submissione — Duplex cultus distinguitur: *internus* unus, qui intus in animo maxime residet, uti est oratio ac devotio; *externus* alter, qui praecipue ministerio corporis exercetur, uti est adoratio, votum, juramentum, sanctificatio festorum. Quae divisio ex eo deducitur, quod homo sicuti constat animo et corpore; ita animo simul et corpore Deum suum colere tenetur.

Dices: *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare*; non ergo cultu externo colendus — R. Hisce verbis Christus [2] voluit solum excludere actus malos et falsos, quales erant gentilium coeremoniae et sacrificia; et etiam bonos, sed mere corporeos quales erant coeremoniae et sacrificia judaica, quae non erant, nisi umbrae et figurae rerum spiritualium, et natura sua non procedebant ex interiori spiritu, et raro ei sociabantur. Nempe ibi Christus loquebatur cum muliere Samaritana: eam porro docet, quod venit hora, qua veri adoratore adorabunt Deum non amplius in ignorantia et falsitate, ut Samaritani faciunt in monte Garizim, sed ubique et quidem *in veritate*, id est cultu vero, sincero et recto: nec etiam amplius solo corpore, ut hactenus Judaei in templo Hierosolymitano, sed ubivis gentium, et *in spiritu*, id est vitali cultu, ab interiori procedente. Unde patet per id non excludi cultum externum, imo potius animari ac perfici [3].

Adde: si coeremoniae atque externi ritus essent rejiciendi, omnia Sacramenta ipsaque Eucharistia, quae in symbolis corporeis consistunt, a lege nova abjicienda forent: quod est absurdum etiam apud ipsos haereticos. Sine Sacramentis enim et sacrificiis Ecclesia nequit consistere; quia sine iis nequit esse visibilis et nequit uniri et congregari. Adde: hac coeremoniae sunt ornamenta, excitamenta et effectus spiritus; nam manant ab interno spiritu fidei, spei, charitatis et devotionis; ergo ad spiritum pertinent, quasi effectus ad causam, quasi actus externus ad internum. Ita Cyrillus, Ambrosius, Hilarius, etc. [4].

1 I Tim. 1.

2 *Joann.* 4. — *V.* Scotti. *Teoremi*, ecc. parte 4. teor. 3: la magnificenza del culto divino irragionevolmente si condanna come perniciosa allo Stato — Chateaubriand. *Genio del Cristianesimo*, parte IV — Tassoni. *La religione dimostrata*, vol. III c. 24: bellezze, e buoni effetti del culto cattolico — Bergier, *Dizionario*, V. Culto — Valsecchi. *Fondamenti della religione*, lib. II. c. 3: Del culto esteriore. La ragione lo suggerisce, la Rivelazione lo determina. Vaneggiamenti della gentilità: errori de' filosofi — Opusc. *Quattro anni di esperienza della Religione cattolica*, c. 3 — Frayssinous, *Difesa del Cristianesimo*: del culto.

3 S. Cyrillus scripsit septemdecim libros de adoratione in spiritu et veritate.

4 *V. De Sacramentis in genere*, ubi *de coeremoniis*.

DISPUTATIO PRIMA

De actibus religionis internis

CAPUT PRIMUM

De devotione

Q. 1. *Quid est devotio?*

R. A verbo *devovere* devotionem deduxit Angelicus: *devoti dicuntur qui seipsos quodam modo Deo devovent, ut ei se totaliter subdant* [1]. Definitur autem devotio: *voluntas prompta faciendi quaecumque pertinent ad Dei famulatum.* Dicitur: — 1. *voluntas*, qua non magis ipsa vovendi facultas indicatur, quam ejusdem actus et exercitium. —2. *prompta;* ea enim est indoles sincerae devotionis, ut animum faciat alacrem et expeditum in omnibus, quae sunt ad Deum juxta illud*: paratum cor meum, Deus, paratum cor meum* [2];— 3.*faciendi*, etc.; nam *probatio amoris exhibitio est operis.* Ex his porro deducitur:

1. Licet vera devotio plerumque adjunctam habeat interiorem quandam animi laetitiam; non tamen effectus illi ad devotionis naturam ita pertinent, ut sine iis devotio ipsa stare non possit. Animi promptitudo etiam cum summa sensuum acerbitate consistit, ut patet exemplo ipsius Christi, qui *coepit pavere et taedere* [3]. Sic plures Sancti in summa ariditate fuerunt, ita Deo permittente, vel ad eos in humilitate conservandos, vel ad ipsorum fidem firmandam [4]; — 2. errant qui credunt devotionem pertinere tantum ad Monachos, Moniales et Ecclesiasticos, adeo ut promptitudo in Dei famulatu non omnium sit: neque teneantur saeculares, quae Dei sunt, sollicite curare. Quare fortiter sunt redarguendi qui devotos passim irrident, atque de imprudentia accusant Confessarios devotionem suis poenitentibus suadentes, quasi nempe studium et alacritas sit tantum ponenda in iis, quae sunt mundi [5] *(A).*

An (quaeres) *devotio differat a charitate?*

R. Etiamsi vera devotio praesupponat Dei charitatem et cum ipsa strictissime conjungatur; differt tamen in hoc, quod charitas efficit quidem ut omnia generatim Dei praecepta rite observentur juxta illud Christi:*Si diligitis me, mundata mea servate* [6]; devotio autem hoc superaddit, ut eadem observentur quadam animi promptitudine et alacritate plane singulari. Nempe ex praeclarissimo devotionis magistro s. Francisco Salesio, si charitas est quidam veluti ignis, devotio est quaedam quasi flamma ignis ejusdem: hinc ut quis dicatur *vere devotus*, praeter charitatem, habere debet quandam animi vivacitatem in ponendis actionibus, quae charitatis sunt propriae — Ex quo patet quanta sit devotionis excellentia:*Credetemi*, ait Salesius, *la devozione è la dolcezza delle dolcezze ; è la regina delle virtù, perchè essa è la perfezione della carità: se la carità è un latte, la divozione è la crema : se essa è una pianta, la divozione è il fiore: se è una pietra preziosa, la divozione è il lustro di essa : se è un balsamo prezioso, la divozione è l' odore di soavità, che conforta gli uomini e rallegra gli Angioli* [7].

Q. 2. *Quaenam est devotionis causa, effectus et finis?*

R. Duplex est *causa devotionis*. Alia extrinseca et primaria, et est Deus, qui dona sua, prout vult, elargitur, et *quem vult, religiosum facit*, ut ait s. Ambrosius [8]. Alia intrinseca et secundaria, et est consideratio tum divinae bonitatis, tum nostrorum defectuum : prima consi-

1 2, 2, q. 82, a. 1.
2 Ps. 56.
3 Marc. 14.
4 Devotio in simplicibus et mulieribus magis abundare solet, quia qui scientia et ingenio praeditus est, nimis confidens de se ipso, non totaliter se subdit Deo. *Si tamen scientiam et quamcumque aliam perfectionem homo perfecte subdat, ex hoc ipso devotio augeretur*: ita Angelicus, 2. 2, q. 82, a. 3.

5 *Cattolico*, Gior. Rel. Lugano, vol. v. art. Il Bigottismo.
6 Joann. 14.
7 *La Filotea* et in Epist. 31 habet: *vi è differenza fra un uomo dabbene ed un uomo divoto: quello è uom dabbene che osserva i comandamenti di Dio, benchè non con gran prontezza e fervore; ma quello è divoto che non solamente li osserva, ma li osserva volontieri, prontamente e con gran coraggio.*
8 In Luc. c. 9.

deratio excitat dilectionem; secunda impedit praesumptionem: utraque ergo mirifice juvat devotionem—Duplex item est *devotionis effectus* ex Angelico [1]. Primus est salutaris quaedam tristitia, quae enascitur ex nostrae imfirmitatis consideratione juxta illud: *Ad me ipsum anima mea conturbata est... quare tristis es, anima mea? spera in Deo* [2]. Hinc secundus effectus est spiritualis laetitia, quae sponte consurgit ex meditatione bonitatis Dei juxta illud: *Memor fui Dei et delectatus sum* [3]—Tandem *finis devotionis* in eo situs est, ut anima facilius possit pervenire ad illam perfectionem, quam sic Christus commendat: *Estote... perfecti sicut et Pater vester coelestis perfectus est* [4].

Q. 3 *Quid est christiana perfectio, et an omnes obliget?*

R. Ad 1: Christiana perfectio est consecutio nostri ultimi finis, *inchoative* quidem in hac vita per gratiam, *complete* vero in altera per gloriam; res enim quaelibet dicitur in genere suo perfecta, quando finem ad quem facta est, consequitur. Jam vero quisnam est, ex christianae Religionis dictamine, ultimus noster finis? non alius, nisi Deus O. M.; qui ergo Deum amat, perfectus est: *Qui manet in charitate, in Deo manet et Deus in eo* [5]. Hinc Apostolus vocat charitatem *vinculum perfectionis* [6].

R. Ad 2: Dupliciter potest attendi perfectio: vel prout tantum excludit quod est charitati contrarium, et est solum peccatum mortale: quo sensu omnis perfectio est de necessitate salutis; cum nemo salvari possit sine charitate. Vel prout etiam excludit quae impediunt, quominus affectus totaliter dirigantur in Deum (quantum vitae infirmitas patitur): et hoc sensu obligat eos solum, qui se totos Deo manciparunt in aliquo peculiari statu; non vero ceteros, quasi nempe ea necessaria sit ad salutem, nam etiam sine illa charitas esse potest [7] *(B)*.

Q. 4. *Quid sentiendum est de quibusdam exterioritatibus, quas aliquando videre est in devotis, praesertim incipientibus?*

R. Vel exterioritates hujusmodi respiciunt actiones communes et ordinarias, quae nempe non indicant, nisi pietatem communem et ordinariam, qualem habere omnes Christiani deberent: uti sunt v. g. Sacramentorum frequentia, modestia in habitu et gressu, peccati odium, Ecclesiae reverentia, obsequium erga Altaris Ministros, studiosa praeceptorum Dei et Ecclesiae observantia, etc. Vel actiones particulares atque extraordinarias, quae indicant pietatem particularem et extraordinariam, uti sunt ciliciorum usus, jejunia specialia, singultus in Ecclesia. etc.

Si 1, exterioritates illae permittendae sunt, imo commendandae et fortiter injungendae; de his enim Christus ait: *Videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in coelis est* [8]. Do his sic Philoteam alloquebatur Salesius: *Filotea, fate professione apertamente di voler essere divota, e non vergognatevi delle azioni comuni, e che sono a proposito per condurci all'amor di Dio; confessate arditamente, che voi procurate di meditare, che voi vorreste piuttosto morire che peccare mortalmente, che voi volete frequentare i Sacramenti, seguire i consigli di colui che vi guida.*

Si 2, tunc si illae exterioritates particulares et extraordinariae in publico contingunt, ordinariae prohibendae sunt: tum quia animam exponunt periculo vanitatis propriae; tum quia spiritum Domini absque ulla causa subjiciunt profanorum irrisionibus. Haec sunt opera illa, de quibus dixit Christus: *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua... intra in cubiculum tuum, et clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito* [9]. Si vero contingant in privato, neque noceant corporis sanitati nec officiis propriis, nihil prohibet quominus concedantur ad devotionem fovendam: at si nocent, ut si caput aggravent, prohiberi debent; siquidem anima fieret minus apta ad ordinaria suae pietatis ac status exercitia.

CAPUT SECUNDUM

De oratione

Q. 1. *Quid est oratio?*

R. Oratio late sumpta est elevatio men-

1 2. 2. q. 82, a. 4
2 Ps. 41.
3 Ps. 76.
4 Matth. 5.
5 1 Jo. 4.
6 Col. 3.
7. S. Thomas. 2, 2, q. 184. a. 2.
8 Matth. 5.
9 Matth. 6 – *Vid.* Castelvetere. *Dirett.* n. 3. t. XI, c. 27 — Liguori, *Ho. Apost.* append. I, n. 27—Sales, *Filotea* ecc.

tis ad Deum, seu quivis pius animi affectus in Deum. In sensu vero stricto est *quoddam veluti mentis nostrae colloquium cum Deo, in quo rei alicujus obtinendae desiderium eidem patefacimus*. Communiter autem cum Damasceno solet definiri: *Petitio decentium a Deo*. Dicitur: — 1 *petitio decentium*, id est eorum quae honesta sunt, quaeque non dedecet neque homines a Deo petere, neque Deum hominibus elargiri; — 2 *a Deo*, tum ut pateat, orationem verum esse Religionis actum, quatenus homo per eam *Deo reverentiam exhibet, in quantum scilicet ei se subjicit et profitetur orando se eo indigere sicut auctore suorum bonorum* [1]; tum ut ostendatur orationem, proprie loquendo, soli Deo faciendam esse: quamvis enim ea dirigatur etiam ad Sanctos; semper tamen directe tendit in Deum, a quo solo quod per Sanctos petimus, consecuturos nos esse speramus *(C)*.

Q. 2. *An oratio sit necessaria ad salutem?*

R. Nullum est dubium, quin oratio adultis sit necessaria de jure divino ad salutem: illud enim de jure divino adultis necessarium est ad salutem, quod in Scripturis tum a Christo tum ab Apostolis uti tale praecipitur; atqui ita est de oratione. *Oportet semper orare et nunquam deficere: vigilate et orate ut non intretis in tentationem*, ait Christus [2]. *Sine intermissione orate: volo viros orare in omni loco.. similiter et mulieres*, ait Apostolus [3]. Adde populorum consensum; etenim vel apud idolorum cultores opinio semper fuit, Divinitatem esse invocandam tum ad mala propulsanda, tum ad felicem rerum successum. Adde naturae impulsum, qui nos quasi per vim trahit ad efflagitandum auxilium in necessitate [4]. Hujus autem gravis praecepti duplex est ratio: — 1a ex parte Dei; quia Deus gratias suas, si pancas excipias, v. g. initium fidei, sub ea tantum conditione nobis elargiri ordinarie solet, ut easdem orando expostulemus. Unde Augustinus ait: *Constat Deum alia non orantibus sicut initium fidei, alia nonnisi orantibus praeparasse, sicut usque ad finem perseverantiam.* Huc facit illud: *non habetis propter quod non postulatis* [5]; — 2a ex parte hominis; quia summa ejusdem est indigentia, ita ut quisque merito cum Propheta debeat exclamare: *Libera me, quia egenus et pauper ego sum... adjuva me. Domine Deus meus* [6]. Qnare sic concludit Angelicus: *Ad orationem quilibet homo tenetur ad bona spiritualia procuranda quae nonnisi divinitus dantur: unde alio modo procurari non possunt, nisi ab ipso petantur* [7]. Hinc probabilius ac communiter docent, adultis orationem necessariam quoque esse necessitate medii ad salutem; illud enim est de necessitate medii, sine quo, attento divino ordine Providentiae, salus obtineri non potest: atqui talis est oratio [8].

Q. 3. *Quandonam obligat orationis praeceptum?*

R. Obligat orationis praeceptum per se, et per accidens:

Obligat *per se:* 1. initio vitae moralis, quando scilicet homo usum rationis adipiscitur; tunc enim tenetur se ad Deum convertere eum, ut omnium bonorum fontem agnoscere, ac tanquam supremo rerum omnium Domino se eidem subjicere: ad quod morifice oratio inservit ex s. Thoma [9]; 2. tempore mortis: tunc enim maxime necessaria est perseverantia finalis, quae absque oratione obtineri non potest; 3. saepe in vita, ut impleatur illud Christi: *Vigilate... omni tempore orantes, ut digni habeamini... stare ante Filium hominis: oportet semper orare* [10]. Quae tamen verba non probant singulis physice momentis orandum esse, quod foret impossibile; sed orandum esse omni tempore opportuno, idest *per certa intervalla horarum et temporum*, ut ait Augustinus [11]. Porro alii docent orandum esse sub gravi saltem semel in anno; alii semel in mense; alii autem saepius [12]. Ceterum, notat Concina, Confessarius magis sollicitus esse debet in declaranda frequenter orandi necessita-

1 S. Thomas, 2. 2. q. 83, a. 3. Circa orationem plures errarunt. Alii voluerunt nihil a Deo determinate petendum esse, sed totum ipsius voluntati relinquendum: ita Quietistae. Alii docuerunt nunquam omnino esse ab orationibus desistendum: ita Mesaaliani, qui habiti sunt ut haeretici sub nomine *Euchitarum*. Alii frustra orari contendunt; vel enim Deus res nostras non curat, ita Epicurei: vel omnia fato reguntur, ita Fatalistae His essent addendi Wicleflatae, Lutherani, Calvinistae et Jansenistae, si suis principiis starent; negant enim homini veram elactionis libertatem.

2 Luc. 18 et 24.

3 I Thess. 5; et 1 Tim. 2.

4 V. Tertullianus, *De testim. animae.*

5 Jac. 4.

6. Ps. 108.

7 In 4, d. 15, q. 4, a. 1.

8 S. Thomas, 2, 2, q. 83, a. 1 — Liguori, *Del gran mezzo della preghiera.*

9 1, 2, q. 89 a. 6.

10 Luc. 18 et 21.

11 Ep. 130.

12 Qui tamen suae salutis sollicitus est, non desi-

te, quam in determinanda omissae orationis gravitate.

Obligat vero *per accidens:* 1. quoties urget aliquod praeceptum, quod impleri non possit absque oratione. v. g. susceptio Eucharistiae; qui enim tenentur ad finem, tenentur etiam de mediis ad illum; 2. quando gravis insurgit tentatio, praesertim contra castitatem: *Statim ut libido titillaverit sensum*, ait d. Hieronymus, *erumpamus in vocem: Domine auxiliator meus* [1]. Ait enim Sapiens: *Scivi, quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det* [2]; 3. quando imminet gravis calamitas: haec siquidem maxime est oratione avertenda [3].

Q. 4. *Quinam invocandi oratione nostra?*

R. Deus et Sancti: Deus invocandus est uti Auctor bonorum omnium et Dator; cum ipse solus sit eorum causa et fons. Sancti autem invocantur tanquam patroni apud Deum ipsum [4]: sane vel inter homines non solum rogamus eum qui nos exaudire valet, sed etiam eos, qui apud illum intercedere possunt; quid ergo prohibere potest, ne Deum per sanctos nobis propitium reddamus? *Ira Dei*, ait d. Hieronymus, *precibus Sanctorum frangitur* [5]. Id commendant Scripturae exempla, praxis universalis ac perpetua et constans Ecclesiae traditio [6]. Hinc merito *affirmantes... Sanctorum memorias frustra frequentari, omnino damnandos esse prout jam quidem eos damnavit* (in Nicaeno II), *et nunc etiam damnat Ecclesia* (in Tridentino). [7]

Praestat autem, ut prae ceteris Sanctis B. Virginem invocemus; nam si unus vel alter Sanctus ad hoc vel illud beneficium obtinendum singularis advocatus habetur [8], Maria ad omnia obtinenda est advocata universalis. Adde excellentissimam Virginis dignitatem adeo; ut pro ea specialis cultus determinatus sit; atquo quis dignior est, eo efficacius interpellat. Quare placet hic concludere verbis Gloriosissimi Pontificis Pii Papae IX, qui Encyclica *Qui pluribus*, postquam commonuit assiduis orationibus esse insistendum, ut Ecclesia sancta Dei, omnibus adversitatibus et erroribus penitus sublatis, optatissima tranquillitate fruatur, et fiat unum ovile et unus pastor, addit: *Ut autem clementissimus Dominus facilius inclinet aurem suam in preces Nostras et Nostris annuat votis, deprecatricem apud Ipsum semper adhibeamus Sanctissimam Dei Genitricem Immaculatam Virginem Mariam, quae nostrum omnium dulcissima mater, mediatrix, advocata et spes fidissima ac maxima fiducia est, cujus patrocinio nihil apud Deum validius, nihil praestantius* [9].

Sed licebitne (inquies) *Christiano privatim commendare se precibus animarum in purgatorio degentium?* — Sunt qui negant; quia purgatorio detenti non sunt in statu orandi, sed magis, ut oretur pro eis. Communius tamen et probabilius affirmant Bellarminus, Estius, Gotti, Lessius, Sylvius et alii; siquidem omnes qui sunt in purgatorio, amici Dei sunt: hinc legimus, animas Paschasii et s. Severini miracula fecisse adhuc in purgatorio degentes [10]. Non repugnat autem eos, qui nostris precibus indigent, posse pro nobis utiliter ora-

nit identidem ad orationem confugere, mane praesertim ac vespere; quod quidem tempus universali piorum consuetudine consecratum est. *Et quaeso*, ait Stapf, § 219, *quale judicium de illis ferendum est, qui more pecudum mane de stratu surgunt, illudque repetunt die finita, quin Dei suaeque relationis ad illum recordentur? qui demum bonorum operum fructus ex terra tam inculta, et inaquosa expectare possunt?* Aiunt tamen, obligationem orandi mane et vespere esse sub levi, quia sic apprehenditur; et eum absolutione indignum putant qui id non curat omnino, tum quia valde probabiliter magno orandi praecepto non satisfaceret, tum quia talis omissio signum esset magni teporis animi.

1 Ep. XXII *ad Eustach.*

2 Sap. 8.

3 V. Liguori, *Op. mor.* l. III in init.

4 Intellige etiam Angelos, et maxime Angelum nostrum custodem: cum enim ei specialiter commissa sit nostra persona, ei specialiter cordi sumus.

5 In Ezech. 13.

6 V. Klee, *Storia de' dogmi*, Mil. t. II, p. 280 — Orsini, *I fiori del Cielo*, c. 1.

7 *Tridentinum*, sess. 25 *de venerat SS.* declaravit, bonum et utile esse Sanctos invocare. Theologi vero docent respectu totius communitatis hanc invocationem esse de praecepto; cum ad eam teneantur Sacerdotes in Officio et Missa. Sed disputant an etiam singulis fidelibus sit in praecepto: saltem invocationem Virginis esse de praecepto *videtur colligi*, ait Deus, *ex ss. Patribus et communi sensu fidelium*: idque magis, quia Beata Virgo peculiari ac mirabili providentia mediatrix nostra constituta est — Volunt etiam ipsos infantes baptizatos ante usum rationis defunctos privatim invocari posse, cum sancti sint et regnent cum Christo. Diximus *privatim;* cultus quippe publicus nulli potest exhiberi sine Ecclesiae decreto — V. Liguori, *Opera dogmat.* sess. 25, n. 33.

8 V. Siniscalchi, *Il giorno santificato*, p. 2, c. ult. ubi longum texuit cathalogum Sanctorum qui invocantur vel pro peculiaribus provinciis vel pro peculiaribus hominum conditionibus, vel pro peculiaribus gratiis. It. V. Riva, *Manuale di Filotea*.

9 V. Mazzola, *De B. Virgine*, p. 3, disp. 5 et 6.

10 S. Gregorius, Lib. IV. *Dial.* c. 40; et s. Petrus Damiani, *Epist. de miraculis sui temporis*.

re; sicut viventes pro se invicem utiliter orant, licet etiam indigeant, ut pro ipsis oretur [1].

Q. 5. *Quid petere debemus per orationem?*

R. Petere debemus imprimis quae aeternae saluti expediunt, uti sunt bona spiritualia, sanctificatio, victoria in tentationibus, amor divinus et beatitudo: *quaerite... primum Regnum Dei et justitiam ejus*, inquit Christus [2]. Bona autem haec absolute a Deo petenda sunt; quia certum est, non posse nos iisdem abuti; *haec autem sunt quibus beatificamur*, ait Angelicus, *et quibus beatitudinem meremur*; *quae quidem Sancti orando absolute petunt, secundum illud Psalmi* 79: Ostende faciem tuam et salvi erimus [3]. Bona temporalia vero, uti fructus agrorum, sanitas corporis, scientia, nonnisi conditionato petenda sunt; quia saepe non expedit, ut nobis concedantur: *Eo tenore*, subdit Angelicus, *a Deo petimus ipsa, ut nobis concedantur secundum quod expediunt ad salutem*—Etiam mala temporalia, quae scilicet non sint peccata, sed poenae, v. g. infirmitas, paupertas, amoris proprii depressio, peti licite possunt ex recto fino, uti ad merita sibi camparanda, ad peccati poenas luendas; inquit enim Angelicus: *Hoc licet orare, quod licet desiderare*: atqui haec mala ex recto fino licet desiderare: ergo et orare. Hinc illud Augustini: *Hic ura, hic seca, hic non parcas, ut in aeternum parcas.*

Q. 6. *Pro quibus orare licet?*

R. Neque pro Sanctis, neque pro damnatis orandum est; illi enim beatitudine nunquam defutura jam potiuntur in coelo: unde Augustinus ait: *Injuriam facit Martyri qui orat pro Martyre* [4]; isti vero suppliciis aeternis jam sunt immutabiliter mancipiati in inferis. Est autem bonum orare pro justis, qui in igne purgatorii detinentur juxta celebre illud Judao Machabaei: *Sancta... et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur* [5]. Item orare licet (si de orationo privata est sermo [6]) pro omnibus, qui in terris degunt sivo fideles sint sive infideles, sive amici sive inimici, sivo peccatores sive justi, sive excommunicati sive non. Videlicet pro iis omnibus orare licet, quos jubemur diligere iuxta illud: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* [7]. Hinc Apostolus: *Obsecro... primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus: pro Regibus et omnibus qui in sublimitate sunt.. hoc enim bonum est et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri* [8].

Ordo autem ille in oratione nostra servari oportet, qui in charitate praescribitur; ita ut nostris in precibus peculiarem locum sibi habeant qui nobis consanguinitate, amicitia, beneficiis, religione, et societate magis conjuncti sunt; ubi enim fortius est vinculum, inde fortior enascitur obligatio [9]. Pro iis etiam specialiter orandum est, quibus vel scandalum vel ruinam spiritualem attulimus, ut sic quantum ipsis nocuit exemplum nostrum, tantum iisdem nostra prosit oratio.

Q 7. *Quaenam sunt conditiones, ut oratio legitime fiat?*

R. Praecipuae conditiones ad orationem sunt, ut fiat:

1. Cum *attentione*, id est ut orans serio cogitet quis, quid, et quem alloquatur; qui enim voluntarie distrahitur actu quo orat, incurrit in illam Dei reprehensionem: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* [10]. *Quomodo tu audiri postulas a Deo*, inquit s. Cyprianus, *cum tu te ipsum non audias* [11]? Et

1 Haec opinio evasit communis Romae, et pluribus etiam tuetur s. Alphonsus, *Gran mezzo della preghiera*, par. 1, c. 1; R. *Dissertazioni theologico-morali*, diss. 2, n. 15.

2 Math. 6.

3 2, 2, q. 83, a. 5.

4 Sermo 17 *de Verbis Dom.* — Suarez. *De oratione*, l. 11, c. 14 cum aliis arbitratur gloriam accidentalem Sanctorum in coelis augeri posse, ac licitum esse hoc augmentum pro illis orare.

5 II Macab. 11. — *Vid. Annali Religiosi*, t. IX, p. 28; ubi veritas catholica probatur ipsorum adversariorum testimoniis.

6 V. de Censuris, ubi de *effectibus excommunicat.*

7 *Math.* 12. «Imo, ait Stapf, § 208, quantus eorum est numerus, quibus alio modo opem ferre haud possumus, nisi per solam orationem? Et profecto quam insigniter relationem nostram tum ad Deum tum ad nos invicem testatam facimus, dum ceu filii ejusdem familiae ad Deum communem Patrem nostrum pro nobis invicem obsecramus! Talis supplicatio praeter alia emolumenta jam ex indole sua, charitatem mutuam et involvit et provehit, estque rori coelesti non absimilis, quo officio humanitatis, ne flaccescant, irrigari debent ».

8 1 Tim. 2.

9 Talis supplicatio *specialiter* fieri debet, si proximus magna calamitate percussus sit; *specialius*, calamitas adeo late pateat, ut non unum hominem, sed universam regionem premat; *specialissime*, si gens illa sit virtutibus ornata ac meritis clara.

10 Math. 15.

11 In orat. Dom.

d. Augustinus: *Cum oratis, hoc versetur in corde quod profertur in ore*[1].

2. Cum *humilitate*; etenim scriptum est, *respexit* (Deus) *in orationem humilium, non sprevit precem eorum. Oratio humiliantis se nubes penetrabit*[2].

3. In *nomine Jesu: unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro nobis*[3]. Etd. Augustinus ajebat: *Oratio quae non fit per Christum, non solum non potest delere peccatum, sed ipsa etiam fit in peccato*[4]. Ut tamen nostra oratio sit in nomine Christi necesse non est, ut nomen Christi ejusve merita semper explicite interponantur; id satis intelligitur, quando oratio fit a Christianis, et petuntur ea quae ad aeternam salutem conferunt, propter quam Christus Jesus factus est mediator Dei et hominum.

4. Cum *fiducia* et *firma fide*; qua orans credat se certo assecuturum quod saluti expediat juxta divinas promissiones: *Omnia quaecumque orantes petitis, credite quia accipietis*, inquit Christus[5]. Et Daniel, 3: *Non est confusio confidentibus in te*. Quare procul sit omnis animi haesitatio: *Qui enim haesitat*, inquit Jacobus, *similis est fluctui maris, qui a vento movetur et circumfertur*[6].

5. Cum *desiderio*, scilicet obtinendi quod petitur; irrisorie enim petitur quod non desideratur. Unde Augustinus ajebat: *Deus dare vult, sed nonnisi petenti, ne det non cupienti*[7].

6. Cum *perseverantia: oportet semper orare et nunquam deficere*, ait Christus. Etsi enim Deus interdum statim exaudiat preces nostras; saepius tamen orationis effectum protrahit volens illum perseverantibus concedere et negare non perseverantibus. Idque sane congruenter; ut enim habet Augustinus, *cum aliquando tardius dat Deus, commendat sua dona, non negat; diu desiderata dulcius obtinentur, cito autem data vilescunt*[8] — Hinc versus:

Cum petis, attentae, demissae, nomine Christi,
Cum fide, cum voto, sint sine fine preces.

Sed nonne (dices) *ad orationem requiritur etiam status gratiae?* — Haec utique erat Quesnelli sententia: *Oratio impiorum verum est peccatum, et quod Deus illis concedit est novum in eos judicium*; sed fuit a Clemente XI damnata: sane praeceptum orationis generale est; ergo ad illud tenentur etiam peccatores. Audiatur Augustinus: *Qui dixit propitius esto mihi peccatori, verum dixit an falsum? si verum dixit, peccator erat et tamen exauditus est... lava interiorem faciem tuam, et videbis, quia peccatores Deus exaudiet*[9]. Si quando autem peccatores non exaudiuntur; tota causa in ipsis est; quia nempe precantur *secundum peccati desiderium*, ut Cain et Antiochus, idest sine debitis conditionibus: sub quo respectu eorum oratio fit execrabilis coram Deo. Est commune cum s. Thoma[10].

Dices: *Oratio peccatoris, facta nempe extra statum gratiae, erit saltem frustranea*. — R. Haec doctrina ut Fidei Catholicae contraria ab eodem Clemente XI damnata fuit contra Jansenianos Bulla *Unigenitus*, qua diris devotae fuerunt perfidiosae illae theses. Sub. n. 50: *Frustra clamamus ad Deum*: Pater mi, *si spiritus charitatis non est ille, qui clamat*. Sub n. 1.: *Quid aliud remanet animae quae Deum atque ipsius gratiam amisit, nisi peccatum et peccati consecutiones, superba paupertas et segnis indigentia; hoc est generalis impotentia ad laborem, ad orationem, et ad omne opus bonum?* Sub n. 2.: *Jesu Christi gratia, principium efficax boni cujuscumque generis, necessaria est ad omne opus bonum: absque illa non solum nihil fit, sed nec fieri potest.*

Sed si (addes) *oratio peccatoris non est revera frustranea, ad quid valebit?* — Docet Angelicus bona omnia (et idcirco etiam ipsam orationem) peracta a fidelibus in statu peccati valere 1. *ad assuefactionem bonorum operum*; 2. *ad temporalium consecutionem*; 3. *ad dispositionem ad gratiam*[11].

Q. 7. *Quot sunt orationis effectus?*

R. Oratio tres habet effectus, si debitis sit fulta conditionibus; ac 1. est *meritoria* cum sit opus bonum: et quidem meritoria

1 Apud s. Thomam 2, 2, q. 83, a. 3.
2 Ps. 101; et Eccli 35.
3 I Tim. 2.
4 In Ps. 180.
5 Marc. 11.
6 Jacob, 1; et Ps. 102.
7 Ench. 18.
8 *Sermo* 61. Est autem notandum non in multiloquio orationis perseverantiam collocandam esse: si enim nostra oratio ab affectu disjuncta est, illam meretur Christi reprehensionem: *orantes nolite multum loqui, sicut ethnici; putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur*. Matth. 6.
9 Tract. 44 in Joann. — V. Benedictus XIV, *Notificatione* LXII.
10 2, 2. q. 83, a. 7.
11 Supplemento, q. 14, a. 4 — V. Liguori, *Glorie di Maria*, par 3: *Breve risposta all' abate Rolli.*

de *condigno*, si orans sit justus; *de congruo*, si sit peccator; 2. est *satisfactoria*, cum omne opus bonum vel religiosum in praesenti naturae lapsae statu poenam ac laborem importet: hinc Tridentinum inter opera satisfactoria orationem collocat [1]; est *impetratoria* juxta illud: *Petite et dabitur vobis: omnis qui petit accipit* [2]. Hinc Augustinus: *Ascendit precatio, et descendit Dei miseratio.*

Sed (quaeres) *an oratio infallibiliter effectum sortiatur?* — Si sermo est de oratione non rite peracta, certum est hanc effectum non sortiri, dicente Jacobo: *Petitis et non accipitis eo quod male petatis.* Si autem oratio rite sit peracta, tunc distinguendum: vel ea ab orante funditur pro se vel pro aliis. Si pro aliis, effectus non semper certus est et infallibilis, ut docet Angelicus [3]; Christus enim non dixit absolute: *Petite et dabitur*, sed *petite et dabitur vobis*. Ideo autem oratio pro aliis facta non est infallibiliter impetratoria; quia fieri potest, ut illi pro quibus ipsa effunditur, obicem ponant, quin pendeat a nobis meliores in ipsis dispositiones procreare. Si vero talis oratio sit pro nobis ipsis, *et petantur quae ad salutem aeternam conducentia sunt*, certum est orationem nostram effectum suum infallibiliter sortiri; clara sunt Scripturae verba: *Petite et dabitur vobis: quaerite et invenietis: pulsate et aperietur: omnia quaecumque orantes petitis, credite quia accipietis et venient vobis* — Diximus: *et petantur quae ad salutem aeternam conducentia sunt*; aliter esset, si quae peteremus nobis dari non expediat: tunc gratia est, si non exaudiamur.

Q. 8. *Quomodo dividitur oratio?*

Oratio alia est mentalis, quae fit sola mente, et pertinent ad eam verba Davidica: *Meditatio cordis mei in conspectu tuo semper* [4]; vocalis alia, quae mente simul et lingua peragitur.

Articulus I. — De meditatione et contemplatione

Oratio mentalis dividitur in meditationem et contemplationem. Meditatio est *pia consideratio rerum divinarum ad concipiendam animi compunctionem, devotionem, fervorem et ad mores nostros ad virtutem informandos.* Contemplatio est *elevatio mentis in Deum suspensae, aeternae dulcedinis gaudia in ipso degustantis* — Ex hoc patet inter utramque discrimen: 1. in meditatione quaeritur Deus labore discursus interioris; in contemplatione sine hoc labore anima Deum contemplatur inventum; 2. in illa, anima operatur actibus potentiae suae multiplicis; in ista operatur ipse Deus, anima autem patitur tantum, idest recipit in se quao sibi a gratia infuduntur [5].

Q. 1. *An meditatio necessaria sit omnibus fidelibus adultis?*

R. Duplici modo meditatio accipi potest: vel prout est rerum divinarum considoratio peracta cum peculiari quadam forma et propria methodo, uti in claustris et in aliis religiosis communitatibus fieri solet; vel prout est pura et simplex rerum divinarum consideratio abstrahendo a quacumque peculiari forma ac methodo — Si primo modo accipiatur meditatio, dici nequit omnibus fidelibus adultis necessaria; cum ad illum terminum multiplex sit via: quamquam melius sit hanc viam aggredi, quam alii commodiorem experti sunt. Si vere accipiatur meditatio alio modo, omnibus adultis prorsus necessaria est ad salutem. Sane hoc est medium unicum ad peccata vitanda, ad flammam divini amoris accendendam, et sine quo prono veluti alveo anima nostra in omne vitiorum genus prolaberetur; hinc de meditatione puro et simpliciter sumpta habet Scriptura: *Memorare novissima tua, et in aeternum non peccabis: in meditatione mea exardescet ignis: desolatione desolata est omnis terra, quia nullus est qui recogitet corde* [6]; Ad rem Stapf; *quid terribilius inferno, de cujus existentia nulli Catholicorum dubitare licet? et nihilominus qui hanc veritatem nunquam considerant, ita plerumque vivunt ac sibi nihil timendum esset. Fides illorum igni non absimilis est, qui in silice latet quidem, attamen tamdiu inefficax manet, donec repetitis ictibus eliciatur.* Hinc doctissimus et piissimus Gerson: *Absque meditationis exercitio nullus, secluso miraculo Dei speciali, ad re-*

1 Sess. 14, can. 13.

2 Luc. 11.

3 2. 2, q. 83, a. 7. Tamen adhuc multi cum s. Basilio censent orationem valere etiam pro aliis, licet sint peccatores, modo obstinati non sint; quod probant ex illo Joannis, I, c. 5: *qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat et dabitur ei vita peccanti non ad mortem* — V. Liguori, *Gran mezzo della preghiera*, p. 1, c. 3.

4 Ps. *18*.

5 V. Benedictus XIV, *de Canon. SS*, l. III, c. 26.

6 Eccli. 7; Ps. 58; et Jer. 12.

ctissimam christianae Religionis normam attingit [1]. Et s. Alphonsus hoc habet, nunquam animo delendum effatum: *Si tenga per perduto quel giorno, in cui si lascia l'orazione mentale* [2]. Et Benedictus XIV Bulla *Quemadmodum* ad alliciendos fideles ad meditationis exercitium et illud docentibus et eo utentibus Indulgentias concessit.

Confessarius, si velit suum poenitentem progredi in amore Dei, curet illum disponere ad bene peragendam orationem mentalem. Quod ut obtineat, videat an poenitens sit rudis, necne: — 1. si literarum rudis sit, ei imponat, ut saltem mane vel vespere, quando domi major est quies, vel (si tempus aliud habere nequeat) in ipsis etiam manualibus occupationibus mentem identidem elevet ad Deum et meditetur Fidei veritates, uti sunt novissima et Christi Domini passio. Neque eorum excusationibus facile acquiescat: omnes quantumvis rustici et idiotae subtiles et diuturnas meditationes agunt de re familiari, de lucro captando, etc.: quod ergo faciunt in pecunia, faciant et in conscientia [3]; — 2. si poenitens non sit literarum ignarus, eum doceat ut aliquo libro ad rem idoneo utatur, quo facilius orationem hanc persolvat: *s. Theresia*, ait Saleslus, *ab initio ita processit, et prospero quidem cum successu.* Moneat ut materia illa seligatur, in qua anima majorem experitur devotionem, atque ut ubi se vehementius affici sentit et commoveri, ibi diutius immoretur. Hoc modo mentalis oratio a Confessario insinuanda est non solum timoratis, sed etiam peccatoribus, cum saepe ob ipsum meditationis defectum ad vomitum redeant. Exigat autem rationem meditationis peractae de vice in vicem, inquirendo videlicet, an illam fecerint et qua ratione se gesserint, imponens insuper eis, ut ante omnia sese accusent de meditatione omissa, si omitti contingat. Ubi etiam notamus valde opportunum esse fidelibus hoc salutare exercitium insinuare post habitas Missiones, quia tunc magis sunt dispositi (*D*).

Q. 2. *Quid circa tentationes in meditatione.*

R. Tres praecipuae sunt tentationes, quibus daemon solet meditationis bonum perturbare: ariditates, distractiones et somnus.

1. *Ariditates*: ubi desunt in meditatione consolationes sensibiles, anima dicitur in ariditate constitui. Hic praesto sit Confessarius animam confortando: — 1. ei suadeat ariditatem facilius nos perducere ad virtutem solidam; nam, ait s. Ignatius, *nihil aptius est ad excitandum ignem amoris divini, quam lignum Crucis*; — 2. ipsam hortetur, ut se examinet sine anxietate, utrum culpa sua ariditates exoriantur: si quid culpae inveniat, sincero doleat et emendationem promittat; secus, gratias Deo peragat, et se illi humillimo subjiciat; — 3. eidem expresse jubeat, ne ideo ullum devotionis exercitium omittat: imo si commode potest, aliquod superaddat, sciens opera in tali taedio Deo esse gratiora et magis meritoria. Quot ariditates passi sunt ss. Franciscus, Antonius, Bernardus! qui eas tolerando Crucifixi imaginem in se expresserunt, et magnifici in sanctitate facti sunt [4].

2. *Distractiones*: quae ab ariditate differunt in hoc quod ariditas est defectus suavitatis sensibilis; distractio autem est varietas quaedam cogitationum, quae animam in meditatione perturbant. S. Bernardus de se ipso testatur nunquam potuisse potiri illa intellectus quiete, quae distractionibus omnino careret: intellectus nempe noster tanta vi et activitate praeditus est, ut vix contineri in uno valeat saltem longo temporis spatio, quin ad plura simul quasi evolare videatur: *Vix unum Pater noster* (ait d. Thomas [5]) *potest homo dicere, quin mens ad alia feratur.* Ne ergo animo concidat qui distractionem patitur; sed quando id agnoscit, absque anxietate ad me-

1 Tract. *De Meditatione.*

2 *Opere spirituali.* Quae omnia maxime nos Ecclesiasticos urgent, ut gratiam Dei, quae est in nobis per impositionem manuum, quotidie resuscitare satagamus.

3 V. Castelvetere, *Direttorio* ecc. p. I, ubi hunc modum mire insinuat — Liguori, *Pratica del Confessore*. c. 9. — *L'uomo d'affari occupato nelle massime degli Esercizi*, Torino 1844 — Spinola, *Meditazioni sopra la vita di G. C. per ciascun giorno* ecc. vol. III. Novara 1847, Croiti — Verum nullum fortasse utilius opus consuli potest, quam illud cui tit. *Meditazioni del venerab.* P. Ludovico da Ponte *della C. di G*: Auctoris virtutes in gradu heroico declaratae fuerunt a s. Sede. 16 julii 1736.

4 Melius est, ut poenitentes (maxime mulieres) assuefiant meditari quae Christus pro nobis passus est, quam sublimia Divinitatis mysteria, ut facilius *dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc in invisibilium amorem rapiamur*. S. Thomas. 2. 2, q. 82. Huc faciunt: Salvatori, *Riflessioni sulla Passione di G. C.* — Liguori; *Item* — P. Ventura, *Il tesoro nascosto* — *La scuola di Gesù appassionato.*

5 In I Cor. 13, lect. 3.

ditationem redeat, et ita se gerat iterum atque iterum sciens se, hoc modo, tot actus meritorios ponere, et bene meditationem suam peragere. Ceterum ante omnia curandum est, ut distractionum causae repellantur: et sunt passiones, quae animam occupant; loquacitas, quae spiritum distrahit; tandem solitudinis defectus, nam nonnisi in quiete Dominus [1].

3. *Somnus*: haec est tentatio periculi plena praesertim in adolescentibus, tum quia tempus teritur, tum quia res divinae negligenter aguntur. Ea autem quandoque oritur ex naturali corporis indispositione, quandoque a daemonis fraude. Huic malo occurri facile potest; 1. si tempus meditationi determinetur, postquam conveniens requies corpori data fuerit [2]; 2. si situs meditandi sit devotus et absque fulcris, quibus meditans innitatur; 3. si meditans erigat se, deambulet, manus ad coelum attollat, in crucem conformet, si solus sit: quod si locus sit publicus, genuflectat, jungat manus, oculos elevet et similia faciat, quibus corpus excitetur, quin tamen singularis appareat. Licet autem totum tempus consumere debeat in somno excutiendo, sciat se officio suo satisfecisse.

Q. 3. *Quid est contemplatio?*

R. Quando Deus vult concedere donum contemplationis, solet, ut plurimum, praemittere: 1. orationem recollectionis naturalis (vulgo *di raccoglimento*); 2. orationem otii contemplativi, ut vocant Mystici; 3. purgationem spiritualem. Ceterum *paucissimae sunt* (ait s. Theresia) *animae, quae dirigantur a Deo per vias supernaturales: et in coelo permultas aspiciemus, quae sine hujusmodi gratiis supernaturalibus erunt gloriosiores illis, quae gratias ipsas acceperunt* [3].

1. *Oratio recollectionis naturalis* tunc dicitur animae concedi, quando intellectui meditationem peragendi opus amplius non est quasi extra se ipsum exire cum discursu, studio ac labore ad considerandum aliquod particulare mysterium, v. g. Incarnationis; vel aliquam particularem veritatem v. g. Paradisi felicitatem. Sed vix a rebus externis in se ipso collectus, statim cum facilitate et quiete, imo et magna cum suavitate attendit illi mysterio, aut veritati [4].

2. *Otium contemplativum* est fere idem ac recollectio, cum discrimine, quod anima in hac attendit alicui mysterio vel veritati particulari; in illo innititur generali quadam notitia et cogitatione Dei, in quem quasi vi pertrahi, totamque se colligi sentit [5].

3. *Purgatio* ab imperfectionibus consistit in duplici ariditate: una dicitur ariditas sensus vel sensibilis; altera ariditas spiritus vel spiritualis: — 1. *ariditas sensus*, vel subtractio devotionis sensibilis: cum ea conjungitur taedium quoddam rerum spiritualium atque obscuritas quaedam profunda, quae de die in diem incrementum sumit [6]. Hanc animam Confessarius confortet ad magna a Deo speranda, eique suadeat, ut minimo conetur se exercere in meditatione; sed ut se humiliet, et emittat actus oblationis Deo suo; — 2. *ariditas spiritus* consistit in quadam divina luce, qua Deus efficit, ut anima proprium nihil claro cognoscat. Hic autem est ubi ipsa se cernit in quadam quasi agonia terribilissima, et licet libentius sit determinata ad singulas difficul-

1 III Reg. 10.

2 « Unde (ait *Stapf.* § 349), cum s. Carolus Borromaeus adverteret, se publicis functionibus assistentem subinde vehementi somno incommodari, imo et obdormire, nocturnam quietem paulisper producendam duxi. Quia porro pro diversa corporis complexione, nec non pro diversitate laboris, diversa quoque somni necessitas datur, absonum foret pro omnibus eandem prorsus regulam scribere ».

3 Deus in suis donis liber est et quoad rem et quoad modum et quoad ordinem: ex quo fit, ut non desint exempla animarum, quae ad ultimum contemplationis gradum immediate evectae sunt, quin per gradus anteriores pertransirent. Haec bene cognoscat Confessarius, ne animabus damnum sit allaturus, ut ait s. Joannes a Cruce.

4 Haec dicitur *naturalis*, non quia anima illam consequi valeat ex se et naturaliter (cum haec sit gratuitum Dei donum); sed quia anima tunc adhuc est in statu activo et operatur beneficio gratiae ordinariae.

5. V. Segneri; *De concordia inter laborem et quietem*; — Bartoli, *Che orazione sia quella che chiamano di quiete e come si pratichi?* In oratione recollectionis et otii contemplativi contendunt nonnulli animam cessare debere non solum a meditatione, sed etiam a quocumque alio actu voluntatis, v. g. amoris, humilitatis etc. et sic totam remanere in pura ac mera attentione et vigilantia ad Deum ipsum. Verum spirituales hujusmodi quasi incantationum species haud placent; cum enim anima sit adhuc in statu activo, non videmus cur cessare debeat a meritoriis voluntatis suae actibus, maxime si sponte eliciantur: tum quod tempus magis opportunum ad eos actus eliciendos poterit adsignari?

6 Eo in statu anima, licet cogitationem teneat defixam in Deo cum ingenti desiderio et firma determinatione eum perfecte amandi; sentit tamen se quasi impotentem ob suas imperfectiones; hoc non obstante, non cessat vel uno temporis puncto recto se gerere in exercitio virtutum. Id durat quousque sensus purificati sint.

tates superandas ; attamen quo magis videt proprias imperfectiones, eo magis sibi videtur a Deo quasi repulsa tanquam ingrata tot beneficiis collatis. Tunc vel ipsa pietatis exercitia eam contristant ; quia credit omnia esse male peracta et aeternis suppliciis digna : imo multoties sibi videtur Deum ipsum odisse [1]. Confessarius ne terreatur tot audiendo expressiones timoris ac desperationis ; sed animam confortet suadendo tentationes illas non esse consensum, sed poenas, quae (si bene tolerentur) fortius Deo conjungunt; proinde sufficere si se totam projiciat in brachia Misericordiae divinae , atque se committat protectioni B. M. V. quae est *Consolatrix afflictorum*.

Q. 4. *Quotuplex est contemplatio , et qui ejus gradus?*

R. Ad 1: Ubi completa sit purgatio spiritualis, Deus animam ponit in statu contemplationis, quae duplex est, affirmativa et negativa: 1ª est quando anima beneficio lucis divinae et sine ulla opera propria , cernit aliquam veritatem vel creatam, uti est v. g. felicitas Paradisi : vel increatam, uti est v.g. omnipotentia divina ; 2º est quando anima dignoscit perfectiones divinas non in particulari , sed in genere : et cum quadam notitia, in se quidem confusa, sed quae ingerit conceptum magnitudinis divinae longe majorem [2].

R. Ad 2: Gradus sunt recollectio supernaturalis, quies, unio:

1. *Recollectio supernaturalis* : dicitur *supernaturalis*, quia Deus eam operatur in anima ministerio gratiae extraordinariae, per quam anima e statu activo ad passivum transfertur, et in eo sistit [3]. In tam felici statu debet anima sincero se dirigi a Deo ad res illas considerandas, et illos actus eliciendos , ad quos se magis a Deo ferri cognoscit, quin curiosius investiget suum statum.

2. *Quies*: inter quietem et recollectionem supernaturalem hoc est discrimen, quod vis amoris divini in recollectione communicatur immediate sensibus externis ; in quiete autem amor ipse communicatur immediate spiritui in ipsa anima, et sic evadit ardentior et aliquando diffunditur etiam ad ipsos sensus [4]. Tunc anima non debet eniti ad colligendas cogitationes suas ; sed eos tantum actus emittere, ad quos eam Deus impellit, et sic tranquillo se habere in omnibus.

3. *Unio*, quae est ultimus animae scopus in perfectionis via. Duplex est: 1.ª activa, et est perfecta uniformitas Voluntati divinae , in qua tota est perfectio : *perfectio* (ait eximia illa Mysticorum magistra s. Theresia) *non consistit in extasi; sed vera unio animae cum Deo est unio voluntatis nostrae cum voluntate divina;* 2.ª passiva, et est quando anima ita suspenditur in Deo per quandam abundantiam lucis et amoris, ut in ipsa efformetur illa *beata caligo* , in qua dein suspenduntur omnes potentiae animae [5]. Confessarius invigilet , ne anima in superbiam erigatur [6].

An (quaeres) *unioni activae , et passivae addantur aliae species?*— Unioni activae ac passivae (utraque dicitur etiam unio simplex), duae addi possunt, nempe unio sponsalitia et unio consummata.

1. *Sponsalitia unio* in hoc differt ab aliis, quod non sit solum quaedam communicatio divini amoris; sed valde copiosior supernaturalis infusio quorundam graduum amoris ejusdem [7]; 2. *unio consum-*

1 Has tam funestas desolationes comitantur aliquando etiam molestissimae tentationes sine fine et motus iracundiae, blasphemiae, impuritatis, incredulitatis. Qui status durat quoad anima capax evadat divinae unionis ; quamvis aliquando Deus eundem permittat post ipsam unionem, ne anima seipsam negligat et sui nihili obliviscatur.

2 Haec est longe perfectior et dicitur etiam *clara caligo*: quia in ipsa obscuratur anima ob nimiam lucis abundantiam, uti contingit illi, qui cum velit solem directe intueri, nimio radiorum fulgore quasi obcaecatur, et de ipso non aliud percipit , quam magnum quoddam et immensum lumen. In tali caligine suspenduntur, ut plurimum , potentiae animae, et aliquando etiam sensus exteriores, ita ut anima ingrediatur in quandam, uti vocant, *ebrietatem spiritualem*, et prorumpat in quaedam amoris deliria; v. g. in cantus, in fletus insolitos , in saltus , etc., uti de pluribus Sanctis narrat historia.

3 Dicitur etiam *infusa* , quia non evenit opera ipsius animae sed beneficio lucis, quam ipse Deus infundit.

4 Dein in quiete suspenditur quidem voluntas quae manet quasi ligata, cum non aliud tunc valeat objectum diligere praeter Deum qui eam ad se trahit; sed non suspenduntur neque intellectus neque memoria neque phantasia.

5 *Memoria*, quae non potest aliud amplius sibi recordari praeter Deum; *intellectus*, qui cogitare non potest aliud praeter ipsum Deum, imo nec gratiam ipsam quam actu recipit; denique *voluntas*, quae se sentit ita Deo intime conjungi, ut nullum aliud objectum amare valeat. Haec unionis species est perfectior , ut patet; sed parum durat ; neque excedit dimidiam horae partem , excepto casu extraordinario.

6 Quare eam moneat per illum favorem non fieri impeccabilem. Imo s. Theresia fateatur se cognovisse animas , quae postquam ad tam altum perfectionis gradum ascendissent, post superbientes in gravissimas culpas miserrime prolapsae sunt.

7 Anima ubi pervenerit ad tam sublimes amoris gradus, in proximo est, ut Deo suo spiritualiter conjungatur majori modo in hac vita possibili. Ordina-

mata est unio omnium perfectissima, quam Deus animae viatrici concedit: et ideo dicitur *consummata*. In reliquis unionis speciebus potentiae animae suspenduntur ad tempus; in hac jam capaces evaserunt unionis divinae permanentis, ita ut voluntas amet Deum suum placidissime, intellectus recte cognoscat et attendat huic intimae unioni divinae, quae jam facta est in animae centro. Idque contingit eo ipso modo, quo quis intueretur solis splendorem absque ulla oculorum suorum offensione. Hic autem solent in anima evenire visiones, locutiones, revelationes et alia dona supernaturalia.

Art. II. — De oratione vocali.

Q. *Quotuplex distinguitur oratio vocalis?*

R. Oratio vocalis duplex est, privata et publica: *publica est quae fit nomine Ecclesiae ab ejus ministris pro populo; privata vero, propria et particularis, quam quisque nomine proprio aut alieno facit, non tamen sicut Ecclesiae minister* [1] — Ad privatam revocatur a nobis oratio *Dominica*, quam Christus ipse nos docuit [2]: et oratio quae appellatur *Jaculatoria*: ad publicam pertinent quammaxime *Horae* sic dictae *Canonicae*. Circa orationes publicas notat Benedictus XIV: 1. istae orationes earumque formulae non a privatis, sed ab Ecclesiastica auctoritate designandae sunt: ita Bulla *Quemadmodum*; 2. in sacris ritibus non aliae sunt adhibendae nisi quae ab Ecclesia sunt receptae: ita Bulla *Inter omnigenas*. Quorum quidem praeceptorum praestantia patet: sic enim sacra liturgia semper una erit ubique atque tuta.

§. 1. — De oratione Dominica et jaculatoria.

Q. 1. *Quid de orationis Dominicae origine et praestantia?*

R. Hanc precandi formulam nobis tradidit ipsemet Christus, atque immensam ejus bonitatem ea in re licet agnoscere. Videlicet non ei satis fuit nos monere et hortari, ut ad Ipsum in omni necessitate nostra confugeremus, sed videns nos ne id quidem perspicere, quod debeamus expostulare, occurrit misericors ignorantiae nostrae, et quod nostro captui deerat, ipse de suo supplevit inquiens [3]: *Sic ergo vos orabitis: Pater noster* etc. — A Tertulliano oratio Dominica vocatur *Evangelii Breviarium* [4]; a s. Cypriano *Coelestis doctrinae compendium* [5]; et divus Thomas habet: *Oratio Dominica perfectissima est* [6]. Nihil sane perfectius excogitari potest; nam si *auctorem* quaeris, Deus est: si *objectum* inspicis, nihil omnino praetermissum est: si *modum* scrutaris, universa eo quo sunt desideranda ordine, continet: si *facilitatem*, paucis expletur verbis; si *necessitatem*, praeceptum habes; si demum *efficaciam*, ideo nos illam docuit Christus.

Q. 2 *Quid dicendum de oratione Jaculatoria?*

R. Oratio Jaculatoria est quidam cordis actus praesertim in Deum, brevis quidem, sed fervidus et ardens ad instar ignis, quem anima in Deum dirigit tamquam jaculum, et ideo dicitur *jaculatoria* v. g. *Deus meus, Deus meus!* Actus hujusmodi esse possunt: vel amoris, v. g. *amo te, dilectissime Jesu mi!* vel laudis v. g. *laudetur Jesus Christus!* vel oblationis, v. g. *offero tibi, Jesu, cor meum!* vel invocationis, v. g. *Deus in adjutorium meum intende* etc.

Diximus *praesertim in Deum*, quia ferri potest etiam in Angelos et in Sanctos ac praesertim in B. Virginem. Imo etiam in creaturas irrationales eas invitando ad Deum laudandum et benedicendum, uti in more habebat s. Franciscus Assisiensis [7] — Confessarius enixe debet ejus usum poenitentibus suis commenda-

rie solet hanc unionem praecedere alia purgatio spiritus etiam magis severa et dura, quam superius descripta, quae complectitur etiam poenas exteriores, v. g. calumnias, persecutiones infirmitates etc. Illius autem unionis gradus tres sunt, exstasis, raptus, elevatio spiritus — *Exstasis* facit, ut amittatur usus sensuum etiam externorum, ita ut persona nec videat nec audiat, imo nec sentiat adustiones aut incisiones, si fierent in ejus corpus — *Raptus* est quaedam divinae gratiae impressio tam viva et vehemens ut anima quasi rapi se sentiat motu quodam subitaneo ac violento, et aliquando ipsum quoque corpus elevetur, et fiat leve ad instar plumae — *Elevatio spiritus* est quando anima sentit se extolli supra se ipsam magna quadam vi, cui ab initio experitur conjunctum etiam magnum timorem: unde in hoc gradu continentur duo praecedentes — V. Liguori. *Praxis Conf.* § 2 — Scaramelli, *Direttorio mistico* — Castelvetore, *Dirett. Asc. Mist.* l. 11, p. 2 — Stapf, § 655 et seqq — Alvarez, etc.

1 Verba Benedicti XIV *De SS. Beatificatione*, l. I, c. 7, n. 6.

2 Non quasi publice haud fiat, sed quia sola non solet nisi a privatis usurpari.

3 Matth. 6.

4 De Orat. c. 9.

5 De Orat. Dom.

6 2. 2, q. 83, a. 19.

7 V. Paoli *Cantici di s. Francesco d' Assisi*. Torino 1843 — *I poeti francescani in Italia nel seco-*

re, ostendendo, quam utilis sit, quam facilis, immo quam dulcis atque suavis cuicumque personarum generi et conditioni. *Utilis*, siquidem quilibet virtutis actus suum meretur praemium: *facilis*, nam consummatur unico instanti sine ullo labore: *dulcis* atque *suavis*, amor enim amore fovetur, quo quidem nil dulcius et suavius [1].

§ 2. — *De Horis Canonicis.*

Recitatio Horarum alia publica est, alia privata: *publica* quae fit ab obligatis in Choro, nempe a Canonicis; *privata* quae fit ab aliis, qui etsi aliquando simul recitent quasi choraliter, non ideo tamen proprie dici possunt recitare in Choro, adeo ut teneantur sub peccato legibus pro publica recitatione constitutis; etsi valde praestet ut leges illae serventur ad devotionem fovendam. Attamen recitatio privata fit semper nomine Ecclesiae; sub quo sensu etiam privata *publica* dici debet.

N. I. — *De Horarum definitione, numero, origine et obligatione.*

Q. 1. *Quid sunt Horae Canonicae* [2]?

R. Horae Canonicae sunt *preces vocales ab Ecclesia institutae juxta ejus praescriptum recitandae a personis ad id deputatis*. Ac. 1. *preces vocales*; sic enim habentur ab Ecclesia praescriptae: unde qui non lingua, sed cordis loquela tantum eas persolvit, suae obligationi non satisfacit; 2. *ab Ecclesia institutae*, tum ut distinguantur a precibus iis, quas quilibet fidelium sibi potest eligere: tum etiam ut innuatur praeceptum ecclesiasticum; 3. *juxta ejus praescriptum recitandae*, quia preces publicae tempore, modo et forma ab Ecclesia designatis recitari debent; 4. *a personis ad id deputatis*, quia totius Ecclesiae nomine persolvuntur: et ideo *publicae* appellantur sive in Choro recitentur sive extra — Dicuntur *Horae Canonicae*, quia juxta Ecclesiae canones certis horis recitandae sunt. *Breviarii* etiam vocabulo donantur, quia Sripturarum oracula, ss. Patrum sententias, et Beatorum gesta breviter exhibent: et sunt precum longiorum, quae olim vigebant, quoddam velut compendium. Nuncupantur etiam Officium *Ecclesiasticum* vel *Divinum*: *Ecclesiasticum*, quia nomine Ecclesiae persolvuntur; *Divinum*, quia ad cultum Dei sunt institutae.

Horae Canonicae septem enumerantur, nempe *Matutinum* cum *Laudibus*, *Prima*, *Tertia*, *Sexta*, *Nona*, *Vesperae* et *Completorium*. Matutinum dividitur in tres partes, quae appellantur *Nocturni*: Nocturnos sequitur pars quarta, quae venit nomine *Laudum*. Matutinum cum Laudibus et Vesperae dicuntur *Horae majores* vel *magnae*; ceterae vero *minores* vel *parvae* [3]. Horae Canonicae septenario illo numero videntur distributae, tum ut septies in die preces publicae ad Deum effunderentur juxta illud: *Septies in die laudem dixi tibi* [4]; tum ut distinctis illis septem dici horis septem exhiberentur passionis Christi mysteria, ut hisce versiculis exprimitur:

Haec sunt, septenis propter quae psallimus Horis
Matutina ligat Christum, qui crimina purgat:
Prima replet sputis; causam dat Tertia mortis:
Sexta Cruci nectit; latus ejus Nona bipartit:
Vespera deponit; tumulo Completa reponit.

Q. 2. *Quaenam Horarum Canonicarum origo?*

R. Vel Horae Canonicae accipiuntur quoad substantiam, uti sunt preces quaedam diversis horis nomine Ecclesiae recitandae; vel quoad propriam peculiarem formam, qua hodie solent recitari — Si 1, plures sentiunt earum originem esse Apostolicam; saepe enim in novo Testamento fit mentio horarum quarundam, quibus Apostoli orationi vacabant. Sic in Actis Apostolorum legitur: *Petrus autem et Joannes ascendebant in Templum ad horam orationis nonam*. Et Spiritus Sanctus dicitur super Apostolos orantes descendisse *hora tertia* [5] — Si, 2, dicimus, in iis conficiendis manum primo habuisse RR. Pontifices: s. Damasum saeculo IV opera d. Hieronymi, et saeculo V Gelasium in Concilio Romano. Dein vero saeculo VI s. Gregorium M., et Gregorium

lo XIII, opera di Ozanam recata in italiano dal p. Fanfani. Prato 1854.

1 V. Sales, *Filotea*, p. 2, c. 8 — Bourdaloue, *Pensieri diversi*, Tit.: Orazione — Castelvetere, *Direttorio* — Bona, *Via Compendii ad Deum* — Stapf, § 369.

2 V. Benedictus XIV, *Notificatione* XXIV — Suarez, qui fuse ubi *de Religione* — Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 4, lez. VIII, ecc.

3 Totum Officium dividitur etiam in *Nocturnum* et *Diurnum*: nocturnum complectitur tres Nocturnos et Laudes, ideo dictum, quia noctu olim recitabatur; diurnum complectitur ceteras partes, ita dictum, quia recitabatur in die.

4 Ps. 118.

5 Cap. 1 et 2.

IX saeculo XIII. Postea s. Pium V saeculo XVI, ut patet ex Bulla *Quod a Nobis* Tandem Clementem et Urbanum VIII saeculo XVII, uti videre est in Bullis initio Breviarii appositis [1].

Q. 3. *Undenam oritur obligatio Horas recitandi?*

R. Obligatio recitandi Horas non oritur ex jure divino, cum neque ex Scriptura, neque ex Divina traditione, neque ex Patribus colligatur, sed ex immemorabili consuetudine, quae vim gravissimae legis obtinuit, prout ait Benedictus XIV [2]. Hanc vero confirmarunt et studiosissime commendarunt Concilia: inter cetera Concilium Generale Romanum (anno 1216) praecipit expresse Praelatis et Clericis *in virtute obedientiae, ut divinum Officium nocturnum, pariter et diurnum, quantum eis dederit Deus, studiose celebrent et devote* [3]. Ex quo patet obligationem hanc gravissimam omnino esse, ita ut fateantur omnes, mortaliter eum peccare, qui Horas Canonicas vel notabilem earum partem omittit, quia violat praeceptum in re omnino gravissima pertinente ad virtutem Religionis [4] *(E)*.

Nonnulli cum Azorio et Navarro contendunt esse grave, et ideo mortale omittere dimidiam, vel etiam tertiam partem alicujus Horae; quia (inquiunt) haec pars respectu illius Horae est sane notabilis. Sed alii cum Continuatore Tournely, Lessio, Pontas et Vanroy probabilius negant: quia licet pars illa sit notabilis respectu Horae illius, est tamen levis in se, et respectu totius Officii. Quare in dijudicanda materiae gravitate respicienda est quantitas totius Officii in se, non autem cujuslibet Horae disjunctive. Ceterum videtur omnino certum unam Horam brevem, vel Officii partem eidem respondentem, uti unum integrum Nocturnum, sufficere ad gravem materiam, si excipiantur Vesperae sabbati sancti ob suam parvitatem.

Quid (dices) *si quis dubitet, an Horam integram omiserit, necne?*

Si agitur de scrupolosis, generatim non sunt obligandi ad recitandum; cum istorum dubia, ut plurimum (maximo in his rebus) non tam dubia vera sint, quam inanes quaedam apprehensiones — Si vero de ceteris agitur, videndum, an dubium sit mere negativum, si nempe nullum prudens hinc inde motivum habeas necne, quod dixeris; an vero positivum, si nempe prudenter credas, te Horam illam jam recitasse, v. g. si memineris te incepisse Psalmum vel aliam partem, et soleas de more perficere quod semel incepisti. In primo casu tenet obligatio, quia in dubio possessio stat pro praecepto. In secundo non tenet; et hoc est communissimum cum Lugo, Navarro, Roncaglia, Sanchez et Tournely; quia praesumptio quod soleas perficere quod incepisti, te facit moraliter certum praecepto satisfecisse. Sane res resolvenda est ex communiter contingentibus. Adde: si secus esset, scrupulis lata via aperiretur [5].

Q. 4. *Quinam Horas Canonicas recitare tenentur?*

R. Horas Canonicas recitare tenentur alii vi Ordinis sacri; alii vi Beneficii, alii vi professionis in Religione approbata. Imo quoad omnes obligatos, adest quoque ex ipsa Breviarii praescriptione ac consuetudine gravis obligatio recitandi etiam extra chorum Officium Defunctorum die secunda novembris: quod tamen pridie anticipari potest. Item ex communiori, et ubique recepta sententia eadem gravis obligatio est recitandi Litanias Sanctorum die s. Marci, tum tribus Rogationum diebus: quae tamen non possunt pridio recitari, quia illae recitantur loco as sistentiae ad processionem: processio autem diebus naturalibus affixa est, uti declaravit S. C. R. 15 Junii 1776 [6].

Q. 5. *Quinam tenentur ad Horas vi Ordinis sacri?*

1 V. Selvagium. *Antiquit. Christ.* l. II.

2 In *Istruct. Cophtorum*

3 C. 9 *dolentes referimus*, l. de Celebr. Missae.

4 Sententia verior tradit cum Concina, Lessio, Tournely et Sanchez non multiplicem, sed unam esse obligationem, et unum praeceptum constans partibus septem. Deducitur ex canone Concilii Romani, ubi Horarum recitatio sub uno praecepto jubetur. Unde si quis petat quot peccata committat qui totum Officium omiserit, respondebimus cum d. Antonino: *Qui omittit omnes Horas unius diei, non propterea committit septem peccata mortalia; sed unum, et tanto gravius quanto plus de Officio omittit, quia totum Officium unius diei cadit sub uno praecepto*. Si vero plures Horae omitterentur ex intentionibus moraliter interruptis tunc haberentur peccata plura: cum omnes omissiones ex se graves fiant unae ab aliis independentes, ilia intentionum interruptione — V. Liguori, *Opus. Mor.* l. IV, n. 148.

5. V. Liguori, *Homo ap. App.* III, n. 69.

6 V. Benedictus XIV, *Notificatione* XXVIII — Liguori. *Opus Mor.* l. IV, n. 161 — P. Vincentius A. Massa, *Institutiones Liturgiae sacrae* — L. Ferraris, *Biblioth. canonica*, V. Officium. Ad integritatem Officii pertinent *Pater, Ave, Credo*; non vero *Aperi Domine* nec *Sacrosanctae*, nec *Antiphonae B. Virginis*. Oratio *Sacrosanctae*, ad Indulgentiam obtinendam est flexis genibus recitanda.

R. Tenentur sub mortali Clerici omnes ad Horas, si sint in Sacris constituti; idque ex variis textibus juris, ex Concilio Basileensi et ex antiquissima Ecclesiae consuetudine, quae vim legis habet [1]: tenentur autem, licet sint excommunicati, suspensi, degradati et in carceribus inclusi; nam *nemo debet reportare commodum ex propria iniquitate*: plures excipiunt damnatos ad triremes, quia tunc recitatio esset in dedecus Ordinis, et esset simul onus valde grave et ferme impossibile — Certo autem ad recitationem non tenentur ordinati in infantili aetate ex Benedicto XIV: vel ante pubertatem, si postea non consenserint; habentur enim uti ordinati per metum gravem; et licet metus etiam gravis per se non tollat voluntarium, non tamen censetur Ecclesia velle eos obligare ad tale onus nimis grave, qui sponte Ordinem sacrum non susceperunt.

Subdiaconus, quo die ordinatur, sine dubio tenetur recitare Horam quae respondeat tempori, quo Ordinem suscepit: et si ante recitaverit, probabilius non censetur satisfecisse; quia nemo potest obligationem legitime implere, quae nondum contracta est. Excipe, si iste sit etiam beneficiatus et recitaverit ante Ordinationem; nam tunc verificatur, quod recitavit nomine et ex praecepto Ecclesiae atque Religionis motivo.

Q. 4. *Quinam tenentur ad Horas ri Beneficii?*

R. Quilibet Beneficiatus, etsi nondum in Sacris, tenetur sub gravi Horas quotidie recitare, uti constat tum ex Concilio Lateranensi sub Leone X; tum ex Constitutione *Ex proximo* s. Pii v. Qui vero duo vel plura habet Beneficia, unius tantum Officii obligationem habet: *talis*, ait s. Thomas [2], *quia laudes Deo debet quasi unus homo, sufficit quod semel Officium dicat;* unde omittens recitationem unum peccatum facit, quamvis etiam vi ordinis teneatur, quia obligatio ex uno oritur Religionis motivo — Verum necesse est, ut Beneficium sit verum et proprie dictum [3], idest Ecclesiasticum: quod tunc ut tale habebitur, si Episcopi auctoritate sit erectum: item si ad illud habendum necessaria sit tonsura: sed maxime, si ad illud possessionis actus requiratur: aliquando enim, sic disponente fundatore, etiam Episcopi concursus requiritur in erectione, atque in ipso nominando tonsura, quamvis agatur de Beneficio laicali.

Quid (dices) *si Beneficium sit tenue? vigebitne adhuc onus Officium recitandi?* — Communiter tenent existimandum esse tenue illud Beneficium, quod non pertingit usque ad tertiam partem sustentationis Beneficiati; quae sustentatio rationabiliter debet mensurari juxta diversitatem patrimoniorum, quae in diversis locis solent Clericis adsignari ab Episcopo. Quo posito dicimus, vigere adhuc onus Officii: 1. in dubio de tenuitate; quia cum Beneficium sit certum et tenuitas dubia, possessio stat pro Beneficio et ideo pro onere recitationis; 2. si tenuitas proveniat ex culpa Beneficiati, cum nemo debeat reportare commodum ex propria iniquitate; 3. si Beneficiatus speret fructus uberiores imposterum, quin tunc unus annus compensatur cum alio; 4. si qui percipiantur fructus, etsi onere Missarum gravati; cum adhuc sint veri fructus ad sustentationem deservientes. Sublatis hisce casibus, non consentiunt Auctores.

Alii cum Roncaglia volunt adhuc vigere onus recitationis; quia s. Pius V nullum Beneficiatum excludit: aliunde qui suscipit aliquid, intelligitur illud acceptare cum onere ei adnexo. Et talis revera videtur timoratorum praxis. Alii cum Sanchez volunt illud amplius non vigere; quia Beneficium, quod non praebet ne tertiam quidem partem sustentationis, in jure Canonico [4] non reputatur pro vero Beneficio: et sic Beneficiatus habetur tanquam non Beneficiatus; et proinde censetur eximi ab onere Officii. Alii cum Lessio tandem docent onus istud vigere saltem pro diebus dominicis et festivis. Nos controversiam melioribus relinquimus [5], illud Tullii usurpantes in hac re: *In utramque partem disserimus; de nulla re dijudicamus* [6].

Quid (dices) *de eo, qui ad Beneficium*

1 Apud Graecos nulla est lex expressa, sed quoad illos quoque consuetudo laudabilis invaluit Officium recitandi, uti ait Benedictus XIV, Constitutione *Eo quamvis*.

2 Quodl. 1. a. 13.

3 Unde nullum erit Officii onus pro Capellania mere laicali, vel mercenaria. Item neque ad Officium tenentur Coadjutores beneficiatorum nisi sint in Sacris, quia Coadjutoria beneficii, beneficium non est; sed simplex facultas officium proprietarii exercendi, ut pluries declaravit S. C. Item neque tenentur qui pensionem laicalem obtinent, aut Regias Capellanias, quia vera beneficia non sunt.

4 C. *Is. cui* 19 *de praeb.* in 6.

5 V. Liguori, *Op. M.* l. III, n. 674.

6 *Acad.* q. iv, 33.

electus est, vel in eo etiam canonice institutus; seu realem possessionem nondum sit consecutus? — Si haec possessionis dilatio ab eo pendet, quatenus malitiose moram trahat aut negligat aut impediat, ab Officii recitatione non liberatur; quia per eum in hoc casu vere stat habere Beneficii possessionem. Neque fraus sua aut negligentia debet eidem prodesse: neque Ecclesia ob culpam Beneficiati Officio suo privanda est — Si vere possessionis dilatio sit sine culpa Beneficiati, v. g. si lis ei intentata sit super Beneficio, tunc ex communi et vera sententia ad Officium non tenetur; tum quia ante initam possessionem non censetur quis perfecte Beneficium consecutus et litem perdere potest; tum quia ante possessionem Beneficiatus nullum Beneficii jus exercere potest: ergo aequum est, ut neque ullum onus subeat; tum quia talis est hodierna praxis, ut nemo teneatur ad Horas, nisi Beneficii sibi collati inita possessione.

Sed quid (quaeres) *si jam quidem sit adepta possessio, sed lis vertatur inter duos, cujusnam sit revera Beneficium?* — Tunc si ille qui jam possidet Beneficium, habet spem moraliter certam vincendi litem, tenetur ad Officii recitationem, uti patet. Et idem currit, si per interim uni litigantium adjudicata fuerit Beneficii possessio: hic tenetur ad Horas, cum de facto reditus percipiat. Quod si firma non sit spes litem vincendi, et nec alicui possessio sit per interim adjudicata, nulla est Officii obligatio; quia nemo obstringendus est ad onus certum per mercedem incertam. Neque obstat quod si litem postea vincat, etiam fructus sequestratos obtineat: eos retinere potest, siculi licite retinet fructus maturatos a tempore vacationis Beneficii, etsi Officium non dixerit; usquedum enim Beneficium liti subjicitur quoad ejus possessionem habeatur pro vacante [1].

Q. 7. *Quid de Beneficiato, qui officium omittit?*

R. Certum est Beneficiatum, qui Officium omittit, graviter peccare contra Religionem, licet nondum sit constitutus in Sacris, et intentionem foveat fructus restituendi; quia duplex hic habetur praeceptum: unum antiquissimum, quo obligantur Beneficiati ad Officii recitationem: alid vero recens ex Concilio Lateranensi et ex Bulla s. Pii V, quibus Officium omittentes obligantur ad fructuum restitutionem — Qui vero neque intentionem habet restituendi fructus, peccat etiam contra justitiam; quia Ecclesia pensum Officii Beneficiato imposuit etiam sub conditione, ut fructus Beneficii *non faciat suos*, si illud non recitaverit. Quare qui culpabiliter Officium non recitaverit in materia gravi, elapsis sex mensibus a Beneficii possessione, tenetur in posterum pro rata omissionis fructus restituere. *Statuimus*, ait Lateranense, *ut quilibet habens Beneficium, si post sex menses, obtento Beneficio, Officium divinum non dixerit, legitimo impedimento cessante, fructus non faciat suos, pro rata omissionis recitationis Officii et temporis.*

Diximus 1: *Qui culpabiliter*; haec enim restitutio non jure naturae, sed ab Ecclesia imposita est ad puniendos non recitantes. At poena culpam supponit, et satis colligitur ex verbis: *Qui Officium non dixerit, legittimo impedimento cessante, fructus non faciat suos.* Quamvis autem sit poena, restitutio tamen facienda est ante sententiam; nam est poena conditionalis, quae quidem statim incurritur, conditione non impleta. Unde Alexander VII propositionem hanc sub n. 20 damnavit: *Restitutio a Pio V imposita Beneficiariis Officium non recitantibus, non debetur in conscientia ante sententiam declaratoriam judicis.*

2. *Officium non recitaverit in materia gravi*; nam si partes omissae materiam gravem non constituant, commune est nullam deberi restitutionem ne sub veniali quidem, etiamsi fructus parti illi respondentes ad magnam quantitatem pertingant. Ratio est, tum quia sic fert usus Chori; tum quia fundamentum obligationis leve est, et simpliciter dici non potest transgressio illius praecepti gravis; quod quidem, cum totam vim suam repetat ab

1 *Sed* (dices) *quid si possessionem quidem sit pacifice consecutus; nullos tamen adhuc fructus percipiat?* — Si habet spem certam fructus exigendi tractu temporis, ad recitationem tenetur, alioquin suo tempore gratis eos fructus reciperet. Si vero spem non habeat, iterum tenetur si eam per negligentiam amiserit, ne commodum ex sua iniquitate reportet: idem est si spe illa privetur juste, in poenam alicujus criminis. Si secus est, non tenetur, ne dicatur teneri sine mercede laborare: imo etsi praeter spem postea fructus percipiat, ad nihil tenetur, si quid enim deberet, esset Officii recitatio; sed haec singulis diebus est adfixa, qui in hypothesi jam elapsi sunt: ad nihil ergo tenetur, tempore quo fructus insperato percipit. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 664, et l. IV, n. 144.

Ecclesia, non ultra extendi debet, quam Ecclesia ipsa expresserit. Nempe Pius V restitutionem imposuit omittentibus tantum aliquam Horam, vel quod ei respondet: Qui porro partem Horae levem omittit uno die, Horam omisisse dici non potest: ita Concina, Garcias, Navarrus, Salmanticenses, Suarez, etc.

3. *Elapsis sex mensibus ab adepta Beneficii possessione*; sic statuitur in dicta Bulla et in Concilio Lateranensi. Quare qui primis sex mensibus Officium omittit, peccat quidem graviter contra Religionem; non tamen contra justitiam, nec tenetur restituere.

4. *Pro rata talis omissionis*, nempe ut explicat s Pius V in sua Constitutione, *Qui Horas omnes Canonicas uno vel pluribus diebus intermiserit, omnes Beneficii fructus* [1], *qui illi vel illis diebus responderent; qui vero Matutinum, tantum dimidiam; qui ceteras alias Horas, aliam dimidiam; qui Horam singulam, sextam partem fructuum ejus diei amittat.*

Quibusnam autem sit facienda restitutio ob omissionem Officii, patet ex hisce Lateranensis Concilii verbis: *Quicumque divinum Officium, legitimo cessante impedimento, non dixerit, Beneficiorum suorum fructus pro rata omissionis Officii et temporis suos non faciat; sed eos tanquam injuste perceptos in fabricam ipsorum Beneficiorum, vel pauperum eleemosynas erogare tenetur.* Quare legitime facta censebitur restitutio, etiamsi fructus illi in Beneficii utilitatem impendantur: imo ipse Beneficiatus poterit sibi fructus illos applicare; si tamen sit vere (id est non inaniac suo facili judicio) pauper, adeo ut neque ex suis bonis habeat, ut sibi provideat — Haec autem restitutio facienda nullimode *suppleri potest per quascumque eleemosynas, quas antea Beneficiatus de fructibus sui Beneficii fecerit*: quod asserere damnatum est ab Alexandro VII propositione 33.

Q. 8. *Quinam tenentur ad Officium vi professionis religiosae?*

R. Communis sententia est (adeo ut temerarium sit aliter asserere) omnes Religiosos professos Choro addictos, quamvis nondum in Sacris, item Moniales professas, teneri quotidie sub gravi ad divinum Officium saltem private recitandum. Talis est consuetudo obligans sub gravi, quam quidem ipse Gregorius IX agnovit praecipiens Monachis, ut etiam *etinerantes Horas dicant in via* — Diximus *professos Choro addictos*; neque enim tenentur novitii, cum nondum regulam sint professi: neque conversi etsi professi, qui ordinati sunt ad corporales labores, non ad Officii recitationem [2].

N. 2. — *De tempore, loco, ordine et forma in recitatione*

Q. 1 *Quo tempore Horae Canonicae recitandae sunt?*

R. Ad vitandum peccatum mortale sufficit, si Horae Canonicae persolvantur a media nocte usque ad aliam mediam noctem [3]. Ut autem vitetur etiam veniale, recitatio fieri debet tempore ab Ecclesia adsignato, nisi obstet rationabilis causa. Porro extra Chorum Vesperae et Completorium dici debent a meridie ad mediam noctem [4]: ceterae vero Horae ab aurora

1 Sanchez, Sotus, Salmanticenses, Lessius, Viva, etc. probabiliter dicunt ex benigna interpretatione Beneficiatos non teneri omnes fructus restituere, nisi sint simplices Beneficiati, qui praeter onus deferendi habitum alia onera non habent; ducunt enim id esse conformius juri naturali, et sic esse receptam liuitam. Unde ajunt Episcopos, Parochos, Canonicos, etc. posse sibi aliquid retinere, si cetera munia impleant. *V.* Liguori, *Opus. Mor.* l. III, nn. 665 et 673.

2 Tenentur autem Religiosi, licet profugi sint; quia statum non amittunt: item licet suspensi vel excommunicati, cum sint in culpa, et adhuc commode possint. Non tamen probabiliter tenentur qua Religiosi, ai per sententiam ejecti sint; quia tunc extincta habetur essentia status Religiosi — Ceterum Religiosi, quoad Officium, plura habent privilegia (*V.* Liguori. *Opus Mor.* l. VI. n. 63). Hic notandum, 1 Religiosae conversae et associatae, loco divini Officii tenentur recitare quotidie certas preces (et dicitur *Officium laicarum*); quae quidem non obligant sub gravi: sicuti nullimode obligant preces quae aliquando addi solent Officio divino ex devotione potius, quam ex praecepto; 2 sunt nonnullae monialium Religiones, quae loco Officii majoris tenentur tantum ad Officium parvum B. V.: quae porro quaestiones de uno resolvuntur, de alio quoque generatim valent — *V.* Liguori, *Opus Mor.* l. IV. n. 141 — De Alexandris, *Confessarius Monialium.*

3 Ex cap. *Dolentes de cel. Missae.* Ceterum juxta primaevam institutionem erat, ut Matutinum diceretur circa mediam noctem, Laudes sub auroram, Prima ad ortum solis, Tertia tempore medio inter ortum solis et meridiem, Sexta circa meridiem. Nona tempore medio inter meridiem et solis occasum. Vesperae ad solis occasum. Completorium sub crepusculum nocturnum. Nostris temporibus in usu non est haec Horarum distinctio — V. Lucius Ferraris, *Bibl. Conc.* V. Officium, art. 4 — Bellarminus, *De Horis Canonicis.*

4 In Quadragesima, exceptis primis tribus diebus et Dominicis, Vesperae dicuntur ante meridiem: quod quidem est de praecepto quoad Chorum ex Concilio Cabilonense *de consecr.*, dist. 1, *c. solent*; de consilio tantum pro recitantibus extra Chorum; et laudabilius est, cum sit se conformare veteri disciplinae: quod dicendum est etiam de iis qui recitant parvum Officium B. Virginis. Porro illud *ante meri-*

ad meridiem; excepto Matutino, de quo infra: item Nona, et juxta alios etiam Sexta, quae quidem recitari possunt post meridiem.

Diximus 1: *nisi obstet rationabilis causa*, quae quidem communiter esse potest quaelibet utilis et honesta, v. g. concio paranda vel audienda, periculum supervenientis occupationis, iter agendum, major devotio, vel tempus aptius ad studendum. Hic attendenda est regula s. Antonini: *Quando Officium dici non potest propter occupationes, melius est praevenire, quam tardare; quia praevenire est providentiae, tardare vero est negligentiae.* Ceterum ad Matutinum cum Laudibus quod attinet, etiam sine causa pridie recitari potest, videlicet tempore, quo sol propter est ad occasum, quam ad meridiem [1]; inquit enim Angelicus: *Quantum ad ecclesiasticum Officium et Solemnitatum celebritates incipit dies a Vesperis: unde si aliquis post dictas Vesperas et Completorium dicat Matutinum, jam hoc pertinet ad diem sequentem* [2]. Et talis est consuetudo ubique recepta.

Diximus 2: *extra Chorum*; nam in Choro obligatio est, ut recitetur Officium ordino debito et statis horis, quae quidem variant a recitatione privata; ita v. g. hora Vesperarum pro Choro est illa quae est media inter meridiem et occasum. Attamen videtur probabilius, quod haec obligatio non sit sub gravi, eo quod non constet de gra i praecepto super hac re imposito [3].

Q. 2. *Quo loco, ordine et forma Horae recitandae?*

R. Ad 1: Canonici Choro addicti recitare debent publice in Ecclesia seu Choro, ut habet eorum instituto [4]. Alii autem possunt Officium recitare per se loquendo in omni loco, modo sit citra distractionis periculum; hinc ex generali etiam piorum praxi Officium etiam in curru, et deambulando recitari solet. Si vero fiat in locis immundis, alii dicunt esse veniale, si sine causa, cum id non videatur carere irreverentia; alii volunt nullum esse peccatum, quia cum Deus sit ubique, ubique laudari potest. Hinc Apostolus: *Volo... orari in omni loco* [5].

B. Ad 2: Eo ordine Horae Canonicae recitandae sunt, quo exponuntur in Breviario, et qui absque juxta causa illum inverterit, peccat; quia praeceptum violat: haec tamen inversio non invalidat Officium, neque mortalis est; cum adhuc tota illius substantia habeatur. Justae autem causae ordinem invertendi communiter sunt: 1. si quis ab amico invitetur ad Matutinum secum una recitandum pro die sequenti, nondum persolutis Vesperis; 2. si quis carens Breviario memoriter recitet Horas ante Matutinum, si non potest commodo earum recitationem differre; 3 si quis Canonicus tarde ad Chorum accedat, Officio jam incepto. Idem est do alia simili causa rationabili.

R. Ad 3: Quoad formam in recitatione Horarum hoc maxime pertinet: 1. ut (nisi agatur de Religiosis, aut de iis, qui vel contrarium privilegium sint consecuti, uti Mediolanenses; vel alia usi sint consuetudine 200 annorum) quilibet utatur Breviario Romano a Pio V, Bulla *Quod a nobis* 1568 edito, a Clemente VIII Bulla *Cum in Ecclesia* 1602 recognito, et ab Urbano VIII Bulla *Divinam psalmodiam* 1631 expurgato: secus non faceret satis muneri suo [6]; 2. ut Officium recitetur currentis diei ad praescriptum kalendarii propriae Dioecesis: qua in re a s. Rituum Congregatione 23 maji 1835 fuit postulatum: « an in casibus dubiis adhaerendum sit kalendario Dioecesis sive quoad Officium publicum et privatum, sive quoad Missam, sive quoad vestium sacrarum colorem, etiamsi quibusdam probabiliter videatur sententia kalendario opposita? et quatenus affirmative, an idem dicendum de casu quo certum alicui videretur errare kalendarium? Responsum fuit: *Standum kalendario*: » et merito ne ob unius alteriusque sententiam ordo perturbetur [7].

Quid (quaeres) *siquis Officium unius*

diem moraliter accipiendum est, nempe pro paullo ante: Concina admittit latitudinem unius horae.

1 Tempus determinat tabella posita in fine kalendarii cujusvis Dioecesis.

2 Quodl. 5, a 28.

3 Cap. 1. *de celebr. Missae*; et Tridentinum, sess. 24, c. 12 — Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 675.

4 V. Liguori, *Op. Mor.* l. IV, n. 171.

5 1 Tim. 2.

6 Huic Breviario omnia alia exemplaria conformari debent: *v.* Appendix II, vol. I: V, *Breviaria. Officium.*

7 Non est mirum, si Sacerdos quilibet vicem salutantis ac resalutantis Ecclesiae solus expleat dicens: *Dominus vobiscum*, subindeque respondens: *et cum spiritu tuo*; rursumque et ejus vicem gerit. Ita s. Petrus Damiani, Opusculo cui titulus. *Dominus vobiscum*; c. 10 — benedictionem solus petat et reddat; nam per unitatem fidei Sacerdos tota Ecclesia est. Porro, *Dominus vobiscum* dicitur tantum a Sacer-

diei in aliud mutaverit? — Si inadvertenter id egit, nullum erit peccatum, neque urgebit obligatio Officium repetendi; quia non praesumitur Ecclesia aliquem velle bis in die ad tale onus obligare: ita communiter cum Croix, Collet, Concina etc.; in tali igitur casu pro axiomate habetur vulgare illud: *Officium pro Officio*. Quod multo magis currit, si causa adsit mutationis, ut si dicas Lectiones de Feria, quia Lectiones de Sancto non habes. Erit tamen observandum, quod si Officium persolutum sit notabiliter brevius, v. g. si Officium Sancti pro Officio Dominicae sit recitatum, fiat aliqua compensatio, recitando v. g. novem Psalmos ex primo Nocturno; id enim rationi consentaneum est.

Si vero mutatio sit facta advertenter et sine causa, tunc si Officium currentis diei mutatur in aliud notabiliter brevius, erit mortale; quia non impleretur praeceptum neque in sua forma neque in aequivalenti: unde adhuc urgeret obligatio Officii. Hinc Alexander VII damnavit hanc sub n. 34 propositionem: *In die Palmarum recitans Officium Paschale satisfacit praecepto.* Quod si mutetur advertenter et sine causa in aliud ferme aequale, qualo peccatum sit, adest hinc inde duplex plurimorum et satis probabilis sententia; aequius tamen videtur dicendum cum Elbel, Roncaglia, Sporer, Viva aliisque, esse mortale, si mutatio sit frequens, et ideo non satisfieri; veniale vero, si mutatio fiat rara, v. g. ter vel quater in anno. Ratio est, quia si mutatio raro contingat, non graviter perturbatur ordo recitationis; e contra si contingat saepe, evaderet gravis perturbatio ordinis; et licet quaelibet variatio seorsim sumpta sit venialis ratione parvitatis materiae, omnes tamen intra annum coalescunt, et graviter perturbant ordinem Breviarii praecepti pro totius anni Officiis, quae simul sumptae unum complexum faciunt [1].

Q. 3 *An Matutinum possit a Laudibus separari?*

R. Commune est, ait s. Alphonsus, cum Abelly, Azorio; Bellarmino, Croix, Francolino, Filliucio, Garcia, Lessio, Navarro, Sanchez, Salmanticensibus, Suarez et aliis apud Bonacinam, quod Matutinum potest a Laudibus separari etiam sine causa, sive Matutinum et Laudes sint duae Horae, sive una tantum; nam etiam antiquitus separabantur, uti fatentur eruditi [2]. Imo Concina dicit melius esse, si Matutinum recitetur Vespere praecedenti, et Laudes remittantur ad diem sequentem; quia hoc est conformius antiquae consuetudini. Sed cum separantur adjici debet in fine *Pater noster*, uti Rubrica praecipit, cum terminetur Officium. Utrum vero sit etiam addenda *Oratio*, alii probabiliter negant, si excipias noctem Nativitatis, quia tunc ex Rubrica post Laudes dicitur Oratio, et postea celebratur Missa; alii item probabiliter affirmant, prout nempe tenent Matutinum et Laudes vel unam esse Horam, vel duas. Praestat autem, ut quando separantur, initio Laudum praemittatur oratio, *Domine in unione* etc. cum *Pater* et *Ave* — Imo non solum Matutinum a Laudibus, sed tres ipsi Nocturni possunt probabiliter licite inter se separari, saltem si inter eos non intercedat majus temporis spatium, quam trium horarum, quod quidem esset juxta ritum antiquum, prout refert d. Thomas. Neque tunc adest obligatio recitandi *Pater*; siquidem nullum hac de re praeceptum adest.

Quid (quaeres) *si una Hora, vel unus Psalmus interrumpatur notabiliter?* Alii ajunt totam esse repetendam Horam vel Psalmum interruptum, quia sublata fuit unitas praescripta; verum alii communius et probabilius negant, quia singuli Psalmi ac versus completam habent significationem, et satis uniuntur vel per intentionem continuandi vel per ipsam recitationem subsequentem, licet aliunde venialiter peccet qui nullam habet interrumpendi causam, quia tunc, ait Layman, sine ratione praescriptam ab Ecclesia unitatem rumpit. Ita Croix, Lessius, Sanchez, Sporer, etc. [3].

dote et Diacono, qui non sint majori excommunicatione irretiti: ceteri eius loco dicant: *Domine, exaudi orationem meam* etc.; ita ex recepta ubique consuetudine *Gavantus*.

1 Haec Officii mutatio non esset neque venialis si fieret ex rationabili causa, nempe studii, itineris, infirmae valetudinis, magnae defatigationis vel specialis devotionis erga aliquem Sanctum — Liguori, *Op. Mor.* l. IV, n 161.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. IV. n. 167.

3 V. Liguori, *Op. Mor.* l, IV. n. 163. Justae interrumpendi causae habentur: 1° quaelibet utilitas propria vel aliena, quae sine aliquo incommodo differri non posset, 2° ratio urbanitatis vel charitatis, aut ratio exequendi mandata superiorum; 3° si excipienda sit Confessio alicujus, qui non libenter expectaret; 4° si velis aliquid agere aut adnotare, ut tollas distractionem sive sollicitudinem, v. g. ne obliviscaris, etc., modo tamen non frequenter fiat; quia frequens interruptio ob talem causam aliqua irreverentia non caret: 5° licite etiam potest interjici aliqua brevis oratio inter orandum, vel aliquis inter-

An (quaeres) *Matutinum ante Missam sit persolvendum?* — Probabilior et communior sententia cum Anacleto, Bellarmino, Concina, Lessio, Sanchez, Sylvio aliisque docet non esse mortale Officium matutinale, id est Matutinum cum Laudibus post Missam persolvere; tum quia nulla vero adest connexio inter Officium et Missam; tum quia gravis obligatio non clare exprimitur in Rubrica, neque communiter sub gravi recepta est. Esset tamen veniale id agere sine causa; quia revera a Rubrica id inter defectus habetur [1]: et si non necessaria, est profecto illa recitatio convenientissima dispositio ad celebrandum. In hanc sententiam consentit Benedictus XIV [2] — Ab hujusmodi tamen culpa veniali, ut recte dicunt cum Continuatore Tournely, excusabit quaelibet mediocris causa rationabilis, v. g. si dans eleemosynam postulet, ut statim celebretur, si expectet populus, aut aliqua persona gravis, si tempus celebrandi transeat, si instet commoditas studii, itineris et cetera similia.

Q. 4. *Quid agere debet qui advertit, se errasse in Officio?*

R. Error contingere potest, vel circa Officium diei praeteritae; vel circa Officium diei futurae; vel circa Officium diei currentis.

1. Qui animadvertit, se omisisse Officium diei praeteritae, non potest illud in aliam diem transferre, etiam non impeditam: ita declaravit S. R. C. 17 junii 1673, referente Bona: sane obligatio Officii unaquaque determinata die absolvitur. Et Rubrica tunc solum Officii translationem praescribit, cum illud impeditum est vel a Dominica vel ab Officio majori; non vero cum fuit omissum; —2. qui advertit se hodie recitasse Officium, quod die crastina praescriptum est, tenetur illud crastina die repetere; quia per recitationem anticipatam non potuit satisfacere praecepto nondum vigenti; — 3. qui advertit, se errasse in Officio diei currentis postquam multum processerit, v. g. post recitatum jam Matutinum, si id inculpabiliter evenerit, non tenetur partem recitatam emendare per aliam recitationem; sed sufficit, si recitet quod superest de Officio debito, ne detectum errorem prosequatur. Si vero oblitus sit tantum partem Horae, sufficit illam recitare, quin totum Officium repetat. Diximus *si id inculpabiliter evenerit*; si enim pars notabilis culpabiliter mutata sit, tota illa Hora probabilius est repetenda saltem sub levi; quia saltem sub levi extat obligatio orationem continuatam persolvendi secundum ritum praescriptum [3].

N. 3. — *De modo recitandi Horas Canonicas.*

Q. 1. *Quomodo Horae recitandae sunt?*

R. Illud ipsum Lateranense Concilium sub Innocentio III, a quo antiquissima consuetudo Horas recitandi confirmata est et in legem scriptam deducta, modum etiam indicavit, quo illae recitandae sunt, inquiens: *Districte praecipientes in virtute obedientiae, ut Divinum Officium nocturnum pariter et diurnum, quantum eis dederit Deus, studiose celebrent et devote.* Vocabulum *studiose* pertinet ad munus oris; et postulat, ut Officium persolvatur vocaliter absque syncope, et abscissione verborum. Vocabulum *devote* pertinet ad munus cordis, et postulat, ut recitatio fiat cum debita intentione et attentione.

Q. 2. *An qui Officium recitat, debeat se ipsum audire?*

R. Alii affirmant cum Suarez; oratio enim, inquiunt, ut sit vocalis, exigere videtur, ut qui orat, audire se ipsum debeat. Sed satis probabiliter negant Azorius, Layman, Salmanticenses, Sporer, Tournely, et alii cum doctissimo Sylvio, cujus doctrinam magni aestimat Benedictus XIV in multis locis suarum Bullarum. Et sane ad satisfaciendum huic praecepto non praecipitur auditio, sed tantummodo recitatio, id est vocalis pronuntiatio verborum; atqui haec haberi potest, licet a recitante verba non audiantur. Ut enim habeatur

dum pius cordis affectus. Non tamen liceret, meditandi gratia, in istis diutius et frequenter immorari; quia ratio recitationis seu orationis vocalis non satis servaretur: item si vocalis oratio longior et minime pertinens ad Officium diceretur; pars enim notabilis adderetur Horis quod esset veniale, utpote contra formam praescriptam.

1 Si Missa sit *de Requiem*, hanc inversionem nullum omnino includere peccatum alii docent; quia tunc nulla omnino vel levis adest connexio inter Missam et Officium.

2 *De Sacr. Miss*, l. III. c. 13. Verius tamen et communiter affirmant esse mortale, nisi adsit vera, publica et gravis causa, canere Missam conventualem solemnem antequam Officium Matutinale in Choro dicatur; cum sit contraria consuetudo; et aliter agendo laedatur graviter publicus Dei cultus, et conveniens regimen Ecclesiae — V. Liguori, *Opus. Mor.* l. VI. n. 318.

3 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n, 667; et l. IV, n, 160, q. 8.

vera recitatio, seu vera vocalis verborum pronuntiatio, sufficit ut formetur aliquis verborum ipsorum sonitus, etsi modicus et vix sensibilis: hic porro sonitus semper fit cum verba proferuntur; quia proferri nequeunt, quin per linguam et labia fiat aliqua aëris compressio, ex qua necessario aliqualis sonitus enascatur oportet. Est autem per accidens, si sonitus iste audiatur vel non audiatur [1].

An (quaeres) *qui recitat Officium cum sociis teneatur repetere quae non satis auribus perceperit, si agatur de materia notabili?* — Commune est satisfacere qui audit a socio Lectiones, Responsoria, Capitula, Orationes et Antiphonas: item tenent probabiliter et illos satisfacere, qui dicunt soli Psalmos, et Lectiones audiunt: vel soli partem Psalmorum dicunt, et partem cum socio; quia satis communicant ex recepto usu in eo, quod audiunt [2] — Hoc posito: non improbabiliter cum Elbel, Roncaglia, Salmanticensibus aliisque excusant a repetendo quod non satis auribus perceptum fuit, si id contingat propter culpam Chori, vel socii. Quae sententia innititur auctoritate s. Antonini, qui ait: *Siquis Lectionem, vel aliud quod in choro legitur, non intelligat propter legentis ineptitudinem, non peccat, dummodo conetur intelligere saltem verba.* Suffragatur ratio: recitans cum socio per illam ipsam societatem et suam applicationem censetur moraliter communicare cum eo in oratione; cum intendat Deo exhibere omnes laudes et preces, quas socius profert. Accedit: praeceptum Officii ex Ecclesiae benignitate est benigne interpretandum; alioquin innumeris anxietatibus locum faceret [3].

Quid (dices) *de eo, qui in recitatione Breviarii syllabas mutilat?* Si ista mutilatio est in tali quantitate, ut sensus verborum notabiliter varietur, qui sic voluntarie Officium recitat, non poterit excusari a mortali, casu, quo quantitas illa sit gravis in ordine ad ipsum Officium; neque ideo ab onere repetendi partem, in qua sensus fuit corruptus. Quid vero si id fiat involuntarie, scilicet ob balbutiem vel inveteratam consuetudinem et adhuc agatur de gravi quantitate relate ad totum Officium? Si studeat se emendare, ad nihil amplius videtur teneri: ubi enim nulla culpa, nulla poena; fecit enim quod in se est [4].

Sed quid (dices) *de eo, qui socium syllabas mutilantem sibi suscipit in Officii recitatione?* — Ille non tenetur Officium repetere nisi certo constet socium ita syllabas mutilasse, ut pro notabili parte sensus notabiliter mutatus sit; praesumptio enim stat pro debita recitatione. Putamus tamen eundem minime excusari a veniali, si sponte tali socio uniatur: excipe nisi adsit causa rationabilis, uti esset v. g. si a Superiore, vel a persona gravi ad id invitetur — Certum est autem, eos non satisfacere, qui alternatim recitando non expectant versus absolvi, si hoc fiat in magna quantitate; quia tunc una pars alteri non succedit. Et hoc caute notandum est: quot enim sunt qui tam insignem orationem praecipitanter agunt, invocantes non Dei benedictionem, sed potius maledictum!

An (quaeres) *qui cum aliis choraliter recitant Officium majus, aut defunctorum etc. teneantur supplere omissa, si dum alii cantant, ipsi se parant ad celebrandum, aut trasferunt libros, requirunt Psalmos, thurificant, pulsant campanas, vel alia Choro necessaria agant?* — Affirmant Bonacina, Navarro et Vasquez; unusquisque enim tenetur ad partem suam: nisi excipit Holzman, sit modica materia omissa, v. g. quae ad integrum Psalmum non pertingat. Sed communiter et satis probabiliter negant Azorius, Anacletus, Croix, Layman et alii; nam dum aliquis occupatur in rebus ad

1 Liguori, *Opus. Mor*, l. IV, n. 162.

2 Valide et licite recitatur Officium alternatim cum socio non obligato ad Horas, et etiam cum laico, ut passim docent.

3 «Certum est cum Holzman, Roncaglia, Azorio et Reginaldo, quod non oportet in Choro audire omnes; sed sufficit unum audire, et sufficit audire in confuso saltem partem alterius Chori, licet distincte nequeas audire. Ita Salmanticenses, qui testantur hoc docere fere omnes Doctores. Sic pariter est certum, ut docet Innocentius III, c. 9 *de celeb. Missae* quod *si in Choro omittas aliquod dicere verbum* (intellige non ultro), *non peccas*; *Chorus enim supplet*. Sed an satisfaciat surdus, qui ex obligatione Choro assistit, et suam tantum recitat partem? affirmant Suarez, Escobar, Roncaglia, Sa. Magis tamen mihi placet sententia opposita cum Palao, Sanchesio, Salmanticensibus, Elbel, qui dicunt surdum lucrari quidem distributiones; sed teneri ad repetendum non audita; sed hoc tamen potest eodem tempore satisfacere submisse dicendo partem alterius Chori». Ita Liguori, *Opus Mor*. l. IV, n. 163.

Sane surdus non potest dici, quod quantum in se est cum aliis communicet; cum imo totum per ipsum sit, quod non possit communicare cum aliis. Unde diversa est ratio illius, qui potens est communicare, et de facto quantum in se est, communicat; sed aliquid non percipit ob alterius impedimentum.

4 V. Liguori, *Opus Mor*. l. IV, n. 163.

Officii celebrationem pertinentibus, totus Chorus pro eo supplet: prout qui Missae inservit, censetur eam audire, dum in re necessaria paranda attendit. [1].

Q. 3. *An in Officii recitatione requiratur intentio et attentio?*

R. Cum Luraschi affirmative; recitatio Horarum est vera oratio, id est *elevatio mentis in Deum:* sed haec nequit fieri ut oportet sine convenienti intentione et attentione; quid est enim intentio? est volitio faciendi aliquid: quid est attentio? est applicatio ad id, quod agitur. Necessaria est igitur in Horarum recitatione: 1. *Intentio*, seu volitio saltem generalis orandi: unde qui Horas purae eruditionis causa, vel animo sese exercendi in legendo aut Psalmos memoriae mandandi recitat, non facit satis, sed tenetur illas repetere; cum talis recitatio non sit oratio; 2. *Attentio*, id est animi applicatio ad Officium quod persolvitur; secus ejus recitatio non fieret humano modo, sed materiali omnino.

Intentio autem alia est expressa, alia implicita. *Expressa* est qua quis ab initio Breviarum sumens dicit *volo orare*. *Implicita* vero, qua id non dicit quidem actu, sed id virtualiter intendit, dum vult recitare Horas Canonicas juxta Ecclesiae praeceptum. Haec porro sufficit; nam prima illa non est totaliter posita in nostra potestate.

Attentio item alia est *externa*, quae nempe excludit omnem externam actionem physice incompossibilem cum eo, quod agitur; alia *interna*, quae consistit in interiori mentis advertentia ad id, quod agitur. Certum est ad validitatem Officii attentionem externam requiri; cum sine ea haberi non possit ipsa recitatio: uti esset v. g. fabulari, scribere, os in risum laxare, attentam alienis sermonibus aurem praebere, magna animi applicatione aliquid diversum agere, sibi celeriter vestes accommodare; qui enim haec agit, Deum potius irridere, quam eum exorare jure merito dicitur. Aliter esset, si quis dum recitat, ambulat, se lavat, flores colligit, ignem fodicat, collem aspicit: vel recitat ubi alii fabulantur vel canunt, modo his animum non serio applicet; haec enim satis compatibilia sunt cum recitatione. Sed in hisce rebus non una regula est; nam quaedam actiones, quae pro uno sunt distractivae, tales non sunt pro alio — Non ita tamen res certa est, si quaeratur de attentione interna: communior et probabilior sententia omnino consulenda docet, hanc quoque requiri; nam sine attentione interna non constituitur oratio, quae universe definitur: *Elevatio mentis ad Deum*. Unde quamvis Ecclesia non imposuerit speciale praeceptum positivum attentionis internae; tamen praecipiendo recitationem Officii per modum orationis ad Deum colendum, veram praecepit orationem, quae sine attentione interna non est vera oratio; nec Deus colitur per solam recitationem externam ab iis qui voluntarie se distrahunt, imo de his conqueritur: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* [2]. Adde: Tridentinum vult Officium recitari ***reverenter***, ***distincte*** ac ***devote***: ***reverenter***, en intentio; ***distincte***, en attentio externa; ***devote***, en attentio interna.

Sed (quaeres) *quaenam interna attentio requiritur?*—Praeter attentionis divisionem tradi solitam in ***actualem***, quae est; in ***virtualem***, quae fuit et in alio perseverat; in ***habitualem***, quae pariter fuit, sed in nullo effectu permanet; et in ***interpretativam***, quae esset, tripliciter adhuc distinguitur attentio interna. Alia ***spiritualis*** seu mystica, quae est ad Deum ipsum; cum nempe mens ad eum elevatur, meditando v. g. ejusdem attributa, vel passionis Christi mysteria. Alia ***literalis***, idest ad sensum; cum nempe attenditur ad percipiendam verborum intelligentiam. Alia demum ***superficialis***, quae est tantum ad verba, cum nempe attenditur ad recte verba proferenda, ne error fiat ea mutilando vel trasferendo, cum intentione generali colendi Deum. Hisce positis, dicimus:—1. attentio ***habitualis*** non suf-

1 Item probabiliter satisfacit qui, dum alii recitant, jussit vel exercet, etsi integer Psalmus interim dicatur: non tamen satisfacit qui Choro alternatim respondet organum tantum pulsando, quin versiculum suae partis proferat: quia organum verba non profert. Item neque satisfacit qui devote audit Horas duos musici cantant, quia talis audiens non orat vocaliter, nec musicorum orationem facit suam, cum non alterutri cum illis — Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 165.

2 Math. 15 — *Vid.* Casati, *De Sacram. Poenit.* art. de interrogandis Ecclesiasticis. n. 3 — Liguori, *Homo Apost. App. III*. n. 75: et fusius in *Op. Mor.* l. IV, n. 177; et l. III, n. 669. Unde qui cum sola attentione externa recitat, non potest facere fructus suos; potest tamen retinere si eos suos jam fecerit bona fide: ratio primi, quia esto quod opinio quae non requirit attentionem internam sit adhuc probabilis; ut cum sola probabilitate nequit inchoari possessio fructuum. Ratio secundi, quia posito jure certo, quod ipse habet ad res jam bona fide possessas, non tenetur ad restitutionem, nisi sit certus de obligatione restituendi.

ficit, quia non est hominis agentis humano modo: item neque *interpretativa*, quia haec nondum existit: *actualis* vero optima quidem est; sed non necessaria, cum ea non sit semper in nostra potestate, et ei opponantur distractiones etiam involuntariae. Sufficit ergo et requiritur saltem attentio *virtualis*, cui quidem solum voluntariae distractiones opponuntur;—2. attentio *spiritualis*, ut eam nos explicamus, non requiritur: haec sane licet sit optima et ideo laudanda, non est necessaria; cum de facili haberi non possit: nec requiritur *literalis;* quia secus non orarent qui latinam linguam ignorant. Sufficit ergo et requiritur saltem attentio *superficialis:* id est attentio ad verba, non quidem ad singula omnino, sed moralis et generalis conjuncta cum pia intentione orandi et colendi Deum. Haec, inquam, attentio requiritur et sufficit: *requiritur*, quia Breviarium est oratio vocalis, et ideo orali vocis sono complenda per distinctam verborum pronuntiationem: *sufficit* autem: oratio enim sic facta est vera oratio: *Primo est attentio ad verba quibus petimus*, inquit Angelicus, *deinde ad petitionem ipsam... et quaecumque harum attentionum adsit, non est reputanda in attenta oratio* [1].

Q. 4. *Quaenam sunt remedia contra distractiones in Officio?*

R. Remedia contra distractiones in Officio sunt negativa et positiva. *Negativa* sunt subtractio eorum, quae distractionum sunt causa, v. g. impedire quominus oculi circumvagentur, a graviori hominum strepitu se subducere, ad negotia diversa non properare, etc. *Positiva* vero sunt procuratio eorum, quae attentionem per se excitant, v. g. elicere sub initio intentionem laudandi Deum, hanc renovare sub fine Psalmorum, meminisse saepius praesentiae Dei, mysteria illa sibi exhibere, quae per septem Horas repraesentantur, etc. [2]—Ut tamen quis dicatur Officio minime satisfecisse ob habitas distractiones, non sufficit, ut quis voluntarie distrahatur, sed insuper requiritur ut plene advertat, se distrahi ab Officio in materia notabili (nisi agatur de abituato in hisce admittendis distractionibus, qui scilicet nunquam fecerit quantum in se est ad habitum vincendum); nam intentio prius deliberate concepta Officium persolvendi perseverat quousque non retractetur per contrarium plenam advertentiam circa ipsum Officium. Ita Cajetanus, Concina, Croix, Gobatius, Navarrus, Salmanticenses, Sanchez, Sotus, Suarez alique [3].

Q. 5. *An peccet qui recitat Officium vel in mortali, vel non servando Rubricas in stando, genuflectendo, etc.?*

R. Ad 1: Verius et communius, qui Officium recitat in mortali existens, satisfacit et non peccat mortaliter: quia ex una parte non exercet actum Ordinis sacri: ex alia quamvis nihil mereatur de condigno, quia tamen orat nomine Ecclesiae, bene pro aliis obtinet; cum Ecclesia suppleat. Unde quod oret nomine Ecclesiae in mortali existens, non videtur irreverentia de mortali damnanda.

R. Ad 2: In Choro recitantes Officium probabilius peccant, si absque causa situm non servent, quia agerent contra Rubricam: haec tamen omissio, ut dicunt, non excedit veniale ex materiae parvitate. Verum extra Chorum commune est, non peccare qui situm non servat, quia Rubrica respicit tantum recitantes in Choro [4]; laudabiliter tamen ipse servatur ad fovendam devotionem.

Q. 6. *Quomodo dirigendus est scrupulosus circa Officium?*

1 In 4, dist. 15. q. 4 — Ex his patet, optimam esse hanc orationem, licet eam recitaverit Monialis, quae sensum verborum non intelligit. V. Da Ponte, *La perfezione cristiana*, t. III. c. 6, § 1 et 2.

2 Alii aliis utuntur remediis; sic optimum est, quoad potest, Officium oculis legere; oculis fraenatis, facilius et mens fraenatur a vagationibus: identidem considerare magnam, quam agimus, actionem non enim alloquimur hominem, sed Deum: concipere animo ex una parte adstare nobis recitantibus Angelum custodem qui merita notet, ex altera daemonem, qui demerita scribat, etc. — V. Liguori, *La Messa e l'Officio strapazzati.—L'Ecclesiastico novello santificato coll'attenta recitazione del divino Officio ecc.— Avvisi e norme per ben recitare l'Ufficio divino*; trad. dal francese. Casale 183[illegible].

3 Imo complures etiam tradunt ne oportere quidem, ut quis tota semper intendat animi sollicitudine: cujus quidem doctrinae fundamentum est, quod impossibile ferme sit omnes omnino distractiones vitare et praesertim studiosis, quorum exercitia sunt praecipue in intellectu, qui ex assiduis occupationibus ita saepe inflectitur, ut veluti calcaribus adjectis in suas controversias prolabatur. Quae omnia diximus praesertim ad scrupulosorum levamen: videlicet quamvis Officium recitans advertat semiplene ad distractionem, et sic peccet venialiter; adhuc tamen satisfacit, quia semper perseverat attentio prima sive intentio attendendi, donec cum plena advertentia non fuerit revocata. Nam *si res, per quas causas nascitur, per easdem dissolvi debet*, ubi fert juris adagium, intentio cum plena deliberatione retractetur. Hinc commune est, quod si quis advertens se distractionibus teneri, adhibeat contra illas mediocrem diligentiam, nullo modo peccat.

4 V. Liguori, *Opus Mor.* l. IV, nn. 178 et 179.

R. Potest quis esse scrupulosus, vel quia dubitat do intentione debita; vel quia dubitat de attentione sufficienti; vel quia dubitat do accurata verborum expressione; vel quia timet, ne brevius, quam par sit, tempus impenderit in Horarum recitatione. Jam vero:

1. Ei, qui dubitat circa *intentionem debitam*, suadebit Confessarius dubium illud quandam esso insaniae speciem nemini aperiendam; intentio enim adest hoc ipso, quod Breviarium manu suscipit et Officium de facto recitat. Addat, non requiri intentionem satisfaciendi, sed sufficere intentionem recitandi: imo ne requiritur quidem intentio explicita; sed sufficit implicita, et virtualis intentio orandi, quae certe adest quotiescumque vult quis Officium dicere vel colere Deum vel propriae obligationi satisfacere. Unde ne sit anxius do intentione.

2. Ei, qui dubitat de *sufficienti attentione*, aperte dicat eam certo persoverare quoad ipse recitare pergit, et stat etiam cum distractione voluntaria, dummodo non sit certo voluntaria relate ad Officium. Et licet per hanc distractionem attentio esset amissa, sufficienter tamen renovaretur per distractionis exclusionem opus inceptum prosequendo. Imo metus ipse quo scrupulosus agitatur, ne intentio amissa sit, et non renovata, signum est certum quod ipsa adsit.

3. Ei, qui dubitat de *accurata verborum expressione* suadendum, ne inter recitandum haereat, sed decurrat sine ulla anxia sollicitudine: neque examinet quomodo processerit, certus quod Deus magis honoratur cura moderata, cum tunc sit habere Deum ut benignum Patrem. Item ne quid repetat, tum quia libertas est in possessione, et tenere debet, beno illa fuisse peracta quae certo omnino non constat fuisse peracta male; tum quia Ecclesia benigna Mater non vult filios suos meticulosos et anxios, sed hilares et quietos.

4 Ei, tandem, qui anxius est do *tempore* impendendo in recitatione, suadere poterit Confessarius, imo etiam injungere: 1. ut spatium sibi ipse determinet ordinario necessarium, et quod a probis impendi solet; 2. ut illa quae intra talo spatium recitare nequit, omittat; Ecclesia enim non plus ab ipso requirit.

N. 4. — *De causis a recitatione excusantibus* [1].

Q. *Quot sunt causae ab Officio excusantes?*

R. Causae ab Officio excusantes communiter adsignari solent: — 1. inculpata Breviarii carentia, 2. gravis metus, 3. oculorum coecitas, 4. gravis infirmitas, 5. gravis occupatio, 6. dispensatio.

1. *Inculpata Breviarii carentia* cum impotentia aliud sibi comparandi, quia tunc quoque habetur impotentia physica. Diximus *inculpata carentia*; si enim quis Breviarium in ignem projiciat vel in flumen, peccat et tenetur retractare perversam illam voluntatem, simulque curam omnem impendere ad aliud sibi Breviarium comparandum, recitando interea quod memoria tenet [2]: alioquin tot peccata committit quot sunt omissiones quas praevidet, nisi eum poeniteat primi peccati; quia perseverat voluntarium in causa.

2. *Oculorum coecitas*; haec enim constituit veram impotentiam physicam: idem dicatur de oculorum morbo, quo quis laboret. Si tamen Officii pars aliqua notabilis memoriae teneatur, illa recitari debet ex dictis; sed non ideo obligatur ad Horas ceteras memoriter addiscendas, quia hoc esset medium extraordinarium.

3. *Gravis metus;* ob gravem metum liberatur *vel in toto vel in parte* ab Officio qui ideo sibi prudenter timet obventurum esse gravo aliquod corporis vel honoris detrimentum, v. g. si quis Subdiaconus inter haereticos vel infideles degens ob Officii recitationem tales eorum in se furores excitaret et odia, ut persecutiones graves pertimesceret: lex enim humana cum tanto detrimento non obligat. Diximus *vel in toto vel in parte;* nam quando praecepti materia divisibilis est, qui non potest implere totum, tenetur implere partem quam potest: ea ipsa ratione, qua aere alieno gravatus, cum non potest solvere totum, debet solvere saltem quod potest. Unde damnata est ab Innocentio XI haec sub n. 54 propositio: *Qui non potest recitare Matutinum cum Laudi-*

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. IV, nn. 154 et seq.

2 Diximus *recitando interea* etc. qua in re en regula; si potes recitare quantum est parva Hora, teneris sub gravi, secus ad nihil neque sub levi; quia modicissima pars seorsim sumpta, non censetur aestimabilis ad finem legis. Quod si habeas Officium commune, non tamen proprium dici, adhuc teneris; quia satis observaretur substantia.

bus, potest autem reliquas Horas, ad nihil tenetur; quia major pars trahit ad se minorem.

4. *Gravis infirmitas:* hac ratione excusantur ab Officio non solum qui actu laborant morbo gravi; sed etiam qui nequeunt illud recitare absque gravi ejusdem periculo, v. g. si quis prudenter timeat sibi inde obventuram notabilem capitis gravedinem aut virium lassitudinem. Idque probabiliter tenet, etiamsi infirmus per magnam diei partem legeret libros ad solandum animum; quod enim legere queat libros recreationis causa, non sequitur posse et teneri recitare Officium, quod requirit tum intentionem tum attentionem, quibus major profecto inhaeret difficultas. Ita Elbel, Holzman, Salmanticenses, Sanchez, Sporer—Quod de aegrotante, illud etiam de convalescente dicendum cum Concina ac Tournely, saltem per aliquot dies ad arbitrium prudentis, donec nempe viribus reficiatur: et quamvis interim Missam valeat celebrare; quia Missa non ita aggravare solet. In dubio, an infirmitas sufficiat, poterit quilibet acquiescere judicio Medici aut superioris aut viri prudentis: et regulariter favorabilem partem amplecti, cum possideat jus naturale de propria conservatione.

5. *Gravis occupatio:* quae tamen tunc tantum excusat ab Officio, cum vel non potuit praeveniri, vel non potest omitti sine gravi scandalo aut sine gravi damno proprio, neque cum Officio potest conciliari: quae ubi concurrant, censetur adesse impotentia moralis, ideoque obligationis cessatio. Sic excusantur, v. g. Parochi, qui occupantur tota die in cura infirmorum; cum eam haud possint differre, et hic et nunc necessitas urgeat: item Confessarii, qui per totam diem Confessiones excipiunt, quas omnino differre non possunt: item concionatores, si tamen nequeunt omittere concionem sine scandalo, aut infamia. Non vero excusantur qui studio vacant; secus actum esset de hac recitatione: hinc contraria propositio sub n. 21 ab Alexandro VII damnata est — Qui tamen praevidet occupationem sibi in die obventuram, quae stare nequeat cum recitatione, tenetur Officium si ejus jam inceperit obligatio, in antecessum recitare, v. g. summo mane, casu quo nequeat reliquis diei horis. Ex quo merito inferunt, rarissime contingere, quod Officium omitti possit propter occupationem. Diximus, *si ejus jam inceperit obligatio*; quia nemo tenetur praevenire illius praecepti implementum, quod nondum existit. Sic valde probabile apparet cum Elbel, Holzman et Sporer, quod ille, qui non potest recitare Matutinum die sequenti, minime teneatur die antecedenti id agere; quia praecepti obligatio nondum incepit; et licet permittatur recitari, id tamen non ex praecepto, cum nondum urgeat; sed ex privilegio inductum est, quo nemo ligatur.

6. *Dispensatio:* supremus Pontifex absolute, et etiam sine causa potest valide dispensare, licet agatur de Beneficiato; quia haec obligatio tuti docent cum Benedicto XIV. non est de jure naturali, sed tantum positivo Ecclesiastico, a quo bene valet dispensare [1]. Episcopus autem dispensare non potest, nisi cum causa, et cum aliquo particulari, atque ad breve tempus: sic fert recepta ubique consuetudo; causa erit, quando dubitatur de morali Clerici impotentia. Hanc autem facultatem valet Episcopus exercere etiam per Vicarium suum generalem, modo tamen speciale illi mandatum eam in rem elargiatur; nam ex generali commissione non ipsi committuntur, nisi quae sunt de jure Episcopi ordinario et proprio [2].—Hinc versus:

Quem Papa dispensat, multus labor opprimit, aeger,
Qui timet, aut oculis Officioque caret,

An (quaeres) *teneatur socium adhibere, qui non valet solus Horas recitare?*— Affirmative, si illum invenire potest; hoc enim in casu non potest dici quod vera sit impotentia, cum socium adhibere sit medium ordinarium ac facile. Si tamen socium habere non possit, nisi stipendio soluto, ad illum conducendum non tenetur qui nullum possidet Beneficium; cum nihil debeat ob officium, qui nihil ab of-

1 *Notificatione* xix—In Bulla *Pastor bonus* idem Pontifex habet, § 30: *Major Poenitentiarius super recitatione divini Officii seu Horarum Canonicarum propter aliquam impossibilitatem, seu moratem difficultatem, dispensandi cum commutatione in alias preces vel orationes vel alia pia opera, earumque seu eorum injunctione, habeat facultatem.* Quae opera si omittantur, adhuc Beneficii fructus sunt restituendi, ac si ipsum Officium omitteretur: nam despensatio cum commutatione reddidit quidem faciliorem, at non abstulit conditionem faciendi fructus suos; esto etiam quod opera commutationis sint non ita gravis momenti.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* t. III, p. 1055; et l. IV, n. 159.

ficio percipit. An autem teneatur Beneficiatus socium pretio conducere ex fructibus Beneficii, adest duplex opinio probabilis: affirmativa est communior et tenenda, si ille velit fructus percipere; quia cum sola probabilitate nequit possessionem fructuum inchoare, ut recte ajunt Concina, Lessius, Sotus, Tournely, etc.[1]. Haec si adhuc fructus non perceperit: si enim talis Beneficiatus omisit Officium, eo quod non adhibuit socium, et in bona fide fructus jam perceperit, potest eos retinere; quia melior est conditio possidentis.

Quid (quaeres) *de eo qui certus quidem est se non posse recitare Officium totum, dubitat tamen, an possit saltem recitare partem?* — Iste generatim loquendo ad partem, circa quam dubitat, tenetur; nam in dubio standum est pro obligatione, cum certa sit et possideat. Diximus *generatim loquendo*; si enim agatur de infirmo, qui ob suam infirmitatem certus est, se non posse totum Officium recitare, et anxie dubitat, an possit partem, rationabiliter docent ipsum ad nihil teneri Bouix, Lugo, Navarrus, Roncaglia, Sanchez, Viva, Croix Layman, Cardenas et alii. Ratio, quia aliter scrupulis et anxietatibus infelix ille nimium excenteretur nesciens quousque possit, aut non possit recitare: ex quo certe oriretur in homine conscientiae timoratae (talem enim supponimus) magna inquietudo, quae magnum utique incommodum secum affert, tum quoad animam, eam perturbando; tum quoad corpus, physicam ejus indispositionem augendo[2]. Ad rem Billuart: postquam docuit eum, qui non potest totam legem implere, teneri ad partem in re divisibili, excipit: *Modo terminus potentiae et impotentiae non sit incertus et ambiguus, sicut v. g. in infirmis, in quibus vix ac ne vix determinari potest, quid possunt, usquequo possunt, et non ultra. Unde si dum non possunt totam legem implere, tenerentur ad partem, foret locus gravissimis scrupulis et continua perplexitas in determinanda parte, ad quam tenerentur; et ideo jure praesumitur de mente aequi legislatoris, quod non velit in similibus casibus obligare ad partem. Ita graves Theologi (F).*

1 Liguori, *Homo Ap. App.* III, n. 76; *Op. Mor.* l. IV, n. 138.

2 Liguori, *Op. Mor.* l. IV, n. 134.

DISPUTATIO SECUNDA

De actibus religionis externis

CAPUT PRIMUM

DE VOTO

Articulus I. — De voti definitione, honestate et divisione.

Q. 1. *Quid est votum?*

R. Votum prout est actus Religionis externus, definitur a d. Thoma: *Promissio deliberata Deo facta de bono meliori et possibili* [1] — 1. *promissio*, id est talis actus voluntatis, quo quis erga Deum se obstringit ad aliquid agendum, vel omittendum: et sic distinguitur votum a simplici proposito; qui enim proponit, intendit quidem facere quod proponit; non intendit tamen in se assumere obligationem illud praestandi ne sub levi quidem:—2. *deliberata*: votum enim est lex, et quidem per se gravis, quam vovens sibi ipse libenter imponit; atqui nemo censetur citra sufficientem animi deliberationem sese obligare;— 3. *Deo facta*: est enim votum actus Religionis, et quidem *latreuticus*, id est soli Deo debitus. Cum ergo Catholici quaedam vovent B. Virgini ceterisque Sanctis, id est eo sensu, quod nempe vota nuncupant B. Virgini, et Sanctis tanquam testibus, patronis et edjutoribus; —4. *de bono meliori et possibili*. *De bono*, alioquin non esset Deo gratum; *de bono meliori*, promissio enim quae impedit majus bonum, sub hoc respectu de cultu Dei detrahit, nec potest esse illi grata; *de bono possibili*, nam promissio de re impossibili est ridicula et stulta [2].

Q. 2. *An votum sit res bona, honesta et sancta?*

R. Lutherus et Calvinus docuerunt, votum tale quidem esse, si fiat de iis, quae jam in lege praecepta sunt, atque ex animo illa expeditius exequendi; sed esse rem illicitam, turpem et impiam, si fiat de iis, quae in lege minime praecepta sunt, et ex solo motivo colendi Deum, uti sunt v. g. vota Monachorum. Sed falluntur: sane Apostolus sic viduis, quae postquam continentiam Deo vovissent, nubere iterum cupiebant: *Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt* [3]. Hic profecto agitur de re, quae minime praecipiebatur in lege, nempe de continentia perpetua in illo statu viduitatis servanda; atqui tamen voti materiam constituebat, et Apostolus eam habuit uti bonam, honestam et sanctam, ita ut damnationis sententiam edixerit contra mulieres, quae votum illud voluissent infringere. Hinc in ipsa Scriptura, nulla votorum distinctione facta, de omnibus votis generatim dicitur: *Redde Altissimo vota tua: si quid vovisti Deo, ne moreris reddere* [4]. Deinde si res ita non esset, cur Ecclesia, columna veritatis, vota non solum semper admisit, sed et plurimum commendavit [5]? Hinc jam a saeculo IV arcebantur in perpetuum a fidelium communiono virgines, quae votum castitatis violaverunt, uti constat ex Concilio Eliberitano. Accedit populorum consensus; neque sane tantum penes gentem Israëliticam, sed etiam apud ethnicos vota nuncupabantur ad cultum divinum spectantia, cujus quidem rei complura exempla refert Livius. Accedit et ratio; per votum enim magis magisque voluntas nostra firmatur in bo-

1 2, 2, q. 88, a 1. Votum indicat lo sensu lato tum *desiderium*, quo sensu dicitur Baptismus in voto; tum *suffragium*, quod tribuitur in electionibus, tum *propositum*, quod quidem est simplex voluntas aliquid faciendi. « Vulgus (ait s. Alphonsus, *Praxis Conf*. c. 2. o. 25) saepe confundit desideria aut proposita cum votis. Ad haec distinguenda parum juvabit eum interrogare, ut nonnulli solent, an unquam habuerit intentionem se voto obstringendi sub gravi peccato? siquidem rudes sic interrogati facile negant. Satius erit interrogare, si tunc cum votum emisit, existimabat se graviter peccaturum fuisse an non, si postea non satisfecisset ».

2 V. Bibbia di Vence, *Diss.* vol. II: *Sul voto di Jefte.*

3 1 Tim. 5. 4 Ps. 49; Eccles. 5.

5 V. Bergier. *Dizionario* etc. V. Voto. Neque dicant haeretici votum adversari libertati Evangelicae; nam libertas Evangelii est libertas a peccato, non autem a lege, a praecepto, aut a vinculo quocumque, quod fideles majoris perfectionis causa sibi voluntarie possint imponere.

no, quod profecto pertinet ad perfectionem virtutis.

Ex hoc tria corollaria deducuntur: —1. opus factum ex voto melius esse opere, quod fit sine voto; tum quia quod fit ex voto, procedit a virtute praestantiori, nempe religione; tum quia sic magis Deo nos submittimus; tum quia propriae ejus bonitati superaddit bonitatem voti [1]; —2. non tenere votum de *non vovendo*; quia non est de bono meliori, nisi forte conjunctum sit cum illa conditione: *de consilio Confessarii expostulando* ad vitandum votum praeceps. Si tamen hoc voto non obstanto, adhuc deliberate quis voveat, valet secundum votum; cum habeat objectum satis validum. Item valet votum de non ludendo etiam ludo honesto; quia actus majoris virtutis, est so abstinere etiam ab aliquo actu virtuoso ad majorem perfectionem; —3. fideles non esse promiscue avertendos a votis nuncupandis; sed potius in iis recte dirigendos, ne imprudenter voveant, v. g. jejunia sanitatem laesura, eleemosynas facultatibus non accommodatas Haec generatim regula tenenda, ut facilius permittantur vota ad tempus, v. g. jejunii ad diem in menso; castitatis ad annum *(G)*.

Q. 3. *Quaenam est voti divisio?*

R. Triplici modo votum spectari potest: nempe tum ratione rei quao promittitur; tum ratione formae, qua res promittitur; tum ratione temporis, ad quod se extendit executio rei promissae.

1. Ratione *rei*, quae promittitur, votum aliud est *positivum*, aliud *negativum*, aliud *reale*, aliud *personale*, aliud *mixtum*, aliud *liberum*, aliud *necessarium*—Voto positivo promittitur res facienda: negativo promittitur aliquid omittendum: reali promittitur res externa pretio aestimabilis, ut calix: personali promittitur personae actio, v. g. Missae auditio: mixto actio personalis simul et res pretio aestimabilis extra nos posita, ut si voveas peregrinationem cum oblatione calicis: libero res non praecepta: necessario res jam praecepta.

2. Ratione *formae*, qua fit promissio, aliud est votum *absolutum* et *conditionatum*, aliud *solemne* et *simplex*, aliud *reservatum* et *non reservatum*, aliud *expressum* et *tacitum* — Absolutum fit pure et simpliciter, v. g. voveo eleemosynam: conditionatum est quando adjungitur conditio, ita ut promissio non habeat vim obligandi, nisi ponatur conditio illa, v. g. voveo peregrinationem, si a morbo convaluero: huc revocatur votum quod vocant *poenale*; cui nempe per modum conditionis adnectitur poena, v. g. voveo eleemosynam, si iterum ad ludum redibo. Solemne est, quod fit ritibus ab Ecclesiae praescriptis, accedente nempe Ecclesiae ipsius approbatione, et absoluta in perpetuum acceptatione: tale est votum castitatis, quod Ordinibus sacris adnectitur ac professioni Religiosae: simplex nullam habet talem solemnitatem. Reservatum est quod non potest relaxari, nisi a Pontifice: non reservatum, cujus relaxatio haberi potest ab alio Superiore. Expressum, quod verbis exterius profertur, ut ordinarie contingit: tacitum, quando quis aliquid vult, cui scit votum esse adnexum: tale est votum, quod emittitur ab iis, qui promoventur ad Subdiaconatus Ordinem.

3. Ratione *temporis*, quo comprehenditur executio rei voto promissae, votum aliud est *temporaneum*, aliud *perpetuum*— Temporaneum limitatur ad tempus determinatum, v. g. voveo jejunium singulis sabbatis per anni spatium; perpetuum extenditur ad totam vitam: tale est votum ingrediendi Religionem approbatam.

Articulus II. — De conditionibus ad votum requisitis.

Q. 1. *Quinam possunt vovere?*

R. Omnes possunt vovere, qui sufficientem habent rationis usum, dummodo legitime non impediantur; isti enim et voti naturam cognoscere et cultum Deo O. M. exhibere queunt. Cum autem usus rationis in homine praesumatur post septennium; idcirco vota ante septennium emissa censentur invalida, nisi ex circumstantiis appareat usum rationis revera adfuisse.

Diximus *dummodo legitime non impediantur;* nam potest quis a voti nuncupatione legitime impediri, etiam post sufficientem usum rationis: 1. auctoritate Ecclesiae, quando Ecclesia quasdam voventibus imponit conditiones, quibus minime servatis, votum est nullum: sic v. g. Tridentinum praescripsit decimumsextum aetatis annum completum pro emittenda professione religiosa; et ideo nulla esset ac prorsus invalida, si ante id temporis

1 S. Thomas, 2, 2, q. 88, a 6—V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 178 et 210.

fieret; 2. ratione materiae, si nempe res voto promissa ad dominum alterius pertineat uti v. g. filiusfamilias relate ad substantiam patris; 3. voluntate illius a quo fortasse vovens dependeat, quatenus superioris voluntati subjiciatur: sic v. g. erit de Religioso relate ad Praelatum suum: sic etiam de minore relate ad suum tutorem, licet probabilius in hoc ultimo casu votum non sit irritum; sed tantum irritari possit [1].

Q. 2. *Quaenam voluntas ad voti valorem requiritur?*

R. Talis ad voti valorem requiritur in vovente voluntas, quae sit vere et proprie se obligandi ad aliquid agendum vel omittendum, ita ut non promissario (scilicet in eo, cui promissio facta est) verum jus enascatur rem voto promissam exigendi. Est enim votum lex quaedam privata, quam vovens sibi sponte imponit; atqui sine positiva obligationis inducendae voluntate lex nulla esse potest. Hinc nudum propositum, quamvis firmissimum, ad voti naturam non sufficit [2]. Quod si vovens hic et nunc non attendat ad voti obligationem, tunc vel iste conscius est obligationis, quae voto inhaeret, vel non. Si 1, valide vovet, modo verba votum significantia profert; quia hoc ipso, quod voluntarie emittit votum conscius obligationis, censetur implicite ipsam quoque obligationem intendere. Si 2, nullum est votum; nemo enim obligationem contrahit, nisi velit: atqui nemo dici potest velle obligationem quam ignorat, cum voluntas non feratur in incognitum. Excipe casum, quo iste voluerit modo illo ordinario vovere, quo vovent alii; tunc enim implicite obligationem ipsam voluisse dicendus esset.

An (quares) *quis possit vovere rem gravem, sed cum voluntate se obligandi tantum sub levi?* — Utique potest; vovens enim habetur in voto uti legislator: atqui communis opinio est legislatorem praecipere posse rem gravem sub levi. Si quis tamen rem gravem voveat, quin intentioni suae limites expresse apponat, censetur se obligare secundum rei naturam et materiae capacitatem, ac proinde sub gravi [3].

Q. 3. *Quaenam advertentia requiratur ad voti valorem* [4]?

R. Ad voti valorem requiritur ut advertentia sit plena et directa: *plena*, qualis nempe requiritur ad mortale; nemo enim praesumitur obligationem ex genere suo gravem imponere sibi velle, nisi eam plene cognoverit atque elegerit: hinc votum cum advertentia semiplena, v. g. ex repentino animi motu, vel ex contracta loquendi consuetudine, lingua mentem praeveniente, non tenet (motus autem irae raro, imo vix unquam impedire potest usum rationis). *Directa*, ut nempe votum sit in se volitum: hinc vota emissa in ebrietate, etiam ante praevisa, et sic volita in causa, non sunt valida; quia non sunt volita in se ipsis atque directe. Bonum enim non exurgit, nisi *ex integra causa:* licet malum, id est peccatum, oriatur etiam a voluntario indirecto, sive *a quocumque defectu.*

Sed (quaeres) *quid de voto facta ex errore et ignorantia?*—Error sicut et ignorantia in voto versari potest: — 1. circa ipsam voti substantiam, v. g. si quis voveat ingressum in tale Monasterium putans esse s. Dominici, cum sit s. Francisci: vel dare Ecclesiae calicem quem credebas argenteum, et postea cognoscas esse aureum:—2. circa causam finalem: v. g. si quis voveat eleemosynam Titio pauperi elargiendam eo quod sibi sit consanguineus, cum tamen non sit; — 3. circa substantiales circumstantias, circa adjuncta videlicet, quae substantiam voti ingrediantur, v. g. si quis voveat peragrinationem ad Domum Lauretanam putans illam non distare nisi triginta leucarum itinere; cum distet tercentum; — 4. circa circumstantias accidentales, v. g. si quis voveat dare eleemosynam Titio pauperi, quem putabat probum; cum tamen probus non sit. Hisce positis, dicimus:

Ad tres primos casus quod attinet, votum in iis emissum nullum est; quia voluntas vovendis, quae est principium obligationis in votis, ferri non potest in incognitum. Ad quartum vero quod spectat, si circumstantiae illae accidentales sunt magni momenti, ita ut, iis praevisis, votum

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n, 231.

2 Notandum votum teoere, licet quis dum vovet, velit quidem se obligare, sed neutiquam votum implere; nam votum non facit intentio implendi, sed se obligandi.

3 At meno potest se obligare per votum ad rem levem sub gravi; quia materia undequaque levis est capax levis tantum obligationis—V. Liguori, *Op. M.* l. III, n. 211.

4 V. Liguori, *Opus Morale*, l. III, nn. 196 et seqq.

non fuisset emissum, votum non tenet; quia tales circumstantiae pertinent ad rationem causae finalis: secus tenet.

Q. 4. *Quaenam libertas requiritur ad votum?*

R. Requiritur libertas perfecta, talis nempe, ut in nostra potestate sit votum elicere, vel non; nam votum est actus humanus ac gravissimus ab hominis arbitrio omnino dependens. Cum ideo fortis haec obligatio sit omnino gratuita, absque plena libertate contrahi nequit.

Quid ergo (dices) *de votis factis ex metu?*—Si agitur de metu levi, probabilius validum erit votum; quia metus levis non potest, nec debet censeri causa rei tam gravis, quale est per se votum. Item valet, si metus sit gravis, sed juste incussus: tum enim vovens non est rationabiliter invitus. Iterum valet, si metus gravis non sit ad extorquendum votum incussus: sic v. g. siquis timens latronis minas mortem minantis, votum Deo faciat cum sufficienti advertentia, ut liberetur, valide vovet. Idem est, si metus gravis proveniat a principio intrinseco: hinc valide vovet qui ad evitandam mortem, quae sibi imminet ex morbo naufragio, peste, etc. votum deliberate emittit; tunc enim voluntas non necessario determinatur ad votum, sed libere illud eligit uti medium ad periculum superandum.

Tota ergo quaestio est de metu gravi ex causa extrinseca injusta. Alii stant pro voti valore; quia est adhuc satis voluntarium: alii certant probabilius pro illius nullitate; cum tota ratio voti in omnimoda libertate sita sit, neque Deus vult dare vim injustae coactioni, tale votum acceptando [1]. Quidquid sit de votis simplicibus, certum est, vota solemnia per metum gravem injuste incussum esse invalida jure saltem positivo Ecclesiastico; cum ista indigeant magna libertate.

Q. 5. *Quid requiritur ad votum ex parte rei promissae?*

R. Ad votum ex parte rei promissae tria requiruntur, ut ipsa voti definitio satis innuit: nempe ut res voto promissa sit de bono, de bono meliori, et de bono possibili.

1. *De bono*, secus votum detraheret Deo [2]; sed nihil refert, si illud lege jam praeceptum sit; uni enim vinculo novum addi potest. Ex his patet:—1. votum de re indifferenti esse invalidum, nisi res illa ex circumstantiis vel fine evadat bona; quia tale votum non potest a Deo acceptari, cum ei displiceat *stulta promissio;* [3]—2. votum de re mala non solum esse irritum, sed etiam peccatum mortale, et quidem probabilius, etiamsi res illa sit tantum venialiter mala, v. g. mendacium jocosum: irrogatur enim injuria Deo gravis, cum sit velle, ut malum cedat in honorem Dei; communiter tamen si id contingat ob ignorantiam, non erit nisi veniale.

2. *De bono meliori;* quia promissio, quae impedit majus bonum, sub hoc respectu de cultu Dei detrahit: unde non potest esse illi grata. Hoc tamen non est intelligendum comparate ad bonum quodcumque, alioquin oporteret nos Deo promittere debere rem omnium praestantissimam; sed intelligendum est de bono, quod melius sit ejus opposito: sic v. g. non esset vere et proprie votum promissio Deo facta de matrimonio contrahendo, licet agatur de tollendo peccato alieno, quia caelibatus semper est Deo gratior: excipe tamen casum peculiaris circumstantiae, quae relate ad personam peculiarem reddat matrimonium melius quam continentiam, v. g. ad honorem puellae contaminatae reparandum: item ad carnis peccata vitanda in eo, qui aliud remedium non vult adhibere, prout certo et longe probabilius docent Bellarminus, Cajetanus, Navarrus, Salmanticenses, Sanchez, Trullenchus, Viva aliique contra Lessium, Sotum, Fagnanum, etc. Ratio est, quia in tali casu matrimonium est majus bonum; cum ad concupiscentiam sedandam eis, qui alia remedia meliora suscipere nolunt, illud a Deo concessum sit juxta illud Apostoli Pauli: *Melius est nubere, quam uri* [4].

3. Tandem *de bono possibili;* promissio enim de re impossibili v. g. manu coelum

1 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. v, n. 23, et *Op. Mor.* l. III, n. 197.

2 Plerumque excusantur matres, quae vovent Deo, ut earum filii continuo aegrotantes ex hac vita commigrent et secum Deus eos in coelum suscipiat; cum id agant potius ex simplicitate et compassionis impulsu, quam ex animo malevolo et mortis filiorum desiderio.

3 *Eccles.* 5. Qui dubitat an res sit indifferens, non tenetur de voto; cum nondum possideat: neque postea tenetur, licet evadat bona, quia *non firmatur tractu temporis quod de jure ab initio non subsistit* (Reg. jur. 18, in 6). Qui tamen sic inaniter vovet, praecluso contemptu, non censetur, nisi leviter peccare: cum non videatur tam gravis inordinatio.

4 I Cor. 7.—Liguori, *Opus Mor.* l. VI, n. 75;

tangendi, esset omnino ridicula, illusoria et stulta; *displicet enim ei* (Deo) *infidelis et stulta promissio* [1]. Adde, hanc promissionem non posse efficaciter intendi: hinc nullum erit ex hac parte votum emissum tam de facto alieno, v. g. si pater voveat filii sui ingressum in Religionem, quia liberum factum alterius non est in potestate voventis: quam etiam de facto proprio moraliter vel physice impossibili, v.g. si quis votum faciat *nunquam peccandi in genere;* tanta enim est nostra fragilitas, ut moraliter impossibile sit omnia in genere peccata (vel etiam sola omnia venialia) evitare absque speciali Dei auxilio [2]. Diximus *nunquam peccandi in genere:* nam verius valeret votum, si esset de vitando omnia mortalia, vel etiam omnia venialia ex perfecta advertentia: quia utrumque ordinario Dei auxilio obtinere potest perfectionis amans. Votum item abstinendi a venialibus absolute in aliqua materia determinata communiter valet, v. g. non mentiendi; quamvis ob nimiam executionis difficultatem ejusmodi vota non expediant [3].

Quid (dices) *de voto nuncupato ob finem pravum?*—Si finis pravus sit totalis et adaequatus illius voti, ut si quis voveat eleemosynam, ideo ut plausum captet, votum est nullum; quia sumitur tanquam medium ad rem malam, quo pacto malum est. Si vero finis ille pravus sit concomitans tantummodo, ut si quis ex corde jejunium voveat, sed id faciat elata voce, ut ab aliis commendetur; cum substantiam voti non inficiat, illud validum est: ideo sic voventem poeniteat de modo, et substantiam retineat.

Q. 6. *Quid de voto rei partim possibilis, partim impossibilis?*

R. In primis attendenda est intentio voventis, quae quidem est causa voti, sicut intentio legislatoris est anima legis. Ideo videndum, num illius intentio sit, ut deficiente una parte, et alia censeatur deficere, an ex adverso. Si de intentione non constet, en regulae cum Sporer:

1ª *Regula*: Quando partes voti sunt divisim sine dependentia ad invicem, ita ut singulae partes sint per se materia voti virtute quasi multiplicis, tunc si una pars sit vel fiat inepta, impossibilis vel minus bona, votum valet et obligat ad partem remanentem possibilem et bonam juxta illud: *Utile non debet per inutile vitiari:* intellige, si utile ab inutili separari possit. Hinc qui vovit dare 100, si factus impotens non possit dare nisi decem, ad decem tenetur [4].

2ª *Regula:* Quando partes voto promissae sunt copulatim per modum unius totius, ita ut obligatio unius partis pendeat ab obligatione alterius ac totius promissi; tunc deficiente parte una, deficit et alia; nam tunc voventis intentio non est, nisi de toto, seu de re indivisibili. Hinc qui vovit jejunare pro defunctis, sed in die Animarum, si eo die sit legittime impeditus, non tenetur ad id alia die [5].

3ª *Regula:* Videndum quid in voto sit principale, ut habeatur ratio illius regulae; nam *ruente principali, ruit et accessorium*, non e contrario. Hinc qui vovit se peregrinaturum nudis pedibus, si postea non possit hoc modo peregrinari, vel quia indecens, vel quia ferme est impossibile, adhuc peregrinationem perficere tenetur; nam peregrinatio censetur principaliter promissa. E contrario vero, si non possis peregrinationem agere, non teneris tali die nudis pedibus stare; quia hoc accessorium est.

Art. III. — De voti obligatione.

Q. 1. *An votum sit obligatorium?*

R. Affirmative, votum obligatorium est. Probant: 1. *Scripturae*, ubi legitur: *Cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere; quia requiret illud Dominus Deus tuus: et si moratus fueris, re-*

1 Eccles. 5.

2 Tridentinum, sess. 6, c. 23 — V. Bell. l. VI. *de amiss. grat.* c. 10.

3 V. Liguori, *Op. Mor*, l. III, n. 209. Laudabile tamen est propositum (non votum) omnia peccata vitandi. quod emittere solent Christiani, etsi interdum deficiat: proponendo majora vitamus, et ipsi nos quasi vim inferimus, ut quod animo promittimus effectu compleamus. Vel majus proponimus, ut minus saltem efficiamus, exemplo eorum (ait Perrone, *De gratia*) qui sagittas ad scopum emittunt; solent eas altius dirigere, ut optatum punctum attingant.

4 Quod etiam dicendum de votis poenalibus et afflictivis immoderate factis, quae non obligant qui ad excessum moraliter impossibilem; in reliquo obligant.

5 Materiae voti tum ex natura rei tum ex hominum aestimatione judicantur promitti in sensu vel diviso, vel composito seu per modum unius. Sic ex natura sua copulatim promittitur aedificatio Ecclesiae et ex aestimatione hominum abstinentia a carnibus et a secunda refectione in jejunio. Sic. ex natura sua divisim promittitur pecuniae summa, et ex aestimatione hominum Psalterium Virginis. Ita laudatus Sporer.

putabitur tibi in peccatum. Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere; displicet enim ei infidelis et stulta promissio [1]; 2. *Patres:* d. Augustinus ait: *Quia vovisti, jam te obtrinxisti; aliud tibi facere non licet.* Iterum idem Sanctus: *Vovere est voluntatis, sed reddere necessitatis* [2]. Et d. Thomas: *Haereticum est asserere votum non obligare* [3]; 3 *Ratio:* promissio enim facta homini certe obligat: quanto magis facta Deo? Hinc illud: *Verba ligant homines.*

Obligatio autem voti gravis est in materia gravi: levis in materia levi; votum enim legem imitatur, quae quidem obligat juxta materiae capacitatem [4]. Neque dicas, juramentum assertorium pro certo obligare sub gravi etiam in materia levi; etenim disparitas est, quod in juramento Deus ipse inducitur testis, cui semper fit gravis injuria, si veritas desit; in voto autem homo se libere sua lege obstringit— Porro materia gravis existimatur, si ad honorem Dei, vel ad proximi aut ipsius voventis utilitatem notabiliter influat, ita ut si ab Ecclesia praeciperetur, obligaret utique sub gravi. Si quis v. g. jejunium, Missa auditionem et Confessionem vovisset, hoc votum diceretur obligatorium sub mortali; quia sub mortali obligat lex Ecclesiastica illas ipsas res jubens [5].

An (inquires) *materiae leves in votis possint secum coalescere, et peccatum mortale constituere?*— Affirmative: esset si diversae materiae leves voto promissae fuerint per modum unius, si nempe dies adsignetur tantum, ne ultra illum differatur executio, tunc una materia cum materia alterius diei continuatur. Aliter vero esset, si illa parva materia sit in honorem diei promissa: tunc transacto dio, transit etiam promissum, neque cum alio unitur— Ut autem dignoscatur, an materiae voti sint per modum rerum complurium vel unius, interroganda est ipsa voventis intentio, suprema lex voti. Quae si dubia sit, resolutio fit juxta communem sensum Doctorum, qui tenent diversas materias esse per modum unius et coalescere in votis realibus, non in personalibus: sic esset votum *reale*, si quis voveat dare unam monetulam quotidie per annum: esset *personale*, si voveat recitare unum Pater singulis anni diebus. Quod si adhuc res dubia maneat, votum censetur affixum diei, adeo ut ejus materiae non coalescant, sed quaelibet terminetur in die; quisque enim minoris, quo potest, censetur voluisse se obligare.

Q. 2. *Quid sentiendum de voto dubio?*

R. Vel dubitatur an votum fuerit emissum; vel an votum emissum fuerit validum; vel an votum valide emissum fuerit impletum.

Si dubitatur, utrum votum fuerit emissum, vovens ad nihil tenetur, si adhuc dubium perseveret post sufficientem diligentiam ad illud tollendum. Ita communiter Anacletus, Cabassutius, Ferraris, Gousset, Salmanticenses, Sanchez, Sporer, Suarez, etc.; in dubio enim *odia sunt restringenda, et melior est conditio possidentis*—Idem dicendum si dubites, an voto comprehendatur aliquid: non teneris quoad partem, de qua dubitas. Sic in jure cum aliqui vota quaedam certo emisissent, et postea dubitarent, an tenerentur ad majus vel ad minus promissionis factae, sancitum fuit eos teneri ad minus [6]; nam *in dubiis liberum est sequi quod magis placuerit* [7].

Si dubitatur, utrum votum certe emissum fuerit validum, vovens ad votum obligatur: esset si voverit et dubitet, an habuerit animum se obligandi; nam *praesumitur recte factum quod erat de jure faciendum*: neque quis censeri debet voluisse inaniter vovere. Hinc ad rem habet d. Thomas: *Si autem dubitet, quomodo in vovendo se habuerit, debet tutiorem viam eligere, ne se discrimini committat* [8], scilicet violandi votum, quod certo supponitur

1 Deut. 23: Eccle. 5.

2 Ep. 45 et 127.

3 Quodl. 3. a. 2. Obligatio voti causatur a fidelitate ad Deum: ideo est major quam obligatio juramenti, quae est ex reverentia Dei. Idem Angelicus, 2. 2, q. 89, a. 8.

4 « Hinc infertur (ait s. Alphonsus, *Opus Mor.* l. III, n. 211), quod votum vitandi peccatum non obligat, nisi juxta illius gravitatem: puta si voves vitare mendacium, mentiendo peccas tantum leviter, sed dupliciter contra veracitatem et contra votum: Salmanticenses cum Sanchez, Trullencho, Navarro, etc. Nisi tamen vitatio illius peccati ob causas sit res magni momenti, prout mendacium valde indecens esset personae in dignitate constitutae; vel nisi per illud peccatum multum quis impediatur a profectu in virtutibus: Salmanticenses ».

5 « Contra vero (ait *Sporer*), vota orandi quotidie quinque Pater et Ave, vel. Litanias B. V. etc. censentur esse de re levi. et sub veniali tantum obligare; quia etiam respectu legum publicarum censerentur esse de materia levi, et eorum executio non multum confert, nec eorum omissio multum derogat honori divino » — Liguori, *Op. M.* l. III, n. 212.

6 Cap. *Ex parte* 18 de Censib.

7 Glossa, in *loc. cit.*

8 In 4, d. 38, q. 1, a. 3, quaest. 3, solut. 1, ad 6.

emissum,ut patet ex toto illius contextu— Item est si dubitetur de advertentia sufficienti, paritate rationis (nisi ante septenniun fuerit votum emissum, nam tunc vovens in dubio non censetur sufficienti rationis usu donatus; res enim ex communiter contingentibus resolvenda est). Item est in dubio, an votum fuerit emissum ante, an vero post septennium; nam omnis actus praesumitur factus tempore habili et rite, donec contrarium non constet [1].

Si tandem dubitatur, utrum votum certe emissum fuerit impletum, votum certo implendum est; quia votum est in possessione, et dubitanti incumbit probare, se illud jam certo implevisse [2].

Q. 3. *Quid de voto disjunctivis vocabulis nuncupato?*

R. Votum disjunctivum, nempe praestandi unum de duobus vel de pluribus, validum est; cum vera sit promissio, et satis res designatae sint quoad numerum. Id unum remanet, ut electio fiat a vovente, cum eam sibi reservavit: unde si promisisti unum ex tuis calicibus, ex tuis animalibus, tuum est eligere ex illis [3]: ac facta electione, rem electam praestare debes, etsi postea altera pars pereat: nam votum determinasti per electionem. Imo adhuc ad partem superstitem teneris, licet alia pars ante determinationem perierit, si fuisti in mora culpabili in determinando; tunc enim ex modo te habendi tacite censeris voluisse obligationem indeterminatam ad illam partem determinare [4].

Q. 4. *Quid de voto conditionato?*

R. 1: Cum Stapf: « Aliqui vota conditionata de superstitione accusant, eo quod homo cum Deo quasi transigere et pacisci videatur, dum quidpiam nonnisi sub certa conditione spondet. Verum praeterquamquod haec votorum species ab ipsis sacris Paginis suffragium accipiat, v. g. ab exemplo Jacobi [5], eadem de illa obtinent quae generatim de piis petitionibus dicimus: scilicet etiam per haec vota fidem, fiduciam, nostramque erga Deum devotionem exhibemus: et Deus ipse de ordine stabilito nihil immutare cogitur, utpote qui ab aeterno omnia sibi praesentia intuetur [6] ». Hoc posito:

R. 2. Votum conditionatum potest esse vel de conditione impossibili et turpi; vel de conditione possibili et honesta: et quidem praesenti, praeterita, aut futura: 1. Votum de conditione impossibili et turpi est nullum, imo est impium; quia sic Deus ludibrio habetur; 2. Votum de conditione possibili et honesta tam praesenti, quam praeterita, statim validum est vel invalidum, prout conditio existit vel non: neque vere dici potest conditionatum, cum conditionis effectus sit suspendere actum in eventum futurum et incertum; 3. Votum de conditione futura, si est de futuro necessario, statim obligat: sed ejus executio suspenditur usque ad conditionis eventum, cum talis praecise sit ipsa voventis voluntas; conditio enim ex se obligationem non infirmat, sed tantum modum imponit. Si vero est de futuro contingenti, votum non obligat ante conditionis eventum; ipsa autem conditione cessante, votum fit nullum; talis enim est voventis mens. Hinc legitur: *Facies sicut promisisti Domino* [7]: nota illud *sicut*.

Hic tamen notandum: 1. Conditiones implendas esse non tantum aequivalenter, sed etiam specifice; nam cum votum sit lex ligans, non ita facile extendi debet. Sic si vovisti jejunium casu, quo pejeraveris, non teneris ad jejunium, si blasphemes; 2. Conditionem valere, licet sit de bonis temporalibus, ut si quis voveat aliquid, si convaluerit: quia melior est sanitas, quam ejus oppositum, ut nempe ea utamur ad serviendum Deo. Item valet si conditio sit in poenam, ut si voveas Religionem ingredi, si blasphemaveris; nam est ad bonum, nempe ad abstinendum a peccatis.

Quid (dices) *si vovens ipse in causa sit, ut conditio cesset? uti si v. g. Titius voveat Religionis ingressum, si pater approbet; deinde vero ipse Titius patris consensum impediat?* — Si sic vovens conditionem impediat rationibus vel precibus, non peccat; quia patri adhuc liberum est quod voluerit deliberare. Peccat vero, si conditionem impediat fraude vel vi, quia vera ipse causa esset impedimenti illius: probabilius tamen dicunt Azor, Fil-

1 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 196; *Ho. Ap.* tr. v, n. 22.
2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. I, n. 28.
3 Si tamen unum de duobus est inutile vel vanum, nullum est votum; cum ex una parte promissio sit tantum sub disjunctione; ex alia vanum eligere sit peccaminosum — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 224.
4 Aliter esset, si res una totaliter et omnino perierit absque culpa tua ante electionem; votum tunc corruit, quia tunc non amplius habes potestatem eligendi, sub qua tantum te obligasti ad votum.
5 Gen. 28, v. 20.
6 *Th. Mor.* § 241.
7 Deut. cap. 23.

liucius, Layman, Suarez, etc. cum tunc a voto liberum manere; quia jam non impletur conditio apposita [1]. Idem dicendum est, si pater illico consentiat et illico dissentiat *(si no)*: tunc nempe adhuc standum est pro dissensu; neque enim attenditur praeceps ac subitus ille consensus, cum non habeatur uti consummatus et perfectus, utpote eodem fere temporis puncto retractatus a patre.

Q. 5. *Quotuplex peccatum committit qui votum violat?*

R. Vel votum est de re aliunde jam praecepta, vel de re nullimode praecepta. Si 1, duplex erit peccatum in voti violatione: unum contra virtutem, ad quam pertinet res voto promissa: aliud contra virtutem Religionis; nam duplex praeceptum violatur. Si 2, unum erit peccatum contra Religionem; quia vovens hoc casu non aliam sibi vult obligationem imponere, quam quae ab ipsa exoritur vi voti. Hinc qui vovit vitare mendacium, si mentiatur, peccat et contra fidelitatem et contra veracitatem: ex adverso qui vovit ingredi Religionem, si non ingrediatur, unum tantum committit peccatum infidelitatis; quia per se Religio non est praecepta [2].

Q. 6. *Quandonam votum implendum est?*

R. Si votum est negativum, obligat semper uti legis negativae proprium est; tale esset votum v. g. non ludendi: si positivum, tunc si vovens designavit tempus, v. g. jejunandi in tali vigilia, obligatio erit pro tempore illo, ita ut peccet eo tempore minime implendo; faceret enim contra promissum [3]. Quod si nullum fuerit determinatum tempus implendi voti, votum impleri debebit quam primum moraliter et commode poterit, habita ratione circumstantiarum [4]. Est regula juris: *In omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, res praesenti die debetur.* Hinc ait Scriptura: *Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere: si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum* [5].

Sed quid (dices) *si dubitetur, utrum tempus appositum fuerit ad finiendam voti obligationem, an vero ad eam sollicitandam?*— Vel agitur de votis personalibus: vel agitur de votis realibus.

Si 1, vovens non ligatur post elapsum illud temporis spatium; quia in votis personalibus usu communissimum est, tempus censeri appositum ad obligationem finiendam, nisi constet de contrario: unde sic vovens non tenetur satisfacere pro diebus transactis. Quare si tu vovisti v. g. Missam audire tali die, hoc die transacto sine Missa sive culpabiliter sive inculpabiliter, ad id non amplius teneris, si dubitetur an tale tempus sit appositum ad finiendam, vel sollicitandam voti obligationem; quia cum agatur de voto personali, dies ordinarie censetur designatus ad obligationem finiendam.

Si 2, adhuc vovens ligatur; nam in votis realibus tempus censetur appositum ad sollicitandam dumtaxat obligationem (excipe nisi tempus illud potiorem habeat cum voto relationem). Sic v. g. si tu vovisses dare eleemosynam in sabbatis per annum, nulla habita relatione speciali illius anni, teneris semper supplere pro anteactis sabbatis omissis, quia cum res sit de votis realibus, dies censetur appo-

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 218 et seqq. Tota enim obligatio hac de re pendet ab intentione voventis: unde satis est si eum poeniteat, eo quod conditionem impedierit, quia in hoc peccavit. Nempe per conditionem appositam jam primitus vovens sibi reservavit votum inane facere: si sine causa id agit, peccat utique, quia nihil sine causa agendum est; tamen ad illud non tenetur, quia de facto non impletur ab ipso apposita conditio: neque ulla lex in contrarium citari valet. Sed ajunt quod si adhuc currit tempus utile votum emittendi, tenetur fraudem auferre; alioquin inanis foret et nugatoria illius poenitentia.

2 Utrum autem violatio cujuscumque voti inqua, etiam malitiam sacrilegii, negant alii cum Suarez; quia peccatur tantum contra fidelitatem Deo debitam, ideoque est perfidia — Alii affirmant cum Angelico, quia per votum res fit sacra Deo; verum in quonam consistit sacrilegium, nisi in hoc, quod quis irreverenter se habeat ad rem sacram. V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III, n. 47.

3 Obligatio tamen extinguitur ipsu temporis lapsu, si constet voventem certum illud tempus determinasse praecise ob aliquam connexionem rei voto promissae cum tempore ipso: ut si quis v. g. voveat peregrinationem ad urbem Romam tempore hebdomadae Sanctae, ut mysteriorum passionis Christi celebrationi intersit. Si vero non constet tempus illud fuisse praecise determinatum ob talem connexionem, sed potius ad sollicitandum voti implementum, tunc eo etiam tempore praeterlapso, obligatio voti subsistit; quia in hoc casu votum non comprehendit rem promissam et circumstantiam temporis per modum unius: sed virtualiter duo habentur vota, unum de re certe facienda, alterum de ea non differenda ultra tale tempus. Ergo si tempore non impleatur, peccabitur; sed res adhuc praestanda erit.

4 « Paulo promette a Dio puramente e semplicemente (ad rem Gousset, *Teol. Mor.* n. 503) di dare una certa somma ai poveri: potrebbe facilmente darla subito, ma prevede che differendo qualche mese la limosina sarà più utile: può certamente aspettare. Avete fatto voto di confessarvi una volta al mese: potrete differire la vostra Confessione di alcuni giorni dopo il mese, se si presenta una festa, per la quale desiderate di confessarvi ».

5 Eccles. 5; et Deut. 23.

situs non ad finiendam sed ad obligationem sollicitandam [1].

Quid de eo, qui differt implere votum temporis indeterminati? — Vel votum est in Dei obsequium temporaneum, v. g. tot recitandi Rosaria, tot peragendi jejunia, tot donandi Ecclesiae libellas: vel respicit obsequium Dei perpetuum, v. g. ingrediendi Religionem — Si 1, dilatio erit mortalis, si fiat absque gravi causa per longa tempora, nempe ad duos, vel tres annos, ut recte dicunt; nam quisque censetur sic obligationem suam accipere, ut eam non nimium differat. Et si quaelibet difficultas satis foret ad licite expectandum, vix unquam tempus opportunum inveniri poterit ad voti implementum. Hinc illud: *Cum votum voveris Deo tuo, non tardabis reddere; quia requiret illud Dominus Deus tuus, et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum* [2] — Si 2., peccat mortaliter qui diu differt illius voti implementum, nempe in plurium sensu, si ad sex menses. Excipe nisi causa satis rationabilis excuset, uti esset v. g. si vovens speret dilatione illa parentes fore emolliendos; vel si gravis necessitas spiritualis adversetur, aut temporalis sororum seu fratrum: neque dilatio illa sit nimis diuturna, neque det locum periculo nunquam implendi votum illud, ut solet contingere, opere profecto daemonis, cui vota invisa sunt et peringrata [3].

Q. 7. *Ad quem pertinet voti implementum* [4]?

R. Vel agitur de voto personali, vel de reali, vel de mixto — Si 1, voti implementum pertinet ad ipsum voventem; hoc ipso, quia non respicit nisi illius personam: hinc s. Rituum Congregatio 18 apr. 1643 declaravit *communitates vel universitates Civitatum seu locorum non teneri ex praecepto servare festa ex voto earundem indicta; cum ex praecepto teneantur tantum personae voventes* (excipe nisi festum indictum sit per statutum seu legem generalem cum Episcopi approbatione). Hinc patet etiam quid dicendum de parentibus qui Religioni devovent filios: ad nihil aliud tenentur, nisi ad eam filiis suadendam — Si 2, obligantur etiam haeredes, non tamen ultra vires haereditatis; quia votum reale afficit ipsam rem ad quoscumque pervenerit — Si 3, obligantur haeredes pro parte qua votum reale est; semper tamen libera manente legitima, quae nullo onere gravari potest [5]: et notandum, vota realia esse solvenda post debita justitiae, sed ante legata, nam fortius ligant.

Scholium. — De votorum interpretatione.

Q. *Quomodo fieri debet interpretatio votorum?*

R. Prima ratio interpretandi vota est ipsa voventis voluntas, a qua votum vim suam habet: quae si non satis percipiatur, en regulae, quas communiter admittunt cum Sporer:

Regula 1ª est, ut verba obligationis voti intelligantur secundum communem usum et acceptionem regionis: unde qui v. g. vovit calicem, in dubio sufficit si donet calicem argenteum, non aureum; quia sic calix accipitur in vulgari ac communi usu.

Regula 2ª est, ut si iterum dubium maneat, ipsa materia voti inspiciatur, et obligatio accipiatur secundum ejus naturam et necessarias conditiones. Sic v. g. qui vovit preces, eas dicere tenetur devote, ut natura orationis requirit.

Regula 3ª est, ut adhuc manente dubio, votum observetur eo modo, ac si haberetur lex divina, vel ecclesiastica de eadem re. Ideo qui vovit jejunium per mensem, non tenetur jejunare Dominicis diebus [6]; censetur enim voluisse se obligare ad modum quadragesimae. Item qui vovit jejunium in vigilia alicujus Sancti, si haec in diem dominicam incidat, die sabbato juxta morem Ecclesiae jejunare potest. Item qui vovit jejunare die veneris, probabilius non tenetur, si ea die venerit Nativitas Domini (aliter esset si id

1 Excipimus casum, quo votum haberet specialem relationem ad diem, ut si voluisses dare eleemosynam in hebdomada Jubilaei, vel in sabbatis per annum, quia in illo anno gratiam recepisti — Liguori. *Opus. Mor.* l. III, n. 220. 2 Deut. 23.

3 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 221.

4 V. Ferraris, *Bibl.* et. V. Votum, art. 3. — Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 216 — Pavone, *Spicilegio*, ecc. § 311.

5 *Cod. civ. Albert.* art. 725 — *C. P.* 649 — *C. M.* 831. — C. S. 239.

6 « Quamvis ex c. *Sacerdos* 26, q. 7 vetetur jejunare in die dominica (ait Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 4) ad extirpandam haeresim Manichaeorum negantium resurrectionem Christi; qui tamen mortificationis causa jejunaret, non peccaret ne leviter quidem, ut ait Viva. Imo mereretur, quia talem haeresim Ecclesia abolevit; etsi dicant Salmanticenses, melius esse abstinere a tali jejunio, et ideo communiter docere Doctores quod jejunium promissum in die Dominica possit in Sabbato adimpleri.

praeviderit, quo sensu accipitur Decretum Honorii III, qui etiam tali die obligat); tantae enim laetitiae die non praesumitur vovens voluisse jejunare.

Regula 4ª est, ut si hisce omnibus consideratis, iterum res dubia sit, vota accipiantur in favorem voventis; sunt enim leges voluntatis: quisque porro censetur se velle minus obligare, quam potest: ita cum Cajetano communiter Layman, Salmanticenses, etc. Hinc merito resolvitur: 1. Qui vovit per mensem audire Sacrum, non tenetur duo audire diebus festis; nam intentio praesumitur tantum fuisse de non transigendo die sine Missa; 2. Qui vovit Religionem ingredi, satisfacit voto, si minus rigidam ingrediatur; quia substantia jam impletur. Item qui vovit Religionem, non tenetur eam quaerere extra propriam regionem vel provinciam, si ibi non admittatur: imo si est foemina, non tenetur quaerere Monasterium extra patriam, si ibi adest; quia aliter agere habetur pro illa nimis grave. Item qui vovit aliquid sine certa quantitate, v. g. eleemosynam, pecuniam, satisfacit dando quod voluerit, modo non tam parum tribuat, ut videatur potius illudere Deo; 3. Qui vovit unum Rosarium, satisfacit tertiam partem recitando; quia sic communiter accipitur: potest etiam alternatim recitare; nam illud censetur obligare ad modum divini Officii [1].

Articulus IV. — De voti extinctione.

Q. 1. *Quotupliciter votum extingui potest?*

R. Votum extingui potest: 1. Per cessationem causae finalis; 2 per notabilem mutationem materiae; 3. per commutationem; 4. per dispensationem; 5. per ejusdem irritationem; 6. addunt et per defectum conditionis ponendae, cum nempe res non est nisi sub tali conditione promissa: ea enim deficiente, cessat profecto vel ipsum totum obligationis fundamentum.

Q. 2. *Quandonam votum extinguitur per cessationem causae?*

R. Causa alia est finalis, alia impulsiva. *Finalis* est, quae ita determinat ad vovendum, ut sine ea votum non fuisset emissum: *Impulsiva* est quae allicit tantummodo ad libentius vovendum, sed ex se sola ad votum non determinat. Porro cessante causa tantum impulsiva voti, votum non extinguitur; cum illa non influat in voti substantiam. At extinguitur et cessat votum, cessante causa ejus finali: nam cessante hac causa, cessat omnis ratio vovendi; at sine voluntate votum esse nequit. Hoc valet, etsi causa cesset culpa voventis; in hoc enim casu haberetur quidem peccatum ob impedimentum appositum, sed non haberetur voti materia, ideoque nec ipsum votum.

Q. 3. *Quid de notabili materiae mutatione in voto?*

R. Triplici modo contingit materiae mutatio in voto: 1. Si fiat illicita, vel indifferens, vel impeditiva melioris boni; 2. si fiat omnino impossibilis; 3. si status voventis relate ad voti materiam fiat moraliter diversus, ut si quis v. g. vovisset jejunium, sed postea infirmetur; vel aedificationem Ecclesiae, sed dein ita pauper factus sit, ut nequeat amplius sine status sui detrimento Ecclesiam construere.

Per se loquendo, tales mutationis omnem voti obligationem extinguunt; cum vovens merito praesumatur nunquam habuisse intentionem sese obligandi in dictis casibus: est commune. Imo probabilius votum ne tenet quidem, cum supervenit circumstantia, quae si fuisset praevisa, vovens sese abstinuisset a voto. Consentit. d. Thomas scribens: *Id liberat ab obligatione voti aut juramenti, quod si ab initio accidisset aut notum fuisset, haec fieri impediret* [2]. Ex quibus verbis generalibus deducitur, id quoque locum habere, si circumstantia impraevisa non sit ita notabilis: et sane votum non obligat ultra intentionem. In dubio tamen standum est pro valore actus, cum votum possideat; ideoque ad Superiorem recurrendum est pro relaxatione [3].

Diximus *per se loquendo;* nam excipienda sunt:

1. Vota etiam simplicia castitatis, quae remanent firma ob quamcumque notabilem circumstantiam supervenientem, etiam non praevisam. Qui ergo stimulis carnis insolitis et praevisis agitatur, adhuc castitatis voto tenetur; alioquin vix ullum votum firmum esset, cum vix sit qui hac de re graves in se tentationes non patiatur. Hinc Tridentinum damnat eos qui dicunt posse *omnes contrahere matrimo-*

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 224.
2 In. d. 38, q. 1.
3 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 226; et l. IV, n. 50.

nium qui non sentiunt se castitatis, etiamsi eam voverint, habere donum; cum Deus id recte petentibus non deneget, nec patiatur nos supra id quod possumus, tentari [1].

2. Id multo magis tenendum est de votis solemnibus valide emissis in professione religiosa, vel in susceptione Ordinum. Ratio quia Religiosus et Ecclesiasticus in hoc casu non consideratur ut persona particularis, cui melius sit tunc non esse voto obstrictam, sed ut pars communitatis Ecclesiae, cui praestat postponere bonum privatum: alias quot inconvenientia, quot scandala et perturbationes!

3. Idem omnino dicendum ob eandem rationem boni communis de votis, quae emittuntur a viris aut mulieribus in aliquibus congregationibus, maxime si addatur juramentum perseverantiae; tunc enim intervenit contractus onerosus: at nulla circumstantia etiam non praevisa et superveniens solvit contractus hujusmodi. Unde sicut congregatio nequit alumnum dimittere ob subvenientes circumstantias (exceptis circumstantiis criminum) ; ita nec alumnus congregationem.

Q. 4. *Quid de voti commutatione?*

R. Voti commutatio definitur: *Substitutio unius materiae in locum illius, quae fuit voto promissa, facta sub eadem voti obligatione.* Triplici autem modo potest contingere: in melius, in aequale, in minus [2]. *In minus* vovens non potest mutare votum suum: quia tunc neque in aequivalenti promissio servatur: imo probabilius neque *in aequales* potest vovens votum mutare; quia supposita promissione, magis gratum Deo foro censetur, si vovens praestet rem promissam, quam si praestet aequalem non promissam. Ita tenent Azor, Cajetanus, Laiman, Suarez, Sanchez, aliique cum d. Thoma, qui ait [3]: *Commutatio est quidem contractus, qui non potest perfici sine consensu utriusque partis: unde cum homo per votum Deo se obliget, non potest fieri immutatio voti, nisi interveniat consensus ejus, qui vicem Dei gerit in terris, scilicet Praelati* [4]. Si tandem commutatio fit *in melius*, potest vovens ipso suum votum commutare; quia quod melius est, Deo magis gratum existimatur: adde minus in majori eminenter contineri. Excipiuntur tamen vota reservata (nisi commutentur in alia reservata);eorum enim relaxatio aut commutatio sibi fuit a Superiore reservata.

Qui porro habet potestatem ordinariam dispensandi in votis, habet etiam potestatem ea commutandi sive intra sive extra Confessionem ; quia commutatio est pars dispensationis: est etiam regula juris: *Cuilibet quod est plus, licet utique quod est minus* [5]. Non tamen potest dispensare qui tantum habet facultatem commutandi ; quia minus non continet quod majus est: item neque vota reservata commutare potest, qui simplicem habeat commutandi facultatem ; secus reservata non essent. Confessarii autem ad commutandum delegati non possunt vota commutare, nisi in foro sacramentali; si excipias regulares, qui ex diversis privilegiis hanc facultatem exercere possunt etiam extra Confessionem ipsam [6]. Haec autem prae oculis habeat qui votum commutat:—1 Ut si solum habeat commutandi facultatem, eadem non utatur, nisi pro commutatione in bonum aequale, non tamen mathematice, sed moraliter acceptum; ne animi anxietatibus aditus fiat [7];—2. ut sciat ad commutationem peragendam sufficere majorem voventis propensionem, aut minus periculum transgressionis: in dubio, an bonum sit aequale, sufficit notabilis molestia in voto implendo;—3. ut pro commutatione in bonum notabiliter minus requirat gravem causam; quia secus dicunt eam non tantum illicitam, sed probabiliter etiam invalidam ; nam Praelatus nequit sine causa in re non sua valide excedere facultatem sibi delegatam;—4. ut curet votum personale commutari in personale; reale in reale; mixtum item in mixtum; perpetuum in perpetuum etc.; ut magis quam fieri possit, proportio conservetur. Excipe nisi legitimae occurrant rationes aliter agendi: qua in re vitandae sunt animorum anxietates tam in commutante, quam in vovente;—5. ut facta commutatione, adhuc voventi liberum sit ad

1 Sess. 24, can. 9.

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 234.

3 In 4, d. 38, q. 1, a. 4.

4 V. Liguori, *Ho. Ap.* tr. v, n. 38.

5 Reg. 53 in 6.

6 V. Liguori, *Opus Mor.* l. IV, n. 536, § 14; et. l. III, n. 257.

7 «Interroget poenitentem (ait Alphonsus noster, *Praxis Conf.* § 4, n. 26) quae opera soleat exercere praeter debita ex praecepto, aut ad quae majorem habeat propensionem, et in ea commutet vota. Commutatio autem securior in omni votorum genere erit frequentia Sacramentorum ».

primam voti materiam redire, si commutatio contigerit in bonum aequale, ut communiter docent. Imo in sententia probabiliori potest vovens, saltem sine gravi culpa, ad primum votum regredi, tametsi commutatio facta fuerit in bonum melius; quia commutatio semper est in favorem voventis; qui potest juri suo renuntiare [1].

At (quaeres) *reviviscitne votum primum, quando opus secundum post factam commutationem redditur impossibile?* — Vel voti commutatio peracta fuit auctoritate Superioris; vel peracta fuit privata voventis auctoritate — Si 1, non amplius reviviscit votum primum; quia actoritate Superioris per dictam commutationem remansit extinctum: hinc si a Superiore pro eleemosyna voto promissa subrogatum est jejunium tali die designato, si tunc jejunare aoluisti, peccasti; sed non amplius teneris ad eleemosyaam — Si 2, reviviscit, quia privata auctoritas non valet extinguere rem semel promissam, sed illi taatummodo abuade valet satisfacero: ideo si primae obligationi satisfieri possit, adhuc ipsa remanet, licet opus secuadum factum sit impossibile: quod certum est.

An commutato voto reservato, materia subrogata etiam reservata sit? Affirmat Azorius: sed communiter et probabilius negant Layman, Sanchez, Suarez aliique; quia licet materia subrogata habeat idem vinculum voti, attamen non habet idem vinculum reservationis, cum hoc materia subrogata non ferat.

Q. 5. *Quid est voti dispensatio*?

R. Voti dispensatio est *voti remissio facta Dei nomine ob justam causam ab habente spiritualem jurisdictionem in foro externo:* — 1. *remissio*, idest condonatio rei Deo promissae facta ab Ecclesia nomine Dei ipsius: hanc potestatem Ecclesiae inesse constat tum ex facto, cum semper ea usa sit; tum ex jure, cum id expediat fidelium boao: et sane generalia sunt illa Christi verna: *Quodcumque solveritis*, etc. Soli autem Ecclesiao eam inesse constat ex eo, quod haec sit actus spiritualis, solius ergo potestatis spiritualis esse debet; — 2. *Dei nomine facta*; cum enim Ecclesia non dispenset in lege sua, sed Dei, non potest id agere, nisi nomine ipsius Dei; — 3. *ob justam causam;* quia inferior cum sit simplex executor, non potest fine legitima causa dispensare ia lege Superioris [2]: quod si agat, invalide agit juxta veriorem sententiam, et peccat, nisi bona fides eum excuset. Esset legitima causa, si quis vovisset ex ira, aut tristitiae impulsu, aut levi timore naufragii, iacendii, mortis vel alterius mali; item si quis vovisset, dum erat impuber, ob non adeo maturam deliberationem ac libertatem: votum erit quidem validum, sed ob hanc causam erit dispensabile absque ulla commutatione. Item sufficiens causa est dispensandi notabilis difficultas in voti executiono (etsi antea praevisa), nempe si voto obstrictus esset in periculo gravi votum violandi, aut si magnis scrupulis vexaretur: item bonum commune tam Ecclesiae, quam Reipublicae et familiae et major etiam profectus voventis. Cum autem *odia restringenda, favores ampliandi*, in dubio an fuerit sufficiens dispensationis causa, standum pro valore dispensationis; — 4. *ab habente spiritualem jurisdictionem in foro externo;* cum enim haec potestas ad externam guberaationem pertiaeat (sicut potestas ferendi leges, quarum naturam imitatur votum), haac facultatem dispensandi non possunt habere, nisi illi, qui externa pollent jurisdictione: et quidem in probabiliori seatentia quoad subditos tantummodo dispensari potest [3].

Isti porro sunt: 1. Pontifex in tota Ecclesia, qui dispensat organo s. Poenitentiarii majoris, si agatur de votis occultis; si de publicis, organo Datarii; 2. Episcopus in sua Dioecesi: et Vicarius capitularis, Sede vacante; 3. Praelati Regularium in suos subditos habentes jurisdictionem quasi Episcopalem; 4. quilibet a Superiore Ecclesiastico delegatus, si tonsuratus. Excipe nisi ab ipso Pontifice Ordinario Ordinariorum sit illis limitata potestas, ut eam ipsis limitavit quoad nonnulla vota.

Q. 6. *Quaenam sunt vota summo Pontifici reservata*?

R. Ex consuetudine ubique recepta, at-

1 Excipe nisi certo constet voventem voluisse, se ad melius erga Deum novo voto ligare; esset enim quasi novus coutractus novis regulis firmatus.

2 Si causa non sufficit ad integram despensationem votum partim dispensari et partim commutari potest (V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 254). Ad legitimam commutationom atque dispensationem haec tria maxime sunt consideranda, nempe *quid liceat secundum aequitatem, quid deceat secundum honestatem, quid expediat secundum utilitatem.*

3 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 262.

que ex jure [1] vota summo Pontifici reservata praeter solemnia, sunt 1. *votum Religionem approbatam ingrediendi*; 2. *votum perpetuae castitatis*; 3. *votum peregrinationis Hierosolymitanae*, idest *in terram Sanctam*; 4. *votum peregrinationis ad limina Apostolorum*; 5 *votum peregrinationis ad s. Jacobum Compostellanum*. Sed observa: haec reservatio, utpote odiosa, stricte accipienda est et interpretanda, ideoque extendi non debet, nisi ad vota proprie dicta, absoluta, omnino libera, perfecta, et determinata precise quoad substantiam, non vero quoad circumstantias, ita ut si ex parte deficiant, quamvis valida, non tamen sint reservata [2].

Generatim Episcopus nequit dispensare valide in votis reservatis; nam idcirco vota haec dicuntur reservata, quia solius Pontificis Maximi eorum dispensatio propria est. Excipe si urgens existat necessitas, v. g. si non sit facilis accessus ad Papam; et in mora adsit periculum gravis damni tam spiritualis, quam temporalis, proprii vel alieni. Tunc Episcopis et omnibus Episcopalem jurisdictionem habentibus censetur communiter tradita facultas in votis iis, licet perfectis, absolutis ac determinatis dispensandi, nempe ad grave illud subditorum damnum impediendum.

Q. 7. *An Pontifex possit dispensare in votis solemnibus?*

R. Communius et probabilius est cum Angelico, Pontificem posse dispensare in votis solemnibus quoad Religiosos et Clericos in Sacris [3]:

1 *Quoad Religiosos:* non quidem hoc sensu, ut simul sint conjugati et monachi remaneant; nam votum castitatis est de Religionis essentia: sed quatenus eos a professione nomine Dei solutos declarat urgentissima causa interveniente, nimirum ob bonum commune Ecclesiae, regni aut provinciae. Quod quidem Pontifici recte censetur a Deo concessum, cui Deus totius Ecclesiae regimen concessit. Et hoc sensu Pius VII, referente Bouvier, cum pluribus dispensavit.

2. *Quoad Clericos in Sacris;* nam debitum continentiae non est sentialiter adnexum Ordini sacro jure divino; cum Ordo utique sine eo consistere possit, ut patet exemplo Graecorum: sed sola Ecclesiae ordinatione vel immediate per illius praeceptum, vel mediate per votum quod in Ordinatione implicite emittitur, ut docet probabilius s. Thomas. Unde Romanus Pontifex bene poterit Clericos, licet in Sacris, solvere ab hac gravi obligatione, sive declare nomine Dei eos absolutos [4].

Q. 8. *An votum emissum in utilitatem tertii possit dispensari?*

R. Votum, si fuit emissum principaliter in utilitatem tertii et iste tertius sit determinatus, v.g. talis pauper, talis Ecclesia, nullimode potest dispensari, ubi semel a paupere vel rectore illius Ecclesiae acceptatum sit; nam ille pauper, illa Ecclesia, verum jus acquirit, quo citra injuriam sine consensu partis expoliari non potest.

Diximus: 1. *si acceptatum sit:* nam ante acceptationem non consummatur traditio, 2. *si fuit emissum principaliter in utilitatem tertii;* aliter enim esset, si sit emissum principaliter in Dei honorem: tunc tertius non acquireret verum jus ad rem promissam, nisi dependenter a Dei voluntate, quae quidem relaxari potest [5].

1 *Extrav. Comm.* l. V, tit. 9, cap. 5 — V. Pavone, *La luce* ecc. § 198.

2 Diximus *vota proprie dicta*, unde non esset reservatum votum emittendi votum reservatum. Item est, si non sit principaliter emissum in honorem Dei — *Absoluta*, unde vota non sunt Pontifici reservata si sint poenalia: vel conditionata, etiam conditione impleta — *Libera omnino*, unde non sunt reservata, si sint emissa etiam sub levi metu ab alio incusso — *Perfecta*, unde non essent reservata, si emissa sub levi obligatione; vel si non sint completa in suo genere: hinc v. g. votum castitatis, si non excludat omnem actum venereum, non est reservatum: quare non censetur Pontifici reservatum votum non nubendi, non adulterandi, non fornicandi, non petendi debitum, nec votum quod indirecte tantum castitatem respicit, uti esset votum sacros Ordines suscipiendi — *Determinata:* hinc non esset reservatum votum disjunctivum — Praecise *quoad substantiam*, unde quamvis sint reservata vota, non tamen reservatae sunt circumstantiae ipsorum: quare si quis v. g. voveat ingressum in Religionem arctiorem, poteat etiam Episcopus dispensare, ut benigniorem si ingrediatur — V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 257.

3 V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 256. l. IV. nn. 807, 808. 1025 et 1059 — V. Tract. *de Ordine*, ubi *de coelibatu*.

4 Communiter cum Salmanticensibus excipiunt Sacerdotes, quibuscum dispensare semper magna indecentia est. Attamen Continuator Tournely refert Benedictum IX permisisse Ramiro presbytero, et religiosem professo, ut labentem Arragoniae prosapiam editis liberis excitaret. Et Julius III cardinali Polo legato in Anglia facultatem fecit dispensandi cum presbyteris, diaconis, subdiaconis qui tempore anglicani schismatis matrimonium de facto attentarunt, ut si uterque eorum superstes maneat, inter se legitime contraherent, sed omni Ordinum exercitio sublato. Et Pius VII in Constitutione confirmatoria *Concordati* 15 aug. 1801 declarat se per Breve vestigia secutum esse Julii III, circa ecclesiasticos viros, qui in Sacris constituti, tempore revolutionis gallicanae matrimonia attentarunt.

5 Multo minus potest dispensari promissio mutua, ut contingit in votis et juramentis perseverantiae.

Q. 9. *Quid de voti irritatione?*

R. Voti irritatio est *ejusdem rescissio facta ab eo, qui potestatem habet in voventem, vel in ipsam materiam voti.* Hoc jus in natura fundatum est, ex Angelico [1]; nam est de jure naturae, quod in superiore sit dominativa potestas, qua quidem ipse nequit se expoliari: hinc valide semper irritat vota subditorum, licet ea ratificaverit. Haec autem irritatio duplex est; una directa, altera indirecta: — 1, fit ab eo, qui habet directam potestatem in voventem, vel in materiam voto promissam. Vota directo irritata non reviviscunt; cum initio censeantur facta sub conditione consensus Superioris; — 2. fit ab eo, qui habet potestatem exigendi ab ipso vovente actus quosdam, qui cum voti executione nequeunt conciliari. Quae ideo voti potius suspensio, quam voti irritatio proprie dici deberet: unde, eo impedimento cessante, votum habet quod reviviscat.

Vota irritare subditorum sine causa, de se nullum peccatum est; quia censentur emissa sub conditione consensus Superioris: unde obedientia stat pro causa. Attamen in praxi difficulter poterit a veniali excusari: esset enim actus otiosus, et irrationabiliter profectus alterius impediretur. Haec autem vota quoadusque irritentur, probabilius cum d. Thoma valida sunt in iis, quae Superiorum mandatis atque jurisdictioni non praejudicant; quia subditi non carent voluntate, sed eam tantum subjicere debent Superiori, quando ipse contradicit [2].

Q. 10. *Quinam possunt vota filiorum-familias irritare?*

R. Vel agitur de filiis-familias, qui adhuc impuberes sunt; vel de filiis-familias, qui jam ad pubertatem pervenerunt:

Si 1, pater (et in ejus defectus avus paternus) potest directe vota omnia filiorum irritare sive personalia sive realia; in tali enim aetate deesse censetur perfecta deliberatio ad tantam obligationem suscipiendam; ideo ad talem defectum natura prospexit, praebendo parentibus facultatem irritandi [3]. Pariter in dubio, utrum votum ante, an post pubertatem emissum aut etiam ratihabitum fuerit, adhuc in patre ea facultas existit, quia possidet potestas paterna — Si 2, non possunt neque indirecte parentes irritare vota personalia, v. g. castitatis, frequentiao Sacramentorum, etc. (nisi domesticae rerum procurationi graviter adversentur, uti esset votum peregrinationis vel diuturnae absentiae); jam enim in ea aetate filii propriae saluti consulere valent, et quoad eam sunt sui juris. *Ex quo homo venit ad annos pubertatis, si sit liberae conditionis, est suae potestatis quantum ad ea quae pertinent ad suam personam, puta quod obliget se Religioni per votum, vel quod matrimonium contrahat* [4]. Possunt tamen irritare indirecte vota realia; quia in minori aetate constituti filii-familias bonorum suorum carent administratione, nisi sermo sit de peculio castrensi vel quasicastrensi, vel de filio jam a patria potestate legitime subducto [5].

Quae de patre dicta sunt respectu filii-familias, eadam valent de tutore respectu minoris; cum succedat in locum patris. Imo probabilius est hanc potestatem etiam matri inesse saltem quoad vota personalia, licet patre existente; cum ipsi quoque matri filii teneantur obedire, et Angelicus indistincte parentibus hanc facultatem faciat.

Q. 11. *Qui potest maritus circa vota uxoris?*

R. Filliucius, Layman, Lessius, Sporer, Voit aliique docent, maritum nonnisi indirecte posse irritare vota suae uxoris, quatenus nempe sibi praejudicant; sic enim satis est provisum mariti juribus. Sed probabilior saltem extrinsece videtur contraria sententia Azorii, Grassi, Ladesmae, Sa, Sanchez, Soti, etc. qui docent, maritum posse directe irritare omnia vota uxoris, licet neque usui matrimonii, neque prolis educationi, neque domesticae administrationi adversentur, et licet essent exequenda post ejus mortem: *Evidentissime apparet*, ait d. Ambrosius apud Salmanticenses, *ita virum esse caput mulieris, ut nulla vota abstinentiae vel religiosae conversationis liceat sibi sine ejus licentia Deo offerre.* Et doctor Angelicus [6]: *Nullum votum Religiosi est firmum, nisi sit de consensu Praelati; sicut nec votum puellae existentis in domo, nisi sit de con-*

quae fiunt ab aliquibus Congregationibus: nam illa tunc assumunt rationem contractus, nempe Congregatio se obligat ad sustentandum subditum, et hic ad inserviendum. Et ita declaravit Benedictus XIV. Bulla *Convocatis* an. 1748: quod confirmavit Bulla *Inter praeteritos* an. 1749.

1 2, 2, q. 189. a. 8.
2 Liguori. *Opus Mor.* l. III, no. 227 et 239.
3 Caus. 20, c. 2 *Puella*, q 2.
4 S. Thomas. 2. 2, q. 88, a. 8.
5 Can. 2. caus. 20, q. 2.
6 2, 2, q. 88, a. 8, ad 3.

sensu patris; nec uxoris nisi sit de consensu mariti [1]. Ratio est illud Apostoli: *Mulier debet esse subjecta viro, sicut membrum capiti* [2]; ergo sicuti capiti subduntur omnes corporis actiones, ita etiam mulier viro, adeo ut hic illi directe dominetur quoad omnes voluntatis actus. Et hoc etiam maxime conducit ad bonum pacemque familiae [3] — Uxor autem utpote sub viri potestate, nequit directe irritare illius vota; hoc enim esset dominatum exercere. Poterit tamen indirecte irritare, casu quo adversentur usui matrimonii et internae domus procurationi; cum harum rerum et uxori suae sint partes. Esset v. g. votum magnae abstinentiae, induendi habitum heremiticum, etc.

Quid (quaeres) *de voto castitatis a conjugibus emissio*? — R. Vel votum istud emissum est a conjugibus mutuo consensu; vel emissum est ab uno tantum conjuge.

Si 1, communis est sententia, votum illud esse validum, et a neutro revocari amplius posse; quia virtualiter uterque cessit juri suo. Non desunt tamen qui volunt in hoc etiam casu, posse maritum irritare votum uxoris suae; cum haec irritatio fundata sit in ipso jure, quo se vir nequit irrevocabiliter expoliare: quia tamen hoc est contra communem sententiam, ideo illud sapientibus remittimus. Si 2, validum erit votum quantum ad non petendum conjugii debitum; suspenditur vero quantum ad non reddendum usque ad mortem conjugis non voventis: unde talis vovens debet reddere, non tamen petere. Rationem affert Angelicus inquiens: *Non peccat reddendo, quia hoc necessitatis est; peccat autem exigendo, quia hoc est voluntatis* [4], quae quidem ligata per votum praecedens. Conjux autem non vovens poterit votum hujusmodi irritare; cum ipsi onerosum sit, maxime si sit vir, qui voverit; quia valdo gravosum est pudori uxorem cogi semper ad petendum. Imo censent Salmanticenses, tale votum esse invalidum, utpote de materia inepta [5].

Q. 12. *Quid possunt Domini circa vota famulorum?*

R. Nequeunt domini famulorum vota irritare directe; quia nullibi ipsis tributa legitur haec dominativa potestas spiritualis, neque illis est necessaria. Indirecte tamen possunt: nempe possunt ea suspendere pro tempore famulatus, si debitis obsint officiis.

CAPUT SECUNDUM

DE JURAMENTO

Articulus I. — De definitione, divisione honestate et necessitate.

Q. 1. *Quid est juramentum et quanta ejus efficacia?*

R. Juramentum definiri solet cum Angelico: *Invocatio Divini Nominis ad fidem dictis faciendam, vel ad firmandam promissionem* [6]. Assumptio divini Nominis potest etiam fieri tacite et implicite, si nempe juretur per creaturas, prout hae referuntur ad Deum: talis porro invocatio in eo sita est, quod jurans velit Deum in quod jurat attestari, non praecise per miraculum, quod est tentare Deum: sed quando et quomodo eidem placuerit, sive in hac sive in alia vita. Unde patet maximam esse juramenti efficaciam; adducitur enim ipse Deus qui nec falli nec fallere potest, in testimonium. Hinc Apostolus [7]: *Omnis controversiae finis ad confirmationem est juramentum* [8].

Ex tradita definitione constat, non omnes locutiones, quae per quemdam juramenti modum efferuntur, verum esse juramentum: videlicet intentio ipsa loquentis imprimis inspicienda est, quia (pro foro saltem interno) juramentum vere et proprie non habetur, nisi duo interveniant, nempe et intentio saltem virtualis jurandi, et locutio qua Deus expresse vel tacite in testem adducatur, quaecumque verborum formula adhibeatur. Hinc colliges non vere jurare qui dicet: *Juro ita esse per conscientiam meam, in con-*

1 Ephes. 5.

2 Quod tamen hic dicitur maxime de filiis, intellige quoad dispositionem domesticam, non autem quantum ad ea, quae pertinent ad suam personam; nam quoad haec homo ex quo venit ad annos pubertatis, si sit liberae conditionis, est suae potestatis.

3 Excipe vota uxoris emissa ante matrimonium, cum non sint emissa tempore subjectionis: sed bene potest vir illorum suspendere executionem, quatenus nempe praejudicant suae potestati — V. Liguori, *Homo Ap.* tr. v, n. 36.

4 Quodl. 3. a. 18.

5 V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III, nn. 235 et 239.

6 2. 2. q. 89 V. Del Bene, *Tractatus de juramento, in quo et de ejus et voti relaxationibus* etc.; *necnon de mendacio, perjurio, adjuratione*, etc. *eruditissime tractatur.*

7 Hebr. 6.

8 Juramentum a *jure* deducitur, vel quia jus veritatis redditur Deo, vel quia jure inductum est ad veritatem firmandam, vel quia quod juratur, facit jus ac legem.

scientia, *super conscientia mea*, *in rei veritate*, *in fide viri probi vel Sacerdotis*; nam hic nemo nec tacite, nec expresse in testem vocatur. Neque etiam vere jurare censebitur ille qui jurat per *creaturas*, si tales sint, ut in iis speciali modo non elucescant divina attributa, v. g. si quis dicat: *Juro pro hanc herbam*, *per hunc equum*, *per hunc lapidem*. Si vero creaturae sint nobiliores et tales, ut speciali modo in iis divina elucescant natura, verum erit juramentum, v. g. si quis dicat: *Juro per animam meam*, *per coelum*, *per templum*, *per sanctos*, *per crucem*, *per sacramentum*, *per Evangelium*, *per fidem catholicam*. Ratio disparitatis est quod locutiones prioris generis non censentur factae cum ulla relatione ad Deum; locutiones vero generis posterioris talem in loquentis animo relationem ex se evidentissime exhibent (unde in dubio intentionis sic accipienda sunt); nam *anima* est spiritus de ejus spiritu; *coelum* est ejus habitatio; *terra* est illius scabellum; *templum* illius domus; *sancti* de ejus sanctitate participant; *crux* illius patibulum est; *sacramentum* ipse instituit; *Evangelium* ipse dictavit; tandem *fidei* ipse est consummator [1].

Quid (quaeres) *de hisce locutionibus*: juro ita esse; per conscientiam animae meae; hoc est verum ut Evangelium; vivit Deus; coram Deo loquor; per hunc Dei ignem, per Jovem, etc.?

R. Ad singula — 1. *Juro ita esse* non habetur in communi acceptione ut juramentum; cum nec implicite, nec explicite divinum testimonium imploretur. Excipe nisi jam praecesserit interrogatio de jurejurando: satis enim tunc determinaretur; — 2. *per conscientiam animae meae* pariter juramentum non est; quia hic principaliter intenditur conscientia; — 3. neque juramentum sunt illa: *Hoc est verum ut Evangelium*; nam notant potius assimilationem, quam veram invocationem; — 4 haec verba: *Vivit Deus*, *Deus veritas est*, *coram Deo loquor* ex circumstantiis sunt resolvenda: si enim tantum renuntiando proferantur, non videntur constituere verum juramentum. Item est si dicatur: *Deus mihi testis esse potest*; *scit Deus*, *quod ita est*; *coram Deo ita est*; — 5 per *hunc Dei ignem* est juramentum; quia Deum nominando principaliter ad ipsum refertur ignis; — 6. *falsa jurat qui per falsos deos jurat*; *quid enim tam est a veritate alienum*, *quam mendaces et fictitios deos tamquam verum Deum testari* [2]?

Quid si quis dicat: habeatur ut haereticus, si hoc est falsum? — Non censetur jurare: quia nulla hic invocatio Dei habetur. Item haec, *Moriar hic*, *si ita non est*; *mihi ampuetur manus*, *caput*; *vel diabolus me auferat*, quamvis sint habenda uti juramenta, si per modum execrationis dicantur, vel si expresse nominetur Deus; communiter tamen ita non censetur, sed resolvuntur in quandam sponsionem, seu pene obligationem, atque significant ordinarie: *Si res ita non est*, *spondeo meam vitam*, etc. [3].

Q. 2. *Quotuplex est juramentum?*

R. Juramentum spectari potest: 1. ratione formae, qua concipitur; 2. temporis, quod in eo indicatur; 3. loci, ubi fit.

1. Ratione *formae*, aliud est verbale vel reale vel mixtum: aliud explicitum vel implicitum: aliud solemne vel simplex: aliud contestatorium vel execratorium vel comminatorium — *Verbale* solis verbis conflatur. *Reale* includit aliquam corporis actionem, v. g. erectionem digitorum, crucis contactum, Evangeliorum deosculationem. *Mixtum* coalescit ex verbis simul et corporis actione — *Explicitum* est cum quis Deum ipsum conceptis verbis vocat in testem, ut si dicat: *testis est mihi Deus*. *Implicitum* est cum quis jurat per creaturas, sed quatenus in iis elucet speciale Dei attributum— *Solemne* conjungitur cum coeremoniis quibusdam, v. g. cum Missa, cum praecedenti Communione. *Simplex* puram Dei invocationem praefert verbis vel signis aequivalentibus indicatam— *Contestatorium* Deum simpliciter vocat in testem. *Execratorium* (quod vocant etiam *imprecatorium*) non modo vocat Deum in testem; sed etiam in vindicem perjurii, v. g: *Deus me morte puniat in hoc ipso loco, si mentior*. Huc

1 « Attesochè certe persone poco istruite, principalmente i giovinetti, s'accusano d'aver giurato pronunziando alcune locuzioni triviali, è bene l' avvertirle che cotali parlari non sono giuramenti, avvisandole però che non si debbono mai applicare alle cose sante, e che non conviene proferirle contro chicchessia ». Ita *Gousset*.

2 *Cath. Rom.* 2 *praec. dec.*

3 V. Liguori. *Op. Mor.* l. III. n. 139. Ita excusari potest a juramento qui de aliquo interrogatus respondere solet: *no per Dio*, *si per Dio*, *per Dio santo*: nam ut plurimum non intelliguot invocare Deum ut testem. Valde tamen increpandi, quia id non auditur sine scandalo. *Roncaglia*.

revocatur etiam haec formula: *Ita me Deus adjuvet, et haec sancta Dei Evangelia:* sicut enim qui haec pronuntiat, bonum sibi, si verum dicat; ita malum sibi imprecatur, si mentiatur. *Comminatorium* est cum jurans sub attestatione divini Numinis alte i minatur poenam, v. g. *Iuro per Deum, quod nisi hoc feceris penas lues* [1].

2. Ratione *temporis*, quod in juramento indicatur, juramentum aliud est assertorium, aliud promissorium. *Assertorium* vocat Deum in testem rei praeteritae vel praesentis, v. g. *Testor coram Deo, me non esse talis criminis reum. Promissorium* Deum vocat in testem rei futurae, quae juramento promittitur, v. g: *Juro ac testor coram Deo,, me Superioribus meis semper esse obtemperaturum in omnibus.*

3. Denique ratione *loci*, ubi fit, juramentum aliud est *judiciale*, si in judicio; aliud, *extrajudiciale*, si emittitur extra judicium. Et ipsum juramentum judiciale duplex ex Codice Albertino dividitur, pront nempe defertur ab una litigantium parte, vel ab ipso judice: si 1 dicitur *decisorium*, quia ab eo dependere censetur decisio causae; si 2, dicitur *ex officio*, quia judex illud defert ex officio suo [2].

Omnia numerata juramenta per se loquendo sunt ejusdem speciei; cum omnia Dei veracitatem respiciant.

Q. 3. *An juramentum sit res bona et honesta?*

R. De fide est contra nonnullos haereticos, juramentum esse bonum et honestum, et licitum esse jurare, debitis intervenientibus conditionibus [3]. Constat 1. ex *Scriptura*: in veteri Testamento legitur: *Dominum Deum tuum timebis et illi soli servies, ac per Nomen illius jurabis* [4]. In novo autem Testamento habemus inter cetera illud Pauli Apostoli: *Testem Deum invoco in animam meam: quae... scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior* [5]. 2. ex *Patribus*: unum proferimus Augustinum, qui scribit: *Invenimus jurasse Sanctos, jurasse primitus ipsum Dominum, in quo non est omnino peccatum; non ergo est peccatum jurare* [6]; 3. ex *ratione*; ipsa enim dictante, actus ille bonus est et honestus, qui Deum maxime honorat, et ejus attributa veneratur, atqui tale est juramentum; in quonamenim ejus natura sita est? In hoc profecto, quod Deus adducatur in medium, et invocetur tanquam summa aeterna Veritas in testimonium alicujus rei; ergo Deum maxime honorat et ejus attributa veneratur. Unde dicitur: *Laudabuntur omnes, qui jurant in eo* [7]. Merito ergo a Concilio Constantiensi damnata est haec Wiclephi propositio [8]: *Iuramenta illicita sunt, quae fiunt ad roborandos humanos contractus, et commercia civilia* [9].

Sed (dices) *si juramentum res adeo bona est, expedit frequenter usurpari* — Nego *conseq.*; non enim expedit, nisi debitis fulciatur conditionibus, inter quas illa est, ut nemo temere usurpet sanctum Dei Nomem. Hinc divus Thomas juramentum comparat medicinae ad sanandum efficaci, quae quanto est salubrior si debite sumatur, tanto magis nocet, si eam quis temere recipiat. Hac de causa Christus juramentum indiscriminatim prohibuit: res erat cum hypocritis Pharisaeis, qui in omni re temere juramentum usurpare in more habebant [10].

1 Si haec verba preferantur a parentibus in filios, ordinarie non obligant; quia vel fiunt ob res inutiles, vel calore iracundiae, vel cum intentione simpliciter terrendi.

2 Art. 1473 — *G. C* 1337 — *C. M.* 2399.

Quod in Codice civili de judiciali juramento, idem tenet in Jure Civili Neapolitano, Art. 1311 et seq.

3 En contra Pelagianus, Waldenses Anabaptistas: Quacheros, Anglicanus, Americanos, etc. — V. Bergier. *Dizionario Encicl.* V. Giuramento.

4 Deut. 6.

5 II Cor. 1; et Gal. 1.

6 Serm. 180.

7 Ps. 62.

8 Et a Clemente XI Bulla *Unigenitus* damnata fuit haec sub n. 101 oppositio: *nihil spiritui Dei et doctrinae Jesu Christi magis opponitur, quam communia facere juramenta in Ecclesia; quia hoc est moltiplicare occasiones pejerandi, laqueos tendere infirmis et idiotis, et efficere ut nomen et veritas Dei aliquando deserviant consilio impiorum.* Et Pseudo-synodus Pistoriensis a Jansenistis consarcinata ausa est tradere: 1 *jurare sine extrema et ineluctabili necessitate esse actum irreligiosum, documentis divini Praeceptoris, et aureae simplicitati Evangelicae contrarium: 2 juramenta communi sensu pro vetitis habita fuisse a ss. Patribus, et ideo improbanda ea quae Curia Ecclesiastica... in investituris et in sacris Episcoporum ordinationibus adoptavit.* Sed sub n. 75 utraque propositio a Pio VI Bulla *Auctorem fidei* proscripta fuit *tanquam falsa Ecclesiae injuriosa, juris Ecclesiastici laesiva, disciplinae per canones inductae et probatae subversiva.*

9 Jure tamen civili Albertino ad omne extorsionis periculum amovendum contractus juramento firmati ut irriti habentur: *art.* 1419.

10 « Revera (ait *Stapf.* § 237) homines pii, dum ipsis a judice juramentum imponitur, nonnunquam tanto horrore corripiuntur, ut, quamvis omnes conditiones legitimi juramenti adsint, ad illud tamen quasi tremebundi accedant. Et utinam satis cautum foret, ne per jurandi frequentiam hic religionis sensus paullatim obtundatur! » Ad rem hanc Augustinus (Serm. 180): *falsa juratio exitiosa est, vera juratio periculosa est, nulla juratio secura est.*

Verum (addes) *Christus dicit juramentum a malo esse*; ait: Sit autem sermo vester, est est, non non; quod autem his abundantius est, a malo est [1] — R. His verbis Christus tantum innuere voluit (ait *Cathechismus Romanus*) juramentum oriri ab humana infirmitate, id est quia homines fallaces sunt; si enim tales non essent, nullum juramentum foret necessarium.

Q. 4. *Quinam jurare possunt ac debent?*

R. Ad 1: Si de jure naturae sermo est, omnis homo rationis particeps jurare potest; nam jure naturae quilibet ratione utens confirmare potest dictum suum per testimonium majoris Veritatis, nempe Divinae. Si vero sermo est de jure civili, tunc ordinarie repelluntur a juramento in judicio ferendo: 1. impuberes ob defectum maturitatis; 2. in causa criminali etiam puberes, qui nondum ad aetatem annorum viginti pervenerint, exceptis casibus quibusdam gravioribus, ut si v. g. agatur de aperiendo crimine laesae majestatis; 3. perjuri, quibus nulla fides [2]. Ceteri omnes generatim loquendo jurare possunt, cum hac tamen advertentia: quod olim juramentum simplex praestari poterat etiam per procuratorem; nunc semper personaliter praestari debet: *Il giuramento di qualunque specie sia egli, debbe sempre prastarsi personalmente e non per mezzo di procuratore* [3]. Diximus *generatim loquendo*; videndum enim, si adsint speciales leges quoad aliquas personas ratione status, cui illae sint addictae (*II*).

R. Ad 2: Regulariter urget obligatio jurandi: 1. quoties id necessarium est ad subveniendum proximo; quisque enim ex lege charitatis tenetur occurrere proximi necessitati medio licito ac facili, uti est juramentum; 2. quoties a Superiore legitime exigitur: sic ordinarie ad juramentum obligantur tum illi, qui in aliqua communitate recipiuntur, puta Collegio, ut ita statutis propriis adamussim studeant; tum illi, qui aliquo publico officio vel ministerio donantur, uti Episcopi, Canonici, Punctatores, Beneficiati, Confessarii, Medici, Testes, etc. Hoc sane valde confert, ut isti omnes proprium munus pro conscientia adimpleant: hinc propositio 75 Synodi Pistoriensis, qua improbantur haec juramenta, damnata merito fuit [4].

Ex Codice poenali Albertino officialis publicus, qui officium suum civile exercet antequam emiserit praescriptum ea de re juramentum, mulctatur [5].

Articulus II. — De conditionibus ad juramentum requisitis.

Q. 1. *Quaenam sunt debitae conditiones juramentorum?*

R. Conditiones ad juramentum tradidit Deus: *Jurabis, vivit Dominus, in veritate et in judicio et in justitia* [6]. Ubi sic scribit s. Hyeronimus: *Animadvertendum est, quod juramentum hos habeat limites, veritatem, judicium atque justitiam: si ista defuerint, nequaquam erit juramentum, sed perjurium*; et violaretur secundum Decalogi praeceptum: *Non assumes Nomen Dei tui in vanum; non enim insontem habebit Dominus eum, qui assumpserit Nomen Domini Dei sui* [7].

Q. 2. *Quid de veritate requisita ad jurandum?*

R. Veritas hic tota subjectiva est, non objectiva; in eo nempe consistit, quod jurans certus sit de veritate rei, quae sui juramenti materiam constituit. Non autem requiritur certitudo absoluta et omnino infallibilis, quae nempe adstruitur ex argumentis methaphysicis et physicis, alioquin fere nunquam liceret jurare; sed sufficit moralis, id est tanta veri probabilitas, quae ad certitudinem moralem pertingat, sive quae in mente jurantis est prudens aestimatio seu judicium ipsi dictans esse verum quod juramento affirmat vel negat. Unde excludit quidem omne mendacium in ipso jurante, non autem excludit omnem errorem qui esse potest in ipsa re [8].

1 Matth. 5.

2 *V. Cod. poen. Albert.* art. 388; et etiam *Cod. proced. criminalis et civilis*.

Consonat Jus poenale Neapolitanum, Art. 247. V Ordo Criminalium Judiciorum.

3 *Cod. civ. Albert.* art. 1472 — *Cod. Mut.* art. 2398.

In Jure civili Neapolitano idem legitur, Art. 215. V. Ordo civilium Judiciorum.

4 De quibusdam particularibus juramentis *vide* Liguori, *Opus. Mor.* l. III, n. 181.

5 Art. 308.

6 Jer. 4.

7 *V.* Veith. *Sacra Scriptura in* III *Reg.* n. 36.

8 Imo volunt posse a nobis affirmari cum juramento etiam quod audivimus a persona ita fide digna, ut moraliter certos nos faciat; si tamen exigiatur materia judicii, ubi juramentum quod exigitur, est de certitudine propria, et juxta gradum suum: *quando si tratta di testimonianza in giudizio, si debbono esporre i motivi della propria testimonianza, onde i giudici possano debitamen-*

An (quaeres) *liceat in juramentis uti restrictione mentali, aut aequivocationibus* [1]? — Restrictio mentalis definitur: *Actus mentis, quo quis suum sermonem detorquet vel restringit ad sensum diversum ab eo, quem verba nude ac prima fronte spectata, praeseferunt.* Duplex est: alia late, seu *non pure mentalis*, quae nempe ex modo interrogandi vel respondendi, ex usu recepto, vel ex aliis circumstantiis ab auditoribus generatim intelligi potest, licet forte, defectu advertentiae non percipiatur: v. g. si petendi mutuandam pecuniam respondeam *non habeo*, subintelligendo, *quam tibi mutuo dare velim*. Alia vero est *pure mentalis*, quae ex nullis adjunctis ab auditoribus intelligi potest; v. g. si quis interrogatus, an rem surripuerit, respondeat *se non surripuisse*, et si surripuerit, intelligendo se sinistra manu non surripuisse. Porro hic sermo non est de restrictione pure mentali; haec enim etiam sine juramento certe prohibetur, ut constat ex propositionibus 26, 27 et 28 damnatis ab Innocentio XI. De hac etiam ait Ecclesiasticus: *Qui sophistice loquitur, odibilis est* [2]. Sane sic loqui mendacium est, cum ita falsum exprimatur, ut sensus in mente habitus nullo modo percipi possit ab auditoribus.

Tota quaestio est de restrictione late mentali; ad quam revocatur aequivocatio, seu amphibologia, quae est *sermo ambiguus* seu habens duplicem sensum, qui satis ab auditore percipi potest. Triplici autem modo contingere potest: 1. cum verbum habet duplicem sensum omnino diversum: v. g. verbum *volo*, sonat tam *velle*, quam *volare* in persona prima numeri singularis, modi indicativi, temporis praesentis; 2. cum sermo ipse duplicem sensum exhibet, v. g. si dicam: *Hic liber meus est*, duo possum significare valde diversa, scilicet vel me esse dominum libri, vel me esse ejusdem auctorem; 3. cum vocabula habent duplicem sensum, unum magis communem, alium vero minus: seu unum liberalem, alium spiritualem, uti cum dixit Christus de Joanne Baptista: *Ipse est Elias*; hoc sensu viri pii dicunt cibos delicatos sibi nocere, idest spiritus mortificationi [3]. Hoc posito dicimus: commune est vel apud ipsos rigidiores, licere nobis ex justa causa, ac per se loquendo uti restrictione late mentali et verbis aequivocis etiam cum juramento; tunc enim non decipimus proximum nostrum, sed permittimus ut decipiat ipse se: nec tenemur ex alia parte ad mentem aliorum loqui, juxta extante causa. Nec mendacium est; nam sensus in mente retentus ex adjunctis satis percipi potest: unde prudens tantum est veritatis occultatio. Idque probat exemplum ipsiusmet Christi Domini: nonne restrictionibus hujusmodi usus est tum quando rogatus, ut ad quandam festivitatem ascenderet, respondit: *Non ascendo ad diem festum istum*, subintelligendo *palam* et *manifeste*, sicut interrogatio praeseferebat, et eruitur ex textu, et exponunt Chrysostomus, Theofilactus et Eutymius [4]? tum quando rogatus de die judicii extremi, respondit: *De die illo... nemo scit neque Filius*, subintelligendo *ad manifestandum*, sicuti volebant discipuli, uti interpretantur Hieronymus, Augustinus, Ambrosius et Basilius [5]? Adde Sanctorum doctrinam. Augustinus ait: *Quamvis omnis, qui mentitur, velit celare quod verum est: non tamen omnis, qui vult quod verum est celare, mentitur* [6]. Et d. Thomas: *Aliud est veritatem tacere, aliud falsitatem proponere.* Idem: *Non est licitum mendacium dicere ad hoc, quod aliquis alium a quocumque periculo liberet; licet tamen ve-*

te apprezzarla. Gousset — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 111. oum. 147 etc.

1 Ardua est praesens quaestio. In qua possumus decipi tum in adsiguanda legitima causa, tum in usurpandis legitimis loquendi formulis: de facili enim restrictio late mentalis esse potest pure mentalis. Quare caute in hac re procedendum est, ne humanae societati ac consuetudini noceamus, ne confusionem inducamus, ne christianae simplicitati derogemus; sed quoad potest, *sit sermo noster, est est; non non.* Matth. 5.

2 Eccl. 37.

3 Hoc modo si quis interrogetur de re, quam celare expediat (salvo meliori consilio) respondere poterit. *dico non*, quasi dicat: *profero hanc particulam negativam non.* Verbum enim *dico* duplicem sensum exhibet, nempe communem *asserere aliquid*; et minus communem in vulgari loquendi usu, nempe *proferre aliquod vocabulum*. Narrant: « un vanarello predicatore domando un tale, che gli pareva del suo sermone; questi per cavarsela rispose; ha detto *ottimamente, divinamente, egregiamente*. intendendo di dire, *ha detto queste parole nella predica.*

4 Joann. 7 — V. Cor. A-Lapide *in hoc loco* — Veith, *Sacra Scriptura, De libro Tobiae;* o. 21, ubi quaerit. an a mendacio excusentur quae Angelus Raphaël de se affirmat.

5 *Marc.* c. 24. « Con queste parole dice Bergier (*Dizionario Enciclop* V. Agnoëtes) il Salvatore voleva reprimere l'indiscreta curiosità de' suoi discepoli, facendo loro comprendere che non era a proposito, ch'Egli rivelasse loro questo segreto. La sua risposta ha lo stesso senso di quella di un padre, che dice ad un figlio di troppo curioso: *non so nulla.* » Gousset.

6 L. *contra mend.* c. 10.

ritatem occultare prudenter sub aliqua dissimulatione, ut Augustinus dicit in libro de mendacio [1]. Adde inconvenientia, quae secus evenirent; si nempe non liceret, juxta extante causa, uti tali restrictione, nullus esset modus secretum honeste celandi, quod quis sine damno vel incommodo aperire nequiret: hoc autem humanae societati non minus esset perniciosum, quam ipsum mendacium. Si ergo tali uti restrictione bonum est, nihil officit, quod etiam juramento firmetur, quotiescumque id circumstantiae postulaverint [2]. — Non tamen negandum majorem causam requiri ad aequivocandum cum juramento, quam sine juramento; quia divinum testimonium non est ita facile usurpandum.

Diximus 1. *ex justa causa*, ne temere inducatur tergiversandi locus; nam licet id non sit mendacium, aliquod tamen detrimentum affert communi convictui et colloquiis humanis; atque aliquo modo deregat humanae fidei, cum semper auditores non possint esse ita cauti, ut omnes aequivocationes cavere possint. Justa autem causa loquendi ambigue esset, ut dicunt communiter, quicumque finis honestus ad servanda bona quae nobis prosunt, vel etiam ad se liberandum ab importuna, fastidiosa et injusta interrogatione [3]. Docent tamen probabilius contra Vivam, Cajetanus, Lessius, Lugo, Salmanticenses et Sanchez, quod per se, si causa tantummodo desit, nostra tergiversatio non sit nisi venialis, quia defectus est tantum in discretione: — 2. *per se loquendo*; nam aequivocis verbis sub gravi prohibemur uti: 1. si inde auditores in aliquod grave damnum inciderent: hoc enim charitatis praecepto tenemur avertere; 2. quando contractus mutuos celebramus; debemus enim ex justitia verba ad mentem contrahentis nude proferro, ne eum decipiamus; 3. quando judex vel superior communitatis in rebus sui officii legitime interrogant; tunc debemus in sensu interrogantis clare respondere: secus justitia publica ac bonum communitatis nimis frequenter a discolis laederetur; unde tunc qui reus est, veritatem nude fateri tenetur, idque probabilius, etiamsi ex tali confessione grave ipsi immineat damnum.

An (quaeres) *obliget juramentum factum contra primum juramentum?* — Si secundum juramentum opponatur priori in materia jam jurata, non tenet, ut si jurasti matrimonium Cajae, et postea illud jures Titiae; quia esset de illicito. Aliter est, si secundum juramentum opponatur primo in actu jurandi tantum, ut si jurasti non amplius jurare, sed postea jures, v. g. jejunare: teneris ad jejunium, quia hoc juramentum est de materia licita, etsi peccaveris jurando.

An (inquires) *liceat petere juramentum a pejeraturo?* — Contra Vasquez affirmant probabilius Cajetanus, Filliucius, Salmanticenses, Suarez, Tournely aliique, si tamen adsit causa; nam tunc perjurium ex sola pejerantis malitia sequeretur: neque alter potest dici illius causa moralis, cum utatur jure suo [4]. Est v. g. si judex petit juramentum ratione officii, seu ex ordine juris; vel si magni tua interest uti

1 2. 2. q. 69 et 110. a. 2.

2 Porro allata principia nonnullis exemplis illustrando dicimus: — 1. Confessarius affirmare potest etiam cum juramento se nescire peccatum auditum in Confessione, subintelligendo *ut hominem*; quia interrogans non habet jus, nisi ad habendam notitiam communicabilem; — 2. reus, vel testis a judice non legitime interrogati possunt jurare se crimen nescire subintelligendo se nescire crimen, *de quo legitime possint inquiri*: 3. qui venit de loco qui falso putatur morbo infectus, potest negare se illinc venire, scilicet *ut pestilentia infectus*, qualis est interrogantium animus; — 4. invitatus ad mensam et rogatus, an cibus sit bonus, potest affirmare esse talem licet revera sit insipidus, intelligens *ad mortificationem et poenitentiam*; et aliunde omnes sciunt quod eo in casu sic responderi soleat, quomodolibet sic confectus cibus: — 5. qui mutuum accepit, et satisfecit, si postea iterum urgeatur, potest negare accepisse mutuum, *ut nempe denuo debeat solvere*. Qui habet unum panem sibi necessarium, vere respondere potest se nullum habere pro eo, qui petit commodatum; quia nullum habet quem commodare possit, de quo solo ille interrogat. Ita De Lugo. Idem dicit Cardenas de pecunia petita, si domino ea sit necessaria: — 6 creditor ex instrumento potest asserere cum juramento nihil sibi solutum, si pars sit quidem soluta, sed ex alio capite ipse habeat creditum, quod probare non potest, modo aliis creditoribus anterioribus non inferat damnum, nec juret talem summam sibi deberi ex illo istrumento: ex quo patet, quod in praxi vix habere potest locum. — 7 qui fuit coactus ad matrimonium potest asserere non contraxisse, nempe *libere*. Qui non tenetur ad gabellas potest dicere, *se nihil ferre*, ut solvere teneatur. Hoc sensu licite etiam proferuntur coeremoniae, protestationes, ut *osculor manus*, *offero me famulum*; quia ex communi usu accipiuntur uti verba materialia tantum ad honorem vel ad urbanitatem — V. Voit, *Theol. Mor.* — Liguori. *Opus. Mor.* l. III, nn. 153 et seqq., ubi plures casus.

3 Regulariter possunt ut restrictione late mentali omnes personae publicae interrogatae de rebus suae fidei commissis, ut sunt secretarii, legati principum, duces, magistratus, advocati, medici, obstetrices, etc. Si enim secreta ejusmodi personis commissa violarentur, gravissima inde sequerentur incommoda.

4 V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 77.

perjurio ad fraudes alterius manifestandas, ut jus tuum consequaris. At si non adest causa, petere juramentum a pejeraturo esset contra reverentiam Deo debitam et charitatem proximi: hinc de illo habet divus Augustinus: *Qui scit et cogit jurare, omicida est* — Licet autem cum causa juramentum exigere, etiamsi quis juraturus sit per falsos deos; cum causa enim rationabiliter permitti potest malum alterius. Et idem Augustinus ait: *Qui utitur fide illius, quem constat jurasse per deos falsos, et utitur non ad malam rem, sed ad licitam et bonam, non peccato ejus se sociat, quo per daemonia juravit; sed bono pacto ejus, quo fidem servavit*[1].

Q. 3. *Quid de judicio in juramento*[2]?

R. *Judicium hic non sumitur pro executione justitiae*, inquit Angelicus, *sed pro judicio discretionis*; cum enim juramentum sit res sanctissima, non debet fieri absque prudentia, consideratione ac reverentia; quae tria in discretionis judicio continentur. Quare juraturus debet diligentissime perpendere: 1.ao juramentum sit necessarium ratione proprii officii, vel ut fides verbis suis adhibeatur; 2. an notabilis spes affulgeat fore, ut alii eidem credant; 3. an rem juramento promissam tempore suo praestare valent, ne in discrimen juramenti violandi adducatur — Ubi tamen non desit, nisi judicium in juramento, ut si quis juret absque necessitate, vel ex quadam animi levitate, vel ex consuetudine, non erit, ut plurimum, nisi veniale, uti communiter docent cum s. Antonino: quia gravem injuriam contra Deum continere non videtur. Dictum est *ut plurimum*; quia in consuetudine frequenter jurandi adest periculum scandali et perjurii, et sub hoc respectu juramentum judicio destitutum potest esse etiam mortale, sicut advertit divus Augustinus. Hinc Scriptura monet: *Jurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa;... vir multum jurans implebitur iniquitate, et non discedet a domo illius plaga*[4]. Et laudatus Doctor: *Istam consuetudinem jurandi avertite a vobis, amputate a linguis vestris, circumcidite ab ore vestro*[5].

Q. 4. *Quid de juramenti justitia?*

R. Juramenti justitia in eo consistit, ut res jurata sit justa, licita et honesta. Hujus defectu peccat in juramento promissorio mortaliter: 1. qui jurando promittit se quidpiam mali esse facturum, v. g. homicidium, sive animum habeat implendi, quin Deus invocaretur, ut patronus iniquitatis, sive non habeat, quia tunc esset perjurium[6]; 2. qui juramento utitur ad consummandum peccatum etiam veniale; quia sic jurans, quantum in se est, Deum facit complicem peccati sui. Neque tunc tenet juramentum; quia non est obligatorium contra bonos mores, neque vinculum rerum vanarum: hinc probabilius non obligat promissio jurata prodigi; quia est saltem leviter mala[7].

An (quaeres) *peccet graviter ex defectu justitiae, qui cum juramento se jactat de peccato commisso?* — In probabiliori sententia qui juramento se jactat de peccato commisso, non videtur peccare, nisi venialiter contra Religionem, ut docent Salmanticenses, Sanchez, Suarez aliique; ideo enim in juramento promissorio defectus justitiae est peccatum mortale, quia juramentum in eo assumitur ad firmandam voluntatem malum peragendi. At in juramento assertorio non assumitur, nisi ad alios certiores faciendos de peccato ut pote jam patrato, quod quidem si illius complacentiam non confirmet, non est nisi venialis quaedam animi levitas. Excipe casum, quo quis tale juramentum assumeret ad firmandam proximi detractionem; quia tunc adhiberetur uti medium ad alterius infamiam certiorem reddendam.

Q. 5. *Quod peccatum est perjurium?*

R. Perjurium generatim sumptum, licet sit quodlibet juramentum destitutum veritate, justitia et judicio; attamen ex s. Thoma[8] a falsitate praecipue specificatur perversitas illius: cum ista intimius ejus substantiam inficiat. Ideo perjurium proprie erit juramentum veritatem desti-

1 Epist. 154.
2 V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III, n. 145.
3 2. 2. q. 89. a. 3.
4 Eccli. 23.
5 Sermo 180 *de verb. Dom.* — V. Salvatori *Istruzione* ecc § XVI
6 *Quid vero* (dices) *si res juramento promissa sit tantum venialiter mala, aut vana, aut inutilis, aut frivola?* — Tunc licet Antoine, Billuart et Collet dicant non esse nisi veniale illam sub juramento promittere; nobis magis arridet sententia Elbel, qui cum aliis docet id grave esse, quia non levis, sed gravis semper irreverentia est Deum vocare testem ac veluti fidejussorem peccati, tametsi venialis.
7 Neque etiam tenet juramentum, si quis juret contra Evangelica consilia quia est impedimentum inspirationis coelestis: excipe nisi sit in favorem tertii, ut si obligaveris tuum famulatum alicui: tunc enim ille jus jam acquisivisset. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 146.
8 2, 2, q. 89, a 7.

tutum: quod quidem ex natura sua mortale est; quia semper irrogat Deo injuriam eum in testem falsitatis adducendo. Neque parvitas materiae excusat, quia semper graviter repugnat Deum testificari falsum: unde ait Augustinus: *Peccatum perjurium et grande peccatum nemo dubitat* [1]. Et Innocentius XI hanc damnavit propositionem sub. n. 24: *Vocare Deum in testem mendacii levis non videtur tanta irreverentia, propter quam velit aut possit damnare hominem* — Diximus *ex natura sua*: potest enim perjurium esse culpa venialis per accidens, ob defectum nempe plenae deliberationis vel consensus: tale est in quibusdam rusticis perjurii malitiam non percipientibus. Quare non debent Confessarii statim illos de gravi peccato monere, si pejerandi consuetudine teneantur, ne illorum peccata formalia evadant; sed sensim sine sensu fortiter insistendo ut falsum jurare desistant, eos curare studeant [2]. Codex poenalis Albertinus graviter in falsos testes perjuros animadvertit [3]. Synodus autem Novariensis reservat *juratam falsi in judicio depositionem, veri reticentiam factam ab accusatore vel teste, inductionem falsi testis jurati in judicium, et juramentum per falsos deos* (pag. 216).

Articulus III. — De juramenti obligatione, extinctione et interpretatione.

Q. 1. *An res juramento promissa sit praestanda sub gravi* [4]*?*

R. Si res juramento promissa gravis est, utique sub gravi praestari debet: cum juramentum nedum gravis promissionis vim minuat, imo potius eandem augeat, et servet ad pacta firmanda. Unde legitur in Scripturis: *Reddes Domino juramenta tua* [5]. Si vero res promissa est levis, controversia est: alii dicunt cum Bonacina, Collet, Lessio, Toleto, etc. rem juramento promissam, etsi levem, adhuc sub gravi esse praestandam; quia aliter semper violaretur juramentum, in quo non datur materiae parvitas; vocaretur enim Deus in testem falsitatis, si veritas non conformaretur rei promissae: ita s. Thomas ac Catechismus Rom. Alii vero cum s. Antonino, Antoine, Billuart, Layman, Sanchez, Silvio, Soto, Suarez et aliis negant dicentes, tunc tantum perjurium committi, cum Deus vocatur in testem mendacii: atqui hic non vocatur Deus in testem mendacii, nam si jurans actu juramenti habuit voluntatem implendi et postea promissa non implet, non committit mendacium, sed tantum infidelitatem, quae (cum res promissa non sit gravis ex hypothesi) potrahi non poterit ad culpam gravem. Haec sententia non est minus probabilis quam prima; imo fortasse est probabilior, si intrinseca ratio spectetur — Quidquid sit, certum est eum, qui ex multo quod promisit, non omittit nisi quidquam parvum, non peccare mortaliter: v. g. siquis jurasset se nunquam vinum esse bibiturum; non peccabit mortaliter parum bibendo; quia tunc gravitas non afficit, nisi materiam ipsam universim sumptam [6].

Q. 2. *Quid de juramento metu gravi et injusto extorto?*

R. Distinguendo: vel agitur de juramento, quod jam a jure ipso sive civili sive ecclesiastico irritatur utpote metu sic extortum; vel de juramento agitur, quod nulla lege prohibetur. Si 1, certum est, nullum esse juramentum, quia est contra leges illud infirmantes ob bonum commune; ideoque est de illicito. Hoc sensu non obligat juramentum metu gravi et injusto extortum super professione religiosa, sponsalibus, matrimonio, etc. — Si 2. d. Antoninus, Sanchez aliique tenent neque tale juramentum naturam actus sequi debet; atqui actus extortus gravi metu injusto est invalidus: ergo et juramentum. Adde: juramentum hoc est actus prorsus inutilis, cum illico retractari possit: sic v. g. post pecuniae traditionem vi juramenti latroni a te factam, eandem pecu-

1 Sermone 180.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 150.

3 Art. 388 — *C. A. poen.* p. 1, § 178.

In eosdem vel animadvertit Jus poenale Neapolitanum Art. 188 et seq.

4 V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, nn. 172 et seqq. Quaerenti utrum obligatio juramenti promissorii, aliquid scilicet tribuendi, transeat ad haeredes, respondemus cum d. Thoma, duo hic esse distinguenda: primum est *ipsa promissio*, quae si licita et acceptata sit, utique transit ad haeredes, qui in omnia jura et onera rei a defuncti succedunt: aliud est *vinculum religionis* ex juramento ipso, quod cum sit personale, non obligat haeredes, qui ideo non sunt perjuri, si illud non servent, quamvis sint injusti.

5 Matth. 5.

6 Non peccat contra juramentum qui urbanitatis causa juravit se ante alterum non sessurum, bibiturum, ingressurum domum, etc. si ab altero coactus prius sedeat, bibat vel ingrediatur; quia plerumque juramentum est nullum defectu aut intentionis jurandi aut materiae aptae; vel si valeat, ab altero relaxatur. Arcendi tamen sunt homines ab hisce formulis, cum dedeceant — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 180.

niam tu a latrone, etiam vi adhibita, statim recuperaro potes; ad quid ergo eam illi tradidisti? Verum longo probabilior sententia cum Angelico, Billuart, Lugo, etc. docet, juramentum illud obligare *erga Deum*; est enim regula generalis, quodlibet juramentum esse servandum quando potest sine peccato; tum ne in testem mendacii adducatur Deus; tum quia bonum est servare promissum [1]. Addo jus Canonicum; in eo enim dicitur Ecclesia juramentum metu initum relaxare: ergo illud supponit validum [2].

Diximus *erga Deum*, non erga hominem: quare si quid injuste coactus alicui jurasti, et ei tribuisti, recte tribuisti; sic enim reddidisti Domino juramentum tuum: sed postea potes repetere in judicio solutum; nequo enim sua iniquitas debet ipsimet patrocinari: *In juramento, quod quis coactus facit*, ait Angelicus, *duplex est obligatio: una quidem qua obligatur homini, cui aliquid promittit, et talis obligatio tollitur per coactionem, quod ille qui vim intulit, hoc meretur, ut ei promissum non servetur; alia autem est obligatio, qua quis Deo obligatur, ut impleat quod per Nomen ejus promissit, et talis obligatio non tollitur in foro conscientiae; quia magis debet damnum temporale sustinere, quam juramentum violare. Potest tamen repetere in judicio quod solvit, vel Praelato denunciare, non obstante quod contrarium iurarit; quia tale jaramentum vergeret in deteriorem exitum, esset enim contra justitiam publicam* [3].

Q. 3. *Quid de juramento promissorio ficto?*

R. Tripliciter potest sic ficte promitti: sine animo jurandi: sine animo se obligandi; et sine animo adimplendi.

1. Qui aliquid juramento promittit, sed sine vero animo jurandi, peccat, uti constat ex hac propositione ab Innocentio XI. sub n. 25 damnata: *Cum causa licitum est jurare sine animo jurandi, sive res sit levis, sive sit gravis*; nam illuditur divinum testimonium. Docent tamen communissime, eum peccare tantum venialiter, si aliunde habeat animum implendi, neque res sit coram judice vel in contractibus: tunc enim nulla deceptio contra justitiam, sed solum inanis divini Nominis usurpatio adesset; —2. qui juramento aliquid promittit, sed sine animo se obligandi, communius dicunt, quod graviter peccat; cum videatur gravis irreverentia adducere Deum in testem, et nolle ejus testimonio obstringi. Sunt tamen qui docent, id esse tantum veniale, et quidem valde probabiliter; nam sine animo se obligandi nullum subsistit juramentum, et ideo juramentum violari non potest: ergo habetur solummodo vana usurpatio divini Nominis [4]; — 3. qui juramento aliquid promittit eum animo jurandi et se obligandi, sed non implendi, peccat mortaliter; quia de praesenti defidit veritas: et tenetur servare promissum, quia viget essentia juramenti. Idem dicendum, si quis non advertit ad obligationem juramenti; nam obligatio sequitur ex illius natura, nisi illa positive excludatur.

Q. 4. *Quomodo juramentum extinguitur et cessat?*

R. Juramentum iis ferme modis cessat, quibus votum. Nempe cessat: 1. *Cessatione causae finalis;* nam sine causa non subsistit effectus. Hinc cessat juramentum, si quis juraverit se puniturum esse disculos, sed isti emendentur; —2. *Mutatione notabili*; nam talis mutatio aliud facit obiectum, ad quod jurantis intentio non se extendit. Hinc non obligatur juramento qui juratas promisit nuptias puellae diviti, sanae, virgini, bonae famae, si has dotes amittat. Item non peccat qui secretum juratum detegit, si non potest illud servare sine gravi suo vel alterius damno; quia ipsa promissio secreti obligat tantum sub conditione, *nisi graviter noceat*. Excipe tamen secretum consilii, quod in omni casu ob publicum bonum expedit observare; — 3. *Irritatione*, quae fit a quolibet dominatum habente in jurantem, licet agatur de contractibus, si ab eodem possin irritari; 4. *Commutatione, vel dispensatione*, quae quidem dantur ab habente jurisditionem in externo foro [5].

1 2. 2. q. 89, a. 7.
2 *Decretal.* l. 1, tit. 24 *de jurej.* c. 15.
3 2. 2, q. 89. a 7 — Hic si quis metu mortis latroni juravit, se ei daturum pecuniam, et insuper se velle illi consociari in furtis, non valet juramentum de societate ineunda, quia est de illicito; valet tamen de pecunia solvenda, quia hanc dare potest sine peccato.

4 Imo probabilius est, quod sic jurans per se non tenetur juramentum servare: tum quia ex dictis est invalidum; tum quia Deus juramenta promissoria non acceptat, nisi juxta jurantium intentionem, quae cum non sit se obligandi, non importat, nisi simplex propositum quod in conscientia non obligat. *Op. M.* l. III, n. 172.

5 Huc veniunt revocanda jam dicta de voti extin-

Q. 5. *Quomodo juramentum interpretandum est?*

R. Juramentum interpretandum est secundum quod est usu receptum; sic enim recte creditur esse mens jurantis: item in favorem illius, qui illud emisit: cum sit vinculum propriae voluntatis. Hinc commune est, in juramento promissorio sequentes conditiones semper tacite intelligi, nempe: 1. *Si potero*, quia nemo censetur se ad rem vel etiam moraliter impossibilem obligare; 2. *Salvo jure Superiorum*; 3. *Si is, cui promissio a me fit, eam acceptet vel non remittat; 4. Si res non fuerit notabiliter immutata; 5. Si alia pars fidem servaverit*, casu quo agatur de promissione reciproca [1] *(I)*.

Scholium — De adjuratione.

Q. *Quid de adjuratione?*

R. Adjuratio ex Angelico est invocatio Dei, vel rerum Sacrarum, vel Sanctorum ad inducendum aliquem ad aliquid [2]. Alia est *solemnis*, quae fit ab Ecclesia modis constitutis, ut in exorcismis; alia *privata*, quae fit a quocumque sine solemnitate; alia *deprecativa*, si precibus; alia tandem *imperativa*, si imperio fiat. Adjuratio est actus Religionis; cum per ipsam aliquem movere intendamus per Dei reverentiam atque timorem — *Privata* unicuique cum causa licita est; sicuti enim juramento promissorio licet se compellere ad aliquid, ita licere debet alios compellere adjuratione. *Solemnis* tamen fit tantum ab Ecclesiae ministris ad id deputatis.

CAPUT TERTIUM

DE SANCTIFICATIONE FESTORUM.

Articulus I. — De natura et vi hujus praecepti

Q. 1. *An praeceptum Festorum sit naturale, an positivum?*

R. Cum d. Thoma: *Praeceptum de sanctificatione sabbati est partim morale, partim vero caeremoniale: morale* (idest *naturale*, sub quo respectu in tertio Decalogi praecepto ponitur) *quidem est quantum ad hoc, ut homo deputet aliquot tempus vitae suae ad vacandum Divinis; sed in quantum in hoc praecepto determinatur sp ciale tempus in signum creationis mundi, est praeceptum caeremoniale: et quatenus caeremoniale ab Ecclesia fuit abolitum* [3]. Nempe loco sabbati substitutus est dies dominicus: quae substitutio ab Apostolis facta merito praesumitur juxta Augustini regulam: *Quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, id nonnisi Apostolica auctoritate traditum rectissime creditur* [4]. In hanc longe probabiliorem ac communem sententiam concedit quoque Catechismus Romanus; et ideo observantia Dominicae ab Ecclesia mutari et dispensari utique potest, quamvis dispensari non possit, quod nullus sit dies festus.

Restat ergo concludendum: — 1. Temporis determinationem ad Deum colendum, ac modum cultus relictum Ecclesiae fuisse. Et sane quamvis ratio dictet, Deum esse adorandum, et aliquod temporis cultui ejus esse devovendum, non praecipit tamen specialiter, quod sit integra dies, hoc potius tempus quam illud, hoc potius modo quam altero: erat ergo Ecclesiae id omne determinare, ne fideles in re adeo essentiali fluctuarent omni vento doctrinae; — 2. Nos juxta Ecclesiae determinationem festa colendo et ipsi naturali, ac divino praecepto rite satisfacere: quod etiam eruitur ex verbis d Thomae, qui ut certo supponit Ecclesiae praescriptionem versari circa hoc naturale ac divinum praeceptum, ejus non quidem necessitatem, sed omnes substantiales circumstantias determinando. Causam autem, cur in nova Lege sabbato fuit substituta observatio diei Dominicae, nobis suppeditat s. Leo Magnus [5]: *in hoc* (die

ctione ac de interpretatione. Sed potestas obtenda dispensandi in votis non complectitur potestatem dispensandi in juramentis cum sit diversum vinculum. Potest autem s. Poenitentiaria relaxare juramenta, quae non sint in favorem tertii ex Bulla *Pastor bonus* Benedicti XIV.

1 V. Liguori *Opus Mor.* l. III, nn. 181 et 187.

2 2 2 q. 90. a 1 — Quae de juramento diximus, huc possunt de facili revocari. Porro per se sola creatura rationalis est idonea, ut adjuretur; quia haec sola potest percipere divina eorumque reverentia et amore impelli ad agendum. Res autem inanimes hoc sensu solum adjurantur, ut adjuratio dirigatur ad naturam rationalem, quae illis praesidet, easque movere potest. Huc pertinet adjuratio s. Brixii, qui infantem triginta dierum adjuravit, ut diceret, si ipse esset pater ejus, ut sparserant; cui infans respondit *non*. Continebat haec adjuratio tacitam orationem, qua Deus rogabatur, ut infanti vocem daret. V. Liguori *Opus Mor.* l. III, n. 193.

3 1 p. q. 22. a. 4.

4 L. IV *de Bapt.* — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 283.

5 Epist. ad Diosc.

Dominica) *per resurrectionem Christi et mors interituuet vita sumpsit initium: in hoc mandatum accipiunt Apostoli praedicandi Evangelium in universo mundo: in hoc potestatem dimittendi peccata: in hoc promissus a Domino Spiritus Sanctus advenit, et Evangelica Lex in die Pentecostes promulgata est.*

Q. 2. *Quisnam potest Festa instituere?*

R. Certum est, Principem saecularem non posse Festa instituere, dispensare, nec imminuere, cum nulla ei sit in spiritualibus potestas; unde quando mandat abstinere ab operibus servilibus, id civiliter est intelligendum, quoad politiam nempe externam; non vere quasi obliget in conscientia. Habet autem potestatem hanc Pontifex pro tota Ecclesia, cum ipsi Dominici gregis cura demandata sit. Pro sua Dioecesi Episcopus, modo accedat Cleri populique consensus, et agatur de festo alicujus *Sancti*, non vero *Beati* [1]. Episcopos tamen monet Urbanus VIII, ut abstineant a novis festis ob multa incommoda, quae inde oriri solent.

Et in Synodo Novariensi merito omnis vis adimitur festis particularibus, quae speciali Episcopi approbatione munita non sint (*pag* 67).

Q. 3. *An praeceptum sanctificandi Festa obliget sub gravi?*

R. Praeceptum sanctificandi Festa obligare sub gravi est communis Theologorum doctrina ac fidelium persuasio. Hinc Innocentius XI damnavit hanc sub n. 52 propositionem: *Praeceptum servandi festa non obligat sub mortali, seposito scandalo, si absit contemptus.* Est autem observandum, nomine *Festorum* praeter dies Dominicos, eos etiam intelligi, quorum sanctificationem praecipit Ecclesia intra hebdomadam vel in honorem Sanctorum, vel ad memoriam alicujus Redemptionis nostrae misterii [2]. Hoc praeceptum, quatenus ab Ecclesia determinatum, obligat omnes fideles rationis compotes, id est circa finem septennii; tunc enim possunt illud modo humano observare. Diximus *fideles:* ipse enim tantummodo per Baptismum praeceptis Ecclesiae subduntur *(J)*.

Q. 4. *Ad quid nos obliget praeceptum sanctificandi Festa?*

R. Praeceptum sanctificandi Festa nos obligat sub gravi ad duo: nempe 1 ad audiendum Sacrum; 2. ad abstinendum nos ab operibus, quae dicuntur servilia. Utrumque praeceptum est [3]: utrumque et usu et praxi fidelium confirmatum est. *Praeter haec*, ait clarissimus Roncaglia, *nihi aliud importare obligationem sanctificandi festos dies, est communis Doctorum sententia:* saue vel ipsi rigidiores Theologi non audent damnare de mortali eos, qui haec solum agerent: cum tamen apud omnes in confesso sit violationem Festorum in re gravi gravem esse. Ita Antoine, Billuart, Cajetanos, Pontas, Concina, Cuniliati, aliique.

Sed (dices) *nonne saltem Concio est de necessitate audienda in Festis, ut ista dicantur sanctificari?*—Sunt qui affirmant, et probant tum ex Tridentino, quod jubet Parochis, ut illis diebus concionem habeant, quod frustra esset, si fideles eam audire non tenerentur; tum ex Nicolao I ad Consulta Bulgarorum, ubi idipsum praecipitur. Nos tamen dicimus, quod ex se loquendo festis diebus nulla adest obligatio concionem audiendi, quasi nempe non interessentes graviter ac praecise dolinquant contra speciale praeceptum sanctificationis Festorum. Sane nullibi legimus praeceptum stricte tale, quod nempe fideles obliget ad concionem audiendam illis diebus. Tenentur quidem Episcopi et Parochi Verbum Dei *singulis diebus dominicis et solemnioribus festis* vel per se vel per alios, si legitime impediantur, populo annuntiare; sed communis sententia docet, non teneri fideles hic concionibus interesse, nisi quatenus quisque tenetur discere necessaria ad salutem; nec ea discere potes, quin concionibus illis ac praesertim Catechesibus intersit; et nisi quatenus absentia potest scandalum procreare, uti in parvis praesertim oppidis solet contingere—Adde: hanc esse fidelium etiam timoratorum persuasionem

1 C. *conquaestus de fer.* — V. Bouix, *De jure liturgico*, c. 4

2 Objectum Festorum sunt non tantum Deus. sed etiam B. Virgo et Sancti, in quibus ipse Deus mirabilis exhibetur: unde in tres classes dividuntur Festa ab Ecclesia instituta, alia nempe Deum, alia B. Virginem, alia Sanctos respiciunt. Universali autem ac perpetua consuetudine sancitum est, ut quaevis Ecclesia in honorem alicujus Mysterii, vel Sancti aut Sanctae erigeretur: si *prius*, persona divina aut mysterium dicitur Titulus aut Titularis Ecclesiae. si *posterius*, Sanctus vel Sancta vocatur Patronus vel Patrona Ecclesiae et loci ab ea dependentis. V. Benedictus XIV, *De Festis D N J C.* et *B, V.* Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 270.

3 C. *Vice illius de tregua* etc. *Si quis de consecr.* disput. 1; et c. 3 *Licet de feriis* — De Sacri auditione jam actum est *de legibus*, disp. 2.

negari non potest, qui illico se mortaliter peccare percipiunt, si non abstineant a servilibus, vel Sacrum non audiant; non ita tamen si una vel altera vice, etiam sine necessitate, concionibus non intersint. Adde: quot sunt ex ipsis Ecclesiasticis, qui non semper concioni intersunt? qui si una vice Sacrum omittant audire vel celebrare festo die, peccatum suum fatentur; sed nunquam de concionis omissione se accusant: quae quidem si essent in praecepto, vel unam omittere mortale esse deberet, sicuti mortale est vel unam omittere Sacri auditionem. Nec dicant, quod ipsi instructi jam sunt; non enim hic agitur de necessitate instructionis, sed de necessitate sanctificationis festorum: hoc porro praeceptum sanctificandi Festa nullam personam excipit.

Haec dicta sint, ut, qua par est, veritas aperiatur, ac ne laqueum imponamus: ceterum alia ratione fideles ad concionibus et praecipue catechesibus interessendum compellendos esse censemus, opportune et importune; nam ex una parte instructione maxime indigent, et ex alia solis festis diebus instructio habetur. Unde si quaestio sic instituitur: 1. *Tenenturne fideles concionem et instructionem audire festis diebus*? nostra responsio generatim loquendo esset affirmativa; at si quaeratur 2: *Estne de necessitate concio audienda in festis, ad hoc praecise, ut ipsa dicantur sanctificari?* respondemus negative. Quare in festis qui Missam audit et a servilibus abstinet, non peccat amplius contra praeceptum speciale de observantia festorum, etsi facile possit peccare contra alias virtutes et obligationes sui status, concionem, catechesim et cetera pietatis opera omittendo; et ideo omni modo ad ea sit compellendus [1].

An saltem (quaeres) *ad festum sanctificandum requiratur aliud virtutum exercitium praeter Missam et abstinentiam a servilibus?*—Sunt qui affirmant (licet non audeant definire, an sub gravi) aliquid amplius requiri, si non ratione praecepti Ecclesiastici, saltem divini; cum scriptum sit: *Memento, ut diem sabbati sanctifices*. Quae porro sanctificatio, si major diei pars in humanis rebus absumatur? Nos tamen dicimus, quod quidem *desiderandum est quam maxime*, ut fideles omnes praeter Sacri auditionem et abstinentiam a servilibus alia diebus festis exerceant opera Religionis v. g. actus eliciant fidei, spei et charitatis, libros pietatis evolvant; Ecclesiam adeant, ut divinis officiis intersint et orent; et si quis legitime impediatur, *saltem in domo sua oret*, ut hortatur Augustinus, *et non negligat meo solvere votum, ac reddere pensum servitutis* [2]. Sed iis etiam praetermissis, praecepto de sanctificandis diebus festis satisfaciunt quoad substantiam, dummodo Missam debitis modis audiant et se a servilibus abstineant; cum tantum haec duo ab Ecclesia praecipiantur. Ut enim communiter docent Filliucius, Salmanticenses, Sanchez, Sotus, Suarez aliique, in hoc tertio praecepto tantummodo praecipitur cultus externus et abstinendi a servilibus et Missam audiendi. Confirmatur ex s. Thoma, qui docet, quod ad interiorem cultum non cogimur, sed movemur a Spiritu Sancto: *Ideo*, ait, *in tertio praecepto Decalogi* (prout ab Ecclesia determinatum est) *praecipitur exterior Dei cultus* [3].

Sed maxime nostra conclusio probatur auctoritate Benedicti XIV: Pontifex anno 1744 Constitutione *Paternae charitatis* ad festorum observantiam tuendam, de Missae auditione et abstinentia ab operibus servilibus sermonem faciens, jubet et imperat; non ita tamen loquitur de aliis operibus agendo, sed verbis tantum hortatoriis utitur. En verba: *Omnes Christi-fideles ab operibus servilibus, ad quae pera-*

1 Hinc sicuti non probamus eos, qui in publicis concionibus omnes indiscriminatim fideles sub mortali peccato ad hoc jugiter obstringunt: ita neque eos laudamus, qui absolute eos liberant. Utrumque enim sine discretione est; *primum* ob onus, quod justo gravius imponit; *secundum* ob multorum inscitiam atque infirmitatem, qui ea doctrina abuti possunt. Certae namque veritates singulae singulis pro uniuscujusque captu ac necessitate aperiendae sunt: unde ad rem ait Augustinus, *de dono persev.* c. 16: *utile est, ut taceatur aliquod verum propter incapaces*.

Praestat ergo, ut sermo noster nulli offendiculo sit; hoc tamen non impedit, quominus gravioribus verbis generatim insistamus, ut fideles concionibus ac catechesibus intersint; nam in hac re inscitia major est, quam ut creditur: et qui instructus est, praestat ut instruatur adhuc: quod quidem libri non ita facile supplent; magis enim voce, quam lectione movemur. Adde hanc esse divinae Providentiae aeconomiam; nam *fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi*. Rom. 10 — Quod quidem ipsis etiam Ecclesiasticis dictum esse volumus; hinc reprehendendi sunt qui concionis tempore se in Sacrarium recipiunt vel ad Horas persolvendas sine necessitate, vel etiam ad confabulandum: hoc enim sine eorum detrimento et fidelium scandalo evenire non potest.

2 Serm. 251 *de tempore*,

3 2, 2, q. 122, a. 4.

genda nulla necessitas cogit, omnino abstineant; sed ab omni terrena cura et temporali sollicitudine liberi et vacui ad Ecclesiam pergant: ibi sacrosancto Missae Sacrificio pia animi attentione ingentia Dei beneficia regolentes intersint. Quin etiam exhortamur in Domino, uti in precibus quoque, divinisque laudibus persolvendis, audiendoque Verbo Dei frequentes sint; et per totum festum, quoad fieri potest, se exerceant in iis officiis, quae christianam pietatem continent, et comitantur. Hinc communiter dicunt Cajetanus, Cuniliati, Hennus, Silvester, Sylvius, Sotus aliique, non esse verum (ut aliqui volunt) peccatum die festo commissum induere novam malitiam specie diversam, mortalem nempo contra observantiam festorum in Confessione explicandam; nam verba praecepti sunt in proprio sensu accipienda: porro peccata nonnisi metaphorice dicuntur servilia; sed *ad literam,* ait Angelicus, *dicuntur, ad quorum exercitium servos deputatos habemus* [1]. Unde quando idem Doctor ait: *Magis contra hoc praeceptum agit qui peccat in die festo, quam qui aliud corporale opus licitum facit,* de praecepti fine est intelligendus, ne dicatur sibi contradicere [2].

Diximus *desiderandum est quammaxime:* cum enim fideles ad virtutum actus alia ratione teneantur, id est ex Religionis praecepto, qui habitualiter festis diebus iis nullimode vacant (cum tamen negotiis non sint distracti et tempus suppetat et invitet occasio et aliorum impellant exempla), in praxi bene dici potest, eos propriae obbligationi deficere, ideoque improbandos: qui sibi non provvidet, cum omnia opportune cedunt, haud sibi providebit, remota opportunitate [3].

Sed (dices) *finis abstinentiae a servilibus die festo praescriptae est, ut fideles rebus divinis operam navare valeant; ergo* etc.—Negamus *conseq.*; nam finis praecepti a praecepto ipso longissime differt. Praeceptum enim importat obligationem, finis vero praecepti non sic; quia juxta commune Theologorum effatum post d. Thomam, *intentio legis sub legem non cadit*—Exemplo res explicatur: finis abstinentiae atque jejunii est maceratio carnis: quid nunc si quis ob physicam sui constitutionem magis jejunii cibis, quam ipsis carnibus delectetur? nonne hic praecepto nihilominus plenissime satisfacit? A pari: finis cessationis ab operibus servilibus est utique, ut rebus divinis vacantes dies festos sanctificemus; sed finis hic non cadit sub praecepto. Ideoque si Missa recte audiatur et fiat abstinentia a servilibus, jam habetur observantia praecepti quoad substantiam; quamvis ultro desideremus ac velimus, omni ratione fideles compellendos esse ad finem etiam praecepti implendum.

Sed (inquies) *haec paritas non facit; nam praeceptum abstinentiae negativum est: at praeceptum sanctificationis festorum est positivum, id est aliquid faciendi juxta illud:* memento, ut diem sabbati sanctifices. *Unde non sufficit a servilibus se abstinere.*—R. Cum Perazzo [4]: praeceptum sanctificandi festa—1. aliquid negativum continet, no scilicet opera servilia exerceantur, et quantum ad hoc valet paritas allata, et impletur illud: *Non facies omne opus in eo*, quin aliud inquirere teneamus; — 2. continet aliquid positivum, ut nempe Divinis vacetur juxta illud: *Memento, ut diem sabbati sanctifices*, et hoc impletur per auditionem Missae, qui quidem actus positivus est, solemnis ac potissimus inter religiosos. Adde vel per ipsam abstinentiam a servilibus, quae toto festo die perdurat, totum diem sanctificari; illa enim dicuntur sanctificari, quae divino cultui applicantur: at talis profecto est abstinentia illa. Unde ad rem ait doctus et pius Stapf (§ 218): *Dum consueta hujus temporis negotia in honorem Dei suspendimus, dies isti ex communi censu reliquorum hoc ipso secernuntur, atque Deo sacrati fiunt. Est quippe aliquod genus sa-*

1 In 3, d. 37, q. 1, a. 5, q. 2.

2 2. 2, q. 122, a. 4 — V. Liguori *Opus Morale*, l. III, nn. 46 et 273; et *Homo Apost.* tr. VI, n. 2 — « Non desunt ait *Stapf* qui peccatis, quae die festo committuntur, notam specialis malitiae assignant: attamen haec assertio nimis rigida videtur, nisi forte flagitium tale die commissum directe in contemptum auctoritatis ecclesiasticae occurrentisve mysterii, vel cum magno aliorum scandalo, ad turbandam illorum devotionem, etc. patratum fuerit.»

3 Valde etiam congruit, ut festos dies prout scite notat idem *Stapf*, « pia mentis hilaritate et indiciis etiam externis, v. g. elegantiori vestitu, etc. prae reliquis insignire studeamus; sunt enim dies ordinis sublimioris, et adumbratio quaedam coelestis illius sabbati, cujus tanto desiderio tenemur (*Hebr.* 4-11). Sane etiamsi haec externa tantum sint, destinationi tamen festorum apprime respondent, et siquidem ex animo vere devoto procedant, aliquam divini cultus partem constituunt. Vel quid convenientius, quam ut pro dignitate ipius diei etiam vestitus et tota conversatio nostra nihil quod vulgare et quotidianum sit, praeseferat? »

4 In opere, *Thomisticus Ecclesiastes*. V. Festus dies.

crificii, quod Deo de tempore in bis concesso offerimus, eidemque ad contestandam nostram pietatem devovemus, ut adeo otium istud vere sacrum dici mereatur [1].

Rem totam concludens ait Episcopus Bouvier:.. 1. *Vi praecepti divini aut Ecclesiastici fideles non teneri praedictis diebus interiores actus fidei, spei, charitatis, aut contritionis elicere; quia nullibi legimus tales actus his diebus esse praeceptos: nec sacram concionem audire ob eandem rationem;.. 2. eos qui diebus dominicis et festis ab operibus servilibus abstinent et Missam debito modo audiunt, cunctis aliis Religionis operibus neglectis, licet reprehensibiles, praecepto de sanctificandis praefatis diebus satisfacere quoad substantiam, ita ut mortaliter non peccent. Absolvi ergo et ad Communionem paschalem admitti possunt, si nihil aliud obstat: quamvis fortiter hortandi sunt ad ea praestanda vel fugienda, quae optimi Christiani praestare et fugere solent, et ad quae sancta Mater Ecclesia tam sollicite et constanter incitat;* 3. *patere quanti momenti sit distinctio a s. Thoma inducta inter rem praeceptam, et finem praecepti sub praecepto non contentum, quam distinctionem plurimi non attendentes in vagam abeunt doctrinam vel rigidiores emittunt sententias (K).*

Q. 3. *Quid circa observantiam Festorum ex Synodo Novariensi?*

R. Haec praecipue Parochis injunguntur ex Synodo Novariensi: 1. ut si festum in hebdomada contingat, illud antea annuntient, observantiam urgentes; 2. ut solemnitatibus occurrentibus triduo tantum ante campanae pulsentur, neque protrahatur sonus ultra primam noctis horam; 3. ut Titularium solemnia proprio celebrentur die, nec quidquam indecorum permittatur [2].

Articulus II. — De operibus quae diebus festis vetantur [3]

Q. 1. *Quotuplex operum genus quoad Festa distinguitur?*

R. Quadruplex operum genus quoad festa distinguitur. Alia sunt *opera corporis*, quae corpore exercentur, et ordinantur immediate ad ipsam corporis utilitatem, uti suere, fodere, metere, vineas colere, filum digito torquere, et ceterae artes mecchanicae: haec porro dicuntur *opera ruralia* vel *servilia*: quia ut plurimum a servis praestari solent — Alia sunt *opera animae*, quae ab anima praesertim procedunt atque ad ejusdem cultum diriguntur, uti docere, legere, scribere, canere: haec dicuntur *opera liberalia*; quia exerceri solent a liberis, et mente potiusquam corpore: atque primario ordinantur ad ipsum excolendum intellectum — Alia sunt *opera media*, quae etiam dicuntur *communia*, quae a servis simul et a liberis promiscue exercentur, uti venari, iter facere, militare, gladiari et similia — Alia denique sunt *opera forensia*, quae scilicet ad forum judiciale, vel etiam ad mercatum spectant.

Q. 2. *Quid dicendum de operibus servilibus in diebus festis?*

R. Opera servilia proprie dicta [4] prohibentur diebus festis, uti constat ex veteri lege et Canonico jure [5]. Quod praeceptum obligat: 1. integro die festo, id est ab hora duodecima noctis praecedentis usque ad horam item duodecimam noctis sequentis, ut usus universalis se habet; 2. omnes fideles septennio majores et ratione utentes; quia tunc illud humano modo servandi capaces sunt; 3. sub mortali; quia tendit in debitum cultum ex virtute Religionis Deo exhibendum, quae est res ex genere suo gravis. Nihil vero refert, utrum haec opera fiant ex lucro, an recreatio-

1 Neque valet dicere, quod hoc preceptum utpote naturale-divinum non potest ab Ecclesia coarctari; non enim coarctatur, sed explicatur, et modus illud implendi indicatur: sicut Ecclesia non coarctat praeceptum divinum Confessionis ac Communionis, quia declarat illud implendum esse semel saltem in anno. Quoadusque ergo Ecclesia clare non indicet, aliquid amplius requiri ad sanctificationem festorum tuto tenere possumus cum tot gravibus Auctoribus per illa duo jam supra memorata praeceptum illud bene impleri quoad substantiam et in se spectatum

2 Tit. *de Fest. et de sacr. Missae.*

3 V. Liguori *Opus. Mor.* l. III. n. 272.

4 Non licet etiam ea facere quae levem laborem exigunt, ut rosaria, scapularia, imagines cereas, etc. quia haec in usu communi inter opera servilia numerantur; et si multum laboretur, potest esse mortale. Item vetitum est die festo libros arte libraria colligare aut consuere, chartas aut telas conglutinare, volucrum retia texere vel caveas conficere, ligna secare, etc: hoc advertant non inulti, qui feriali die hisce quandoque vacantes, ea sibi et festo licere putant recreationis causa. Haec opera, quae ex se servilia sunt, naturam non mutant ex diversa operantis intentione —Sunt vero qui excusant ancillas, quae in familiis occupantur in decerpendis rosis decorticandisve pomis, etiam seclusa alia necessitate: sed potius dicendum in his operibus majus temporis spatium requiri, ut sit culpa lethalis; cum isti labores exiguculi sint, neque animum valde occupent, neque corpus admodum defatigent. V. Ligaori, *Op. Mor*. l. III, n. 282.

5 Lev. 23; et c. 1 *Omnes* de Ferlis.

nis causa; an bona, an mala animi intentione; an corporis defatigatione, an ejusdem solatio: nam istae rerum circumstantiae non immutant eorundem operum naturam [1].

Q. 3. *Quid dicendum de operibus liberalibus in diebus festis?*

R. Opera liberalia nulla lege prohibentur diebus festis, et ubique etiam a timoratis exercentur. Quare licebit: 1. disputare, docere, cujuscumque scientiae studio operam navare, concionari, advocatos consulere, canere, instrumenta musica pulsare et alia similia, licet omnia fiant ad lucrum captandum; quia intentio operantis non mutat operis naturam ex Angelico. 2. scribere, et in probabiliori et communissima sententia etiam transcribere: cum utrumque referatur ad mentis instructionem, et praxis probet. Plures admittunt etiam notas musicales efformare; 3. delineationes artificum, v. g. architectorum, pictorum, sculptorum, fabrorum, etc. in charta exarare (vulgo *disegnare*); quia in hoc magis quam corpus, mens exercetur. *Sculpere* autem communiter inter servilia amandatur, saltem in aestimatione hominum.

Quid vero pingere?— Pingere communius docent cum Suarez, Sanchez et Salmaticensibus esse opus servile; hoc enim requirit actionem materialem. Sed satis probabiliter negant Layman, Sa, Palaus, Roncaglia, Anacletus, Holzman: pingere (modo non sit labor notabilis in praeparandis coloribus et tabulis dolandis) videtur potius opus liberale, quam servile, quatenus tendit ad animum recreandum et magis in eo mens operetur, quam manus. Saltem est dubium sitne liberale, an servile: et si non est liberale, saltem est opus commune; cum hoc exercitium tam a liberis quam a servis factitetur [2].

Quid de impressione ac compositione? — Characteres componere plures admittunt, cum sit quaedam quasi scriptio ordinata ad mentem in truendam: excipe nisi aliter, ut apud nos, se habeat consuetudo. At vetita est impressio; neque enim immediate concurrit ad instructionem; sed efficit tantum quoddam artefactum corporale: ideo ars prorsus mechanica est.

Q. 4. *Quid dicendum de operibus communibus in festis?*

R. Cum Angelico: *Opera etiam corporalia ad spiritualem Dei cultum non pertinentia in tantum servilia dicuntur, in quantum proprie pertinent ad servientes; in quantum vero sunt communia servis et liberis, servilia non dicuntur*; ideo licita sunt festis diebus. Sed magna quaestio in iis adsignandis: qua in re consulenda est consuetudo legitima, et communis aestimatio. Hinc permittunt ludere, itinerari pedibus, equo, curru vel navi; cum hoc sit commune omnibus, et id negantes pharisaicae superstitionis arguat Concilium Aurelianense (*Orléans*) tertium nationale, anno 538 celebratum.

Quid (dices) *de iis, qui currus vel jumenta ducunt cum onere in festis?* — Alii docent id illicitum esse, cum tantum servis proprium sit: unde inter inceptum tantum permittunt continuari, si sine damno interrumpi non potest [3]. Alii probabilius et absolute permittunt, vel ob publicam utilitatem, vel ob timoris gravis damni, vel ob vigentem nec reprobatam consuetudinem. Hoc valet etiam de nautis.

An vero liceat molere in Festis, alii affirmant, si mola aqua vel vento volvatur; quia cooperatio hominis modica est. Benedictus XIV id permittit tantum ex necessitate, vel ex legitima consuetudine [5].

Quid de venatione et piscatione? — Communius et probabilius venatio in festis permissa est sive retibus, sive armis agatur, tum ex consuetudine, tum quia non habetur opus servis proprium. Pariter probabilius est licere piscationem ex ipsa consuetudine, si moderato labore fiat; si enim fieret nimia defatigatione, prohibita esset: secus frustra Alexander III olim dispensasset quoad piscationem alecium [6].

Q. *Quid de operibus forensibus in festis?*

R. Praeter opera servilia prohibentur in jure festo die etiam opera forensia.

1 V. Benedictus XIV, *Notificatione* LXV.

2 Saltem, ut dicit Roncaglia, non sunt dimittendi sine absolutione qui hanc opinionem ut probabilem sequuntur. Communiter autem admittunt Spoer, Potestas Mazzo a relatis cum Tamburino et Viva, non esse opus servile delineare, retrahere imagines vel exemplaria acu, ut solent feminae: haec enim, ait Tamburini, magis referuntur ad exercendum ingenium, quam ad operandum. Excusant etiam Azor, Filliucius, Sylvius puellas acu pingentes, ut addiscant, vel ut otium fugiant—Liguori, *Opus. Mor.* l. III nn. 280 et 283.

3 2. 2. q. 122. a. 4.

4 Lege civili Pedemontana prohibetur sub poena ex *Manif. Senat.* 18 maji 1822.

5 Notificatione LV. § 37.

6 C. 3 *de feriis*.

Sunt autem: 1. *Actiones judiciales*, quae respiciunt causas tam civiles quam criminales, attamen si strepitum requirant: hinc ajunt ordinarie licere emancipare, appellare, dispensare, privatim informare, eligere, excommunicare, etc.; cum haec fiant sine strepitu; 2, *mercatus*, qui fiunt cum strepitu [1]. Horum omnium ratio est, quia multum animum distrahunt atque a festorum sanctificatione avertunt. Ex consuetudine tamen permittuntur nundinae universales, imo alicubi etiam particulares seu mercatus hebdomadarii. Ad mercium vero venditionem quod attinet, Ecclesia eam prohibuit in publicis tantum officinis ratione scandali: unde, ut usus fert, vendi possunt clausis januis, maxime cum emp ores pro tunc valde indigeant: exclusis tamen semper horis divinorum Officiorum [2].

Nota: Nomine *mercatus* in communiori sententia non veniunt locationes, conductiones et similia; quia sic fert sapientum consuetudo, qua decretis tum Pii V, tum s. Rituum Congregationis derogatum fuisse videtur. Hinc multi docent licitos esse contractus omnes, qui fiunt sine instrumento, et sine judicis auctoritate, eadem ferme ibique consuetudine probande. Imo Viva asserit ex communi cum Palao, quod permittitur conficere testamenta, contractus celebrare, aliosque similes actus facere, qui non requirunt strepitum judicialem: *Et revera*, concludit Sanctus noster *ubique inter nos in festis stipulantur instrumenta*; *quamvis notarii alicubi soleant petere ab Ordinario generalem licentiam, quae ceterum communiter conceditur* [3].

§ unicus.—*De causis, ob quas opera servilia permittuntur.*

Q. 1. *Quaenam causae opera servilia in festis permittunt?*

R. Ex communi acceptione recensentur: dispensatio, pietas, charitas, necessitas, consuetudo, utilitas ac rei parvitas [4].

1. *Dispensatio*: hanc possunt elargiri; 1. Pontifex maximus pro tota Ecclesia; 2. Episcopus pro sua Dioecesi, Vicarius capitularis et Praelati Regularium pro suis subditis: est enim jurisdictionis actus [5]; 3. Parochus, sed non ex suo officio, bene vero ex consuetudine, quae quidem solum permittit, ut dispenset ad tempus, et pro casu aliquo peculiari: poterit tamen semper declarare pro omnibus, quando haec obligatio obtineat necne; cum sit doctor — Haec autem notanda ex Synodo Novariensi: 1. ut quisque adeat suum Parochum pro hac facultate obtinenda, neque illam audeant concedere Confessarii; 2. ut Parochus quibus illam concedit, moneat, non eos ideo solutos ab auditione Missae; ut si universa multitudo operatura sit, nec ulla instet necessitas, ad Episcopum fiat recursus [6]: urgente tamen necessitate, sufficit dispensatio certo praesumpta.

2. *Pietas in Deum* juxta illud: *Sacerdotes in Templo sabbatum violant, et sine crimine sunt* [7]. Hac ratione permittuntur opera, quae proxime pertinent ad Dei cultum, v. g. pulsare campanas crucem circumferre, ornare altaria, hostias coquere, verrere templum, sternere tapeta, tabulata ad festivitatem erigere, etc; talis est etiam consuetudo. At probabilius non licet agros Ecclesiae colere, parietes Ecclesiae dealbare, ligna, saxa ob ejus aedificationem vehere, etc. nisi adsit necessitas vel magna utilitas ad Episcopo probata; haec enim nonnisi remote ad pietatem in Deum concurrunt.

3. *Charitas*: per charitatem in primum licet expedire causas pauperum, orphanorum et viduarum, nec non eorum indigentiae subvenire per opera servilia, vestes v. g. conficiendo, etc. Licet fodere sepulturam: item facere quod es necessarium ad infirmos sublevandos et simi-

1 C. 1, 2 et ult. *de feriis*.

2 Hoc probat Benedictus XIV. *Notificatione* xxiii — Synodus Novariensis. *Tit. de Festis* — Et lex civilis Pedemontana, *RR. Const.* l. 1, tit. 2, quod adhuc in vigore est: *ved. Circolare Ministeriale* del 13 maggio 1832.

Quoad ad utriusque Siciliae Regnum, quae sint actiones judiciales prohibitae. Vid. Jus procedurae civilis. Art. 114. De reliquis, Vid. *Regolamento di Polizia*

3 *V.* Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 286.

4 *V.* Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 288; *Homo Ap.* tract. v, n. 16

5 Episcopus etiam habet, ut dispenset vel in festis communibus; sed cum hoc discrimine, quod in festis communibus ad dispensationem validam requiratur justa causa: in festis vero Synodalibus seu peculiaribus suae Dioecesis vel absque causa dispensationem valide concedat. Ratio primi est, quia dispensat in lege non sua, ideoque est simplex executor: ratio secundi, quia dispensat in propria lege, ideoque dominus est.

6 Pag. 67; *quando avvi evidente necessità di lavorare, non corre bisogno di dispensa; eccettochè, avuto riguardo allo spirito del paese, non nasca scandalo a lavorare senza permissione.* Gousset, n. 371.

7 Matth. 12.

lia; cum enim charitas sit finis praeceptorum, nihil eam debet impedire. Quod tamen de communi necessitate non est, intelligendum: alioquin festa corruerent, cum haec necessitas quotidiana sit: et hoc nobis videtur certo probabilius. Unde necesse est, ut noscatur talis pauper graviter agens in particulari, vel gravis et certa necessitas alicujus communitatis.

4. *Necessitas*: (intellige, si gravis); haec sive propria sive aliena sive corporis sive animae excusat a servilibus die festo; nam festa propter homines, non homines propter festa[1]: et aliunde fatentur omnes, legem humanam cum tanto detrimento non obligare Hinc dicimus non peccare: 1. eos, qui propter praeteritam, vel imminentem pluviam foenum vertunt et congregant: aut soli exponunt frumenta et alia grana, quae secus tabem aliquam contrahere possent ex humore non satis exsiccato; 2. famulos, qui coguntur a domino laborare metu gravis incommodi, v. g. ne dimittantur sine spe faciliter et brevi inveniendi cui serviant. Idem dic de uxoribus et filiis coactis a patre ad laborandum: quod tamen non sit in contemptum Religionis; 3. pauperes, qui aliter se suosque sustentare non possunt; remoto tamen scandalo[2]: curare nempe debent, ut secreto laborent; 4. eos, quorum opera semel incepta interrumpi non possunt absque gravi damno, uti coquentes lateres, calcem, vitrum; et bombycinus folia ministrantes. Item permittitur equos calceare itinerantium, reficere vomeres eorum, quibus aliter die sequenti cessandum esset a labore, reparare vias et pontes, urgente necessitate; 5. pictores, qui ex uso recepto panem recentem habere tenentur, nisi velint officinam ab omnibus derelinqui; 6. sartores, qui conficiunt vestes die tali omnino necessarias, ut funebres vel nuptiales, si eas nequeunt terminare, nisi festo laborent [3]. Non excusantur tamen illi, qui post mediam noctem sabbati laborant, ut vestes promissas exhibeant, nisi rationabiliter timeant graves rixas, blasphemias, etc vel aliud notabile damnum; 7. eos, qui faciunt pastillos, si tamen opus sit ad publicam abundantiam.

5. *Consuetudo*: Ad rem Gerson: *De operibus servilibus non exercendis diebus dominicis et festivis plus et frequenter determinat consuetudo loci, et personarum a Praelatis tolerata, quam alia lex scripta*[4]. Hoc modo excusantur: 1. quaedam nundinae publicae, nec non quidam contractus emptionis-venditionis; 2. quae ad domus nitorem pertinent, uti cubilia sternere, vasa lavare; 3. quae respiciunt personae compositionem, uti barbam tondere[5], vestes pulvere purgare; 4. licet parare cibos et coquere: item animalia occidere et excoriare si pridie non possit, vel tempus sit aestivum; item irrigare olera: item uti lectica ab hominibus portata: item colligere fructus etiam non necessarios ad usum diei, ut integriores serventur, et hoc magis ne ab aliis subripiantur vel a pluvia contaminentur. Ceterum notandum, non unam esse omnium locorum consuetudinem.

6. *Utilitas*: Quae excusat, praesertim si publica, v. g. si agatur de communi laetitia, puta de celebranda Principis victoria, de paranda solemni pompa pro receptione Episcopi vel Regis; cum haec sint laetitiae signa moraliter ad populi pacem necessaria —Sed utrum excuset etiam utilitas privata, nempe occasio magni lucri, alii negant probabiliter: alioquin fere semper liceret laborare diebus festis, cum quiescendo aliquid

1 Hic quaeri solet: *an liceat laborare in festo ad otium vitandum malitiae fontem?* — Nos iis libentius subscribimus, qui affirmant; sed in solo casu, quo tentatio sit, vel timeatur nimis molesta, ut nequeat alio modo superari, nisi se labori applicando: nam si excusat a labore necessitas corporis, tanto magis necessitas animae. Verum hic casus nescio an moraliter possit accidere, saltem erit rarissimus; otium enim vinci potest multimodis, oratione, honesto solatio ac lectione librorum. Forsan id locum habere potest in montanis, ubi rusticani aliqui rudes soli remanere soleant ad armenta curanda, quos non auderem damnare, si post actas preces, ad otium fugiendum aliquod servile opus non ita corpus defatigans in festis agerent — Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 302.

2 Ex hoc capite excusantur etiam: — 1 Rusticani illi, qui pondere onusti ad Parocciam a montanis non revertuntur, nisi mane diei dominicae, et illico post vesperas iterum ad montana sarcina onusti se conferunt, ne diem perdere cogantur; — 2 Alpini illi, qui in montibus admodum dissitis armenta pascunt, quae nonnisi alterne deserere possunt, ut ideo ad propria redeant festa sanctificaturi; — 3 Pauperculae illae matres, quae tota hebdomada mercede conductae, nonnisi in festis filiorum vestes consuere possunt: his tamen non subito fides adhibenda cum non semper vera necessitas sit.

3 Est graviter increpandus eorum abusus qui absque necessitate, non tantum in multum noctem quae festum praecedit; sed ipso festo laborant vacationem in feriam secundam tanto cum animae propriae detrimento, aliorumque scandalo transferentes.

4 *Reg. Mor.* de praec. Decal.

5 « Circa barbam tondendam aliqui dicunt, adesse consuetudinem ubique; alii dubitant. Ceterum probabiliter dicunt alii universaliter permitti rusticis tonderi in festo: quia hic dies tantum illis, ut tonderi possint, vacat. Et dicunt etiam, posse excusari tonsores, si eis renuentibus tondere diebus festivis, notabilis lucri jactura facienda esset. » Liguori. *Homo Apost.* tr. VI, n. 15.

lucri semper amittatur. Alii tamen id meri- to permittunt, si agatur de lucro extraordinario et eventuali, uti est in quibusdam regionibus piscatio lignorum, quae nisi fiat statis anni diebus, quibus alluvio magna contingit, nulla amplius fieret[1].

7. *Rei parvitas*: Omnes quippe fatentur hoc praeceptum materiae parvitatem admittere, ac proinde ejusdem violationem ex genere suo mortalem evadere utique posse venialem defectu materiae. Pro materia gravi alii ponunt tres horas, sed hoc est nimis laxum; alii unam horam, sed hoc est nimis rigidum; alii communius duas horas (sive continuas sive discontinuas), idque maxime, si labor sit valde servilis, ut fodere terram, caedere lapides, etc. Sunt tamen multi alii, qui ad mortale requirunt aliquid amplius nempe duas horas cum dimidia: et hanc sententiam hac nostra aetate et communiorem et probabiliorem dicit Croix[2]. Si tamen agatur de operibus forensibus, gravitas materiae non tam desumitur a quantitate temporis, quam ab operis qualitate; hic enim non attenditur temporis diuturnitas, sed actus solemnitas[3].—Hinc versus:

Legifer excusant, pietas, charitasve, necesse,
Usus et utilitas, exiguusque labor.

1 Haec sententia etiam citra consuetudinem est satis probabilis, imo forte probabilior pro iis qui laboribus se sustentant; cum enim isti communiter raras habeant occasiones satis magni lucri acquirendi, magnum lucrum amittere existimant idem esse ac magnum damnum sustinere. In idem enim revera coincidunt aliquid amittere, et prohiberi acquirere quod amplius acquiri non potest. *V.* Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 301.

2 Si poenitens confiteatur laborasse aliquando plus, aliquando minus, interrogetur quoties laboravit, judicans laborare in materia gravi; sed opus est, ut eum doceat, laborare per longum tempus etiam occulte, et animi sublevandi gratia etiam esse peccatum —Liguori *Praxis Conf.* n. 33.

3 *V.* Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 303; et *Homo Apost.* tr. vi, n. 25.

DISPUTATIO TERTIA

De vitiis quae virtuti religionis adversantur.

Q. *Quaenam vitia virtuti Religionis adversantur?*

R. Vitia alia adversantur Religioni per excessum, non quod Deus possit cultu nimio adorari, cum dignus sit cultu infinito; sed quod ei cultus exhibeatur vel pravus in se, vel inordinatus in modo: vitia haec *superstitionis* vocabulo solent indicari. Alia Religione adversantur per defectum, et *irreligiositatis* nomine significantur. Haec omnia peccata ex genere suo gravissima sunt; cum opponantur virtuti inter morales praestantissimae, id est Religioni (*L*).

CAPUT PRIMUM

De superstitione[1]

Q. *Quid de superstitione?*

R. Superstitionem definimus cum d. Thoma: *Vitium Religioni oppositum secundum excessum... quia exhibet cultum divinum vel cui non debet, vel eo modo quo non debet*[2]. Ex quo patet, superstitionem esse spectandam et ex parte rei, quae cultu donatur; et ex parte modi, quo cultus ille exercetur.

1. Ex parte *rei* triplex est superstitionis species: idololatria, divinatio et vana observantia; vel enim creatura colitur tanquam Deus et loco Dei, et oritur *idololatria*: vel ab ipsa creatura tanquam a Deo petitur rerum occultarum cognitio, et est *divinatio*; vel demum aliquod ab ea imploratur auxilium, et est *vana observantia*. Quae omnia natura sua mortalia sunt; cum gravem Deo irrogent irreverentiam tribuendo creaturae quod Deo soli debent; — 2. ex parte *modi* potest cultus ipse vel falsus esse, vel turpis, vel superfluus. *Falsus*, si quid falsi significet, v. g. si quis uteretur coeremoniis Judaicis, quae Chri-

1 Sic dicitur vel a gentilibus qui deos suos deprecabantur, ut filios suos sibi *superstites* habeant; vel a verbo *superfluo*, quasi cultus sit superfluus. — V. Bergier, *Dizionario*, ecc. *V.* superstizione.

2 2. 2, q 92, a. 1 — *V.* Valsecchi, *Fondamenti della Religione*, lib. III, c. 15.

stum venturum significabant. *Turpis*, si quaedam contineat Deo injuriosa, v. g. si quis suis in precibus induceret verba inhonesta et contumeliosa. *Superfluus* denique, si nihil conferat ad verum cultum Dei, v. g. si quis non vellet Missam audire, vel sacram Synaxim suscipere, nisi a tali Sacerdote: quae ultima species, seclusoscandalo, ordinarie venialis tantum censetur; quia materia levis est, et potius mera simplicitas, quam positiva irriverentia. Aliae vero semper mortales sunt; quia graviter repugnant honori et cultui divino, qui sola veritate innititur.

Ex Constitutione *Omnipotens* Gregorii XV malefici et sortilegi cum diabolo pactum facientes, a fideque apostatantes et alios laedentes, sunt denuntiandi. Quod item valet de omnibus superstitiosis, si haeresis suspicionem tribuant[1]. Ex Decreto autem sacrae Inquisitionis approbato die 5 aug. 1745 a Benedicto XIV, Sacerdotes Sacrificio ad sortilegia abutentes praeter poenas jam statutas contra sacrilegos, perpetuam inhabilitatem incurrunt ad Missam celebrandam[2].

Synodus Novariensis reservat sub n. 2. *quoscumque superstitiones cum abusu rerum sacrarum, aut cum expressa daemonis invocatione.* Ad hanc autem reservationem requiritur: 1. ut res sit sacra: quo nomine hic intelliguntur omnia, *quae consecratione aut benedictione ecclesiastica. Sacrorum albo recensentur*, uti Olea consecrata, vestes sacrae, coemeteria, templa, aqua lustralis; Reliquiae Sanctorum, imagines benedictae, etc.; 2. ut daemonis invocatio fiat verbis vel scriptis eam significantibus, neque censetur sufficere opus quodcumque, licet superstitiosum.

Articulus I — De idololatria et divinatione.

Q. 1. *Quid est idololatria, quotuplex, quale peccatum*[3]?

R. Ad 1: Idololatria definiri solet: *Cultus divinus creaturae exhibitus*, quo nempe creatura tanquam Deus habetur et adoratur[4]. Dicta est ab *idolo* simulacro, et *latria* cultu.

R. Ad 2: Idololatria triplex est: *perfecta, imperfecta* et *simulata*. Prima creaturae defert divinum honorem falso putans, eam esse Deum. Altera defert quidem creaturae honorem divinum, sed externum vel ex mera animi cupiditate, vel ex odio veri Dei, utique sciens eandem divinitate carere: haec omnium est gravissima ob adeo pravam voluntatem. Tertia honorem illum creaturae exhibet solo metu mortis, uti Christianis quibusdam accidit tempore persecutionum.

R. Ad 3: Est idololatria scelus profecto atrocissimum, quod sic ostendit Angelicus: *Sicut enim in terrena Republica gravissimum esse videtur, quod aliquis honorem regium alteri impendat, quam vero Regi...: ita in peccatis quae contra Deum committuntur, quae tamen sunt maxima, gravissimum esse videtur, quod aliquis honorem divinum creaturae impendat, quia quantum est in se, facit alium Deum in mundo*[5]. Unde merito a s. Gregorio Nazianzeno ea vocatur *extremum et primum malorum*[6], quod quidem primo hoc Decalogi praecepto prohibetur: *Non habebis deos alienos coram me*.

Q. 2. *Quid est divinatio?*

R. Divinatio (quasi *divina actio* vel *divina notio*) est *tacita* vel *expressa daemonis invocatio ad cognoscendas res futuras vel occultas*. Dicitur *tacita* vel *expressa*; quia duplici modo ea fieri potest: vel adhibendo ad daemonis opem implorandam media quaedam ex se inutilia et inefficacia, et dicitur *tacita*[7]: vel illud

1 Superstitiones hanc suspicionem tribuunt cum aoni faciae cum pactu aut invocatione expressa daemonis, aut eum adorando, aut certos Psalmos aut preces recitando, quibus videtur in auxilium invocari ille: aut hostiis consecratis, Chrismate, aut Oleo sancto abutendo: aut si illas ex professo docuerint vel docti fuerint aut si effectum consecutae sint. Ita s. Alphonsus, *Homo Apost.* tract. XIII n. 78.

2 Haec poena non incurritur, nisi accedente declaratione saltem criminis: ita s. Poenitentiaria 10 febr. 1785, referente Pavone — *V.* Liguori, *Opus. Mor.* l. VI. n. 705.

3 *Idololatria originem traxit ex duplici capite, videlicet ex parte hominis et ex parte daemonis. Ex parte hominis quod vel creaturam plus nimio amaverit, vel excessive venerando, eidem tandem honorem divinum impenderit; ex parte vero daemonis, qui hominibus a via virtutis et justitiae aberrantibus se colendum exhibuit in idolis, dando responsa et patrando quaedam, quae hominibus videbantur mirabilia.* Ita fere Angelicus. 2, 2. q. 94, a. 4. Jam a tempore Thare et Nachor progenitorum Abraham erant idola, ut habetur *Jos.* 24 *V.* Suarez, *De superstitione* — Bergier *Dizionario* ecc. V. Idolatria. Paganesimo — Veith. *Sacra Scrittura. De L. Sap.* n. 71 — A-Lapide, *In Sap.* c. 14 — *Bibbia* di Vence, *Dissert.* vol. IV: origine dell'idolatria

4 Haec est *formalis*; datur enim etiam *practica*: « Nempe quisquis libidini, vel avaritiae, vel cuivis alio vitio indulget, hoc ipso a Deo avulsus vitam et vires suas turpissimo idolo impendit: quam ob rem s. Paulus avaritiam diserte *simulacrorum servitutem* nominat: Col. 3, 5. » Stapf, § 174.

5 2, 2, q. 94, a. 3.

6 Orat. 38

7 Cum enim talis rerum cognitio a Deo haberi nequeat, qui media inutilia non instituit: neque ab Angelis, qui illis non utuntur, sequitur praedictam occultorum notitiam a daemone expectari, qui in his se immiscet, ut homines ad cultum sui trahat.

daemonis auxilium expresse invocando, et dicitur *expressa*. Variae sunt divinationis species [1]; en praecipuas: 1. est *pythonismus*, cum nempe daemon alicujus viri vel foeminae corpus occupans vocesque illinc emittens, futura praenuntiat aut occulta patefacit; 2. *oraculum*, cum consultus daemon in simulacris delitescens respondet; 3. *vaticinium*, cum daemon ad futura et occulta significanda utitur opera pseudo-prophetarum, sicque falsis vel ambiguis suis responsis plebeculam incautam ludificatur; 4. *aruspicium*, cum spirantia immolatarum pecudum viscera consulendo futura aperire praesumunt aruspices. Dicitur *augurium*, cum ex avium garritu; *auspicium*, cum ex eorum pastu, volatu, et situ futurorum praedictionem enituntur deducere [2]; 5. *necromantia*, quando daemones per mortuos, vel per revocatos ad vitam sua ferunt eloquia; 6. *chiromantia*, cum alicui inspecta manus dexterae vel sinistrae palma, praedicitur tota ejus vitae series; 7. *astrologia judiciaria*, qua ex siderum motu quidam putant futura etiam libere *contingentia* vaticinari se posse; 8. *sortilegium*, cum futurorum et occultorum manifestatio a sorte, v.g. taxillorum jactu deducitur; 9. *praestigiam*, cum daemon apparitionibus oculos perstringit; 10. *physiognomia*, si ex lineamentis vultus; *omen*, si ex aliquo casu; *oniromantia*, si per somnia; *glomantia*, si per figuram in terra; *hydromantia* si in aqua; *agromantia*, si in aëre; *pyromantia*, si ex igne quis divinare praesumat.

Quae omnia ex genere suo *mortalia* sunt; societas enim cum daemone est magnus Dei contemptus, cum ei daemon sit perpetuus hostis. Hinc Apostolus: *Nolo vos socios fieri daemoniorum* [3]. Omnes tamen hae species materialiter tantum inter se distinguuntur; cum unum terminum habeant, et media diversa specialiter in mores non influant. Una excipitur *expressa* daemonis invocatio, quae in Confessione est aperienda; cum saepe adjuncta habeat alia peccata, v.g. haeresim, daemonis adorationem ac maxime scandalum

Q. 3. *Quid sentiendum de mortuorum apparitionibus?*

R. Certum est mortuorum apparitiones esse possibiles, Deo volente; cum bene possit suscitare qui potuit creare, et plurimas genuina historia enarret: unde dicimus, eas non esse tam facile irrisionibus et contemptu excipiendas, uti quibusdam familiare est. Hinc merito d. Augustinus [4]: *Magnae impudentiae est negare animas identidem e suis sedibus ad nos emitti: cum tot viri sapienter et Deo pleni idipsum ratione et experimento comprobent suo* — Non tamen negandum quod hisce apparitionibus caute admodum fides sit adhibenda, cum innumerae diffusae sint hac super re narratiunculae prorsus fabulosae vel ad timorem incutiendum, vel etiam ad simplices ipsos decipiendos consarcinatae. Qui horum sunt causa, graviter increpandi, uti sunt illi qui ideo magnos strepitus in domibus agunt vel linteo induti per vias noctu apparent: excipe nisi id fiat ex joco, nec inde damnum timeatur, habita ratione personarum quae talia spectant [5].

Q. 4. *Quid de iis, qui somniis fidem habent?*

R. Quatuor somniorum genera numerantur: 1. naturalia, quae oriuntur a causis naturalibus, v. g. occupationibus vel temperamento; 2. causalia, quae oriuntur ex diverso in mente nostra phantasticarum

1 Sixtus V celebri Bulla *Caeli et terrae* anno 1586 varias enumerat species et expresse damnat. Et Urbanus VIII anno 1631 dispositionem Sixti V confirmavit auxitque.

2 Ex avium gemitu, volatu, vel animalium cantu non est superstitiosum conjecturaliter divinare pluvias, siccitates, etc.: aëris enim mutationem mire persentiunt ac gemitu, volatu, cantu, voce significant. Item ex mora corvorum vel strigum noctuarum (*civette*) super tectum domus, in qua decumbit aegrotus, non omnino superstitiose conjicitur propinquitas mortis, ob eorum acutissimum olfactum ad adores cadaveris. *Sporer*.

3 1 Cor. 10.

4 Lib. *De cura pro mortuis* — V. Vence. *Bibbia*, Dissert. vol. II: apparizione di Samuele a Saulle — Liguori, *Dissertaz. Teologico-Morali*. Diss. 2. n. 16 — Calino, *Quaresimale*, p. 3: *sul Purgatorio*.

5 Hic etiam plures potest partes habere hominis phantasia; quam enim praepotens sit, quotque malorum causa, philosophi passim probant ineluctabilibus argumentis et factis (V. Muratori. *Della forza della fantasia umana*). Talis v. g. fuit peritorum judicio morbus, qui per Hungariam olim grassabatur: putabant de nocte mortuos e sepulchris exire et sanguinem vivorum dormientium sugere (isti vulgo dicebantur *vampiri*). Inanis haec credulitas tanto percutiebat homines timore, ut ipsi verum morbum contraherent. V. Feller. *Catechismo filosofico* — Mellini, *Institutiones Biblicae*.

Docent communiter Theologi juxta Concinam, abstinendum esse a pacto, quo duo conveniunt, ut qui prior obierit, appareat viventi, et statum salutis suae ei manifestet; quia est futile, temerarium ac periculosum; nam hoc pacto, si illud scit daemon, abuti potest ad viventis deceptionem: complura tamen pacta hujusmodi excusat bona fides.

idearum concursu; 3.quae sunt a Deo juxta illud: *Si quis fuerit inter vos Propheta Domini, in visione apparebo ei*, *vel per somnium loquar ad illum* [1], 4. quae sunt a daemone, qui nempe phantasiam commovendo in mente somnia procreat.

His positis dicimus: 1.ex *somniis naturalibus* superstitiosum non est conjicere praesentem corporis valetudinem, vel etiam statum ejusdem futurum; quia inter haec intercedit vera et naturalis connexio. Esset tamen supestitiosum inde conjicere futura, quae dicuntur libere contingentia; cum haec nonnisi a libera ac volubili hominis voluntate proficiscantur; 2.ex *somniis casualibus* est superstitiosum futura deducere; quia hoc ipso, quod sunt casualia, nequeunt esse accomodata ad rem quamlibet significandam. Non videretur tamen peccare mortaliter qui ob somnium praecedens omittit vel ponit actionem indifferentem; quia id potius ex quadam animi simplicitate vel nimia timiditate provenire videtur v. g. si quis omitteret deambulationem, quia somniavit se fore in ea proditorio hoc vel altero die interficiendum [2]; 3. *somniis*, quae sunt certo, vel probabilius *a Deo*, tenemur fidem adhibere. cum revera aliquando ita locuturum se promiserit [3];4.tandem *somniis diabolicis* credere est mortale (nisi ignorantia vel simplicitas excuset); cum sit veritatem fundare in mendacio, atque societatem cum daemone inire. Hoc autem sensu dicitur: *Non augurabimini, nec observabitis somnia* [4].

Sed quomodo (dices) *somnia haec poterunt dignosci, et a se invicem discriminari?* — En regula: 1.si somnium impellit ad bonum, v. g. vel ad fugam alicujus peccati, vel ad actum charitatis, merito a Deo esse censebitur, a quo sunt omnia bona: semper tamen cum magna humilitate et timore: cum diabolus saepe se transfiguret in Angelum lucis. Aliter erit, si somnium impellit ad malum, vel ad quidpiam indiscretum atque imprudens: nam ex operibus dignoscitur vir; 2. pariter si quis post somnium se sentiat alacriorem ad bonum et in proprii officii munera promptiorem, prudenter existimatur somnium esse a Deo. Secus si quis animo perturbatum se sentiat, et minus promptum experiatur; 3. si adhuc quoad somnii qualitatem dubium remaneat, praestat somnium habere uti immissum a daemone; quia Deus cum immittit somnia, simul etiam reddit hominem certum, vel quasi certum, quod ab ipso Deo sint immissa.

Q. 5. *Quid dicendum de chiromantia?*

R. Multis abhinc saeculis circumvagantur viri atque mulieres, vulgo *zingari*: genus est vagabunda, socors, rapax, ferox, quae ab India vol Ægypto per totam Europam saeculo XV disseminata est. Qui impie jactitant, se bonam vel malam cujuscumque fortunam vaticinari ex lineamentorum in fronte, in facie. ac praesertim in manibus inspectione. Hanc dicimus esse veram speciem divinationis, ideoque rem prorsus illicitam ac nefandam; quae enim proportio mediorum ad finem? unde graviter peccant qui tam horridam artem exercent, etiam ratione scandali — Qui vero eosdem adeunt manus iis ostendentes, ut bonam vel malam fortunam suam inde ediscant, peccant mortaliter, si firmam eorum dicteriis fidem adhibeant, vel grave scandalum praebeant; *venialiter* vero, si id ob solam curiositatem vel mera ridendi gratia agant, uti communiter solet contingere [5].

Q. 6. *Quid de astrologia sentiendum est?*

R. Astrologia seu scientia astrorum, duplicis est generis; est Deo alia *naturalis*, alia *judiciaria*. Per primam homines ex siderum situ, motu, ortu et occasu vaticinantes praedicunt nonnullos effectus certos, qui nempe ex siderum et planetarum conversionibus, ac cursu necessario consequuntur, uti v. g. eclipses; nonnullos autem incertos, id est naturales qui-

1 Num. 12 — *V.* Lucius Ferraris, *Bibl.* etc. V. Somnium.

2 Ex somniorum qualitate argui unice potest status infirmitatis, et valetudinis somniantis et ejus vivendi disciplina. Quo sensu somniis uti possunt medici ad applicanda convenientia remedia: Confessarii ad prohibendas certas lectiones, collocutiones, frequentationes, ex quibus nempe turpia nascuntur in imaginatione etiam inter somnum — Item neque illico graviter damnandus videtur, qui rationem habet numerorum quos somniavit; hoc enim non aliud esse videtur. quam vel rudis simplicitas, vel tenuis credentia, vel inanis quaedam jocatio. Quod quidem dicunt ordinarie eurrere etiam de iliis, qui ad numeros inveniendos libris utuntur *cabalisticis*, ut ajunt; vel ex certo eventu eos confingere student. Attamen a tali agendi ratione desuadendi sunt, ne quod primum quasi jocando faciunt, postea ex proposito agant ac convinctione.

3 Act. c. 2, v. 17.

4 Lev. 19.

5 v. Bergier, *Dizionario* ecc. *Append.* V. Zingari — Huc revocantur quae *Cod. poen. Albertinus* habet quoad vagos et otiosos, *art.* 450 *et seqq.* Et nova Lex 8 julii 1854: *legge sulla pubblica sicurezza*.

dem, sed contingentes futuros, uti sunt venti, pluviae, tempestates et similia. Per alteram vero ex iisdem causis vaticinari praesumunt etiam quae pendent a libera hominum voluntate, v. g. matrimonia, exitia, bella, et paces familiarum et imperiorum.

His positis, dicimus: 1. *astrologia naturalis* pro parte, qua praedicit effectus necessarios, non solum licita, sed valde laudabilis est: cum inserviat ad tempore designanda. Pro parte vero qua praedicit effectus quidem naturales, sed non necessarios, quatenus nempe iis obstare possunt causae innumerae item naturales, licita quidem est, sed plerumque vana quia nos latet quae vis sideribus insita sit, quaeve potestas [1]; 2. *astrologia judiciaria*, si fiat de persona particulari, etsi tantummodo conjecturaliter, graviter illicita est et superstitiosa; quia corpora coelestia in libera hominum voluntate nihil omnino queunt, cum necessario moveantur. Unde dicitur: *A signis coeli nolite metuere* [2]: et Sixtus V an. 1585 eam damnavit; Urbanus vero VIII an. 1631 prohibuit omnes libros ea de re. Haec autem scientia, si fundatur in astris ut signis, est sola divinatio; si fundatur in astris ut causis, est etiam haeresis, quia tollitur libertas. Praedictiones tamen quae quotannis evulgantur per ephemerides, vulgo *almanacchi* [3], a nemine uti superstitiosae habentur; sed ad summum temeritates, mendacia, vanitates, aut potius quidam mentis joci sane irridendi.

Q. 7. *Quid sentiendum de virga divinatoria?*

R. Virga divinatoria (cujus primo mentio facta est, uti ajunt, saeculo XV) ex corylo est ac bifurcata. Ea porro, quae movetur vel non movetur ad merum nutum et intentionem ejus, qui illam manu tenet, utuntur ad inveniendos transpositos agrorum limites, homicidas, etc. Sed diabolicum merito dicunt Continuator Tournely, Malebranche, Le Brun aliique; nam sola intentio nihil conferre potest ad motum physicum: porro virga movetur juxta mentem ferentis, ita ut si ille metalla quaerat, non aquam, virga non moveatur si invenit aquam, et ita vicissim. Non tamen negandum, quod etiam naturaliter poterit evenire, ut aliqua virga moveatur ad unam potius partem, quam ad aliam; sicque aliquando inservire possit ad aquas vel metalla detegenda, vi nempe attractionis, ut patet de magnete; sed caveatur, ne quod naturale est, ad superstitionem referatur.

Q. 8. *Quid sentiendum de sortilegio?*

R. Nomine sortilegii vulgo intelliguntur omnes diabolicae operationes; sed specialius hic intelligitur ea divinatio, quae fit usu sortium. Sortes autem aliae sunt divisoriae, aliae consultoriae, aliae divinatoriae.

1. *Sortes divisoriae*, quae adhibentur v. g. ad componendas lites, utraque parte consentiente, licitae sunt, cum nihil contineant superstitiosi, sed sint veluti quaedam species contractus; et probantur etiam in Scripturis his verbis: *Contradictiones comprimit sors, et inter potentes quoque dijudicat* [4] — Excipe ex jure positivo electiones omnes ad praelaturas et beneficia ecclesiastica [5], quae a Spiritus Sancti inspiratione, ut ait s. Thomas, fieri debent; quod valet etiam de litibus circa eadem beneficia.

2. *Sortes consultoriae*, quibus inquiritur quid in hac vel illa re sit agendum, nisi eae fiant divina inspiratione (ut contingit in electione Matthiae), sunt illicitae prorsus; quia continent tentationem Dei, ac periculum diabolicae fraudis [6].

3. *Sortes divinatoriae*, quibus inquiritur per taxillorum projectum rei occultae

1 V. *Annali religiosi*, t. 1: Calisto III, e la cometa d' Halley

2 Jerem. 10 — Diximus si fiat *de persona particulari*: censent enim licitam si fiat in generali, v. g. si pronuntietur bella, seditiones etc. ex s. Thoma qui (1 p. q. 115. a. 4 ait: *Plures hominum sequuntur passiones, ad quas cooperari possunt corpora coelestia. Pauci autem sunt qui passionibus resistant: et ita astrologi, ut in pluribus, vera possunt praedicere et maxime in communi, non autem in speciali* — V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 10

3 *Almanach* ducitur a verbis arabibus *al* articulus et *manach* supputare.

4 Prov. 18.

5 C. *Ecclesia*, de sortileg. — Sed probabilius censent Salmanticenses, Suarez, Sanchez, Layman hoc tantum vetari, adeo ut si sors usurpetur, electiones non illicitae, sed validae; cum id nullibi declaretur, si excipiatur electio Praelati cum jurisdictione ex c. *Quia propter de elect.*

6 *Act.* 1. — V. *Bibbia* di Vence vol. vi. *Dissert.* Le elezioni cava e a sorte. Hinc illicita est et merito pluribus in Conciliis damnata *Sors Sanctorum*, quae enim erat in usu, in hoc consistens, ut ad aperitionem alicujus libri sacri vel ad auditionem lectionis sacrae, ex prima sententia occurrente, cognosceretur occultum; vel quid agendum in hac circumstantia. Quae sortes, ad minus vana cum nullo nitatur fundamento: et in *Constitut. Apostolicis* (l. 1, c. 7) habetur prohibita tanquam ad idololatriam conducens. V. Bergier, *Dizionario Enciclop.* ecc. V. Sorte.

vel futurae cognitio, nullo modo substinentur; cum neque ex natura sua, neque rerum ceterarum, neque ex Dei aut Ecclesiae institutione sortitio haec ullam vim habeat ad praedictos effectus. — Si tamen ad sortem ponendam impellat Deus ipse (quod vix unquam existimari debet) tunc licita erit; sicuti licita fuit Josue, quando ea usus est ad occultum Achan scelus explorandum [1].

Articulus II. — De vana observantia.

Q. 1. *Quid est vana observantia?*

R. Vana observantia in eo consistit, quod quis ad effectum aliquem obtinendum media adhibet vana et inutilia, quae nempe neque ex natura sua, neque a Deo, neque ab Ecclesia ad illum effectum ordinata sunt: ita s. Thomas [2]: Convenit cum divinatione, eo quod utraque innititur implorato daemonis auxilio et pacto inito cum eo. Differt, quia divinatio ordinatur ad cognitionem occultorum; vana autem observantia ad quoscumque obtinendos effectus. — Vana observantia grande peccatum est: tum quia nititur quasi daemonis pacto (etsi enim non invocentur expresse, aequivalenter invocatur; nam cum rebus vanis se Deus non immisceat, effectus non potest nisi a daemone expectari); tum quia tribuit honorem divinum creaturæ ab ipsa expectando quod debet attendi a solo Deo. At multoties a mortali excusatur ratione ignorantiae, vel inconsiderationis[3].

Quadruplex est vanae observantiae species: — 1. si observantur inutilia ad aliquid cognoscendum, dicitur *ars notoria*. Sic peccant stultissimi illi, qui elaboratam potionem sumunt, ut illico docti evadant; — 2, si inutilia observentur ad obtinendam sanitatem, dicitur *observatio sanitatem*. Sic peccant qui nomina ignota certasque inanes coerentonias usurpant ad animalia nociva fuganda; vel qui amuleta, involucra vel quid simile ideo collo deferunt: cum enim naturaliter non videantur haec posse tales effectus causare, non assumuntur tanquam curationum causae, sed quasi signa, quae pertinent ad tacita pacta cum daemone inita [4]; — 3 si ex consideratione alicujus futilis eventus decernatur quid sit futurum, dicitur *observantia eventuum*: esset si quis recusaret cum tredecim in mensa sedere, quasi id mortis sit signum; quamvis hoc plerumque valeat excusari, cum nulla huic rei vera adhibeatur fides; sed quaedam simplex sit ac inanis formido. Non vero superstitiosum est observare lunam, aut tempora aptiora colligendis herbis, caedendis arboribus, etc. quia hoc non tribuitur daemoni, sed naturae. Esset tamen superstitiosum aliquos dies faustos et aliquos vero infaustos habere, ita ut actiones propriae inde dirigantur; — 4. si observantia versetur circa corpora varie immutanda, aliosque miros vel noxios effectus producendos, dicitur *magia*, vel *maleficium (M)*.

Q. 2. *Quid est magia, quotuplex et quale peccatum?*

R. *Magorum* vocabulo Orientales intelligebant sapientes; eos praesertim, qui astronomiam colebant: hinc illud: *Ecce magi ab Oriente venerunt Herosolymam* [5]...; 2. Postea vero *magiae* nomen translatum est *ad significandam artem, quae docet facere opera insolita et mira per causas insolitas:* haec alia naturalis est, alia superstitiosa.

Magia naturalis est *ars operandi mira per causas naturales, sed occultas*, v. g. per operationes astronomicas, arithmeticas, chimicas, opticas, etc. Haec licita profecto est: cum nihil mali in se complectatur, oriatur a causis mere naturalibus, immo hominum industriam mirifice juvet: modo tamen, ut notat Bouvier, absit deceptio, scandalum, et omnis spiritus superstitiosus, etiamsi quaedam proferantur verba barbara, sine fide, ad illusionem adstantibus faciendam et risum facilius excitandum. Haec vulgo appellatur *la magia bianca*.

Magia superstitiosa (vulgo *la magia nera*) est *ars mirabilia producendi opera vires humanas prorsus excedentia ex pacto explicito* vel *implicito cum diabolo*. Quae sane mala est et abominanda, divinae Majestatis laesiva, ac vehementem

1 Jos. 7.

2 2, 2. q. 96. a. 1.

3 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 17 et seqq. ubi quaestiones plurimas ad praxim pertinentes evolvit. — Ferraris. *Bibliot. canonica* etc. V. Superstitio.

4 Ab his tamen excipienda est virtus a Deo data personae vel certae familiae sanandi a quibusdam morbis per signum Crucis per imagines Sanctorum, aut sacra verba; nam in Ecclesia datur curatio sanitatum. Neque superstitiosum est flores et herbas die sancti Joannis benedictas comburere ad depellendas tempestates si hoc expectetur ex Sancti intercessione, et Ecclesiae benedictione. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III. nn. 17, 18 et 20.

5 Matth. 2.

suspicionem ingerens haereseos [1]: et haec ordinarie intelligitur, quando sine alio addito magia nominatur. Quam quidem admittendam esse certum est: *Negari non potest*, ait Suarez, *sine errore in fide magos extitisse;* quis enim ignorat quod de magis Pharaonis legitur in Exodo? quod docet s. Mattheus de Pseudoprophetis, *Qui faciunt signa et prodigia?* quod tradit Historia sacra de Simone mago [2]: et Historia ecclesiastica de aliis sine numero? Quae omnia si ex una parte naturaliter explicari nequeunt [3]; ex alia nulla est repugnantia, si fieri credantur ope daemonis; neque enim repugnat, quod mali spiritus consocientur hominibus: sane, Deo permittente, nobis diu noctuque insidiantur ac circuunt quaerentes quem devorent *(N)*.

Q. 3. *Quid de maleficio?*

R. Maleficium est *ars nocendi daemonis cooperatione*. Differt a magia, quod haec intendat facere *mira*; illud autem dirigatur ad *noxia*. Maleficium aliud est *amatorium* sed *phyltrum*, et est ars diabolica, quae vehementer ad libidinem excitat erga determinatam personam, quin tamen libertatem tollat: aliud *veneficum*, et est ipsa praecise ars nocendi alicui variis modis, v. g. in orbos suscitando, tempestates producendo, etc. Continet maleficium triplicem malitiam mortalem: contra Religionem, charitatem et justitiam; quia et Deo gravem et proximo irrogat injuriam damnosam. Hinc malefici in jure Canonico excommunicantur [4]. — Maleficium tollitur tum oratione, jejuniis, Sacramentorum frequentia, et exorcismis ideo institutis; tum medicina [5], qualenus corrigit humores a daemone commotos; tum remotione signi, cui diabolicum pactum adnexum est. Non tamen tolli potest alio maleficio; cum hoc sit intrinsece malum.

Q. 4. *Quid sentiendum de lamiis seu strigibus?*

R. Lamiae dicuntur illae perditi moris mulieres, quae ope daemonum hominibus insidiantur, noxia quaeque contra ipsos moliendo, omni incantationum ac maleficiorum genere. Non ignoramus hisce temporibus quosdam esse, qui se praejudiciis vacuos jactantes affirmare non dubitant, inter aniles fabellas esse amandandum quidquid ab hominibus ope daemonis peractum referetur. Nos vero licet concedamus non omnia, quae circumferuntur, esse credenda, cum multa naturaliter bene explicentur: absit tamen, ut ideo doctrinae veritatem denegemus; nam error est vitium hominis, non veritatis. Imo d. Thomas, qui omnium non solum Theologorum, sed etiam Philosophorum princeps dici debet, jam scripserat hanc opinionem ortum ducere: *Ex radice infidelitatis sive incredulitatis; quia non credunt esse daemones, nisi in aestimatione vulgi tantum, ut terrores, quos sibi facit homo ex sua aestimatione, imputet daemoni; et quia etiam ex imaginatione vehementi aliquae figurae apparent in sensu tales, quales homo cogitat, et tum creduntur daemones videri. Sed haec vera fides repudiat, per quam Angelos de coelo cecidisse, et daemones esse credimus, et ex subtilitate suae naturae multa posse, quae nos non possumus* [6].

Corollarium. — De Magnetismo uti vocant animali, seu Mesmerismo.

Q. *Quid de Magnetismo animali seu Mesmerismo?*

R. Sub fine saeculi decimi octavi (anno 1779) quidam Fridericus Antonius Mesmer medicus Germanicus novos quaerens curandi modos librum edidit, in quo contra communes physicorum doctrinas eatenus

1 V. Scotti. *Teoremi*. p. 2, Teor. 8. § 11; et *Catechismo Medico* p. 2, c. 7.

2 Exod 7 et 8 Matth. 14; et Act. 8.

3 Maxima quidem est imaginationis vis, ut patet ex noctambulis illis, qui fervidis spiritibus abundantes, musculorumque vi excitati in somnis mira faciunt — V. Soave, *Instituzioni di Logica* etc — Galluppi, *Elementi di Filosofia*. Quae tamen talia semper sunt, quae ipsi vigiles in usu habent, et humanas vires haud superant: sed magica ars versatur circa incognita omnino, occulta, dissita quaeque humanum captum atque virtutem undequaque vincunt.

4 *Decr.* 2a pars, Caus. 26, q. 5, cap. 1 *Si quis ariolos*.

5 « Le più volte (ait *Gousset*, n. 421) conviene cominciare dalla medicina, quando non è provato esservi veramente malefizio. Sappiamo per esperienza che sopra questo punto l'uomo spesse volte s'inganna, attribuendo ad intervento diabolico il male che si può riguardare come l'effetto o d'una fantasia riscaldata, o di qualche accidente naturale, o della scelleratezza d'un malvagio, d'un avvelenatore. ecc » — V. Liguori, *Praxis Conf.* n. 3.

6 Suppl. q 58. a. 2 — Imo docent Theologi opiniones esse etiam periculosas in se, et valde injuriosas Ecclesiae catholicae: quippe quae contra lamias sive striges poenas indixit gravissimas. V. Perrone, *De Angelis:* app. *de daemonum cum hominibus commercio* — Concina, *In 3 Dec. praecepto.* — Delrio, *Disquisitionum Magicar.* libri sex — Tartarotti, *Del congresso notturno delle lamie.*

in Scholis acceptas, tradebat se mirum invenisse remedium variorum morborum *in fluido quodam subtilissimo e cunctis animalium corporibus manante, fluxui magnetis simili*, quem ideo magnetismum animalem nuncupavit [1]. Qui fluidus transit e corpore magnetizantis in corpus magnetizati. Magnetismi duo praecipue exhibentur effectus; 1. status somnambulismi in quo quis usu sensuum destitutus, videt tamen, audit, loquitur et respondet ad omnia, de quibus interrogatur; 2. mira sui status cognitio et remediorum suo morbo convenientium: nec non, ut ajunt, visio actionum aliorum hominum, etsi longe distantium et simila. Haec doctrina in Gallia praesertim propagari coepit, et a suo auctore nomen accepit *Schola Mesmeriana*, seu *Magnetismus animalis*, dictus etiam simpliciter *Mesmerismus*. Sed a gravissimis deinde medicis et physicae professoribus refutata, imo et a diversis Academiis expresse damnata tamquam falsa, prorsus insulsa et magis ridiculi ludionis seu histrionis, quam viri medici propria, penitus fere exolevit [2]—Quid tamen? adhuc aetate nostra *Magnetismus* revixit, primo quidem in Gallia, postea vero in Italia et alibi: imo talibus ac tantis methodis a quisbusdam medicis exornatus fuit, ut merito inter Moralistas exortum sit dubium, an Religionis puritati et sanctitati adversetur; et habendus sit uti species quaedam divinationis, aut vanae observantiae, necne? Haec quaestio gravis est ac difficillima: Theologi ac medici in tres praecipue sententias abierunt, quas breviter referemus cum Gury.

Prima sententia in omni casu rejicit magnetismum veluti opus diabolicum; miri enim illius effectus neque a Deo, neque a natura esse possunt:—1. *non a Deo*; quis dixerit Deum ad hominis etiam impii nutum obtemperare ita ut, eo requirente, ad res adeo prodigiosas immediate concurrat? —2. *non a natura*; etenim ad effectus magnetismi producendos requiritur voluntas agentis, imo et patientis, saltem prima vice; nulla autem datur proportio naturalis inter actum mere internum voluntatis et res physicas: physica enim semper agit uno modo, debitis conditionibus positis, et independenter a voluntate humana, ut exemplo fluxus electrici patet; ergo deficiente proportione inter effectum et causam, jam ea causa naturalis censeri nequit, et proinde ab infernali virtute effectus repetendus est. Adde: meri effectus magnetismi videntur omnino naturae nostrae vires superare; non enim intelligitur quomodo magnetizatus licet rudis possit tam multas scientias extemplo sibi comparare, linguas ignotas scire, inspicere intimas magnetizantis cogitationes, proprias et aliorum infirmitates ac congrue remedia, etc. quorum quidem in statu naturali constitutus non amplius recordatur.

Secunda sententia tenet omnes magnetismi effectus a naturae viribus procedere posse. Ratio, quia inesse possunt humanis corporibus effluvia subtilissima, fluxus magnetis instar, quae in aliorum corpora et mediantibus organis, in ipsam animam agant; non enim omnes naturae vires cognoscimus. Nonne effectus similes, qui negari non possunt, in naturali somnambulismo producuntur? somnambuli vident, audiunt et stupenda faciunt, quae ab ipsis fieri nequeunt in statu vigiliae. Nec obstat quod requiratur voluntas magnetizati: non enim ipsa requiritur quatenus facultas mere interna animae et a corpore independens; sed qua medium ad phantasiam excitandam et corporis subtiles spiritus movendos. Hoc patet exemplo motuum concupiscentiae, qui sola cogitatione objecti minus casti in organis illico excitantur.

Tertia sententia concedit quidem magnetismum miros quosdam ac naturales effectus naturaliter operari posse; mirifica enim est in variis corporibus virtus et efficacia fluxus naturalis—At multa ex illis, quae praedicantur, vel inania vel mendaciosa vel diabolica prorsus sunt: *inania*, ut cum magnetismus habetur tanquam mirum inventum ad omnes morbos curandos; quotidiana enim experientia contraria est: *mendaciosa*, ut cum ea quae latent omnino, magnetizatus divinare praetendit; fraudes enim hac in re intervenire satis hodie notum est, adeo ut magnetismus ad lucrum vel solatium potius quam ad salutem adhibeatur: denique *diabolica*, ut cum magnetizatus ad-

1 «*Magnetismo animale:* principio speciale ipoteticamente ammesso, onde spiegare certi fenomeni che si suppongono avere particolarmente sede nel sistema nervoso; e per semplice tatto od anche per solo effetto della volontà, trasmettersi da un corpo vivente ad un altro». Ita Marchi, *Dizionario tecnico* ecc. h. Voc.

2 V. Feller, *Dizionario storico*. V. Mesmer.

discit, si vere addiscit, per scientiam infusam scripturam, literas, linguas quas penitus ignorat, et cetera similia; haec enim videntur omnino vires naturae excedere, nec talia ab ipso somnambulismo efficiuntur.

Haec controversia ab Apostolica Sede, organo supremae Inquisitionis, 4 augusti 1856 sic definita fuit litteris Encyclicis ad omnes Episcopos datis ad magnetismi abusus compescendo: *Compertum est, novum quoddam superstitionis genus invehi ex phenomenis magneticis, quibus haud scientiis physicis enucleandis, ut par esset, sed decipiendis ac seducendis hominibus student neoterici plures rati posse occulta, remota ac futura detegi magnetismi arte vel praestigio, praesertim ope mulierculárum, quae unice a magnetizatoris nutu pendent — Nonnullae jam hac de re a s. Sede datae sunt responsiones ad peculiares casus, quibus reprobantur tamquam illicita illa experimenta, quae ad finem non naturalem, non debitis mediis adhibitis, assequendum ordinantur; unde in similibus casibus decretum est feria IV, 21 apr. 1841*: usum magnetismi prout exponitur, non licere. *Similiter quosdam libros ejusmodi errores pervicaciter disseminantes prohibendos censuit s. Congregatio. Verum quia praeter particulares casus de usu magnetismi generatim agendum erat, hinc per modum regulae sic statutum fuit feria IV, 28 julii 1847*; remoto omni errore, sortilegio, explicita aut implicita daemonis invocatione, usus magnetismi, nempe merus actus adhibendi media physica aliunde licita, non est moraliter vetitus, dummodo non tendat ad finem illicitum, aut quomodocumque pravum. Applicatio autem principiorum et mediorum pure physicorum ad res et effectus mere supernaturales, ut physice explicentur, non est nisi deceptio omnino illicita et haereticalis.

Quamquam generali hoc decreto satis explicetur liceitudo aut illiceitudo in usu aut abusu magnetismi: tamen adeo crevit hominum malitia, ut neglecto licito studio scientiae, potius curiose se tantes, magna cum animarum jactura, ipsiusque civilis pietatis detrimento ariolandi, divinandive principium quoddam se nactos glorientur. Hinc somnambulismi et clarae intuitionis *uti vocant, praestigiis mulierculae illae gesticulationibus non semper verecundis abreptae, se invisibilia quaeque conspicere effutiunt, ac de ipsa Religione sermones instituere, animas mortuorum evocare, responsa accipere, ignota ac longinqua detegere, aliaque id genus superstitiosa exercere ausu temerario praesumunt, magnum quaestum sibi ac dominis suis divinando certo consecuturae. In hisce omnibus quacumque demum utantur arte vel illusione, cum ordinentur media physica ad effectus non naturales, reperitur deceptio omnino illicita et haereticalis et scandalum contra honestatem morum.*

Sed quid pro praxi Confessarius cum iis, qui magnetizant vel magnetizari sinunt? — Secus usus abusibus id tolleret: « dicendo che un Confessore debba tollerare l' uso del magnetismo (ad rem *Gury et*) supponiamo primieramente che il magnetizzatore e magnetizzato sieno in buona fede, e riguardino il magnetismo animale come un rimedio naturale e utile: in secondo luogo, che nè l'uno nè l'altro si facciano lecito nulla che possa molestare od offendere la modestia cristiana: in terzo luogo, che rinunzino ad ogni intervento del demonio; e se fosse altrimenti, non si potrebbono assolvere quelli che ricorrono al magnetismo ». Sapienter etiam subdit, magnetismi usum a Confessario neque suadendum neque approbandum, praesertim si inter personas diversi sexus exerceatur; agitur enim de re admodum periculosa: quare si potest, videtur potius usus cum prudentia desuadendus. Certissime hanc professionem sine aliorum scandalo, modestiae laesione, ac maximo sui periculo Ecclesiastici exercere nequeunt: imo nec ita facile, atque innocue possunt experimentis interesse *(O)*.

CAPUT SECUNDUM

De Irreligiositate.

Q. *Quid est irreligiositas?*

R. Irreligiositas est vitium, *quod Religionis virtuti adversatur per defectum, quodque tendit ad irreverentiam Deo inferendam, vel indirecte in rebus aut personis sacris.* Si 1° modo accipitur Irreligiositas, ejus species sunt tentatio Dei, perjurium et blasphemia; si 2 modo, ejus species sunt sacrilegium et simonia.

Articulus I. — De tentatione Dei.

Q. 1. *Quid est tentatio et quotuplex?*

R. Tentatio Dei est *dictum* vel *factum*, *quo quis sine justa causa explorat, num Deus sit potens, sapiens, misericors vel aliam perfectionem habeat*; tentatio enim in genere idem est ac aliquid explorare, vel de eo experimentum sumere[1]. Duplex est: una *explicita* sive *formalis*; altera *implicita* sive *interpretativa*.

Tentatio Dei explicita est quando quis expresse dubitans de aliqua Dei perfectione, quidpiam facit animo eam explorandi: ut siquis dubitans de aliquo fidei articulo petat a Deo miraculum; vel siquis se ex alta turri dejiciat experturus, an Deus sit potens eum incolumem servare, annon?—Tentatio vero Dei implicita est quando quis expresse quidem non dubitat de ulla Dei perfectione, neque intendit directe experimentum de illa suscipere; petit tamen vel facit quod ex se et natura sua non potest alium in finem referri, quam ad explorandam aliquam Dei perfectionem. Idque contingit dupliciter: 1. cum quis sine justa causa aut divino instinctu negligit media ordinaria, et a solo Deo temerarie exspectat effectum extraordinarium, ut si periculoso morbo affectus respuat omnem medicinam, a solo Deo expectans sanitatem; 2. quando quis sponte ipse sua, absque ulla necessitate et utilitate, se conjicit in tale periculum, ut vix queat liberari sine Dei miraculo, v. g. si per Quadragesimam extra specialem Dei instinctum vellet abstinere se ab omni cibo et potu, expectans a Deo extraordinariam vitae suae conservationem[2].

Q. 2. *An tentatio Dei sit peccatum mortale?*

R. Est profecto tentatio Dei peccatum ex se mortale, quia gravem Deo irrogat irreverentiam. Hinc illud: *Non tentabis Dominum Deum tuum*[3]: quod currit sive tentatio explicita sit, sive implicita—De explicita tentatione patet; quia experimentum divinae perfectionis, quod oritur ex dubio explicito, est explicitus Dei ejusdem contemptus, et opponitur etiam fidei ob dubitationem. De implicita vero tentatione ex eo demonstratur, quod petitio etiam implicita, nempe ut Deus contra ordinem suae Providentiae operetur absque necessitate, cedit evidenter in gravem ipsius injuriam; nam est agere cum Deo uti curiositatum fautore. Cum tamen nullam dubitationem includat de divinis perfectionibus, ideo non est ei tam injuriosa uti explicita. Imo aliquando ob ignorantiam, defectum consensus et periculi parvitatem, potest esse tantummodo venialis: sic v. g. venialiter tantum (saltem in sententia complurium) peccaret qui levi laborans infirmitate negligeret remedia naturalia, et sanitatem a Deo sibi expectaret; iste enim non videtur gravem committere inordinationem, cum non petat miraculum curiositatis causa.

Q. 3. *An liceat petere a Deo miraculum, vel martyrio se offerre?*

R. Ad 1: Docent communiter licere petere a Deo miraculum, quoties adsit utilitas gravis ad nostram aut aliorum salutem, vel ad divinam implendam voluntatem; nam tunc non est tentare Deum, sed Dei auxilium expostulare in tempore opportuno. Peccaret tamen qui absolute peteret, vel offerret miraculum ad conversionem haereticorum aut peccatorum; cum sufficiant fidei nostrae testimonia ac ordinaria auxilia: excipe casum particularis inspirationis[4].

R. Ad 2: Cum d. Thoma: si adest legitima causa, v. g. ad vitandas blasphemias, ad procurandam Dei et fidei gloriam, ad eliminandum in proximo periculum incredulitatis, utique licet martyrio se offerre; cum hoc sit opus maximae charitatis—si secus est, non licet; cum nemo sit vitae suae dominus, ut eam prodigare possit ad libitum suum: unde graviter peccat quem non excusat bona fides, aut divina inspiratio, uti in Sanctis compluribus contigisse scimus (P).

Ex dictis colligere est, quid sit sentiendum de probationibus olim usitatis, quae vulgo dicebantur *judicia Dei*: quando nempe deficiebant testes, varia instituta fuerunt experimenta, quibus subjiciebatur accusatus, v. g. ferrum calidum ferebat, super carbones ardentes gradiebatur, etc.: et si nihil ei accidebat mali, uti innocens habebatur. Hoc illicitum dicimus: est enim tum species divinationis, cum nulla

1 V. d. Thomas, 2. 2. q. 97. a. 1.

2 Praeterea tentatio explicita ab implicita non differt specie, sed eam tantum aggravat: nam sive una sive altera semper dicit experimentum. nihil diversitatis ponitur in natura rei, nisi magis vel minus. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 32.

3 Matth. 4.

4 V. d. Thomas. 2. 2. q. 97. a. 3.—Tridentinum decernit sess. 25 *decreto de invocat. et venerat. R. liq. SS* nulla esse admittenda nova miracula, nisi ea recognoscente et approbante Ordinario. V. Benedictus XIV. *De Canoniz. SS.* l. II, c. I.

5 2, 2, q. 143, a. 3.

sit proportio mediorum ad finem; tum Dei tentatio cum sit indiscriminatim ab eo petere miraculum, quo patefaciat veritatem [1]. Hinc merito RR. Pontifices semper damnarunt tales probationes, uti Stephanus V, Coelestinus III, Innocentius III, Honorius III, etc. Sane quando viis naturalibus crimen cognosci nequit, nec aliter suadet specialis Dei instinctus, illud judicio Dei, secreta cordium scrutantis, relinquendum est [2].

Articulus II. — De blasphemia.

Q. 1. *Quid est blasphemia?*

R. Blasphemia solet communiter definiri: *Locutio contumeliosa in Deum.* Vocabulo *locutionis contumeliosae* non intelliguntur tantummodo verba, sed etiam cogitationes, imo juxta aliquos etiam facta, quae Deo contumeliam irrogent: uti siquis pede conculcet Crucifixum, vel in coelum tanquam in Dei sedem sputum emittat. Dicitur autem *in Deum*, consideratum nempe vel in se, vel in suis Sanctis et creaturis in ordine ad Deum ipsum, quatenus in iis elucet aliqua divina perfectio, v. g. sanctitas, bonitas, sapientia.

Hinc siquis ex ira contra hominem nominet nomen Dei, vel Sanctos, vel Sacramenta, indignando soli homini, blasphemiam non committit, sed indignam dumtaxat divini Nominis usurpationem Sicuti neque est plasphemia dicere: *Nego Deum, si te non percussero*; qui enim ita loquitur, vult tantum significare quod certe percutiet. Neque dicere: *Hoc est verum sicut Deus*; nam non aequiparatur veritas creata increatae, sed quaedam tantum innuitur similitudo byperbolica. Item neque dicere: *Corpo di Dio, Sangue di Cristo, me la pagherai;* nam haec verba ordinarie non proferentur in Deum irrisorie, sed vane usurpantur ad aliquid firmandum— Erit e contrario blasphemia dicere: *Male eveniat Ecclesiae, maledictum Pascha, nego Sacramenta, Deus non est justus;* tunc enim indignatur Deo vel ei quod specialiter ad illum ordinatur. Dicere vero: *Christe sancte! Sacramentum! Sanguis Christi!* non videntur blasphemiae; sed sola vana divini Nominis, aut rei sacrae usurpatio: excipe nisi proferantur Deo indignando, vel cum circumstantiis specialibus [3].

Quid (dices) *de illis, qui maledicunt viris vel sibi ipsis?* — In ira imprecari aliis vel sibi daemonem, grandinem, fulgura, mortem, etc. non est blasphemia, sed ira imprecatio, de qua habet d. Thomas: *Secundum suum genus est peccatum mortale, et tanto gravius quanto personam cum maledicimus, magis amare et revereri tenemur.... Contingit tamen verbum maledictionis prolatum esse peccatum veniale vel propter parvitatem mali, quod quis alteri maledicendo imprecatur, vel etiam propter affectum ejus qui profert maledictionis verba, dum ex levi motu vel ex ludo, aut ex surreptione aliqua talia verba profert; quia peccata verborum maxime ex affectu pensantur* [4].

Quid (instabis) *si quis maledicat defunctis* — Maledicere defunctis non erit blasphemia: cum animus maledicentium ad hoc non feratur, utiis maledicat, prout sunt creaturae Dei. Imo plerumque id neque mortale est: quia per id eisdem neque in se, neque ex mente proferentium infertur gravis injuria: 1. non *in se*, quia vox *mortui* magis referenda est ad corpus quod moritur, quam ad animam quae semper vivit: ad summum significat homines vita functos, qui possunt esse tam salvi quam damnati; 2. non *ex mente proferentium*, quia mortuis maledicentes non intendunt mala adprecari animabus defunctorum; sed potius exprobare vivos, ad quod maledictiones suas adinstar injuriae solent referre [5].

Quid (quaeres) *si quis maledicat toti mundo, vel daemoni?* — Dicimus: male-

1 In veteri Testamento, ut Numer. 5. v. 15, aliqua investigatio ad delictum dignoscendum in usu erat, sed Deo ipso volente.

2 V. Bergier, *Dizionario* ecc. V. Prove superstiziose — Muratori, *Antiq. italicarum*. Diss. 38 et 39 — Salzano *Lezioni di diritto* ecc. vol. IV. lez. IX— Menochius, *Le stuore, ovvero Trattenimenti eruditi*, part. 1.

3 Tres ultimae locutiones ex Synodo Novariensi a reservatione exclusae sunt: *pag.* 316 — *Vid.* Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 121 (blasphemia est a greco *blaptô* nocere, et *phêmê*, fama).

4 2. 2, q. 76. a. 3 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 131; l. V. n. 83. Utrum diversa, vel unum peccatum committat qui diversa mala optat et increpat inimico, v. g. infamiam, mortem, paupertatem, quaestio est. Nos dicimus. si ea mala sub una ratione mali apprehendat. nempe ut media ad illius perniciem. satis probabiliter cum Cajetano. Croix. Bonacina. Lugo. Valentia etc. committit unum tantum peccatum et satis est confiteri: *exoptari grave malum proximo*. Sed si efficaciter optasset in suum inimicum diversa mala inferre. aut optasset specifice et in particulari. ut praedicta mala illi acciderent, tunc debet omnia illa distincte confiteri; quia illis sunt diversa peccata. Ita Liguori. *Homo Apost.* tr. III. n. 6?; et *Op. Mor.* l. V. n. 30.

5 *V.* Dissertatio s. Alphonsi, *Op. Mor.* l. III, n. 130.

dicere *toti mundo* est mortale (nisi intelligatur ille mundus, qui virtuti adversatur, ut plerumque intelligunt rudes): in ipso enim totaliter sumpto specialiter elucet Dei bonitas, sapientia ac potentia. Adeo verum est, ut juraro per coelum et terram habeatur ab omnibus ut firmum juramentum. Maledicere vero *diabolo* raro est mortale; quia ipse fere semper solet maledici uti est auctor malorum, vel Dei inimicus: quo sensu, abstrahendo ab impatientiae actu, hoc neque veniale est (Q).

Q. 2. *Quotuplex est blasphemia*?

R. Blasphemia potest considerari: ratione vel intentionis, qua in ea erumpitur; vel modi, quo ea committitur; vel verborum, quibus exprimitur; vel objecti, in quod fertur:

1. Ratione *intentionis* alia est *directa*, quae Deum directe aggreditur ex intentione ipsum inhonorandi, et dicitur *diabolica*. Alia *indirecta*, et est cum quis advertenter quidem profert verba blasphemiae; sed absque directa intentione Deum inhonorandi, v. g. si irrisorie et modo detestativo, vel ex ira loquatur contra Sanctos, aut contra cultum Dei satis advertens malum quod verbis illis significatur.

2. Ratione *modi* blasphemia alia est interna, quae dicitur etiam *blasphemia cordis*; alia externa, quae dicitur etiam *blasphemia oris, vel operis*. Prima tota in animo consummatur, quin prodeat exterius; talis est illa: *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus* [2]. Altera verbis vel factis exterius manifestatur, siculi enim Deus laudari potest corde, ore et opere; ita corde, ore et opere inhonorari.

3. Ratione *verborum*, blasphemia alia est simplex, alia haeretica, alia haereticalis, alia imprecativa, alia dehonestativa — *Simplex* seu nuda est locutio in Deum contumeliosa, quin aliam malitiam includat. *Haeretica* est quae continet etiam haeresim, quae nempe vel negat Deo quod fides docet illi convenire, v. g. si quis dicat, *Deum non esse justum, nec sanctum*; vel eidem attribuit quod Fides inficiatur, v. g. si quis dicat *Deum esse auctorem peccati*. Talis blasphemia est reservata in Bulla *Coenae*, quando qui eam profert, animo etiam credit. Quod si haec proferens ore, non credat corde, tunc habetur blasphemia *haereticalis*. *Imprecativa* est cum quis Deo malum imprecatur, v. g. si dicat: *Pereat Deus*. Tandem *dehonestativa* vera quidem de Deo pronuntiat; sed irriverenter, per contemptum, ex ira et malo animo erga Deum: talem v. g. protulit blasphemiam Julianus Apostata, cum morti proximus ira in Christum excandescens impie exclamavit: *Vicisti, Galilaee, vicisti!*

4. Ratione *objecti* dividitur blasphemia in eam, quae fertur immediate vel in Deum, vel in Beatam Virginem vel in Sanctos. Quae quidem divisio ponitur, quia in nonnullis Synodis habentur reservatae blasphemiae contra Deum et Virginem; non autem quae fertur contra Sanctos immediate.

An (quaeres) *omnes blasphemiae specie differant inter se, ideoque an Confessarius debeat inquirere super earum diversitate*?

R. Cum Lessio: si blasphemia procedat ex desperatione, vel ex odio, aut infidelitate, ut si sit imprecativa, haeretica vel haereticalis, id aperiendum est; nam tunc blasphemiae accedit nova malitia. Quae sane est ex desperatione, est etiam contra spem; haeretica est etiam contra fidem, haereticalis contra praeceptum fidem exterius profitendi, imprecativa vero contra charitatem Dei. Item aperienda est blasphemia, quae fuerit directe volita seu dehonestativa, ut cum fit animo faciendi contumeliam Deo, non vero si indirecte solum sit volita, ut cum fit ex ira erga hominem ad ostendendam animi indignationem, vel ex impatientia absque pravo motu in Deum. Longe enim alterius rationis peccatum est, cum facis aliquid directa intentione, ut legem

1 In ira autem usurpare daemonem sine imprecatione non est per se peccatum: assidua tamen ejus nominatio non decet Christianum, et ratione scandali potest esse grave: hinc improbandi qui ad omne fere verbum dicunt *oh diavolo!* maxime si Ecclesiastici. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 131.

(Q) Alia quaestio est, ait Stapf. § 226: *qualis culpa illorum sit, qui tempestati vel aliis casibus a Deo immissis maledicunt?* — Sane cum aëris intemperies et ejusmodi casus ex dispositione divina accidant, talia maledicta proxime contra Deum ipsum proferri videntur. Attamen miselli ruricolae, quibus hoc peccatum haud infrequens est tum ob simplicitatem tum ob imperfectionem actus, praesertim si alias bonae indolis sint, a peccato lethali plerumque excusari possunt ». *Maledicere rebus irrationalibus*, ait d. Thomas 2, 2. q. 76, a. 2, *in quantum sunt creaturae Dei, est peccatum blasphemiae; maledicere autem eis secundum se consideratis, est otiosum et vanum, et per consequens illicitum*, nempe veniale peccatum.

2 Ps. 13.

violes; hoc enim legis verum contemptum includit [1].

Si vero blasphemia fuerit in Sanctos, non autem in Deum, utrum id etiam sit aperiendum, disputant. Alii affirmant probabiliter cum Antoine, Collet aliisque; quia omnes ultra propriam malitiam continent novam malitiam contra duliam, vel hyperduliam, vel latriam. Alii tamen etiam probabiliter negant cum Layman, Viva, Sanchez, etc.; quia singulae aequaliter adversantur virtuti Religionis; nam illi etiam qui blasphemant in Sanctos, *si eos non intendant injuriis afficere ob propriam eorum excellentiam, sed quatenus sunt Dei amici, et ad eum mediate referuntur*, contra latriam peccant; ac proinde non tenentur aperire, an Deum an Sanctos blasphemaverint — Diximus: *Si eos non intendant* etc.; si enim clare constet aliquid contumeliosi in Sanctos quidem proferri, sed tantum uti homines olim in terris degentes, erit dumtaxat blasphemia contra duliam vel hyperduliam [2].

Ceterae tandem blasphemiae speciem non mutant, ideoque non sunt de necessitate explicandae in sua specie; cum eam non diversificent.

Q. 3 *Quale peccatum est blasphemia?*

R. Nemo dubitat quin blasphemia sit ex genere suo mortalis. Hinc in Levitico: *Qui blasphemaverit Nomen Domini, morte moriatur* [3]. *Nihil horribilius blasphemia*, inquit s. Hieronymus, *quae ponit in excelsum os suum* [4]. Ipsa ratio altissime clamat, contumeliam quamlibet in Deum esse peccatum ex genere suo mortale. Neque dicas, blasphemiam in Sanctos non irrogare injuriam Deo; respondet Angelicus: *sicut Deus in Sanctis suis laudatur, in quantum laudantur opera quae Deus in Sanctis efficit; ita et blasphemia quae fit in Sanctos, ex consequenti in Deum redundat* [5] — Venialis tamen esse potest quandoque blasphemia, non quidem ex genere suo, sed ex defectu requisitae advertentiae et deliberationis ad mortale: sic qui ira, vel alia animi passione abreptus prorumpit in verba blasphemiae eorum significationem minime advertens, non peccat nisi venialiter.

In blasphemos noinmadvertit tum jus civile eos corporalibus poenis plectendo [6]; tum ius Episcopale eos reservatione subjiciendo; tum demum ius Canonicum, quod quidem praecipit denuntiandos, ac contra ipsos procedendum esse [7]. Qua in re haec notamus quoad simplices blasphemos [8], quod olim d ae erant obligationes ex Concilio Lateranensi: una eos increpandi, et haec abiit in desuetudinem, eiusque in locum successit obligatio correctionis, si fructus speretur, uti docent Sanchez, Palaus, etc. Altera eos denunciandi, et haec etiam per desuetudinem non videtur amplius obligare, ut dicit Viva — Qui tamen blasphemiam haereticam vel haereticalem proferunt, intra mensem ex Decreto S. R. Inquisitionis [9] sunt denuntiandi. Intellige tamen, si id agant serio et advertenter; quia non adest haec obligatio, si istae propositiones aut blasphemiae proferantur ex ignorantia; aut lapsu linguae; aut eo iracundiae impetu, ut proferentem ex rationis usu abripuerit; aut si proferantur sine pertinacia, quae semper necessaria est ut denuntiandi gravem obligationem inducat, prout docent Salmanticenses cum aliis.

Q. 4. *Quid de iis, qui blasphemandi consuetudinem habent?*

R. Qui consuetudinem blasphemandi habent, tenentur sub gravi operam dare ad illam extirpandam, alioquin toties peccant quoties advertenter id non iterunt; quin esset interpretative velle permanere in periculo proximo peccandi, cum pravus habitus vehementer ad suos actus provocet: hinc negligentes non sunt absolvendi. Si vero dent operam, et tamen iterum laban-

1 *V.* Ligouri, *Op. Mor.* l. III. n. 126.

2 Imo erit etiam solum veniale, si fiat ex joco, v. g. si quis ss. Crispinum et Crispinianum appellet sutores, Apostolos piscatores. Erit e contrario mortale, si id fiat ex contemptu, ex odio, vel ex indignatione in Sanctos.

3 Lev. 24.

4 L. VII in Is c. 18.

5 2. 2. q. 13. a. 1 — *Vid.* Sarnelli, *Opera contro la bestemmia*.

6 Si blasphemia est haereticalis, per se est tantum judicis ecclesiastici eam cognoscere, ut probant ex c. *Quamvis pactum* 2. *de pactis* in 6 — Si non est haereticalis, eam cognoscere et punire est mixti fori, ut probant Barbosa aliique.

7 Ita Julius III. Const. *In multis* — Lateranense Concilium — Decretum S. R. Inquisit.

8 Blasphemia hic dicitur *simplex* per oppositionem ad haereticam et haereticalem, si nempe directe fidei articulis non opponatur.

9 Nonnullas tamen exceptiones *v. De Virt. Theolog.* ubi *de haeresi* — *V.* Liguori Op. Mor. l. III, n. 123. et. l. IV n. 231 Il. *Homo Ap.* t. XIV, n. 77. Porro RR. Pontifices in eo toti fuerunt, ut hoc nefandum scelus prorsus extirparent a christiana gente; hac de re *vid.* Breve *Ad execrabile* Benedicti XIV. Et Pius IX societatem instituit contra blasphemias — *V. La bestemmia, avvertenze al popolo*. Torino 1856.

tur interdum, poterunt a mortali excusari, eo quod tunc blasphemiae istae impetu quodam naturali productae non sint perfecte voluntariae neque in se neque in causa, utpote retractata proposito illo efficaci. At non excusabuntur a veniali; quia adesse semper in blasphemante censetur advertentia aliqua: saltem confusa de malitia verborum, quae profert: neque ira ita ordinarie intellectum obtenebrat, ut nulla omnino remaneat advertentia ad blasphemiae malitiam.

Q. 5. *Quaenam sunt remedia adversus blasphemias?*

R. Duplicis sunt generis remedia: alia respiciunt *praeteritas* castigandas; alia *futuras* praecavendas.

Ad *prima* quod attinet, praeter consueta contra vitia omnia, nempe orationem, jejunium, eleemosynam, utiliter a Confessario injungetur, ut blasphemator toties ad pedes Crucifixi genuflectat et veniam efflagitet, vel toties aliquam Dei laudem aut orationem recitet, quoties lapsus est in blasphemias; etenim poena removet a culpa—Quoad *secunda* eidem praecipiatur, ut serio recogitet: 1. malitiam et gravitatem vitii, quod diaboli et damnatorum est proprium juxta illud de dracone infernali: *Aperuit os suum in blasphemias ad Deum* [1]; 2. quae et quanta irrogetur irreverentia Sacramentis et Sanguini Christi, dicente Chrysostomo: *Tanta est in blasphemia irreverentia erga sacra, quam si haec omnia pedibus conculcarentur;* 3. quod blasphemandi consuetudo est magis certum reprobationis et futurae infelicitatis signum: nam quemadmodum filii Dei divinis laudibus assueti eos addiscunt hymnos, quorum concentu delectabuntur in coelo: ita filii diaboli turpissima illa cantica addiscunt, quae maledicti eructabunt indesinenter in inferis [2].

Q. 6. *Quid Synodus Novariensis circa blasphemiam?*

R. Synodus Novariensis reservat *blasphemiam in Deum, vel Deiparam Virginem aut Sanctos, quae a duobus vel a pluribus audita fuerit, et blasphemiam haereticalem, nemine etiam audiente, prolatam.* Ubi notandum est discrimen inter blasphemiam simplicem et haereticalem; haec enim inducit reservationem Synodalem, etiamsi prolata sit nemine audiente (non loquimur de haeretica utpote Pontifici reservata): illa vero ad reservationem inducendam requirit, ut a duobus vel pluribus audiatur, cujuscumque sexus isti sint et conditionis; etiamsi pueri, si tamen humano modo adsint et doli capaces — Item reservatur blasphemia illius, qui jurat per falsos deos: non tamen factum licet execrandum, Dei nempe vel Sanctorum effigiem aut simulacrum conculcantis, vel dilacerantis. Tandem praecipitur, eos esse denuntiandos, qui ex habitu, pacatoque animo in blasphemias erumpunt [3].

Art. III.—De sacrilegio [4].

Q. 1. *Quid est sacrilegium et quale peccatum?*

R. Sacrilegium est *violatio rei sacrae*, sive *est rei divino cultui dicatae indigna tractatio.* Sic dicitur quasi *sacrilaedium*, seu lesio rei sacrae: nomine *rei* hic intelligitur etiam persona et locus, seu id omne, quod ad divinum cultum ordinatur. Est autem sacrilegium peccatum ex genere suo lethale, quia ex se gravem Dei injuriam semper involvit; et tanto graviorem, quo majorem sanctitatem obtinet res sacra [5]. Nil ergo mirum, si vel in hac vita Dominus gravem sacrilegis poenam inflixerit: sic Nadab et Abiu, qui ignem profanum desuper thuribulis imposuerunt, devoravit ignis egressus a Domino: sic Joas rex, qui thesauros templi temere surripiebat, a servis suis necatur: sic Baltbasar, qui vasis sacris abutebatur, a Domino corripitur: sic tandem Lysimachus, multis commissis in templo sacrilegiis, ante aerarium interficitur [6]. Hic duo notanda sunt: 1. ad sacrilegium non requirl, ut quis directe intendat res sacras

1 Apoc. 13.

2 V. Salvatori, *Istruzione pratica pei Confessori novelli*, § 21.

3 Pag. 24 et 316—Etiam lex civilis animadvertit in blasphemos, ut *cod. poen. Albert.* § 162, etc. quod tamen lege 5 julii 1854, temperatum est. Et *Cod. Austr. poen.* p. 1. § 107.

Ex Jure poenali Neapolitano die 5 Junii ad melius declarandum Art. 101 etc decernitur. 1° *La bestemmia, ossia l' empia esecrazione del nome di Dio e de' Santi, proferita in Chiesa aperta al pubblico culto, o in altri luoghi nell' atto di sacre o pubbliche funzioni, sarà punita con la reclusione. Senza tali circostanze la bestemmia in luogo pubblico sarà punita con la reclusione—2° La bestemmia si reputa pronunziata in luogo pubblico allorchè è proferita nelle strade pubbliche, nelle piazze pubbliche, nei caffè, nelle osterie, nelle cantine, ne' bigliardi, nelle spezierie, e in altri luoghi di abituali riunioni aperti nelle strade pubbliche o nelle pubbliche piazze.*

4 De sacrilegio uti est peccatum luxuriae. *vid. De peccatis.*

5 Potest tamen aliquando esse leve non solum ex inadvertentia, seu semiplena deliberatione; sed etiam ex parvitate materiae, ut si leviter percutiatur Clericus, si res parva ab Ecclesia surripiatur, *Roncaglia — V.* Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 32.

6 Lev. 10; II Reg. 12; II Paral. 26; Dan. 5; Mach. 2.

inhonorare, quod haereticorum est; sed sufficit quaevis indigna earum usurpatio, si deliberate fiat, quacumque de causa; 2. ut aliqua actio sit sacrilegium, debet res violari in eo, quo sacra est: unde si quis male loquatur de aliquo, qui votum castitatis habeat, istius detractio non induit naturam sacrilegii formalis: quia iste est sacer Deo tantum quoad corporis munditiem, non autem quoad famae integritatem.

Q. 2. *Quotuplex est sacrilegium?*

R. Cum tria sint objectorum genera, quae Deo sacrari, seu deputari possunt ad Dei cultum, nempe *persona*, uti Clericus; *locus*, uti Templum; *res aliae*, uti vasa sacra, imagines, etc.: hinc triplex distinguitur sacrilegium, *personale* si persona, *locale* si locus, *reale* si res violetur sacra Deo. Haec autem triplex species distincte est in Confessione aperienda; cum alia sit sanctitas loci, alia rei, alia personae.

1. *Personale* respicit violationem, sive indignam tractationem personae sacrae: persona porro Deo sacratur vel per sacram Ordinationem, vel per statum religiosum, vel per aliquam ejusdem participationem, quale esset v. g. votum simplex castitatis. Quae violatio tribus praecipue modis committi potest: 1. violentas inferendo manus in Clericum, vel Religiosum: 2. ecclesiasticos subjiciendo foro laicali, nisi per Concordata cessaverit hoc privilegium exemptionis et immunitatis; 3. luxuriose violando personam Deo per votum castitatis dicatam.

2. *Locale* respicit violationem loci Deo sacri, quae multipliciter potest evenire, nempe 1. violando Ecclesiae vel alterius loci sacri immunitatem, v. g fores effringendo, evertendo Altaria, bona eripiendo, vel hominem violenter sine permissione ab Ecclesia etiam interdicta et polluta extrahendo; 2. polluendo Ecclesiam modis in Rituali R. descriptis; 3. exercendo in Templo actionem profanam, quae vel natura sua, vel juris praescriptio adversetur loci sanctitati, uti sunt mercatus, publica convivia, ludi theatrales. Aliqua autem moderata deambulatio in Ecclesia, aut privata commestio etiam sine necessitate non videtur grave peccatum, si absit scandalum, clamor et contemptus. Hic pro loco sacro intelligitur quilibet locus ad divina officia, aut ad mortuos tumulandos destinatus a tecto ad solum, etiamsi interdictus et pollutus.

3. *Reale* est indigna tractatio rei sacrae distinctae a loco et persona. Res dicitur sacra *vel* quae sanctitatem producit, ut Sacramentum; *vel* quae sacrum significat, uti verba Scripturae; *vel* quae sacra repraesentat, uti imagines Sanctorum et caeremoniae sacrae; *vel* quae est Sanctorum particula, ut Reliquiae; *vel* quae ad cultum et Ecclesiae ornamentum pertinet, uti sunt bona ab Ecclesia jam possessa; *vel* quae ad ministrorum sustentationem deputata est, intellige cum s. Thoma, quae talis est natura sua, uti ecclesiasticum Beneficium [1]. Hinc sacrilegium reale est: 1. uti verbis Scripturae ad scurrilia, fabulosa, vana, adulatoria et similia: Tridentinum hanc usurpationem vocat *temeritatem* et *violationem Verbi Dei*, et eam per Episcopos puniri jubet [2]. 2. furari Reliquias, contradicente domino; 3. ad Sacrificium adhibere vasa sacra, corporalia, etc. enormiter immunda, vel permittere ut in pyxide corrumpantur particulae, etc.

An (quaeres) *omne furtum in Ecclesia sit sacrilegium?* — Legitur in jure Canonico: *Similiter sacrilegium committitur auferendo sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, sivè sacrum de non sacro* [3]. Dubium esse potest de furto rei, quae per accidens in ipsa Ecclesia reperiatur, ut si quis alterius crumenam vel horologium subtiliter in Ecclesia surripiat. Alii negant hoc furtum sacrilegium esse, ut Lugo et Lessius; quia nihil Ecclesiae interest de alterius crumena vel horologio. Sed alii probabilius affirmant cum Luraschi, Laymano, Elbel, Salmanticensibus, Filliucio, etc.; cum semper verificetur, quod talis furetur non sacrum de sacro [4].

Q. 3. *An vasa sacra, et vestes in usum profanum converti queant?*

R. Si res sacra totaliter immutari pos-

1 2, 2, q. 99, a. 3 — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 463.

2 *Sess.* 4. «Quoad ejusmodi lusus et facetias circa sacra, praecipue nos Sacerdotes cautos esse oportet. Prae reliquis in hac materia valet, quod aliquis ex ss. PP. ait: *nugae laicorum sunt in ore Sacerdotis blasphemiae*»: Stapf, § 227. Fragmenta autem librorum, in quibus verba sacra inscribuntur ad profanos usus adhibere sine contemptu non est sacrae Scripturae profanatio, nec proinde sacrilegium. Item de Sanctorum imaginibus non benedictis dicendum est.

3 Can. *Quisquis*, caus. 17, q. 4, c. 21.

4 Certum est autem sacrilegium non esse furtum in clausiris, vel in Oratorio domus privatae; esset vero furtum in Oratoriis xenodochiorum, etsi non benedictis ab Episcopo. Ita Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 39.

sit, atque ad communem materiam reduci, v. g. si calicem argenteum igne vel ferro reducamus ad communem massam argenti, utique ad usus profanos converti potest; quia amissione formae et benedictio amittitur, ac proinde illa res nihil externi retinet, quod indecens appareat—Secus si res non totaliter difformetur: hinc non licet ex veteri casula vestes profanas resarcire;sed casula illa est comburenda: ita docet s. Thomas [1]. Unde patet, non licere hujusmodi vestes ad usus profanos vendere, v. g. ad cartam conficiendam, aut oppignorare.

Q. 4. *Quaenam sunt poenae in sacrilegos?*

R. Sacrilegi jure Canonico varie olim puniebantur: nunc excommunicantur: quae poena ipso facto (et reservata) incurritur tantum a percussoribus Clericorum; a frangentibus Ecclesias simulque eas rebus sacris expoliantibus; a violantibus Ecclesiasticam immunitatem, nempe tributa imponendo, aut Ecclesiae bona usurpando, alienando, vel alienationem consulendo [2]. Contra Ecclesiarum aliorumque locorum sacrorum incendiarios excommunicatio probabilius non est reservata; nisi isti fuerint publice et nominatim denunciati [3]—Extra hos casus nulla habetur censura ipso jure sacrilegis adnexa, praeter perpetuam inhabilitatem ad Missae celebrationem contra abutentes Missae sacrificio ad sortilegia, ex Benedictio XIV (*R*).

In triplex sacrilegii genus animadvertit etiam *Codex Albertinus poenalis* [4].

Articulus IV. — De simonia

§ I.—*De simoniae natura et divisione.*

Q. 1. *Quid est simonia?*

R. *Nomen simoniae a Simone Mago acceptum est, de quo legitur Actorum 8° quod obtulit Apostolis pecuniam ad spiritualem potestatem emendam, ut scilicet quibuscumque manus imponeret, reciperent Spiritum Sanctum:* ita s. Thomas [5]. Definitur autem simonia a Theologis: *Voluntas emendi* vel *vendendi pretio temporali aliquod spirituale* vel *spirituali adnexum*. Unde tria ad ejus naturam necessaria sunt: 1 ut materia sit spiritualis, vel spirituali adnexa; 2. ut pretium sit temporale; 3. ut intercedat emptio, vel venditio: quae quidem necesse non est, ut executioni mandetur, sed sufficit ut malitiose tantum intendatur; voluntas enim peccatum facit, ideo dicitur *studiosa voluntas*.

Simonia grave peccatum est; nam graviter prohibetur a jure tum naturali, quod vetat omnino vendere rem impretiabilem; tum divino juxta illud: *Gratis accepistis, gratis date* [6]; tum ecclesiastico, ut constat ex toto titulo *de simonia*, in quo ea appellatur *execrabile flagitium*: tum civili communi [7]. Simonia opponitur Religioni; immo quaedam species sacrilegii est, cum sit indigna rei sacrae tractatio: opponitur justitiae, quia res spirituales sunt supra omne pretium. Immo et haeresis vocari solet a Canonico jure, non quidem proprie, sed late; vel quia qui illam exercet, primum haeresiarcam novi Testamenti imitatur, vel quia qui eam frequenter committit, haeresis suspicionem afferre solet, et poenas aliquo modo similes meretur. Merito ergo ait Paschalis Papa: *Simoniacos comparandos esse Judae proditori, qui Judaeis Dei occisoribus Christum vendidit: et omnia crimina ad comparationem simoniacae haeresis quasi pro nihilo reputari*.

Q. 2. *Quid significat in simonia illud* emendi, *vel* vendendi?

R. Illud *emendi* vel *vendendi* in simonia significat quomcumque contractum onerosum, sive voluntatem alterum obligandi ad dandum spirituale pro temporali aut

1 P. 3. a. 3. ad. — V. Benedictus XIV, *Notif.* LII.
2 Cap. *Si quis suadente* 17; cap. *conquesti* 22 de sent.; Gregorius XIV, Bulla *Cum alias;* Bulla *Coenae;* Pius V, Bulla *Admonet nos*; Tridentinum. sess. 22, cap 11 de R.
3 Cap. *Tua nos* 19 *de sent. excomm.*
4 Art. 139 et seqq. V. lex 3 julii 1854.
In hoc triplex sacrilegii genus animadvertit etiam Jus poenale Neapolit. Art. 92. et Decretum 7 Maji 1821, sacrilegos puniendo poena ergastuli, vel mortis pro circumstantiarum varietate.
5 2. 2. q. 100 — V. *Bibbia* di Vence. vol. VI, *Dissertazione* sopra Simone il Mago — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 49.
6 Matth. 10.
7 L. *Si quamquam* 31 Cod. *de Episc. et Elect.* Inauditum ac recens hujus gravissimi sceleris exemplum exhibent Protestantes, ut refert Diar. *Civ. Cat.* ser. 2. v. II. p 217: « La *Direzione spirituale* del popolo di Spettisburg-Charton-Marshal fu venduta all' asta pubblica da' sigg. Smith e figlio. Il banditore annunzio che il titolare ottuagenario cagionevole di salute volea ritirarsi dalla cura delle anime, vendendola però al miglior offerente. La rendita del beneficio è di 621 lire sterline. Messa all' incanto, la prima grida fu di 3000, crebbe bel bello a misura del vario zelo dei pretendenti ministri, finchè il zelantissimo ebbe comperata la *direzione spirituale* al prezzo di 5530 sterline, ossia 138, 750 fr. E poi dicasi che i protestanti non bruciano di sagro fuoco, avidi come sono di comperare a tanto prezzo il campo dei loro apostolici sudori! »

vicissim; tota enim simoniae malitia sita est in irreverentia, quae committitur dum res spirituales instar temporalium aestimantur et contractibus subjiciuntur. Hinc simonia non erit, aliquod temporale gratis alteri tradere pro Beneficio ecclesiastico jam accepto. Neque spirituale cum spirituali permutare, puta Missa cum Rosario; nam res ejusdem ordinis bene invicem aestimantur.

Quid (dices) *si quid temporale tradatur pro omissione rei spiritualis?* Si detur quid temporale pro omissione rei spiritualis, quam quis tenetur ponere vi potestatis spiritualis, uti est v. g. omissio absolutionis, est simonia; cum vendatur exercitium rei spiritualis pro temporali[1]: *Correctio,..est spiritualis actus;... unde simoniam committit qui pecuniam accipit, ut peccatum quod tenetur credere aut punire, non revelet, nec puniat,* ait s. Thomas[2]. Idem dicendum, si ob tuam omissionem culpabilem alter spirituale consequatur: tunc enim omissio illius actus ultimo resolveretur in actum ipsum; esset si quis ideo consequatur Beneficium ecclesiasticum, quia tu pecunia motus cessas contra ipsum prosequi justam accusationem. Si vero rem spiritualem omittere pendeat tantum a libertate, poterit turpe peccatum esse, non tamen simonia; cum nihil sacrum tunc vendatur, sed solum usus liberi arbitrii, ut esset omissio orandi, celebrandi, etc.

Q. 3. *Quid sibi vult vox illa* pretio temporali *in simonia?*

R. Vox illa *pretio temporali* in re simoniaca indicat munus quodcumque temporale, quod s. Thomas revocat ad *munus a manu;* ad *munus a lingua*; ad *munus ab obsequio.*

1. *Munus a manu* est pecunia, seu bonum quodcumque temporale pretio aestimabile: sic v g. esset munus a manu in me, si darem aliquam rem spiritualem cum pacto, ut alter remittat mihi debitum; vel ut solvat pecuniam licet alias mihi debitam; vel etiam ut mutuam eam suppeditet in futurum; spiritualia enim gratis et sine ullo respectu ad temporalia danda sunt juxta illud Christi: *Gratis accepistis, gratis date*; si secus, simoniacum est.—Item simonia est, si detur alicui Beneficium ecclesiasticum cum pacto, ut subeat aliquod novum onus, licet spirituale, quod prius ipsi Beneficio adnexum non erat: puta onus docendi, canendi, pluries celebrandi, aut diverso loco ab eo, de quo loquuntur Beneficii tabulae; ratio est, quia ex jure Canonico omne pactum in Beneficiis ecclesiasticis superadditum uti simoniacum habetur: imo vel ipsa permutatio spiritualis, quae in aliis rebus spiritualibus permitti potest (sic licita esset pactio: *Nunc applico pro te Missam, ut mane applices pro me*), haec inquam commutatio in re beneficiaria vetita est Canonico jure: unde sine licentia non liceret mihi permutare Beneficium quod ego possideo, cum Beneficio quod alter possidet[3].—Attamen si ab Episcopo una cum Capitulo Beneficio ecclesiastico vacanti imponatur novum aliquod onus honestum, v. g. infirmis assistendi, bene sustinetur in jure[4].

2. *Munus a lingua*: hoc nomine intelliguntur laudes, favores, intercessiones, etc; quia haec quoque solent in communi hominum sensu aestimari. Sic esset v. g. munus a lingua in Episcopo, si Beneficium alicui conferret, ut ab eo laudibus exornetur ac favoribus afficiatur, vel ne illius odium incurrat; quia vitatio ac fuga mali quod timetur, est temporale et pretio aestimabile. Vel etiam si dicat: *Non conferam tibi Beneficium, nisi talis me roget:* conferret enim motus favore humano, qui aestimabilis est. Secus esset, si simpliciter conferret Beneficium ad preces alterius, sed nullo habito respectu ad favorem humanum acquirendum; tunc enim nulla interveniret venditio rei spiritualis pro temporali.

3 *Munus ab obsequio* est omne, quod pertinet ad servitutes, quae exhibentur ad finem obtinendi quidpiam spirituale: sic munus esset ab obsequio, si Praelatus Beneficium ecclesiasticum famulo, vel famuli filio conferret, ut gratis sibi serviat; vel ut ejus famulandi munus sic compensetur. Pariter Clerici, qui temporaliter inserviunt Episcopo expectantes pro retributione aliquid spirituale, simoniaci sunt: secus si serviant in spiritualibus v. g. in munere praedicatoris; nam *ecclesiasticis utilitatibus desudantes ecclesiastica dignum est remuneratione gaudere*[5]. Et Apostolus habet: *Qui bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent*[6]. Dicunt etiam communissime Salmanticenses cum

1 *Decr.* Greg. l. V, t. III. *de Simon.* c. 14 *nemo Presbyt.*
2 In 4, d. 25, q. 3, a. 2, q. 11.
3 Ex c. *Quam pio* 2, caus 1, q. 2.
4 C. *Significatum* de praeb.
5 C. *Eccles.* 67, c. 12, q. 2.
6 I Tim. 3.

Cajetano, Laymano, Suarez, Toleto, etc. contra paucos, simoniam non esse, siquis inserviat Episcopo primario ad captandam ejus benevolentiam, secundario ad obtinendum Beneficium, ut nempe sic Episcopus factus benevolus gratis Beneficium conferat [1]. Verum hoc valde periculosum est, imo si alius titulus deest, recte supponitur intentio saltem virtualiter simoniaca.

Q. 4. *Quid intelligitur nomine* rei spiritualis *in simonia*, *et nomine* spirituali adnexum?

R. Nomine *rei spiritualis* in simonia intelligitur omne, quod vel ex se, vel ex institutione Dei aut Ecclesiae pertinet ad salutem animae, atque ad ordinem honorum spiritualium. Alia porro sunt spiritualia *in se ipsis et formaliter*, uti dicunt v. g. dona Spiritus Sancti et gratia sanctificans; alia *causaliter*, quatenus nempe sunt causa donorum spiritualium, v. g. Sacramenta et Sacramentalia; alia *effective*, quae a causa spirituali procedunt, ut dispensationes votorum, etc.

Per illud vero *spirituali adnexum* in simonia intelligitur quidquid cum re spirituali conjungitur. Temporale autem potest spirituali adjungi: 1. *antecedenter*: et est quod ordinatur ad spirituale, uti v. g. sunt vasa sacra; quae ordinantur ad Sacramentorum usum; 2. *concomitanter*; et est quod intrinsece conjungitur cum re spirituali, quod proinde ab ipsa separari non potest, v. g. labor corporalis, qui necessario insumitur in Missae celebratione; 3. *consequenter*: et est cum praesupponitur aliquid spirituale tanquam causa et radix: sic jus percipiendi reditus ecclesiasticos, praesupponit officium ecclesiasticum uti sui causam atque radicem—Porro per se licitum est vendere temporale, quod *antecedenter* adnexum est spirituali, ut argentum calici; nam illa res semper retinet suum valorem intrinsecum a re spirituali independentem. Hinc in jure Canonico legitur: *Si* (Ecclesia) *habet superflua vasa... integra vel aliis locis venerabilius oblata dentur, vel conflata cuilibet aliis vendantur* [2]: Nulla tamen in praetio debita ratione consecrationis. Diximus *per se*; jure enim Ecclesiastico excipitur Beneficiorum commutatio, Chrisma, Oleum benedictum et Caemeterium, etc. — Quae vero sunt adnexa spirituali *concomitanter*, nequeunt vendi: secus res spiritualis venderetur; cum sint ab ea inseparabilia, sine quibus neque res ipsa subsistat: hinc tempus, quod necessario insumitur ad confectionem Sacramenti, non est pretio aestimabile—Pariter nec ea, quae *consequuntur* rem spiritualem, vendi possunt; quod enim est adnexum consequenter alicui rei, rem ipsam supponit, et se habet veluti illius accessorium: si ergo principale nequit vendi, neque quod ex illo necessario sequitur. Hinc simonia est vendere jus vivendi de bonis monasterii: cum id sit necessario adnexum consequenter professioni. quae spiritualis est.

Q. 5. *Quomodo dividitur simonia*?

R. Simonia vel consideratur ratione modi, quo committitur: et alia est mentalis, alia conventionalis, alia realis, alia confidentialis. Vel ratione juris, quo prohibetur: et est juris divini et humani.

1. *Simonia mentalis* est, cum quis dat temporale animo alterum obligandi ad reddendum sibi spirituale, aut e converso, quin tamen ullum exprimatur pactum exterius: ideoque includit quidem actionem vere externam, sed exterius non apparet intentio, qua actio illa procedit. Sic simoniae mentalis reus esset qui Episcopo praestet famulatum ex intentione obtinendi Canonicatum.

2. *Conventionalis* est, cum extat pactum explicitum: v. g. si quis de praestando famulatu conveniret cum Beneficii patrono, addito pacto expresso, ut ad idem Beneficium suo tempore nominetur. Si pactum a neutra parte sit executum, dicitur *pure conventionalis*: si ab una tantum parte, *conventionalis mixta*, quia participat aliquid de reali.

3. *Realis* est, cum pactum ipsum per reciprocam rei spiritualis et temporalis traditionem executione donatur, v. g. si

1 Quo in casu nullum intervenit pactum neque implicitum, aut aequivalens; nullaque intenditur compensatio, neque ulla proprie dicta intentio directe obligandi donantem adest, quod quidem omne damnatum esset ab Innocentio XI sub propositione 45, uti notale et explicat Viva—Nec etiam damnandus de simonia Episcopus, qui Beneficium confert Clerico in recognitionem gratitudinis ob praestitum obsequium: quia, ut ait Suarez, non dat tanquam determinate debitum. Et quodcumque Beneficium licet maneat gratuitum, de se tamen semper natum est ad extinguendam obligationem gratitudinis antea contractam. Hinc in cap. *Tua nos* 34 Pontifex de eo qui bona sua offerens Ecclesiae admitti petebat in Canonicum, respondit: *Si pure et sine pacto vel conditione qualibet offerat, rogans humiliter: ut in Canonicum admittatur, hujusmodi receptio fieri potuit absque scrupulo simoniacae pravitatis.*

2 *Hoc jus* 2. § 1, c. 10. q. 2.

nominatio ad Beneficium in allato exemplo pro famulatu jam praestito contigerit.

4. *Confidentialis* est quae consistit in Beneficiorum ecclesiasticorum provisione, si fiat tamen quatuor sequentibus modis: 1. *per accessum*, cum nempe quis v. g. volens procurare Beneficium alicui per aetatem actu incapaci, illud confert alteri sub conditione, ut istud resignet primo, ubi fuerit capax; 2. *per ingressum*, si Beneficium collatum, sed nondum possessum quis resignet cum pacto ut in ipsum Beneficium ingrediatur idem resignans, si alter moriatur aut illud dimittat; 3. *per regressum*, cum nempe quis Beneficium a se possessum resignat alteri ea conditione, ut provisus resignet idem Beneficium resignanti aut alteri tempore convenienti; 4. *per pensionem*, quando quis procurat alteri Beneficium sub pacto expresso vel tacito [1], ut hic sibi vel alteri a se designando omnes Beneficii fructus, vel eorum partem tribuat, aut pensionem ex eo persolvat. Sed necesse est, ut accessus, ingressus, regressus et pensio cadat super idem Beneficium, ut habeatur simonia confidentialis; secus erit solum conventionalis aut realis [2].

5. *Simonia juris divini* est quae prohibetur jure divino ob intrinsecam sui malitiam, quando scilicet pro temporali datur res vel in se, vel ex Christi institutione spiritualis: uti gratia sanctificans, Sacramenta et Ordines sacri.

6. *Simonia juris humani* dicitur quae non est intrinsece mala, sed solum mala est, quia ab Ecclesia prohibetur ob reverentiam erga res sacras; lex enim habet vim efficiendi ut suum objectum sit materia illius virtutis, ex cujus motivo fertur, uti recte notat Antoine. Sic Communio facta ab homine non jejuno sine causa excusante, est sacrilegium; quia Ecclesia ex motivo reverentiae vetuit sumptionem cujuscumque rei per modum cibi vel potus ante Communionem. Talis est etiam permutatio Beneficiorum ecclesiasticorum inter se, in quibus non habetur nisi prohibitio Ecclesiae; cum aliunde servetur in illis aequalitas rerum commutando spirituale cum spirituali.

Q. 6. *An possit in simonia dari materiae parvitas?*

R. Si agitur de simonia juris divini, sententia communis est nullam dari materiae parvitatem; quia gravis semper est in res sacras irreverentia easdem aestimare instar rerum temporalium, et utpote tales contractibus subjicere. Hinc d. Petrus Simonem magum criminis hujusmodi reum sic vehementissime increpat: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri!* quae verba indicant piaculum valde infandum. Ideo simonia juris divini non potest esse venialis ob materiae parvitatem, sed tantum ob imperfectionem actus, aut ignorantiam.

Si vero sermo sit de simonia juris humani tantummodo, admittenda est materiae parvitas cum Croix ac Navarro; qnia quando nec accipitur nec datur praecise temporale pro pretio rei spiritualis, sed traditio vel acceptio prohibetur dumtaxat ad cavendam simoniae labem, non fit injuria rei ipsi spirituali, sed peccatur tantam contra Ecclesiae praeceptum, in quo omnes materiae parvitatem admittunt [3].

Q. 7. *Quot modis committitur simonia juris Divini?*

R. Simonia juris divini committitur praesertim: — 1. dando aliquid temporale tanquam pretium rei spiritualis: ita Simon Magus pecuniam offerebat pro donis Spiritus Sancti. Sic esset simonia juris divini aliquid temporale dare vel accipere uti pretium Sacramentorum, sacramentalium, sacrarum Reliquiarum, vel pro quavis potestate spirituali Ordinis aut jurisdictionis, v. g. pro applicanda Indulgentia, pro divinis officiis, concione pronuncianda, etc.; — 2. dando spirituale principaliter ob temporale, vel contra: esset v. g. si Titius avarus donaret ingentem summam Sempronio qui ad Beneficium nominare debet; esto quod videatur liberalis donatio; at considerata qualitate personae donantis quae est avaritiae dedita, ac qualitate rei donatae quae apta est ad mentem alterius pervertendam, si postea fere statim Beneficium detur, merito censetur datum ex simoniaca intentione, id est principaliter ob pretium temporale [4]; — simonia est juris

1 Certe tamen nulla esset simonia fundare Beneficium ea conditione, ut fundator aut filius aut nepos eodem primo instituatur: ex Benedicto XIV, *Notificatione* xcv.

2 Probabilius non esset simonia confidentialis si resignatio fiat sub spe tantum pensionis; nam in jure ulla talis non damnatur, nisi, quae fit cum pacto sive expresso sive non. Liguori, *Op. Mor*, 1, III. n. 86.

3 V. Liguori, *Opus Mor*. I. III, n. 51.

4 Quare merito ab Innocentio XI damnatae sunt istae nn. 45 et 46 pro, o itiones: 1. *Dare temporale*

divini promittere, dare vel accipere temporalè aestimabile pro ipsa collatione, electione, praesentatione, confirmatione ad ecclesiasticum Beneficium; commutatur enim res temporalis cum spirituali. Item illud permutare cum pensione pure laicali, licet Pontifex ut supremus dispensator, praescindendo a mutatione, possit a Beneficio partem fructuum detrahere. Item vendere jus percipiendi fructus: nam cum tale jus essentialiter detur ob officium spirituale, ab illo nequit dividi.

An (quaeres) *vendi possit jus praesentandi ad ecclesiasticum Beneficium* [1]? Si tale jus est affixum rei, vendita re, jus transfertur simul cum re in emptorem [2]; sicuti etiam transferri potest donatione aut titulo haereditario. Extra hos casus vendi nequit tale jus patronatus ecclesiastici sine simonia de jure humano [3]: hinc est simonia, si patronus vendat pluris rem ratione talis juris, vel imponat praesentato, v.g. ut suis expensis litem sustineat, et probet jus ad illum patronum spectare [4]—An vero venditio talis jurispatronatus sit vetita etiam jure divino, affirmant Lessius, Layman, etc.; quia hoc jus est quid spirituale, cum procedat a potestate jurisdictionis ecclesiasticae. Negant vero Sanchez, Sylvius, Sotus et alii; quia potius tale jus est quid temporale, cum sit temporalis favor concessus ab Ecclesia, quatenus ipsa exercet potestatem, non jam jurisdictionis, sed politicam, eminenter in illa contentam, ad quam spectat favores temporales distribuere [5].

Quid de illo, qui Beneficium ecclesiasticum confert ob carnalem affectionem, nempe ob parentelam?—Iste simoniacus non est, nisi conferendo intendat bonum aliquod sibi, vel familiae inde obventurum. v. g. ut ditescat. Ait enim Angelicus: *Si aliquis aliquid spirituale alicui conferat gratis propter consanguinitatem vel quamcumque carnalem affectionem, est quidem illicita et carnalis collatio, non tamen simoniaca, quia nihil ibi accipitur: unde hoc non pertinet ad contractum emptionis et venditionis, in quo fundatur simonia* [6].

Quid vero de illo, qui dat eleemosynam pauperi, ut pro se oret?

Hic simoniacus non est: imo ordinem sequitur divinae Providentiae, quae vult, ut faciamus nobis amicos de divitiis [7]. Neque intendit sic orationes emere; sed tantum *per gratuitam beneficentiam pauperum animos provocare ad hoc, quod pro eo gratis, et ex charitate orent*, ut ait Angelicus [8]: nempe dat simpliciter ad alliciendum ac quasi ratione stipendii. Hoc sensu licet alicui promittere donum in spiritualem ejus utilitatem, v. g. si Missam audiat, si Sacramenta suscipiat, si Monasterium ingrediatur; quia haec est simplex donatio sub conditione, quae danti nihil proficit, et nullum accipienti addit onus; nempe enim adstringitur ad ea facienda, sed optio illi datur. Si secus esset vel ipse Deus simoniacus est, qui etiam temporale praemium nonnunquam bene operantibus promittit. Sed esset simonia, si alicui simpliciter imponeretur obligatio, vel conditio esset de praestando aliquid in utilitatem dantis; adesset enim quaedam commutatio.

Ex his colligitur simoniaca non esse legata, aut eleemosynas pro Missarum celebratione datas; quia iis neque implicite neque explicite intenditur commutare spirituale cum temporali; sed quae leguntur, vel eleemosyna traduntur, sunt ad Ministrorum sustentationem ipsis debitam ex Christi praecepto, quid vult ut operarius habeat mercedem suam: non autem sunt pro ipsis operibus spiritualibus, quae legato vel aliter percipiuntur. Hinc a Martino V. illa Wiclefi propositio utpote nimis generalis damnata est: *Omnes sunt simo-*

pro spirituali non est simonia, quando temporale non datur tanquam pretium, sed dumtaxat tanquam motivum conferendi, vel efficiendi spirituale, vel etiam quando temporale sit solum gratuita compensatio *pro spirituali, aut contra*: 2 *et id quoque locum habet, etiamsi temporale sit principale motivum dandi spirituale, imo etiamsi sit finis ipsius rei spiritualis sic, ut illud pluris aestimetur, quam res spiritualis.*

1 Hoc jus quoad honores et subventiones, quae patronia debentur, bene vendi potest; quia quoad illa non dicitur spirituale.

2 S. Thomas, 2, 2, q. 100. a. 4.

3 C. *de jure*, et c. *praeterea* de jurep.

4 Dicunt Salmanticenses: quod vertente litigio circa jus patronatus, potest apponi conditio, ut si intra tot menses praesentatus praesentationem suam non fuerit prosecutus, patronus possit alium praesentare; quia tunc ille remanet in sua libertate, nec obligatur ad probandum jus patroni pro illo, sed pro se, si voluerit consequi Beneficium. Verum in hoc magnum periculum est, quod nempe virtualiter vendatur talis praesentatio pro expensis, quae de jure a patrono fieri debebant.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 71.

6 2, 2, q. 100, a. 5.

7 Luc. 16.

8 2. 2. q. 100, a. 5; et in 4, d. 25, q. 3, a. 2—Unde non obstaret, si quis, semel voluntarie peracta optione, ad sua promissa praestanda juramento se adstringeret, v. g. ad Missam audiendam. ad orandum, etc.; cum enim res licita sit, poterit juramento firmari.

niaci, qui se obligant orare pro aliis, eis in temporalibus subvenientibus [1].

Quid (ades) *resolvendum, si quis promittat pecuniam in eleemosynam pauperibus erogandam, si tu illi oblinebis Beneficium?* — Salmanticenses cum a simonia excusant, si pecuniam omnino gratis tribuat et in eleemosynam, quae est titulus excusans largitionem a simonia [2]. Simonia nempe in eo consistit, quod detur temporale in pretium rei spiritualis; quando ergo datur aliis titulis honestis, ut in stipendium laboris, in sustentationem, in gratiarum actionem, simonia non committitur: unus porro ex legitimis titulis est eleemosyna, et hanc unice respicit illa promissio [3] — Simoniacus tamen esset qui alteri Beneficium procuraret ea intentione, ut sibi tanquam pauperi fructus superflui dentur; nam esto quod isti fructus sint jam pauperibus distribuendi; attamen quod debeantur tali pauperi est onus superadditum ideoque simoniacum.

Quid de eo, qui dat mediatori pecuniam ut sibi Beneficium obtineat? Vel pecunia datur pro labore a mediatore suscipiendo, aut damno subeundo seu lucro amittendo. Vel pro mediatione ipsa, et cum pacto, ut intercedat ad Beneficium illud sibi obtinendum. Si 1. non erit simonia, si pecunia sit labori proportionata; quia haec remote se habet ad consecutionem rei spiritualis [4]. Si 2. simonia erit; nam licet daretur temporale immediate pro temporali, uti est illa mediatio, attamen intenditur spirituale; *Sic enim per pecuniam*, ait Angelicus, *pararet sibi viam ad rem spiritualem obtinendam* [5].

Q. 8. *Quot modis committitur simonia juris humani?*

R. Sequentibus modis committitur simonia juris humani:

1. Beneficia commutando, in alterius favorem resignando, in iis paciscendo, transigendo, vel pensiones licet spirituales reservando sine licentia [6]. Ratio est periculum, ne fiat intuitu rei temporalis.

2. Aliquid dando vel accipiendo occasione, qua fit examen pro Parocho eligendo ex Tridentino [7]: quod quidem Concilium prohibuit sive detur et accipiatur ante, sive post examen: et merito id statuit ad amovendum omne humanae affectionis periculum in examinatoribus. Diximus *occasione, qua fit examen*, seu occasione examinis; nam pro examine ipso aliquid dare vel accipere, et illud nempe prospere cedat, esset simonia juris divini.

3. Aliquid accipiendo etiam sponte oblatum *occasione collationis Ordinis, vel literarum ad Ordinem ipsum; vel etiam primae tonsurae*: ex Tridentino [8]. Verum s. Congregatio 8 oct. anno 1678 permisit Episcopis, ut candelam reciperent, et mappam a presbyterandis; imo eadem Congregatio deputata ab Innocentio XI taxavit etiam emolumenta, quae exiguntur pro dimissoriis et testimonialibus etc.

4. Vendendo vel emendo officia procuratoris, sacristae, occonomi, defensoris Ecclesiae [9]: quod quidem prohibitum est intuitu Religionis.

5. Vendendo partem caemeterii [10]: et erit simonia juris divini, si vendatur uti

1 Recte observat Neus, non inquietandos esse simplices, qui probos homines imitantes aliquid temporale pro spirituali accipiunt, quamvis ob ignorantiam legitimos discernere non valeant titulos. Sic cantores, sacristae et parvuli Missae servientes aliquid tuta conscientia percipiunt, licet explicare nequeant qua ratione id legitime faciant — Qui promissionibus vel praemiis pueros allicit ad catechismum et Confessionem, non reputandus est simoniacus; quia temporale non dat, uti patet, tanquam spiritualis pretium, siquidem ipse nihil recepit. A simonia excusatur Parochus, qui pinguiorem Parochiam desiderat vel eligit, consentiente Episcopo, ut ampliorem habeat sustentationem pro se et pauperibus, et melius evangelizet; quia reipsa non fit commutatio temporalis pro spirituali. Sed non laudandus est; et certe vituperandus, si lautiorem vitam vel fortunae suae aut familiae augmentum quaerat: imo a simonia mentali saepe excusari non potest. Hoc sedulo attendat.

2 Alii tamen difficulter id excusant; quia, inquiunt, est verum pretium temporale pro spirituali obtinendo inani nomine eleemosynae velatum.

3 Imo licet periculosa res sit, ex Angelico tamen simonia non est, siquis v.g. eleemosynas monasterio eroget, ut facilius, sed ex gratitudine in illud admittatur (2, 2, q. 100 *a.* 3); nam nullo jure prohibetur bene mereri omni modo honesto de eo, qui potest nobis aliquando benefacere. Neque tunc tribuens obligat ad aliquid determinate, sed vult tantum illam generalem obligationem inducere, quae necessario sequitur ex quolibet obsequio.

4 « Nec etiam esse simoniam (licet sit periculosum) dicunt Salmanticenses cum Bonacina, Palaus, Azor, Sanchez, Filliucius, etc. si des alicui pecuniam, ut tua merita simpliciter Episcopo proponat; quia ad simoniam requiritur, ut obtentio rei spiritualis sit immediatus finis praestationis pecuniae. Non autem sufficit, quod sit quid consequens ex alio immediato, nullam habens connexionem cum illo, uti dicunt Salmanticenses cum Suarez, Navarro et Garcia. Sed valde timendum est, ne alter relinquat officium informantis et officium sumat intercedentis ». Ita s. Alphonsus, *Opus Mor.* l. III, n. 64.

5 2, 2, q. 100, a. 2.

6 C. 4 *de sim.*; c. 5 *de rer. perm.*; c. 8 *de trans.*, c. ult. *de part.* — V. Benedictus XIV, *Notificationibus* XCIII et XCV.

7 Sess. 24, c. 18 *de R.*

8 Sess. 21, c. 1 de Ref. — *Vid.* Pavone, *La luce fra le tenebre*, § 164.

9 C. *Salvator* 2, caus. 1, q. 3.

10 C. 13 et 14 *de sepul.*

locus sacer. Post tamen emi jus sepulchri, ut quis in tali loco sepeliatur; quia non venderetur sepultura ne ratione quidem terrae, sed pretium exigeretur ratione oneris alios ibi non sepeliendi. Quod quidem est quid temporale: et usus probat [1].

6. Vendendo oleum benedictum; vel sacrum Chrisma etiam secundum suam speciem physicam [2]. Usus tamen in aliquibus Ecclesiis cathedralibus invaluit, ut aliquid ab Ecclesiis particularibus accipiatur pro compensandis sumptibus factis in materia comparanda.

7. Exactio pecuniae pro admissione in Religionem ratione sustentationi, nisi vel lex vel consuetudo vel tenuitas monasterii excuset [3]. Imo loquendo de Sanctimonialibus, cum s. Conc. Congregatio experientia didicerit nullum monasterium reperiri adeo opulentum, quod pluribus incommodis non sit obnoxium, amplexata est s. Caroli decreta, quibus a singulis indiscriminatim Monialibus statuitur tradendam esse dotem. Unde satis est Episcopo, si modum imponat sumptibus fieri solitis occasione ingressus, etc., uti monet Benedictus XIV [4].

§II.— *De poenis quibus simonia punitur.*

Q. 1. *An omnes simoniae species in jure puniantur?*

R. Certum est 1: nulla poena in jure puniri simoniam *pure mentalem*; quia culpae mere internae legibus Ecclesiae non subjiciuntur, vel certe ab ea non puniuntur: quapropter eo in casu *sufficit*, ait Gregorius IX, *per solam poenitentiam suo satisfacere Creatori* [5]; — 2. nullum pariter incurri poenam ob simoniam *pure conventionalem*; nam jura loquuntur de jam actu commissa, et effectu completa. Immo in communiori et probabiliori sententia non incurritur poena neque ob *conventionalem mixtam*, quando nempe fuit quidem traditum pretium temporale, sed non res spiritualis; nam sine hac actus non est completus. Et hunc esse Curiae stylum testantur Navarrus aliique, nempe non judicandi incursas poenas, nisi ex utraque parte completa simonia; — 3. puniri simoniam tum *realem* in Beneficiis, seu completam ex utraque parte, et conferentis. Beneficium et dantis pecuniam, quamvis ea occulta sit, et non integre solutum pretium conventum, sed tantum pars pretii data sit; tum *confidentialem*, etiamsi non sit ex utraque parte completa: ad hanc enim satis est, si Beneficium detur ea conditione, ut dimittenti aut alteri adsignetur, vel fructus illius solvantur, et ea intentione recipiatur; quamvis accipiens promissionem suam nondum implere coeperit. Item poenae canonicae incurruntur etiam per simoniam commissam sive pro ingressu in Religionem, sive pro collatione et susceptione Ordinum [6]. Extra hanc materiam nulla censura: hinc in Sacramentorum aut Sacramentalium et similium administratione simoniam committere erit quidem gravissimum peccatum; sed nulla erit poena positiva [7].

Q. 2. *Quaenam poenae contra simoniacos in Beneficiis?*

R. Praenotandum per beneficium in hac materia intelligi tantum Beneficium ecclesiasticum, quocumque nomine appelletur [8]. Hinc: 1. non veniunt Officia inquisitoris, vel legati, vel cujuscumque habentis jurisdictionem spiritualem ad tempus, ut Vicariatus Episcopi, officium procuratoris rerum Ecclesiae, etc; quia Beneficia non sunt, quamvis jure positivo sit prohibitum sub simonia ea vendere, quia sunt officia ecclesiastica; 2. neque veniunt Coadjutoriae Beneficii, quae nihil aliud sunt, quam quaedam facultates exercendi officium proprietarii, etsi concedantur cum futura successione; 3. neque Vicariae amovibiles ad nutum, aut Capellaniae non collativae seu puro laicales; nam ecclesiastica Beneficia non sunt. Imo nedum incurratur aliqua poena, absque ullo simoniae reatu possunt vendi; cum neque officia ecclesiastica sint; quamvis enim ha-

1 Idem est, si plus exigatur ad deferendam crucem argenteam pro ferrea; non enim est majoris benedictionis una prae alia; sed hac honor mundanus est, qui potest vendi.

2 C. *Dictum* 150. e. 1. q. 1, et c. 16 *de simon.*

3 C. 18 et 40 *de sim.*

4 *De Syn. Dioec.* l. XI, c. 6; et *Notificatione* XXIX.

5 Cap. ult. l. III. I. V *Decretal.* — V. q. Thomas, 2, 2, q. 100, a. 6 — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 105.

6 An vero poenae incurrantur, si simonia sit tantum de jure ecclesiastico, et expresse lex ecclesiastica id non statuat, alii affirmant; quia jura generice loquuntur. Alii non minus probabiliter negat; quia jura quae poenam imponunt, sunt odiosa, ideoque restringenda: et revera de sola simonia juris divini loquitur *Extrav.* 2 *de simon.* Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 108.

7 Extravag. 1 *Cum detestabile de simon.*; et Bulla *Intolterabilis* Pii V.

8 *Extravag.* 2 *de sim.*

beant onus spirituale adnexum, non tamen referunt ecclesiasticam institutionem; porro ubi verba legis non conveniunt, neque ejus dispositio locum habet; et ita tertio Romae judicatum fuisse refert Gonzales [1] — Hisce nunc positis, en poenae ob simoniam in Beneficiis Ecclesiasticis :

Primo: poena contra simoniam realem in Beneficiis sunt ex Constitutione s. Pii V: 1. *excommunicatio*, quae incurritur ipso facto etiam a cooperatoribus, et est Pontifici reservata; 2 *nullitas* electionis, praesentationis et canonicae institutionis, ita ut sic promotus et institutus nequeat fructus Beneficii facere suos ; 3. inhabilitas perpetua ad idem Beneficium obtinendum [2]— *Secundo:* propter simoniam confidentialem sive completam sive incompletam ultra poenas impositas adversus realem, ex Decreto *Cum primum* s. Pii V, incurritur etiam privatio Beneficiorum omnium antea etiam obtentorum; non tamen probabiliter ante sententiam saltem criminis declaratoriam. Si tamen simonia sit commissa ab ipsis examinatoribus synodalibus, qui nempe occasione examinis ad Paroeciam aliquid recipiant, ipsi privantur ante omnem sententiam Beneficiis jam obtentis ex Tridentino, adeo ut *nequeant a simonia absolvi, nisi dimissis Beneficiis* [3]. Beneficium autem per confidentiam collatum et acceptum, manet Sedi apostolicae reservatum.

An (quaeres) *committat simoniam et poenas incurrat qui obtinet Beneficium per fictam pecuniae promissionem non impletam?*—Iste reus est peccato simoniae, quatenus cooperatur ad simoniam collatoris; sed probabilius ipse per se directe simoniam non admittit, etsi graviter peccet; cum non interveniente voluntate se obligandi ad promissionem) non adsit vera emptio, quae ad simoniam requiritur. Quoad poenas vero puto cum Croix eum illas non incurrere, cum desit simonia utrinque completa [4].

Q. 1. *Quaenam sunt poenae adversus simoniacos in Ordine, vel in ingressu Religionis* ?

R. Ad 1: Poenae adversus simoniacos in Ordine sunt contra ordinantem; contra mediatores et praesentatores; demum contra ordinatum [5].—Quod pertinet ad *ordinantem*, ex Constitutione *Sacrum* Sixti V: 1. est ipso jure suspensus tum a collatione Ordinum etiam primae tonsurae, tum ab executione pontificalium ; 2. est interdictus ab ingressu Ecclesiae : et si interdictum violaverit, praeter irregularitatem suspenditur etiam ab Ecclesiae regimine, et privatur perceptione fructuum ; 3. remanet excommunicatus—Hanc excommunicationem incurrunt etiam *mediatores* ; *praesentatores* vero incurrunt praeterea suspensionem ad triennium [6]. — Tandem *ordinatus* simoniace praeter excommunicationem privatur spe ascendendi ad alios Ordines. Item ab Ordinibus suspenditur, et si illos exerceat, privatur omnibus Beneficiis, et fit inhabilis ad alia acquirenda. Lessius aliique docent suspensionem accipiendam tantum quoad Ordines scienter simoniace susceptos, cum nemo debeat puniri sine culpa; tamen Benedictus XIV, Constitutione *Pastor bonus*, tribuit majori Poenitentiario facultatem cum inscio dispensandi, non quod peccaverit, sed quia illegitima fuit Ordinis susceptio.

R. Ad 2 : Propter simoniam pro ingressu in Religionem communitas incurrit suspensionem, et particulares id agere praesumentes excommunicationem papalem. Sed haec probabiliter tantum incurritur in professione : imo multi dicunt illam in desuetudinem abiisse. Ubi advertendum, quod omnes electiones simoniacae ad Generalatum, Rectoratum, et quodlibet officium spirituale in Religione sunt irritae [7].

Q. 4. *Quinam absolvere potest a poenis in simoniacos latis*?

R. Quoad excommunicationem et suspensionem ob collationem Ordinum, vel Beneficiorum, vel ob admissionem in Religionem incursas, solus Papa potest absolvere, si publicae sint; si occultae, possunt etiam Episcopi, uti docent communiter, ex capite *Liceat*— Quoad vero inhabilitatem, distinguendum est: vel agitur de dispensando ad habenda alia, vel idem Beneficium. Si 1, potest Episcopus ex eodem

1 In Reg. 8 *Cancell.* glossa 5.

2 Dicimus *ad idem*; nam ad alia Beneficia obtinenda non fit inhabilis, nisi post sententiam, ut probabilius et communius docent explicantes Bullam Pii V (ubi contrarium videtur innui) de foro externo; cum Bulla revera loquatur *de reis convictis*. Imo si alia Beneficia jam habeat, ea retinere potest, quia nulla lex expresse hanc poenam ipso facto decernit —V Liguori, *Op. Mor*, I. 111, n. 112.

3 Sess. 24, c. 18 *de R.*

4 V. Liguori, *Op Mor*. I. 111, n. 107.

5 Haec non incurruntur ob collationem primae tonsurae.

6 C 45 *de sim.*

7 *Extrav.* 1 *de sim.*

Tridentino [1] dispensare, modo simonia non sit confidentialis, ut excepit Pius V; neque deducta sit ad forum contentiosum, quia tunc adesset notorietas infamiae. Si 2, adhuc poterit Episcopus dispensare, si simonia sit commissa, beneficiario ignorante: et quidem in illa vacatione, si beneficium sit *simplex* et antea renuntietur [2]; in alia vero vacatione, si Beneficium sit *majus*, *curatum*, vel *dignitas* [3].

Q. 5. *An simoniace percepta sint restituenda?*

R. Affirmative generatim loquendo: simoniace accepta restituenda sunt; cum omnis contractus simoniacus sit suapte natura nullus. Unde cum communi resolvimus: 1. *pretium temporale acceptum* pro simoniaca collatione Ordinum, Beneficiorum, aut Sacramentorum (si excedit quod poterat a ministro exigi pro sua sustentatione, loquendo de Sacramentis), jure naturae restituendum est danti, qui est adhuc dominus pretii simoniace soluti, cum dederit ex titulo falso. Hoc tamen intellige ante traditionem rei spiritualis; nam si jam res spiritualis tradita sit, tunc ex *una* sententia pretium adhuc reddendum est danti ob nullitatem contractus; ex *altera* Ecclesiae, ubi est Beneficium, et hoc in poenam irreverentiae irrogatae Ecclesiae; ex *tertia* potest etiam dari pauperibus, vel etiam sibi, si vere egens sit. Quae sententiae sunt satis omnes probabiles: unde recipiens pretium poterit, prout voluerit, illud restituere uni ex dictis; — 2. *spirituale simoniace acceptum*, si sit Beneficium ecclesiasticum, ipso facto est dimittendum sive crimen sit occultum sive publicum, simul cum fructibus injuste perceptis, a quibus tamen sunt detrahendi fructus correspondentes labori ac functionibus, aliique bona fide jam consumpti. Fructus debent restitui Ecclesiae Beneficii, ex d. Thoma, modo commodum non recipiat ex hoc qui simoniam commisit [4]; sed probabile est eos posse etiam dari pauperibus, aut successori in Beneficium: imo potest etiam obtineri compositio a Papa, sicque legitime retineri a possessore [5]. Si vero simoniace acceptae sint aliae res spirituales, v. g. Reliquiae, non debent ipsae de necessitate restitui, cum id non praecipiat jus Canonicum, et aliunde per se dispensatio spiritualium, etiam mediante pecunia facta, est valida. Adde: plura spiritualia non amplius possunt restitui, ut Sacramenta recepta, Ordines suscepti; — 3. quoad acceptum est pro admissione in Religionem, non est restituendum, nisi post sententiam, et interim potest jure retineri pro alimentatione communitatis [6].

§ III. — *De causis a simoniae labe excusantibus.*

Q. 1. *Quaenam sunt causae a simoniae labe excusantes?*

R. Etiamsi nunquam liceat nec per Pontificis dispensationem aliquid temporale pro spirituali dare vel accipere; fieri tamen potest, ut aliquando temporale quidpiam recipiatur occasione spiritualis, videlicet ex titulis simoniae prorsus extraneis: Hinc versus:

Hanc gratis exhibitum, dona et stipendia vitae;
Hanc usus, labor; hanc et justa redemptio tollunt.

1. Est quando temporale pro spirituali, vel contra datur omnino gratis, et sine ullo sive explicito, sive implicito pacto tam ex una quam ex altera parte; nam *illud gratanter recipi potest, quod fuerit sine taxatione gratis oblatum* [7]. Excipe quod recipitur occasione examinis ad Parochiam vel Ordinum collationis.

2. Quando post acceptum spirituale datur aliquid temporale ex sola animi gratitudine tanquam merum donum, quod nullam potuerit vim exercere in animum concedentis rem spiritualem; motivum enim gratitudinis est motivum virtutis, unde simonia non est. Hinc simoniaca non sunt munera a parentibus praestita Parochis aut eorum Vicariis, qui ipsorum

1 Sess. 24, c. 6 *de R.*
2 C. 27 *de sim.*
3 C. penult. *de elect.*
4 2, 2, q. 100, a. 6.
5 S. Poenitentiaria ex Bulla *Pastor bonus* Benedicti XIV potest dispensare cum occultis simoniace ordinatis; convalidare titulos Beneficiorum cum occulta inhabilitate obtentorum; et partem pretii simoniaci condonare ob delinquentis paupertatem. *Vid.* Liguori. *Homo Apost.* trat. XIX. n. 148: de facultatibus sacrae Poenitentiariae — Si simonia sit publica, pro foro externo, recurrendum est ad Datariam; exprimendo et causas impetrandi dispensationem (ut esset majus scandalum ex dimissione Beneficii, et paupertas supplicantis), et fructus perceptos. *Reiffestuel. Voit.*
6 V. Liguori, *Homo Apost.* trat. IV, n. 33.
7 C. 30 *de sim*, Diximus *sine ullo sive explicito sive implicito pacto;* ad simoniam enim sufficeret pactum etiam intentum ab una tantum parte, neque ab altera cognitum; imo etiam absolute rejectum, prout contingit in facto Simonis Magi. In dubio an gratis temporale sit tributum, pensandae sunt circumstantiae temporis, personae ac doni; si enim v. g. tribuatur res ingens, a persona tenaci, paulo ante Beneficii collationem merito judicari potest intervenire simonia.

filios in fide erudierunt, ad primam Communionem sollicite pararunt: sed excipe semper, si etiam sponte oblata Ecclesia prohibeat accipere, ut contingit ex jam dictis in Ordinum collatione, et Beneficii parochialis examine.

3. Quando aliquid temporale datur Ecclesiae Ministris per modum stipendii ad honestam sustentationem pro sacris functionibus, Missis, funeribus, etc.; nam *Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere* [1]. Et licet Sacerdos, mediante stipendio, se obliget ad celebrandum, non ideo commutat temporale in spirituale; sed in pactum deducit tantummodo justum stipendium a Deo et Ecclesia sibi concessum.

4. Consuetudo legitima, quae vim legis obtinet: hinc Benedictus XIV ait, praestationes, quas Canonici ad possessionem admissi solvunt, si antiquas, non facile improbandas, ad majora mala vitanda [3].

5. Quando temporale datur pro labore extrinseco, qui per accidens tantum conjungatur cum re sacra, ita ut etiam sine eo ministerium sacrum sive functio spiritualis adhuc in se possit exerceri; bene enim potest separari, ergo et aestimari. Esset v. g. cantus in Missa, longum iter susceptum pro Sacro celebrando in dato templo, etc. [2].

6. Excusat redemptio ab injusta vexatione; vexatio enim circa jus nostrum est quid temporale, quod inde temporaliter redimi potest.

An (quaeres) *poenae ob Beneficia simoniace accepta constitutae incurrantur ab ignorantibus?* — Si ignorantia sit omnino inculpabilis certe non incurruntur; *nam sine culpa, nisi causa subsit, non est aliquis puniendus* [4]. Hoc tamen intelligendum est tantum quoad censuras, ad quas incurrendas requiritur scientia: unde qui scit se simoniam committere, sed ignorat invincibiliter censuras adnexas, eas adhuc non incurreret. Sed semper incurreret ceteras poenas, et non obstante inculpabili ignorantia, ut si v. g. simonia patrata fuerit a quodam tertio, provisio Beneficii semper erit nulla, neque potest retinere fructus ab illo perceptos [5]. Excipe 1. si beneficiatus sciens contradixerit et postea simoniam ignorando acceptaverit Beneficium; 2. si tertius commiserit simoniam ad hoc, ut illum redderet inhabilem ad Beneficium; 3. si pacifice tres annos in Beneficii possessione fuisset, uti communiter docent cum s. Thoma. Nec obstat regula Cancellariae, ubi requiritur absolute, ut Beneficium obtineatur *sine ingressu simoniaco*; nam intelligitur de eo qui culpabiliter ingreditur.

Q. 2. *An excusetur a simonia qui ad rem spiritualem sibi comparandam dicit*: ergo ero tibi gratus: gratias reales referam?

R. Illae formulae dicendae erunt labe simoniaca infectae: 1. si per eas formulas exprimatur intentio sese obligandi ad temporale pro spirituali erga alium, vel obligandi alium sibi ad spirituale pro temporali; 2. si promittatur, accipiatur, aut detur temporale tanquam proportionata compensatio pro spirituali, et non vero in signum purae gratitudinis; 3. si promittatur, aut detur spirituale pro temporali aut vicissim, non quidem ut pretium, sed ut motivum principale dandi temporale, aut vicissim. In hisce quippe casibus semper adest aestimatio inter temporale et spirituale.

Q. 3. *An sit simoniacus qui celebrat, Sacramenta ministrat, concionatur, choro interest principaliter ob emolumentum temporale?*

R. In sententia probabiliori, quam tuentur Salmanticenses, Sanchez, Sylvius, Sotus, Suarez, aliique apud Croix a simonia excusatur; nam sicut excusatur qui dat stipendium principaliter propter Missam, quae certe res est spiritualis: ita excusandus videtur qui Missam celebrat principaliter propter stipendium: non tamen tanquam pretium, sed tanquam eleemosynam ad sustentationem approbatam; alioquin esset simonia mentalis. Etenim tunc tantum committitur simonia, cum vero temporale accipitur pro spirituali;

1 I Cor. 9.

2 Aliter vero dicendum esset, si ageretur de labore ipsi rei sacrae intrinseco, sine quo nempe ministerium spirituale exerceri non posset, uti esset v. g. vocabulorum pronuntiatio in Sacramentorum confectione et collatione, oblatio panis et vini in Sacrificio Missae; quia labor iste non distinguitur ab ipsa re, sed quid unum cum ipsa conflat.

3 *De Syn. Dioec.* l. XI. c. 6.

4 Cap. 23 *de reg. juris* in 6. Dictum est *si ignorantia sit omnino inculpabilis;* neque enim talis esset ignorantia illius Ecclesiastici, qui incidit in varias simonias, et graviter correptus, ac ipsum excusat dicendo se talia peccata ignorasse: hic ex illorum est qui legere recusant, ne bene agant; quae enim sunt propriae conditionis, saltem quoad magis obvia, inculpabiliter non ignorantur.

5 Cap. 33 *de sim.* — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nu. 3 et 112.

non vero quando accipitur tanquam stipendium ad sustentationem Ministri *secundum ordinationem Ecclesiae, et consuetudinem approbatam*, ut ait d. Thomas [1]: quod verum est sive principaliter sive secundario accipiatur.

Sed (dices) *Innocentius XI damnavit hanc sub n. 46 propositionem, qua asserebatur* licitum est dare temporale pro spirituali, etiamsi temporale sit principale motivum dandi spirituale ? — Ibi nomine *motivi* intelligitur pretium ipsius rei spiritualis, ut notat Viva, et patet ex contextu. In casu autem nostro hoc nomine non intelligitur pretium rei, sed stipendium personae in gratiam alterius elaborantis, cui honesta debetur vitae sustentatio. Ut clarius tamen veritas intelligatur, animadvertere oportet dupliciter hic accipi posse *lucri* vocabulum: vel ut finis operis, vel ut finis operantis. Cum lucrum intenditur *ut finis operis*, adeo ut opus ipsum spirituale intendatur tradi vel accipi, certe committitur simonia: *Simoniam committit*, inquit Angelicus *qui hujusmodi actum vendere intendit, nempe si distributiones recepit quasi finem sui operis principaliter intentum* [2]. Aliter dicendum est, quando lucrum intenditur *ut finis operantis*, scilicet ratione operationis personae laborantis in gratiam alterius; quia tunc lucrum accipitur pro stipendio sustentationis, et simonia non est; sic licet eodem sensu pecuniam tradere pauperibus ad modum stipendii, ut scilicet orent pro nobis [3].

Qui tamen sacra peragunt ministeria principaliter ob emolumentum temporale, non possunt tam facile excusari a peccato saltem veniali; cum sit inordinatio spirituale dirigere ad temporale.

An (quaeres) *sit peccatum simoniae temporale aliquid accipere pro tradenda Doctrina sacra* ?—Vel instructio illa natura sua tendit tantummodo ad spiritualem aliorum utilitatem, v. g. Catechesis, Verbi Dei praedicatio et similia; vel tendit etiam in aliquod eorum bonum temporale, v. g. ad oblectationem et honorem, uti est instructio ad interpretandas Scripturas sacras, ad enodandas Theologiae controversias, etc. Si 1, utique simonia est accipere pro ea aliquid temporale, nisi ratione sustentationis; cum sit res mere spiritualis, et labor omnino intrinsecus. Si 2, non erit simonia; quia qui docet scientiam potest stipendium accipere quasi operas suas locans [4]. Nec refert quod supernaturalis sit; nam per se non ordinatur ad salutem animae, sed ad illustrandum intellectum, ut aliae scientiae naturales.

Q. 4. *An excuset a simonia redemptio ab injusta vexatione*?

R. Ut res bene percipiatur, duae hic praemittendae sunt hypotheses. Potest injuste aliquis vexari, vel in ipso jure spirituali jam acquisito: vel in tali jure nondum acquisito, sed certe acquirendo. Item potest vexari injuste tam ab iis, qui jus illud spirituale concedere possunt, quam ab iis, qui nullo modo jus illud possunt elargiri. His positis: qui injuste vexatur, vexatur vel in jure acquisito, vel acquirendo.

Si 1, non est simonia pretio temporali redimere injustam vexationem a quocumque tandem proveniat: ita Angelicus [5]. Sic v. g. si Princeps infidelis Parochum impediat a Sacramentorum administratione, et a spirituali Paroeciae suae regimine, posset profecto eidem tradere pecuniam, ut ab hujusmodi vexatione se velit abstinere; non enim daret temporale pro jure spirituali; sed daret temporale pro tollendo nefario illo impedimento, quod censetur aliquid temporale [6].

Si 2, tunc, si injusta vexatio in jure acquirendo provenit ab iis, qui nequeunt jus illud concedere, fas est eam pretio redimere, quia pretium datur pro re temporali: sic v. g. si quis per diffamationem patronum impediat, ne te eligat ad Beneficium, poteris utique diffamatori dare pecuniam, ut ab illa cesset diffamatione; quia in hoc casu non redimeres, nisi fa-

1 2. 2. q. 100, a. 3.

2 Quodl. 8, q. 6, c. 11 — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 55.

3 Neque obstat, quod talis neque cancinnaret neque caneret, etc. sine lucro; id enim non probat, quod ponat impretiabile sub pretio, sed solum lucrum esse conditionem, sine qua non operaretur, deficiente nempe congrua sustentatione.

4 S. Thomas. 2, 2. q. 100. a. 3.

5 2, 2. q. 100. a. 3 — Liguori, *Homo Apost.* tr. IV, n. 49; *Op. Mor.* l. CII.

6 Diximus 1 *pretio temporali*; si enim daretur spirituale, esset simonia, nam pretio spirituali redimeretur vexatio temporalis; 2 *injustam vexationem*; si enim vexatio justa sit, v. g. si quis accusetur de vero crimine, ob quod Beneficium debeat amittere, vel jura spiritualia amplius nequeat exercere, simoniacum esset pretio redimere vexationem hanc; quia tale jus non est firmum, ideoque tollendo vexationem justam pretio emitur jus firmum, quod est spirituale. Ita pariter non licet dare pecuniam competitori, ut non concurrat ad Beneficium; nam directe pararetur via ad illud.

mam, et tolleres vim ac fraudem, quibus sublatis, patronus adhuc suo in arbitrio plenissime remanet te ad Beneficium eligendi, vel non eligendi — Hinc cum delatus fuisset Benedicto XIV casus, quo nempe quidam Sacerdos ingentem summam cuidam laico eam postulanti dedit, cum alioquin potens ut erat, falsa crimina ei esset affixurus, ne ad Canonicatum eligeretur; respondit Pontifex, si forte indigeret talis provisio convalidatione, se eam convalidare: unde apparet, quod Papa non habuit ut certo invalidam illam provisionem, sed voluit sic agere ad securitatem; quia sic fuerat postulatus, ut ageret —Si tamen injusta vexatio in jure acquirendo provenit ab iis, qui jus illud spirituale concedere possunt, tunc simonia erit temporale aliquid iisdem elargiri eo fine, ut cessent a vexatione: quia in hoc casu vere et proprie daretur temporale pro spirituali [1]. Ponamus Titium Beneficii patronum mihi injuste denegare votum; si pecuniam eidem trado, ne votum deneget, traderem temporale pro spirituali; cur enim trado? ut iis desistat a voto mihi denegando; atqui hoc idem est ac votum illud pecunia emere: nam injusta negatio voti non tollitur nisi voti ejusdem concessione; ergo si pecuniam trado pro tollenda voti negatione, idem est ac si illud directe emam [2].

Est tandem commune cum Alberto Magno, d. Bonaventura, Cajetano, Gersone, Lessio, Sporer, Suarez, Vasquez aliisque, licere absque ullo simoniae reatu in necessitate pecuniam dare Sacerdoti sine illa nolenti administrare Sacramenta, ad quae quidem petens habet jus; quia hoc est injustam vexationem redimere, nempe removere impedimentum pravae voluntatis, vel potius permittere alterius peccatum justa de causa. Neque tunc pretium daretur pro ipsa collatione spirituali: ita licet in necessitate mutuum petere ab usurario; quia tunc malum non provenit ex actione nostra, sed ex alterius malitia.

1 C. Matthaeus *de sim.*

2 Aliter esset si ageretur de actu possessionis ecclesiastici Beneficii jam collati: tunc probabilius liceret hanc vexationem pecunia redimere; quia possessio est temporalis, cum in solo facto sita sit. Pariter simonia non esset pecuniam tribuere electoribus, ut desistant ab electione indigni; quia Ecclesia habet jus acquisitum in dignos: unde daret pro desistendo a malo. Sicut liceret dare pro eligendo digno, vel digniori in genere: nam daretur, ne mala electio fiat. Si vero determinaretur persona, simonia esset; nam directe esset pro illius electione pecuniam tribuere — V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III. n. 103.

ADNOTATIONES

(A) Pag. 4.

Circa devotionem quatuor maxime notamus: quaenam sit devotio spuria, quae vera, et quam haec sit rationabilis, et quot media ad illam.

1. Quoad primam audiendus Stapf. § 55: « errat siquis totum virtutis negotium solis affectiunculis confectum arbitraretur, tempore orationis easdem vi, aliisve ineptis mediis ciere vellet, atque ubi conatus iste non ex voto succedit, tristis et dejectus ab ipsa oratione desisteret. Neque exempla desunt, naturam hisce snavitatibus inescatam ad ipsas carnis spurcitias proniorem evasisse, ita ut misera navicula, ductore sobrio destituta, atque ventis secundis nimium fides pudendis scopulis impelleretur. Scilicet: *Nisi sincerum est vas, quodcumque infundis, acescit.* Praesertim de illis affectiunculis haec obtinent, quae non tam ex gratia, quam potius ex facili et mollicula natura proveniunt. Unde foeminas sat multas invenies, quae, utcumque sensu devotionis exundare videantur, solida tamen virtute ut plurimum careant. Sunt pronae ad suspiria et lacrymas prae cordis teneritudine fundendas, multas quotidie preces recitant, saepissime pane angelico refici ambiunt, etc.; ast domi suae contentiosae sunt, durae cervicis, lividae, criminatrices et in omnibus sibi largiter indulgent »—V. Sales, *Filotea*, c. 1—Castelvetere, *Direttorio*, l. II, c. 5.

2. Indolem verae devotionis describit Salesius (*l.* III, *lett.* 16). « Voi non solo dovete essere divota e amar la divozione; ma dovete renderla amabile, utile e gradita ad ognuno: gli infermi ameranno la vostra divozione, se saranno da voi con carità consolati, la vostra famiglia l'amerà, se vi conoscerà più attenta al suo bene, più dolce nel maneggio degli affari, più amorosa nel riprendere; così il vostro marito, se vedrà che a misura che cresce la vostra divozione, siete più cordiale verso di lui e più soave nell'amore; così i vostri parenti ed amici, se in voi rileveranno maggior sincerità, più pazienza e condiscendenza alle volontà loro, non contrarie però a quella di Dio. In una parola bisogna per quanto è possibile rendere la vostra divozione attrattiva, graziosa, obbligante ».

3. Quam sit rationalis devotio, ad rem Orsini, *I fiori del Cielo*: « Io sostengo in faccia al secolo, che così impudentemente derido le anime pie: la vera divozione è razionale e logica quanto alcun'altra cosa, poichè emana da affezioni inerenti alla nostra natura. Siamo stati formati per venerare ciò che è buono, per ammirare ciò che è grande, ed amare santamente ciò che è amabile. Anche gli oggetti inanimati eccitano queste emozioni nell'animo nostro: amiamo un bel paesaggio, ammiriamo un bel mare, una notte stellata, una prospettiva delle Alpi. Le belle azioni ci commuovuono ancor più fortemente, ed una gran riconoscenza ci toglie l'uso della voce, e ci riduce alle lagrime. Tutti questi sentimenti sembrano ragionevoli, quando si tratta degli uomini; come avviene che cambiano d'aspetto all'occhio del mondo, quando si tratta di Dio? Un uomo che venera il suo benefattore mortale per un servizio di poca importanza, è tenuto avere una bell'anima; un cristiano che divotamente onora il primo, il più grande, il più costante dei benefattori, passa generalmente per una mente debole. La beneficenza non ha dunque più diritti sul cuore quando è continua? La bontà cessa dunque d'essere amabile allorquando è perfetta? La potenza deve dunque essere disprezzata quando è senza limiti?

4. Plurima sunt excogitata media ad devotionem fovendam, plures editi libri, instituta consortia, novendialia, item plura habentur sacra numismata, scapularia, preces, etc.: quae absit omnino ut reprobemus, prout nonnulli solent, quasi ridendas muliercularum levitates. Hisce enim multum juvantur fideles, et Ecclesia non tantum illa commendat, sed eos qui talia peragunt, Indulgentiis donat: plura sunt et varia, non ut omnia uni imponantur, nam graveretur, non adjuvaretur: sed ut quisque ex tot tantisque ea seligat quae suae accommodantur indoli ac conditioni;

nam non omnes unum sensum habent, sed unus sic, alius autem sic. Celerum notum est s. Franciscum Salesium nomen dedisse pluribus Congregationibus rite erectis, quia in his quotidie potest acquiri, nihil amitti; si enim opera praescripta non fiant, nullum peccatum est: de qua quidem re sunt monendi fideles, ne angustia et turbatio eos premat. Hoc nolent Parochi praesertim et Confessarii.

Huc facit etiam monitum Salesii laudati ad devotionem fovendam ac tuendam: « bisogna odiare i nostri errori, ma con odio tranquillo e quieto, e non turbato e dispettoso, e bisogna aver pazienza di vederli, e cavarne profitto di un santo abbassamento di noi medesimi. Per mancamento di questo, mia figliuola, le vostre imperfezioni le quali voi vedete sottilmente, più sottilmente ancora vi turbano, e per questa via si mantengono, non essendoci cosa più atta a conservare i nostri difetti che l'inquietudine e la troppa sollecitudine di correggerli. E un'aspra tentazione l'attristarsi e sentir dispiacere di essere in mezzo al mondo, quando bisogna esservi per necessità. La provvidenza di Dio è più savia di voi: pare a noi che se cambieremo nave, staremo meglio; sì, se mutiamo noi medesimi. Mio Dio, io sono giurato nemico di questi inutili desiderii, pericolosi e cattivi; perchè sebbene quello che desideriamo è buono, nondimeno il desiderio è cattivo, poichè Iddio non vuole abbiamo questa sorte di bene; ma un altro, nel quale ei vuole che ci esercitiamo. Dio ci vuol parlare fra le spine e fra i rovi come fece a Mosè; e noi vogliamo che ci parli nell' aura dolce e fresca, come fece ad Elia. La sua bontà vi conservi, ma siate costante e coraggiosa, e rallegratevi, ch' egli vi conceda la volontà di essere tutta sua. » *Lett.* 38: *ad una maritata.*

(B) Pag. 5.

Ascetici distinguunt triplicem perfectionis gradum, nempe *viam purgativam*, *viam illuminativam* et *viam unitivam*. Pro triplice autem hac via triplicem item distinguunt devotorum classem, nempe *incipientium* quos ponunt in via purgativa, *proficientium* quos ponunt in via illuminativa, et *perfectorum* quos ponunt in via unitiva. Sunt aliqui, maxime de Jansenistarum Schola nobis semper invisa, quibus triplex haec christianae perfectionis via male sonat, eamque idcirco vellent eleminare; sed immerito, et contra ipsos Innocentius Pp. XI sub n. 29, hanc damnavit propositionem: *Tres illae viae purgativa, illuminativa et unitiva, sunt absurdum maximum quod dictum fuerit in mystica, cum non sit, nisi unica via, scilicet via interna*. Haec sane distinctio non est ad merum arbitrium inducta, sed propriam ac congruam habet rationem (*V.* Benedictus XIV; *de Canoniz SS.* l. III, c. 26 et Velit, *Sacra Scriptura*, in Ps. n. 3). Videlicet vita hominis in hoc mundo est quaedam quasi via, quae ad patriam tendit, id est felicitatem aeternam. Jam vero in qualibet via distinguitur triplex terminus: primus dicitur *terminus a quo*, ille nempe a quo disceditur; alter est *terminus per quem*, ille nempe per quem transire debet viator, si ad metam suam pervenire velit; tertius denique est *terminus ad quem*, ille nempe ad quem via ipsa perducit — Ita a pari evenit in itineri spirituali. Adest *terminus a quo*, et est peccatum a quo discedere omnino debet qui tendit ad perfectionem, et haec discessio efficitur per *viam purgativam*, purgando nempe animam tam a culpa mortali et veniali, quam ab affectu quolibet ad utramque. Adest *terminus per quem*, et est consecutio et exercitatio virtutum omnium sive Theologicarum sive Moralium, quem in finem tendit *via illuminativa*. Adest denique *terminus ad quem*, et est Deus ipse, cujus consecutio est omnis operis complementum et totius spiritualis itineris meta: huc autem *spectat via unitiva*.

V. Valfrè, *Sulla perfez.* §§ 1, 22 et 23—Rodriguez, *Esercizio di perfez.*—S. Alphonsus, *Breve pratica della perfez. raccolta della dottrina di s. Teresa*; et *Praxis Confessarii* § 5—P. Goudier, *De natura perfectionis*—Sianda, *Il discernimento della perfezione.* Forlì anno 1735—Scaramelli, *Direttorio ascetico*—Pinamonti, *Il Direttore*—Castelvetere, *Direttorio ascetico-mistico*—Liber, *S. Bonaventura Cardinale Dottor serafico di s. Chiesa, Maestro esimio di spirito: ovvero, Teologia mistica secondo lo spirito, e le sentenze del Santo uniformi allo spirito e al e dottrine dei più celebri santi Padri e Dottori, che di ciò scrissero;* divisa in 4 parti per i tre stati ecc.

(C) Pag. 6.

Orationis genericе sumptae variae sunt species, — 1 *Adoratio*, quae est contestatio divinae excellentiae per submissionem nostram; sane justum est, ut mens nostra in laudes et summam Divinitatis admirationem prorumpat: de hac plura in Psalmis. Adoratio tamen revocari solet ad actus externos; quia plerumque et animo simul et corpore fit — *Gratiarum actio*, quae quidem ab ipsa ratione inter praecipua nostra officia refertur — 3 *Deprecatio offensionum* (nempe veniae petitio pro peccatis) ad quam sacrae paginae nos frequenter adeo provocant, in Psalmis poetentialibus luculentissima exempla proponentes — 4 *Invocatio* seu *petitio bonorum:* de hac autem nos agimus sub nomine *orationis;* ad hanc enim speciem ceterae ut plurimum revocantur, uti notat Angelicus. Res autem haec est maximi momenti, siquidem ex divo Augustino, Serm, 15, *recte novit vivere qui recte novit orare* — *V.* Brancato, *De oratione ejusque speciebus*. Romae 1685.

De Catholica oratione sermonem habet Taparelli S. J. in Opusc. *Sulla preghiera cattolica considerata in ordine alla civiltà de' popoli*, ubi hanc ipsam orationem sic perbelle definit: *Contemplata* (la preghiera cattolica) *nella più generale sua nozione abbraccia ogni elevazione della mente a Dio mossa dalla fede, animata dalla carità, aiutata dal Sacrifizio e da' Sacramenti, guidata dall' autorità della Chiesa, e diretta principalmente al conseguimento di una soprannaturale eterna felicità per mezzo di opere sante* — Pulchre etiam Lacordaire, *Conferenze Ecclesiastiche* (*Conf.* XIII): « La preghiera è la regina del mondo. Vestita di umili panni, con bassa la fronte, colla mano distesa, essa protegge l' universo colla sua supplichevole maestà, e va continuamente dal cuor debole al cuore del forte: e come più le sue lamentanze si levano da basso luogo, e più è grande il trono a cui ella poggia, più il suo impero è assicurato. Se un insetto potesse pregarci, quando noi siamo sul porvi il piede addosso e schiacciarlo, la sua preghiera ci toccherebbe il cuore di compassione immensa; e siccome non vi ha cosa più alta di Dio, e così non è preghiera più vittoriosa di quella che sale a lui. È la preghiera, o signori, che ristabilisce le nostre relazione con Dio, che richiama a noi la sua azione, che gli usa violenza non pregiudicando punto alla sua libertà, e perciò è la madre della fede ».

Quadruplex esse potest orantis animus seu status. *Primus* est ejus, qui est in statu gratiae. *Secundus* est ejus, qui est in tu peccati, dolet tamen, et serio, suspirat ad meliorem frugem reverti; aut est in infidelitate, vel haeresi, sed sincere desiderat veritatem. *Tertius* est illius peccatoris, qui malis habitibus pressus infirma voluntate desiderat surgere a peccatorum suorum caeno, ideoque orat *Quartus* est illius peccatoris, qui peccato sic delectatur, ut velit omnino in eo perseverare, veteribus semper superaddens nova peccata — Qui in primo et secundo statu sunt, utiliter orant. Item qui est in tertio; at peccator ille caveat ne contemnat illud remotum conversionis initium, quod aspirante gratia accepit, nec timeat, Deum per suam orationem fore irritandum; haec est enim tenuis aspirantis gratiae scintilla, cui si adhaereat, poterit peccator ad poenitentiae et justificationis portum pervenire. Qui vero quarto loco positus est, certe sine fructu orat ob malam, qua afficitur, voluntatem. Utrum autem haec oratio est ipsa peccatum sit, affirma si non oret quem debet orare, vel non oret debito modo; quo sensu accipitur tum illud Psalmi 108: *et oratio ejus fiat in peccatum*, ut explicat Bellarminus; tum illud Prov. 28: *Qui declinat aures suas, ne audiat legem, oratio ejus erit execrabilis.* Ceterum, ait s. Alphonsus, *Op. Mor.* l. IV, n. 178, non auderem de peccato ullo damnare ex devotione orantem, qui actualem voluntatem peccati haberet; alias teneremur hos hortari, ut ab omni oratione abstinerent.

(D) Pag. 11.

1. Stapf. § 564, loquens de *meditationis facilitate*, ait ad rem: « Quis enim est, qui in negotiis hujus temporis, ubi de captando lucro, vel de avertendo aliquo damno agitur, suas allegare rationes, in rerum circumstantias indagare, atque certas in de agendi regulas deducere nesciat? Cur ergo non idem in negotio salutis suae aeternae poterunt? Quis se insufficientem dicat, ut vel novissima sua, vel mysteria

Christi pro nobis patientis pie ruminet, atque convenientes inde affectus et firma emendationis proposita concipiat? Revera historia homines penitus illiteratos et simplices virgunculas exhibet, quibus pium hoc exercitium facillimum videbatur, eo quod, ut sancta Theresia advertit, ad meditationem nihil aliud non requiratur, nisi amor.»

2. Quoad *meditationem necessitatem* audiamus omnes s. Alphonsi verba gravissima: «Mihi concedatur conceptum animi dolorem foras aperire. Proh magnam infelicitatem! Quam pauci sunt illi Parochi et Confessarii, qui curam hanc sibi suscipiunt insinuandi suis poenitentibus hoc tam magni momenti exercitium orationis mentalis, sive meditationis, sine quo valde difficile est animam posse perseverare in Dei amicitia, et impossibile est in viam perfectionis se immittere! Si aliqua attentio in hac re adhiberetur, quot animae viderentur in Dei amorem accendi! Sed hoc quis non operatur, ne sibi aliquid incommodi suscipiat: alius ne stimulos suae exprobrantis conscientiae sentiat in suadendo aliis bonum quod ipse negligit. Summa haec est, quod curae hoc non est, quia parum diligitur Jesus Christus — Oh si Parochi et Confessarii multum diligerent Jesum Christum, a quot efficerent ut amaretur, et eos ab inferno liberarent! Igitur exorandus Dominus est ut, si velit amari ab animabus, faciat se amari a Sacerdotibus.» *Ho. Ap. tr.* VII, n. 44.

3. Quoad *meditandi modum* haec notat saepius laudatus Stapf: «Ne dum oramus mens nostra tam facile dilabatur, illam tum ad orandum praevie disponere, tum forte evagantem iterato et tranquille recolligere oportet. Pari modo quantum fieri potest, tempus et locus atque totius compositio ita instituenda sunt, ut devotio nostra exinde non turbetur, sed foveatur potius. Praesertim homines minus culti per libros formulasque vere pias et captui suo convenientes multum juvantur; quid enim tales, praesertim juniores, sub divino officio meditari solent, nisi liber aliquis illorum tum oculos tum cogitationes religiose occupatas teneat, atque animum sursum evehat? Unde Pastor suis insigniter plane consulit, dum in communitate libros divulgat religioso spiritu repletos, et solitam pietatem stillantes.»

4. Quoad agendum, *lectione peracta*, haec notamus: qui libro ad meditandum utitur, vel se totum exerceat in actibus voluntatis eliciendis, idest humilitatis, gratiarum actionis, contritionis, fidei, spei, charitatis, etc.; vel incumbat petitionibus, quibus praesertim Dei amorem et perseverantiam finalem efflagitet; vel denique in propositis peragendis occupetur: quia ut meditatio sit fructuosa, necesse est, ut anima statuat executioni mandare quae in ipsa meditatione exequenda covit: *Nemo*, inquit Salesius, *debet imponere finem orationi* (mentali), *nisi prius peculiare aliquod propositum efformaverit, puta defectus quosdam emendandi, exercendi virtutem aliquam, in quo se noverit debiliorem.*

5. Meditatio si propria ac convenienti methodo peragatur, sex habet *partes*: videlicet *praeparationem*, *lectionem*, *considerationem*, *gratiarum actionem*, *oblationem et petitionem*. Non vacat hic singulas explanare, quod asceticis brevitatis causa relinquimus; sed non possumus non admonere tyrones nostros de obligatione eas bene discendi, si eximiam ac plane divinam artem animas Christianorum dirigendi ad Dei unionem penitus cognoscere cupiunt. Hic *V.* Da Ponte, *De arte meditandi:* Taurini 1843—*Della maniera pratica di meditare*, istruz. pratica. Torino 1840. *Maniera di far la meditazione con l'aggiunta di 4 meditazioni secondo questo metodo.* Vigevano — Belleccio, *Facilis methodus rite meditandi.*

(E) Pag. 16.

Ex illis, quae Breviario continentur, patet quanto nos obsequio illud venerari debeamus (res Dei est magna ex parte); neque tantum quoad cultum Ecclesiasticum, sed etiam quoad ipsa historica facta; cum notum sit, pluries fuisse recognitum et emendatum, habito multorum sapientum consilio: *Attamen ita ut vetitum existimari non possit debita cum modestia et gravi fundamento quae occurrunt in factis historicis, difficultates exponere, easque judicio Sedis apostolicae supponere, ut eorum veritatem, et robur perpendat, si quando manus iterum admoveatur ad Breviarii Romani correctionem.* (Ita Benedictus XIV, *De SS. beatificatione*, l. IV, p. 2, c. 13) Sic ut commentitius habetur lapsus sancti Marcellini qui commemoratur in R. Breviario *die 26 a-*

prilis—V. Tillemont. Natalis Alexander, Sangallo, Noris, Pagi, Aguirre, Salzano, Papebrochio, De Marca, aliique plures.

Neque venerari solum, sed si adstricti religiose persolvere debemus Breviarium. Audiatur Stapf. § 211: « ex numero eorum, qui Breviarium contemnunt, vix unum deteges, quis aliis pietatis exercitiis sedulo incumbet. Plerique jam per exitiale frigus, quo tremendum Sacrificium aliaque Religionis mysteria tractant, nimium quantum produnt, quo spiritu imbuti sint! Item de illis, qui ad recitandas Horas tempus sibi deesse ajunt. Hinc inde quidem fieri potest, ut ob congeminatos labores vix aliquid temporis supersit; ast mentiuntur, qui generatim nullum sibi tempus suppetere praetendunt; qui enim occupationes et res suas apte disponit, atque tempore sibi concesso prudenter utitur, certe etiam ad Breviarium apta spatia habebit: id quod experientia satis confirmat. Viri cordati, licet plurimis negotiis occupentur, raro tamen conqueruntur, sese ad dicendas Horas necessario tempore destitui; contra qui hunc temporis defectum obtendunt, plerumque per magnam diei partem vel vanis confabulationibus indulgent, vel in popinis commorantur, vel non solidae doctrinae, sed novellis levibusque scriptiunculis vacant, quibus sola fere curiositas nutritur, aut phantasia incalescit. » Veritate plenissima verba!

(F) *Pag. 28.*

Pauca hic pro choronide de Officiis, quae nonnumquam Officio divino addunttur, id est de *Officio parvo B, M. Virginis*, *Officio defunctorum*, *Psalmis poenitentialibus et Gradualibus*. Qui utitur Breviario romano nullam habet obligationem recitandi Officium defunctorum (excepto die Animarum), Psalmos poenitentiales et graduales, neque in choro neque extra. Est tamen obligatio recitandi, sed in choro tantum et suis temporibus, Officium B. M. Virginis, si jam ab aetate Pii V vigebat consuetudo; ita Pius V Constitutione *Quod a nobis* 1751, ubi concedit centum dies Indulgentiarum obligatis si recitant Officium B. V, et Defunctorum, et quinquaginta dies, si recitent Psalmos poenitentiales et graduales; non obligatis autem concedit tantum quinquaginta in primo casu, quadraginta dies in secundo, ex Constitutione *Superni* 1571. Ex eodem Pontifice ad Officium B.V. tenetur quotidie qui pensionem obtinet uti Clericus (si nempe ideo sit necessaria tonsura), idque sub onere restitutionis fructuum ad ratam, si illud omittat.

1. *Officium B.M. Virginis* perantiquum est; nam jam ab anno 728 Joannes Damascenus illud cantabat; sed postea, cum in desuetudinem venisset, de novo in pristinum restituit s. Petrus Damiani. Illud autem recitandum est, prout notat Breviarium, juxta temporum varietatem, nihil addendo, nihil imminuendo: sic tempore passionis adhuc dicitur *Gloria Patri* suis locis; tempore paschali dicuntur omnes antiphonae ad Psalmos, neque addendum *alleluja* invitatorio, antiphonis, responsoriis, etc. Ante quamcumque Horam dicitur *Ave Maria*, et ita fiat in fine ultimae Horae, quoties terminantur Officium. Ceterum laudabilius, etsi non de praecepto, aliae preces in fine et principio addantur ad fovendam devotionem ut notatur in libro, ad usum Confraternitatum.

2. *Officium defunctorum* antiquissimum est et a primis Ecclesiae Patribus institutum, ut omnes conveniunt; non tamen dicendum ab Apostolis compositum, etsi ab Apostolis et semper in Ecclesia Dei preces pro defunctis fusae sunt.

3 *Psalmi poenitentiales* qui scilicet nos ad poenitentiam movent, sunt numero septem et merito, ut sic expurgati a septem vitiis capitalibus septiformis spiritus gratia illustremur. Illi videntur fuisse in usu ante s. Augustinum, qui morti proximus eos lectitasset fertur. Psalmi poenitentiales clauduntur Litaniis majoribus: porro litania est a greca voce *litaneon*; quae indicat orationem ardentem. Litaniae aliae dicuntur *majores*, uti sunt quae dicuntur die S. Marci; aliae *minores*, quae in diebus Rogationum, etc.; aliae *breves*, in animae commendatione; aliae *Lauretanae* quae dicuntur in honorem B. V. ideo dictae, quia canuntur in aede Lauretana. Litaniae Sabbati sancti et Pentecostes praecipiuntur dupllcandae seu integre repetendae a respondentibus; non autem ceterae. In casu Extremae Unctionis Psalmi poenitentiales cum Litaniis recitantur ab adstantibus: hoc tamen non est de praecepto, etsi plurimum conferat ad divinam opem implorandam pro infirmo, et ideo Rituale id notet.

4. *Psalmi graduales*, uti dicunt plures, canebantur in ascensione quindecim gra-

duum Templi Salomonis; et nos recitamus ut toditem gradus quibus ascendimus ad Deum. Juxta nonnullos primi quinque dicuntur pro defunctis, alii quinque pro nobis et amicis, postremi quinque pro omnibus fidelibus. Juxta alios in primis meditamur corruptibilia, in secundis coelestia, in ultima divina. *V. Garantus, Merati, Cavalleri, Bona, Durandus, Bellarminus, Quarti, Burnfaldus, Catalani, etc.*

(G) Pag. 30.

Fideles monendi sunt, ut matura ulantur deliberatione, Confessariique judicium expostulent, antequam votum emittant. Frequenter accidit, ut quis in magno devotionis ardore, vel in aliqua gravi calamitate vota concipiat: at illis accidentibus transactis, actiones promissae nimis difficiles videntur, et peccaminose omittuntur — Quoad puellas vero, quae virginitatem suam Jesu consecrare cupiunt, non permittat Confessarius eis castitatem perpetuo vovere, nisi cognoscat eas bene fundatas in virtutibus et edoctas in vitae spiritualis regulis, et praecipue in oratione exercitatas. Sub initio eis tantum permittere potest, ut castitatem voveant per aliquod definitum tempus, nimirum a solemnitate alicujus festi ad aliam alterius festivitatis. V. Liguori, *Praxis; et Homo Apost. tract, ult.* n. 40

Quoad modum votum emittendi audiendus Salesius (*l.* VI. *lett.* 88): « Per farlo bene prendete tempo i tre giorni precedenti a prepararvi coll'orazione la quale potrete cavare da queste considerazioni: — 1. Considerate quanto la castità sia grata a Dio ed agli Angioli, avendo voluto che ella fosse eternamente osservata in cielo... non sareto voi felice cominciando in questo mondo quel genere di vita che continuerete eternamente nell'altro? benedite dunque Dio che vi ha dato questa santa ispirazione ; — 2. Considerate quanto è nobile questa virtù, che mantiene le anime nostre bianche come i gigli, pure come il sole, che rende i corpi nostri consacrati e ci somministra il modo di essere interamente di sua divina Maestà, cuore, corpo, spirito e sentimenti. Non ò gran contento il poter dire a nostro Signore: *Il mio cuore e la mia carne esultarono in Dio* (Psal. 83), per amor del quale io lascio ogni altro amore? — 3. Considerate che la Santa Vergine fu la prima a far voto di sua verginità a Dio, e dopo essa tanti vergini uomini e donne.... Umiliatevi dinanzi al loro coro, e con umili preghiere supplicate che vi ricevano in loro compagnia, non per pretendere di uguagliare nella purità, ma per farne l'imitazione al meglio che potete, quasi loro servo. Supplicate che offrano con voi il vostro voto a Gesù re de' Vergini, e gli rendano grata la vostra castità per il merito della loro. Soprattutto raccomandate la vostra intenzione a Nostra Signora, di poi al vostro Angelo Custode, acciò d'ora innanzi si degni con particolar cura di preservare il vostro cuore e il vostro corpo da ogni sozzura contraria al voto vostro. Il giorno poi prefisso, lorchè il Sacerdote alzerà la Sacrosanta Ostia offrite con esso a Dio Padre il Corpo prezioso del suo Figliuolo e insieme il vostro corpo, facendo voto di conservarlo in castità tutti i giorni della vostra vita. La forma di farlo potrebbe esser questa: *O eterno Dio, Padre, Figliuolo e Spirito Santo, io N. vostra indegna creatura al vostro divino cospetto e di tutta la vostra Corte celeste prometto a vostra divina Maestà e faccio voto di osservare tutto il tempo della mia vita mortale, che vi piacerà darmi, un'intera castità e continenza, mercè il favore e la grazia del vostro Santo Spirito. Piacciavi accettare questo mio voto irrevocabile in olocausto di soavità; e giacchè v'è piaciuto d'ispirarmelo, datemi la forza di adempirlo ad onor vostro per tutti i secoli de'secoli....* Poscia bisogna abbiate un rispetto grande al vostro corpo, como ad un corpo consacrato e ad una santissima Reliquia; ecomo non si può toccare nè profanare un calice dacchè il Voscovo lo ha consacrato, così lo Spirito Santo avendo consacrato il vostro cuore e il vostro corpo con questo voto, bisogna gli portiate una rivorenza grande. »

(H) Pag. 46.

Quaedam notamus tum de juramenti forma, tum de Clericorum juramento, tum demum de juramento fidelitatis ab Ecclesiasticis emittendo.

1. Quod *formam*, duplex distinguitur juramentum in judicio, aliud solemne quod magno apparatu, aliud simplex quod solo Evangelii tactu omittitur (*V.* quoad Regnum Sabaudiae *Pratica Legale, t.* x; *et*

RR. Costituzioni, I III, tit. 14). Hodie tamen simplex tantum in usu esse videtur (*V. Codex procedurae civ. et criminali.*; *et Circolare del ministro di grazia e giustizia ai membri dell'ordine giudiziario*, 8 sett. 1835, ubi etiam do juramento ab hebraeis emittendo, quod fit tangendo Bibliam ab eorum Concistorio admissam). Ceterum s Scripturae tactus non est de necessitate, cum verba et animus juramentum faciant: hinc v. g. si Titius juravit tangens Biblia adulterina, puta Diodati, credens illum genuinum opus, juramento tenetur. Aliter tamen, si illi nota fuit Bibliorum qualitas; nam tunc voluisset in falsitate jurare, et ideo non haberetur verum juramentum, sed grande sacrilegium.

2. Clericus coram judice laico jurare prohibetur juro Canonico sine sui superioris licentia; in cap. 1. *de jurejurando calumniae* legitur: *Episcopus inconsulto R. Pontifice, vel quisque Clericus, inconsulto Praelato suo, minime jurare audeat* Et huic est conformis Instructio S. C. Immunitatis, data 14 junii 1823 pro Regno Sabaudiae. Quod valet, etsi juramentum sit de re honesta. Si enim esset de re mala, a nemine illud praestari posset neque ipso metu mortis; sed tunc Clerum gallicanum imitari oporteret, qui in gravi persecutione anni 1790 fortiter resistit, ac mori potius elegit, quam schismaticam et haereticam *Constitutionem civilem Cleri* jurare; in ea enim, dicente Pio VI, Brevi 10 martii 1791, *non solum disciplinaria; sed et alia non pauca in eversionem puri immutabilisque dogmatis congeruntur*. Articulos dictae Constitutionis refert Bouvier, *Institutiones Theol.* tract. *De vera Ecclesia*, in fine. Heroicam vero Cleri gallicani virtutem mire describit Barruel, *Storia del Clero di Francia, durante la rivoluzione dei Francesi*, in 3. parti. Praecipit tamen Gregorius IX (c.5. et ult. *de juram.*; cap. *nullus* 22 *caus.* 22, q. 5), ut Clerici jurent praepositis tantum, non vero tactis Evangeliis, sed tacto sibi pectore, cum id maxime deceat eorum dignitati. Hoc tamen non ita est in usu; vel tantum id permittitur (uti dicunt), cum agitur de jurando ad testandum, non de juramento in causa propria, vel in causa tantum criminali, non vero civili. Clericus qui sine licentia superioris, citatus comparet et jurat, peccat, si canon adhuc vigeat; at nullam incurrit poenam ipso facto, cum nulla sit poena sic constituta— V. Ferraris, *Bibliot. Canonica* etc. V. Testis, art. 1. — Barbosa, *Commentar. in lib. II Decret. Gregorii*, tit. 7 — Schmalzgrübor, *Judicium Ecclesiasticum I. II de foro competenti*, tit. 2.

3. Juramentum *fidelitatis* in genere atque obedientiae quoad leges Status per se licite emitti potest, etsi aliqua forsan lex injusta sit condita, modo haec non nominetur expresse; tum quia leges injustae non sunt verae leges, tum quia fidelitas in genere promissa respicit tantummodo quae justa sunt — *Vide* celeberr. Concordatum Austriacum, art, 20, quoad juramentum emittendum ab Episcopis illius Imperii. Quod vero spectat ad Regnum Sabaudiae antiquum est, ut cum primum Rex Regnum obtinet, juramentum fidelitatis, si velit, a publicis functionariis saecularibus exigat: immo ab ipsis Ecclesiasticis, sed a Suprema Sede facultate prius obtenta; nam secus id prohibent Lateranense IV, et Jus Canonicum (*l. II de jurej. tit.* XXIV), nisi agatur de Clericis vassallis. *A* card. Morozzo, *Lettera Circolare*, 19 genn., 14 et 26 apr. 1822— *Regio Editto* 11 dic. 1821 — *Lettera della R. Segreteria di Stato interno*, 10 marzo 1822 — *Ragioni della Sede Apost. nelle presenti controversie colla Corte di Torino* an 1732, vol. II, p, 3: Discorso sul giuramento dei Vescovi ecc. Hoc tamen hodie Episcopi pedemontani ipsi Regi exhibent, cum primum Sedem occupant, ipsa annuente apostolica Sede.

Neque inde sequitur Ecclesiasticos habendos esse uti *functionarios publicos* civilis Gubernii, ab eo omnino dependentes: discrepantia est maxima inter Sacerdotem et functionarium. «Il Sacerdote ha il suo potere da Dio; il funzionario lo ha dal Sovrano o dalla legge, che è a dire, dall'uomo. Il Sacerdote è ministro d'un culto indipendente; il funzionario è l'agente di un governo, a cui va debitore di obbedienza sotto pena di essere dimesso.... Il Sacerdote emana da una autorità tutta spirituale, la quale ha gerarchia, leggi e pene indipendenti dal governo civile, autorità che esiste prima e fuori e senza dello stato; il funzionario invece emana dallo stato, è l'uomo dello stato che di esso vive e per esso, — Diresti forse: *che il Sacerdote è funzionario pubblico perchè riceve dal pubblico uno stipendio?* No il Sacerdote non riceve uno stipendio:

quello che ora è assegnato alla sussistenza del Clero, non è forse altro che una tenue indennità per quel molto di più che fu già tolto alla Chiesa? ..... quindi per esso non passa il Sacerdote alla condizione di un salariato o d'un funzionario; ed il chiamarlo con alcuni di questi nomi sarebbe ugualmente ridicolo, che il chiamare il creditore stipendiato o ministro del suo debitore » (*Amico Catt.* vol. VIII, pag. 312).

Ad rem etiam Montalembert: « No, mille volte no; il Vescovo e il Prete non sono funzionarii; falsa ed erronea è l'opinione di coloro, i quali non veggono in un Vescovo, che una specie di prefetto in mantelletta, un commissario di alta polizia morale... I Vescovi agli occhi dei Cattolici (e in fine poi sono fatti pei Cattolici e non già per coloro, i quali secondo una frase famosa, *non se ne servono*) sono destinati da Dio al governo della Chiesa: la loro missione vien dall'alto per dirigere le nostre coscienze o scuoterle al bisogno; essi sono gl'inviati di Dio presso di noi. Son designati e scelti dal Re, ma non tengono da lui il loro potere; la legge riconosce l'autorità loro, ma non la crea; quest'autorità essi la tengon da Dio, o non la tengono da nessuno » (*Memorie di Relig.* Modena, t. XVII, Continuaz.).

(I) Pag. 62,

Quidam anonymus quaesierat (revocata a nonnullis gubernatoribus jurata Gubernii forma): 1. *E lecito o non lecito ai Principi il mancare ai proprii giuramenti?* 2. *Fu una violenza sufficiente a salvarli dallo spergiuro la minaccia di perdere il trono?* 3. *Ammesso che sì, non si può dire a più forte ragione che non obbliga il giuramento dei sudditi, quando sono posti nel bivio o di morire di fame e di giurare per ottenere un impiego?* 4. *Si possono salvare gli Stati con un grande scandalo sebben tendente ad uno scopo utile?* 5. *Possono i Principi sciogliere i loro sudditi da un giuramento prestato dinanzi a Dio, quando appunto essi con giuramento li avessero sciolti dalla loro assoluta autorità?*

« La risposta è facilissima, bastando solo il prendere fra le mani qualsivoglia dei moralisti cattolici, i quali, già secoli, hanno risposto a tali quesiti, a caso vergine, senza sospetto di voler gratificare o Ferdinando II, o Leopoldo di Toscana, o Francesco Giuseppe. Ondechè non è maraviglia che i giornali cattolici non abbiano voluto ripetere il detto dai Teologi morali. Pure giacchè siamo interrogati, ecco come rispondiamo precisi e schietti, anzi come risponde per noi al primo quesito s. Alfonso de' Liguori, la cui dottrina, per testimonianza della Chiesa, può seguirsi tranquillamente da ogni coscienza cattolica. « Il giuramento fatto in favore di « un terzo dee mantenersi, sempre chè « mantener si possa senza colpa » *lib III. num.* 177. E con più forza sotto il *num.* 192: « Una promessa giurata che sia sta« ta accettata da un terzo, nemmeno dal « sommo Pontefice può venire rimessa, sen« za il consentimento di colui, al quale è » stata fatta » È dottrina comune: Principi e sudditi l'hanno da osservare — Questo per ciò che riguarda l'obbligo del giuramento: udiamo ora dal Santo istesso le cagioni che possono annullarne l' obbligazione. Sono al proposito nostro 1.° se la cosa promessa, di buona che era, divenga cattiva, o illecita, o impedisca un maggior bene, o cagioni un malo maggiore; 2° se cessi il fine per cui la promessa era fatta; 3° se così permettano le tacite condizioni che in ogni giuramento promissorio si debbono intendere accluse; e sono: I se potrò; II, se il superiore sarà contento; III, se lo stato della cosa non cambi notabilmente. Così non è altrimenti tenuto a mantenere il giuramento, quando sopravvenisse pericolo di morte, d'infamia o d'altro grave danno, perchè è da credere che in tal caso non abbia inteso obbligarsi, trovandosi diversa la cosa da quella che promise (*nn.* 187- 88).

Ecco dunque la risposta *precisa e schietta* al primo quesito che è il capitale, e dalla cui soluzione dipende quella degli altri. Non è mai lecito al principe (come non lo è all'ultimo dei sudditi) il mancare ai giuramenti. Può tuttavia incontrar caso in cui il Principe possa, anzi debba giudicare che il giuramento non tenga, perchè più non è, o meglio perchè non sarebbe stato, o meglio ancora perchè non fu mai, in quanto il giurante non avrebbe giurato, nè lecitamente avria potuto, se avesse preveduto quel caso; e così dee supporsi che implicitamente lo abbia escluso. Se voi aveste giurato di menare domani sera un vostro fratellino

ad una cena, ove questi fosse domattina sorpreso da una violente febbre, vi credereste voi obbligato in forza del vostro giuramento di menarlo la sera alla cena per mandarlo posdomani al sepolcro? Qui il vostro buon senso vi dispensa dall'obbligo di consultar moralisti. Or fate conto che il caso di un Principe può non essere dissomigliante da questo. Anzi possiam recarvi un esempio più calzante o la cui forza negli Stati Sardi s'intenderà meglio forse che altrove. Supponete per una pura ipotesi, che Carlo Alberto nello ascendere al trono avesse giurato di mantenere gli ordini di monarchia assoluta, vigenti i quali assumeva il governo. Lo direte spergiuro perchè nel 48 per gravi circostanze concesse uno Statuto? voi certo no, e noi neppure; ma perchè dunque questa morale buona per dare uno Statuto, non conta nulla per ritirarne un altro?

« Da questa risposta al primo quesito si rendeva vano il *secondo*, stantechè non si tratta di revocare il giuramento dei Principi quasi prestato per timore delle minacce; ma si veramente si tratta di giudicare che un giuramento più non tiene perchè più non esiste, in quanto si è avverato erroneo nel supposto che tutto il popolo lo chiedesse, e nocivo negli effetti, alle sostanze, alla quiete, e specialmente alla Religione dei popoli — Quindi svanisce anche il *terzo*: il quale per altra parte suppone che non vi sia altro modo di vivere, che lo stipendio dei pubblici impiegati; ed oltre a ciò riguarda non un giuramento fatto, ma un giuramento da farsi, la cui onestà dev'essere antecedentemente assicurata da chi lo presta. Il che non fa al proposito nostro, e però lo trasandiamo — Al *quarto* rispondiamo non esser mai lecito lo *scandalo, nè anche per salvare uno Stato*. Ma se qualche fariseo finga scandolezzarsi di un azione ragionevole e obbligatoria, propagando codesto scandalo nei semplici ed idioti, è chiaro non doversi sacrificare a tali apprensioni il vero bene, ma il meglio essere disprezzare gl' ipocriti e illuminare i semplici — Al *quinto* quesito, la risposta è inclusa nei precedenti, giacchè le stesse ragioni di falso supposto e di pubblico danno, per le quali un Principe è autorizzato a revocare il proprio giuramento, vietano ai sudditi l'esigerne lo adempimento. Epperò non dal Principe, ma dalle ragioni medesime vengono invalidate le obbligazioni che i sudditi contrassero col giuramento. » Ita *Civiltà Cattolica*, ser. 1ᵃ, vol. VIII

(*J*) *Pag. 53.*

Adsunt inter incredulos aetatis nostrae, qui festorum institutionem dicteriis suis insectantur. Inaniter tamen, ad festa enim concelebranda vel ipsa natura homines impellit, adeo ut qui Festa nostra abrogare tentarunt, alia debuerint substituere: sane nulla gens est barbara, quae suam divinitatem festis ideo institutis non excolat — *V*. Tassoni, *La Religione dimostrata* ecc. t. III— *Scotti*, *Teoremi di politica* ecc. par. 4, t. II—*Bergier*, *Dizionario* ecc. *App*. V. Festa — *Synodus Novariensis*, pag. 339— Della Margherita, *Memorandum storico-politico;* et in lib. *Avvedimenti politici*, cap. 22 habet: *il governo che trascura la rigorosa osservanza delle feste religiose marcia a ruina tosto o tardi inevitabile*: *sovrabbondano gli esempi*.

Nonnulla proferamus testimonia quae videre est in libro: Paganessi, *Della santificazione delle Feste*, dissert. Mil. Pirotta 1851. « L'imperatore Leone il Saggio, facendo una legge per vietare severamente l'abuso delle opere rurali nelle domeniche, aggiunge queste memorabili parole: La terra non sarà meno feconda, quando i lavoratori saranno più religiosi, e le preghiere attireranno l'abbondanza del Cielo, meglio che il travaglio dei giorni di domenica »—Celebris Montalembert ajebat paucis elapsis annis: « Tutti chiedono con maraviglia e spavento, d'onde escano quelle turbe d'uomini senza fede e senza legge; che appajono ne' giorni delle dissensioni sociali, e che, simili alle orde dei barbari di quindici secoli fa, minacciano d'inghiottire tutto un incivilimento. È ben giusto d'intimorirsene, ma non già di farsene maraviglia. Escono esse da quegli abissi, nei quali furono travolti i popoli dacchè furono costretti a lavorare la domenica, e strappati a tutto quanto la Religione aveva immaginato con affetto di madre per istruirli o consolarli in quel gran giorno: e quando fu permesso che il suggello dell'ignoranza fosse impresso nello loro anime dalla mano di un'insaziabile cupidità. Sono esse fameliche, perchè fu loro tolto ogni alimento mora-

le; mancano di fede perchè uomini ricchi ed istrutti si sono affaticati per un secolo con insaziabile perseveranza ad estirpare quel tesoro dai loro cuori; sono senza legge, perchè troppo spesso i loro padroni e condottieri, violendo essi medesimi la prima delle leggi, hanno insegnato loro a non rispettarne alcuna.»

Ipse Borrussiae Minister haec mandabat pro toto Regno (1852): «L'esperienza degli ultimi anni ci ha insegnato, che gli è dovere di tutte le autorità di affaticarsi a conservare i principii fondamentali della Religione e della morale. Da lunga pezza l'attenzione pubblica si fissa d'una maniera particolare sulla necessità della santificazione della domenica e delle feste. Si acquistò la convinzione, che il rispetto dei giorni consacrati al culto di Dio, è una condizione essenziale di moralità pel popolo. Noi crediamo bene d'insistere presso le autorità sopra l'importanza di quest' oggetto e sulla grande responsabilità che pesa a questo riguardo sui depositari del potere. Loro raccomandiamo pertanto d'applicare le istruzioni che si pubblicarono conforme alle leggi, e speriamo che s'occuperanno coll'esempio a mantenere nel popolo il rispetto alla domenica, e si guarderanno bene di darsi ai lavori della loro carica, eccetto che non v'abbia assoluta necessità...»

Macchiavelli (*sopra la prima Deca di Tito Livio*, lib. I, c. 11 e 12) scribit: «La osservanza del culto divino è cagione della grandezza delle Repubbliche; così il dispregio di quello è cagione della rovina di essi. Quei principi o quelle Repubbliche, le quali si vogliono mantenere incorrotte, hanno sopra ogni altro cosa a mantenere incorrotte le cerimonie della Religione, e tenerle sempre nella loro venerazione. Perchè nessun maggior indizio si puote avere della rovina d'una provincia, che vedere dispregiato il culto divino.» — Vel ipse Rousseau (*Lettre à d'Alembert*), habet: «Ché si deve pensare di quelli che vorrebbero togliere al popolo le feste, le ricreazioni e ogni specie di divertimento come tante distrazioni che lo distolgono al lavoro? Questa massima è barbara e falsa. Se il popolo non ha tempo che per guadagnare il suo pane, tanto peggio per lui. Egli però ha bisogno anche di un tempo per mangiarlo con gioia: altrimenti non lo guadagnerà per lungo tempo. Quel Dio giusto e benefico che vuole ch'egli si occupi, vuole ancora che si sollevi: la natura gli impone ugualmente l'esercizio e il riposo, il divertimento e la fatica. Il disgusto del travaglio opprime di più i poveri operai, che il travaglio medesimo. Volete voi dunque rendere un popolo attivo e laborioso? concedetegli delle feste, offritegli onesti divertimenti che gli facciano amare il suo stato, e gl'impediscano di invidiarne uno più dolce. Giorni perduti in questa maniera daranno un abbondante compenso nel rendere più utili gli altri.» V. etiam Ventura, *La donna cattolica*, par. I, § 6.

(K) Pag. 56.

Ex recentioribus citamus Paganessi, qui multis conatur defendere abstinentiam a servilibus et Missam esse tantummodo de praecepto Ecclesiae, cetera vero pietatis opera in festis esse de praecepto divino praestanda. Non tamen audet de mortali accusare qui prima illa facit, secunda vero penitus omittit: quod non satis percipitur, nisi velit docere sub gravi obligare quidem praeceptum Ecclesiae, non autem naturae ac Dei praeceptum. Quod autem addit habitualem omissionem peccatum esse ob mala consectaria, et nos docemus; ideo nempe, quia ex habitu omittens illi pietatis opera, peccat contra aliud praeceptum, quo identidem tenetur ad virtutum actus exercendos. — Profecto congruum est, ut Pastores conciones habeant festis diebus, quia tunc populus a ceteris occupationibus liber illis commodius vacare potest. Quae quidem interessentia potest dici, si placet, obligare multitudinem, et hoc sensu praeceptum correlativum esse, ut nempe unus praedicet, et hic vel ille audiat; quia semper plures habentur de multitudine, qui indigent instructione. Ad modum quo praeceptum nubendi generaliter datum hominibus, obligat quidem obbligat quidem communitatem; non tamen singulos de communitate, nisi quatenus in aliqua particulari necessitate constituantur.

Quod autem habet Tridentinum *sess.* 24 c. 4. *de Ref*: *moneat Episcopus populum diligenter unumquemque teneri Parochiae suae interesse, ubi commode id fieri potest ad audiendum Verbum Dei*, strictum praeceptum non denotat; alioquin non diceret *ubi commode id fieri potest*, ut re-

cte observant: neque adderet *Parochiae suae*, cum in aliena Ecclesia conciones audiri possint. Praeterea Concilium ibi non loquitur de sanctificatione Festorum; sed tantum de generali obligatione audiendi Verbum Dei, quae utique maxima est — V. Liguori *Op. Mor.* I. III, nn. 269, 308 et 323; il *Homo Apostolicus*, *tract.* VI, n. 4 — Suarez, *De Religione*, ubi fusius agit.

Quod vero pertinet ad Nicolaum I, patet evidenter, ipsum fuisse locutum de fine praecepti, non autem de praecepto; alioquin alia plurima essent de necessitate agenda in festis, quae tamen neque ipsi rigidiores sub gravi praecipere auderent. En verba quae habet, c.11: *Idcirco in diebus festis ab opere mundano cessandum est, ut liberius ad Ecclesiam ire, psalmis et hymnis insistere, orationi vacare, oblationes offerre, memoriis Sanctorum communicare ad imitationem eorum assurgere, eloquiis divinis intendere, eleemosynas indigentibus ministrare valeat Christianus* — Et sic ceterae hujusmodi difficultates resolvuntur faciliter.

Ceterum et nos iterum iterumque monemus Parochos, ut suos urgeant ad hujusce praecepti finem et spiritum adimplendum, ut nempe precibus, divinis laudibus, Sacramentis, ac concionibus festis diebus frequentes sint. Parochi enim cum teneantur profectum spiritualem curare suarum ovium, contenti esse non debent, quod meram praecepti substantiam impleant; idque eo magis, quia si fideles id semper in more habent, nunquam vacabunt ceteris operibus, quae si non virtute festorum, certe virtute Religionis identidem praestare debent: qui autem ea habitualiter negligit die festo, multo magis negliget feriali die. Sub quo sano respectu scribit s. Alphonsus: *Quare, sciscitor, Deus festa constituit? instituit ut unusquisque, quum omnibus aliis hebdomadae diebus bonis corporis vacaverit, in die festo bonis animae vacet. Et non sufficit Sacro tantum interesse, sed opus est ut concionem audiat, visitet SS. Sacramentum, se Deo commendet, aliosque pietatis actus exerceat; sed tot personae in die festo ad quid habent animum intentum? ad ludendum, ad intemperanter, bibendum ad inhoneste loquendum* (*Inst. Catech.* p. 1, c. 3). Insistant ergo Concionatores, Confessarii ac praecipue Parochi: qua in re *habere ob oculos non omittant Catechismum Romanum, quem ex Decreto Concilii et s. Pii V. jussu editum alii ss. Pontifices ac nominatim Clemens XIII cunctis animarum pastoribus denuo commendatum voluit*: ita Pius IX Encycl. 8 dec. 1849. It. *v.* Audisio, *Lezioni di eloquenza* part. I., lez. 10.

Q. *An peccet graviter dominus, qui imponit decem servis, singulis servilem laborem dimidiae horae in festo?* — Billuart hic anceps haeret, ot doctiorem expectat. Bouvier ait, eum qui ita agit, ob meras cavillationes praeceptum Ecclesiae eludere. Alasia tuetur, talem dominum graviter delinquere; tum quia ille frande agit in legem, et ideo in eam graviter peccat. Sed cummunius et satis probabiliter docent alii cum Sanchez, Salmanticensibus, Roncaglia, Trullenco, Viva, Oviedo, etc. hoc non excedere veniale; nam singuli operantes venialiter tantum peccant: neque eorum opera uniuntur in unum. Dominus autem ideo peccat, quia eos inducit ad peccandum; ergo (scandalo praecluso) venialiter peccat, ad modum illorum. Sic v. g. siquis efficeret, ut diversi comederent in jejunio, parum singuli, etsi omnium quantitas esset notabilis, non peccaret mortaliter; quia deficit unius modicae materiae continuatio cum alia. Sane praeceptum sanctificandi festa in qualibet persona terminatur: nec per plures personas gravis alicui fit injuria (ut fieret, si quis v. g. pluribus juberet, ut aliquid parum Titio furentur). Neque etiam servi sic laborantes impediuntur, quominus singuli possint divino cultui vacare quantum ad mortale vitandum.

(L) Pag. 54.

Tria monita ad praxim maximo spectantia quoad superstitionem:

1. Monitum *Ambrosii Stapf*: « In evellendis opinionibus superstitiosis multa prudentia et animi sobrietate opus est. Equidem si talis opinio directe Religioni aut bonis moribus adversatur, utique omni modo et quantocius extirpari debet. Dum vero ejusmodi opiniunculae vix non innocuae videntur, et simul a multa antiquitate plurimum vigoris acceperunt, prudens animarum pastor illas non quidem confirmabit; attamen ad tempus dissimulare, atque studium suum eo dirigere debet, ut successive, atque per solidam institutionem aetatis praesertim juvenilis, eas eliminot.

Qui importune et concitato impetu in obvias quasque superstitiones invehitur, plurimos quidem offendet; sed vix aliquem corriget: et illi non absimilis videtur, qui aquam non sat limpidam vehementi agitatione adhuc turbidiorem reddit. Unde cum servi dicerent; *Vis, imus et colligimus zizania* ? paterfamilias ait : *Non ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis et triticum.* Matth. 13, 28 — Praeterea non omne, quod profano hujus temporis genio displicet, mox superstitiosum censeri debet. Prae reliquis animarum pastor illis invigilet, qui studio et lucri causa opiniones superstitiosas *divulgant* dum v. g. hujus furfuris libros et pagellas venditant, de arcanis gloriantur, etc. » §§ 171 et 177. Item Parochi, concionatores, catechistae et ii omnes qui munus populum christianum erudiendi habent, enumerent tantum eas superstitiones, quae notae sunt in suis regionibus, ne alias potius edoceant, quam ab eis avertant; superstitio enim contagiosa est.

2 Monitum *s. Alphonsi nostri* (Op. Mor. *l. III*, n. 20): advertant, quod in dubio praesumendus est aliquis effectus potius provenire a causa naturali, quam a superstitione: ita Sporer cum d. Augustino, Sanchez, Laymano, Elbel, Croix, et Salmanticenses cum s. Thoma, qui docet (2, 2, q. 60, a 4): *Ubi non apparent manifesta indicia de malitia alicujus, debemus eum ut bonum habere in meliorem partem interpretando quod dubium est.* Recte tamen consulunt AA. citati tunc praemitti protestationem nolendi effectum, si aliqua superstitio subsit. Datur autem juxta s. Thomam naturalis fascinatio; *oculi autem inficiunt aërem continuum usque ad determinatum spatium* (1 p. q. 117 a. 3): hinc qui experitur hanc pestiferam qualitatem, abstineat a nimio colloquio hominum et oculos declinet. At superstitiosa est fascinatio vulgaris quae a vulgo creditur, scilicet quod aspicientes invido animo noceant, et ideo vetanda quae contra ipsam imponuntur.

3. Monitum *card. Gousset*: «Riguardo alle persone che fanno atti di superstizione per ignoranza o semplicità, il Confessore le istruirà e lo indurrà a rinunziare ad ogni pratica superstiziosa. Eviterà tuttavia per prudenza, di notare di peccato mortale la tale e tal altra osservanza, e di farsi promettere che rinunzieranno, se non ha motivo di sperare l'esecuzione di questa promessa. Inutilmente p. e. si tenderebbe di distruggere il pregiudizio superstizioso di certe donne che dopo il parto non vogliono incominciare ad andare a Messa in venerdì, o che non vogliono filare nè fare il bucato in certi giorni, temendo non accada lor qualche disgrazia: *Quis infirmatur, et ego non infirmor* ? » (Theol. Mor. *n.* 424).

Praestat quoque, ut explicemus nomina praecipua circa superstitiones: — Astrologia ducitur a graeco *astron*, stella; et *logos*, sermo — Aëromantia ab *aêr* aër; et *mentenô*, divinare — Amulotum sic dicitur ab *emollire*, quasi noxia emolliat et avertat — Chiromantia a *chêir*, manus — Physiognomia a *phisis*, natura — Geomantia a *gea*, terra — Hydromantia ab *hydôr*, aqua-Idolatria ab *eydôlon*, idolum, simulacrum — Lamia a *laimos*, gula: lamias dicebant devorare quos possent invenire pueros. Dicuntur etiam *sagae* a sagacitate. Dicuntur etiam teterrimae istae *striges* ab avi quadam nocturna, *strix* dicta, quae noctu stridendo volat, derelictosque infantes e cunis rapit, eorumque sanguinem absorbet — Magus a *magos*, sapiens.; vel a *megos*, magnus— Necromantia a latino *niger* — Omen, quasi *ex ore veniens* — Oniromantia ab *oneriros*, somnium — Oraculum, quasi illi insit *divina oratio* — Pyromantia a *pyr*, ignis — Pythonismus ita dicitur, quia sic divinantes responsa ferebant insidentes tripodi, qui coopertus erat pello serpentis Pythonis ab Apolline interfecti.

(*M*) *Pag. 56.*

Quoad numerorum rationem et lunae influxum observamus:

1. Non semper *numerorum ratio* uti superstitiosa habenda est; sed quando numero ut tali tota exhibetur fides; cum revera inter causam et effectum nulla tunc proportio sit. Sed aliter est, si idoo numerus usurpetur, quin ab Ecclesia est praescriptus ad Indulgentias consequendas, ad poenitentiam agendam, ad cultum religiose exercendum, ut patet ex propositione 64 proscripta a Pio VI Bulla *Auctorem fidei* — Idem est, si numerus mysticam significationem includat, vel in alterius rei cognitionem nos faciat venire; tunc enim laudabiliter numerorum ratio observatur, et firmat veritatem, ac quasi tessera et professio fidei nostrae est: quod et Ecclesia

commendat, et Scriptura usurpat; quare falsonos superstitionis accusant Protestantes. Sic sacer est numerus *ternarius*, quia tres Trinitatis Personas refert, tres dies sepulturae Christi, tres annos praedicationis illius; sacer est numerus *quinarius* in honorem quinque plagarum Salvatoris; numerus *septenarius*, quia in mentem revocat sex dies creationis et septimum quo requievit Dominus. *novenarius* in honorem novem mensium, quibus fuit Christus in utero matris, item in gloriam Trinitatis; tres nempe dantur ad indicandum tres esse Personas aequaliter dantur ad indicandum Personas esse coaequales; sicque illius mysterii fides in ipsis idiotis firmatur *trigesimus*, quia refert triginta annos vitae privatae Redemptoris nostri: *trigesimustertius*, quia memoriae reducit totam illius mortalis vitae periodum etc. — V. Bouvier, *Inst. Theol.* de Decal. pun. 3 *de vana observ.* — Bergier. *Dizion.* V. Novene — Stapf. § 174.

2. Quoad *lunae influxum* (quem perperam aliqui superstitiosum dicunt, etsi falsus esse posset) audiatur Antonacci, *Raccolta delle più ovvie e più utili operazioni fisico-chimiche ed industriali*: « è opinione che la luna influisca alla vegetazione delle piante, ma non è ben provata la cosa; certi effetti attribuiti alla luna sembrerebbero doversi piuttosto attribuire alla serenità dell' atmosfera, durante la quale la luna d' ordinario è visibile. Le persone idiote, specialmente di campagna, fanno gran conto della luna *calante* com' essi dicono, e della luna *crescente*. Per la seminagione dei prodotti da camposcelgono quasi sempre il tempo della luna calante, perchè altrimenti dicono che le piante nascerebbero troppo presto, e poi andrebbono in ispiga, e verrebbe così o a mancare del tutto o almeno a dare un prodotto scarso, e di poca buona qualità. Anche sul taglio dei legnami per le diverse costruzioni fanno conto i boscaiuoli della luna, ed è ben raro che questi tronchino le piante per tale effetto fuori delle due lune d' agosto e di gennaio, che altrimenti dicono il legname sarebbe soggettissimo a tarlare. Checchè ne sia di queste osservazioni lunari, io non azzardo su ciò di pronunziare alcun giudizio: una qualche ragion fisica di qualche effetto atmosferico almeno, che si attribuisce all' influenza della luna sulle vegetazioni, si potrebbe in qualche modo rintracciarla; ma sono discussioni queste intrigate ed assai dubbie. Sarebbe però sempre prudenza, dove non vi fosse una ragione in contrario, di attenersi, sul punto specialmente della seminagione e della raccolta, all' osservazione di tanta gente le une succedentisi alle altre, che asseriscono sempre la stessa cosa. »

(N) Pag. 66.

Possessio in eo consistit, ut daemon corpori humano quodam modo uniatur et in illo et per illud extraordinaria operetur. Quod si daemon in corpore hominis residere non videatur, sed tantum externe operetur illud variis modis vexando, tunc habetur *obsessio*. — Veras dari *possessiones* et *obsessiones* sine errore in fide negari non potest. Constat ex variis Scripturae locis (I *Reg.* 16, *Marc.* 16, *Matth.* 17, etc.). Constat ex perpetua traditione, ac PP. sensu (Klee, *storia de' dogmi*, t. I, pag. 249). Hinc et exorcismos habemus, quorum exercitium testatur Tridentinum *s ss.* 23, *c.* 2), semper in usu fuisse apud Ecclesiam. Quae porro ad sensum metaphoricum haud possunt detorqueri. Neque haec repugnant; attenta enim daemonum natura, eorum magna virtute, eorumque per aërem praesentia, fieri certe potest, ut corpora hominum intime pervadant. Hac in re clarissimum medicinae professorem Laur. Martini (in suis *Elementis medicinae forensis*, c. 3) audiant scioli: *Nos Ecclesiae integram fidem praestamus*; *idcirco de energumenis non dubitamus* — It. *vid* Forni, *Del mondo degli spiriti e della sua efficacia nell' universo sensibile*. Torino 1851.

Etsi autem et hodie hac de re exempla non desint, frequentiora tamen fuerunt primis Ecclesiae saeculis; quod quidem fuit, Deo permittente, tum ut ejus gloria manifestaretur, tum ut melius veritas christianae Religionis innotesceret, etc. *V. Bibbia* di Vence, vol. VI, dissert: Le ossessioni, e possessioni del demonio — It. Scotti, *dissertat. hac de re* — Cesari, *Lezioni su Mosè*, lez. VI. Quomodo a daemone vexati dirigendi *v.* Liguori, *Praxis Confessariorum*, nn. 110 et seqq.

(O) Pag. 68.

Nonnulli impudentissimi eo usque progressi sunt, ut catholicae fidei miracu-

la habeant veluti totidem magnetismi effectus. Insaniae portentum est; quae enim conventio signorum nostrorum cum magneticorum nugis? Ubi in veris miraculis ridiculosi apparatus, ubi convulsiones, ubi detorsiones, ubi tactus et alia, quae in magnetismo videre est? et tamen coeci a nativitate vident, mortui quatriduani resurgunt, aqua convertitur in vinum, montes fugiunt, etc. etc. Mali homines contra catholicam fidem nova systemata adstruunt pejora prioribus, at inaniter: illud accidit quod veteres poëtae de gigantibus finxerant, qui ut coelum expugnarent, tentavere humeris monti superaddere montem; sed montes a facie Dei tanquam cera liquescunt (*V.* cl. p. Perrone, *Praelect. Theol. De vera Relig.* nn. 192 et seqq.) — Quod de miraculis dicimus, id valet quoque de futurorum liberorum praedictione, cujus quidem magnetizatos prorsus esse incapaces nemo sanus mentis ignorat: et vel ipsi in hac arte celebriores ultro fassi sunt, *che le previsioni de' sonnambuli non sono al tutto sicure, nè meno allorchè trattasi di morbi e di crisi: quanto meno lo saranno, se riguardino i fatti dipendenti dal libero arbitrio dell' uomo! ... La ragione assai chiaro ne dice, essere assurda ed impossibile cosa conoscersi in sè, da chi esiste e conosce nel tempo, ciò che ancora non è; o vedere nella sua cagione (che non si vede) ciò che non è ancora da cagione alcuna determinato. Dunque nè in sè medesimi nè nelle loro cagioni determinanti può l'uomo vivente conoscere i futuri contingenti o liberi. V.* Civiltà Cattolica, *ser*, 1, *vol.* v, vi, vii *et* viii, ubi omnia fusius.

Magnetismo vel huic simili affines praedicant tum *tabulas semoventes* seu *rotantes*, tum *spirituum manifestationes*. Duo haec sunt, quae hisce temporibus in gentem undequaque rumorem excitarunt: hodie tamen jam fere mortua: primum ubique, secundum in Americae provinciis experiuntur novitatum amatores.

Ad *primum*: sint aliqui, qui uni aliis digitum minimum superimponentes invicem sibi nectantur; si omnes, quasi facta catena, digitorum extremitate leviter comprimant nudam tabulam aut mensam, haec fere statim ac de so movetur, elevatur, volvitur: en tabulae semoventes seu rotantes. Qua quidem in re nihil extranaturale: «il Prof. Grimelli (audiatur *Civ. Catt.* vol. ii, ser. 2, p. 70), che almeno al pari d' ogni altro conosce l' elettricismo animale, nulla trova nelle tavole giranti, che abbia con quello relazione, ma soltanto un effetto meccanico, e dalle sue osservazioni e dal suo discorso conclude che le tavole, o cappelli, o scatole, sedie, ed ogni altro oggetto conduttore o non conduttore elettrico, si muovono per moto loro comunicato dalla muscolare pressione delle persone constituenti il circuito *a seconda delle ordinarie leggi della meccanica muscolare.*» Vel ipsi autem, qui hisce rebus plus aequo forsan fidem habent, negant tamen et merito plura, quae a vulgo praedicantur, ut cum praetendunt quod clavis vel anulus filo subtilissimo suspensus moveri debeat juxta simplicem internae voluntatis nutum: vid. *Sulla potenza motrice trasfusa dall' uomo nella materia bruta* ecc. Esperimenti del dott. Terzaghi ecc. Milano 1853.

Ad *secundum* non pauci (vulgo *medimus*) in America contendunt, se modum invenisse communicandi cum defunctorum spiritibus, et alios hunc modum se edocere posse, ita ut plura nova ac ignota ab illis spiritibus noscatur. «Noi, tranne i rari casi (iterum. *Civ. Catt.* pag. 600), nei quali la Provvidenza favorisce alcuni Santi di comunicazioni celesti, non conosciamo altri commerci col mondo invisibile, che quelli usati coi diavoli. Che se pure voglia credersi alle loro asserzioni di essere anime dei trapassati, al che certo non siam tenuti, si ricaderebbe allo stesso; in quanto quelle anime se elette appartengono alla prima: se reprobe, alla seconda categoria. E così escluso il caso di speciali e graziosi favori divini, quali non possiamo supporre le *manifestazioni spirituali* di oltre l'Atlantico, non ci restano che gl' illeciti commerci coi rei demonii; e i professori di questi tra noi, ingentiliteli quanto volete nelle apparenze, non si chiameranno mai con altro nome che con quello di negromanti, maghi, fattucchieri o stregoni.»—Haec ars *stulta* est, cum sit quaerere veritatem a patre mendacii, *falsa* est, cum spiritus plura proferant absurda et contradictoria, ut facta probant; *injuriosa* est Deo, cum societatem cum daemone foveat, et veritatem alia via inquirat, quam non constituit Dominus; *damnosa* est hominibus, neque sane hostis hominibus infensissimus vult hominibus praesto esse: «abbiamo sott'occhi (ad rem diarium laud.

p. 612) la storia lamentevole di un padre di famiglia a cui morta la diletta e fedele compagna, volle egli saperne non so che dagli spiriti; e n'ebbe, la sposa essergli stata infedele tutta sua vita e non essere di lui la prole che teneasi in casa. Non ci volle altro per ispingere alla disperazione quello sciagurato, per fargli imprecare alla memoria della sua già bene amata, fargli deseredare e cacciar di casa i grami figliuoli ed amareggiargli fino gli aneliti dell'agonia. Si consideri che diverrebbe la società se codesto giuoco si facesse frequente, ed il padre della menzogna dovess'essere per lei il maestro della verità. »

Ita etiam liber laud. circa has aliasque similes inquisitiones: « Non sempre è innocente, o certo non sempre è immune da pericoli quello spingere soverchiamente, per mera curiosità, le ricerche o le prove per iscrutare i segreti della natura. Le forze di questa, quando si travalicano certi confini, sono così incerte, ed i confini stessi ne sono per noi così indeterminati e diciamo così digradati e sfumati, che l'uomo agevolmente li trapassa senza quasi avvedersene, e può trovarsi impegnato in commerci arcani coi rei spiriti senza pure averne una volontà chiara o decisa. Se ciò può essere immune da colpa, non lo è sempre da pericoli; e se ne può avere argomento nelle tavole giranti ed in alcuni processi del magnetismo animale. Siam lungi le mille miglia dal dire cosa diabolica le une e l'altro; noi medesimi abbiamo sperimentato diverse volte ed in isvariate guise le prime e ne abbiamo data una spiegazione naturale e meccanica (V. questo vol. pagg. 586 e segg). Ma quando ci si dice che le tavole rispondono col levare ed abbassar dei piedi; quando ci si conta che esse secondano le intenzioni di persone eziandio che non le toccano; quando che si narrano effetti stranamente portentosi del magnetismo animale, noi non possiamo non vedervi l'intervento di una forza preternaturale, che nel caso presente non potrebbe essere che diabolica. Ora che professori di scienze naturali moltiplichino le esperienze onde meglio conoscere questo o quell'agente fisico ed arricchire la scienza di nuovi trovati, questo l'intendiamo; intendiamo anche meglio che le autorità ecclesiastiche, a cui corre il dovere di regolare le scienze, facciano tentare delle prove con quelle cautele, di cui esse conoscono il debito e la portata; ma che ogni fanciullone di venti anni, che ogni donna curiosa, che ogni uomo mezzo scettico si lasci alla balìa del primo ciarlatano che venga a promettergli di fargli vedere, senza sapor come e perchè, la luna nel pozzo o la vecchia in cielo, codesto è alienissimo da quello spirito di semplicità riguardosa così propria del Cattolico; non può farsi senza pericolo, e forse non si potrebbe in molti casi senza colpa. Direte che vi cacciamo la pulce nell'orecchio; ma meglio fia certo avere nell'orecchio una pulce, che trovarsi un reo spirito in casa o, peggio, in corpo. »

Quoad magnetismum *vid.* Amico Cattol. *Giornale Relig.* Milano, t. II et VIII— De Luca, *Annali*, t. XII et XIII — Bergier, *Dizionario* ecc. *Append.* V. Magnetismo — *Pensieri di un credente Cattolico.* Milano 1841— *Il magnetismo e mesmerismo animale*, dial. 3. Ferrara 1841: in quo stylo italico eleganti et jucundo non solum physice et medice, sed etiam theologice res tota discutitur — *Civiltà Cattolica*, serie 1, vol. IV: del magnetismo animale; et ser 3. vol. IV et V: La moderna negromanzia. — Luigi Concato dottore in medicina, *Sull' azione del magnetismo animale nell' umano organismo*, osservaz. critiche. Padova 1851. — Et maxime *Sulla causa dei fenomeni mesmerici.* Bergamo 1856.

(P) Pag. 69.

1 Quod *martyrium* notamus: martyrium graece idem est ac latine *testimonium.* Usu porro ab Ecclesia recepto martyrium sumitur pro testimonio singulari veritatis christianae per tolerantiam mortis. Martyr igitur est testis, qui morte sua perhibet testimonium veritati, quae per Christum nobis innotuit: unde martyres Christi dicuntur quasi testes ipsius Christi. Quae tamen mors non de necessitate requiritur in effectu, sed sufficit ad rigorem martyrii, ut quis propter Christum tormenta sustineat de se sufficientia et efficacia ad inferendam mortem, etsi contingat mortem impediri; nam hoc est vere subire mortem in causa efficaci per se; nec inde minuitur affectus internus et acceptatio mortis propter Christum: sic martyr appellatur, imo Martyrum Regina B. V., licet non obierit morte violenta (*V.* Mazzola, *De B. M. Virgine*, pag. 256). « Termineremo con una osservazione assai consolante per co-

loro che si danno al servizio degli appestati: ed è che una pia credenza venera come martiri coloro, che soccombono vittime della loro carità: *Velut martyres religiosa piorum fides venerari consuevit* (Martyrol. Rom. 26 febr.). E a detta di s. Alfonso (*l. VI*, *n.* 100) sono reputati come veri martiri da dodici Università, da tredici Cardinali, e da più di trecento Autori: » *Gousset*. Ex hactenus disputatis sequitur: —1. illum esse verum Christi martyrem, qui non pro ipsa christiana fide generatim, sed pro alia speciali virtute christiana moriatur. Hinc vere est martyr Joannes Nepomucenus, qui occisus fuit pro tuendo sigillo sacramentali; item b. Panacea, quae crudeliter a sua noverca necata fuit ob ejus eximium orationis studium. *V*. ven. Bescapè, *Novaria sacra*, lib. I et II — Travelli, *De b. Panaceae sanctitate et cultu* etc. (ut tamen Officium de Martyre concedatur quid amplius requiritur, vide penes Benedictum XIV, *De Canoniz.* SS.l.III,c.15 et 19);—2.illos qui occiduntur in bello justo pro defensione Reipublicae adversus infideles et haereticos, qui fidem Christi corrumpere moliuntur, esse veros martyres; si tamen militent ex zelo fidei ac Religionis christianae; — 3. non esse veros Martyres, qui occiduntur in bello justo propter defensionem boni communis seu Reipublicae tantum. Excipit Sylvius, nisi illam intendant defendere propter Deum ex amore justitiae et legis divinae; sic enim moriuntur, ne virtutis officium deserant. D. Thomas ait: *bonum Reipublicae est praecipuum inter bona humana. Sed bonum divinum, quod est propria causa martyrii, est potius quam bonum humanum. Tamen quia bonum humanum potest effici divinum, si referatur ad Deum; ideo potest esse quodcumque bonum humanum martyrii causa, secundum quod in Deum refertur*. *V*. Billuart. *De fortitud.* diss. 1, a. 2.

2. Quoad *miracula*; « giova qui avvertire un giusto sentimento del dotto pio p. Crasset, il quale dice, che quanto più son facili a credere i miracoli le persone dabbene, altrettanto sono facili i malvagi a deriderli. Soggiungendo che come è debolezza il dar credito a tutte cose, così all' incontro il ributtare i miracoli che vengono attestati da uomini gravi e pii, o sente di infedeltà, pensando che a Dio sieno impossibili, o sente di temerità negando il credito a tal sorta di autori. » Liguori, *Glorie di Maria* aggiunta in fine — *V*. Bollandus, *Praefatio generalis in vita Sanctorum*, c. 3, § 2. Sed maxime Muzzarelli, *Buon uso della logica*, opusc. VIII: numero e qualità de' miracoli; ubi etiam catechistas hortatur, ut ea narrare non erubescant, cum plurimum conferant rite exposita ac probata ad fidelium instructionem. Quoad *legendas V. Civiltà Catt.* ser. 3, vol. II, pag. 340.

De miraculis et miraculorum gradibus *V*. Benedictus XIV, *De Canonizz. SS.* par. IV.

(*Q*) *Pag*. 71.

1. *Quid* (quaeres) *de horrendis maledictionibus latis in malos Psalmo* 108? R. in hoc non peccavit David; nam *pluribus de causis adversus inimicos suos obloqui potuit:* 1. *ex sincera correctionis illorum cupiditate: eos percute, Domine, ut inique agere ac lacessere tandem aliquando desistant*; 2. *ut in hoc mundo castigati, minoribus in altero afficiantur;* 3.*ut eorum supplicium impios deterreat, qui ex illorum nequissimo exemplo paria conantur;* 4.*ut bonis scandalum adimatur, quod impii injustis vexationibus ingerunt;*5.*ut Dei gloriam ac providentiam vindicet adversus impios, qui renuunt intelligere, Deum justorum praesidio invigilare;* 6. *ne justi pravo iniquorum exemplo corrumpantur*. Ita Calmet, *Comm. in Ps.* 34—*V*. s. Thomas, 2, 2, q. 25, a. 6, ad 3 — Lorinus, *Comm. in Ps.* 38.

2. *Quid de iis, qui Jesu et Mariae Nomina appellare continuo solent?*—Vel Nomina hujusmodi appellantur ex reverentia et cordis devotione, v. g. *laudetur Jesu Christus!* vel ex quadam coatracta consuetudine et animi levitate, v. g. *Jesus Maria!* vel ex subito spirituum impetu, v. g. *per Deum, per Christum!*—Si 1, ea Nomina proferentes nedum peccent, imo vero sanctam et indulgentiarum thesauro decoratam, ideoque et sibi et Deo rem gratissimam praestant: et est salutaris se invicem salutandi in pluribus fidelibus formula. Si 2, blasphemiam utique non committunt, cum ea nomina non proferant contumeliose; sed per se culpam venialem minime effugient, quia hec est vana Sanctorum Nominum usurpatio. Hinc Scriptura: *Nominatio Dei non sit assidua in ore tuo, et nominibus Sanctorum non admi-*

scearis, *quoniam non eris immunis ab eis* (Eccl. 23). Si 3, excusantur ordinarie, scandalo gravi secluso, quod tamen aliquando adesse potest, a peccato gravi; quia ex ignorantia aut indeliberatione (ut plurimum) id proficisci censetur, et referuntur potius in homines, quam in ipsum Deum vel Christum. At gravissime sunt isti increpandi cum hominem christianum id dedeceat, ac mortali peccato locum faciat — Ad rem scribit *Cattolico*, Giorn. Relig. Genova, n. 367: « Invece delle triviali formolo di saluto, che si usano nell'Alemegna protestante, come *buon giorno*, *vostro servitore* e simili, il Cattolico dell'Alemagna e gli nomini singolarmente delle ville e dei contadi si servono dol celebre *saluto dell' alleanza* raccomandato da papa Benedetto XIII: *Sia lodato Gesù Cristo*, a cui si risponde: *sempre sia lodato*. Io mi ricordo assai beno, dice Klopstock, la *sensazione profonda*, che produssero sopra di me queste semplici parole. Io incontrai per cammino alcuni buoni Svevi, e ognuno di loro salutandomi diceva: *Sia lodato Gesù Cristo*. A dir vero, non sapeva allora che questo fosse un saluto, e molto meno che cosa si avesse a rispondere. Ma la risposta consueta, che ho risaputo più tardi, mi parve così *naturale*, che non so intendere come non l'avessi trovato da per me stesso. »

3. Haereticaliter blasphemat qui ex animo dicit: *Dio non ha cura di me*, *tutti i malanni a me*; cum de omnibus illi sit cura; *Dio non è morto per me*, cum pro omnibus sit mortuus; *Dio è parziale*, cum non sit acceptor personarum; *Dio non si ricorda di me*, cum nullius possit oblivisci. Attamen, ut plurimum, talia proferentes a gravi excusantur, cum hoc proferant ex inconsideratione vel doloris gravitate — Esset blasphemia dicere, *nolit*, *velit Deus*, *a dispetto di Dio lo farò*, id enim est significare non timere Deum posse hoc impedire — Qui vero diceret *rinego Di..*; *a dispetto di Di...* omittendo ultimam literam, videtur posse excusari si non habet consuetudinem ita blasphemandi; nam apparet tunc se voluisse continere, ne blasphemaret: unde videnda est intentio — In locutionibus *can di Dio*, *can de la Madonna*, si non vera blasphemia adest, ut plurimum, verum et grave scandalum — Complures rudes dicunt indignando *sacré non de Dieu*, sed nec sensum intelligunt; alii *sacré non* absque addito; alii *tron di Dio*: quae locutiones per se veniale non excedunt. Idem est de illis *sacré nom de Deu*, *sacré Dieu*; sunt enim vanae usurpationes nominis Dei, neque graviter offendunt fideles (nisi essent Ecclesiastici qui ea proferrent). Nec refert quod illa verba proferantur ex gravi ira, quia haec ira directe non tendit in Deum, sed in hominem vel jumenta; unde illa verba erunt mortalia ratione irae, non blasphemiae. *Gousset*, *Gury*, *Voit*, *Roncaglia*, *Liguori*.

Hic duo adhuc restant notanda cum percelebri Della Motta, *Saggio sul Socialismo*, *vol.* II, *par.* 3, *c.* 11, quoad eos qui *Christi* vel *Jesu* Nomen indigne usurpant. Quoad 1: sunt inter recentiores, qui Christum exhibent sensu quodam impersonali ac quasi typum *phantasticum* et idealem ultimae perfectionis possibilis in creatura rationali (*il Cristo*): hic porro sensus *pantheisticus* prorsus est, ideoque damnandus tanquam gravis abusus et periculis plenus, praesertim in populo fideli: *Il Cristo idea non è quel Gesù Cristo che s. Paolo avea sempre nel cuore*, *nella bocca e sulla penna*. *La nostra fede non è al Cristo ideale e filosofico; ma alla persona divina di Gesù*, *al Cristo storico e reale*, illi videlicet Christo, qui (clamante Ecclesia catholica) *Conceptus est de Spiritu Sancto, natus est ex Maria Virgine*, *passus sub Pontio Pilato*, *crucifixus*, *mortuus et sepultus est*; *tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad coelum, sedet ad dexteram Dei Patris Omnipotentis: inde venturus est judicare vivos et mortuos* — Quoad 2, iterum ad rem: « Quale scandalo comparabile a questo che il nome di *gesuita*, *gesuitaio*, ecc. sia da'Cattolici per sinonimo d'ogni ribalderia, e per marchio d'infamia?... Fintantochè per denigrare un sodalizio illustre cercano nuove interpretrazioni del Vangelo, e appiccano un significato odioso al nome che gli viene dal nome augusto, troppo è diabolico lo stratagemma, troppo vi si mostra l'idea comune della eterodossia moderna colle antiche, anzi col paganesimo, che col nome di *Cristicolae*, sprezzava i Cristiani, e col protestantesimo che il nome di *gesuiti* inventò ed affibbiò a quel sodalizio come termine di scherno.... Nella Chiesa, nel regno di Dio può divenire obbrobrioso il nome di Gesù, o qualunque sua derivazione *Gesuitismo* non può significare fra Cattolici domma-

tismo falso, morale bassa o scorretta, costumi perversi, ipocrisia, menzogna; la improprietà del termine, l'antifrasi è in materia troppo sacra. »

(*B*) *Pag. 75.*

Praestat, ut audiant sacrilegi quod narrat p. Ceseri, *Fiori di Storia Eccl.* Ragion. VI su s. Pietro: « Questa verità fu conosciuta eziandio dai Gentili. Volendo Plinio convertire ad uso profano una certa fabbrica mezzo rovinata, ma che alla forma mostrava poter già essere stata tempio degl' idoli, ne dimandò all' imperatore Traiano quello che fosse da farne. Rispose: Cercasse assai sottilmente, e trovando che veramente quello era stato luogo sacro, non lo toccasse; *Religio occuparit solum:* perchè (oh verità scritte nel diamante de' cuori, non possibili a cancellare!) la Religione ha preso la possessione di quel terreno, e non può senza sacrilegio tornar profano. Erano stati a re Massinissa donati due denti di elefante d'incredibile grandezza. Indi a poco egli venne a sapere, com'erano stati tolti dal tempio di Giunone in Malta: ed egli non lo sapeva. Se ne fece coscienza. Apprestata una galea in vero studio, li rimandò al tempio della falsa Dea dimandando quasi perdono pel fallo, con questa iscrizione: *Rex Massinissa imprudens acceperat: re cognita, reponendos restituendosque curavit.* Lo stesso fece P. Cemelio superiore Emiliano d'una statua di Diana che era in Cartagine da lui presa (*Cic. in Verrem*, l. IV. capite 34 et 46). Questi saranno i nostri giudici ed accusatori in quel gran dì. Si provegga a cui fa bisogno, mentre è anche tempo. »

Reale sacrilegium est profanatio vasorum et instrumentorum sacrorum, v. g. si quis calice utatur in convivio, ornamenta Altarium vel Sacerdotum ad usus profanos applicet, intellige de iis, quae consecrari vel saltem benedici solent; nam ad nuptias, vel communem usum adhibere tapeta, candelabra, pelvim, imo et manutergium et cetera quae mediata serviunt ministerio sacro, non esse peccatum (docet *Tamburini*), nisi fiat ex aliquo contemptu saltem implicito, ut si semper et indifferenter sic utaris supradictis. Atque idem affirmat de candelis, ramis, aqua, incenso et similibus benedictis, quod in modicis istis benedictionibus non agatur cum tanto rigore ab Ecclesia, uti patet in pane, ligno, carbonibus, etc. benedictis — Non est sacrilegium non suscipere Sacramenta tempore debito; sed probabilius est tantum contra obedientiam Ecclesiae debitam. An sit sacrilegium detinere legata relicta Ecclesiae pro ejus servitio, alii affirmant, quia ratione destinationis sunt sacra; alii negant, quia quamdiu non possidentur ab Ecclesia, sacra proprie non sunt — Sacrilegus vero est qui irreverenter tractat sacras imagines, vel indecore nimis eas dipingit vel sculpit. *Liguori, Roncaglia, Gousset.*

TRACTATUS SEXTUS

DE VIRTUTE JUSTITIAE

Inter virtutes morales post Religionem veniunt quatuor cardinales: *prudentia, fortitudo, justitia* et *temperantia*. Verum *justitia*, tam copiosum ac necessarium rerum dicendarum exhibet apparatum, ut ab ipsa Tractatum putemus inscribendum his verbis: *Tractatus de Virtute Justitiae* (Scholastici *de Justitia et Jure* nuncupant). Cum autem virtus justitiae in eo sita sit, ut jus suum cuique servetur, necesse profecto est, ut simul cum justitia idea tradatur juris atque dominii, quippe quae sunt justitiae quasi finis et meta.

DISPUTATIO PRIMA

De Justitia et Jure.

Q. 1. *Quid est justitia?*

R. Justitia interdum accipitur pro virtutum omnium complexu, ita ut *vir justus* idem sit *ac vir omni virtutum genere donatus:* hoc sensu inquiebat Christus: *Beati qui esuriunt, et sitiunt justitiam* [1]. Quo etiam sensu ajebat d. Chrysostomus: *Justitia nihil aliud est, quam omnium mandatorum plena custodia* [2]. Hic vero justitia sumitur prout est virtus a ceteris specie distincta, et definitur ab Augustino: *Virtus quae sua cuique tribuit* [3]. Communiter autem describi solet: *Virtus moralis constanter inclinans hominis voluntatem ad reddendum alteri jus suum ad aequalitatem.*

Dicitur 1. *virtus*, quia tam hominem, quam opus illius reddit bonum; nam bonum est reddere cuique suum: quod quidem virtutis est proprium; — 2. *moralis*, quia non Deum, sed hominum honestatem habet pro objecto suo immediato: quae quidem honestas sita est in tribuendo cuique jus suum; — 3. *constanter inclinans:* dicitur *constanter*, quae vox indicat propositi nostri firmitatem atque perseverantiam; quod genuinae virtutis proprium est; *inclinans*, quia est proprium virtutis inclinare ad actus; — 4. *hominis voluntatem*, quia justitia est actus et habitus voluntatis; non vero intellectus, cujus officium est veritatis cognitio; neque memoriae, cujus officium est recordatio rerum praeteritarum; — 5. *ad reddendum alteri;* cum enim justitia in constituenda aequalitate versetur, habet profecto ex ipsa sui natura, ut in alterum tendat: *Nihil autem est sibi aequale, sed alteri*, ait Angelicus [4]; 6. *jus suum*, id nempe quod non solo titulo honestatis, sed stricti nominis obligatione debetur: et hoc propriae justitiae objectum constituit; neque enim hic *jus* sumitur *formaliter*, prout est legitima facultas ad aliquid; sed *objective* prout est debitum rigorosum, ex cujus violatione non solum contrahitur turpitudo moralis, ut in aliis debitis, v. g. gratitudinis, verum etiam obligatio restitutionis; — 7. *ad aequalitatem*: quibus verbis intelligitur accurata mensura rei, quae redditur cum jure alterius: sic v. g. qui centum nummos creditori suo debitos solvit, servat aequalitatem; quia haec summa jus creditoris perfecte adaequat.

Q. 2. *Quomodo dividitur justitia?*

R. Cum justitia dicat ordinem unius ad alterum; totuplex erit justitia in Republica, quotuplex in ea hujusmodi ordo; atqui iste ordo triplex est, nempe partium ad totum, totius ad partes et partis ad partem: ergo triplex est justitiae species — *Legalis* una, quae ordinat partes ad to-

1 Matth. 5.
2 Hom. 12 in Matth.
3 *De civ. Dei* c. 21.
4 2, 2, q. 58, a. 2.

tum, et inclinat privatum ad reddendum communitati, quod ipsi debitum est propter bonum commune: dicitur *l galis*, quia habet pro suo objecto id, quod communitati debetur *ratione et vi legum*; tali est lex tributorum, electio ministrorum, etc. —*Distributiva* altera quae ordinat totum ad partes, et inclinat voluntatem Superioris ad bona et onera communitatis distribuenda juxta merita et vires subditorum: ideo distributiva dicitur; uti esset distributio pensionum ac dignitatum — Tertia *commutativa*, quae ordinat partes inter se, et inclinat privatum ad reddendum alteri privato ad aequalitatem quod eidem stricte debetur, ratione videlicet vel pacti vel contractus vel alterius tituli peculiaris. Dicitur *commutativa*, quia in commutationibus, ut plurimum, solet habere locum [2].

Violatio justitiae legalis dicitur *illegalis injustitia*; justitiae vero distributivae dicitur *personarum acceptio*; justitiae demum commutativae, appellatur *injuria*. Nulli dubium est, quod cujuscumque justitiae violatio sit ex genere suo mortalis; cum quaelibet justitia sit gravissimi momenti ac gravissimi finis, et jus alterius plus minusve laedat, ideoque semper includat laesionem charitatis; neque sane potest esse dilectio ubi committitur injuria: quamquam diversa sit ratio justitiae a ratione charitatis; nam charitas respicit bonum privatorum, quibus tenemur de nostro ex divina ordinatione providere; justitia e contrario respicit vel bonum publicum vel jus strictum alterius, id est quod aliquo modo jam est aliorum — Quaestio autem esse solet, *an scilicet omnes injustitiae species tales sint stricti nominis*? Sunt qui affirmant; quia veram obligationem inducunt unius ad alterum. Attamen alii id negant de justitia legali et distributiva: nam illa tantum dici potest veri nominis justitia, cujus objectum est strictum jus, adeo ut ejus, violatores teneantur de restitutione; hoc autem valet de sola justitia commutativa, ex Angelico [3]. Quod vero pertinet ad vindicativam, haec novam justitiae speciem non constituit; nam tota in eo est, ut inclinet Superiorem ad intligendam reo poenam debitam. Jam vero prout Superior per poenam civium felicitati prospicit, ea ad legalem pertinet: prout poenas ipsas criminum gravitati proportionatas decernit, ad distributivam; denique prout justitiae vindicativae officia exequitur ex quodam quasi contractu cum Republica de recte negotiis publicis administrandis, pertinet ad justitiam commutativam [4].

Q. 3. *In quo discrepant justitia commutativa et distributiva*?

R. Hoc discrimen notant, quod nempe justitia commutativa exercetur a cive ad civem, a privato ad privatum, et locum habet in contractibus ac in negotiis ad sociale commercium pertinentibus; servanda igitur in ea erit proportio rerum ipsarum, nempe aequalitas rei ad rem, uti si v g. debeas centum, reddas centum non attendendo nisi quod debetur, nullo habito per se respectu conditionis personae: et haec est proportio, vulgo *arithmetica*— Justitia autem distributiva exercetur a Superiore ad subditum, et locum habet in distribuendis honoribus et oneribus, praemiis ac poenis; ideo non habet respectum rei ad rem, sed rei ad personas, seu ad merita personarum; unde illi, qui habent merita uti quinque, si tribuantur decem nummi, illi cui sunt merita uti decem, tribui debent viginti: haec proportio dicitur *geometrica*.

Q. 4. *Quid est jus*?

R. *Juris* nomen ductum est vel a *jubendo*; quia continet quae jussa sunt, id est legis praecepta; vel melius a *justitia*, quia continet quae justa sunt, id est recta. Juris significatio multiplex est: —1. significat quod bonum est ac rectae rationi consentaneum. Quo sensu Terentius, ut adolescentes arceret a malorum consortio inquiebat: *Quid cum illis agas, qui neque jus neque bonum et aequum sciunt*? — 2. scientiam ipsam aequi et boni. Quo sensu in hac scientia versatos *Jurisperitos* vel *Jurisconsultos* nuncupare solemus; — 3. ipsam collectionem legum, quibus regitur

1 D. Thomas. 2, 2. q 63. a. 1.

2 Et haec est, de qua maxime sumus disputaturi, et de qua ceterae justitiae species plerumque participant. Ex dictis autem patet justitiam tria importare: —1 quod sit ad alterum: quare erga se ipsum proprie dictum jus illa non datur: —2 quod in uno sit verum jus, in alio verum debitum: unde haec non est in Deo relate ad homines: his enim Deus nihil stricte debet; —3 quod servetur aequalitas: hinc haec locum non habet in filio relate ad patrem et vicissim, si consideremur *qua tales* cum non sit perfecta alteritas; nam filius ad aequalitatem patri nunquam debet quod debet. Nec pater filio dando dat alteri, aut secundum quod debet; nam dat filio ut sibi, cum filius sit quid patris: unde hoc vinculum est majus vulgari justitia. *V. Charmes.*

3 2. 2, q 61, a. 1; et q. 185, a. 3.

4 S. Thomas, 2. 2. q. 80.

homo tam in religiosa, quam in civili societate Hoc sensu venit *Corpus juris* tum *Canonici* tum *Civilis*; — 4. judicis sententiam, vel locum ubi judicia fiunt. Quo sensu dicitur judex *jus* dicere, et reus *in jus* vocari; — 5. rem, quae rigorose ac stricte debita est. Hoc sensu res nostra dicitur *jus nostrum*: jus ita sumptum est justitiae objectum; — 6. *legitimam facultatem ad aliquid*, idest ad aliquid habendum vel agendum: quo sensu hic maxime accipitur [1].

Jus autem praecipue dividitur in jus ad rem, et jus in re: *Jus ad rem* est jus, quod quis habet, ut res aliqua fiat sua, ideoque dat actionem non in rem, sed tantum in personam: efficit nempe, ut persona citari possit ante judicem et per ejus sententiam cogi, ut rem vel ejus pretium tradat; non autem efficit, ut res ante judicis sententiam possit occupari. Sic v. g. si Titius rem aliquam Cajo jam donatam alteri tradat, Cajus actionem habet in ipsum Titium, ut eum cogat (nisi lex obstet [2]) ad rem illam sibi tradendam — *Jus* autem *in re* est illud, quod quis habet in re jam sua, ideoque confert actionem realem, quae nempe rem ipsam directe afficit: tale est jus illius, cui tradita jam fuit res aut donata: sic in allato exemplo, si res illa Cajo non solum verbis donata sit, sed eidem etiam jam tradita fuerit et postea furto sublata, et a fure in alium emptorem transmissa, Cajus actionem habet tum in furem, tum in emptorem, tum etiam in rem ipsam, ad quascumque manus ea devenerit.

Q. 5. *Quid requiritur ad acquirendum jus ad rem, et jus in re?*

R. Ut jus ad rem acquiratur, hoc unum necesse est et sufficit, justus titulus v. g. contractus rite celebratus, vi cujus exigi possit ipsius rei possessio — Ut tamen acquiratur jus in re, requiritur: 1. *existentia rei*: hinc ususfructuarius non habet jus in re in fructibus anno sequenti colligendis, quia nondum existunt; 2. *titulus legitimus*, v. g. contractus initus: hinc fur jus in re non habet in bonis, quae furto possidet; 3. *traditio rei, quoad mobilia* ordinarie loquendo [3]: hinc qui dono accepit equum aut vestem, non habet jus in re illius equi aut vestis, quamdiu ipsi non traduntur. Fontes porro, e quibus tale jus sive ad rem, sive in re emanat, sunt maxime servitus, usus, ususfructus, habitatio et possessio.

CAPUT PRIMUM

DE RERUM SERVITUTE.

Res dicitur *libera*, cum unum solum dominum habet, ita ut praeter eum alteri non praestet utilitatem. Quod si alter praeter ipsum dominum habeat jus a re illa percipiendi utilitatem quamcumque, tunc res dicitur *servire*, vel servitute ligata. Haec autem servitus vel *passive* sumitur, et est ipsa rei subjectio in utilitatem alterius; vel *active*, et est jus quod quis habet in re alterius, ut sibi serviat: quo quidem sensu hic maxime accipitur.

Q. 1. *Quid est rerum servitus?*

R. Rerum servitus definiri potest: *Jus tertio competens in re aliena, vi cujus dominus rei in ea aliquid pati, vel non facere cogitur in tertii utilitatem* Dicitur 1. *jus in re*, non in persona; si enim persona tantum obligaretur ad aliquid patiendum vel non faciendum, esset *obligatio*: non *servitus*, cujus naturae proprium est rei adhaerere, et sic in possessorem quemcumque cum re ipsa transire; 2. *aliena*, nam commoda, quae dominus percipit e re sua, jure dominii percipit, non jure servitutis; 3. *vi cujus dominus in ea re aliquid pati vel non facere cogitur: pati*, v. g ut sinat aliquem aquam e suo fundo ducere: *non facere*, v. g. ut altius domum suam non aedificet. Unde servitus est diminutio dominii, cujus pars tollitur ab eo, qui servitutem debet, et accedit ad eum, cui ipsa debetur: et ideo additur *in tertii utilitatem*

Rerum servitus duplex distinguitur, personalis et realis: *personalis* est quae a re debetur personae, uti sunt usus, ususfructus, et abitatio; *realis* est quae a re debetur alteri rei, v. g. ab uno praedio alteri praedio, et dicitur etiam *praedialis*. Ad hanc constituendam patet praedia duo requiri, quorum unum debet servire, et dicitur *serviens*; alteri vero servi-

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 486 et seqq.

2 Obstat lex, si res sit mobilis, et hic secundus eam aquisierit in bona fide: unde tunc primus hoc tantum habet, ut sibi satisfiat. *C. Alb.* art. 1252. — *C. A. civ.* 430 — *C. G.* 1141 — *C. S.* 1095 — *C. P.* 1114 — *C. M* 1191.

3 Diximus *quoad mobilia*: nam quoad immobilia, generatim sola sufficit acceptatio ad transferendum dominium, et tribuendum jus in re, ex dicendis.

tus exhibenda est, et dicitur *dominans*. Servitutes reales (de quibus hic) distinguuntur in rusticas et urbanas, in affirmativas et negativas, in continuas et discontinuas, in appareates et non apparentes — *Rusticae* sunt quae fundis inhaerent: *urbanae* quae inhaerent aedificiis, quovis in loco positis — *Affirmativae*, quae verbis affirmativis exprimuntur, obligant dominum fundi servientis ad permittendum, ut proprietarius fundi dominantis aliquid agat, v. g. aquaeductum construat. *Negativae*, quae verbis negativis indicantur, obligant dominum fundi servientis, ut se abstineat ab aliquo peragendo in ipso, quod quidem perageret, si servitus non existeret, v. g. ab aedificio construendo, vel altius illud attollendo — *Continuae* sunt, quarum exercitium est vel esse potest continuum absque actuali hominis opera, v. g. cursus aquae in fundo. *Discontinuae*, quarum exercitium requirit actualem homiais operam, uti est aquam haurire e puteo in fundo existente — *Apparentes* sunt quae exterius conspiciuntur, uti aquaeductus, fenestra, janua. *Non apparentes*, quarum nullum signum exterius apparet, uti sunt servitutes negativae [1].

Tres autem sunt fontes, unde rerum servitutes dimanant. Est: 1. *naturalis positio locorum*: sic fundus, qui est in situ inferiori, tenetur recipere aquas effluentes e fundo, qui est in superiori: servitutes, quae sic manant, dicuntur idcirco *naturales*; 2. *conventio*: possunt nempe vicinorum fundorum proprietarii (nisi lex obstet) secum convenire, ut unus fundus alteri serviat et vicissim: ea servitus est *conventionalis* : 3. *lex*: quo nomine venit etiam sententia judicis. Sic ob utilitatem publicam vel privatam lex praescribit regulas quoad viarum constructionem, aquarum deductionem, domorum aedificationem, murorum distantiam, etc.: servitutes a lege statutae et magis usitatae respiciunt aliae murum et fossam communem, nec nos jus fulcimenti (*ragione d'appoggio*); aliae distantiam inter quasdam structuras, fossiones et plantationes; aliae prospectum in fundo vicini; aliae stillicidium; aliae vero jus transitus et aquaeductum (*A*).

Q. 2. *Quot modis rerum servitutes constituuntur et amittuntur?*

R. Ad 1: Rerum servitutes continuae et apparentes constitui possunt, vel titulo, vel 30 annorum praescriptione vel etiam destinatione patrisfamilias [3]. Servitutes vero non continuae aut non apparentes solo titulo constitui possunt [4].

R. Ad 2. Triplici modo rerum servitutes amittuntur ex jure: 1. si amplius non inserviant [5]: si tamen res reducantur ad primum statum, servitutes reviviscunt, nisi obstet praescriptio; 2. si serviens et dominans praedium in dominium unius transeant: sane res sua nemini servit; 3. si triginta annorum non usus intervenerit: tunc, si agatur de servitutibus discontinuis, tempus currit a die, quo quis illis non fuit usus; si vero agatur de continuis [6], tempus currit a die, quo aliquid contra illas actum est [7].

CAPUT SECUNDUM

DE USU ET USUFRUCTU.

Q. 1. *Quid est usus?*

R. Usus solet definiri: *Jus utendi rebus alienis, salva earum substantia tum quo-*

1 *Codex civ.* art. 634. etc.—*C. G.* 686 – *C. S.* 609, 610 – *C. P.* 492—*C. M* 512 et seqq.

2 Art. 530—*C. A civ.* 430—*C. G.* 639 – *C. S* 561, 607—*C P.* 495—*C. M.* 517.

3 « *Esempio:* il proprietario di due fondi vicini stabilisce sopra uno di essi un canale per condurre l'acqua nell'altro: alcun tempo dopo vende una delle proprietà senza far cenno della condotta d'acqua, nasce la presunzione che siasi tacitamente convenuto di lasciar le cose nel loro stato, e la servitù perciò sarà bene stabilita ». *Cod. civ. spieg.*

4 « Le servitù discontinue, quelle cioè che consistono in atti dell'uomo la più parte passeggieri e le non apparenti, le quali non lasciano di sè stesse un segno materiale, renderebbero al proprietario malagevole l'opporsi alla loro introduzione, o difficile sommamente ne diverrebbe la prova delle contestazioni che quindi sorgerebbero sulla loro esistenza. Quindi a buon dritto la prescrizione non è più modo valido per acquistarle; ma richiedesi un titolo », *Cod. civ. spieg.*—Excipe jus transitus ad fundum, si aliter non possit adiri: hoc admittitur praescriptio 30 annorum ex *art.* 619.

5 « *Per esempio:* Se la sorgente, dove si attingeva l'acqua inaridisce, se il campo che somministrava il passaggio è inondato da un fiume vicino, se il muro supra cui si aveva il diritto di aprir finestre, si abbatte » *Cod. civ. spieg.* ad art. 669=*C. A* 525—*C. G.* 703—*C S* 624 et seqq.—*C P* 552—*C. M* 613.

6 «Così nelle servitù di passaggio, di attingere acqua, la prescrizione comincia dal giorno, in cui si cessò dal passare, dall'andare ad attinger acqua ». *C S.* 628.

7 « Io ho una servitù d'aquedotto sul fondo vicino, il proprietario distrugge i canali e devia il corso dell'acqua; la prescrizione comincia a decorrere da quel momento: se lascio trascorrere trent'anni senza reclamare, il mio diritto sarà estinto. Lo stesso dicasi del caso, in cui avendo io finestre d'aspetto sulla proprietà del mio vicino, le faccio otturare io medesimo, e che esse rimangono in tale stato trent'anni ». *Cod. civ. spieg.*

ad materiam, tum etiam quoad formam. Is, cui competit usus, dicitur *usuarius*; ille autem, ad quem pertinet rei proprietas sive dominium, dicitur *proprietarius*. Dicitur: — 1. *utendi*, et significat facultatem usuario convenientem extendi ad illa dumtaxat, quae ad usum quotidianum sunt necessaria; —2. *alienis rebus*, et indicat usum in rebus propriis consistere non posse; quilibet enim in rebus suis non usum tantummodo, sed dominium quoque habere dicitur; — 3. *salva earum substantia*, etc.: unde usuarius non potest ne in meliorem quidem formam rem, cujus usum consecutus est, immutare. Item neque potest alteri locare, vendere aut donare jus suum: et ideo qui usum habet v. g. equi, vestis, horti, pro se tantum ac suis hisce uti potest; usus enim in eo consistit, ut quis re utatur pro mensura tatummodo suae quotidianae necessitatis. Excipe nisi clare appareat ipsi talem facultatem fuisse concessam; nam usus ab ipsa conventione primum sustinetur [1].

Q. 2. *Quid est ususfructus?*

R. Ususfructus definitur: *Jus utendi et fruendi aliena rē, sicut ipse proprietarius; salva tamen ejus substantia tum quoad materiam, tum quoad formam*: atque ideo ususfructuarius non posset immutare rem, etsi in melius, ûnde si v.g. ei datus sit fundus voluptuarius, non posset arbores infructuosas ad amaenas deambulationes inservientes destruere, ut forte hortos olitorios faciat, vel aliud quod ad reditum spectat [2]. Ususfructus autem differt ab usu in hoc, quod latius pateat; nam *uti simpliciter* est fructus dumtaxat necessarios ad usum quotidianum percipere: sic v. g. siquis habet usum alicujus horti, potest quidem fructus ab eo suscipere pro se et suis et hospitum victu, sed non potest eos alienare et extraneis elargiri; potest autem, si ejusdem habeat usumfructum. Nomine *fructuum* generatim intelligitur illud omne, quod res fert vel producit; fructus enim dicti sunt a *ferendo*. Sunt autem alii *naturales*, qui ex re ipsa, et fere solius naturae beneficio producuntur, uti herba, ligna, poma, nuces: item lac, lana et foetus animalium. Alii vero *indrustriales*, qui sola industria acquiruntur, ut est lucrum quod percipitur a pecunia quae negotiationi exponitur, aut a meliorationibus rei factis. Alii *mixti*, qui partim a natura et partim ab industria habentur, uti sunt oleum, vinum, caseus, frumentum, segetes [3]. Alii tantem *civiles*, qui proveniunt tantummodo occasione rei, aut vi obligationis particularis in jure civili fundatae: v. g. pretium domus vel libri, vestis aut fundi locati, usurae pecuniae mutuo datae, etc.

Ususfructus dividitur: — 1. in *proprium* et in *improprium*. Ille constituitur in rebus, quae usu minime consumuntur, uti sunt v. g. domus et hortus; iste vero constituitur in *rebus fungibilibus*, uti vocant, quae nempe usu consumuntur, uti sunt v.g. panis, vinum et oleum: ususfructus improprius dicitur *quasi-ususfructus* [4]; 2. in *singularem*, idest quarundam rerum in specie; in *particularem*, idest alicujus partis bonorum; in *universalem*, idest bonorum omnium.

Q. 3. *Quot modis constituitur ususfructus et usus?*

R. Ad 1: Ususfructus costituitur: 1. *lege*: sic lex concedit patri et matri usumfru-

1 Art. 450 — *C. A. civ.* 504 — *C. G.* 628 — *C. S.* 556 — *C. P.* 487 — *C. M.* 507. Hic nota ex Codice, art. 547: « l'uso dei boschi e delle foreste è regolato da leggi particolari ». *V. RR. Patenti*, 1 *dicembre* 1833.

Pro Regno utriusque Siciliae regulae quoad sylvarum usum desumuntur ex Lege 21 Sextilis 1826.

Illud autem: *ad usum quotidianum* non sic oportet intelligi quasi non aliud liceat, quam quae singulos in dies sufficiant: *recte quippe*, ait Dettori, *simul ac semel accipit, quae sibi in annum necessaria sunt, quamvis universi forlasse praedioli fructus inde absumi contingant.*

2 *Gode de' frutti come ne godrebbe il padrone, ma non come questi potrebbe goderne, non potrebbe p. e. d'un prato formarne un campo, d'un terreno destinato a vivola farne un prato, e va dicendo* (seclusa tamen conventione vel legitima consuetudine). *Codice civ. spiegato.* Hoc tamen non currit de beneficialis, qui quamvis non sint habentur tamen quasi domini in fruitione Beneficii, qui idea quoad formam, modo id utilius Beneficii fundos mutare solent; imo praestat ut illos meliores in dies efficiant.

3 Jus civile non distinguit nisi fructus naturales, industriales atque civiles: mixtos autem, quos addunt Theologi, claritatis gratia, inter industriales recenset. *Art.* 451 — *C. S.* 508 — Ipsi autem fructus naturales et industriales dividuntur in *nascituros* et *natos*: et isti in *pendentes* et in *perceptos*; et isti adhuc in *extantes* vel in *consumptos* — Liguori *Opus Mor.* l. III, nn 487 et 610.

4 Art. 497 habetur: « Se l'usufrutto comprende cose, delle quali non si possa far uso senza consumarle, come danaro, grani e liquori, l'usufruttuario ha diritto di servirsene, coll'obbligo di rappresentarne il valore al termine dell'usufrutto secondo la stima che ne fosse stata fatta al cominciamento di esso. Ove tale stima non sia stata fatta, avrà la scelta o di restituire le cose in eguale quantità qualità e bontà, ovvero di pagarne il prezzo corrente al tempo della cessazione dell'usufrutto » — Jus civile Neapolitanum quoad effectus concordat, uti patet ex regulis constitutis Art. 525 et seqq. ».

ctum in bonis filiorum; et conjugi superstiti concedit usumfructum in parte bonorum conjugis, qui intestatus decessit; 2. *voluntate hominis*, v. g. vi conventionis, donationis, testamenti [1].

R. Ad 2: Usus pariter lege et voluntate hominis costituitur, si ratio habeatur horum verborum Codicis civ. Albertini: *I diritti d'uso e d'abitazione si acquistano e si perdono nella stessa maniera che l'usufrutto* [2]. Attamen observant jurisconsulti vix, ac ne vix quidem exemplum inveniri usus a lege constitui [3].

Q. 4. *Quaenam sunt jura usuarii et fructuarii?*

R. Ad 1: Usuarius jus habet a re sibi in usum tradita percipiendi quae ad usum quotidianum sibi et familiae sunt necessaria, non exclusis filiis nascituris [4]. Haec autem necessitas metienda est juxta conditionem, statum et dignitatem ipsius usuarii et ejus familiae.

R. Ad 2 Habet fructuarius in genere, seclusa conventione:

1. Ut possit fructus omnes percipere sive naturales sive industriales, eosque suos facere sive collegerit per se, sive per alios. Collecti intelliguntur, cum a solo, vel a re fuerint separati: hinc si fructuarius moriatur, fructibus quidem maturis, sed nondum a solo vel a re separatis, fructuarii haeredis non sunt, sed rei proprietarii. Quod si fructuario jam morituro, ejus haeres fructus immaturos collegerit, tenetur eos proprietario restituere; nam neque ipse fructuarius poterat fructus immaturos colligere. Habet autem jus in omnes civiles fructus, etiam in laudimia emphiteutica; fructus tamen civiles non censentur acquiri nisi de die in diem: ideo spectant ad usumfructuarium tantum pro ratione temporis, quo ejus ususfructus perdurat;—2. ut possit fructus vendere, donare, locare, imo et pignori tradere; nam qui per alium fruitur, per se frui censetur;—3. ut fruatur juribus et iis modis, quibus frueretur ipsemet proprietarius. Legi etiam consentaneum est, ut (nisi contraria appareat domini voluntas) tradantur fructuario fundi instrumenta, puta torcularia, vasa vinaria, quae in ipso reperiuntur; non enim praesumendum est testatorem voluisse, ut fructuarius sibi instrumenta necessaria compararet pro fundo, quo ad tempus tantum usurus sit;—4. ut omnibus utatur remediis, quibus suum usumfructum tueatur: quare datur eidem actio tum adversus eos, qui usumfructum impediunt; tum adversus eos, qui fructus perceperint, ut eos restituant [5].

Q. 5. *Quaenam sunt onera usuarii et fructuarii?*

R. Ad 1: Usuarius tenetur: 1. rem, cujus habet usum, integram diligenter servare proprietario; nam ipse non habet jus ea utendi, nisi salva ejusdem substantia;—2. cum tantum percipere fructum, qui cum ipso usu conjunctus sit et proportionatus, non vero distinctus: quia solus usus ei conceditur. Sic si usuarius initio anni acceperit quae sibi necessaria sunt ad integrum annum, et ante anni finem decedat, illius haeredes restituere debent id, quod superest.—3. praestare cautionem re utendi instar boni patrisfamilias, nec potest jure suo uti, nisi inventario bonorum confecto;—4. pro ratione fructuum modicas reparationes agere et ordinaria tributa solvere [6].

R Ad 2: Onera fructuarii in genere ad haec revocari possunt:—1. ut fructuarius rem restituat proprietario in illo statu, in quo eam accepit; ideo initio ususfructus fieri debet inventarium rerum mobilium, et descriptio status rerum immobilium, quae in usumfructum cedendae sunt, non obstante quacumque dispensatione testatoris; 2. ut rebus fruatur tanquam bonus paterfamilias: idcirco tenetur cautionem praestare *bene utendi*, nisi eum dispenset lex: sic v. g. lex a praestanda cautione dispensat patrem et matrem circa usumfru-

1 Art. 489 et 959—*C. A.* 480—*C. G.* 569—*C. S.* 504—*C. P.* 420—*C. M* 441.

2 Art. 537—*C. A.* 504—*C. G.* 625—*C. S.* 550—*C. P.* 481—*C. M.* 501.

3 Unum citant exemplum in *Cod. Albertino* art. 1562, ubi statuitur, quod si conjugium mariti obitu solvatur, uxor habebit optionem vel exigendi (durante anno luctus) usuras aut fructus suae dotis, vel poscendi, ut sibi ex haereditate viri suppeditentur alimenta pro eo tempore; et insuper in utroque illo casu, toto anno luctus, ab haeredibus viri et habitatio et lugubres vestes ei suppeditari debent. Porro si alimenta et habitatio includunt etiam mobilia domus ad dictam habitationem necessaria, indubitatum est in hoc articulo legalis usus exemplum haberi, uti notat cl. Pastore—*C. A. civ.* § 1243—*C. G.* 1570—*C. S.* 1383—*C. P.* 1376—*C. M.* 1456.

4 Art. 541—*C. A.* 519—*C. G.* 630—*C. S.* 539—*C. P.* 482—*C. M.* 504.

5 Fructus naturales vel industriales adhuc pendentes, cum incipit ususfructus, sunt ususfructuarii; sed spectant quoque ad proprietarium si, eis adhuc pendentibus, ususfructus cesset. In neutro autem casu adest obligatio rependendi semina et pretium culturae. *Cod. Alb.* art. 494—*C. G.* 582—*C. S.* 507—*C. P.* 451—*C. M.* 446.

6 Art. 522—*C. A.* 511—*C. G.* 600—*C. S.* 525—*C. P.* 453—*C. M.* 470.

ctum in bonis filiorum;—3.ut tributa ordinaria persolvat[1]: reparationes item ordinarias peragat[2]: atque abusus et damna omnia praecaveat, etiam lites sustinendo, si opus sit; — 4.ut solvat debita, pro quibus res ususfructuaria hypothecae subest, item census, vel reditus eidem rei impositos; si tamen usumfructum habeat titulo universali, ut si v. g. ei sint in usumfructum legata omnia mobilia, vel eorum dimidia pars. Secus autem si usumfructum habeat titulo particulari (uti si ei v. g. legata sit talis domus, ut illa fruatur): tunc ad haec onera solvenda non tenetur: quod si fuerit compulsus, habet regressum contra dominum rei[3].

Diximus *in genere*; nam de usufructu speciali haec sunt notanda:

1. Quoad usumfructum *agri*, nullum jus competit fructuario in metalli fodinas vel lapidicinas, quae non fuerint apertae, incipiente usufructu. Neo in alias materias ad comburendum apta, quae nondum effodi coeperant: nec in thesaurum, qui durante usufructu inveniretur.

2 Quoad usumfructum *gregis*, si ille in uno tantum animali consistat, eo sine culpa pereunte, ad nihil tenetur fructuarius. Si vero consistit in toto grege, fructuarius qui foetus, lac, pilos ac lanam percipit, tenetur in locum demortuorum alia capita substituere, habita ratione natorum. Sed si integer grex casu perit, non tenetur nisi ad reddendam rationem coriorum, aut eorum aestimationis.

3 Quoad *usumfructum sylvae* haec statuuntur: — 1. quod pertinet ad sylvas caeduas, quae nempe succisae ex stirpibus radicibusque renascuntur, fructuarius potest illarum arbores succidere, modo servet ordinem ac mensuram consuetudine inductam. Quod valet etiam de arboribus alti roboris, si ita sint distributae, ut earum complures statis temporibus succidantur[4];—2.potest sibi fructuarius vindicare arbores alti roboris, quae per fundos huc illucque dispersae sunt, si usus sit, ut periodice succidantur. Siculi potest toto palos e sylvis caedere, quot sunt necessarii pro instruendis vineis, quorum habet usumfructum, servato tamen more regionis aut proprietariorum praxi;—3 ipsi quoque cedunt omnes arbores frugiferae demortuae aut casu avulsae vel fractae, cum onere tamen totidem alias substituendi[5].

Q.6. *Quot modis ususfructus extinguitur, et usus?*

R Ad 1: Ususfructus, prout diverso modo, lege nempe et conventione constituitur, et modo diverso extinguitur.

Legalis ususfructus extinguitur:—1.si filius compleverit annum 30, vel si ante illam aetatem moriatur[6];—2 si filius matrimonium contraxerit cum patris consensu, cessat ususfructus, completa aetate annorum 25, si ille sit masculus; et 21, si illa sit foemina[7];—3.si cessaverit patria potestas: poterit tamen pater, cum filium emancipat aut illius matrimonio consensit, sibi reservare usumfructum vel in parte vel in toto usque ad 30 annum filii; — 4. quod spectat ad usumfructum matris in bona filiorum, iste cessat cum filii majores evadunt[8];—5.quoad usumfructum conjugis in parte haereditatis conjugis praemortui, cessat si conjux ad secundas nuptias convolat, adhuc vivente filio primi matrimonii. Hinc versus[9]:

Ætas. connubium geniti patrisve potestas:
Non fruitur mater major si filius adsit;
Bis nuptus conjux haud conjugis asse fruetur.

1 Quoad tributa extraordinaria videndum, utrum ea sint imposita supra fructus (v. g. ut detur tironum certa quantitas pro exercitu transeunte): an vero supra proprietatem (v. g. aliqua taxa imposita super bonis ratione belli)—Si 1, ea solvere tenetur fructuarius; si 2. tunc capitale tribuitur a domino fundi,et fructuarius,durante usufructu,tenetur solvere ipsi domino interesse illius capitalis: quod si taxa illa tribuatur ab usufructuario, cessante usufructu, est illi restituenda Ratio concludentissima est,ut nempe onus fructuum ab usufructuario.onus super proprietate a domino sustineatur.

2 Item etiam ad instaurationes extraordinarias tenetur, si ususfructus sit titulo universali. Quae porro sint instaurationes extraordinariae, clare indicat *civilis Albertinus Codex* art. 518: « Sono riparazioni straordinarie quelle dei muri maestri e delle volte, il rinnovamento delle travi, e dell'intero coperto dei tetti, o della maggior parte di essi — Quello degli argini, quello degli aquedotti per uso delle fucine, molini, ed altri simili artifizi, non che delle mura di sostegno e di cinta ugualmente per intero, o ne la maggior parte — Tutte le altre riparazioni sono ordinarie ».

Concordat Jus civile Neapolitanum, Art. 351.

3 Art. 522 —C. A. 514—C. G. 600—C. S. 525 — C. P. 453 - C. M. 470.

4 In Regno Sabaudiae ad succidendas arbores Beneficii, Ecclesiae, etc. hodie non tantum ab ecclesiastica, sed etiam a civili potestate licentia requiritur; et contravenientes mulctantur.

Quod etiam tenet in Regno utriusque Siciliae.

5 Art. 500—C. A. 511—C. G. 590—C. S. art. 515—C. P. 440—C. M. 455.

6 In Regno utriusque Siciliae requiritur aetas ann. 18. Art. 298 Juris civilis.

7 Art. 224 et 240 — C. A. 149 — C. G. 384 — C. S. 294—C. P. 91—C. M. 128.

8 Art. 233 — C. A. civ. § 757 — C. G. 386 — C. S. 598— C. M. 130.

9 Art. 959 - C. G. 767—C. S. 300.

Ususfructus autem *conventionaliter* extinguitur [1] — finito tempore, si quod fuerit constitutum; si tamen sit concessus usquedum aliqua determinata persona ad talem aetatem pervenerit et ante moriatur, ususfructus nihilominus perseverat usque ad praefintum tempus; —2. morte fructuarii; quum enim ususfructus sit jus personale, morte ejus cui competit, extingui debet; quod si ususfructus civitati vel collegio relictus sit, tunc extinguitur post triginta annos, nisi majus temporis spatium fuerit determinatum in ususfructus constitutione;sed nequit excedere annos sexaginta; —3.*totali* rei interitu; sane ususfructus est jus in corpore, quo sublato, et ipse tollatur necesse est. Hanc tamen limitationem ponit Codex: *In tal caso* (diruti nempe aedificii), *ove il proprietario intenda di ricostruire altro edificio, avrà questi il diritto di occupare l'area, e di valersi de' materiali pagando all' usufruttuario, durante il il suo usufrutto, gl' interessi del valore dell' area e de' materiali.* Diximus *totali;* nam si partialiter tantum res perit, sustinetur in eo quod remanet ususfructus;— 4.non usu: videlicet si fructuarius neque per se neque per alium spatio ad praescriptionem determinato, jure suo non utatur, et interim utatur proprietarius;— 5. abusu,uti constat ex his verbis Codicis: *L'usufrutto può anche eessare per l'abuso, che fa l'usufruttuario del suo diritto, tanto col cagionare deterioramento ai fondi, quanto eol lasciarli deperire per mancanza di ordinarie riparazioni;*—6. consolidatione, quum nempe fructuarius rei ipsius proprietatem consequitur: item renuntiatione, quae tamen si sit fraudolenta, poterit invalidari [2]—Hinc versus:

Temporis. utentis. rei. usus finis. abusus;
Si sit proprietas, fructus tunc explicit usus.

R. Ad 2: Ex lege civili iis modis extinguitur usus,quibus ipse ususfructus:unde, si agatur de usu conventionali, ipse extinguitur morte usuarii, finito tempore praestabilito, consolidatione, renuntiatione, non usu, vel abusu, item totali rei interitu—At si agatur de usu legali, nullus est usus a lege constitutus, si forsan casum excipias viduae, cui lex tribuit anno luctus jus alimentorum et habitationis: quo in casu patet illum, eo anno transacto, extingui.

CAPUT TERTIUM

DE HABITATIONE ET POSSESSIONE.

Q. 1. *Quid de habitatione dicendum* [3]?

R. Habitatio est *jus alienas aedes habitandi, salva earum substantia.* Qui inhabitandi jus habet, una cum familia habitare potest, licet postea matrimonium contraxerit; sed non poterit hoc jus alteri cedere, vel locare. Quod autem ad onera spectat; qui totam habitat domum, tenetur ad omnes necessarias et ordinarias expensas; qui partem tantum habitat, tenetur pro rata rei. Ceterum nisi alia sit conventio, habitatio regitur eodem modo, quo ususfructus [4].

Q. 2. *Quid est possessio* [5]?

R. Possessio sic dicitur, quasi sit vel *positio pedis*, vel *positio sedis*, vel *sessio cum potestate*, vel *potentia*: poterit definiri *legitima rei detentio.* Quamvis vero possessio ordinarie cum proprietate soleat confundi, differt tamen: sane potest quis rem possidere,quin sit proprietarius illius, aut e contra. Scilicet possessio est jus, quo rem detineo uti meam; proprietas vero (seu dominium) est ipsummet jus quo res est mea, atque ego sum dominus ejus—Possessio generice acquiritur apprehensione *vera*, *ficta* et *legali.* Si res est nullius, uti sunt pisces maris, ad eam acquirendam requiritur apprehensio *vera.* Si res est alicujus, qui vult alteri tradere possessionem suam, sufficit apprehensio *ficta*, ut si tradantur claves domus. Si vero res acquiritur sola legis dispositione sine corporis et animi adminiculo, habetur apprehensio *legalis:* hoc sensu haeres, etsi nesciens, acquirit possessionem defuncti testatoris — Deperditur autem possessio *facto nostro*, ut si rem abjiciamus; *facto alieno*, ut si eam quis jure occupet; *casu*, ut si in incendio pereat; *lege ita disponente*: sic lex statuit, ut quorundam a-

1 Ex Jure civili Neapolit. Ar. 542 et segg. vel ipsi modi enumerantur, quibus extinguitur ususfructus conventionalis

2 Art 528— C. A. 529 — C. G. 617—C. P. 472— C. M. 489.

3 Art 537 — C. A. 480 et 520 — C. G. 625 — C. S. 530—C. P. 481—C. M. 501.

4 Codex jus habitationis confert uxori. anno luctus, ut videre est. *art.* 1582—C. A. *civ.* § 1243 — C. G. 1570—C S. 1583—C. P 1576—C. M. 1456.

5 V. Anacletus *Jus Canon*—Roncaglia, *Th. Mor.* In Jure civili Neapolitano. quoad pertinet ad possessionis definitionem, caracteres et effectus, vid. Art.2134, 2135 et seqq. et 2125.

nimalium possessio per fugam amittatur.

Q. 3. *Quomodo dividitur possessio?*

R. Praecipue dividitur in possessionem facti et juris.

R. Possessio *facti* definitur: *rei detentio corporis, animi et juris adminiculo*. Dicitur: 1. *rei*, quo nomine intelligimus non solum res corporeas, sed etiam incorporeas; uti sunt census, patronatus, etc. quae a Jurisconsultis *quasi possideri* dicuntur, ad discrimen rerum corporearum; 2. *corporis adminiculo*, quia ut res aliqua de facto possideatur, debet actu aliquo corporali apprehendi v. g. manibus, oculis, scriptura et similibus; 3. *animi*, quia res ut possideatur, debet apprehendi animo illam habendi uti suam; 4. *juris*, idest jure non resistente, quia ad possessionem legitimam requiritur, ut leges non impediant, quominus detentio rei censeatur vera ejusdem possessio [1].

2. Possessio autem *juris* definitur: *Jus insistendi rei tanquam suae, non prohibitae possideri*. Dicitur: 1. *jus*, per quod differt a possessione facti, quae est ipsa occupatio rei vel ejus detentio; 2. *insistendi rei*, id est rem pacifice detinendi, et juris remediis eam tuendi contra perturbatores; 3. *tanquam suae*; nam siquis insistat rei nomine alieno, non erit vera possessio. Sic v. g. tutor dici non potest possidere bona minoris, sed minor ipse possidet per tutorem; quia tutor non retinet illa bona tanquam sua, sed nomine minoris: 4. *non prohibitae possideri*, id est nulla lege resistente atque impediente.

Possessio autem hos habet effectus: 1. parit praescriptionem, et dominium possidenti acquirit, si ea habeat conditiones requisitas; 2. in dubio, an quis sit rei dominus, melior est conditio possidentis; 3. possessor non tenetur probare rem esse suam, possessio enim parit praesumptionem dominii: et ideo tunc recte dicitur *possideo quia possideo*; 4. turbatus in possessione, in ea est restituendus prius quam de possessionis justitia agatur [2].

1 Sic detentio rei sacrae a laico, ne possessio quidem facti dici potest; quia jus talem possessionem impedit. Contra detentio rei furtivae profanae penes furem est vera possessio facti; quia jus non impedit quominus talis rei detentio sufficiat ad possessionem.

2 V. *Cod. civ.* art. 111 et seqq. — *C. A. civ.* 311, 316, 323 et 328.

DISPUTATIO SECUNDA

De dominio

Q. 1. *Quid est dominium* [1]?

R. Dominium generalissima sua significatione sumptum est *jus gubernandi vel disponendi de aliquo*: ex quo habetur dominium tum jurisdictionis tum proprietatis; primum est *actualis potestas gubernandi subditos in ipsorum commodum, praecipiendo, prohibendo, judicando*; secundum, de quo hic agitur, est potestas in re, et duplex est, nempe vel *publicum* seu eminens et altum; vel *privatum* seu humile, uti ajunt et vulgare. Dominium publicum definiri potest *facultas quae convenit Reipublicae disponendi de bonis subditorum, sic exigente bono publico*: haec autem exigentia vera sit oportet; neque enim Respublica est bonorum ac civium domina; sed potius curatrix ac vindex: ideo modus servandus est in hac exercenda potestate, ut neque fines necessitatis excedat, neque id sine retributione fiat, neque acceptionem personarum includat, ita ut plus ab uno quam ab alio extorqueatur; cum omnium civium atque coetuum bona sacra sint [2].

Dominium vero privatum, quod dicitur

1 Art. 439—*C. A.* 335—*C. G.* 344—*C. S.* 489 — *C. P.* 405—*C. M.* 437.

2 « Il diritto di proprietà (ad rem *Gousset*, n. 674) è un diritto sacro; niuno può essere costretto di cedere la sua proprietà, se non per causa di utilità pubblica e mediante una giusta o preventiva indennizzazione. Quello che si chiama l'alto dominio, il diritto eminente del Principe, *jus altum*, non è un diritto di proprietà, un dominio propriamente detto: non è che un diritto di amministrazione, che il diritto d'ordinare, di prescrivere ciò che conviene al bene generale, di stabilire sopra i beni dei privati

etiam *proprietas*, definiri solet: *Jus disponendi pro arbitrio de re tamquam propria, nisi lege, conventione vel testatoris voluntate prohibeatur*. Dicitur:—1. *jus* seu facultas, quae vox locum tenet generis; jus enim tam exerceri potest in personam, quam in rem; — 2. *disponendi*, propria nempe auctoritate non ex alterius commissione; — 3. *pro arbitrio*, id est ad omnem usum, rem videlicet vendendo, donando vel etiam destruendo sine causa (est tamen improbandus qui re sua abutitur; quia, esto quod non offendat justitiam commutativam, non tamen publicae et private utilitati studet; *expedit enim Reipublicae, ne sua re quisque male utatur* [1]); —4. *de re tanquam propria*, ut dominium distinguatur a nuda possessione etiam legitima; saepe enim contingit, ut quis habeat possessionem rei, cujus tamen non habet dominium, ut illa uti possit, tanquam sua, uti patet v. g. de pignore; — 5. *nisi lege*: sic minoribus non permittitur rerum suarum alienatio, nisi ex justa causa, et servatis quibusdam solemnitatibus: et tunc non aufertur dominium, sed impeditur tantum illius usus: sicuti legatis pedibus, impeditur ambulatio actualis, sed non tollitur ambulandi potentia; — 6. *conventione*, esset si venditorem inter et emptorem conventum sit, ut emptor re empta non utatur, nisi post certum diem; — 7. *vel testatoris voluntate*, esset si testator fundum legasset alicui ea conditione, ut illo non utatur nisi post annum.

Dominium hoc, quod scilicet quisque privatus habet in rebus suis, vel *plenum est*, vel *non plenum*. *Plenum* est jus disponendi de re simul, et de ejusdem usu: *non plenum* est jus disponendi de re, vel de ejusdem usu; non vero de utroque simul: quare istud dividitur in *directum* et *utile*. Videlicet vel continet solum rem seu proprietatem, et dicitur *directum*, quasi directe rem ipsam, sive ejus proprietatem afficiens. Vel non continet, nisi rei usum et emolumentum et dicitur *utile*: sic in usu et usufructu dominium directum habet dominus, utile habet usuarius et fructuarius.

Q. 2. *Unde repetenda dominii seu proprietatis origo?*

R. Dominii origo patebit ex sequenti Scholio:

SCHOLIUM — *Communismus*

Errorem vetustate jam exoletum, quo quidam olim prædicabant *omnia bona esse in mundo communia* [2], ab inferis revocare ausa est aetate nostra recens quaedam impiorum secta *Communismi* nomine designata. In Helvetia primo renata videtur (anno circiter 1841) ac dein in alias regiones, praesertim Germanicas effusa. Ejus solemne effatum est. *Bonorum et rerum communionem in jure naturae fundari, et ideo nullum dominium, nullumque jus proprietatis in humana societate esse admittendum.* Hic error habuit in Gallia patronum Proudhonium quemdam (cujus quidem opera omnia quocumque idiomate prohibuit S. C. Indicis 22 jan. 1852): ille eo dementiae devenit ut dicere non erubuerit *jus proprietatis nihil esse quam ipsum furtum.* Monstrum hoc anathemate percussit Pius IX sua prima Encyclica, in qua Communistarum doctrinam declarat *infandam ac vel ipsi naturali juri maxime adversam.* Et merito; dominium enim, seu jus proprietatis in Scriptura et natura ipsa fundatur.

Prob. 1ª pars: *Jus proprietatis in Scriptura fundatur.* Vel ipsi primi mundi habitatores (Adamo et Heva e paradiso per peccatum ejectis) exhibentur nobis a Moyse dominio seu jure proprietatis legitime praediti, quia ideo amici Dei esse desierint. Sic Abel factus *pastor ovium* et Cain *agricola* [3], uterque fructus e proprio labore provenientes faciebat suos, et de

le contribuzioni necessarie per sostenere i carichi pubblici, d'infliggere ammende più o meno forti, secondo la gravità de' delitti Il potere appartiene al Re, a coloro che governano; e la proprietà ai cittadini: *ad Reges potestas omnium pertinet*, dice Seneca, *ad singulos proprietas*.

Napoleone I al Consiglio di Stato nel 1808 diceva: *la proprietà è inviolabile: con tutte le mie armate non mi potrei impadronire di un campo, perchè violando la proprietà di uno, si viola in tutti.* E Bossuet: *è immortale il diritto contro l'iniquità e la violenza*—V. *Avvedimenti politici* cap. 20—Riccardi, *gemiti della Chiesa di Spagna*. Convers. 2.

1 *Inst.* l. 1, tit. 8, § ult.

2 Communismum primo professi sunt haeretici, vulgo Apostolici Epiph *haeresis* 61: dein Albigenses. Anabaptistae: aliique ejusdem furfuris haeretici. Thomas Morus Lovanii librum edidit an. 1516 in quo Communismum ad systema reduxit: ejus doctrinas quasi ex integro tradidit et in Italiam induxit circa medium saeculum XVII Thomas Campanella — V. *Histoire du communisme* etc. par Alfred Sudre. Paris 1850—Bergier, *Dizionario*, Append. V. *Comunismo* — Huc etiam Waldenses revocari possunt, ut patet ex libro *Origine dei Valdesi e carattere delle primitive loro dottrine. Ricerche storiche di* mons. A. Charvaz. Torino 1837.

3 Genes. 4.

substantia propria offerebat *munera Domino* juxta illud: *Honora Dominum de tua substantia* [1]. Lot etiam et Abraham habebant *greges ovium et armenta et tabernacula* utique propria. Imo, sacro textu dicente, *nec poterat eos capere terra, ut habitarent simul*; *erat quippe substantia eorum multa* [2]: ex quo ad jurgia praecavenda facta est inter eos bonorum divisio, quam Dominus ipse approbavit. Quid multa? libri omnes tum veteris tum novi Testamenti abundant legibus pro singulorum proprietatibus regendis et conservandis, pro tuendo unicuique jure suo in societate, pro avertendo a cujuscumque substantiis quolibet damno. Uno verbo in utroque testamento fundatur praeceptum de furto non patrando: *Non furaberis: non furtum facies*; sed quomodo hoc praeceptum vel concipi mente poterit sine jure proprietatis?

Prob. 2ª pars: *Jus proprietatis in ipsa natura fundatur*, tolle enim in statu naturae lapsae jus proprietatis, et nullam amplius societatem habebis, et homines conspicies perductos ad brutorum conditionem, huc illuc in sylvis errantes instar luporum, quales barbare in deliciis habuit eos contemplari genevensis Philosophus in suo *Pacto sociale* [3]. Sublato proprietatis jure, quis amplius commerciis, quis domorum aedificiis, quis scientiarum, quis artium, quis litterarum studiis, quis agrorum culturae navaret operam, si fructus inde profecturi non sibi nec suis, sed omnibus indiscriminatim, exteris etiam et incognitis, imo et otiosis deberent? *Si passim homines sibi invicem furarentur, periret humana societas*, ad rem Angelicus [4]. Hinc merito concludit Pius IX, quod *semel admissa doctrina* (Communistarum), *omnia jura, res, proprietates ac vel ipsa humana societas funditus everterentur*. Sane si consensus omnium gentium naturae ipsius vox est, quae natio, quis populus poterit adsignari, ubi non vigeat jus proprietatis? ubi non adsint leges proprietatum custodes? ubi furtum non graviter vetetur et puniatur? ubi uno verbo non habeatur sacrum et inviolabile *meum* et *tuum*?

Q. 3. *Quomodo explicatur primaeva dominiorum origo*?

R. Docuere nonnulli dominia primum inter homines prodiisse a quodam pacto, quod vocant *sociale*. Contendunt nempe, quod homines ab initio vitam egerint absque ulla inter se invicem relatione: quod pertaesi deinde incommodorum, quibus in eo statu erant obnoxii, decreverint esse in societatem simul una et perpetuo coëundum: quod tandem societatis ejusdem vincula atque conditiones fundamentales et irrevocabilos constituerint. Inter has vero conditiones illam dicunt praecipuam, ut singuli aliquam partem naturalis suae libertatis amitterent et pro bono publico in unam personam vel in unum personarum coetum conferrent, ut sic constitueretur aliquod Superioris imperium, seu *dominium*, ut dicunt *jurisdictionis* (sine quo penitus perspexerant Societatem stare non posse): et simul induceretur conditionum inaequalitas, vi cujus distinguerentur etiam rerum et bonorum proprietates. Nobis haec hypothesis non probatur; quis enim sanae mentis credat hominem quem Deus minuit *paulo minus ab Angelis* [5], vix conditum more belluino vixisse? homo est *animal sociale* ait Angelicus, *et politicum in multitudine vivens* [6].

Quod sane pertinet: 1. ad dominium jurisdictionis, falsum est illum a voluntaria hominum concessione derivasse: *Per me reges regnant*, ait Dominus [7]. Ad rem celebris modernus politicus: *In Dio è la sorgente di ogni autorità; volerla derivare dal popolo è un attentare all'alto e supremo suo dominio; è per l'uomo un avvilimento*. Iterum: *Se la sudditanza all'autorità deriva dalla legge naturale, non è possibile un patto; ciò che è dovere, non ha bisogno di essere consentito: manca la*

1 Prov. 3.
2 Gen. 13.
3 V. Muzzarelli, *L'Emilio disingannato*.
4 2. 2. q. 66 a. 5 — V. Thiers. *Della proprietà* — Salzano. *Elementi di Storia antica*. lib. II, digress. *Sul Comunismo* — La Motta, *Saggio intorno al Socialismo e alle dottrine e tendenze socialistiche* — Taparelli, *Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*. v. I, p. 2: della società — Donoso Cortes, *Saggio sul Cattolicismo, socialismo e liberalismo*.
5 Psal. 8.
6 *Opusc.* 20, l. I. Ad rem *La Civ. Catt.* ser. 2, vol. III, art. la socievolezza: « la natura dell' uomo porta seco bensì la radice della società che potrem chiamare socialità o socievolezza; ma non porta per sè medesimo assolutamente l'atto dell'associazione. Per la qual cosa chi pretende obbligare l'uomo *assolutamente* a vivere in una società in forza della propria natura, scambia la natura specifica colla natura individuata; scambia la proposizione potenziale (*l'uomo è socievole*) coll'attuale (*l'uomo è in società*); cade in errore simile a coloro, che dall'essere l' uomo ragionevole inferiscono essere l'uomo sempre ragionante, eppero infallibile ecc. »
7 Prov. 8.

base razionale, onde supporre il patto sociale e la sovranità del popolo; manca in fatto la prova che abbiano esistito mai. Le tradizioni, la storia, le opinioni di tutti i savi dal principio del mondo sino ai due ultimi secoli protestano contro l'erroneo principio [1]; — 2. quoad rerum autem dominium, ab initio res omnes fuisse communes ultro fatemur, dicente sacra Pagina: *Coelum coeli Domino, terram autem dedit filiis hominum* [2]; sed vix crescente mortalium numero, ipso naturali jure compellente, necesse fuit a prima illa rerum communione pedetentim discedere, quia aliter vitae securitati consuli non poterat, neque discordiae evitari, quae in re communi immensae solent oriri. Verum quidem est multas etiam nunc lites oriri occasione bonorum temporalium: sed si omnia mansissent indivisa, longe plures expectandae erant. Lites igitur hac divisione si non extinctae, admodum diminutae sunt: non cessabunt autem omnino, nisi in patria coelesti, quia nonnisi in patria coelesti cessabit, ut ait divus Chrysostomus, *meum ac tuum, frigidum illud verbum* [3]. Nihil ergo mirum si ideo vel ab ipsis terrae exordiis rerum divisio induci coeperit; quod quidem ita factum est ex Lugo: *Nihil natura alicui in particulari applicuit, sed introduxit homines in mundum quasi in domum opibus refertam, ut singuli acciperent et accipiendo facerent sua ea, quae antea erant communia omnium; sicut ligna caedua communia, antequam caedantur, sunt in dominio communitatis...: per caesionem vero sunt propria caedentis.* Sic Abel pastor effectus ovile sibi fecit proprium et proprias oves: sic Cain factus agricola habuit proprios campos et eorundem proventus: sic Henoc habuit propriam domum, imo et civitatem, quam aedificaverat; et donavit nominè filii sui: sic Abraham *erat dives valde in possessione auri et argenti:* sic a filiis Noë divisae sunt *insulae gentium in regionibus suis* [4] (*B*).

Corollarium. — *Radicalismus, Socialismus et Fourierismus seu Systema Phalansterianum.*

1. A Communismo tanquam rivulus a fonte alius exortus est error magis atrox. *Radicalismus*; quia totam civilem societatem radicibus eruit imis. In eo enim situs est, ut de medio tollat quamcumque potestatem in mundo, et cujuscumque generis regimen, docens omnes et singulos cives aequali auctoritate praeditos esse, nec unum alteri praeesse posse; ideoque quodcumque gubernium ipsi naturae hominum prorsus adversari. Monstrum tam immane exhibuisse, refutasse est [5]. In hoc a Communismo differt Radicalismus, quod primus proclamat aequalitatem civium omnium in bonis; alter aequalitatem omnium civium in auctoritate et jurisdictione: ille inficiatur jus proprietatis, iste jus imperii.

2. Radicalismus, non secus ac Communismus, habebatur a plurimis utpote puditum imaginationis figmentum ad rem minime ducibile (vulgo *utopia*). Quid ergo fervescentes eorum auctores et asseclae? ut ostenderent et communismum et radicalismum pro bono societatis ad effectum reduci posse, methodos sine numero induxerunt (et adhuc inducunt saepe etiam secum invicem contradicentes) in Germania praesertim et Gallia; licet complures ut minori populos timore doctrinis suis exagitent, utrumque temperaro studeant, ac verbis in specie blandis et mansuetis lenire nitantur. Harum methodorum complexio generico *Socialismi* vocabulo solet designari [6].

1 V. *Avvedimenti politici* del Conte Clemente Solaro della Margherita ecc. c. 21: e cap. 2 « La dottrina che ogni autorità deriva da Dio, la professarono perfino i pagani, e non fu posta in dubbio prima del XVI secolo di nostra èra. *Sit igitur persuasum civibus dominos esse omnium rerum ac moderatores deos; eaque quae gerantur, eorum geri ditione ac numine*, così il romano filosofo (*Cic. De legib.* lib. II, n. 7). Terenzio parlando all'Imperatore diceva: *Tibi summum rerum judicium dii dederunt, subditis obsequii gloria relicta est.* E Plinio a Traiano: *Principem aat Deus, qui erga omne hominum genus vice sua fungatur* (*Panegyricus Traj.*) Hobbes il primo sogno il patto sociale; Spinosa e Locke lo seguirono nel pessimo intento di sconvolgere ogni principio religioso e politico. Poffendorff, Burlamachi, e quasi tutti i pubblicisti protestanti ammisero il patto sociale, non curando che non fosse scoperta recente ».

2 Ps. 113. 3 Orat. de s. Philog.

4 Genes. 10 et 13.

5 V. Apologus Menenii Agrippae de membris humani corporis adversus stomachum conspirantibus penes Titum Livium. l. II.

6 Proudhon *ha detto:* la proprietà è un furto: *ecco il Comunismo!* Lo stesso *ha soggiunto*: il peggior male del mondo sono i Governi: *Ecco il Radicalismo!* Il Comunista *grida:* morte a' ricchi, morte a chi tien servitori! Il Radicalista *soggiunse:* morte al Re, morte a chiunque governa. *Il Comunismo si accontenterebbe di riforme governative: il Radicalismo vuol cambiare la radice stessa della società:* en descrimen — Auctor libri, *Saggio sul Socialismo* distingue: « il socialismo

3. Inter Socialistas, praeter Owen et Hegel, inter primos eminebat Carolus Fourier, cujus systema a suo auctore *Fourierismum* appellatur. Iste dividit regionum incolas in varias sodalitates ac quasi cohortes, quasi *phalanges industriales* nuncupat, plus vel minus numerosas pre locorum et circumstatiarum diversitate. Unicuique adsignat communes domos ad domicilium, ad victum, ad artes liberales atque vulgares, ad opera, ad lucra; sub datis tamen legibus et aliquali superiorum regimine:eo autem modo,quo nos communes Monialium domos dicimus *Monasteria*, is communes suorum habitationes *Phalansteria* vocavit, ex quo Fourierismus dictus est etiam *Systema Phalansterianum* [1]. Et sic in deliciis habet auctor cives contemplari singulos artibus, industriae commerciis,opificiis et officinis suis indesinenter intentos feliciter et laetitiae plenam vitam ducere in suis Phalansteriis, ad instar apum in suis alvearibus, et formicarum in nidis suis. Sed haec licet verbis pulcherrimis exornata, quomodo locum habere queant in tanta praesertim diversarum gentium multitudine, ad longum tempus et sine infinitis incommodis, sine honorifica familiarum et morum corruptione et sine malis cujuscumque generis immensis, *credat, Judaeus Apella, non ego* [2].

CAPUT PRIMUM.

DE DOMINII OBJECTO ET SUBJECTO

Q. 1. *Quodnam est objectum dominii?*

R. Obiectum dominii sunt omnes res externae et inferiores,quae hominis usui subjiciuntur. Hinc Scriptura : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus , oves et boves; terram autem dedit filiis hominum* [3]. Res porro , quae in hominis domino esse possunt, aliae appellantur corporales et incorporales; aliae mobiles et immobiles.

1. Corporales et incorporales. *Corporales* , sunt quae sensibus obnoxiae , uti v. g. vestis, fundus, domus; *incorporales* vero quae percipiuntur tantummodo intellectu, et in jure consistunt, uti jus nominandi ad Beneficium, jus haereditatis, etc.

2. Mobiles et immobiles. *Mobiles* sunt quae soli partem non faciunt, sed loci mutationem de facili recipiunt , et in duplicem classem dividuntur: aliae nempe tales sunt ex *natura propria* , quae nempe vel se ipsas movent , v. g. animalia : vel moventur , id est facile de uno in alium locum transferri possunt v. g. massa auri. Aliae tales sunt ex ipsa legis civilis determinatione, nempe pensiones vitalitiae, obligationes et actiones etiam hypotheca munitae,si referantur ad pecunias aut res mobiles: item omnia notantia non expresse comprehensa inter immobilia:item materiae diruti aedificii , vel ad aedificium construendum congestae — *Immobiles* e contrario appellantur res quae transferri nequeunt , et triplicis sunt generis. Nempe vel tales sunt *ex natura sua* , et sunt 1. terrena, aedificia, moletrinae, et quaevis opera alicujus aedificii partes; 2. moletrinae, balnearia et aliae natantes fabricae catenis vel restibus litori adfixae , et ob quarum usum in litore aedificium existit: item fontes , piscinae , cursus et ductus aquarum ad aliquod aedificium destinati; 3. fructus terrae et arborum nondum separati a solo. Vel tales sunt *propter earum destinationem*, uti ea quae a proprietario alicujus fundi data sunt ad ejus culturam , etiam animalia (exceptis bombycibus) , quamvis prius aestimata : item quae fundo plumbo , gypso , calce , etc. connexa sunt, ut ibi semper maneant, adeo ut sine eorum aut fundi detrimento auferri nequeant [4]. Vel tandem tales sunt *propter objectum* quod spectant , uti est ususfructus rerum ipsarum immobilium , servitutes praediales,actiones ad vindicandam rem immobilem , jus dominii directi

mistico e sensuale di Sansimon; il socialismo anarchico o trascendentalmente empio del Proudhon: il socialismo operativo e militare di Mazzini ».

1 V. *Il Comunismo e Socialismo nelle loro stravaganze riguardo alla Religione ed al Politico* pel p. Liberatore Luciano, Napoli 1850 — *Civiltà Cattolica*, vol. ı: il socialismo plebeo e il Volterianismo borghese vol. v: Del Comunismo pratico di Mosè: et vol. viii: Della economia sociale alla moderna, pagina 249 — Maret, *Saggio sul panteismo* — Perrone, *Il protestantismo e la regola di fede*, p. 3 — Victor Considerant, *Exposition abrégée du système Phalanstérien du Fourier*.

2 Horatius; *Sat*. l. 1, sat. 5.

3 Ps. 8 et 143. Hoc autem in bruta animantia dominium, etsi post peccatum quoad exercitium atque usum fuerit imminutum ; idem tamen profecto est quoad jus et potestatem, dicente Domino post diluvium Noë et filiis ejus (Gen. 9) : *terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terrae.*

4 « Gli specchi di un appartamento si reputano posti a perpetuità, quando i telari cui sono attaccati, formano corpo col rimanente del tavolato — Lo stesso ha luogo per li quadri ed altri ornamenti — Le statue si reputano immobili, quando sono collocate in una nicchia formata per esse espressamente, e quando fanno parte di un edifizio essendovi unite nel modo, di cui sopra » (id est plumbo, gypso, etc.). Haec *Codex civilis* addit art. 405 — *C. G.* 521 — *C. S.* 448.

in fundis in emphiteusim datis, et jus ipsius etiam emphiteutae: item causidicorum, actuariorum munera (vulgo *piazze*), et alia etiam proprietatis privatae [1].

Q. 2. *An vita hominis sit objectum illius dominii?*

R. Affirmative, si sermo sit de dominio utili; Deus enim reliquit illum in manu consilii sui, ut vitam consequatur aeternam. At negative, si sermo sit de dominio directo et proprie dicto; solus enim Deus sicut vitae hominis auctor est et conservator, ita solus est etiam ejusdem dominus: *Tu es enim, Domine, qui vitae et mortis habes potestatem;* et ipse Dominus Deus ajebat de ipso: *Ego occidam, et ego vivere faciam* [2]. Sane vita et corpus praesupponuntur ad dominium tanquam ejus fundamenta; ergo non subjacent dominio. Idem docuerunt vel ipsi pagani: hinc Cicero *de senectute* refert Pythagoram dixisse, *nemini fas esse injussu imperato is summi Dei, de presidio et statione vitae discedere.* Ex quo consequitur, hominem absque divina auctoritate nunquam posse directe seipsum occidere: quia injuria irrogaretur Deo.

Diximus 1. *absque divina auctoritate;* res aliter esset, si divina auctoritas haberetur, uti adfuit in Samsone, et in aliquibus Religionis christianae Martyribus [3];— 2. *directe*, quia aliquando fas est indirecte se interimere: scilicet fas est gravi, ac justa de causa aliquid vel facere vel omittere vel permittere, ex quo mors propria sequatur, dummodo ea minime intendatur; praeceptum enim conservandi vel defendendi vitam est affirmativum, ideoque non obligat semper et pro semper. Imo desinit propter necessitatem aut magnam utilitatem; nam ex principio tradito a s. Thoma, licet ob rationem sufficientem ponere causam in se bonam duos effectus habituram, bonum nempe intendendo, et malum permittendo. Sane cum vita ad moralem nostram perfectionem nobis a Deo concessa sit tanquam scopum primarium, est bonum duntaxat relativum, virtuti nempe subordinatum: ideo licet illam profundere virtutis gratia. Ita Christus potuisset quidem se defendere contra inimicos, ad nos tamen redimendos sui crucifixionem permisit. Ita Martyres saepius potuissent se tueri adversus tyrannos, virtutis tamen amore mortem laudabiliter sustinuerunt. At nemo dixerit se ipsos Martyres et Christum interfecisse; nam permissio non fuit causa, sed simplex, innocens atque remota occasio mortis ipsorum. Ceterum quo majus est periculum et pretiosior res periculo exponitur, eo major debet esse impellens causa, ut sit debita proportio et actio cohonestetur.

Ex hac regula deducere est: 1. miles potest ad evertendam turrim hostilem aut ad perdendos hostes, pulverem incendere, et minas explodere, quamvis certo praevideat se simul cum hoste fore obruendum: quod historia Regni Sabaudiae valde laudavit in Petro Micca; nam finis immediatus explosionis non erat occisio explodentis, sed inimici profligatio et patriae salus; 2. potest quilibet navem mergere vel incendere, ne inimici ea potiantur cum gravi Reipublicae damno, etsi praevideat et se mersum iri; 3. potest subditus ad salvandum Principem suum se medium interponere, licet certo praevideat se fore gladio secandum; haec enim agere non est, nisi indirecte se interimere [4]—Ex adverso deducitur, nefas esse se in carcere interficere ad evitandum infamiae periculum, se abstinere ab alimentis ad vitandas hujus vitae miserias, se in flumen projicere cum certo mortis periculo ad baptizandum puerum; hoc enim esset sibi vitam directe auferre: nam sui in flumen projectio habetur pro medio directe volito. Item neque licet occidere jam lethaliter vulneratos, ne diutius patiantur; nec furiosos, ne alii noceant, sed recludendi sunt. Ratio est, quia non sunt facienda mala, ut eveniant bona.

Licetne (quaeres) *se interimere ad vi-*

[1] Art. 398 (nova lege anno 1857 in Sabaudia causidicorum, pharmacopolarum et similium munera libera sunt, nec amplius privativa gaudent, adeo ut vendi valeant)—*C. A.* 293—*C. G.* 517—*C. S.* 439—*C. P* 370—*C. M.* 404.

[2] Sap. 16; et Deut. 32, v. 39.

[3] Plurimi tamen censent, Samson etiam sola virtute muneris sui, scilicet judicis ac liberatoris Israël, potuisse hostibus populi sui interitum inferri; quamvis praevideret se mortem effugere non posse. V. A Lapide et Veith. in *h. l.*

[4] Item « dicunt licere cibum amico cedere in penuria, aut tabulam in naufragio, etiamsi eam jam apprehendisset. Ita Toletus, Lessius, Sylvius, Lugo, Salmanticenses, Pradus, Busembaum, Victoria, et alii communius contra Soto et Layman, et est valde probabile; quia aliud est sibi mortem inferre et aliud est omittere vitam tueri, quod est licitum ex justa causa. Et hoc expresse docet s. Thomas, in 3 sent. dist. 29. q. 1, a. 4, ad 2, dicens: *tradere seipsum morti propter amicum est perfectus actus virtutis, unde hunc actum magis appetit virtuosus, quam vitam corporalem* ». Ita Liguori. *Homo Apost.* tr. vit. n. 1; et *Op Mor.* l. III. nn 363 et seqq.—Ravizza, *Il suicidio, il sacrifizio della vita e il duello:* saggi psicologici.

tandam mortem duriorem: *v. g. si quis suo inimico hanc faciat optionem, ut vempe eligat, au ipse velit veneno an laqueo sese interimere, secus gladio illico ab alio transfodiendos; potestne hic venenum sumere, etc.?* — R. Aliqui permittunt, quia esset eligere minus malum ex duobus malis necessariis; sed negandum est cum communi; hoc enim esset se directe interimere, quod unquam licet sine divino instinctu. Ceterum ut hac de re occurrentes difficultates solvantur, distinguendae sunt cum Sylvio actiones ex se causativae mortis, ut venenum haurire, se ex patibulo projicere cum fune collum stringente, venam aperire quando non est permissio eam claudendi, etc. ab actionibus quae non sunt ex se causativae mortis, sed dispositiones tantum ad eam, uti ascendere scalam patibuli, collum extendere, se per finestram ejicere ad aggressorem fugiendum. Porro actiones primi generis non licent, quia esset se interficere; licent autem, urgente gravi causa, actiones secundi generis [1].

Q. 3. *An Respublica habeat dominium in subditos?*

R. Respublica habet utique dominium in sibi subjectos quoad eos gubernandos atque regendos; praecipit enim Deus ut illi subditi simus. At si Respublica ratione sui dominatur subditorum actibus, non tamen directum dominium habet in eorum vitam, ut eam ad libitum auferat; id enim solius est Dei, qui solus et vitae et mortis habet potestatem. Ceterum id habet indirecte, nempe ratione publici boni, cui providere tenetur; ideo quando bonum illud expostulat, potest subditorum vitam in bello exponere: potest item scelestos interficere, utpote custos tranquillitatis publicae, eo modo, quo custos vitae suae potest putridum ejus membrum sibi resecare pro salute totius. Hinc Apostolus: *Vis non timere potestatem? bonum fac... si autem malum feceris, time, non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit* [2].

Q. 4. *An homo habeat dominium propriae famae?*

R. Affirmativo: homo habet dominium propriae famae; ratio, quia fama est fructus nostrae industriae, meritis nempe nostris productus; et ideo licitum est nobis illam prodigere. Quare homo potest justa de causa se infamia afficere, v. g. ad petendum consilium, ad coërcendam superbiam, ad procurandam humilitatem, ad Dei misericordiam commendandam, ad famam alteri restituendam. Diximus *justa de causa*; nam aliter esset contra rectam rationem. Huc spectat illud Ecclesiastici: *Curam habe de bono nomine* [3], et hoc magis si infamia redundet in dedecus status, aut conditionis propriae, v. g Clericatus, instituti Religiosi, familiae; vel si officiat proprii muneris esecutioni, v. g. Parochi, Magistri, Rectoris; vel si scandalum afferat quod in Ecclesiasticis maxime locum habet: *Nobis enim*, huc faciunt illa d. Augustini verba, *necessaria est vita nostra, aliis fama nostra* [4].

Dices: *Ex eo quod possimus condonare mutilationem membri, non sequitur nos esse dominos membrorum: ergo ex eo quod possimus condonare laesionem famae, non sequitur nos habere ejus dominium?* — R. *neg.* conseq. et parit. Ratio disparitatis est, quod non condonemus ipsam mutilationem in se, sed tantum damnum ex mutilatione ortum; nam habemus dominium utile membri quo privamur per mutilationem: unde hanc laesionem condonamus. Sed cum non habeamus dominium directum membri, non possumus condonare ipsam mutilationem; ideo, si membrum restitui posset, non possemus condonare illius restitutionem; ubi vero agitur de laesione famae, eam possumus directe condonare, etiamsi reparari possit. *Lyonnet (C)*.

Q. 5. *Quodnam est dominii subjectum?*

R. Certum est, omnem et solam substantiam intellectualem dominii esse capacem: dominium enim est legitima facultas disponendi pro libito de re aliqua tanquam sua; atque omnis et sola substantia intellectualis hanc facultatem habere potest [5]. Deo quidem soli competit supremum, absolutum et independens dominium in res creatas, clamante Scriptura: *Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo* [6]. Imo hoc dominium nulli potest communicare, quia

1 V. Sylvius, *In quaest.* 69, a. 4 — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n 367. In praxi tamen excusari possunt rudes qui etiam nonnullas actiones primi generis seligunt, putantes id sibi licere in tali rerum angustia constituti.

2 Rom, 13.

3 Cap. 41.

4 *De bono viduitatis*, c. 22.

5 Ergo etiam Angeli, qui tamen de facto rerum exteriorum sunt tantum administratores, ut habemus ex ss. Literis.

6 Ps 23.

pendet a creatione et conservatione, quibus Deus abdicare se nequit; id tamen non impedit, quominus Deus queat dominium particulare communicare creaturis rationabilibus juxta illud: *Terram autem dedit filiis hominum* [1].

Articulus I. — De dominio infidelium et peccatorum, parvulorum et amentium.

Q. 1. *An infideles, haeretici et peccatores sint capaces dominii?*

R. Joannes Hus et Wiclephus docuerunt eos non esse veri dominii capaces, qui sunt in statu peccati mortalis: *Nullus est dominus civilis*, inquiebant, *nullus est Praelatus, nullus est Episcopus, dum est in peccato mortali*—Verum refutantur; infideles enim, haeretici et peccatores etiam actu, quo sunt in peccato mortali, non carent libero arbitrio et facultate disponendi de quacumque re tanquam sua; cum rationalis natura, non vero fides aut charitas sit dominii fundamentum. Hinc sacra Pagina uti veros dominos agnoscit tum Principes infideles, quales fuerunt Pharao, Cyrus aliique; tum Reges peccatores, uti fuerunt David, Salomon et alii. Hinc in Concilio Constantiensi diris devota est dicta Hussitarum et Wiclephistarum propositio. Hinc illud Augustini: *Non tribuamus dandi regni atque imperii potestatem, nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno coelorum solis piis; regnum vero terrenum et piis et impiis, sicut ei placet, cui nihil injuste placet* [2].

Q. 2. *An parvuli et amentes sint capaces dominii?*

R. Parvuli et amentes, etsi actu careant rationis usu, attamen sunt capaces dominii; nam usus rationis necessarius quidem est ad disponendum hic et nunc de bonis seu ad usum dominii; non vero ad habendam possessionem seu dominium habituale, quod quidem immediate fundatur in potentiis: porro potentiae usum rationis praecedunt. Addo: si isti non essent dominii capaces, eorum bona pertinerent vel ad Rempublicam vel fierent bona nullius; atqui haec dicere omnino repugnat. Hinc Apostolus de parvulo sic scribit: *Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium* [3]; quod etiam ad amentes extendi debet, cum eadem sit ratio. Idipsum constat ex omnium populorum usu.

Articulus II. — De dominio et Ecclesiae et Ecclesiasticorum.

Q. 1. *An Ecclesia sit capax legitimi dominii in bona temporalia?*

R. Christum Ecclesiae omnibusque Clericis probibuisse bona temporalia possidere contendebat saec. XII Arnaldus de Brixia, turbulentus ille homo *quem Brixia evomuit, Roma exhorruit, Francia repulit, Germania abominatur, Italia non vult recipere* [4]; saec. XIII Waldenses; saec. XIV Marsilius Paduanus atque Wiclephus, et XVI Lutherus. His accesserunt plures modorni publicistae, ac nonnulli Theologi jansenistarum placitis addicti, qui jus Ecclesiae ad sola spiritualia restringunt, contendentesquo ad res temporales nullum Ecclesiae jus competere, nisi ex mera legis civilis concessione ac nutu. Attamen quod Ecclesia rerum temporalium dominii natura sua sit capax, de fide est; Concilium enim generale Constantiense damnavit has Wiclephi propositiones: sub n. 10, *contra sacram Scripturam est, quod viri Ecclesiastici habeant possessiones*; sub. n. 32, *ditare Clerum est contra regulam Christi*; sub n. 33, *Sylvester papa et Constantinus imperator erraruut Ecclesiam dotando*. Accedit consensus omnium populorum, qui ubique ac semper suas Ecclesias independenter a Principe dotare non dubitarunt. Accedit invictum praescriptionis argumentum; siquidem historia refert, Ecclesiam bona immobilia vel ante Costantinum libere possedisse. Accedit ratio: Ecclesia suam habet a Deo existentiam a statu et Principibus independentem, est ergo societas, sui juris, independens, perfecta, quae cum inter homines sit exercenda et ab omnibus, proprietatibus indiget: adsunt ministri, aedes sacrae, Clericorum educatio, cultus instrumenta, solemnitates, sacrificia, et alia plurima. Hine Ecclesiae divitias quinto ineunte saeculo jam carpentibus nonnullis respondebat Chrysostomus: *Dum facultatum Ecclesiae magnitudinem perspicis, cogita etiam inscriptorum pauperum turbam, infirmorum multitudinem, innumerarum expensarum necessitates* [5].

1 Ps. 113.
2 Lib. V. *de C. D. Dei*, c. 21.
3 Gal. 4.
4 S. Bernardus, *Epist.* 196: *Vid. Civiltà Catt.* ser. 5, vol. IV et V.
5 *Hom.* XXI in I *Corinth.*—V. Thomassinus, *Ve-*

Hinc omnium bonorum Ecclesiae usurpationes, distractiones, alienationes sine ecclesiastica auctoritate peractae irritae prorsus ac nullae semper fuerunt habitae. Et Tridentinum contra omnes,quacumque dignitate etiam regali praeditos, qui bona, fructus, jura, reditus Beneficiorum, piorum locorum aut Ecclesiarum, vel per se vel per alios, quacumque arte aut quaesito colore usurpare praesumserint, seu impedire ne ab iis ad quos pertinent, percipiantur, graves poenas tulit. Sunt: 1. excommunicatio major latae sententiae et reservata Pontifici; 2. privatio ipso facto juris patronatus, si tali jure sit praeditus usurpator; 3.privatio Beneficiorum, et inhabilitas ad alia obtinenda. *Clericus vero* (addit Concilium) *qui nefandae fraudis et usurpationis hujusmodi fabricator seu consentiens fuerit, eisdem poenis subjaceat; necnon quibuscumque Beneficiis privatus sit, et ad quaecumque alia Beneficia inabilis efficiatur, et a suorum Ordinum executione: etiam post integram satisfactionem et absolutionem sui Ordinarii arbitrio suspendatur* [1].

Q. 2. *An Clerici bona temporalia possidere possint?*

R. 1: Bona Clericorum sunt vel patrimonialia, vel quasi-patrimonialia, vel Ecclesiastica.

Bona patrimonialia dicuntur ea, quae Clerico obveniunt independenter ab omni ministerio aut Beneficio ecclesiastico; sed ex titulo laicis quoque communi;v.g.haereditate, dono, officio docendi, etc.

Bona quasi-patrimonialia sunt quae Clericis, qua talibus, obveniunt; sed per modum stipendii, nempe ex functionibus, et officiis ecclesiasticis, ex munere docendi Theologiam vel sacram Scripturam, ex Sacramentorum administratione, concionibus, Missis, funeribus, anniversariis: item alii incerti Parochorum proventus ex stola, vulgo *incerti*: item fructus piorum legatorum, Beneficiique laicalis: imo huc veniunt distributiones quotidianae, quae dantur Canonicis; quia istae non dantur immediate ob titulum Beneficii, quamvis ex titulo Beneficii proveniant, uti dicunt Covarruvias, Lessius, Lugo, Salmanticenses, etc.; sed dantur ob servitium, tanquam merum personae stipendium. Haec dicuntur etiam *industrialia*.

Ecclesiastica sunt quae Clerici acquiruntur ex Beneficiis ecclesiasticis: huc referunt etiam bona,quae *titulo supplementi* a gubernio solvuntur Pastoribus et Canonicis, ut declaravit s. Poenitentiaria 19. jan. 1819: et sane haec locum tenent eorum bonorum sacrorum quae inique vendita fuerunt (quod valet etiam de decimis, quae faciunt partem ipsius praebendae). — Bona autem ipsa ecclesiastica triplici sub respectu consideranda sunt: 1.vel tanquam honestae Clericorum sustentationi necessaria; 2. vel tanquam studiosa quadam frugalitate a necessaria vitae sustentatione subtracta, et dicuntur *parsimonialia*; 3. vel tanquam superflua, quae scilicet supersunt honestae ac necessariae sustentationi [2]. Hoc posito:

R. 2: Si sermo sit *de bonis patrimonialibus* seu profanis, certum est Clericos esse illorum dominos; et nulla citari potest lex, quae tale dominium Clericis interdicat. Hinc si sacra et ecclesiastica consulatur historia, clare patebit, Clericos iis etiam temporibus, quibus haeretici fatentur Ecclesiam fuisse puram, sanctam et sine macula, bona temporalia possedisse tam mobilia, quam immobilia. Sic discipuli cum Christo ipso vitam agentes habebant pecuniam,qua emerent escas et sibi et turbis: *Eamus et emamus in omnem hanc turbam escas: discipuli...ejus abierant in civitatem, ut cibos emerent* [3]. S. Mattheus jam Domini discipulus habuit domum, ubi excepit Christum:*Secutus est eum, et fecit ei convivium magnum Levi in domo sua, et erat turba multa publicanorum* [4]. S.Joannes domum item habuit, ubi excepit Beatam Virginem post Christi mortem, uti notat Epiphanius [5]. S. Philippus diaconus domum habebat Caesareae, et ibi fideles hospitio recipiebat.

tus et Nova Ecclesiae Disciplina, par. 3. l. 1,cap. 1, etc.—*Concordatum Austriae*, art. 29 et seqq.

1 Sess. 22, c. 11. Ex Cod. civ. bona Ecclesiae sunt quae singulis Beneficiis aliisve institutis Ecclesiasticis adnexa sunt: et Ecclesiae reguntur jure *ar.* 433 et 436.

Etiam Bulla *Coenae*. § 17. id prohibetur;sed Bulla solam excommunicationem injungit; at Tridentinum patronis et Clericis alias poenas imposuit. In Bulla prohibetur solum usurpatio proprie accepta, id est vindicatio sibi facta et sequestratio (uti esset res propria) jurisdictionis, fructuum, proventuum debitorum ratione Ecclesiae, Monasterii et Beneficii; at in Tridentino prohibetur etiam mandatum, impedimentum, et quaelibet injusta invasio ac cooperatio ad usurpanda bona, jura, fructus, emolumenta (ideo et distributiones) et quaseumque obventiones, quae in ministrorum aut pauperum necessitates converti debent, sive percipiantur ex aliqua Ecclesia sive Beneficio, vel ex Monte Pietatis aliisque locis piis. *Bonacina*.

2, V. Liguori. *Opus Mor*. l. III, nn. 41I et 490.

3 Luc. 9; et Joann. 4.

4 Luc. 5.

5 Haeres. 78.

Si vero sermo sit *de bonis quasi-patrimonialibus*, tum Antoine, Habert, Collet cum aliis tenent, Clericos perfectum non habere dominium in bona quasi-patrimonialia; sunt enim res sacrae, cum ex sacris proveniant— Verum Anacletus, Bergier, Billuart, Lugo, Lessius, Salmanticenses, Sanchez et Sylvius cum Benedicto XIV [1], et aliis communiter docent, Clericos eorundem verum habere dominium; quia fideles bona hujusmodi Clericis elargiuntur tanquam rem vere iisdem debitam ob ministerium personale; eaque liberae eorum dispositioni relinquunt, quin aliquid oneris imponere iisdem intendant: sane quilibet operarius dignus est mercede. Praeterea bona ista vel ad Clericos pertinent, vel ad Ecclesiam, vel ad donatores; atqui non ad Ecclesiam, quia ipsi nunquam fuerunt appropriata; non ad donatores, quia iisdem se abdicarunt actu donationis: ergo ad Clericos.

Si tandem quaestio est *de bonis ecclesiasticis:* an scilicet illorum Clerici sint domini, notandum est, quod in praesenti quaestione nomine bonorum ecclesiasticorum non intelliguntur fundi, quos certo Clerici alienare non possunt; cum eorum dominium sit penes Ecclesiam, Clerici autem sint simplices fructuarii: sed solum intelliguntur reditus inde provenientes. Porro vel agitur de reditibus seu bonis ecclesiasticis honestae *sustentationi necessariis*; vel de bonis *parsimonialibus;* vel denique de bonis *superfluis*.

1. Si agitur de iis ecclesiasticis bonis, quae honestae Clericorum sustentationi necessaria sunt, certum est Clericos etiam divites esse veros eorum dominos: nam respectu eorum se habent tanquam operarii, qui etsi divites, sibi aquirunt dominium stipendii sui: *Quis militat suis stipendiis unquam?* inquiebat Apostolus: *Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere* [2]. Hinc Concilium Costantiense damnavit Wiclephum, qui asserebat decimas esse meras eleemosynas, quibus Clerici ob eorum peccata possunt a populis exspoliari. Quid autem intelligendum sit pro honesta et congrua Clericorum sustentatione, non potest definiri aequaliter respectu omnium Clericorum; plus enim congruit Episcopo quam Canonico, plus Canonico in Ecclesia cathedrali quam simplici Presbytero, plus in uno loco quam in alio. Idcirco attendi potius debet ad usum aliorum timoratae conscientiae in eodem gradu, et in iisdem circumstantiis rerum, locorum et temporum [3]—Non autem refert, quod jam ex patrimonialibus habeat Clericus, unde vivat; rationi enim naturali consonum est, ut omnis *qui servit altari, de altari vivere possit.* Neque divites inservientes Reipublicae injuste stipendia accipiunt, quia divites: idque expresse tenet Angelicus, qui hoc non limitat, nisi in casu, quo aliquis pauper sit in gravi necessitate: et merito quia tunc jam habens superfluum statui, pauperi graviter egenti succurrere tenetur ex ipso jure naturae.

2. Si agatur de bonis ecclesiasticis parsimonialibus, pariter docent Anacletus, Cabassutius, Cavarruvius, Gousset, Lessius, Navarrus aliique communiter contra paucos, Clericis competere verum eorum dominium; talia enim bona dantur uti stipendia laborum iis, qui Ecclesiae inserviunt. Ergo siquis ab ea sustentatione, ad quam jus habet, studiosa frugalitate et parsimonia quidquam sciverit sibi subtrahere et reservare, poterit de illo ad arbitrium disponere; sunt enim detracta ex iis, quae jam sua sunt. Aliunde absurdum videtur, quod ad eorum acquirendum dominium omnino sint consumenda: si ita esset, tunc eos parsimonia faceret deterioris conditionis. Idem docet s. Thomas [4]: *De his au-*

1 *De Canoniz.* 53, l. III, c. 34. n. 23. Quae quidem sententia (ait Bouvier, *Inst. Theol.* t. vi, pag. 16. Edit. vi. 1846) longe probabilior nobis videtur ob sequentes rationes: 1. Benedictus XIV, *De Syn. Dioec.* l. V, c. 8, n. 3. probat ex Regula Metensibus Canonicis data a s. Episcopo Chrodegango sub fine saeculi VIII, eleemosynas pro Missa vel pro alia functione sacra receptas, in quoslibet usus, pro voluntate accipientis expendi posse; 2. pro ea opinione multo communius stant auctores; 3. s. Poenitentiaria interrogata, an responsio ab ipsa die 19 Jan. 1819 data relate ad salaria a Gubernio soluta, extendi deberet ad oblationes fidelium; respondit die 9 aug. 1821. *negative*; magis adhuc expresse locuta est de vero dominio Clericorum circa hujusmodi bona die 9 jan. 1823...Ad hujusmodi bona pertinent distributiones chorales, jura curialia, et variae oblationes personis ecclesiasticis datae, non vero Ecclesiis appropriatae ».

2 1 Cor. 9.

3 Utrum autem possit haberi ratio nobilitatis, disputant: nobis non videtur damnandus qui id affirmaret, unusquisque enim secundum statum vivere potest. Ita quoque licite potest ex his bonis debita post Beneficium contracta solvere; cum id quoque pertineat ad rationem proprii status (imo etiam debita antea contracta, si aliunde non habeat, ut solvat ex propriis bonis, eadem ratione). Sicuti etiam moderatam hospitalitatem exercere; cum id sit debitum virtutis. Item nepotes in studiis alere, si parentes pauperes sint ac alii pauperes non graviter indigeant, et ipse alia bona non habeat; tunc enim hoc evadit opus charitatis et misericordiae — V. Liguori, *Opus Mor.* l. IV, n. 182—Thomassinus, *Vetus et Nova Eccl. discipl.* par. 3. l. III, c. 47.

4 2, 2, q. 185, a. 7—V. Liguori, Homo Ap. tr. X, n 6.

tem, quae sunt specialiter suo usui deputata (nempe Clerici), *videtur esse eadem ratio, quae est de propriis bonis.*

3. Si agitur de bonis ecclesiasticis superfluis, omnes concedunt, Beneficiarios sub mortali teneri (saltem ex virtute Religionis et praecepto charitatis) reditus propriae sustentationi superfluos in usus pios vel in pauperes erogare; nam sunt bona dicata Deo ac pietate donata. Hinc Tridentinum eos prohibet, ne in usus profanos expendant; et *omnino eis interdicit, ne ex reditibus Ecclesiae consanguineos familiaresve suos augere studeant; cum et Apostolorum canones prohibeant, ne res Ecclesiasticas quae Dei sunt, consanguineis donent; sed si pauperes sint, iis ut pauperibus distribuant: eas autem non distrahant nec dissipent illorum causa* [1]. Ceterum notant communiter, quod peccatum expendendi superflua in usus profanos, ut pertingat ad mortale, majorem requirit materiam quam in furto: d. Thomas requirit *multum excessum*. [2]. Sed quinam sit multus excessus, disputant; verius sufficit pars vigesima ad mortale constituendum: unde si Clericus ex vigintimillibus superfluis mille expendat in usus profanos, nempe quinque pro quolibet centenario, graviter peccat.

Sed magna difficultas est: *An Beneficiatus teneatur etiam ex justitia ad superflua pauperibus distribuenda, ita ut negligens non tamen peccet pro gravitate materiae: sed etiam teneatur ad restitutionem?* — Prima sententia probabilior affirmat cum Antoine, Habert, Concina, Laymano, Roncaglia, aliisque non paucis; quia nulla ratione probatur Beneficiatum adipisci dominium horum fructuum; et si forte adipiscitur, tantum acquirit quoddam dominium limitatum juxta mentem Ecclesiae ac intentionem fidelium, nempe cum onere adnexo superfluum dispensandi pauperibus. Hinc ss. Patres Basilius, Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, Bernardus, et plurima Concilia haec bona appellant *bona pauperum, patrimonia egenorum, pretia peccatorum, vota fidelium*, [3], *bona dominica*; ergo Clerici sunt dispensatores tantum, non vero eorum domini: ideoque omne, quod ex illis superest, ex stricto justitiae rigore pauperibus reddere debent.

Hoc tamen non obstante, negari non potest oppositam sententiam, quae est valde communior, quamque inter ceteros tuentur s. Antoninus, Billuart, Cabassutius. Holzman, Lessius, Lugo, Salmanticenses, Sylvius, Grassi, etc. satis esse probabilem praesertim ob auctoritatem divi Thomae, qui expresso docet, quod de bonis Beneficiorum eadem habetur ratio, quam de bonis patrimonialibus [4], id est quoad dominium et immunitatem a restitutione; non autem quoad obligationem charitatis. Hinc s. Doctor aperte dicit in alio loco, quod si Clericus abutitur fructibus suae praebendae, *non tenetur ad restitutionem, sed solum ad poenitentiam peragendam* [5]. Verba autem Patrum ac Conciliorum non videntur ita rigorose accipienda hodie praesertim; quia cum habeatur facta (ut Angelicus tenet pro certo (rerum ecclesiasticarum divisio vel per ipsos Pontifices vel pedetentim per ipsum usum; fuit tributum unicuique suum, nempe Episcopo, Clericis, Ecclesiae et pauperibus: ideo sublata est omnis materia justitiae. Quidquid sit, praestat ut concludamus cum Benedicto XIV, qui hac de re ita Episcopos alloquitur: *Urgeant ipsi et inculcent suis Clericis ex Ecclesiae stipendiis vitantibus gravem obligationem, quam habent, elargiendi pauperibus aliisque piis usibus applicandi sibi redundantes ecclesiasticos reditus; sed adhuc latentem hujus obligationis originem non investigent* [6].

Quid dono recipit (quaeres) *a Beneficiato bona superflua, peccatne graviter et teneturne ea pauperibus restituere?* — Si Beneficiatus per talem donationem reddatur impotens ad satisfaciendum praefatae suae obligationi alia nempe bona tribuendo, utique accipiens et peccat et de restitutione tenetur juxta nostram sen-

1 Sess. 25 c. 1. de Ref.

2 2, 2. q. 185 a 7 — V. Liguori *Opus Mor.* l. III, n. 491.

3 *Basilius* ad Jul. Apostat; *Augustinus* in Conc. Cartag IV: *Hieronymus*, in c. 3 Isaiae; *Ambrosius*, Epist. 31 ad Valentinianum; *Bernardus*, ad Neput. Ita Concilium *Turonense* anno 813, *Aquisgranense* an. 816, *Parisiense* an. 829, *Valentinum* an. 855.

4 2, 2, q. 185, a. 7.

5 Quodl. 6. a. 12 — « Neque vero (ad rem *Sylvius* doctissimus ac felix meritis *Angelici* interpres) recipienda est expositio Navarri dicentis. s. Thomam esse intelligendum de illa dumtaxat parte, quae ad ejus honestos sumptus est necessaria, clarum enim est ex textu, ipsum loqui de omnibus bonis, quae usui Episcopi sunt specialiter deputata, atque distinguere ab iis, quae sunt deputata usibus vel pauperum vel ministrorum, vel fabricae Ecclesiae ».

6 *De Syn Dioec.* l. VII, c. 2. Ceterum *parum refert utrum Praelatus damnetur ad inferos, quia peccavit contra justitiam, an vero quia peccavit contra charitatem, non bene distribuendo facultates suas ecclesiasticas*: ita Bellarminus.

tentiam, qua dicimus Beneficiatum obligari ex justitia dare superflua pauperibus; nam donatarius accipiendo vere influit in damnum pauperum, qui jus habent in illa bona; cum illis sint adjudicata a Conciliis, a Patribus atque fidelium intentione — Hoc tamen intellige si accipiens sit in mala fide; si enim quis acciperet superflua Beneficii in bona fide tuto credens ea accipere posse, nihil postea teneretur restituere, quia ex una parte sententia, quae tenet superflua non esse danda pauperibus ex justitia, est valdo ac satis probabilis ; ex altera vero parte possessio bonae fidei tribuit jus insistendi in re possessa, quamdiu certo prohibetur res illegitime possideri [1].

Teneturne (addes) *qui pensionem accipit de Beneficii reditibus, erogare superflua pauperibus, saltem ex praecepto Religionis?* Negative si pensio data sit laicis, puta principibus, patronis, etc. ob praestita Ecclesiae obsequia; vel Ecclesiasticis, sed ob aliquod munus temporale, v. g. cantoris, advocati, etc.; quia omnia haec sunt in stipendium laboris. Si vero pensio detur Ecclesiasticis ob aliquod Ecclesiasticum munus obeundum, ut ea quae datur Parochi Coadjutoribus, etc., tunc alii affirmant pensionarum superflua *pauperibus* erogare debere; nam cum illa pensio sit ex fructibus Beneficii detracta, transit cum onere suo. Alii vero satis probabiliter negant: et ita decisum refert Azorius a Romana Rota; nam cum Pontifex ob causam detrahit de fructibus beneficii, jam eosdem pie applicat: ergo fructus illi non amplius ferre debent talem obligationem, ut iterum atque iterum pie applicentur [2].

Quid (dices) *si a Clerico ad usus profanos superflua in morte relinquantur?*— Ecclesia circa hujusmodi alienationes nihil decernit, cum sit admodum difficile probare eos fructus e Beneficiis provenisse; quia aliis modis, industria, arte, frugalitate, etc. acquiri potuerunt [3]. Unde hodie ordinarie quidquid relinquit Beneficiatus cedit haeredibus, vel ab ipso vocatis: in quo juri Canonico fuit derogatum, quod statuebat proventus ecclesiasticos ad Ecclesiam pertinere [4]—Diximus *ordinarie*; nam excipiuntur mobilia magna (vulgo *mobili grossi*), uti scamna, tabulae, vasa vinaria, etc. quae si in domo Ecclesiae reperiantur tempore mortis, successoribus in Beneficio cedunt iis in locis, ubi recepta est Bulla Pii V, *Romani Pontificis*.

Q. 3. *An omnia superflua sint eroganda absolute pauperibus?*

R. *Exclusa gravi necessitate*, potest Clericus bona superflua impendere pro arbitrio in quoscumque usus pios, puta ad Dei cultum augendum; nam Tridentinum dicit *ne dissipentur bona Beneficii* [5]; non censentur autem dissipari, si ad usus pios applicentur, quamvis non dentur pauperibus, ut communiter dicunt. Imo possunt etiam servari in usus pios futuros, ut ipse docet Angelicus: *Signis necessitate non imminente providendi pauperibus, de his quae superfluunt ex proventibus Ecclesiae, possessiones emat, vel in thesauro reponat in futurum utilitati Ecclesiae et necessitatibus pauperum, laudabiliter facit* [6]. Attamen maxima tunc cautela est adhibenda, ut superflua a propriis bonis secernantur: item illico quid in posterum sit de iis agendum determinetur, ne differendo de die in diem mors ingruat, et tales reditus a consanguineis diripiantur , ut non semel lugendum est.

Diximus tamen *seclusa gravi necessitate*; si enim pauperes ea laborarent tam spirituali quam temporali, nequiret Beneficiarius superflua in alios usus impendere; quia urgeret praeceptum naturale, vi cujus qui habet statui superflua, ea tenetur sub gravi pauperibus elargiri. Veniunt autem nomine *pauperum* non solum ostiatim mendicantes ; sed etiam illi omnes , qui sine alieno subsidio nequeunt honestum suum statum conservare, quia sunt

1 Qui vero accepit cum dubia fide tenetur tantum ad partem restituendam habita ratione probabilitatis contrariae sententiae—V. Liguori. *Opus Mor* l. I, n. 35, et l. III, nn. 192. 612 et 722. Et *Homo Ap.* tract. x, n. 8.

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 191; et l. IV. nn. 182 et seqq.

3 Imo ad tollendas omnes lites per Concordatum inter Benedictum XIV et Carolum Emanuelem III, 24 junii 1750. facta est in Sabaudiae Regno facultas de iis disponendi pro arbitrio, *juxta tamen propriae conscientiae dictamen*; et nisi obstet quoad mobilia magna Bulla Pii V pro locis, in quibus ea recepta est, in Novariensi Dioecesi non est recepta. V *Pratica legale*, t. vi. par. 2.

4 *Decr.* Greg. l. III. t. xxvi, c *Relatum*. Quamvis igitur Beneficiati de jure non dicantur habere usumfructum, sed tantum usum; de consuetudine tamen universali hodie habentur uti usufructuarii, qui ideo valeant transmittere fructus ad haeredes etiam ab intestato.

5 Sess. 25 de R. c. 1.

6 2, 2. q. 105, a. 4.— At hodie multae et quotidianae habentur necessitates, adeo ut non facile valeant excusari Clerici sub quocumque praetextu thesaurizantes.

pauperes in proprio statu. Atque hoc ad ipsos Beneficiarii consanguineos extendendum est, qui statum suum sustinere non possunt, quin ipsius Beneficiarii eleemosynis reficiantur: imo postulat charitatis ordo, ut Beneficiarius prius subveniat pauperibus consanguineis, quibus tamen tribuendum est *moderate, idest ut non indigeant, non ut ditiores fiant*[1]. Si vero adsint pauperes ipsis consanguineis egentiores, videtur etiam in hoc casu Beneficiarius posse consanguineos praeferre; quia subventio propinquorum egentium pertinet etiam ad proprium statum Clerico ipsi servandum; cum eorum quodammodo paupertas in ejus dedecus redundet[2] (*D*).

Articulus III. — De dominio filiorumfamilias, de patria potestate et uxorum bonis.

Q. 1. *Quaenam sunt bona filiorumfamilias?*

R. Bona filiorumfamilias (filiorum nempe, qui adhuc sunt sub patria potestate) cum constituant parvulum quasi patrimonium, *peculii* nomine solent appellari: et quadruplicis generis sunt, castrensia, quasi-castrensia, adventitia et profectitia[3].

1. Bona *castrensia* dicuntur quae filiisfamilias obveniunt causa militiae vel illius occasione[4]. Huc revocatur:—1. quae filius sibi comparavit in castris, sive debita uti stipendia, sive acquisita uti praedae legitime ab hostibus captae; — 2. dona, quae vel a Ducibus vel a parentibus vel ab uxoribus militiae intuitu collata sunt; — 3. quae ob aulicum servitium obvenerunt, atque a peculio castrensi producta sunt. Certum autem est et lege et usu, horum bonorum omnium filiosfamilias habere dominium et usumfructum.

2. Bona *quasi-castrensia* dicuntur: — 1. quae filiifamilias sibi compararunt vel ex publici alicujus officii gestione, v. g. Senatoris, administratoris Provinciae, judicis, advocati, medici, notarii: et dicitur peculium *forense*; — 2. quae proveniunt ex professione artium liberalium, aut earum intuitu: et dicitur peculium *scholasticum*;—3. quae a Principe dono traduntur: et dicitur peculium *palatinum*; —4. quae Clericus sibi acquirit in Clericatu, seu factus Clericus, quocumque titulo ea sibi obveniant: et dicitur peculium *clericale*[5]. Etiam horum bonorum omnium dominium et usumfructum habent filiifamilias.

3. Bona *adventitia* sunt, quae filiisfamilias obveniunt vi successionis tam ab intestato quam testamentariae, legati, donationis vel alterius tituli lucrativi. Horum bonorum filii dominium, pater usumfructum habet, usque dum filii ipsi annum 30 compleverint; si tamen excipiantur, ut dictum est, bona castrensia et quasi-castrensia; item sequentes casus, in quibus usumfructum filius semper consequitur: 1. est quando usus fructus praecise filio donatur, aut relinquitur sub conditione expressa, quod pater de eo frui non debeat (haec conditio tamen nullius roboris erit, si agatur de iis bonis, quae filio titulo legitimae reservata fuerint);—2. quando filio quidquam confertur, patre contradicente, habita tamen auctorizatione tribunalis;—3. quando filius ipse bona sibi acquisierit proprio labore et industria separatim a patre; — 4. quando filius una cum patre succedit in aliqua haereditate, sed *ab intestato*[6].

1 2. 2. q. 185, a. 7.

2 Hoc si ipse Beneficiatus statum suum mutet ex assumptione ad splendidum aliquod Beneficium, poterit subvenire consanguineis saltem proximioribus, ut ipsi decenter vivant juxta ejus dignitatem; cum de ipsa aliquo modo participare videantur. Quod tamen de solis Episcopis aliisque ad similem dignitatem assumptis, non vero de Parochis aliisve accipiendum est, ut recte ait Roncaglia, nam quoad istos non videtur tanta immutatio, cum uti ordinaria habeatur. Oportet autem ut omnes summopere caveant, ne bona consanguineis data ad eorum subveniendum necessitati, potius vitia foveant et eos ditiores efficiant—V. Liguori, *Opus Mor.* l. 111, n. 491. q. 2.

3 Haec distinctio a romana lege inducta est, sed a *Codice civili Albertino* praetermittitur: nempe ex *art.* 224 omnia bona filiorumfamilias *adventitia* dicuntur. Haec tamen claritatis gratia ita dividi possunt, ut alia sint *adventitia regularia*, alia *adventitia irregularia*: illa sunt quorum proprietas ad filium, ususfructus ad patrem; ista quorum ususfructus et proprietas ad filium spectant. Pertinent ad primam classem quae filiis obveniunt ex quacumque causa lucrativa, v. g. donationibus, legatis: pertinent ad secundam quae filii singulari et onerosa causa comparant sibi, clericatum, militiam, munia publica vel liberales artes exercendo; item quae separata industria assequuntur—Nos romanam distinctionem claritatis gratia quoad nomina retinemus, quaestiones ex lege nova resolventes. *Vid.* Liguori *Op. Mor.* l. 111, n. 488 etc.

4 « Castrensia non sunt (ait *Continuator Tournely*) quae in bello injusto, vel privato, vel illius intuitu comparantur ».

5 Excipe: 1 bona profectitia quae non possunt venire in Clericorum dominium, cum ea sint in dominio patris; lex autem loquitur solum de rebus ad dominium filii Clerici venientibus: 2. bona ante Clericatum possessa, quae ejusdem remanent naturae, etiam Clericato adepto. *Lugo, Molina, Sanchez.*

6 Art 224 et seqq.—C. A. *civ.* § 149—C. G art. 384—C. S. 301—C. P. 92—C. M. 129 — C. H. art. 9: della patria potestà ecc.

4. Bona *profectitia* sunt quae filiisfamilias obveniunt ex bonis patris, ut cum filii bona patris administrant, vel una cum patre in ejus negotio aequaliter loborant: haec bona pertinent ad patrem et quoad usumfructum et quoad proprietatem.

Q. 2. *Ad quem pertinet administratio bonorum filiorum?*

R. Pertinet ad patrem juxta illud Codicis civilis: *Il padre è di più amministratore de'beni de'suoi figli minori: l'amministrazione però dei beni, di cui il padre ha l'usufrutto, durerà per tutto il tempo dell'usufrutto medesimo. Il padre è tenuto a render conto delle proprietà e delle rendite di que'beni, di cui non ha l'usufrutto, e della sola proprietà di quelli, il cui usufrutto gli è dalla legge attribuito* [1]. At aequum est, ut pater qui jus habet ususfructus in bonis filiorum, et onera sustineat: ex Codice sunt: 1. *I pesi tutti, a'quali sono soggetti gli usufruttuari, ad eccezione dell'obbligo di prestar cauzione;* 2. *gli alimenti, il mantenimento, e l'educazione de' figli in proporzione alle loro sostanze e condizione;* 3. *il pagamento delle annualità o degli interessi de'capitali, che decorrono dal giorno, in cui si apre l'usufrutto;* 4. *le spese funebri e quelle dell'ultima malattia* [2].

Quid (quaeres) *de matre circa usumfructum bonorum filiorum?*—En Codicis civilis verba: *Nel caso di morte del padre, la madre non rimaritata avrà sui beni dei figli, durante la loro minore età, lo stesso diritto di usufrutto, che apparteneva al padre, compresi ben anche i beni, che provenissero ai figli dopo la di lui morte; non però quelli provenienti dall'eredità paterna, e salve le disposizioni contenute nei titoli* delle successioni testamentarie e ab intestato [3].

Q. 3. *An filiifamilias possint sibi in conscientia vindicare lucra, quae domo patris proprio labore acquirunt?*

R. Si lucra filiifamilias acquirunt industria omnino separata a negotio patris, v. g. aliqua arte sibi unice propria, pictura, musica etc. quae acquirunt, utique sibi acquirunt; *Nam pieta'em liberi parentibus, non operas debent* [4]: hoc multum confert ad industriam fovendam. Si vero filii ea lucra acquirunt in negotio patris laborando vel nomine patris vel ex bonis patris, distinguendum est: vel in his lucris impendunt laborem ordinarium, vel extraordinarium.

Si in iis lucris impendunt laborem ordinarium, ea non sibi, sed probabilius patri acquirunt; tunc enim censentur agere uti membra familiae: quid sane magis congruum, quam ut filii patrem adjuvent in sua arte, quam inde et ipsi addiscunt? tunc filii, ipsa naturali aequitate dictante, censentur agere uti membra familiae, et sic lucrum familiae cedere debet. Si vero in iis lucris impendant laborem extraordinarium, tunc ea sibi acquirunt, uti docent Angelus, Bartolus, Billuart, Cabassutius, Collet, Decius, Elbel, Iturriaga, Lessius, Lugo, Pontas, etc. Sane ex una parte filiifamilias non censentur deterioris conditionis, quam sit extraneus, cui in hoc casu concederetur stipendium illius excessus; ex alia parte nulla lege gratuito titulo illa extraordinaria adjudicantur patri. Unde filii possunt sibi compensare illa lucra, si ex rubore non petierint, neque remiserint gratis laborare volendo, vel nisi remittere debuerint ob patris necessitatem. Sed deducendae sunt expensae, quas pater fecerit in alendo, educando ac vestiendo filio; eas enim ipse dare non tenebatur filio potenti lucrari [5].

An (quaeres) *filiusfamilias perfectum*

1 En Juris civilis Neapolit. verba, Art. 291. 293 *Il padre, durante il matrimonio, è l amministratore de' beni de' figli minori. Con tal qualità egli potrà alienare i beni mobili per impiegarne utilmente il prezzo. Egli è tenuto a render conto della proprietà e delle rendite di quei beni, dei quali non ha l'usufrutto: della sola proprietà di quegli altri, il di cui usufrutto gli è dalla legge attribuito; e della tenuta amministrazione.*

2 Art. 230—C. A. 130—C. G. 303—C. P. 99—C. M. 138—C. II. 10.

Ex Jure civili Neapolit. eadem sunt patris onera in filiorum bonis. Art. 297.

3 Maxime art. 727 et 959.

Quando il padre sia premorto, la madre avrà la metà di quest'usufrutto sino a che il figlio non giunga alla maggiore età, o sia emancipato. Ita ex Jure civili Neapolitano, Art. 298.

4 *Dig.* l. XXXVII, t. xv: de obseq. parent. Lege 14—Consentit *Cod. Alb.* art. 226 — C. A. *etc.* § 151 —C.G. art. 387 — C. S. 501.—C. P. 91 — C. M. 129 — C. II 9.

5 *V.* Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 488, 514 et 930 — Pavone, *Spicilegio*, ecc. §§ 73 et seqq. ubi fusius. Quantitas exigenda aestimari debet in bona fide ex modo laborandi et natura operis; si enim filius laboravit ut socius, v. g. in commercio, habet jus ad lucra, juxta regulas hujusmodi societatum: si ut mercenarius, habet jus ad stipendium in tali conditione usitatum: et quod de filiofamilias dicitur, pari ratione de nepote, de filiafamilias et de nepote dicendum est. Sedulo autem notandum est hanc sententiam nostram circa praesentem gravissimi momenti quaestionem, publice docendam non esse propter incommoda, quae per abusum inde sequerentur: sed in praxi non parum erit utilis ad solvendos ea de re casus existentes ac difficiles.

habeat dominium in bona minuta ac mobilia, quae sibi a parentibus tradita sunt? — Si haec bona tradita a parentibus non sunt illico usu consumptibilia, uti vestes, libri, etc., filiusfamilias utile tantum habebit in iis dominium; nam ex communi sensu eo in casu illa bona non habentur uti absoluto donata, et parentes solent in filiis suis de hisce bonis improbare dispositiones, ipsis inconsultis peractas. Ideoque bona ista nequeunt filii absque parentum suorum consensu vel expresso, vel saltem rationabiliter praesumpto nec donare, nec vendere, nec mutare, nec quomodocumque alienare — Si vero ea bona primo usu consummuntur, ut pecunia tunc si data sunt absque ulla conditione, juxta omnes potest filius de iis pro nutu disponere; cum ipsis libere relicta habeantur. Si autem data sint sub conditione aliqua, v. g. emendi libros scholasticos, solvendi pensionem, tunc filius nullimode habet dominium in ea bona; ideoque si bona illa alium in finem impenderet, v.g. si pecuniam datam pro pensionis solutione in ludo consummeret, peccaret profecto contra justitiam: cum disponeret contra jus ipsi tributum. Unde onus incurreret restitutionis, nisi rationabiliter judicaret, parentes de hoc rogatos esse condonationem facile concessuros: quod tamen non erit facile praesumendum, si pater non ita sit dives, atque habeat alios filios alendos, educandosque.

Q. 4. *Quid est patria potestas?*

R. Patria potestas est quoddam quasi *imperium a lege parentibus datum tam relate ad custodiam et educationem filiorum; quam relate ad usumfructum bonorum iisdem competentium*: congruenter hac potestate gaudent genitores tum ob vitam quam filiis dederunt, tum ob educationem quam illis debent. Et patri et matri convenit haec potestas jure naturae inspecto; attamen lege civili patri solummodo directe tribuitur ad confusionem vitandam: mater autem nonnisi in aliquibus casibus hac potestate gaudet. Imo si pater et ipse sub patria potestate sit, vel nondum emancipatus obierit, tunc filiusfamilias est sub potestate avi paterni [1] — Sub patria potestate sunt non tantum filii legitimi et adoptivi, sed ipsi etiam illegittimi, si tamen legitimentur vel per subsequens matrimonium, vel per Principis rescriptum.

Effectus autem patriae potestatis alii sunt a jure naturae, alii a jure civili. Jure naturae parentes habent jus et officium simul educandi, instituendi et corrigendi per moderatas poenas proprios filios. Jure vero civili haec habent: 1. Quoad filiorum bona, ut ipsi ea administrent, et eorum usumfructum percipiant, sub certis tamen regulis ex supra dictis; itemque ut filios repraesentent in omnibus actibus civilibus; 2. quoad filiorum personas, ut ipsi nequeant domum paternam deserere ante 25m aetatis annum completum sine consensu patris, vel nisi adsint probatae causae [2]. Item facultatem habet pater exposcendi a Tribunali primae cognitionis, ut filius incorrigibilis carcere includatur [3]; quam facultatem, defuncto marito, habet etiam mater (licet ad secundas nuptias transierit) quoad filium minorem, qui non sit sub avi potestate; si tamen consentiant duo consanguinei paterni ex proximioribus [4].

Q. 5. *Quot modis patria potestas dissolvitur?*

R. Pro ea parte, qua patria potestas innititur jure naturali, dissolvi non potest ullo modo, et sic cum officia honoris, amoris et reverentiae filiorum erga parentes oriantur praecipue ex jure naturali; ea idcirco perpetua sunt et indissolubilia.

Sed pro parte, qua haec potestas innititur jure tantum civili, dissolvi potest:— 1 *sententia tribunalis* [5]: si nempe pater modis graviter malis vexet filium suum, et patria potestate abutatur contra ipsum, munus erit tribunalis Regii filium a patria potestate per sententiam liberare;—2. *morte naturali patris* [6] qui patriam habet potestatem: et ideo filius, qui sub ejus ma-

1 Art. 211 — *C. A.* — 172 — *C. G*, 372 — C. S. 289 et seq. — *C. P.* 83 — *C. M.* 119 — *C. H.* 3.

2 Art. 212 — Concordat *C. A.* 145 — *C. G.* 374 — *C. S.* 290 — *C. M.* 126.

3 Huic ex professo inservit noviter instituta Societas opera Patrum a Somascha tum Mediolani, tum Genuae, rege Carulo Alberto probante. In ea siquidem male morati ac perditi filii recipiuntur, atque mira laudatorum PP. patientia, charitate ac zelo ad meliorem frugem revocantur totique immutantur.

4 Art. 214 et seqq. — *C. G*, 375 — *C. S.* 302 — *C. P.* 84 — *C. M.* 120.

5 Ex Art. 290 Juris civilis Neapolitani: *Nel caso che giuste cause rendessero necessaria o evidentemente utile la separazione (del figlio dal padre), il giudice del circondario, presi senza forma giudiziaria i rischiarimenti necessarii, potrà ordinare quel che convenga. La sentenza non esprimerà i motivi della determinazione.*

6 Jus civile Neap. Art. 294.

nu est, eo mortuo, fit sui juris. Mortuo autem avo, nepos tunc tantum sui juris evadit, cum non recidit sub potestate patris sui: non recidit autem, si nepos, consentiente patre, fuerit ab avo emancipatus;—3. *declarata absentia patris* [1], quoadusque ipsa durat;—4. *emancipatione*, [2] ad quem deveniri non potest ante 18m annum completum filii: est autem emancipatio *actus legitimus, quo pater liberos a sua potestate dimittit, ut sui juris efficiantur:* qui actus coram judice sponte emitti debet a patre, et a filio acceptari. Item solvitur *facto ipsius filii*, quod sic explicat Codex: *Si considerano... per emancipati quei figli di famiglia, i quali da cinque anni dopo il compimento della maggiore età, tengono casa separata dal padre, e sapendolo e non contraddicendo il padre medesimo, reggono ed amministrano da sè i propri interessi* [3]; — 5. *Sententia criminali judicis:* id evenit, si pater judicialiter damnetur ad poenam, quae patriae potestatis exercitium non amplius patiatur, qualis est poena mortis et damnatio perpetua ad triremes [4]. Vel etiam damnetur ad poenam mitiorem, sed ob turpia prostitutionis, corruptionis et incestus scelera: esset nempe si personam, quae est sub sui potestate prostitui vel corrumpi studuerit, una cum ipsa incestum patraverit [5] —Hinc versus:

Si genitum vexet genitor, moriatur, et absit;
Si genitus liber est, patrem si paena coërcet [6].

Q. 6 *Quid de uxorum bonis?*

R. Bona uxorum triplicis generis sunt: *dotalia*, quae ab uxore vel ab alio ejus nomine marito traduntur ad sustinenda onera matrimoni; *paraphernalia* seu extradotalia [7], quae uxori obveniunt extra dotem, v. g. donatione et haereditate; *communia*, quae communi utriusque conjugis labore acquiruntur. Hoc posito:

1. *Bonorum dotalium* uxor habet proprietatem, maritus vero usumfructum et administrationem, qui ideo jus habet prosequendi in judicio dotis debitoris etc. Potest tamen constitui in contractu, quod uxor singulis annis recipiat partem fructuum vel usurarum pro minutis expensis. Si autem dos sit in pecunia, vel res dotalis sit aestimata in rebus mobilibus, tunc maritus quidem acquirit proprietatem (nisi aliud fuerit declaratum); sed, soluto matrimonio, pretium debet restituere, quasi celebrata venditione. Si vero res dotalis aestimata immobilis sit, non transit in proprietatem mariti, nisi hoc ipsum in istrumento dotali exprimatur [8]; —2. *bonorum paraphernalium* proprietas ususfructus est penes uxorem: ideo haec et sine ejus consensu ne administrari quidem a marito possunt; attamen uxor sine mariti permissione nequit ea alienare. Sed notandum est, quod si omnia bona uxoris paraphernalia sint, non constituta dote, nec alia existente conventione, ipsa ad conjugii onera concurrit usque ad tertium suorum redituum [9]; — 3. *bonorum communium* ob receptam, saltem penes nos, consuetudinem talis conditio est, ut quidquid uxor acquirit ex communibus operibus, v. g. si maritum in negotio vel in aliquo opificio adjuvet, non sibi, sed marito acquirat [10].

Quid (dices) *si mulier proprio nomine laboraret, v. g. si pictrix sit, vel propria pecunia negotietur?* — Putamus eam non marito, sed sibi acquirere; nam mulier sui juris est; neque ullibi in jure recensetur inter personas, quae aliis, non sibi acquirant. Quando autem mulier dicenda sit sibi negotiari, attendatur Codex civilis: *La moglie non è considerata esercente pubblica mercatura, se non fa che ven-*

1 Ex Jure civili Neapolitano hoc notandum. Art. 143. *Se il padre siasi renduto assente lasciando figli in età minore, nati da un comune matrimonio, la madre ne avrà la cura, ed eserciterà tutti i diritti del marito relativamente alla educazione ed amministrazione de' loro beni.*

2 Jus civile Neap. Art. 400.

3 Art. 237 C. A. *civ.* § 174—C. G. art. 25 et 477—C. P. 101—C. M. 140—C. R. 6—C. H. 31. h. tit.

Sic explicatur ex Jure civili Neapolitano. Art. 288. *È soggetto alla loro autorità per gli effetti determinati dalla legge, sino a che....o viva con casa ed economia separata.*

4 *Cod. poen.* art. 20.

Ex Art. 18 Juris poenalis Neapolitani, si damnentur pater vel filius ad perpetuam ergastuli poenam:

5 Art. 436 et 522 *Cod. poen.*

6 In Jure civili Neapolitano adduntur filiorum nuptiae, quae patriam potestatem dissolvunt.

7 *V.* Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 489; et *Homo Apost.* tr. x, n. 5.—*Paraphernale* dicitur a graeco *para* praeter, et. *pherne* dos.

8 *Cod. civ.* art. 1530 et seqq. — C. A. *civ.* §§ 1. 227 et 1228 — C. G art. 1549—C. S. 1565 — C. P. 1529 —C. R. 55 — C. M. 1412.

9 Art. 1567 — C. A. 139 — C. G. 1575 — C. S. 1587 — C. P. 1580 — C, M. 1490.

10 Si quid acquireret uxor laborare extraordinario post datam gubernationi familiae debitam attentionem, vel aliquid de sibi concessis ad solatium, vestitum, victum, substrahendo per parsimoniam, de eo potest disponere ad pios usus, puta pro anima sua etc. si aliud non obstet. Ita Thologi ex aequitatis regulis.

dere al minuto le mercanzie del traffico del suo marito; ma lo è soltanto quando ella esercita un traffico separato [1].

An (quaeres) *sponsi possint secum invicem inire societatem bonorum?* Si agitur de *societate universali*, ea iniri non potest, nisi in contractu matrimonii, et tantummodo quoad fructus percipiendos. Item nequeunt in ea comprehendi debita et credita jam ante conjugium existentia: sicuti neque illa, quae postea deferuntur titulo successionis, legati aut donationis. Quoad reliqua, conventione deficiente, observentur regulae pro contractu societatis[2]. Quod vero pertinet ad *societatem particularem*, ea tum sponsis tum conjugibus permittitur, si auctoritas accedat Praefecti Tribunalis, qui certiorari debet de mulieris voluntate, ac cavere ne quid fiat contra leges [3].

CAPUT SECUNDUM

De modo acquirendi et amittendi rerum dominii.

Q. 1. *Quot sunt modi acquirendi rerum dominii?*

R. Cum dominium nunc innitatur duplici jure, gentium et civili, duplicis idcirco generis distinguuntur modi quibus illud acquiri potest: a ii sunt juris gentium, alii juris civilis.

1. Modi juris gentium varii sunt pro rerum varietate: vel enim acquiritur res, quae est nullius, aut nullius censetur; et modus iste dicitur *originarius*, quia cum ipsa dominii origine nectitur. Modi isti sunt *occupatio*, cum nempe aliquid acquirimus facto nostro; et *accessio*, cum aliquid acquirimus vi rei nostrae — Vel acquiritur res, quae alicujus jam est, et modus iste dicitur *derivativus*; quia per eum dominium ab uno derivat in alium: et hic maxime venit *traditio*.

2 Modi juris civilis dividuntur in universales et particulares; per universales acquirimus universitatem bonorum, v. g. totum assem haereditarium: et hic maxime venit *haereditas* — Per particulares non acquirimus, nisi dominium rerum particularium, v. g. domum, palatium, etc, huc veniunt *praescriptio* et *contractus*.

Q. 2. *Quot modis amittitur semel acquisitum rerum dominium?*

R. Rerum dominium amittitur: 1. morte illud habentis; nam mors omnia temporalia jura solvit; 2. voluntate dominii sive per contractum translativum proprietatis; sive per abdicationem; cum quis nempe suo juri renuntiat; 3. judicis sententia, quae obtinet tum in casu expropriationis bonorum, quam prosequitur creditor, ut debiti solutionem obtineat [4]; tum in casu poenae, quae dicitur bonorum *confiscatio*, qua scilicet bona fisco adjudicantur [5]; 4. ipsa lege, quae pleno jure suum sortitur effectum: casus esset v. g. revocatio donationis per supervenientes filios in donatore [6].

Ob rerum dicendarum copiam totidem dissertationibus erit de modis acquirendi rerum dominii.

1 Art. 136 — C. G. 220 — C. P. 60 — C. M, — 107 Jus civile Neapolit. consonat art. 209.
2 Art. 1373 — C. A. 1233.
Jus civile Neapolit. Art. 1393 et seq.
3 Art. 1863 — C. G. 1381.
Quoad praescripta pro societate particulari inter sponsos aut conjuges ineunda, vid. Jus civile Neapolit. Art. 1311 et seq
4 *Cod. civ.* art. 2328 — C. G. 2203 — C. S. 2108.
5 *Cod. poen* art. 21. 115, 289. 303, 397, 401, 409, 479. 481, 188, 506 et 678.
6 *Cod. civ.* art. 1171 — C. A. 951 — C. G. 962 — C. S 885 — C. P. 1928 — C. M. 1997.

DISSERTATIO PRIMA

De occupatione, accessione et traditione.

CAPUT PRIMUM.

De occupatione.

Q. 1. *Quid est occupatio?*

R. Occupatio definiri solet: *Apprehensio rei corporalis in nullius dominio existentis, animo eam sibi comparandi.* Dicitur: 1. *apprehensio rei corporalis*; incorporalia enim, uti jura, apprehendi corporaliter non possunt; 2. *in nullius dominio existentis*, idest ad neminem in particulari spectantis; quia dominium earum rerum, quae jam sunt alicujus, acquiritur diverso modo, v. g. venditione 3. *animo eam sibi comparandi;* si enim quis rem compararet nomine alterius, non sibi, sed alteri eam acquireret.

Occupationis species sunt: *Inventio*, *venatio* et *piscatio*. Per inventionem ipsa rerum occupatio casu sit; res autem quae inveniuntur, *aliae* dominum neque habent, neque habuerunt: v.g. lapilli et gemmae, quae in litore maris interdum reperiuntur. *Aliae* dominum quidem jam habuerunt, sed nunc desierunt habere: uti sunt thesaurus, bona vacantia et derelicta. *Aliae* dominum habent, sed ignoratur quisnam sit: ut sunt nuper amissae res—Per venationem vero et piscationem, data opera, nostra facimus animalia, quae sunt nullius in particulari. Hic animalia distinguuntur triplicis generis; alia sunt *natura sua fera* quae nempe libere vagantur, qualia sunt animalia vel terrestria, uti lepores; vel volatilia, ut aves in aëre volantes: vel natantia, ut pisces in mari aut fluminibus; alia sunt *natura sua mansueta* et *domestica*, uti oves, gallinae, boves; alia *cicurata*, quae ex feris mansueta fiunt, ut columbae in columbario, cuniculi in garena [1].

Q. 2. *Quid de venatione et piscatione?*

R. Venatio definiri potest: *Ferarum indagatio et persecutio*; piscatio autem *piscium captura*. Nemo negaverit utramque per se licitam esse; nulli enim fit injuria capiendo quod nullius est. Diximus *per se;* quia leges utramque justis de causis prohibere vel moderari possunt. Hinc addiscendae hac de re, si quae sunt, leges *(E)*.

Quid (dices) *de iis, qui venantur in fundo alieno?*— Id lege civili sub poena vetitum est, si fiat contra domini voluntatem; in Edicto autem 29 dec. 1836 habetur: *Tale diritto sarà presunto pei terreni seminati, o nei quali il raccolto è pendente, o che trovansi chiusi con riparo qualunque: per detti fondi deve risultare la permissione per iscritto ottenuta dal padrone* [2]. Diximus *lege civili*; utrum enim peccet etiam contra legem naturalem atque commutativam justitiam qui venatur (aut piscatur) in fundo alterius contra ejus voluntatem, affirma solum in casu quo fundus sit omnino clausus, ita ut ferae non possint inde exire; quia tunc censentur illae propriam amisisse libertatem. Secus si fundus sit omnibus apertus: unde tunc dominus habet quidem jus impediendi, ne venetur in ejus fundo; item ut sibi compensetur damnum a venatore illatum: non potest tamen facere suam feram ibi occisam, sed ad occisorem pertinet. Ita *Lugo*.

Cujus sunt (quaeres) *animalia venatione et piscatione capta?*

Vel haec animalia sunt mansueta, vel mansuefacta, vel fera:

Si 1, ea semper sunt domini sui, etsi

1. *V.* Liguori. *Opus Mor.* l. III. n. 495, et *Homo Ap* tr. x n. 9 — *Cod. civ.* art. 682 — C. A. 381 — C. G. 712 — C. S. 633 — C. P. 561 — C. M. 626.

2 Art 683 — C. A. 383 — C. G. 173 — C. P. 564 — C. M 628.

Hac super re quoad Regni utriusque Siciliae, Vid. praeter Art 634 et seq. juris civilis Neapolitani, etiam decreta 31 oct. 1815, 28 mart. 1816, 18 oct. 1819 21 mart. 1826.

3 *RR. Pat.* 16 julii 1841: et 1 julii 1845 — *Cod. civ.* art. 685; et *poenalis* art. 734.

Ex jure poenali Neapolitano Art. 463. Ita decernitur. *Coloro che senza la permissione, sia per caccia, sia per altro oggetto, entrino nell' altrui fondo chiuso da mura fabbricate, o da mura a secco, da siepe, da fossato, o da riparo di terra, che giunga a palmi cinque, cadono in contravvenzione di polizia.*

ab illius conspectu subtraxerint se: ita ut si quis lucrandi animo ea detineret, vel fructus ab iis perciperet, v. g. plumam, ova, etc., furtum committeret; quia res et ejus fructus semper clamant ad dominum.

Si 2, quoadusque ea retinent consuetudinem revertendi ad dominum, semper sunt domini perinde ac animalia mansueta. Si vero illam consuetudinem amiserunt; erunt primi occupantis, non secus ac animalia fera; quia eo in casu cum iis acquiparantur. Attamen quoad apes quae alveare reliquerint, decernit Codex: *Compete ad ogni proprietario di sciami di api il diritto di inseguirli sul fondo altrui; ma deve risarcire il danno cagionato al possessore del fondo. Quando il proprietario non li abbia entro due giorni inseguiti, od abbia cessato durante due giorni d'inseguirli, può il possessore del fondo prenderli e ritenerli — Lo stesso diritto compete al proprietario di animali mansuefatti...; ma non essendo quelli reclamati entro venti giorni, appartengono a chi li avrà occupati*[1]. Excipe, nisi agatur de columbis, cuniculis et piscibus, qui sedem propriam mutaverint: *Colombi, conigli, pesci che passano ad altra colombaia, conigliera o stagno, si acquistano dal proprietario di questi oggetti, quando non vi sieno stati attratti con arte e con frode*[2].

Si 3. apud omnes definitum est eadem, esse primi occupantis *Et volucres et pisces* inqui Justinianus, *et omnia animalia, quae mari, coelo et terra nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint, jure gentium statim illius esse incipiunt; quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur*[3].

Quid (quaeres) *si animal a te captum, fugam arripiat?* — Si fugam arripiens animal a te captum, naturalem acquisivit libertatem, desinit esse tuum et fit primi occupantis: secus semper tuum erit. *Naturalem autem libertatem recipere intelligitur animal, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus persecutio:* ita Justinianus.

Quid (dices) *si fera est ab uno vulnerata aut illaqueata, capta vero ab alio?* — Si fera ita vulnerata erat aut illaqueata, ut adhuc posset fugam arripere, fit primi occupantis; quia adhuc censetur in naturali sua libertate. Si vero ita vulnerata erat aut illaqueata, ut non amplius potuisset fugam arripere, propria erit vulnerantis et illaqueantis; est enim jam inchoata ejus possessio. Si vero res dubia sit, dividetur in partes aequales; cum aequale tunc sit utriusque et jus et spes; quamquam sit tunc attendenda juxta alios lex illa generalis: *Ferae bestiae capientibus cedunt, non vulnerantibus.*

A. 3. *Cujus sunt res quae dominum nec habent nec habuerunt?*

R. Lege civili definitum est, ratione ipsa suggerente, res inventas, quae dominum nec habent nec habuerunt, pertinere ad ipsum inventorem[4]. Hinc lapilli, gemmae, fragmenta auri, margaritae, coralla, etc. quae in fluminum fundo reperiuntur vel scopulis adhaeront, sunt inventoris — Non sunt tamen inventoris, sed domini fundi venae metallicae, lapidicinae, carbonariae, cretariae, arenariae, quae considerantur tanquam pars fundi, in quo inveniuntur, uti aquae fons, qui ibi scaturiret. Hic tamen sunt locorum leges inspiciendae[5].

Q. 4. *Quid de thesauro?*

R. Thesauri nomine venit: *Quaecumque res in fossa vel abscondita, cujus domini memoria non extat, ita ut nemo possit demonstrare illam esse suam.* Dicitur *quaecumque res* (intellige quae sit pretio aestimabilis); ergo pecunia, numisma, vasculum, urna, statua possunt esse materia thesauri: *infossa vel abscondita*: secus res non haberetur ut verus thesaurus ex jurisconsultis. Porro thesaurus, attento solo jure naturae, ad inventorem spectat, quia habetur ut res nullius, non autem ut pars loci: unde esse debet primi occupantis. Attamen spectato jure ci-

1 Art. 684 — C. A. 384.

2 Art. 474 — C. G. 561 — C. P. 591 — C. M. 660.

Hoc vel iisdem verbis definitur ex Jure civili Neapolitano, Art. 489.

Colombae quod valet cum proportione de cuniculis) proportionari debent latitudini fundi: atque a dominio curandum est, ne damnum inferant, maxime seminationis tempore. Vicini, quibus nocent, possunt eas utique abigere, eaque de re reclamare.

3 *Instit.* lib. II.t. 1 *De rer. div.* § 12.

4 Art. 682 — C. A. 381 et seqq.

5 L' esercizio, habet Codex (*art.* 432, C. A. 287) *de' diritti sulle miniere e sulle saline e loro concessioni, non meno che l' amministrazione di ogni altro diritto regale, e dei beni del R Demanio sono regolati da leggi proprie a' medesimi.* Nempe. Regio Diplomate 18 oct. 1822, cui conceditur fodinae excavatio, solvit aerario vigesimamquintam partem auri, atque quinquagesimam aliorum metallorum (*V. Edict.* 30 junii 1840).

In Regno utriusque Siciliae, quoad fodinas et similia, adsunt particulares dispositiones ex art. 477 Juris civilis.

vili, totus quidem est inventoris thesaurus; si in proprio fundo inveniatur: verum si inveniatur in fundo alieno, tunc id si simplici casu contingat, thesaurus dividitur per dimidiam partem inter inventorem et dominum fundi [1]; si autem data opera, totus domino fundi cedit thesaurus [2]. Hic etiam notandum est:

1. Per dominum fundi intelligitur qui habet dominium directum fundi ipsius, non vero qui habet utile tantum: unde usufructuario nullum competit jus in thesaurum, nisi sit inventor [3]; — 2. censetur invenisse thesaurum qui primus rem viderit aut visibilem reddiderit, etsi eam non apprehenderit: unde si artifex coram domino laborans thesaurum videt, et dominus eum removeat ne illum apprehendat, nihilominus jus habet ad dimidiam partem. Excipe si artifex praecise a domino conductus fuit ad quaerendum thesaurum: tunc enim non ipse, sed illius conductor thesaurum invenisse censetur; — 3. qui invenit thesaurum in fundo alieno etiam casu, tenetur illico in conscientia dimidium reddere domino fundi ipsius; ratio, quia haec civilis juris dispositio est determinativa proprietatis: idque lex potuit agere ratione boni communis, ut tenent fere omnes. Qui vero ex industria thesaurum invenit in alieno fundo, utrum debeat non tantum dimidium, sed totum domino reddere ante judicis sententiam, negant communiter cum Gerdil, Layman, Lessio, etc.; quia quoad hoc lex est poenalis, quae non obtinet ante sententiam; — 4. si thesaurus inveniatur in fundo communitatis, Ecclesiae aut demanii, in thesaurum jus habet simul cum inventore communitas, Ecclesia aut demanium, quia haec habeatur ut totidem personae [4].

Q. 5. *Cujus sunt bona derelicta et vacantia?*

R. *Bona derelicta* sunt ea, quae dominus ipse abjicit ex animo a se abdicandi eorum dominium; unde huc non veniunt ea quae dominus necessitate coactus projicit, v. g. in viam, quia incensa est domus. Bona derelicta ex lege si mobilia, sunt primi occupantis [5]; si immobilia, cedunt fisco [6]. *Bona vacantia* sunt ea, quae quis reliquit ab intestato moriens, quin habeat haeredes intra duodecimum consanguinitatis gradum. Haec omnia, nulla facta distinctione mobilium et immobilium, pertinent ad regium fiscum [7]. Hoc ex parte valet etiam de bonis *jacentibus*, de quibus ubi de Testamento.

Sed quid (quaeres) *de bonis naufragorum? suntne inter derelicta habenda?* — Negative *Alia sane causa* (ad rem Justinianus, cui ceteri legislatores conformantur) *est earum rerum, quae in tempestate levandae navis causa ejiciuntur; hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa navi maris periculum effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactas, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe videntur discedere ab iis quae de rheda currente, non intelligentibus dominis, cadunt* [8]. Imo si naufragorum bona pertineant ad Christianos, ea surripientes incurrunt excommunicationem latae sententiae [9] — Hic etiam notamus, quod tum jura super bona in mare projecta aut a mari rejecta; tum jura super plantas et herbas, quae crescunt juxta litus, propriis reguntur legibus [10].

Q. 6. *Quid de rebus inventis quae dominum adhuc habere censentur?*

R. Si diligentia adhibita, quae rei inventae valori correspondeat, statim invenitur dominus, res ei tradenda est [11]; cum

1 Congruit cum nova lege Austriaca, quae primitus fisco debitam partem remisit.

2 Art. 685 — C. A. 395 — C. G. 716 — C. S. 636 — C. P. 563 — C. M. 629.

3 *Cod.* art. 510 — Et l. cit. quoad alios Cod.

4 *Cod.* art. 419 — C. A. 399 — l. cit. quoad alios — Liguori, *Op. M.* l. VI, n. 602.

5 Art. 682 — C. A. 381 — C. G. 712 — C. S. 633 — C. P. 561 — C. M. 626.

6 Art. 419 — C. A. 387 — C. G. 539 — C. S. 464 — C. P. 397 — C. M. 431.

7 Art. 941 et 962 — C. A. 751 et 760 — C. G. 755 et 768 — C. S. 675 et 684 — C. P. 849 et 858 — C. M. 926 et 925 — C. II. *De successione*, art. 25 et 29. Est *fiscus* proprie vas ex junco: dein dictus fuit loculus aut sacculus ad pecuniam servandum: demum dici coepit publicum aerarium et omnis pecunia publica.

8 *Inst.* l. II. t. 1 *de rer. div.* § ult.

9 *Decr. Greg.* l. V. t. XVII. c. 3 *Excomm.*

10 Art. 691 — C. A. 385 et 403 — C. G. 717 — C. S. 637.

11 Si dominus inveniatur, ipse ex *Codice civile Albertino* tenetur non solum omnes expensas factas pro re sua solvere, sed etiam inventori praemium tribuere: «Il padrone dovrà pagare a titolo di premio all' inventore, se questo lo richiede, il decimo della somma, o del prezzo comune della cosa ritrovata. Ove tale somma o prezzo ecceda le lire duemila, il premio pel soprappiù sarà solamente il vigesimo: » *art.* 690. Quod quidem rationi congruum est, atque bonum publicum fovens; facilius enim sic alliciuntur inventores ad rem domino inquirendam, conservandam atque reddendam; ideo praemium tuto poteat exigi ac retineri.

clamet ad dominum. Hinc d. Augustinus; *Quod invenisti, et non reddidisti, rapuisti* [1] et Origenes: *Multi sine peccato putant esse si alienum quod invenerint, teneant et dicant: Deus mihi dedit; cui habeo reddere? Discant ergo peccatum hoc esse simile rapinae, si quis inventa non reddat* [2]. Est certum apud omnes. At *si quaeras*: cuinam sit in conscientia tradenda res inventa, si debita diligentia adhibita, ejus dominus nullimode potuerit inveniri, praemittenda sunt quae hac de re a civili lege sunt constituta [3]; neque enim sine damno ignorantur, siquidem lex nulli trasgressori parcit.

1. Si res inventa non excedat valorem duarum libellarum [4] monetae pedemontanae, adjudicatur ipsi inventori; si enim statim dominus non potuit inveniri, id magis fit impossibile in decursu, cum parvae rei non soleat institui longa inquisitio.

2. Si res inventa excedat valorem duarum libellarum, debet illico consignari Sindaco communitatis [5] ubi inventa fuit; vel alteri auctoritati quae sit ad tale objectum usu deputata, quemadmodum apud nos, in montanis maxime regionibus, est Parochus [6]. Quod si inventor tali muneri suo non satisfaciat, habetur uti dolosus detentor rei alienae; et *Codex poenalis* in eum ita animadvertit: *Se il valore reale della cosa ritrovata è maggiore di lire due, ma non eccede lire trenta, il colpevole è punito con multa uguale al doppio della cosa istessa: se il valore supera lire trenta, il colpevole è punito col carcere estensibile a sei mesi, ed è sottoposto al pagamento di una multa uguale al valore della cosa trovata* [7].

3. Tam Sindacus, quam Parochus debet convenienti modo significare populo rerum inventarum notitiam, ut detegatur dominus: quod si adhuc non detegatur, tunc lex civilis post lapsus biennii a die publicationis praesumit res illas derelictas, et ideo inventoris proprias, cui in se tradendae sunt, si adhuc extant; vel in aequivalenti, si conservari non potuerint. At si dictae solemnitates omissae fuerint, dominus apud quemcumque rem suam repetere potest cursu trium annorum ab amissione computando [8]. His positis:

R. Si adhibita debita diligentia, non inveniatur dominus rei inventae, cuinam illa sit tradenda in conscientia, disputant — Alii cum Navarro et Soto tenent, quod inventor potest tuto illam retinere: quia domino non invento, post omnem diligentiam, res censetur domino carere, et ideo fit primi occupantis: unde lex civilis sic resolvens etiam quoad conscientiam quaestionem resolvit — Alii valde communius censent cum s. Antonino, Habert, Billuart, Cajetano, Collet, Lyonnet, Roncaglia, Sylvio aliisque, rem perditam debere elargiri in usus pios; quia praesumitur voluntas domini esse, quod si ipse rem amissam habere non possit, saltem illa pro anima sua erogetur. Hic citari possunt et *Catechismus Romanus*, et s. Carolus in concilio Mediol. VI, quibus aperte statuitur bona inventa in pios usus distribuenda. Et talis etiam videtur esse fidelium persuasio. Unde inventor non potest ea sibi applicare, nisi sit vere pauper — Alii tandem sic verius distinguunt cum Croix, Holzman, Elbel, Gury, Lugo, etc.: si etiam post adhibitam diligentiam aliqua appareat spes inveniendi dominum, tunc ei conservanda est, aut ejus pretium: et si neutrum servari potest, debet distribui pauperibus; quia dum talis spes durat, dominus habet dominium rei; ideoque illa distribuenda est juxta ejus praesumptam voluntatem [9]: hoc porro rensu accipienda sunt objecta testimonia. Si e converso, res (spectatis circumstantiis longitudinis temporis, vel distantiae loci, vel diligentiae, inquisitionis, vel impossibilitatis recognitionis rei, ut accidit in nummis ordinariis) non sit amplius possibile, quod

1 Serm. 179, alias 19, c. 8.

2 *Hom.* IV *in Lev.* x. n. 5.

3 Art. 686 — C. A. 386 — C. S. 636 — C. P. 567 — C. M. 631.

4 Quatuor vel quinque carolenorum pro Neapolitanis *provinciis*.

5 In Regno utriusque Siciliae consignanda est auctoritati locali, ut ex Jure poenali, Art. 463, n. 6.

6 Hoc praescribit Synod. Novariensis, pag. 121, § 23. Ex qua etiam res significari debet Episcopo, si excedat valorem duodecim libellarum monetae novae pedemontanae, ut earum determinetur usus.

7 Art. 693.

In Jure poenali Neapolitano haec notantur praedicto Art. 463. *Coloro che ritrovino cose che sanno non appartere a loro, e non ne facciano denunzia fra tre giorni all'autorità locale, saranno puniti con un' ammenda non minore della cosa rinvenuta, nè maggiore del doppio.*

8 Art. 2411 — C. P. 2379 — C. M. 2327.

Hoc vel tenet in Regno utriusque Siciliae, ex Artic. 2185 Juris civilis.

9 Si post distributionem dominus compareat, dicunt rem ipsi restituendam a paupere vel ab eam habente, si adhuc illis in se vel in aequivalenti existat, nec sit praescripta: quia largitio haec videtur includere conditionem, *nisi dominus innotescat.*

ad dominum redeat, illam potest inventor sibi retinere, cum sit nullius: et si casu postea dominus compareat, nihil ei debetur, cum amiserit omne jus.

Nec valet dicere, quod juxta praesumptam Domini voluntatem est res illa eroganda in usus pios; nam quando attentis dictis circumstantiis, judicari potest, quod dominus amplius non possit inveniri (ut evenit in casu, quo omnia a supra memorata civili lege praescripta impleantur), tunc nulla supponi debet praesumpta domini voluntas; nam iste per suam impossibilitatem eam recuperandi ejus dominium prorsus amisit. Hanc sententiam expresse docet s. Thomas, qui ait: *Si* (res) *pro derelictis habeantur, et hoc credit inventor, licet sibi eas retineat, non committit furtum* [1]. Ratio a priori est, quia jus gentium tribuit privatis dominium rerum non ad aliud, quam ut illis utantur. Hinc quando est impossibile rem pervenire ad ipsorum usum, illa tanquam derelicta evadit nullius, et redit ad primaevum jus naturae; ac ideo fit primi occupantis sine ulla obligatione.

Quid (dices) *si Confessarius a poenitente rogetur de rerum inventarum restitutione domino facienda?* — Confessarius non debet in se tale onus suscipere, nisi aliter restitutio satis commode fieri nequeat. Quo in casu ad omnem suspicionis notam effugiendam attente satagat, ut attestationem peractae restitutionis in scripto exaratam a domino ipso reportet eamque poenitenti caute consignet. Ita Synodus Novariensis, *pagina 124 (F).*

CAPUT SECUNDUM

DE ACCESSIONE ET TRADITIONE.

Accessio est ille dominium acquirendi modus; *Quo nostrum fit quod vel rebus jam nostris adjungitur, vel ab ipsis rebus nostris producitur sive de industria sive ipsa sui natura, sive res illae mobiles sint, sive immobiles.* Duo igitur sunt genera accessionum: res enim vel ab altera producitur, vel alteri adjungitur [2].

Q. 1. *Quomodo una res ab altera producitur?*

R. Res una ab altera producitur vel realitate, uti fructus agrorum, foetus animalium, etc.; vel suppositione seu juris fictione, uti pensio fundi locati, reditus vitalitii; etc.: quae omnia generali *fructuum* nomine appellantur. Ut igitur cognoscatur ad quem pertineant hae accessiones, triplicem distinguendam dicimus possessorum classem: alii sunt possessores vero domini; alii bonae fidei: alii malae fidei. Possessores *vere domini* sunt qui plenum habent rei, v. g. fundi dominium. Possessores *bonae fidei* sunt qui rem alienam possident tanquam ejus proprietarii vi alicujus tituli, qui quidem idoneus est ad dominium transferendum; sed illud reapse non transfert ob vitium latens, quod a possessore penitus ignoratur, v. g. si quis fundum ex haereditate possideat putans eum fuisse a testatore aliquando emptum, cum non emptus revera fuerit, sed usurpatus. Possessores *malae fidei* sunt qui rem possident, quam non ignorant esse alienam, v. g. furto sublatam — His positis:

Dicimus: 1. omnes fructus alicujus rei pertinent ad ipsius proprietarium, cum sit vere dominus; sed cum onere compensandi aliis expensas, si quae factae fuerunt; 2. possessor *bonae fidei* jus habet in omnes fructus perceptos, nec debet domino restituere nisi quos percepit a die, qua judicialiter de restitutione fuit expostulatus [3]. Attamen jus habet retinendi rem quoadusque sibi a domino sint compensatae meliorationes a se procuratae, si adhuc perdurent, et cum hac advertentia: *Non potrà pretendere pe' miglioramenti, se non la somma minore, che risultera tra lo speso ed il migliorato* [4]. 3. possessor *malae fidei* restituere debet non solum fructus omnes perceptos, sed etiam quos percepisset, si tanquam bonus paterfamilias rem administrasset: ac merito cum sit in culpa.

Q. 2. *Quomodo contingit accessio in re, quae una alteri adjungitur?*

R. Accessio in re, quae una alteri jungitur, contingit tum in rebus immobilibus, ut si accedat fundus fundo; tum in rebus mobilibus, ut si adjungatur pecunia pecuniae. Ubi notamus, quod hic generatim

1 2. 2, 66. a. 5 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 605 — Gousset, *Theol.* n. 704.
2 Art. 449 — C. A. 404 — C. G. 546 — C. S. 471 — C. P. 570 — C. M. 634.
3 V. *De Restit.* disp. 1. c. 1, a. 1.
4 Si v. g. expensae fuerint 100, sed inde fundi valor non creverit nisi ad 80, tantum 80 debentur possessori bonae fidei. E contrario si expensae fuerint 80, et fundi valor creverit ad 100, 80 ei debentur — *Cod. civ.* art. 450 et 450 — C. A. 405 — C. G. 547 — C. S. 474 et seq. — C. P. 571 — C. M. 635,

est receptum, ut accessorium sequatur principale.

Q. 3 *Quot modis contingit accessio immobilium* [1].

R. Duobus: 1. plantatione et aedificatione, 2. vi cursus aquarum.

1. *Plantatione et aedificatione*. Tres factorum species supponi possunt:—1. quod dominus ipse plantet, vel aedificet in fundo quidem proprio, sed materia aliena: et tunc evadit dominus plantatienis et aedificii, sed tenetur solvere materiae valorem, et potest etiam cogi ad compensationem damni et usurarum: imo proprietarius materiae habet jus ad illam sibi resumendam, si id facere possit, quin opus confectum destruatur vel facta plantatio depereat;—2. quod extraneus plantet, vel aedificet in fundo alieno, sed materia propria: et tunc si id egit *mala fide*, dominus fundi habet jus vel sibi retinendi uti propria illa opera in fundo suo peructa, vel exigendi ut e fundo penitus evellantur. Si vult vindicare sibi opera ipsa, persolvere debet vel materiam et expensas illas, quae vulgo dicuntur *la mano d' opera*; vel valorem longe majorem, quem fundus acquisivit propter opera illa. Si vero vult exigere operum illorum destructionem, operarius debet ea penitus evellere propriis expensis, et compensare damna, quae inde fundo obvenerunt. Quid vero si adsit bona fides? in hac hypothesi dominus fundi potest vel persolvere valorem materiae, et expensas operum, vel pretium respondens augmento dato fundi valori: aut neutiquam potest exigere, ut opera e fundo evellantur;—3. quod tertius plantet vel aedificet in fundo alieno et materia aliena, v. g. si Titius aedificet in fundo Sempronii domum adhibens materiam Caji: dominus materiae non eam sibi vindicare potest, sed petere a tertio illo indemnizationem, et etiam a domino fundi valorem materiae, si retineat aedificium [2].

2. *Vi cursus aquarum*. Qualuor sunt species hujus accessionis, nempe alluvio, avulsio, mutatio alvei et insula in flumine nata — *Alluvio* contingit quando aliquid latenter et insensibiliter ita fundo meo adjicitur, ut intelligi nequeat quantum quovis temporis puncto adjiciatur: hoc incrementum pertinet ad eum, cujus est fundus, sub certis clausulis. Similiter quando aqua paullatim unam ripam deserit alteram supergrediendo, proprietarius ripae a flumine derelictae hujus alluvionis incrementum acquirit, quin proprietarius ripae oppositae possit reclamare partem proprii fundi, quam aqua supergressa est. Excipo tamen loca a mari relicta [3] — *Avulsio* contingit, quando vi et impetu improviso, v. g. fluminis, pars aliqua notabilis distrahitur ab uno fundo et adjungitur alteri, et haec semper manet in dominio illius, a cujus fundo detracta est; in hac enim facile potest dominus inveniri, quod non evenit in alluvione. Quare dominus partis *avulsae* potest intra anni spatium illam sibi vindicare: quod si negligat, jure suo privabitur, nisi forte pars illa avulsa nondum sit ab aliquo occupata [4] — *Mutatio alvei* evenit, cum flumen, primo alveo relicto, per novum decurrit: porro alvei relicti fito dominus ille, cujus fundus fuit occupatus per novum alveum in quantitate respondenti [5] — Tandem quoad *insulam in flumine natam*, si flumen navigationi inservit, insula est fisci, nisi opponatur titulus aut praescriptio, vel nisi fuerit impetu avulsa ab aliquo fundo (quo in casu esset compensandus proprietarius fundi). Si vero flumen non inserviat navigationi neque insula impetu sit avulsa, ipsa pertinet ad eos, qui utrinque praedia possident prope ripam; attamen juxta legis limitationes [6].

Q. 4. *Quot modis contingit accessio mobilium?*

R. Tripliciter contingit mobilium accessio, adjunctione, specificatione et confusione sive commixtione.

1. *Adjunctio* est, quando una res, vel multae res mobiles, quae ad diversos dominos pertinent, uniuntur et coalescunt alteri rei tanquam principali: v. g. si plures gemmae plurium dominorum annulo includantur, ita ut unum annulum pretiosum constituant. Jam vero: vel res secundaria quae principali adjungitur, est ipsa longe pretiosior; vel non — Si 1, proprietarius rei adjunctae (si id factum sit absque ejus scientia ac consensu) potest arbitrio suo vel totum inde exurgens sibi

1 V. Liguori. *Opus Mor*. l. III. no. 495 et seqq.

2 Art. 461—C. A. 416—C. G. 552—C. S. 477—C. P. 579—C. M. 640.

3 Art. 465 et 466—C. A. 411—C. G. 556 C. S. 481—C. P. 585—C. M. 651.

4 Art. 468—C. A. 412—C. G. 559—C. S. 484—C. P. 490—C. M. 656.

5 Art. 473—C. A. 409—C. G. 563—C. S. 487—C. P. 592—C. M. 658.

6 Art. 470—C. A. 407—C. G. 561—C. S. 485—C. P. 591—C. M. 637.

vindicare, v. g. annulum tot iis gemmis praeditum, soluto pretio rei principalis; vel petere separationem ejusdem a re principali — Si 2, tunc si res possunt separari absque earum detrimento, quilibet dominus retinet proprietatem rei suae, et valet ejus separationem a toto expostulare: si non possunt separari, totum pertinebit ad dominium rei principalis, soluto pretio rerum adjunctarum; quia accessorium sequitur naturam principalis [1].

2. *Specificatio* est quando *species nova* conficitur ex re aliena, v. g. si quis ex lana Titii sibi conficiat pannum; vel ex massa auri quod Titii proprium est, sibi conficiat annulum, vel demum ex uva Titii sibi conficiat vinum: iste dicitur *specificans*. Igitur vel res ad specificationem adhibita valde superatur a labore impenso in ipsa specificatione; vel non — Si 1, industria habebitur ut principalis, et ideo artifex poterit eam sibi retinere solvendo domino valorem materiae, habita etiam ratione damnorum ac poena, si dominus fuerit inscius — Si 2, dominus poterit novam speciem vindicare sibi, licet res ad primum statum reduci possit, dummodo solvat pretium specificanti pro ejus labore, vulgo *mano d'opera*. Quod si species fuerit confecta partim ex propria, partim ex aliena materia, si separari non possint absque detrimento, neque primae materiae sint per integrum destructae, tunc opus commune erit, quoad unum ratione materiae, quoad alium ratione tum laboris in opere conficiendo, tum suae materiae: unde erit res publica hasta vendenda [2].

3. *Confusio* sive *commixtio* est, quando diversae materiae ad complures dominos pertinentes simul confunduntur seu commiscentur. Id contingit vel in corporibus liquidis aut liquefactis, v. g. si vinum duorum simul infundatur in unum vas; vel etiam in corporibus solidis, v. g. si nummi Titii cum nummis Sempronii misceantur, frumentum cum frumento. Porro si materiae illae sine praejudicio a se invicem se parari possunt, quilibet dominus rem suam potest sibi vindicare, v. g. quilibet suam pecuniam; si non possunt, tunc si constat quaenam sit res principalis, dominus rei principalis sibi vindicat totum, v. g. vinum, compensando ceteris materiam propriam v. g. uvas; si non constat, res tota pertinebit ad singulos pro rata quantitatis, qualitatis et valoris materiae uniuscujusque eorum [3].

Q. 5. *Quid est traditio, quotuplex et quomodo fit?*

R. Traditio definitur: *Translatio possessionis de manu in manum, si res mobilis sit;* vel *immissio in possessionem, si sit immobilis*. Traditio alia est *propria*, quae consistit in rebus corporalibus, quae mobiles sint sive immobiles. Alia *impropria*, quae rebus incorporalibus convenit; alia *ficta* quae triplex est, brevis manus, longae manus atque simbolica: 1. *brevis manus* est, cum res nostra, quae jam est penes alterum, ex nova causa jure dominii ipsi relinquitur, v. g. si res nostra apud aliquem jam existens ex deposito, apud eundem relinquatur titulo venditionis; 2. *longae manus* est, cum res ante oculos posita sola voluntate alteri traditur, qui eandem se accipere significat oculis, quasi a longe eam apprehendens; 3. *simbolica* est, cum intervenit aliquod signum, quod rei traditionem significet, v. g. si tradantur claves horrei ad significandam traditionem omnium, quae in illo continentur.

Ex *Codice civili*, si agatur de rebus incorporeis, traditio fit per consignationem documentorum, quae rerum illarum dominium respiciunt, v. g. patronatum alicujus Beneficii; aut per usum earundem rerum de consensu domini. Si vero agatur de rebus corporeis, est distinguendum: vel agitur de rebus corporeis immobilibus, vel de corporeis mobilibus. Si 1, traditio fit per consignationem clavium, ubi agatur de aliquo aedificio; vel documentorum, ubi de alia proprietate sit sermo — Si 2, en *Codicis* verba: *La tradizione dei mobili si compie o colla loro consegna reale, o colla consegna delle chiavi degli edifizi che li contengono, o anche col solo consenso delle parti, se la traslazione non*

1 Habenda autem erit uti res principalis illa, cui res altera adjuncta est tanquam ornamentum vel usus vel complementum: sic. v. g. gemma adjungitur annulo, et purpura vesti. Si vero dubitetur, habebitur uti res principalis illa, quae praestat valore et pretio: et si valor et pretium sint ferme aequalis, praefertur illa quae praestat volumine. *Art.* 476 — C. A. 411 — C. G. 566 — C. S. 492 — C. P, 596 — C. M. 662.

2 Art. 482 — C. G. 572 — C. S. 497 — C. P. 599 — C. M. 665.

3 Art. 483 — C. A. 414 et 415 — C. G, 573 — L. S. 498 — C. P. 600 — C. M. 666. Jure communi quoad nummos statutum erat, ut mixti (quin amplius discerni possint) fierent accipientis, etsi hic esset in mala fide: hoc tamen intellige si major pars pecuniae esset miscentis: secus totus cumulus communis erat. *V.* Liguori, *Op. M.* l. III, n. 498.

può eseguirsi al tempo della vendita, oppure se il compratore li aveva già in suo potere in dipendenza di altro titolo[1].

Ex *Codice civili* expensae traditionis a venditore; translationis vero expensae ab emptore ferendae sunt, nisi aliter stipulatum sit — Tempus autem traditionis illud erit, quod fuerit constitutum: quod si a venditore non servetur, jus erit emptori vel venditionem dissolvere vel rem sibi venditam exposcere, et insuper in utroque casu jus ei est tum ad damna, tum ad quidquid ei interest ob talem dilationem. Attamen et venditor a re tradenda liberatur, quoties emptor pretium non solvat, nec ei ab ipso venditore concessa sit mora; imo neque concessa mora ad solvendum, tenetur venditor rem tradere, si de pretio in periculum veniat, nisi emptor cautionem pro solutione tempore definito facienda tribuat — Res tantem tradenda est in loco quo praestabilitum fuit: quod si nihil statutum sit, in loco quo erat cum venundata fuit. Est vero tradenda in eo statu, quo erat tempore venditionis, una cum suis fructibus et accessionibus[2].

1 Art. 1612 — C. A. 426 — C. G. 1605 — C. P. 1418 — C. M. 1497.
Iisdem vel fere verbis utitur Jus civile Neapolitanum, Art. 1452.

2 Art. 1611 — C. A. 1061 — C. G. 1604 — C. S. 1451 — C. P. 1417 — C. M. 1479.

DISSERTATIO SECUNDA

De hæreditate

Q. *Quid est hæreditas?*

R. Haereditas definitur: *Successio in jus, quod defunctus habebat tempore mortis.* Haereditas in jure civili appellatur quoque *as*, *pondo* seu *libra*, cujus partes vel unciae praecipuae enumerantur duodecim: duae unciae dicuntur *sextans* (haereditatis), tres *quadrans*, quatuor *triens*, sex *semis*, octo *bessis*, novem *dodrans*, undecim vero *deunx* — Haereditas generice accepta duplex est, pro duplici nempe modo, quo ipsa haereditas solet deferri: vel defertur ex hominis voluntate per testamentum declarata, et dicitur *haereditas* vel *successio testamentaria*; huc pertinet etiam haereditas *fidei-commissaria* et *fiduciaria*. Vel defertur ex ipsa legis vi et auctoritate, et dicitur *haereditas legitima* sive *successio ab intestato*.

An (quaeres) *omnes, qui usum rationis habent valide possint de bonis suis per testamentum disponere ipso jure naturae?* — Affirmant communiter et probant: — 1. ex Scriptura, ubi legitur: *Addiditque Abraham: mihi autem non dedisti semen, et ecce vernaculus meus* (Eliezer) *haeres meus erit*[1]. Unde sic: Abraham nullis tunc, saltem valde probabiliter, regebatur legibus positivis; atqui tamen intendebat servum suum instituere bonorum suorum haeredem, sicque de bonis suis per actum testamentarium disposuisset: ergo persuasum habebat talem facultatem a legibus positivis non exoriri; — 1. ex ratione: supponamus plures homines in quadam insula, nullis legibus positivis subjectos; unus prope mortem dicit aliis: volo ut cum abiero, bona mea inter vos sic dividatis: Petrus habebit vestes meas, Paulus libros, etc. Vel illa dispositio est valida, vel non: si valida est, facultas disponendi per testamentum est naturalis; si non esset valida, tunc bona defuncti erunt primi occupantis, et non obstante illius dispositione, fortior poterit absque ceterorum injuria, omnia sibi arrogare. At hoc rectae rationi et obvio sensui repugnat: etenim *nihil est tam conveniens naturali aequitati*, ait Justinianus, *quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferri, ratam habere*[2]. Adde ex naturali lege quisque suum donare potest sub conditione suspen-

1 Gen. 15

2 Inst. *De rer. divisione*, § 40. Hoc contra nonnullos Juristas tuetur cl. Pastore, *Commenti del Cod. civ. Albertino, h. l.* Ita etiam Martini, Bartoli et antiqui omnes.

siva; talis autem est donatio per testamentum: est nempe donatio sub conditione mortis. Hinc sequitur quascumque dispositiones, lege positiva non clare prohibitas, esse validas per se; facultate enim naturali valide et licite uti possumus, dum illius usus nulla certe lege restringitur.

Praestat ut Theologi materiam de haereditate apprime calleant, ut consilium opportunum praebeant, et ne animabus laqueum imponant [1].

CAPUT PRIMUM

DE HÆREDITATE TESTAMENTARIA.

Q. 1. *Quid est testamentum?*

R. Testamentum quasi *testatio mentis*, definitur: *Justa et ex natura sua revocabilis sententia propriae voluntatis de eo, quod aliquis post mortem suam fieri vult de rebus suis vel in toto vel in parte.* Dicitur: 1. *justa et ex natura sua revocabilis sententia. Sententia*, idest certum et deliberatum animi judicium; hinc ipso jure naturae nullum est testamentum si testator non libere egit, quia vel non compos mentis, vel deceptus, vel coactus vi aut precibus importunissimis, aut metu gravi etiam reverentiali; haec enim omnia tollunt consensum ad actum adeo liberum omnino necessarium [2]. *Justa*, idest legibus testamentariis accommodata. *Et ex natura sua revocabilis*, juxta illud Codicis civilis [3]: *Non si può in qualunque siasi forma rinunziare alla libertà di rivocare, o cangiare le disposizioni fatte per testamento: ogni clausola, o condizione che vi apporti rinunzia, o modificazione, si ha per non iscritta;* id est non impedit, quominus quae per subsequens testamentum fierent dispositiones, habeant effectum [4];—*propriae voluntatis*, ut intelligatur testamentum ex nostro, non ex alieno arbitrio pendere;—3. *de eo, quod aliquis;* nam testamentum declarat ultimam voluntatem unius personae, non plurium simul: ideo nullum esset testamentum sive pro alterius sive pro reciproca utilitate eodem actu conditum a duabus vel pluribus personis [5]; — 4. *post mortem suam fieri vult*; quia testamentum vim non habet, nisi post mortem testatoris: unde dicitur etiam *ultima voluntas*; — 5. *de rebus suis, vel in toto vel in parte. De rebus suis*, quae verba indicant materiale testamenti objectum: *vel in toto vel in parte*, quia hodie testator contra veterem juris Romani praescriptionem potest etiam disponere de aliqua tantum parte rerum suarum, et relinquere ut ceterae substantiae suae deferantur ad haeredes legitimos *ab intestato*: item plura relinquere legatario, quam ipsi haeredi [6].

Quadruplici sub respectu potest testamentum considerari. 1. ratione suae formae extrinsecae, et respicit modum, quo fieri potest; 2. ratione suae formae intrinsecae, et respicit, institutionem haeredis et quarundam personarum exhaeredationem; 3. ratione personae testatoris; 4. ratione personae haeredis.

Art. I. — De testamenti forma extrinseca et intrinseca.

Q. 1. *Quotuplex testamentum ratione formae extrinsecae?*

R. Testamentum ratione suae formae extrinsecae aliud est *minus solemne* seu *privilegiatum*, in quo aliquae solemnitates aliunde praescriptae, urgente causa ex privilegio omittuntur. Aliud *solemne* seu *non privilegiatum*, in quo solemnitates illae praestari debent.

1. *Minus solemne* seu *privilegiatum*, ad triplicem speciem revocatur [7]:—1. ad te-

1 V. Omodeo. *Trattato delle successioni testamentarie*—Ferrero. *Trattato analitico e ragionato con tavole genealogiche delle successioni ab intestato*—De Vecchi. *Formolario dei Testamenti.* Vercelli, 1845 –*Manuale del Notaio* ossia Istruzione per domande e risposte sopra i contratti, i testamenti. ecc.

2 Secus si testator fuit inductus precibus simplibus, suasione, etc. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n 921.

3 Ex Juris civilis Neapolitani verbis, Art. 815: *Il testamento è un atto col quale il testatore dispone pel tempo in cui avrà cessato di vivere di tutti o di parte de' suoi beni, e che ha la facoltà di rivocare.*

4 Art. 908—C. A. *civ.* § 716—C. G. 1033—C. P. 744—C. M. 795.

Vid Jus civile Neap. Art. 990 et seqq.

5 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 893.

6 Haec dispositio, si comprehendit universalitatem bonorum vel partem, puta dimidium totius universalitatis, dicitur *a titolo universale*, et qui sic instituitur, dicitur *haeres*. Ceterae dispositiones dicuntur *a titolo particolare*, et qui sic a testatore vocatur, dicitur *legatarius*. In hoc autem haec maxime differunt: quod haeres una et eadem persona cum defuncto censetur, ejus oneribus ac juribus generatim devincitur; e contra legatarius defunctum non repraesentat, sed unice succedit in res singulares sibi legatas *Art* 1104 697 et 806.—C. A. *civ.* §§ 533 et seqq., §§ 534 et seqq.

Vid. Jus civile Neapol. Art. 923 et seq., et Art 964 et seq.

7 In Regno utriusque Siciliae, quoad testamenta minus solemnia, haec Legum civilium adsunt praescripta. 1.° Testamentum tempore *pestis vel contagii* valet ad sex menses, si a Judice vel Officiali

stamentum *tempore pestis* vel *contagii*, quod valet ad sex menses, ex quo causa hujus impedimenti cessaverit; si tamen recipiatur a notario vel a judice vel a Parocho loci, aut ab aliis qui dictorum vices gerant; et duo sint testes, etiam alterutrius sexus, modo sexdecim annos compleverint; et aliqua alia serventur; — 2. ad testamentum conditum *in itinere super mari*, quod a superiore navis potest recipi: hic pariter sufficiunt duo testes, qui sint mares et aetate majores: valet autem ad tres menses ex quo testator in terram discendit et venit ubi testamentum ordinarium scribere potest; — 3. ad testamentum *militare*, quod recipi potest a superiore militiae, vel etiam a capellano aut chirurgo si miles aegrotet et satis est, si duo sint testes, etiam alterutrius sexus, si tamen sexdecim annos compleverint. Hoc autem testamentum (quod valet ad sex menses a cessatione impedimenti) confici potest ab iis, qui sunt actu in expeditione militari tam intra quam extra Ditionem, vel occupant praesidia extra Ditionem, vel sunt captivi apud hostes, aut sunt in locis belli causa omni parte interclusis [1].

2. *Non privilegiati* seu *solemnis* testamenti duplex species: unum quod exhibetur Senatui [2], et ubi Senatus non existit, Tribunalibus vulgo *di Prefettura* [3]; alterum quod debitis formis recipitur a Notariis. Ad primum quod attinet, siquis velit eo modo testari, debet scipsum sistere coram Senatu, vel ubi Senatus non extat, coram Praefectura provinciali, et eidem exhibere schedulam, in qua scripta sit ultima sua voluntas, a se ipso signatam, clausam ac sigillo munitam. Et si scribere nesciat aut nequeat, debet declarare schedulam testamentariam esse conscriptam ab alio, sed a se lectam: hinc qui legere nequit vel nescit non potest sic testari; quomodo enim iste declarare poterit schedulam fuisse a se lectam [4]? — Quod pertinet ad testamentum receptum a Notariis, aliud est publicum, aliud secretum. *Publicum* est quando testator Notario ipsi declarat propriam voluntatem ultimam [5], ut eam hic publicis tabulis valeat consignare. *Secretum*, seu mysticum est quando testator Notario exhibet schedulam, in qua continetur sua ultima voluntas [6].

Q. 2. *Quaenam est forma extrinseca testamenti publici?*

R. Forma extrinseca testamenti publici exigit: 1. ut testator Notario actum recipienti declaret expresse suam ultimam

Municipali coram duobus testibus recipiatur ex Art. 911. 2° Testamentum in *itinere super mari* recipiendum est a Superiore navis, dummodo adsint duo testes: et valet ad tres menses. postquam testator in terram descenderit, ex Art. 914 et seq 3.° Denique quoad Testamentum militare. en verba Juris. Art 937 et seqq. *I testamenti dei militari e delle persone impiegate presso l' armata potranno in qualunque paese essere ricevuti dal Maggiore, o da qualunque altro uffiziale di grado superiore in presenza di due testimoni, o da due commissarii ordinatori, o da un solo di essi in presenza di due testimoni. Potranno ancora, se il testatore sia ammalato o ferito, essere ricevuti dall' Uffiziale in capo di sanità, assistito dal Comandante militare incaricato della polizia dell'ospedale. Le disposizioni de' soprad. articoli non avranno luogo se non a favore di coloro che saranno in spedizione militare, o acquartierati, o in guarnigione fuori del territorio del Regno, o prigionieri presso il nemico; non potranno però approfittarne coloro che sono acquartierati, o in guarnigione nell' interno del Regno; eccettuato il caso che si trovino in una piazza assediata o in una cittadella, o altro luogo le cui porte siano chiuse, ed interrotte le comunicazioni a cagione della guerra. Il testamento fatto secondo la forma sopra stabilito sarà nullo sei mesi dopo che il testatore sarà ritornato in un luogo, ove possa far testamento colle forme ordinarie.*

Quae qualitates pro testibus testamentariis requirantur, vide Art. 906.

1 Art. 782 et seqq — C. A. 598 — C. G. 988 — C. P. 740 — C. M. 713 et seqq., ubi et casus habetur, quo quis in aliquo pago de repente gravi sit morbo correptus, nec notarius adsit; testamentum potest tunc meritto etiam ipse Parochus recipere sub datis regulis. C. R. art. 36.

2 Qui olim Senatus, hodie nuncupatur *Magistratus Appellationis*: « I nostri senati avranno quind' innanzi il titolo di *Magistrati di appello* — I membri di tali magistrati avranno il titolo di *Consiglieri* »: ita *RR. Lit. Pat.* 5 martii 1848.

3 In Regno utriusque Siciliae, loco senatus aut Praefecturae, testamentum exhibetur Notario eodem quasi ritu, uti ex Art. 912 et seq. et dicitur secretum, vulgo in furma mystica.

4 Art. 758 et seqq. — Quoad alios Cod. *loc. cit.*

5 Tam publicum testamentum, quam secretum, si placet, solemne dici potest, cum in utroque semper serventur solemnitates a jure praescriptae. Item omnia testamenta possunt appellari *holographa*, vel *non holographa* prout propria vel aliena manu sunt conscripta: *holographum* enim est a graeco *holos* omne, et *grapho* scribere. Publicum testamentum appellatur etiam *nuncupativum nuncupationis explicitae*, secretum vero *nuncupativum nuncupationis implicitae* — Non necessario requiritur, ut actus consignationis testamenti secreti manu propria notarii exaretur: ita *RR. Lit. Patentes* 10 martii 1840.

6 Charta pro testamentis debet esse obsignata (*bollata*): si tamen non esset obsignata, solvenda esset multa; sed adhuc testamentum validum esset, uti colligitur ex art. 62 *R. Edicti* 3 martii 1836. Et hic notamus *RR. Lit. Pat.* 31 aug. 1844 prohiberi sine Regis permissione nomen familiae mutare vel aliud de novo addere. — Ceterum necesse est, ut Notarius certus fiat de identitate personae, quae testatur, atque ut de hoc expressam faciat mentionem in actu; certus autem fieri (si testatorem jam per se non cognoscat) per duos saltem testes fide dignos, qui ipsum certum reddant. Hoc tamen non requiritur ad validitatem actus, qui etiam in hujusce solemnitatis defectu valet, si testator sit revera talis, ut se profert.

voluntatem; 2. ut adsint quatuor testes idonei; 3.ut Notarius actum testamenti recepti perlegat alta, et intelligibili voce una simul et testatori et testibus, facta hujus rei mentione; 4.ut actus subscribatur a testatore, a Notario, et saltem a duobus testibus (a duobus autem aliis subsignetur). Si autem testator scribere nesciat vel non possit, subsignet, facta mentione impedimenti ejusque causae. Quod si adhuc non possit, Notarius debet non solum hanc peculiarem circumstantiam in ipso actu adnotare, sed etiam declarationem hujus impotentiae ab ipso testatore faciendam. Quod si testator surdus sit omnino, tunc si sciat legere, ultra dictas solemnitates testamentum legere debet coram testibus et Tabellione, qui hujus rei mentionem faciet. Si autem nesciat legere, quinque tunc erunt testes adhibendi, quorum tres saltem testamentum subscribant [1].

Q. 3. *Quaenam est forma extrinseca testamenti secreti?*

R. Forma extrinseca testamenti secreti haec est:

1. Ut testator schedulam subscribat, si valeat et quidem in fine si testamentum sit *holographum* id est totum manu propria confectum. Si vero usus est ad scribendum in toto, vel in parte opera aliena, debebit schedulam illam subscribere in medio quoque folio; — 2. ut schedula testamentaria claudatur, et sigillo muniatur coram Notario et quinque testibus, quorum tres saltem sint literati. Quod si schedula jam clausa et sigillo munita sit, testator coram praedictis eam Notario praesentet, simulque declaret in illa contineri suam ultimam voluntatem: — 3. si testator manu aliena usus est ad scribendum suum testamentum, nec potuit illud subscribere, declarare debet in actu consignationis causam hujus omissionis, ac insuper se testamentum legisse; horum autem fieri debet expressa mentio a notario. Hinc colligitur eum, qui legere nequit aut nescit, non posse secreto testari; — 4. restat ut Notarius actum conficiat secutae traditionis (absque ulla interruptione, et quidem vel in ipsa schedula testamenti, vel in alia quae ipsum testamentum involvat et claudat): qui actus tam ab ipso, quam a testatore et tribus saltem testibus est subscribendus, ab aliis vero subsignandus. Quod si impedimento superveniente, nequeat testator his actis nomen suum apponere, exposita omissionis causa, testamentum saltem crucis signo muniat: at si neque id valeat, tunc a Notario et causa impedimenti et indicatio causae ab ipso testatore facienda referatur [2].

Q. 4. *Quinam sunt testes idonei in testamentis?*

R. Sunt testes idonei in testamentis qui non reputantur incapaces lege naturae atque civili: — 1. quod pertinet ad primum, naturaliter habentur incapaces ad testimonium ferendum surdi omnino, muti maximo si nesciant scribere, coeci, item qui testatoris linguam penitus ignorant; quia isti omnes non satis fidem facere possunt de actu exarando. De amente, qui lucida habeat intervalla, disputant jurisperiti; — 2. quoad legem autem civilem, *si agatur de testamentis solemnibus* haec statuit: *I testimoni nei testamenti tanto pubblici che segreti debbono essere maschi, maggiori di età, sudditi del Re, o dimoranti nello Stato almeno da tre anni, e che non abbiano incorsa per condanna la perdita dei diritti civili. Non sono testimoni idonei i praticanti del Notaio, che ha ricevuto il testamento*: unde grapharius notarii erit legitimus testis, quia non numeratur inter tyrones [3]. Diximus *si agatur de testamentis solemnibus*; quia in privilegiatis admittuntur (si unum vel alium casum excipias) etiam personae alterutrius sexus, etiamsi omnes sint illiteratae, modo sint sanae mentis, et majores aetate saltem sexdecim annorum. Ceterae autem conditiones etiam pro istis requiruntur, ut argumentatur cl. Pastore [4] *(G)*.

Q. 5. *An testamento fieri possint additiones per simplices notas?*

R. Affirmative: testamento fieri possunt

1 Art. 743 — C. A. 577 — C. G 971 — C. P. 728 — C. M. 699.

Pro Regno utriusque Siciliae vid. Art. 896 et seqq Juris civilis.

2 Art. 730 — C. A. 578 — C. G. 976 — C. P. 730 — C. M. 703.

Vid. Art. 902 Juris civilis Neapolitani.

3 In Jure civili Neapolitano, ad testium idoneitatem haec requiruntur, Art. 901 et 906. *Ne' testamenti per atto pubblico non potranno ammettersi per testimoni nè i legatari qualunque sia il loro titolo nè i loro parenti o affissi sino al quarto grado inclusivamente, nè gli aiutanti de' Notai, da' quali i testamenti saranno ricevuti. I testimoni richiesti per far testimonianza nel testamento debbono essere maschi, maggiori di età, sudditi del Re, e che godano de' diritti civili.*

4 Art. 734 C. A. 591 — C G. 980 — C. P. 737 — C. M. 708.

additiones per simplices notas (olim vulgo *codicillos* saltem ex parte) [1]. Sed requiritur: 1. ut testator hanc facultatem sibi reservaverit in testamento;—2. ut singulae notae sint scriptae et subscriptae a testatore cum indicatione temporis, nempe diei ei anni;—3. si fuerint conscriptae ab alio, testator praeter dictam temporis indicationem et subscriptionem, declaret in iis notis contineri voluntatem suam, non alienam: subscriptio autem in utroque casu sub nullitatis poena fieri debet, etiam sub qualibet pagina. Haec tria ad valorem;—4. notae non debent adversari dispositionibus testamenti jam conditi; et si exhibeant legata, ut haec non excedant vigesimam partem illius, de quo testator disponere potest. Quod si excedant, en verba legis: *Se ne farà su tutti la riduzione* pro rata *de' loro rispettivo ammontare, salvo il testatore avesse dichiarato, che alcuno dei legati abbia da pagarsi di preferenza* [2].

Q. 6. *An testamentum cui desunt tantummodo solemnitates extrinsecae a jure civili praescriptae, nullum sit etiam in foro conscientiae?*

R. Quod sit nullum in foro externo testamentum, cui desunt solemnitates a jure civili praescriptae, certum est; id enim expresse declarat *Codex Albertinus*, cui sunt conformes *Codices* fere omnes [3]: *Le formalità alle quali sono soggetti i diversi testamenti e le relative note, o schede testamentarie... dovranno osservarsi a pena di nullità del testamento*. Istae vero necessariea solemnitates, seu formulae habentur notatae quaestionibus 1, 2, 3, 4 et 5.

Utrum autem testamentum illud valeat saltem in foro interno et conscientiae, dissident inter se Theologi [4] — Alii cum s. Antonino, Lessio, Molina, Roncagna, Reginaldo, Sa, Sylvestro, etc. docent adhuc valere testamentum in conscientia; nam a voluntate oritur obligatio, et lex est tantum in subsidium juxta illud: *Non fit locus provisioni legis, nisi quando cessat provisio hominis*. Hic porro hominis provisio libera atque firma habetur, licet erratum sit in forma. Hinc dicunt haeredem ab intestato, si certus sit de voluntate testatoris, teneri eam exequi et restituere haereditatem — Alii cum Alasia, Bonacina, Continuatore Tournely, Covarruvia, Layman, Lugo, Suarez, etc docent testamentum nullum esse; quia lex solemnitates praescribens, cum sit lata ob bonum publicum, ad fraudes praecavendas, in conscientia ligat. Unde haeres sic institutus aut legatarius non possunt tuta conscientia adire seu retinere haereditatem vel legatum; sed tenentur eam dimittere haeredi ab intestato—Verum alii plurimi cum Bannez, Beja, Billuart, Cabassutio, Ferraris, Gousset, Talento, Sanchez, Soto, etc. dicunt, eo in casu (cum nempe partium jura sint utrimque incerta ob tantorum Doctorum inter se discrepantiam) praeferendum esse possessorem, semper ac donatio illa per testamentum sit libere facta, inter personas jure habiles, ac in parte disponibili. Hanc sententiam probabiliorem et in praxi omnino tenendam di-

1 In Regno utriusque Siciliae testamento fieri possunt additiones per simplices notas, dummodo haec serventur conditiones, ex Lege pro Notariis praescripta 23 nov. 1819 Art. 23. *Se occorre nella compilazione dell' atto di levare, variare, o aggiungere qualche cosa, debbono interlinearsi le cose levate, in modo che possano leggersi anche dopo facendosene analoga annotazione in margine o in fine, purchè le annotazioni e le postille vengano sottoscritte dalle stesse persone che debbano firmare il rogito secondo i casi contemplati negli art. 14 e 15. Se le postille saranno fatte in margine, dovrà nelle sottoscrizioni indicarsi il numero delle parole, specificandosene la prima e l'ultima.*

Le annotazioni e le postille non eseguite nel modo disopra indicato si hanno per non fatte: ed il notaio sarà punito colla sospensione dal suo uffizio pel termine non minore di 20 giorni, nè maggiore di tre mesi per ogni interlineazione, annotazione o postilla non dichiarata o non sottoscritta nel modo sopra indicato.

Perfezionato il rogito, qualunque altro atto ulteriore benchè relativo all' atto precedente stipulato, eccettuati i casi preveduti dalle leggi, come nell' art. 1351 della parte I del codice per lo Regno delle Due Sicilie.

2 « Se il testatore, v. g. che possiede una somma di lire 60m., non lascia dopo di sè nè discendenti nè ascendenti; ma soltanto fratelli e sorelle od altri congiunti, potendo egli a termini dell' *art.* 726 disporre della totalità delle sue sostanze, i legati da lui fatti per mezzo di note testamentarie potrebbero ascendere a lire 3m., ma non potrebbono fra tutti eccedere questa somma ». *V.* Pastore. *Commenti*, vol. IV — *Cod. civ.* art. 775 —. C. A. 582 — C. M. 720.

3 Art. 802 — C. A. 591 — C. G. 1001 — C. P. 742 — C. M. 710.

Hae solemnitates sub poena nullitatis vel ab jure civili Neapolitano praescriptae sunt. Excipe tamen. 1° *Se siasi omesso di far menzione espressa di essere stato scritto il testamento di carattere del notaio, cui fu dettato, tal mancanza non nuocerà alla sua validità, quando consti legittimamente che sia stato in realtà scritto dal notaio medesimo.* 2° *Se siasi omessa qualche solennità richiesta dal Regolamento notarile, alla cui mancanza secondo lo stesso Regolamento non è annessa pena di nullità* — Art. 927.

4 *V.* Liguori, *Op. Mor.* I. III, nn. 927; et fosius 711.

cimus; quia potius omni jure est jus possessionis: sane nimis durum esset in tanta animorum conflictatione, ut quis proprio marte re, quam am possidet, expoliare se debeat. Quapropter haeres non tenetur solvere, et e contrario legatarii si jam bona fide legata sint consecuti, non tenentur restituere, nisi accedat judicis sententia, cui parendum est ob bonum commune, ut paci consulatur, simulque litibus imponatur finis.

Confirmatur: 1. eo modo leges obligant quo accipiuntur: atqui mos ubique invaluit, ut legatarii tranquille possideant quod vi testamenti aliqua formalitate destituti obtinent, et nihilominus haeredes *ab intestato* nullitatem hujusmodi testamenti tuta conscientia coram judicibus expostulent, eaque obtenta haereditatem legitime adeant; — 2. legislatores voluerunt simul favere libertati privatorum et securitati familiarum providere, ut patet considerando leges circa donationes inter vivos et per testamenta; porro utrumque sufficienter obtinetur, et nihil nimis grave praecipitur, si praedictae dispositiones sint validae ante sententiam judicis, dirimantur vero per sententiam judicis, in ipso foro conscientiae, parte reclamante; — 3. haec nostra sententia, ait Billuart, obvint variis conscientiae perplexitatibus, et peccandi periculis: quem enim reperies qui volontarie dimittat quod titulo testamenti alteriusve contractus aliqua solemnitate destituti absque vi, vel fraude possidet, dum a nemine juridice repetitur? Dicendum ergo, concludit ille doctissimus, quod testamentum legali formalitate destitutum, est in foro conscientiae partim validum, partim invalidum: validum quantenus haeres institutus potest vi illius haereditatem adire et retinere, donec per sententiam judicis rescindatur; invalidum quatenus haeres ab intestato potest ex legis beneficio agere in judicio ad illius rescissionem, et ea rescissione obtenta, tuto haereditatem occupare et retinere: ex quo patet etiam, quod etsi habeamus meliorem ac tutam conditionem possidentis, adhuc tamen potest beneficium legis civilis invocari [1]; 4 hoc ipsum conformius est ipsae civili legi; nam in Codice statuitur, quod donatio vel testamentaria dispositio nulla ob defectum solemnitatum, non potest amplius post donatoris vel testatoris mortem infirmari, si haeredes, vel alii quorum interest, illam approbaverint, ratam habuerint vel executioni mandaverint voluntarie solvendo: quod quidem probat talem dispositionem non fuisse pleno jure irritam; cum ipsa possit executioni mandari sine ulla alia solemnitate, ad dominii translationem a civili lege ceteroquin praescripta [2] (*H*).

An (quaeres) *dato, quod testamentum etiam in conscientia nullum sit ob defectum legalis solemnitatis, valeat saltem quoad legata pia?*— Alii negant cum Collet, Carriere, etc. quia corruente principali, nempe testamento, corruit etiam accessorium, nempe legatum: et hoc ideo magis, quin testamentorum leges essentialiter ad civilem potestatem pertinent, quae porro vult dispositionem testatoris nullius esse roboris, si desint praescriptae solemnitates. Verum communius affirmant cum Covarruvia, Laymano, Lessio, Roncaglia, etc.: sane specialis ratio hic habetur in accessorio, quae non est in principali, nempe favor Religionis. Adde: piae causae, cum ad Ecclesiam pertineant, ejus subjacent jurisdictioni; at Ecclesia passim declarat talia legata firma esse debere, si duo interfuerint testes, vel si jam aliunde certo consistet ipsi haeredi voluntas testatoris [3].

Q. 7. *Quid de haeredis institutione?*

R. Haeredis institutio est *designatio personae, quae succedat titulo universali in jus, quod defunctus habet tempore mortis.* Nulla est institutio personae incertae, si nullo modo certificari possit; item erit invalida, si incerta persona sit determinanda ab aliquo tertio [4]. Valet tamen di-

1 Si vero haeres testatori moribuodo permisisset se testamentum, etiamsi nullum foret, fideliter executurum esse, promissioni suae procul dubio stare deberet ex fidelitate et probabiliter ex justitia, ob petitionem defuncti cui assensit. *Gury. Collet.*

2. Art. 1433—C. G. 1340—C. P. 2288.

V. Jus civile Neapolit. Art. 1294.

3 *Decr.* l. III. t. xxvi. c. *Relatum*; et alibi—Cum tamen res non ita adhuc certa sit, monet Gury. ut omni quidem modo Confessarius legatorum solutionem studeat, vel inducat saltem haeredem ad rem cum legatariis ipsis piisve locis componendam; ast caveat ne rigidam obligationem imponat, si renuentes viderit haeredes. Quod tamen non est dicendum de Statu Pontificio; nam in C. R. art. 57 expressa cautum est, ut pro legatis piis valeat dispositio Canonici juris in cap. *Relatum*, ubi habetur duos legitimos testes sufficere pro iis constituendis — Item sunt qui censent (contra alios, qui id satis probabiliter negant) id locum etiam habere quoad legata profana; quia utile per inutile non debet vitiari. V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 922.

4 « *Per esempio;* a favore di quel pittore che sara nominato da Sempronio. » *Cod. civ. spieg.*

spositio testamentaria facta *titulo particulari*, quamvis legatarius sit eligendus a tertio, ex determinatis tamen a testatore personis vel institutis [1]. Designatio autem personae fieri potest variis modis:—1. *pure*, si testator instituat haeredem, quin causam indicet, aut conditionem apponat; sed simpliciter illum nominet, ut passim fit;—2. *sub causa*, quando nempe exprimitur ratio, quae ad disponendum movet, quae si sit falsa ac finalis, nulla est dispositio. Si tamen dignosci non potest eam unicam fuisse, quamvis illa tantum fuerit indicata, non ideo tamen dispositio est invalida;—3. *sub demonstratione*, quando scilicet testator non nominat expresse suo nomine personam quam constituit haeredem, vel rem legatam, sed et personam et rem circumlocutionibus demostrat et indicat: falsa sive rei sive personae demonstratio non nocet, si id aliunde certo dignoscatur: demonstratio enim per se habetur uti quid accessorii, ideoque per se non influit in substantiam [2];—4. *sub modo*, quando scilicet haeredi aliquid faciendum injungitur, vel omittendum: modus non suspendit institutionem, sed cautio praestanda est de illo implendo [3]. Nonnunquam tamen modus vestit indolem verae conditionis;—5. *sub conditione*, quando nempe testamentaria dispositio habet aliquam conditionem adjectam vel *resolutivam*, quae dispositionis validitatem suspendit ad incertum eventum; vel *suspensivam*, quae non, re suspendit tantum dispositionis executionem, non ejus valorem. Dispositio sub conditione *resolutiva* nulla est, si haeres ante illius verificationem moriatur [4]: non idem autem est, si conditio sit suspensiva [5].

Ceterum loquendo de conditionibus generatim, utrum valeant, distinguendum est: vel agitur de conditione possibili et licita, vel de conditione impossibili, turpi ac legi contraria — Si 1, institutio tenet; nam unusquisque potest pro suo libitu de re sua disponere, modo non faciat contra leges; ideo suspendit successionem usque ad conditionis illius eventum — Si 2. conditio ista habetur pro non adjuncta, juxta illa *Codicis civilis* verba: *Nel testamento si avranno per non apposte le condizioni impossibili, e quelle che sono contrarie alle leggi ed ai buoni costumi* [6]: nempe vitiantur, sed non vitiant. Et merito; nemo enim cogitans de morte jocare voluisse censetur, vel malum agere.

Quaenam (quaeres) *conditiones in testamentis habentur ut impossibiles, turpes et illegales, ideoque tanquam non appositae?*— Conditiones *impossibiles* sunt quae naturaliter ab hominibus poni nequeunt: esset si quis v. g. Titium institueret haeredem, si coelum manu tetigerit. Conditiones *turpes* sunt quae fiunt contra hominum honestatem, ut si quis aliquem vocet haeredem, si haereticus fiat, vel patrem occidat. Conditiones vero *contra leges* sunt illae, quae pugnant cum ordinationibus a legitimis superioribus constitutis: duae notantur praecipuae: 1ª est conditio, quae praefinit diem, qua inchoare vel cessare debet institutio haeredis, ut si quis diceret: *Titius meus haeres esto ad biennium tantum*, vel *haeres esto post biennium a morte mea* (quoad legatarium tamen haec conditio staret [7]); 2ª est conditio quae impedit nuptias sive primas sive ulteriores: interest enim Reipublicae, ut proles augeatur et multipli-

1 Art. 805 et seqq.—C. A. *civ.* § 552. Quae proportionaliter valent etiam de successione legatarii— V. Mantica. *De conjecturis ultimarum voluntatum*.

2 *Per esempio:* Sarebbe di niuno effetto un legato o un'istituzione di erede fatta in favore di Pietro, senza nulla più aggiungere, perchè essendovi senza numero persone di quel nome, non può mai divenir certo chi sia colui del quale il testatore intese parlare. Che se il testatore avesse dimestichezza e familiarità con una persona di tal nome, e che niun'altra di questo nome fosse legata con tali vincoli al testatore, si potrebbe sostenere l'istituzione, tanto più se il testatore fosse stato solito in sua vita di designare unicamente con tal nome quella persona. Al contrario sarebbe valido il legato seguente; *Lascio lire mille a colui che primo interverrà a' miei funerali:* questa persona incerta da principio, può divenir certa nel tempo successivo. » *Cod. civ. spieg.*

3 Art. 862.

4 « *Per esempio:* Io lego a Paolo 800 lire, se sua madre si rimarita. Sino al momento in cui il matrimonio di sua madre non si effettua, non vi ha per lui un legato, ma solo una speranza. Se Paolo muore prima che la condizione sia adempiuta il legato diverrà caduco, ed i suoi eredi non avranno diritto a cosa alcuna, al contrario di quanto avviene nelle obbligazioni, perchè il contratto si suppone fatto per sè e pe' suoi eredi, mentre il testatore non si suppone aver avuto in vista che il legatario » *Cod. civ. spieg.*—Vid. Jus Civ. Neap. Art 1136.

5 « *Per esempio:* Io lego a Paolo una somma di lire 300, che gli si pagherà se suo padre viene a morire: siccome è certo che suo padre morrà, Paolo dal momento della mia morte acquista un diritto irrevocabile sul legato delle lire 300, ma l'esecuzione ne è sospesa sino alla morte di suo padre. Se Paolo muore prima di quest'epoca, i suoi diritti passeranno ai suoi eredi, che potranno chiamare il pagamento » *Cod. civ. spieg.* ad art. 826.—Vid. Jus Civ. Neap. Art. 996.

6 Art. 821—C. A. 700—C. G. 900—C. P. 752—C. M. 747.

Consonat Jus civile Neapolitanum, Art. 816.

7 Conditio vero, qua quis aliquem haeredem vel

centur cives [1]. Excipe si agatur de aliqua pensione, usu vel usufructu praestando, durante tali tempore; nam tunc non proprie conditio prohibens ponitur, sed determinatur tantum duratio praestationis faciendae tali tempore perdurante. Item excipe, si conditio a conjuge sit posita, quae semper uti posita habetur, si superstitem prolem relinquat: hoc enim et bonum prolis et fides data primo marito postulat.

Q. 8. *Quid est exhaeredatio, et quomodo facienda?*

R. Exhaeredatio definitur: *Exclusio a legitima haereditatis portione.* Porro vel agitur de exhaeredatione filiorum et descendentium: vel de exhaeredatione genitorum et ascendentium.

Si 1, jus Romanum bis septem causas enumerat, sed jus Pedemontanum septem tantum [2]: *Le cause per le quali il figlio o discendente può essere diseredato, sono le seguenti solamente: 1° Se abbia apostatato dalla Chiesa cattolica, e non vi sia tornato prima della morte del testatore. Lo stesso sarà ove abbia rinunziato alla Religione cristiana, se questa era professata dal testatore; 2° se abbia irragionevolmente negato gli alimenti al testatore; 3° se divenuto il medesimo furioso o demente, lo abbia abbandato senza prenderne alcuna cura; 4° se potendo redimerlo dalla prigionia, abbia senza ragionevole motivo omesso di farlo* [3]*; 5° se siasi reso colpevole verso uno dei genitori di sevizie, o di altro delitto* [4]*; 6° se si trovi ne' casi contemplati negli articoli* 109 *e* 110 (si nempe matrimonium contrahat absque consensu, vel scientia parentum ante annum 30m si masculus, 25m si foemina); *7° se la figlia, o discendente sia pubblica meretrice.*

Si 2. praeter causas allatas sub nn. 1° et 3°, tres alias addit Codex [5] pro exhaeredatione patris et matris: *1° Se abbia trascurato interamente l' educazione del figlio, e gli abbia irragionevolmente negati gli alimenti; 2° se abbia attentato alla vita di alcuno dei propri figli; 3° se uno dei genitori abbia attentato alla vita dell'altro, o lo abbia oltraggiato atrocemente.*

Exhaeredatio tamen non praejudicat filiis vel descendentibus exhaeredati: et sane personalis culpa suos auctores tenere debet. Unde ad illos spectabit portio legitima, in qua tamen exhaeredatus pater omni jure carebit sive ususfructus sive administrationis sive successionis. Etiam notandum, quod exhaeredationis causae de necessitate semper exprimendae sunt in testamento, et declarandae a testatore: et haeres tenetur unam saltem ex nominatis causis veram demonstrare, alioquin exhaeredatus habebit jus ad legitimam. Imo si aliunde non habeat ut vivat, licet exhaeredationis causa fuerit expressa et probata, ipsi alimenta debentur ab eo, qui illius legitima gaudet; quae tamen alimenta non debent superare legitimae fructus [6].

Art. II. — De persona testatoris. [7]

Q. 1. *Quinam testari possunt?*

R. Ex jure naturae facultas testandi de

legatarium vocaret, dummodo et ipse ab illo vocetur haeres vel legatarius, nullum facit ipsum testamentum: *art.* 825—(*Vid. Jus civile Neapolit. Art.* 995) Quid vero de conditione *ingrediendi religionem, amplectendi statum ecclesiasticum?* Civiles disputant de licitate hujus conditionis vel illicitate. At non est tenendum, quod haec conditio (nisi rerum adjuncta aliter suadeant) sit impeditiva conjugii, ideoque contra bonos mores; neque enim dici potest, quod status ecclesiasticus ac religiosus ex natura sua sit in nuptiarum odium; cum directe nonnisi perfectionem excellentiorem intendat.

1 Jure tamen Canonico conditio servandae viduitatis sustinetur, quia honestum est a secundis nuptiis abstinere—Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 930. dub. 7.

2 *Jus civile* Neapolitanum quinque tantum enumerat causas ex Art. 849. *Il figlio potrà essere diredato per le cagioni seguenti: 1° Se siasi renduto colpevole verso il genitore di sevizie o di qualunque delitto;—2° Se gli abbia irragionevolmente negato gli alimenti: 3° Se divenuto il genitore furioso lo abbia lasciato in abbandono senza prender cura di lui; 4° Se non abbia curato di riscattarlo divenuto prigioniero presso il nemico, quando il poteva; 5° Se la figlia in contraddizione del padre siasi messa ad esercitare il mestiere di pubblica meretrice. Le disposizioni di questo articolo avranno luogo per ogni altro ascendente.*

3 « Trattasi qui del caso più frequente d'imprigionamento per debiti: il figlio che ha facoltà sufficienti deve liberare il proprio genitore da questa pena ». *Cod. civ spieg.*

4 « *Altro delitto:* cioè verso la fama o la sicurezza personale del suo genitore ». *Id.*

5 Vel quinqua causae a Jure civili Neapolit. enumerantur. Art. 850. *1° Se reso il figlio prigioniero presso il nemico non abbia procurato, potendo ciò fare, di riscattarlo; 2° Se gli abbia irragionevolmente negato gli alimenti; 3° Se divenuto furioso, lo abbia abbandonato senza prendere alcuna cura; 4° Il padre o la madre potrà esser diredato, se uno di essi abbia dato il veleno all'altro, o lo abbia oltraggiato; 5° Ha luogo anche la diredazione per avere uno dei genitori attentato alla vita dei proprii figli. Le disposizioni di quest'articolo avranno luogo per ogni altro ascendente.*

6 Art. 738 — C. A. 768 et 840 — C. P. 627 — C. M. 841.

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 851. 853 et 854.

7 *V.* Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 942 et seqq.

rebus suis competit iis omnibus, qui gaudent animi integritate, et nullo laborant corporis vitio, quo impediantur declarare quid de rebus suis fieri velint post mortem; nihil enim vetat, ut ille qui potest rem suam in alium transferre, ita provideat, ut ejus dominium quoad vivit sibi adhaereat, post mortem vero transeat in alium. Legibus tamen civilibus, quarum officium est bono publico prospicere, nonnulla hac super re inducta sunt: unde iis inhaerentes dicimus, eos omnes libere testari posse, qui testari non prohibentur a civili lege [1].

Porro testari prohibentur a lege civili alii ob defectum sufficientis consilii; alii ob defectum status civilis; alii ob professionem religiosam.

Prohibentur ob defectum *sufficientis consilii*: — 1. minores aetate annorum sexdecim completorum, etsi militares vel clerici, qui bona castrensia vel quasi-castrensia possideant [2]: at completa hac aetate, filiusfamilias testari potest de quocumque peculio suo, si excipiatur profectitium; — 2. quos constat tempore conditi testamenti fuisse mentis non sanae, uti amentes, furiosi, vel quovis imbecillitatis genere laborantes [3]. Quod valet sive interdicti sint sive non; cum hoc tamen discrimine, quod si non sint interdicti, in dubbio testamentum ipsorum ab homine sanae mentis factum praesumitur, et valet, nisi contrarium probetur: si vero interdicti sint, tunc ut valeat in dubio illorum testamentum, omnino probari debet ipsos fuisse sanae mentis, cum testati sunt: quae probatio constare potest ex argumentis desumptis ex ipso actu, et etiam ex qualitate dispositionum, ut si tales nempe sint, quae consilii inopiam non manifestent [4].

Prohibentur ob defectum *status civilis*: — 1. ii qui statum civilem amiserunt, vel jurium civilium usum [5]: excipe eos, qui obtenta Principis venia, naturalitatem apud exteros sunt adepti, vel domicilium penes exteros transtulerunt; tunc enim per se testandi facultatem adhuc retinent [6]; 2. alienigenae, seu peregrini (*albini* sic dicti, quasi *albi nati*), qui quoad bona, quae in nostra ditione possident, in favorem quidem subditi disponere possunt; non vero in favorem alienigenae, nisi naturalitatis literas obtinuerint, aut plenam facultatem habuerint testandi jure reciprocitatis [7]. Quod tamen pertinet ad testamenta nostratum condita in aliena ditione, ea suum effectum sortiuntur, modo fuerint servatae regulae vigentes in externis locis: et modo insuper excepta fuerint a notario, vel alia persona publica. Possunt tamen ea etiam Consules aut Pronconsulos, ubi resident, excipere, si omnia praescripta ab *Albertino Codice* servent: cum hoc solo discrimine, quod in tali casu testes ut habeantur idonei, satis est quod sint masculi, aetate majores, qui jura civilia non amiserint [8].

Quod tandem attinet *ad Religiosos*, si ipsi pertinent ad Instituta Religiosa saecularia, uti sunt v. g. Oblati s. Caroli, nullum est dubium, quin possint testari non secus ac ceteri Clerici omnes, cum paupertatis voto non teneantur: excipe nisi aliquid peculiariter constitutum fuerit in eorum approbatione, ex parte tamen legitimae auctoritatis. Si vero pertinent ad Instituta regularia, uti sunt v.g. Franciscani, tunc si vota nondum emiserint, considerantur adhuc uti ceteri cives, et ideo testari possunt: secus si vota jam emiserint, licet temporanea; cum tunc sint mortui mundo. En verba Codicis: *I membri degli Ordini Monastici e delle Corporazioni religiose Regolari non possono dopo la emissione dei primi voti, ancorchè temporali, disporre per testamento* [9].

Quid vero (dices) *siquis Monachus vel Regularis a voto legitime dispensatus ad saeculum redeat?* — Si Religiosus perpetua vota emiserat, ubi dispensatio valida sit et legittima, a die dispensationis suo effectu donatae acquirit facultatem imposterum testandi de bonis deinceps acquisitis: quod etiam intelligitur de jure accipiendi per testamentum alterius. Si autem emiserat vota temporaria, tunc si Re-

1 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 813.

2 Ex Jure civile Neapolit. adjiciendi sunt interdicti ab administratione bonorum suorum. Art. 426.

3 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 817.

4 Art. 700 et seqq. — C. A. *civ.* § 366 C. G. 25 302, 509 et 901 — C. P. 618 — C. M. 685. Idem resolvunt jurisperiti, si testamentum conditum sit in irae aestu, vulgo *ab irato*, invalidum nempe esse.

5 Vid. Jus poenale Neapolit. Art. 16.

6 Art. 34 et seqq.

7 Art. 26 — C. A. 29 et 31 — C. G. 11 et 13 — C. P. 619 — C. M. 686.

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 647 et 828.

8 Art. 797 et seqq. C. G. 999 — C. P. 793 — C. R. 8 — C. H. 14 et 30 — C. M. 714.

Vid. Jus civile Neapolit. Art. cit.

9 Pro Regno utriusque Siciliae vid. Rescriptum 9 martii 1822.

ligiosus in saeculum redeat ante sexennium a votorum emissione, non solum habebitur ut quilibet alius subditus relate ad facultatem testandi de bonis suis et accipiendi ab aliis per testamentum; sed poterit etiam sibi vindicare bona, quae fortasse fuissent eidem per tabulas testamentarias ab aliis antea relicta, cum fructibus tamen unius tantummodo anni, nulla habita ratione cujuscumque renuntiationis fortasse peractae. Si vero post sexennium redeat, recurrit quod dictum est de iis, qui emiserunt votum perpetuum: et hoc moderni juris civilis cultores dicunt laudabiliter statutum esse, ne turbentur familiae, ac diu dominia incerta maneant [1].

Verum han civilem dispositionem non omnino approbat lex Canonica, neque jus rationale, neque ipsa profitentium voluntas. Ex Canonum enim dispositione, cui ratio naturalis conformis est, haec occurrit distinctio: utique si agitur de votis solemnibus et ex canonum statutis et ex voluntate voventis omne jus amittitur temporalia possidendi; aliter tamen res est, si agatur de votis simplicibus etsi perpetuis, quae nempe radicitus non faciunt inhabilem voventem ad temporalia bona. Quae porro, quoadusque suis tribuantur dominis, si administrentur uti ipsum civile jus praecipit de bonis absentium, jam uullum timeri potest inconveniens.

Q. 2. *An testator ad haereditatem possit vocare quem voluerit?*

R. Affirmative: testator potest vocare haeredem quem voluerit, salva portione legitima, si cui haec a lege concedatur; et modo vocatus capax sit ad acquirendum per testamentum, ac vocans aliis obligationibus non obstringatur saltem quoad conscientiam. Quisquis sane rei suae dominus est, si lex nulla obstet.

Legitima autem, quae semper salva esse debet, definitur: *Quaedam portio haereditatis defuncti ex legum civilium praescripto personis quibusdam debita pleno jure.* Dicitur: — 1. *quaedam portio haereditatis* [2]: unde in legitima aestimanda aes alienum non est prius deducendum, atque ideo legitimarius habetur, etsi in quota minori, ut verus haeres; — 2. *defuncti*, quia legitima non conceditur, nisi post mortem testatoris; — 3. *ex legum civilium praescripto*, quia ex lege naturae patres filiis, filii parentibus non legitimam, sed tantum quod necessarium est ad sustentationem suppeditare tenentur; — 4. *personis quibusdam debita*, quia leges civiles indicant personas, quibus legitima tribuenda est, et dicuntur *legitimarii*. Sunt autem: omnes filii legitimi vel legitimati, sub quo nomine veniunt omnes eorum descendentes in quocumque gradu, etsi exhaeredati [3], etsi vocati haeredes [4]; et veniunt etiam filii adoptivi et descendentes eorum, cum advertentia: *I discendenti però non si contano, che per quel figlio, cui rappresentano nella successione del disponente* [5]. Deficientibus autem filiis aut eorum descendentibus, veniunt ascendentes testatoris, quibus successio esset concedenda etiam *ab intestato* [6]; 5. *pleno jure*: legitima enim vi ipsius legis debetur, ideoque ab omni testatoris arbitrio subducitur.

Sed (quaeres) *quae legitimae quantitas, et quomodo computanda?* [7] — Si agitur de haeredibus in linea ascendentali, tunc legitima erit tertia pars totius assis haereditarii, sive unciae quatuor ex duodecim: et ideo testator in hoc casu non poterit disponere, nisi de octo — Si vero agitur de linea descendentali, distinguendum est: vel discendentes isti non sunt plures, quam duo; vel plures sunt. Si 1. legitima pro ipsis erit tertia pars haereditatis, uti dic-

1 Art. 714 — C. A. 573 — V. *Annali Religiosi*, vol. xv. pag. 196.

2 Id clare deducitur ex *art.* 975, 695, 719 et 722, ut pro certo tenent novi Codicis commentatores, Pastore, Tartra, Talento, etc. Ideo hac de re juri antiquo derogatum est, ex quo legitima erat portio bonorum, non haereditatis; et ideo in ejus computatione aes alienum prius deducendum erat (l. VI, *cod. de inoff. test.*).

3 « *Esempio:* Semproaio morendo lascia tre figli, l'uno de' quali è diseredato, e gli altri due instituiti nella legittima; quindi chiama erede un estraneo. La legittima sarà la metà dell'eredità, e la porzione che sarebbe spettata al diseredato accrescerà agli altri due: se il disederato non facesse numero, la legittima sarebbe solo di un terzo ». *Cod. civ. spieg.*

4 « *Esempio:* Tizio che ha un patrimonio di lire 8m. e quattro figliuoli, ne istituisce tre nella sola legittima, e un altro avere vuole erede il quarto. Questa legittima sarà di lire 4m., e così lire mille per cadauno; il quarto figliuolo avrà perciò lire mille, cioè la legittima, e di più le lire 4m. porzione disponibile lasciargli dal padre ». *Cod. civ. spieg.*

5 Art. 719 — C. A. 762 — C. G. 913 — C. P. 641 — C. R. 31 — C. M. 831 — C. II. 1 *h. tit.*

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 829.

6 Vid. Jus civile Neapolitanum, Art. 668 et seq.

7 In Regno utriusque Siciliae *legitima* erit media pars totius assis haereditarii, seu unciae sex ex duodecim, sive in linea ascendentali, sive discendentali; et ideo testator de sex unciis disponere potest, *ex Art.* 829 *Juris civilis.*

Quoad computationem: prius deducenda sunt omnia onera, quibus fortasse haereditas gravetur. Se-

tum est de linea ascendentali; si 2, legitima erit dimidium totius assis, sive unciae sex ex aequo inter singulos dividendao, ita ut testatori non liceat disponere, nisi de sex aliis unciis, que supersunt [1]. Hinc versus:

Binis, aut infra dant natis jura trientem;
Si tres, aut plures dant natis jura semissem.

Q. 3. *An parentes teneantur, si non ex jure civili, saltem in conscientia filios suos instituere in toto asse?*

R. Parentes non videntur teneri, neque in conscientia, omnia bona testamento relinquere filiis propriis; sed sufficit si eis relinquant portionem legitimam, prout est in jure praescriptum, saltem si haec ipsis sufficiat ad vivendum secundum propriam conditionem. Nam si aliter esset, ipsi potius fructuarii, quam domini bonorum suorum dicendi essent, exitu inspecto [2]. Quare si pauperes gravi premerentur necessitate, vel opus aliquod esset perficiendum quod maxime cederet in bonum publicum, v. g. hospitale vel templum, nullo modo peccare videntur parentes, si relicta filiis portione bonorum legitima, quae pro eorum statu congrue sustentando idonea sit, reliquum in dictos pauperes vel opus publicum impenderent — Peccarent tamen, si ita se gererent ex odio in filios; vel etiam juxta multos, si absque causa sufficienti reliquam haereditatem darent extraneo; cum hoc videatur contrarium ordini charitatis, et illi Proverbiorum; *Bonus relinquit haeredes filios et nepotes* [3]. Diximus *juxta multos*: quia sunt qui docent ordinem charitatis non obligare, si filii bona jam habeant proprio statui convenientia.

Sed (quaeres) *an parentes teneantur filios instituere in parte aequali?* Si in familia adsint filii, qui de ea et de parentibus ipsis specialiter prae aliis fratribus sint benemeriti, nihil impedire videtur, quominus etiam in testamento parentes eos ceteris praeferant aliqua ex parte, salva semper legitima in jure statuta. Sane ratio dictat plus merentibus plus deberi: imo per se id licere videtur, quamvis filii talia merita non habeant, nam semper parentes domini sunt. Quod magis locum habet, si aliqui filii magis egeant, pusilli sint, vel si sint primogeniti quorum interest, ut familiae decus tueantur: quod quidem ipsa lex civilis penes plures populos approbat [4]. Quoad tamen potest, caveant parentes, ne concitent odia atque discordia hac agendi ratione; ideo meminisse juvat Josephi historiam [5].

Quid (dices) *si testator habeat tantum fratres aut sorores, teneturne eos vocare haeredes?* — Si fratres et sorores non sint pauperes, certum est, testatorem non teneri eos vocare haeredes; cum non sint necessarii: quod si pauperes sint, et graviter egeant, sub gravi tenetur illis relinquere bona, saltem quantum sufficit ad levandam eorum indigentiam; idque ex praecepto tum charitatis generali, tum speciali pietatis quam habere debemus erga illos, et propter quam certum est ex communi, talem laesionem habere specialem malitiam in Confessione aperiendam. Addit tandem Roncaglia, quod si fratres et sorores sint pauperes, etiamsi gravem indigentiam non habeant, adhuc est saltem veniale eos praeterire — Quoad alios autem consanguineos remotiores, commune est non adesse tamen gravem pietatis obligationem; quamvis non videatur posse excusari a veniali ipsorum praeteritio, si graviter indigeant; cum erga ipsos adsit quoque aliqua, licet non ita stricta, obligatio pietatis.

Quid (inquies) *si testator habeat conjugem?* — Ex lege civili, si nulla conjugis superstitis fiat mentio in testamento, nulla ipsi debetur haereditatis portio [6]; attamen lege naturali testator aliquam partem adsignare debet conjugi superstiti, si bona sua sibi sufficientia non

cundo tunc legitima habet locum, cum moriatur ille, a quo provenit. *Art.* 876 *Juris civilis.*

1 « Così che se Tizio muore lasciando un figlio immediato e tre figli di un figlio premorto, siccome questi ultimi rappresentano il loro padre, ed in tale qualità di rappresentanti non hanno il diritto di conseguire sulla successione dell'avo paterno, che quella porzione che sarebbe stata al detto loro genitore dovuta, ne segue che figurando ognora i legittimari nel solo numero di due, ecc. ecc. » Pastore *Comm.* ecc. vol. v.

2 « La disponibilità di una parte de' beni concilia al padre nella famiglia maggiore autorità; è sprone ai figli per meritarsene l'affetto; e serve ad impedire così lasciti ad estranei, o ad uno dei figli, ecc. » *Codice civ. spiegato* ad art. 719.

3 Cap. 13 — *V.* Liguori. *Opus Mor.* l. III. n. 946.

4 *Art.* 879; *Edict.* 11 oct. 1837; ac *RR. Pat.* 9 oct. 1838 — C. A. *civ.* § 619 — C. P. 689; et *Decr.* 29 nov. 1825 — C. R. 38 — C. M. 864. (Huic dispositioni in Sabaudia derogatum fuit lege 18 febr. 1851).

Pro Regno utriusque Siciliae vide Jus civ. Neapolit. Art. 942 879.

5 Gen. 37.

6 Aliter est si conjux sine testamento moriatur, tunc superstiti Codex tribuit jus ex *art.* 959, 960 et 961. Idem praescribitur ex Jure civili Neapolitano, Art. 689. *Vide* infra cap. 2.

habeat; ob tantam inter maritum et uxorem necessitudinem — Si vero testator velit conjugi superstiti aliquid relinquere, tunc duplex dari potest hypothesis: vel enim una cum conjuge adsunt filii superstites aut descendentes: vel nulli adsunt cum ipsa conjuge. Si 1. sic praescribit Codex civilis: *Il conjuge, a cui sieno superstiti figli o discendenti, può lasciare all'altro conjuge l'usufrutto di tutta la porzione disponibile, e di più la metà della stessa porzione disponibile in proprietà, fermo però riguardo al conjuge binubo il disposto dell'articolo* 149 (quod nempe ipse binubus non relinquat conjugi superstiti majorem portionem, quam reliquerit uni ex filiis primi matrimonii, quibus proinde omnis excessus hac de re cedere debet). Si 2, sic ait: *Non essendo superstiti nè figli nè discendenti, il testatore potrà lasciare al conjuge tutto quello, di cui potrebbe disporre a favore di un estraneo* [1];

Q. 4. *Quid si in dispositionibus adsit excessus?*

R. En legis determinatio: *Le disposizioni testamentarie, le quali eccederanno la porzione disponibile, saranno riducibili alla detta porzione al tempo, in cui si apre la successione* [2]. Quae quidem reductio ita fit: fictione colliguntur veluti in unum omnia bona, quae reliquit testator non solum die sui obitus, sed etiam quae vivens donavit: et haec si mobilia, juxta valorem existimantur, quem habebant tempore donationis: si immobilia, juxta eorum statum tempore donationis, et valorem quem habebant, tempore mortis donatoris. Quo facto, itemque subductis aere alieno et lucris dotalibus, si donationis superent vel exaequent partem, de qua libere testator disponere poterat, cadent omnes dispositiones testamentariae: si e contrario, singulae dispositionis pro rata erunt imminuendae, nulla debita distinctione inter haeredes et legatarios: excipe nisi testator aliquam dispositionem ceteris praeferri jusserit, quae tunc praeferenda est *(I)*.

Articulus III. — De persona haeredis [3].

Q. 1. *Quid est haeres?*

R. Haeres dicitur ille, cujus favore testator disposuit in sua ultima voluntate titulo universali: unde discriminatur a legatario, pro quo in testamento disponi potest tantum titulo particulari. Haeres alius dicitur *necessarius*, quem nempe testator debet vel instituere vel exhaeredare, si habeat justam causam, uti est v. g. filius relate ad patrem. Alius *legitimus*, cui haereditas devolvitur *ab intestato* ex vi legis ipsius. Alius *extraneus* seu *voluntarius*; qui pro arbitrio institui potest. Ubi notandum quamcumque dispositionem testamentariam nullam esse, si ille, in cujus favorem facta est, testatori non praevixerit [4].

Omnes autem possunt institui haeredes, qui institui non prohibentur a lege. Unde haec quaestio eo reducitur, ut videantur quinam sint, quos lex vetat institui: isti porro vocantur incapaces ad capiendum, quorum alii sunt tales absolute et in universum; alii relative et secundum quid;

1 Art. 726 et 727 — C. A. *civ.* § 758 — C. G. art. 916 — C. P. 659 — C. R. 10 — C. M. 836 — C. H. 4, *h. tit.*

In Regno utriusque Siciliae, quoad primam hypothesim. en verba Juris civilis, Art. 829. *Le liberalità tanto per atto tra vivi, che per testamento, non potranno oltrepassare la metà dei beni del disponente, quando questi morendo lasci figli qualunque sia il numero dei medesimi. L'altra metà sarà riservata a vantaggio dei figli....* Quoad secundam, sic ex Art. 832. *In mancanza di ascendenti e discendenti, si potrà disporre della totalità dei beni tanto per atti tra vivi, che per testamento*

2 Art. 730—C. A. 729—C. G. 920—C. P. 1033—C. M. 1131. Jus civile Neapolit. vel iisdem verbis utitur. Art. 837. « Così se un padre di famiglia (ait *Pastore*) faccia il suo testamento mentre ha due soli figli, e può disporre a termine dell'*art*. 719 dei due terzi delle sue sostanze, ed in detto testamento leghi ad uno di detti suoi figli la porzione disponibile, se quel testatore muore lasciando tre figliuoli, invano pretenderebbe quel legatario, che la porzione a lui legata sia quella predetta dei due terzi, di cui il padre poteva disporre al tempo del condito testamento. Questa porzione non può essere altra, che della metà, perchè il testatore avendo tre figliuoli al tempo della sua morte, non poteva, giusta il precitato articolo, disporre, che per tale concorrente »—Reductio quae fiebat in donationibus, olim dicebatur *Falcidia*; quae in fideicommissis, *Trebellianica*.

3 *V*. Liguori, *Opus Mor*. l. III. nn. 943 et seqq.

4 Haec juris dispositio *in testamentaria successione* locum habet etiam inter patrem et filium. « *Esempio:* Giovanni istituisce eredi Pietro, Paolo, e Caio suoi figli in parti eguali; se Pietro lasciando prole premuore al padre, l'eredità è devoluta a Paolo e a Caio, i quali hanno ragione d'invocare il dritto di accrescimento a termine degli art. 864, 865 e 866. I figli poi di Pietro premorto al padre, hanno solo diritto alla legittima » *art*. 719 et 720) — Dixi *in testamentaria successione*; si enim nullum sit testamentum, tunc jure repraesentationis etiam filii defuncti Petri jure concurrunt, et haereditas Joanni dividitur in tres partes aequales, quarum una debetur Paulo, altera Cajo, tertia filiis defuncti Petri: *art*. 925 — V. Pastore. *Commet*. ad art. 850 — C. A. 556—C. G. 1051. Vid. Jus civile Neapolitan. Art. 646 et 994.

alii partialiter, seu pro parte dumtaxat.

Incapaces absolute et *in universum*, seu in omni casu sunt: 1. filii, qui nondum concepti sunt tempore aperitionis successionis (non tamen filii immediati alicujus personae determinatae et viventis tempore mortis testatoris [1]); 2. non vitales, idest vitae non capaces; in dubio tamen tales non praesumuntur, qui enascuntur vivi, etsi brevi moriantur: uno excepto casu, eum scilicet natus quis est ante centesimum octuagesimum diem ab inito matrimonio, nec tunc vitalis in lucem venisse declaratus fuerit; 3. extranei, nisi tamen successio reciproca eum eorum Principibus conventa sit [2].

Incapaces relative et *secundum quid* dicuntur: 1. Notarius vel quicunque alius officialis publicus, qui testamentum publicum recepit relate ad ipsum testamentum (quod valet etiam de legatis), et testes eidem praesentes, nec non eorum conjuges, consanguinei et affines usque ad 2^m gradum inclusive [3]; 2. qui testamentum ipsum conscripserunt sive publicum sit sive secretum, nisi dispositio eorum favore peracta expresse approbetur manu ipsius testatoris, vel in actu praesentationis [4]; 3. tutores ex testamento sui minoris, nisi rationes administrationis jam redditae sint, et recognitae ante ipsam testamenti confectionem [5]; 4. indigni, qui nempe vel mortem testatori intentaverint, aut de infamante crimine eum accusaverint, nisi testamentum conditum sit post crimen; et reus testatori fuerit cognitus; vel aetate majores illius occisionem intra sex menses ab habita notitia non denuntiaverint [6]; vel illum ab alio condendo testamento impedierint aut ejus postremum testamentum suppresserint, adultaverint; vel dolo illum induxerint ad testamentum condendum, aut conditum mutandum: hic nihil consequi potest neque in vim ejusdem testamenti, neque in vim prioris.

Incapaces partialiter tantum, seu pro parte sunt: 1. qui amiserunt civilem statum vel civilia jura aut eorum usum., nempe vel morte vel triremibus ad vitam damnati sunt: his nempe non competit, nisi facultas capiendi ex testamento alimenta [7] (excipe eos, qui licet civilem statum amiserint, attamen naturalitatem in extera ditione sunt adepti); 2. Regulares utriusque sexus, de quibus habet Codex: *I medesimi non possono... ricevere per testamento, salvo modiche pensioni vitalizie a titolo di livello* [8]; 3. filii nati ex nefario damnatoque connubio, si legitimationis incapaces: qui nempe non possunt aliquid capere praeter alimenta [9]; 4. filii naturales nondum legitimati [10], qui nempe nec gentem nec familiam habere censentur: porro isti ex paterno testamento non possunt capere, nisi partem, quae eisdem in jure adsignatur in successione intestata eorundem genitorum; 5. conjux, qui si habeat descendentes, non potest capere nisi usumfructum totius partis disponibilis et medietatem ejusdem partis in proprietatem: si tamen conjux, extantibus liberis prioris matrimonii, aliud contrahit, tunc iste plus acquirere non potest, quam acquirit prioris conjugii filiis, attamen ut lucra dotalia [11].

Q. 2. *An Ecclesia possit institui in legatum vel haereditatem?*

R. Affirmative: Ecclesia enim est vera atque perfecta societas; quae ideo potest acquirere. Et pluribus indiget non solum ad suos ministros alendos, sed ad ipsum cultum divinum, qua par est, sustinendum: quantum autem in ecclesiasticis caeremoniis pompa ad popoli devotionem faciat, nemo sane ignorat. Qui vero clamat: *Ut*

1 « *Per esempio*: Tizio chiama erede il figlio primogenito nascituro dal suo figlio pure primogenito: questa disposizione è valida, ancorchè l'erede instituito non sia ancor concepito alla morte del testatore: ma si richiede, che a quell'epoca il detto figlio di primo grado sia in vita, perchè ove non fosse ancor nato o già morto, sarebbe nulla la disposizione». *Cod. civ. spiegato* ad art. 705 — Vide Jus civile Neapolit. Art. 822.

2 Art 705—C.A. 574 - C. G. 725 et 906—C P. 618—C. M. 721—C. H. *h. t.* 9.

V. Jus civile Neapol Art. 646 et seq.

3 Vid. Jus civ. Neapolit. Art. 901, et Leg. de Officiis Notariorum, Art. 8.

4 Art. 800 et 801.

5 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 823.

6 Addit tamen Codex: *la mancanza della denunzia non può essere opposta al coniuge, agli ascendenti o discendenti dell'uccisore, nè ai di lui fratelli o sorelle, zii, zie e nipoti, nè a' di lui affini negli stessi gradi:* art. 705—C. A. 540—C. G. 727—C. P. 618—C. M. 621—C. H. *h. t.* 9. — Consonat Jus civile Neapolit. Art. 649.

7 Art. 705—C. A. *civ.* §§ 574 et seqq. Quoad alios Cod. loc. cit.

Vid. Jus penale Neap. Art. 16.

8 Art. 714 — C. A. *civ.* §§ 573 — Quoad ceteros loc. cit.

Quoad Regnum utriusque Siciliae vid. Rescriptum 9 mart. 1822.

9 Art. 172 et 707. Quoad ceteros loc. cit. - Jus civile Neapolit. Art. 678.

10 Art. 708 — C. A. *civ.* §§ 754. 166 et seqq. Quoad ceteros ut supra — Jus civile Neapolitanum Art. 824.

11 Art. 727 — C. A. *civ.* 750 — C.G.916 — C.P.659 — C. R. 10 — C. M. 936 — C. H. 4 - Jus civile Neapolit. 1652

quid perditio haec? potuit enim istud venundari multo et dari pauperibus [1], sciat ea verba non a divino Magistro, sed a discipulo traditore prolata fuisse. Ceterum Ecclesiae bonis, et pauperes et opifices non parum fruuntur: et hic omnium populorum unus sensus est; neque enim Hebraei tantum veri Dei cultores, sed ipsi quoque gentiles Templa et Sacerdotes ingentibus ditabant divitiis, ut Romani, Galli, Ægiptiaci, Syri, Mexicani, Sinae, Turcae, etc. Consentientes, habemus vel ipsos politicos homines, ut Mirabeau, Silhon, Lopez de Sierra; imo protestantes, ut Springerum, Winestadium, Wood, Grotium, Melanctonem, Voët [2]. Et *Albertinus Codex* hac de re habet: *I corpi e le persone morali in generale, di cui nell'articolo 25°, possono ricevere per testamento, salve però quelle modificazioni, che per legge o per speciali Regie Patenti sono o venissero ordinate* [3]. Articulo autem 25° habetur: *La Chiesa, i comuni i publici stabilimenti, le società autorizzate dal Re, ed altri corpi morali si considerano come altrettante persone, e godono dei diritti civili sotto le modificazioni determinate dalle leggi.*

An testator (quaeres) *possit propriam haereditatem relinquere animae suae?*— Affirmative, si aliis non sit ligatus obligationibus, cum sit dominus rei suae, nec prohibeatur sic testari: idque congruentur, ut a poenis peccatorum redimat animam suam juxta illud: *Redemptio animae viri divitiae suae.* Codex autem civilis praescribit, ut istae dispositiones generales factae favore animae propriae, vel pauperum absque determinatione speciali, habeantur uti factae favore pauperum loci, ubi testator habebat domicilium tempore mortis: *Saranno devolute alla Congregazione, Giunta o Consiglio locale di carità* [4].

Q. 3. *Quo tempore haeres capax esse debet ut succedat?*

R. Requiritur in haerede succedendi capacitas tum *tempore conditi testamenti*; nam institutio, quae ab initio nulla est, tractu temporis convalescere nequit; tum *tempore mortis testatoris*; quia tunc tantum obtinet testamentum [5]. Attamen haeredis incapacitas quoad non conceptos, aut eos qui privati existunt juribus civilibus vel eorum usu, et quoad extraneos, spectanda solummodo est tempore mortis testatoris. Item si testatoris ea sit mens, ut sua dispositio eo solum casu valeat, quo talis eventus succedat vel non, tunc incapacitas acquirendi spectanda est etiam quo tempore purificatur illa conditio resolutiva, atque adeo, ut si persona, in cujus utilitatem quis testatus est, moriatur ante conditionis purificationem, institutio nulla sit [6].

Q. 4. *Quot modis haereditas potest adiri seu acceptari?*

R. Haereditas sive testamentaria sive legitima acquiri non potest, nisi prius delata sit seu aperta; aperitur autem successio sive haereditas alicujus personae:— 1. ipso momento mortis (habita ratione circumstantiarum aetatis et sexus, si multi cum ipso testatore eodem tempore ac casu, puta in naufragio, perierint ad successionem vocati [6]);—2. declarata ejus

1 Matth. 26.

2 V. Muzzarelli. *Buon uso della logica Opusc.* XXVII: ricchezza e magnificenza delle Chiese—Scotti, *Teoretoi di politica cristiana.*

3 Art. 717—C. A. *civ.* § 26—C. G. 910 C. P. 638—C. M. 737—C. H. *h. t.* 12.

Jus civile Neapolitanum hac de re sic praescribit, Art. 826. *Le disposizioni tra vivi o per testamento in vantaggio degli spedali... e di altri corpi morali autorizzati dal Governo, non avranno effetto se non in quanto saranno autorizzate da un Decreto reale.* Et art. 10. *La chiesa, i comuni, le corporozioni e tutte le società autorizzate dal Governo, si considerano moralmente come altrettante persone Godono dell'esercizio dei diritti civili, secondo le leggi veglianti.*

In concordatu autem habito an. 1818 inter Pium VII et Ferdinandum I sic habetur. Art. 15. *La Chiesa avrà il diritto di acquistare nuovi possedimenti, e qualuque acquisto faccia di nuovo, sarà suo proprio, e goderà dello stesso diritto, che le antiche fondazioni ecclesiastiche.*

Demum piissimus Ferdinandus II. rex noster, recenti Decreto sub die 18 Maji 1857 decrevit 1° *Le disposizioni tra vivi o per testamento a favore delle Chiese, delle Corporazioni ecclesiastiche e de' beneficii ecclesiastici di qualunque natura, avranno pieno effetto senza che occorra la preventiva nostra sovrana approvazione.*—Et alio Decreto eo die dato, ita praescribit, Art. 2. *Trottando di acquisti per compra-vendita da farsi dalle Corporazioni ecclesiastiche, Mense Vescovili, badie, beneficii di qualunque natura, Capitoli e Chiese in generale, affinchè la Chiesa non abbia a soffrir danno dell'acquisto de' beni... si richiede prima della stipola dell'istrumento la omologazione del tribunale.*

4 Art. 808—C. A. *civ.* § 791. Et eo in casu haeres habetur, uti minor.

5 Est autem aperiendum testamentum ad instantiam cujuscumque, qui sua interesse putat; et quidem aperiendum est a notario coram judice et duobus saltem testibus ut cognoscantur status schedae et ipsa subscriptiones: *art.* 886—C. A. 797—C. P. 770—C. M. 882.

Vid Jus civile Neapolit. Art. 822.

5 Art. 706—C. P. 624—C. M. 722.

6 Art. 964 et seqq—C. A. *civ.* § 25—C. G. 720—C. S. 638 et seqq.—C. P. 884 et 959.

absentia auctoritate Tribunalis Praefecturae, nempe post annum 30 a die, quo praesumpti haeredes provisorie bonorum absentis possessionem obtinuerunt, vel post annos 100 a nativitate absentis ;— 3. ejus votorum emissione in Religione probata ; si tamen vota sint temporaria, casu quo intra sex annos ab eorum emissione relaxentur, illius bona restituenda sunt cum fructibus unius anni [2] : unde haeredes toto illo tempore ea conservare debent.

Certiorata autem persona haeredis, immediata possessio bonorum, jurium realium, et actionum defuncti pleno jure defertur ad haeredem, quin necesse sit actualis immissio in possessionem haereditatis [3]. Attamen filii naturales et conjux, qui jus haberent in aliquam partem haereditatis a defuncto relictae ab intestato, ejus partis haereditariae possessionem (lege sic disponente) petere debent a defuncti consanguineis, qui succedendi jus habent [4]—Multipliciter autem potest haeres adire haereditatem sibi delatam, seu illam acquirendi voluntatem significare: *expresse*, ut si assumeret titulum haeredis in publico instrumento vel scriptura privata ; *tacite*, ea scilicet agendo, ad quae solus haeres jus habet: hoc autem non esset, si bona defuncti administraret ad tempus ; *simpliciter*, si absque ulla conditione ; *cum beneficio inventarii*, si haereditatem non acceptet haeres, nisi sub hoc quasi pacto.

Hic notandum: 1. uxores, minores, interdicti, prodigi, surdo-muti si scribere haud sciant, nequeunt valide acceptare haereditatem sine consensu illorum, quorum curae dictae personae sunt commissae ; 2 haereditate locis piis delatae ab eorum administratoribus sunt acceptandae. Idem est de haereditate delata minori [5].

Q. 5. *Quid de haeredis juribus atque oneribus ?*

R. Ad 1 : Haeredis jura haec sunt: 1. ipse statim post mortem testatoris succedit in omnia ejus jura realia, eorumque fit verus dominus; qui haeres ab hero dictus est, et veteres heredem pro domino appellabant. Jura vero personalia, v.g. ususfructus, habitationis, etc. una cum ipsa testatoris persona extinguuntur; eum personam comitentur; 2. haeres gaudet *jure accrescendi*, nempe acquirit etiam portionem cohaeredis, si hic testatori praemoriatur, vel si eam cohaeres renuntiaverit, aut eam acceptandi sit impos. Excipe nisi testator expresse quotam singulis determinaverit: tunc portio illa volvitur non jam ad voluntarios ; sed ad legitimos testatoris haeredes cum onere adimplendi onera adnexa [6].

R. 2. Sicut haeres succedit in omnia bona et jure defuncti; ita et omnibus ejusdem oneribus subjicitur, aequitate ipsa postulante, ne commoda ab incommodis sejuncta sint: quod si haeredes sint plures, unusquisque onera ferre tenebitur pro parte sua. Ceterum omnes res immobiles haereditatis sunt quasi sub hypotheca pro omnibus debitis ejusdem haereditatis: unde singuli haeredes, hoc onere hypothecario, tenentur ad totum solvendum debitum in cohaeredis defectu, salvo jure regressus erga cohaeredem, si ultra suam partem quis solverit. His tamen haereditalis oneribus non subiciuntur legatarii ; unde si quis solverint ad liberandum legatum ab onere hypothecario, habent regressum erga haeredes [7].

Cum autem *supremae defuncti preces sacrae sint*, haereditatis onera tempore suo statim implenda sunt; quod si nullum sit definitum tempus, quoad primum poterit, compleri debent: in quo haeres si graviter deficiat, tenetur de damnis quae inde obveniunt; et indignus est absolutione. Si tamen haeres timeat, ne oneribus haereditatis opprimatur, duo ejus gratia inducta sunt:—1. *beneficium inventarii*; quo ipse neque per contrariam dispositionem expoliari potest: sed acceptatio haereditatis sub hac conditione est de necessitate significanda Secretario Tribunalis Praefecturae, et intra mensem publicanda. Effectus inventarii est, ut haeres non teneatur ad debita solvenda ultra vires haereditatis; item ut fas ipsi sint suum

1 Art. 93—C. A. *civ* § 24—C G. 129 —C. S. 139 et seqq —C. P. 870—C. M. 49.

2 Art. 977 et 978. Sed. *v.* supra art. 2, q. 1. *quoad Religiosos*.

3 Ideo si haeres moritur antequam haereditatem acceptet aut renuntiet. Illius jus ad suos haeredes transit: *art.* 994—C A 809—C. G. 781—C. S. 698 — C. P. 884—C. M. 988.

4 Art. 967—C A. 697—C. G. 724—C. S. 645—C. P. 821—C. M. 938.

5 Art. 979 — C. A. 800 — C. S. 691—C. P. 873—C. M. 738.

6 Art. 865—Concordat. C A. 860—C. G. 1044—C. S. 703—C. P. 890—C. M. 972.

7 Art. 1101—C. G. 871—C. S. 791 - C. P. 1031—C. M. 1103.

creditum repetere ab haereditate, ut quilibet alius creditor [1]. — 2. *jus deliberandi*: trimestre videlicet conceditur a scientia haereditatis, ut conficiatur inventarium ejusdem bonorum et onerum: quo confecto, conceditur aliud trimestre [2] ad deliberandum, utrum haereditas acceptetur, an non (quod tamen trimestre a tribunali prorogari potest, causa interveniente). Interim vocatus haeres haereditatem administrat; at si quae sint vendenda, ad hoc sine auctorizatione procedere non potest: omnes tamen expensae, etiam pro apponendis sigillis, sunt ipsius haereditatis [3].

An (quaeres) *haeres teneatur voluntatem testatoris implere, si de ea in testamento non constet?* — Haec defuncti voluntas, de qua in testamento nulla mentio, si respicit debita quae non sint ex justitia, uti essent nudae vel vagae promissiones alicui a testatore factae, non sunt de necessitate attendendae, nam non pariunt strictam obligationem. Si vero respicit debita ex justitia (uti essent legata, contractus ac consummatae promissiones, ex quibus tertius jus strictum jam acquisierit), tunc procul dubio illa testatoris voluntas *statim ac certo constat*, implenda est; hoc enim onus est reale haereditatis, quod transit in haeredes quoscumque. Ubi notandum est illud: *Statim ac certo constat*, idest sive verbis sive nutu sive scriptis, aut duobus testibus fide dignis; nam ex juris regula, omnium consensu recepta, non tenebitur haeres in sui praejudicium credere uni testi, quamvis probatissimo: *Licet quaedam sint causae*, legitur in jure Canonico, *quae plures quam duos exigant testes*; *nulla est tamen causa, quae unius testimonio (quamvis legitimo) terminetur* [4]. Idque sane necessarium fuit ad bonum commune, ut fraudes in civili societate evitarentur. Hinc docent Croix, Layman, Viva, etc. contra aliquos, quod haeres non tenetur credere solo Parocho vel Confessario licet probo, nisi adsit testis alter: quia esto, quod dictum unius testis idonei saepe det justam et probabilem credendi causam; non affert tamen credendi necessitatem.

Q. 6. *An haeres possit haereditatem repudiare?*

R. Generatim loquendo potest quilibet haereditatem sibi delatam repudiare; cum nemo sit cogendus ad beneficium accipiendum invitus, juxta axioma: *Nemo haeres, nisi velit*. Haec tamen repudiatio non supponitur, sed forma juridica fieri debet apud Tribunal Praefecturae—Diximus *generatim loquendo*; quia si agatur de minoribus, de communitatibus, de Ecclesiis ceterisque corporibus, uti vocant, moralibus, debent eorum tutores vel administratores haereditatem acceptare cum beneficio inventarii: sane tenentur isti omnes incrementum curare rei vel personae, cujus tutelam susceperunt [5].

Ut tamen quis valido repudiet haereditatem requiritur: — 1. ut heredilas jam actu favore ipsius aperta sit. Quamobrem haereditas futura et jura eventualia ad eandem renuntiari non possunt, excepto casu egressus in Institutum Religiosum [6]; — 2. ut renuntians capax sit alienandi: et ideo absque formis legalibus nequeunt haereditatem alienare uxores, minores et interdicti ab administrationem bonorum suorum [7]; — 3 ut renuntians non sit jam a trimestri in possessione haereditatis absque implemento conditionum, quae in jure praescriptae sunt, si nempe ne inceperit quidem inventarium [8]; — 4. ut nil ab haereditate subtraxerit [9]; — 5. ut facultas haereditatem acceptandi, vel repudiandi non fuerit praescripta. Praescribitur autem lapsu annorum triginta, adeo ut, eo tran-

1 Art. 1010 — C A 800 — C. G. 795 — C P. 898 — C. M. 983.

Concordat. Jus civile Neapolit Art. 729.

2 Ex Jure Neapolitano conceduntur 40 dies pro acceptatione haereditatis, Art. 712.

3 Qui negligit inventarium, civili jure censetur adire haereditatem pure et absolute, et ideo tenetur etiam ultra vires haereditatis debita solvere. Utrum vero ad id teneatur etiam in conscientia, plures absolute negant cum Vasquez, alii affirmant cum Alasia, sed post sententiam judicis: alii cum Lugo et Molina absolute affirmant quoad creditores, quibus haeres debet ex quasi-contractu: quoad legata autem non tenetur haeres, nisi in poenam omissi inventarii, ideo nonnisi post sententiam, et casu quo intercesserit culpa — Liguori, *Opus Mor*. l. III, n. 961.

4 *Decr*. Greg. l. II. t. xx c. 23: *Licet universis*.

5 V. Liguori. *Opus Mor*: l. III. n. 932 — *Cod. civ*. art. 980 — C. G. 775 — C. S. 692, 826 — C. P 875 — C. M. 958.

6 Art. 1187, etc. art. autem 1069 habetur: *L'erede che rinunzia alla successione può tuttavia ritenere la donazione o domandare il legato a sè fatto fino alla concorrenza della quota disponibile*.

Ex Jure civili Neapolit. Art. 708. *Non si può, nè pure nel contratto di matrimonio, rinunziare all'eredità di un uomo vivente, nè alienare i diritti eventuali che si potrebbero avere a tal successione*.

7 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 384, 206 et seq. et 432.

8 Art. 1015.

9 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 709.

sacto, quin aliquem actum vocatus haeres circa haereditatem illam exerceat, a jure cadat. Repudiando autem quis haereditatem, non censetur item repudiare legata in sui ipsius favorem relicta [1].

Q. 7. *Quomodo haereditas dividenda est, si haeredes sint plures* [2]?

R. Si testator ipse haereditatis dividendae modum praescripsit, patet illum esse servandum. Item est si nihil praescripserit testator, sed haeredes consentiant circa modum dividendae haereditatis: tunc non requiruntur aliae solemnitates, nisi concurrant minores, interdicti vel absentes; quibus in casibus requiritur bonorum aestimatio ac divisionis probatio a Tribunali praefecturae [3]. Si vero haeredes non consentiant, judex debet divisionem instituere.

Divisio peti potest, non obstante quacumque prohibitione: at testator eam poterit impedire usque post elapsum annum a die, qua postremus ex haeredibus majorem aetatem attigerit; semper tamen facta Magistratui facultate aliter statuendi. Item potest conveniri, ut divisio ad quinque annos non fiat: quam conventionem renovare licet. Semel facta divisio rescindi non potest, nisi causa vis aut doli; vel causa laesionis ultra quartum propriae quotae [4].

Quaenam (quaeres) *conferenda sunt in haereditatis divisione?*

R. *Descendentes, cum succedunt ascendentibus suis, bona sibi ab iis inter vivos donata sive directe sive indirecte, simul in unum conferre debent aequaliter dividenda cum fructibus et usuris, nisi ab ipso defuncto aliter fuerit dispositum* [5]. Diximus: — 1. *descendentes*, unde fratres succedendo fratribus, ascendentes discendentibus nihil conferre debent; — 2. *cum succedunt ascendentibus suis:* ex quo capite simplices legatari et donatarii nec ad collationem tenentur, nec ipsam petere possunt, nisi aliter disposuerit donans, vel donatio ut excedens sit reducenda; — 3 *bona inter vivos sibi donata sive directe sive indirecte* [6]. Hac in re habet Codex civilis: *È soggetto a collazione ciò che il defunto ha speso per la dote e corredo delle discendenti, per costituire al discendente il patrimonio ecclesiastico, procurargli un officio o stabilimento qualunque; e soddisfare a' suoi debiti.* Excipiuntur autem a collatione munera usualia, expensae in die nuptiarum, sumptus pro educatione, bona immobilia si absque culpa perierint [7]. Item: *Lo stesso ha luogo riguardo agli utili, che l'erede ha potuto conseguire da convenzioni fatte col defunto, purchè tali convenzioni non contenessero, al momento che vennero fatte, alcun indiretto vantaggio. Non è pure dovuta collazione alcuna in conseguenza delle società contratte senza frode tra il defunto ed uno dei suoi eredi, quando le condizioni siano state regolate con un atto autentico;* — 4. *cum fructibus et usuris:* haec tamen non debentur, nisi a die qua aperta est successio: quare si ante donatoris obitum donatarius ex fructibus rei donatae aliquod immobile sibi comparaverit, non tenetur illud conferre; — 5. *nisi a defuncto aliter fuerit dispositum;* nam testator rei suae dominus est, modo legitimam non defraudet *(J)*.

Collatio, si agatur de pecunia donata, fit accipiendo aliam numericam pecuniae quantitatem, quae reperitur in ipsa haereditate: quae si non sufficiat ad inducendum aequalitatem cum pecunia donata, conferens poterit se liberare a conferenda alia pecuniae summa, modo cedat mobilia, et in defectu immobilia haereditatis ipsius usque dum valori donatae sibi pecuniae respondeant — Si vero agatur de mobilibus collatio fit tantummodo imputando illorum valorem juxta aestimationem, quam habebant in actu ipso donationis, quin ratio habeatur vilioris aut majoris pretii, quo postea esse coeperint. Si tandem agatur de immobilium collatione, tunc liberum est etiam ipsam rem

1 Art. 999 — C. A. 805 — C. G. 785 — C. P. 884 — C. M. 972.

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 706.

2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 9,4 — Pavone, *Spicilegio*, ecc. § 70.

3 In utriusque Siciliae Regno fit a Tribunali civili Art. Juris civ. 734 et seq.

4 Art. 1038 — C. A. 850 — C. G. 815 C. P. 938 — C. M. 1019.

Jus civ. Neapolit. Art. 807 et seq.

5 Art. 1067 — C. A. 787, — C. G. 854 — C. P. 989 — C. M. 1072.

Jus civile Neapolit. Art. 762 et seq.

6 « Il defunto diede *indirettamente*, se cercò di palliare la sua donazione, dandu p. e. ad una persona interposta incaricata segretamente di trasmetterla al suo erede presuntivo; se diede alla sua liberalità la forma d'un contratto oneroso, come una vendita, ecc. ». *Cod. civ. s; legato.*

Jus civile Neapolit. sic habet. Art. 770 *È soggetto a collazione ciò che si è impiegato per formare uno stabilimento ad uno de' coeredi, o per pagare i di lui debiti.*

7 Item quae utiliter proveniunt ex conventione cum defuncto - Ex Jure civili Neapolitano. Art. 774, 775 et seq.

individuam conferre, si tamen ea distructa non fuerit, nec alteri obligata; secus collatio fit per imputationem, juxta valorem quam res habebat non jam tempore donationis, sed tempore delatae haereditatis. Sed semper in donatarii utilitatem erunt computandae expensae pro factis meliorationibus ejusdem rei, item expensae necessariae pro re ipsa conservanda; sed ex alia parte tenetur donatarius de damnis et detrimentis, quae ex propria culpa rei immobilis pretium imminuerit[1].

Corollarium I. — De legatis.

Q. 1. *Quid est Legatum?*

R. Legatum recte definitur: *Donatio impropria ab defuncto titulo particulari relicta, a haerede praestanda*[2]; Dicitur: 1 *donatio impropria*, ut intelligatur legatum proficisci quidem a liberalitate, sed esse liberalitatem *impropriam*, maxime quia illa potest pro l bito revocari; 2. *a defuncto relicta*, ut a donationibus inter vivos distinguatur; 3. *titulo particulari*, ut distinguatur ab haeredis institutione, quae fit titulo universali; 4. *ab haerede praestanda*, quae verba significant, legatarium, etiamsi rei legatae dominium ipso jure adipiscatur, ejus tamen possessionem consequi debere ab ipso haerede; nemo enim jus sibi dicere debet[3].

Legatum illis modis fit, quibus testamentum. Insuper *in diem*, cum quis v. g. dat aliquid ad quinquennium. *Ex die*, cum non dat nisi post certum tempus a decessu. *Disjunctim*, si diversis diversa tribuat. *Conjunctim*, si pluribus aliquid leget. *Alternatim*, quando tribuit facultatem eligendi inter plura: esset v. g. si quis alicui legaverit vel anulum vel equum vel librum: porro electio haeredi tributa supponitur; si tamen una tantum res supersit, ceteris pereuntibus, illa esset tribuenda. Est etiam legatum *generis* vel *speciei*: et tunc dicitur, quando res aliqua mobilis legatur indeterminata, sed vel determinati generis v. g. equus; vel determinatae speciei v. g. equus arabus. Jam vero sic legata res est tribuenda, etsi nulla sit in patrimonio testatoris: sed electio, nisi aliud sit determinatum, spectat ad haeredem, qui neque optimam debet neque infimam dare potest. Tandem distinguitur etiam legatum *alimentorum*, quod comprehendit victum, vestitum, habitationem, et quandoque etiam institutionem legatarii conditioni respondentem[4].

Legata resolvuntur iisdem causis, quibus nullae sint dispositiones testamentariae. Insuper alienatione rei legatae vel si haec primam amittat formam. Item illius interitu totali, etsi perierit post mortem testatoris, et haeres fuerit in mora, modo aeque periisset[5].

Ex lege ii possunt legare, qui possunt testari; et sane qui potest majus, etiam minus posse dicendus est. Iis autem, ut patet, potest legatum adsignari, qui recipiendi capaces sunt[6]. — Res vero quaelibet legari possunt, dummodo: 1. sint in rerum natura, vel fore sperentur ut fructus nascituri; 2. sint in commercio humano, unde legari non poterunt res publicis usibus destinatae; 3 non resistant leges, quare legari non possunt quae exterius aedibus juncta sunt, ne deformetur publicus urbis aspectus; 4. res legatae sint legantis; hinc ex hac parte nullum est legatum de re, quae alterius sit, nisi id sciverit testator et in testamento idipsum testator expresserit: quo in casu haeres tenetur vel rem illam procurare, vel ejus pretium legatario tribuere. Item non valet legatum rei quae dum testamentum condebatur, jam erat legatarii; si tamen ipsam legatarius solum post testamentum acquisiisset a testatore vel ab alio, jus haberet ad ejus pretium, nisi in utroque casu eam gratuito habuisset; 5. sint aliquo modo determinatae: hinc nullum est legatum si ex omni parte determinatio quantitatis relicta sit arbitrio haeredis vel tertii, nisi agatur de remunerandis praestitis servitiis in ultimo testatoris morbo. Legari autem potest res propria etsi oppi-

1 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 777 et seq.

2 V. Liguori. *Opus Mor*. l. III, nn. 930 et seqq. — De Luca. *Oper*. l. XI — Ferraris. *Bibliot*. V. Legatum — A Montazo. *de legatis*.

3 Art. 790 — C. A. 566 — C. G. 902 — C. P. 618 — C. M. 685 — Jus civile Neapolit. Art. 818.

4 Art. 855 habet *Cod. Albertinus*: « Se ad alcuno è legata una determinata quantità da soddisfarsi in tempi stabiliti, come in ciascun anno, in ciascun mese, od in altro tempo, il primo termine comincia dalla morte del testatore, ed il legatario acquista il diritto a tutta la quantità dovuta per ciascuno dei termini, ancorchè abbia sopravvissuto soltanto al principio del termine istesso. Il legato però non può esigersi, se non dopo che il termine sia scaduto; si potrà bensì esigere al principio del termine, se il legato suddetto sarà stato lasciato a titolo di alimento ». C. A. *civ* §§ 561 et 652 — C. G. 909 — C. P. 795 — C. M. 757 — Jus civile Neapolit. Art. 976, 977, 969, 995 et seq.

5 Art. 827 — C. A. 724, 1449 — C. G. 1028 — C. P. 754 — C. M. 804 — Jus civile Neapolit. 995 et seq.

6 Art. 852 — C. G. 1014 — C. P. 807 — C. M. 765 — Jus civile Neapolit. Art. 818 et seq.

gnorata et litigiosa : onus autem redemptionis talis rei erit sustinendum ab haerede, si agatur de legatario particulari: a legatario vero, si legatum sit titulo universali, nisi aliud statuerit ipse testator. Possunt etiam legari res incorporales, veluti si testator alicui leget quod sibi debetur ab altero, et dicitur *legatum nominis* vel si leget quod sibi debetur a legatario ipso, et dicitur *legatum liberationis* [1].

Q. 2. *An legatum relictum puellis , ut matrimonium ineant , possit in conscientia dari Religionem ingredientibus ?*

R. Affirmative , si legatum relictum sit personae determinatae quod autem de legato, id valet, pari causa , etiam de ipsa haereditate). Patet ex jure ipso civili, ubi dicitur, legatum relictum certae personae ad nubendum , ei dari posse, si fiat religiosa [2] ; testator enim nominando personam censetur habere specialem affectionem ad ei subveniendum , ideoque jus praesumit ipsum voluisse ei legare etiam casu ingressus in Religionem , ut argumentatur Pellizarius. Excipe nisi aliter constet *de mente testatoris;* quia praesumptio cedit veritati—Si vero legatum sit indeterminatis relictum , v. g. puellis quae nupserint , videtur certe probabilius cum Barbosa, Concina, Lugo, Molina et Sanchez, illud Religionem ingredientibus dari non posse ; quia esset in aliarum praejudicium ; et mens testatoris servanda est in specifica forma semper ac servari potest, nec recurrendum ad ejus voluntatem praesumptam , quando habetur voluntas contraria expressa : tales enim testatores saepe et pie providere sic intendunt puellis nubere volentibus, ne periculo exponantur prostitutionis. Probabiliter autem dicit Concina, quod si non extarent puellae nupturae , legatum esset dandum Religionem ingredientibus, nisi ex mente testatoris oppositum colligatur.

Quid (dices) *si legatum relictum sit orphanis ; darine poterit pauperibus habentibus patrem inutilem ?* — Si extet concursus vere orphanorum , legatum istis dari non potest sine justitiae violatione; cum enim voluntas testatoris possit impleri in sensu proprio , non est attendendus sensus figuratus [3] — Si vero talis concursus non sit, videtur receptum quod dari possit; sic enim voluntas impletur testatoris , quae est opitulari filiis non habentibus a quo alantur , uti sunt qui habent parentes inutiles , quod idem est ac non habere: inutilis enim de jure reputatur uti mortuus [4].

Quid vero (quaeres) *si legatum relictum sit puellis, ut nubant et jam ipsae sine dote nupserint?*— Quando legatum relictum est puellis determinatis, bene dari potest illis etsi jam nuptis; nam tunc perseverat finis testatoris, illis nempe providendi vel ut nubant, vel ut nuptae decenter vivant, idque ob peculiarem erga illas affectum. Excipe nisi constet , expresse testatorem voluisse subvenire nubendis ad periculum prostitutionis vitandum ; tunc enim per matrimonium remoto periculo , cessat jus ad legatum. Item legatum relictum foeminis collocandis , tradi potest viduis iterum nupturis, si non adsint aliae foeminae aetate nubiles.

Item legatum relictum pro dotandi puellis pauperibus , bene potest dari nuptis ; nam tunc perseverat finis testatoris, nempe sublevandi ipsarum indigentiam. Ita communiter Sanchez, Roncaglia, Concina et Salmanticenses.

Quid autem (rogabis) *si legatum sit relictum virginibus ad nubendum: poteritne dari corruptae?* — Si publice constat de corruptione, non potest, quia non adimpleretur finis testantis: secus si clam sit puella corrupta, quia in communi aestimatione virgo reputatur; neque tenetur foemina suam prodere turpitudinem. Attamen probabilius foemina illa non potest petere legatum; quia verba testatoris sunt servanda quoad fieri potest, maxime quia id vergeret in aliarum praejudicium. Excipiunt Concina et Rongaglia, si aliae virgines desint; quia tunc benigne videtur posse legatum interpretari tanquam do virgine communiter habita uti tali.

Quomodo (quaeres) *est distribuendum legatum relictum pauperibus?* Si testator id clare reliquerit arbitrio haeredis, poterit dari cuicumque pauperi ex data facultate. Sin autem, ex praesumpta domini voluntate distributio facienda est juxta charitatis regulam; nempe praeferendi sunt: 1. conjuncti testatoris proximiores; 2. pauperes testatoris concives; 3.

1 Art. 812 ecc.—C. A. 662—C. G. 1021—C. P. 800—C. M. 765—Jus civile Neapolit. Art. 975.

2 Auth. *Sanctiss. Episc. Sed. etc.*

3 Ex Clem. *Quia contingit.* c. 2 *de relig. domib ;* et ex *Trid.* sess. 25. c. 8.

4 Ex Glossa V. *Inutilem.* in c. 2 *inter corporal.* tit. *de trans. Episc.*

magis indigentes, et etiam nobiles ex Barbosa; 4. pauperes probatioris vitae; et ideo religiosi sunt praeferendi, si ex eleemosynis vivant; 5. in pari necessitate foemina cum sint majori periculo expositae: ita communiter. Si autem dixerit testator legatum esse pauperibus distribuendum, non potest tradi uni tantum, si et alii sint pauperes.

Q. 3. *Quaenam sunt jura et onera legatarii?*

R. Ad 1. Legatarius jus habet ad legatum, si sit *simplex*, ab ipsa morte testatoris, illudque jus ad legatarii haeredes trasmittitur. Si sit *conditionale*, verificatio expectanda est; adstringi tamen potest haeres ad dandam cautionem. Ubi notandum quando quis legavit proprietatem alicujus immobilis, et eandem proprietatem auxit aliis novis fundis acquisitis, iti licet contigui non constituunt partem rei legatae, nisi testator novam condiderit dispositionem: rei tamen legatae partem constituunt ornatus, novae extructae aedes in fundo legato, et ampliationes circuitus locorum septorum. Ceterum in omni casu res legata postulanda est, neque ex se propria fieri potest: ipsa autem tradenda est non tantum cum suis accessionibus necessariis ex dictis, sed et usurae peti possunt et fructus rei legatae ab ipsa morte testatoris: 1. si testator id imperaverit; 2. si legatus sit fundus, pecunia vel res frugifera; si titulo alimentorum sit legata pensio. In aliis casibus fructus decurrunt a die judicialis petitionis, aut a die quo promissa fuit ipsa legati praestatio [3].

R. Ad 2. Legatarius tenetur ad omnia onera, quae fundo legato inhaerent, uti sunt servitutes, tributa, canones emphiteutici et census fundiarii. Item ad ceteras obligationes sibi a testatore impositas; eo enim ipso quo legatum suscepit, se ad omnia ei inhaerentia obstrinxit.

Q. 4. *Quinam possunt legata reducere, aut commutare?*

R. Certum est, haeredes et executores nec licite, nec valide posse commutare legata, nisi clare ab ipso testatore sit illis relicta facultas; nam eorum munus est exequi, non invertere voluntatem defuncti [4]. Utrum autem id possint supremi rerum moderatores, videndum an legatum sit profanum, an pium: legata pia sunt quae intuitu Religionis et impulsu pietatis facta existimantur, uti sunt legata relicta Ecclesiae, locis piis, vel pro pauperibus, pro puellis, pro nupturis vel Religionem ingressuris; item eleemosynae in subsidium animarum, et multo magis stipendia Missarum (unde huc revocantur etiam Capellaniae laicales et similia). Cetera vero legata habentur uti profana, prout sunt ea quae testator reliquit alicui communitati saeculari simpliciter, vel alicui particulari ob affinitatem, amicitiam, etc.

Porro si legatum est profanum, poterit Princeps illud commutare in aliud legatum profanum, et etiam in pium, quia tunc commutaret in melius [5]; poterit autem ipse Pontifex legatum pium in aliud pium convertere [6]. Hae tamen commutationes nequeunt fieri, nisi justa et necessaria causa, adeo ut commutatio sine tali causa justa peracta in communi et veriori sententia nullius ponderis aestimanda sit; quia tam Princeps, quam Pontifex non tanquam domini agunt, sed uti boni communis moderatores, et testatorum voluntatis tutores.

An autem cum causa possint etiam Episcopi commutare pias dispositiones, saltem in melius, affirmant Croix, Alasia aliique; Tridentinum enim (*sessione 22, cap. 6 de Reformatione*, id ipsis concedit, si nempe agant tanquam Sedis apostolicae delegati: unam excipiunt reductionem Missarum, quae ipsi Pontifici reservata est jussu Urbani VIII. Verum (nisi a testatore sit illis facta facultas), probabilius negant Layman, Molina et Sanchez: ratio, quia ex Tridentino id unum tribuitur Episcopis, ut quando commutationes a Sede romana eis committuntur, ipsi eas ante executionem examinent, an

1 V. Liguori, *Opus Mor*. l. III, n. 903, dub. 10.

2 Duo praecipui solent communi usu distingui legati effectus: unus est ut ejus dies cedat, alter ut veniat. *Cedere legati diem* significat incipere deberi legatum, nec esse revocationi obnoxium: *venire legati diem* significat legatum peti cum effectu posse: *art*. 852—C. A. 686—C. G. 1041—C. P. 808=C. M. 767.—Jus civile Neapolit. Art. 968 et seqq.

3 Art. 859 et seqq.—C. G. 1020 C. P. 813—C. M. 772. Jus civile Neapolit. 979.

4 C. 3 *d. test*. et ult. *volunt*. Clemen. c. 2 *de relig domibus*.

5 L. IV *de administr. rerum ad. civ. pert*.

6 Clement l. III, t. xi *de relig. domib*. c. 2 *quia contingit*. Neque obstat clausula haec, si forsan in ipso legato sit apposita: *Non poterit neque ipso Pontificio indulto legatum commutari*; nam legatum pium natura sua Ecclesiae subest; et nemo privatus potest in aliam ejus auctoritatem infirmare: nec etiam esset rationabilis illa conditio, cum dari possent rerum adjuncta in quibus aliter a statuto sit resolvendum. Idem est de legatis profanis.

sit verum expositum; Concilium enim capite antecedenti de hoc tantum fuerat locutum: unde illud caput frustra ab adversariis opponitur; idque conforme est Clementinae *Quia contingit*. — Sunt tamen causae aliquae, ob quas valde probabiliter creditur quasi per epichejam, concessa Episcopis commutandi facultas. Esset: 1. si pecunia ad aliquem usum legata non sufficiat; 2. si res legata nequeat deservire pro usu determinato; 3. si legatum non sit ad usum ita necessarium, puta si sit relictum pro vasis sacris conficiendis, quibus Ecclesia non egeat, sed potius egeat casulis. Quod etiam dicendum ex Roncaglia de quibusdam antiquis legatis, quae a variatis temporibus ac moribus, usum habent vel prorsus inutilem, vel parum conducentem ad Dei gloriam; uti esset legatum quod alicubi est quadam die publice exponendi tot sarcinas vini, tot libras panis, non pro pauperibus, sed pro omnibus indiscriminatim concurrentibus [1].

Non est hic homittenda lex Synodi Novariensis *(pag. 230 et 327)*, qua praecipitur: 1. ad legata pia alicui Ecclesiae relicta assecuranda non omnia indistinctae ipsius Ecclesiae bona esse oppignoranda; 2. qui ea distribuendi onus habent, non debere ea nisi in singulos annus adsignare, ut eorum dispositio libera maneat; et congruentius esse, ut cum Parocho rem habeant, cui status personarum facilios innotescit; 3. ea solvenda citius, et qui ultra annum dolose protraxerit solvere, cadit in reservationem, eumque Parochus tenetur Episcopo denuntiare. In Concilio Carthaginensi qui differunt implere legata pia *necatores egentium* appellantur: adde detrimentum non leve, quod evenit defuncto, non quidem quantum ad meritum eleemosynae, quia meritum principaliter a voluntate et intentione dependet; sed quantum ad illius effectum: non quasi pro illa tarditate puniatur defunctus; sed quia ei remedium non adhibetur, dum suffragia differunt, ex quibus plurimum juvaretur. Ita *d. Thomas* [2].

COROLL. II. *De substitutionibus, executore testamentario et testamenti nullitate.*

Q. 1. *Quid nomine substitutionis in re testamentaria* ?

R. Substitutio est scriptio alterius personae in locum haeredis, qui nolit vel non possit haereditatem adire: triplex distinguitur:

1. *Vulgaris seu communis* (sic dicta, quia vulgo ab omnibus iis fieri potest, qui possunt testari) est institutio facta aliarum personarum, casu quo ille qui priori gradu scriptus est, haeres non fuerit, ut si testator dicat: *Titius haeres meus esto, et si haeres meus non erit, Cajus esto meus haeres.* Haec substitutio admittitur; substitutus tamen non jam primitus vocato, sed testatori succedit. Est autem nullius roboris, si substitutus praemoriatur testatori, aut praemoriatur primitus vocato antequam isto renuntiaverit [4].

2. *Pupillaris* seu *paterna* est, qua quis habens filios aut alios descendentes in sua potestate sexdecim annis minores (qui tamen, se mortuo, in alterius patriam potestatem non sint recasuri [5]) aliam personam ipsi substituit, casu quo ipsi decesserint ante praedictam aetatem sine prole legitima. Haec substitutio exprimi debet et respicit solam portionem disponibilem; nec praejudicat matri aut aliis ascendentibus quoad legitimam ipsis debitam [6].

3. *Fideicommissaria* seu *precaria* vel *obliqua* est, qua haeres vel legatarius ex defuncti voluntate jubetur haereditatem vel legatum conservare et alteri restituere, ut si quis dicat: *Titius est meus haeres, et rogo et illius fidei committo, ut haereditatem restituat Cajo.* Haec in Sabaudiae Regno non amplius obtinet: unde si talis substitutio fiat uti non facta habetur; neque praejudicat sic vocato, qui libere succedit sine obligatione restituendi haereditatem. Hic etiam notandum: dispositio qua legatus fuit ususfructus pluribus personis successive, non erit valida nisi pro prioribus quae ad illum

1 In commutationibus autem ab Episcopo faciendis requiritur consensus haeredis et legatarii, et Ecclesiae cui factum est legatum. Dicunt tamen quod si nollent isti consentire, poterit Episcopus solus commutare — Liguori *Op. Mor.* l. III. n. 931.

2 Quodl. 6. q. 8, a 13 — Hinc merito ab Ecclesia Legatorum Promotores constituti sunt, quorum quidem est invigilare, num rite impleantur piorum voluntates.

3 *V.* Liguori. *Op. Mor.* l. III. n. 932.

4 Art. 873 — C. A. 604 — C. G. 898 — C. P. 664 — C. M. 850 — Jus civile Neapolit. Art. 936.

5 « Così l'avo non potrà sostituire in tal modo al nipote, poichè dopo la di lui morte deve dal padre esercitarsi in guisa assoluta la patria potestà sul proprio figliuolo » *Cod. civ. spiegato* ad art. 874.

6 Art. 874 — C. A. *civ.* 619 et 617 — C. P. 665 — C. M. 852 — Jus civile Neapolit. Art. 945. « Supposto per es. un figlio che avesse ragione ad una legittima di lire mille sulla eredità paterna. Il padre lo instituisce erede di lire sei mila e vi sostituisce nel caso di morte in età minore un'altra persona: avviene il caso della sostituzione. La madre superstite dell'instituito ha dritto per causa di legittima al terzo dell'eredità di lui, cioè a lire due mila. Il sostituito avrebbe dovuto conseguire lire cinquemila perchè non poteva succedere nelle lire mille di legittima dovuta all'instituito; ma le lire cinquemila si riducono a solo lire quattro mila, onde possa la madre avere le lire due mila che le spettano per ragione di legittima ». *Cod. civ. spiegato.*

vocantur tempore obitus testatoris: non tamen prohibentur legata praestanda occasione obitus haeredis, qui absque prole decidat; sed non possunt extendi ultra primum gradum; nec ultra sextam haereditatis, si in utilitatem unius vel ultraque partem partem, si sint in utilitatem plurium condita [1].

Q. 2. *Quid sentiendum de haereditate fiduciaria?*

R. Fiduciaria institutio ea est, quae quis instituitur haeres vel legatarius, data clam fide de legato vel haereditate alteri restituenda. Differt a fideicommissaria, quia in illa clam, in ista palam onus restitutionis imponitur. Haec successionis species cum litium fons esset, non amplius admittitur in foro externo [2]. Diximus *in foro externo*; nam cum sic institutus verus non sit haeres, haereditatem retinere non potest; sed tenetur clam datam fidem exequi, si legitima sit: vel haereditati renuntiare, ut sic illa ad haeredes transeat.

Quid (quaeres) *si testator haeredem amicum vocet, sed cum pacto, ut ille bona reddat filio suo spurio?* — Pater peccat et amicus, cum agant contra legem; sed si pactum acceptatum sit, quid agendum? Salmanticenses enixe tuentur amicum acquirere haereditatem, sed ob pactum ex justitia teneri eam reddere spurio; sicut enim qui promittit pretium meretrici, illicite promittit, et ante copulam promissis non tenetur: at copula secuta, licite pretium reddit, imo ex justitia tenetur reddere, ut communiter admittunt: a pari quamvis amicus illicite tradere promiserit spurio, licite tamen potest, imo debet ex inito pacto ipsi tradere postquam testator ei haereditatem reliquit. At nobis probabilius videtur in hoc casu amicum tenori bona restituere haeredi ad intestato, quia ex una parte non tenetur tradere spurio utpote contra legem: ex altera non potest sibi ea bona retinere, quia testator intentionem non habuit ea ipsi tradendi [3].

Q. 3. *Quid de executore testamentario?*

R. Praeter haeredem solent aliquando a testatoribus una vel plures designari personae, quibus officium incumbat executione donandi extremas ipsorum voluntates: istae dicuntur *executores testamentarii*. Nemo potest hoc munus suscipere, si a lege prohibeatur: prohibentur autem minores etiam cum licentia tutoris; et foeminae matrimonio junctae sine consensu mariti, licet legitime ab illo separatae. Cum autem executio testamenti, hoc modo personae alicui commissa, sit argumentum fiduciae testatoris erga personam ipsam, patet hanc qualitatem penitus extingui morte ejusdem [4].

Si haeres non est persona privilegiata, munera executoris sunt: — 1. ut intra mensem a morte testatoris, vel illius habitae notitiae debeat coram judice domicilii sui sive testatoris se sistere et actu apposito (vulgo *di sottomissione*) promittere, se bene et fideliter executurum esse testamentarias voluntates, et singulis annis rationem redditurum suae gestionis Praefecto Tribunalis, si ab haerede vel fisco rogetur. Quod currit licet a testatore fuerit dispensatus — 2. ut curet cito inventarium fieri totius assis haereditarii in concursu ejusdem haeredis, excepto casu quo Tribunal dispenset, neque contradicat haeres; — 3. ut diligenter incumbat in sibi assumptam testamenti executionem, et omnia bona administrat tanquam bonus paterfamilias.

Si persona haeredis est privilegiata, v. g. minor, absens, vel publicum institutum, executor testamentarius, praeter munera praedicta debet etiam: — 1. sigilla toti substantiae debitis modis apponere; — 2. inventarium conficere (intra mensem; nisi tempus prorogetur) coram administratoribus vel curatoribus, aut a-

1 Art. 879 – C. A. 604—C. G. 896 – C. P. 674—C. M. 858—Jus civile Neapolit. Art. 941 et seqq « Così se dicesse il testatore: *Se il mio erede morrà senza prole, lego a Giacomo lire mille, e se anche Giacomo morrà senza prole, lego lire 500 ad Antonio*. Tale legato è valido in favore di Giacomo: ma non di Antonio che forma un secondo grado ».

2 Art. 807. 873. etc.

3 Hoc conforme videtur *Cod. civ.* art. 809, ubi in tali dubio impugnatio institutionis admittitur; vid. etiam *art.* 718. Item haec ad rem faciunt: « Dopo il codice civile non essendo più ammessa in giudizio la prova della fiducia, può dirsi colle bellissime parole delle *Instituzioni* di Giustiniano, che la fiducia *nullo vinculo juris sed tantum pudore eorum qui reguntur, continetur* (De fideic. haer. § 1). È però da notare che l'art. 809 del Codice proscrisse in modo assoluto non già la fiducia, ma la prova di essa; di maniera che se il fiduciario spontaneamente la dichiarò, ritennero i Supremi nostri Magistrati, che nulla più osti alla sua esecuzione ». (Torino 1841, 26 febbr.; 1842, 12 marzo *Annali di Giur.* xi. 466 — Negroni, *Dei requisiti della istit. fiduciaria*. Novara, tip. Miglio 1851.

4 Art. 889—C. A. 816—C. G. 1025—C. P. 773.—C. M. 883—Jus civile Neapolit. Art. 983 et seq.

liis a judice deputandis;—3. si agatur de alienandis bonis, illa hasta publica vendere [1].

Q. 4. *Quomodo infirmatur testamentum?*

R. Testamentum ab ipso initio non valet, si deficiat in forma substantiali. Ab initio vero validum infirmatur:

1. Si testator illud revocaverit vel expresse, nempe publico instrumento a notario excepto coram quatuor testibus, quorum duo saltem illud subscribant; vel tacite, si aliud conficiat testamentum validum, licet non obtineurit effectum, aliqua causa superveniente, v. g. quia vocati haeredes sint incapaces ad succedendum, vel repudiant haereditatem: tunc succedunt non illi qui in primo testamento fuerunt vocati, sed haeredes legitimi. Si tamen testator expressis verbis anteriora testamenta non revocaverit, quae prius costituit, adhuc valent in iis quae non sunt contraria vel incompatibilia cum novis dispositionibus [2].

2. Si testator incapax evaserit testamenti condendi amissione jurium civilium, et sic decesserit [3]. Item si falso putans nullos sibi adesse filios aut descendentes, eos praeterierit. Vel si supervenerint legitimi aut legitimati neque ipse praeviderit, neque illi sibi praemoriantur [4].

3. Si institutus haeres deficiat, neque juri accrescendi locus sit, testamentum ex hac parte cadit. Deficit autem haeres vel legatarius quoties vel testatori praemortuus fuerit, vel haereditatem adire aut legatum accipere noluerit, vel nequiverit utpote incapax. Idem dicendum, cum apposita conditio deficit, aut cum non resolvitur ante ipsius haeredis vel legatarii mortem [5].

4. Si proponatur ac probetur *querela*, uti ajunt, *inofficiosi testamenti*, sive quod factum sit vel contra pietatis officium, vel in fraudem legis. Erit contra pietatem, quando sine debita causa exhaeredantur quibus saltem portio legitima est relinquenda; erit autem in legis fraudem, quando admissae sunt personae exclusae, etiam per interpositas personas, uti si non jam ipse incapax fuerit vocatus haeres, sed ejus pater vel mater, vel filii, vel conjux [6].

CAPUT SECUNDUM

DE HAEREDITATE LEGITIMA SIVE AB INTESTATO, DE SORORUM EXCLUSIONE ET HAEREDITATE JACENTE

Q. 1. *Quid est haereditas ab intestato?*

R. Haereditas *ab intestato* est cum ob defectum testamenti lex decernit quis debeat succedere in bonis defuncti. Ideo huic haereditati non fit locus, nisi deficiente testamento, ex illo juris *non fit locus provisioni legis, nisi cum cessat provisio hominis*: testamentum autem deficere dicitur, cum non est conditum, aut conditum est invalido, vel haeredes nolunt aut nequeunt illud acceptare [7]. Haec successio fit *in capita* et *in stirpes*: in capita, quando haereditas dividitur in tot partes *viriles* seu aequales, quot sunt capita, seu personae jure proprio concurrentes ad haereditatem [8]; in stirpes, cum succeditur *jure repraesentationis*, seu cum succedentes obtinent tantum illam partem haereditatis, quam si viveret, accepisset defunctus, cujus personam repraesentant: unde hic non attenditur numerus personarum, sed stirpis suae familiae [9]. Repraesentatio non fit in linea ascendentali, in qua proximior excludit remotiorem; sed tantum in linea recta descendentali in infinitum, et in transversali ad 12um gradum [10]. Porro etiam absentes, et qui jura civilia amiserunt, reprae-

1 Art. 893—C. A. 816—C. G. 1031—C. S. 986 – C. P. 773 – C. M. 886

2 « Sarebbero *contrarie* p. e. se avendo il testatore legato a Paolo una designata casa con un primo testamento, nel secondo non gli leghi più che l'usufrutto. *Incompatibili* p. e. se con un primo testamento siasi legata una casa a Pietro, che nel secondo vien legata a Sempronio »: art. 908 – C. A. 716 —C. G. 1035 – C. P. 744 C. M. 793 – Jus civile Neapolit. Art 990.

3 Vid. Jus poenale Neapolit. Art. 16.

4 Art. 703, 704. 832 et seqq.—C. A. *civ.* §§ 368, 374 et seqq.—Jus civile Neapolit. Art. 885 et 1001.

5 Art. 824, 850 et seqq. – C. A *civ.* §§ 536. 703 et 726 – Jus civile Neapolit. Art. 994 et seqq.

6 Art. 718—Jus civile Neapolit. Art. 827, 837 et seq.

7 Art. 914 —C. A. 727 et 728 —C. G. 731—C. P. 820 —C. R. 9 – C. M. 894—C. H. hic art. 1—Jus civile Neapolit. 638 et seqq.

8 *Exemplum:* Titius genuit Petrum ac Paulum —Petrus et Paulus succedunt Titio patri per capita, ideoque in parte aequali; cum ambo sint in uno et eodem gradu

9 *Exemplum:* Titius genuit Petrum ac Paulum. Et ipse Paulus, qui nunc defunctus est, genuit Joannem ac Jacobum = Titii haereditas dividitur in duas partes: una erit Petri; altera filiorum Pauli, qui iterum illam dimidiam partem aequaliter dividunt inter se

10 Pro Regno utriusque Siciliae, Art. 661 et seq. Juris civilis, repraesentatio non fit in linea ascendentali, sed tantum in recta descendentali in infinitum. In linea transversali vero, ex Art. 663, fit hoc

sentantur: imo etiam filii, ac descendentes exclusorum vel quia indigni vel quia exhaeredati sunt, gaudent jure repraesentationis, sub datis tamen limitationibus [1].

Haereditas *ab intestato* duplex est pro duplici specie personarum, quas respicit. Nempe vel respicit personas secum aliquo parentelae etiam civilis vinculo conjunctas, et dicitur *regularis*: vel respicit personas nullo tali vinculo ligatas, et dicitur *irregularis*. Prima complectitur descendentes, ascendendes et collaterales: altera complectitur filios naturales, conjuges superstites et fiscum [2]. — Inter utramque illud adest, quod in successione regulari possessio bonorum defuncti transeat ipso facto, et jure pleno cum suis oneribus in haeredem; in successione autem irregulari possessio bonorum expostulanda est a parentibus defuncti, vel a publica auctoritate [3].

Q. 2. *Quid est stipes, linea ac gradus.*

R. 1: *Stipes* est illa persona, ex qua descendunt aliae, de quarum parentela et conjunctione quaeritur; ideoque esse potest tam pater quam mater, sive simul accipiantur sive etiam separatim.

R. 2: *Linea* vero est ipsa series personarum ab uno, atque eodem stipite, descendentium—Alia autem est *recta*, quae exhibet seriem personarum, quarum una ab altera genita est: et dicitur *descendentalis*, si in ea conficienda descendamus a stipite ad posteros; *ascendentalis* vero, si a posteris ascendamus ad stipitem. Utraque maschilis est vel foeminilis, prout masculos comprehendit vel foeminas: item paterna vel materna, prout patrem respicit vel matrem — Alia est *obliqua*, et dicitur etiam *transversa* vel *collateralis*, quae exhibet seriem personarum, quarum una non est procreata ab alia, uti sunt v. g. duo fratres. Haec porro vel est aequalis, quando personae, quas exhibet, aequaliter distant a stipite, uti sunt duo fratres jam dicti; vel est inaequalis, quando personae, quas exhibet, distant inaequaliter a stipite, uti sunt frater et fratris filius.

R. 3: *Gradus* est ipsa distantia personarum inter se. In civili computatione (quae quidem semper intelligitur, cum do rebus agitur civilibus) tot sunt gradus in linea recta et transversali, quot sunt personae genitae, quae generationem multiplicant, dempto stipite: sic fratres sibi invicem sunt in secundo gradu, filius fratris mei in tertio gradu ad me est; filius meus filiusque fratris mei seu patrueles in quarto gradu invicem collocantur; ascendendo enim ad stipitem, sic numerantur personae: filius meus 1, ego 2, stips 0, demitur enim; frater meus 3, filius ejus 4; sicque de aliis — Verum in computatione canonica quoad lineam rectam nihil diversitatis est; sed quoad obliquam sic gradus computantur, ut in obliqua aequali eo gradu distent collaterales inter se, quo gradu unus eorum distat a stipite: sic fratres distant uno tantum gradu inter se; at in obliqua inaequali eo gradu distant, quo remotior distat, semper dempto stipite [4].

Nota: 1. Filii alii dicuntur *legitimi*, si oriantur a matrimonio legitimo, vel publice et bona fide uti legitimo contracto saltem ex una parte; alii *illegitimi*, si aliter habiti sint: illegitimi a lege civili *naturales* ordinarie appellantur [5]; alii dicuntur *adoptivi*, si ex adoptione suscipiantur; — 2 fratres (idem est de sororibus) alii dicuntur germani si ex eodem patre, simul et eadem matre; alii *consanguinei*, si ex eodem patre sed matre diversa, alii *uterini*, si ex eadem matre, sed patre diverso proveniant: consanguinei et uterini dicuntur *unilaterales*. Item notandum, quod parentes *agnati* dicuntur, si descendunt per lineam masculinam; *cognati*, si per lineam foeminilem. Item consobrini dicuntur filii sororum; patrueles vero filii fratrum [6].

Quid (addes) *resolvendum quoad fi-*

modu. *Nella linea trasversale la rappresentazione è ammessa in favore de' figli e discendenti dai fratelli o dalle sorelle del defunto, sia che essi concorrano alla successione co' loro zii a zie, sia che, essendo premorti tutti i fratelli e le sorelle del defunto, la successione si trovi devoluta a' loro discendenti in gradi eguali.*

1 *Exemplum:* Titius genuit Petrum (*qui jura civilia amisit*), Paulum (*qui nunc abest*), Joannem (*qui merito exhaeredatus fuit*) et Jacobum Petrus, Paulus et Joannes singuli habent duos filius — Titii patris haereditas dividitur in quatuor partes aequales: una erit Jacobi, qui succedit in capita, altera filiorum Petri, tertia filiorum Pauli, quarta filiorum Joannis qui omnes succedunt jure repraesentationis. *Cod. civ. Albert.* art. 929, 711, 741 et 792—C. A. *civ.* § 541 et 780.

2 Ex Art. 641 Juris civilis Neapolitani.

3 Art. 968 et 972—C. G. 724 — C. P. 822 — C. M. 912—Jus civile Neapolit. Art. 645.

4 Art. 162—C. A. 138—C G. 319—C. P. 77 – C. M. 113 — Jus civile Neapolit. Art. 191 et seq et 234.

5 Quomodo autem jure Canonico vocentur, vide *De matrim.* in fine, ubi erit etiam de agnitione et legitimatione filiorum naturalium et statu civili personarum.

6 Haec quoad affinitatem notanda sunt cum Ferrero: « L'affinità non p duce alcun grado di succes-

lios expositos?—Certum est graviter peccare parentes, qui sine justa causa, puta infamiae, scandali, etc. prolem exponunt hospitali vel publicis locis: hoc Justinianus delictum vocat *a sensu humano alienum,et quod ne ab ullis quidem barbaris admitti credibile est*[1]; et *Codex poenalis Albertinus* animadvertit tum in exponentes, tum in eos, qui expositum dum reporiunt, illum non consignant legitimae auctoritati,ut ita ejus corporali,ac spirituali saluti provideri possit[2]. — Expositus tum civili tum Canonico jure ex magis communi sententia supponitur legitimus; nam in dubio fit praesumptio pro favore prolis; neque delictum parentum est supponendum, nisi probatur; potuit enim ab illis exponi ob necessitatem. Attamen in Codice civili expositus neque inter legitimos neque inter illegitimos connumeratur:pro eo autem tutoris officium suscipit Hospitium[3]; filius vero poterit inquisitionem instituere ad inveniendam matrem,imo et patrem, si tamen vehementia adsint indicia juxta legis praescriptionem[4].

Q. 3. *Quos complectitur haereditas intestata regularis.*

R. Haereditas intestata regularis complectitur personasd escendentium, ascendentium atque collateralium.

1ª *Est successio de cendentium.* Et sic eam exponit Codex civilis: *Al padre, alla madre ed a qualunque altro ascendente succedono i figli, o figlie legittime,o i loro discendenti, quantunque nati da matrimonio diverso*[5]. Succedunt autem per capita,si omnes sint in primo gradu: per stirpes autem,si primum gradum excesserint. Nomine autem filiorum legitimorum etiam debito modo legitimati intelliguntur[6]: quod vero pertinet ad adoptivos et ipsi et eorumdescendentessuccedunt adoptanti in concursu aliorum filiorium; *Ma sono estranei a tutti gli altri congiunti dell'adottante medesimo*[7].

2ª *Est successio ascendentium.* Si nulli sint descendendes, totam haereditatem sibi vindicant ascendentes: ac — 1. pater et mater defuncti, si adhuc vivant: qui nempo succedunt in capita filio defuncto una cum fratribus et sororibus ejusdem germanis, si quos habeat (mortui fratres, ae sorores germanis repraesentatur ab eorum filiis): si non habeat, succedunt soli[8]. Si non supersit nisi vel pater vel mater, succedit solus superstes;—2. deficiente utroque parente, una cum fratribus et sororibus germanis aut eorum descendentibus, succedit alius ascendens[9] per capita, ita tamen semper, ut portio ascendenti vel ascendentibus debita non sit minor tertia haereditatis parte[10]; — 3. ubi

sione,perchè come dice il testo:*affinitatis jure nulla successio permittitur.* Così se Tizio muore ab intestato lasciando superstiti e figli e moglie d' uno zio paterno o materno premorto ereditan essi figli, e non la moglie dello zio. perchè non è consanguinea a Tizio: ma gli è solo zia per affinità.

1 *Novell.* 173 — V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, a. 336 — Et Ferraris, *Bibliot.* V. Filius. § 17.

2 Art. 519: It. Regolamento per la tenuta dei registri civili, art. 43

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 61.

3 Art. 227 — V. *Memorie Modonesi* ser. 3, l. xı: risposta a' quesiti sui Trovatelli.

4 Art. 160 et seqq; 185 et seqq. — C. A. *civ.* § 155 — C. G. 324 — C. S. 215 — C. P. 130 — C. M. 398.

5 Art. 931 et seqq — C. A. *civ.* § 731 — C. G. 745 — C. P. 838 — C. R. § 10 — C M. 914 — C. H. 6 *Exemplum*: Titius habuit ex primis nuptiis cum Titia Petrum et Paulum; habuit ex secundis nuptiis cum Sempronia, Joannem. Porro Petrus (*nunc defunctus*) genuit filium; item Joannes (*pariter defunctus*) duos habet filios—Titii haereditas dividitur in tres partes aequales: una erit filii defuncti Petri, secunda Pauli, tertia duorum filiorum defuncti Joannis. Isti autem respective succedunt propriae matri vel aviae, nempe filius Petri et Paulus succedunt Titiae, filii vero Joannis succedunt Semproniae.

Ex Jure civili Neapolitano. Art. 667. *I figli e i loro discendenti succedono al padre ed alla madre, agli avi ed alle avole senza distinzione di sesso. di età ancorchè essi sieno procreati da differenti matrimonii. Essi succedono in eguali porzioni e per capi, quando sono tutti nel primo grado, o chiamati per proprio dritto. Succedono per istirpe, quando vengono o tutti o alcuni di essi per rappresentazione.*

6 *Exemplum:* Titius habet duos filios legitimos Petrum et Paulum, et Joannem filium naturalem, sed legitimatum — Haereditas Titii in tres partes aequales erit dividenda.

7 *Exemplum:* Titius genuit Petrum Petrus autem habet tres filios, Paulum quem adoptavit, Joannem legitimum, et Jacobum naturalem, quem legitimavit — Patri Petro omnes tres filii aequaliter succedunt, sed avo Titio soli succedunt Joannes et Jacobus.

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 274.

8 Jus civile Neapolit. Art. 668, 671.

9 Ex Jure civili haec praescripta servanda, Art. 669. *In mancanza dei genitori l' eredità si deferirà, a parti eguali, agli ascendenti più prossimi, sia nella linea paterna, sia nella linea materna.* Et Art. 671. *Il padre e la madre, o quello tra essi che si troverà superstite ed in mancanza di entrambi l'ascendente più prossimo, concorrerà coi fratelli e colle sorelle del defunto, e coi discendenti de' fratelli e delle sorelle premorte unilaterali e bilaterali; i genitori, gli ascendenti, i fratelli e le sorelle, in capi ed a porzioni eguali: i discendenti da' fratelli e dalle sorelle, anche unilaterali o bilaterali, per dritto di rappresentazione ed in istirpe.*

10 (*Esempio:* Tizio muore lasciando padre, madre due fratelli ed una sorella. La sua successione ascende a lire 6m.: essendo cinque i chiamati alla successione, la porzione a ciascuno spettante sarà di lire 1200 cadauno, salvo tra i fratelli e le sorelle il disposto dall'*art.* 946 qui agit de exclusione). Ma se sopravvisse un solo degli ascendenti, restando solo

non adsint neque genitores neque fratres aut sorores germanae, neque istorum descendentes, succedunt ascendentes lineae tam paternae quam maternae pro parte aequali, si sint in gradu aequali; aliter magis proximus excludit remotiorem ab sque lineae discrimine [1].

3ª *Est successio collateralium.* Si defunctus non habeat neque descendentes, neque ascendentes, haereditatem sibi vindicant fratres ac sorores germani, aut eorum descendentes usque ad 12ᵘᵐ gradum [2]. Et si neque hos habeat, tunc succedunt fratres ac sorores unilaterales idest consanguinei et uterini per capita, vel eorum descendentes per stirpes [3]. Quod si nempe hos habeat defunctus, haereditas devolvitur ad ejus proximiorem, vel proximiores absque discrimine lineae paternae aut maternae usque ad gradum duodecimum praedictum [4].

Q. 4. *An ab haereditate intestata ex parte excludi possint sorores in favorem fratrum suorum ac descendentium?*

R. Si nullum sit testamentum, ex Codice civili fratres germani aut consanguinei eorumque descendentes per lineam masculinam, idest masculi a masculis, possunt excludere sorores et earum descendentes utriusque sexus ab haereditate, quae aperiatur in ipsa familia, idest patris, matris et cujuslibet ascendentis paterni masculi. *Lo stesso avrà luogo, per la successione ad un fratello germano o consanguineo, semprechè la sorella chiamata alla successione abbia fratelli germani o consanguinei, o discendenti maschi da' maschi de' medesimi* [5]. En illud jus quod vocant *subingressum*, quo nempe masculi subingredientur loco exclusorum. In quo quidem hae servantur regulae: — 1. li solum fratres germani et consanguinei excludere possunt sorores suas, qui familiam possunt conservare et ob statum proprium eandem propagare; ea enim de causa id inductum est. Quare Sacerdotes et Clerici in Sacris excludere nequeunt; quia licet familiae conservandae idonei sint, non sunt tamen idonei eidem propagandae; — 2. hoc jus non competit equitibus Melitensibus et Monachis, cum excludantur a successione: nec fratribus uterinis ac adoptivis; — 3. in concursu consanguineorum soli germani excludunt, et horum descendentes masculi a masculis; — 4. si agatur de successione materna, solis fratribus germanis et horum descendentibus masculis a masculis competit illud jus exclusionis [7]; — 5. frater, qui sororem excludit, tenetur eidem tribuere portionem quae legitimae equivaleat, si agatur de successione ascendentali; vel tertiam partem virilis (idest eorum bonorum quae deberentur sorori, ubi non esset exclusa), si agatur de successione frater-

quattro gli eredi, la porzione di ciascuno non sarebbe che di lire 1500. eppero riguardo all' ascendente minore del terzo. Così avrebbe questo diritto a prelevare lire 2m., e le restanti si dividono in tre parti uguali tra gli altri eredi, che vengono così a conseguire sole lire 1333, 33 1/3 »

1 *Exemplum*: Titius genitus fuit a Paulo et Lucia. Paulus (*qui mortuus est*) adhuc suum habet patrem; Lucia (*item mortua*) viventem habet avum — In hoc casu si Titius moritur, tota haereditas devolvitur ad patrem patris ipsius seu avi cum exclusione avi matris seu ipsius proavi; quia avus paternus utpote proximior excludit proavum maternum utpote remotiorem *Art*. 926. 934 et seqq.

2 *Exemplum:* Titius habet tres frates Petrum, Paulum ac Joannem. Paulus (*defunctus*) habet tres filios — Titii haereditas dividitur in tres partes aequales. una est Petri, alia filiorum Pauli. alia Joannis.

Vid Jus civile Neapolit. Art 672.

3 *Exemplum*: Titius ex primis nuptiis cum Titia genuit Petrum et Paulum. ex secundis vero nuptiis cum Sempronia (quae jam vidua erat cujusdam Eusebii, ex quo habuit Callixtum) genuit Joannem. Titius et Sempronia defuncti sunt; Callixtus pariter sed hic reliquit duos filios — Si modo Joannes moritur sine successione, ejus haereditas dividitur in tres partes: una debetur Petro, altera Paulo, tertia vero filiis Callixti.

Vid Jus civile Neapolit. Art. 673.

4 *Exemplum*: Titius genuit Petrum, Paulum et Joannem. Petrus autem genuit Jacobum; Paulus Josephum et Ernestum; Joannes autem Honoratum — Cuinam debetur Jacobi haereditas, si soli supersint Joseph. Ernestus et Honoratus? Istis in partes aequales est danda, cum aequaliter distent; neque inter consobrinos fit locus repraesentationi. At si Jacobus reliquerit fratrem consanguineum vel uterinum. iste omnes excluderet — *Cod. civ. Albert.* art 938 et seqq.

5 Art. 942 etc. — C. A 733 - C. R. 13 — C. II. 32.

6 Ita tamen, ut si soror succedat fratri germano excludatur a solo germano; si succedat consanguineo, a superstite fratre consanguineo excludatur: ita explicant probabilius textum legis (V. *Dell'esclusione delle sorelle a favore de' fratelli germani o consanguinei e loro discendenti maschi*, Novara) — Item docent, quod exclusio non habet locum in successione sororis; cum lex tantummodo loquatur de fratrum successione: « dicendosi *dalla successione dei fratelli* sembra fuor di dubbio, non sieno le femmine escluse dalla successione delle sorelle, le quali si comprendono bensì qualche volta sotto il nome di *fratelli*, ma non già nelle materie odiose, come al presente. »

7 « Pel motivo, che i consanguinei non partecipando alla successione della loro matrigna, tanto meno potrebbero da essa escludere le sorelle. Gli uterini perciò siccome non portano il nome delle sorelle nate da padre diverso e formano una separata famiglia, non possono nè anche escludere le medesime dalla successione materna. » *Cod. civ. spieg.*

na, iis tamen deductis, quae fortasse soror jam sit a defuncto consecuta titulo dotis[1].

Q. 5. *Quotuplex haereditas intestata irregularis*[2]?

R. Triplex est pro triplici quasi personarum qualitate, quas complectitur. Sunt 1. filii naturales, 2. conjux superstes, 3. fiscus

1.ª *Successio filiorum naturalium*[3]. Licet lex neget filiis naturalibus titulum haeredis; iisdem tamen (si ut tales sint agniti et probati) elargitur jus succedendi vel in bonis omnibus suorum genitorum, ubi deficiant alii parentes legitimi; vel in parte eorumdem ubi adsint alii haeredes: quae pars est major, vel minor pro haeredum qualitate[4]. Si tamen filii naturales ab omni legitimationis beneficio excludantur (uti sunt adulterini, incestuosi, sacrilegi) tunc utcumque agnati non habent jus nisi ad alimenta, et quidem nonnisi in casu, quo iisdem careant, neque in aliqua arte mechanica fuerint instructi.

2.ª *Successio conjugis superstitis*[5]. Si conjux defuncto superstes sit solus, succedit in omnibus defuncti substantiis, modo ab eo non fuerit judicialiter separatus. Si habeat filios legitimos, succedit cum iisdem in quarta parte haereditatis, si numerus eorum non sit major tribus (sed tantum quoad usumfructum, qui etiam cessat, si adhuc uno filiorum vivente, ad alias nuptias transierit). Succedit vero in virili, id est in parte aequali, si numerus sit major; semper tamen quoad solum usumfructum—Si habeat filios naturales tantum vel alios parentes cum jure successionis, succedit cum iis in quarta parte substantiae, eamque consequitur in sua proprietate. Sed in omni casu semper computantur lucra dotalia, et ea omnia quae ex conventionibus matrimonialibus ipsi venerunt[6].

3.ª *Successio fisci*. Deficientibus omnibus ad 12 gradum, haereditas devolvitur ad fiscum: *fiscus post omnes*, regula est juris. Si tamen filius ex ignotis parentibus natus ultra annum in aliquo beneficientiae hospitio fuerit educatus, illius bona, si nullum vocaverit haeredem, ad dictum hospitium devolvuntur, non ad fiscum[7] *(K)*.

Q. 6. *Quid de haereditate jacente*?

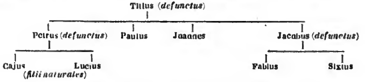
R. Quando alicujus substantiae non agnoscitur haeres, vel ii qui cogniti sunt, haereditati renuntiaverunt, haereditas illa dicitur *jacere* vel *jacens*, quasi nempe sit sine domino: quando haereditas talis evadit, deputatur ad eam

1 *Exemplum*: Petrus, cujus patrimonium ascendit ad 80m. libellas, moritur intestatus, superstites relinquendo quatuor filios, Paulum ex primo matrimonio; Ambrosium Joannem, ac Luciam ex secundo. En portio, quae unicuique competit: Paulo debentur L. 20m. Ambrosio et Joanni germanis, ratione subingressus unicuique debentur L. 25m. Et Luciae titulo legitimae 10m. tantum — Aliud *exemplum*: Titius non habet alios parentes, nisi fratres, Petrum (*sacerdotem*). Paulum (*religiosum*), Joannem (*equitem Melitensem*) et Luciam sororem. Titii haereditas debita est, exclusis Paulo et Joanne, in partes aequales Luciae et Petro, qui cum sit Sacerdos non excluditur, sed succedit.

4 Art. 949 – C. A. 166 et 754—C. G. 756 – C. S. 674 C. P. 850—C. M. 927—C. II. 26.

5 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 678 et seq.

6 *Exempla*: Titius habet duos filios: Petrum filium naturalem. Paulum filium legitimum. Petrus habet jus ad sola alimenta — Titius habet patrem et matrem, ac Petrum filium naturalem. Quarta pars Titii haereditatis debetur ejus filio naturali; reliqua genitoribus — Titius habet duos fratres germanos, ac unum filium naturalem. Dimidia haereditas Titii est naturalis, alia dimidia pars est fratrum ejus — Aliud ponamus exemplum, seq. *schema*.

Si Paulus moriatur, ei succedunt Joannes in capita, Fabius et Sixtus in stirpe: unde haereditas in duas partes tantum dividitur. Cajus autem et Lucius excluduntur penitus, filii enim naturales nullum habent jus in bona propinquorum patris vel matris eorum: sicuti neque isti propinqui in bona dictorum filiorum naturalium.

2 V. Jus civile Neapolit. Art. 683, 689 et seq.

3 « Suppongasi che Tizio venga a morire lasciando superstiti uno o più ascendenti il coniuge, uno o più figli naturali, ed alcuni fratelli e sorelle, od altri collaterali. I prenominati ascendenti in forza della preferenza che loro concedono gli *art.* 936 e 951, preleveranno il terzo dell' eredità, e così quattro delle dodici once, corrispondente detto terzo alla legittima a loro favore fissata dall'*art.* 722; i figli naturali conseguiranno il quarto della stessa totale eredità, e così tre delle rimanenti once otto; altro quarto si dovrà al coniuge superstite, e le rimanenti due once passeranno ai collaterali ». *Pastore* ad art. 960

7 Ita in Regno Sabaudiae ex *R. R. Lit. Patent.* 16 apr. 1839.

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 673 et 683.

administrandam idonea persona curatoris nomine nuncupata. Si omnes usque ad 12° gradum haeredes renuntient, devolvitur haereditas ad fiscum : item si non cognoscitur haeres, nec post triginta annos aliquis compareat, haereditatem praescribit fiscus [1].

1 Art. 1034 et seqq. – C. G. 811 · C P. 934 – C. M. 1015.= Jus civ de Neapolit. Art. 730 et seq.: 673. 683 et seq et 706.

DISSERTATIO TERTIA

De praescriptione

Q. 1. *Quid est praescriptio et an legitimo inducta?*

R. Praescriptio, quae hodie non distinguitur ab usucapione, [1], definitur : *Medium institutum ad acquirendum aliquod jus, vel ad obtinendam liberationem ab aliqua obligatione, mediante lapsu temporis praefiniti, et sub conditionibus a lege statutis* [2]. Ex quo patet duplicem esse praescriptionem, unam *acquisitivam*, et *liberativam* alteram. Medium est praescriptio legitimum et justum apud omnes populos pro acquirendo rerum dominio in utroque jure, civili nempe et Canonico expresse approbatum [3]; et vim proinde habens in utroque foro : externo id est judiciali, et interno id est conscientiae. Imo praescriptio si non oriatur immediate a jure naturali, ei tamen valde conformis est, et in eo fundamentum habet; cum tota innitatur bono communi, quatenus boni communis summopere interfuit, ut jus loquitur: 1. *Ne scilicet quarundam rerum diu, et fere semper incerta dominia essent;* 2.*ut aliquis litium finis esset;* 3.ut possessores tranquillo animo in possessione sua serventur, neque *prope immortali timore teneantur;* 4.*ad vitandam dominorum segnitiem, et longi temporis errorem et confusionem* [4]. Quare Angelicus de praescriptione ait: *Dicendum quod siquis praescribat bona fide possidendo, non tenetur ad restitutionem, etiamsi sciat alienum fuisse post praescriptionem* [5]. Imo tanta vis est praescriptionis, ut aliquando ipsa currat etiam in delictis [6].

Regula generalis est, ut omnes praescribere possint, qui capaces sunt acquirendi dominii: sicque etiam corpora moralia, uti Ecclesia, communitas, publica instituta non secus ac privatae personae praescribere possunt et praescriptioni subduntur [7]. At nemo contra se ipsum praescribit;neque sane actus ex errore gesti nocere debent erranti: hinc si Beneficiatus jam a multo tempore ex errore quatuor celebraverit in hebdomada Missas, cum tamen ex Beneficii fundatione non obligetur nisi ad duas, non ideo tenebitur in posterum ad quatuor.

Praescriptio autem, licet ex natura sua sit una semper et eadem; potest tamen claritati gratia in triplicem quasi speciem dividi ratione temporis, quod requiritur in jure ad eam legitimae peragendam.

1 Nempe usucapio est acquisitio juris; praescriptio autem est liberatio ab aliqua obligatione. Usucapio dicitur, quia res *capitur usu*; praescriptio vero sic dicitur, quasi *exceptio*, per eam exceptio opponitur domino rei : *praescriptio*, ait Forcellini, *in re forensi est exceptio, qua quis alterum ab agendo summovet et repellit* — V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III. n. 504.

2 Art. 2351 — C. A. *civ.* § 1451. Hic V. Ferrero, *Trattato delle prescrizioni*.

Vid. Jus civile Neapolit Art. 2125.

3 De jure civili communi patet ex variis titulis, *de prescript* : de jure Canonico patet ex causa 16, q. 3, c. 2. *Praesulum*, etc.Si tamen aliquo in locu ex lege civili non sit admissa praescriptio, ista neque in foro interno locum haberet quoad res mere civiles; cum omnis praescriptionis vis in una lege fundetur. V. Ligouri, *Opus. Mor.* l. III. n. 517.

4 *Digest.* l. XIV, t. IV *De usurp et usucap* lege 1 — T. 10 *Pro suo* l. V — *Codic. civ.* l. VII. t. XXXIX *De praescript* 30 *vel* 40 *annor.* l. VII — *Decr. Greg.* l. II, t. XXVI, c. 5.

5 Quodl. 2 a 7.

6 *Cod. poenalis Albert.* art. 141. — *Jus poenale Neapolit.* Art. 617 *et seq.*

7. Art. 2362 — *C. A.* 1472 — *C. G.*2226 — C. S. 1235 — C. P. 2539 C. M. 2268.

Alia est *brevis temporis*, quam appellamus ordinariam sive particularem : et complectitur spatium sex mensium ad decennium. Alia est *longi temporis*, quam appellamus generalem : et complectitur spatium annorum triginta. Alia est *temporis longissimi*, quam appellamus generalissimam: et complectitur annorum sexaginta.

Q. 2. *Quaenam sunt conditiones ad legitime praescribendum?*

R. Conditiones ad legitime praescribendum sunt, ut res ad praescribendum sit apta, ut adsit bona fides, titulus, possessio et tempus a lege definitum. Quae quidem conditiones sunt de necessitate; nam lex humana, a qua vim habet praescriptio, nonnisi sub illis eam admittit. Hisce autem versiculis exprimi solent:

Non usu capies nisi tibi talia quinque:
Sit res apta, fides, titulus, possessio, tempus.

1. *Res apta:* praescriptionis nempe capaces non sunt res illae, quas ut tales declarat lex ipsa civilis, a qua praescriptio inducta est. In Codice civili res praescriptionis incapaces sunt: — 1. res quae aut non sunt in civili commercio uti res sacrae, v. g. Ecclesiae, caemeteria; aut possideri nequeunt, uti sunt jura spiritualia (v. g. absolvendi) a laicis [1]. Item neque ea quae sunt juris naturalis et divini: sic subditus nequit praescribere immunitatem ab obedientia; —2. res publicis usibus deputatae, uti forum, via publica, platea, pontes et similes, etsi earum usus in populo cessaverit; —3. bona et jura regalia, quae ad *Regium Demanium* pertineat utpote inalienabilia [2]: item non praescribuntur servitutes aut non apparentes aut non continuae, si excipiatur servitus transitus necessarii [3]: item neque immobilia dotalia, durante matrimonio, nisi forsan praescriptio ante conjugium jam inceperit [4]; —4. res furtivae, vel vi ablatae quoad possessorem malae fidei: quod certum est pro foro interno. Attamen pro foro externo si res istae mobiles sunt, post triennium, si immobiles post annos triginta non amplius admittuat in domiais suis actionem pro iisdem repetendis a possessore quocumque [5]; — 5. actio ad reclamandum statum proprium relate ad filium [6].

2. *Fides*, nempe *bona* [7]: cujus nomine intelligitur *illa animi affectio*, seu *persuasio, qua quis prudenter judicat rem, quam possidet, esse suam, quamvis revera non sit, unde bona fides supponit ignorantiam invincibilem*. Hinc jus : *oportet, ut qui praescribit, in nulla temporis parte habeat conscientiam rei alienae*; iterum : *possessor malae fidei ullo tempore non praescribit* [8]. Et sane *possessor malae fidei est in continuo statu peccati mortalis, rem alienam scienter detinendo; illa autem, quae sine peccato esse non possunt, nulla praescriptione firmantur*, ait Angelicus [9]. Non est ergo dubitandum, quia *Codex Albertinus*, (quod valet de ceteris Codicibus civilibus) bonam fidem supponat saltem initio praescriptionis; cum certe nunquam in mentem venerit Legislatoris transferre dominium alicujus rei in possessorem malae fidei: quod esset approbare ipsum furtum. Quod autem praescriptione generali annorum triginta generatim cautum sit, ut omnes actiones tam reales, quam personales extinguantur omnino spatio triginta annorum a die, qua natae sunt et eas experiendi potestas fuit; id tantum pro foro externo statutum est, ne praetextu malae fidei turbeatur possessiones et lites in infinitum protrahantur [10].

3. *Titulus justus:* titulus generatim est causa, propter quam aliquid possidemus. Hic non agitur de titulo vero; nam tunc non esset necessaria praescriptio, quia nemo rem suam praescribit: sed de titulo agitur, qui suapte natura habilis habea-

1 Art. 2361 – C. A. 1155 – Jus civile Neapolit. Art. 2152. Et loc. cit. pro ceteris.

2 *Demanium*, *domanium*, *demanialia bona* ex corruptione verbi *dominium*, sunt certi reditus sustentationi atque externo Principis decori constituti: *art.* 425 C. A. 290 et 1156—C. G 537 - C. S. 465 — C. P. 401—C. M. 130.

3 Art. 649—C. A. 480 - C. G. 439 — C. S. 561— C. P. 493 - C. M. 517.

4 Art. 2388 et 1544 C. A. 1495—C. G. 2252 —C. S. 2158 C. P. 2315—C. M. 2292.

5 Art. 2397 et 2411 - C. G. 2270 —C. S. 2185 – C. P. 2369 - G. M. 2315.

6 Art. 169—C. G. 328 C. S. 250—C. P. 360 — C. M. 394.

In regno utriusque Siciliae non praescribuntur etiam res precario possessae ex Art. 2112 Juris civilis.

7 Et quidem bona fides *theologica* requiritur, quae nempe excludit peccatum; etsi in foro externo habeatur uti sufficiens bona fides *juridica*, ea nempe quae excludit, indicia, ex quibus in foro civili mala fides probari possit.

8 *Decret.* Greg, l. II, t. xxvi, c. 20 *Quoniam*; et Reg. 2 juris.

9 In 4. dist. 41. q. 4. a. 5; et q. 1, a. 2.

10 Art. 2007—C. A. 1160—C. G. 2262—C. S. 2168 — C. P. 1501—C. M. 2501.

tur ad trasferendam proprietatem, ut esset venditio, donatio. Claritatis gratia quadruplex hoc in loco distinguitur titulus: coloratus, existimatus, praesumptus et vitiosus. *Coloratus* sive apparens est qui occulta laborat nullitate, esset v. g. si a Titio rem emerim, quam putabam esse Titii, cum tamen esset Sempronii. *Existimatus* est qui prudenter creditur interfuisse, licet non interfuerit: v. g. si filius ex haereditate possideat aliquam rem, quae a patre putetur empta; cum tamen empta non sit. *Praesumptus* est quando allegari non potest certus titulus, sed ob temporis diuturnitatem praesumitur interfuisse. *Vitiosus* tandem est qui caret aliqua conditione a lege statuta. Jam vero ad legitimam praescriptionem titulus vitiosus allegari non potest; quia dispositiones legis nunquam reputantur ignotae: unde axioma: *Melius est non habere titulum quam titulum vitiosum.* Titulus vero vel coloratus vel existimatus requiritur et sufficit, cum tunc satis salvetur bona fides. Attamen ad praescriptionem generalem, seu longi temporis, nempe annorum triginta (multo magis vero ad praescriptionem generalissimam, seu temporis longissimi) titulus praesumitur ex ipsa temporis diuturnitate. Et ideo qui in sui favorem producit praescriptionem hanc, non tenetur probare ejusdem titulum [1].

4. *Possessio*, quae quidem solet definiri: *Detentio rei vel fruitio juris per se aut per alium, qui nostro nomine rem illam detinet, vel jus illud exercet.* Haec porro est fundamentum praescriptionis; unde in jure: *Sine possessione praescriptio non procedit* [2]. Ut tamen valeat possessio ex Codice debet esse *continua*, ac proinde sine interruptione toto tempore praefixo; *pacifica*, unde actus violentiae eam nequeunt constituere; *publica*, id est talis, ut si contra quem currit praescriptio, eam cognoscere possit et reclamare, si vellet accurato attendere: sic qui furtim aquam haurit ex alieno puteo, licet per longum tempus id agat, jus non acquirit illo clandestino usu aquam ab illo fundo hauriendi; *non aequivoca* seu dubia, sed certa, id est demonstrata per actus attestativos verae possessionis, ita ut qui possidet, moraliter certus sit se non alterius, sed proprio nomine possidere: alioquin non adesset bona fides; tandem *titulo proprietarii*: hinc qui detinet rem nomine alterius, ut colonus, depositarius et tutor, nequit praescribere [3]. Item praescriptio non currit in facultativis, vel in actibus simplicis tolerantiae; hoc tamen in praxi difficile est judicaro [4].

5. *Tempus a lege definitum*: nova lex civilis nullum tribuit privilegium bonis Ecclesiae, quae proinde coram ea lege praescribuntur uti cetera bona [5]. Tempus autem ad immobilia praescribendum computatur in dies, non in horas; quando vero praescriptio computatur in menses, hi sunt triginta dierum, et si ultima dies sit feriata (id est si ex legis praescripto judicii januae non pateant litigantibus) praescriptio completur, completa die immediate succedente non feriata [6].

Q. 3. *Quod temporis spatium requiritur ad immobilia praescribenda?*

R. Ad praescriptionem *generalissimam*, quae nullam admittit exceptionem personarum, requiritur spatium annorum sexaginta; nihil autem omnino contra hanc

1 « Prescritto il debito del capitale per esser giunti al loro termine gli anni 30, più non sono dovuti nè anche quegli interessi e proventi, pei quali presi isolatamente non sarebbe per anco corsa la prescrizione ». Della Margarita, *Trattato delle prescriz.*

2 Reg. juris in 6.

3 « È su questo fondamento, che colla celebre sentenza del Parlamento di Parigi del 21 aprile 1551 il Vescovo di Clermont fu condannato a restituire alla regina Catterina De Medicis la signoria di Clermont, quantunque da molti secoli posseduta dai Vescovi di quella città. Era provato dal titolo originario del possesso che quella signoria era stata data in custodia ad un Vescovo di Clermont da Giovanni di Bourbon, che rappresentava la regina ». Ferrero, *Trattato delle prescrizioni*, Torino. Huc spectat illud Cod. art. 2375: *Nessuno può prescrivere contro il proprio titolo, in questo senso che nessuno può cangiare riguardo a sè medesimo la causa ed il principio del suo possesso.* Art. autem 2376 habet: *Si può prescrivere contro il proprio titolo in questo senso che si può colla prescrizione acquistare la liberazione dalla contratta obbligazione.* P. e. mi sono obbligato per iscrittura a pagarvi 1000 fr; omettete di domandarne il pagamento; non adempio alla mia obbligazione per 30 anni: sono liberato, ho prescritto contro il mio titolo. *Cod. civ. spiegato.*

4 « *Esempio*: Per 30 anni io mi sono astenuto dal fabbricare sul mio fondo; il mio vicino non ha acquistato il diritto d'impedirmi di fabbricare dopo questo corso di tempo: poichè fabbricare, o non fabbricare sono atti di mera facoltà — Similmente se lascio pascolare per 30 o 40 anni il bestiame del vicino in una delle mie terre incolte, è un atto di semplice tolleranza, ond'egli non può valersi per la prescrizione ». *Goussel.*

5 Art. 2362 - C. A. 1472 — C. G. 2226 — C. S. 2132 — C. P. 2339 — C. M. 2268.

6 Art. 2395 — *C. A.* 1465 — *C. G* 2260 — *C. S.* 2166 — *C. P.* 2346 — *C. M.* 2299.

opponi potest [1]. Ad praescriptionem vero *generalem* requiritur spatium triginta annorum; sed contra hanc opponi possunt causae, quae ex jure vel, impediunt, vel interrumpunt, vel suspendunt ejusdem cursum et effectum; non tamen exceptio proveniens a mala fide, aut a defectu tituli [2]. Tandem praescriptio *particularis* alia perficitur spatio sex mensium; alia unius anni; alia biennii; alia quinquennii; alia decennii [3].

Spatio sex mensium praescribuntur actiones *cauponum* tum quoad cibaria, tum etiam quoad praestita ab ipsis hospitia [4]— Spatio unius anni praescribuntur actiones: 1. *magistrorum* aut eorum, qui vel scientias, vel artes odocent, pro menstruis tamen lectionibus; 2.*janitorum (vulgo uscieri)*, pro mercede videlicet ipsis debita quoad actus ab ipsis notificatos; 3. *mercatorum* pro mercibus nempe, quas vendiderunt privatis non mercatoribus [5]; 4. eorum, qui *contubernia* habent, pro pensione ipsis debita ob alimenta, vel instructionem alumnorum; 5. *servorum* et *mercenari rum*, quorum videlicet merces pacta sit ad annum, vel ad tempus minus; 6. *opificum* pro mercede ipsis debita, aut pro pretio materiae ab iisdem suppeditatae, aut pro pactis salariis [6] — Spatio biennii praescribuntur actiones: 1. *magistrorum*, ut supra, sed qui stipendio conducti sunt ad tempus, quod ultra mensem perdurare debeat; 2. *medicorum*, *chirurgorum*, et *pharmacopolarum* pro solutiono expensarum, quas ipsi fecerunt, et pro honorario ipsis debito; 3. *advocatorum* et *procuratorum* a die terminatae litis vel revocati patrocinii pro illis expensis et honorariis, quae ipsis essent persolvenda — Spatio quinquennii praescribuntur: 1. actiones *notar orum* pro expensis et honorariis, ut supra [8]; 2. actiones contra *secretarios tribunalium* et *defensores causarum*, ob onus reddendi rationem scripturarum, quae lites jam terminatas respiciunt; 3. actiones pro exhibendis pensionibus *census perpetui* vel *vitalitii* vel *alimentarii* vel *domus conductae* aut *fundi* item conducti; 4 actiones pro exigendis *usuris* pecuniae mutuatae—Spatio decennii praescribuntur actiones contra *architectos* et *redemptores* (vulgo *impressari*), qui tunc liberantur ac onere praestandi evictionem (vulgo *garanzia*) pro operibus a se ipsis constructis aut directis.

Ceterum haec specialius notanda sunt quoad praescriptiones particulares: — 1. *La prescrizione non cessa di correre, se non quando vi sia stato un conto approvato, polizza od altra scrittura, o una citazione giudiziale non perenta* [8]; — 2. istae praescriptiones obtinent etiam contra minores, interdictos, absentes ac milites: attamen minores et interdicti habent regressum adversus eorum tutores [9]; — 3. a solutione debiti non liberant in conscientia, si revera constet eam factam non fuisse: hoc clare supponit Codex in praescriptionibus biennii et infra, etiam quinquo annorum si agatur de notariis pro solutiono expensarum ab ipsis factarum, et pro ho-

1 Art. 2394 – *C. A. civ.* § 1179.

2 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 2168, 2148 et seq. 2137 et seq.

3 In Regno utriusque Siciliae, Art. 2171 et seqq. Juris civilis praescribuntur 1° spatio *sex mensium actiones Magistrorum* pro menstruis lectionibus, *Cauponarum*, *Servorum* quorum servitus ad mensem pacta, *mercenariarum et operariorum*; 2° Spatio *unius anni*, *Medicorum*, *chirurgorum*, *pharmacopolarum*, *janitorum*, pro mercede ob actus ab ipsis notificatos, *Mercatorum*, *Magistrorum*, qui domi discipulos alunt et instruunt, et *Servorum*, quorum servitus ad annum sit pacta; 3° Spatio *biennii* actiones *Patrocinatorum* a die terminatae litis, etc. ut supra, et *Janitorum* quoad mandati executionem et actuum notificationem; 4° Spatio *quinquennii* actiones *judicium* et *patrocinatorum* ob onus reddendi scripturarum rationem, etc.; *eorum* qui pensiones exiguot; et *illorum omnium* qui ex pecunia mutuata fructus percipiunt; 5° Demum spatio *decennii* praescribuntur actiones simili modo ut supra ex Codice Albertino. Heic vero notandum, praescriptionem decennalem ex Jure civili Neapolitano non pertinere ad *particulares* praescriptiones, ut videri potest ex Art. 2171 et seq. et Art. 2177.

1 Art. 2399 – *C. A. civ.* § 1191 – *C. G.* 2271 – *C. S.* 2177 – *C. M.* 2316.

3 « Questo non ha luogo contro i possidenti che vendono derrate provenienti dalle loro terre, come il loro frumento, vino o legna; perchè il Codice non vi assoggetta che i mercatanti o bottegai. Riguardo a ciò devesi considerare possidente, e non mercante quella persona, la quale non fa commercio, come sarebbe se uno speziale avesse venduto il vino della sua vigna ». *Ferrera*.

6 Art. 2400 – *C. A. civ.* § 1491 – *C. G.* 2271 – *C. S.* 1179 – *C. M.* 2317.

7 Praescriptio pro omnibus hucusque recensitis casibus locum habet etiamsi, ea perdurante, suppeditatae sint aliae materiae, factae operae aliae, aut officia. *Perciò ciascuna somministrazione è considerata come un credito distinto sottoposto egli pure ad una prescrizione particolare*. Cassazione, 29 ottobre 1810.

8 « *Conto approvato* è la ricognizione del debito in calce della parcella; *polizza* è un'obbligazione per iscrittura privata; *od altra scrittura*, essendo opposta a polizza, qui significa un atto autentico. In questi casi la presunzione di pagamento non avendo più luogo, la prescrizione non potrà più aver luogo che per trent'anni ». *Cod. civ. spieg.*

« La *perenzione* è una specie di prescrizione che annulla le processure degli affari civili, quando vi è stata interruzione d'istanza per tre anni ». *Ferrera*.

9 Art. 2386 – *C. A.* – 1173 et 1493 *C. G.* 2252 – *C. P.* 2341 – *C. M.* 2291 – Jus civile Neapolit. Art. 2184.

norariis ipsis debitis: unde in hisce casibus qui praescriptionem ponunt, tenentur jurare se revera debitum solvisse. Quod quidem dicendum est de ceteris quoque praescriptionibus particularibus liberativis, licet in iis non admittatur juramentum; quia communiter deest in illis bona fides [1]; nam fere semper notum est debitum adhuc subsistere: cum hac porro notitia quomodo bona fides potest existere? Unde harum praescriptionum vis in eo tantum sita est, ut denegetur actio in judicio, ne lites multiplicentur, neque casus veniat ut iterum debita solvantur, cum facillime minima debita a mento excidere possint: non vero ut conscientiae obligatio extinguatur. Hinc videant, si tuti esse possint in conscientia qui cum mala fides has praescriptiones opponunt, vel malitiose differunt satisfacere propriis justitiæ obligationibus de anno in annum, ut sic valeant ipsi eas opponere; quod enim amplius convenire non possint in judicio non est ope praescriptionis, sed vi praesumptae solutionis: qui ergo certus est solutionem non esse factam, ab obligatione solutionis per praescriptionem minime eximitur.

Q. 4. *Quo temporis spatio praescribuntur res mobiles?*

R. Ad praescribendas res mobiles, v. g. gemmas, numismata, equos, etc. ex lege civili sola possessio sufficit: unde hic praescribitur statim ac possidetur. Requiritur tamen: 1. ut possessio sit titulo proprietatis; sic v. g. qui mutuum habet librum, illum nunquam potest praescribere, etsi plurimis annis librum retineat; 2. ut possessio sit in bona fide: ideo fur, aut inventor rei alienae (nondum praemissa diligentia a lege praecepta ad dominum inveniendum) nequeunt praescribere, cum probo sciant rem non esse suam [2]. — Sed quid de eo, qui a furo vel a tali inventore rem illam emit bona fide, tuto nempe credens, illam esse propriam furis vel inventoris? Tunc ad praescribendum requiritur triennium, et ideo eo durante, dominus rei eam repetere potest a quovis possessore; attamen si possessor eam emerit occasione nundinarum aut publicae venditionis, vel a mercatore, qui hujusmodi res vendere soleat, tunc dominus ut illam recuperet, debet solvere quanti empta fuit [3]. Quae singulares legum civilium dispositiones, ut communis dicunt Gousset, Gury contra plures, obtinent etiam in conscientia; cum sint in bonum commerciorum, ne incerta reddantur dominia in iis rebus quae facile de manu in manum venire possunt, uti sunt mobilia; ideo magis quia casus possessionis rei alienae cum suis conditionibus sunt rari, unde non sunt timenda incommoda.

Q. 5. *Quando praescriptio dicitur interrumpi et dormire?*

R. Ad 1. Praescriptio dicitur *interrumpi*, quando aliquod impedimentum intervenit, quod illam jam inchoatam extinguat: idque contingere potest naturaliter et civiliter. *Naturaliter* cum quis a possessione dejicitur, et rei fruitione privatus ultra annum fuit vel ab anteriori ejusdem proprietario vel a tertio: tunc de novo incipienda est. *Civiliter* quando intervenit litis contestatio vel injunctio, aut cum quis sequestrum indicit. Item per citationem coram judice licet incompetenti: aliter est si citatio nulla sit defectu formae, si actor a petitione recedat, si perimi sinat instantiam, vel petitio rejiciatur [4].

R. Ad 2: Praescriptio dicitur *dormire* seu suspendi, cum tale eidem impedimentum opponitur, ut, eo remoto, tempus praecedens queat cum tempore subsequenti computari atque conjungi. Porro suspenditur praescriptio tum ratione personarum, tum ratione objecti — *Ratione personarum* suspenditur: 1. quoad minores, interdictos et absentes a reglis ditionibus causa alicujus officii civilis vel militaris: necnon quoad milites tempore belli; 2. quoad uxores, durante matrimonio, respectu fundi dotalis, nisi praescriptio inceperit antequam dotalis esset; item quoad fundum speciali hypothecae suppositum pro dote et contractu nuptiali: item quoad bona propria uxoris, si maritus, qui ea bona absque consensu distraxit, eorum evictionem praestare tenetur: quod etiam dicendum est de aliis casibus in quibus actio mulieri competens eidem tribueret regres-

1 Si tamen revera adsit bona fides, sunt qui cum Talento valde probabiliter docent tenere etiam in conscientia praescriptionem quinque et decem annorum, quia ex Codice in hisce praescriptionibus nulla probatio admittitur in gratiam creditoris.

2 *V. Cod. poen.* art. 155, quoad delictum. Item *Manuale forense*, vol VIII, de mobilium praescriptione.

3 Art. 2111—C. A. 369 – C. M. 2279—Jus civile Neap. Art. 2185 et seq

4 Art. 2377 – C. A. 1497 - C. G. 2232—C. P. 2377 – C. M. 282.

Vid. Jus civile Neap. Art. 2148 et seqq.

sum in maritum; 3. quoad conjuges intra se invicem—*Ratione autem objecti*, circa quod versatur, praescriptio suspenditur: 1. quoad bona quae majoratus onere gravata sunt; cum non sint in commercio, sed jam in antecessum obligata, ac destinati sint qui ad ea in posterum sunt vocandi; 2. quoad credita sub conditione, ad statutum diem, ad securitatem creditoris, antequam fuerit impleta conditio, vel dies advenerit, vel sublata fuerit oppignoratio; 3. quoad credita quae quis habet erga aliquam haereditatem, quam acceptavit cum beneficio inventarii. Hic tamen advertendum, quod omnes dictae suspensiones opponi non possunt possessori sexaginta annorum [3].

Q. 6. *Quid si possessio rei transeat in diversas personas?*

R. Ait Codex: *Per compiere la prescrizione può il possessore unire al proprio possesso quello del suo autore* [4], *qualunque sia la maniera con cui vi è succeduto, tanto a titolo universale o particolare, quanto a titolo lucrativo od oneroso* [5], v. g. donatione vel venditione.

Quid (dices) *si quis dubitet, vel certus sit de mala fide sui antecessoris*? Si dubitet tantum, post adhibitam diligentiam ad veritatem dignoscendam, potest praescribere etiam in conscientia; quia mala fides in antecessore praesumi non debet: et nemo habendus malus, nisi probetur. Si vero certus sit de fide mala sui antecessoris, nullimode potest praescribere; et si rem non restituat, reus est furti — An vero ipse a praescriptione inchoanda impediatur, si ignoret malam fidem sui antecessoris, distinguendum est: non impeditur, si ei succedat titulo particulari, v. g. legato, vel contractu; quia ipse tunc non repraesentat personam defuncti. Impeditur autem si succedat titulo universali [6]; quia tunc sicuti succedit in onera, ita et in vitia defuncti, cujus personam substinet: hinc si res ab antecessore fuerit furto ablata, ejus successor universalis nequit in conscientia rem illam praescribere, licet sit in bona fide (cum invincibiliter ignoret malam fidem antecessoris), ideoque statim ac id advertit, rem illam domino suo reddere debet *(L)*.

Q. 7. *Quandonam praescriptio cessat?*

R. Praescriptio cessat per renuntiationem non solum expressam, sed etiam tacitam, quae ex aliquo facto deducitur, ut si quis non obstante praescriptione quae ipsum liberat a solutione, adhuc sciens solvat. Ut tamen quis huic beneficio renuntiare possit, requiritur: 1. ut illud jam acquisierit; 2. ut potestate fruatur alienandi. Imo non obstante renuntiatione, si sint quorum interest, praescriptio adhuc opponi potest; cum haec sit jus reale: hinc Codex civilis: *I creditori o qualunque altra persona interessata a far valere la prescrizione, possono opporla, non ostante che il debitore o proprietario vi rinunzi* [7].

1 « La ragione è chiara: il creditore non può agire fino a tanto che è incerto, se sussisterà l'obbligazione, o fino a tanto che essa non cominciò ad essere esigibile; at regula est: *contra non valentem agere non currit praescriptio*.

2 « La ragione consiste in ciò che essendo al possesso dei beni della successione, gli rimane inutile di movere alcuna azione per conservare contro di essa le azioni, che potrebbero appartenergli in particolare ». *Cod. civ. spieg.*

3 Art. 2385 — C. A. 1494 — C. G. 2251 — C. P. 2341—C. M. 2291. — Jus civile Neapolitanum, Art. 2158

4 « Però con qualche distinzione: Se il titolo dell'autore era precario, il successore universale non solo non potrebbe unire al suo possesso quello del suo autore; ma non potrebbe nemmeno prescrivere, non avendo maggior diritto di quello, che ne avesse il suo autore: p. e. l'erede di un affittuario non avrebbe maggior diritto di prescrivere di quello, che ne avesse il suo autore (*art.* 2372) — All'incontro il successore particolare, come un compratore, avendo una causa di possesso, che gli è propria, potria prescrivere. Ma se compra da un possessore a titolo precario, da un affittuario, p. e. non potrà unire il suo possesso a quello del suo autore (*art.* 2371) ». *Cod. civ. spieg.* art. 2370.

5 Art. 2370 – C. A.—1493 – C. G. 2235—C. P. 2336—C. M. 2276.

Consonat Jus civile Neap. Art. 2141.

6 Attamen Gousset cum aliis docet, quod in praescriptione 30 annorum neque successori universali mala fides antecessoris nocet; quia tunc omnes actiones praescribuntur; unde qui fundum titulo universali ab auctore malae fidei accepit, illudque per 30 annos bona fide possidet credens esse suum, illius dominium acquirit in conscientia. Imo Talento hoc generatim admittit de omni praescriptione: « quum hodierno nostro jure (ait) bona fides expresse non requiratur, et res ex solo conscientiae judicio definienda sit, existimamus malam fidem auctoris impedire non posse sol successoris praescriptionem; etenim successor est in bona fide, quae coram Deo excusat: et aliunde unitas personae auctoris cum successore est vera fictio, quae operari non debet ultra ejus dispositiones: ergo cum nihil dicit sive in foro externo sive in interno foro, valebit praescriptio successoris, dummodo toto tempore ad praescribendum requisito in bona fide perseveraverit ». Verum hoc est contra communem; et sane bona fides expresse requiritur, uti fundamentum — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 512.

7 Art. 2355 – C. A. 1452 et 1502 – C. G.—2220—C. P. 2333—C. M. 2262.

Concordat Jus civile Neapolit. Art. 2131.

DISSERTATIO QUARTA

De contractibus

CAPUT PRIMUM

DE CONTRACTIBUS IN GENERE

Q. 1. *Quid est contractus?*

R. Contractus sic dictus, quia duorum vel plurium voluntates in unum veluti trahit, sumitur late vel stricte. Late idem est ac pactum, seu pactio, ac definitur: *Duorum pluriumve in idem placitum consensus*, obligationem videlicet pariens in una saltem parte, uti subintelligunt[1]. Stricte vero acceptus definitur: *Ultro citroque obligatio*[2]; seu *duorum pluriumve in idem consensus obligationem pariens in utraque parte*. Saepe tamen haec duo promiscue usurpantur, ut in *Codice civili*, ubi contractus definitur: *Conventio, qua unus vel plures erga unum vel plures se obligant ad aliquid dandum aut faciendum aut omittendum*[3]. Contractus saltem duos supponit, cum nemo secum contrahere possit: hinc simplex promissio, si nondum acceptata, nullam parit obligationem.

Contractus dividitur praecipue:

1. In *nominatum* et *innominatum*. Contractus nominati sunt qui habent speciale nomen, uti emptio, venditio, locatio; innominati qui carent nomine speciali; sed retinent genericum pacti, vel contractus vocabulum. Istorum quoque classes sunt quatuor[4]: nempe 1. *do ut des*, v. g. do tibi frumentum, ut tu des mihi vinum; 2. *do ut facias*, v. g. do tibi frumentum, ut nepotem meum edoceas; 3. *facio ut des*, v. g servus meus vestimenta tibi poliet vel sarciet, ut des mercedem postea constituendam; 4. *facio ut facias*, v. g. facio pro te iter usque Romam, ut tu amicum meum infirmum cures[5].

2. In *purum* et *non purum*. Purus, qui absolute fit: v. g. vendo tibi equum. Non purus, cui adjungitur aliquid, puta aliqua conditio, ut promitto tibi 100 aureos, si lauream consequeris.

3. In *formalem* et *virtualem*. Ille adnexum habet expressum contrahentium consensum: ut si expresse duo contrahant de aliqua re. Iste vero nonnisi tacitum consensum habet nexum; seu est ille, in quo tacite et implicite suscipitur obligatio justitiae ex susceptione alicujus facti. Sic eo ipso, quo quis medetur, suscipit simul obligationem tale munus diligenter obeundi.

4. In *bilateralem* et *unilateralem*. Bilateralis est, in quo uterque contrahentium obligatur, ut in venditione; unilateralis in quo unus tantum obstringitur, ut in donatione — Primus vocatur etiam *onerosus (a titolo oneroso)*; quia onus importat ex parte utriusque: alter vero vocatur *gratuitus, beneficus* seu *lucrativus (a titolo gratuito)*; quia vergit in utilitatem unius tantum, nempe absque eo quod hic erga alterum ad aliquid obligetur.

5. In *vestitum* et *nudum*. Vestitus est quando fundamentum habet ad pariendam obligationem etiam in foro externo, uti sunt conventiones per instrumentum, per sufficientes testes initae. Nudus vero est qui tali fundamento caret, ideo in conscientia tantum obligat.

6. In *realem* et *consensualem*: realis est qui in sua specie non perficitur nisi per rei, de qua convenitur, traditionem: uti est pignus, commodatum, mutuum, depositum, etc. Consensualis est qui solo contrahentium consensu rite exhibito completur, uti est locatio[6].

1 *Digest.* l. II. t. xiv *de pactis*, lege 1, § 2.

2 *Digest.* l. L. t. xvi *de verb. signif.* l. xIX.

3 Art. 1189—C. A. 861—C. G. 1101—C. S. 1055—C. P. 1068—C. M. 1110.

4 Hanc divisionem a Romana lege inductam adhuc supponit Codex noster. art. 1194. ubi statuitur, contractus proprium habentes nomen subjici regulis tum generalibus tum sibi specialibus; ceteros vero contractus nonnisi regulis specialibus subjici — Liguori *Opus Mor.* l. III. n. 707.

5 Attamen si illud quod datur, pretium est, tunc habetur contractus nominatus, nempe emptionis, venditionis, uti si des Petro vinum, ut tibi pecuniam tribuat.

6 In *contractum bonae fidei*, et *stricti juris* solet etiam dividi contractus. Hic bona fides sumitur pro bono et aequo: unde contractus bonae fidei est qui non ex rigore verborum accipitur, sed ex beni-

Q. 2. *Quotupliciter considerari potest contractus?*

R. Contractus considerari potest in genere et in specie. Quaedam nempe conveniunt contractibus omnibus et sunt iisdem communia, nempe *personae* quae contrahunt, *res* in contractum deductae, *consensus* contrahentium, *forma* contractus ipsius, et inde exurgens *obbligatio*. Quaedam autem sunt quorumdam tantummodo propria et specialia; alia enim conveniunt *contractibus onerosis*, uti est venditio, locatio, emphyteusis, census, pignus, hypotheca; alia *contractibus gratuitis*, ut est mutuum, donatio, promissio, depositum, sequestrum, fidejussio, commodatum, precarium, mandatum; alia *contractibus aleatoriis*, uti est assecuratio, sponsio et ludus.

Contractus hodie perficiuntur: 1. *solo consensu*, ut in locatione: et si nihilominus convenitur de scriptura, ista magis ad probationem, quam ad constitutionem contractus deserviet: excipe nisi alias sit mens contrahentium; 2. *scriptura*, ut in censu; 3. *traditione*, ut in donatione, mutuo, deposito: qui contractus, nonnisi tradita re, perficiuntur (*M*).

Articulus I. — Personae quae contrahunt, res in contractum deductae et consensus contrahentium

Q. 1. *Quaenam personae contractum inire possunt?*

R. Quilibet contractum inire potest, qui sufficiens animi judicium habet, neque a lege prohibetur; nam *ubi nulla lex obstat*, facultatibus naturalibus pro libito uti possumus. Diximus *ubi nulla lex obstat*; ex Codice enim civili, ratione vel nondum maturi vel non satis expediti consensus, alii sunt, quibus fere omnes; alii, quibus nonnisi certi contractus vel in quibusdam casibus prohibentur.

Primo: Fere omnes contractus prohibentur [1]: — 1. *minoribus*, nisi tamen agatur de iis rebus, de quibus liberam habent administrationem [2]; — 2 *interdictis*, qui nempe aetate majores, vel habituali detinentur imbecillitate, dementia aut furore, licet aliquando potiantur lucidis intervallis, vel prodigi sunt sua bona dilapidantes [3]; — 3. *uxoribus*, pro quibus ad contrahendum in iis, quae simplicem rerum domesticarum administrationem excedunt, requiritur consensus mariti verbis vel scriptis expressus. Imo in aliquibus casibus etiam auctoritas tribunalis, ut si agatur de mutuanda pecunia, de vendendis et distrahendis immobilibus, casu quo uxor sit aetate minor: aut si agatur de iis actibus judicialibus, in quibus viri et uxoris utilitates secum pugnare possint, licet uxor sit aetate major, etc. Uxor tamen sine consensu et auctorizatione mariti poterit: 1. se obligare, si mercaturam exerceat in iis quae ad hanc referuntur; 2. condere testamentum; 3. libere disponere de suis bonis (modo non dotalibus, nec immobilibus), si perpetuo sit a viro per divortium separata [4].

Secundo: Certi contractus vel in quibusdam casibus prohibentur: — 1. *filiisfamilias*, qui etsi majores, nequeunt absque consensu ascendentis cui subjiciuntur vel judicis distrahere aut hypothecae subjicere immobilia, quorum ususfructus aut administratio dicto ascendenti competit, nisi de mercatura sermo sit [5]; — 2. *mulieribus* quae (nisi mercaturam exerceant) nequeunt se fidejussores in contractu constituere absque auctoritate Tribunalis Praefecturae: item *conjugibus*, qui, matrimonio perdurante, nequeunt secum invicem absque Praefecti Tribunalis auctoritate contrahere: item *sponsis*, qui societatem specialem absque eadem auctorizatione inire prohibentur [6]; — 3. *tutoribus*, quibus non licet contrahere cum suis

gna aequitate et interpretatione: ut evenit in deposito in commodato. Contractus vero stricti juris est, in quo id unum spectandum est, de quo nempe expresse fuit conventum, puta in donatione scripta, in mutuo, etc. Haec tamen distinctio non amplius videtur obtinere in *Cod. Albert.* ex art. 1225 et 1226, ex quibus contractus non solem obligant ad ea, quae in iis exprimuntur; sed etiam ad omnia eorum consectaria, quae, attenta conventionis natura, postulant aequitas, lex atque usus.

1 Huc revocantur tum ii qui amiserunt jura civilia vel eorum usum, quibus nempe plurima sunt interdicta ex art. 34 et seqq.; tum Religiosi qui ob votum paupertatis nequeunt sine dispensatione legitima acquirere.

2 Art. 1211 — A. C. *civ.* 865 — C. G 1124 — C. S 1079 — C. P. 1071 — C. R. 53 — C. H. 19.

3 Porro primi debent, secundi possunt interdici; id autem vel a parentibus, vel ab advocato fiscali est postulandum. Et si causa probetur, illi minoribus aequiparantur ac eis tutor adsignatur: si causa non ita probari possit, sed adhuc tamen expediat, illis deputatur consiliarius judicialis: *art.* 364 et seqq. — C. A. *civ.* §§ 260 et seqq. — C. G. 489 — C. S. 412 — C. P. 179 — C. M. 216 — C. H. 21.

4 Art. 130 et seqq. et 143 — C. A. *civ.* § 91 — C. G. 217 — C. S. 206 et seq. — C. M. 53 — C. R. 54 — C. H. lege 20 nov. 1838.

5 Art. 1212 et seqq. C. A. *civ.* § 865 — C. R. 52 — C. H. 19 — C. S 295.

6 Art. 1186, 1602, 1865 et 2054 — C. G. 1096, 1595 et 1801 — C. S. 250, 1140, 1078 — C. P. 1072 — C. R. 52 — C. M. 1162 — C. H. *l. cit.*

administratis: item *advocatis* et *procuratoribus*, quibus pacta interdicuntur circa res, de quibus agunt patrocinium [1].

Nota. Contractus, ad quos praedictae personae inhabiles declarantur, non omnes videntur esse ipso facto nulli; nam variae adsignantur regulae pro eorum rescissione: quod probat, aequitate naturali servata, valere quoadusque rescindantur. Imo ex lege civili qui cum dictis personis contraxerunt, opponere non possunt talem capacitatis defectum; cum in ipsorum beneficium haec rescissio inducta non sit [2].

Q. 2. *Quid requiritur, ut res in contractum deducatur* [3]?

R. Requiritur, ut res sit possibilis, honesta, determinata, pretio aestimabilis, in civili commercio posita et propria tradentis.

1 *Possibilis*; nam impossibilium nulla obligatio; quod si res ex parte tantum sit possibilis, valet contractus pro hac parte (nisi ex natura rei vel mente contrahentis dividi nequeat); quia utile non debet per inutile vitiari:—*honesta* ut nempe neque legibus, neque bonis moribus adversetur; nam *quae legibus aut bonis moribus adversantur, ea nec nos facere posse credendum est;* — 3. *determinata* saltem in specie, secus contractus esset incertus ac illusorius: hinc v. g. si non constat, an in contractum deducatur vinum vel frumentum, contractus est nullus; secus si constet de qualitate rei, sed non constet de quantitate. Attamen sufficit, ut ex lege vel aliis adjunctis intentio contrahentis dignosci possit: unde si non valeret conventio de tradendo animali in genere, valeret de tradendo equo vel bove in genere; — 4.*pretio aestimabilis*, cum ideo tantum res constituat objectum contractus;— 5. *in civili commercio posita*, secus non esset alienationi apta; — 6.*propria tradentis*; quia quae dominio nostro non subsunt, nequeunt a nobis in obligationem deduci [4].

An (quaeres) *res futurae constituant objectum contractus?* — Affirmative: res futurae constituunt objectum contractus, ut si quis venderet uvas anni advenientis; et sane spes rerum futurarum apud omnes habetur pretio aestimabilis. Excipitur successio haereditaria personae viventis, circa quam omnis stipulatio, seu pactum habetur nullius roboris: idque merito, ne locum praebeat voto captandae mortis alienae. Verum si pactum, quo juri succedendi renuntiatur, fieret ab ingredientibus Religionem, a lege civili sustinetur, modo ingredientes compleverint aetatem 16 annorum; imo renuntiare etiam possunt bonis quae ab ipsis acquirenda forent a die renuntiationis ad emissionem professionis. Attamen etiam dictae renuntiationes nullius essent roboris, si renuntiantes ante lapsum sex mensium ab ipsa renuntiatione Religiosum habitum non induerint, aut intra sexennium ab emissis votis temporalibus ad saeculum revertantur [5].

Q. 3. *An et quinam consensus ad contractus valorem requiritur?*

R. Consensus est veluti anima contractus; contractus enim definitur duorum vel plurium in unum conventio: at nulla esse potest conventio sine consensu; consensus enim est concursus duarum voluntatum vel plurium in idem: et consentire est in unam sententiam cum alio venire. Iste autem consensus debet esse:

1. *Internus* et *verus*. Requiritur nempe ut contrahens veram habeat voluntatem explicitam vel implicitam sese obligandi [6]. Hinc in jure: *Stipulatio quae verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est.* Et sane: ideo contrahens dicitur obligari, quia vere et ex animo vult talem in se obligationem suscipere; ergo si talis in eo voluntas desit, contractus nullius roboris est [7]; — 2. *liber* ac *plene deliberatus*, ita

1. Art. 1603 - C. G. 1596—C. S. 373, 1441—C. P. 1102—C. M. 1482. Olim etiam *extraneis*, qui conducere aut emere nequibant immobilia in Regni finibus posita, quae ab illis non distarent quinque chilometris ex *art.* 28: quae tamen prohibitio sublata est lege 5 febr. 1850.

2. Art. 1215—C. A. 865—C. G. 1125—C. S. 1079—C. P. 1081—C. M. 1163.

3. Art. 1216—C. A. 878—C. G. 1126 - C. S. 1080, 1441 - C. P. 1096 — C. M. 1173.

4 Bona Communitatis, vel quae pertinent ad Opera pia ex art. 436 *Cod. civ.* alienari nequeunt absque permissione, et nonnisi sub datis formulis.

In Regno utriusque Siciliae bona ut supra, alienari nequeunt absque consensu Pontificio vel Episcopi, prout sit summarum quantitas, et absque beneplacito Regio, et nonnisi sub datis regulis. Ex Decreto piissimi Ferdinandi II sub die 18 Maji 1857, Art. 5 et seqq.

5 Art. 1220 - C. G. 1130—C. S. 1084—C. P. 1102—C. M. 1179.

6 Dixi *explicitam* vel *implicitam*; quia sufficit, ut quis velit aliquid, cui obligatio ex natura sua inhaereat. Sic v. g. qui judicis officium suscipit, censetur *implicite* velle se obligare ad justas edendas sententias, quia haec obligatio officio illi inhaeret.

7 *Dig.* l. II. t. XIV *de pact.* l 1. § 3. Non est autem attendenda, notat Alasia, illorum paucorum do-

ut contrahens non solum sit compos, sed etiam agat cum ea deliberatione, quae ad peccatum grave requiritur: secus non esset nisi voluntas imperfecta, ac proinde actus imperfectus, qui perfectam obligationem parere non posset: hinc nullus esset contractus initus a perfecte ebrio; — 3. *exterius manifestatus*, talis nempe esse debet, ut consensus unius possit ab alio cognosci et acceptari: est enim actus humani commercii; atqui talis esse non potest, nisi exterius manifestetur; 4. *mutuus*, quia contractus est conventio saltem duorum: hinc necesse est, ut ambo consentiant, id est ut consensus unius ab altero acceptetur. Attamen non requiritur ut etiam notificetur ista acceptatio, nam ad contractum perficiendum satis est, quod adsit duorum consensus in idem: porro ille consensus existit statim ac intentio unius fuit alteri intimata et ab isto acceptata. Excipe nisi aliud lex decernat, ut patet de donatione, quae ex Codice civili suum non habet effectum nec censetur consummata, nisi a tempore, quo acceptatio donationis ipsi donanti fuerit expressis verbis notificata [1].

Quid (quaeres) *si contractui juramentum accedat*? — Si contractus sit jure naturae irritus, juramento non firmatur; quia juramentum sequitur naturam actus; sed actus invalidus est, ergo et juramentum. Idem communius dicunt cum Billuart, si contractus sit ipso facto irritus de jure positivo; ratio, quia lex irritans agit ex motivo boni communis: at repugnat quod a lege civili hoc motivo constitutum est, jurandi facilitate subverti. Quod quidem ex dicta ratione extendunt etiam ad contractus rescindibiles, si rescindibilitas inducta sit ob bonum publicum: hinc non valent juramenta uxorum, minorum, etc. ad firmandos illos contractus, quos ex lege ipsi possunt rescindere; secus mali homines eos de facili inducerent. *Sed quid* (dices) *si lex civilis ideo infirmet contractus, quia juramento firmati sunt?* — Alii contendunt id obtinere etiam in conscientia, quia lex civilis lata est ob commune bonum; cum provideat et sanctitati juramenti, ne temere illud usurpetur; et majori contrahentium libertati, ne semper ob juramenti Religionem prohibeantur a contractuum rescissione. Alii vero docent tales contractus, si aliud non obstet, vim semper habere in conscientia; quia juramentum per se nedum infirmet, imo robur addit: unde ajunt, legem *Codicis Albertini* hac in re tantum civiliter obtinere, id est in foro externo [2].

Quid vero (addes) *si contractus vel nullam vel falsam vel illicitam causam determinantem praeseferat?* — Conventio subsistit, si causa non fuit expressa; ea enim semper legitime praesumitur, donec non probet contrarium qui se obligavit. At si causa sit nulla, falsa, illicita, tunc invalida est conventio; quia deficit in substantiali [3]. Causa autem *nulla* est quando ratio, ob quam quis se obligavit, non subsistit, ut si donaveris 100 Titio intuitu illius futuri matrimonii, et matrimonium non fuerit initum. Causa vero est *falsa*, si ea non sit nisi apparens, ut si Titio debeas 100 ex testamento patris tui, et tribuas; sed postea invenias notam testamentariam, in qua a tali solutione liber es. Tandem causa est *illicita*, si opponatur vel legi civili, uti est obligatio imposita non nubendi; vel bonis moribus, ut si aliquid tribuas judici ideo ut malo judicet; vel bono publico, uti esset omnis conventio circa statum personarum, v. g. ut quis habeatur uti legitimus, cum non sit, uti major cum adhuc sit minor etc. [4].

Q 4. *Quaenam adversantur consensui in contractibus?*

ctrina, qui docent ad validitatem contractus sufficere, ut quis consentiat in verba externa, etsi interius nolit contrahere; contractus enim est conventio voluntatis at conventio voluntatis sine ejus actu et assensu esse non potest: et certe consensus fictus non magis est consensus, quam homo pictus reapse sit homo. Neque inde sequitur omnes contractus dubios esse; nam libere contrahentes interius consentire solent, et hoc sufficit ad securitatem. Adde: nemo credere tenetur ei qui affirmat se interius non consensisse. Adde: qui ficte consensit, tenetur partem deceptam indemnem facere, et etiam vere consentire, si opus.

Huic quaestioni alia videtur affinis, *an valeat contractus interno consensu initus, sed sine animo se obligandi?* Alii cum Lessio affirmant: qui enim vere vult contrahere, vult omnia consectaria ejus, ut est obligatio. Alii cum Croix dicunt valere, prout praevalet vel non praevalet volitio contractus. Verum qui sic contrahit in probabiliori sententia ab omni obligatione immunis est, uti dicunt Sanchez, Salmanticenses, etc.; apposita enim conditio quae contractus substantiae adversatur, contractum ipsum invalidat; uti conditio, quae adversatur substantiae matrimonii, ipsum facit invalidum, licet adsit intentio contrahendi — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, no. 709 et seqq.

1 Art. 1127—C. G. 932—C. S. 856—C. P. 1886—C. M. 1839.

2 Art. 1119—C. R. 31—C. M. 2338.

3 Jus civile Neapolit. Art. 1083 et seqq.

4 Art. 1221—C. G 1131—C. S. 1073—C. P. 1932—C. M. 1180.

R. Ex Codice consensui adversantur: error, dolus ac metus[1]: — 1. *Error* est aestimatio unius pro alio; *errare enim*, ex Augustino, *est aliud pro alio putare*[2]: — 2. *dolus* est astutia, seu calliditas: et duplex distinguitur bonus et malus. Primus est *solertia in agendo*: hoc sensu legitur in jure civili: *Pomponius ait, in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire*, nempe intra limites justi pretii. Secundum *definiunt esse omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam*[3]: calliditas sita est in tacendo, fallacia in mentiendo, machinatio in faciendo: — 3. *metus* est trepidatio mentis ob malum imminens: duo igitur importat et periculum mali et trepidationem mentis[4].

An error (quaeres) *dolus malus ac metus contractum invalident?*

R. Ad 1: Error versatur vel circa contractus substantiam[5]; vel circa ejusdem accidentia; vel circa personam, quacum contrahitur. Si 1, ut si quis v. g. emat vitrum credens esse gemmam, contractus invalidus est; quia error circa contractus substantiam impedit consensum, cum tollat ipsam substantiae cognitionem — Si 2, v. g. si emerim equum decennem putans esse quinquennem, valet in opinione communi et probabiliori contractus, sive accidentia illa dent causam contractui sive non; error enim circa accidentia non tollit consensum circa contractus substantiam[6]: excipe nisi in contractum qualitas sit deducta, quia tunc transit in rei substantiam[7] — Si 3 contractus est nullus, quando qualitas personae fuit principalis contrahendi causa, ut si nummum aureum precisae dare intendas Petro, et dones Paulo: tunc enim rei substantiam ingrederetur[8].

R. Ad 2: Dolus malus ex jure civile invalidat contractum, quando potest evidenter colligi ipsum totam illius causam fuisse, adeo ut una minime contraxisset, si pars altera dolum non fecisset; non enim tunc liber consensus haberetur. Dolus tamen non praesumitur, sed probandus est: quod debita proportione valet etiam de errore et vi, cum actus semper supponatur positus juxta regulas praescriptas. Diximus *si pars altera dolum non fecisset*; si enim dolus a tertio inferatur, hic quidem tenetur de damno, sed contrahens non tenetur consentire rescissioni, modo servet aequalitatem, quia per ipsum non stetit[9].

R. Ad 3: Quod ad vim sive metum pertinet, si ille sit levis, contractum non invalidat, neque eum rescindibilem facit; quia talis metus non impedit quominus in contractum vere et libere consentiatur: hinc ex regula juris, *vani timoris justa excusatio non est* — Si vero metus sit gravis, distinguendum est: vel metus ille juste fuit incussus; vel injuste. Si juste, contractus est validus, quia nulla intercedit injuria. Si injuste, sententia communissima et probabilior docet, ordinarie loquendo, talem contractum esse quidem validum, sed rescindibilem ex parte illius, qui passus est metum: *validus*, quia non invalidatur neque jure naturae, cum metus hic minime tollat voluntarium simpliciter; neque jure positivo, quia jus praecipit judicibus ut tales contractus rescindant: quod supponit eos esse validos[10]: *rescindibilis*, ex parte nempe illius qui passus est metum, nempe ratione injuriae, quae metu illi irrogatur[11].

Diximus *ordinarie loquendo*, talem

1 Art. 1196 — C. A. 869 — C. G. 1108 — C. S. 1062 et seqq. — C. P. 1069 — C. M. 1148.

2 Causa 22, q. 2, c. 6 — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 714.

3 *Digest.* l. IV, t. III, l. 1, § 3.

4 De *metu* vide plura t. I. Etiam laesio vitiat contractum *art.* 1205; sed nonnisi quoad determinatos contractus vel determinatas personas ex dicendis.

5 Illud est habendum ut substantiale vel cui stricte alligatus est consensus, vel cujus defectus rem facit ad intentum inutilem, aut tollit omne motivum consentiendi.

6 Nec refert, quod, eo remoto, contractus non fuisset initus: nam in contractibus non attenditur quod factum fuisset, sed quod factum fuit. Alioquin non sine maxima societatis perturbatione contractus admodum pauci subsisterent: non tamen dubitandum teneri deceptorem damna omnia compensare, quae ex deceptione sua orta sunt.

7 Excipiunt etiam plures contractus gratuitos, quia isti ex natura sua plenam voluntariam, et omnimodam spontaneitatem requirunt. Sed alii omnino negant, cum adhuc hi contractus sint vere liberi et voluntarii — Liguori. *Opus Mor.* l. III n. 715.

8 Art. 1197 — C. A. 874 — C. G. 1110 — C. S. 1064 — C. P, 1083 — C. M. 1149.

9 Art. 1205 — C. A. 874. 1293 et 1524 — C. G. 1116 — C. S. 1070 — C. P. 1291 — C. M. 1155.

10 *Digest.* l. IV, t. II. lege 21 — *Cod. Albert* art. 1204 — C. A. 870 — Jus civile Neapolit. Art. 1071, 1258 et seqq.

11 Qui tamen metum gravem passus est potest in conscientia pro suo arbitrio etiam sine auctoritate judicis contractum rescindere: quod si alter renuat, potest occulte sibi compensare; ita communiter, et ratio est; qui metum injuste incussit, injuriam intulit, unde tenetur istum in priorem statum restituere, et alter j[illegible] habet id exigendi. Quod autem hic uti debeat opera judicis, est tantum modus

contractum esse validum; quia excipiuntur praecipue sequentes contractus, qui celebrati ex metu gravi injuste incusso sunt prorsus invalidi ex jure Canonico: 1. matrimonium, et probabilius etiam sponsalia; nam connexorum idem debet esse judicium; 2. professio religiosa; 3. electio Papae; 4. traditio rerum ecclesiasticarum; 5. jurisdictio ecclesiastica per metum acquisita; 6. absolutio a censuris, 7. renuntiatio Beneficiorum [1] — Insuper ex *civili Codice* quoad metum notandum est: 1. ad illius gravitatem rationem habendam esse aetatis, sexus, etc.; 2. nihil referre sive ille a contrahente sive ab alio incutiatur. Item est si incutiatur ipsi contrahendi, vel uxori aut marito, aut illius ascendentibus vel descendentibus; 3. non dari locum rescissioni, si expresse vel implicite metum passus ratum habuerit contractum, vel labi sinat tempus ad illum impugnandum, quod et regulariter decennium a die illius metus cessationis [3].

« *Quid* (dices) *de metu reverentiali in contractu?* — Metus tantum reverentialis, qui concipitur erga personas reverentia dignas, qualis esse solet, v. g. metus filii erga parentes, subditi erga Principem, uxoris erga maritum, Clerici erga Episcopum, contractum non invalidat ex *Codice civili* [4]: Ceterum pro foro interno merito distinguunt: si subditus operatur ex sola reverentia superiori debita, subsistit contractus; at si haec ejus reverentia induat timorem alicujus gravis damni imminentis ex obedientia, v. g. diuturnae indignationis, potest in conscientia irritari. Quod verius dicendum de precibus importunis, si minas includant, adeo ut videatur intercedere moralis coactio.

Articulus II. — Contractuum forma externa, et illorum effectus.

Q. 1. *Quid de externa contractuum forma?*

R. Nomine externae formae hic intelliguntur illae solemnitates, actus seu conditiones, quae ex legum humanarum praescripto in contractu adhibendae sunt. Aliae sunt accidentales, quae pertinent tantum ad majus complementum, quaeque proinde omissae actum non invalidant; talis est v. g. conditio conficiendi testamentum charta obsignata. Aliae vero sunt substantiales, quae nempe ex legum vi sic pertinent ab substantiam contractus, ut omissae illum invalident: hinc natum est illud axioma: *Forma dat esse rei, ex forma non servata resultat nullitas actus.* Talis est conditio, ut contractus fiat coram tot testibus, coram notario vel alia persona legaliter ad id deputata: et nunc dicitur actus publicus. « Debbonsi fare per atto pubblico:

» 1. Le convenzioni portanti alienazione di proprietà od usufrutto di beni immobili o riputati tali, le società, o divisioni di essi, o l'imposizione sopra dei medesimi di servitù ipoteche, od altri pesi, come pure le locazioni d'immobili per un tempo eccedente i nove anni; — 2. le donazioni, i contratti di matrimonio, di costituzione od accrescimento di dote, anche per l'ingresso in Religione, le rendite ed altre obbligazioni vitalizie o perpetue. Le rendite sullo Stato sono regolate da leggi particolari; — 3. le convenzioni portanti cessione o rinuncia ai diritti ereditari, le vendite agli incanti anche di beni mobili, qualora questi eccedano il valore di lire trecento, le procure *ad lites* le generali *ad negotia*, ed anche le speciali quando queste abbiano per oggetto l'alienazione ed obbligazione di un immobile, od altro contratto od atto fatto o da farsi per atto pubblico; — 4. le cessioni di diritti od azioni costituite o che si debbano costituire per atto pubblico, e generalmente tutti i contratti accessorii o dipendenti da quelli fatti o da farsi per atto pubblico, e tutte le spiegazioni, variazioni o rivocazioni del medesimi, e transazioni su di essi, come pure le quietanze delle obbligazioni in esse contenute, ad eccezione però di quelle

a lege praestabilitus ad facilius jus suum consequendum, a quo quidem modo saepe adesse potest causa excusans, v. g. impensae, difficultas probandi in foro externo, etc. Quod porro valet etiam de metu reverentiae, si ei adjiciantur verbera aut minae, aut diuturna indignatio sive torvus aspectus, dura verba, etc quae vere mali gravis timorem immittant. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 717— Attamen ex civili lege: *la convenzione contratta per errore, violenza e dolo non è nulla di pieno diritto; essa dà luogo soltanto ad agire per la rescissione:* art. 1204 - C. A. 870 — C. G. 1117 — C. S. 107 — C. P. 1285 — C. M. 1156.

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. VI, n. 844; et l. III, n. 716.

2 Art. 1198 — C. A. 870 — C. G. 1111 — C. S. 1065 et seqq. — C. P. 1086 — C. M. 1150.

3 Art. 1593 — C. G. 887. et 1674 et 1304 — C. S. 1238 — C. P. 1089 — C. M. 1363.

4 Art. 1201 — C. G. 114 — C. S. 1068 — C. P. 1089 — C. M. 1153.

per gli interessi, fitti, rendite ed altre annualità ». Ita *Codex civilis* [1]:

Q. 2. *An contractus initus sine solemnitatibus substantialibus a civili lege tantum praescriptis nullus habendus sit etiam in foro conscientiae?*

R. Triplex est Theologorum sententia [2] — *Prima* cum s. Antonino, Molina, Sa, docet contractum nullum in foro civili, quia legali forma destitutum, adhuc obligare in foro conscientiae; nam lex humana, quamvis neget actionem civilem, non tollit tamen obligationem naturalem, ad quam solus consensus sufficit. Adde: lex civilis solemnitates istas praescribens non videtur attingere directe ipsam conventionem, sed potius directe respingere illius formulas, quas quidem exigit, ut in suo foro contractus sustineri valeat; si ergo alio modo certissime probari possit, saltem pro foro conscientiae obtinere debet — *Secunda* cum Lessio, Lugo, Salmanticentibus docet nullam e contractu sic inito oriri obligationem; quia leges contractus hujusmodi irritantes fundantur in praesumptione non solum doli, sed etiam periculi. Et ideo potest lex humana funditus tollere obligationem naturalem, quemadmodum Ecclesia nullum declarat et invalidum matrimonium contractum sine Parocho et sine testibus — *Tertia* vero cum Billuart, Cabassutio, Henriquez, Lopez, Sanchez aliisque docet quod hic dubium est, an scilicet lex civilis etiam conscientiam attingat, vel possit eam attingere ratione publici boni; cum tot maximi nominis auctores hinc inde disputent; at quando dubium remanet, semper est praeferendus rei possessor, donec per judicis decretum ad restitutionem non condemnetur. Haec ultima sententia est probabilior et in praxi omnino tenenda; nam cum possessio jus certum tribuat possessori, nequit ipse expoliari, nisi certo constet de jure alterius [3].

An sit (quaeres) *aliqua regula, qua dignosci possit legem civilem, ratione publici boni, illico obligare etiam in conscientia, cum aliquid circa contractus decernit?*

R. 1: Princeps seu Respublica habet quidem jus de civium bonis etiam in conscientia disponendi, eorum nempe contractus validos, vel invalidos declarando; non tamen ad merum arbitrium, sed sola necessitate boni publici impellente: Princeps enim seu Respublica non est domina bonorum, sed tutor, ut ita dicam, et vindex. Verum non modica difficultas est inter peritos discernere, quandonam revera lex Principis velit in conscientia firmitatem vel nullitatem ratione publici boni statuere; ideo magis, quia non semper utitur eadem verborum formula in suis expressionibus, neque semper satis constat de publico societatis bono — Sic aliquando directe et absolute rerum dominium de uno in alium transfert, ut facit in usufructu legali et rerum inventione. Aliquando obligationem solvit, quam quis jure naturae contraxisset, ut evenit plerumque in mutuo filiisfamilias dato. Aliquando tribuit jus repetendi quod jam alteri solutum est; sic minores habent jus repetendi amissum in ludo. Aliquando prohibet quidem contractum, sed non irritat, ut ludos vetitos: aliquando vero et prohibet et irritat, at post sententiam judicis, ut contractus metu ac dolo initos: aliquando denique, nulla facta mentione judicis sententiae, et prohibet et irritat et impedit, ne quis rerum suarum dominium transferat in alium, idque vel absolute, vel relative. Sic impedit absolute omnes a testando quaecumque bona habeant, si nondum 16 annum compleverint: et si compleverint, eos impedit relative, ne scilicet ad haereditatem certas personas vocent, puta filium adulterinum etc. His positis:

1 Art. 1412—C. G. 1341—C.S. 1427—C.P. 1388. Et art. seq. legitur: « In mancanza dell'atto pubblico, pei contratti menzionati nell'articolo precedente non si ammetterà verun'altra prova, e si avranno tali contratti come non avvenuti ancorchè siavi l'espressa obbligazione di ridurli in pubblico istrumento entro un dato termine, e siasi pattuita una pena per quest'oggetto, nè avrà alcun effetto l'obbligazione o pena suddetta » — Omnia autem instrumenta, seu actus publici, ut in judiciis produci valeant, ac suo usui inservire, *insinuari* debent, paucis exceptis. *L'insinuazione consiste nella remissione da farsi dal notaio o da altro pubblico officiale che ha ricevuto l'atto di una copia del medesimo all'archivio a tale oggetto stabilito in ciascun distretto, ossia ufficio d'insinuazione, nel termine portato dai vigenti regolamenti.*

2 V. Liguori. *Homo Apost.* tr. x, n. 126: et *Opus Mor.* l. III, nn. 711 et 927.

3 Possessio videlicet jus tribuit insistendi in re possessa, quousque non certo probetur clausulam civilem irritantem bene obtinere etiam in conscientia: quod certo probari non potest, cum in diversa abeant Doctores hac de re. Quod autem teneamur obtemperare judici, si postea judicet ad normam legis civilis, ideo est quia ejus sententia fundatur in periculo generali fraudum; et etiam quia quisque tenetur parere judici praecipienti, semper ac ejus sententia non est evidenter injusta, ob bonum commune pacis, ut litibus et jurgiis finis imponatur. V. de *testamentis* art. 1. Quoad matrimonium autem est specialis ratio ob Sacramentum.

R. 2: Quando certo constat ex sensu omnino obvio verborum, ex motivo legis, ex discussionibus ejus, ex praxi tribunalium, et opinione peritorum, etc. legem civilem revera ob publicum bonum voluisse vel non voluisse transferre rerum dominium de uno in alium, certum est eo in casu ipsam civilem legem obligare in conscientia. Sic hodie nemo dubitat de validitate praescriptionis etiam pro foro conscientiae ac de legitimo jure parentum in usumfructum bonorum filiorumfamilias — E contrario si lex tribuat jus irritationis, quin tamen irritet, nemo dubitat, tunc valere contractum quoadusque hic a judice scindatur: sic si in venditione intervenerit gravis laesio, venditio valida est; quia lex dat quidem jus rescindendi contractum, sed non ipso facto eum scindit. Idem est ordinarie, si verba legis sint tantum prohibitiva, non irritantia; nam multa facta tenent, quae tamen fieri prohibentur: si lex prohibet conficere testamentum in charta non obsignata (vulgo *non bollata*); si tamen id fiat, testamentum tenet [1]. Quod etiam valet, si lex fundata sit in praesumptione alicujus facti, quod non subsistat; nam praesumptio facti juxta omnes cedit veritati: sic lex statuit, judicialem depositionem semel actam, semper obtinere contra ipsum deponentem, nec revocari posse; si tamen illa depositio fundata fuerit in falsa alicujus facti suppositione, tunc lex ejus revocationem admittit; quia nempe praesumebatur factum, quod tamen non aderat [2].

R. 3. Si supradictis regulis rite perpensis, de ipsius legis vi adhuc dubitetur, in hoc casu dicimus: — 1. Ex ipsa naturali aequitate resolvendam esse controversiam. Hoc sensu ordinem ac modum a lege civili praestabilitum ad solvendum creditoribus casu, quo quis decoctus evadat, tuemur vel in ipso foro interno obligare; 2. interrogandum esse communem Theologorum sensum: sic hujus universalis consensus ratione defendimus, legem de obligantem filiosfamilias a reddendo mutuo etiam in conscientia probabilius tenere; item legem quae legitimam determinat in hereditate, etc.: — 3. videndam esse quotidianam timoratorum praxim atque consuetudinem: sic dicimus dona manualia valide tribui, etiam non servatis a civili lege praescriptis solemnitatibus, quamvis generatim ipsa lex omnes donationes ita factas videatur prorsus irritare; — 4. tandem si hisce omnibus consideratis, vel ob discrepantiam auctorum vel ob rationes ex utraque parte momentosas, adhuc dubium sit, an lex decernat contractus nullitatem ratione publici boni an non, eo in casu dicimus potius esse jus possessoris, illius nempe qui rem controversiam jam sibi detinet; et hoc quidem rationi maxime consentaneum est, et communiter tunc tradunt Auctores.

Q. 3. *Quisnam est effectus e contractu prosiliens?*

R. Effectus e contractu valido prosiliens est perfecta [3] obligatio, quae in contractu bilaterali utrumque contrahentem afficit; in contractu unilaterali non afficit, nisi alterutrum: est autem obligatio *juris vinculum, quod ad aliquid adstringimur vel dandum vel faciendum vel omittendum*. Postulat ratio, ut praestetur non solum quod in contractu expressum est; sed et omnia quae aequitas, consuetudo patens, ac certa lex cuique conventioni adscribunt [4].

Ceterum si in contractu quid inveniatur obscuri, istae interpretationis regulae a *civili Codice* adsignatae habentur: — 1. attendenda est potius communis contrahentium voluntas, quam literalis verborum sensus: et clausula ambigua in eo sensu est potius exponenda, qui effectum producit, quam in eo qui effectu caret: item verba ambigua in sensu contractui magis consono vel juxta regionis usum sunt accipienda; — 2. contractui semper inesse censentur clausulae, quae ex usu exprimi debent, atque aliae per alias inducit quaeque obtinet in contractu.

1 *R. Edict.* 5 martii 1836.

2 « *Esempio:* Io era debitore di lire 100 a vostro zio; me ne chiedete il pagamento, e confesso in giudizio di esserne debitore, perocchè io realmente credeva che foste erede del vostro zio, quale prossimo congiunto. Conoscendo ciò non esser vero, potrò revocare la mia confessione »: *art.* 1470 – C. G 1356 – C. S. 1310 – C. P. 2298 – C M. 1563.

3 Duplex obligatio: *imperfecta*, quae solo charitatis titulo fundatur, gratitudinis, aut religionis, quam proinde non supponit jus strictum: *perfecta*, quae in justitia commutativa fundatur, et jus strictum in-

4 « *Æquitas:* Così se un sarto si obbliga a farmi un abito, l'equità vuole che io non possa dispensarmi dal prenderlo per qualche capriccio mio particolare. *Consuetudo:* così per dar congedo al mio colono devo osservare l'uso de' luoghi. *Lex:* così nella vendita sarò tenuto di garentire il mio acquisitore da ogni evizione (*art.* 1626), sebbene nulla siasi espresso a tale riguardo nel contratto ». *Cod. civile spiegato* — *Cod. civ. Albert.* art. 1247 — C. A. 9.5 – C. G. 1156 C. S. 1019 – C. P 1130 – C. M. 1210

terpretantur;—3.verba etsi generalia non complectuntur nisi res, de quibus partes constat voluisse contrahere: et dubio manente, quisque censetur, sed minus quam potuit voluisse obligare;—4.specialis casus in contractu indicatus ad clarius explicandam obligationem, non excludit alios casus, ad quos obligatio extendi potest.

Q. 4. *Quotuplex distinguitur obligatio in contractu?*

R. Triplex distinguitur obligatio in contractu: *Mere naturalis*, quae obligat conscientiam, sed nullam dat actionem in foro externo: ut est obligatio certum debitum solvendi, quod juridice nequit probari. *Mere civilis*, quae actionem parit in foro externo ob aliquam facti praesumptionem, quae cum non subsistat, non obligat conscientiam: ut si quis ex falsis depositionibus damnetur a judice ad mulctam, et nulla ei suppetat via ad innocentiam probandam. *Mixta*, quae obligat in utroque foro: et sic generatim se habet obligatio, cum generatim contractus et honestati naturali et legi civili innitantur—Item conventionalis obligatio solet distingui in simplicem et qualificatam; *simplex* est quae nullam habet adjunctam conditionem, quae proinde statim vim exerit suam, *qualificata*, quae aliquam secum affert conditionem: haec porro multiplex distinguitur.

1. *Ad diem*, quae nempe statuit diem executionis, ut si dicas: *Promitto tibi centum scuta sequenti anno solvenda*. Haec non obligationem ipsam, sed illius tantum executionem suspendit. Dies praesumitur appositus in favorem debitoris, nisi aliud constet [1].

2. *Ad modum*, quae continet aliquod onus, v. g. *do tibi hoc praedium cum obligatione celebrandi tot Missas annuatim.* Porro hic contractus statim valet, manente in comparte onere implendi obligationem: quam si compars non impleat, peccat contra justitiam, at non ideo corruit contractus, ut communius dicunt: nam modus non se habet, uti conditio cui adnectitur consensus, sed tantum ut onus eidem adjectum, quod quidem ex justitia praestandum est, non tamen sub contractus nullitate, nisi contrahens id expresserit.

3. *Alternativa*, quando duae res (vel etiam plures) obligatae sunt: sed debitor liberatur alterutram solvendo, ut si ex contractu tenearis dare vel fundum, vel domum. Electio est debitoris, nisi aliter conventum sit. Quando una res nequit esse materia contractus, vel perierit, puta si illa domus in contractum deducta non sit tua, vel tua quidem sit, sed perierit v. g. in incendio, res superstes debetur: et creditor eam tenetur acceptare, nec rei perdi ae pretium exigere potest, etiamsi culpa debitoris periisset, si tamen electio sit ipsius debitoris [2].

4. *Solidaria*, est quando vel totum creditum potest exigi a singulis creditoribus, ideoque solutio facta uni creditori liberat debitorem ab aliorum creditorum molestia; vel ad totum debitum solvendum singuli debitores adigi possunt ita, ut solutio facta ab uno debitore ceteros liberet quoad ipsos creditores. Debitor potest solvere cui voluerit ex creditoribus, nisi horum quispiam solutionem postulet apud judicem. Ceterum solidaria obligatio, si a lege non obtineat, non praesumitur: unde est in pactum deducenda [3].

5. *Divisibilis*, vel *indivisibilis*; si nempe coalescat ex aliqua re, quae dum traditur, aut ex aliquo facto, quod dum executioni mandatur, dividi potest, vel non. *Ex re*: sic qui Titio debet equum, contraxit obligationem indivisibilem, neque enim equus potest dividi: qui vero debet centum libellas, habet obligationem divisibilem. *Ex facto*: sic esset indivisibilis servitus transitus, etsi a multis sit debita; dominus enim ea uti non potest, nisi in sua totalitate [4].

6. *Sub clausula poenali:* est cum quis ad firmandam obligationem se adstringit ad aliquid, si eam non servet: v. g. *Si pretium domus intra sex menses non solvam, duo alia addam scuta sex jam statutis.* Invalida obligatione, est invalida poena, non vicissim. Poena a judice moderari potest, quando nempe debitor obligationem suam jam exequi inceperit in parte [5].

1 Art. 1276—C. A. 902—C. G. 1183—C. S. 1138 et 1140.—C. P. 1160—C. M. 1238.

2 Art. 1280—C. A. 906—C. G. 1189—C. S. 1142 et seqq.—C. P. 1168—C. M. 1244.

3 Art. 1827=C. A. 888—C. G. 1197.—C. S. 1150 et seqq.—C. P. 1171—C. M. 1250.

4 « Lo scopo e l'utilità di questa dottrina (nempe divisibilitatis in obligationibus) è di far conoscere e d'insegnare a distinguere quando i debiti possono essere soddisfatti od esatti per parti. » Ita Toullier—*Cod. civ. Albert.* art. 1307—C. A. 888—C. G. 1217—C. S. 1170 et seq.—C. P. 1194.—C. M. 1270.

5 Art. 1316—C. A. 909 et 1336—C. G. 1226—C. S. 1179 et seq.—C. P. 1203—C. M. 1279. « Per es: mi

7. *Conditionalis* [1]: conditio est *accidens quoddam, quod contractum suspendit, vel resolvit ad incertum aut futurum eventum*: suspendit contractum, donec eventus ille eveniat; contractum vero resolvit, casu quo talis eventus contingat vel non contingat—Conditio alia est *casualis*, quae scilicet non pendet a voluntate contrahentium, sed respectu eorum est fortuita, v. g. si gratiam a Rege obtinuero, tibi dabo 100. Alia *potestativa*, quae pendet ab eventu, qui est in potestate alterutrius contrahentis v. g. dabo tibi 100, si Novariam veneris, si lauream consequaris, si taceas. Alia *mixta*, quae pendet tum a tertio tum ab una contrahentium parte, v. g. dabo tibi 100, si emerim domum Titii. Item alia *suspensiva*, quae pendet ab aliquo futuro vel ignoto, v. g. dabo tibi 100, si talis opera suum habuerit complementum. Alia *resolutiva*, quae ubi non impleatur, contractum, qui illico effectum suum produxerat, solvit: v. g. tibi vendo domum meam: haec tamen venditio nulla erit, si non potuero emere domum Titii, de qua tractatus habeo [2]. Tandem alia est *positiva*, alia *negativa*, prout nempe contrahitur in hypothesi, quod contingat vel non contingat eventus; v. g. dabo tibi 100, si hoc feceris, aut non feceris.

Porro istae conditiones vel sunt de re possibili, vel de re impossibilis. Si 1, tenent; quilibet enim potest se obligare modo quo vult: imo effectus contractae obligationis incepit ab ipso die, quo fuit verificata conditio [3]. Si 2. *generatim* contractus initi sub conditione impossibili, v. g. si coelum manu tetigero, nulli sunt et invalidi; nam uti fert vulgare adagium: *De re impossibili nulla est obligatio* [4]. Quod etiam valet de conditione turpi contractui apposita, ut do tibi 100, si homicidium perpatraveris; certum est enim ante patrationem peccati nullam esse conventionem, et nullam parere obligationem, quoniam justitia nullo modo potest obligare ad illicitum — Diximus tamen *generatim*; nam: 1. ex jure Canonico si contractui matrimonii apponatur conditio turpis vel impossibilis, habetur pro non adjecta, nisi sit contra substantiam matrimonii, quia tunc vitiat contractum [5]; 2. ex jure civili omnes turpes et impossibiles conditiones appositae in testamentis reputantur pro non adjectis [6]; nemo enim praesumitur in morte nugari: quam civilis Codicis dispositionem probabilius docent valere etiam in forò conscientiae, nisi constet testatorem revera voluisse suam voluntatem illi conditioni necessario alligari.

Sed quid (quaeres) *si opus turpe et illicitum pars una praestiterit, debetne altera pars solvere pretium promissum, et solutum poteritne illud ab acceptante in conscientia retineri?*—R. Quoad meretrices certum est eas posse sibi meretricii pretium petere et retinere, dicente s. Thoma: *Cum quis dat meretrici propter fornicationem, mulier potest sibi retinere quod ei datum est; sed si superflue aliquid per fraudem vel dolum extorsisset, teneretur eidem restituere* [7]. Dat enim meretrix usum sui corporis, qui pretio aestimabilis est; unde jus civile ait, meretricem *turpiter facere, cum sit meretrix: non turpiter accipere, quod sit meretrix* [8]. Et s. Poenitentiaria sequentem decisionem dedit 23 apr. 1822: *mulier poenitens non cogenda est, sed hortanda ut pretium meretricii, juxta prudentis Confessarii judicium, eroget in usus pios* [9].

Agendo autem de aliis peccatis, v. g. pro patrato homicidio, pro injusta sententia lata vel propugnata, pro fornicatione, etc duplex opinio: prima cum Adriano, Concina, Continuatore Tournely, Gousset et aliis, negat esse obligationem solvendi pretium, quia peccatum non est vendibile: etsi esset, non praestaret mala promissa servari. Secunda vero probalior

sono obbligato a darvi due cavalli, e a pagarvi 500 lire, se non adempio la mia promessa: Ve ne do uno che gradite; il giudice potrà ridurre la clausola penale a 250: questa riduzione è commessa all' arbitrio del giudice...il giudice prende norma dalle circostanze. » *Cod. civ. spieg.*

1 Art. 1239—C. A. 696 C.G. 1168—C. S. 1121—C. P. 1139—C. M. 1219.

2 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 1122 et seq., 1134 1136.

3 Hoc tamen notandum est discrimen, nempe quod conditio *suspensiva* nunquam supponitur, sed adstipulanda est; non item *resolutiva*, quando pars altera deficit in suis obligationibus. Insuper res obligata sub conditione suspensiva stat periculo debitoris, qui se non obligavit ad eam tradendam, nisi casu quo conditio adimpleretur. *Art.* 1273—C A. *civ.* 1407—C. G. 1181—C. S. 1135 et 1137—C. P. 1140—C. M. 1252.

Art. 1263—C. A. 898—C. G. 1172—C. S. 1125—C. P. 1146—C. M. 1223.

5 *Decr. Greg.* l. IV, t. v. c. 7 *si condit.*

6 Art. 821—C. G. 900—C. M. 748—C. S. 816.

7 2. 2, q. 30, a. 7; et q. 62. a. 5

8 *Digest.* l. XII, t. v. *de condit. ob turpem vel injustam caus.* lege 4. § 3.

9 Ita refert *Examen raisonné*, vol. I.

et communis sententia cum Alasia, Antoine, Billuart, Cajetano., Covarruvia, Croix, Lessio, Lugo, Vasquez, Viva, etc. docet teneri etiam in hoc casu promittentem ad solvendum, et recipientem e contrario non teneri ad restitutionem. Et sane: in quocumque contractu oneroso lex naturae dictat, quod cum quis partem suam praestiterit, teneatur et alter implere suam: unde juris regula quod *in malis promissis fidem non expedit observari*, vera est ante patrationem criminis, non posito contractu, et ab uno praestita parte sua [1].

Q. 5. *Quomodo sustinetur, ac probatur obligatio conventionalis?*

R. *In foro civile* ad fraudes praecavendas qui petit executionem alicujus obligationis a tertio susceptae, eam probare debet aliquo ex argumentis a lege praescriptis. Sunt autem;

1. *Scriptura publica* vel *privata* juxta diversitatem contractus. Scriptura publica seu publicum instrumentum ubi rite confectum et insinuatum omnem facit fidem; quod si invalidum ex incapacitate notarii vel defectu formae, valet uti scriptura privata seu ut simplex chirographum, sed pro iis tantum contractibus, pro quibus non esset necessarius actus publicus [2] — Scriptura privata eandem habet vim ac publica inter illos et eorum haeredes, qui illam subscripserunt vel subsignarunt, semel ipsa admissa vel ab eo contra quem producitur vel a judice [3]. Si scriptura privata contineat conventionem bilateralem, tot de ea fieri debent exemplaria (vulgo *originali*) quot contrahentes qui peculiarem habent utilitatem [4], et in unoquoque exemplari hic numerus commemoretur; secus valebit tantum ut principium probationis [5]. Ubi unus contrahentium nequeat legere et scribere, tres sint testes, quorum duo saltem nomen apponant, tertius vero sicut et contrahens vel contrahentes scriptionis incapaces subsignent. Quando quis se obligat ad dandam alicui certam pecuniae summam vel rem pretio aestimabilem, ipse schedam totam exaret et subscribat: *O per lo meno* (addit lex) *è necessario che oltre alla sua sottoscrizione abbia scritto di propria mano un* buono *ovvero* approvato *indicante in lettere per esteso la somma o la quantità della cosa:* quod si ab eo perfici nequeat, id fiat ab uno testium, quorum quidem et numerus, et subscriptio, ut sopra, requiritur (hac tamen praescriptiones non sunt necessariae quoad promissiones mercatorum ratione commercii). Si scriptura privata *insinuetur*, evadit certa etiam quoad tertias personas: et sic fraudibus obvia itur [6].

2. *Libri negotiatorum, tabulae* et *chartae familiares*, ac *tesserae*. Libri negotiatorum fidem non faciunt quoad res suppeditatas contra personas quae non negotiantur, nisi quoad eas res quae juramento probari possunt [7]; si tamen quis vellet illos admittere, tunc omnia acceptare debet in illis contenta, etsi sibi non faveant [8] — Tabulae autem et chartae familiares, (*registri e carte domestiche*) non prosunt

1 Alii tertiam addunt sententiam, quae distinguit inter actionem, quae abstrahendo a peccato vere pretio digna est, ut est subministratio carnis die prohibito; et inter eam quae hanc abstractionem non patitur; cum peccatum sit ipsa actio substantialis, a qua nullimode potest separari, ut esset occisio hominis. Pretium tribuunt in primo casu, non in secundo. Nos porro, nulla distinctione facta, id semper tuemur licitum.

Neque dicas, actionem peccaminosam nullo pretio dignam esse; nullo quidem pretio est digna *ut talis*; sed digna est, si consideretur *ut temporaliter* laboriosa vel ignominiosa vel periculosa praestanti illam; pretium enim et actio tunc secum una conveniunt saltem in genere rei temporalis. Et quamvis ignominia illa sive periculum nullo pretio compensari possit, et ante pactum nihil compensare tenearis, cum sint res diversi ordinis; posito tamen contractu et praestita ab altero actione peccaminosa, teneris tu promissum solvere, non jam ad compensandum damnum alterius: sed ad implendam obligationem naturalem. V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III. n. 712.

2 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 1271 et seq.

3 « Le scritture private sono quelle che si fanno senza il ministero di un pubblico officiale, come i chirografi, i pagherò, le polizze, le quietanze, i libri de' mercanti, le carte domestiche, le fedi di Battesimo, di morte, di cadastro e simili. » Ferrero, *Della prova delle obbligazioni e del loro pagamenti*. Vid. *Jus civili Neapolit*. Art. 1276.

4 « *Esempio:* due soci prendono una somma ad imprestito: non hanno un'interesse distinto: perciò basta loro un solo originale. » Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. 1279.

5 Attamen defectum hujus mentionis opponi nequit ab eo, qui conventionem in actu descriptam pro parte sua impleverit: *art.* 1432 — Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. cit.

6 « Fra le parti la data è certa; esse parti però poteano all'oggetto di far frode ai terzi, mettersi in accordo, antidatare una scrittura: così l'insinuazione previene ogni frode — La sottoscrizione di un cieco ha lo stesso effetto che quello d'ogni altro individuo; mentre la legge conserva al cittadino, non ostante la sua cecità, il pieno esercizio de' suoi diritti, e la capacità di contratto e di testamento. » V. Bettini, *Giurisprudenza degli Stati Sardi*, vol. VIII, par. 2, pag. 591. — Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. 1280 et seq.

7 « Vale a dire che potrà il giudice nei registri e libri dei negozianti riconoscere un principio di prova sufficiente per deferire il giuramento ». *art.* 1476 et 1485. Vid *Jus civile Neapolit*. Art. 1283.

8 « Il vostro libro attesta che vi consegnai mille lire: vi aggiungo però che me ne deste 600: non posso più farmi creditore di mille ». Vid *Jus civile Neapolit*. 1284.

quidem illi qui eas descripsit, at fidem faciunt contra ipsum in iis casibus, in quibus formaliter annuntiant factam fuisse solutionem pecuniae debitae; item adnotatio creditoris apposita documento fidem facit, quoties eo tendat, ut liberet debitorem a solvendo, etsi non fuerit subscripta nec dies apposita. Tesserae tandem fidem faciunt inter contrahentes, qui hoc probationis medio uti solent quoad merces minutas.

3. *Actus recognitionis* et *ratihabitionis*, *partis confessio* et *praesumptio*. Recognitio ac ratihabitio [1] locum habere non potest si agatur de sananda laesione, vel donatione inter vivos nulla defectu solemnitatis [2]. Partis vero confessio vel judicialis est vel extrajudicialis, prout in judicio vel extra emittitur; haec plenam fidem facit contra confitentem qui se valeat obligare; dividi tamen nequit in ejus detrimentum, sed tota qua est, admitti debet [3]: Demum praesumptio nihil aliud est quam consectarium quoddam, quod vel lex vel judex deducit a facto notorio ad factum ignotum; judex illam admittere potest solum pro conventione, pro qua testes licet allegare, vel quando ob fraudem aut dolum actus aliquis impugnatur.

4. *Probatio per testes* et *juramentum*. Probatio per testes ordinarie [4] non admittitur extra commercia, quoad conventiones 300 libellas excedentem, etsi excessus a fructibus provenerit [5] — Juramentum vero, quod semper per se praestandum est, non potest deferri pro facto criminoso, neque pro conventione ad quam publico instrumento opus est; duplex autem distinguitur; *decisorium* quod ab una parte alteri defertur, ut inde lis finiatur (deferri autem potest in qualibet specie controversiae civilis): et *delatum a judice* vi officii sui, qui tamen non potest illud deferre, si petitio et exceptio [6] sint vel plene probatae vel omnimoda probatione destitutae; nam si plene probatae, evadit inutile juramentum; si omni probatione destitutae, juramentum temere indicitur, cum nulla re innitatur [7].

Diximus *in foro civili*; qui enim certus est, se valide contraxisse, neque suam adimplevisse obligationem, tenetur in conscientia ad satisfaciendum, etsi legaliter altera pars probare non possit sibi nondum fuisse satisfactum; quae enim hic requiruntur probationis argumenta, necessaria non sunt ad contractus valide perficiendos, sed ad probandos contractus jam perfectos: uno verbo solemnitates hic praescriptae non faciunt conventiones, sed probant; si igitur probatio jam aliunde certo habeatur, frustra de ipsa quaestio instituitur. Hinc v. g. si tu scriptura contractum legitime iniisti, etsi compars id nequeat probare, quia scriptura in incendio periit, adhuc in conscientia illa conventione ligaris.

Q. 6. *Quomodo contracta obligatio solvitur* ?

R. Ex codice civili contracta obbligatio solvitur: — 1. *solutione* ipsius debiti, uti patet; impensae ad hanc occurrentes pertinent ad debitorem [8]. Ad solutionem revocatur *cessio bonorum* et est cum quis solvendo impar omnia sua cedit creditoribus [9]; — 2. *novatione*, et evenit quando nova constituitur obligatio, veteri extincta: esset v. g. si quod tu mihi debes ex empto paciscamur ut illud ex tunc mutuum habeas: novatio non praesumitur, sed de ea clare constare debet [10]; — 3. *remissione libere facta a creditore*: etiam tacita sufficit [11]; attamen ea non praesumitur ex pignoris tantummodo constitutione. Item

1 Gli atti distinguonsi in *primordiali*, *recognitivi e confermativi*: primum obligationem seu contractum creat: secundum recognoscit et praescriptionem impedit: tertium novam vim tribuit et sanat vitium si quod in contractu intercesserit. Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. 1291 et seqq.

2 « La donazione è un atto solenne il quale non può celebrarsi fuorchè colle formalità volute dalla legge art. 1129); essendo omesse, l'atto è radicalmente nullo, e non può ricevere ratifica — *Item* la lesione è un vizio del contratto, non per ragion di persona, ma in *re*, al quale se si potesse rinunziare, la legge si renderebbe inutile ». Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. 1293.

3 « Mi chiamate in giudizio per farmi pagare lire 4m. Confesso che ne ero debitore, ma che già ve ne pagai la metà: non potete divider la mia confessione, ammettendo la prima, rigettando la seconda ». Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. 1309.

4 *V. Cod. poen*. art. 521: et. *Cod. civ*. art. 1460 et 1461.

5 « Se chieggo p.e. un capitale di 290 lire e 30 lire d'interesse arretrato, siccome agirei per 320 lire, la prova testimoniale vuol essere rejetta ».

In Regno utriusque Siciliae probatio non admittitur, si conventio 30 Ducata excedit, nisi quibusdam in casibus. Art. 1293.

6 *Petitio* dicitur, cum actor ad juramentum provocat reum: *exceptio* vero, cum reus opponit, nec judex actoris provocationi cedat. Vid. *Jus civile Neapolit*. Art. 1311 et seqq.

7 Art. 1525—C. A. 1412—C. G. 1255—C. P. 1212—C. M. 1289—C. S. 1320 et seq.

8 Art. 1338—C. G. 1248—C. S. 1201—C. P. 1212—C. M. 1289.

9 C. S. Art. 228.

10 Art. 1364—C. A. 1375—C. G. 1272—C. S. 1225—C. P. 1254—C. M. 135.

11 Art. 1373—C. A. 1444—C. G. 1282—C. S. 1236—C. P. 1264—C. M. 1343.

legali compensatione, et est cum creditor fit ipse debitor erga suum debitorem in eodem genere et quantitate, v. g. 100 tibi debeo pro vino, et pro 100 pannum tibi vendo [1]. Item *confusione*, nempe debiti et crediti in eamdem personam reunione, ut v.g. si creditor fiat haeres sui debitoris [2]; — 4. *rei debitae interitu*, si nempe agatur de re certa et determinata, quae absque culpa debitoris interierit, v. g. talis equi: cessat obligatio si absque culpa et mora debitoris pereat [3]. Aliud dicendum si agatur do debito rei incertae et indeterminatae, nam non perit: unde si tibi promiserim non unum ex meis equis, sed equum in genere, manet obligatio etiamsi omnes equi mei perierint, et teneor emere alium equum, quem tibi tradam [4] — 5. *conditione actum resolvente*, quae cum verificatur, rem in pristinum statum remittit, ac si nulla esset inita conventio; —6. *conventione*, ut patet; 7. tandem *actione nullitatis* vel *rescissionis*. Nulla declaratur obligatio, si defecerit in substantialibus, ut si intervenerit dolus, vis, error in re substantiali. Rescinditur autem, si intervenerit laesio; gravis tamen (nisi de minoribus agatur): alioquin vix ullus contractus firmus esset. Unde licet in conscientia semper adsit obligatio corrigendi excessum, ne quis ex alieno locupletetur; attamen si laesio non sit gravis, rescissio in judicio non admittitur. Ipsa autem nullitatis atque rescissionis actio per decem annos durat, nisi aliter cautum sit [5].

Est insuper quoad laesionem notandum, quod si agatur de minore non habilitato, ei quoad omnes conventiones rescissio conceditur: nisi vel laesio sit casui fortuito adjudicanda: vel ipse factus major ratum habuerit contractum: vel agatur de illius delicto aut quasi-delicto; vel ipse sit negotiator, trapezita aut artifex pro hisce contractibus; vel nisi sermo sit de conventionibus matrimonialibus, de immobilium alienatione aut haereditatis divisione; vel de contractibus ab eorum tutoribus initis juxta leges—Si vero agatur de majoribus, hi non restituuntur in integrum causa laesionis, nisi in casibus expressis. Hoc eveniret in venditione immobilium et haereditatis acceptatione, si laesio sit ultra dimidium; in ipsius vero haereditatis divisione, si tamen ipsa laesio sit ultra quartum [6].

Q. 7. *In quo consistit damnorum compensatio, quae fieri debet ob non impletum vel vitiosum contractum?*

R. Si obligatio contractus sit certa pecuniae summa tradenda, si ea tradita non fuit, ex Codice civili compensatio consistit in solutione usurarum (vulgo *interessi*) juxta taxam legis (quin teneatur creditor probare damna, quae passus est); attamen salvis iis, quae speciatim praescribuntur in commerciis, fidejussione et societate. Haec autem solutio non debetur, nisi a die judicialis petitionis: excipe si lex declaret usuras decurrere pleno jure [7]. Quae porro legis civilis determinatio generatim loquendo locum habet probabilius etiam in conscientia (quin attendatur an tale revera fuerit damnum), ut sic inter tot evenientes casus habeatur certa regula et omnibus occurratur anxietatibus ex parte creditoris et fraudibus ex parte debitoris [8] — Si vero materia contractus non sit pecunia, sed alia res, tunc si compensatio sit a partium conventione determinata, ipsi standum est [9]; secus compensanda sunt, interveniente dolo, omnia damna, quae directe sequuntur ex contractus inexecutione vel vitio: dolo autem non inter-

1 C. S. Art. 1243. 2 C. S. Art. 1254.

3 C. S. Art. 1236.

4 « Se l'oggetto dell'obbligazione non fosse determinato che quanto alla specie, il che chiamano gli autori *obligatio generis* (per esempio, se io vi doveva cinquanta sacchi di grano, tre botti di vino), la mia obbligazione non potrebbe dirsi estinta per la perdita della cosa dovuta, giacchè le specie non periscono: *genus nunquam perit* ». Cod. civ. spieg. De cessione, remissione et compensatione erit *De restitutione*. Vid. *Jus civile Neap.* Art. 1258.

5 Erit. gravis laesio sive dimidiam justi pretii excedat, et dicitur enormis; sive excedat duas tertias partes aut eas aequet tantum, et dicitur laesio enormissima: *art.* 1109 – C. G. 1304 — C. S. 1238 — C. P. 1283 – C. M. 1363.

6 Art. 1109 1679 et 1395 — C. G. 887, 1674 et 1304 — C. S. 807, 1520 et 1228 — C. P. 1042, 1490 et 1287 — C. M. 1118, 1364 et 1376.

7 Casus, in quibus ex *cod. civ. Albert.* usurae debentur ipso jure sunt: 1 summa residua debita a tutore, rationibus redditis (*art.* 355); 2 dos a die quo fuit a promittentibus constituta: item dos restituenda a die soluti matrimonii (*art.* 1528 et 1562); 3 summa promissa a socio societati; item summa quam solvit fidejussor (*art.* 1869 et 2073); 4 anticipationes a mandatario factae (*art.* 2034); 5 legatum a morte testatoris, si fructificet, vel factum sit titulo alimentorum (*art.* 854); 6 quoties vendita res fructus producit, a die venditionis pleno jure debentur usurae, vulgo *interessi* (*art.* 1659).

8 Occurrere potest casus extraordinarius, in quo, ipsa ratione decisionis, taxam legis excedere liceat: ut si debitor fraudulenter solvere omittat tempore praefixo, et creditor inde majus et certum patiatur damnum vel vendendo minoris vel majoris mutuando: tunc si non ex lege civili, certo ex lege conscientiae debitor tenetur de damnis.

9 Art. 1240 — C. A. 323 — C. G. 1338 — C. S. 1100 et seqq. — C. P. 1119 — C. M. 1196.

veniente, compensanda sunt tantum damna quae praevisa sunt, aut potuerunt praevideri tempore contractus; cum eo in casu nulla adsit culpa [1].

SCHOLIUM. — *De obligationibus nulla praecedente conventione.*

Aliquae sunt obligationes, quae nulla praecedente partium conventione, enascuntur, et vim habent suam vel a lege sola vel a facto hominis: *Le prime sono le obbligazioni che si formano involontariamente, come quelle tra proprietari vicini e quelle dei tutori, o degli altri amministratori, i quali non possono ricusare le funzioni che loro vengono attribuite. Le obbligazioni che nascono da un fatto personale di colui che resta obbligato, risultano o da quasi-contratti, o dai delitti e quasi-delitti*: ita *Codex civilis* [2].

Q. 1. *Quid est quasi-contractus*?

R. Quasi-contractus ad sensum jurisperitorum definitur: *Factum hominis voluntarium, ex quo enascitur aliqua obligatio erga tertium, aut etiam mutua partium inter se obligatio.* Duae sunt illius species: — 1. *Negotiorum gestio*, et evenit quando quis alterius negotium suscipit, sive inscio sive sciente proprietario: qui tenetur negotium prosequi ut bonus paterfamilias, et subire omnes negotii consequentias; at ipse proprietarius debet implere obligationes ab eo contractas et eum indemnem facere; — 2. *solutio rei sibi indebitae*, idque contingit quando quis aliquid non suum accipit. Hic tenetur rem domino restituere, cum clamet ad illum; quod si sit in mala fide, debet etiam fructus reddere licet consumptos et tenetur etiam de deterioratione et casu fortuito: si vero sit in bona fide, non tenetur, nisi ad id, in quo factus est ditior, si rem distraxit; ad nihil vero, si res ex toto perierit etiam ejus culpa: nam *qui quasi suam rem neglexit, nulli querelae subjectus est* [4].

Diximus *ad sensum jurisperitorum*; juxta Theologos enim quasi-contractus solet communiter definiri *assumptio alicujus officii*, ut sic omnia omnino comprehendantur munera, quae quis quoquo modo suscipit, qualia sunt judicis, tutoris, advocati, parochi, famuli, opificis, etc. in quibus tacita censetur existere conventio inter eos, qui haec exercent, et eos qui opus illorum requirunt.

Q. 2. *Quid delictum et quasi-delictum?*

R. Factum hominis voluntarium et culpabile, ex quo alter damnificatur, si cum directa damnificandi intentione ponatur, erit *delictum*; si vero ponatur quidem cum culpa, sed absque directa nocendi intentione, ut si adsit peccaminosa ignorantia vel inadvertentia, habetur *quasi-delictum* [5]. Porro damna, quae ex hisce factis eveniunt, resarcienda sunt; qui enim est in culpa, tenetur de damnis: qua obligatione quisque tenetur ex facto tum *personarum*, quae sunt suae custodiae, uti est filius respectu patris, discipulus respectu magistri; tum *animalium*, quae proprio servitio sunt, uti si alicui noceant; tum *rerum*, quibus nostrum est providere, ut si tuum aedificium ruens, quia illud instaurare culpabiliter neglexisti, damnum intulerit [6].

1 V. Liguori, *Mor. Op.* l. III, n. 704. *Dolo non interveniente*: « vi rendo dei puntelli infraciditi che io però credeva tuttora buoni. La casa mal puntellata si sfascia e cade; non sarò tenuto che del valore dei puntelli e non della perdita della cosa. Se fossi un legnaiuolo, la cosa procederebbe altrimenti, giacchè allora io avrei dovuto conoscere questo genere di cose, o vi ha per mia parte un'imperizia prossima alla colpa, *imperitia culpae adnumeratur*: che se in tal caso io fossi tenuto per la rovinata casa, non sarei però per la perdita dei mobili lasciativi dentro, non potendo io prevedere che contro l'uso si lasciassero mobili in una casa appuntellata.

Dolo interveniente; « p.e. un negoziante mi vendette scientemente un cavallo affetto da malattia contagiosa, e gli altri miei cavalli ne furono tutti attoccati: se l'avesse ignorato, non mi dovrebbe che il prezzo del cavallo; ma avendolo saputo, mi dovrà non solo il prezzo del cavallo, ma ancora il prezzo di tutti gli altri, giacchè la perdita del cavallo è una immediata conseguenza del di lui dolo. Che se in seguito alla perdita dei miei cavalli, sono stato impedito di coltivare i miei beni, e non avendo perciò potuto adempiere alle contratte obbligazioni mi si tolsero i beni, i danni ed interessi non si estendono sino a questo punto: doveva far coltivare i miei beni mediante sborso di danaro, e perciò le perdite che io feci non nascono immediatamente dal dolo del mio venditore, ma dalla mia negligenza e dal cattivo stato de' miei affari ». *Cod. civ. spiegato.*

2 Art. 1488 — C. G. 1370 — C. P. 2073 — C. M. 1381.

Concordat Jus civile Neapolit. Art. 1224.

3 Art. 1489 et seqq. — *Jus civile Neapolit.* Art. 1325 — Quoad alios Cod. *l. cit.* — C. A. *civ.* 1035. *Inscio*; « esempio: Paulo è assente dalle sue possessioni: giunge il tempo della vendemmia. Pietro uno de' suoi amici si trova sopra il luogo, e fa raccogliere le uve: per tal modo contrae la tacita obbligazione di farle pigiare e di adoprare nella fabbricazione del vino la necessaria diligenza, e di riporlo in sicuro dopo che sarà fatto — *Sciente*; esempio, se io mi trovo sul luogo, allorquando il mio amico si ingerì nel raccolto del mio vino, e gli permetto la gestione ». *Gousset, Theol. M.*

4 Lib. II *de pet. haered.*

5 Art. 1500 = C. G. 1382 — C. S. 1336 — C. P. 2085 — C. M. 1393.

6 Sed. fusius *de restitut.* V. *Cod. poen.* art. 732 et seqq.

CAPUT SECUNDUM

DE CONTRACTIBUS IN SPECIE

Articulus I. — De emptione et venditione [1].

Q. *Undenam emptio-venditio dicitur et quomodo definitur?*

R. Res primum inter homines permutabantur; sed magna, quae passim occurrebat difficultas permutationis, in causa fuit cur nummus inventus fuerit, qui res omnes repraesentaret. Inde orta *emptio-venditio*, quae solet definiri: *Contractus quo merx determinata datur vel danda convenitur pro pretio determinato.* Ex Codice autem civili Albertino *est conventio, qua quis se obligat ad rem aliquam tradendam, alter vero ad ejus pretium solvendum* [2].

Ad validitatem contractus venditionis et emptionis olim requirebatur etiam traditio rei ex parte venditoris et traditio pretii ex parte emptoris ex veteri illo axiomate: *Traditionibus, non nudis pactis, dominia rerum transferuntur.* Verum hodie ex Codice civili emptio-venditio perficitur, etsi desit illa traditio: *Essa* (vendita) *è perfetta fra le parti; e la proprietà si acquista di diritto dal compratore riguardo al venditore al momento, che siasi convenuto nelle forme volute dalla legge sulla cosa e sul prezzo, quantunque non sia seguita ancora la tradizione della cosa, nè sia pagato il prezzo* [3]. Quibus verbis ea etiam indicantur, quae ad contractum substantialiter perficiendum requiruntur: nempe partium consensus et legales solemnitates in verbis: *Che siasi convenuto nelle forme volute dalla legge*; merx vero determinata ac determinatum pretium in verbis: *Sulla cosa e sul prezzo.*

§ I. — *De consensu.*

Q. 1. *An consensus in venditione sit de necessitate?*

R. Cum tota vis obligationis in contractu a voluntate proficiscatur, patet necessitas consensus ad venditionis valorem. Unde si quandoquis ad rem suam alienandam cogitur causa publicae utilitatis, adhuc supponitur consensus, rationabilis videlicet; nam quisque tenetur pro viribus publico bono concurrere, uti etiam praescribit lex [4]. Expensae autem necessariae pro scriptura, et ceteris actibus ad hunc contractum ineundum, nisi aliter conventum sit, pertinent ad emptorem; sane emptoris interesse debet habere documenta suae acquisitionis [5].

Quid (quaeres) *si non sit facta venditio, sed tantummodo data promissio vendendi?* — Si promissio venditionis facta est absque arrhae traditione (vulgo *caparra*), aequiparatur ipsi venditioni, ubi tam de re quam de pretio adsit reciprocus consensus; et oidem subjacet formae extrinsecae, cui subjicitur ipsa venditio: unde si promissio venditionis respiciat immobilia, fieri debet actu publico. Si vero venditionis promissio est cum arrhae traditione, quaelibet pars poterit resilire a contractu, dummodo quae dedit arrham si resiliat, eam amittat; si autem resiliat quae arrham recepit, eandem restituat in duplum [6]. Si tamen arrhae apponantur ipsi venditioni, tunc nedum tribuant facultatem ab illa resiliendi, ipsam firmant, et arrhae habentur uti pignus solutum in securitatem initi contractus, quod dein restituitur vel pro parte pretii computatur: unde nullus ex contrahentibus, invito altero, resilire potest. In dubio autem an arrhae promissioni contractus vel ipsimet contractui adjectae fuerint, pro minimo standum est; cum regulariter sic accipiatur a consuetudine [7].

Q. 2. *Quinam possunt inire contractum emptionis-venditionis?*

R. Possunt ii omnes inire contractum emptionis-venditionis, qui non vetantur a lege neque generatim, neque speciatim. Generatim ii vetantur qui a lege habentur incapaces et inhabiles ad contractum in genere. Vetantur vero speciatim in hoc contractu: — 1. ex parte venditionis qui bonis suis cesserunt (vulgo

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 793; et *Homo Ap.* tr. x, n. 165.

2 Haec eadem definitio ex jure civili Neapol. Art. 2127.

3 Art. 1389—C. A. *civ.* §§ 996 et 1053—C. G. 1582—C. P. 1587—C. M. 1467 et seqq.

Vel ipsis fere verbis exprimitur jus civile Neap. Art. 1428.

4 Art. 441 ubi onus imponitur; *et Lit. Patent.* 6 apr. 1839, ubi regulae adsignantur — C. A. 365—C. G. 545 — C. S. 470 — C. P. 408 — C. M. 438.

5 Art. 1600—C. G. 1593—C. S. 1438 — C. P. 1399 — C. M. 1479.

6 Art. 1595—C. A. 936 et 908—C. G. 1590 — C. S. 1435—C. P. 1393—C. M. 1474.

7 Ita etiam juxta non paucos juris civilis peritos: neque obstat *art.* 1595, hic enim loquitur tantum de promissione. V. Precini, *Commenti del Cod. civ. Albertino* — Liguori *Opus Mor.* l. III, n. 794.

falliti); isti a judicii die, quo declarata est cessio, amittunt peno jure administrationem bonorum, ideoque ea valide vendere nequeunt: hoc tamen respicit tantum commercium exercentes [1]; quoad alios irritae tantum possunt declarari venditiones, si fraudulentae probentur;—2. ex parte emptoris vetantur tutores, curatores, ascendens emancipator quoad bona minoris emancipati; item administratores communitatum, officiales publici, magistratus, judices, janitores, notarii, advocati, et procuratores cum illis, quibuscum actionem vel relationem habent, sub poena nullitatis [2];—3. ex parte tandem venditoris simul et emptoris prohibentur conjuges inter se, paucis exceptis: quod statutum est ad praecavendum, ne conjuges eludere possint legis dispositionem, qua prohibentur sibi invicem dona re, nisi per testamentum et juxta praescriptam formam [3].

§ II. — *De merce.*

Tres sunt praecipuae venditoris obligationes in mercis suae venditione: — 1ª ut nitide exponat quod intendit: pactum enim obscurum contra ipsum explicatur [4]; — 2ª ut rem tradat tempore ac loco convento, et in eo statu, quo res se habuit in ipsa venditione una cum omnibus suis accessionibus; num statim emptoris facta fuit; —3ª ut emptorem servet indemnem, tum ab evictione, si nempe a tertio res ipsa vendita vindicetur; tum a servitutibus, si iisdem deberet subjici; tum a vitiis occultis, si inde illius valor notabiliter minuatur: id enim vel ipsa ratio postulat, ut aequalitas servetur [5].

Q. 1. *Quaenam res cadunt sub emptione et venditione?*

R. Cadere possunt sub emptione et venditione res omnes, quae sunt in humano commercio, cum propterea aestimentur: intellige tamen si id leges peculiares minime vetent. Sic vetatur: — 1 emptio-venditio rei alienae, quae ipso jure nulla est, etiamsi sit facta bona fide: quo si facta sit mala fide a venditore, emptor bonae fidei potest ab illo repetere non solum pretium solutum, sed etiam damnorum compensationem, atque usuras [6]; — 2. emptio venditio jurium successionis alicujus personae adhuc viventis, etiamsi ista consentiat: item alienatio bonorum dotalium, perdurante matrimonio, si nonnulli casus excipiantur [7]; — 3. emptio-venditio rei, quae jam perierit: si pars tantum perierit, in arbitrium erit emptoris vel resilire a contractu, vel sibi expostulare partem superstitem, aestimato ejusdem pretio [8]; — 4. emptio-venditio rerum, quae noxiae esse possunt, unde illicita est per se loquendo venditio rei qua emptor praevideatur certe abusurus; nam lex charitatis est, ut nemini occasio praebeatur peccandi. Hinc in Codice poenali sub poena vel mulctae, vel carceris, vel reclusionis juxta circumstantias prohibetur venena conficere, retinere aut vendere iis, quibus a lege permissum non est [9].

Diximus: 1. *illicita est*: valide enim vendi potest; cum etiam res nociva ratione substantiae sit pretio aestimabilis; 2. *per se loquendo*: justa enim extante causa, etiam licite venditur; nam ex parte haec traditio est tantum occasio, ex altera cooperatio materialis non est prohibita, si gravis ac legitima causa sit; 3. *certo abusurus*; in dubio enim nemo praesumitur velle rebus male uti, alioquin nulla ferme res vendi posset, cum nulla res sit qua homo non possit abuti. Ceterum si res non tantum sint indifferentes ad bonum et malum, ut arma, chartae lusoriae, etc., sed ex natura sua vel forma ita ad pravum usum sint determinatae, ut numquam aut fere nunquam ab bonum usum adhibeantur, v. g. picturae, ac libri obscoeni, li-

1 *Cod. Commer*. art. 176.

2 Art. 1238—C. G. 1167.

3 Art. 1603—C. G. 1594—C. S. 1439 et seqq.—C. P. 1400—C. M. 1490.

4 Art. 1186 – C. G. 1096.

5 Evictio est *deturbatio juridica emptoris a possessione rei, quam emit*: v. g. Titius vendit vineam Caju; Sempronius probat vineam esse suam: et ideo judex decernit illam esse Sempronio reddendam, cum res clamet ad dominum Quando autem ex jure vitia dant facultatem rescindendi venditionem, ea dicuntur tribuere actionem redhibitoriam: *redhibere est facere, ut rursus habeat venditor quod habuerat. et quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata quasi redditio*: ita l. XXI. *ff. de aedit.*—*Cod. civ*. art. 1609—C. A. 922—C. G. 1602—C. S. 1448 et seqq 1471 et seq.—C. P. 1417—C. M. 1496.

6 Art. 1606: qui est contra dispositionem juris Romani, ex quo rei alienae venditio non habebatur irrita omnino; licet enim in ea non transferretur rei dominium in emptorem, transferrebatur tamen dominium pretii in venditorem. Humanae legi adhuc conformis est C. A. *civ*. § 923 – C. P. art. 1406—C. M. 1483 — *Jus civile Neapolitanum*, Art. 1413 et seqq.

7 Art. 1535—*Jus civile Neapolit*. Art. 1415.

8 Art. 1220 et 1706 et seqq.—C. G. 1130 et 1600—C. P. 1102 et 1410 — C. M. 1179 et 1481 — *Jus civile Neapolit*. Art. 1084 et 1117.

9 Art. 419—C. A. *poen*. p. 2, §§ 115— V. Liguori, *Opus Mor*. l. III. n. 795.

Vid. Jus poenale Neap. Art. 400 et seq.

belli famosi, idola, etc. tunc moraliter constare debet de bono usu ut vendi licite possint, habita maxime ratione qualitatis emptoris.

An (quaeres) *vita hominis possit constituere objectum emptionis?* Homo non potest esse venalis hoc sensu, quasi nempe transferre possit in alium jus suae vitae ac necis; hoc enim jus est solius Dei: poterit tamen vendere usum suae vitae ac suorum actuum, cum usus vitae et actuum bene cadat sub alterius dominio. Hinc, ubi res in se ipsa spectetur, et debitis intervenientibus conditionibus, commercium Nigrorum etsi lugendum, non tamen jure naturae primario illicitum dicunt. Conditiones sunt: 1 ut justo titulo nigritae libertate sua priventur; 2, ut humano modo tractentur; 3. ut in contractu non sit fraus— Quae tamen conditiones cum fere nunquam reperiantur, ideo merito in praxi uti illicitum et detestabile commercium illud habetur: atque ideo merito Pontifices complures illud expresse damnarunt. Praestant inter eos Paulus III, Urbanus VIII, Benedictus XIV, Pius VII et nostra aetate gloriosae memoriae Pontifex Gregorius XVI qui Apostolicis Literis 2 dec. anno 1839 hoc commercium aperte declaravit *Christiano nomine prorsus indignum*; et simul districte prohibuit, *ne quis Ecclesiasticus aut laicus illud... veluti licitum sub quovis obtutu aut quaesito colore tueri, aut aliter publice vel privatim docere praesumat*[1].

Q. 2. *An mercis venditio, ut sit perfecta, debeat fieri in pondere, numero atque mensura?*

R. Si venditio habeat pro objecto res, quae juxta pondus, numerum aut mensuram venduntur, non est perfecta, quin pondere, numero vel mensura reipsa quantitas determinata fuerit: hinc si quis vendat alicui totum frumentum, quod habet in arca, decem libellis pro singulo modio, nsquedum mensuratum non sit, venditio perfecta non est; et si perit, stat periculo venditoris— Si vero rei venditio fiat in corpore (vulgo *in massa*), seu summatim, quod tunc evenit, quando merx pro uno ac certo pretio venditur, quin ponderis, numeri aut mensurae ratio habeatur, ut si quis 100 libellis vendat totum frumentum quod habet in arca, tunc venditio ab ipsa conventione statim perficitur, et ideo ex tunc in conscientia stat periculo emptoris. Attamen si vendantur res, quae antequam emantur, soleant praelibari, ut sunt vinum, oleum, etc. venditio non est perfecta, quin res gustatae et approbatae sint: quod valet etiam casu, quo aliqua res sit vendita sub pacto praeviae degustationis[2].

Q. 3. *Quid si res una duobus sit vendita?*

R. Si res duobus vendita neutro sit tradita, ei tradi debet, qui prius emit; nam qui *prior est tempore, potior est jure*. Alteri tamen remanet actio contra venditorem ratione damni, quod sibi venit — Si vero res duobus vendita, jam est uni tradita, en *Codicis civili* verba: *Se la cosa che taluno si è obbligato con atti successivi di dare o di consegnare a due persone, è puramente* (id est ex natura sua, non ex destinatione legis) *mobile, quella fra di esse, cui ne fu dato il possesso reale, sarà all'altra preferita, e ne resterà proprietaria, ancorchè il suo titolo sia posteriore di data, purchè il possesso sia di buona fede*[3]. Ubi vides quoad haec mobilia aliquam fieri exceptionem (casu, quo ea sint a tertio revendicanda) a regula generali, qua statuitur contractum venditionis perfectum esse solo partium consensu, quin rei translatio necessaria sit.

Q. 4. *Quid de vitio, quod contingit in merce?*

R. Vitium in merce vel est circa substantiam, ut si vendatur stamnum pro argento, vitreum pro gemma, et eo in casu venditio nulla est, etsi fiat ex ignorantia et sine malitia; cum tota deficiat contractus materia: vel est circa quantitatem, ut si dentur quinque pro octo: vel circa

1 Quod ipsa *civilis lex* prohibet: hac de re inita est conventio 20 dec 1841. inter Austriam, Galliam, Angliam, Borussiam et Russiam—Ita et lege mens. aug. 1833 apud nos—*V. Cattolico* di Lugano. *Giornale* vol. xvii—Biol. *Sull'abolizione della schiavitù*—Audisio, *Jur. nat. et gent.* l. II. t. xvi—Roberti. *Lettera sopra il trattamento dei Negri*—*Annali Relig.* vol. 1—Balmes, *il protestantismo*, ecc. t. 1, cap. 16—*Civiltà Catt.* ser. 2, t. 2. Huc mire faciunt duo recentiora Opera, quibus nigri ac infideles ad hominis libertatem et animae salutem rediмuntur: 1 *Pia Opera della s. Infanzia pel riscatto dei bambini nella China e negli altri paesi infedeli* sub Episcoporum protectione erecta; 2 *Pia Opera del riscatto delle fanciulle more*, studiosa charitate sac. Olivieri genuensis.

2 Art. 1191—C. G. 1585—C. S. 1465—C. P. 1433—C. M. 1311.

3 Art. 1232—C. A. 430 — C. G. 1141 — C. P. 1114—C. M. 1191.

Jus civile Neapoli. rem iisdem verbis definit. Art. 1095.

qualitatem, ut si vendatur vinum aqua commixtum pro vino puro, et tunc venditio valida est, modo tale vitium non impediat, quominus adhuc res emptori sit conveniens; et de pretio subtrahatur quantum oportet: quod quidem merito statutum est; secus vix ulla negotiatio subsisteret[1]. *Cum aliqui sophisticant*, ait s. Antoninus, *ea quae vendunt, ut se servent indemnes et cum aliquo lucro congruo, quia si venderent puras res, emptores non vellent dare justum pretium, quia alii venduut alia sic mixta minori pretio, videntur posse excusari, dummodo non fiant mixturae quae noceant corporibus in his quae venduntur in cibum et potum, et praecipue in medicinalibus*[2]. Attamen ex *Codice civili* emptor potest vel rescindere contractum vel petere compensationem, si vitium tale sit, ut, eo cognito, non contraxisset. Venditor vero si vitia non ignoraverit, tenetur de damnis: imo eidem in illo casu poena constituta est tum carceris, tum mulctae pecuniariae[3].

Teneturne (dices) *venditor rei venditae vitium aperire?*

R. 1: Si vitium sit circa substantiam, utique tenetur venditor in conscientia illud aperire; cum tunc afficiat ipsam venditionis naturam: item est, si vitium sit circa quantitatem; esset enim damnosa deceptio. Si tamen ob injustam taxam vel injustum monopolium quis non possit consequi justum pretium dando totam quantitatem, tunc non est improbabile, uti dicunt Lugo, Lessius, Palaus, Salmanticenses et Sporer, vendentem posse uti mensura tantum manca, quantum ad pretium justum consequendum sufficiat; hoc enim est vexationem redimere: videlicet est injustam pretii diminutionem sibi juste compensare, detrahendo tantundem de mensura[4].

R. 2: Si vitium sit circa qualitatem, distinguendum est: vel vitium illud patens est et manifestum; vel occultum et latens — Si vitium illud est patens et manifestum; venditor non tenetur vitium aperire ex communi sententia; tunc enim emptor illud sibi imputet: neque venditor tenetur manifestare quod omnibus manifestum est: consonat ipsa lex civilis[5]. Sed excipe in foro saltem interno: 1. si venditori constet de emptoris ignorantia, si v. g. esset puer vel foemina rerum prorsus ignara; tunc enim tenetur in conscientia vitium aperire vel damnum compensare; 2. si qualitas transierit in substantiam, uti si emptor expresse declaret, se velle rem talis qualitatis, et non talis, vinum v. g. vetus, non recens — Si vero vitium circa qualitatem est occultum et latens, tunc tenetur profecto venditor vitium aperire casu, quo illud ita noxium emptori futurum esset, ut usus rei non amplius sit ei conveniens; alioquin illum deciperet, et injustitiam patraret. At si vitium non ita noxium futurum est, tunc si rogetur ab emptore de illo vitio occulto in specie, v. g. de aetate equi vendendi, tenetur utique responsum dare pro veritate rei; tum quia mendacium semper est illicitum; tum quia emptor jus habet, ut sibi de quaesita rei qualitate vere et recte respondeatur. Verum si non rogetur ab emptore, non tenetur vitium illud aperire, alioquin fere nulli fierent contractus; oportet tamen, ut venditor tantum *subtrahat quantum oportet de pretio*, ut loquitur Angelicus[6].

Quid (dices) *si venditor protestetur, se nolle rationem dare de quocumque rei suae defectu?*— Videtur tunc ad nihil tenatus alios decipiat.

1 Hinc patet eos ad restitutionem teneri, qui guttam hydrargyri in aures equi infundunt, ut generosus appareat. Qui in sacci summitate melius triticum, in dolii extremitate majores pisces reponunt, ut sic emptores decipiant. Qui angulum et tenebras quaerunt, ne mercium suarum detegatur vitium. Qui lanam aut avenam aspergunt aqua, ut majoris sit ponderis. Qui pannum adustum pro bono, domum ruinosam pro firma vendunt, etc.—E contrario qui vinum minus exquisitum eis praebent, qui vinum magis exquisitum vellent, contra justitiam non peccant, si illis non noceat, nec inutile sit ad finem, propter quem illud quaerunt, modo pretium sufficienter imminuant; secus si vinum istud ad medicinam peteretur, vel ut diu conservaretur. Qui vino aquam miscent peccant contra justitiam et ad restitutionem tenentur, si vinum aqua sic admixtum emptori noceat, vel notabiliter illi minus sit utile: aut quamvis non minus utile, si pretium non minuant; non licet enim aquam pro vino vendere. Denique peccant contra charitatem, et etiam contra justitiam, si efficiant, ut emptor nimio pretio gravatus alios decipiat. Fieri potest, ut res vitiata minoris sit valoris respectu quorundam hominum, non vero respectu aliorum; tunc his secundum totum valorem vendi potest absque revelatione vitii. Sic bos, qui propter aliquem defectum ad arandum est inhabilis, vendi potest, sine revelatione vitii et absque imminutione pretii, lanio aut mercatori, qui ad lanium eum praeparabit.

2 Sic videntur posse excusari qui erbas aqua aspergit, ut majoris sit ponderis, qui aliquantulum oryzae farinae admiscet ut panis majus habeat pondus, si revera aliunde non possit consequi quod justum est, ob morem regionis. Idem dicunt de pharmacopola qui aliquando unam medicinam pro alia tribuat, si tamen pretium sit aequum, et medicina aequalis virtutis—Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 821.

3 Art. 1618—C. A. 922—C. G. 1612—C. S. 1488 et 1491—C. P. 1488—C. M. 1535. Et *Cod. poen. Alb*-art. 404 et 405—C. A. *poen.* p. 2, 156.

4 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. x, n. 186.

5 Art. 1619: et *l. cit.*

6 2, 2, q. 77, a. 2.

neri venditorem; quia per hujusmodi protestationem emptori factam videtur omnem a se labem injustitiae repellere; et emptor satis apparet admonitus, uti sibi consulat. Hinc merito Tamburini approbat consuetudinem, quae alicubi viget, praesertim in nundinis magnis, ita vendendi (*ad saccum ossium fractorum*, uti ajunt) animalia, etiamsi vitia sint occultissima; ad tollendas enim lites, ac bonum commune promovendum hoc satis cohonestatur a consuetudine; dummodo (quod caute prae oculis habendum) res ultra pretium justum saltem supremum non vendatur, habita ratione illius vitii occulti. Haec conventio probatur etiam a Codice civili quoad ea vitia, quae ignota fuerunt ipsi venditori [1].

Q. 5. *Cuinam perit res vendita ante illius traditionem?*

R. Statim ac venditio perfecta est, etsi nondum res tradita sit emptori, ea tamen emptori perit; et sane res perit domino suo. Excipe: 1. si aliter conventum sit: nam *contractus ex conventione legem accipere dignoscuntur*; 2. si venditor sit in mora culpabili; nam *mora sua cuilibet est nociva* [2]. — Potest autem venditor mercem retinere, donec sibi fuerit solutum pretium, si non concesserit moram ad solvendum: nam sic tuetur suam indemnitatem. Imo licet moram concessit, ex civili lege adhuc potest illam retinere, si emptor evaserit obaeratus aut decoctus, ita ut pretium periclitetur, nisi cautio tribuatur [3].

Cuinam (quaeres) *fructus faciat res vendita, sed nondum praestita cautione pro pretio suo tempore solvendo, vel nondum secuta traditione?*

Cum defectus cautionis vel realis traditionis non impediat, quominus perfectus sit venditionis contractus; hinc tenemus rem fructiferam emptori fructus facere, cujus quoque periculo ipsa perit; res enim quaelibet suo domino fructificat, nisi extet contraria conventio. Haec responsio congruit cum jure nostro patrio, quod nulla facta distinctione, utrum res tradita vel non tradita fuerit, praestita vel non praestita cautio, solutum vel non solutum pretium, id absolute decernit a die venditionis [4]. Excipe, nisi aliter conventum sit; quia commune est et probabilius, quod venditor juste potest dominium directum transferre in emptorem et reservare sibi dominium utile, ut fructus percipere valeat quoad pretium sibi solvatur, ut docent Bonacina, Filliucius, Molina, Sanchez aliique; nam tunc non exigit fructus ratione dilatae solutionis, sed ratione ipsius venditionis hoc pacto initae.

§ III. — *De pretio.*

Tres sunt praecipuae emptoris obligationes in pretio solvendo: — 1ª est ut pretium solvat eo loco ac tempore, quo res est ipsi tradenda, nisi aliud pactum sit; vel nisi a possessione rei molestari timeat et venditor cautionem non praestiterit; — 2ª ut solvat pretii usuras, si haec fuerit conventio, vel si res vendita et tradita fructus producat, vel si pretii solutio jam indicta sit; — 3ª ut solvat etiam omnes venditionis expensas, nisi aliter conventum sit [5].

Q. 1. *Quid est pretium justum et quotuplex?*

R. Pretium justum dicitur quod rei venalis valorem adaequat: et aliud legitimum vel legale, quod taxatur a lege vel a Magistratu: aliud vulgare seu naturale, quod, spectatis circumstantiis, peritorum judicio determinatur. *Legitimum* situm est in indivisibili, ita ut non liceat plus accipere, quam per legem fuerit statutum et restitutionis urgeat obligatio, si quid ultra pretium illud exigatur: talis est venditio salis [6]. *Vulgare* vero patitur latitudinem, cum communiter in unum peritorum judicium convenire non soleat. Triplex idcirco distinguitur; *summum*, supra quod a

1 Art. 650 et *l. cit.* quoad ceteros Codices — V. Liguori. *Opus Mor.* l. III. n. 825.

2 Art. 1391 et seqq. — C. G. 1583 — C. S. 1092 1255, et seq. et 1470 — C. P. 1435 — C. M. 1511.

3 Art. 1619 et 1620 — C. A. *civ.* §§ 1052 et 1062 — C. G. 1612 — C. S. 1458 et seq. — C. P. 1426 — C. M. 1503.

4 Art. 1621 — C. A. *civ.* § 1050 — C. G. 1614 — C. S. 1460 — C. P. 1428 — C. M. 1517. Confirmatur, quia ex artic. 1660 *Cod. civ.* emptor non potest cogi ad solvendum pactum pretium si ipsa molestia inferatur, vel justa adsit causa timendi, ne sit inferenda, nisi venditor malit cautionem praebere: quamvis vero cogi non possit ad solvendum, tenetur tamen ex decisione Senatus Taurinensis sub die 18 jan. 1811, usuras pretii nondum soluti reddere venditori. Ergo a pari ad aequalitatem servandam emptor jus habet ad fructus rei sibi venditae percipiendos, seu quod idem est, res vendita fructificat emptori. V. Liguori. *Opus Mor.* n. 798.

5 V. Pavone. *Spicilegio*, §§ 1 ecc. ubi plurima ad praxim resolvit — *Cod. civ.* art. 1637 — C. A. 1052 et 1062 — C. G. 1650 — C. S. 1496 et seqq. — C. P. 1467 — C. M. 1554.

6 Aliquando tamen licet legale pretium excedere: 1 si a majore parte non servetur, Principe sciente et tacente; 2 si mutatis circumstantiis, taxa evadat injusta; 3 si merces sint notabiliter pretiosiores solito, vel deteriores. *Gury.*

prudentibus aestimari non solet; *infimum* infra quod intelligentes non solent judicare; *medium* stat inter summum et infimum. Haec autem regula communiter adsignari solet in determinatione pretii vulgaris: ut res vilior minorem, pretiosior vero majorem habeat latitudinem. Unde vinum v. g. quod valet 5, potest vendi 6, vel 4: res autem pretiosa, quae valet 100, potest vendi 95 vel 105. Imo si res rarius soleat comparari, admittit latitudinem maximam: v. g. domus, quae elapso anno vendita fuit 1500, hoc anno vendi potest 2500 [1].

Est autem contra justitiam rem vendere supra pretium legitimum, vel vulgare summum, nisi speciales aliquae intervenniant circumstantiae id honestantes. Ratio est, quia si pretium excedat valorem rei, vel e converso si res excedat pretium a lege aut a prudentibus hic et nunc praefixum, tollitur profecto justitiae aequalitas. Hinc Apostolus: *Ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum, quoniam vindex et Dominus de his omnibus* [2]. Hinc quamvis in foro externo non invalidetur venditio, nisi deceptio sit ultra dimidium justi pretii; In foro tamen interno etiam deceptio infra dimidium obligat ad restitutionem; injustitia enim tam in parvis quam in magnis locum habet.

Sed quid (dices) *si venditio supra pretium legitimum vel vulgare bona fide contingerit; vel si utrique contrahentes valorem rei prorsus ignorantes, ideo sese mutuo commiserint sorti in contrahendo?*— In primo casu, id est si hoc contingerit bona fide, decipiens tenetur id saltem restituere, in quo factus est ditior, id est in quo suis ideo pepercit, ne ditescat de alienis. In secundo autem casu, nempe si mutuo consenserint contrahentes expresse se sorti committentes, utpote de vero valore dubitantes, valet contractus, etsi postea detegatur deceptio; quia censetur uterque sibi invicem voluisse excessum concedere. Item si venditor infimo pretio vendat rem suam, verum ejusdem valorem ignorans, licet eamdem emere; quia contractus iste est vera venditio: nam ex una parte emptor juste emit solvendo infimum pretium, quod adhuc justum est; ex alia autem non videmus in eo obligationem monendi venditorem de ignorato valore, cum nullo modo eum positive decipiat, aut cogat ad vendendum.

= *Quid vero si res nullum habeant pretium determinatum in humano commercio, uti gemmae quaedam, aves indicae, veteres picturae, statuae, libri rari et similia? vendine tanti poterunt quanti quis sibi voluerit? Idem quaeritur de cantu, saltatione et abusu mulieris*—Omnes istae res extraordinariae, quae non sunt necessariae ad communem convictum, possunt vendi quanti plurimi, uti docent Diana, Serra, Sotus, etc.; quia cum non sint taxatae, illud pretium putatur justum, quod convenitur inter partes: hoc recte vocant probabile Salmanticenses. Verum nos probabilius negandum putamus cum Bouvier, Gury, Continuatore Tournely, Lessio, Lugo aliisque; quia tametsi pretium talium rerum magnam recipiat latitudinem, aequum semper est, ut habeat quamdam taxam arbitrio prudentum; cuilibet enim rei sua est aestimatio [3].

Q. 2. *Quandonam licite potest pretium ordinarium seu vulgare augeri, et quandonam minui sine laesione justitiae?*

R. Ad 1: Pretium vulgare augeri potest, seu venditor potest quid amplius exigere: — 1. ratione damni emergentis vel lucri cessantis, quod ideo ipsi evenit (modo tamen emptor admoneatur, ut possit, si velit, rem illam sibi diversimode comparare); nulla enim ratione tenetur incommodum illud in re sua venditor sustinere. Aliunde alter acceptando contractum, satis consentit et valet, etsi res sit a Principe taxata; nam taxa respicit rem

1 Ubi notandum, pretium non tam aestimari secundum rei dignitatem, quam secundum illius usum in commercio; alioquin musca, quae est animal sensibile, majoris esset pretii, quam una gemma, quae est inanimata.

2 1 Thess. 4. v. 6.

3 Attamen in his sicut et in aliis venditionibus, quando ex utraque parte bona existat fides, communiter poenitentes non sunt inquietandi, nisi ex fundato indicio appareat veram extitisse injustitiam. Sic quotidie veteres libri in se optimi vili pretio venduntur, qui si novi, licet non meliores, quadruplo pluris venderentur; at nemo suspicatur aliquam ibi esse injustitiam, quia sic inter homines receptum est. Qui autem res minoris pretii in se asportant in regiones ubi maximi aestimantur, v. g. cultellos vel specula ad Indos, eos pretio ibi recepto vendere possunt: quia pretium hujusmodi objectorum communi hominum ibi commorantium aestimatione determinatur; hoc vero pretium excedere injustum esset. Qui inter res communes invenit rem, quam scientia privata novit pretiosam, v. g. herbam medicinalem inter herbas communes, illam cum ceteris vili pretio emere potest, si sit in loco ubi valor iste a nemine aestimatur; et etiam probabilius, licet in eodem loco plures rei valorem aestimare valeant, quia ex usu et destinatione res illa censetur amisisse pretium et honorem: sic in praxi apprehendunt omnes. Ita multi Theologi, Billuart, Dens, Vernier, etc. contra Collet.

tantum secundum se;—2. ratione singularis bonitatis aut raritatis mercium; quae quidem etsi probabilius vendi nequeant quanti plurimi, utique tamen aliquo pretio majori; cum raritas ac bonitas pecuIiaris augeant communem aestimationem;—3. ratione specialis molestiae obventurae ipsi venditori ob peculiarem affectum erga rem suam, ut tradunt communiter ac verius; quia privatio rei, erga quam dominus est specialiter affectus, v. g. si eam accepisset a Principe vel a majoribus suis, pretio aestimabilis est [2]. Diximus *ipsi venditori*; si enim iste affectus sit tantum in emptore, rem illam ideo carioris vendere non licet, ut docent communiter cum Angelico: nemo videlicet vendere potest quod suum non est; atqui in hypothesi affectio illa peculiaris est in emptore, non in venditore: ergo iste non potest eam vendere [3];—4. ratione penuriae seu caritatis mercium et pluritatis emptorum, quia merces eo in casu pluris solent communiter aestimari;—5. ratione modi, quo merces venduntur, si tamen pretium non sit taxatum. Sic qui res minutim et in parva quantitate vendunt, hoc ipso possunt aliquando carioris vendere; quia majores debent labores, curas atque expensas effundere ad merces eas conservandas. Hoc modo excusant caupones et stabularios, qui foenum, avenam, paleas carioris vendunt, quam alii;—6. ratione temporis, quo pretium tradendum est: sic certum est rem posse carioris vendi, si pretium tradendum sit tempore, quo res ipsa pluris est valitura, modo a venditore ad illud usque tempus servanda fuisset: alioquin damnum emergeret venditori;—7. ratione periculi in pretio exigendo. Hoc licet non omnes admittant, satis tamen communiter, ac probabilius defendunt alii [4]; nam tali periculo se exponere, si revera adest, est pretio aestimabile: sane quod periculo expositum est, minoris aestimatur a prudentibus. Cum porro tale onus, scilicet mercem suam periculo exponendi et ita ejus valorem minuendi, in se suscipiat venditor, jus habet, ut aliquid de pretio sibi augeatur.

R. Ad 2: Pretium vulgare potest minui, seu emptor potest quid minoris tuta conscientia solvere: 1. ratione copiae mercium et paucitatis emptorum; quia merces eo minoris aestimantur, quo communiores et a paucioribus appetuntur; 2. ratione modi, quo res venditur: sic emptor potest minoris emere, eo quod multa simul emat (vulgo *all'ingrosso*), quia tunc venditorem liberat a multis curis, et expeditum reddit ad nova sibi comparanda; 3. ratione temporis, quo res tradenda est: sic poteris vilioris emi, si tradenda sit tempore, quo minoris valebit; nam tunc tantum res incipit esse utilis emptori.

Q. 3. *An liceat minoris emere merces ultroneas?*

R. In communi et veriori sententia licet minoris emere merces, quas ultro quisquam offert, emptorem quaeritando et quasi compellendo ad eas emendas; quia cum merces sic offeruntur, ut plurimum adest parvus emptorum numerus, ut merito docent Concina et Roncaglia cum aliis: hinc ex d. Hieronymo tritum proverbium est: *ultroneas putere merces* [5]. Probabilius autem Cajetanus, Filliucius, Mazzota et Sporer consent rem istam vilescere pro tertia parte.

Sed quid (dices) *si merces fiant ultroneae ob solam paupertem vendentis?*— Busembaum, Vasquez et alii tradunt, illas adhuc minoris emi licite posse; quia (inquiunt) res ultronea de se, et natura sua pretio decrescit in communi hominum aestimatione; inopia autem vendentis non potest efficere, ut pretium immutetur. Verum Salmanticenses et Tournely cum aliis id negant; quia charitati et justitiae adversari videtur rem vilioris emere a paupere, qui vendit necessitate coactus, nisi ematur in solam gratiam venditoris ipsius, ita ut alias non emeretur. Haec sententia est aequior, et omnino suadenda; sed prima non videtur carere probabilitate, si spectetur ratio, ac de rebus

1 V. Liguori. *Homo Apost.* tr. x. n, 174; et *Opus Mor.* l. III. nn. 808, etc.

2 Neque dicas, affectum hujusmodi non ferre emptori peculiare commodum: si hoc valeret, neque ob damnum emergens et lucrum cessans posset res pluris vendi; nihil enim utilitatis emptori venit ex venditoris damno emergenti et lucro cessante.—V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 806.

3 2, 2, q. 77, a. 1—Sunt tamen plures moderni, qui etiam hoc secundum licere affirmant; ex eo quod venditor emptori illud commodum procuret, et consequenter justum sit, ut idem cum ipso dividat pretium rei adaugendo. Ita nunc in praxi admittit tradit card. Goussel, n. 480, ubi exposita priori sententia olim communissima, posteriorem amplecitur.

4 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 763 et 810.

5 In quaest. hebraic.

agatur quae non ita facile venduntur.

Q. 4. *Quid dicendum de illis, qui mendaciis atque perjuriis alios inducunt ad merces carioris emendas?*

R. Qui mendaciis et perjuriis pretium exaggerant, ut emptores inducant ad merces carioris emendas, peccant non solum peccato mendacii et perjurii, sed et peccato injustitiae; quilibet nempe jus habet, ne fraude inducatur ad carioris emendum [1]. Quod multo magis dicendum, si despiciant aliorum mercatorum merces, ut suas attollant; tunc enim tenentur de damno erga mercatores illos. Attamen hic notandum est: —1. regulariter fidem non haberi venditorum mendaciis ac perjuriis; cum haec communiter habeantur ut quaedam tantum stratagemae ad emptores facilius alliciendos. Unde nisi certo constet, emptorem mendaciis venditoris revera credidisse, et ideo majoris emisse, et alios mercatores deseruisse, venditor qui illis utitur, peccat quidem saltem venialiter mentiendo et graviter perjurando; sed non tenetur ideo restituere; —2. esse contra justitiam pacisci cum emptore de pretio infimo, ac postea pretium summum recipere occulte minuendo pondus, vel mensuram: quia esto quod illud non excedat latitudinem justi; at celebrato contractu, pondus, mensura et pretium ita remanent determinata, ut nullam amplius patiantur variationeme. Pactum enim ita finitum fuit acceptatunque, ut commune ac certum est cum Croix, Laymano, Lugo, Medina, Navarro, Soto, Sporer, etc. [2].

Q. 5. *An pretio currenti vendi possint merces, quas ex notitia peculiari dominus certo scit mox valituras esse multo minoris?*

R. Affirmant communiter Antoine, Billuart, Collet, Lessias, Silvius cum d. Thoma, qui habet: *Venditor, qui vendit rem secundum pretium quod invenit, non videtur contra justitiam facere, si quod futurum est non exponat* [3]. Ratio est, quod non est inspiciendus valor mercis futurus; sed praesens, qui non pendet a notitia particulari, bene vero ab hominum aestimatione communi — Eadem de causa fas erit cuilibet emere merces pretio currenti, etiamsi certo sciat contra omnem dominorum expectationem brevi pretium augendum fore, uti patet exemplo Josephi in Ægypto [4]. Imo in justitiae rigore potest etiam quis in emendo adhibere illas pecuniae species, quas privatim scit brevi esse prohibendas, modo absint (quod semper intelligendum) mendacia, vis et fraudes.

Neque ideo saltem contra charitatem peccabitur; nam quilibet consulere potest rebus suis, etsi per accidens alteri damnum obveniat. Excipe: —1. si ideo emptor reduceretur ad gravem necessitatem; sicut enim charitas praecipit, ut subveniamus graviter indigenti, sic vetat ne in paupertatem per nos redigatur, ut nobis divitias comparemus; — 2. si venditor posset mercem vendere pluribus et vendat uni: vel cum posset vendere alicui, qui statim iterum venderet rem consumpturis, venderet alteri rem servaturo usque ad tempus diminutionis pretii. An autem in his quoque casibus peccatum contra charitatem sit semper grave, merito dubitatur; quia charitas non vetat, ne quis consulat sibi utendo jure suo, etsi alteri damnum inde per accidens obveniat.

§ IV. — *De quibusdam venditionis speciebus, de permutatione et venditionis rescissione.*

Q. 1. *An liceat merces carioris vendere ad creditum (vulgo* a credenza*), quam numerata pecunia?*

R. Non licet merces carioris vendere praecise ob dilatam solutionem; esset enim pluris facere pecuniam numeratam numeranda, quod damnavit Innocentius XI sub n. 41; cum ratione hujus causae per se nulla fiat diversa rerum aestimatio [5]. Sed quaestio est, an id licitum sit titulo communis aestimationis, sive spectata consuetudine: alii negant cum Garcia, Medina et Navarro, quia consuetudo non potest efficere, ut numerata pecunia pluris sit numeranda. Verum alii probabiliter affirmant cum Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Soto, Palao et Victoria, quia communibus hominum aestimatio auget pretium rerum, quae ad creditum venduntur, cum tunc plures soleant emptores concurrere: at communis aestimatio taxat pretium. Eadem de causa dicunt licere rem minoris emere, numerata pecunia, non quia anticipatur so-

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 805.
2 V. P. Pavone, *Spicilegio canonico, morale*, ecc. §§ 6 et seqq.
3 2, 2, q. 77, a. 3.
4 Gen. 41.
5 Ita Angelicus, 2, 2, q. 78, a. 2. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 811.

lutio, sed ex communi existimatione; nam tunc pauci sunt emptores, multi venditores. Et apud mercatores nunc passim obtinet [1].

Q. 2. *An credita vel chirographa vendi possint?*

R. Credita, quae dicuntur *jura incorporea*, vendi utique possunt, quamvis non adsit consensus debitoris; nam quilibet potest pacisci de eo, quod suum est, et est pretio aestimabile. Jure tamen civili haec specialim notantur: — 1. possessio crediti transfertur traditione documenti illud comprobantis [2]: ut tamen debitor erga emptorem obligetur, debet sibi venditio denuntiari, vel ab ipso per actum authenticum acceptari [3]; — 2. venditor crediti fidejussorem pro debitore se constituere non censetur: quod si constituit, nec tempus determinavit, talis fidejussio durat annos decem, si agatur de censu perpetuo: uno tantum, si de aliis creditis; — 3. qui vendit baereditatem sibi jam delatam, non censetur nisi jus ad illam vendere: ac proinde tenetur tantum assecurare, quod ipse verus sit haeres [4].

Sed (quaeres) *quantinam credita emi possint?* — Fatentur omnes, credita incerta et litigiosa emi posse minoris, babita ratione periculi, laboris et difficultatis, quae in solutione eorum exigenda haberi solent; quia credita haec in communi aestimatione valent revera minoris [5]. Quod currit, etsi emptor ob pecuculiarem ac personalem causam, puta favorem, clintelam, dexteritatem posset credita illa nullo impendio nulloque labore vindicare; nam rerum pretia non ex casu bominis particulari, sed ex communi bominum sensu, accipienda sunt. Hoc etiam civili lege sustinetur; in ea tamen statuitur, quod si quis jus litigiosum emerit, is contra quem lis vertitur, poterit tale jus redimere solvendo emptori pretium ab ipso solutum una cum expensis factis necnon usuris computandis a die, quo pretium ab emptore ipso fuit solutum. Attamen jus redemptionis lex non tribuit litiganti, si cessio juris litigiosi ab adversario facta sit vel baeredi aut comproprietario juris cessi; vel alicui creditorum in solutionem omnium, quae illi debentur; vel possessori fundi de quo lis est [6]; vel titulo gratuito, quia tunc cessio non est odiosa, nec potest verificari aliqua pretii solutio pro illius redemptione [7].

Si autem agatur de creditis liquidis, certis et tutis, utrum haec etiam tuta conscientia minoris emi possint, disputant. Alii volunt cum Anacleto, Azorio, Bellarmino, Bernardino Senensi, Cajetano, Navarro, Sanchez et Tournely probabiliter etiam haec emi posse pretio minori, quam infimo; quia non emitur pecunia, sed emitur actio ad illam: ideo justum censetur pretium, quod communiter negotiatores pro talibus chirographis persolvere solent — Alii ex adverso negant cum s. Thoma, Croix, Laymano, Lessio, Sylvio, Sporer et Viva, quia actio ad creditum certum, liquidum et tutum, quin adsit periculum, vel difficultas occurrat in eo exigendo, tanti valet quanti valet ipsa pecunia debita. Haec secunda sententia est quidem suadenda uti communior et tutior; sed prima tam ob auctoritatem Doctorum illam propugnantium, quam ob rationem cui innititur, non videtur rejicienda uti improbabilis. Sane in praxi credita hujusmodi semper revera aestimantur minoris, quam ipsa pecunia numerata: quia vix unquam libera sunt a periculo exactionis et sumptibus, vel saltem a molestiis atque incommodis sane non paucis.

Q. 3. *An ille, cui res a domino traditur vendenda pretio designato, possit sibi retinere excessum, quem forte traxerit?*

R. Vel res vendenda a domino tradita est suo famulo, vel proxenetae (vulgo *sensale commissionario*), qui a Republica deputatur ad aliorum negotia gerenda stipendio ipsi a partibus tribuendo. Si 1, certum est eundem minime posse excessum illum sibimet retinere; quia famulus jam tenetur domini sui negotia utiliter agere et bonum procurare. Si 2, sententia

1 Quidquid sit, concludamus cum Bouvier: « mercatores sic agentes inquietandos non esse arbitror, propter rationes superius expositas, et quia in dubio prudentia non sinit conscientias sic turbari ».

2 « *Ad esempio*: se io fossi creditore per mutuo verso Tizio di lire 2m., e cedessi questo credito a Caio, ne trasferisco il possesso col rimettere a questi la scrittura, in cui Tizio si dichiarò mio debitore ». *Cod. civ. spieg.—Jus civile Neapolit.* Art. 1535.

3 Haec authentica scriptura non est necessaria pro literis cambii, pro actionibus societatis commercii, nec pro reditibus Status.

4 Art. 1694—C. G. 1696—C. S. 1542—C. P. 1053 C. M. 1589.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 823.

6 « *Per esempio:* Mi fu dato da qualche persona l'usufrutto d'uno stabile: un terzo ne pretende la proprietà; per conservare il mio usufrutto compro i diritti litigiosi di proprietà, che esso pretende di avere ». *Cod. civ. spieg.* ad art. 1707.

7 Art. 1705 et seqq. — C. G. 1699 — C. S. 1545 et 1547—C. P. 1314—C. M. 1600.

vera iterum negat: ratio, quia assignatio pretii facta a domino communiter intelligitur, ne infra pretium illud venditio sequatur, non autem ne supra; ideoque excessus pertinet semper ad dominum, cujus est res. Excipe tamen: — 1. cum res per proxenetae industriam non debitam melioris conditionis evaserit, et ob id pluris vendi queat; — 2. cum expressum vel tacitum pactum cum domino intercesserit: hoc praesumitur, quando dominus nullum venditoris stipendium adsignaverit pro ejus labore; — 3. cum adhibita communi diligentia, et pretio majori non invento, rem sibi emat et postea vendat pluris; quia tunc venderet rem propriam. Caveatur tamen fraus et illusio; — 4. si lucrum sit parvi momenti, quia tunc dominus facile praesumitur consentire. Quod si tu gratis ei obtuleris ad vendendum vel emendum, adhuc dicunt quod probabilius potest aliquid retinere, modo alter non fuisset qui id gratis faceret; sic enim (inquiunt Sporer et Roncaglia contra Lessium) fuisti quidem mendax, sed non fuisti injustus, nam tuus labor jam pretio dignus erat [1].

Quid (dices) *de sartoribus, qui pannum pro aliis emunt?* — Si sartor fideliter negotium domini gerat minoris mercem emendo, et ex alia parte mercator aliquid ei donaverit vere gratis, quia officinam suam frequentat, vel ut eum alliciat ad ipsam frequentandam, licite potest sibi retinere donatum; nam tunc diminutio pretii vere fieret in ejus gratiam. Ita Filliucius, Tournely et alii. Sed caute hic procedendum, ne justitia laedatur; nam mercatoro potius simulant se sartoribus quidquam donare, cum tamen si dominus ipse officinam adiret, pro eodem pretio rem obtineret [2].

Q. 4. *An liceat rem vendere cum pacto, ut emptor teneatur iterum venditori eam cedere, si hic eam repetat?*

R. Venditio cum pacto redimendi ea est, qua venditor facultatem sibi reservat rem suam repetendi sub conditione, quod pretium ejus restituat, sumptus solvat, aliaque damna resarciat. Haec jure naturae venditori licita est, si rationem habeat gravaminis, quod imponit; cum tunc servetur aequalitas: imo in ipsa veteri lege haec praecipiebatur [3]. Neque tantum venditori, sed ipsi etiam emptori probabilius, jure naturae spectato, permittitur, si habeatur ratio hujus conditionis; et sane solo consensu pacta per se firmatur.

Diximus *jure naturae spectato*; nam ne diu incerta maneant dominia, Codex civilis retractum conventionalem pro solo venditore admittit, et quidem tantum ad quinquennium [4]. Quod tempus adhuc ad annum potest prorogari a tribunali: quo elampso, emptor fit irrevocabilis proprietarius rei. Hic tamen notandum; 1. venditor non poterit rem venditam denuo possidere, nisi prius restituerit pretium venditionis, et omnes expensas peractas pro ipsa venditione: item et compensaverit tum instaurationes necessarias, tum meliorationes, quibus res pretiosior evasit [5]; 2. venditor recipit rem a quovis onere per emptorem imposito liberam: excipe locationem, quam sustinere debet, si nempe in venditoris fraudem, neque ultra triennium inita fuerit ab emptore [6]; 3. hodie pro immobilibus non amplius admittitur pactum commissorium seu conventio, vi cujus si emptor intra certum tempus pretium non solvat, res sit commissa seu inempta [7].

Q. 5 *Quid est contractus mohatra et an licitus?*

R. Contractus *mohatra* ille est, quo quis mercem a te emit majori pretio ad creditum cum pacto explicito, vel implicito, ut tibi eandem retrovendat pretio minori, et numerata pecunia [8]. Uti si Titius indigens nonaginta nummis, petat illos mutuo a Sempronio mercatore: hic quia lucrari cupit, denegat mutuum; sed offert Titio tot frumenti mensuras, quas ipsi vendit summo pretio credito convento, nempe 100 nummis: addito pacto, ut Titius emptor ipsi Sempronio venditori praesente pecunia illico revendat infimo vel medio pretio, v. g. nonaginta nummis, quibus de facto indiget Titius. Talem contractum dicimus esse prorsus illicitum, quia usuram palliatam includit; venditor enim dat 90, ut statim recipiat 100 sine ullo vero titulo, sicque imponitur emptori onus vendendi vili pretio absque ulla compensatione: porro quando sine compensatione aliquod

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 825.
2 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. ult. n. 54.
3 Lev. 25—Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 812.
4 V. Jus civile Neapol. Art. 1505 et seqq.
5 V. Jus civile Neapol. Art. 1519.
6 V. Jus civile Neapolit. Art cit.
7 Art. 1661—C. A. 1037—C. G. 1651—C. P. 1475—C. M. 1560.
V. Jus civile Neapolit. Art. 1938.
8 Est a voce hyspana *mohatrar*, italice *scroccare, truffare*: unde ab Italis dicitur *scrocco*; a Pedemontanis jamen *carrozzino*.

onus alicui imponitur sustinendum ; sive quando nullus est titulus, nullaque ratio aliquid exigendi, et tamen exigitur, injustitia, est latrocinium est, usura est omni jure gravissime prohibita. Hinc Innocentius XI damnavit hanc sub n. 40 propositionem : *Contractus* mohatra *licitus est etiam respectu ejusdem personae et cum contractu retrovenditionis praevie inito cum intentione lucri.* Taliter contrahentes etiam a lege civili puniuntur poena pecuniaria, et etiam carcere [1]. Attamen si res sine praevio pacto retrovendatur etiam minoris et eidem venditori, modo absit omnis usurarius animus, contractus de se licitus erit: quia tunc nulla conventio, quae laedat aequitatem [2].

Q. 6. *An liceat merces sub hasta quolibet pretio vendere et emere ?*

R. Venditio sub hasta (vulgo *incanto*) est quae fit voce praeconis, et in qua uniuscujusque licitatio sub datis regulis admittitur, ac ultimo licitanti res adscribitur. Haec venditio licita est, si absit fraus ; nam tam ementes, quam vendentes in pari conditione constituuntur lucri et damni : eamque probat etiam *Codex civilis* : imo aliquando eam etiam praescribit. Res autem, quae sic exponuntur, possunt quanti carius vendi et quanti vilius emi ; quia tunc potestas publica vel communis aestimatio approbat pro justo pretium illud, quod publico emptorum concursu probatur [3].

Diximus *si absit fraus*, quae esse potest tam ex parte venditoris, si immittat fictos licitantes, quam ex parte emptoris, si alios dolo impediat a licitatione ; laederetur enim libertas. Quod valet etiam de proxenetis, si ex industria mercem exponant, cum pauci sunt emptores, ut sic amicis faveant : hac de re fraudes punit *Codex poenalis* [4]. Verum inspecto modo, quo hodie licitationes fieri solent, non tam facile est damnandus venditor, qui per se vel alios licitaretur, tum quia emptores jam de hoc suspicantur, ideoque possunt sibi providere ; tum quia adhuc libertas remanet licitandi. Sicut neque illico damnandus est emptor, qui alios rogat ne licitentur ; sic enim non aufertur libertas. Imo non immerito (ait Bouvier) aliqui docent, neque duos vel plures amicos, qui secum conveniunt, ut unus eorum tantum licitetur, modo cum aliis tale quoque non ineant pactum; haec enim habenda esset uti quaedam commercii societas, cujus membra utique contra se non licitantur. Imo aliqui addunt non tam facile damnandum emptorem, si pactum faciat cum aliis ne licitentur, aut ne plus offerant, casu quo alicubi sit usus, ut venditor rem suam retrahat, quando pretium inferius ei offertur; quia si ipse potest impedire ne pretium nimis decrescat, aequitas etiam postulat, ne conquerantur, quod emptores conveniant ad hoc nempe, ne pretium nimis augeatur.

Q. 7. *Qui est monopolium et an liceat* [5] ?

R. Ad 1: Monopolium idem est ac *venditia unius* ; dicitur enim a graeca voce *monopola*, quae indicat *venditorem unicum.* Duplex autem distinguitur : aliud *publicum*, quod privilegium est a Principe concessum uni vel pluribus, ut soli quasdam merces vendere possint ; aliud *privatum*, quod privata auctoritate inducitur, quodque ordinarie monopolii nomine solet intelligi, et definitur: *Machinatio, qua unus vel plures ex industria efficiunt ut soli quasdam merces vendant vel emant, statuto ab iisdem pretio.*

R. Ad 2 : Monopolium publicum jure admittitur; cum illud sit a legitima auctoritate ad commercii prosperitatem, ad industriae incrementum atque in laboris praemium constitutum. Ad monopolium vero privatum quod attinet, certum est, illicitum esse atque injustum : 1. si mercator impediat fraude vel mendacio, ne aliae merces advehantur, ut ipse merces suas carius vendat cum Reipublicae damno ; 2. si unus vel pauci emant merces omnes, ut illas solito carius vendant: item est si emptores conveniant de non emenda merce, nisi infra pretium infimum : item si venditores conspirent inter se, ut supra pretium summum vendant ; neque enim privatorum est mutare communem ac legitimam pretii taxationem: item est si ad hoc falsam notitiam spargant, v. g. naves esse submersas gelu periisse oliveta, res publicas tali in loco esse turbatas et similia mendacia, ut sic publici census descendant (vulgo *fondi pubblici)*, eos emant mi-

1 Art. 518 et seqq.
2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 813.
3 Art. 1691—C. G. 1686.—C. S. 1532—V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 808.

4 Art. 413 et seqq.—Jus penale Neapolit. Art. 222 et seq.
5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. nn. 814 et seqq.—Item *Homo Ap.* tract. x. nn. 187 et seqq.—Pavone, *Spicilegio* etc. §§ 16 et seqq.

noris, atque postea vendant quantiplurimi et quidem supra justum pretium; 3. si opifices vel artifices conveniant, ut non doceant artem suam, nisi pretio injusto: vel ut nullus perficiat opus ab aliis inceptum, ut sic injuste compellantur domini ad augendum operarum pretium Item autem est, si officinarum magistri inter se injuste conveniant de minuendo ipsorum opificum salario.

An (quaeres) *peccet contra justitiam et charitatem mercator, qui tempore messis aut vindemiae omne triticum aut vinum regionis pretio vili tunc currenti emit, ut postea carius vendat?*—Communis et vera sententia tenet hoc utique esse contra justitiam et charitatem; nam talis emptor in causa est, cur pretium injuste augeatur; cum non sit privati illud mutare: quare tenetur ceteris emptoribus, ac Reipublicae restituere. Excipe; 1. nisi res emerit, quae non sint ad sustentationem necessariae, uti gemmae pretiosae, equi generosi, ornatus mulierum, etc.; nullus enim tunc damnificatur; 2. nisi emerit triticum, vinum, etc. ut postea vendat Reipublicae justo pretio, quo venderent alii ea de longe adsportantes; vel ut vendat civibus moderato lucro, postquam ipsi jam emerint sibi necessaria et convenientia, ut fecit Joseph in Ægypto, qui tempore fertilitatis emit triticum, ut illud venderet cum lucro tempore caritatis, providendo etiam publico bono, ac communi Regni necessitati.

Mercatores (addes) *qui conspirant, ne merces suas vendant nisi summo, licet justo pretio, peccantne contra justitiam et charitatem?* — Quoad justitiam duplex est sententia: alii cum Continuatore Tourneley, Laymano, Roncaglia, etc. probabiliter affirmant illos contra justitiam delinquere; quia per medium iniquum alios pretio supremo emere cogunt. Verum alii forte probabilius cum Billuart, Lessio, Lugo, Sylvio, Viva, etc. negant, si mercatores non conspirent vi vel mendaciis; nam tunc nulla est vera injuria: neque enim ipsi cogunt emptores, sed a propria necessitate coguntur ad emendum pretio summo: aliunde pretium summum adhuc justum est — Non est tamen dubitandum, quod ipsi peccent contra charitatem; haec enim, etiamsi non te obliget ad vendendum, infra pretium summum, utique videtur obligare ad non dissuadendum alios, ut non vendant pretio mitiori. Unde merito haec conspiratio sub poena carceris ac mulctae prohibita est in *Codice poenali* [1].

Sed (dices) *facto semel monopolio ab aliquibus mercatoribus pretio injusto vendendi, licetne aliis merces eodem pretio vendere?* — Aliqui affirmant, quia tunc pretium illud jam commune est et currens: et est per accidens quod de injustitia natum sit. Sed sententia, quae omnino nobis melior videtur, negat; nam pretium illud sic adauctum semper et per se injustum est, ideoque ad justitiam reducendum.

Q. 8. *Quomodo solvitur emptio-venditio?*

R. Emptio-venditio generatim iis solvitur modis, quibus ceterae conventiones; specialim vero solvitur vel mutuo contrahentium consensu vel ipso jure vel sententia judicis: 1. mutuo consensu: sive nempe contrahentes de novo conveniant, sive antea de rescissione pactum posuerint, juxta leges tamen; *per quas enim causas res nascitur, per easdem dissolvitur* [2]; 2. Ipso jure; quod tunc locum habet (et quidem in utilitatem solius venditoris, ac circa res venales, vulgo *derrate*, aliasque res mobiles), quando emptor tempore praefinito non se obtulerit ad rem recipiendam: vel si obtulit se, non tamen pretium solvit [3]; 3 judicis sententia: quam quidem, justa interveniente causa, et venditor et emptor invocare utiliter potest [4].

Ac *primo* venditor causa laesionis (licet huic beneficio renuntiaverit) scissionem petere potest in judicio: 1. si agatur de immobilibus et ipse sit major (si enim minor, etiam si de mobilibus): neque res illae venditae sint hasta publica, judicis auctoritate; 2. si laesio sit ultra dimidium; 3. si intra quinquennium scissionem petat: emptor tamen poterit rem sic emptam sibi retinere, soluto pretio justo [5].

1 Art. 401. — *Jus poenale Neapolit.* Art. 222 et seq.—Ad rem faciunt, neque satis divitibus ac mercatoribus haec verba Proverbiorum c. 11 repetuntur: *Alii dividunt propria, et ditiores sunt; alii rapiunt non sua, et semper in egestate sunt. Anima quae benedicit, impinguabitur; et qui inebriat, ipse quoque inebriabitur. Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis; benedictio autem super caput vendentium.*

2 Jus civile Neapolit. Art. 1088 et 1304.

3 Jus civile Neapolit. Art. 1503.

4 Art. 1662—C. A. 1070—C. G. 1656—C. P. 1474—C. M. 1559.

Jus civile Neapolit. Art. 1520 et seqq.

5 Art. 1679—C. A. 1060—et 934—C. G. 1664—C. S. art. cit.—C. P. 1490—C. M. 1576.

Secundo emptor poterit rescissionem contractus urgere: 1. si venditor mercem non tradat tempore debito [1]; 2. si immobile excedat vigesimam partem quantitatis in contractum deductae, si tamen intra annum rescissio petatur (rescissio tamen causa laesionis in pretio non admittitur in favorem emptoris); 3. in casu evictionis, licet una tantum rei pars evicta sit; 4. si agatur de fundo servitutibus onusto, quae declaratae non fuerint, neque sint apparentes; 5. si res vitiosa sit, modo tamen vitium non sit parvi momenti, neque de re agatur judicialiter vendita: ac modo actio redhibitoria fuerit proposita intra dies 40 a traditione, si sermo sit de animalibus; vel intra tres menses, si de rebus mobilibus agatur [2].

Q. 9. *Quid est permutatio?*

R. Permutatio est *contractus, quo contrahentes rem aliquam sibi vicissim dant ad aliam habendam.* Haec ex *civili Codice* iisdem legibus regitur, quibus venditio, his exceptis [3]: —1. *Se uno dei permutanti ha già ricevuta la cosa datagli in cambio, e provi in seguito che l' altro contraente non è proprietario della stessa cosa, non può essere costretto a consegnare quella, che egli ha promesso in contraccambio; ma solamente a restituire la cosa ricevuta;* — 2. *Il permutante, il quale ha sofferta l' evizione della cosa ricevuta in permuta, può a suo arbitrio domandare il risarcimento de' danni ed interessi, o ripetere la sua cosa;* — 3. *La rescissione per causa di lesione non ha luogo nel contratto di permuta. Se però siasi convenuta a carico di uno dei permutanti una rifatta in danaro che superi il valore dell' immobile da lui dato in permuta, tale contratto si considera come una vendita, e la lesione potrà perciò essere proposta da colui, che ha ricevuta la rifatta.*

Art. II. — De locatione et conductione [4].

Q. 1. *Quid de contractu locationis-conductionis?*

R. Locatio-conductio est *contractus, quo quis, constituto pretio, se obligat vel ad concedendum alteri ad certum tempus alicujus rei usum, vel ad aliquam operam illiberalem pro ipso praestandam, pacta mercede.* Diximus *illiberalem*; opera enim liberalia artis, scientiaeque a mercedis ac locationis nomine abhorrent, et pro eo quod tribuitur, *stipendii* et *honorarii* nomine appellari amat: attamen in Codice nulla inter operas distinctio — Qui rem confert vel mandat operam perficiendam, *locator*; qui vero re fruitur, vel operam perficiendam suscipit, generatim *conductor* vocatur. Substantialia locationis consistunt in re usu non consumptibili ac in mercede. Non est autem de necessitate, ut ea fiat publica scriptura, nisi agatur de locatione immobilium ultra novennium [5].

Ex allata definitione patet, duplicem esse locationis speciem, *rerum* et *operum:* quae duae species in alias distinguuntur — Ac 1. quoad res, si locatur domus, dicitur *dare a pigione, a nolo*; et qui eam conducit, appellatur *inquilino*. Si locatur ager ruralis, ut alter eo fruatur, dicitur *colonia, affittanza*; et qui eum conducit, *colono affittuario*. Si ager locatur, ut cum domino dividantur fructus, dicitur, *massarizio, colonia parziaria*; et qui eum conducit, *mezzaiuolo, massaro, colono parziario*; — 2. vero quoad operas, si quis se obligat ad alicui famulandum, vel ad res aut personas transferendas, dicitur *prestazione d'opera*. Si quis autem operas aliquas perficiendas suscipiat, dicitur *appalto, cottimo* seu *a prezzo fatto*. Huc etiam revocatur locatio animalium, qua unus nempe dat alteri animalia custodienda, et nutrienda sub datis conditionibus.

Q. 2. *Quaenam sunt regulae communes pro locatione tum domorum, tum fundorum rusticorum* [6]?

R. Regulae communes hac de re a civili lege statutae aliae respiciunt locatorem, aliae vero respiciunt conductorem.

Primo *quoad locatorem* attinet, ipse vi contractus, alia nempe conventione seclusa, praecipue tenetur: 1. rem locatam tradere aperiendo vitium, si quod sit, v. g. si domus sit ruinosa; 2. solvere expensas extraordinarias ad rei locatae conservationem necessarias v.g. servare tectum

1 Jus civile Neapolit. Art. 1456.

2 Art. 1617—C. A. 902—C. G. 1610—C. S. 1487—C. P. 1441—C. M. 1520.

3 Art. 1708—C. A. 1045—C. G. 1782—C. P. 1517—C. M. 1603.

Vel ipsa sunt verba Juris civilis Neapolit. Art. 1548 et seqq.

4 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, nn. 857 et seqq.

5 Art. 1412—Quomodo fieri debeat scriptura sive privata sive publica *v.* art. 3, c. 1.

Ex Jure civili Neapolitano, Art. 1560, locatio fit generatim vel scriptura vel verbaliter.

6 Art. 1714—C. A. 1690—C. G. 1708—C. S. 1534—C. P. 1626—C. M. 1641.

domus locatae, publica tributa persolvere, nisi aliter sit consuetudo; 3. rei locatae formam non immutare. Quod si, urgente causa, reparari contingat, conductor id pati debet, quin pretium conductionis imminuatur, si non ultra 20 dies labor producatur; 4. conductorem tueri, ut re pacifice fruatur [1].

Secundo *quoad conductorem* spectat, haec debet praecipue: 1. ut re locata fruatur tanquam bonus paterfamilias ad eum usum, ad quem locatio facta est, vel facta praesumi potest. Poterit autem reus a se conductam tertio locare, nisi expresse id fuerit interdictum; 2. ut locationis pretium suo tempore solvat; et si nullum sit statutum tempus, solvat juxta regionis consuetudinem: quod si fuerit in mora culpabili, tenetur etiam ad usuras solvendas a die judicialis petitionis; 3. ut rem restituat, finito locationis tempore, eo statu quo recepta fuit, exceptis iis rebus, quae vetustae vel vi majori corruerint aut detritae sint; 4. ut teneatur de detrimentis et jacturis, quae sua culpa in re locata contingunt, vel contigerunt ob factum personarum suae familiae, aut tertii sui conductoris. Item de incendio tenetur, nisi probet illud non contigisse sua culpa [2].

Q. 3. *Quodnam tempus pro locatione rerum determinatum est?*

R. Res Ecclesiae ut lucentur ultra triennium, requiritur sanctae Sedis auctoritas ex Canonico jure [3]. Quod autem pertinet ad bona profana, si agitur de bonis minorum, ea ex lege civili nonnisi ad novennium possunt locari [4]. Si vero sermo est de ceterorum bonis, quoad mobilia nullum tempus constitutum est, ideoque id contrahentium arbitrio relinquitur; quoad immobilia distinguendum est: si agatur de bonis prorsus incultis atque silvestribus, quae locantur cum pacto, ut ad debitam culturam redigantur, locatio fieri potest etiam ad annos centum, non ultra: si vero de bonis jam cultis, locatio fieri non potest ultra annos 30: excipe domum, quae potest locari ad vitam inquilini, et etiam ad biennium post ejus mortem favore haeredum.

Sed (quaeres) *an qui succedit locatori in re locata, possit ante completum terminum conductorem expellere?*—Qui in re locata succedit, quia eam emit, poterit conductorem expellere, si locatio absque authentica aut certa scriptura (vulgo *di data certa*) facta fuit, et quoad diem satis est quod observet consuetudinem locorum; neque tunc tenetur ad ullam indemnitatem erga conductorem, qui tamen quoad eam habet regrussum contra ipsum locatorem. Si autem conductor authenticam aut certam scripturam habeat locationis, tunc ante tempus in ea definitum nequit a successore expelli: excipe nisi in ipso locationis contractu aliter pactum sit, quo in casu (ubi nulla sit inita conventio quoad damna resarcienda) locator tenebitur ad indemnitatem conductori aut inquilino praestandam hoc modo: 1. pro domo vel apotheca locator solvat pecuniae summam respondentem tempori quod conceditur inter datam missionem et exitum [5]; 2. pro fundo rustico solvat tertiam partem pretii locationis pro tempore, quo haec adhuc esset duratura [6]; 3. pro officina et opificio standum erit judicio peritorum. Notandum autem, quod conductor nequit expelli antequam laudata indemnitas ei fuerit soluta, et missio juxta consuetudinem ei fuerit indicta.

Qui vero in re locata succedit alio titulo, quam emptionis (puta legatarius, haeres aut creditor) tenetur stare locationi a suo auctore factae; nam in jure civili generatim decernitur, quod quisque contractum iniisse praesumatur pro se et pro suis haeredibus, aut a se jus habentibus, nisi contrarium expresse convenerit, aut ex conventionis natura clare id eruatur: lex autem expresse statuit, quod locatio non solvatur morte conductoris vel locatoris [7].

Locatio-conductio rerum solvitur: 1. si res totaliter perit: perit autem locatori;

1 Vel ad haec ipsa tenetur locator ex Jure civili Neapolitano, Art. 1563 et seqq. Excipe tantum, quod si reparationes, urgente causa, fieri debent, eas conductor patiatur, si labor 40 dies non excedat.

2 Art. 1727—C. A. 1096—C. G. 1719—C. P. 1632—C. M. 1646.

Haec eadem praescripta sunt ex Jure civili Neapolit. Art. 1574 et seqq.

3 Ita Paulus II, Const. *Ambitionsae* anno 1468.—V. de Beneficiis.

4 Art. 1719 et seqq.—C. M. 1743.

5 « *Per esempio*: Se fosse necessario di concedere all' inquilino sei mesi il locatore gli pagherà la pigione di sei mesi. » *Cod. civ. spiegato* ad art. 1752.

6 « *Per esempio*: se il locatore doveva ancora averne il godimento per tre anni, gli sarebbe dovuta la pigione di un anno. » *Cod. civ. spiegato* ad art. 1755—C. A. 1098—C. G. 1748—C. S. 1558 et seqq.—C. P. 1658—C. M. 1672.

7 Art. 1209—C. G. 1122—C. S. 1076—C. P. 1095—C. M. 1160.

cum ipse dominus sit, modo conductor non sit in culpa; 2. elapso tempore praefinito: si vero contractus scriptura sit initus, nec elapso tempore conductor rejiciatur, habetur repetita locatio, sed usque ad tempus, quo ea perduraret, si absque scriptura fuisset inita; 3. partim tum instantia, si nempe compars in suis deficiat obligationibus, aut res fiat inutilis; tum voluntate, nam *unumquodque eodem modo dissolvitur, quo colligatum fuit*[1].

Q. 4. *Quid de locatione operum et industriae?*

R. Ex civili Codice tres recenseantur species locationis operarum et industriae: una ea est, qua quis propriae personae operam obligat ad alicui famulandum; altera est vectorum, qui personas vel res alienas terra marique devehere sibi assumunt; tertia est redemptorum (vulgo *intraprenditori di opere ad appalto*), qui nempe operas perficiendas suscipiunt.

1. Quoad locationes operarum, quae a famulis et operariis praestantur, haec sanciuntur: 1. nemo potest operas suas obligare nisi ad tempus aut ad certum aliquod opus perficiendum: hinc etiam nulla est obligatio, qua ipse dominus se obstringit ad retinendum famulum ad ejus vitam; 2. fides adhibenda est domino, modo juret; sive agatur de mercedis quantitate, sive de facta solutione salarii pro anno elapso praestiti famulitii, sive de rebus in antecessum suppeditatis pro anno currenti; 3. servandae etiam sunt peculiares leges politiae, quae operarios et famulos respiciunt[2].

2. Vectores, qui terrestri itinere aut navi vecturam faciunt, quoad custodiendas res ipsis commissas iisdem obligationibus tenentur quibus cauponae quoad res apud se depositas a viatoribus: quare inter cetera tenentur etiam de furto aut damno, nisi probent vi majori aut casu id evenisse. Insuper debent: 1. respondere de rebus, quae sibi commissae fuerunt in ipso portu, aut in loco in quo res illae colliguntur, ut inde in navim aut currum transferantur; 2. habere tabellam, in qua describantur quae trasferenda accipiunt: quod quidem dicendum est etiam de directore publicarum vecturarum; 3. tandem servare omnia statuta specialia, quae vel apud ipsos legis vim habent, vel constituunt cum iis quibuscum contrahunt[3].

Sed (quaeres) *an qui promisit operam suam Titio pro itinere aliquo suscipiendo, possit mercedem integram accipere etiam a Sempronio, si etiam ab hoc secundo ad eundem locum mittatur?*—Non est difficultas, ait Concina, quoad aurigas, quod hi etiam a secundo integram mercedem accipere possint, ob receptam consuetudinem —De nuntiis vero, qui a duobus mittuntur, opinatur aequum esse, ut ipsi dimidiam tantum mercedem exigant a secundo mittente: quod videtur satis probabile. Ceterum adhuc satis probabile est (uti docent Lessius cum communi) ipsis quoque licere integram mercedem a duobus accipere; nam semper verum est, quod opus suum praestant duobus, ac quod se obligant ex justitia erga duos. Sicut ergo si deficerent, duobus obligarentur, restituere, ita aequitas postulat, ut si non deficiant, etiam a duobus accipiant[4].

3. Quod spectat ad illos, qui operas paragendas suscipiunt, v. g. murum, palatium, haec specialim veniunt observanda[5]. 1. si artifex una cum opera materiam suppeditet, opus ejus periculo stat antequam domino tradatur, modo iste non sit in mora illud accipiendi. Si vero artifex suam operam tantum impendat, et res pereat, non ei perit nisi sit in culpa; at in hoc casu, si neque dominus sit in mora eam recipiendi, neque vitium materiae fuerit causa ruinae, artifici nullum est jus ad mercedem exposcendam; 2. si agatur de opere quod pluribus constet partibus, aut ad mensuram conficiendum traditum sit, singulae separatim partes jam confectae approbari poterunt, ne amplius stent periculo artificis[6]: et sic praesumitur, si dominus mercedem pendat artifici pro ra-

1 Art. 1730 et 1744—C. A. 1142—C. G. 1736—C. S. 1582 et seqq. et 1568—C. P. 1651—C. M. 1671.

2 Art. 1801—C. A. 1153—C. G. 1787—C. S. 1625 et seqq. V. *Regolamento per gli operai e persone di servizio*, 23 genn. 1829, pro Sabaudia; legitur sub initio libri, qui ipsis operariis ac domesticis praescribitur.

3 Quoad vecturas publicas vide *Patenti* 21 luglio 1835; 19 febr. 1852—C. S. 1628 et seqq.

4 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 862—Non tamen ipsi per se possent integram mercedem exigere et a mittente et ab eo, ad quem ipsi mittuntur, ut patet.

5 Hic attendi etiam debet *art.* 1822 Codicis: *I muratori, falegnami, ferrai ed altri artefici che fanno direttamente contratti a prezzo fatto, sono soggetti alle regole prescritte nella presente sessione* (quae est de redemptoribus): *essi sono considerati come appaltatori per la parte che eseguiscono*—Consonat Jus civile Neapolit. Art. 1645.

6 *Per esempio*: Se si trattasse di costroire un muro ad un determinato prezzo ogni trabucco, fat-

ta operis confecti; 3. et artifex et architectus ad decem annos respondere debent de detrimentis, quae aedificium vel aliud opus notabile ob vitium constructionis vel soli patiatur; 4. neque artifici neque architecto, qui cum proprietario de aede construenda convenerint juxta delineatam idnographiam, jus est ad mercedis augmentum praetextu, quod creverit pretium constructionis aut materiarum: aut factae fuerint innovationes, siquidem hae debuerant scripto probari, ac determinari pretio; 5. artifex debet respondere de operibus personarum, quas ipse operi destinavit: hinc coementarii, fabri-lignari, ferrarii, ac ceteri, qui conducti fuerunt in conficiendo aliquo opere nullam habent actionem contra dominum, nisi quoad summam quae adhuc solvenda superest artifici, ut ex ea propriam mercedem accipiant; 6. semper licet domino contractum solvere, modo artifici pendat quidquid ei interest. Hic autem contractus solvitur, ipso jure, artificis morte; et sane personalis industria, cujus ratio censetur habita in hisce conventionibus, cum ipsa persona deficit: attamen haeredibus artificis, architecti, aut redemptoris solvendum est a domino pretium partis operis jam perfecti, nec non materiarum quae jam paratae fuerunt, si tamen haec omnia aliquam ipsi domino afferant utilitatem [1]. *(N)*.

Articulus III — De censu, emphitheusi, vitalitio, pignore, Hypotheca, cambio et transactione.

Q. 1. *Quid est censu est quotuplex?*

R. Ad 1: Census sic dicitur a *censeo*; quia cives, eorumque bona recensebantur seu describebantur, ut data proportione tributa solverent. Hic census modo sumitur pro annua pensione solvenda; modo pro jure eam exigendi; modo pro contractu, quo tale jus acquiritur. Et hoc sensu hic a nobis acceptus definitur: *Contractus, quo quis obtinet jus pensionem annuam percipiendi*: quae pensio potest esse tam pecuniaria, quam fructuaria, prout vel in pecunia vel in fructibus solvitur— Qui jus ad talem pensionem acquirit seu emit, dicitur *censualista*, *censitor*, *emptor*, *creditor*: qui vero pensionem solvit, *censuarius*, *venditor*, *debitor*. Ipsa autem pensio dicitur *canon* vel *reditus*, quia ipsa quotannis redit et redditur.

R. Ad 2: Census in genere spectatus alius est *reservativus*, alius vero *consignativus* seu *constitutivus*. Reservativus est contractus, quo censualista rem suam alteri vendit, reservata sibi ex ea re annua pensione, quae quidem in Codice appellatur census fundiarius (vulgo *rendita fondiaria*). Consignativus est contractus, quo censualista jus emit pensionis; mediante solutione pecuniae: dicitur *consignativus*, quia censuarius hoc jus consignat censualistae, et appellatur in Codice census simplex (*rendita semplice*): qui solet distingui in *realem*, si in re frugifera, puta vinea, constituatur; in *personalem*, si in certa aliqua porsona obligante se ad annuam pensionem ex arte sua vel labore praestandam fundetur: in *mixtum*, si constituatur in personam simul et ejus bona, ita ut, re pereunte, persona sit obstricta erga creditorem. In Codice tamen de reali tantum fit mentio.

Census tam reservativus, quam consignativus alius est *redimibilis*, alius *irredimibilis*, prout potest vel non potest redimi [2]: item alius est *perpetuus*, qui nempe semper durat, nisi redimatur; alius *temporarius* et est qui durat vel ad certum tempus, v. g. ad 10 annos; vel ad tempus incertum, v.g. ad vitam alicujus, et tunc dicitur *vitalitius* [3].

Q. 2. *An census reservativus et consignativus sit licitus?*

R. Utique per se licitus est census tam reservativo, quam consignativus. De reservativo nullum est dubium; nihil enim impedit, quominus quis rei suae proprietatem vendat reservato jure ad partem fructuum, modo in venditionis pretio hujusce reservationis ratio habeatur. Hoc fecit Joseph, qui reddens Ægyptiis praedia Regi vendita pro tritico in annonae caritate subministrato, pensionem ipsi Regi quotannis solvendam reservavit [4]—Item licitus est juxta omnes census consignativus, modo tamen suae sint conditiones, et census iste realis sit. Constat tum ex Bulla Nicolai V *Sollicitudo* (anno 1452),

tane una parte, l'artefice può pretendere che il proprietario la verifichi, acciocchè i trabucchi terminali non sieno più a suo rischio ». *Cod. civ. spieg.* ad art. 1814—*Hoc ipsum praescribitur Jure civili Neapolit. Art.* 1657.

1 Art. 1810 et seqq.—*Loc. cit.* quoad ceteros Cod.

2 In Jure Neapolitano census *irredimibilis* non admittitur, ut ex Art. 1782 et seq. patet.

3 Art. 1938 et seqq —C. G. 1911—C. S.—1781 et seqq.—C. P. 1615—C. M. 1733.

4 Gen. 47—Liguori, *Opus Mor.* I. 111, n. 839.

tum ex Bulla s. Pii V *Cum onus* (anno 1568). Et ex ipsa ratione; nam quilibet, cunctis fatentibus, alteri donare potest jus percipiendi annuam pensionem ex re sua frugifera; ergo et hoc jus alteri vendere. Nec refert quod tractu temporis pensiones percipiendae excedant pretium solutum; id etiam in venditione rei frugiferae contingit; neque tamen eam illicitam dicunt.

Diximus: 1. *Modo suae sint conditiones*; quae quidem de jure naturali duae tantum notantur: 1. ut sit aequalitas inter censum et pretium; 2. ut pacta praeter naturam census adjecta juste compensentur. De jure autem Canonico plures habentur praescriptae, ut videre est in Bulla Piana; quae tamen apud omnes non obtinet. De jure autem civili requiritur [1]: 1. ut pensio solvenda sit speciali hypotheca in aliquo determinato fundo assecurata: alioquin sors ad censum constituendum numerata, a censuario qui eam accepit, repeti potest; 2. ut pensio illa non excedat taxam a lege statutam [2].

Diximus: 2. *et modo census iste realis sit*; nam si agatur de censu personali, certum est illud lege Ecclesiae prohiberi per Bullam Pianam: idque ob periculum usurae; nam qui emit hunc censum, non tam videtur emere jus ad pensionem ex industria alterius obtinendam, quam dare pecuniam mutuo, ut ex ea annuum fructum recipiat sine ulla ratione ac titulo, quod quidem usura est; quod autem adjiciatur personae industria, hoc tantum videtur fieri ad assecurandam summam capitalem — Verum quaestio est utrum isto census lege naturali dicendus sit prohibitus, quamvis removeatur omnis usuraria intentio. Alii cum Concina et Lugo affirmant, quia hoc esset vendere personam; at persona liberi hominis est invendibilis. Sed multi graves auctores cum Abelly, Habert, Bouvier, Continuatore Tournely, Merbesio, Lessio, Soto, etc. probabilius ac communius negant; quia jus percipiendi pensionem ex alterius industria, labore, etc. tam est pretio aestimabile, quam jus illam percipiendi ex re frugifera. In tali autem contractu proprie non emitur persona sed improprio; nam proprie emitur jus super industriam personae: ex quo etiam patet, hic non haberi contractum mutui, sed contractum emptionis-venditionis. Accedit, uti narrat Benedictus XIV, Pium V. Hispanis indulsisse, supplicante Philippo II, ne ad Bullae observantiam adigerentur: quod quidem factum non fuisset, si iste census esset jure naturae prohibitus.

Q. 3. *An census redimibilis sit licitus?*

R. Spectato jure naturae, sat probabile videtur cum Laymano, Lessio, Gury, Sporer, etc. contra alios, censum posse esse redimibilem non tantum ex parte censuarii, sed etiam censualistae; quia in censu vera venditio habetur, in qua redemptio licita est. Diximus *spectato jure naturae*; nam jure Ecclesiastico (ex Bulla Piana) semper quidem permettitur censuario, ut possit redimere censum, facta denuntiatione per bimestre; non autem censitori — Quod tandem pertinet ad jus civile statuitur, quod censuario semper sit jus censum redimendi, adeo ut pactum huic juri adversum sit nullum. Attamen conveniri potest, ne census redimatur curante vita censualistae, vel ne redimatur ante praefinitum aliquod tempus, quod tamen non potest excedere annos 60 in censu fundiario, 10 in censu simplici. Licet quoque pactum inire, ut censuarius censum redimere nequeat quin primum censualistam praemonuerit, atque a monitione tempus aliud (quod anno longius esse nequit) effluxerit.

Sed (quaeres) *potestne debitor annui proventus, seu censuarius, praeter casus, qui in conventione ipsa fuissent declarati, adstringi ad censum redimendum?* — Affirmative ex Codice; et 1. si post legitimam interpellationem per duos annos successivos pensionem non solverit; 2. si omittat exhibere creditori cautelas, quas in ejus securitatem spoponderat; 3. si cautelis datis deficientibus, alias idoneas non substituat; 4. si fundus pro censu datus, vel hypothecae subjectus, plusquam inter tres possessores dividatur; 5. si debitor factus fuerit decoctus vel obaeratus, juxta tamen legis limitationes [4].

Q. 4. *Quid de emphyteusi?* [5]

1 Census iste, ex Jure civili Neapolitano, *anticresos* appellatur, et adprobatur dummodo certae adsint conditiones, quae videri possunt Art. 1953.

2 Art. 1942 et seqq. Quoad alios Cod. *loc. cit.* Taxa major esse non debet *sex* pro centum ex Encycl. Reg. Secretar. internor. 10 jan. anno 1816.

3 *De Syn. Dioec.* l. X, c. 8.

4 Art. 1945 — C. G. 1912 — C. S. 1784 — C. P. 1616 C. M. 1735.

5 Cum laudimium non sit proprie loquendo fructus rei, sed simplex recognitio dominii, si percipiat Beneficiatus, poterit illud facere suum sub nullo onere, etsi ejus Beneficium sit *ad ratam reditus*.

R. Emphyteusis definitur: *Contractus, quo rei immobilis in perpetuum, vel ad tempus (saltem ad 10 annos) alteri conceditur dominium utile sub onere eam meliorem efficiendi, et domino annuum canonem praestandi*. Emphyteusis graeca vox est, quae sonat *inserere*; quia nempe hoc erat in ea praecipuum, quod fundo esset aliquid inserendum et sic meliorandum: quamquam postea et sine eo pactu tribueretur. Haec vel ecclesiastica est vel est civilis, prout constitui tur super bona ecclesiastica vel civilia. Is cui res sic traditur, dicitur *emphyteuta* vel dominus utilis; qui rem tradit, proprietarius vel dominus directus directarius; res tradita, *emphyteutica*; tandem annuus canon praestandus nuncupatur a Latinis *libellus*, et inde natum est, ut Itali ex hujus verbi corruptione illum dixerint *livello*: qui canon solvendus est etiam, generatim loquendo, in solita sterilitate, et simul cum canone sunt solvenda tributa. Emphyteusis potest de uno in alium transferri, sed praeferendus est proprietarius si velit rem emere, qui ideo habet duos menses ad deliberandum: si nolit, novus emptor tenetur illi solvere nempe duo in centum, et solutum pretium *laudimium emphyteuticum* dicitur, quasi nempe sit *laudatio* illius translationis .

Ceterum hac de re in *civili Codice* quaedam constituta sunt, quae amplius cum emphyteusi convenire non possunt, non obstante quacumque contraria partium conventione. Nam si immobilium cessio fiat in perpetuum, habetur census reservativus, qui redimi potest, ac cujus natura est, ut illorum bonorum plenum dominium transferatur in censuarium; quae porro concessio si est titulo oneroso, fit juxta leges pro venditione constitutas: si titulo gratuito, juxta leges pro donatione praestabilitas. Si autem bonorum immobilium cessio sub onere praestandi annuum canonem fiat ad tempus, tunc vera habetur locatio et juxta locationis regulas regitur contractus [2] (*O*).

Q. 5. *Quid de vitalitio* ?

R. Contractus vitalitius est quaedam species census, qua quis pro certa pecuniae summa, vel etiam pro re tam mobili, quam immobili pretio aestimabili et censuario tradita, ab eodem sibi jus emit pensionem annuam recipiendi ex ipsa pecunia vel re usque ad finem vitae propriae, aut alterius in contractu indicati. Cum adsit periculum tum in censitore accipiendi plus vel minus, quam traditum ab eo est, tum in censuario solvendi plus vel minus, quam fuerit acceptum; idcirco auctores contractum vitalitium potius considerant pro contractu sortis, quam pro vero et proprie dicto contractu emptionis et venditionis. et hoc ipso, quod puro eventu fortuitu innitatur, ab omnibus uti licitus existimatur. Hunc contractum s. Thomas [3], jus Canonicum [4] et *Codex civilis* admittunt tam titulo oneroso, quam gratuito, v. g. donationis et testamenti, modo formis praescriptis celebretur, et non excedat quotam pro liberalitatibus a lege concessam [5].

Ad constituendum vitalitii pretium volluere Theologi habendam esse rationem aetatis et sanitatis in censitore ipso: et sic in diversas abiere sententias, contendentes aliqui exigi posse 10 pro 100, aliqui 12, alii 14, alii etiam 16; sed lex civilis illud liberum relinquit, cum sit contractus merae sortis, modo tamen pensio annuatim tribuenda super fructum rei traditae; quae quidem pensio debetur proportionatim ad numerum dierum, quibus proprietarius vivit, nisi ex conventione anticipate solvenda sit. Attamen specialius requiritur ad vitalitii validitatem: 1. ut persona, super cujus vitam vitalitius constituitur, sit reapse inter vivos, nec moriatur ante dies quadraginta [6] a celebratione contractus ;

1 v. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 865: « Si finita emphyteusi temporali, dominus directus anni sequentis canonem acceperit, ex hoc solo quasi tacito consensu repetita censeri non debet, in dubio, emphyteusis ». Ita *Voit* — De hoc contractu fusius Molina, *De just. et jure*, disp. 444 — Alasia, *De just. et jure*, disp. 2, c. 3 — *Pratica legale*, t. 1. par. 2.

2 Art. 1718 et 1941 — C. A. 1126 — C. S. 1679 — C. P. art. 18 — C. M 1616 — Concessiones autem tituto emphyteutico perpetuo factae etiam ante *Albertinum Codicem*, abrogatae sunt lege 13 julii 1857. Quoad Galliam vide lex dec. 1790. — Juxta Jus civile Neapolit. art. 1679 et seqq. emphyteusis fit per scripturam seu *publicam* seu *privatam*, in *perpetuum* vel *ad tempus*, saltem ad decem annos. *Canon* solvendus potest augeri vel minui, habita fundi ratione: nam si fundus in partem pereat, canon solvendus pro rata fructuum, qui si satis sint ad canonem solvendum, tunc non detur imminutio. Si totus pereat fundus casu fortuito, tunc annuae praestationis pondere emphyteuta liberatur. Et hoc casu, etsi pars notabilis perierit, potest emphyteuta domino directo fundum restituere. Emphyteusis, obtenta venia, potest de uno in alium transferri, ut supra in textu, laudimium solvendo. Art. 1697.

3 Opusc. *de usuris*, 73. p. 1. c. 9.

4 Arguitur ex Clement. l. III, t. IV, *de rebus Eccl. non alien.* c. 1.

5 Art. 2002 — C. A. 1284 — C. G. 1968 — C. S. 1840 — C. P. 1839 — C. M. 1823.

6 Ex Jure civili Neapolitano ante dies viginti a celebratione contractus, Art. 1847.

2. ut persona illa acquirendi sit capax; non tamen extinguitur amissione jurium civilium semel valide celebratus; sed solutio tunc fit ex legis praescripto. Notamus; quod ille, in cujus utilitatem census constitutus fuit vitalitius mediante pretii solutione, petere potest resolutionem contractus, si censuarius qui pretium accepit, cautelas pactas non servet [1].

Q. 6. *Quid de pignore dicendum?*

R. 1: Pignus generatim acceptum definitur: *Contractus quo a debitore, vel alio illius nomine, res aliqua traditur creditori in securitatem crediti sui* — Si traditur res mobilis, habetur pignus simpliciter; si vero immobilis, tunc pignus est improprium et a juristis appellari solet *antichresis*: a graeco *ante* contra et *chresis* usus.

R. 2: In pignore simplici duo sunt jura creditoris: 1. est retinendi usque ad totius crediti extinctionem rem pignori datam. Imo a judice potest postulare, ut sub hasta vendatur pignus, si quod sibi debitum est, non solvatur: privata tamen auctoritate, quocumque pacto non obstante, de illo disponere prohibetur; 2. est exigendi solutionem sui crediti cum privilegio et praelatione propria relate ad ceteros creditores, si qui extent. Sed tunc requiritur, ut contractus conficiatur scriptura, si de re agatur excedente valorem 300 libellarum [2] — Tenetur vero creditor: 1. rem pignori sibi traditam bene custodiri uti bonus paterfamilias; 2. usuras a re ipsa perceptas compensare debitori; 3. denique rem debitori restituere ubi debitum fuerit extinctum. Debitor autem compensare debet expensas, si quae forte peractae sint pro pignoris conservatione [3].

R. 3: In pignore improprie dicto, sive in *antichresi*; quae publico instrumento est conficienda, creditor acquirit non quidem jus proprietatis; sed jus percipiendi fructus ex immobili sibi tradito, eos computando primo in solutionem interesse si debetur, inde sortis. Hinc creditor tenetur: 1. bonum illud conservare et custodire diligenter uti suum; 2. solvere tributa annua eidem inhaerentia, nisi secus convenerint. Item alias utiles et necessarias expensas, sed cum jure compensationis ex fructibus rei; 3. ipsum restituere domino, extincto debito [4].

Q. 7. *Quid est hypotheca?*

R. Hypotheca (sic dicta a graeca voce, quae idem sonat ac *res supposita*; quia per eam res aliqua speciali obligationi supponitur vel subjicitur) definitur: [5] *Jus creditoris in rem immobilem debitoris constitutum ad securitatem ejus, quod sibi debetur*. Differt a pignore in eo, quod pignus traditur: hypotheca vero nonnisi nuda conventione firmatur; et triplex distinguitur: alia *legalis* est, seu implicita et tacita, et ea est quae ab ipsa lege inducitur in favorem communitatum, uxoris, filii et minoris super bona administratorum, mariti, patris et tutoris. Alia *judicialis*, quae nempe procedit a tribunalis sententia, vel ab actibus judicialibus in illius gratiam, qui sententiam obtinuit contra eum, qui causa cessit. Alia *conventionalis* quae pendet a mutua contrahentium voluntate circa bona immobilia et praesentia. Hypotheca legalis et judicialis potest complecti bona praesentia et futura; conventionalis vero sola praesentia. Ut tamen hypothecae suam integram habeant vim, publico conficiendae sunt instrumento atque in officio ad hoc deputato debent inscribi, at quidem tempore praefinito. Hic autem duo maxime sunt notanda a Parochis praesertim et Beneficiatis, qui inter bona propriae praebendae aliqua habent jura fondata in hypothecis: 1. *La iscrizione dovrà farsi nell' uffizio delle ipoteche, nel cui circondario sono situati i beni gravati;* 2. *le iscrizioni conservano il principio e l' ipoteca per quindici anni dalla loro data: cessa il loro effetto, se non sono rinnovate prima della scadenza di detto termine* [6]. Excipitur hypotheca legalis, quae semper durat (quin re-

1 Art. 2001 et seq et *loc. cit.*—C. S. 1854.

2 In Jure civili Neapolit. si res valorem 50 *ducatorum* excedat, ex Art. 1943, et seq.

3 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 913 — Pignus differt a *deposito*, in qua sola custodia; a *mutuo*, in quo dominium; a *commodato*, in quo usus rei transfertur. Pignus in securitatem traditur tantum — Possunt rem pignori tradere qui habent bonorum suorum administrationem. Pignori autem generatim subjiciuntur quae possunt emi et vendi: hinc possunt oppignorari res sacrae, nisi urgente causa gravissima. *Cod. civ.* art. 2124 — C. A. 1368 — C. G. 2071—C. S. 1941 et seqq.—C. P. 2098—C. M. 2062.

4 Art. 2139 et seq.—C. A. *civ.* §§ 451, 452 et 1372 — C. G. 2071 — C. S. 3953 et seqq. — C. P. 2093 — C. M. 2063. Hic monendum, quod quae a lege civili de antichresi decernuntur, nullo modo officiant juribus, quae tertio cuipiam competere possunt in bona ipsa immobilia antichretico pacto alteri tradita.

5 Vid. Jus civile Neapolit. Art. 2000 et seq.

6 Hoc ipsum vel notandum ex Jure civili Neapolitano, Art. 2040 et 2048; cum discrimine tamen, quod hypotheca ad decem annos durat, nisi renovetur.

novetur) pro uxore, minore et interdicto, filiofamilias, communitatibus publicis administratis ac fisco [1].

Privilegium et hypotheca extinguitur: 1. Credito extincto, nisi in creditoris jura succedat qui pecuniam ad satisfaciendum dedit; 2. expressa creditoris abdicatione; 3. praescriptione, scilicet praescripto debito, si bona vinculo ligata sint penes debitorem; secus lapsu triginta annorum; 4. modis a lege statutis ad hoc, ut tertius possessor rem liberet a tali onere: quod quidem fit consignando proprium titulum conservatori hypothecarum, ut illum summarie transcribat et in Diario ad id designato publicet, et alia hujusmodi [2]

Q. 8. *Quid est cambium, quotuplex et an licitum?*

R. Cambii nomine venit *contractus, quo fit permutatio pecuniae pro pecunia cum aliquo lucro supra sortem.* Ille, a quo petitur cambium, vocatur *campsor, collybistes, bancarius, mensarius, nummularius, trapezita, publicanus*; ille vero qui petit, *campsarius* dicitur. Cambium differt a venditione-emptione quia in hac merx pro pecunia, in cambio pecunia pro pecunia commutatur; a commodato et deposito, quia in his dominium non transfertur, utique in cambio; a mutuo, quia mutuum locum habet in qualibet re fungibili, est gratuitum et fit ad aliquod tempus, e contrario cambium solum exercetur circa pecuniam, fit cum lucro et statim consummari potest.

Cambium aliud est siccum, aliud reale. *Siccum* sic dictum, quia succo et humore caret, non aliud est quam usura palliata; nam datur pecunia tanquam in loco distanti recipienda (et ideo exigitur pretium pro translatione), cum tamen in hoc ipso loco recipiatur, quo fuit data. Hoc Pius V, Bulla *In eam* 1571, prohibuit uti usurarium; et merito cum nullus sit titulus percipiendi lucri — *Reale* autem seu *verum* est illud, in quo vere et realiter pecunia pro pecunia commutatur: si commutatur pecunia praesens pro praesenti, v. g. aurum pro argento, habetur *cambium minutum* seu *manuale*; si vero commutatur pecunia praesens pro distanti, v. g. numero campsori pecuniam Novariae, restituendam Taurini, habetur *cambium locale* seu *trajectitium*: quod quidem hodie maxime fit per *literas* (sic dictas) *cambiales*, ac moderatur a *Codice commerci*; si tandem Novariae detur campsario pecunia ea lege, ut post aliquod tempus, v. g. ad proximas nundinas, Taurini banchario reddatur cum majori vel minori lucro seu auctario, prout magis vel minus distant nundinae, dicitur *cambium ad nundinas.* Cambium tum *minutum* tum *locale* tum *ad nundinas*, omnibus de jure naturae licitum est [3]; quia in eo adest justus titulus aliquid lucrandi, nempe labor campsoris in numeranda pecunia eaque transferenda, diligentia in nummis cujuscumque generis conquirendis, curae in detinendo telonio, expensae in famulos, pericula tum furum, tum cessionis debitorum, tum imminutionis monetae, etc. In cambio tamen per literas campsor debet minus exigere, quam si realiter pecuniam transtulisset; quia minus certe est oneris ut periculi [4].

An (quaeres) *accipiens pecuniam adulterinam possit eam expendere?* Negative, non potest eam expendere, si intrinsecus sit falsa, ut si des stamnum pro argento; non enim justum pretium solveres. Neque obstat, quod tibi fuerit tradita; non enim quia tu ab aliis deceptus fuisti, tibi licet decipere alios — Si vero pecunia falsa sit quoad formam tantum extrinsecam accidentalem, etsi non sit contra justitiam commutativam per se loquendo eam expendere; cavendum tamen, ne sic proximus gravi damno exponatur, cum ex lege civili quaecumque monetae falsificatio, detractio, vel alteratio sit sub maximis poenis vetita [5].

Q. 9. *Quid est transactio, quotuplex et quid de ea* [6]?

1 Art. 2163 et seqq.—G. C. 2114—C. S. 2007—C. P. 2163—C. R. 103—C. M. 2146—C. H. 36 hoc tit.

2 Art. 2298—C. G. 2146—C. S. 2040—C. P. 2252—C. R. 131—C. M. 2186—C. H. 78.

3 Jure tamen Ecclesiastico vetitum est Clericis cambia exercere etiam sub alieno nomine, idque sub poenis statutis in Clericos negotiatores, nempe ex Bulla Clementis XIII, *Cum primum* — *V. De clericorum negotiatione*—Et Benedictus XIV, *De Syn. Dioec.* l. X. c. 6.

4 V. Liguori. *Opus. Mor.* l. III, n. 850 etc.—Ferraris *Bibl.* ecc. V. Cambium. Qui artem cambiendi non exercet, potest lucrum ex commutatione percipere: quisque enim jus habet ad lucrum pro suo labore et industria. Hinc famulus recipiens pecuniam auream a domino, ut satisfaciat creditoribus domini, potest eam commutare cum alia, lucrum pro se retinendo: excipe nisi dominus voluisset satisfacere pecunia aurea.

5 *Cod. poen.* art. 331 et seqq.—*Cod. proc. crim.* art. 641 et seqq.—*Jus poenale Neapolit.* Art. 263 et seqq.

6 Transactioni est valde affinc *compromissum*, de quo tamen silet *Codex Albertinus*; sed Canonico jure probatur *Decret* l. 1. t. xv, c. 8). Definitur autem *conventio, qua de aliqua re disceptantes, fi-*

R. Transactio est *contractus, quo partes contrahentes finem imponunt liti alicui, quae vel jam intra ipsas nata sit, vel quae praevideatur nascitura*. Ex quibus patet ad transactionem requiri: 1. ut per ipsam terminum habeat lis actu existens vel futura; 2. ut lis ipsa vel ejus objectum exhibeat aliquod dubium de exitu: quamquam creditor ad finiendam litem, adhuc si non sit dubium, transigere possit, cum sit rei suae dominus; 3. ut mutuus partium consensus intercedat; 4. ut adnexam habeat certam legem, vi cujus contrahentes neque amittant neque consequantur omne id, quod in lite petebant; sed ex parte amittant, ex parte vero consequantur; secus non adesset transactio [1].

Transactio quadruplex est: *generalis* quae terminat una simul lites omnes, quae inter partes existunt vel existere possunt: *particularis* quae non terminat, nisi aliquam specialem litem; *judicialis* quae fit auctoritate judicis: *extrajudicialis* e contrario.

Nemo potest valide transigere, nisi habeat facultatem disponendi de rebus, quae sub transactione cadunt: unde tutores transigere nequeunt super bonis minorum, nisi interveniant formulae juris. Quando transactio permittitur, illius magna vis est; nam, ea semel admissa, nequit amplius impugnari neque causa laesionis neque ignorantia juris: et si error contigerit in calculo, error corrigitur, sed transactio subsistit. Rescinditur tamen, si error sit vel in persona, vel in objecto controverso, vel si intervenerit dolus aut vis [2].

Articulus IV. — De contractu societatis et contractu trino [3].

Q. 1. *Quid est ac quotuplex societatis contractus?*

R. Societas est *contractus, quo duo vel plures aliquid conferunt ad commune lucrum*: et est vel universalis vel particularis — *Universalis* duplex distinguitur: alia complectitur omnia bona praesentia, et evenit quando socii omnia, quae nunc possident sive mobilia sive immobilia et lucra inde obvenientia, in commune ponunt: bona autem quae vel donatione vel successione erunt acquisituri, ita conferre possunt, ut eorum fruitio tantum, non proprietas communis evadat. Alia complectitur omnia lucra, quae socii, durante societate, quovis titulo erunt comparaturi: bona ipsa, quae jam a sociis possidentur tempore contractus, non comprehenduntur in hac societate, nisi quoad eorum fruitionem — Societas vero *particularis* respicit tantum res determinatas ac particulares, aut earum usum vel fructus, uti si duo simul fundum sibi comparent, ut eo simul fruantur. Huc pertinet etiam societas, qua plures conveniunt de certo opere perficiendo, aut de exercitio alicujus artis vel professionis, uti si duo pictores contractum ineant de exercenda in communione propria arte. Societas particularis subdividitur in civilem et commercialem, prout respicit actus privatorum civiles vel actus commerciorum.

Societas universalis inter illos tantum obtinere potest, qui valent de rebus disponere, quique reciprocam utilitatem sibi acquirere non prohibentur ob violationem jurium aliarum personarum: qua ratione non potest v. g. haec societas iniri inter matrem et filium ejus naturalem. Societatem autem particularem contrahere nequeunt tum sponsi ac conjuges inter se, nisi accedat auctoritas Praefecti Tribunalis, qui cavere debet ut omnia legis praescripta serventur; tum ceteri, qui se obligandi habentur incapaces [4].

Contrahi potest societas pure vel conditionate, et quibuscumque pactis, modo aequitati ac legibus non adversentur; contractus enim est, qui partium consensione perficitur. Si tamen immobilia conferantur, requiritur scriptura ex *Codice civili* [5], ex quo haec insuper praecipue notanda: 1. socios universalis absque ulla alia declaratione inita non inducit, nisi societatem universalem quaestuum; 2. quilibet sociorum absque aliorum consensu potest sibi adjungere alium quoad suam portionem, non tamen in societatem admittere; 3. socii non tenentur in solidum ob de-

niendae controversiae, solemnisque vitandi judicii causa, unum aut plures arbitros vel eligunt, vel a judice electos patiuntur; seque, addita non raro in refractarium conventionali poena, eorum sententiae staturos promittunt. Ex qua definitione patet compromissum juri naturali esse conformissimum.

1 Transactio tamen prohibita est super pensionibus, vel provisionibus alimentorum futurorum absque approbatione Tribunalis: *Art* 2098—*Jus proc. civil. judic. Neap.* Art. 1079.

2 Art. 336. 344 et 2084—C. A. 1389—C. G. 2044—C. S. 1916 et seqq.—C. P. 1867—C. M. 1858.

3 V. Liguori, *Opus. Mor.* l. III, n. 910—Pavone, *Spicilegio*. § 54.

4 Art. 1835—C. A. 1778—C. G. 1832—C. G. 1704 et seqq. 1394 et seqq.—C. P. 1730—C. M. 1736.

5 Art. 1412.

bita societatis non commercialis: neque unus alium potest obligare sine facultate expressa [1].

Q. 2. *An contractus societatis sit licitus?*

R. Contractus societatis est utique licitus quando requisitis conditionibus fulciatur; quia nihil tunc eidem deesset ex iis, quae in jure praecipiuntur ad constituendum contractum proprie dictum atque legitimum. Adde: nulla lege prohiberi, apud omnes esse in usu, ac valde ad commercium conferre. Conditiones autem requisitae sunt: — 1. ut societas fiat in negotiatione honesta; nam *delictorum turpis atque foeda communio est* [2]; — 2. ut damnum sortis spectet dumtaxat ad dominum; quia caute distinguendus est contractus societatis a mutuo. In mutuo sors data alienatur et ejus dominium tranfertur in mutuatarium, cujus proinde fit proprium periculum et commodum, damnum et lucrum: sed in contractu societatis qui sortem confert, eam non alienat a se; — 3. ut servetur aequalitas lucrum dividendo juxta quae quisque contulit sive de pecunia, sive de labore. Quum enim socii in jure habeantur uti fratres, eidem repugnat quaelibet inequalitas, ut si quis vellet percipere de lucris, et nulli subjici damno: haec est illa societas, quam *leoninam* appellant, merito reprobata [3]. Ideo necesse est, ut socius uterque subeat onus damnorum et expensarum: nomine damnorum intelliguntur quae solo societatis intuitu sociis obveniunt, si alteruter v.g. ob comparandas vel custodiendas societatis merces a latronibus diripiatur; nomine expensarum veniunt sumptus itinerum, solutiones vectigalium, etc.

Sed (quaeres) *quid si unus pecuniam conferat, alter vero laborem?* — In fine societatis ante omnia restituendum est domino suo illud pecuniae capitale, quia non fuit inter socios commune quoad dominium et proprietatem; sed dumtaxat quoad usum seu commoditatem. Quare sicuti pecunia illa, si periisset, periisset domino suo; ita et si superest, superest domino suo. *Si finita societate* (ait Sixtus V. Extrav. *Detestabilis*), *ipsum capitale existat, ei qui illud in societate contulerit, restituatur, nisi socio recipienti fuerit communicatum aut aliter inter contrahentes legitime conventum sit.*

Q. 3. *Quomodo dividendum lucrum comparatum in societate?*

R. Lucrum in societate dividendum est pro rata, habitae nempe ratione industriae ex una parte, et commoditatis per pecuniam habita ex altera; idque juxta communem existimationem lucri, quod communiter fieri solet de pecunia negotiationi applicata; secus non servaretur aequalitas. Observandum vero injustum esse illud pactum, vi cujus empta merce, ante omnia (ipsa durante societate) restituatur domino capitale ac deinde quod superest aequaliter dividatur; quia ponendi pecuniam minuitur periculum sui capitalis, dum ab initio illud salvat ab omni periculo; mercator vero, si postea pereat merx, subjacet sine compensatione periculo capitalis ac lucri.

Quid (dices) *de pacto, quod, sorte pereunte, commune sit damnum inter socios?* — Si pactum illud importat etiam communionem sortis, si v.g. dicatur, ut sicut damnum ita et sors ipsa communis sit, licitum est pactum. Quia sicut ponens operam habet commodum, ut consequatur mediam sortis partem, quamvis illa de jure tota spectaret ad dominum; ita aequum pariter est, ut sorte pereunte, ipse subeat partem damni, quamvis damnum sortis de jure ad illum non pertineret. At si pactum illud excludit sortis communionem, ut si dicatur: v. g. commune sit quidem damnum, sed domino suo sorte semper salva, tale pactum evidenter illicitum est et injustum; cum nulla hic detur justa compensatio, ac proinde auferatur aequalitas.

Q. 4. *Quot modis finitur societas?*

R. Contractus societatis finitur: — 1. finito tempore ad negotiandum constituto, aut finita negotiatione. Item mutuo sociorum consensu, cum mutuo consensu fuerit firmata societas; — 2. morte alterius socii naturali. Cum in societate eligatur personalis industria mercatoris, neque praesciri possit quanta futura sit industria haeredum ipsius, clare patet societatem ad haeredes minime transire, nisi aliter conventum sit; —

1 Art. 1881—C. A. 1193—C. G. 1845—C. S. 1716 et seqq. - C. P 1733—C. M. 1747.
2 *Digest.* l. XVII. t. II *Pro socio*, lege 53.
3 Sic dicitur ab apologo leonis, qui pactum inierat cum ceteris feris, ut ipse participaret praedis omnibus: non tamen labori et periculis. *Cod. civ.* art. 1878 —C. A. *civ.* § 1196—C. G. art. 1853—C. S. 1727 — C. P. 1743—C. M. 1739.

3. per mortem etiam civilem, cum haec naturali aequipararetur quoad conventiones, uti per solemnem Religionis professionem vel exilium. Item per interdictum vel decoctionem; — 4 si socius vel egestate vel infirmitate laborans, vel in carcerem conjectus non amplius possit pecuniam aut laborem promissum praestare; vel si pereat pecunia collata. Item est, si res ita mutatae sint, ut societas non amplius esse possit idonea: sed hoc in casu requiritur judicis auctoritas; sicut si unus ex sociis velit intempestive renuntiare [1].

Q. 5. *Quid est contractus trinus et quid de eo?*

R. Ad 1: Contractus trinus *est ille, in quo simultanea cum una eademque persona concurrunt contractus societatis, assecuratio sortis et emptio lucri*: v. g. Lucius confert mille aureos in societatem cum Titio: en primus contractus *societatis*. Cum vero ex ea speret quindecim pro singulis centum, veritus ne negotiando sua pecunia pereat, quinque ex eis cedit Titio, ut sortem sibi assecuret: en secundus contractus *assecurationis*. At sciens melius esse modicum certum, quam majus incertum, quinque alios sic speratos cedit Titio ipsi, ut quinque certa, quidquid eveniat, sibi solvat: en tertius contractus, *emptio lucri*. Duo Lucio certa sunt, sors collata et lucrum pactum.

R. Ad 2: Contractum trinum simultanee cum eadem persona initum, Habert, Bouvier, Concina, Continuator Tournely, Merbesius, etc. negant esse licitum; nam per tales contractus societati adjunctos, societas ipsa destruitur, cum de hujus natura sit, ut damnum et lucrum stent ex utraque parte. Unde solum remanet lucrum foeneratitium; amovere enim omne periculum sortis, mutuum est; ex mutuo autem lucrum pacisci, usura est. Quare jure merito hic contractus a Sixto V damnatus fuit Bulla *Detestabilis*.

Alii vero cum Lugo, Lessio, Laymano, Navarro, Roncaglia, Salmanticensibus, Sylvio, Sporer, etc. affirmant contractum trinum licitum esse; nam si tres hi contractus disjunctim valent, etiam conjunctim valere debent. Neque enim in contractibus per se attenditur diversitas personae; sed aequalitas rei ad rem: et haec bene adest, cum pro majori periculo et major tribuatur spes lucri. Neque destruitur societas, cum in ea socius debeat impendere pecuniam, et alter sentiat incommodum minoris lucri. Neque obstat Bulla; *vel* enim recepta non fuit, *vel* contrario usu est abrogata, *vel* dicendum per eam solos usurarios contractus fuisse reprobatos, uti ajunt Pontificem respondisse: quod quidem confirmavit Romana Rota. Haec secunda sententia, quam plures tuentur Universitates, licet communior sit ac satis probabilis, est tamen valde periculosa in praxi: hinc expedit, ut prima universe omnibus suadeatur. Et Benedictus XIV ait, eam *minus congruere. Sixtinae Constitutioni* [2]. Et ipsa civili lege videtur expresse reprobata [3].

Si autem duo tantum ex dictis contractibus simul cum eadem persona fiant, v.g. societas et venditio lucri non assecurata sorte; vel societas et assecuratio sortis, non vendito lucro, illicitus non est; nam tunc societatis natura non resolvitur in mutuum usurarium; quum enim non assecuratur sors, manet ipsa in tribuentis dominio, ideoque ipsi crescit, decrescit, aut perit: cum vero sors quidem assecuratur, sed non venditur lucrum, socius assecurans, non fit dominus pecuniae, de hac proinde disponere non valet, sed eam in negotiationem tenetur impendere. Item est si tres dicti contractus fiant utique cum eadem persona, sed successive, id est diverso tempore, et adsit bona fides, id est absit intentio tales contractus jungendi, tunc adhuc licent; nam idem est, ac si fierent cum diversis personis.

Articulus V. — De mutuo et usura.

Q. 1. *Quid est mutuum?*

R. Mutui nomen juxta veteres jurisconsultos significat *aliquid ex meo tuum fieri* [4]: et juxta nominis usum mutuum aliquando sumitur pro ipsa re mutuo donata: aliquando et saepius pro contractu, quo ea res alteri datur. Et hoc sano sensu mutuum solet definiri: *Contractus, quo*

1 Art. 1888 et seqq.—C. A. *cir.* 1205 - C. G. 1865 — C. S. 1737 et seqq.—C. P. 1754—C. M. 1768.

2 *De Syn. Dioec.* l. X, c. 7—Liguori *Opus Mor.* t. III. n. 908.

3 Art. 1878—C. A. 1196—C. G. 1855—C. S. 1727 — C. P. 1745—C. M. 1759.

4 L. 11 *ff. de rebus creditis*. In sensu proprio et genuino mutuum retributionem quandam et reciprocationem significat, qua dato par redditur: hoc sensu Tullius ait, quod in amicitia mutuum adest— Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 754

rei primo usu consumptibilis per traditionem dominium in alterum transfertur, cum obligatione tantundem reddendi in eadem specie et bonitate post aliquod temporis spatium.

Dicitur: 1. *Contractus, quo rei primo usu consumptibilis*: quae res est illud omne, quod illico usu destruitur vel reipsa seu physice, vel commutatione seu moraliter sive civiliter. *Physice* destruitur quod natura sua consummatur ad humanis necessitatibus subveniendum, ut panis, frumentum, oleum, vinum, sal, butyrum, fructus; etc., *moraliter* vero destruitur pecunia mutuo data, quae licet usu non pereat in se, ei tamen perit qui illam alteri tradit [1]. Unde patet in rebus, quae usu non consumuntur, proprie mutuum obtineri non posse, sed commodatum aut locationem haberi; —2. *per traditionem*, ut indicetur hunc esse contractum realem qui sola rei traditione fit; — 3. *dominium in alterum transfertur*; qui enim rem mutuo accipit, ea uti potest, alioquin merum esset depositum: at concipi non potest quomodo illa uti queat, si ejus dominium non habeat; cum illa sit usu consumptibilis, et nemo possit ad libitum consumere quod suum non est [2]. Ex quo etiam patet omne rei mutuatae periculum devolvi ad eum qui accipit, ut ait ipse *civilis Codex*; 4. *cum obligatione tantundem reddendi*, et quidem *in eadem specie*, v. g. pecuniam pro pecunia. Hoc patet per se; si enim res traderetur absque ulla obligatione eandem restituendi, esset donatio. Si autem res non similis esset reddenda, v. g. vinum pro frumento, esset permutatio vel venditio. Si vero res identica, seu eadem physice et in individuo esset reddenda, v. g., idem equus, qui traditus fuit, esset commodatum vel locatum, non vero mutuum; — 5. *et in eadem bonitate*: quia qui mutuum dat, servari debet indemnis; atqui talis non servaretur si res similis in eadem bonitate non redderetur: uti v. g. si vinum commune redderetur et ordinarium pro generoso et optimo; — 6. tandem *post aliquod temporis spatium*: quibus verbis mutuum distinguitur et a cambio, in quo aurum v. g. pro argento statim datur: et a precario, quo res ad mentem concedentis tribuitur, sed reddi debet statim ac a domino expostulatur. Ex his colligitur mutuum esse contractum *realem*, quia sola traditione rei perficitur; *non solemnem*, quia a lege nulli speciali formae subjicitur; *unilateralem*, quia nulla directa obligatio urget mutuantem; *gratuitum*, quia per se censetur dumtaxat in mutuatarii gratiam initus.

Qui mutuum dat, dicitur *mutuans* vel *mutuator*. Qui vero illud accipit, appellatur *mutuatarius*. Res autem, quae mutuo datur et capitale constituit, *sortis* nomine solet in Scholis appellari [3] *(P)*.

Q. 2. *Quinam mutuum dare, et accipere possunt?*

R. Ad 1: Mutuum dare possunt omnes, qui liberam habent bonorum suorum administrationem, neque lege prohibentur. Sic civili lege prohibentur interdicti, minores sine auctoritate tutoris, uxores sine viri consensu, filiifamilias si de re patris agatur, praesides Provinciarum et socii si de re communi sit sermo.

R. Ad 2: Mutuum recipere possunt omnes, qui possunt ex contractu obligari, si ex civili jure excipiantur filiifamilias, etsi majores, quibus Senatus-Consultum Macedonianum [4] daro vetat pecuniam mutuam: et si fuerit iisdem data, repeti non potest neque post emancipationem, licet filius habuerit fidejussorem. Attamen in eodem jure plures notantur casus, in quibus vel filiusfamilias ex mutuo accepto obligatur; nempe 1. si filius possideat bona propria, quorum vel administratio, vel ususfructus sit penes ipsum; 2. si separatim vivat a patre propria bona administrans; 3. si mutuum detur filio longe a paterna domo, sed in necessariis, vel si fuerit datum in utilitatem ipsius patris, aut de illius consensu: casus nempe esset, si ipse pater filium praeposuerit negotiationi [5]. Quae civilis juris dispositiones satis probabilius obtinent

1 Art. 1915—C. A. 985—C. G. 1892—C. S. 1764—C. P. 1973 C. M. 1953.

2 Res usu consumptibilis dicitur etiam res *fungibilis*, ideo quia potest fungi vice alterius: sic vinum quod consumitur, potest ab alio vino substitui.

3 A veteribus latinis hoc vocabulum desumptum est; nam Terentius ut indicaret se timere ne amitteret bona sua *capitalia*, sic ait: *de* sorte *nunc venio in dubium*.

4 A quodam Macedone, qui malis artibus pecuniam mutuam tradebat filiisfamilias.

5 Hic autem haec notantur ex eodem Codice: — «Se però il figlio ha restituito la somma mutuatagli, non la può più ripetere — Se ne ha restituito una parte, non è obbligato a pagare il rimanente — Se il padre ha approvato o ratificato l'obbligazione, o se egli paga senza riserva una parte qualunque del capitale e degli interessi, l'obbligazione non può più essere rivocata — E lo stesso ha luogo se il figlio, dopo che è sciolto dalla patria potestà, abbia ratificato

etiam in conscientia; cum lata sit causa publici boni familiarum, ne scilicet filii haereditatem dilapident ante ejus consecutionem, et cupiditati dediti tristem exitum sentiant, ut non raro lugendum est [1].

Q. 3. *An aliquando adsit praeceptum dandi mutuum?*

R. Ad 1: Quadruplex personarum classis hic venit distinguenda. *Prima* divitum est, eorum nempe, qui mutuum postulant ad suas augendas opes. *Secunda* item est divitum, qui hic et nunc mutuo indigent, v. g. ad litem magni momenti definiendam, vel ad grave damnum e bonis propriis declinandum. *Tertia* vero pauperum, qui tamen fundatam spem habent fore, ut sibi bona obveniant, v. g. ex haereditate vel industria. *Quarta* denique item pauperum, sed quorum talis conditio sit, ut rationabiliter judicare non liceat, eos unquam habituros esse, unde solvere queant. His positis:

R. Ad 2: Nunquam erit peaeceptum dandi mutuum personis primae et quartae classis. Non quidem primae: quia nulla laborant necessitate: non quartae; quia durum nimis esset, ne dicamus ridiculum iisdem mutuum dare sub onere restituendi; cum bona quibus restituant neque habeant neque unquam praesumi valeant habituri; unde ipsis per eleemosynam subveniendam est — At stricta adest charitatis obligatio mutuum ex superfluis suppeditandi personis secundae classis; nam quilibet ex charitate tenetur alteri facere quod sibi fieri rationabiliter ipse vult: atqui rationabiliter vellet quilibet, ut alter sibi de superfluis mutuo subveniret, si in dicta divitum conditione esset constitutus — Strictissima vero est haec obligatio, si agatur de personis tertiae classis, adest enim strictissima obligatio pauperibus indigentibus subveniendi vel per mutuum vel per eleemosynam: atqui eleemosynam elargiri non oportet iis qui bona praesumuntur aliquando consecuturi; ergo restat, ut subveniatur illis per mutuum.

Quae sunt (quaeres) *obligationes mutuantis ac mutuatarii?* — Mutuans tenetur: 1. de damnis, si quae obvenerint, casu quo scienter rem vitiosam tradiderit; 2. non repetere mutuum ante tempus praefinitum: et si nullum sit tempus hujusmodi, judicis erit ratione adjunctorum illud definire [2] — Mutuatarius vero regulariter loquendo tenetur: 1. res mutuatas restituere eo tempore ac loco, quo fuit conventum; et in eadem quantitate ac qualitate. Quod si haud possit, attendi debet aestimatio rerum ipsarum [3]; 2. solvere rerum usuras a judiciali petitione, si non restituat tempore statuto. Imo si sit in mora culpabili, tenetur etiam de damnis, quorum est causa [4].

Q. 4. *Quid est usura, et quomodo dividitur?*

R. Ad 1: *Usurae* nomen ab usu deductum est, et significat usum quemcumque rei sive bonus sit sive malus: mos tamen invaluit, ut in malam partem assumatur [5]. Usura autem communiter definitur: *Lucrum ex mutuo proveniens immediate, seu praecise vi ejusdem mutui.* Dicitur 1. *lucrum* quo nomine intelligitur non solum pecunia, sed res quaelibet pecunia aestimabilis, vel onus quodcumque mutuatario impositum, ad quod alioquin non teneretur. Ex quo deducitur quidquid non est pretio aestimabile, vel quod jam aliunde debitum est ex justitia, non posse objectum usurae constituere; quia non est lucrum. Hoc lucrum ex mutuo proveniens appellatur etiam *auctarium* (vocabolum a Plauto adhibitum ad significandam utilitatem *alicui rei quasi superadditam*): sed vulgari vocabulo nuncupatur *interesse*; 2. *ex mutuo proveniens*; quia ex communi hominum sensu in solo mutuo usura proprie habet sedem: et si in aliis contractibus aliqua contingat injustitia, non appellatur *usura*, nisi ibi revera existat mutuum saltem implicitum; 3. *immediate seu praecise vi ipsius mutui*; quia non est usura aliquid percipere solum occasione mutui, ob titulum honestum

R. Ad 2: Usura alia est *explicita*, si nempe expressa fiat conventio de illa solvenda. Alia *implicita*, et locum habet cum mutuans nullam quidem init conventio-

la sua obbligazione o vi abbia senza riserva soddisfatto anche in parte come sopra, ma questa ratifica o pagamento non nuoce al padre ancora vivente, nè ai fidejussori ». Art. 1922-33 — C. A 152 et 863 — Jus civile Neap. Art 295, 296 et 297.

1 V. Liguori *Opus Mor.* t. III, n. 757.

2 Art 1926 et seqq — C. G. 1894 — C. S. 1663, 1770 — C P. 1974 — C. M. 1957.

3 Quid autem, si res crescant vel decrescant. *Vid.* infra.

4 Art. 1930 — C. G. 1902 — C S. 1774 et seq. — C. P. 1978 — C. M 1961.

5 Haec dicitur etiam *foenus* a graeca voce, quae foetum significat, eo quod pecunia licet de se sterilis, foetum tamen seu fructum pariat. Ab Hebraeis autem appellatur *nasecbeh*, id est morsus, et *tharbith* id est incrementum, seu superabundantia — V. Liguori, *Opus Mor.* t. III, n. 758.

nem de lucro ; sed sufficienter declarat aliquo suo actu , se illud expectare: veluti si dicat , se indigere ut sua pecunia aliquid sibi producat. Alia *palliata* quae intervenit,quando in alio contractu implicite continetur, ut evenit in cambio sicco , atque in contractu mohatra. Iterum alia est *realis*, et est quando ex aliquo pacto sive explicito, sive implicito ea percipitur. Alia *pure mentalis* , quando nempe in solo animo intenditur vel speratur, sine ulla vera usurae datione. Alia *mentalis*, et est quando usura revera percipitur, nullo tamen praecedente sive implicito sive explicito pacto.

Q. 3. *An usura proprie dicta , id est lucrum ex mutuo immediate proveniens vi ipsius mutui prohibeatur?*

R. Id negant Judaei putantes , sibi a Deo omnem usuram erga extraneos licitam esse [1], Id negant quoque Pseudo-Reformati, Calvino duce, ac praesertim Molinaeus et Salmasius affirmantes usuram non esse prohibitam, nisi in quantum est contra charitatem ; secus licitam esse uti pretium locatae pecuniae, etsi ratione ipsius mutui exigatur : quam sententiam fortiter tenuerunt Jansenistae in Bataviam profugi. Nonnulli autem Catholici duplex mutui genus distinguentes , alterum *consumptionis*, quo pecunia ad consumptionem datur maxime pauperibus , alterum *incrementi* seu *commercii* , quo res traditur ad negotiandum ; in illo lucrum reprobant , in hoc permittunt: in hoc tamen Catholici ab haereticis semper discrepant, quod isti praecise ratione mutui auctarium exigant ; illi autem nonnisi aliqua ratione ipsi mutuo extrinseca — His praemissis dicimus cum Benedicto XIV [2]: *Omne lucrum ex mutuo , praecise ratione mutui , ut loquuntur Theologi (hoc est lucri cessantis, damni emergentis , aliore extrinseco titulo remoto) usurarium atque omni jure, naturali scilicet , divino et ecclesiastico illicitum esse , perpetua fuit et est catholicae Ecclesiae doctrina , omnium Conciliorum , Patrum et Theologorum unanimi consensione firmata.*

1. *Jure naturali*: jus enim naturale , id est ipsa hominis ratio clamat esse prorsus contra justitiam commutativam in illis contractibus , in quibus ex propria eorum essentia servanda est aequalitas , plus exigere aut accipere (vi eorundem contractuum et secluso alio titulo), quam valeat rei ipsa quae datur ; atqui exigere vel accipere aliquid supra sortem in mutuo ratione ipsius mutui est exigere vel accipere plus quam valeat est data. Vel ipsi gentiles solo naturali lumine usurae iniquitatem abominati sunt , uti Plato , Cicero, Seneca aliique. Hoc argumentum sic ferme proseguitur Angelicus: *Licet in re , quae usu non consumitur, v. g. in fundo, in equo et similibus usus a re ipsa distingui possit: in re tamen consumptibili, v. g. in vino, in tritico, in pecunia, nullus nec adest nec adesse potest usus ejusdem rei a dominio diversus ; cum usus rei sit ipsa rei consumptio: et ideo in mutuo dominium rei ex natura sua transfertur in mutuarium. Ergo si quid exigeretur pro usu rei consumptibilis , exigeretur profecto pro re quae non extat , ideoque exigeretur injuste* [3].

2. *Jure divino* tam in veteri, quam in novo foedere — In veteri Realis Psaltes habet : *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?... qui pecuniam suam non dedit ad usuram et munera super innocentem non accepit* [4]. Sic etiam Ezechiel inquiebat: *Si genuerit filium latronem effundentem sanguinem....ad usuram dantem et amplius accipientem, numquid vivet? non vivet: cum universa haec detestanda fecerit, morte morietur; sanguis ejus in ipso erit* [5]. In foedere autem novo habemus illud Christi: *Mutuum date, nihil inde sperantes* [6]; quibus verbis expresse usuram prohiberi *concors fuit Conciliorum, Patrum, summorumque Pontificum sententia*,uti ait laudatus Benedictus XIV.

3. *Jure ecclesiastico*, uti constat ex integro titulo *de usuris* in Corpore Canonici juris, ubi Alexander III (1180), Urbanus III (1186), Innocentius III (1213) aliique Pontifices usuras gravissime damnant,ac usurarios gravissimis poenis mulctant: nempe usurarius, si publicus sit ac notorius, arcetur a Communione altaris, absolutione pro foro poenitentiae privatur, infamis habetur, ac si impoenitens moriatur quin satisfecerit, sepultura ecclesiastica privatur [7]. Adde Encyclicam

1 Deut. 23.
2 *De Syn. Dioec.* l. X, c. 4 — V. Alasia, Billuart, etc.
3 2, 2, q. 78; a. 1.
4 Ps. 14.
5 Cap. 18.
6 Luc. 6.
7 Cap. *Quia in omnibus de usuris*; et Cap. *Quamquam* in 6.

Benedicti XIV *Vix pervenit* (die 26 junii anno 1749), quae quidem tota in eo est, ut usuram proprie dictam diris perpetuo devoveat. Adde Concilia, uti Eliberitanum (305), Nicaenum generale I (325), Carthaginense I (348), Agathense (506), Lateranense generale V sub Leone X (1517), tandem Viennense generale sub Clemente V (1311), ubi aperte declaratur *veluti haereticum esse puniendum* qui praesumit contrarium docere. Unde Bossuet non dubitat affirmare, hoc esse de fide [1]: idque hodie maxime post Benedictinam Encyclicam — Adde ss. Patres: Ambrosius ait: *Quodcumque sorti accedit, usura est*; *quod velis ei nomen imponas, usura est* [2]. Et Augustinus: *Si plus quam dedisti*, (inquit), *expectes accipere, foenerator es, et in hoc improbandus, non laudandus* [3].

4. *Unanimi Theologorum consensu*: de quo certe dubitari non potest; cum vel ipsi adversarii fateantur, a s. Thoma ad nos usque omnes scholas id semper constanter docuisse.

Quid vero (dices) *si usurae jam acceptae sint, atque illae jam fructum produxerint?* — Cum fructus, qui e mutuata pecunia proveniunt, producantur a re vel potius occasione rei usu consumptibilis, per se loquendo non debent restitui; quia cum ea res fructus ex se non producat, fructus illi sunt industriae, non rei: unde ei debentur qui industrie egit. Hinc patet diversitas a re, quae non consumitur usu; tunc enim cum usura sit a re quae usumfructum importat, ut domus vel ager, qui illam accepit, *non solum teneretur restituere domum vel agrum: sed etiam fructus inde perceptos; quia sunt fructus rerum, quarum alius est dominus, ideo ei debentur*. Ita Angelicus [4]. Est autem semper restitutio facienda, etiamsi usurarius non percipiat fructus, si eos ex sua re percepisset dominus; iste enim omnino indemnis servandus est. Imo tenetur eos etiam restituere, quos dominus non percepisset, si ipse percepit; quia *res cum suis fructibus clamat semper ad dominum*.

Q. 6. *Quid de iis, qui sunt causa, ut usurae solvantur?*

R. Isti non solum peccant, sed tenentur etiam ad restitutionem, casu quo usurarius, qui primo loco tenetur, non restituat; cum efficaciter influant in alterius damnum. Hinc tenentur: — 1. Consulentes, nisi id egerint in gratiam mutuatarii; consentienti enim nulla fit injuria; — 2. judices, advocati, notarii, omnesque potestates, quae vel non excludendo a proprio territorio usurarios, vel aliter in causa sunt, ut solvantur usurae; imo si sint publici officiales, qui sunt causa ut usurae solvantur, ipso facto excommunicantur [5]: excipe nisi ad majora mala vitanda usurarios permittere expediret. Et ideo civiles ac moderni legislatores in habituatos usurarios tantummodo animadvertere solent, illius Baconis rationem quasi habentes: « si usura penitus extirpari nequit, saltem illius dentes limitandi sunt, ut sic minus mordeant [6] ».

Sed quid (dices) *de haeredibus usurarii, qui usuras non restituerit?* Tenentur haeredes usuras restituere secundum vires haereditatis, si usurarius ipse non restituat; cum collective sumpti in bonis defunctum repraesentent. Utrum autem teneantur in solidum ita, ut sic uno deficiente, alter totum debitum solvere debeat, disputant [7]. Affirmant plures canonistae cum Sylvio; verum satis probabiliter negant Habert, Billuart, Cajetanus, Collet, Lessius, etc. Imo Bouvier ait, quod haec sententia sibi

1 *Traité de l'usure*, prop. 3.

2 Liber Tob. c. 14. 3 In Ps. 36.

4 2. 2, q. 78, a. 3 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 757, 765, 773, 783 et seqq.

5 Clement. *Ex gravi*, de usuris.

6 Ipsa civilis lex usuras prohiberet sane merito: semel enim data hominibus facultate auctarium ad libitum exigendi, prosperitas generalis potius corruit; *di regola ordinaria, qualunque stipulazione di interessi, che superi una certa misura, non sarà aiuto, ma piuttosto principio ed avviamento a ruina inevitabile; un patrimonio o scarso, o intralciato o carico di gravezze, non si ristora con imprestiti usurari, e gli interessi divorano ben presto quel tanto che ancora possa esservi di vitalità*, ecc. ecc. (Parlam. Sardo: Senato; *Tornata* 7 febr. 1856) V. *Civiltà Cattolica*, ser. 3, vol. I; gli economisti, e la legge piemontese sopra l'usura; et vol. V; la proprietà considerata ne' suoi principi generali, ecc.

7 *Sit casus*. Joannes et Paulus habent ex haereditate patris quisque 1om. florenos. Pater moriens debebat 2m. florenos sive ex delicto, puta usuris, sive ex contractu (non enim putamus inter haec debita faciendam esse distinctionem quoad praesentem casum, ut quidam faciunt). Constat apud omnes, quod quisque debeat restituere seu solvere mille florenos. Sed Joannes non vult aut non potest suum mille mille restituere, forte quia jam expendit suam haereditatem: teneturne Paulus totum, hoc est 2m., restituere? Et quidem si bona haereditatis forent pro istis 2m. hypothecata, iterum extra dubium foret, uno deficiente, alterum teneri ad totum; quia hypotheca non dividitur, sed est in qualibet parte boni hypothecati: consequenter confert creditori facultatem jus suum totum prosequendi ubicumque potest. Restat ergo solum difficultas de bonis haereditatis non hypothecatis, sed obligatis tantummodo personaliter. Ita *Billuart*. Idem dicendum est de haeredibus furis, cum par sit ratio.

certa videtur; nam obligatio debita solvendi afficit immediate personam, mediate bona debitoris: unde in omni casu singuli haeredes non contrahunt obligationes, nisi quatenus simul sumpti personam defuncti repraesentant: sed *partialiter* tantum in ejus bona singuli succedunt; ergo pro parte sua tantum singuli tenentur. Excipe casum, quo res ipsa usuraria penes unum extaret: tunc haeres, qui eam habet, integram reddere debet, quia res quaelibet clamat ad dominum; habet tamen regressum, seu jus aequam exigendi compensationem e suis cohaeredibus, ne solus onera haereditatis sustineat.

Quid vero (quaeres) *dicendum de famulis qui dominis usurariis cooperantur?* —Si agitur de famulis non principalibus, qui nempe tantummodo scribunt, pecunias enumerant, pignora deferunt et similia operantur, isti neque peccant, neque tenentur ad restitutionem; quia ipsorum opera non censetur directa in damnum cooperatio—Si vero sermo sit de famulis principalibus, qui nempe usuras exigunt, distinguendum est: *vel* isti cooperantur in re debitoribus ingrata, v. g. eos cogendo ad solutionem et apodixas subscribendo: *vel* cooperantur in re iisdem non ingrata, v. g. hortando simpliciter ad solutionem, vel usuras exigendo sine ulla coactione. Si 1, in *sententia probabiliori* famuli et peccant et tenentur ad restitutionem in defectu dominorum, cum vere sint causae injustae in damnum alterius *proxime* cooperantes. Si 2, famuli non videntur p ccare; quia in hoc casu eorum cooperationi debitores non censentur inviti. Verum non excusarem usuras exigentem a peccato cooperationis ratione solius famulatus; sed gravior videtur requiri causa ad praebendum etiam solum physicum concursum volenti peccare: saltem requiritur metus gravis damni [1].

Q, 7. *Quid si usura sit pure mentalis, vel mentalis?*

R. Si usura sit *pure mentalis* nihil restituendum est, cum nihil sit receptum; sed sufficit se poenitere ob malam illam animi voluntatem. Si vero usura sit *mentalis*, tunc ita quaestio resolvitur:—1. si usura mentalis se habet ex parte utriusque, sed nempe mutuantis quam mutuarii, ita ut et mutuans lucrum accipiat tanquam pretium mutui et mutuatarius ut tale etiam persolvat, certe lucrum restituendum est, cum non adsit titulus legitimus retinendi, ut supponimus; — 2. si usura mentalis est ex parte solius mutuatarii, quatenus iste dat lucrum ut pretium, et mutuator accipit bona fide ut gratis datum, tunc non tenetur restituere ex injusta acceptione, sed tantum ex re accepta, cum noverit mutuatarium non gratis praestitisse; — 3. si usura mentalis est ex parte solius mutuantis, quatenus mutuatarius dederit gratis et mutuans receperit uti pretium, tunc cum noverit ipsum liberaliter donasse, datum retinere potest [2]; sed interim est culpandus ob malam conscientiam, quam habet.

Sed quid (dices) *in dubio, an mutuatarius dederit gratis, necnon?* Poterit mutuans datum sibi retinere, si bona fide acceperit et dubium postea supervenerit: quia melior est conditio possidentis Secus vero si acceperit cum ipso dubio: quia hoc modo nequibat incboare possessionem rei alienae, maxime cum in dubio mutuatarius regulariter praesumi debeat dedisse coacte, non gratis. Difficiliter sane homines solent sua gratis elargiri, nisi praesumptionem contrariam circumstantiae personae, loci aut temporis oriri faciant. Ceterum in foro externo qui usuras persolvit non conventas, nequit amplius easdem sibi repetere: *Il mutuatario che ha pagato interessi non convenuti, non può ripeterli, nè imputarli sul capitale* [3].

R. Montes Pietatis definiri possunt: *Cumulus pecuniarum ad id collectus, ut pauperes, dato pignore, ex illis mutuo accipere possint ad tempus, quae sibi sunt necessaria:* et ideo *pietatis* dici solent, cum pium sit pauperum necessitati providere. Aliquando, consentiente tamen s. Sede, aliquod auctarium exigitur: sed non vi mutui ad ditescendum, bene vero ratione expensarum ad alendos ministros aliaque onera sustinenda; et ideo si Mons sit valde dives, nihil est percipiendum [4]. —Hosce Montes Perusiae primum erectos, opera Franciscani *Barnabae*, approbavit Lateranense V sub Leone X (1517); et Tridentinum eos Episcoporum curae ac visitationi commisit [5]. Dicunt aliqui pauperibus tantum ex illis mutuum dari pos-

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 788.
2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 761.
3 Art. 1834.
4 S. C. penes Benedictum XIV, *De Syn. Dioec.* l. X, c. 5; ll. de *Notificatione* xxix — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 765.
5 Sess. 22, c. 8 de R.—V. Audin. *Storia di Leone X.* vol. II: I Monti di Pietà.

se, cum ideo tantum sint constituti; sunt tamen qui hanc ponunt exceptionem, nisi Mons adeo abundans sit, ut sine pauperum damno ceteris etiam satisfieri possit. Notandum autem: si mutuum non restituatur suo tempore, pignus sub hasta vendatur, ac retento pretio, quod Monti debetur, reliquum restituatur domino pignoris, vel pauperibus (si ille inveniri non possit), vel cedat eidem etiam Monti, si pauper sit.

§ unicus.—*Tituli, vi quorum licet aliquid supra sortem exigere.*

Q. 1. *Quid est titulus, vi cujus aliquid exigi potest in mutuo?*

R. *Tituli* nomine hic intelligitur ratio, cujus intuitu aliquid in mutuo exigitur. Titulus vel est mutuo *intrinsecus*, qui ipsi ita inhaeret et ejus substantiam sic ingreditur, ut nequeat separari; esset v. g. aliqua temporis determinatio in eo restituendo. Vel est eidem *extrinsecus*, qui non semper et necessario illud comitatur: ut est damnum, quod inde mutuanti evenit.

Ob titulum intrinsecum nihil profecto exigi potest; secus vi mutui exigeretur, ideoque contra praeceptum Domini, cum mutuum natura sua omnino gratuitum sit. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec sub n. 41 propositio: *Cum numerata pecunia pretiosior sit numeranda et nullus sit qui non majoris faciat pecuniam praesentem, quam futuram, potest creditor aliquid supra sortem a mutuatario accipere, et eo titulo ab usura excusari;* hoc enim est prorsus et ex se mutuo intrinsecum.—Ob titulum vero extrinsecum, si legitimus sit, bene poterit aliquid repeti: quia tunc nulla habetur mutui ratio. Qui titulus quadruplex distinguitur: 1. *Damnum emergens*, 2. *lucrum cessans*, 3. *poena conventionalis*, 4. *periculum sortis*. Quoad *legem civilem*, an etiam ea legitimus sit titulus, disputatur.

Q. 2. *An liceat mutuanti exigere quod sibi interest ob titulum damni emergentis, ut vocant, et lucri cessantis?*

R. *Aliquis*, ait Angelicus, *damnificatur dupliciter: uno modo, quia aufertur ei quod actu habebat* (et dicitur damnum emergens)...; *alio modo si damnificet aliquem impediendo, ne adipiscatur quod erat in via habendi* (et dicitur lucrum cessans). Quo posito, dicimus: tam ob damnum emergens, quam ob lucrum cessans licet mutuanti quod sibi interest causa mutui exigere a mutuatario, si conditiones debitae intersint; *hoc enim*, ait idem Doctor, *non est vendere usum pecuniae, sed damnum vitare* [2]. Et sane: non patitur aequitas, ut quis lucrum amittat vel damnum sentiat ex beneficii collatione; *ne igitur dispendium patiatur, unde videtur praemium meruisse* [3], mutuator tuta conscientia exigere potest totum quod sibi interest. Adde id expresse probari Bulla Benedictina.

Diximus tamen *si conditiones debitae intersint*, quae sunt: — 1. ut interesse ab initio in pactum deducatur, praemonito etiam mutuatario de titulo damni emergentis et lucri cessantis, vel de alio titulo qui extet, pro quo aliquid ultra sortem exigere vult; nam post contractum mutuans nequit amplius exigere, etiamsi damni emergentis et lucri cessantis fuerit immemor. Ad contractum enim non sufficit voluntas interpretativa, sive conditionalis; sed requiritur actualis vel virtualis, aut saltem aliquando habita et non retractata: *Debebat enim ille qui pecuniam mutuavit*, ait Angelicus, *sibi cavisse, ne detrimentum incurreret; nec ille, qui mutuo accepit, debet damnum incurrere de stultitia mutuantis* [4]; — 2. ut illico non exigatur; secus non totum realiter tribueretur: si mutues 100, et statim pro lucro cessante accipias 5, tunc revera non mutuas 100, sed 95. Unde eo in casu privares mutuatarium commoditate partis mutui; — 3. ut non plus exigat mutuans, quam sit damnum quod patitur, aut lucrum quod sperat ex alio contractu licito juxta aestimationem spei et periculi, ac deductis expensis; id enim tota est ratio exactionis; — 4. ut mutuum vera sit causa damni emergentis, aut lucri cessantis; nam si mutuans vel aliam habeat pecuniam, quam ad negotiandum substituat; vel si lucrum quod amittit ob mutuum ex mercatura faciendum, potest et vult alia via vel arte sibimet comparare, tunc nequit quidquam exigere [5].

1 2. 2. q. 62, a. 4—V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. nn. 766 et seqq.
2 2, 2, q. 78, a. 2, ad 1.
3 *Decr.* Greg. l. III, t. XXII, c. 2.
4 *De malo*, q. 13. art. 4 *de avaritia* ad 14.
5 Excipe nisi esset major molestia habenda in tentanda diversa via; vel nisi pecuniam illam reservaturus esset in usum familiae. Tunc posset aliquid exigere pro rata; quia nemo tenetur causa mutui alicui traditi negligere providentiam sui aut suorum.

Potestne (quaeres) *mutuator aliquid exigere etiam cum absque ullo incommodo valet pecuniam aliam negotiationi substituere?* —Affirmant probabiliter Layman, Lessius, Lugo et alii; quia vero tunc mutuatio est causa,ut mutuanti cesset lucrum ex pecunia illa speratum.Nec tenetur in gratiam mutuatarii pecuniam negotiationi haud destinatam negotiationi exponere. Hoc tamen non videtur admittendum, nisi mutuator vere animum habeat pecuniam reservatam negotiationi minime substituendi per aliam,quam possidet.

Quid vero (inquies) *si damnum emergens, et lucrum cessans sint incerta, vel tantummodo probabiliter adfutura?* — Commune est cum Navarro, Salmanticensibus, Sylvio aliisque, adhuc aliquid exigi posse supra sortem; habita tamen et caute servata proportione inter timorem damni vel spem lucri; et auctarium quod in hypothesi acciperetur. Ratio est, quia debita aequalitas jam indo servatur; nam sicut damno non eveniente,lucraretur mutuator, ita, contra eo eveniente, lucraretur mutuatarius[1].—Ob eandem rationem probabile videtur mutuatorem, qui non jam certo, sed probabiliter tantum erat pecuniam mutuo datam destinaturus ad negotiationem, posse aliquid exigere pro rata illius probabilitatis.Neque dicas posse igitur exigi etiam ob possibilitatem applicandi pecuniam illam ad negotiationem; nam possibilitas differt a probabilitate: illa non aliud est,quam mera potentia passiva,sive non repugnantia applicationis, seu quid negativum; haec est fundamentum alicujus spei, quae, si actu existit, est pretio aestimabilis.

Q.3.*An liceat in mutuo pacisci de poena solvenda a mutuatario, si sortem non reddat tempore definito?*

R. Licet utique hanc poenam solvendam pacisci ex communi sententia,quam defendunt Cabassutius, Lessius,Tournely et alii; nam ea apponitur, ut contractus firmitati consulatur, et impediatur negligentia mutuatarii. Observandum tamen pactum hoc non esse licitum, nisi: — 1. mora debitoris sit notabilis et culpabilis: notabilis, nam aliqua mora est mutuo intrinseca; culpabilis, nam qui non peccavit, non est puniendus; — 2.absit animus lucrandi per illam poenam: qui animus adesse praesumitur, si debitor oneretur obligatione restituendi sortem eo tempore, quo certo scitur, eum solvere non posse; — 3. poena sit moderata et culpae proportionata, alioquin injusta esset: probabilius autem ante sententiam debita est; nam magis habet rationem pacti quam poenae, licet et poena sit, ut ait Tournely.

Sed mutuanti (quaeres) *licetne aliquid supra sortem exigere,si obliget se ad sortem brevi non repetendam?* — Communiter negant, si conditio sit non statim repetendi; quia hoc est intrinsece inhaerens mutuo; idque videtur declarasse Alexander VII damnando hanc sub n. 42 propositionem: *Licitum est mutuanti aliquid ultra sortem exigere, si se obliget ad non repetendam sortem usque ad certum tempus*[2].

Quid (addes) *de pacto, ut restituatur res mutuata in eadem specie et qualitate: si res augenda sit,vel minuenda tempore restitutionis?* — Vel dubium est, utrum res tempore restitutionis augenda sit, an minuenda: vel certe praevidetur eo tempore pluris esse valitura. Si 1: licitum erit pactum, quia in tali dubio aequalis est contrahentium conditio, ac induit naturam sortis. Si 2, dicimus mutuatorem pacisci non posse, ut restitutio fiat in eadem quantitate, tempore, quo pluris est valitura: tunc enim non servaretur aequalitas. Quod si prudenter praevideatur tempore restitutionis valitura minoris,

1 Nec refert, quod damnum praevisum non accidat; etenim pactum de auctario non fit pro damno, sed pro periculo ejusdem, quod actu supponitur. et est pretio aestimabile. Res explicabitur exemplo piscatoris, qui vendit jactum retis: iste non vendit quidem pisces, qui forte nulli capientur; sed vendit spem eorum probabilem, quae actu existit, et est pretio aestimabilis.

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. nn. 767 et 774 et seqq. Id tamen non impedit, quominus non videatur sua aliqua probabilitate donari etiam sententia Sporer, Medinae et Henriquez. qui docent licere aliquid supra sortem exigere pro obligatione suscepta de non repetenda sorte, nisi post *multum tempus*, v. g. post tres vel quatuor annos. Ajunt enim: etsi in mutuo sit jam per se obligatio illa expectandi restitutionem sortis per aliquod temporis spatium, non est tamen obligatio eam expectandi per *multum tempus*. Addunt: cum mutuans suscepit in se obligationem expectandi sortis restitutionem per tempus extraordinarium. et idcirco aliquid accipit supra sortem non accipit ratione commoditatis, qua privatur; sed ratione oneris peculiaris et extra ordinem, quod est pretio aestimabile. Propositio autem damnata ab Alexandro VII per verba generalia quibus concipitur. complectitur expectationem temporis cujuscumque etiam illam quae mutuo intrinseca est unde potest explicari; non enim dicit *usque ad longum tempus*, sed *usque ad certum tempus*.

poterit mutuator pacisci de majori mensura sibi restituenda, quanta sufficiat ad seipsum servandum indemnem, nisi decrevisset illam servare usque ad tempus, quo praevidet minoris valituram, quod supponi vix potest.

Juverit autem hic referre quae a lege civili sancita sunt circa mutui restitutionem, maxime pro casu quo nullum fuerit initum pactum inter contrahentes: quae quidem communiter admittunt etiam in conscientia, cum aequitati sint consona, et statuta sint ad publicum bonum. Vel igitur mutuo datae sunt virgae metallicae, aut aliae res fungibiles a pecunia distinctae, ut vinum, triticum; vel ipsa pecunia. Si 1, sive res pretio crescant sive decrescant, non est restituendum, nisi tandundem ejusdem quantitatis et qualitatis: nam in his rebus plus entitas physica attenditur, quam valor earum extrinsecus: unde reddi debet una libra butyri pro una libra butyri [1], nulla habita ratione, quod pretium variatum sit, si tamen adhuc res sit in commercio. Quod si rem in natura non habeat mutuatarius, tenetur solvere illius valorem, habita ratione temporis et loci, ubi juxta conventionem restituenda erat res mutuata [2]: et si conventio nulla sit inita, solutio fit juxta valorem, qui obtinebat eo in loco ac eo tempore, quo res fuit mutuo data. Si 2, tunc satis est, ut idem valor extrinsecus detur, etsi moneta quae tradita fuit, interim creverit, vel decreverit [3]; nam ubi de pecunia numerata agitur, magis valor extrinsecus attenditur, quam entitas physica; et revera objectum contractus non est ipsa aurea moneta ut talis, sed ejus valor: hinc illud, *in pecunia non corpora quis cogitat sed quantitatem*. Excipitur tamen casus, quo sint mutuo dati nummi aurei vel argentei, et conventum sit de aliis in eadem specie et quantitate reddendis: tunc conventio servanda est; quod si haberi nequeant vel sint extra usum, vel intrinsecus eorum valor fuerit immutatus, tunc tantundem erit dandum juxta bonitatem insitam nummis, quo tempore fuerunt dati [4].

Quid (dices) *de pactis generatim in mutuo appositis*? — Tunc pactum in mutuo est usurarium, cum est pretio aestimabile; nam tunc onus et gravamen importat. Hinc usurarius est qui mutuat alteri, ut sibi patrocinetur, ut suum agrum emat, domum locet; quia mutuatario onus imponitur, quod a natura mutui non est, et quod ipse aliunde, uti supponitur, non debet praestare. Non est vero usurarius qui exigit rem jam debitam ex justitia, nempe ut desistat a privata vindicta, ab injusta vexatione, etc.; nihil enim novi oneris imponit. Item si exigat quod pecunia non appretiatur, uti est benevolentia, amicitia: modo tamen id in pactum non deducatur; secus jam esset debitum et onerosum. Hinc sub n. 42 damnata est ab Innocentio XI haec propositio: *Usura non est, dum ultra sortem aliquid exigitur... ex benevolentia et gratitudine debitum; sed solum si exigatur tanquam ex justitia debitum*: ubi notandum est cum Viva, quod damnatio cadit in verba *et gratitudine debitum*: neque enim mutuatarius obligandus est ad satisfaciendum bonis

1 « *Per esempio:* io vi ho prestato 100 bottiglie di vino di Bordò, voi siete obbligato di restituirmi 100 bottiglie di vino di Burdò; vi ho prestato 100 misure di frumento, siete tenuto di restituirmi la stessa quantità di frumento, e questo dev'essere della medesima qualità di quello, che vi ho consegnato ». *Gousset.*

2 « *Per esempio*: Sempronio mutuò a Caio 200 bottiglie di vino di Marsala ch'erasi obbligato di restituire a Parigi fra mesi sei. Se trascorso questo termine, Caio non è in potere di restituirle, sarà tenuto a restituire il valore delle 200 bottiglie, giusta il valore che avevano a Parigi all'epoca in cui dovea farsene la restituzione ». *Cod. civ. spieg.*

3 « *Per esempio*: Voi mi avete prestato dieci monete d'oro da 20 fr. il che forma una somma di 200 fr.: in appresso una legge attribuisce a queste monete il valore di 22 fr. Sarò io obbligato di restituirvi le 10 monete che m'avete consegnato? no (intelligc, praeclusa conventione; sono obbligato soltanto di restituirvi una somma di fr. 200, perchè non le specie monetate, ma il valore che esse rappresentano, forma la materia del prestito — *Altro esempio*: Vi ho imprestato in addietro 100 lire di Milano; posso io ora pretendere in coscienza, che mi le restituiate in tariffa, secondo il prescritto e la riduzione della odierna legge civile? il ragguaglio legale porterebbe per l. 100 di Milano l. 76 e 75 di Piemonte; quando nel corso ordinario vi basterebbero circa fr. 67. — R. La determinazione del valore delle monete essendo d'interesse pubblico, la legge civile ha il diritto di stabilirla; e però, secondo i più, in rigore non io posso con coscienza appellare alla tariffa vigente, quando non vi sia stato patto in contrario, nè frode ».

4 Unde si mutuo data sint 10 ducata argentea talis anni, 10 ducata argentea talis anni reddenda sunt si talis fuerit conventio. *Art.* 1916 — C. A. 985 — C. G. 1895 — C. S. 1767 et seq. — C. P. 1980 — C. M. 1711. Hic notamus, quod nummus papiraceus (vulgo *carta monetata*) tenet locum verae monetae (ex legis praescripto), quaecumque sit ejus qualitas, sive aenea, sive argentea, sive aurea: unde quodcumque mutuum in eo potest restitui, non obstante contraria stipulatione. Sane cum haec charta causa supremae ac publicae utilitatis excogitata sit, si cuiquam fas esset illam pacto refutare, non satis bono Reipublicae esset provisum. Sic est decisum Novariae die 1 apr. 1850, et Veronae eodem mense et anno.

suis obligationi gratitudinis, cum possit aliis modis; ideoque onus imponitur. Non vero quasi prohibitum sit benevolentiam expectare; etenim ex quolibet beneficio ea jam sua natura sequitur: ita ferme Angelicus [1].

Q. 4. *An liceat in mutuo aliquid supra sortem exigere ratione periculi illum amittendi?*

R. Quamvis hic titulus a nonnullis rejiciatur, communiter tamen admittitur cum Antoine, Billuart, Lessio, Lugo, Silvio et aliis innumeris. Et merito; nam, uti docet Angelicus, suscipere tale periculum est pretio aestimabile [2]. Id confirmat s. Congregatio de Propaganda Fide, approbante Innocentio X, 12 sept. 1645. Item s. Poenitentiaria respondit anno 1815, prout Bouvier ipse refert. Idem habet Lateranense V, ubi pro usura damnatur quodcumque lucrum ex re infrugifera perceptum, secluso tamen titulo laboris aut sumptus aut periculi. Verum aliquae requiruntur conditiones: — 1. ut periculum sit verum et extraordinarium [3] amittendi sortem, vel eam non recuperandi sine magnis expensis atque laboribus; uti si mutuum detur homini dubiae fidei; alioquin nulla esset illius aestimatio; — 2. ut mutuans non teneatur mutuum alteri concedere expraecepto charitatis ad praesentem ejus inopiam sublevandam, quia in hoc casu periculum esset mutuo intrinsecum; — 3. ut mutuator non recuset sortis assecurationem, si sibi offeratur, v. g. per pignus vel per fidejussionem; et non cogat mutuatarium ad tale periculum transigendum, hoc enim in casu periculum non esset reale, reale, sed fictum [4].

Q. 5. *An lex civilis sit justus titulus exigendi supra sortem?*

R. 1: Certum est legem civilem concedere mutuanti, ut ex mutuo aliquod auctarium percipiat, juxta taxam tamen ab ipsa lege definitam, quae generatim est sex pro quolibet centenario in negotiatione; quinque tantum in aliis civilibus contractibus [5]. At etiam civili lege prohibitae sunt *usurae usurarum*: nempe usurae debitae, si non solvantur, non ideo ex se induunt naturam sortis, ut istae usurae et alias usuras producant. Neque suffragatur pactum, si quod initum sit [6]; hoc enim lucrum communiter uti turpe habetur, cum in jure repugnet dari accessionem accessionis. Excipiunt tamen (etiam in conscientia ob rei ipsius aequitatem): 1. si usurae revera naturam sortis sumant: ut ostsi priori aliud debitum substituatur specie diversum [7], vel si persona debitoris aut creditoris mutetur [8]; 2. si agatur de pensionibus (vulgo *rendite scadute*) quae sint debitae a conductoribus, inquilinis; vel de fructibus (*frutti maturati*) debitis causa census aut vitalitii: usuras enim producunt a die judicialis postulationis aut factae conventionis; tunc enim non considerantur ut quid accessorii, sed censentur induere naturam debiti principalis. Item dicendum est, si agatur de aliquo tertio, qui alicui creditori, debitoris ipsius nomine, usuras aut debitos fructus pependerit [9].

R. 2: An legis civilis dispositio auctarium legalo statuentis exhibeat etiam in conscientia titulum justum exigendi aliquid in mutuo supra sortem, magna est in re morali controversia, et nulla forsan magis hinc inde agitata. Bene multi cum d. Thoma, Bossuet, Gerdil, Lugo, Lessio, etc. negant; quia lex humana nihil potest contra legem Dei: at lex divina absolute

1 2. 2. q. 78. a. 2. 2 Opusc. 73, c. 6.

3 Duplex enim potest esse periculum: *ordinarium* seu generale ac omni mutuo essentiale et intrinsecum, v. g. periculum ne incendio cuncta bona mutuatarii pereant, ita ut postea sortem reddere nequeat: *extraordinarium*, extrinsecum seu quod non essentialiter in omni mutuo reperitur. Primum non potest attendi: utique secundum.

4 Quo senso explicatur cap. *Naviganti* (Decr. Greg. l. VI, t. XIX *de usuris*, c. 19), quod quidem adversarii opponunt — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 765.

5 Art. 1933 – C. A. 993 – C. G. 1905 — C. S. 1777 — C. P. 1608 — C. M. 1718. Mercatoribus, in Sabaudia, si iis pecunia debeatur causa negotiationis, ex *Reg. Const.* l. II, t. XVI, c. 2, § 24 conceduntur sex in centum. Quibus vero pecunia non est debita ex negotiatione seu commercio, interesse quod tribuitur ex lege non unum semper fuit: nunc ex Manifesto Senatorio 1 jan. 1815 sunt quinque in centum (sic etiam statutum est lege 28 maji, anno 1837).

6 Usura usurarum in jure dicitur etiam *usura composita*: et suo nomine *anatocismus*, a graeco *ana*, supra, et *tocos*, usura.

7 « *Per esempio*: Se Sempronia creditrice verso Mevio di fr. 3.000 di capitale e di 300 d'interessi, si costituisce in dote questa somma di 3.300. Allora il debitore non più della semplice somma di 3.000 cogli interessi di 300; ma di una dote di 3,300 ne dee certamente gli interessi integralmente ».

8 « *Per esempio*: Se io dovendo a Tizio la somma capitale di fr. 1,200, cedessi un mio credito verso Caio di 1000 di capitale, e 200 d'interessi. Se Caio rendesi moroso al pagamento, dovrà pagare gli interessi di tutta la somma. »

9 Tizio si rende fideiussore per il prezzo di fitto d'una casa fatto da Mevio verso il proprietario Caio. Mevio rendendosi tardivo nel pagamento, Tizio fideiussore è costretto a pagare a di lui scarico. Nella restituzione che Mevio deve fare si devono calcolare anche gli interessi del prezzo del fitto dal giorno del fatto pagamento. *Cod. civ. spieg.* art. 1245 — C. A. *civ.* § 998 et 1335 — C. G. 1434 — C. S. 1108 — C M. 1205.

vetat aliquid de mutuo exigere vi mutui. Unde ss. Patres humanas leges hac de re semper improbarunt, uti Augustinus, Chrysostomus, etc. — Affirmant vero Croix; Gobat, Ledesma, Pichler cum pluribus modernis, etsi non omnes in afferendis rationibus concordent. Alii nempe dicunt, quod Princeps potest dominium auctarii in mutuantem transferre, eo modo quo legitime ob bonum publicum, potest rerum dominium transferre de uno in alium, ut patet de praescriptione. Addunt alii, si id non liceret, commercium deficeret, lucrum in Regno cessaret, damnum emergeret, cum pauci tunc essent mutuantes: porro si licet pacisci de interesse ob damnum privatum, multo magis ob periculum damni publici. Alii ajunt circumstantias esse mutatas et bonum publicum nunc exigere, ut moderatum lucrum ex mutuo percipi possit. Alii ultroneum et mutuum totius societatis consensum invocant. Alii consuetudinem in orbe terrarum ubique etiam apud ipsos timoratos receptam. Alii tandem negant taxam legalem esse auctarium de mutuo, seu usuram, quae cum intrinsece sit mala, nulla lege nullaque de causa cohonestari, potest [1]; sed contendunt praemium esse, quod lex tribuit divitibus, ut sic alliciantur ad pecunias mutuo dandas, quibus hodie maxime sustinentur commercia; aequum autem est, ut praemium solvat qui utilitatem praecipue percipit, nempe mutuatarius; et accipiat qui publicam prosperitatem promovet nempe mutuans (*Q*).

Verum frustra utrinque adducta argumenta controversiam dirimere valent, cum adhuc desideretur supremum Ecclesiae judicium, et rationes adhuc multae sint ex utraque parte. Unde sat erit regulam tradere, qua hac super re tam fideles in conscientia, quam Confessarii ipsi in tribunali Poenitentiae se gerere debeant. Nempe: ad fideles quod attinet, qui capitalia aliis tradunt, ut ex illis fructus percipiant juxta taxam legis civilis, dicimus ipsos *non esse inquietandos*, *neque cogendos ad restitutionem fructuum perceptorum*, *neque in foro Poenitentiae absolutione Sacramentali idcirco esse privandos*; si tamen sint in bona fide et vere parati stare mandatis et definitionibus s. Sedis, si quando edentur. Quod vero pertinet ad Confessarios, dicimus: — 1. *Non esse inquietandos neque absolutione privandos Presbyteros illos*, qui contendunt legem Principis esse titulum sufficientem percipiendi aliquid ultra sortem absque titulo vel lucri cessantis vel damni emergentis, *quousque sancta Sedes definitivam decisionem emiserit*, *cui parati sint se subjicere*; — 2. non esse inquietandos Confessarios, qui poenitentes lucrum eodem modo percipientes absolvunt, si isti objicientes sententiam lucro faventem non fuisse damnatam a s. Sede, *promittant se obedire judicio s. Pontificis*, *si illud aliquando interdicat*.

Haec responsio nostra continet summam Decretorum, quae a sancta Sede, organo Poenitentiariae, ac supremae Congregationis sancti Officii edita sunt ab anno 1822 usque ad annum 1833 [2]. Cum vero prima conditio in allatis Decretis sit *bona fides*; et haec non parvam adhuc in quorumdam opinione faecesseret difficultatem, ad eam penitus de medio tollendam atque ad alia simul praeoccupanda dubia, quae a Scholasticorum subtilitate possent excogitari, illustr. ac rev. d. Galvano Episcopus Nicaeensis hanc iterum quaestionem s. Congregationi anno 1837 sapientissime proposuit: *An poenitentes*, *qui moderatum lucrum solo legis titulo ex mutuo*, *dubia vel mala fide*, *perceperunt*, *absolvi Sacramentaliter possint*, *nullo imposito restitutionis onere*; *modo de patrato ob dubiam vel malam fidem peccato sincere doleant et filiali obedientia parati sint stare mandatis s. Sedis?* *Die* 17 jan. 1838 responsum fuit *affirmative*, *dummodo parati sint stare mandatis s. Sedis* [3] (*R*).

1 Mastrofini, Maffei, Bolgeni, La Luzerne, Rossignol etc contendunt pecuniam natura sua sterilem non esse, nec primo usu consumi (nisi praebeatur pauperi illam impensuro ad propriam sustentationem); unde si ea tradatur ad negotiandum, non habetur mutuum; sed vel commodatum vel locatum, prout ipsa vel gratis vel pretio datur. Vel si mutuum est, a mutuo gratuito discriminatur, in quo utique nihil ultra sortem exigere licet. Qua in re vide clariss. prof. Cinotti in Opere cui tit.: *Dissertazioni di un Canonico Poliziano regio Professore di Teologia concernenti lo stato della disputa sull'usura principalmente nel sec. XIX con riscontro di Opere analoghe. Ed. 2a, rived. ed accresc. Montepulciano* 1837, ubi doctrina Mastrofini contra Devecchi, Leopardi, Drach, aliosque impugnatores subtiliter ac ingeniose defensatur.

2 Haec videre est simul collecta et propria authenticitate donata in Opusculo Taurini edito cura illius Metropolitae 5 febr. 1833, cui tit. *Sanctae Apostolicae Sedis responsa circa lucrum ex mutuo ab an. 1822 ad febr.* 1833. Typ. Marietti.

3 Autographum servatur in Actis Curiae Episc. Nicaeensis. Quae responsiones duo respiciunt: 1 *lucrum moderatum* (u erat in vigore cum illae datae sunt); si enim lex civilis nimis exorbitaret in lucro

Articulus VI. — De donatione.

Q. 1. *Quid est donatio et quotuplex?*

R. Ad 1: donatio idem sonat ac *doni datio*, et potest definire: *liberalitas in alterum collata*, seu *liberalis traditio alicujus rei alteri facta actualiter ac irrevocabiliter, et ab eo acceptata*. Ex qua definitione deducitur ad donationem proprie dictam requiri: — 1. liberalitatem omnino spontaneam ex parte illius, qui donationem facit, et dicitur *donans* vel *donator*; — 2. actualem translationem absolutam et irrevocabilem rei dono traditae in dominium illius, cui fit donatio, et dicitur *donatarius*; — 3. acceptationem ex parte ipsius donatarii, ut habeatur perfecta donatio, ad quam quidem acceptationem non necessario verba expressa requiruntur; satis enim et per facta voluntas exprimitur. Donatio est primus ex contractibus gratuitis, cum nihil importet oneris vel conditionis; sed usus rei et res ipsa ex se irrevocabiliter tribuatur. Si tamen deficiant praedictae conditiones, tunc dicitur *donatio impropria* [1].

R. Ad 2: Praeter distinctionem donationis in propriam et in impropriam, alia datur a Iuristis, in donationem *inter vivos*, et in donationem *causa mortis*; in donationem *mere gratuitam* et *remuneratoriam* seu *antidotalem*. Donatio inter vivos fit absque ulla contemplatione mortalitatis, et donator vult rem donatam cito fieri propriam donatarii. Donatio causa mortis ex adverso fit contemplatione et intuitu mortis, et donator vult rem dono indicatam non fieri propriam donatarii, nisi post mortem sui: haec apud nos solo testamento fieri potest; unde a legato non amplius distinguitur. Donatio mere gratuita procedit a sola donantis liberalitate. Remuneratoria vero oritur ex animi gratitudine ob acceptum beneficium vel obsequium. Ex his patet: donatio causa mortis est donatio impropria, ex defectu nempe actualis translationis: sicut donatio intuitu matrimonii et inter sponsos [2].

Q. 2. *An donatio ante acceptationem sit valida?*

R. Negative: donatio ante acceptationem non est valida; nemo enim potest acquirere jus in res alienas, quin prius consentiat. Hinc donatarius *si nescit rem, quae apud se est, sibi esse donatam... donatae rei dominus non fit* [3]; et donatio ante acceptationem revocari potest, etiamsi juramento firmata sit; cum juramentum sequatur naturam actus, cui adnectitur. Excipitur, si sit facta contemplatione certi et determinati matrimonii, antequam sit initum: quae donatio ob defectum acceptationis nequit impugnari, lege civili sic statuente [4]. Item valet donatio facta ad causas pias ante acceptationem, si tamen immediate sit facta Deo, v. g. *promitto Deo dare tali Ecclesiae*, etc.; quia cum intentio feratur in Deum, donatio valet uti votum. Aliter esset si promissio sit facta immediata Ecclesiae, hospitali, etc.: tunc probabilius semper requiritur acceptatio. In dubio autem intentionis praesumitur animus vovendi, quia in causis piis communiter intentio fertur primario in ipsum Deum [5].

stabiliendo, adeo ut manifestam injustitiam includeret, certo non suffragarentur responsiones laudatae; 2 *ipsam taxam legis*; unde si lex civilis liberam cuique relinqueret taxam definiendam, non liceret in conscientia illam exigere (si superaret taxam legalem ab Ecclesia permissam), nisi quatenus adesset justus titulus ad normam juris naturalis atque divini, id est titulus damni emergentis, lucri cessantis etc: si enim libera hominum conventio faceret jus, actum esset de omni justitia; unde tunc dicendum est: quod lex civilis tollerat, lex divina, ecclesiastica et naturalis prohibet. V. *Civiltà Cattolica*, ser. 3. vol. vi: guerra dei capitalisti contro la proprietà, *art.* 2.

1 Art. 1121 et seq. — C. A. *civ.* 915 — C. G. 831 et 894 — C. S. 814 et 855 el seq. — C. P. 1886 et 1890 — C. M. 1859 et 1862 — Liguori *Opus Mor.* l. III. n. 721.

2 Etiam donatio *remuneratoria* a jure Romano recensetur inter donationes improprias; quia non a mera animi liberalitate videtur oriri. Sed cum semper verum sit etiam hanc donationem fieri nullo jure cogente, idcirco Codex Albertinus, relicta juris Romani subtilitate, ad donationem propriam revocavit tum donationem remuneratoriam, tum illam, cui adnexum sit aliquod onus: *art.* 1122 — C. A. *civ.* §§ 938, et seqq. C. S. 814 et 823, n. 1.

3 *Digest.* l. XXXIX t. v. *de donat.* l. X.

4 Art. 1133 = C. A. 943 — C. G. 838 — C. S. 862 et 1042. — C. P. 1900 — C. M. 1813.

5 Ex tradita doctrina plura resolventur: 1 donatio facta absenti, si per nuntium fiat, potest revocari, donec coram nuntio acceptetur; 2 post mortem donantis probabilius non potest valide donatio acceptari, etsi donatio sit jam facta, et donans ante mortem mittat nuntium aut epistolam; nam post mortem donantis nequit voluntas ejus uniri cum donatarii consensu. Cum tamen adhuc probabile sit, quod possit acceptari, quia donatio potest dici permanere virtualiter in nuntio vel literis, ideo dicimus: qui sic acceptavit bona fide, cum jam acquisierit possessionem, juste potest retinere; 3 si donatio nondum sit facta, sed mandata fieri a nuntio (per illum etiam munere misso), tunc post mortem donantis amplius acceptari nequit ex l. *inter causas ff. Mandati* (quamquam alii adhuc putant posse acceptari, cum sit quasi gratia facta). Ceterum si haec donatio fuerit facta a nuntio, inscio tam nuntio quam donatario mandantis, tunc donatio valebit ex citata lege; 4 mortuo donatario ante acceptationem, probabilius ejus haeres non potest acceptare donationem, quia

Q. 3. *An validae sint donationes si fiant ab aere alieno gravatas?*

R. Affirmant Laiman, Lessius, Molina, Navarrus, etc, nam debitis gravatus bene potest dominium transferre, cum adhuc sit vere dominus rei quae donatur. At d. Antoninus, Cajetanus, Lugo, Salmanticenses, Sylvius, etc., communiter ac verius docent invalidas esse donationes factas ab aere alieno gravatas; ideoque eum peccare qui illas accipit, et teneri ad compensationem damni, quod inde obvenerit creditoribus. Nam sicuti donans laesit justitiam se reddendo imparem solvendis debitis suis; ita laesit quoque donatarius, qui positive cooperatus est injustae donantis actioni cum creditorum praejudicio. Donatio nempe non consistit in sola voluntate donantis, sed etiam in voluntate accipientis, sine qua donatio non potest fieri; ideoque licet donatarius non sit causa motiva, est tamen causa vere influxiva et efficax alienationis rei in damnum creditorum. Attamen in jure civili non conceditur creditoribus jus postulandi reductionem donationis peractae a debitis gravato: hoc jus reductionis solet concedi tantummodo in haereditate, si legitima sit laesa [1].

Q. 4. *Quae res donari possunt, cui et a quibus?*

R. Ad qualitatem quod spectat, omnes res praesentes ex Codice civili, ipsa ratione probante, donari possunt. Imo donatio etiam bona futura comprehendere potest, si fiat matrimonii contemplatione [2]. Et potest quis donare sub reservatione ususfructus; vel sub conditione, ut iterum res ad se revertatur, v. g. si donatarius praemoriatur. Ad quantitatem vero quod attinet ex eodem civili jure non subsistent donationes, quae fiunt in quantitate tali, ut donator ad indigentiam redigatur, nec amplius habeat, de quo possit testari: *Le donazioni di tutti i beni presenti non sussisteranno; se i donanti non si riservenno l'usufrutto, o qualche porzione discreta per sovvenimento a' loro bisogni, e per poter testare* [3].

Illi autem soli donari possunt, qui liberam habent bonorum suorum administrationem, et testari queunt. Hinc donare nequeunt: 1. tutores de bonis minorum, nisi agatur de parvis donationibus remuneratoriis et de eleemosynis; 2. prodigi sive de jure sive de facto. Item minores licet habilitati, nisi agatur de contractu matrimoniali, vel donationibus modicis, quas alii ejusdem conditionis agunt; 3. uxores sine consensu mariti vel tribunalis [4]—Possunt vero donationes acceptare, qui non prohibentur a lege. Prohibentur autem: 1. incapaces ad acquirendum per testamentum [5]; 2. conjuges inter se, matrimonio ipso durante: quod merito statutum est, ne mutuato amore invicem spolientur [6].

Q. 5. *Quid de donationibus factis sponsis occasione matrimonii.*

R. Donationes, quae fieri solent sponsis occasione certi et determinati matrimonii, a quocumque fiat, consistunt vel in bonis praesentibus, vel in futuris, vel in utrisque simul.

1. Si donationes sint de bonis praesentibus, sive proveniant ab extraneis sive a parentibus, sive fiant utrique sponso sive tantum alterutri, iisdem regulis subjacent, quibus donationes ceterae inter vivos, sed cum clausulis: 1. istae nequeunt invalidari ob defectum acceptationis in donatariis, neque revocari ob eorum ingratitudinem; 2. si matrimonium non sequatur, habentur uti non factae; 3. praesumuntur factae etiam favore prolis nasciturae [7].

2. Si donationes sint de bonis futuris, complectuntur bona, quae tempore mortis suae habebit donator, et inducunt in donatore obligationem relinquendi tempore mortis suae illa bona donatario [8].

3 Si donationes sint circa bona praesentia simul et futura, tunc si actui do-

haeres succedit in juribus realibus defuncti,, non autem personalibus, uti est jus acceptandi donationem Concedit tamen Lessius quod si haeres sit filius donatarii, ex aequitate posset acceptare; cum talis praesumenda tunc sit mens donatoris — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 728 etc.

1 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 722—*Cod. civ.* art. 730 et 1155—C A. 765—C. G. 920—C. S. 858—C. P. 1025—C. M. 1935.

2 Art. 1178—C. G. 1081—C. S. 867, 1040—C. P. 1905—C. M. 1879.

3 Art. 1159—C. A. *civ.* § 944—C. M. 1880—C. S. 829 et seq.

4 C. S. 818 et seq.

5 Art. 1151—C. G. 905—C. S. 818—C. P. 1887—C. M. 1867.

6 Art. 1186—C. G. 1096—C. S. 1050 et seq.—C. M. 1931.

7 C. S. 884. 1038 et seq.

8 *Ergone* (inquies) *non amplius in vita sua de bonis illis poterit aliter disponere donator?* Non poterit titulo gratuito; v.g. donando aliis bona ipsa, quia hoc titulo jam de iis disposuit in actu donationis prioris; sed poterit disponere titulo oneroso et extra fraudem. v. g. annuo canoni pecuniario bona illa subjiciendo, non ut donatarium bonis privet, sed ut bona ipsa in melius convertat; imo potest donator de bonis illis disponere etiam titulo lucrativo v. g. vendendo, dummodo supersit quantum satis sit ad implendam donationem.

nationis fuerit adnexum inventarium bonorum mobilium cum debitis et oneribus donatoris, moriente donatore, potest donatarius eligere inter haec duo: vel acceptare omnia bona existentia tempore mortis donatoris ipsius, et solvere omnia ipsius debita: vel acceptare bona existentia tempore actae donationis solvendo debita item eodem tempore extantia. Quod si inventarium illud non fuit actui donationis adnexum, tunc donatarius non habet jus, nisi ad bona existentia tempore mortis donatoris: ideo debebit vel omnia acceptare cum debitis et oneribus, vel omnibus valedicere. Ratio discriminis est: in 1. casu bona actu donationis vi inventarii censentur translata in dominium donatarii; in 2. non sic ob inventarii defectum [1].

Q. 6. *Quaenam solemnitates et conditiones requiruntur ad donationis valorem jure civili?*

R. Ut donatio sit valida ex Codice civili requiritur:—1. ut non sit facta vel sub conditione impossibili aut bonis moribus contraria; vel sub conditione, cujus implementum a solo donante pendeat; vel sub conditione, omnibus satisfaciendi oneribus etiam non expressis, aut non extantibus donationis tempore, nisi agatur de matrimonio; — 2. ut ea sit a donatario acceptata; ab ipso quidem si sit major, vel alio illius nomine; si vero sit minor, acceptari debet ab illius curam habente. Imo etiam pro majore, si sit filiusfamilias, patris vel avi, et his renuentibus, tribunalis consensus requiritur, si tamen rei donatae ususfructus ad patrem vel avum spectet. Item pro uxoribus consensus mariti, pro surdomutis, et locis piis requiritur acceptatio administrantium Ubi notandum quod nullus donatarius, nec ipse minor, interdictus, aut uxor defectu acceptationis restituuntur in integrum; sed tantum actionem habent adversus eos, qui donationem acceptare debuissent;—3. ut non sit inofficiosa, id est facultatem donantis excedens: sustinetur tamen donatio in eo, quo talis non est;— 4. ut non includat futura bona, nisi de determinato atque certo matrimonio sit sermo;—5. ut si agatur de mobilibus, res omnes sigillatim designentur cum declaratione proprii valoris; — 6. tandem ut ea fiat publico instrumento et homologetur. Homologatio autem est actus; quo auctoritas judicialis, praevia causae cognitione, proprio quasi nomine illam vestit confirmatque [2].

An (quaeres) *donationes manuales, quae nempe de manu ad manum sine ulla solemnitate, sed completa traditione fiunt, validae sint?*—Est probabilius ac commune dona usualia, facta breve manu, si sint libere facta inter personas habiles, in parte disponibili, adhuc in conscientia vim habere (saltem ante judicis sententiam), etsi ceterae solemnitatis a lege civili praescriptae non fuerint observatae. Codices enim civiles videntur illis formis voluisse tantummodo viam praecludere improvidis donationibus, non vero justis liberalitatibus: *Non può dirsi certamente con quest' articolo* (1123 del *Cod. Albertino*) *tolto quell' arbitrio di donare altrui piccole somme od oggetti di non alto valore, che piuttosto donativi, che donazioni si potrebbono chiamare*: ita *Codice civile spiegato* [3]. Confirmatur ex *art.* 2411 ejusdem Codicis [4], quo statuitur possessionem quoad mobilia titulo aequivalere: idque sapienter sancitum est ad securitatem et facilitatem commercii. Et talis est usus; sane importabile, novum ac ridiculum foret, quod quis sine publica scriptura non possit valide donare, v. g. amico suo picturam, pauperi eleemosynam, servo aliquod munus, etc.

Inter haec dona numerantur: 1. donatio *de manu ad manum*, ut cum donantur libri, etc.; 2 donatio *indirecta*, quae nempe occultatur sub specie contractus onerosi, ut cum quis v. g. vendit Titio villam suam 100, sed statim obligationem illi tradit pretio non accepto, cum intentione pretium condonandi: 3. donatio *accessoria*, seu quae ex conpitione cum tertio inita sequitur: v. g. domum meam vendo Petro ea conditione, ut 100 donet Paulo; 4. donatio *remuneratoria*, id est quae fit ob beneficium acceptum, vel ob

[1] Art. 1168, 1180, 1181 et 1176 – C G.939 et 1081 – C. P. 1927—C. M. 1914.

[2] Art. 1123—C A. 943 — C. G. 894 et 831 — C. P. 1886— C. M. 1859. (*Ex Jure civili Neapolit. non nullae aliae requiruntur solemnitates, vid.* Art. 816, 868.869, 855 et seq.) Si autem donationes etiam immobilium factae sint sine dolo, inter personas habiles et in parte disponibili, sed formis legalibus destitutae, utrum validae sint in conscientia, vide de *contractibus ac testamentis* solemnitatibus legis carentibus, ubi tenuimus, praeferendum esse possessorem.

[3] Item docet Tartaro, *Supplement. ad Theol. cl. Alasia.*

[4] Ex Art. 2185 Juris civilis Neapolit.

officium praestitum, maxime cum haec sit quasi compensantio; 3. donatio *onerosa*, ea nempe cui donator quoddam adnectit onus; tunc enim est potius quaedam solutio vel commutatio. Hisce regulis, si nempe recte accipiantur atque explicentur, pluribus incommodis ac difficultatibus occurri potest maxime pro foro conscientiae.

Q. 7. *Quinam sunt donationis effectus?*

R. Donationis effectus duo sunt: 1. ut proprietas rei donatae in donatarium transferatur etiam absque ipsa formali traditione; 2. ut donatio natura sua irrevocabilis sit, nisi graves ac probatae causae intervenerint, quae revocationem permittant [1].

Ob tres autem causas ex Codice civili donatio revocari potest [2].

1. Ob non impletas conditiones. Quo in casu libera ab omni onere redeunt bona donata in donantem, sed rescissio erit judicialis.

2. Ob ingratitudinem donatarii in donantem; at tunc revocatio debet intra annum postulari. Non tamen quaecumque ingratitudo sufficit: hinc ait civilis Codex: *La donazione tra vivi non potrà essere rivocata per ingratitudine, che nei seguenti casi: se il donatario abbia attentato alla vita del donante* (nisi id fecerit in dementia aut ex errore): *se siasi renduto colpevole verso lui di sevizie, delitti od ingiurie gravi: se neghi ad esso gli alimenti* [3]. Ubi etiam notandum, quod non fit locus revocationi hac de causa: 1. si donatio facta sit Ecclesiae vel causae piae, v. g. Monasterio; quia haec donatio primario facta est Deo ipsi, qui ingratus esse non potest: 2. si donator scivit ingratitudinem, et tamen donationem non revocavit; nam censetur remisisse; 3. si facta sit donatio causa alicujus determinati et certi matrimonii.

3. Ob supervenientem prolem donatori ipsi. Haec revocatio pleno jure suum sortitur effectum statim ac donatori superveniat filius legitimus et naturalis, etiamsi posthumus, idest natus post mortem patris: vel si legitimetur subsequens matrimonium, dummodo natus sit post actam donationem. Causa cui haec revocatio innutitur est, quod donans censetur actu donationis non praevidisse in se ipso vim illam, quam natura excitat in cor patris, quando ipsi oritur filius. Imo etiamsi donator in ipso actu donationis renuntiaverit huic juri revocationis ob prolem sibi supervenientem, adhuc in jure habetur invalida talis renuntiatio [4], nisi agatur de donatione impropria, quae fiat occasione alicujus matrimonii certi et determinati; verum etiam in hoc casu tribuitur filiis facultas reductionem petendi.

Quid (quaeres) *sentiendum est de donationibus factis occasione ingressus in Religionem?*—Hae donationes non reguntur iisdem dispositionibus, quibus donationes inter vivos; sed *Codice civili* statutum est, quod illae fieri possint ab ipsis minoribus decimosexto anno completo; et quod possint etiam comprehendere bona futura, v.g. jura successionis ab ipsis acquirenda usque ad professionis tempus. Erunt tamen nullae factae renuntiationes: 1. si renuntians intra sex menses Religionem non sit ingressus; 2. si vota temporalia emittens in saeculum regrediatur antequam elapsi sint anni sex ab illorum emissione [5].

COROLLARIUM. — *De dote propter nuptias et promissione.*

Q. 1. *Quid est dos, et quid de ea dicendum?*

R. Juristae et Theologi solent dotem definire, ut sit *donatio ab uxore vel ab alio ejus nomine in maritum collata ad sustinenda onera matrimonii.* Duplex distinguitur: *aestimata*, et est quum rei in dotem datae dominium in maritum transfertur, qui debitor fit ejusdem pretii; *inaestimata*, et est quum rei in dotem datae dominium apud uxorem remanet, solumque fruendi jus in maritum transfertur, qui propterea ejusdem rei debitor evadit. Si filia occasione sui matrimonii sit sufficienter praedita bonis propriis, nullum habet jus ad dotis petitionem. Si secus, potest dotem expostulare, ac eam tenetur eidem tradere pater, et in ejus defectu avus paternus, ac deinde mater [6]. Hanc petitionem filia potest facere etiam

1 Art. 1155—C. A. 945—C. G. 938—C. S. 862—C. P. 1900—C. M. 1865.
2 Art. 1161—C. A. 946—C. G. 933—C. S. 877 et seq.—C. P. 1912—C. M. 1898.
3 Art. 1163—C. S. 880—Qui casus hisce versiculis esprimi possunt:
Ingratum faciunt atrox injuria, damnum,
Impia dextra, fides fracta, pericla necis.
4 Ex Jure civili Neapolit. Art. 890.
5 Art. 1107-88—C. M. *civ.* § 783.
6 V. Jus civile Neapolit. Art. 194.

durante ipso matrimonio: imo et occasione secundi matrimonii, si primo matrimonio soluto, dos fuerit patri restituta, vel si absque uxoris culpa perierit [1]. Ex Codice autem civili dos est tribuenda in media parte legitamae, quae super patrimonium dotantis esset filiae conducenda; salvis tamen juribus eidem filiae competentibus tempore mortis ipsius dotantis [2]. Quod si dotans velit filiam excludere per ipsam dotis costitutionem a sui successione haereditaria, tenetur tradere integram legitimam, quae ad semovendas omnes fraudes erit a tribunali determinanda modis praescriptis [3].

Quoad dotem nonnulla adhuc notamus ex eadem civili lege: — 1. nec vir, nec uxor, nec ambo simul possunt, perdurante matrimonio, alienare aut obligare in cujusvis favorem jura uxoris erga maritum pro dotis restitutione et pro juribus nuptialibus, etsi in rebus mobilibus consistant;neque ea reducere vel restringere, nisi in casibus et modis a lege expressis [4] — 2. si mulier in periculo sit dotem amittendi, quia negotia mariti male geruntur, dotis separationem a mariti bonis postulare potest [5]; — 3. soluto matrimonio, si uxor dotis proprietatem habeat, absque mora ipsi dos restituenda est; si vero maritus jure proprietatis gaudebat, post annum restituenda est a matrimonii solutione [6];4.dos augeri potest,non tamen a sponsa, si jam sit celebratum matrimonium: ubi vero a tertio sit aucta, bona mariti non obstringit, nisi a die augmenti, et in hoc casu nullum dotale lucrum stipulari potest [7].

Quinam est (quaeres)*lucrum dotale?*— Mos est, ut sponsus super dote, quam recipit a sponsa, augmentum constituat, et vicissim sponsa si praemoriatur, lucrum aliquod marito tribuat in eadem dote: en *lucra dotalia* [8]. Si id agunt in ipso contractu matrimoniali, sibi invicem donare possunt ea omnia, in quibus se haeredes vel legatarios vocare permittuntur [9]. Si vero nulla facta sit conventio, censebitur pactum lucrum reciprocum tertiae partis aestimationis dotis pro superstite, et quidem in proprietatem, si nulli ex conjugio sint descendentes; secus nonnisi in usumfructum [10].

Q. 2. *Quid est promissio* [11]?

R. Promissio *est liberalis, deliberata ac spontanea fidei datio exterius facta et acceptata de re possibili et honesta.* Dicitur: 1. *liberalis*, et sic discrepat a contractu oneroso; 2. *deliberata*, id est cum plena advertentia: *ac spontanea*, id est immunis ab errore, dolo et metu etiam levi; nam liberalitas importat omnimodam libertatem; 3. *fidei datio*: sicque distinguitur et a donatione, quae est rei datio, et a proposito, quod est simplex voluntas aliquid faciendi, sed non se strictim obligandi; 4. *exterius facta*, idest talis, ut homo eam cognoscere possit; 5. *et acceptata*, quia promissio et donatio semper facta censetur sub conditione: *si acceptentur*, adeo ut ante acceptationem semper revocari possint; 6. *de re possibili et*

1 Ad eam constitueodam publicum iostrumentum requiritur: et semel constituta, matrimonio durante alieoari non potest sioe tribuoalis auctoritate. Soluto tamen matrimonio, dos ipso jure transit ad uxorem: *art.* 117, 1412, 1533 et seqq.—C. A. *civ.* 1221 — C. G. 204, 1311 et 1334 – C. S. 1348, 1367 et seqq.— C. P. 1329 – C. M. 1412.

2 In Jure civili Neapolitauo, ex Art. 1335, quoad bona ad dotem constituendam regulae desumuotur. *La costituzione della dote può comprendere tutti i beni presenti e futuri della donna, o soltanto tutti i suoi beni presenti, a una parte dei suoi beni presenti e futuri; a può avere per oggetto una cosa speciale. La costituzione della dote, conceputa in termini generici sopra tutti i beni della donna, non comprende i beni futuri.*

3 Art. 1523, etc.—C. A. 1220-21 – Quoad alios Cod. *loc. cit.*

4 V. Jus civile Neapolit. Art. 1367.

5 V. Jus civile Neapolit. Art. 1376.

6 Art. 1533—Quoad alios Cod. *l. cit.*

7 Art. 1520 – Quoad alios Cod. *l. cit.*

In Regno utriusque Siciliae, dos augeri potest, non tamen a sponsa, si celebratum matrimonium, ex *art.* 1356 Juris civilis; si a tertio sit aucta, et in pecunia, tunc bona mariti obstringit hypotheca legali a die *inscriptionis*; quod etiam tenet si in bonis immobilibus aucta sit, dummodo ista aestimata sint hac declaratione ut eorum proprietas ad maritum transferatur. *Art. cit.*

8 Haec lucra amittuntur a conjuge, si ad secundas nuptias transierit, nondum completis decem mensibus post mortem prioris conjugis: *art.* 143 — C. G. 228.

9 Pro Regno utriusque Siciliae, vid. Art. 1016 et seqq. Juris civilis.

10 Art. 1329 — C. A *civ.* §§ 1242 et 1266— Quoad alios Cod. *loc. cit.*—*Ex Jure civili Neapolit. aliquid tribuitur conjugi superstiti, dummodo sit pauper: pro quantitate vid.* Art. 689 et 690 — « Così supponendo la dote di Tizia con Mevio di L.30m.: se Tizia lascia superstiti due figli ed il marito, questo ultimo godrà l'usufrutto di L. 10m., oè sarà tenuto di restituire, sè vivente, ai due figliuoli eredi di Tizia loro geoitrice, che L. 20m. Questo usufrutto è indipeodente dalla patria podestà che al padre possa competere, e distinto da quello di cui all'*art.* 224— Se poi Tizia fosse predefunta senza prole, le L. 10m. passeranno in piena proprietà al marito. Presupponendo ora il caso contrario, se il marito di Tizia le precedesse, potrebbe questa chiedere a'di lui eredi la restituzione della dote di L. 30m., più lire 10m., aumento del terzo in usufrutto, essendovi figli; in proprietà nel caso di non esistenza di prole ». *Cod. civ. spiegato.*

11 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 720 et seqq.

honesta; quia *impossibilium nulla obligatio, et in malis promissis fidem non expedit observari*. Si promissio sit prodica, obligat ad servandum quod prodigum non est; quia si ex una parte *nulla est obligatio de illicito*, ex altera *utile per inutile vitiari non debet*.

Qui promittit, dicitur in jure *promittens*, vel *promissor*; ille cui fit promissio, *promissarius*.

Q. 3. *Quid de promissionibus, ut generatim fieri solent?*

R. Promissiones hujusmodi saltem ex justitia, ac regulariter loquendo non obligant; qui enim eo modo promittunt, ordinarie non intendunt proprie dictam obligationem suscipere. Sane siquis eos interrogaret, an tamquam fures vel tanquam injusti rei alienae detentores haberi velint in hypothesi, quod promissiones taliter factas non impleant, negative statim responderent. Hoc etiam sentiunt illi ipsi, in quorum gratiam promissiones hujusmodi factae sunt, qui ad summum sic promittentes vocant leves, inconstantes; non autem injustos.

Diximus: 1. *saltem ex justitia*; quia non desunt qui velint promissiones obligare ex fidelitate: quamquam ne ex fidelitate quidem obligant hoc ipso, quod sic promittentes non intendunt fidem suam serio obligare; et quando dicunt *promitto, polliceor*, nihil aliud exprimere volunt, quam actuale propositum et bonam animi voluntatem erga alios, non vero obligationem stricte sumptam; 2. *regulariter loquendo*; quia promissiones obligant etiam ex justitia, quando reapse constet promittentes obligationem proprie dictam voluisse sibi suscipere. Talis censetur esse promissio: 1. si juramento serio firmetur: neque enim quis censetur usurpare inaniter Sacramentum; 2. si fiat coram testibus ad hoc vocatis, vel notario; 3. si detur chirographum aut aliud instituatur instrumentum; virtus enim sinceritatis et veritatis exigit, ut scripta factis conformia sint: alioquin latissima mendaciis via panderetur.

Quid (quaeres) *si promissio non tantum sit facta ab una parte, sed etiam serio ab altera acceptata*[1]? — Certum est promissionem serio factam et a promissario acceptatam in re gravi posse per accidens obligare sub gravi, et justitia: ut si intercedat ratio gravis damni proximo obvenientis, uti si ego alteri promisissem dare mutuum, quo graviter indigebat, et ille mihi confisus aliunde non prospexisset sibi: vel si ideo quis filium suum educari curaverit, qui alter promiserat ad expensas concurrere, ac postea renuat. Item promissio obligat sub gravi, si expressa adfuerit voluntas se sub gravi obligandi, et materia gravem hanc patiatur obligationem — Tota difficultas est, an promissio serio facta et acceptata per se ex natura sua in materia gravi sub gravi obliget? Disputant hinc inde probabiliter. Alii cum d. Thoma docent, simplicem promissionem ex natura sua non obligare, nisi sub levi, etiam in re gravi, quia in ejus opinione promissio quaelibet ex se obligat tantum secundum quandam honestatem, non autem secundum jus civile; hoc est (ut explicant Salmanticenses) non secundum justitiam: unde qui hisce promissis deficiunt, nulla tenentur restituendi obligatione [2]. Alii vero contra sentiunt cum s. Antonino; quia fidelitas promissa jus verum et strictum praebet promissario: *Omnis enim fidei violator*, ait Augustinus *iniquus est* [3].

Q. 4. *Quomodo interpretandae sunt promissiones?*

R. Cum tota promissionis vis et efficacia pendeat a promittentis intentione, in ipsius favorem promissio ipsa interpretanda est. Hinc in dubio, an quis voluerit se vere obligare ex justitia, an tantum ex fidelitate; an graviter, an vero leviter, probabilissimum erit, eum non obligari nisi sub levi, ut dicunt Holzman, Lugo, Sporer, etc. Et hic advertit Sanchez cum aliis communiter apud Continuatorem Tournely, ad constituendam materiam gravem id promissione requiri materiam quatruplo majorem, quam in furto mortali; quia promissor agit de proprio, sed fur de alieno.

Cessat autem obligatio promissionis: 1. quando promissarius jus suum remittit, remissio enim obligationem tollit; 2. quando res fit illicita vel impossibilis; nam inhonestorum ac impossibilium nulla obligatio datur; 3. quando fit noxia vel inutilis promissario; nam tunc omnis cessat promissionis finis; 4. quando contingit

1 Potest autem quis promissionem acceptare per alium a se deputatum; vel per alium qui habeat ejus curam: sic acceptat pater pro filiis, religiosus pro monasterio, Praelatus pro Ecclesia, uxor pro marito, tutor pro minore.

2 2, 2, q. 88, a. 3.

3 L. 1 *de Doct. Chr.* c. 36.

notabilis mutatio non praevisa; tunc censetur nemo velle se obligare: *Unde et Apostolus non est mentitus, qui non ivit Corinthum, quo se iturum esse promiserat, ut dicitur II^a ad Corinthios I, et hoc propter impedimenta quae supervenerunt:* S. Thomas [1].

Articulus VII. — De deposito, sequestro fidejussione, commodato, precario et mandato.

Q. 1. *Quid est depositum* [2]?

R. Depositum proprie dictum definitur: *Contractus, quo alteri res gratis custodienda traditur, ut quandocumque deponenti placuerit, eadem omnino restituatur.* Ille, qui rem deponit, dicitur *depositor, vel deponens*; ille vero, cui res deposito datur, dicitur *depositarius*. Ex *Codice civili* depositum fieri nequit, nisi de rebus mobilibus et nonnisi per traditionem. Insuper depositum *si voluntarium*, et excedat libellas tercentum [3] requiritur aliqua scriptura, ut fidem faciat contra depositarium [4], casu quo excipiat — Diximus *si voluntarium*, ut iudicemus depositum esse duplex, aliud *voluntarium*, aliud *necessarium:* 1, est quod fit libero consensu *deponentis* et *depositarii*; ejus proprietas patet ex dictis; 2. est cui dat causam casus peculiaris, v. g. incendium, naufragium: idem dicendum de rebus viatorum depositis penes caupones: et in hoc admittitur probatio per testes, qualiscumque sit rei valor [5]. Depositum necessarium dicitur etiam *miserabile*, quia a miseria ortum habet.

Depositarius tenetur: 1. ad diligentem rei depositae custodiam, quasi ea esset sua: imo ad majorem, si eam promiserit, vel (juxta alios) si in illius commodum tantum depositum vergat, vel si de eo percipiat; 2. depositum cum fructibus suo tempore deponenti restituere; quod si renuat in carcerem conjici potest. Excipe nisi vel obstet sequestrum, vel cognoscatur rem esse furtivam, vel evaserit deponens ad acceptandum incupax ex lege: hinc si deponens ad alium transierit statum, v. g. si mulier quae depositi tempore soluta erat, dein nupserit, et sub mariti potestate sit; item si deponens qui major erat, interdictus fuerit, res deposita non deponenti, sed jus administratori reddenda est; item si depositum factum sit a tutore, marito vel administratore, res deposita personis ab ipsis repraesentatis, eorum cessante officio, reddi tantum potest; 3. indemnem deponentem servare, si res sua culpa deterior facta sit: vel si sit in mora culpabili et res perierit, etsi casu fortuitu [6].

Deponens autem tenetur: 1. ad nutum depositarii, nisi tempus statutum sit, rem suam recipere: quod si illi importuna videatur restitutio, judex definiet; 2. damna resarcire, quae alter passus est; aequitas enim postulat, ut ex onere gratuito non sentiat detrimentum: imo potest depositarius depositum detinere, donec integram acceperit indemnitatem [7].

Sed (quaeres) *depositarius potestne ex re sibi deposito tradita uti?* — Si depositum sit res usu consumptibilis, ut triticum, vinum, pecunia, quae in ejus usu absumitur, eaque tradita sit certo numero, pondere et mensura, non videtur depositarius peccare saltem graviter iis utens, si certus sit, se tantundem habiturum quando repetetur; quia tunc communiter praesumitur consensus domini. Secus autem est, si agatur de pecunia tradita saeculo vel arca inclusa, vel munita sigillo: si tunc ea utatur depositarius, graviter peccat; non tamen fructus inde perceptos tenetur restituere, quia sunt fructus industriae, non rei; cum res usu consumptibilis per ipsum usum non fructificet, sed destruatur. Ceterum, quoad depositum pecuniae haec statuit lex civilis: *Non è debitore* (depositarius) *di alcun interesse del danaro depositato, se non dal giorno, in cui fu costituito in mora a farne la restituzione* [8]. Pecunia autem sive creverit sive decreverit, resti-

1 2. 2. q. 110, a. 3.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 746 et seqq.

3 In Jure civili Neapol. si 50 ducata, ex Art. 1795.

4 Art. 1951 et seqq. — C. A. *civ.* §§ 960 et seqq.— C. S. 1787 et seqq.

5 Art. 1983—C. A. 1316—C. G. 1949—C. S. 1821 et seqq —C P. 2009—C. M. 1992. « Non è necessario che il viaggiatore consegni le sue robe al padrone medesimo: questi è mallevadore de' suoi domestici e delle persone addette al servizio della casa. Perciò quando un viaggiatore dà ai domestici che lo conducono alle stanze, una valigia od altri oggetti, o quando rimette il suo cavallo nella stalla alla custodia del palafreniere, il padrone vi è tenuto come se la consegnazione fosse stata fatta a lui medesimo. Ma non sarebbe così, se un viaggiatore imprudente consegnasse fuori della presenza del padrone oggetti ad un fanciullo o ad un altra persona ché trova alla porta, o che per errore l'ha creduta addetta al servizio della casa; in tal caso il padrone non vi sarebbe tenuto ». *Gousset*.

6 V. Jus civile Neapolit. Art. 1799 et seq.

7 Art. 1949—C. A. 957—C. G. 1915 —C. S. 1819 et seqq. —C. P. 1982—C. M. 1922.

8 Consonat Jus civile Neapolit. Art. 1808.

tuenda est ea, qua accepta fuit, specie; si nempe tot argentei nummi depositi fuerint, tot argentei nummi restituantur [1]. Si vero depositum non sit res primo usu consumptibilis, ut carrus, equus, tunc si depositarius ea utatur sine deponentis consensu expresso vel praesumpto, non solum peccat; sed fructus inde perceptos tenetur restituere, cum res domino suo fructificet [2].

Q 2 *Quid est sequestrum?*

R. Sequestrum *est specie depositi, qua res controversa deponitur apud tertium eo fine, ut post sententiam tertii, vel judicis vincenti tradatur*: unde duplex est, *conventionale* et *judiciale*: utrumque extenditur ad bona tam mobilia, quam immobilia. Si sit gratuitum, iisdem subjacet regulis ac depositum proprie dictum; si non sit gratuitum, tunc habetur ut operae conductio et hujus contractus regulis regitur [3].

Q.3. *Quid de fidejussion* (*evulgo* sicurtà)?

R. Fidejussio (sic dicta a *fide* et *jussu*) est contractus, *quo unus vel plures in se suscipiunt obligationem alterius debiti solvendi, si debitor ipse non solverit; eo tamen adhuc manente ligato*. Pro ea pretium accipi potest, cum assumptio talis oneris sit pretio aestimabilis. Haec porro obligatio suscipitur etiam, debitore ignorante: atque semel valide suscepta, transit ad haeredes, excepta corporis apprehensione, si eo usque ex natura contractus alter se obstringere debuisset. Duo autem ad hujus contractus validitatem requiruntur: 1. capacitas se obligandi; unde mulieres excluduntur, nisi accedat auctoritas tribunalis, vel nisi agatur de mercatura; 2. validitas contractus, unde debitum exurgit; nam fidejussio est accessorium, ac illam supponit. Excipe nisi contractus nullus sit ratione tantum incapacitatis personae; tunc enim adhuc valet fidejussio, modo non agatur de mutuo filiorumfamilias. Item admittitur fidejussio fidejussionis [4].

Onera fidejussoris haec sunt: vel ipse se obligavit in defectum debitoris tantum, vel se obligavit renuntiando beneficio debitorem primum excutiendi, vel se obligavit solidarie cum ipso debitore. Si 1. non tenetur solvere, nisi in defectu: unde urgere potest, ut prius debitor excutiatur, modo tamen hoc postulet ineunte judicio et expensas necessarias solvat anticipate, ac bona debitoris indicet quae libera sint et infra fines jurisdictionis magistratus posita, ubi facienda est solutio. Si 2. illico solvere tenetur, quin necesse sit, ut ad debitorem fiat recursus. Idem dicendum est de tertio casu [5].

Jura vero fidejussoris haec sunt: pretio soluto, ipse succedit in omnia jura creditorum contra debitorem; potest petere compensationem omnium damnorum; et etiam nondum facta solutione, urgere potest debitorem, ut sese a fidejussione liberet in hisce casibus sic a *Codice civili* expressis [6]: 1. *Quando è convenuto giudizialmente pel pagamento*: 2. *quando il debitore è fallito, o si trovi in istato di decozione:* 3 *quando il debitore siasi obbligato di liberarlo dalla sicurtà in un tempo determinato:* 4. *quando il debito sia divenuto esigibile per essere scaduto il termine che era stato convenuto pel pagamento*: 5. *al termine di anni dieci, quando l'obbligazione principale non abbia un termine fisso per la scadenza* [7]; *purchè l'obbligazione principale non fosse di tal natura da non potersi estinguere prima di un tempo determinato, come accade riguardo alla tutela* [8].

1 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III. n. 748—*Cod. Civ.* art. 1964—C. A. 995—Quoad alios *loc. cit.*

2 « Se p. e. ho depositato un cavallo presso un amico, che so oltremodo amante dell'equitazione, si presumerà facilmente, che io abbia voluto permettergliene l'uso ». *Cod. civ. spieg.* Si dominus rei depositae usum concedit, depositum in mutuum transit, casu quo res sit primo usu consumptibilis; quod si talis non sit, depositum transit in commodatum, si gratis usus conceditur; secus in locationem ex communi DD.

3 Art. 1989—C. A. 668—C. G. 1955—C. S. 1827 et 1831—C. P. 2131—C. M. 2087.

4 Art. 2044 et seqq.—C. A. 1344. 896 et seqq.—C. G. 2011—C. S. 1883 et seq.—C. P 2041—C. M. 2025—V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 912 De fidejussore ad rem Prov. 6; *fili mi, si spoponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam. Illaqueatus es verbis oris tui et captus propriis sermonibus. Fac ergo quod dico, fili mi, et temetipsum libera; quia incidisti in manum proximi tui; discurre, festina, suscita amicum tuum*, etc. V. etiam cap. 22.

5 Art. 1293, 2037 et seqq. — C. A. *civ.* §§ 1354 et seqq.—C. G. 2011—C. S. 1893 et seq. — C. P. 2041 — C. M. 2037.

6 Haec ipsa *jura* vel iisdem verbis expressa habentur in Jure civili Neapoli. Art. 1904.

7 Art. 2065 et seqq. C. A. 1358—C. G. 2028—C. P. 2057—C. M. 2049. « P. e.: Colui che si rese fidejussore per una rendita perpetua, potrà in capo di dieci anni instare, perchè il debitore lo liberi dalla sua fidejussione ». *Cod. civ. spieg.*

8 Colui che si rende, v. g. fidejussore d'un tutore dee sapere essere natura dell'obbligazione che guarentisce, di non poter cessare che al punto della maggiorità. Colui che si rende cauzione di una rendita vitalizia dee sapere che questa obbligazione non si spegne, che alla morte di colui, in capo del quale venne costituita ». *Cod. civ. spieg.*

Q. 4. *Quid est commodatum* (*vulgo* prestito ad uso) ?

R. Commodatum (sic dictum, quasi *alterius commodo datum*) *est contractus, quo res aliqua mobilis vel immobilis non consumptibilis ad solum usum gratis alicui conceditur post certum tempus reddenda*. Qui rem concedit, dicitur *commodans* vel *commodator*; illo vero, cui conceditur, *commodatarius*. Commodatum transit ad haeredes, nisi sit peculiariter contemplata persona [1].

Ad haec tenetur commodator: 1. non potest ante tempus definitum absque injusta rem commodatam sibi repetere; esset enim contra datam finem. Poterit tamen, si sibi grave damnum impenderet, licet impenderet etiam commodatario ex illa rei repetitione ante tempus, in commodato enim utpote gratuito haec conditio subintelligitur: *Nisi interea contigerit rem esse commodatori necessariam*. Verum requiritur judicis auctoritas [2]; 2. tenetur de damnis, sed si scienter rem vitiosam tradiderit; nam in commodante ignorantia non consideratur, nec facile puniendus est qui tribuit favorem [3].

Commodatarius vero tenetur: 1. commodatum diligenter custodire et expensas ordinarias facere, v. g. alere equum commodatum: at non tenetur facere extraordinarias, v. g. curare equum gravi morbo citra culpam suam laborantem; 2. eo uti pro fine tantum determinato; 3. damna resarcire, quae sua culpa in re venerint. Imo tenetur etiam de casu fortuito, si eam servare potuisset suam substituendo, si fuerit in mora restituendi, si ita conventum sit, si ea fuit aestimata nec aliter pactum sit, si ad diversum usum vel tempus diuturnum contra praescriptum ea fuerit usus; 4. tempore statuto rem domino reddere. Et cautum est ex lege civili, ut eam neque compensationis titulo possit sibi commodatarius retinere [4].

Precarium (sic dictum, quia *ad preces* petentis conceditur) cum parum differat a commodato, iisdem regitur regulis, et ideo de illo nulla mentio in Codice civili: tota differentia in eo est, quod precarium potest ad nutum concedentis revocari; cum tamen commodatum suum habeat definitum tempus.

Q. 5. *Quid est mandatum* (*vulgo* procura)?

R. Mandatum definiri solet: *Contractus quo negotium honestum ab alio ex fiducia commissum gratis administrandum gerendumve suscipitur*. Ex quo patet, mandatum gratis iniri: unde si merces intercedat, erit locatio-conductio operarum: si tamen aliquod detur honorarium, non desinet mandatum esse gratuitum; cum honorarium longe differat a mercede. Qui mandat, dicitur *mandator* vel *mandans*; cui datur mandatum, *mandatarii* nomine solet indicari, et potest etiam esse mulier et minor emancipatus [5]. —Mandatum aliud *judiciale* est, quod vulgo dicitur *procura ad lites*; aliud *extra judiciale*, seu *procura ad negotia*. Aliud *generale*, si omnia gerenda negotia comprehendat; mandatum tamen generalibus verbis conceptum non respicit, nisi actus administrationis: aliud *speciale*, si aliquod tantum negotium, vel certa negotia comprehendat. Ad mandati valorem requiritur missio mandantis et mandatarii acceptatio expressa vel tacita. Item scriptura, si mandatum respiciat immobilia, vel actum respiciat ex sui natura publica scriptura concludendum [6].

Mandans tenetur: 1. mandatario refundere expensas, quas propter mandatum fecerit, et omnia simul damna resarcire, quae mandatarius ipse occasione mandati passus fortasse sit etiamsi res bonum et felicem exitum non habuerit; 2. solvere usuras pecuniarum, quas mandatarius in antecessum solvit. Si mandatarius sit

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 744 et seqq.— *Cod. civ.* art. 1897—C. A. 961—C. G 1875—C. S 1731 —C. P. 1958—C. M. 1940.

2 « P. e; io vi ho imprestato un tino per pigliare le vostre uve e fare il vostro vino; non potrò ripigliarlo, se non dopo fatto il vostro vino. Nondimeno, se prima del tempo convenuto, o prima che sia cessato il bisogno del commodatario, sopravviene al commodante un urgente impreveduta necessità, può esser costretto il commodatario dal giudice alla restituzione ». *Gousset — V. Jus civile Neapolit.* Art. 1760 et seq.

3 « P. e; se egli presta un cavallo maccioso, il quale avendo communicato la sua malattia a quelli del commodatario, li ha fatti perire; conoscendosi però il vizio del cavallo imprestato ». *Gousset—V. Jus civile Neap.* Art. 1763.

4 Art. 1905—C. A. 978—C. G. 1880—C. S. 1752 et 1757—C. P. 1961—C. M 1945.

5 Hac de re *art.* 2023 *Cod. civ.*: « Le donne ed i minori emancipati possono essere scelti per mandatari, ma il mandante non ha azione contro il mandatario minore, se non giusta le regole generali relative alle obbligazioni dei minori, e contro la donna maritata, che abbia accettato il mandato senza l'autorizzazione del marito, se non a tenore delle regole stabilite nel titolo *Degli sponsali e del matrimonio* ». *Consonat Jus civile Neapol.* Art. 1862.

6 Art. 2028 — C. A. 1002 — C. G. 1984 — C. S. 1856 et seq.—C. P. 2014—C. M. 1997.

a pluribus constitutus, singuli tenentur erga ipsum in solidum: non item vero, si plures sint constituti mandatarii (alia conventione praeclusa) tenentur in solidum ergn mandnntem [1]. Mandatarii autem obligationes sunt: 1. ut mandati limites non excedat, v. g. pluris quam sibi praescriptum est, emendo; 2. ut negotium cum debita diligentia gerat; ut mandanti reddat quidquid vi mandati percepit sivo titulo et causa lucri, sive titulo et causa doni, quia cum non agat nisi nomine mandantis, eidem, non sibi acquirit. Si vero mandatarius alium substituit, tenetur de substituti culpa, quando illum substituendi non fuit ei tributa facultas; vel si fuit tributa, substituit inhabilem, non designatum: semper tamen poterit mandans contra substitutum, si velit, agere [2].

Mandatum tandem extinguitur: 1. per revocationem mandati expressam vel tacitam, ut si alium substituat in eadem re primum certiorem reddendo; 2. per mandatarii renuntiationem notificatam et factam tempore congruo; 3. per mortem vel amissionem jurium civilium, interdictionem vel decoctionem sive mandantis sive mandatarii. Ubi notamus, quod adhuc facta mandati revocatione, quidquid agit mandatarius, validum est quoad illos, qui sunt in bona fide. Quare praestat, ut revocatio publicetur, ita ut ea omnibus possit opponi [3].

Articulus VIII. — De contractibus aleatoriis.

Contractus aleatorius definitur: *Mutua conventio, cujus effectus tum quoad lucrum tum quoad jacturam, vel pro omnibus contrahentibus, vel pro uno aut pluribus ipsorum pendet ab incerto eventu.* Quadruplex distinguitur: *Assecuratio*, *mutuatio ad omne periculum*, *ludus*, *sponsio* ac *census vitalitius* [4] (de ultimo jam dictum est).

Q. 1. *Quid est sponsio et an licita?*

R. *Sponsio* (vulgo *scommessa*) est *contractus, quo duo vel plures de veritate et eventu alicujus rei certantes sibi invicem aliquid spondent, ut ejus sit, qui fuerit veritatem assecutus.* Si debitis conditionibus praedita sit, nulla lege per se prohibetur; est enim contractus fortunae, quo uterque spondens sese periculo aequaliter exponit. Imo aliquando est honesta recreationis species inter amicos usitata, et etiam stimulus ad aliquid perficiendum. Non tamen negandum, quod in praxi regulariter vix caret culpa veniali; quia deest, ut plurimum, motivum cohonestans licitae recreationis. Hinc s. Antoninus quaerenti, an lucrum ex tali sponsione sit licitum, respondet: *Non, sed turpe lucrum dici potest procedens ex avaritia et nulli deserviens utilitati, sed vanitati et prodigalitati.* Ceterum lex civilis nullam in judicio actionem tribuit sponsionis causa [5].

Debitae sponsionis conditiones ex jure naturae sunt: 1. Ut sit de re dubii eventus quoad utrumque spondentem; secus non esset aequalitas in re; 2. uterque accipiat eodem sensu id, de quo spondetur; alioquin numquam conveniret in unum; 3. ut non sit circa illicita; neque tenet obligatio contra mores: talis est sponsio vere animalis circa ingluviem et potum. Nec pariter tenent, si sit circa Pontificis electionem aut super ejusdem vitam vel mortem, quod expresse prohibuit s. Pius V. Bulla *In eligendis* [6].

Quid (dices) *si quis manifestet se certo rem scire, et alter adhuc perseveret in sponsione?* — Probabilius tenent sponsionem hujusmodi invalidam esse: tunc enim aequalitas deesset, et sponsor haberetur ut insanus. Sicut qui vellet pertinaciter emere gemmam tanquam veram, licet certior factus sit esse falsam: eo in casu fatentur omnes nullum esse emptionis contractum; ergo a pari. Nec refert quod ille cedat juri suo; cedit enim ex errore. Excipe si ille qui a principio certus videbatur de aliqua re, postea, altero contra dicente ac spondere volente, incipiat et ipse dubitare advertens jam alias errasse in aliis, quae sibi certa videbantur.

1 Art. 2028 — C. A. 1011 — C. G. 1998 — C. S. 1870 et seq. — C. P. 2027 — C. M. 2011.
2 Art. 2024 — C. A. 1009 et 1025 — C. G. 1991 — C. S. 1865 et seqq. — C. P. 2016 — C. M. 2004.
3 Art. 2036 — C. A. 1020 — C. G. 2005 — C. S. 1875. 1880 et seqq. — C. P. 2032 — C. M. 2016.
4 Art. 1998 — C. A. 1262 — C. G. 1964 — C. S. 1856.
5 Art. 1999 — C. A. 1270 — C. G. 1965 — C. S. 1857 — C. M. 1817.
6 Et addit Roncaglia, Gregorium XIV id Bulla *Cogit nos* extendisse ad electionem Cardinalium, addita excommunicatione latae sententiae quoad electionem Pontificis, et reservata, etiam extra tempus Sedis vacantis. Videtur tamen ad eam incurrendam requiri, ut notabilis summa sponsioni exponatur; quia materia levis non potest constituere culpam gravem, nec proinde subjici potest poenae adeo gravi — Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 869.

Q. 2. *Quid est ludus et an licitus* [1]?

R. Quamvis ludus saepe cum joco ac lusu confundatur, differt tamen, si recte loqui velimus. Nam ludus proprie dicitur in factis, jocus in verbis, lusus vero magis fit voluptatis causa, quam lucri spe. Non hic loquimur de ludo prout generatim sumitur, seu ut est simplex animi relaxatio; sic enim licitum esse nemo dubitat: nam sicut corpus quiete indiget, ne nimio labore frangatur; ita anima, no continua meditatione onervetur — Sermo noster est de ludo in ordine ad justitiam, quo sensu dufinitur: *Contractus, quo ludentes inter se conveniunt de certo pretio victori cessuro*. Et triplicis est generis: alius in quo sola virtus, alius, in quo mera sors; alius, in quo partim virtus, partim sors dominatur. Porro talis contractus jure naturae spectato et si debitae adsint conditiones, est profecto validus et licitus. Sicut enim potest quilibet dominus rem suam absolute donare; ita potest etiam illam tradere sub conditione aliqua. Aliunde oblectamenti genus est. Adde utriusque partis eandem esse conditionem: unde qui ludendo perdidit, per se loquendo solvere tenetur; libera enim et licita conventio servanda est.

Diximus: 1. *Jure naturae spectato*; nam quoad ludos merae sortis, eos vetat expresse lex civilis, ac contravenientes graviter punit [2]: et merito: hi enim otium fovent, rixas atque blasphemias. Per se tamen loquendo commune est et certum inter Doctores laicis id non esse per se sub gravi peccato prohibitum: imo est probabilissimum respectu ad leges positivas, quod laici ludentes ne venialiter quidem peccent [3]; ajunt enim jus Canonicum consuetudine esse derogatum: jus vero civile respicere tantum poenas; — 2. *si debitae adsint conditiones*, quae quidem quoad validitatem sunt: 1. ut quae ludo exponuntur, sint propria ludentium et in eorum dominio, atque in eorum libera disponendi facultate, un patet; 2. ut absit omnis vis et fraus; unde oportet, ut ludentes libere concurrant, et quidem ut inter illos aequalitas moralis sit in spe lucrandi et in periculo perdendi; secus laederetur justitia. Hinc versus:

Ludens lude tuis; sine vi, sine fraude, monetis.

Ad licitatem vero insuper requiritur:— 1. ne ludo turpe aliquid misceatur et inhonestum; sive facto sive etiam verbis. *Duplex* (ajebat Tullius quamvis gentilis) *omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscoenum: aliud elegans, urbanum ingeniosum, facetum* [4]; — 2. ut nulla in ludo sit occasio peccandi, aut scandalum vel damnum alterius: sic peccaret ex hoc capite peccato mortali, qui totum se ludo traderet; cum sciat se in blaspbemias, in verba inhonesta et in peccata similia prolabi, vel impotentem fieri ad debita persolvenda atque ad alendam familiam [5]. Unde summa, quae ludo exponitur, sit modica juxta cujusque conditionem et facultatem; —3. ut non ludatur principaliter ob lucrum; nam finis proximus ludi esse debet animi levamen et oblectatio, ut animus ipse promptior evadat et aptior ad proprii status officia obeunda. Hinc brobabilius docet Angelicus, ludere unice propter lucrum cupiditati deserviens, non excusari a veniali ob quamdam turpitudinem [6]: Et idem Doctor ex Aristotele: *Parum de delectatione sufficit ad vitam quasi pro condimento, sicut parum de sale sufficit in cibo* [7].

Q. 3. *An lucrum ex ludis possit semper tuta conscientia retineri?*

R. Ad 1: Loquendo de filiisfamilias, summa filiisfamilias victa in ludo etiam alioquin de se licito, ipsis restituenda est; qui enim rei dominus non est, aut eam alienare non potest, neque potest de ea lu-

1 V. Liguori, *Opus Mor*. l. III, no. 871 et seqq.

2 *Cod. Poen. Albertinus*. art. 509 et seqq.—C. A. *poen*. c. 2. § 266—*Jus poenale Neapolit*. Art. 318—« Licet ludus plerumque sit in se licitus, et honestae recreationi inserviat, debita moderatio in ejus usu quam maxime commendanda est, ne facile in detestandos abusus deflectatur. Quanta enim mala ex eo proveniant, comprobat quotidiana et lugenda omnis experientia! Quot enim, heu! cernuntur miserrimi juvenes, nec non cujuslibet conditionis homines, qui ludo dediti integrae fortunae paucis diebus vel horis jacturam faciunt, familiam aerumnis immergunt, et ipsi in omni flagitiorum genere volutantur! Satagant igitur pro viribus Parochi et Confessarii, ut subditos et poenitentes a ludo immoderato avertant, atque solliciti sint, ne obtemperare renuentes ad Sacramenta admittant. » Sic recte concludit *DD. Gousset*, n. 891.

3 *Quoad Clericos* vide *de Oblig*. — Et Liguori, *Opus Mor*. l. III, 893.

4 Lib. 1, *de Offic*. c. 29.

5 Item peccat qui hosce ludos fovet, convocat ludentes, domum omnibus ludentibus indiscriminatim aperit. V. s. Carolus, *Instructio Confess*. c. 5 — It. *Istruzione pei novelli Confessori*. par. 2, n. 218.

6 2, 2. q. 77. a. 4.

7 2, 2, q. 168 a. 4 — V. Rosignoli, *Il giuoco di fortuna*.

dere [1]. Et eo in casu tenetur, ut verius dicunt, etiam filiusfamilias lucratum collusori restituere; neque enim esset aequalitas, si hic posset perdere et non lucrari. Excipe tamen, si summa victa filiofamilias sit de bonis castrensibus aut quasi: aut si summa sit parvi momenti, in qua praesumatur patris consensus, qui honestam recreationem non vult filio denegare: aut sit aliqua pars moderata deducta ab alimentis, quae ei pater subministrat.

R. Ad 2: Loquendo de ceteris, qui nempe rei expositae in ludo liberam habent administrationem, qui vicit potest lucratum (licet de ingenti re agatur, ac ludo prohibito) tuto retinere; nam talis ludus declaratur quidem illicitus, non tamen invalidus. Attamen in jure civili, si victus neget solvere, victori nulla tribuitur actio, ut sibi solvatur, nisi sermo sit de ludis industriae, vel de iis quae corporis exercitio inserviunt [2] — Utrum vero teneatur victus solvere quod perdidit, negat communior et probabilior sententia, si lex tribuat jus repetendi solutum, uti tribuit minori vel casu quo dolus vel fraus in ludo intervenerit; etenim quando datur a lege beneficium repetendi, datur etiam non solvendi: nam *frustra solvitur quod statim repetendum est* [3]. Si vero lex non tribuat hoc repetendi beneficium, tunc victum teneri in conscientia solvere quod perdidit (etiam in ludo illicito), docent probabilius Habert, Billuart Sylvius, etc.: sane libera conventio est observanda, cum potest sine peccato: nec refert quod ludus sit graviter prohibitus et etiam de ingenti summa agatur; quia esto quod isti sic ludendo peccaverint, non tamen peccant tribuendo: et ludentes aeque periculum subierunt scientes et volentes, ac proinde nulla laesio, nulla injustitia [4].

Q. 4. *Quid siquis ad ludendum coactus fuerit?*

R. Vel cogens ad ludendum propria peritia alterum valde superabat; vel non. Si 1, non potest cogens sibi retinere quod lucratus est, nam aequale non fuit periculum neque spes: sed tenetur illud restituere saltem juxta mensuram peritiae, qua alteri praecellebat. Si 2, probabilius docent cogentem posse per se loquendo retinere lucrum a tali ludo reportatum; non enim in tali hypothesi coactio aut ludus, sed potius casus et diligentia cogentis fuit causa damni. Et sane si cogens sic perderet, teneretur ex communi solvere, et alter posset solutum sibimet retinere; ergo a pari poterit retinere, si vincit. Praeterea contractus ille, non obstante tali coactione, fuit satis utrinque voluntarius et validus juxta communem sententiam; ergo effectum suum producere debet.

Diximus *per se loquendo*; quia si metum passus petat restitutionem, metum incutiens restituere tenetur lucratum; nam metum passus potest pro suo arbitrio contractus rescissionem postulare.

Q. 5. *Quid de iis, qui fraudibus utuntur in ludo?*

R. Vel fraudes illae non adversantur ludi regulis et receptae consuetudini; vel adversantur. Si 1, non peccat qui iis utitur; scit enim uterque ludens fraudes hujusmodi esse solitas, et sic in illas libere assentitur. Esset si quis sciens se chartas meliores habere; conqueratur tamen et simulet timorem, unde sic alter impellatur ad sponsionem augendam: vel siquis chartas alterius ex sola ipsius negligentia inspiceret et absque dolo, vel erraret in numerando; nam meno tenetur alterius partes agere. Si 2, ut siquis in ludo ita se collocet malitiose, ut chartas alterius perspiciat; aut alium constituat, a quo de iisdem admoneatur; aut chartas ipsas furetur; aut eas clam a tergo signo aliquo notet, tunc lucrum est illegitimum et debet victor illud restituere, etiam cum eo, quod justo retulisset alter, si abfuissent fraudes: damnosam enim injuriam socio intulit [5].

1 Quod valet etiam de Religiosis et uxoribus—V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 872 ad 876; l. IV. n. 31: et *Homo Apost.* tr. x. n. 215 — Cattaneo, Lez. *sul giuoco.*

2 En Art. 2000: « I giuochi propri ad esercitare il maneggio delle armi, le corse a piedi o a cavallo, quelle de' carri, il giuoco della palla ed altri simili che contribuiscono alla destrezza ed esercizio del corpo, sono eccettuati dalla precedente disposizione — Il tribunale potrà però rigettare la domanda qualora la somma gli sembri eccessiva. » —*Hoc vel ipsis verbis ex Art.* 1858 *Juris civilis Neapolitani.*

3 Art. 2001—C. G. 1967—C. S. 1839—C. P. 1858 — C. M. 1817 (Et l. V *creditori.* Cod. tit. de pactis).

4 Attamen cum haec sententia non sit certa, recte concludit Gousset cum Gury, non videntur inquietandi qui vollent solvere magnam summam, quam amisissent. Verum prudens Confessarius per modum satisfactionis injungat poenitenti, qui sic in ludo notabilem lucratus esset summam, ut illam vel magnam illius partem pauperibus eroget, vel in alia pia opera impendat; nam talis ludus est inhonestus: ludens igitur peccavit: porro ex peccato ditari non licet, saltem non convenit, convenit e contra, ut pecunia sic lucrata pie impendatur, ne spes talis lucri ad novum impellat peccatum.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 877.

NOTA. Non est illicitum ludere precibus sacris applicandis pro victore; quia malum quidem est adhibere spiritualia propter profana; non vero malum est ex adverso adhibere profana propter spiritualia; quemadmodum probat bonorum usus: esset enim potius seobligare sub conditione ludi. Si vero unus luderet pecunia, alter precibus, hoc certe esset simonia.

Q. 6. *Quid de sortitione (vulgo* riffa, lotteria)?

R. Lottoria seu ludus ollae potest definiri: *Contractus, quo omnes concurrentes quandam pecuniae summam tribuunt vel promittunt, ac dein sortiuntur quisnam objectum sit accepturus.* Haec nihil continet mali in se; est enim emptio juris sortiendi ot acquirendi id quod per sortem advenerit: vel si placet, ludus aleae est, qui sua natura est licitus. Hinc omni abusu, cupiditate ac fraude remota, permittitur. Huic affinis est sortitio regia (vulgo *regio lotto*), quam tamen volunt periculosiorem; nam et fovet majorem lucri spem, etsi inanem, at frequentior est: atque inde plura lugenda mala, praesertim familiarum ruinae. Quare Carolus Albertus: *D'ordine Nostro si è già eseguita l'abolizione di non pochi banchi del lotto, onde minorare l'allettamento a tal giuoco, e si stanno maturando ulteriori disposizioni a questo riguardo* [1] *(S).*

Q. 7. *Quid est assecuratio?*

R. Assecuratio definitur: *Contractus sortis, quo quis rei alienae periculum in se suscipit obligando seipsum sub certo pretio, et etiam aliquando gratis, ad illius compensationem, si forte perierit.* Si fiat gratis, est gratuita promissio; si pretio, est quasi emptio, qua assecurans vendit suam obligationem praestandi alterum in sua re indemnem. Hic contractus est licitus, si pretium sit periculo proportionatum; tunc servaretur aequalitas in periculo ot in spe. Verum lex patria tum de assecuratione, tum de mutuatione ad omne periculum, non agit nisi prout hi contractus objectum commerciorum constituunt: unde de illis nihil in *civili Codice* [2].

1 *RR. Patentibus* 31 dec. 1838.—Ceterum hac de re praestat omnino legere quae habet Diarium, *La Civiltà Cattolica*, ser. 3, vol vi: il lotto e le lotterie.

2 Art. 1998—C. A. *civ.* § 1262—C. G. 1171—C. S. 1836.

In Regno utriusque Siciliae, quod assecurationem *domorum* contra incendia, *agrorum* contra tempestates, et aliarum mercium contra *marium pericula;* adsunt societates a Principe probatae, quae in se periculum suscipiunt, exigendo quotannis pecuniae summam.

APPENDIX

De mercatura seu commercio.

Commercium sic dictum quasi *commutatio mercium*, juxta odiernam acceptionem solet communiter definiri: *Complexio omnium operationum ac negotiationum ad lucra facienda, sive merces nova forma per industriam donando, sive eas uti sunt transvehendo et cum aliis commutando.* Haec tamen commutatio nec semper nec facile obtinebat, quia nec facile nec semper unus habebat quod alteri deerat; adde plura incommoda in mercium translatione: hinc electa fuit materia, quae omnes res repraesentaret, et qua mediante, quisque posset merces cujusvis generis et vendere et emere etiam apud extraneos: haec materia est pecunia. Verum nova difficultas; cum quaolibet natio pecuniam habeat suam diversi valoris ac bonitatis; huic porro incommodo occurrerunt mensae nummulariae (vulgo *le banche*). Venetiis primum saec. XII institutae [1], quarum officium est commutare

1 Quae non sunt confundendae cum aula commerciali, vulgo *borsa di commercio*, sub hoc enim nomine *Codex commercii* art. 71 intelligit: *la riunione de' commercianti, capitani di bastimento, agenti di cambio e sensali che ha luogo con autorizzazione del Re in quelle città e con quei regolamenti che stima convenienti.*

Ex Jure commer. Neapolit. intelligitur: *la riu-*

pecunias, quae ibi a mercatoribus deponuntur. Tandem si quae erat difficultas in tam frequenti pecuniae translatione, sublata est per literas *cambiales*; sicque hodie etiam remotissimae urbes promptum ac securum secum invicem habent commercium.

Commercium praecipue dividitur in terrestre ac maritimum, prout vel terra vel mari exercetur. Item maritimum aliud est longi itineris, si nempe fiat ultra fretum Sundicum et Gibraltariae; aliud parvi itineris (vulgo *cabotaggio* lingua hispanica, si navigatio contingat non longe a terra, sed de litore ad litus, de capite ad caput [1]. Ad commercium fuerunt peculiares adsignatae leges, quas Theologus penitus ignorare debet, si velit commerciatores rite dirigere ideo magis quia hodierna societas negotiatoribus plena est.

Ut quis sit verus commercator seu negotiator, requiritur tum ut actus commercii exerceat; tum ut eos habitualiter faciat: item notandum commercium proprie dictum respicere res fungibiles, mobiles, quae facile de manu ad manum venire possunt sine tot solemnitatibus. Quorum quidem omnium ratio habenda est, cum mercator particulari ac faciliori tribunali subdatur, nec semper teneatur bonis suis omnibus cedere, si decoctus evadat, ut tenetur non mercator [2].

Q. 1. *Quinam commercia exercere possunt?*

R. Omnes possunt commercia exercere qui possunt se obligare, nec prohibentur a lege. A civili autem lege haec speciatim decernuntur: — 1. minores, si completa aetate annorum 18 emancipentur et simul auctorizationem ad hoc obtineant vel a parte vel a consilio familiae juxta rerum adjuncta, commercium valent exercere: ac tunc reputantur uti majores, qui se obligare possunt, et sua immobilia alienare: haec tamen facta auctorizatio potest revocari; —2. filiifamilias si aetate majores commercium exerceant, habentur ut patresfamilias quoad ipsorum commercium: et possunt mutuare pecunias et pater in ipsorum bonis mobilibus in commercium positis non potest experiri jus ususfructus in creditorum praejudicio, etc.; — 3. mulieres innuptae libere possunt commercium exercere, atque in rebus commercii se fidejussores constituere: at mulieres nuptae vetantur sine viri consensu: sufficit autem consensus tacitus, ut si publice id agat uxor, viro non contradicente: hunc autem viri consensum aliquando supplet tribunal commercii. Uxor commercium exercens, si aetate major, libere potest pignori dare, in judicio se sistere, hypothecare, immobilia vendere, quoad actus nempe sui commercii: attamen quod pertinet ad bona dotalia, serventur leges a *Codice civile* praescriptae [3]; — 4. tandem tum proxenetae tum agentes cambii prohibentur proprio nomine actus commercii exercere [4].

Q. 2. *Quid de societatibus commercialibus?*

R. Contractus societatis, nisi suae sint leges speciales, regitur juxta normam *civilis Codicis* — Porro *Codex commercii* quatuor societatis commercialis species enumerat, ac leges adsignat: 1. est societas *nomine collectivo*, quam duo vel plures ineunt ad negotiandum sub uno nomine sociali (*ragione sociale*, vulgo *ditta*): in hac omnes socii obligantur in solidum, etsi unus tantum se subscribat; 2. est societas *in commendationem* (vulgo *in accomandita*), et est quae initur inter socios nomine collectivo, et socios qui

nione formata sotto l'autorità del governo da' commercianti, capitoni di bastimento, dagli agenti di cambio e da' sensoli, Art. 66.

1 De hoc fusius *Cod. comm.* art. 203 et seqq.—C. A. *comm.* 190—C. G. *comm.* 190 — Alii *cabotaggio* deducunt a *caput ogere*.

2 Commercatores diversis donatur nominibus. « Si dirà *mercante* quel commerciante il quale nella compra e nella rivendita delle merci pone il suo traffico abituale *Fabbricante* o *manifatturiere* colui il quale attende a convertire le materie prime in oggetto di altra forma o qualità per farne traffico. *Commissionario* quegli che fa uso uffizio di agire e fare operazioni per altrui conto, mediante la retribuzione di un tanto per cento, chiamata *diritto di commissione*, od altro corrispettivo convenuto. *Banchiere* colui che traffica sul danaro e sugli effetti di credito. *Armatore* quello che apparecchia od arma delle navi o per il trasporto di mercanzie e passeggieri, o per mandarle in crociera contro il nemico in tempo di guerra. » Ita Bronzini, *Studi elementori di diritto commerciale* ecc. v. I.—*Cod. comm.* art. 671 et seqq. enumerat actus qui tribunalibus commercii subduntur —C. A. *comm.* 627— C. G. *comm.* 631—C. M. *civ.* 2415 et 2463—*Jus commer. Neapolit.* Art. 2.

3 Art. 2 et seqq. — C. A. *comm.* 2 — C. G. *comm.* 2 — C. M. *civ.* 2417—*Jus commer. Neapolit.* Art. 6 et seqq.

4 Diconsi *agenti di cambio* coloro che s'intromettono per negoziare lettere o biglietti di cambio, od altri effetti pagabili all'ordine o al portatore, mediante un certo profitto loro accordato dal contraenti. Chiamansi *sensali* quegli agenti, che s'intromettono per far vendere, comprare o cambiare mercanzie, mediante un dato profitto o salario che loro si paga. » Bronzini; *Studi* ecc. — *Cod. comm.* art. 91—C. A. *comm.* 85—C. G. *comm.* 85.—*Jus commer. Neapolit.* Art. 81 et seqq.

rem suam ita conferunt, ac quasi commendant, ut nullum aliud periculum, nisi rei suae in se suscipere velint; 3. est societas *anonima*, quae nullum sociorum nomen praesefert, sed a re quam aggreditur, indicatur; sic dicitur *la banca di Genova*, *la compagnia delle Indie*, *la società di assicurazione*, etc.: pro hac tamen legitime constituenda requiritur supremi legislatoris permissio[2]; tandem est societas *participationis*, et tunc evenit cum singuli socii agunt proprio nomine ea conditione, ut postea invicem conferant lucra, atque dividant: haec ultima societas non iisdem subditur regulis, quibus ceterae jam supra numeratae[3].

Q. 3. *Quid de commissionario et mercium vectoribus?*

R. Ad 1: « Il commissionario è colui che fa atti di commercio in suo nome proprio o sotto quello di una ragione sociale per ordine e per conto di un committente, mediante salario o provvisione [3]. » Hic non tenetur ei, quocum contrahit, nomen sui committentis indicare: hinc ipse dumtaxat tenetur erga eundem, perinde ac si negotium, quod agit, esse suum: committens autem non habet actionem casu quo damnificetur, nisi contra commissionarium. Quod si commissionarius expresse agat nomine committentis, tunc habetur uti simplex mandatarius, et ejus jura et onera etiam erga tertios in hoc casu declarantur a *civili Codice*, ubi de mandato[4].

R. Ad 2: Vectores rerum omnium, quae sibi committuntur, naturam, quantitatem, et si id postuletur valorem in diarium (vulgo *libro, giornale*) tenentur referre; et eas transferre pacto temporis spatio, nisi impossibilitas obsistat. Item respondere debent de ipsarum interitu vel detrimento, nisi id sine eorum culpa contigisse demonstrent. Quae quidem dispositiones applicantur etiam navium dominis, ac publicarum vecturarum [5].

Q. 4. *Quomodo probatur emptio-venditio in commercio?*

R. *Codex commercii*, art. 118, habet [6]: « Le compre e vendite si provano con atti pubblici; con iscritture private; colla nota di un agente di cambio, o di un sensale, debitamente sottoscritta dalle parti; con una fattura accettata; colla corrispondenza fra le parti intervenuta; coi libri delle parti o degli agenti di cambio e sensali, secondo le regole stabilite dagli articoli 21 . . . 88 e 89 [7] . . . ; colla prova testimoniale in tutti i casi in cui il tribunale creda di ammetterla, non ostante il disposto dall' articolo 1454 del *Codice civile* [8]; con ogni altro genere di prova ammesso dalle leggi civili [9]. » His modis ceteri actus commercii probari possunt, nisi aliter cautum sit: sic suae sunt leges pro contractu tum societatis tum assecurationis [10].

Lex omnibus commercatoribus tres libros praescribit [11]: unum, in quo adnotent quotidiana debita et nomina, item quotidianas commercii operationes ac permutationis literas (vulgo *libro giornale*): alterum, in quo custodiant quas receperunt epistolas, et earum quas miserunt, exemplaria describant (*libro delle lettere*) tertium, in quo singulis annis recenseant omnia debita ac credita, licet ad commercium non pertinentia, item mobilia et immobilia (*libro degli inventari*).

1 Art. 28 et seqq.—C. A. *comm.* 18—C. G. *comm.* 63—C. M. *civ.* 2431. *Jus commer. Neopolit.* Art. 27 et seq.

2 V. Legge 30 giugno 1853; et Decreto 6 luglio 1853.

3 « Nel commercio si chiama *spedizioniere* quello che fa l'invio delle merci, e *consegnatario* colui a cui sono dirette. Quanto al trasporto si distingue lo spedizioniere per trasporto, il quale s'incarica del trasporto, e il vetturale che effettivamente trasporta. Lo spedizioniere garantisce come il vetturale l'arrivo delle merci, e delle avarie o perdite che potrebbero occorrere. » *Cod. civ. spieg.* art. 1805 — *Cod. comm.* art. 97 – C. A. *comm.* 91—C. G. *comm.* 91—C. M. *civ.* 2473 — *Jus commer. Neopolit.* Art. 100, 102 et seq. et 105.

4 Art. 98 et seqq.—C. A. *comm.* 92 C. G. *comm.* 93—C. M. *civ.* 2476 — *Jus civil. Neapolit.* Art. 1857 et seq.

5 Art. 106 et seqq.—C. A. *comm.* 103—C. G. *comm.* 99 — C. M. *civ.* 2487 — *Jus commer. Neapolit.* Art. 102 et seq.

6 Hoc ipsum habetur ex Jure commer. Neapolit. Art. 108.

7 Art. 21: *I libri di commercio tenuti regolarmente possono venire ammessi dal giudice per servire di prova tra i commercianti in fatto di commercio* — Art. 88: *Gli agenti di cambio e sensali, ove così venga dal tribunale ordinato, sono tenuti a presentare i loro libri affine di collazionare le copie da essi rimesse alle parti colle note originali, e a dare al tribunale istesso quegli schiarimenti di cui fossero richiesti* — Art. 89: *Quando la convenzione non sia interamente negata, i libri degli agenti di cambio, e sensali possono essere ammessi dal tribunale a fare prova fra le parti delle varie condizioni della convenzione medesima* — Idem notatur ex Jure *commerc.* Neapolit. Art. 24 et 80.

8 Qui scilicet rejicit testium probationem in conventione excedente 300 libellas, unde in rebus commercii haec probatio adhuc admittitur.

9 Art. 118 — C. A. *comm.* 109—C. G. *comm.* 101— *Jus commerc. Neapolit.* Art 108.

10 *Jus commerc. Neapolit.* Art. 16.

11 Art. 18, 19 et 362—C. A *comm* 10, 11, et 332— C. G. *comm.* 39, 40 et 305.

In his libris nulla lacuna relinquatur, nihil abradatur vel ita deleatur, ut legi amplius nequeat; signentur autem a judice tribunalis commercii vel mandamenti, ac per decem annos serventur; si enim rite sint confecti, fidem facere possunt in judicio, et liberare mercatorem a suspicione dolosae decoctionis [1] — Etiam agentes cambii, atque proxenetae suos libros habere debent [2].

Q. 5. *Quid de literis cambii (vulgo* cambiali) ?

R. Litera cambialis medium est, quo contractus cambii trajectitii facillime perficitur; etenim quin ipsa pecunia mittatur alibi solvenda, eo mittitur haec litera cambii, quam qui accipit, illam pecuniae summam a designata persona exigere valet [3]. Hic plurima habet Codex tum quoad formam, qua hae literae confici debent; tum quoad personas, quae iis se valent obligare; tum quoad provisionem, quam debet suppeditare qui literas mittit, ei cui illae mittuntur, ut solvat (vulgo *provvisione*, *fondo*); tum quoad earum acceptationem vel recusationem; tunc demum quoad casum, quo vel tempus pro solutione praefixum elabatur, quin solutio facta sit (*scadenza*): vel de uno in alium litera cambialis transferatur (*girata* [4]).

Huc etiam referri possunt schedulae ad ordinem (*biglietto all' ordine* et vulgo *vaglia*, *buono pagherò*). Porro solutio fit eo in loco, ubi hae schedulae emittuntur: quare nulla habetur translatio pecuniae. Ut tamen schedula ad ordinem gaudeat privilegio literarum cambii, necesse est, ut ipsa habeat pro objecto contractum commercialem, atque a commercatore signata sit; secus baberetur simplex obligatio ad normam *Codicis civilis*: item addit Codex commercii: *Anche quando si è spedito da un commerciante, le firme dei non commercianti non saranno, quanto ad essi, reputate che semplici obbligazioni* [5].

Q. 6. *Quid de contractu assecurationis commercialis?*

R. Contractus assecurationis commercialis definiri potest: *Conventio, qua quis vel plures, acto praemio, rei alicujus periculum in se suscipiunt, se obligando ad ejus aestimationem solvendam, si pereat.* Qui periculum suscipit, *assecurator;* dominus rei, *assecuratus;* pretium vero, sub quo contractus initur, *praemium* appellari consuevit. Ut legitima sit assecuratio pretium assecuratori statutum debet respondere periculo; item requiritur ut assecurator ignoret rem jam esse in tuto positam; assecuratus vero ut nesciat eam jam periisse. Item necesse est, ut assecuratus doloso rem suam non existimaverit ultra quam valeat; ipse autem assecurator non tenetur de detrimentis, quae oriuntur ex vitio rei intimo vel ex culpa proprietarii vel vectoris, nisi contrarium stipulatum sit — Duplex autem distinguitur assecuratio, *terrestris* atque *maritima*, prout nempe quis suscipit tuenda pericula terrae vel maris in mercium translatione. De assecuratione terrestri nulla lex scripta habetur: unde ea resolvitur ex generalibus aequitatis aut juris principiis, habita etiam ratione consuetudinis. Si tamen non de simplici assecuratore, sed de ipsis assecurationis societatibus (ut sunt illae, quae compensant damna ab incendio, vel grandine illata) agatur, tunc suao speciales sunt leges a supremo legislatore probatae. De assecuratione maritima (quae ut valide obtineat, scriptura saltem privata fieri debet) plura habet Co-

1 En libri necessitatis: sunt et alii ad auxilium, quos etiam praestat habere: sunt vulgo *libro mastro, di cassa, delle compre e vendite, delle tratte e biglietti.* Ita Cod. *comm.* art. 17 et seqq.. 632 — C. A. *comm.* 8—C.G. *comm.* 8—C. M. *civ.* 2123—*Jus comm. Neapolit.* Art. 580 et seq.

2 Art. 81, 89, 90 et 118 — C. A. *comm.* 84 — C. G. *comm.* 79—*Jus comm. Neapolit.* Art. 79.

3 « *La lettera di cambio è la cessione o trasporto di una somma di danaro, che il traente di una lettera fa a colui, pel cui vantaggio vien tratta, od all'ordine di questo, per essere pagata dal corrispondente del traente in un luogo diverso da quello, ove la lettera è tratta. Questa cessione o trasporto si fa mediante il valore che colui, al quale la lettera è consegnata, paga al traente in danaro, in merci, od in altri effetti....* Si dice *rimettente* o *prenditore* colui, a profitto del quale vien tratta la lettera, ed al quale, od al cui ordine debb'essere pagata. *Traente* colui che crea la lettera, mandando ad un terzo domiciliato in altro paese di pagarne il valsente. *Trattario* od *accettante* colui, sul quale la lettera è tratta, e che s'incarica di pagarla. *Portatore* o *possessore* quegli, cui il prenditore ha ceduta la lettera. *Girante* quel possessore, che la cedette ad un terzo chiamato *giratario.* » V. Bronzoni, *Studi Elementari di diritto Commerciale applicati al Cod. di Commercio.* Torino.

4 Art. 119 et seqq — C. A. *comm.* 110—C G. *comm.* 110—C. P. *civ.* 1525—C M. *civ.* 2493 — *Jus comm. Neapolit.* Art. 109 et seq. — V. Lombroso, *Il commercio e la letteratura*, c. 7, par. 1.

5 Art. 201 et seqq. (lege tamen 14 apr. 1853 plura hac de re immutata sunt quoad non mercatores) — C. A. *comm.* 187—C. G. *comm.* 187—C. M. *civ.* 2574— *Jus comm. Neapolit.* Art. 113 et seqq.

dex Commercii: praecipua jam supra numerata sunt [1].

Alia species contractus aleatorii est mutuatio ad omne periculum (vulgo *prestito a cambio marittimo* seu *a tutto rischio*): definiri, seu describi sic poterit cum cl. Bronzini: « un prestito fatto sopra oggetti esposti a rischi di mare, colla condizione che se quelli arrivano a buon porto, il mutuante sarà pagato del suo capitale, ed inoltre di una somma determinata per profitti marittimi; che se pegli accidenti della navigazione quegli oggetti periscono o sono deteriorati, perderà il suo danaro, e non ricupererà, se non il prezzo che dai medesimi si potrà ricavare [2] ». In hoc contractu praecipua conditio est, ut adsit proportio inter lucra sperata et periculum rei [3].

Q. 7. *Quid de praescriptione in rebus commercii?*

R. Spatio *quinque annorum* praescribuntur omnes actiones pro litteris cambii et epistolis ad ordinem: ad debitores tamen eorumque haeredes deferri potest juramentum, quo affirment se revera solvisse [4]. Item quinquennio a finita vel soluta societate praescribuntur actiones contra solidarios socios [5]: item actiones pro cambio marittimo, vel navis assecuratione a die initi contractus [6]: item actiones pro resolvendo concordato inito cum mercatore decocto, a die qua ultima solutio fieri debuisset [7] — Spatio *unius anni* praescribuntur omnes actiones pro conductione navis, stipendia nautarum, officialium ceterorumque de comitatu, anno videlicet post confectum iter; item actiones pro alimentis ac ceteris rebus ad navem necessariis jussu navarci suppeditatis, ab anno videlicet post suppeditationem; item actiones pro salariis operariorum et operis praestitis, anno videlicet post acceptas operas; tandem actiones pro petitione mercium quae tradendae erant, anno videlicet post adventum navis. Ceterum in hisce casibus, juramentum debitori potest deferri [8] — Spatio *sex mensium* praescribitur actio contra navarcum, qui ob easum infortunii cessit mercibus assecuratis [9]: item actiones contra commissionarios ac vectores (ubi tamen dolus malus non intervenerit) propter merces deperditas aut deterioratas, si earum expenditio sit intra fines Ditionis: at si expeditio sit extra Ditionem, ad praescribendum requiritur spatium unius anni computandum in rebus deperditis a die, qua transportatio perfici debuisset; in rebus deterioribus factis, a die qua fuerunt traditae [10].

Hic autem generatim observandum, quod nempe dictae particulares praescriptiones non currunt, casu quo obligatio per scripturam etiam privatam redacta fuerit, vel ubi intercesserit rationis redditio (vulgo *assestamento di conti*), vel judicialis interpellatio compartis [11].

1 Art. 362 et seqq - C. A. *comm* 332 – C. G. *comm.* 332 – C. P. *civ.* 1854 – *Jus comm. Neapolit* Art. 323.

2 Hujus contractus ex parte mentio fit in *jure Romano*, tum *Digest* 1. XXII *de nautico foenore*. tit. 2; tum *Codic*. lib. IV *de nauticis usuris*. tit. 33.

3 Art. 341 et seq. – C. A. *comm*. 311 – C. G. *comm.* 311 – *Jus comm. Neap.* 301 *et seq.*

4 Art. 204 C. A. *comm.* 166 – C. G. *comm.* 172 – *Jus comm. Neapolit.* 195.

5 Art. 69 et seqq. – *Jus comm. Neapolit.* 62 *et seq.*

6 Art. 462 – C. A. *comm.* 432 – C. G. *comm.* 432 – *Jus comm. Neapolit.* 424.

7 Art. 561 – C. G. *comm.* 521.

8 Art. 463 et seqq – C. A. *comm.* 433 – C. G. *comm.* 433 – *Jus comm. Neapolit.* 425 *et seq.*

9 Art. 461. 403 et seqq. – C. A. *comm.* 432 – C. G. *comm.* 432 – *Jus comm. Neapolit.* 363 *et seq.*

10 Art. 117 – C. A. *comm.* 138 – C. G. *comm.* 108

11 Art. 464 – C. A. *comm.* 434 – C. G. *comm.* 434 – *Jus comm. Neapolit.* 426.

ADNOTATIONES

(*A*) *Pag. 108.*

Servitutes lege civili statutae, sed juri naturali conformes, variae sunt: erit tantum de praecipuis. Quoad *murum et fossam communem*, *nec non jus fulcimenti*, haec habentur stabilita in Codice: — 1. paries qui dividit aedificia, viridaria, agros; item fossa, sepes, arbor quae divit terrena contigua ad diversos dominos spectantia, censentur communia utrique domino, nisi aliquo certo signo aut titulo contrarium appareat: ideoque pro fossa expurganda, pariete instaurando alius alium cogere potest ad suam partem, nisi hic communionem illam velit a se abdicare; — 2. uterque dominus parietis communis potest immittere in eo trabes et claves ferrea, quanta est parietis spissitudo, exceptis 64 millimetris, et salvo alii domino jure secandi trabes usque ad dimidium parietis, ubi et ipse in eodem loco trabem immittere velit, vel caminum construere; — 3. uterque dominus potest parietem communem altius attollere, modo omnia faciat quae sunt opus, ut paries novum pondus sustineat, et damna si quae veniant parti resarciat, cui quidem competit jus communem habendi novam parietis partem, si tamen dimidium pretium ejus aedificationis solvat; — 4. non licet alterutri domino contra parietem communem congerere lapides, humum, fimetum, ligna et alia id genus, nisi altero consentiente, aut peritis definientibus, qua ratione damnis parietis occurri valeat. — 5. proprietarii domorum, cavaediorum, viridariorum in urbibus et suburbiis se invicem cogere possunt ad construendos vel reficiendos expensis communibus muros, qui suos fundos ambiunt et dividunt. Si autem unus fundorum sit superior, alter inferior, murus erit aedificandus expensis domini fundi superioris usque ad altitudinem ejus soli; dein expensis communibus: et qui ab hisce expensis vult liberari, cedat medium solum, in quo murus est construendus, et hujus communioni renuntiet; — 6. pereunte muro aut domo, pereunt servitutes activae aut passivae, quibus afficitur, si spatio 30 annorum denuo non excitetur murus aut domus. *Art.* 568 etc.

Quoad *distantiam inter quasdam aedificationes* et *plantationes* haec notantur: — 1. licet in confinio proprii terreni parietem construere; sed dominus fundi contermini poterit eum sibi communem facere et juxta eum construere aedificium, non solum si paries sit in confinio; sed si non distet ab illo saltem 15 decimetris, solvendo tamen pretium soli quod occupabit, et medium pretium parietis: quo jure si nolit uti, aedificium non licet erigere nisi trium metrorum spatio a pariete vicini; — 2. licet aedificare murum in confinio fundi contigui areae terendis frugibus destinatae et domui rusticae adnexae, modo murus non fiat altior 25 decimetris; nam ut attollatur altius, tantum debet distare a confinio quantum satis est, ne area luce solis vel aëre privetur; — 3. puteus, cisterna, latrina a muro alieno aut communi debent distare 171 centimetris computandis a puncto interni perimetri muro proximiore, ni aliter statuant locorum praescripta; tubi vero latrinarum vel aquarum et horum rami distare debent 87 centimetris semper computandis a puncto externae peripheriae, sive aquae e tecto cadant vel per muros ascendant, aut in solo decurrant; — 4. furni, camini, stabula, promptuaria salis, machinae vaporis vi motae et alia similia in ea distantia e fundo vicini construenda sunt, quam defectu legis specialis periti judicabunt necessariam, ne aedificio contermino (etsi paries dividens proprius vel communis esset) damnum afferatur; — 5. fossae effodiendae sunt in distantia aequali earum altitudini computanda a supercilio orae confinio vicinioris: et si fundi separantur a fossa aut a via communi, ad hujus marginem proximiorem est terminanda; — 6. arbores alti trunci (*come i noci, i castagni, le querce, i pini, i cipressi, gli olmi, i pioppi, i platani, le robinie e i gelsi della China*: art. 603, n. 1), tria metra distare debent a confinio fundi; trunci non alti (*come i peri, i meli, i ciriegi, ed in generale gli alberi da frutti non indicati al n. 1... i gelsi, i salici, le rubinie a ombrello ed altre simili*), 15 decimetra; vites, arbusta, sepes, plantae fructiferae 25 decimetris, non altiores 5 decimetra, metrum vero unum, ubi sepes constet ex plantis, quae per periodos ad cippum succiduntur. Verum haec distantia non erit necessaria, si fundus separetur a contiguo per murum proprium aut communem, et plantae non excedant muri altitudinem. Quoad plantas autem in confinio propriarum sylvarum aut juxta canales aut vias municipales, serventur consuetudines locorum. Si plantae sint in minori distantia ac esse debent, aut earum rami

vel radices protendantur in fundum vicini, potest hic postulare, ut plantae evellantur, rami caedantur, et etiam ipse per se radices succidere in proprio fundo; salvis tamen quoad olivas locorum praescriptis. *Art.* 951 etc.

Quoad *prospectum in fundo vicini* notandum:—1. non licet domino parietis communis fenestram in ea aperire, nisi altero consentiente; — 2. in pariete proprio licet, sed modo fenestrae et muniantur clathris ferreis, in quibus spatia unum decimetrum pateant, et clathria vitreis fixis, et emineant 26 decimetris pavimento in tabulato terreno, 19 in superiori. Proprietario autem fundi contigui semper jus erit acquirendi communionem hujus parietis, imo et claudendi fenestras, si juxta eum parietem aedificium velit construere; — 3. proprius pariea, ut in hoc liceat aperire fenestras absque allatis conditionibus, aut construere meniana vel alias prominentias quae fundum vicini prospiciant, debet distare ab eo 15 decimetra, si directe prospiciant, nisi via publica intermediet; aut decimetra 6, ut prospiciant oblique. *Art.* 575 etc.

Tandem quoad *stillicidium, transitum* et *aquaeductum* haec decernuntur: — 1. quilibet proprietarius cavere debet ne ita construat sua tecta, ut aqua decidat in fundum alienum; — 2. si nulla alia via pateat ad proprium fundum, dominus jus habet transeundi in fundis vicinorum, compensando damna; sed hoc jus exercendum est qua parte minus nocet: — 3. quivis proprietarius pati debet, ut alius pro ejus fundo (exceptis domibus una cum cavaediis, arcis et hortis contiguis) ducat aquas, quas ei licet extrahere e flumine, fonte, etc. quibusque eget pro suis terrenis aut aedificiis; dummodo probet eas suo usui sufficere, locum quo eas vult ducere, esse aptiorem et minus nocuum, et in antecessum terreni occupandi solvat pretium una cum auctario quintae partis hujus pretii, nec non omnia compenset damna. Eodem jure pollet qui vult aquas extrahere e terreno palustri, ut illud agriculturae aptet. *Art.* 615 etc.

Quoad servitutes Jure civili Neapolitano statutas de muro et fossa communi, de distantia inter quasdam aedificationes et plantationes, de prospectu in fundo vicini, necnon de stillicidio, transitu, et aquaeducto, *vid. Art.* 573 *et, seqq.*

(B) Pag. 116.

Quando dicimus jus proprietatis in jure naturae fundari, non ita intelligendum, quasi bonorum communionum jus naturae absolute prohibeat; sed hoc sensu quod jus rationale rerum divisionem et vehementer suadeat et etiam praecipiat in praesenti miseriae statu, in quo vel ipsi fratres insurgerent, nisi esset adsignatum unicuique suum. In praesentiarum ergo supponimus peccatum tanquam causam divisionis; quia in statu innocentiae ob summam hominum inter se concordiam nulla fuisset causa aut necessitas dividendi. Et hoc sensu explicatur illud s. Clementis. Papae: *Per iniquitatem alius dixit hoc esse suum et alius istud; et sic inter mortales facta est divisio.* Neque dicas, jus proprietatis aequalitatem illam destruere, quam natura perfectam esse voluit inter omnes homines: natura quippe omnes quidem homines fecit aequales eo sensu, quod habeant aequalem originem et destinationem; sed natura non fecit homines aequales quoad conditiones privatas et individuales: haec enim aequalitas stare nequit cum humana societate, quae quidem ab ipsa natura enascitur.

His, qui ut errorem suum tueantur vetera communismi exempla proponunt, respondit Auctor libri, *Saggio intorno al socialismo* etc. (de quo quidem libro haec scite. scribit *Civiltà Cattolica*, vol. VIII, pag. 81: *Affermiamo con fiducia essere tale scrittura una delle piu opportune e stupende, che in quest'ultimi tempi abbiano vista la luce d'Italia*): « Si vide una specie di comunismo negli antichi Esseni, e si vede nelle istituzioni monastiche e religiose del Cristianesimo, ma questo comunismo non era ned è assoluto, non forzato e non isolato— Gli Esseni si consideravano come una porzione della sinagoga e riconosceano tutti i diritti individuali e le superiorità stabilite dalla legge di natura e dalla legge mosaica; tutt'altro che estendere il comunismo alla distruzione della famiglia e della santità del connubio, essi professavano la castità del coniugio in somma purezza: non era dunque il comunismo totale, ma solo parziale, nè distruggea l'individuo— Lo stesso dicasi ancor più del comunismo delle istituzioni monastiche, società eccezionali, in cui la famiglia non è condannata, ma essendo esclusa dal celibato, ne viene che tali società non si propagano se non artifizialmente, nè si costituiscono, nè si conservano se non come parti e dipendenze della società pubblica, di cui riconoscono le leggi religiose e civili; esse tutte non sussisterebbero senza di queste. Questa sorta di comunanze perciò non formano che una persona morale, come tante famiglie artifiziali e spirituali, come corporazioni suddite della società religiosa o della civile a cui appartengono; esse come persone morali conservano, rispetto alle autorità pubbliche e rispetto agli altri membri dello stato

sociale, tutti i loro diritti: la comunanza non è che interna e relativa agl'individui che vi si impegnarono volontariamente, e che ove ne siano sciolti, tornano all'essere comune di cittadini e di fedeli. Non è proprietario l'individuo religioso, ma è proprietario il sodalizio o quanto al dominio, o almeno quanto al possesso ed uso dei beni; non è libero di sua volontà il Religioso professo, ma non è libera di disporre in assoluto nemmeno la comunanza nè i di lei capi, che soggiacciono alle autorità pubbliche e alle leggi comuni, e a quelle particolari al sodalizio da quelle autenticate; i vincoli poi che legano il Religioso al suo istituto, non sono un mero impegno contratto da questo col sodalizio, ma con Dio, colla Religione e colla società pubblica, così che nemmeno col consenso unanime di tutti i sodali si possono mutare da loro soli senza l'intervento di una autorità superiore.

« Non occorre nemmeno parlare del comunismo dei cristiani di Gerosolima; questo non era considerato come principio sociale; quella Chiesa non era fondata sul comunismo, ma lo praticava liberamente a scelta sua ogni fedele per eroismo di virtù senza obbligo nè pericolo che venisse espulso della società ecclesiastica chi non l'avesse voluto praticare; le parole di san Pietro ad Anania (*Act.* 5, v. 3) fanno aperta fede che lo spropriamento era tutto potestativo. Quello era niente più che l'eroismo della povertà e della beneficenza evangelica: non di meno non lasciarono di manifestarvisi presso delle discordie circa la distribuzione dei sussidi (*Act.* c. 6), nè si estese tale comunismo alle altre Chiese — Non meno a sproposito si cita dai novatori l'esempio del maraviglioso regime del Paragusi sotto i Gesuiti, poichè i loro stabilimenti erano fondati e retti da una gerarchia di capi non tratti dal popolo stesso, subordinati, autorizzati e protetti dal governo della madre patria e della Chiesa; e poi il comunismo v'era tutt'altro che assoluto. Aggiungasi che là si trattava di un popolo selvaggio, che conveniva educare come i putti nel collegio, fra i quali si pratica pure a certi rispetti la comunanza di lavori, di piaceri, di regime, al fine però di renderli poi capaci di vivere da uomini socievoli. »

(C) *Pag. 119.*

Circa dominii objectum quaedam notanda quoad mobilia, fructus ingenii, animantium usum et famae nostrae curam.

1. Quoad *mobilia* ex *Codice civ.* notanda art. 413 et seqq. (V. *Jus civile Neapolit.* 458 et seqq.) — 1. Verba *beni mobili*, *effetti mobiliari*, *mobiliare*, si adhibeantur, quin aliquid addatur ad eorum significationem restringendam, comprehendunt omnes res mobiles, de quibus diximus in textu; — 2. verbum *mobili* usurpatum a lege vel ab homine, quin opponatur immobilibus, vel quidquam adjungatur ad extendendam significationem, non complectitur pecuniam, lapides pretiosos, credita, libros, numismata, artium scientiarumque instrumenta, linteamina ad usum personae, equos, currus, arma, segetes, vina, foena et similia, neque quae constituunt commercii aut alterius negotiationis objectum; — 3. verbum *mobilia* non significat, nisi res mobiles destinatas usui et ornamento domorum, uti specula, tapeta, lectus, scamna, tabulas, pocula, etc.; non tamen collectiones tabularum pictarum, statuarum, poculorum murbinorum, etc, quae sint in pinacothecis, aut particulari conclavi; — 4. quando venditur aut donatur aliqua domus cum omnibus quae sunt in ea, omnes res mobiles comprehenduntur, exceptis pecunia, nominibus (vulgo *crediti*) et juribus, quorum documenta sint in domo. Item addit Codex, *la vendita*, o *la donazione od il legato di una cosa mobiliata, non comprende che la mobilia.*

2. Quoad *ingeniorum productiones* habet *Codex civilis Albertinus*, art. 440: *Le produzioni dell'ingegno umano sono proprietà dei loro autori, sotto l'osservanza delle leggi e dei regolamenti, che vi sono relativi.* Quoad libros auctorum editos vel edendos seu quoad *proprietatem literariam* uti dicunt, conventio inita est cum Austria 22 maji; cum Ducatu Mutinensi 27 oct.; cum Principatu Luccae 6 nov.; cum s. Sede 16 nov.; cum Ducatu Parmae 25 nov.; cum Hetruria 10 dec. 1840; cum Gallia 1846, 1851, etc Consentaneum est aequitati, ut concedatur aliquod privilegium auctori vel ad certum tempus vel ad ejus vitam, ut sic alliciantur homines ad utilia inquirenda, et de labore fructum percepiant. Verum (lege positiva seclusa) Gury docet uti probabilius eum, qui librum typis edidit, non habere jus impediendi, ne quisquam illum praelo committat, et vendat cum damno auctoris, aut editoris cui auctor jus suum transmittit; nam res in communitatem tradita fit eo ipso de jure communi: et ita usus se habet ubique. Violat tamen jus alienum et tenetur de restitutione qui opus manuscriptum sine consensu auctoris typis evulgat; nam opus quamdiu in lucem non est emissum, sub dominio auctoris remanet. Idem dicendum si quis typis daret lectiones publicas alicujus professoris, vel concionem oratoris, si eas audiendo memoria tenuerit; aliud enim est, quod quis publice doceat aut concionetur; aliud quod opus suum alteri transmittat

ad illud edendum et vendendum. Ita judicavit tribunal appellationis Parisiense die 28 febr. 1801. Vide *Carriere* et *Gury*. Quod vero spectat ad alias productiones et inventiones industriae, v. lex 12 martii 1855 quoad Sabaudiam (obi tamen excludontur inventa tantom theorica, et medicamina cojoscumque generis; baec porro facoltas (vulgo *privativa*) non est concedeoda ultra quindeeim annos); quoad Aostriam Decret. 13 aug. 1852; quoad Galliam Decret. anoi 1844 — Qood aotem ad eos pertinet, qui utilia inventu vel occultant, vel omoino secum interire patiuntur, audiator Stapf. § 374: « equidem condignum foret, ot talibus justom praemiom obtigerit, et praesertim expensae hunc io finem factae refunderentur. Attamen etiamsi ex bac parte aliquid desideretur, tales nibilominus divinae Providentiae parum respondeot, obi talentum sibi concessum in terram defodiunt. » (*In Regno utriusque Siciliae, quaod* ingeoiorum productiones, et alias indostriae productiones, *cadem adest facultas, quae vulgo dicitur* privativa, *ita ut in violantes jus alienum praescribuntur poenae* Jure poenali Art. 322 et seq.)

3. In *animantium* uso duo cavenda sunt (uti monet Stapf. § 443): *indigna affectio* et *inhumana saevities*. Primum creaturae rationali est indignom: sane carpendi sunt quos certa animalcula ita sibi devincta tenent, ut haec pluris videantor facere ipsis hominibus, quos ideo importunant, vexant, noo curant. Sed non mious ratio omnem adversus animantia petulantem saevitiem abhorret. Haec enim divinis consiliis repugnat. « Deos enim etiam animantia sensu vitae pro illorum modulo jucundae donavit: absit ergo ut bunc eorum sensum absque omni ratione vulneremos.... Tom vero talis animalia torquendi consuetudo semper indignam animi ferocitatem sopponit: mens enim vel mediocriter bomana banc torquendi libidinem refugit.... Denique per banc affectus bomanitatis magis semper magisque bebetari solet: qui in bruta animalia daesevire consuevit, brevi etiam contra bomines ferociet..., Quam pium benignitatis sensum Testamentum vetus erga animantia spiret, ex compluribus locis patet: *Exod. 23*; *Deut. 25*; *Prov. 12*; *Eccli. 7*. » In pluribus etiam Germaoiae locis est instituta societas ad animalia tueoda contra hominum vexationes. V. Zalger, *Sui maltrattamenti delle bestie*, etc. — Gualzetti, Sermone *sulla compassione verso le bestie*

4. *Pubblica fama* quam curare debemus, non in moltitodine opinantium, sed in opinantium rectitudine collocanda est: *bonum*, ait Tullius *(de Legibus*, l. I, c. 17) *non est opinionibus, sed natura*. Spernenda ergo illa opinio publica, de qua bodie tot verba faciunt: « *Non vi suppongo si innocente o si nuovo in questo mondo, che non sappiate in qual modo ed a qual fucina si fabbrica la così detta* Opinione pubblica. *Qual è quel fanciullo omai che non ne conosca la ricetta? quattro o cinque paia di giornalisti venali, poche centinaia di gridatori prezzolati nella plebaglia, e dieci o dodici emissori nella società gentili, formano in brev' ora la pubblica Opinione, vale o dire formano un concento di pappagalli più o men plebei, ripetenti in ogni angolo della città gli stessi spropositi e le stesse ragioni, con tanto moggiore osseveranza quanto è moggiore l' incapacità loro nel valutarne la forza. Or ditemi se vi ha moggior tirannia che assumere per verità inconcussa una voce si insussistente d'una sì tenue minorità*? Civ. Cattolica, vol. II, p. 392.

Et in libro *Avvedimenti politici*, cap. IX: « Il conseoso oniversale, qoello per coi si dice *vox populi vox Dei*, è l'espressione degli animi retti, dei savi, degli onesti, non è quella dei mentecatti, degl' illusi e dei ribaldi; noo è quella d' una minoranza che prende aspetto di maggiorità, perchè parla quando gli altri tacciono. L'opinione cbe si esprime talvolta da una moltitodine tumultuante nelle piazze e fra i disordini; quella cbe si arrogano i partiti politici per organo di un giornalismo servile e prezzolato, è un' opinione mendace e riprovevole. Disgraziato il paese, i cui rettori servono a così terribile tiranno!..,. Quella de' malvagi fin dalla prima età del mondo potè vantarsi di esser dominatrice, ed una sola famiglia oon la segoiva, quando il diluvio sommerse il globo. Nella Peotapoli, ona sola famiglia non corrotta scampò alle fiamme, Le ultime glorie del popolo di Giuda si debbono ai Maccabei, oon seguirono essi l'opinione pubblica cbe abbandonava gli anticbi riti e la patria legge per obbedire ad Antioco. Temette l' opioione pubblica Pilato, o condannò alla Croce il Salvator del mondo, cui poc' anzi l'opinion pobblica accoglieva in trionfo nelle vie di Gerusalemme. Come può aver valore un sentimento mutabile, cbe or si muove al giosto, or all'ingiusto, secondo il capriccio della moltitudine e la perfidia di cbi l' eccita ed inganna? »

(*D*) *Pag. 125.*

1. Qui Ecclesiam negant posse jure proprio temporalia bona possidere aodiant cl. Taparelli, *Soggio teoretico* etc., nn. 1471 et seqq.: « a rendere questa proposizione evidente secondo i principii di natural diritto io domando;

la Chiesa è ella composta d'uomini? gli uomini hanno diritto di possedere? sì. Il possessore, quando non offende i diritti altrui, può egli disporre a suo talento del posseduto? sì. Molti possessori possono eglino associarsi per ottenere un bene spirituale obbligatorio? sì. Questa società ha ella un'autorità? sì. Quest'autorità debb'ella unire gli sforzi esterni *anche pecuniari*, degli associati in quanto sono necessari al fine sociale? sì. L'autorità medesima è ella giudice competente di ciò che conviene a tal fine sociale? sì. I suoi sudditi sono obbligati a concorrere al fine sociale secondo un tal giudizio competente? sì... Dunque: 1. la Chiesa, vale a dire la legittima sua autorità in ordine al fine suo proprio, non solo *può*, ma *dee* riscuotere da'suoi associati ciò che ella giudica necessario al fine *esterno-interno* dell'associazione, ed essi debbono contribuirvi. Dunque: 2. se i possessori associati vogliono impiegare dei valori per promovere questo fine, anche oltre la stretta loro obbligazione, essi sono padroni, salva la giustizia, d'impiegarveli, per lo meno come sarebbero padroni d'impiegarli in carrozze, in teatri, in palazzi, in viaggi. E la società, a cui essi daranno codesti capitali, li possederà con quel medesimo diritto *almeno*, con cui la società dei commedianti possiede i denari contribuiti al teatro. Non si dirà, spero, che le *pretensioni della Chiesa* sieno esagerate, quando ella chiede ciò che non viene ricusato ad un branco d'istrioni. Or se la Chiesa possede ricchezze *per ordinarle al suo fine*, è chiaro che ella dee da sè stessa amministrarle. Se pure certi politici suoi antagonisti non vorranno porla nel numero dei mentecatti o stupidi, cui si dà un tutore; e non vorranno negare capacità di amministrare i beni materiali a colei cui fidano, o fingono di affidare, la loro intelligenza e la loro coscienza. Se a tanta ingiuria non vogliono indursi, dovran confessare, che anche il dominio della Chiesa include il diritto di *disporre*. »

Neque probanda aequa honorum ecclesiasticorum distributio per saeculares aeta, uti nonnulli decantant; non enim licet sine furto noi tribuere quod jam est alterius loci vel Ecclesiae; esset enim quaedam communismi species: praeterea qua auctoritate civilis status distribuit quod suum non est? Hoc ipse fassus est Nuyts certe adversariis non suspectus: *Quum res Ecclesiae* (ait *Institutiones Juris eccles.*, t. VII) *a fidelium collatione procedant, atque ubi ipsi aliud non dixerunt, de ea Ecclesia peculiari cogitasse credendi sint, in qua aut cujus intuitu aliquid erogarunt, patet dominium rerum non Ecclesiae universalis esse, non Ecclesiarum in universum nostrae ditionis, non dioecesis; sed peculiaris illius aut Parochiae aut alterius Ecclesiae, cui datae sunt...* Concedit tamen Ecclesiam posse (et solam Ecclesiam), *cum conditiones necessariae se sistunt*, derogando, de iis ecclesiasticis bonis disponere.

2. Quoad Clerum autem, illum bonis temporalibus spoliare volunt, vel quia bonis illis Clerus abutitur; vel quia ita liberius posset vacare divinis — At quoad primum audiant s. Augustinum: *Propellenda est utique talis assertio, quad propter Clericorum vitia licitum laicis sit ad Christi patrimonium manum apponere: facile praebere posset aditum ad simile asserendum de Regibus, Principibus, et aliis dominis temporalibus* (*De bono cons.*, l. IV, c. 9). Quamquam et gratis supponitur abusus, cum potius bonis Ecclesiae omnes utique perfruantur; et non raro qui magis in hanc rem debacchantur, ii sint, qui et victum et vestitum et educationem ex hisce bonis repetunt — Ad secundum, ad rem Audisio (*Introduzione agli studi Eccles.*, lib. VI. c. 5): « nella guisa che la sovranità temporale mantiene al Papa il libero esercizio del suo Apostolato verso i Principi secolari, così il dominio di beni e di rendite proprie guarentisce il ministero dei Vescovi e dei Parrochi dalle pretese e dalla schiavitù dei governi particolari. Quindi pensava bene l'antichità, e troppo ingiustamente operò la politica moderna, la quale usurpando i beni della Chiesa, costringe i ministri a porgere una mano quasi mercenaria allo Stato per un pane che sarebbe negato, piacendo di negarlo. »

Objic. 1.. *Nonne Christus suis ministris interdixit temporalium administrationem his verbis*: regnum meum non est de hoc mundo (*Joann.* 18)? — Si objecta verba in sensu adversariorum essent accipienda, non solum ministris Altaris, sed omnibus Christifidelibus esset penitus interdicta temporalis omnis gubernatio; siquidem nulla ibi distinctio fit inter saeculares et ecclesiasticos, ut legenti apparet. Sed directe respondemus cum celeberrimo Mamachio (*Del diritto libero della Chiesa di acquistare e possedere* etc., l. I, c. 1, § 1, n. 8): « Gesù Cristo non disse a Pilato: *Il mio regno non è in questo mondo*; ma dissegli *il mio regno non è da questo mondo*: non disse *il mio regno non è qui*; ma *non è di qui* (Augustinus, *In Joann*, Et d. Thomas, *lect. 6 in Joann.*) Disse pertanto il Signore, che il regno suo non è *di qui*, vale a dire non è *da questo mondo*, perchè non ha avuto origine da cagioni mondane, o dalla elezione degli uomini, ma altronde. Nè ha mestiere di farsi forte pel

valore degli uomini, ma è forte di sua ragione (Chrysost. *hom. in Joann.*); e invece di ricevere, dà egli anzi i regni agli altri, e a'ministri loro concede consiglio, vigore e sussistenza (Chrysost. *l. cit.*). Non nega pertanto il Signore di esser egli Re io quanto anche è uomo: anzi si esprime di esserlo avendo detto, che *il suo regno non era da questo mondo*; ma diede a conoscere, che non era tal Re, quale lo pensava Pilato, cioè fatto per cospirazione de'popoli soggetti all'Imperatore (August. *loc. cit.*): e che sebbene era Re, non aveva però manifestato il suo regno, mentre era venuto per essere giudicato, e morendo, redimere l'umano genere ed entrar così nella sua gloria e giudicare (Augustinus, *loc. cit.*).

« Aveva dunque la podestà regia, ma non l'aveva palesata, amministrando il regno temporale (d. Thomas, *loc. cit.*; et p. 3, q. 59, a. 4): tal podestà si dichiara da s. Paolo assoluta e universale su tutte le cose del mondo (*ad Hebr.* 11). Infatti Gesù Cristo nascendo in terra venne *nelle cose proprie*; e benchè molti nol riceverono, erano eglino tuttavia *suoi* (Joann. 1); e in conseguenza avea su di essi autorità o dominio. Di lui pure leggiamo nell'Evangelio, che prima anche della sua passione *omnia dedit ei Pater in manus* (Joann. 13); e nell'Apocalisse, che *habet in vestimento et in femore suo scriptum*: *Rex Regum et Dominus Dominantium* (Apocal. 19); e di nuovo nell'Evangelio, che con due parole prostrò e la compagnia de'soldati e la turba de'ministri mandatagli contro da'Principi e da'Farisei (Joann. 18): *Tantam turbam odiis ferocem*, dice s. Agostino (*In Joann.* tr. 92), *armisque terribilem sine telo ullo percussit, repulit, stravit*. E che disse a s. Pietro? *an putas, quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plusquam duodecim legiones Angelorum? sed quomodo implebuntur Scripturae*? Per lo che diede a divedere di aver avuto il potere; ma di non averlo voluto esercitare, perchè si aveano a compiere i divini oracoli. »

Objic. 2: *Primis Ecclesiae temporibus Clerici nihil possidebant; praestat autem ut beatis illis diebus se conforment*: ita Tommaseo, *Roma e il mondo* (opus prohibitum Decr. 20 apr. 1852). Coi Clericum sic respondentem inducit *Civ. Cattolica* (vol. VII, 1851): « Se alcuno mi dicesse, che per fare che tutte le parti sociali e tutti i membri della Chiesa sieno in armonia, conviene ridurre alla primitiva condizione di questa non i soli Chierici, ma eziandio i laici, giacchè anche costoro hanno nei primi fedeli luminosissimi esempi di virtù eroica, che dovrei io lor replicare? In quei tempi di beatitudine, potrebbe obbiettarmi qualcuno, se il trono proposto ai Papi era *la croce*, l'abitazione proposta ai semplici fedeli erano *le catacombe*. Se i Vescovi e i Preti *morivano* (di morte violenta, s'intende), i semplici fedeli non campavano gran fatto bene, e raro finivano sul proprio letto; chè a miriadi ne venian sospinti nell'anfiteatro per esservi divorati dalle fiere, o almen nelle carceri per esservi finiti col ferro o col capestro. Se i Chierici erano poveri ed avviliti, i laici venivano spogliati de'loro beni e cassi da'loro uffici. Anzi se nella scelta dei prischi tempi ci atteuessimo agli Apostolici, i laici a' quei di comunicavansi giornalmente, passavano le notti in continue preghiere, e vendute le loro sostanze, ne recavano il prezzo agli Apostoli. Perchè non s'imitano codesti esempli? Perchè gli odierni zelatori d'Italia rivolgono sempre le esortazioni al Clero, e non mai al laicato?...

« Odo rispondermi finalmente: *Che i tempi sono mutati, e che i primitivi laici dovevano allora dare unicamente prova della loro fede, in premio della quale avrebbero poi in progresso spiegati i loro diritti*. Ma questo appunto è quello che dicono i Chierici in loro difesa: essersi mutati i tempi; che allora bisognava convincere il mondo della divinità della Religione cristiana, e però uopo era procedere senza mezzi umani, anzi a ritroso di questi coll'eroismo dell'umiltà, della povertà, della pazienza. Cessato poi questo bisogno aver dovuto succedere lo stato normale di ordinaria provvidenza, nella quale all'aiuto divino si accoppiasse la cooperazione umana, e che fare il contrario, è un tentar Dio: lo che è vietato, come sapete: *Non tentabis Dominum Deum tuum*. Diffatti qual è il più celebre e magnifico argomento per dimostrar divino il Cristianesimo? *Cristo è un Giudeo crocefisso, predicato da dodici pescatori, e nondimeno il mondo dopo tre secoli era cristiano*. La ripugnanza di questo fatto a tutte le leggi fisiche e morali dell'uomo, stante la proporzione che passa fra le cagioni adoperate per predicare e mantenere e dilatare questa religione, e l'effetto seguito del suo trionfo, è ciò che costituisce il più palpabile ed evidente miracolo. Ma il miracolo per questo istesso che è miracolo, è fatto eccezionale e transitorio; e chi volesse trasformarlo in legge ordinaria, perpetua, sarebbe matto—Dalla qual considerazione fatti arditi mentosi i summentovati Chierici, sapete che giungono a dire? Giungono a dire che l'esempio dei primi secoli prova tutto il contrario di quello che voi vorreste; perchè dovendosi far contraria ragione del tempo eccezionale e del tempo normale, del corso straordinario e del

corso ordinario, l'essersi allora trasandati i mezzi umani, dimostra che non si debbono trasandare al presente. Altrimenti confonderebbesi l'ordinario col prodigioso, il transitorio col permanente—Oltrechè (son sempre i Chierici che così parlano: io non fo che riferire) la primitiva Chiesa sebbene per l'iniquità de'tempi non godesse quegli onori, quelle ricchezze, quella potenza che poi ebbe in appresso, pure non dovendosi mai tentar Dio e costringerlo a perpetuare i miracoli, giammai per parte sua essa si rifiutò anche allora a servirsi di quei mezzi naturali che la Provvidenza le offeriva e passo passo andava ampliando. Laonde i primitivi Pontefici accettavano di buon grado le pingui offerte che loro facevano le matrone romane od i patrizi che convertivansi alla Fede, servendosene a far più splendido il divin culto e meglio assicurata la sussistenza dei sacri Ministri. E appena Costantino offerì finalmente la *pingue dote al primo ricco Padre*, papa Silvestro, quantunque Santo e come tale venerato su gli Altari da tutta la Chiesa, non si fe'pregare due volte per accettarla. Lo stesso dite degli altri Vescovi sparsi per tutto l'orbe. Vedete adunque che anche gli antichi Pontefici e i primitivi Chierici, quantunque lieti sopportassero le privazioni, le umiliazioni, le persecuzioni, pure badando non a ciò che loro più conveniva, ma a ciò che tornava in utile più universale e più stabile della Chiesa, non ricusavano di adoperare e ampliare mano mano a seconda delle circostanze i mezzi terreni, così volendo lo stesso Dio. E così ancora fanno nè più nè meno, chi ben consideri, i Chierici moderni. Quanto è da loro, non rifiutano nè possono rifiutare i presidii che la Provvidenza ha nelle loro mani collocati a tutela e splendor della Chiesa, pronti per altro a sopportare lietamente gli spogli, gli esilii, le persecuzioni, quando a Dio piaccia di porli a tal prova. Del che non mancano recentissimi esempi non ignorati certamente dal sig. Tommaseo. »

Objic. 3: Apostolus (II *Tim.* 2) aperte tradit: *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus*. Ergo adest lex divina positiva, qua Clerici prohibentur temporalia possidere, iisque se implicare.—R. Unde deducunt Lutherani eo in loco Apostolum loqui de solis Ecclesiasticis? nonne etiam laici militant Deo? quare dicendum, aliud esse res suas possidere, et aliud implicare se negotiis saecularibus. Militiae spiritualis finis est, ita fere Angelicus, ut victoriam habeat ab omnibus, quae sunt contra Deum, et ideo oportet quod abstineat se ab omnibus, quae distrahunt a Deo, et ideo dicit:*Implicat se*, et non dicit:*Exercet se*. Implicat enim se quis negotiis saecularibus, quando sine pietate et necessitate assumit negotia: sed quando necessitas officii, pietatis et auctoritatis exigit, tunc non implicat se, sed implicatur hujusmodi necessitate. *V*, Desing. *La questione, se le ricchezze del Clero sieno nocevoli alla Repubblica*.Lugano 1841—Tassoni, *La Religione dimostrata* etc., c 38—Opus, *Saggio elementare di diritto pubblico ecclesiast.*, t. II—Scotti, *Teoremi*, p. 4, teor. 4,—Abelli, *Della supposta avarizia Sacerdotale, ossia il Clero vendicato e difeso dalla taccia d'interessato ed avaro*. Cuneo 1843 — Muzzarelli, *Buon uso della Logica*,opusc.XV; et *Esame sulle ricchezze del Clero*—Riccardi, *Gemiti* ecc. — Balmes, *Osservazioni sociali, politiche ed economiche intorno ai beni della Chiesa* — Mamachi, *Del diritto libero della Chiesa di acquistare e possedere beni temporali*, libri tre — L'*Amico Catt.*, ser. 2a,vol, I — *Annali Religiosi*, t. III, p. 245 — *Civiltà Cattolica*, ser. 2a, vol. IV; e vol. IX: *di una nuova filosofia del diritto* — Costa della Torre, *Discorsi pronunciati nella Camera dei deputati contro la legge di soppressione di comunità religiose e stabilimenti ecclesiastici*, ecc. Torino 1855 — *Allocuzione della Santità di N. S. Pio IX al sacro Collegio nel Concistoro secreto dei 22 gen. 1855, seguita da una esposizione corredata di documenti sulle incessanti cure della stessa Santità Sua a riparo dei gravi mali, da cui è afflitta la Chiesa cattolica nel Regno di Sardegna*. Roma e Torino 1855 — Nardi, *Elementi di diritto ecclesiastico*, § 550.

(*E*) *Pag. 130.*

Proprie loquendo *venatio* dicitur,si quadrupedes, *aucupium*, si aves; *piscatio*, si pisces capiantur. Hodie tamen aucupium sub uno venationis nomine includunt. Nonnulla loca ad venandum pro Rege reservata sunt: quae quidem reservatio legitima est, cum conveniat ejus dignitati. Hinc Lessius cum aliis contravenientem non solum de gravi peccato reum dicit; sed etiam ad restitutionem teneri contendit, si loca reservata clausa sint, nec alia sit imposita poena. Hoc pariter valet de piscatione. — Ceterum generatim leges hac de re prohibitivae ex communi hominum aestimatione et consuetudine habentur uti pure poenales, nisi aliunde violetur in aliquo jus strictum alterius. Hinc videant venatores, ne venando segetibus fructibusque inferant damnum (quod non semel lugendum est); qui enim damnum infert, de damno tenetur. *V.* Liguori, *Op. Mor.* l. 1, 145; l. III, n. 605 etc.

In Regno Sabaudiae venatio *ratione loci*

probibita est in territorio *Racconisii*. Item si fiat contra voluntatem proprietarii in fundis, stagnis ac lacubus regii Demanii, vel communitatis, vel alicujus particularis. Item: *Niuno potrà cacciando col fucile sparare in minor distanza di 50 metri* (80 passi incirca) *dalle abitazioni, come neppure sulla strada e sulle siepi che la fiancheggiano — Ratione temporis* probibita est a die 1 martii ad ultimam julii inclusive,cum hac advertentia: *La caccia coi segugi,coi levrieri o con altri cani da corsa non potrà incominciare,che dal 15 di ottobre di ciascun anno — Ratione personae* omnibus iis est prohibita,qui facultatem non obtinuerint a Principe. Excipe,nisi venatio fiat tempore permisso in fundis propriis muro ita clausis, ut non pateat ingressus; quod tamen sic explicant R. Patent. 1 julii 1845. *S'intenderà ristretta ai fondi attinenti ad abitazioni e chiusi coi muri a calce, e aventi l'altezza di metri tre*. Haec autem facultas non tribuitur, neque iis qui poenam nondum penderint, casu quo hac in re jam deliquerint; neque iis,qui ob admissa furtula, vel ob otiositatem cui indulgent, vel ob alia hujusmodi indigni a publica auctoritate judicabuntur. Sic interdictis quoque denegatur, et iis, qui nondum 16 annum compleverint. Quod autem pertinet ad minores (ab anno 16 ad 21), si non sint emancipati aut habilitati, vel adhuc sub tutela parentum aut tutorum vivant, necessaria est parentum vel tutorum assistentia et auctorizatio, ut ajunt — *Ratione instrumenti ac modi*, en textus legis: *È proibita la caccia 1. coll'uso dei lacci o di trabocchetti di qualsiasi sorte; 2. col fucile di nottetempo da un'ora dopo il tramonto ad un'ora prima del levar del sole; 3. alla traccia sulla neve*. Iterum: *È proibito di prendere e distruggere le uova e le nidiate delle selvaggine, eccettuate però quelle degli animali di rapina, e di quegli altri che nidificano nei luoghi cinti e nelle case* — Tandem pro modo violationis et modus poenae statuitur. V. Edict. 10 maji 1031; Edict. 20 dec. 1836; R. Pat. 16 julii 1844. Ultima lege 26 junii, 1853.

Quoad *piscationem* id unum adnotamus, nempe vetitum esse sub poena 50 aureorum cursum fluminis deflectere; sub poena vero 25 calcem projicere, vel quodvis aliud quod piscibus noceat (*RR. Const*. l. VI, t. VII, §§ 11 et 12). Quod autem pertinet ad jus piscandi inspiciendae sunt locorum leges; attamen ubique ferme licet piscari linea projectili.

In Regno utriusque Siciliae venatio ratione loci *prohibita est in locis Realibus sub poena transgressoribus infligendis, juxta decreta 26 mart. 1816 et 12 jun. 1825. Item sine proprietarii permissione in fundis, stagnis ac lacubus daemanii vel communitatis, vel alicujus particularis.*

Ratione temporis *nulla fit prohibitio.*

Ratione personae *iis tantum prohibita est qui sine licentia Principis venantur, ex Art. 151 Juris poenalis.*

Ratione instrumenti ac modi *nulla adest obligatio.*

Quoad piscationem vid. Decr 20 *Oct*. 1834.

(F) *Pag. 134.*

Hic notanda specialius tum quoad bona relicta, tum quoad res inventas, tum quoad thesaurum:

1. *Quoad bona relicta* haec observamus maxime quoad praxim: in fundo alieno fungos perquirere, vel colligere glandes, vel sibi vindicare nuces ac casteneas, quas (iis jam collectis) conductae mulieres stramen pectinando, vel alii casu inveniunt, ferme ubique consuetudo permittit, ut permittit in alienis agris vel vineis colligere spicas vel uvas, quae fugiunt manus metentium vel vindemiatorum. Haec uti totidem bona a domino derelicta habentur. Sed cavendum, ne talia inquirendo alienis fundis damnum inferatur, ut non raro evenit.

1. *Quoad res inventas*, habet Lyonnet: « Inventor saltem ex charitate tenetur ad inquirendum dominum cum diligentia pretio rei proportionata; quia in pari occasione idem sibi fieri unusquisque censetur velle. Dixi *saltem ex charitate*; quia plurimi Thologi ut valde suspectum injustitiae habent eum qui omittit tales disquisitiones; adest enim quasi-contractus, quem vocant *gestionis*, vi cujus inventor eo ipso, quod rem apprehendat et in custodia accipiat, suscipit in se illius curam, ac proinde obligationem dominum quaerendi, ut ipsi eam reddat. Si has disquisitiones facere nollet, res non erat apprehendenda. Hoc satis rationi consentaneum est, et imo ultra omne dubium, si disquisitiones omittendo rem inventu difficiliorem reddat, prout ordinarie accidit, cum inventor rem apprehendens in causa sit, cur dominus communiter recordans loci in quo eam perdidit, eam frustra hoc loco quaerat, vel res amissa non inveniatur ab eo, qui dominum diligenter inquisivisset. »

3. *Quoad thesaurum* ad rem habet, (*Manuale forense* vol. IV, pag. 23): « Abbiamo detto che il tesoro trovato anche con arte nel proprio fondo appartiene per intero al proprietario del medesimo: quindi nasce la quistione di sapere chi si possa dire padrone del fondo in quest'argomento; il dubbio nasce intorno all'enfiteuta, al vassallo, al marita, all' usufrut-

tuario, al creditore ipotecario ed al venditore — Per ciò che riguarda l' *enfiteuta* sembra che si debba ritenere come padrone del fondo, per modo che possa acquistare il tesoro interamente; imperocchè egli percepisce indistintamente tutti i frutti che nascono nel fondo, ed è costretto a soffrire anche i danni quando vengono cagionati: quindi è che in diretto l'enfiteuta si dice padrone del fondo (l. XII, cod. *de fundis patrimonial.*); e vien paragonato al proprietario, per ciò gli spetta l'immunità di prestar cauzione (l. XV, princ. et § 1 *ff. satisd. cogan.*)—Ciò che è stabilito riguardo all'enfiteuta conviene esattamente anche al *vassallo*, il quale viene pure nominato padrone del fondo (l. II *fundor.*, tit. 8 *de investitura de re aliena facta*, versic. *rei autem*) — Questa teoria non è però applicabile ogni qualvolta si parli di *creditore ipotecario* o di *usufruttuari*; imperocchè, quantunque il creditore abbia sul fondo un certo qual diritto, nondimeno tutti sanno quanta differenza passi da questo diritto al dominio (l. LXIII, § ult. *ff. acquir. rer. dom.*) L'usufruttuario poi paragonato al proprietario non ha alcuna specie di dominio (princ. *de her. instit.*); inoltre il tesoro non viene annoverato tra i frutti del fondo (l. VII, § 12 solut. matrim.) — Dalla massima testè adottata, cioè che il tesoro non sia un frutto del fondo, il giureconsulto Ulpiano deduce la conseguenza che il tesoro trovato nel fondo *dotale* non debba appartenere al marito, ma che se ne debba restituire una metà alla moglie, come se si trattasse di un tesoro trovato nel fondo altrui (dict. l. VII, § 12 *ff. solut. matrim.*). Egli è vero bensì che il marito ha il dominio civile del fondo dotale, ma la moglie ritiene il dominio naturale (l. XXX, cod. *de jur. dot.*): quindi è che trattandosi nel presente argomento di acquistare il dominio delle cose con un modo stabilito dal diritto delle genti o naturale, si deve piuttosto aver riguardo al dominio naturale della moglie che al dominio civile del marito.

« Ci rimane ancora parlare del *venditore*, se cioè questi si debba tuttora ritenere come padrone della casa venduta, prima però che sia seguita la tradizione, e se quindi abbia il diritto di ritenere l' intero tesoro che si fosse trovato; in questo caso sono fra di loro a conflitto lo stretto diritto e l' equità; lo stretto dirittto è favorevole al venditore, il quale prima della tradizione ritiene ancora il dominio della cosa (§ 3 *instit. de empt. et vend.*); ma secondo l'equità sembra degno di maggior riguardo la causa dell'acquistatore, imperocchè questi è obbligato a sottostare ai danni ed ai pericoli della cosa a lui venduta, quantunque non gli fosse ancora stata consegnata (dict. § 3). Se adunque l' acquisitore ha l'incomodo, è giusto che abbia altresì il vantaggio (l. X, § *ff. de reg. jur.*) »

Qui bona fide emit arcam, in qua gemmas vel pecuniam invenit, totum sibi retinere potest, si nulla sint vestigia, quibus judicari possit, ad quem haec pertineant; quia est simul inventor et dominus. Ita *Lessius*. Item opifex, si in domo aliqua laborando inveniat in aliquo angulo parietis vel in arca veteri summam pecuniae, dimidiam partem retinere potest, si nulla omnino adsint vestigia pecuniam illam esse talis personae vel familiae; quia tunc rationem thesauri haberi videtur. Ita *Gury*. Item qui pretio communi emit agrum suspicans ibi esse reconditum thesaurum, totum retinere potest, si inveniat; nam thesaurus nondum repertus ad dominum agri nullimode pertinet, neque est pars fundi —Dices: *Non licet a rustico emere vili pretio gemmam, quam ipse putat esse vitrum; ergo a pari neque campum pretio ordinario, si ibi latet thesaurus.* Sed disparitas est, quod praestantia gemmae sit pars ejus; insuper non emitur pretio, quod ex communi habet aestimatione. At thesaurus non est pars agri; et ager emitur juxta communem aestimationem hominum. Ita *Lyonnet*.

« La metà del tesoro non è devoluta a colui che primo si accorse aver un valore gli oggetti rinvenuti; ma a colui che effettivamente li trovò nella terra altrui (*sentenza del Magistrato d'appello di Torino*, 3 genn. 1855) — Il danaro rinvenuto in uno scrigno comprato con altri mobili non è tesoro, constando a chi appartenga. Si applicano al caso non l'articolo 685 (ubi *de thesauro*), ma gli articoli 686 e 690 (ubi *de re domino tradenda*, *et proemio repetendo*). Se la scoperta è fatta dal servo salariato dal compratore, il premio spetta al padrone; al servo spetterebbe però il di più che fosse stato rilasciato oltre il fisso pel premio (*sentenza del Magistr., d'appello di Torino*, 23 giugno 1851) — L'essersi un tesoro discoperto dall' operaio salariato nella esecuzione dei lavori specialmente commessigli, non esclude che egli debba profittare della metà del tesoro, quando non risulti che i lavori stessi abbiano avuto per iscopo espresso il rintracciarlo » (*sentenza del Magist. di appello di Piemonte*, 3 febbr. 1849).

(G) *Pag. 140.*

Jure Romano testes esse debent masculi, puberes, liberi, non surdi, non muti, non caeci, non intestabiles a lege, non haeredes in testamento, nec domestici testatoris vel haere-

dis; non excluduntur legatarii (Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 920) — Ex *Cod. Austr.* §§ 591 et seqq. ad testis officium notantur uti inepti: qui usu rationis carent, caeci, surdi, muti, muti, qui testatoris linguam ignorant, damnati ob criminale fraudis delictum; foeminae, Religiosi; qui nondum 18 annos habent completos; non christiani pro christiano testatore; haeres et legatarius quoad haereditatem ac legatum; haeredis ac legatarii uxores; consanguinei et affines in primo gradu, eorumque domestici mercede conducti — Religiosi tamen, mulieres et adolescentes qui 14 annum compleverunt sunt testes idonei in testamentis privilegiatis, et tunc duo sufficiunt.

Ceterum quoad testamenti confectionem in Regno Austriaco haec specialius notantur: tribus modis testamentum fieri potest, privatim, cum testibus et praesente judice.

1° *Privatim*, scribendo scilicet manu propria testamentum et se subscribendo; et nulla requiritur necessario diei designatio, anni et loci; cautius tamen erit si apponatur. *C. A.* 578; — 2° *cum testibus* et voce et scripto. *Voce*, verbis scilicet, ultimam declarando voluntatem coram tribus testibus, quorum si unus e vita migret, duorum sufficis testimonium; invalidum esset testamentum, si unus tantum testis superesset. *Scripto*, et nomen suum propria manu testator subscribet, et coram tribus legitimis testibus, quorum duo saltem sint praesentes simul, declarare debet scriptum illud ultimam suam continere voluntatem; insuper opus est, ut singuli tres testes vel intus, vel extra, semper tamen ipsi documento se ut testes ultimae voluntatis subscribant. Quod si testator scribere nesciat, aut nequeat, aut nolit praeter relatas formulas, signum crucis ab eo est supponendum coram tribus testibus simul praesentibus. Quod si legere nesciat, aut nequeat, necesse est etiam ad validitatem, ut testamentum ab aliquo ex testibus coram aliis legatur, et declaret testator illud suae consentaneum esse voluntati. *C. A.* 578 et seqq. (Cautum erit si unus ex testibus testatoris nomen scribat notando id egisse ex ejus mandato, sed non requiritur ad validitatem. *C. A.* 580); — 3° *praesente judice*, vel voce, vel traditione testamenti clausi, saltem a testatore subscripti. Praeter judicem requiritur etiam persona publica judiciali fungens officio, et hac deficiente, requiruntur duo testes. *C. A.* 569.

(*H*) *Pag. 142.*

Dices: *Eodem modo lex pronuntiat, nullum esse testamentum cui requisitae desunt formalitates, quo modo pronuntiat nullum esse testamentum inter personas inhabiles conditum, aut permissam bonorum portionem excedens; ergo vel in utroque casu vel neutro testamentum istud pro foro interno est validum* — R. Nego *conseq.*: hic genuina legislatoris intentio quaerenda est: nam eadem non fuit in utroque casu legislatoris intentio. Quando enim statuitur aliquas personas esse inhabiles, aut cum certa pars bonorum reservatur, manifesta legislatoris intentio est, bona ad has aut illas personas non transitura, aut liberalitatem portionem determinatam non excessuram; contra vero, ubi de formalitatibus requisitis tantummodo agitur, certum est legislatorem nolle impedire ne bona ad personas designatas transeant, siquidem supponuntur habiles, et aliunde portio a lege praescripta reservatur: ergo id unum intendit, scilicet determinare et adsignare media, quibus voluntas testatoris apud judices constare valeat. Porro, in suppositione nostra, voluntas testatoris certissime constat, licet juridice probari nequeat.

» Dietro tale sentimento (ait card. Gousset *juxta hanc tertia sententiam)* il donatario o il legatario che è in possesso degli oggetti a lui donati o legati senza osservare le formalità prescritte dalla legge può conservarli in sicura coscienza; ma gli eredi del donante o del testatore ponno egualmente, in coscienza, ricusare d'adempire le disposizioni del loro autore facendo annullare all'uopo il testamento o l'atto di donazione. »

Postea sequentes casus pro praxi resolvit:

« 1. Un Parroco, un Confessore consultato, se si possa in coscienza ricever dagli eredi del testatore o conservare un legato o una donazione nulla per vizio di forma, si risponderà che ben si può. Lo stesso Codice lo riconosce, poichè non permette agli eredi di ridomandare ciò che hanno volontariamente pagato, per adempire un simile legato, una donazione che non fosse rivestita delle prescritte formalità.

« 2. Consultato dagli eredi se sono obbligati in coscienza di adempire le volontà ben cognite del testatore, egli li consiglierà ad adempirle, o di trattare all'amichevole col legatario; ma eviterà di farne loro un obbligo per tema di non andar troppo oltre, eccettochè si tratti di un legato pio, e si abbiano forti ragioni di credere che il testatore abbia fatto questo legato per riparare un'ingiustizia o per soddisfare al dovere della limosina verso i poveri, pei quali non avesse fatto in vita quanto era obbligato, per confessione di chi lo ha conosciuto.

« 3. Se è consultato intorno ai doni manuali, accompagnati o seguiti dalla tradizione del-

la cosa che ne sono l'obbietto, risponderà che sono validi. Si suppone che essi non eccedano la porzione disponibile, nè fatti in frode della legge, che vieta di donare all'incapace.

« 4 Una persona dona irrevocabilmente, ma senza atto legale, certi oggetti mobili, essendo presente ed accettante il donatario, sotto condizione che il donante conserverà sino alla morte l'uso o l'usufrutto delle cose che formano l'oggetto di tale donazione. L'erede domanda se è obbligato di adempire simile obbligazione: il Confessore risponderà come per le donazioni, che non son nulle, che per vizio di forma: esorterà, ma non comanderà.

« 5. Pietro essendo pericolosamente infermo, dona irrevocabilmente a Paolo una certa somma di danaro, a condizione però che se ricupera la salute, gli venga restituita. Alcun tempo dopo Pietro muore; Paolo può egli conservare la somma che gli è stata donata? Crediam di sì; è un dono manuale, la cui condizione che è casuale, non potestativa, non ha nulla di contrario alla legge. Essa è irrevocabile di sua natura, non potendo essere annullata, che dal ricuperamento della salute, che è la sola condizione da cui dipende.

« 6. Paolo dona a Pietro una certa somma di danaro a condizione che gli venga restituita se la ridomanda prima della sua morte; ma che se non la ridomanda, Pietro potrà ritenerla. Morto Paolo, Pietro domanda al suo Confessore, se è obbligato di restituir la somma agli eredi del donante. Il Confessore può a nostro avviso rispondere che non è obbligato. Sia o non sia rivocabile questa donazione, se non è revocata, se il donante vuole che sussista, essa deve avere il suo effetto.

« 7. Paolo, essendo infermo, dice al suo servitore di prendere nel suo scrigno il danaro che vi si trova, soggiugnendo che glielo dona senza pregiudizio del suo salario. Il servitore accetta e risponde che lo prenderà; ma nol prende che dopo la morte di Paolo. Può ritener questo danaro? Crediamo di sì, perchè egli fu veramente donato: lo abbia preso prima o dopo la morte del padrone, la donazione non è meno reale; sì dopo, come prima, il danaro era a disposizione del servitore.

« 8. Paolo va dicendo di tempo in tempo al suo servo, che vuol gratificarne i servigi, che si propone di fare un legato a suo favore, o di donargli una certa somma. Paolo muore senza nulla aver disposto; può il servo appropriarsi la somma promessagli? No, perchè altro è donare, altro è il formare il progetto di donare, o fare anche una specie di promessa vaga e generale, senza aver intenzione di obbligarsi » (*Teol. Mor.*, l. I, n. 796).

Gury autem hosce casus ponit:

« 1. Gabinus haeres ex testamento informi accipit et retinet haereditatem, uti sibi legitime acquisitam, sed abstinet a solvendis legatis, ob defectum formae in actu testatoris. Quid sentiendum? Gabinum injustum esse in sua ridicula agendi ratione; si enim testamentum habet ut validum, quoad omnia valere debet; secus quoad omnia nullum habendum, quando omnia pendent ex sola illius existentia.

« 2. Anatolius, confecto testamento olographo, moritur antequam illud subscribere potuerit; Sabinus haeres nominatus in hoc testamento, subscriptionem testatoris ita bene simulat ut ab ipso confecta appareat. Attamen cum suborta fraudis suspicione, testamentum ad judicialo forum sit delatum, a judice fuit validum declaratum. Quid resolvendum in conscientia? Sabinus ad restitutionem tenetur, quia per fraudem legatum sibi vindicavit; fraude enim remota, certo per sententiam ab haereditate exslusus fuisset; sententia igitur illi non potest favere, cum in falso facto innitatur. »

(*l*) *Pag. 148.*

Monita ad testatorem: — 1. ne in mortis agone differat testari, si velit quieto animo et meliori consilio de suis disponere, monet enim Augustinus: *Testamentum facito, dum sanus es, dum liber es, dum tuus es.* Utique nemo proprie loquendo, ne in foro quidem conscientiae tenetur ad testandum; jam enim eo in casu lex providit. Tenetur per accidens, ne lites, aliaque incommoda oriantur; — 2. praestat, ut Christiani quaedam etiam ad causas pias relinquant, et hac de re merito a notariis interpellantur. At praestat potius, ut divites in vita, bona quibus abundant, largiantur in pauperes, aut alias pias causas; saepe enim haeredes non ita fideliter pias dispositiones exequuntur. Ad rem etiam ajebat s. Lucia ad matrem suam: *Non satis Deo carus est qui illi hoc dat quod secum ferre non potest; si vis Deo gratus esse, hoc illi dot, dum adhuc uti potes.* Hinc vulgare adagium: *melius est dare, quam legare*; — 3. confectioni testamentorum ne intersint Confessarii aliique Sacerdotes, neque hac de re sese ingerant, nisi agatur de consilio dando testatori, qui illud petit. Hinc Lucae 12, rogante quodam: *Magister, dic fratri meo, ut dividat mecum haereditatem*, respondit Christus: *Homo, quis me constituit judicem aut divisorem super vos? dixitque ad illos: videte et cavete ab omni avaritia.* Et d. Ambrosius (l. III *de Officiis*, c. 9) habet: *in causae pecuniariis intervenire non est Sacerdotis ... in causa pecunia odia quaerere insipientiae est.* Quod etiam mo-

net Synodus Novariensis, *pag.* 190; — 4. si testator dedisset tibi aliquid ut tanquam pauper retineres, vel ut in pias causas distribueres, tute id faceres etiam inscio et invito haerede (Liguori, *Op. M.*, l. III, n. 923). In hoc tamen, addit Roncaglia, necessaria est prudentia Confessarii, dum ipsi tradita fuerit talis pecunia; si enim id non fuerit occultum haeredibus, Confessarius se exponet multis dicteriis, quasi ipse non juste vel negotium suum egerit: unde tunc optimum erit, si ipse testator cum haerede de hoc sermonem habeat.

Si in dispositionibus testatoris sit excessus, fit reductio hoc modo ex *Cod. civ. explicato*: « Supponiamo, un individuo fece due donazioni tra vivi, una stimata a lire 14m. e l'altra a 10m.; egli lascia nella sua successione un attivo di lire 9m. e lire 3m. di debiti; egli di più ha fatto nel suo testamento legati per lire 4m.; i suoi eredi sono tre figli. Ecco come si fisserà l'entità della disponibile:

Una donazione tra i vivi. . .	Lir. 14,000
Una seconda donazione. . . .	10,000
Attivo della successione. . . .	9,000
Totale	Lir. 33,000
Deduzione pei debiti	« 3,000
Restano nella massa	Lir. 30,000

« Siccome egli lasciò tre figliuoli, la parte disponibile non è che la metà, vale a dire lir 15m; il defunto la sorpassò tanto nelle donazioni, che nel legato, avendo disposto di lire 28m.; dunque avvi luogo a riduzione.»

(J) Pag. 153.

Hic plura inquirenda: 1. quoad filios non vitales; 2. quoad conferenda in divisione haereditatis; 3. quoad determinationem civilis legis tum quoad corpora moralia ad acquirendum, tum quoad taxam solvendam in successione, tum quoad reciprocitatis conventionem, tum quoad majoratus institutionem.

1. An filii sint vitales vel non ita ut habeantur capaces successionis, ad quam sont vocati, judicant medici. « Non basta che il neonato dia soltanto alcuni segni di vita: vuolsi nel medisimo anche la *vitabilità* o *vitalità*, che è a dire attitudine, idoneità a sostenere la vita fuori dell'utero. Imperocchè se la natura nel formarlo o uno lo munì degli stromenti necessari alla vita, ovvero si allontanò dal tipo suo normale, ancorchè nasca *vivo*, non si potrà mai dire *vitabile* nel senso voluto dalla legge. » Ita d. Freschi, *Manuale teorico-pratico di medicina legale colle annesse disposizioni in materia civile e criminale, portate dai vigenti Codici di Parma, Austria, Francia, Piemonte, Napoli, Toscana, Roma e Modena*. Mil. 1846, vol. 1.

2. « Quistione: *La somma che il padre spende per surrogazione al servizio militare del figlio, dovrà ella essere soggetta a collazione?* — Questa quistione sembra tale da non potersi decidere in modo assoluto, ma da doversi invece giudicare secondo le circostanze. Potrebbe dall'un lato accadere, che secondo i principii dal Legislatore ammessi in questa materia, vi sia luogo ad imputazione; ma dall'altro potrebbe eziandio una simile imputazione essere gravosa ed ingiusta, facendo sopportare da un solo dei figli ciò che il padre non avrà fatto, che a vantaggio comune della famiglia, cui fosse utile la presenza del surrogato. Il tribunale deve dunque apprezzare la quistione secondo la diversità delle circostanze.» *Cod. civ. spiegato* ad art. 1073 — Hoc valet de ceteris similibus quaestionibus, uti notat *Pastore* — *V.* Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 954. Porro dicunt esse conferenda quae filius male expendit de bonis paternis in ludis et meretricibus, si expensae fuerint in magna quantitate; nec pater eas remiserit.

« Il Sirey commentando l'art. 851 del *Cod. civ. francese* reca queste due decisioni: « Ciò che il padre ha pagato per riscattare suo figlio dalla coscrizione militare, è soggetto a collazione (Corte di Appello di Caen, 5 genn. 1811). Le spese di sostituzione non possono ripetersi dal padre contro suo figlio, e debbonsi considerare come una spesa straordinaria per l'educazione o per lo stabilimento fatto in anticipato assegnamento di eredità (Corte di Appello di Digione, 23 genn. 1817). All'art. 851 del *Cod. Fr.* corrispondono gli articoli del *Cod. Parm.* 997: *Napol.* 770; *Sardo* 1073; *Austr.* § 788. » Ita *Adnotat. Theol. Mor.* arch. cardin. Gousset.

2. En nova legis civilis determinatio pro toto Sabaudiae Regno, 5 junii 1850: « Gli stabilimenti e Corpi morali, sieno ecclesiastici o laicali, non potranno acquistare stabili senza essere a ciò autorizzati con Regio Decreto, previo il parere del Consiglio di Stato. Le donazioni tra' vivi, e le disposizioni testamentarie a loro favore, non avranno effetto, se essi non saranno nello stesso modo autorizzati ad accettarle. » Aliter statutum est pro Regno Neapolitano lege 18 maji 1857; it. vide Concord. Austriacum pro Austriae imperio.

4. Reciprocitatis conventio in regno Sabaudiae inita fuit cum *Gallia* 24 martii 1760 et 1852 — cum *Austria* pro Regno *Lombardo*

4 oct. 1751 ; pro ceteris Austriae Ditionibus 12 apr. 1825; iterum 23 febr. 1852 — cum *Baviera* 3 sept. 1772 — cum Regno *Hispaniae* 12 apr. 1783 — cum *Lituania* 11 sept. 1817 — cum *Borussia* 19 febr. 1820 — cum Regno *Belgico* 4 jan. 1822, et 26 maji 1851 — cum Regno *Saxoniae* 30 junii 1826 — cum Regno *Wurtembergensi* 6 martii 1827 — cum Regno *Neapolitano* et *Siciliae* 29 martii 1822 — cum Ducatu *Mutinensi* 25 febr. 1817 — cum Principatu *Massae* et *Carariae* 3 apr. 1830 — cum Ducatu *Parmae* et *Placentiae* 21 julii 1817 — cum Principatu *Luccae* 28 oct. 1826 — cum Arciducatu *Hetruriae* 23 febr. 1818 — cum *s. Sede* 7 nov. 1818 — cum Republica *Helvetiae* 16 martii 1816, et 16 julii 1851 — cum imperio *Russiae* 30 junii 1841 — cum *Lusitania* 1784, et 1 apr. 1851 — cum Regno *Svetiae* et *Norvegiae* 18 oct. 1842 — cum Republica orientali *Uruguay* 12 nov. 1842 — com *Graecia* 27 sept. 1851 — cum *Flandria* 16 julii 1851 cum Regno *Angliae* 26 maji 1851 — cum Rebuspublicis Federationis Germanicae *Lubecae*, *Bremae* et *Hamburgii* 27 sept. 1851 — *V. Raccolta di Trattati pubblici* della R. Casa di Savoia colle potenze straniere della pace di *Chateau-Cambrésis* (ann. 1559) sino al 1846. Ediz. 2, Torino, tip. Favale con aggiunte ecc. — It. *Collez. Celerifera di Leggi* ecc.

5. In Sabaudiae Regno lege 9 sept. 1854 sub poena haereditas ab haeredibus (obligatis in solidum) consignanda est intra quatuor menses, et taxa solvenda publico Ærario intra sex, si testator defunctus sit in Stato ; *Il pagamento però* (addit) *dalla tassa pei lasciti fatti a corpi morali non sarà in nessun caso obbligatorio, se non fra tre mesi della data del provvedimento, col quale i corpi stessi saranno stati autorizzati ad accettare i lasciti.* Haec autem taxa debetur pro traslatione sive proprietatis, sive ususfructus, vel usus tam mobilium quam immobilium in statu existentium facta per successionem sive testamentariam sive *ab intestatu*. Consignatio bonorum et solotio taxae fit ab haerede etiam pro legatariis, cum jure tamen regressos erga istos.

Exempti a taxa juxta art. 65: 1. le successioni in linea ascendentale e discendentale, il cui valore complessivo non ecceda le lire 1000; 2. le rendite del debito pubblico dello Stato; 3. i lasciti di somme e di generi in natura, dei quali nel testamento sia ordinata la distribuzione ai poveri entro l'anno dalla morte del testatore » — *Exemptio per praescriptionem* ex art. 78: «Vi è prescrizione per la domanda della stessa dopo cinque anni dall'apertura della successione, se questa non fu consegnata; dopo tre anni dal giorno delle consegne per le parziarie omissioni in ciascuna di esse; dopo due anni dallo stesso giorno per insufficienza di valutazione» — *Taxa solvenda pro quolibet centenario* ex art. 94: tra ascendenti e discendenti, propor. lir. 1; ex art. 95 tra conjugi, tra fratelli, tra zii e nipoti, e tra prozii e pronipoti, propor. lir. 5; *art.* 96 tra cugini di primo grado, ossieno figli di fratelli, propor. lir. 7; *art.* 97 tra gli altri parenti sino al duodecimo grado inclusivamente, propor. lir. 10; *art.* 98 a favore degli istituti di carità e beneficenza regolati dalle leggi 24 dic. 1836 e 1 marzo 1850, propor. lir. 5; *art*, 99 per tutte le altre successioni, propor. lir. 10.»

Sed Parochi ac Viceparochi maxime attendant ad art. 83: « le persone incaricate dalla legge di tenere i registri delle morti dovranno nei primi quindici giorni di ogni trimestre trasmettere uno stato di quelle avvenuto nel corso del trimestre precedente all' uffizio di insinuazione nel cui distretto sono succedute — I contravventori a questa disposizione incorreranno nell'ammenda di lire 25 per la non fatta trasmissione dello stato anzidetto, e di lire 10 per l' ommessa indicazione di ciascun decesso nel luogo istesso. »

6. Admittebantur olim (Edict. 14 oct. 1837, et RR. Patent. 12 maji, et 8 oct. 1838) in Regno Sabaudiae *majoratus*, qui sic definiri possunt, ut sint: *Facultates nobilibus ac benemeritis viris concessae a Principe ipso, quorum vi jus acquirunt substituendi instituto alterum ex propriis filiis et descendentibus ad gradum indefinitum in successione conspicui ac certi patrimonii, cujus bona alienari prohibentur.* Attamen hodie nova lege 18 febr. 1851 nullius ponderis pronuntiantur majoratus, fideicommissa et primogeniturae, quae si jam erecta in actuali possessore resolvuntur, atque decernitur ad eos tantummodo qui primum vocabantur quique jam concepti erant, quum haec lex promulgabatur, nudam proprietatem dimidiae partis bonorum illo vinculo ligatorum spectare — *V.* Orioli, *Opuscoli pol.* ecc. Op. 1 : *de' fidecommessi e dell'aristograzia*, ubi fideicommissa defenduntur — Item Solaro della Margherita, *Avvedimenti politici*, cap. 6 et 20.

(*K*) *Pag. 163.*

Quaedam 1. de graduum computatione; 2. de ratione disparitatis inter computationem civilem et canonicam; 3. de filio exposito; 4. de filiis naturalibus quoad bona ab ipsis relicta.

Quoad 1 : Quando si dice, che tanti sono i gradi, quante le persone generate, non si deve

prendere la cosa così materialmente, che ogni individuo generato eggiunga sempre un nuovo grado alla parentela ; onde nella linea retta molti figliuoli non fanno tutti altrettanti gradi di distanza dal loro padre, ma un solo... Parimenti nella linea collaterale i fratelli sono nel secondo grado fra loro ; i nipoti col patruo al terzo, sebbene i fratelli, i nipoti e i patrui sieno nelle rispettive loro linee anche in gran numero.... Le persone adunque che fanno crescere i gradi sono quelle, che semplicemente moltiplicano la stessa generazione , cioè di figlio, di nipote, di pronipote , ecc. » *Ferrero.*

Quoad 2: Ratio disparitatis est, quia computatio canonica inducta est pro regula matrimoniorum, quae quidem nonnisi inter duos haberi possunt; ideo in illis duo tanquam unum usurpantur *(causa* 35, q.5, c. 2*)*. Quod non evenit in computatione civili ; in ea siquidem ratio habetur successionis, in qua personarum numerus variare solet. Idipsum obtinet etiam in affinitate , cum in ejus gradu computando habeatur ratio consanguinitatis: unde disparitas, quae est in consanguinitate , erit etiam in affinitate : hinc Titius secundum computationem canonicam est affinis in primo gradu cum uxore fratris sui; est autem in secondo gradu affinis secundum computationem civilem.

Quoad 3: « La sua patria (ait Nasi, *Dei figli illegittimi e degli esposti*, c. 3) è il luogo dove fu esposto; l'abbandono rompe tutti i vincoli coi suoi congiunti , e colla nazione a cui apparteneva , se straniero. Sono suoi tutti gli avanzi, tutti gli acquisti; non gli è proibito di aspirare a qualunque carica; può ricevere per testamento od altrimenti da suo padre o da sua madre ; egli è principio di una famiglia legittima, di una agnazione; vive sempre colla speranza di conoscere i suoi genitori, e concorre per fine come i legittimi alla difesa della patria , in braccio alla quale fu abbandonato , e dalla medesima tutelato. » *V. Regolamento annesso alle RR. Patenti*, 29 giugno 1824.

Quoad 4: En *art.* 954 *Cod. civilis* : « I figli naturali ancorchè riconosciuti non avranno alcun diritto sui beni dei congiunti del padre o della madre loro, nè questi congiunti sui beni di detti figli naturali. *Art.* 955: so i figli naturali , la cui filiazione sia stata riconosciuta, dichiarata o provata come nell'*art.* 949 vengono a morire senza prole e senza coniuge , la loro eredità è devoluta a quello de' genitori che li abbia riconosciuti , o del quale sia provato essere figliuoli, ovvero per metà a ciascuno dei genitori, quando sieno stati riconosciuti, dichiarati o provati figliuoli d'entrambi. *Art.* 956: se al figlio naturale morto senza prole sia superstite il coniuge ; l'eredità è devoluta per due terzi al coniuge, l'altro terzo appartiene interamente al genitore , ovvero per metà a ciascuno de' genitori secondo i capi preveduti nell'*art.* precedente. » — *Vid. Jus civilis Neapolit.* Art. 674 et seqq.

(L) Pag. 169.

Circa praescriptionem nonnullae speciales quaestiones remanent discutiendae: 1. quoad bonam vel dubiam fidem, 2. quoad res Ecclesiae, 3. quoad aliquas singulares praescriptiones ex *civili Codice*.

1. Quaeres: *Si quis putet rem esse suam ex ignorantia culpabili, poteritne iste praescribere?* — Vel ignorantia haec est graviter culpabilis, vel leviter: si 1, non potest praescribere; quia nemo ex propria culpa debet commodum reportare; si 2, videtur nobis probabilius cum Alasia praescribere posse ; nam in Concilio Lateranensi IV non damnatur , nisi sola fides cum peccato mortali. Adde si ignorantia leviter mala impediret praescriptionem, res esset innumeris scrupulis obnoxia ; nam posset quilibet illius suspicione agitari quotidie *V.* Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 511.

Quod vero pertinet ad dubium, ut aiquis anceps sit, an res sua sit necne, si illud oriatur initio possessionis , utique tollitur bona fides ; quia eo stante, esse non poterat in possessore illa animi affectio , quae putaret rem esse suam. Si vero illud oriatur in decursu , tunc dubitans tenetur diligentiam adhibere ad veritatem inveniendam, ne imprudenter se periculo exponat alienum possidendi. Quod si, adhibita diligentia, dubium perseveret, ex communi et probabiliori sententia potest rem illam sibi retinere: quia in dubio melior est conditio possidentis; unde stante tali dubio speculativo, formari potest laudato principio conscientia certa seu bona fides. Ita celebriores Theologi Habert, Anacletus, Billuart, Covarruvias, Croix, Gousset , Lessius , Lugo , Navarrus , Sylvester, Sylvius aliique bene multi contra Sotum et alios.

Hic audiendus Gousset: Qui si presenta una questione : *Pietro è possessore di buona fede d' una cosa che non gli appartiene : egli la possiede come sua tutto il tempo richiesto per prescrivere. Paolo, suo figlio e suo erede presuntivo, conoscendo perfettamente che questa cosa non appartiene a Pietro non l'ha avvertito, per tema d'interrompere una prescrizione , onde sperava d'avvantaggiarsi un giorno. Pietro muore, e Paolo nella sua qualità d'erede universale , raccoglie con la successione il fondo che il padre aveva prescritto Può egli conservarlo senza ingiustizia?* —

Non ci ha dubbio, a nostro a avviso, che noo possa cooservarlo, non io virtù della prescrizione, perchè noo è desso che ha prescritto; ma in virtù del soo titolo d'erede, che gli dà un diritto reale sopra tutti i beni da suo padre legittimamente acquistati. Egli ha peccato contra la carità non avvertendo nè suo padre, nè la persona contro la quale correva la prescrizione; ma noo peccato contra la giustizia. E il padre, divenuto padrooe e proprietario del fondo che ha prescritto, ha potuto trasmetterlo a suo figlio, come avrebbe pototo trasmetterlo ad un estraneo, sia a titolo lucrativo, sia a titolo oneroso. Non si obbietti la mala fede del figlio; essa non ha potuto viziare il possesso del padre, il quale era di buona fede; essa non ha per conseguenza pototo impedire la prescrizione: » Hoc negant alii.

« Un'altra questione: *Un minore può egli prescrivere con un possesso di buona fede*? Lo può, perchè la prescrizione decorre a merito di tutti coloro che, in buona fede, posseggono civilmente con un titolo traslativo di proprietà, reale o presunto.—*Ma divenuto maggiore potrà egli conservare i beni che ha prescritto di buona fede, nel caso che il tutore fosse stato dimala fede*? Crediamo che possa conservarli, pochè ha in suo favore il titolo d'una prescrizione legittima: la mala fede del tutore oon può nuocere ai diritti che il minore ha dalla legge. Se, durante la sua amministrazione, il tutore ha danneggiato un terzo, egli solo debbe staroc pagatore » (*Teologia Morale*, n. 721).

2. Quoad res Ecclesiae praescribendas ex legibus Romanis confirmatis ab ipso jure Canonico haec notantur: —1. pro bonis immobilibus Ecclesiae requiruntur 40 anni. Et pro immobilibus Ecclesiae Romanae 100. An autem pro mobilibus Ecclesiae requiiator idem tempus 40 anoorum, offirmant Anacletus, Hostiensis, Panormitanus etc. dicentes quod io textu non fit distinctio; alii negant aeque probabiliter. Sede autem vacante, contra Ecclesiam non currit praescriptio; —2. Possidens Beneficium aut illius fructus per tres annos, juxta regulam Cancellariae, etiamsi titulus fuisset nullus, praescribit; modo non intercesserit intrusio, aut simoniacos ingressus (Ligoori, *Homo Ap. tr.* x. o. 10); — 3. dicuot Layman, Navarrus, Gobat, etc. posse praescribi numerum Missarum, ac circumstantias appositas in fundatione 20, aut saltem 40 annis. Sed verius id non admittitur; qoia Tridentinum interdicit posse derogari illis oneribus; et Pius IV confirmans Concilium, declaravit irritum quidquid imposterum contra factum fuisset. Dicit autem Croix cum aliis communissime clausulam Decreti irritantem ligare etiam ignorantes et io causis beneficialibus ioficere titulum possessionis (Liguori, *Homo Ap. tr.* xv, n. 74); — 4. etiam decimae possunt praescribi, si adhuc Praelatis necessaria maneant sustentationi; sed necessaria est bona fides et requiruntur 40 anoi cum titulo: sine titulo requiritur tempus immemorabile (Liguori. *Homo Ap. tr.* xx, n. 84). Ceterum coram civili lege (*art.* 2363 *Cod. Alber.*) triginta annorum spatio omnes res praescribuntur, oulla facta distioctiooe.

3. Praeter jam numeratas praescriptiones plures aliae notantur, ot ionuit ipse *Codex Albertinus* art. 2413, Praescriptio dierum habetur *art.* 684, 298, 299, 1655 et 2157; mensium *art.* 154, 1655, 1004 et 1007; unius anni 468, 1165, 1629 et 1701; duorum annorum *ort.* 689 et 688; trium *ort.* 1301; quinque *art.* 242 et 1681; decem *art.* 1561, 1395, 1701 et 2069; triginta *art.* 673, 1004 et 2301 — V. Ferrero, *Trattato delle prescrizioni* ecc.

(*M*) Pag. 171.

1. Theologi contractum virtualem appellant *quasi-contractum*. E contra Joristae utromqoe et formalem et virtualeoi verum contractum appellaot, unum expressum, alterum tacitum; nomen autem *quasi-contractus* onice applicant obligationi nascenti ex aliquo facto, ubi vel lex vel naturalis aequitas consensum supplet: v. g. Petro absente, ipsios domum ab iocendio com noonullis expensis tueor: Petrus ex quasi-contractu tenetur mihi refundere expensas. Discrepantia videtur tantum de nomine, cum aeque videandur convenire et Theologi et Juristae quoad partam obligationem.

2. Bilateralis dicitur etiam *sinallagmaticus*, a graeco nempe *syn*, ona simul; et *allassò* contrahere. Item bilateralis alius est *commutatorius*, in quo uterque contrahens censetur dare ant accipere aliquid aequivalens et certum, ot io venditione; alter *aleatorius*, si quod datur vel promittitur, ab eventu accidentali pendeat, ut in ludis.

3. *Monitum*. Materia omnis, qoae ad contractus refertur vel ad restitutionem, ita est scitu necessaria, ot si in ea Confessarii non sint bene versati, ipsos in multa offendicula incurrere oporteat: quare videant tyrones quanto animorum cooatu niti debeant in rebus his, ut bene omnia addiscant. Facile autem evenire poterit, ut quae principiis nostris inhaerentes dictori sumus, non omnibus satisfaciant: quaedam videbuntur sapere indulgeotiam nimiam, quaedam nimiam aosteritatem. Qooniam vero sententias nostras, ubi non facit *Codicis Alber-*

tini dispositio, desumpsimus ex doctrina s. Alphonsi, nostram defensionem adstruemus ipsiusmet verbis, qui scribit: « testor Deum, cujus honorem et animarum salutem mihi proposui, quod quidquid scripserim, non ab aliquo impulsus, aut verbis aliquorum auctorum addictus, vel austeritati aut begnignitati nimis adhaerens ad haec scribenda me induxi, sed in qualibet quaestione, praevio diuturno studio, curavi quidem veritatem investigare praecipue in iis, quae ad praxim magis faciunt. Et propterea non solum diligenti trutina perpendere elaboravi rationes, quas Doctores classici tradunt, sed etiam plures doctos recentiores consulere non neglexi.... Siquidem non tamquam ovis (ut verbis utar rigoristarum) semitam scriptorum caeco ductu sectatus sum: sed operam dedi, ut veritatem assequerer, aut sententias quae veritati magis accedunt, amplexarer.... Non praetermisi rigidae sententiae Auctores legere ac praecipue Merbesium, Contensonium, Habert, Natalem Alexandrum, Juvenium, Cabassutium, Tournely, Genetum, Petrocorensem, Concinam, etc. paratus a sententiis meis desciscere, si de veritate me convicissent. Sed quomodo me convincere poterant, dum videbam quod ipsi (ut plurimum) magis conviciis, quam vi rationum sententias suas suadere conantur? quomodo in omnibus adhaerere potuissem iis, qui opiniones suas saepius veriores et Evangelio conformiores praedicant, nonnisi quia rigidiores? et frequenter insultant in oppositas sententias tanquam falsas ac Evangelio adversas, nonnisi quia libertati favent? » (*Op. Mor.* l. III, n. 547).

(*N*) *Pag. 199.*

Circa locationem et conductionem quaedam sunt inquirenda pro praxi ex *Codice civili*.

Q. 1. *Quaenam sunt regulae speciales pro conductore domorum, atque fundorum rusticorum?*

R. Ad 1: Conductor domus seu (inquilinus) tenetur: 1 eam sufficienti suppellectili instruere, quia in illis locator privilegium habet: excipe nisi alio modo de pensione locatori solvenda cautionem tribuat; aliter expelli potest; 2. tenetur ad reparationes locativas [1] nisi aliud sit stipulatum, vel nisi vetustas vel vis major detrimenta sit causa: expensae autem pro puteis et cloacis expurgandis pertinent ad locatorem; 3. tenetur solvere locatori pensionem respondentem tempori, quod expectare debet ad aliam locationem ineundam: item ad cetera damna, atque ad id quod interest, si ipsius culpa resolvatur locatio. Hic etiam notandum, quod locatio supellectilium pro domo vel parte domus, aut apotheca instruenda, nullo statuto tempore, censetur facta ad aliud tempus, quod determinat consuetudo regionis; locatio vero domus jam instructae censetur facta ad annum, ad mensem, ad diem prout pretium in annum, mensem vel diem pactum fuerit.

R. Ad 2: Conductor fundi tenetur: 1. fundum instruere animalibus et instrumentis ad agros excolendos necessariis, culturam curare, uno verbo re locata uti ut bonus paterfamilias: secus poterit judicialiter expelli et tenetur eo in casu de omnibus damnis; 2. fructus in loco statuto reponere; fructus enim qui ibi nascuntur, tacite intelliguntur pignori esse domino fundi locati; 3. admonere locatorem si quae usurpatio in suis fundis contingat, et quidem sub poena compensandi damna, id quod interest, et expensas omnes quae sustineri debent a domino ad rem suam indemnem tuendam; 4. cum a locatione cessat, tenetur relinquere paleas, stramina, fimum collecta per annum, ubi haec sub locationis initium et ipse acceperit; quod si illa non recepisset, adhuc ea relinquere tenetur; sed casu quo justo pretio dominus ea velit sibi comparare. Hic autem notandum, quod si messis unius anni ex dimidia saltem parte casu fortuito interierit, conductori fas est petere, ut pensio solvenda minuatur juxta regulas in Codice relatas: excipe nisi id ubertate aliorum annorum compensetur; vel nisi conductor expresse omne in se susceperit periculum, quod tamen de solo ordinario, ut grandine, fulmine, gelu, pruina intelligitur; nam ut etiam teneatur de casibus extraordinariis, v. g. aquarum insolita inundatione, bellica vastatione, debet omnibus casibus fortuitis expresse se submittere sive praevisis sive non *Art.* 1771—C. A. 1104—C. G. 1763—C. S. 1568.1570, 1612 et seq. —C. P. 1673—C. M. 1688.

[1] Ex *art.* 1761: « Le riparazioni locative, o sia di piccola manutenzione, che rimangono a carico dell'inquilino, se non vi è patto in contrario, sono quelle che vengono per tali indicate dalla consuetudine de' luoghi, e fra le altre, sono le riparazioni da farsi — Ai focolari, frontoni, stipiti ed architravi dei camini; — All'incrostamento del basso delle muraglie negli appartamenti e negli altri luoghi di abitazione all'altezza di un metro; — Ai pavimento ed ai quadrelli delle camere, quando solamente alcuni di essi siano rotti; — Ai vetri, eccetto che siano stati rotti dalla grandine, o per qualche altro accidente straordinario e di forza maggiore, per cui l'inquilino non possa essere responsabile: — Inoltre le riparazioni da farsi alle imposte degli usci, ai telai delle finestre, alle tavole de' tramezzi o alle imposte delle botteghe, ai cardini, chiavistelli e serrature ». *Art.* 1759—C. A. 1096—C. G. 1752—C. S. 1398 et seq.—C. P. 1642—C. M. 1679.

Q. 2. *Quisnam colonus partiarius, et quid de eo?*

R. Qui fundum rusticum alterius suscipit excolendum eo pacto, ut fructus inter ipsum et proprietarium dividantur, dicitur colonus partiarius (vulgo *massaro*); et contractus ipse colonia partiaria (vulgo *massarizia, mezzadria colonia*). Qui contractus moderatur iis legibus quibus locatio rerum in genere, et praesertim fundorum rusticorum, salvis hisce specialibus: 1. fructum jactura, si contigant casu fortuito, a domino et colono aeque ferenda est; 2. colonus partiarius non potest aliis fundum sublocare, neque cedere sine domini facultate: secus tenetur de damnis et lucro cessant, et potest etiam expelli; 3. neque potest foenum, paleas, aut laetamen vendere aut pro aliis vecturas facere absque proprietarii consensu: et merito ne fundi cultura minuatur; 4. contractus hic quovis modo initus non cessat ipso jure, sed requiritur ut proprietarius det, vel colonus missionem petat inter tempus a consuetudine definitum. Potest etiam ante ipsum tempus, judicio tribunalis, postulari contractus solutio, si colonus non faciat satis suis obligationibus, vel si ob habitualem morbum ad id ineptus foret. Item per mortem coloni resolvitur contractus, non tamen ante elapsum annum integrum, quo ipse obiit (ubi notandum quod annus agrarius generatim incipit die undecima novembris): imo si obierit in postremis quatuor mensibus, competit filiis et ceteris haeredibus, qui cum defuncto habitabant, facultas in conductione manendi per annum sequentem: et his deficientibus vel nolentibus, facultas haec ipsi viduae competit. Poterit tamen semper sibi cavere dominus, ut tam haeredes quam vidua tanquam boni patresfamilias fundum colant. *Art.* 1705 etc. — C. P. 1763 — C. M. 1776 — C. S. *Art. cit.* et 1609 *et seq.*

Pro iis autem casibus, in quibus supradictae regulae non provident, neque expressa partium conventio, servandae sunt locorum consuetudines, et his deficientibus, haec a lege praescribuntur: 1. animalia necessaria ad fundum excolendum, instrumenta, fimum et quidquid culturae occurrit, item expensae pro agro colendo et fructibus colligendis, a colono sunt suppeditanda: semina vero a proprietario et colono aequa parte; 2. coloni est plantationes ordinarias et in substitutionem arborum demortuarum perficere, domini vero plantas dare, nisi eas producat ipsius fundi seminarium, item fasces, vimina ac palos; 3. sulci aquarii inter ipsos agros existentes aut viis publicis adhaerentes a colono expurgandi sunt, qui insuper tenetur materias transvehere pro reparando fundo et domo colona: necnon fructus ad proprietarii domum transferre, si tamen haec non longe distet, ut aequitas docet; 4. non licet colono metere messes, frumenta excutere, uvas colligere, etc. nisi prius admonito proprietario: fructus autem omnes naturales et industriales aeque dividuntur; sed de palis et ramis arborum colono licet sumere tantum quae fundo aut suo usui occurrunt; 5. tandem contractus hic ad annum censetur initus, si nullum fuerit tempus determinatum: annus autem (ex dictis) incipit die undecima novembris. Quod si elapsus sit mensis martii, quin data aut petita fuerit missio, tunc contractus censetur ad alium annum renovatus. *Art.* 1792, etc.

Q. 3. *Quid soccita, quae ejus divisio et quid de ea?*

R. Locatio animalium (seu locatio *ad soccitam*) est contractus, quo unus alteri tradit *animalium gregem* custodiendum, alendum, curandum modo statuto, ut fructus vel hujus pretium inter utrumque dividatur. Dicitur *animalium gregem*; nam advertunt Iurisperiti, quod hoc contractu animalia non tam spectentur seorsim, quam una simul et gregatim. — Plures habentur soccitae species: est *soccita simplex* seu *ordinaria* (la soccida semplice od ordinaria); est *soccita ad medietatem* seu pro aequa parte (la soccida a metà); est item *soccita cum conductore aut colono partiario* (la soccida coll'affittuario, o con il colono parziario); tandem est *soccita impropria* (la soccida impropriamente detta).

1. Soccita simplex est contractus, quo unus alteri tradit animalia custodienda, nutrienda, curanda eo pacto, ut conductor lucri medietatem acquirat: quod lucrum consistit sive in foetibus supervenientibus, sive in majori aestimatione, quam acquirunt pecudes, et ideo in hoc contractu fit eorum aestimatio, ut ita, eo finito, ratio haberi possit eorum lucri, vel jacturae. Haec autem praecipue veniunt observanda ex Codice: 1. conductor boni patrisfamilias diligentiam adhibere debet pro servandis pecudibus, et tenetur etiam de casu fortuito, si praecesserit ejus culpa, qua non admissa, pecudum interitus non evenisset: ut si animal moriatur, quia in pascua nociva propellebat. Quod si conductor liberatur ob casum omnino fortuitum, semper rationem reddere tenetur de pecudum coriis et domino ea deferre (nisi simul cum pecudibus perierint); id enim ratio postulat juxta illud: *quod ex re mea superest, meum est*; 2. lac et utilitatem provenientem a fimo vel labore pecudum conductor solus percipit, pecudum vero lana et incrementa dividuntur; 3. non licet conductori de ullo animali locato vel foetu disponere sine locatoris consensu: et vicissim id non licet locatori

sine consensu conductoris; 4. conductor non potest tondere animalia, quin praemonuerit locatorem; 5. si locatio ad soccitam inita fuit cum alterius conductore, certiorandus est proprietarius, cujus sunt bona conducta; alioquin ipse proprietarius poterit sequestro subjicere pecudes, ut inde recipiat quantum sibi a sui fundi conductore debetur; 6. si nullum a partibus sit constitutum tempus, statutum est, ut soccita per triennium duret. Ubi etiam notandum, quod ipso jure nullum est pactum, ut conductor vel subeat damnum ultra dimidium, si pecudes ex casu omnino fortuito pereunt; vel majorem damni, quam lucri partem sustineat; vel cessante locatione, aliquid aliud locatori tribuat ultra pecudes ad soccitam traditas, et ea quae ipsi debentur incrementa. *Art.* 1327 — *C. G.* 1804 — *C. S.* 1650 — *C. P.* 1792.

2. Soccita ad medietatem est quaedam veluti societas, in qua uterque contrahentium confert dimidiam pecudum partem eo pacto, ut earum lucra et jacturae aeque communicentur. In hac societate conductor solus utitur tum lacte, tum laetamine, tum labore pecudum; nam etsi nonnisi dimidiam animalium partem conferat, ipsius tamen curae sunt eorum custodia, ac nutrimentum. Quoad cetera observandae sunt regulae pro soccita simplici constitutae. *Art.* 1842 — *C. G.* 1818 — *C. S.* 1664.

3. Soccita cum conductore (quae dicitur etiam soccita ferrea, *soccida di ferro*, quasi nempe ipsi fundo sit catenis obstricta) ea est qua proprietarius bona suae possessionis alteri locat eo pacto, ut finita locatione, conductor relinquat animalia ejusdem omnino aestimationis, quam initio habebant: quae aestimatio etsi earum dominium non transferat in conductorem, efficit tamen ut pecudes stent illius periculo: unde de illis tenetur, quamvis perierint casu fortuito, nisi aliter conventum sit. Attamen pendente locatione, omnia lucra ad conductorem spectant, nisi adsit contraria conventio, et excepto fimo, quod fundo locato cedere debet — Soccita autem cum colono partiario tunc intervenit, quando fit pactum, ut colonus remittat locatori suam partem lanae tonsae minori pretio, quam sit communis lanae aestimatio; item ut locator majorem percipiat lucri partem et lactis medietatem. Hoc in hac soccita permittitur, tum quia sicut colonus plus accipit, ita plus etiam tribuere debet; cum pecudes nutriantur de suo fundo: tum quia praesumitur hujusce utilitatis haberi rationem in ipso locationis contractu. Haec soccita finitur, finita locatione: quoad reliqua vero huc revocatur illud, quod jam dictum est de soccita simplici. *Art.* 1845 — *C. G.* 1821 — *C. S.* 1667.

4. Soccita tandem improprie dicta ea est, in qua una aut plures vaccae alteri traduntur, ut custodiantur ac nutriantur: et in qua proprietas semper est locatori, qui tantum vitulorum lucro fruetur. *Art.* 1854 — *C. G.* 1831 — *C. S.* 1677.

(*O*) *Pag.* 201.

1. Differt omnino census ab usura; nam ille est jus percipiendi annualitatem ex re frugifera, est ergo emptio partis ususfructus; ista autem est jus percipiendi ex re infrugifera, cum pecunia de se sterilis sit, ideo fundamentum non habet. Census excogitatus fuit, ut locum faceret mutuo pecuniae: at hodie absolovit; cum mutuum pecuniae fuerit in pluribus legitimatum.

2. Ex Bulla Piana hae sunt conditiones praecipuae ad censum: — 1. ut res, in qua constituitur census, sit immobilis, frugifera et certis finibus nominatim designata; — 2. ut census fiat in numerata pecunia et publico instrumento; — 3. ut non solvatur anticipate; — 4. ut nulla conventio fiat obligans ad casus fortuitos; — 5 ut nullum sit pactum auferens, vel restringens facultatem alienandi rem censui suppositam: quae si sit vendenda, dominus census est praeferendus et per mensem expectandus, an velit uti optione. Item nulla pacta omnia adversus morosum census debitorem: item pacta novi census: item pacta continentia solutiones onerum ad eum spectare, ad quem non pertinet; — 6. ut re pereunte et census pereat, vel pro rata, prout res perit; — 7. ut censitor non possit pretium unquam repetere: et contra possit censuarius semper redimere censum, facta denuntiatione per bimestre ante; — 8. denique ut pretium semel constitutum neque minuatur neque augeatur. Quae omnia tum ad inducendam contractus aequalitatem, tum ad avertendam usurae suspicionem constituta sunt: ubi notandum: 1. quod si pacta in censu repugnant illius substantiae, census nullus evadit; nisi clausula sit, contractum intelligi semper constitutum ad formam Bullae Pianae (tunc pacta habentur uti non apposita, si non sint executioni mandata); 2. quod haec Bulla quoad omnia apud omnes non viget: alibi enim ea recepta non fuit, alibi vero abiit in desuetudinem, et hoc evenisse plures dicunt de Regno Sabaudiae; ex quo, nemine reclamante, novus Codex per tot annos inductus est — V. Alasia, *De censu* — Liguori, *Opus mor.* l. III, nn. 848, etc. (Hanc Bullam ex nostris illustravit Borellus, *Pratica legale*, ecc...)

3. Hic notamus licitum esse: — 1. emere census annuos in gubernio fundatos (vulgo *ren-*

dite dello Stato, buoni del tesoro), pretio currenti (vulgo *al corso della Borsa*); nam venduntur et emuntur, ut merces ordinariae: et pretium eorum crescit aut decrescit juxta communem hominum aestimationem judicantium majus vel minus in iis esse periculum. Quod pariter dicendum de actionibus, quae emuntur a nummulario publico (*Biglietti di Banca*); — 2. negotiari actiones, quae constituuntur in viis ferreis, in ephemeride, in operibus industrialibus, etc.; illae enim actiones sunt jus ad emolumenta sperata, ideo pretio aestimabiles, ideo subjecta venditionis et emptionis; — 3. item et pecuniae collocationem (vulgo *casse di risparmio*); societates enim, quibus committuntur illae pecuniae, vendunt collocantibus jus ad pensionem annuam redimibilem, at quandoque etiam jus ad emolumenta indeterminata partienda; est ergo vera venditio et emptio census. Et s. Poenitentiaria hac de re interrogata, 25 febr. 1836, respondit: *uti jam alias*, *nihil obstare*.

4. Quum census constitutus fuit mediante solutione certi pretii, qui dicitur census consignativus (*rendita semplice*) censuarius, qui censum redimere cupit, tenetur restituere eandem pecuniae quantitatem, quae soluta fuerat pro ejusdem census constitutione. Quod si fuerit census reservativus (*rendita fondiaria*), nempe constitutus mediante cessione alicujus boni immobilis, quocumque titulo oneroso vel gratuito facta fuerit hujusmodi cessio, censuarius qui censum redimere cupit, tenetur solvere censualistae sortem pecuniariam respondentem valori ejusdem annui proventus, quum hic in fructibus praestabatur: valor autem hujus postremi proventus desumitur ex pretio medio, quod fructus illi in postremo decennio in communi aestimatione obtinebant. Attamen si in ipso contractu constituta fuit sors minor illa, quae annuo proventui respondeat, tunc debitor, seu censuarius ab annuo proventu solvendo, et ab omni onere liberabitur, si restituat sortem ipsam in contractu praefinitam.

5. Quoad emphyteusim haec notanda pro Sabaudiae Regno: « il *Codice civile* proibì generalmente le enfiteusi, vietando nell'*art.* 1941 che nella costituzione di una vendita il concedente si possa riservare una parte di dominio, e dichiarò nel successivo *art.* 1943 redimibile la rendita fondiaria in qualunque modo costituita. La legge transitoria del 6 dic. 1837 diede norma alle enfiteusi anteriori al Codice, assoggettando al riscatto quelle perpetue, mediante il pagamento del capitale del canone e di due laudemi, sospendendo la facoltà del riscatto durante la vita del concedente, e riferendosi nel resto alle leggi preesistenti. Essendo sôrti alcuni dubbi circa il disposto dell'or menzionata legge transitoria, furono questi risolti colle RR. PP. dell'11 febbr. 1845, in cui si dichiarò essere redimibili le rendite enfiteutiche costituite a favore di una determinata famiglia, linea e discendenza in infinito; ma dovere in tal caso l'utilità oltre il capitale del canone e due laudemi, pagare una indennità da fissarsi dai Magistrati pel perduto diritto eventuale di ritorno; e si stabilì circa le enfiteusi spettanti ai corpi morali potere questi opporsi al riscatto durante 60 anni dalla pubblicazione del Codice — Affin poi di vieppiù eccitare i debitori del Demanio a valersi del benigno disposto delle RR. PP. del 1834, fu loro a tal uopo dalle RR. PP. del 4 apr. 1846 segnato il termine di un anno, trascorso il quale si assoggetteranno alle più scrupolose prescrizioni della legge transitoria del 1837. Infine, mercè la legge 24 genn. 1856 le vocazioni in favore di un determinato ordine di persone, inserte nei contratti di enfiteusi, furono dichiarate inefficaci; e fu fatta facoltà di operare anche subito il riscatto delle enfiteusi di corpi morali ». (*V. Parlamento Sardo, Senato* 6 maggio 1857.

Tandem lege 13 julii 1857 *art.* 1 statuitur: *Nelle concessioni perpetue di beni immobili fatte prima dell'osservanza del Codice civile a titolo di enfiteusi, subenfiteusi, albergamento, livello o qualsiasi altro consimile titolo, e sotto qualsivoglia denominazione, il pieno dominio dei beni è consolidato nell' utilista possessore dell'enfiteusi, e i diritti e subdiritti dominii con tutte le ragioni analoghe e dipendenti saranno liquidati in una rendita fondiaria redimibile sulle basi e nei modi infra stabiliti....* Tota lex 25 articulis constat, ubi declaratur quaenam emphyteusis sit habenda perpetua, quid directariis tribuendum, etc.

(*P*) *Pag.* 207.

Pecunia hodie est ferme sola mutui materia. Egregie pro more suo cl. Taparelli: « L'essenza della moneta consiste nell'indicare (*monere*) e trasportar un valore.... L'impossibilità di perfezionar il commercio per mezzo della semplice permutazione di altre cose equivalenti, ha fatto o nascere o adottare l'uso di questo *veicolo* presso tutte le nazioni commercianti, e la duttilità, la durezza, la divisibilità, il pregio del metallo hanno raccomandato codesta materia come più atta d'ogni altra a ricevere e ritenere il segno dei valori trasportati, e ad esprimerli esattamente nei vari gradi di quantità e qualità. Quindi si vede io che consista l'uso della moneta: se dovessi col valor delle mie case, delle mie terre contraccambiare una derrata nelle Indie, dovrei portare colà le mie

terre, le mie case: col comodo della moneta che io ricevo vendendo in Europa i miei fondi, ne trasporto nelle Indie in poco volume il valore, e rimettendo colà questo valore al negoziante, ne ricevo altrettanto in derrate. L'uso dunque della moneta, in questa qualità di *moneta*, tutto si riduce a passare da una ad altra mano in contraccambio dei valori ricevuti. Ben potrò, se io voglio, farne dei medaglieri, o struggerla per trasformarla in mobili e utensili; ma allora la userò qual *medaglia* o qual *metallo*, non già qual *moneta*: l'uso della moneta è *passare* trasportando *valori*.

« Ciò posto è facile inferirne, che il *prestito di moneta*, è prestito... di cosa che coll'usarla si perde, giacchè facendola passare in altrui mano per contraccambio di un valore che egli mi cede, è chiaro che io la perdo, nè posso più restituirla *identicamente* a colui che me la prestò: che se dovessi restituirla *identicamente* dovrei non usarla, e il prestito ricevuto a null'altro mi varrebbe in qualità di *moneta*, se non a caricarmi di inutil metallo ». (*Saggio teoretico* ecc.).

(Q) *Pag. 216.*

Ita sentit cl. Taparelli in percelebri suo Opere, *Saggio teoretico* ecc. v. 1, ubi ad rem ait: « Se il commercio è un vero bene, egli è chiaro dover la società concorrere a prosperarlo, epperò aver diritto ad usarne i mezzi. Or qual è il mezzo per prosperare il commercio, vale a dire il movimento dei capitali? Egli è far sì che i capitali dalle mani che li terrebber giacenti, passino agevolmente in mano di chi vuol impiegarli: agevolar i prestiti, ecco il mezzo di prosperar il commercio.... Ma come agevolarli? obbligherà ella (la società) i capitalisti a spogliarsi dei capitali per avvantaggiare i negozianti? sarebbe questo evidentemente contrario alla legge fondamentale del civico operare.... Dunque ricorrerà ai mezzi indiretti facendo sì che il vantaggio personale induca i privati a concorrere colla facilità dei prestiti al ben comune; potrà dunque la società promettere a chiunque vorrà far prestiti un qualche vantaggio che lo ricompensi del bene che egli reca al pubblico...

« Or dunque d'onde trarrà ella i fondi a tal premio o compenso che dir lo vogliamo? Qual cosa più giusta che imporre agli individui, in cui vantaggio principalmente ridonda il prestito, una tassa proporzionale al vantaggio medesimo?... Così ella usa, generalmente, per tutto altrove: i bolli, i registri, i giudizi, le ipoteche e tanti altri argomenti di pubblica protezione ai contraenti, vengono in gran parte pagati dai contraenti medesimi; le strade si mantengono coi pedaggi dei viandanti, le truppe colle contribuzioni dei popoli difesi, ec. Quando dunque la società, bisognosa di sussidio, a promuovere colla pubblica sua provvidenza i prestiti, ne addossa la tassa al mutuatario, ella si conforma alle leggi della più esatta equità; e questa tassa non è già frutto del danaro imprestato, ma pubblico premio destinato a promuovere i prestiti..., ricompensa del bene recato al pubblico — Niuno dunque sarà, che metta in dubbio se sia lecito accettar questo premio, chi rende un servigio alla società, può accettarne il compenso; nè perchè il servigio è a lui agevole, è egli però obbligato a rifiutar il compenso corrispondente. Egli vi ha acquistato il diritto al momento che ha eseguito ciò che la società chiedea; appunto come, per modo d'esempio, avrebbe diritto alla ricompensa promessa a chi netta le vie, anche colui che ne raccogliesse la immondezza per concimarne i suoi campi: è forse meno utile al pubblico l'opera sua, perchè egli sa trarne anche il vantaggio suo proprio? »

Attamen tuetur, nihil exigi posse vi mutui; hinc ad objectionem Turgot: *Chi fia più che impresti, se dopo aver perduto per anni l'uso del suo donaro, si trovi al fine con quella sola e medesima somma in mono, mentre il mutuatorio con essa si sorà arricchito*?

« R. Questa obbiezione del Turgot si risolve in altre tre: 1. Se il mio danaro frutta in mano del mutuatario, io ho dritto a percepirne una parte del frutto; 2. chi impresta perde una utilità reale, perdendo l'uso del danaro; 3. toltane la speranza del lucro, non vi è ragione alcuna di imprestare. Esaminiamole:

« La 1ª proposizione è o contraria alla naturale indipendenza, o in sè stessa contraddittoria: 1. se quelle voci *il mio donaro* significano *il danaro che fu mio*, ne siegue che ora *non è più mio*; ora egli è di somma ingiustizia il volere, che il danaro altrui fruttifichi per me, e che la sua industria serva al mio pro: egli è codesto un ridurre il mio eguale ad essermi servo; 2. se poi quelle voci *il mio donaro* significano, che io serbo tuttora il dominio del danaro imprestato, allora ne siegue che il contratto di prestito non è di *prestito*, ma di *società*: il che è di contraddizione. Ben son io padrone di fare piuttosto un contratto *di società* che *di prestito*; ma non potrò mai fare che il prestito sia società. Dunque la 1ª proposizione è ingiusta e contraddittoria.

« La 2ª proposizione cangia lo stato della questione, epperò ne confonde i canoni. Imperocchè o il mutuante aveva risoluto di non negoziare sul danaro giacente, ossia di *non usar*

quel danaro; e in tal caso *perderne l' uso* egli è perdere un nulla: o lo tenea in aspettazione di un qualche negozio vantaggioso, e allora egli ben può percepirne un qualche vantaggio proporzionato alla probabilità del lucro che egli perde. E appunto per questo molti Moralisti concedono qualche interesse ogni qual volta il prestito dee durare lungo tempo, potendo la lunghezza del tempo rendere dannoso il prestito al mutuante, cangiandone le circostanze imprevedibilmente.

« La 35 proposizione finalmente è un risultamento dello *egoismo* regnante, di cui i sofisti *poco filantropicamente* ammettono e fomentano così i principii come le conseguenze. Certamente se io debbo volere altrui il bene che a me voglio, debbo farglielo quando senza mio danno il posso: ora il danaro infruttifero, io posso imprestarlo senza mio danno quando la promessa è *sicura:* dunque io devo imprestare in queste circostanze; e il mio dovere sarà più o meno urgente, a proporzione del bene di cui privogli altri, e delle obbligazioni che mi stringono verso di lui ».

Objicies etiam: *Nonne Deus Judaeis permisit ab alienis usuras exigere*?

R. Vel dicendum est cum d. Ambrosio, permissum dumtaxat fuisse Judaeis usuras exigere ab inimicis, a quibus jam Deus dominium abstulerat rerum omnium, sicut permisit Judaeis ipsis, ut vasa auferrent Aegyptiorum (*In Tob.* c. 15). Vel dicendum cum Angelico, id tantum fuisse toleratum uti minus malum, eo pacto, quo propter eorum duritiem fuit toleratum uxorum repudium (2, 2, q. 78); sed Deus numquam potuit probare quod intrinsece malum est. Ex haetenus dictis colligitur, in conscientia teneri usurarium ad usuram mutuatario restituendam; nam cum contractus omni jure sit nullus, nequit dominium transferre, neque nuda traditio transfert.

(R) Pag. 216.

Sed (dices) *quia sentiendum de Confessario qui eum intime persuasus sit sententiam, quae rejicit titulum legis civilis tanquam insufficientem, esse longe probabiliorem, securiorem et solam in praxi tenendam, donec s. Sedes definierit, poenitentibus qui ab eo consilium petunt, utrum possint auctarium percipere ex mutuo (tametsi nullum habeant titulum a Theologis communiter admissum praeter titulum legis civilis), respondet eos* non *posse praefatum auctarium exigere, et denegat absolutionem Sacramentalem si exigant*?

Respondemus hunc Confessarium *nimis dure et severe se habere erga hujusmodi fideles*, quandoquidem ex datis a s. Poenitentiaria responsis liquet *fideles, qui bona fide ita se gerunt, non esse inquietandos.* Ipse autem responsione sua praedicta inquietat profecto; et ideo debet se abstinere studendo, ut *in praxi* sese ejusdem Poenitentiariae oraculis *valeat conformare :* ita ex Decreto 11 novembr. anno 1831. Ubi etiam notamus: — 1. illa allatarum responsionum verba; *non esse inquietandos*, non meram tolerantiam, sed positivam permissionem significare, ut docet s. Alphonsus in alia re (*Opus Mor.* l. III, n. 765); — 2. Ecclesiasticos, qui in publicis concionibus decretorio praedicant, licitum esse auctarium legis reticendo clausulam : *Modo sint parati*, etc. probari non posse; *quia privata auctoritate definiunt quaestionem, quam s. Sedes nondum voluit definire.* Ita responsum fuit Episcopo Vivariensi 7 martii, anno 1835.

Sed quomodo (instabit fortasse quispiam) *cum his Decretis poterit conciliari celebris Encyclica Benedictina:* Vix pervenit ad aures? *In hypothesi verae contradictionis, nonne potius Bullae adhaerendum, quam Decretis posterioribus*? *Negamus suppositum:* haec nempe objectio supponit Benedictum XIV directe vel indirecte controversiam circa usuras in Scholis pendentem praedicta Encycl. definivisse et ejus definitioni adversari responsa posteriore ss. Congregationum: atqui hoc est falsum, Sapientissimus enim Pontifex tantum abfuit a tali definitione ferenda, ut anno 1746, id est vix vix post editam anno praecedenti suam Encyclicam, permiserit Romae sub ipsis oculis suis in lucem typis edi, imo et sibi dedicari Opus Scipionis Maffei Veronensis cum titulo: *Sull' impiego del danaro*, ubi thesim ipsam aperte tuetur, quam adversarii supponunt in Encyclica illa fuisse proscriptam (et eo pacto permisit Pontifex, ut auctor operi praefigeret Encyclicam suam, necnon epistolam subjectionis). Hoc adeo verum est, ut etiam post Benedictum XIV thesis ipsa fuerit adhuc apertissime in scholis Catholicis propugnata, et adhuc a compluribus propugnetur, scient et non reclamante Sede apostolica, uti videri potest in libris: 1. Bolgeni (s. Poenitentiariae Theologus), *Dissert. sopra l' impiego del danaro e l'usura* — 2. Mastrofini, *Le usure*, libri tre. Romae sub Pio VIII — 3. Card. De la Luzerne, *Sur le prêt de commerce* — 4. Rolando, *Osservazione sull' usura;* aliorumque plurium. Quis autem credat tot Auctores catholicos, et quidem tam magni nominis, voluisse thesim tueri, quae jampridem tam expresse et apposita Bulla fuisset a Benedicto XIV proscripta? Hinc s. Poenitentiaria interrogata ab Episcopo Veronensi: *An Confessarius ille pos-*

sit absolvi, qui licet Benedicti XIV et aliorum summorum Pontificum de usura definitiones noverit, docet ex mutuo divitibus aut negotiatoribus praestito percipi posse praeter sortem lucrum quinque pro centum etiam ab iis, qui nullum omnino alium praeter legem civilem titulum habent mutuo extrinsecum; aperte respondit sub die 14 augusti anno 1831: *Confessarium illum non esse inquietandum, quousque sancta Sedes definitivam decisionem emiserit, cui paratus sit se subjicere, adeoque nihil obstare ejusdem absolutioni in Sacramento Poenitentiae.*

Hoc clarius patebit, si objecta Encyclica attendatur; in ea enim ne dum damnetur titulus legis, de quo tunc primum exorta fuit controversia: imo potius aperte declaratur, quod de illo nullus sermo instituitur: sic legitur § 6: *De contractu autem, qui novas has controversias excitavit, nihil in praesenti statuimus.* « Da tutto questo (scite observat el. Auctor Operis: *Dissertazioni di un Canonico Poliziano* etc.) ne risulta necessariamente, che tutte le sentenze della sacra Scrittura, dei Padri, dei Concili, dei Canoni, dei Pontefici, sono da applicarsi fermamente e sicuramente al mutuo e alle usure definite per tali nella Enciclica; ma quanto al contratto controverso e ogni altro contratto sull' uso dei danari per tempo e prezzo certo fatto nei debiti modi, circostanze, non esigenti il *mutuo nudo e semplice*, o non hanno luogo o rimangono almeno divise e sospese, e non sicuresul potervisi applicare o no; perocchè per la definizione stessa di Benedetto... il *nihil statuimus* è evidentissimo, che tali contratti non sono identici, almeno pienamente e con esclusione d'ogni dubbio al mutuo nudo e semplice descritto, e dato a riconoscere per tale da esso Pontefice nella Chiesa ».

(S) *Pag. 229.*

1. Quoad sortitionem publicam, vulgo *regio lotto*, V. Petitti, *Del giuoco del lotto considerato ne' suoi effetti morali, politici ed economici.* Torino 1853: en hujus operis capita: *Il Monte di Pietà; La vigilia dell'estrazione; Il banco del giuoco; La sera della chiusa; L'estrazione; La vincita; Il giuocatore deluso; La famiglia del giuocatore; Il giuocatore in carcere,... allo spedale.... al manicomio; Il giuocatore suicida.* «Degno della più severa avver« tenza (ait cap. 8) è il contegno tenuto dai sommi Pontefici riguardo al lotto.... Custodi della morale evangelica, le decisioni loro su di essa fondate hanno per tale rispetto un ben maggior peso; perocchè *debbono a giusto titolo servir di norma ad ogni Stato che professi la cattolica credenza.* La Chiesa romana fu mai sempre molto sollecita nell'indirizzare coi più savi insegnamenti i popoli che ne dipendono, ai principii della morale cristiana, e le sue direzioni meritano a buon diritto quel rispetto e *adesione*, che competono al Vicario di Cristo quaggiù». Et Diarium l'*Armonia* an. 1853, n. 63, ad rem addit: « I sommi Pontefici, non sì tosto cominciò a dilatarsi il giuoco del lotto nel secolo XV e XVI, che lo proibirono ne' loro Stati (ut Alexander VII, Innocentius XI, XII, Clemens XI et maxime Benedictus XIII). Ma vedendo che l'ardore del giuoco invece di spegnersi s'infiammava e che i giuocatori correvano agli Stati vicini, in cui era aperto il giuoco; che parecchi milioni uscivano perciò dallo Stato senza alcun compenso ed irreparabilmente; che la proibizione non serviva che aumentar la colpa, revocarono le loro proibizioni (uti Innoc. XIII, Clem. X et XII).

« E volendo riparare a'danni materiali, dopo aver riparato gli spirituali, vollero restituire al popolo con una mano, ciò che ne ricevevano col giuoco dall'altra. Quindi decretarono, che tutto il prodotto, fino ad un baiocco, fosse distribuito in elemosina. Per tal modo, più da padri che da principi, accondiscendono alla cieca frenesia del popolo, che ad ogni costo vuole riempiere gli scrigni del fisco, tornandogli a restituire ciò che pazzamente volle dare. Ma, e non sarebbe meglio non fomentare questa frenesia del popolo, ed abolire il giuoco? — Certo che sì; chi ne dubita? Ma per ciò fare bisogna, o che il popolo non esca più dallo Stato a giuocare, qualora il Pontefice abolisse il giuoco, ovvero che i Principi, limitrofi particolarmente, aboliscano anche essi il giuoco. Ora, nè l'uno nè l'altro sta nelle mani del Pontefice. Tocca a dietrattori del governo pontificio procurare o l'uno o l'altro ».

In libro, *Memorie di religione, di morale e di letteratura* (vol. v, pag. 35) legitur: « È ben difficile il vincere; indovinate nei novanta numeri del lotto quanti *ambi* ci sono; quattromila e cinque. Il vostro ambo pariglia contro quattromila e quattro; se in un'urna vi fossero quattromila palle nere ed una sola bianca, sperereste voi che mossa l'urna si estraesse la bianca? Che diremo poi dei *terni*, che sono centodiciassettemila e quattrocentoottanta? Che delle *quaderne*, che sono due milioni cinquecentocinquantacinquemila e centonovanta? Che delle *cinquine*, che sono quarantatre milioni, noveceotoquarantanovemila e dugentosessantotto? » — V. Terquem, *Noveau Manuel complet d'Algèbre*, Paris, ubi haec sortitio damnatur ut immoralis, irreligiosa, antisocialis, impolitica, etc.

2 Quoad sortitiones (vulgo *lotterie*) en legis civilis 10 febr. 1855 pro Regno Sardiniae determinatio: « *art.* 1: È vietata ogni sorta di lotteria, qualunque denominazione le sia data.... Il regio lotto è per ora provvisoriamente mantenuto. *Art.* 2· sono eccettuate dalla proibizione le lotterie di oggetti mobili donati senza verun compenso dal proprietario ed aventi per unico scopo opere di pubblica beneficenza, nelle quali opere totalmentè s'impieghi il ricavo brutto della lotteria. Queste lotterie dovranno essere dal governo specialmente autorizzate, e saranno rette da un regolamento da farsi per decreto reale » (*V. Decreto*, 4 marzo 1855). Puniuntur autem inhobedientes, mulcta pecuniaria, proventuum confiscatione et aliquando etiam carcere.

TRACTATUS SEPTIMUS

DE RESTITUTIONE

Hactenus de Virtute Justitiae: quid si ejusdem praecepta violari contigerit? quid si *meum* illud et *tuum* fuerit perturbatum? Justitia tunc non amplius habetur, nisi res in pristino statu vel ad aequalitatem vel eo saltem meliori, qui poterit, modo reponatur. Id vero *restitutionis* vocabulo solet in Scholis indicari: *Restitutio*, inquit Angelicus, *est reparatio inaequalitatis existentis in rebus* (2, 2. q. 62 a. 1): hinc tractatum *De Justitia et Jure* sequitur hic alter, *De Restitutione*. Ut autem omnium virtutum moralium satis apta notio habeatur, in fine erit quoque Appendix de justitiae filiabus, et de ceteris virtutibus cardinalibus.

DISPUTATIO PRIMA

De restitutione in genere.

Q. 1. *Quid est restitutio*[1]?

R. Restitutio, quae nihil aliud esse videtur, quam iterato aliquem statuere in possessionem vel dominium rei suae, potest breviter definiri *juris alieni redintegratio*. Communiter autem definiri consuevit: *Actus justitiae commutativae, quo vel res accepta suo dominio redditur, vel damnum injuste illatum compensatur*. Dicitur: — 1. *Actus justitiae commutativae*, ut indicetur ex sola justitiae commutativae violatione oriri obligationem restitutionis; — 2. *quo vel res accepta suo domino redditur :* unde supponimus rem, quae redditur, jam antea propriam illius, cui redditur: — 3. *vel damnum illatum compensatur;* quia damnum alicui inferre perinde est ac ejusdem jus violare, seu aliquid e rebus suis auferre; — 4. *injuste*; nam si damnum fuisset illatum ob causam justam, v. g. ob justam vitae propriae defensionem, nulla esset obligatio compensationis. Item est, si quis in sui damnum plene consentiat, et valeat consentire; nam scienti et volenti nulla fit injuria. Dicimus *si plene consentiat:* ex quo capite qui crumenam dat latroni, adhuc patitur injuriam; non enim nisi repugnans consentit. *Si valeat consentire;* nonnunquam enim a lege impeditur: hinc minor libere consensiens in donatione suorum bonorum

1 Restitutio differt a *solutione*, quae fit ad praecavendam injustitiam; a *satispassione*, quae sustinetur ad obediendum justitiae vindicativae; a *satisfactione*, quae datur ad personales offensas solvendas. Nam restitutio supponit violationem juris alieni — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 547 et seqq.

patitur injuriam; quia lex obstat, ne possit jus suum cedere.

Restitutio vel in re vel in voto necessaria est ad salutem iis, qui graviter aliorum jus laeserunt. Hinc Ezechiel ait, quod tunc tantum vita vivet et non morietur impius, si *et egerit poenitentiam a peccato suo, feceritque judicium et justitiam, et pignus restituerit illi impius, rapinamque reddiderit* [1]. Et Apostolus: *reddite... omnibus debita* [2]. Vel ipsa natura clamat suum cuique tribuendum; et nemini faciendum quod nobis fieri nolumus — Dicimus: vel *in re* vel *in voto*; nam qui absolute nequit restitutionem peragere, excusatur quidem actu a restitutione *in re*, cum nemo teneatur ad impossibile; non tamen a restitutione *in voto*, id est a proposito restituendi cum primum poterit: secus ipse retineret adhuc affectionem malam ad rem alienam, et sic versaretur in peccato habituali. Quare d. Augustinus proferens ea notissima verba in jure Canonico relata [3]: *Non remittitur peccatum, nisi restituatur ablatum*, addebat: *cum restitui potest* [4].

Praeceptum de restitutione facienda, quamvis secundum formam sit affirmativum, implicat tamen in se negativum praeceptum, quo prohibemur rem alterius detinere, uti habet d. Thomas [5], ideoque semper urget, adeo ut qui non potest hic et nunc restituere, teneatur quod in se est facere, ut quam primum possit; qui enim semper obligatur ad finem, semper etiam ad media. Hinc peccat qui impensas superfluas in ludo, in mensa, in habitu, in itineribus, in libris, in pretiosa supellectili, etc., resecare non curat, ut debitis suis satisfaciat.

Q. 2. *Quaenam vera restitutionis origo seu radix?*

R. 1. Restitutionis radix generalis atque remota non est, nisi violatio justitiae commutativae. Sane nulla est restituendi obligatio, nisi violetur jus strictum alterius; atqui jus strictum alterius non violatur, nisi per violationem ipsius justitiae commutative. Quapropter laesio tam justitiae legalis, quae respicit jura legum et poenas; quam justitiae distributivae, quae respicit merita personarum, per se non obligat ad restitutionem; etsi peccaminosa, cum apud Dominum nulla sit distantia personarum [6]. Non 1. violatio *justitiae legalis*; quia jus Reipublicae in subditos non est directe in illorum personas aut operationes; sed in publicum bonum, ad quod quisque concurrere debet. Non 2. violatio *justitiae distributivae*; quia ex Angelico, munera et officia in societate primario instituta non sunt in praemium meritorum, sed in publicum bonum: unde jus, quod habent digni, est jus dignitatis in voluntate Reipublicae fundatum, non jus strictum fundatum in proprietate.

Diximus *per se*; nam per accidens etiam ex violatione justitiae tum legalis tum distributivae, imo et vindicativae, obligatio restituendi oritur, scilicet quando iis ob pactum explicitum vel implicitum justitia commutativa consociatur. Sic superior qui indigno atque Reipublicae noxio confert beneficium, non violat quidem jus strictum dignioris, ideoque nihil debet ipsi restituere, quia illi superior non aufert quod suum est (beneficium enim nonnisi per collationem fit suum); violat tamen jus strictum societatis, et damnum eidem infert, quod reparare tenetur: nam stricto jure tenetur detrimentum a societate avertere, cum ideo sit constitutus superior et stipendium accipiat [7]. Sic pariter qui delegatur ad distribuendum, puta centum scuta aliquibus de tali communitate, pro cujuscumque tamen merito, si non servet legem justitiae distributivae, tenetur restituere: quod valet etiam de illo, qui deputatus est ad legata solvenda personis a testatore determinatis, quae tamen aliis non vocatis distribuit; nam distributor ille, ait Lugo, non est superior habens distributionem bonorum, sed est quasi oeconomus, ad quem pertinet colligere bona, et postea ea non tam distribuere, quam solvere singulis, qui ex voluntate fundatoris habent jus strictum, utpote in ea conditione, quam testator posuit.

R. 2: Proxima radix et specialis duplex adsignatur: 1. *res aliena inculpabiliter accepta*, cui adnectitur obligatio restituendi *ex contractu vel quasi-contractu*. 2. *res aliena culpabiliter accepta*, cui ad-

1 Cap. 33. 2 Rom. 13.
3 C. 1 *si res alien*. caus. 14, q. 6.
4 Ep. 154; alias 54. c. 6.
5 2, 2. q. 62, a. 8. 6 Deut. 1.
7 Sic restituere tenetur magistratus vel judex, qui propter gravem negligentiam in puniendo causa est, cur privati vel communitas grave damnum patiantur; quia tunc non tantum est officii praetermissi reus, sed etiam violati contractus, quo se implicite ad damna subditorum praecavenda obligavit.

nectitur obligatio restituendi; tum *ex injusta detentione*, quae est virtualis ac quasi continuata acceptio; tum *ex injusta damnificatione*: Aliquem enim damnificare in rebus suis idem est ac aliquid ab eo subtrahere, licet talis subtractio sit ipsi subtrahenti prorsus inutilis — Attamen plerique claritatis gratia adsignant longe plures radices hujusmodi; sed omnes in duabus illis, nostra quidem sententia, continentur [1]. Nam tot sunt radices proximae restitutionis, quot sunt primariae species laesionis juris alterius; atqui duae tantum sunt primariae species laesionis juris alterius, scilicet laesio materialis, cui respondet obligatio ex re aliena inculpabiliter accepta, et laesio formalis, cui respondet obligatio ex re aliena accepta culpabiliter. Vel ipsa lex ac judicis sententia uni ex his innititur, cum aliquem ad restituendum adstringit: et haec duplex radix tantum ab ipso Angelico innuitur, qui notat rem unius haberi posse ab alio dupliciter: *Vel nempe per voluntatem ejus, ut in deposito; vel contra voluntatem ejus, ut in furto* [2].

CAPUT PRIMUM.

DE SUBJECTO RESTITUTIONIS.

Q. *Quodnam est subiectum restitutionis?*

R. Subjectum restitutionis est ipsa persona, quam restitutio afficit. Duplex est: activum unum, et est persona quae ad restitutionem tenetur; passivum aliud, et est persona cui restitutio peragenda est. Persona vero, quae ad restitutionem tenetur, vel rem accipit aut retinet inculpabiliter, et dicitur *possessor bonae fidei*; vel accipit aut retinet dubitans, num res sit sua necne, et dicitur *possessor dubiae fidei*; vel accipit et retinet culpabiliter, et dicitur *possessor malae fidei*.

Articulus I. — De eo qui ad restitutionem tenetur.

Q. 1. *Ad quid tenetur possessor bonae fidei?*

R. Possessor bonae fidei tenetur statim ac cognoscit rem non esse suam, illam domino reddere si adhuc retineat, et nisi eam legitime praescripserit; quia res semper clamat ad dominum, ac nemo debet cum alterius jactura locupletari. Si vero rem non amplius retineat, distinguendum est: vel inde factus est ditior, puta quia enim cum alia re commutavit; vel non est factus ditior, puta quia eam consumpsit, quin ideo pepercerit rebus suis — Si non est factus ditior; ad nihil tenetur; quia alienum nec in se nec in aequivalenti possidet. Si vero ditior factus est, restituere tenetur in eo, in quo talis effectus est; quia in hoc aequivalenter retinet alienum. Hinc qui vestem alterius bona fide, credens esse suam, portaverit et attriverit, si postea dominus compareat, tenetur eam restituere, et insuper solvere quantum attrita est, si aliam vestem aequalis valoris attrivisset. Item qui apud amicum de re furtiva coenavit, tantum restituere debet, quantum de propria coena pepercit [3].

Hic tamen notandi sunt ex *Codice civili* duo casus, qui aequitati sunt consoni, cum faveant humano commercio, bono publico ac possessionum tranquillitati; ideoque probabilius tenent etiam in conscientia, ut communiter docent cum Bouvier, Carriere,, Gousset, Gury, Vernier, etc. En primus: *Il possessore di buona fede fa i suoi frutti* (ergo non tantum industriales, verum et naturales, civiles ac mixtos, etiam qua parte sunt naturales; modo jam percepti sint, id est separati a radice), *e non è tenuto a restituire, se non quelli percepiti dal giorno della giudiziale dimanda* [4]. Ergo qui bona fide alienum fundum possidet, tenetur quidem fundum suo domino restituere, non vero fructus inde perceptos; hos non debet nisi a die judicialis petitionis a domino factae. En secundus: *Se l'attuale possessore* (utique bonae fidei) *della cosa derubata o perduta, l'ha comperata in una fiera o mercato, ovvero all'occasione di una rendita pubblica, o da un mercante venditore di simili cose* [5], *il proprietario*

1 Sex nempe adsignant: 1. est res aliena existens in se, vel in aequivalenti, sed sine culpa: puta si invenias inter tuas alienam gallinam; 2. est injusta acceptio, ut si quid habeas furto; 3. est injusta damnificatio; 4 est contractus vel quasi-contractus: quidquid enim fit contra contractum vel quasi contractum, fit contra justitiam commutativam; 5. est justa lex, ut est per se lex tributorum; 6. est judicis sententia justa.

2 2, 2. q. 62, a. 1 et 6.

3 In dubio, an si factus ditior, et perseverante dubio post diligentem inquisitionem, ad nihil tenetur; quia tunc possessio stat pro libertate — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 706

4 Art. 455 — C. A. 330 — C. G. 349 — C. S. 474 — C. P. 575 — C. M. 639.

5 Art. 2412 — C. A. 367 — C. G. 2280 — C. S. 2186 — C. P. 1409 — C. M. 2515. « In questo caso fu di buona fede; doveva credere che la cosa apparteneva al

originario non può farsela restituire, se non che rimborsando al possessore il prezzo che gli è costata.

An vero qui bona fide emit rem furtivam possit solutum pretium exigere in conscientia a domino, ut illi rem suam restituat, etiamsi non agatur de re empta in foro publico, vel ab eo qui res hujusmodi vendere solet, ita distinguunt; qui eo fine praecise rem furtivam emit, ut eam domino invento restituat, pretium solutum potest repetere, si modicum sit; aequum enim non est, ut qui utiliter negotium domini gessit, damnum exinde patiatur [1]. Si autem pretium esset ferme aequale rei, non posset illud exigere; secus dominus emeret rem suam: tunc sufficit refundere ad arbitrium viri prudentis tantum quantum videtur meruisse emptor, rem domini utiliter redimendo — Quod si quis bona fide rem alienam emerit putans illam esse venditoris, ideoque absque ulla intentione eam legitimo domino reddendi, communis sententia (teste Benedicto XIV Epistola *Urbem* 19 martii 1752) docet possessorem debere rem furtivam restituere; nam res clamat ad dominum; nec tamen posse solutum pretium jure repetere, quia dominus cogendus non est rem suam emere.

An (quaeres) *qui emit bona fide rem furtivam, possit illam furi restituere, ut pretium suum recupe. et?* — Conveniunt: 1. quod non potest eam furi restituere, si dominus rem suam petat; dominus enim de jure naturae a quocumque et quocumque loco potest rem suam recuperare; 2. quod e contrario potest furi eam restituere, si dominus ipse facile posset ab ipso fure rem suam habere; tunc enim dominus non esset rationabiliter invitus, siquidem nullum patitur damnum, et sic emptor suum recuperat pretium: et juxta axioma, *quod mihi prodest et tibi non obest, teneris permittere*. Extra hunc casum, utrum possit in conscientia emptor iterum rem furtivam reddere furi ad suum pretium recuperandum, duae sententiae: una cum s. Antonino, Lessio, Lugo, etc. affirmat; quia hoc modo nullum damnum infertur domino, cum res in priori suo statu collocetur. Altera autem cum Laymano, Croix et Concina negat; nam negari haud potest, rem illam per emptionem e manu furis ablatam evasisse melioris conditionis: et ideo si iterum furi restituatur, fieri deterioris, quod est illicitum. Aliunde res clamat ad dominum, non ad furem: idque *poenali Codice* praecipitur sub poena quadrupli — Secunda haec sententia negans est quidem multum probabilis, sed etiam prima illa affirmans non est minus probabilis, imo forte probabilior, si tamen eo in casu emptor constitutus sit, ut aliter non possit pretium suum recuperare; nemo enim tenetur rem domino suo servare cum aequali suo damno: ideoque poterit permittere, ut fur rem a se venditam iterum recipiat, ne emptor pretium suum amittat [1] Adde: cum quisque jus habeat ad bona sua recuperanda, nemini interdicitur actio illa, quae per se est directa ad damnum proprium separandum, licet tunc per accidens damnum alteri superveniat [2].

Quid (quaeres) *si possessor seu detentor bonae fidei rei alienae eam jam donaverit, vel vendiderit?*—Qui rem alienam donando rebus suis pepercit, id est si quid aliud certe dedisset, casu quo rem illam non habuisset, utique debet restituere id, in quo suis pepercit. Secus ad nihil tenetur ratione justitiae: attamen ratione charitatis, si commode id praestare poterit, tenetur monere donatarium, ut rem domino suo reddat, vel dominum, ut ita rem suam recuperare valeat. Quoad eum autem, qui rem alienam bona fide

mercante; e d'altronde se si avesse potuto spossessare il compratore senza rendergli il prezzo da lui pagato, nessuno più si sarebbe accostato al contratto, e ciò a danno funesto del commercio ». *Cod. civ. spieg.*

1 *Quid* (dices) *si agatur de emptore malae fidei?*—Tunc communius docent illum non posse rem furi reddere; nam mala fide emendo, idem esset ac si de novo eam furaretur, sicque in se transtulit furti obligationem: imo qui id ageret, gravem poenam ex *Codice poen.* non effugeret *art.* 689 et seqq., ubi plura quoad res quae ementur a suspectis personis). Sed Lugo appellat hoc non obstante, forte probabiliorem eorum sententiam, qui docent etiam in hoc casu posse emptorem rem furi restituere, ut proprium pretium recuperare valeat; licet enim iste peccaverit rem illam mala fide sibi comparando, tamen post emptionem habet jus, non secus ac emptor bonae fidei, contractum suum rescindendi. Neque dicas, actionem emptoris in hoc casu fuisse domino injuriosam; nam ad restitutionis obligationem requiritur, ut actio non solum sit injuriosa, sed etiam ut realiter influat in damnum alterius, quod in casu nostro non evenit; cum jam ab alio fuerit consummatum, neque de uno in alium furem re transeunte deterioris conditionis evaserit.

2 Neque obstat, quod res fiat hoc modo deterior: quia hic non habetur nisi rescissio contractus: sed rescissio contractus huic emptori est directe licita et necessaria ad vitandum proprium damnum. Quod si inde damnum obveniat domino, id per accidens est: non enim emptor rem furi restituit, ut sibi eam retineat, sed ut rescindat contractum suum — V. Liguori *Op. Mor.* l. III, n. 569.

venditit, haec habet civ. Codex: *Chi ha venduta la cosa ricevuta in buona fede non è tenuto che a restituire il prezzo ricavato dalla vendita, od a cedere l'azione per conseguirlo*, si nempe illud nondum solutum sit [1].

Quid (dices) *si ille qui bona fide vendidit, rem alienam, contractum rescindendo, non possit amplius recuperare pretium, quo et ipse rem illam emit?* v. g. *pretio emisit ab ignoto homine equum alienum, quem postea tertio vendidisti; si huic tertio restituatur pretium, et domino equus, ut amittis tuam pecuniam quam ignoto solvisti* — Distinguendum est: si proprietarius suum equum evincat a tertio, tertius iste tenetur equum domino tradere, quia ad ipsum clamat; et tu illi teneris solutum pretium reddere, quia vendidisti rem vitiosam; per accidens autem est, quod non possis recuperare pecuniam tuam. Si vero proprietarius rem suam non evincat, alii cum Lyonnet asserunt venditorem adhuc restituere debere pretium ex venditione rei alienae perceptum, modo pretium illud bona fide non consumpserit; nam tunc rem alienam non quidem in se habet, sed habet in pretio, quod rem repraesentat eique subrogatur. Attamen alii cum Salmanticensibus tuentur, quod si res a domino non postuletur, nulli tenetur venditor restitutionem facere: neque etiam tenetur monere dominum, ut dicit Lessius, aut indicare emptori, quod res sit aliena, si post venditionem bona fide peractam id venditor resciscat, et non possit amplius pretium quo ipse rem emit, recuperare; quia cum rem alienam amplius non habeat, nec sit causa cur dominus re sua privetur, non tenetur cum magno suo damno curare, ut dominus illam redipiscatur [2].

An (quaeres) *bonae fidei possessor possit repetere impensas in aliena re factas?* — Impensae aliae sunt *necessariae*, sine quibus res servare nequit; aliae *utiles*, quae rem meliorem reddunt; aliae *voluptuariae*, quae rem exornant. Porro impensae necessariae a domino compensandae sunt, si res erat infructifera: secus si fructus reddat, quia tunc possessor bonae fidei sat compensatur ex perceptis fructibus. Impensas utiles debet proprietarius compensare pro valore incrementorum, quia revera pretio aestimabilia sunt. Idem aequitas postulat quoad impensas voluptuarias, saltem in quantum rei valorem augent, ne dominus de alieno ditescat: si tamen absque deterioratione possint auferri, ut sunt statuae, imagines, dominus nihil refundere tenetur, quia possessor bonae fidei eas auferre potest.

Q. 2. *Ad quid tenetur possessor dubiae fidei?*

R. Dupliciter potest quis rem alienam possidere dubia fide: 1. si illam possidere incipiat jam dubitans sua ne sit, ut si emerit rem alienam dubitans, an sit venditoris; 2. si postquam illius possessionem adeptus sit, bona fide putans esse suam, dubium superveniat.

Si agitur de primo casu, possessor sic agens peccat; quia evidenter se exponit periculo rem alienam sibimet usurpandi: ideoque majori vel minori diligentia pro majori vel minori rei ipsius valore tenetur inquirere dominum. Si compareat et multo probabilius existimet rem vere ad ipsum spectare, illi reddere debet; nam cum dubius certam possessionem inchoare non potuerit, res illius est, pro quo stat major veri probabilitas: si non compareat, debet illam distribuere pauperibus ex praesumpta domini voluntate—Si vero post adhibitam sufficientem diligentiam multo probabilius judicet rem esse suam, potest eam sibi retinere, paritate rationis. Quod si dubium remanet hinc inde aequale, res dividi debet inter utrumque juxta dubii rationem, ut docent probabilius; nam par est utriusque conditio [3].

Si agatur de secundo casu, sententia communior et probabilior cum Croix, Laymano, Lugo, Roncaglia, Sanchez, Sporer, et Viva docet, eum ad nihil teneri, nisi moraliter constet rem esse alienam. Id autem probatur: 1. jure Canonico, ubi haec habentur d. Augustini verba: *In jure praediorum tamdiu quisque bonae fidei possessor rectissime dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum* [4]; atqui quamdiu certo moraliter non constat rem esse alienam, tamdiu possessor ignorat se possidere alienum; 2. ratione, nam per possessionem bonae fidei acquiritur verum

1 Art. 1498 — C. A. 925 — C. G. 1380 — C. S. 1334 — C. P. 2085 — C. M. 1591.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 569, 579, 600 601 et 809.

3 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 625.

4 Can. *si virgo* q. 1 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. I, num. 35.

jus, cum possessio a Juristis dicatur, *Jus insistendi in re non prohibita possideri.* Ergo quamdiu dominium rei est dubium, tamdiu possessor retinet jus insistendi in ipsa, ita ut ante diligentiam ad veritatis assecutionem adhibendam teneatur quidem rem servare; sed post diligentiam illam, veritate non obtenda, possit eandem consumere, imo et alienare, admonito tamen emptore de dubio adhuc vertente. Id que tenet, etsi contra possessorem adsit ratio probabilis, et nulla in ejusdem favorem; quia adest semper pro eo praesumptio orta ab ipsa possessione, quae secum importat jus certum, quod nequit superari, nisi ab alio jure item certo pro altera paste per rationes convincentes.

Quid (dices) *si possessor iste, superveniente dubio, culpabiliter negligat adhibere diligentiam ad veritatem inveniendam et postea eam non possit amplius invenire* [1]? Tunc nonnulli putant possessorem mortaliter quidem peccasse omittendo illam diligentiam, sed ad nihil adhuc teneri, quia ex una parte damnum illatum semper dubium est, jus vero possessionis ex alia est certum. Attamen non verius putamus, quod talis possessor et peccaverit et tenetur aliquid restituere ei, de quo dubium est, an sit verus dominus, sin autem pauperibus: cum enim iste culpabiliter dominum privaverit spe, quam habere poterat ad rem suam sibi comparandam, et ista spes esset profecto eidem pretio aestimabilis, jam damnum certum est illatum [2].

Q. 3. *Ad quid tenetur possessor malae fidei?*

R. Fur, vel quivis alius possessor malae fidei, tenetur domino reddere rem suam cum omnibus fructibus, nisi sint mere industriales: item omne damnum emergens et lucrum cessans a die possessionis; quidquid uno verbo ex re percepit, vel potuisset perciperes si ut bonus paterfamilias ipsam administrasset. Secus illata injuria ex integro non repareretur: convenit etiam *Jus civile* [3]. Hinc praestare etiam tenetur augmentum rei, si talis ejusdem natura sit, ut crescat; nam res domino suo crescit [4]. Diximus *nisi sint mere industriales*; nam fructus industriae sunt ei, qui industriam exercet: hinc thesaurarii, quaestores, telonarii et alii similes, qui ex pecuniis alienis sibi commissis vel apud se depositis lucrum faciunt negotiando, cambiendo, ludendo, etc. hujusmodi lucrum restituere non tenentur: peccant quidem contra fidelitatem et obedientiam, si haec invito domino faciunt; sed non contra justitiam commutativam: ita Antoine, Bouvier, Gousset, etc. Item qui in pecunia alium fraudavit, tenetur quidem et pecuniam restituere et damna si quae alia obvenerunt domino compensare; sed non tenetur illi in rigore reddere pecuniae usuras (vulgo *interessi*); quia pecuniae fructus sunt industriales — Item observamus, quod possessor malae fidei potest enim deducere expensas tum necessarias tum utiles ad rem conservandam: et sane dominus habet quidem jus, ut rem suam integram cum omnibus fructibus debitis obtineat; non vero ut ex detrimento furis ditior evadat. Excipe nisi fur in poenam delicti ad expensas amittendas condemnatus fuerit a legitimo judice.

Sed (quaeres) *quomodo supputanda sunt et valor et augmentum rei, ut integra fiat restitutio ab iniquo possessore?* —R. Fingatur casus de augmento intrinseco. Titius furatur pullum equinum valentem quinquaginta libellis; apud furem fit equus habilis ad rhedam valens libellis centum; postea labore fractus et senio, macrescit, vel interit — Fingatur casus ex augmento extrinseco. Titius furatur dolium vini valens libellas decem, facta ex inopinato frequentia emptorum et vini caritate, idem dolium acquirit valorem libellarum viginti; tum cessantibus his circumstantiis, iterum redit ad valorem decem libellarum et in hoc statu vinum consumitur. In bisce casibus quaeritur, utrum supputatio va-

1 Titius v. g. fundum possidet, sed interdum dubitat an ille fundus ad Sempronium pertineat: fac Titium negligere documentorum lectionem et interim fortuito incendio archivium conflagrare: tenetur ne Titius ad aliquid erga Sempronium? En casus.

2 Dicimus tamen non esse faciendam talem restitutionem pro quantitate dubii, ita ut si rationes essent aequales ex utraque parte, res pro medietate sit restituenda; sed minus et forte valde etiam minus, quia rei detentor est in conditione meliori ob jus possessionis, quod ipsi favebat, et adhuc favet.

3 Art. 455—C. A. 335—C. G. 550—C. S. 475—C. P. 573—C. M. 638.

4 «Ceterum (ait ad rem *Stapf.* § 152) ne in computandis infaustis consectariis exorbitemus, notare juvat, mala quae alicui inferuntur, non ad inanes possibilitates extendenda, sed ita dimetienda esse, prout ex communi hominum aestimatione taxari solent. Sic, v. g. ridiculum foret illi, qui alterius gallinam occidit, calculum proponere quot pulli ex hac gallina successu temporis nasci potuissent».

loris equi et dolii vini repeti debeat a tempore, quo dominus illis rebus fuit inique privatus, an vero a tempore majoris incrementi, scilicet a tempore, quo equus valebat libellis centum, et vini dolium viginti libellas ?

Sunt, qui ita distinguunt : si dominus fuisset rem conservaturus usque ad tempus majoris incrementi, seu usque ad statum rei optimum, tunc fur tenetur compensare dominum juxta pretium majus, quod illa res habuit, saltem ratione lucri cessantis, vel damni emergentis. Si vero dominus fuisset certo venditurus, vel consumpturus rem in statu ejus minore, juxta hunc statum sentiunt esse faciendam damni illati supputationem et tanquam fructum merae industriae habendum esse incrementum, quod apud furem accepit ed iterum postea amisit — Vorum alii probabilius censent (nulla facta exceptione sive fuerit sive non fuerit dominus conservaturus rem suam usque ad majus pretii incrementum) justam aestimationem rei restituendae esse desumendam a statu meliori et optimo, quam res habuit intra tempus injustae detentionis. Ratio est, quia res quaelibet crescit, augetur, melior efficiatur in bonum solius domini sui ; dum e contrario in damnum solius malae fidei possessoris res perit, decrescit, deterior efficitur. Dominus autem retinet semper rei suae dominium, quo nequit expoliari iniqui detentoris injuria, et ea etiam temporis periodo, qua res existebat in statu meliori, et plurimi aestimabatur, clamabat ad dominum, urgebatque injustum detentorem ad restituendum. Enimvero fingamus, quod in allatis hypotesibus injustus detentor vendiderit tum equum, tum vini dolium in meliori eorum statu: percepisset sane ex equo centum libellas, ex vini dolio libellas viginti ; cujus porro erit hoc pretium ? an injusti detentoris ? nequaquam, quia fur non debet ullo tempore ditescere ex re aliena; ergo erit domini; deductis tamen, quae sunt deducenda, nempe expensis necessariis factis a fure [1].

Quid (dices) *si res aliena ablata apud furem ipsum perierit* ? — Si res ablata apud furem perierit, tenetur fur ad illius pretium, etsi perierit absque ulla ejus vel alterius culpa, sed casu fortuito; nam fur rem subducendo totum rei periculum in se suscipit. Excipe, in sententia communiter accepta, nisi etiam apud dominum res fuisset aeque peritura, si enim pereat apud possessorem malae fidei absque sua vel alterius culpa, et eodem tempore ac periculo fuisset pariter penes dominum certo peritura, v. g. in eodem incendio, tunc in foro interno possessor malae fidei non tenebitur ad restitutionem : quamvis enim furtum cum injuria commissum fuerit, non fuit tamen causa damni efficax et positiva; nam per subsequentem casum incendii verificatur, quod actio furis non erat vere damnosa ut putabatur. Idque confirmatur ex jure civili, in quo dicitur non teneri ad restitutionem nautam qui ex una in aliam navem deteriorem, invito domino, transtulit mercem quae periit: pereunte prima navi in eadem tempestate [2].

Ut tamen pessessor malus liberetur *in foro interno* a restitutione, requiritur, ut res omnino pereat *sine sua culpa*, *sine culpa alterius, et eodem tempore ac periculo, quo periisset penes dominum*. Esset v. g. si quis, imminente naufragio, surripiat socio vas aureum, sed postea magis aestuante tempestate, omnes merces una cum vase ipso sublato undis absorbeantur. Diximus: 1. *Sine sua culpa*; si enim ipse rem comsumpsit, vel ex negligentia culpabili eam perdidit, videtur excusari non posse a restitutione; quia obligatio tunc evasit personalis. Verum aliqui recto probabiliter adhuc excusarent, si rem voluntarie consumpsisset intra idem tempus, quo jam praeviderat eam apud dominum item esse perituram ; quia in tali casu adhuc verificatur, quod non sit efficax damni causa : esset si sumas vinum alienum jamjam incursu hostili certo invadendum, illudque cum amicis bibas; —2. *sine culpa alterius*: nam quemadmodum secundus iste damnificator obligationem contraxisset restitutionis, ita et primus remanet eodem onere ligatus; —3. *eodem tempore ac periculo*: nam si cessante communi illo periculo, fur non restituat, et postea res pereat in alio periculo superveniente, videtur ad restitutionem teneri; quia non restituendo tempore debito fuit in mora culpabili. Quamquam probabiliter adhuc ipsum excusent, si hoc secundum periculum fuerit aeque commune; tunc enim non mora, sed peri-

1 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 621.

2 Leg. 1 *ff. Ad leg. Rhod.*

culum semper fuisset efficax causa damni; — 4. *in foro interno:* nam ad quodlibet fraudis periculum avertendum atque ad puniendam malam fidem e Romana lege ac patrio Codice, quocumque tandem modo ac tempore res furtiva perierit, semper remanet obligatus malae fidei possessor [1].

Q. 4. *Quid si pretium quis accepiat pro re jam debita ?*

R. Vel res illa, pro qua quis pretium accipit, jam debita erat ex justitia: vel ex alia virtute, v. g. Religionis [2]. Si 1, pretium pro ea acceptum restitui debet; quia alter jam habet jus, ut actio ponatur absque ulla pretii solutione: unde retinendi pretium illud nullus est titulus. Sic v. g. detractor, qui summam accepit, ut alterum non diffamaret; latro cui pecunia est tributa, ne alium spoliet, debent acceptum restituere: sic etiam judex restituere debet quod accepit pro ferenda sententia justa, *Injustus est qui justitiam quam debet gratis ex officio facere, non vult facere, nisi accepto munere*, ait s. Thomas [3] — Si 2, nulla debetur restitutio; nam qui pretium praebuit, acquisivit jus quod antea non habebat et juri non stricto jus strictum superaddit. Hinc dives, qui videretur ex charitate teneri locare domum pauperculo gratis omnino, non peccat contra justitiam, si pretium locationis exigat. Item qui ex charitate deberet curare infirmum pauperem, non violat justitiam, si ideo pretium exigat, et illud potest jure retinere.

Q. 5. *Quid de ficto paupere, qui eleemosynas extorquet ?*

R. Si eleemosyna parva sit, qualis ostiatim mendicantibus dari solet, ad nihil tenetur fictus pauper, ut ait Busembaum et Gury, haec enim communiter censetur absolute data, licet peccent sic fingentes. Si vero sit magna, tunc restitui debet vel danti secundum Molinam, vel etiam secundum Palaum aliis pauperibus; cum enim talis eleemosyna datur, semper subintelligitur: *Si vere pauperes sint.* Unde ad rem Catechismus Romanus: *Furtum facere videntur qui fictis simulatisque verbis, quive fallaci mendicitate pecuniam extorquent, quorum eo gravius est peccatum, quod furtum mendacio cumulant* [4]. Hinc qui insimulando pensiones obtinent pauperibus tantum relictas, dum propriis expensis studere commode possunt, tenentur ad restitutionem; quia evidenter fraudant benefactorum voluntatem. Ad modum, quo tenerentur qui ob gravem culpam puta ob pravos mores, indisciplinam, etc. se indignos redderent statu, ad quem gratuita educantur pensione. Item qui nullum omnino clericandi animum haberent, si pensio qua fruuntur, ideo Clericis manifeste relicta sit, ut ad Sacerdotium omnino tendant; hoc tamen dicendum non est, si talem ipsi animum primitus serio non excludentes postea maturiori aetate et examine se vocatos non sentiant; cum satis fuerint in bona fide, neque velint benefactores, ut non vocatus fiat Clericus.

Q. 6. *Quotupliciter potest quis damnificare ?*

R. Potest quis damnificare seu alieni injuriam inferre: 1. immediate et per se ipsum, v. g. aliquid propriis manibus a proximo surripiendo: 2. mediate et per alios, v. g. alicui suadendo, ut aliquid a proximo surripiat.

§ 1. — *De eo, qui culpabiliter damnum infert immediate.*

Q. 1. *Quaenam culpa, seu potius quaenam actio requiritur in damnificatore, ut teneatur restituere ?*

R. Ut actio damnificatoris obligationem restitutionis inducat, de jure naturae requiritur, ut sit injusta, efficax causa damni, et theologice culpabilis. *Injusta*, obligatio enim restitutionis necessario supponit jus strictum alterius violatum: jus autem strictum alterius violari nequit, nisi per actionem injustam, seu justitiae commutativae oppositam. *Efficax causa damni;* neque sane potest detrimentum actionis in aliquem conferri, nisi ejus actio causa fuerit detrimenti vera et efficax: existimatur autem quis causa vera et efficax, quando physice vel moraliter damnum illud determinat. *Theologice culpabilis;* etenim dari non potest restituendi obligatio in foro conscientiae, nisi in eodem foro injuria commissa fuerit.

An non etiam (quaeres) *ex culpa juri-*

1 Art. 1393—C. A. 1448 et 1045 —C. G. 1032—C S. 1256 et 1333 - C. P. 1285 —C. M. 1361.

2 Hic non agitur de eo, quod datur ex mera liberalitate ad inclinandum accipientis animum ad praestanda quae debet sive ex justitia sive ex alia virtute: liberalis donatio est sufficiens titulus retinendi. Excipe si lex obstet, ut cavet Tridentinum sess. 24. c. 18 circa examinatores synodales, qui nihil omnino recipere possunt ab examinandis.

3 Opusc. *De erud. Princ.* l. IV, c. 2. Et Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 713.

4 Part. 3—V. Liguori *Homo Apost.* tr. XIII, n 41.

dica oritur obligatio restitutionis?—Culpa, quacum actio damnificans fieri potest, duplex distinguitur, *theologica* et *juridica*: theologica sic dicitur, quia a Theologis pro foro conscientiae spectatur, et ea est quae verum continet peccatum, cum nempe quis advertentia sufficienti ad culpam damnum alteri infert. Juridica vero est omissio diligentiae ab humanis legibus requisitae, qua alterius damnum caveri potuit: haec per se subsistit absque culpa theologica, ut cum quis ob ignorantiam vel inadvertentiam, quae excusat coram Deo, damnum alicui infert; quod tamen absolute loquendo diligentiori cura caveri poterat — Ipsa autem culpa juridica triplex distingui solet. *Lata*, et est omissio illius diligentiae, quam homines ejusdem conditionis solent in talibus circumstantiis communiter adhibere: v. g. siquis librum sibi commodatum relinquat absque ulla custodia ante ostium domus suae. *Levis*, et est omissio diligentiae illius, quam homines diligentiores et accuratiores adhibere solent: v. g. siquis sibi commodatum librum domi quidem reponat, sed ostium minime claudat cum clave. *Levissima*, et est omissio diligentiae illius, quae adhiberi non solet, nisi a diligentissimis atque accuratissimis: v. g. siquis librum domi reponat et ostium claudat, sed manu etiam non tangat et probet, utrum clausum bene sit ostium nec ne. Hoc posito, dicimus:

Haec culparum distinctio ab antiquis Jurisconsultis excogitata in contractibus ac quasi delictis, cum ab hodiernis Codicibus non amplius commemoretur, imo ex illorum mente non amplius videatur admittenda [1], ideo recte concludimus cum Gury ac Gousset: culpa mere juridica generatim loquendo hodie non amplius obtinet, nisi casu quo quis se voluerit expresse obligare, vel quo judicis sententia intervenerit, cui parendum sit ob bonum commune.

Q. 2. *Quanti est obligatio restitutionis?*

R. Obligatio restitutionis debet culpae proportionari, ac damno [2]; unde qui reus est furti gravis, tenetur sub gravi ad restitutionem; sub levi qui levis furti reus est. Hoc tamen ordinarie loquendo; nam aliquando etiam ex culpa veniali ob parvitatem materiae potest oriri per accidens restitutionis obligatio gravis. Casus est in eo, qui (non longo intervallo) furta multa committit, sed singula in se parva et levia: ex furtulo complente materiam gravem oritur in fure obligatio restitutionis sub gravi (saltem illius ultimi furtuli), etiamsi illud patraverit non advertens ad furta praeterita. Tunc enim gravitas obligationis non esset ex illa ultima acceptione injusta, quae utpote culpa tantum levis non potest obligationem gravem inducere, sed ex tota simul; quae quidem ex accessione ultimi furtuli evadit gravis.

Quid si culpa theologica non fuerit nisi venialis ex imperfectione deliberationis et advertentiae, sed grave sit damnum inde illatum? — Hac de re plures sunt sententiae. Alii cum Henrico a s. Ignatio docent, auctorem damni ad totum teneri sub mortali: hoc tamen non est admittendum; quia gravis obligatio ex culpa levi per se oriri non potest. Alii obligant ad totum sub levi: sed adhuc negatur; quia aliqua debet esse proportio inter vim obligationis et illius objectum. Alii cum Laymano obligant ad partem sub mortali: quod iterum non admittitur, defectu proportionis. Alii vero cum Bouvier tenent adesse obligationem restituendi partem sub culpa veniali; sic enim pro modo culpae est obligatio damnum reparandi.

At communiter et probabilius Filliucius, Gury, Lessius, Roncaglia, Salas, San-

1 Art. 1228, 1300 et 1301—C. A. 1295—C. G. 1137, 1382 et 1383—C. S. 1099, 1336 et 1337 — C. P. 1110, 2085 et 2086—C. M. 1187, 1393 et 1394. Sic. v. g. si aperuisti foveam vel ad aedificationem domus vel ad feram capiendam et inculpabiliter oblitus es, quod poterant ibi homines periclitari, vel adhibuisti communem ac sufficientem diligentiam, ne periclitentur, non tamen adhibuisti advertentiam illam, quam solent diligentiores et diligentissimi. Si periclitatur aliquis et labitur in foveam, non peccasti mortaliter, nec teneris ad restitutionem; ratio quia etsi peccasti culpa juridica, non peccasti culpa theologica. Excipe, nisi accedat sententia judicis, quae observanda est, cum sit ob bonum publicum; id enim in foro externo constitutum est ad homines cautiores reddendos.

Casus alter: *Didacus vas cristallinum valde pretiosum sub nocte reponit in angulo domus, qua nemo erat proxime transiturus, intendens illud summo mane in tuto loco collocare. Sed Basilius hac eadem nocte domum sine lumine ingreditur, in vas offendit illudque frangit. Quid juris?*—R. Nec *Didacus*, nec *Basilius* ad restitutionem tenetur, quia ex utriusque parte exulat culpa theologica; neuter enim cogitavit de damno, vel ejus periculo. Imo nec tenetur alteruter, si periculum aliquod valde remotum praevidisset, quia in moralibus non attenditur ad meram possibilitatem. *Vogler. Gury* etc.

2 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. x, n 40; et *Opus Mor.* l. III, n. 550.

chez, iva et alii multi cum sapientissimo De Lugo, qui in materia justitiae inter Theologos est facile princeps, docent, nullam esse restitutionis obligationem neque sub gravi neque sub levi; tum quia culpa venialis ex imperfectione deliberationis et avertentiae non est simpliciter delictum et injuria, ideoque non potest parere verum restitutionis onus; tum quia leves hujusmodi inadvertentiae facillime cuique occurrunt: ergo accensendae sunt casui fortuito quoad restituendi obligationem, nisi velimus latissimam angustiis et scrupulis viam patefacere. Ergo revera neque sub gravi, neque sub levi esse potest in hoc casu obligatio restitutionis: non sub gravi quia obligatio *gravis* non habet proportionem cum culpa levi; non sub levi, quia obligatio *levis* non habet proportionem cum materia gravi, in qua culpa venialis commissa est. Hinc qui subita ira correptus aliquem interimit, ita ut fuerit solum motus secundo primus, talis non tenetur ad ullam restitutionem [1].

Dices: *Saltem tenetur ad aliquid leve ratione culpae; sicut qui leve furatur, de levi tenetur* — Sed contra: quando furtum rei parvae est cum plena advertentia et plene voluntaria, non est mirum, si pariat obligationem levem in suo genere. At in nostro casu non datur advertentia plena ad illud grave damnum: et per consequens non parit obligationem in illo genere mali; cum ad damnum grave requiratur injuria gravis. Sicut etiam qui vovet rem parvam, tenetur sub veniali illam implere; qui vero rem magnam, sed sine plena advertentia vovet, ad nihil omnino tenetur. Ita *De Lugo*.

Quid (quaeres) *si adsit culpa theologica gravis, non tamen in ordine ad damnum illatum: ut siquis laedat amicum illum credens invincibiliter esse inimicum suum?* — Certum est, ipsum graviter peccare ob malum, quem gerit, affectum: et merito in foro externo sic laedens non auditur [2]; quia ex opere externo animus ipse praesumitur. Verum ad restitutionem quod attinet, utrum ad illam in foro conscientiae teneatur, recte censet Sanchez, ipsum teneri, si amicum laeserit ab eo aliquid furando, licet postea ablatum consumpserit: nam in furto non attenditur solum, cui volueris facere injuriam; sed an etiam vere volueris rem accipere, Invito domino: ideoque a quocumque abstuleris, tu semper teneris ad restitutionem, nisi tibi fiat remissio a domino rei.

Si vero agatur de simplici damnificatione, ubi unice attenditur persona, cui damnum fieri vult, non res, cum nihil in simplici damnificatione recipiat damnificator, utrum iste sit obligandus ad restitutionem, disputant: esset casus, si quis noctu quaerens inimicum suum ad negandum, et putans eum revera occidere; ex errore tamen invincibili occidit amicum. Non pauci cum Filliucio, Lugo, Sporer, Tamburini et aliis doctis junioribus negant, ipsum teneri ad restitutionem; nam ille voluit quidem hominem occidere, sed connisi hominem *talem*: unde exercita actio est tantum materialiter mala; ad inducendam enim obligationem resarciendi damnum, requiritur ut et damnum et mala actio sit circa idem. Sane si ille absolute intendit laedere solum inimicum et amicum voluntarie excludit, de facto neminem culpabiliter laedit: non *inimicum*, quia iste non laeditur; non *amicum*, quia illius respectu talis actio est omnino involuntaria, cum illi potius benefacere velit [3]: est sane valde urgens ratio. Alii tamen cum Alasia, Antoine, Bonacina, Lyonnet acriter tuentur contrarium: quia omnis actio contra justitiam advertenter posita parit onus restitutionis; atqui talis est actio, de qua agitur. Neque error in persona tollit rationem injuriae; quaestio enim non est de nomine, sed de re: hic sane voluit hominem occidere, et hominem occidit, vel saltem humanitatem laesit. Adde: in materia justitiae, sicut in materia contractuum, non attenditur quid agens facere voluisset; sed quid reipsa facere voluolas noo fertur in incognitum V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 613.

1 *Quid vero dices de illo, qui projicit in mare gemmam alienam aestimatam 10, si valeat 100?* — Alii obligant ad restituendum 100, quia damnificans cum culpa gravi tenetur ad omne damnum factum, licet ignoratum. Alii tamen communius, ac probabilius dicunt teneri tantum ad 10; quia obligatio restitutionis correspondet culpae, et culpa injuriae quae intenditur; hic autem non intenditur injuria, nisi ut 10. Verum quidem est teneri ad totum damnum, cum saltem apprehenditur id confuso (ut ceteroquin regulariter apprehenditur), sed nequaquam, cum omnino invincibiliter ignoratur; nam voluntas non fertur in incognitum V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 613.

2 *Digest.* l. XLVII, t. x, *de injuriis*, l. XVIII, § 3.

3 Notandum tamen, quod talis adhuc incurreret excommunicationem, si tam occisus, quam occidendus esset Clericus, ut tenet sententia absolute probabilior atque communissima cum Viva, Bonacina, Sanchez, etc.; quia excommunicatio incurritur non ob personae, sed ob status laesionem, qui status in eo casu jam voluntarie laeditur, licet in persona erretur: et tunc multo magis incurritur irregularitas.

voluit: atqui reipsa in casu proposito personae praesenti nocere voluit [1].

Q. 3. *An in contractibus ad inducendam obligationem restitutionis necessaria omnino sit culpa theologica?*

R. Certum est contrahentes posse, si velint, obligare seipsos ad restitutionem etiam absque culpa theologica pro damno rei alienae ex contractu detentae; cum juxta conventionem sit obligatio. Sed utrum haec eorum voluntas in contractibus semper de facto existere dicenda sit, etiamsi expressa non fuerit, non satis conveniunt. Affirmant Antoine, Collet, Concina, Laiman, Navarrus et Vasquez, ac docent adesse obligationem restituendi ex dolo vel culpa lata, si contractus cedat tantummodo in utilitatem domini rei, quale est v. g. depositum gratuitum: unde si pereat, tunc tantum teneris de ejus pretio; cum in eo custodiendo diligentiam communem non adhibuisti — Ex culpa vero levi, si cedat in utilitatem utriusque, qualis est v. g. locatio: unde si in custodiendo libro tibi locato adhibuisti quidem communem, non autem accuratiorem diligentiam, si pereat, de illo teneris — Ex culpa tantem levissima, si cedat dumtaxat in utilitatem illius, qui culpam committit, uti esset v. g. commodatum: unde si in custodiendo equo tibi commodate adhibuisti curam communem, imo diligentiorem, sed non diligentissimam, si equus pereat, ejus pretium in conscientia dare debes. Æqualitas enim in quolibet contractu servanda expostulat, ut ubi majus est commodum, ibi major adhibeatur cura. Deinde leges civiles id praecipientes in bonum publicum latae sunt, ideoque in conscientia servandae [2].

Sed Groix, Lessius, Lugo, Roncaglia, Salmanticenses, Sotus et omnes fere moderni valde probabiliter negant, et contendunt absque culpa theologica restitutionis obligationem adesse nullam. Quia ex una parte non est aequum obligare aliquem ad poenam gravem absque culpa gravi; ex alia non constat, quod aliquis voluerit se obligare in conscientia ad reparandum damnum alteri illatum sine culpa mortali. Leges autem, quae in contrarium adduci solent obligantes ex sola culpa juridica, vel praesupponunt culpam theologicam, vel obligant dumtaxat in foro externo, vel si absolute quibusdam in casibus restitutionem omnino praecipiunt, obligant quidem, etiamsi peccatum non adsit; sed non ante sententiam judicis, ut communiter dicunt.

Q. 4. *Quid de restitutione in quasi-contractibus et officiis?*

R. Pro generali principio statuendum est, ad restitutionis obligationem non sufficere, ut quis in suo officio implendo fuerit efficax causa damni, sed insuper requiri ut damnum illud voluntario intulerit; nam ex adagio: *Res, quae culpa caret, in damnum vocari non convenit.* Hinc si medicus v. g. ex errore inculpabili remedium nocivum aegroto praebeat, nihil ei tenetur restituere — Item omissio diligentiae debitae nullam imponit restituendi obligationem, nisi fuerit voluntaria; quia absque voluntate peccatum nec esse nec concipi potest. Hinc est (ut observant Alasia, Antoine, Billuart cum aliis communiter) quod nullus aut vix ullus sit, qui obliget medicos, advocatos, et multo minus Confessarios ac Theologos ex culpa tantum juridica ad restitutionem; cum saepe contingat vigilantissimis et peritissimis ob inadvertentiam naturalem, aut aliam causam inculpabilem aliis damnum afferre. Si res aliter esset, nemo profecto his officiis perfungi vellet: quod in maximum Reipublicae damnum cederet. Et id videtur congruere cum Codice ipso civili, qui in his casibus eam tantum requirit diligentiam, quam communiter bonus paterfamilias adhiberet [3]. Qua tamen diligentia, ut patet, debet rei proportionari, ut major debeatur pro negotio delicatiori, quam pro communi; hoc enim rei ipsius natura sane expostulat, adeo ut gravetur culpa theologica qui in hoc voluntarie deficit: qui sane adsportat vitrum, majorem cautelam debet illo, qui ligna defert comburenda.

1 Quisque poterit abundare in sensu suo, oculram vero spernere sententiam; cum utraque et ratione et auctoritate praestet. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. no. 628 et 629—Qui culpabiliter incenderet domum assecuratam, deberet societati assecurationis totum refundere, quod illa domino solvit; et insuper ipsum dominum resarcire ab alio, si quod patitur damnum; cum societas non totum semper tribuit.

2 Ex *Cod. civ.* de casu fortuito tenetur tantum qui eum in se susceperit (*art.* 1393); qui admiserit culpam, quae casui fortuito causam dederit (*art.* 1830), debitor qui fuerit in mora, etsi res pariter apud creditorem peritura esset (*art.* 1904. 928 et 1393); tandem haec obligatio urget in commodato, si res aestimata fuit, nec contraria sit conventio (*art.* 1906)—Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 554.

3 Art. 1492—C. A. 1037—C. G. 1374—C. S. 1328—C. P. 2077—C. M. 1585.

An (quaeres) *quis in periculo teneatur rem alienam suae praeferre, adeo ut teneatur de damnis si non praeferat?* — Vel contractus ob quem habeo rem alienam, cedit in mei tantummodo utilitatem; vel cedit in utilitatem alterius tantum: vel demum cedit in utilitatem utriusque. Si 1, aequitas postulat, ut rem illam meae praeferam, modo mea non sit pretiosior: quo in casu possum quidem rem meam utpote pretiosiorem praeferre, sed ex *Codice civili* teneor pretium rei alienae restituere; cum ob mei solius gratiam ea adducta sit in ruinam [1]. Si 2, tunc si res aliena est magis pretiosa, debeo rem illam conservare; quia rei alienae eam debeo custodiam, quam prudens quisque habet: attamen possum exigere compensationem totius damni, quod passus sum eam servando; cum non tenear eam servare cum meo damno. Quod si aeque ac mea pretiosa res sit, non teneor rem alienam praeferre meae; cum enim in illius tantum utilitatem retineam, aequum non est, ut ad eam servandam damnum sentiam. Si 3, ceteris paribus, potero praeferre rem meam, cum charitas a nobis ipsis incipiat. Volunt tamen alii alteri parti fieri debere aliquam compensationem, quia cum par sit ratio utilitatis, par quoque esse debet ratio periculi: quod quidem lex praescribit in casu naufragii: si nempe merces in mare projici debuerint, omnes merces servatae regulariter veniunt dividendae; aequum est enim, ut omnium contributione sarciatur, quod pro omnium necessitate datum est [2].

Q. 5. *Quid de eo, qui alium impedit a consecutione alicujus boni?*

R. Qui alium voluntarie et efficaciter sive vi sive precibus, vel consilio impedivit a consecutione alicujus boni ipsi debiti ex justitia, tenetur ad restitutionem; quia est causa efficax et injusta damni, quod proximus patitur in rebus suis. Hinc qui suasit venditori, ne mercem emptam traderet emptori; qui suasit servo, ne laboraret in domini damnum; qui consilio impedivit, ne quis jam electus et confirmatus ad beneficium illius possessionem adipisceretur, tenetur ad restitutionem erga emptorem, dominum ac beneficiatum [3] — Si vero alium impedivit a bono, quod ei ex justitia non sit debitum, tunc distinguendum: vel eum impedivit a consecutione hujus boni per vim, dolum, fraudem, calumniam, aliosve similes modos culpabiles, impellentes et iniquos; vel impedivit tantum consilio ac precibus.

Si 1, tenetur illi compensare damnum, judicio prudentis, juxta certitudinem aut probabilitatem, quam habebat bonum illud consequendi; licet enim iste non habeat jus strictum in rem illam, illud tamen habet, ne dolo impediatur ab illa: hinc qui vi vel fraude alium a testamento vel a legato condendo, aut condito mutando impedivit, peccat contra justitiam, et tenetur compensare omnia damna quae patiuntur haeredes et alii; quia est omnium damnorum causa efficax. Hoc tamen intelligendum, si illa persona sit digna, et bonum illud sine injustitia consequi possit; secus impediens nullum jus violaret; unde non teneretur nisi ad restitutionem famae, si eam fortasse laeserit. Si 2, juxta sententiam communissimam, et probabiliorem quam tuentur Antoine, Billuart, Elbel, Holzman, Layman, Lessius, Navarrus, Petrocorensis, Sanchez, Vasquez cum aliis plurimis, sic impediens non tenetur ad restitutionem, licet id egerit ex odio et malo animo nocendi; nemo enim potest obligari ad restitutionem, nisi fuerit injusta simul et efficax causa alicujus damni. Nec sufficit mala intentio, quae operis naturam non immutat, quaeque simpliciter facit ut peccemus contra charitatem, non autem contra justitiam; et sane intentio non mutat opus exterius, obligatio autem restituendi oritur ex violatione exteriori justitiae. Ergo requiritur insuper actio externa, quae non solum sit occasio, sed etiam vere et positivo in illud influat, illudque operetur: *Facere ex odio aut vindicta* (inquiebat Sotus explicans verba Angelici) *non te onere restitutionis gravat; sed facere injuste, scilicet nullo tuo jure, sed violando alienum.*

Ex his deducitur: 1. eum non teneri ad restitutionem, qui Episcopo etiam deter-

[1] Art. 1905—C. A. 965—C. G. 1882—C. S. 1751—C. P. 1963—C. M. 1915 et seqq. « *Per esempio:* Io possessore di una vettura, per conservarla me ne faccio imprestare un'altra da Tizio per valermene in un viaggio; questa si rompe per caso fortuito; ne sarò risponsabile: giacchè non doveva servirmi della vettura di Tizio, salvo in mancanza della mia ». *Cod. civ. spieg.*—V. Liguori, *Opus Mor.* l. III; n. 752.

[2] *Cod. comm.* art. 410—C. A. *Commerc.* § 400—C. G. 410.

[3] Idem est si quis impediat alium a compensando damno illato: ut si quis suadeat furi, ne rem domino suo tradat: suasor tenetur ipsam restituere, fure non restituente.

minato ad conferendum Beneficium digniori, ex odio (non tamen ex vi) suadeat, ut illud conferat minus digno (etsi probabilius tam Episcopus quam suasor peccent graviter [1]): hic enim habetur laesio charitatis, non vero justitiae commutativae; 2. ob eandem rationem non teneri ad restitutionem qui sine vi, fraude ac dolo impedit testatorem, quominus relinquat haereditatem alicui, qui nullum ad eandem jus habeat. Qui vero Titium dignum impedit a consecutione boni eidem ex justitia minime debiti, ut illud conferatur digniori, videtur ne peccare quidem contra charitatem; cum potius opus bonum operetur.

Q. 6. *An teneatur ad restitutionem qui inculpabiliter quidem causam posuit damni, sed postea illud non impedivit, licet potuerit?*

R. Affirmant communiter; quisque enim tenetur ex justitia impedire, ne actio sua proximo noceat: ergo etiam tenetur impedire, ne malum ex actione sua secutum perseveret. Hinc qui inculpabiliter incendit domum vel sylvam alienam, quando advertit, ex justitia illud tenetur impedire sub gravi: qui venenum pro medicamento ex errore vendidit, ex justitia emptorem monere debet: qui ex errore aliquid contra proximi famam dixit, tenetur postea, cognito errore, illam corrigere: qui noxium consilium dedit inculpabiliter, tenetur postea facere quantum potest, ne eveniat damnum: et ni faciat, graviter peccat; et tenetur de omnibus damnis quae sequuntur; nam eo ipso, quo cognoscit suam actionem inculpabiliter positam adhuc in damnum influere, nec tamen illam impedit, cum possit, sua actio evadit ei culpabilis. Aliter est, si (quando advertit), damnum jam sit consummatum, et proximi fama jam sit irreparabiliter lapsa, venenum haustum, sylva vel domus incensa; tunc enim per ipsum amplius non stat, ut provideat; sed damnum est ei prorsus involuntarium [2].

Scholium.—*De frauditoribus tributorum ac gabellarum.*

Q. 1. *Quid tributum et quotuplex?*

R. Quae ad regios ac communes Reipublicae sumptus solvuntur, *tributa* generatim appellantur a verbo *tribuo*. Horum alia sunt personalia et directa, quae uniuscujusque personam et bona afficiunt, et dicuntur *realia* ac *personalia*; alia sunt indirecta, quae immediate in quasdam merces cadunt, et mediate in personas, quae eas transvehere vel vendere vel emere vel habere volunt, et dicuntur *vectigalia* vel *gabellae*. Ad tributa directa revocantur quae solvuntur ratione professionis, artis vel industriae; ad indirecta revocantur quae solvi debent pro jure successionis, pro contractibus, pro charta obsignata: item alia extraordinaria onera super canes, aequos, currus, domesticos, domos, fenestras, familiaria vestimenta (vulgo *livree*), manus mortuas, lites, sortes (*vincite*), pensiones, census in gubernio fundatos (*obbligazioni*, *cartelle dello Stato*), et similia.

Tributa imponere possunt generatim omnes, quibus publica rerum administratio commissa est; cum id necessarium sit ad sustinenda onera communia. Hinc possunt: 1. Imperatores, Reipublicae et Principes supremum habentes potestatem; 2. Concilia et Pontifices ex potestate indirecta disponendi de temporalibus, si id opus est ad regimen spirituale; 3. illi quibus Principes gubernandi potestatem elargiuntur cum expressa facultate ea imponendi, si ita censuerint; 4. Civitates et Communitates etiam subditae, sed si Princeps non contradicat: nam tributorum impositio est actus primariae jurisdictionis.

Q. 2. *An tributa solvenda sint in conscientia?*

R. 1: Non est dubium tributa directa regulariter antequam petantur, si justa sint, in conscientia et ex justitia esse solvenda; eo enim ipso, quod Princeps supremam administrationem pro omnibus

1 V. de Benedictis *ubi de electione*—Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 585.

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 564 Casus: *Quirinus pannum furari intendens officinam de nocte ingreditur, lumen accendit, adhibita diligentia ad omne periculum incendii vitandum: sed inopinato casu candela in paleas decidit, et brevi tota officina incenditur, vixque arrepta fuga, incolumis fur evadit. Quid de Quirino?*—R. Ad nihil tenetur, quia minime periculum praevidit. Imo, nec tenetur de panno quem furari voluit, etiamsi hunc apprehendisset; quia etiam illud damnum est involuntarium: nec apprehensio panni est causa damni, nec gestatio candelae proximum periculum incendii, adhibita sufficienti cautela, creabat. Si tamen pannum non tantum apprehendisset fur, sed furtum consummasset illum e potestate et custodia domini subducendo, quando casu, v. g. candela accensa, comburitur, de illo teneretur, sicut dicitur de qualibet re furtiva, quae casu fortuito apud furem perit. Ita *Lugo*, *Volger*, *Lacroix*, *Reuter*, *Gury*, etc.

suscipit, jus strictum habet ab omnibus proportionatim ea obtinendi, quae sibi competunt, tum ad regiam dignitatem sustinendam; ut enim scribit Apostolus: *Quis militat suis stipendiis unquam*[1]? tum ad sumptus pro publico bono necessarios; *Nam*, ut ait Tacitus, *neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt*[2] — Diximus: 1. *regulariter antequam petantur*; nam est obligatio justitiae. Excipe nisi aliter ferat usus: sic usus excipit pedagia ac portoria, quae tribuuntur ratione transitus per portam, vel pontem, ut nempe non solvantur, nisi postulata; 2. *si justa sint*: injustitia enim non ligat. Justa erunt, si proportionata necessitatibus ac personis, et a legitima auctoritate ob legittimam causam; neque enim Reges subditos pro libitu supergravare possunt: *Tales Reges ac Principes*, ait d. Thomas, *ad restitutionem tenentur sicut et latrones, et tanto gravius peccant quam latrones, quanto periculosius et communius contra publicam justitiam agunt, cujus custodes sunt positi*[3].

Quid in dubio de injustitia alicujus tributi? — Si nulla adsit praesumptio de injustitia, videtur tributum solvendum esse in conscientia; tunc enim possidet jus legitimum Principis. Si vero adsit gravis suspicio, vel ratio de ejus injustitia vel cessatione causae, alii cum Cabassutio dicunt adhuc totum solvendum, quia lex tributi utpote a legitima potestate semper praesumi debet justa. Alii volunt cum Billuart illud solvendum pro rata dubii; quia debitum dubium non est neque certum, neque nullum, sed quid medium. Verum alii communissime cum Cajetano, Laymano, Lessio, Lugo, Sporer, etc., tuentur nihil esse tribuendum; cum enim pauca sint tributa in tanta eorum multitudine, quae necessarias conditiones praeseferant, cum jam plura solvantur, ideo in dubio de alicujus tributi injustitia, contra illud potius argumentandum; ideo magis, quia tot tributorum solutio est res omnino difficilis ac gravis: at juxta omnes in dubio subditus non tenetur ad obediendum, quando praeceptum est nimis difficile, vel ei grave damnum affert. Quidquid sit, concludimus cum doctissimo Sylvio, cui consentit Billuart: si quis fraudet de illis quantum bona fide existimat se plus aequo gravari, neque peccat neque tenetur ad restitutionem.

R. 2: Quoad tributa indirecta (ubi maxime veniunt *gabellae* seu *vectigalia*) an in conscientia solvenda sint, duplex sententia.

Prima, quae affirmat[4], et quam nos suadere omnino debemus, quaeque communissima est et nobis probabilior, innititur illis Christi verbis: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari*[5]. Et illis Apostoli: *Ideo necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam, ideo enim et tributa praestatis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes: reddite ergo omnibus debita, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal*[6]: ubi vides etiam vectigalia in conscientia solvenda esse, et quidem uti tributa ac debita. Merito ergo docet Augustinus Christianum in magno errore versari, si putet vectigal a seipso non esse solvendum[7]. Accedit ratio: sicut Rex tenetur vacare saluti populi, consulere administrationi justitiae et prospicere publi-

1 1 Cor. 9.

2 L. IV *hist.* c. 74.

3 2. 2. q. 66. a. 8—V. Liguori, *Op. Mor.* l. III.n. 617. An autem peccent exigentes publica tributa in dubio, an sint justa. alii affirmant cum Molina, nisi ipsi sint subditi et a Principe compulsi; sed alii generatim negant cum Lugo, si exigant judicando Regem esse prudentem; et sentit Lugo non peccare exactorem. si ei de injustitia non constet; potest enim praesumere pro justitia, praesertim in tanta opinionum varietate.

4 Excipiuntur tamen de jure communi res. quas quis emit et defert de loco ad locum ad usum suum personalem; quod alii extendunt quoque ad res necessarias pro victu ac vestitu propriae familiae, modo tamen nulla fiat negotiatio: unde si non adsit lex particularis et espressa, nihil pro iis rebus solvendum in conscientia. De jure vero naturae excipiuntur pauperes, si secus se et suos alere non valerent: ac videretur posse ipse minister alicui valde pauperi remittere tributa ex rationabili Principis voluntate. Et revera ipsa civili lege taxa tributorum omnium de Regis indulgentia solet minui, si communitati vel privato alicui grave damnum casu contingat, ut in incendio, in grandine, in alluvione evenire solet: et fit tunc recursus ad R. Secretariam. V. *Istruzione per l'amministrazione dei Comuni*, § 139. *del 1 aprile 1858—Guida del supplicante* ecc. ecc. Torino 1846, pag. 57 et 107.

5 Matth. 22.

6 Rom. 13.

7 Ep. 96; alias 120. In hac sententia et mercatores et in ipsorum defectu ipsi vectores. cum positive cooperentur ad damnum, obligati remanent in conscientia. Item tenentur etiam qui dolo occultant aut minuunt res. ut minores solvant: uti qui in successione omnia bona, vel justum valorem non declarant etc. Attamen etiam hujus sententiae patroni generatim permittunt. ut adveniente occasione, epistulae privatis tribuantur deferendae, etsi ideo taxa a lege praescripta fraudetur: talis est universalis etiam plurum usus. qui ad mutuam ipsam pertinet hominum inter se urbanitatem, comitatem, etc. unde id prohibere onerosum nimis.

cis aliis necessitatibus; ita et populus tenetur ex justitia et de jure naturali solvere Principi vectigalia ad ejus et Reipublicae conservationem necessaria. Neque subditi esse debet distinguere inter tributa et tributa, quae nempe sint in conscientia debita, quae vero non; maxime quia omnis lex de se nata est parere obligationem ac ligare conscientiam. Si quae autem sit contraria consuetudo, non usus, sed vulgaris error dicendus est ex Gousset.

Secunda sententia, quae negat, sua item non caret auctoritate et probabilitate; licet enim subditi (sic inquiunt qui eandem tuentur), per se loquendo teneantur de ipso jure naturali congruum subsidium Principi ministrare; non tamen tenentur sub culpa ad eas gabellas solvendas, quae ab ipso impositae sunt sub poena magna solvenda a fraudatoribus: nam juste tunc Princeps praesumitur nolle eos obligare ad culpam simul et poenam. Lex igitur gabellas imponens cum poena gravi videtur istis Theologis conditionata sive disjunctiva, ut nempe solvatur vel gabella, ut sic liber quisque eat; vel poena casu, quo fraudatorem contigerit deprehendi — Quod eo magis praesumendum esse videtur, quia gabellarum solutiones certo excederent Principum necessitates, si subditi integras impositiones solverent. Crescit haec praesumptio in hujusmodi poenis lucrativis pro Rege, in cujus commodum cedunt, quam in aliis tantummodo afflictivis. Dubium saltem est (addunt) utrum lex obliget sub culpa ad utrumque, scilicet ad solutionem gabellae et poenae: et in dubio nemo tenetur obligationem certam subire; in tali enim dubio videtur favendum ei, de cujus damno agitur. Hoc jus civile confirmat, ubi dicitur in dubiis quaestionibus contra fiscum judicandum esse. Tandem ajunt hancesse communiter populi universi persuasionem [1].

Quidquid sit circa tam primae, quam etiam secundae sententiae probabilitatem (quod sapientioribus definiendum remittimus), unum nos pro praxi monemus cum doctissimo cardinali De-Lugo: generaliter loquendo, admonendi sunt populi, et excitandi ad tributa solvenda; sed post factum non sunt cogendi ad restitutionem tributi defraudati, si probabiliter sibi suadeant in tanta vectigalium multitudine aliquid injuste solvisse, vel competenter contribuisse ad publicas necessitates. Consentiunt Billuart, Gousset, aliique communiter.

Quid (quaeres) *de praepositis, qui nempe ab auctoritate deputati sunt ad fraudes impediendas, si fraudantes adjuvent, occultent, etc.?* — In omnium sensu certum est, illos peccare mortaliter, atque ad restitutionem teneri ejus, quod eorum causa fraudatur; ideo enim deputati sunt, ac stipendium accipiunt ut impediant [2].

Q. 3. *An peccent, et teneantur restituere qui vel adsportant et vendunt merces omnino prohibitas, ut est tabacum exterum; vel vendunt res, quas aliqui tantum ex privilegio vendere possunt ut sal; vel vendunt quod ut aliqui soli vendere valeant, tributum Regi solverunt, ut est vinum quod minutim venditur a caupone?*

R. Qui tenent leges vectigalium esse pure poenales, nullum peccatum nullamque injuriam in hisce fraudatoribus agnoscunt. Non ita tamen alterius sententiae patroni. Porro quod attinet ad merces primi generis, eas fraudantes per se loquendo liberant non quidem a peccato, cum legi sit obtemperandum: bene vero a restitutione; quia nec Principis nec privati jus strictum violant. Excipe nisi expresse prohibeatur (quod non raro contingit), ut merces Regni facilius vendantur — Quoad merces secundi generis, obligant fraudantes ad restituendum privilegiatis lucrum, quod probabiliter fecissent; cum jus legitimo ipsis concessum violent — Tandem quoad ultimas, iterum fraudantes de culpa et restitutione teneri docent; sed cuinam tunc sit restituendum,

1 L. X, *ff de jure fiscu* — Hic fusius Lugo et Duardus: primus adstruit obligationem: eam negat secundus. Hujus tamen secundae sententiae patroni ultro concedunt, ad vectores mercium quod spectat, eos officium periculis plenum exercere, ideoque pro viribus esse deterrendos: cum homines hujusmodi latronum potius, quam mercatorum more vivant, et lucri cupiditate illecti periculum omne fortunarum familiae ac capitis sui negligant. Ceterum pro praxi dicunt non esse damnandos nec vectores nec fraudatores: 1. si sint in bona fide; 2. si damnum segetibus non inferant excurrendo; 3. si praepositos pecunia non corrumpant, secus peccarent saltem peccato cooperationis; 4. si non sint parati resistere potestati vectigalia exigenti; si enim resisterent, peccarent et contra obedientiam, cum legitimae potestati resistant, et contra justitiam; nam lex tributorum, etiamsi esset mere poenalis, gubernatoribus tamen jus certum tribuit contra subditos, si in fraude deprehendantur.

2 Quod etiam valet, si tributum non exigant, nisi vel agatur de parva re ex praesumpto Principis consensu, vel de paupere, vel de re ad usum personae deferentis.

alii dicunt Principi, quia profecto contra ipsum fraus admittitur: quod quidem adhuc valere dicunt, etsi Princeps gabellas locaverit; quia ob dictas fraudes praevisas, illas minoris locare adigitur. Sunt tamen recentiores pii ac docti, ut observat Bouvier, qui docent restitutionem potius fieri debere subditis fidelibus; quia Princeps fraudes praevidens istos cogitur tributis gravare, ut sibi compensetur: at cum sit impossibile, ut singulis subditis restitutio fiat, ideo concludunt eam pauperibus faciendam esse juxta praesumptam subditorum voluntatem.

Q. 4. *An emens merces a gabellarum fraudatore peccet, et teneatur in defectu fraudatoris ad tributi frandati solutionem?*

R. Negative in eorum sententia, qui legem vectigalium mere poenalem docent. In aliorum vero sententia, distinguendum: vel iste emptor cooperatur positive ad tributi fraudationem; vel sic non cooperatur, sed simpliciter emit merces — Si 1, eum peccare et teneri ad tributi fraudati solutionem docent, idque ratione cooperationis; cum et ipse fieret causa influxiva damni. Idem docent de casu, quo emptor advertat ex frequentibus hujusmodi emptionibus, aliis passim tale exemplum sequentibus, grave Reipublicae damnum obvenire; quia cooperaretur in eo, quod redderet venditores animosiores — Si 2, ad nihil emptor tenetur; gabella enim non est onus stricte reale, quod mercem gravet: at onus reale simul et personale, scilicet debitum quidem de tali re, sed non solvendum a quovis habento rem ipsam; bene vero a solo venditore, qui etiam, facta venditione, adhuc remanet obstrictus onere solvendi gabellam.

§ 2. — *De eo, qui culpabiliter damnum infert mediate.*

Q. 1. *An ille, qui proximo damnum infert mediate, indirecte et per alios, teneatur ad restitutionem?*

R. Affirmatives: qui proximo damnum infert modo efficaci ac voluntario, etsi tantum mediate, indirecte et per alios, tenetur ad restitutionem; isto enim revera cooperatur in ejus damnum. At fatentur omnes, quod efficaciter cooperantes in alterius damnum restitutionis onere ligantur: *Digni sunt morte, et non solum qui ea faciunt*, inquit Apostolus, *sed etiam qui consentiunt facientibus* [1]. Hinc Gregorius IX scribit: *Si culpa tua datum est damnum vel injuria irrogata, seu aliis irrogantibus opem forte tulisti, aut haec imperitia tua sive negligentia evenerunt, jure super his satisfacere te oportet* [2] — Hic tamen *culpae* nomine ea intelligitur; quae sui natura alterum inducit ad damnum, non vero quae simplex est occasio; alioquin vel ipsa charitatis violatio ad restitutionem obligaret, quod nemo dixerit. Neque sufficeret ratihabere damnum ab altero illatum (idest confirmare voluntate nostra damnum, quod, nobis insciis, actum est); nam cum ratihabitio sequatur commissum facinus, in illud positive et efficaciter non potest influere: unde haec nonnisi in contractibus obtinere potest, qui solo consensu perficiuntur.

Q. 2. *Quotupliciter potest quis in damnum cooperari?*

R. Dupliciter potest quis in damnum cooperari:

1. *Positive*: et est quando quis vel physice vel moraliter influit in damnum proximi: *physice* quidem, si actionis damnificativae particeps fiat, v. g. concurrendo in grassatione ad viatoris spoliationem: *moraliter*, si quempiam ad damnum proximo inferendum determinet, v. g. grassationem suadendo, fortum et fures dirigendo. Attamen ut causa positiva teneatur de damno requiritur, ut sit injusta, efficax et theologice culpabilis. *Injusta*, quia nemo tenetur reparare damnum proximo illatum, nisi quatenus strictum ejusdem jus violaverit; atqui jus proximi strictum violari non potest, nisi per actionem injustam. *Efficax*, nam ut quis teneatur reparare damnum, non sufficit intentio damni inferendi, sed necesse insuper est, ut vere et realiter inferatur: jus enim alterius per solam intentionem non laeditur. *Theologice culpabilis*, quia sine culpa theologica non est, saltem extra contractum, obligatio restitutionis animam ligans.

2. *Negative*: et est cum quis non impedit damnun alterius, etsi possit et debeat illud impedire. Causa negativa nullum per se loquendo tenetur damnum proximi reparare; repugnat enim quemquam te-

1 Rom. 1.
2 *Decr.* Gr. l. V, t. xxxvi, c. ult. *de injuriis* — V. art. 107 *Cod. poen. Albertini* qui distinguit agentes inter principales et complices.

neri reparare damnum praecise, quia illud minime impedivit. Alioquin tenerentur omnes jure naturali et ex justitia bonum proximi curare, et malum ejus avertere, quod domo dixorit; quia quod unicuique mandatum sit do proximo suo [1], lex charitatis est, non justitiae. Diximus *per se loquendo*; quia potest quis obligari ex contractu vel quasi-contractu ad malum alterius impediendum: quo quidem in casu si non impediret cum possit, teneretur ad restitutionem. Unde concludimus: causa negativa numquam dicenda est teneri ad reparandum damnum proximo illatum, nisi: 1. vel rationo officii, vel alias ad illud impediendum obligetur ex justitia; 2. ipsum quantum in se est impedire reapse valoat. Quo sensu tantummodo ex civili Codice parentes et magistri tenentur do damnis filiorum alque discipulorum respectivo [2].

Pluribus autem modis causae tum positivae tum negativao cooperantur in damnum; novem praecipuos hisce versiculis onumerat Angelicus, quorum quidem sex sunt positivi, tres negativi:

Jussio, consilium, consensus, palpo, recursus,
Participans: mutus, non obstans, non manifestans [3].

An dubitans (quaores) *utrum actione sua fuerit causa damni proximo illati teneatur ad restitutionem?* — Si dubitetur, an actio sit posita; vel si actio quidem posita sit, sed dubium sit, an damnum evenerit, commune est cum Lessio ac Roncaglia, nullam adesse obligationem restituendi; quia *factum non praesumitur nisi probetur*. Si vero ox una parte actio mala sit certo posita, ex alia autem parte damnum sit certo secutum, et dubitetur solum, an illud damnum ox illa ipsa actione evenerit (cum non cognoscatur alia causa quao illud potuerit inferre), tunc utrum adsit gravis obligatio restituendi, tres habemus sententias.

Prima, quae est valdo probabilis, cum Habert, Lugo, Roncaglia et Sanchez obligat ad restitutionem; quia in tali dubio possidet crimen pravae actionis, quao cum esset de se apta ad damnum irrogandum, in dubio praesumitur revera damni causam fuisse — *Secunda* etiam satis probabilis cum Lessio, Navarro, Salmanticensibus, Sylvio aliisque negat esse obligationem restitutionis; nam nemo cogendus est ad eam, nisi de obligatione certo non constet: atqui in proposito dubio de tali obligatione certo non constat, hoc ipso, quia dubium est. Nec praesumendus est influxus; licet enim actio de se apta sit ad influendum, cum tamen non semper influat, ideo influxus est probandus. Hanc sententiam videtur tenere s. Thomas, qui docet: *Non semper obligatur aliquis ad restituendum; non enim semper consilium vel adulatio vel aliquid hujusmodi est efficax causa rapinae: unde tunc solum tenetur consiliator aut palpo... ad restitutionem, quando probabiliter aestimari potest, quod ex hujusmodi causis fuerit injusta acceptio consecuta* [4]. Ergo juxta Angelicum probari debet consilium certo fuisse causam damni; vorbum enim, *probabiliter*, si sit ex una tantum parte, significat persuasionem moraliter certam, ut bene oxplicat doctus Concina — *Tertia* tandem sententia tradit obligationem adesso restituendi pro rata dubii; sed huic aperto obstat, quod vel certo possidet mala actio, et roparandum est totum damnum; vel certo non possidot, et tonetur ad nihil, quia in dubio melior est conditio possidentis bona sua. Quod quidem principium saltem in materiam justitiao tanquam certum omnes admittunt [5].

Q. 3. *An causae singulae positivae et negativae ad damnum simul concurrentes ad restitutionem simul sint obligandae in solidum* [6].

R. Distinguendum: vel res ad quam concurrerunt seu objectum damni, potest in partes dividi, ut est furari vineam, thesaurum; vel dividi nequit, ut est incendere navom, aut occidere hominem. His positis, dicimus:

1. Si objectum damni dividi potest, tunc si plures concurrerunt sine motore principali, aut sino mutua ad invicem conspiratione seu exocutione, singuli tenentur pro rata tantum; cum unus in alterius operam non influxerit: unde si plures ae-

1 Eccl. 17. 12.

2 Art. 1502 — C. A. 1301 — C. G. 1384 — C. S. 1338 — C. P. 2087 — C. M. 1395.

3 2. 2, q. 62, a. 7 — II Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 562.

4 2. 2, q. 62, a. 7.

5 « Alia res est, quando de mero consilio quaeritur; si enim partes litigantes per amicam compositionem benevole inter se conveniant, talis transactio utique, plerumque saltem, summopere approbanda est: ast ad talem transactionem stricte obligari nequeunt; quia debitur semper vel ad totum vel ad nihil obstringitur ». Ita *Stapf.* § 82.

6 Tunc quis dicitur teneri *in solidum*, cum aliis non restituentibus, ipse tenetur ad totum per se, ideoque etiam ad partem aliorum: *solidum*, id est integrum, plenum.

que concurrant ad expoliandam domum, ad depopulandam vineam sine praevia mutua conventione, singuli eorum pro rata tantummodo tenentur — Si autem omnes excitati fuerint a motore principali, motor tenetur ad totum: et alii in ejus defectu pro rata. Ratio, quia principalis agens ipso facto in se suscipit absolute totum onus damni reparandi; cum ipse primario illud inferat, nec utatur aliis, nisi velut instrumentis ad damnificandum — Quod si motor principalis non adsit, sed omnes invicem se excitaverint et induxerint ad damnum, ita ut, singulis non concurrentibus, damnum non evenisset, tunc singuli aeque tenentur in solidum, quia singuli sunt totius damni causa; unus enim alterum juvat: unus procedit a confidentia, quam habet in alterius auxilio.

2. Si objectum damni dividi non potest, tunc si ita concurrerunt, ut sine illorum opera damnum non fuisset secutum, certum est illos teneri in solidum; quia totus effectus a causis singulis hoc casu procedit: hinc si praebeas tuum suffragium ad justam actionem, quae secus non obtineret, teneris in solidum — Si vero sine ipsorum opera damnum adhuc secutum fuisset: ut si apponas ignem simul cum aliis ad navem proximi, etiam seclusa conspiratione, et licet, te absente, alii nihilominus navem incendissent, utrum tenearis cum ceteris in solidum, duplex est sententia. *Prima sententia* probabilis, quam tenent Cajetanus, Salmanticenses, Sanchez, etc. affirmat; nam propter concursum particularis cooperatio cujusque unam actionem constituit contra justitiam; unde quia damnum ex hac unica actione evenit, omnes in solidum obligantur ad restitutionem. Neque est de ratione et natura verae causae, ut ea non posita, non sequatur effectus; sed dumtaxat, ut ex ea effectus ipse sequatur. Verum *secunda* adhuc probabilis sententia Navarri, Sylvii et aliorum, docet singulos tunc teneri tantum pro parte sua; quia cum obligatio restitutionis pendeat ab influxu seu causalitate in damnum, obligatio non debet esse major, quam sit influxus ipse; sed influxus est tantum pro parte damni: ergo pro parte tantum erit et obligatio restitutionis [1].

Quidquid sit, non debemus hic omittere animadversionem momenti gravissimi, et est quod rudes, etiamsi teneantur in solidum, raro tamen in praxi eosdem expedit obligare ad totum, cum difficulter isti sibi persuadeant sese teneri ad restituendam etiam partem a sociis suis ablatam. Et in hoc casu satis praesumi etiam potest, quod domini ipsi quibus restitutio facienda est, libenter consentiant, ut illi restituant partem propriam; cum bene perspiciant valde timendum, ne restituant nihil omnino, si obligentur ad totum. Neque praemittenda declaratio Codicis tum poenalis, quae habet: *I condannati per uno stesso reato sono tenuti solidariamente alle restituzioni, ai danni, agli interessi ed alle spese* [2]; tum civilis ex quo solidaria debitorum obligatio non praesumitur in contractibus, nisi vel expressa sit, vel ab ipsa lege inducta [3].

N. I. — *De mandante seu jubente*

Q. **1.** *Quis intelligitur nomine mandantis seu jubentis?*

R. Mandantis seu jubentis nomine eum intelligimus, *qui alterum inducit, ut suo nomine damnum inferat proximo*: dupliciter autem potest inducere, expresse vel tacite. *Expresse*, idest verbo, scripto, nuntio; *tacite* idest nutu, signo vel facto alio; uti si pater vel dominus filio suo vel servo significet sibi gratam fore illius personae occisionem, aut eum iisdem conqueratur, quod nemo injuriam sibi factam ulciscatur: sic refert historia contigisse mortem s. Thomae Cantuariensis sub Henrico II Angliae Rege, qui cum suis saepius conquerebatur, se cum uno Regni sui Sacerdote pacem habere non posse. Item est si quis paratus sit tuo nomine damnum inferre, et tu cum commodo possis impedire, non impedis; nam censeris tacite mandare.

Mandans, *seu ille qui jubet, est principaliter movens*, inquit Angelicus, *unde ipse principaliter tenetur ad restituendum* [1]; qui enim facit per alium, per se facere censetur. Tenetur etiam reparare

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 579.

2 Art. 80. — *Idem legitur in Jure poenali Neapolit.* Art. 51.

3 Art. 1290 — C. A. 891 — C. G. 1200 — C. S. 1155 — C. P. 1177 — C. M. 1253. *Ab ipsa lege:* « p. e. la donna maritata, ed il suo marito contutore (*art.* 251), gli esecutori testamentari (*art.* 906) ecc. sono solidariamente contabili della loro amministrazione ». — V. *Jus civile Neapolit.* Art. 318 et 988.

1 2. 2, q. 62, a. 7 — Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 558 et seqq.

omnia damna, quae ex mandati sui executione sequuntur, si ea praeviderit, vel culpabiliter ignoraverit, aut si actio de se periculosa sit; quo sensu accipitur illud Bonifacii VIII: *Is qui mandat aliquem verberari, licet expresse inhibeat, ne occidatur ullatenus, vel membro aliquo mutiletur, irregularis efficitur, si mandatarius fines mandati excedens, mutilet vel occidat; cum mandando in culpa fuerit; et hoc evenire posse debuerit cogitare* [1].

Q. 2. *An mandans teneatur reparare etiam damna quae mandatarius ipse mandato obtemperans passus est?*

R. Si mandatarius suscepit mandati executionem voluntarie et libere, et maxime si ob mercedem promissam, mandans non tenetur repararare damna, quae mandatarius mandato obtemperans passus est; quia tunc pericula omnia ipse in se suscepisse jure merito existimatur. Si vero illam coactus vi vel metu gravi suscepit, ut evenit in inferioribus, tunc non tenetur quidem mandans de damnis eventualibus (uti si v. g. servus qui mandatur, in via fulmine percussus vel equo delapsus intereat), cum haec non potuerint esse in praevisione; tenetur tamen de aliis damnis communibus et ordinariis quae facile praevideri possunt: casus esset si dominus famulo mandet, ut vites sui vicini recidat; at in facinore deprehensus servus ad mulctam et triremes damnetur. Certum est, ait Roncaglia, in his casibus dominos non solum teneri reparare damna facta a mandatariis, sed ea etiam quae passi sunt ipsi mandatarii et eorum familia. At cogitantne de his damnis reparandis? cogitent saltem Confessarii sine absolutione dimittentes mandantem quoadusque satisfecerit; mandans enim sic agens strictum mandatarii jus laesit, cum moraliter cogendo.

An (quaeres) *mandans teneatur de damnis quae mandatarius ex errore inculpabili alteri intulit: ut siquis mandatum a Titio acceperit occidendi Paulum, sed ex errore invincibili occidat Petrum?* — Sunt qui affirmant; quia mandans mandavit hominem occidere, et mandatarius revera hominem occidit. Verum alii negant probabilius cum Lyonnet, Vogler, etc.; nam respectu occisionis Petri non potest dici, quod Titius fuerit mandans, cum mors Petri accidat omnino per errorem mandatarii, non propter mandatum; mandatum enim hic occasio est, non autem causa. Neque tunc mandans irregularitatem incurrit ut etiam declaravit s. Concilii Congregatio [2].

Q. 3. *Quid si mandans mandatum serio retractaverit?*

R. Vel mandati revocatio innotuit mandatario ante executionem, vel non innotuit. Si 1, ad nihil amplius tenetur mandans uti mandans; quia per revocationem mandatum extinguitur: unde si adhuc mandatarius quidpiam operatur, non amplius nomine mandantis operari dicendus erit; sed nomine proprio et propria voluntate. Si 2, mandans tenetur ad damna compensanda, perinde ac si mandatum minime retractatum fuisset; idque etsi mandati revocatio non fuerit mandatario significata ex culpa del oblivione nuntii, aut alia de causa; semper enim verum est etiam in hoc casu, mandantem ipsum esse causam injustam et efficacem damni alterius; cum mandatum non sit sufficienter retractatum.

N. II. — *De consulente* [3].

Q. 1. *Quis nomine consulentis quoad restitutionem?*

R. *Consulentis* vocabulo venit *qui consiliis, precibus, blanditiis alium movet ad damnum proximo inferendum*: differt a mandante, quia in isto actio fit suo nomine et commodo; non ita in illo. Consulens tenetur profecto ad restitutionem; cum sit causa injusta et efficax damni. Hinc ex Canonico jure si consilium dedisti, ut Cajus Titium occideret, secuta morte, teneris de homicidio. Si consilio movisti servum, ut fugeret aut furtum faceret, teneris furti vel servi corrupti. Si persuasisti Titio, ut me afficeret injuria, teneris mihi ratione injuriarum [4]. Quare merito Innocentius XI diris devovit hanc sub n. 39 thesim: *Qui alium movet aut inducit ad inferendum grave damnum tertio, non te-*

1 *Sext. Decr.* l. V, t. IV, *de homic.* c. ult. — V. *Cod. poen.* art. 107 et 109 supra cit. — V. *Jus civile Neapolit.* Art. 1870 et seq. — « Così il padrone ha ordinato al suo servitore, che ei conosce per un uomo violento e brutale, di battere qualcuno, è tenuto per la morte della persona che è stata percossa, se questo servitore gli dà un colpo mortale ». *Gousset.*

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 628.

3 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 561. Et *Cod. poen.* art. 107.

4 Cap. *si quis viduam.* Dis. 50. C. *Sicut dignum* 6 de homicid. — L. 1. § *persuadere.* ff. de servo corrupt. — L. *non solum* 11, ff. de inj. — V. *Jus poenale Neapolit.* Art. 71.

netur ad restitutionem istius damni illati — Aliter esset (ut observant Alasin, Layman, Sanchez, Salmanticenses, etc. contra Antoine, Billuart et Cuniliati) si quis praeberet pravum exemplum, quia hoc est potius occasio, quam vera causa influxiva; cum exemplum ex se non sit natum ad alios efficaciter movendos, licet de facto ex eorum fragilitate illi saepius moveantur [1].

Q. 2. *An praebens consilium noxium teneatur de restitutione?*

R. Qui scienter suadet rem damnosam, certum est ipsum teneri ad restitutionem. Qui vero injustum consilium dedit ex ignorantia gravi et crassa, videndum utrum id egerit vel ratione status, professionis aut muneris, quo consulens ipse perfungitur; vel non. His positis, dicimus: 1. Qui consilium praebet ratione status, professionis vel muneris, v. g. dicens talem actionem esse licitam, cum licita non sit; vel in tali casu restitutionem esse faciendam (uti saepe contigit Parochis, Confessariis, advocatis ceterisque similibus), cum tamen ea facienda non sit, totum tenetur damnum reparare ex consilio suo secutum, si prae ignorantia vel negligentia mortaliter peccaverit. Quod etiam valet de illis qui licet ratione officii consilium dare minime teneantur, se tamen pro idoneis consiliariis jactitant, et in tali re peritos se esse declarant : etsi enim in officio cum suscepto non deficiant, deficiunt officium illud voluntate suscipiendo. Unde monet Scriptura: *Si est tibi intellectus, responde proximo; sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato* [2]: — 2. qui neque tenetur consilium dare ratione status et officii, neque peritiam factitat, uti mulieres et plebei, quorum insufficientia nota est, non tenetur ad ullam damni reparationem ; quia damnum , quod inde supponitur esse secutum, non magis consilio alterius, quam imprudentiae ipsiusmet postulantis tribuendum est : scit enim , vel saltem scire debet, a quo petit, ideoque discrimini voluntarie se committit. Excipe si una cum consilio adfuit etiam dolus, id est positiva intentio damnificandi; item si ex tali consilio tertio damnum obvenerit, nam quisque jus habet ne alter suo facto sibi noceat.

Quid vero (dices) *si consulens non absolute loquatur, sed ostendat se vel dubitare, vel nescire , vel simpliciter dicat ita sib videri aut dicat ita se credere?* — Tunc non tenetur damnum inde secutum reparare; quia totum esset imputandum agenti, qui , veritate non satis quaesita atque perspecta , damni illius periculo se ultro exposuit.

Q. 3. *An consulens teneatur ad restitutionem, etiamsi absque suo consilio alter damnum certo intulisset?*

R. Si damni patrator non fuit ad damnificationem motus etiam opera consuleotis, consulens non tenetur; quia in hoc casu ex ejus parte non est secuta damnificatio. Si vero etiam alterius consilio motus fuit, tunc etiam consulens tenetur de damno ; quia et ipse damni alterius esset causa vera, efficax et injusta [3].

Sed (quaeres) *quid si quis jam sit certo determinatus ad damnum proximo inferendum, v. g. occisionem; et alter non ei suadeat, nisi rel medium v. g. venenum, vel locum v. g. solitudinem , vel tempus v. g. hodie et non crastina die , quia est festiva ?* — Duplex sententia. *Prima* cum Cajetano , Viva aliisque docet consulentem teneri ad restitutionem ; quia suggerendo modum concurrit ad substantiam damni , praesertim si per suggestionem io causa sit , ut alter damnum citius inferat; illo enim temporis intervallo contingere etiam fortasse poterat , ut voluntatem mutaret. *Secunda* vero sententia cum Laymano , Lessio , Lugo et Sporer negat, et haec est nobis probabilior, quando modus est tantum accidentalis, ut sunt communiter circumstantiae temporis , loci ac medii : et simul est omnino certum, quod alter non sit voluntatem mutaturus; nam cum executor jam certo supponitur

1 « *Esempio:* Paolo di suo proprio moto entra in una vigna per rubarvi dell'uva; da cio Pietro prende occasione di fare lo stesso; Antonio fa altrettanto, non essendo mosso che dall'esempio di Paolo e di Pietro. In questo caso Paolo non è obbligato di restituire che il valore di quanto ha egli stesso rubato: lo stesso dicasi di Pietro. Il cattivo esempio di Paolo non è per se stesso la causa efficiente del furto, onde i due altri si sono resi colpevoli; non è che l'occasione. Crediamo che si dovrebbe decidere lo stesso, anche quando Paolo, rubando, avesse avuto intenzione di determinare col suo esempio gli altri a fare come lui. L'intenzione di Paolo, benchè riprovevole, essendo puramente interna, non rende più efficace il male esempio che ha dato ». *Gousset*—V. Liguori, *Opus Mor.* l. II n. 43; l. III, n. 557.

2 Eccli. 6.

3 Neque obstat quod damnum etiam sine suo consilio evenisset; semper enim verum est, illud sine illius consilio non evenisse: sicut currus, licet uno trahi possit equo, si duo tamen uniantur, duobus equis trahi dicendus est.

determinatus ad malum inferendum talii personae ante consilium, consulens simpliciter modum in rigore non potest dici causa efficax quoad substantiam damni; ideoque possessio stat pro determinatione pravae voluntatis in executore. In *Codice* tamen *poenali* isti omnes uti complices puniuntur; nam in foro externo internus animus ex ipso externo opere recte praesumitur: secus via aperiretur fraudibus [1].

Q. 4. *Si consulens consilium revocaverit, et tamen damnum adhuc sequatur, tenebiturne ad restitutionem?*

R. Certum est, quod si revocatio non innotuit damnificatori tempore habili, adhuc tenetur consulens; nam idem est, ac si talis consilii revocatio non contigisset. Si vero innotuit, distinguendum est: *vel* datum consilium consistebat in doctrina falsa, v. g. quod talis contractus esset licitus, cum tamen esset illicitus; *vel* consistebat in ostensione utilitatis aut delectationis ab executione oriturae; *vel* denique consistebat in manifestando modo damnum inferendi. In primo casu non tenetur consulens ad restitutionem, quia per illam revocationem consilium extinguitur. Quoad alios duos casus disputant.

Habert, Croix, Lessius, Lugo et alii communissime affirmant; siculi enim qui ignem injicit in segetem alienam, tenetur ad damni compensationem, etiamsi postea dolens de facto conetur omni, quo potest modo, ignem extinguere; ita et consulens: consilium enim ab eo datum etiam post actam revocationem adhuc efficaciter in damnum influit. Negant vero s. Antoninus, Azorius, Concina, Merbesius, Salmanticenses aliique casu, quo consulens in dati consilii revocatione curaverit omni meliori modo damnum dissuadere, adducendo rationem salutis aeternae; quia hoc ratio debet in homine christiano praeponderare ceteris rationibus mundanis. Neque obest paritas; nam ignis in casu proposito operatur necessario; cum ex adverso post actam consilii revocationem damnum eveniat non amplius ex vi consilii, sed ex pura malitia executoris — Secunda sententia est satis probabilis, sed primam censemus probabiliorem. [2]

N. III. — *De consentiente.*

Q. 1. *Quis consentiens, et an teneatur ad restitutionem?*

R. Nomine *consentientis* venit *qui externa sua approbatione alium efficaciter movet ad damnum proximo inferendum:* duplici modo potest quis in damnum alterius consentire, consensu nempe inefficaci et consensu efficaci. *Inefficaci*, quando quis videt malum proximo inferendum vel jam illatum, et plaudit gaudetque. *Efficaci*, quando malum proximo inferendum pendet vel determinatur a suo consensu: sic v. g. consentiunt Senatores ac Judices, cum per sua suffragia positive concurrunt ad legem vel sententiam injustam. Quo posito:

Vel qui consentit in damnum alterius, id agit consensu inefficaci, vel efficaci. Si 1, ad nihil tenetur: etiamsi enim de damno ille gaudeat ex odio in damnificatum, nulla tamen ratione in illud influit; cum sit tantum mala animi dispositio. Si 2, tenetur in solidum de damno, quia nempe positive, efficaciter et injuste in illud influxit. Item dicendum, siquis de industria, et absque sufficienti causa abest, v. g. a Senatu vel a Capitulo, cum praevidet defectu sui suffragii numerum suffragiorum sufficientem fore ad damnum proximo inferendum; absentia enim esset de industria quaesita, ac injusta damni causa.

Q. 2. *Quid de eo, qui suffragium praebet ad justam sententiam, sed actu quo cetera suffragia jam praecesserint sufficientia?*

R. Certum est, eos qui prima suffragia praebent antequam numerus compleatur, teneri ad restitutionem in solidum etiamsi praeviderint alios item esse consensuros: quia in damnum efficaciter influunt. Ob eandem causam certum erit illum quoque in solidum teneri ad restitutionem, qui post completum numerum suffragiorum dat suffragium ultimum pro sententia injusta, si praevideat alios suum revocaturos, quando ipse suffragium bonum praeberet, vel ceteros ipse hortaretur. Si vero suffragia jam irrevocabiliter data sint sufficientia ad damnum, tunc qui post suffragia illa dat suum, ad nihil tenebitur; nam non potest dici in damnum in-

1 Art. 108 et 109—*Jus poenale Neapolit.* Art. 73.
2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 559 Notandum autem consulentem, si executorem a perversi consilii executione nequeat removere, teneri ex justitia monere laedendum, ut sibi caveat.

fluere, cum jam sit consummatum: causa enim praecedit effectum suum, non eundem subsequitur. Excipe nisi ex communi consensu in conclusionem injustam omnes convenerint; vel nisi lex decernat, non existere decisionem, nisi omnes suffragia sua libera dederint, adeo ut sententia ultimo feratur vi omnium suffragiorum collective sumptorum [1].

Quid vero (inquies) *si iste dubitet, an suffragium suum datum sit, quando cetera jam erant sufficientia, necne?*—Sententia vera docet, dubitantem teneri uti ceteros pro rata; et si alii non restituant, teneri in solidum; per illius enim suffragium jus alterius deterius evasit ac incertum. Nec obstat, quod cooperator non teneatur nisi quando scit se fuisse certam damni causam; quia in nostro casu quilibet suffragium ferentium est certus, se saltem deterius fecisse suo suffragio jus, quod habebat damnificatus ad exigendam restitutionem totius damni ab aliis suffragium exhibentibus, rem nempe incertam reddendo.

N. IV. — *De palpone, receptatore et participante.*

Q. *Quis nomine palponis, et an hic teneatur ad restitutionem?*

R. Palpo *a palpando* dicitur: quia quos adulamur, manu blandiri ac palpare solemus [2]. Unde palpo dicitur qui *laude, adulatione vel vituperatione alium inducit ad damnum proximo inferendum*: sic v. g. palponem vocabimus qui duellum laudando, patientiam irridendo, ignaviam increpando ad illud alium incitat. Palpo utpote efficax causa damni ipsa lege civili [3] tenetur illud reparare; nam saepe magis laudibus et vituperationibus impellitur quis ad damnum inferendum, quam malo consilio. Necesse autem non est, ut damnum intendat; sufficit, ut sciat se in damnum influere revera et efficaciter.

Q. 2. *Quis intelligitur nomine receptatoris?*

R. Receptator, seu recursum praestans, est *qui praebet alteri securitatem, commoditatem, et protectionem ad damnum proximo inferendum vel ne illatum compenset.* Receptator tenetur ad restitutionem *quando receptatio est causa furti*: tunc enim, ut ait Augustinus, patet receptatorem *socium esse fraudis et criminis* [4]; atque sic in damnum positive influit et efficaciter — Hinc tenebitur ad damni compensationem, qui furem domi suae receperit, vel illius furta aut instrumenta occultaverit aut emerit; cum hoc sit rapinas fovere. Item tenebuntur caupones, qui a filiisfamilias acceptant pecunias aliasque res parentibus subreptas, nisi omnibus perpensis, rationabiliter judicari possit, quod parentes non sint omnino inviti. Item domini non impedientes famulos, qui de ipsorum confidentia proximum damnificant.

Diximus *quando receptatio est causa furti*: unde non teneretur qui post furtum juvat furem ad fugam capiendam, modo non influat in damna futura: sicut nec qui furem domi recipit, non qua furem, sed qua amicum aut parentem: vel etiam ratione officii, sub eadem tamen conditione, idest dummodo in furta futura non influat; sic enim non est de crimine malo participare, sed humanitatis officium praebere. Hic videndus *Codex poenalis*, ubi

1 « Utique liberatur a restitutione qui suffragatur injustae sententiae vel legi quando jam numerus suffragiorum completus fuit et praecessit: sed intellige, si ideo per ea suffragia sententia vel lex jam firmata sit ac completa, non vero si adhuc requiratur sanctio judicis vel praesidis aut Regis ad illam firmandam sententiam vel legem, ut maxime fit in guberniis constitutionalibus. Tunc omnes et singuli probabiliter tenentur de restitutione, sive sciant quod alii facturi sint, sive non: sive secreto suffragia ferantur, sive non: nam omnes concurrunt tam primi quam ultimi ad injustam sententiam vel legem, cum ipsa efformetur ex collectione omnium votorum: et revera nomine omnium fertur et promulgatur. Unde ultimus suffragans se habet sicut ille, qui se adjungit tribus furibus ad auferendam trabem quae a tribus jam commode asportari potest ». *Lyonnet*—V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 566.

2 « Quo blandior (adulatio), eo periculosior esse solet (ait *Stapf*, § 372); adulator quippe, dum indigne coram aliis reptat, et quidquid dicunt, aguntve, summa cum impudentia miratur et efferi, non se tantum, sed et illos deprimit, quorum gratiam et favores eblandiri studet, eos enim non amat, sed ludificat. Et quantam stragem impii assentatores regno morali non jam intulerunt? Quis illorum numerum computare poterit, quos adulatio corrupit et perdidit? Imo historia exempla plurima refert, exinde fortissima quoque Regna et Imperia corruisse. Ab his ergo deceptatoribus unumquemque nostrum, illos vero maxime, qui aliqua auctoritate pollent, sibi cavere oportet, memores illius quod Sapiens inquit: *melius est a sapiente corripi, quam stultorum adulatione decipi*. Eccle 7, 6. Cf. Prov. 29 12; Is. 3, 12 »—Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 567—*Venditores olei* adulatores vocat d. Gregorius (*Homil. 12 in Evang.*) de quo profecto oleo Psalmista dicit: *oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*.

3 *Cod. poen.* art. 108 — *Jus poenale Neapolit.* Art. 74.

4 Ep. 153, alias 54—Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 508.

et graviter in receptatores animadvertitur, et quaedam sapienter ad furta cavenda praescribuntur, tum artificibus circa res a privatis emptas, tum cauponibus quoad personas suspectas vel incognitas, quas hospitio excipiunt [1].

Q. 3. *Quis intelligitur nomine participantis ad damnum?*

R. *Participantis* vocabulo intelligitur *qui vel in praeda, vel in ipsa actione damnificativa fit socius quoad damnum proximo irrogatum.* Fit socius *in praeda*, si v. g. post furtum suscipiat partem de re furto ipso ablata; fit socius *in ipsa actione damnificativa*, si in illam actionem concurrat, qua fuit proximo damnum revera illatum. Porro participans in praeda tenetur restituere quantum participavit; sic enim satisfacit omni damno, quod proximo intulit: participans autem in actionem damnificativa tenetur ad restitutionem pro modo concursus, ideo aliquando tenetur etiam in solidum [2].

Sed quid (dices) *si quis concurrat quidem ad damnum alterius, sed nonnisi ob metum gravis detrimenti?* — Si damnum quod ipse timet non concurrendo, est superioris ordinis: si v. g. timet mortem, nisi furto cooperetur, tunc non peccat neque tenetur de restitutione, quocumque modo cooperetur sive mediate sive immediate [3]: quia habet justam causam. Neque dominus potest esse rationabiliter invitus; cum tunc illius bona necessaria evadant alteri ad se tuendum in re ordinis superioris, ut ait doctus Milante cum Laymano, Medina et Navarro — Si vero damnum non sit ordinis superioris, ut si damnum timet in bonis fortunae, nisi in furto cooperetur, non poterit ullo modo concurrere; quia in pari causa quisque legitime jus habet, ut sua bona possideat [4]. Excipe nisi nimia sit inaequalitas, ut si furando parum de alienis possis servare te indemnem in magnis: sed eo in casu teneris rei ablatae valorem domino restituere; cum agatur de re in eodem genere, et aequivalenter possideas quod alterius est.

N. V. — *De muto, non obstante et non manifestante.*

Q. 1. *Quid est mutus, non obstans, et non manifestans; et quando tenentur ad restitutionem?*

R. Ad 1: *Mutus* dicitur qui ante damnum tacet, et non monet; cum monere teneatur. *Non obstans* dicitur qui, dum fit damnum, illud non impedit; cum teneatur impedire. *Non manifestans* dicitur qui post damnum, illud non denuntiat; cum debeat denuntiare.

R. Ad 2: Mutus, non obstans, non manifestans tunc restituere tenentur, ait Angelicus, cum malum alterius culpabiliter sinunt, quod vel ex pacto, vel officio, vel stipendio tenentur impedire; tunc enim violant alterius jus strictum [5]: hac quippe de causa conducti sunt, mercedem recipiunt ac officium sustinent, ut nempe clament, obstent, manifestent. Sic Magistratus et Duces belli tenebuntur ad restitutionem damnorum, quae a latronibus ac militibus ob culpabilem illorum negligentiam inferuntur. Item Canonici tacentes ac non impedientes electionem iniquam: item administratores bonorum non impedientes damna minorum et Ecclesiae: item famuli custodientes bona domini, si damna ab extraneis non impedierint. Ad rem Codex civilis: *Ognuno è risponsabile del danno, che ha cagionato non solamente per un fatto proprio; ma ancora per sua negligenza, o per sua imprudenza.* Iterum: *Ciascuno è tenuto non solo per il danno che cagiona col proprio fatto; ma ancora per quello che viene arrecato col fatto delle persone, delle quali debb'essere garante, o colle cose che ha in propria custodia* [6] *(A).*

Ceterum observandum est, non omne

1 Art. 259, 688, etc. — C. A. *poen.* p. 2, § 219 — *Jus poenale Neapolit.* Art. 410, 421 et 458.

2 V. supra § 2.

3 Participatio in actione injusta vel fit *immediate*, ut cum quis actionem damnificativam cum alio exercet, v. g. si duo simul incendant domum; vel *mediate*, quando quis ponit actiones ex se non damnificativas; sed iis alter abutitur ad malum proximi, uti si scalam teneat, dum fur eam ascendit. At si fur terga servat, vel si munusculum a fure accipiat, ne clamet dum hic furatur; per haec sane influeret in ipsam voluntatem furis eum saltem animosiorem reddendo, et sic formaliter cooperaretur ad ejus furtum.

4 « Alii in nullo casu permittunt concursum immediatum; quia esset facere malum ut eveniret bonum: alii permittunt in bonis inferioris ordinis ad mortem vitandam, si tamen participans animum gerat damnum reparandi. Concursum vero mediatum ex gravi causa permittunt, cum sit ponere rem ex se indifferentem » *Lyonnet* — V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 66; et l. III, n. 571.

5 2. 2. q. 62. a. 7.

6 Art. 1501 — C. A. 1301 — C. G. 1384 — C. P. 2087 — C. M. 1393.

Hoc ipsum vel notandum ex Jure civili Neapolit. Art. 337 et 1838.

officium obligare sub restitutionis onere saltem in foro conscientiae; sed illud tantum, quod ex justitia ortum habet, et delictum vel quasi-delictum supponit[1]. Quare parentes ad restitutionem non videntur per se teneri, si omittant filios corrigere; nam illorum officium ortum ducit a sola pietatis obligatione, quamvis jure merito in foro externo puniantur, ut diligentiores se gerant in cura suorum: et ideo sententiae punitivae debent obtemperare, si revera a filiis illatum sit damnum.

Q. 2. *An peccent et teneantur ad restitutionem qui ex officio suo tenentur denuntiare contravenientes legi, nec denuntiant?*

R. Hic maxime veniunt qui custodiao sylvarum, agrorum, etc. a principe, communitate vel privato praeficiuntur. Hi porro si deficiant diligenti custodiae (praeter peccatum contra juramentum, si illud emittant), peccant etiam contra justitiam commutativam erga damnificatos, et tenentur de *damni* sua negligentia non impeditis in defectu damnificatorum[2], cum ideo stipendio conducti sint, ut dominum suum servent indemnem—An autem praeter damna teneantur etiam solvere *mulctam*, quam dominus a reis percipisset, si ipsi eos denuntiassent, disputant. Valde probabiliter affirmant Layman, Sotus et Sporer; quia omissio denunciationis, quae est facienda ratione officii, est causa, ut illud jus amittatur. Attamen communius ac satis probabilitor negant Lessius, Lopez, Lugo, Salmanticenses et Sanchez: ratio est, quia lex poenalis non intendit, ut fiscus vel domini ditentur mulctis[3]; sed tantum, ut illi serventur indemnes ac transgressores puniantur: unde non est nisi indirecte, quod illae debitae sint, nempe post sententiam: ac proinde nec fiscus nec domini jus strictum, seu acquisitum, habent ad illas. Quia ex doctrina concludunt, quod fiscales non denuntiando peccant tantum contra justitiam legalem in ordine ad mulctam, ideoque tenentur tantummodo resarcire damnum vectigalium, quae mercatores debuissent[4]: idem dicunt de judice mulctam punitoriam non exigonte: et talis est praxis ex Gury, cui communis sensus concordat. Pariter communissimo dicunt neque illum teneri ad restitutionem, qui impedit, ne mulcta fisco applicetur ante sententiam; vel quia fiscus ante illam nullum ad poenam jus acquirit; vel quia sic saltem accipitur communiter hoc fisci jus ad poenas.

Articulus II. — De eo cui restitutio facienda est, de restitutionis ordine et circumstantiis.

Q. 1. *Cuinam restituenda sunt bona certa?*

R. Bona certa ordinarie loquendo restituenda sunt possessori legitimo, quamvis non sit eorum dominus, ut si esset depositarius, locatarius; hic enim jus habet bona illa penes se retinendi. Diximus *ordinarie loquendo*, quia si bona restituenda in manu possessoris pericletentur, v. g. si iisdem sit abusurus in sui aut aliorum perniciem, utiliter geret negotium domini, qui illi ea non restituit; nisi tamen aliud obstet[5]. Hic nonnulla notanda ex *Codice civili:*— 1. solutio bona fide facta illi, qui crediti titulum possidet, valida est, etsi postea possessor crediti evictionem patiatur[6]; — 2. nulla est solutio facta creditori, qui ad eam recipiendam capax non est, ut est minor, interdictus, etc. excipe nisi debitor probaverit rem a se solutam in creditoris utilitatem versam fuisse, uti si inservierit ad necessarias impensas pro conservatione ejus fundi; — 3. solutio facta a debitoro creditori suo in damnum positi sequestri vel factae exceptionis non valet quoad illos creditores, in quorum utilitatem sequestrum positum fuit vel facta exceptio; isti

1 V. Ligoori, *Opus Mor.* l. III, n. 373; et l. II, n. 40.

2 Excipe nisi prudenter praesumi possit, dominum condonare, ut evenit in rebus levioris momenti, aut cum damnum fit a pueris, pro quibus una vel altera vice sufficit ex praesumpta domini voluntate et consuetudine secreta monitio.

3 Hujus generis mulctae, quae cedebant fisco, in Sabaudia hodie applicantur beneficientiae Operibus, quae iis in locis existunt, ubi transgressio contingit. Si autem nulla hujus generis Opera sint, mulctae sunt distribuendae a Parocho simul ac Syndaco loci. *V. Circolare della Regia Segretaria di Stato 20 Giugno 1844 — V. Jus poenale Neapolit.* Art. 35.

4 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 383; et l. IV, n. 237.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 596.

6 « *Esempio:* il mio creditore muore, uno dei suoi parenti gli succede, e si mette al possesso dei suoi beni: pago il mio debito e sono interamente liberato. Poco monta che un parente ignoto di quello più prossimo si presenti e ottenga in azione d'evizione il possesso dell'eredità poichè ogni possessore è di diritto presunto proprietario. *Possessor pro domino habetur.* È colpa del proprietario vero di non essersi presentato. È però necessario che io fossi in buona fede, cioè credessi colui cui pagai, era l'erede ». *Cod. civ. spiegato.*

enim possunt adstringere debitorem ad novam solutionem quoad ea, quae ad eorum jura spectant: salvo tamen tunc ipsi debitori regressu contra creditorem [1]; — 4. debitor adigere nequit creditorem ad recipiendam per partes solutionem, licet debitum sit divisibile: *Ciò non ostante*, ita limitat Codex, *i giudici avuto riguardo a la situazione del debitore ed usando con molta riserva di questa facoltà, posson concedere dilazioni moderate* (vulgo *di grazia*) *al pagamento, e sospendere l'esecuzione giudiziale, restando il tutto nello stato medesimo* [2]*—Le dilazioni così concedute non potranno però mai eccedere in tutto la metà del termine convenuto, nè in alcun caso lo spazio di sei mesi.*

Q. 2. *Quibus sunt restituenda bona incerta, quorum nempe dominus post diligentem inquisitionem cognosci non possit?*

R. Si dominus ille incertus est in particulari, si nempe sciatur quidem bona illa spectare ad tres, aut quatuor homines in particulari, sed ignoretur ad quemnam praecise pertineant, tunc illa inter tres vel quatuor illos homines dividenda erunt pro rata dubii: nec posset tunc restitutio fieri pauperibus, *Quia ego Dominus*, ait Deus apud Isaiam, *diligens judicium, et odio habens rapinam in holocausto* [3] — Quod si res etiam in generali incerta est, tunc si res aliena accepta fuit mala fide, restitutio facienda est pauperibus; quia *nemo debet commodum reportare ex propria iniquitate*. Si bona fide, tunc si spectatis omnibus circumstantiis, est adhuc possibile, ut dominus inveniatur, res vel ejus pretium servari debet: et si neutrum servari possit, in pios usus fiat conversio juxta voluntatem domini rationabiliter praesumptam, qui rei dominium conservat, quamdiu illa suas in manus redire potest. Si secus, nulla amplius erit obligatio restitutionis; quia res habetur tanquam derelicta, saltem juxta veriorem sententiam [4].

A. 3. *Quinam in restitutione servandus est ordo* [5]?

NOTA. Haec ante omnia sunt notanda: — 1. qui rem alterius apud se tenet, quocumque titulo teneat, eam debet vel domino, vel ejus haeredibus tradere, vel demum pauperibus, si haeredes deficiant; quia res semper clamat ad dominum. — 2. debita ex titulo oneroso, v. g. ex contractu venditionis, prius solvenda sunt debitis ex titulo gratuito, v. g. ex donatione, ut communiter dicunt, etiamsi haec facta sit ab eo, qui quando eam fecit, impar non erat ad solvenda debita [6]; nam in omni promissione gratuita haec semper includitur conditio generalis: *Si fortius vinculum non obsit*; est etiam axioma: *Nemo liberalis, nisi liberatus*. Hinc debita defuncti solvenda sunt ante omnia vota et legata, etiam pia: Hoc posito:

R. Si debitor omnibus creditoribus satisfacere potest, nullus ordo necessario servandus est, ut patet, modo suo tempore omnibus solvat. Si vero nequeat omnibus satisfacere, tenetur dividere bona sua inter omnes creditores juxta proportionem debitorum, nisi quis eorum jus praelationis habeat, nam cum debitor omnibus aequaliter sit obstrictus, iniquum foret omnia uni solvere, aliis post habitis. Hoc etiam in *civili Codice* praeceptum est [7] — Diximus: *Nisi quis eorum jus praelationis habeat*; hoc enim jus lex civilis tribuit tum privilegiatis, tum hypothecariis: quod quidem obtinet etiam in conscientia; cum sit legitima lex superioris lata in bonum commune, ut ait s. Antoninus. Porro ad *hypothecarios* quod spectat, ipsi praelatione gaudent post privilegiatos, ac primo qui prius inscripti fuerunt: quod si plures fuerint inscripti eodem die,

1 « Con questi atti si impedisce che il debitore sia soddisfatto di quanto gli deve un terzo — *Esempio:* voi dovete 6m. lire che ricusate di pagare. Paolo ve ne deve 4m. che è pronto a pagarvi: faccio opposizione e chieggo che a me siano pagate a conto di quanto mi è dovuto. Se non ostante tale opposizione Paolo vi paga, potrò dopo accolta la mia domanda dal tribunale obbligarlo a rimettermi 4m. lire, come se ve le dovesse ancora, salvo a lui il diritto di chiedervi le 4m. lire che vi ha pagate: poichè col mezzo dell'atto di opposizione era reso avvertito che poteva essere obbligato a pagare a mie mani, ed io era quasi diventato suo creditore ». *Cod. civ. spieg.*

2 « *Restando il tutto nello stato medesimo*. Vale a dire se il creditore cominciò un'azione contro il debitore, essa sarà sospesa pendente la dilazione *di grazia*, ma alla scadenza di tal termine non essendo pagato, potrà farla rivivere al punto in cui si trovava, senza che gli si possa opporre la prescrizione acquistata contro esso, pendenti lo more ». *Cod. civ. spieg.* — Art. 1330 — C. A. 1424 — C. G. 1240 — C. S. 1197 et seqq. — C. P. 1218 — C. M. 1295.

3 Is. 61.

4 V. quae supra tradita sunt de rebus inventis, ubi et modus adsignatur dominum inquirendi, et casus resolvitur si talis inquisitio omissa fuerit.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 284 et seqq.

6 Aliter esset si donatio jam sit consummata, et res donatario tradita sit; tunc contractus firmus est ac stabilis, atque in absolutum dominium donatarii res transit.

7 Art. 2147 et seqq. — C. A. *civ.* 60 — C. G. 2013 — C. S. 1197 et seqq. — C. P. 2122 — C. R. 60 — C. M. 2111 — C. H. lege 2 maji 1836.

aequaliter concurrunt. Quod vero pertinet *ad privilegiatos*, si eadem sit ratio privilegii et eadem erit ratio concursus[1]; secus privilegiorum diversa videnda qualitas; nam *privilegia non tempore aestimantur, sed ex causa*. Igitur privilegio a lege alia constituta sunt in omnibus; alia in quibusdam mobilibus tantum; item alia in immobilibus; alia in bonis tum mobilibus tum immobilibus, id est in universam substantiam, ita ut de universa substantia solutio peti judicialiter possit (*B*).

Q. 4. *An creditores priores tempore praeferendi sint posterioribus?*

R. Nulli dubium, est quod creditores privilegiati et hypothecarii sint praeferendi creditoribus simplicibus (qui scilicet nullum a lege jus habent praelationis, quia nec privilegium habent nec hypothecam), etsi eorum creditum tempore sit prius; sic enim a lege statutum est — Quod vero spectat ad ipsos creditores simplices inter se, utrum qui priores sunt tempore, aliis sint praeferendi, atque ipsis antea integre solvendum sit, disputant. Alii probabiliter negant cum Azorio, Holzman, Lessio, Vasquez, etc.; ratio, quia hisce creditoribus non bona, sed ipsa persona ligata est, quae omnibus aequaliter obnoxia est. Sed alii probabilius et communius affirmant cum s. Antonino, d. Thoma, Concina, Croix, Navarro, Salmanticensibus, Suarez, etc.; nam regula *qui prior est in tempore, potior est in jure*, licet a jure civili pro solis privilegiatis et hypothecariis assignata sit, attamen a jure Canonico[2] illa admittitur pro omnibus: et quod praecipuum est, id fundatur in jure naturali; creditor enim anterior personalis, quamvis directe personam debitoris, indirecte tamen habet obligata etiam ejus bona, in quibus proinde non debet praejudicari a creditore superveniente.

Q. 5. *An debita ex delicto, puta rapina, sint prius solvenda, quam debita ex contractu, puta emptione: item certa priusquam incerta?*

R. Ad 1: Sentit s Thomas prius esse solvenda debita ex delicto; quia est major injuria ea retinere, cum major fuerit injuria, in Deum videlicet et in proximum illud opus perpetrare[3]. Alii tamen communius et probabilius cum Alasia, Billuart, Lessio et Lugo docent nulla praelatione ea gaudere: quia obligatio, quae oritur ex commutativa justitia, eadem est in contractu ac delicto; delictum autem poenitentia deletur, non restitutione.

R. Ad 2: Si debita hoc sensu incerta sint, quia dubitas utrum debeas, ad nihil teneris; nam in dubio melior est conditio possidentis. Si vero certo debeas, sed dubites cui debeas, teneris restituere pauperibus juxta praesumptam domini voluntatem. Verum quaestio est, utrum haec debita sint postponenda illis, quorum domini certi sunt, vel an etiam ista sint solvenda pro aequa parte simul cum debitis certis. Lessius, Lugo, Salmanticenses aliique probabiliter tuentur debita certa incertis praeferenda esse; quia lege naturae certa debentur creditoribus; incerta vero nonnisi ex lege positiva debentur pauperibus. Nihilominus est satis probabilis sententia aliorum, qui docent restitutionem et certorum et incertorum faciendam esse pro rata: cum valde probabile sit, quod restitutio pauperibus debeatur etiam de lege naturali; nam talis praesumitur esse creditorum ignotorum voluntas, ut cum ad ipsos nequit pervenire restitutio, saltem fiat pauperibus pro suis animabus[4].

Q. 6. *An possit praeferri creditor pauper creditori diviti?*

R. Probabiliter affirmant Medina, Molina et Sa cum d. Thoma[5], creditorem pauperem esse praeferendum diviti: quia obligatio restitutionis datur ad reparandum damnum proximi; plus autem patitur damnum pauper si ei non fiat restitutio, quam non indigens — At probabilius negant Lessius, Lugo, Vasquez aliique; quia nulla jure haec praelatio pauperibus tribuitur; quando enim agitur de justitia commutativa, omnium jus aequale est, utpote in re fundatum. Excipiunt, si pauper versetur in gravi vel extrema necessitate: et sic revera tenendum est, casu quo creditor jam teneatur ex charitate

1 « P. e. un medico curò un ammalato, e il farmacista fornì i necessari rimedi; a ciascuno si denno 100 fr. Se pagando le spese di giustizia e funerarie non restano che *fr.* 100, il medico non sarà collocato prima del farmacista, nè questi prima del medico; onde verranno per contributo prendendo 50 *fr.* cadauno ». *Cod. civ. spieg.*

2 Reg. 53 *jur.* in 6 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 690.

3 Opusc. 73, c. 18.

4 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. x, n 111.

5 Opusc. 73, c. 18 — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 691.

cedere solutionem illam, habens superflua statui, ut pauperi subveniatur

An (quaeres) *prius exigendi liceat prius persolvere?* — Si creditor in judicio petit, commune est licere ipsi prius totum persolvere, etsi tempore posterior sit; lex enim tale tribuit privilegium in obsequium publici judicii [1]. Imo adhuc communissime et probabilius affirmant Billuart, Lessius, etc. contra Lugo, si creditor sibi satisfieri petat extra judicium, modo ipsi tribuantur bona non aliunde obligata, id est quae jam aliis non sint debita ratione privilegii vel hypothecae, et modo absit fraus; jura enim favent vigilantibus, et non distinguunt in judicio, an extra [2]. Non ideo tamen potest debitor non rogatus arbitrio suo uni prae alio satisfacere, cum id nullibi fuerit ei concessum.

Diximus *modo absit fraus*, quae tamen adesset, si publice jam declarata sit cessio bonorum; nam tunc debitor omni actione spoliatus existeret. Hinc creditores a lege civili jus habent impugnandi omnes actus, quos debitor egit in fraudem creditorum: sic v.g. si debitor velit renuntiare haereditatem sibi delatam , vel usumfructum sibi constitutum, qua renuntiatione fiat impos ad solvendum, creditores illam fraudulentam renuntiationem prohibere possunt: et ipsi subingredi in jus debitoris pro quota proprii crediti [3]: Addit Codex civilis: *Trattandosi di atti a titolo oneroso la frode debbe risultare dal canto di entrambi i contraenti: per gli atti a titolo gratuito* [4] *basta che la frode sia intervenuta per parte del debitore* Hic — tamen notamus cum Billuart , minime esse inquietandos qui,exorta de fortuna debitoris suspicione , debitum repetunt: tum quia haec est vigilantia; tum quia non constando de impotentia debitoris, jus suum legitime prosequuntur.

Q. 7. *Quisnam restitutionis ordo servandus inter causas negativas, et causas positivas?*

R. Inter varios cooperantes ille tenetur primo loco restituere, qui rem alienam habet; cum *ea semper clamet ad dominum:* neque obstat, si eam consumpserit; quia recte *pro possessore habetur qui dolo desiit possidere* [5]. Quod si nemo rem alienam unquam habuerit, ut evenit v.g. si ea in incendio fuerit consumpta, tunc primo loco tenetur restituere mandans, sive consilio [6]. sive imperio mandaverit; quia ipse fuit primus movens, et princeps causa. Secundo loco tenetur executor; quia est principalis, qui post mandantem damnum immediatius attingit. Tertio loco ceterae causae positivae: consulens in alterius gratiam, consentiens, laudans, etc. habita videlicet ratione cooperationis; neque enim una est magis vel minus principalis causa respectu alterius, sed unaquaeque in suo ordine cooperata est (quia tamen ad totum est cooperata, sunt qui quamlibet causam obligant ad totum in aliarum defectu) — Ultimo loco veniunt causae negativae, sed in aliarum defectu: quia cum causa positiva sit potior in influxu, ideo et prima esse debet in restituendo. Porro inter causas negativas illa primitus tenetur, quae magis damnum avertere tenebatur: sic custos specialis rei alicujus probabilius tenetur ante custodem generalem, cujus est primario invigilare in speciales custodes, non in rem ipsam. Ordinarie tamen inter eas nullus videtur ordo adesse; cum aequaliter de re teneantur, ac per se loquendo ad suam tantummodo partem obligentur, quia neutra est alterius instrumentum. Aliis tamen deficientibus, valde probabiliter unaquaeque tenetur ad totum, cum revera unaquaeque totum damnum avertere teneatur.

Hoc autem maximum est discrimen inter causas tum positivas tum negativas, quod causa, quae primo loco tenetur, semper teneatur restituere, licet aliae causae subordinatae restituerint, id est solutum in istas refundendo: nam ipsa est causa prima ac substantialis. Ceterae autem

1 Art. 2177, etc. — C. G. 2123 — C. S. 1192, 1195 1304 et seqq.—C. P. 2177 — C. R. 120 — C. M. 2175— C. II. lege 2 maji 1836, art. 67.

2 L. pupill. *ff. quae in fraud.*

3 Art. 1003—*Jus civile Neapolit.* Art. 705.—Quid *si debitor ecclesiasticum Beneficium possideat: potest ne lex civilis illum a renuntiatione prohibere?*—R. Esto quod possit sequestrare fructus jam a Beneficio perceptos; at non potest ejus renuntiationem impedire, nam Beneficium non est juris civilis, ut de eo valeat disponere.

4 « Sarebbe infatti troppo dura cosa, che contro il creditore potesse prevalere una donazione, benchè vi sia buona fede per parte del donatario. Il donatario *certat de lucro captando*; mentre il creditore che impugna quella donazione, *certat de damno vitando* ». *Cod. civ. spieg.*—Art. 1238 — C. G. 1167—C. S. 1120 — C. P. 1129—C. M. 1208.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 579.

6 De consulente (damno ex consilio secuto) ait s. Alphonsus (*Opus Mor.* l. III, n. 560): « Si consilium sit utile illud praebenti, ipsum primo teneri; secus, si soli executori. Si autem sit utile utrique, utrumque teneri pro rata: et idem puto, si ex damno illato oculri utile evenerit. In defectu autem alterius tenentur in solidum ».

non tenentur, nisi quando recte praesumunt, primas causas vel non posse vel nolle resarcire damnum. Dubius autem, an alii socii restituerint vel sint restituturi, adhuc ipse tenetur ad restitutionem; nam cum habeat certam obligationem, ab ea per meram praesumptionem nequit solvi.

Quid (dices) *si damnum passus illud condonaverit?* — Si principali damnificatori condonaverit, ceterae causae liberantur; quia principale deficit cum accessorio: secus si condonatio fiat minus principali, tunc hic solummodo liberatur. Quoad remissionem autem debiti in contractibus statuit *Codex civilis*: 1. quod remissio aut debiti liberatio pacta in utilitatem unius ex condebitoribus solidariis omnes alios liberet, nisi aliud exprimatur; 2. quod remissio aut liberatio concessa principali liberet fidejussiores, non e contrario [1].

Q. 8. *Quo tempore facienda est restitutio?*

R. Vel restitutio facienda est ex contractu, vel alio titulo:

Si 1, eo tempore facienda est, quo fuit conventum, etiamsi eam creditor non petat; quia dies interpellat pro homine, uti fert juris adagium. Ubi vero nullum conventum fuerit tempus, non peccat graviter qui restitutionem differt quoad rogetur a creditore, nam creditor scienter non petendo videtur consentire dilationi et talis est usus [2]. Excipo nisi ob timorem, oblivionem aut impotentiam creditor omittat monere debitorem; item nisi debitor ad solvendum se obligaverit juramento; nam juramentum de se obligat quamprimum. Neque obstat dicere, quod juramentum sequatur naturam contractus; respondent enim Salmanticenses: juramentum utique sequitur naturam contractus, sed primordialem seu actus substantialem: porro quod in contractu monitione opus sit, hoc est ex accidentali, nempe ex consuetudine, non vero ex se.

Si 2, fieri debet statim ac moraliter potest; secus non restituens esset morosus detentor, et privaret alterum usu rei suae: quod si nequeat obligationi huic suae satisfacere pro toto, tenetur pro parte quam potest; utile enim per inutile non vitiatur. Item qui non potest commode restituere aperte, restituat occulte; nequit per se, faciat per alium, v. g. per ipsum Confessarium aut amicum. Attamen excusatur a mortali qui differt restitutionem ad breve tempus, si dominus nec grave damnum patiatur nec graviter censeatur invitus: Paulus spatium 20 dierum putat ordinarie breve esse [3].

An (quaeres) *qui differt restitutionem ultra tempus definitum, teneatur compensare damna, quae ideo creditor patitur?* — Si restitutio fieri debeat ex contractu et non sit culpabilis mora, ex communi sententia non sunt in conscientia compensanda damna, neque enim quis portare debet tantum onus sine culpa [4]. Si vero restitutio fieri debet ex delicto, puta ex furto, probabilius et communius docent Croix, Layman, Lessius et Lugo debitorem teneri compensare omne damnum ex dilatione proveniens, etsi habeat nunc justam causam differendi, quia licet justa dilatio posterior non sit causa damni, tamen revera causa fuit illa prima injusta acceptio.

Quid (dices) *de eo, qui non vult restituere, nisi in morte?* — Qui non vult restituere nisi in morte, non debet absolutionis beneficio donari; quia semper est in statu peccati juxta illud Augustini: *Non remittitur peccatum, nisi restituatur ablatum* [5]. Restitutio enim omni tempore semper urget: *Retentio rei alienae*, ait Angelicus, *contrariatur praecepto negativo, quod obligat semper et ad semper; et ideo tenetur semper ad statim restituendum* [6]. Excipitur: 1. si debitor sit in bona fide, neque monitio praevideatur ei profutura; unc ne peccatum materiale evadat formale, in sua bona fide relinquendus est; 2. si sit causa restitutionem differendi, v. g. si statim fieri nequeat

1 Art, 1375 -C. A. 1844—C. G. 1282—C. S. 1239 et 1241—C. P. 1264—C. M. 1343.

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III n. 676 etc.— Pavone, *Spicilegio*, § 95. Monet imo Lugo cum aliis non esse damnandum de culpa gravi qui differt solvere debitum ex contractu sine gravi damno creditoris, licet iste petat; quia talis dilatio non videtur tunc graviter et injuriosa.

3 Hic observandum cum Antoine, licitum esse debitori anticipate solvere debita sua, si terminus fuerit praefinitus in ejus favorem, ut in mutuo; nam quisque potest juri suo cedere; neque tunc terminus appositus est, ne solutio anticipate fiat; sed ne ultra differatur. Secus, si terminus sit appositus in favorem creditoris; nam fieret injuria creditori habenti jus, ne sibi fiat solutio ante praefinitum tempus: ex l. XV, § *de ann. legat.*

4 V. Liguori, *Opus Mor.* t. III, nn. 690 et 704. Si restitutio facienda sit in pecunia, aliquando ex lege civili, fructus producit, ut dictum est *de contractibus* ubi de obligatione.

5 Ep. 153 ad Maced. al. 54.

6 Supplem. q. 6, a. 3.

sine scandalo vel infamia; tunc enim dilatio rationabilis est.

Sed (quaeres) *quotnam peccata committit qui culpabiliter restitutionem differt ac negligit?* — Prima sententia docet tot peccata ab eo committi, quot sunt occasiones restituendi, quoties a domino res petitur, vel de restitutione a Confessario monetur: item quoties ipse proponit se nolle restituere: imo quoties per somnum vel per alias causas distrahitur; tunc enim (ajunt) tot sunt interruptiones, ideoque et totidem peccata. Secunda tradit, quod si voluntas retinendi non revocatur per contrariam voluntatem, unum tantum adesse peccatum, licet per annum et amplius restitutio negligatur: tale enim peccatum (inquiunt) licet physice interrumpatur, non interrumpitur moraliter; cum mala voluntas non retractetur et virtualiter perseverare dicenda sit in externo opere, scilicet in retentione rei alienae; ideoque putant sufficere, si poenitens confiteatur restitutionis omissionem, quin tempus exprimat, quo omissio perduravit — Prima sententia est probabilis, at secunda videtur probabilior cum Lugo et Salmanticensibus.

Eritne (quaeres) *debitor absolvendus antequam restituat?* — Regulariter loquendo, non est absolvendus, si restitutio sit ipsi moraliter possibilis; luctuosa enim experientia docet, debitores post absolutionem raro admodum restituere. Quare inquiebat s. Thomas a Villanova: *Prius ergo vadat* (poenitens) *et pecuniam alienam restituat....et tunc ad Confessarium redeat et absolvatur* [1]. — Si tamen prudens Confessarius revera deprehendat debitorem sincere paratum ad restituendum cum primum poterit, recte procedet, si absolutionem impertiatur etiam pro secunda et tertia vice, modo tales occurrant circumstantiae impellentes, ut ipse Confessarius solo restituendi proposito debeat esse contentus: quod raro evenit [2].

Q. 9. *Quo loco et cujus impensis fieri debet restitutio?*

R. Si agitur de restitutione facienda ex vi contractus (quamquam proprie loquendo tunc non tam habeatur restitutio, quam solutio), standum est pactis: et ubi nihil fuerit in contractu expressum, ibi facienda erit solutio ubi contractus est initus; vel ubi res erat tempore contractus, et impensis illius, in cujus favorem cedit. Hinc in Codice: *Il pagamento deve effettuarsi nel luogo destinato dalla convenzione; non essendovi destinazione di luogo e trattandosi di cosa certa e determinata, il pagamento deve farsi nel luogo ove al tempo del contratto si trovava la cosa che ne forma l'oggetto; esclusi questi due casi, il pagamento deve farsi nel domicilio del debitore — Le spese del pagamento sono a carico del debitore* [3].

Si vero restitutio aliter facienda est quam vi contractus, tunc vel agitur de possessore bonae fidei; vel de possessore malae fidei. Si 1, restitutio facienda est in loco, in quo res extat, et impensis domini: ipsa enim naturalis aequitas minime patiatur, ut possessor bonae fidei absque culpa sua damnum aliquod patiatur: quando tamen primo advertit rem esse alienam, statim debet ejus dominum admonere, ut possit sibi consulere. Si 2, restitutio facienda est in loco, ubi dominus eam possedisset, si non fuisset ei subrepta, et expensis possessoris malae fidei vel injusti damnificatoris, iis tantummodo deductis, quae fecisset dominus in ejus conservatione et translatione; nam si ex una parte dominus ex alterius culpa jacturam pati non debet, ex alia nec locupletari de alienis.

Sed (quaeres) *an debitor iterum debeat restituere, si debitum per nuntium fidelem ad creditorem missum, vel alterius culpa vel etiam casu perierit in translatione illa?*

R. Si res est restituenda solum ex re accepta, seu a possessore bonae fidei, illa perit domino; quia possessor bonae fidei non est in culpa neque in ea aquirenda neque in ea trasmittenda: hinc qui in grege suo ovem alterius casu inveniat, et mittat per virum fidelem ad dominum, perit domino, si in translatione pereat — Si vero res debetur ex contractu, pariter debitor ad nihil amplius tenetur, si agatur de re existente in individuo, puta si sit commodatum, vel depositum; nam res sicut stat, ita perit domino, nisi aliter conventum sit. Secus tamen si agatur de pretio solvendo: quia debitor dominium in illud servat, donec ad creditorem, vel ad personam a creditore designatam perve-

1 Fer 6, p. Dom. 4 Quadr.
2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 682 et 683.
3 Art. 1557-58 — C. A. 1420 et 1905 — C. G. 1247 — C. P. 1224 — C. M. 1502.
Consonat, Jus civile Neap, Art. 1200.

nerit — Si tandem agatur de debitore ex delicto seu fure, ipse non liberatur nova restitutione in dicto casu, ut communis ac tenenda sententia docet; nam debitor ex delicto tenetur ad omne damnum, licet fortuitum; quia ex jure: *Culpa praecedente, casus etiam fortuitus imputatur.* Praeterea fur tenetur dominum efficaciter reddere indemnem, cum restituendo in illum statum, in quo erat antea. Adde: si res in manu furis periret, fatentibus omnibus, ipsi periret: ergo a pari ipsi perire debet in manibus nuncii, eum illius personam repraesentet — Excipe: 1. si dominus designaverit nuntium, per quem res debita mittenda erat; tunc enim nuncius gereret personam creditoris: 2. si nuntius a judice fuerit designatus; judex enim creditoris causam tuetur ac vestit: 3. si creditor ipsi debitori expressis verbis libertatem tribuerit eligendi nuntium quem vellet, et nuntius prudens, ac fidelis fuerit electus a debitore [1].

Cum quonam damno (quaeres) *debet injustus damnificator restituere?* Damnum hic est pensandum comparative ad subjectum; nam fieri potest, ut damnum decem libellarum respectu debitori inopis sit longe majus, quam damnum libellarum centum respectu creditoris opulenti, et contra. Quo posito, sententia communissima et probabilior cum Billuart, Lugo, Vogler, etc. negat damnificatorem teneri ad restitutionem cum quocumque sui damno etiam gravissimo; justitia enim est virtus praecipiens prudentiam et aequitatem, ideoque non potest obligare ad restitutionem cum quocumque damno etiam gravissimo debitoris; tunc dominus ipso censeretur irrationabiliter invitus. Pro certo idcirco dicimus damnificatorem hujusmodi teneri ad restitutionem cum damno simili: imo Lugo, si agatur de re magni momenti, obligat furem ad restituendum, etiamsi passurus sit damnum duplo majus, ut si v. g. ad restituendum tria debeat expendere sex; cum enim sit in culpa, merito illum excessum sustinere debet, ut dominum indemnem faciat— Quod si omnino restituere non possit, nisi cum sumptibus longe majoribus, et nequeat pretium transmittere, vel rem conservare domino aut ejus haeredibus, in probabiliori saltem sententia, sufficit, ut rem tribuat pauperibus, quia sic videtur charitati conforme: nam tunc restitutio babetur uti moraliter impossibilis. Ita s. Antoninus, Billuart, Lessius, Lugo, Sporer, aliique docent communiter ac passim [2].

Q. 10. *Qui non potest restituere in uno genere bonorum, tenebiturne restituere in alio inferiori; v. g. tenetur dare pecuniam qui nequit famam resarcire?*

R. Duae sunt sententiae. *Prima* probabiliter affirmat cum Antoine, Cajetano, Sylvio, Soto aliisque; nam licet fama et membra non cadant sub commutatione ac civili commercio, attamen in ordine ad usus humanos bene datur compensatio: ita defectus formae compensatur divitiis [3]. Pro hac opinione videtur esse s. Thomas (quamvis cum aliqui explicent de debito honestatis, atque simplicis convenientiae); ait enim: *Cum aliquis alicui abstulit membrum, debet ei compensare vel in pecunia vel in aliquo honore* [4].

Secunda vero sententia communior ac probabilior cum Croix, Fillincio, Laymano, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Sporer, Vasquez, Victoria ac ceteris negat. Et probatur: — 1. *Scripturis*, ubi dicitur, quod, vulnerato convalescente, *innocens erit qui percusserit, ita tamen, ut operas ejus et impensas in medicos restituat:* sufficit ergo damnorum compensatio in bonis fortunae [5]; — 2. *Jure communi* ubi dicitur vulnerantem teneri ad expensas curationis, et mercedes, quibus cariturus est vulneratus: *Cicatricum autem aut deformitatis nulla fit aestimatio, quia liberum corpus nullam recipit aestimationem* [6]; — 3. *Ratione*, nam justitia commutativa obligat ad restituendum juxta aequalitatem damni illati: atqui ubi restitutio est facienda in genere diverso, nulla adest aequalitas, per quamcumque enim pecuniam damnum non reparatur neque in toto neque in parte; quia res utpote diversi ordinis se mutuo attingere non possunt. Quod autem aliquando

1 Liguori. *Opus Mor.* l. III. n. 704.

2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III. n. 598.

3 Multi etiam dicunt ad hanc restitutionem teneri haeredes occisoris, vel mutilatoris, in hujus defectu: nam haeredes tenetur ad omnia debita, quibus gravatur haereditas; porro dicta obligatione haereditas certe gravatur; neque enim potuit occisor vel mutilator se obligare, quin obligaret bona sua—Sed multi hoc negant: quia hoc praecise non est debitum reale, sed personale: ideoque non transit ad haeredes.

4 2. 2. q. 62. a. 2.

5 Exod. 21. v. 19.

6 *Digest.* 19, t. in *de his qui effud.* l. ult.

a lege imponatur delinquenti aliqua satisfactio solvenda ad arbitrium vel judicis vel tertii vel ipsius damnificati [1], poena est, non restitutio. Sane si res in se ipsa spectetur, videtur pugnare in verbis, quod ibi habeatur justitia commutativa, ubi rei aequalitas non habetur.

Docent tamen communiter congruum valde esse in praxi, ut poenitenti imponatur aliqua erga laesum elargitio, maxime si pauper sit: idque hodie praesertim; quia *et decus et famam regina pecunia donat.*

CAPUT SECUNDUM

DE CAUSIS A RESTITUTIONIS OBLIGATIONE EXCUSANTIBUS

Q. 1. *Quaenam sunt causae a restitutione excusantes?*

R. Causae a restitutione excusantes sex praecipuae numerantur, quarum tres primae temporaneae sunt, quae illis tantum durantibus; ceterae vero sunt perpetuae, quae videlicet pro semper extinguunt obligationem restitutionis [2].

1. Est impotentia tum physica, tum moralis: *physica*, cum nempe quis neque in re neque in spe habeat, unde restituere possit; sane nemo potest ad impossibile obligari: *moralis*, si nempe absque magna difficultate restitui non possit; haec enim in moralibus idem est ac si esset omnino impossibilis. Pertinent autem ad moralem impotentiam: — 1. jactura animae suae vel suorum, v. g. periculum desperationis, vel ne filii dent operam latrociniis; — 2. periculum vitae, v. g. si debitor per restitutionem pecuniae esset periturus: cum in extrema necessitate liceat aliena retinere, sicuti licet eadem auferre; — 3. jactura status juste acquisiti, v. g. si nobilis nequeat restituere, nisi se privet famulis, equis, etc.; nam pertinet ad bonum commune proprii status conservatio. Id tamen intelligitur, dummodo creditori aequale damnum non sit obventurum ex tali restitutionis omissione vel dilatione. Insuper ipse teneretur aliquid sibi subtrahere ex non absolute necessariis; neque enim decentia status consistit in indivisibili: qui sane utitur parsimonia et industria, sensim sine sensu plura congerere potest, quibus valeat sua debita solvere: unde non tam facile sunt audiendi, qui impotentiam adstruunt. Diximus *juste acquisiti*: si enim status injuste acquisitus sit, etiam cum illius jactura restituere debet; quia non esset statum amittere, sed ad pristinum reverti. Excipe nisi id agere debeat paullatim, ne bonum superioris ordinis amittat, scilicet famam, si ea injusta status acquisitio ignoretur: inhumanum enim foret ac plurimos in baratrum desperationis pene conjiceret, si hujus rei non haberetur ratio [3]; — 4. denique grave damnum in bonis vel famae vel fortunae propriae, modo dominus aequale damnum non esset passurus ex restitutionis omissione.

2. Grave creditoris ipsius damnum, si praevideatur eidem obventurum in restitutionis hypothesi: v. g. si ille petat pecuniam mihi mutuo datam, ut ea utatur ad peccandum. Restitutio enim ordinatur ad utilitatem creditoris, ideoque non potest esse rationabiliter invitus, si debitor ei differat restitutionem, quia certo praevidet ipsam hic et nunc ejus animae graviter noxiam esse futuram [4] — Aliter tamen dicendum esset: 1. si restitutionis denegatio parum serviat ad culpam impediendam; quia nempe aliam pecuniam obtinere potest; 2. si damnum proportionate grave debitori immineat, nam charitas cum tanto incommodo non obligat: esset v. g. si debitor ideo perderet creditoris amicitiam sibi valde necessariam; 3. si creditor debitorem continuis petitionibus vexet; ex repetitis enim petitionibus multiplicantur peccata; 4. si restitutio afferat creditori tantummodo temporale

1 Exod. 21 — V. Liguori, *Opus Mor*, l. III, n. 626.

2 V. Liguori, *Opus Mor*. l. III, nn. 697 et seqq.

3 Si Confessarius vel Parochus debeat consilium infirmo tribuere, qui de rapinis occultis ditescerit, maxima prudentia opus habet in restitutionis modum suggerendo; rationem habere debet tum *familiae* infirmi, si enim sint haeredes necessarii, nullimode coram lege praeteriri possunt quoad legitimam saltem; tum *personarum*, si enim prudenter damnificatis fieri possit restitutio, ipsis certo facienda est; tum *locorum* ubi damnificatio facta est, si tamen prudenter possit, et inde verisimiliter speretur, quod res ad dominos sit perventura: quod tamen non ita facile est; tum *temporum*, si enim infausta sint, et timendum sit, ne si legata fiant pro aliquo beneficio vel Ecclesia, non habeantur rata, potius suggerat, ut legata praecipua in pauperum favore, pro hospitalibus et simile, legaliter sint facta. Quod si non sit amplius modus testamenti condendi, curet, ut per suos haeredes plures celebrentur Missae, pluraque tribuantur pauperibus, etc. sic intendendo suis obligationibus, quoad potest, satisfacere.

4 S. Thomas 2. 2. q. 62. a. 5 — Liguori, *Opus Mor*. l. III, nn. 571 et 697.

detrimentum, quod ipse licite potest subire: ut si petat solutionem pecuniae mutuo concessae, quam vult applicare convivio minime necessario; ratio, quia non potes prohibere dominum aut creditorem graviter invitum, ne sua bona expendat in iis, in quibus licito potest. Item excusat grave damnum Reipublicae, quod omnimode impediendum; cum sit damnum publicum. Item damnum tertii: unde quando dominus re in tertii damnum est abusurus, tu teneris ex justitia denegare illam, semper ac sine tuo graviori damno vel saltem aequali, id possis; nam ex una parte dominus non habet jus rem suam habendi in iis circumstantiis; ex alia autem parte tertius jus habet, ne quis in sui damnum cooperetur (*C*).

3. Cessio bonorum vel fori: est quando debitor debitis suis solvendis factus impar, bona omnia creditoribus cedit. Cessio duplex est: una *voluntaria*, quam omnes simul creditores libero acceptant; altera *judicialis*, quam lex ipsa debitori bonae fidei ac infelici tribuit [1]: haec autem non transfert bonorum proprietatem in creditores, sed ipsis jus tribuit exigendi, ut ea vendantur, et interim ut ex illis fructus percipiant. Possunt quoque creditores reservare debitori administrationem sub datis regulis, moram concedere, partem remittere debitorum, ac alia praescribere in propriam utilitatem; modo non vergant in praejudicium hypothecarii aut privilegiati [2]. — Manet tamen semper in omni casu obligatio praestandi integram solutionem [3], si ad pinguiorem fortunam debitor venerit, nisi creditores eum expresse liberaverint; leges enim ipsae civiles judicialiter concedentes illam bonorum cessionem non intendunt creditores jure suo privare, sed tantum debitori privilegium impertiri, ne queat ob debita, quibus solvendis est impar, in carcerem detrudi: ideoque, cessante impotentia, cessat etiam excusatio a restitutionis obligatione [4].

4. Remissio creditoris, dummodo libera sit et non extorta vi, metu aut fraude, neque aliqua lege prohibita (ut v.g. prohibita est Canonicis condonatio amissarum distributionum facta absentibus); cum enim creditor sit dominus rei suae, potest eum alteri donare, sicque remittere obligationem illius restituendae, si sit ablata. Quae remissio, etiamsi tacita sit, valet; nam *taciti et expressi consensus eadem ferme est vis atque conditio*. Hic juverit duos proferre articulos *Codicis civilis* [5]; primus est: *La volontaria consegna della scrittura originale dell'obbligo sotto firma privata fatta dal creditore al debitore costituisce la prova della liberazione tanto in favore dello stesso debitore, quanto in favore de' condebitori solidari* [6]. Alter sic habet: *La restituzione del pegno non basta per far presumere la remissione del debito* [7] — Etiam certo praesumpta remissio liberat, ut satis communiter docent cum Angelico; *Quid enim dolo facit, qui putat dominum consensurum fuisse* [8]? hinc ajunt dominum ob levia furtula servum expellentem censeri eidem remittere omnem obligationem, hoc ipso, quod nihil petat et expellat.

1 In fraudulentos graviter animadvertit *Cod. poen.* art. 894 — Item *Jus poenale Neapolitanum*, Art. 430 et seq.

2 C. S. 1218 et seq.

3 Non desunt tamen qui docent, liberari in conscientia debitorem pro semper, si sermo sit de cessione voluntaria; quia, inquiunt, haec cessio videtur induere naturam remissionis quoad ea quae hic et nunc debitor solvere nequit — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 699. E contrario ex Laymano remanet obligatus ad laborandum et acquirendum ut solvat.

4 Art. 135 — C. A. *comm.* 467 — C. G. 1265 — C. S. 1224 — C. P. 1212 — C. M. 1320. « Quare videant (ait *Stapf*, § 72 quid aeterno Judici aliquando responsuri sint, qui postquam fortunas suas dilapidarunt et exinde bonis suis cedere coacti sunt, creditores adhuc dum defraudare pergunt, et de omnibus prius cogitant, quamqua ratione tum Deo tum hominibus allatas injurias resarcire possint. »

5 Quoad Jus civile Neapolitanum, juverit sequentes proferre articulos: 1° *La volontaria restituzione al proprio debitore del titolo originale del credito sotto firma privata, fa pruova della liberazione*. Art. 1236. 2° *La tradizione volontaria della prima copia autentica in forma esecutoria della scrittura di obbligo fa presumere la remissione del debito, o il pagamento senza pregiudizio della pruova in contrario*. Art. 1237. 3° *La tradizione della scrittura originale sotto firma privata, o della copia suddetta ad uno de' debitori solidali, produce lo stesso effetto a vantaggio degli altri creditori*, Art. 1238. 4°. *La restituzione del pegno non basta per far presumere la remissione del debito*, Art. 1240.

6 Art. 1875 — C. A. 1444 — C. G. 1282 — C. P. 1264 — C. M. 1343.

7 Art. 1377 — C. A. 467 — C. G. 1286 — C. P. 1267 — C. M. 1343. « La remissione del pegno dato a guarentigia del mio credito prova unicamente la volontà mia di affidarmi a voi per l'adempimento dell'obbligazione; ma non l'intenzione di rimettervi il debito. » *Cod. civ. spieg.*

8 L. XLVI, § 7 *ff. de furtis* — V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 700. Neque obstat, quod ad Confessiones excipiendas, vel matrimonio assistendum requiratur de validitate facultas data praesens et positiva; nam in nostro casu non requiritur positiva domini voluntas, sed satis est quod positive non sit invitus. Hae tamen in re non sunt laxandae habenae, ne furtis via aperiatur, ut recte observat cl. Alasia.

5. Compensatio. Alia autem est *impropria*, et est debiti recuperatio, inscio debitore, facta : evenit quando tantum auferimus de bonis debitoris, quantum satis est ad recuperandum quod nobis debitum est. Alia est *propria*, quae nempe in contractibus obtinet, et delinitur: *Debiti et crediti inter se invicem contributio:* unde duo debita debent intervenire, quae invicem compensatione extinguantur. Nulli dubium est, quod ea licita sit; nam resolvitur in veram debiti solutionem: imo expedit; sic enim inanes circuli evitantur in rerum translatione. Et probatur *civili Codice* [1], ubi statuitur compensantionem ipso facto sub datis conditionibus, nonnullis exceptis casibus, obtinere, insciis quoque debitoribus, usque ad concurrentem utriusque debiti quantitatem [2].

6. Tandem compositio. Et est quando summus Pontifex, suprema qua pollet auctoritate in fidelium bonum, ita rem componit, ut unam partem debiti condonet debitori, aliam impendat in pias causas [3]. Ut compositio legitima sit, requiritur: 1. ut bona incerta sint; si enim domini aliqualiter cognoscantur, non poterunt sine injuria directe absque eorum consensu expoliari; 2. ut adsit causa, secus esset illicita compositio in rebus ecclesiasticis, et in aliis bonis etiam invalida: quia in primo casu dispensatur in lege propria, non item in secundo. Si tamen causa justa sit, semel facta compositio non revocatur, quamvis compareat dominus; quia jam dominium translatum fuit — Hanc compositionem concedit vel ipsa sacra Poenitentiaria, ut docent Benedictus XIV Bulla *Pastor bonus*: non tamen Episcopus; haec enim facultas actus est supremae potestatis.

An (quaeres) *qui bonis cedit possit aliquid sibi occulte retinere?* — Attento jure naturali, cessor potest sibi aliquid retinere, si merito timeat ne pars sibi adsignanda insufficiens sit suis suorumque necessitatibus: et si iis omnino indigeat, potest judici interroganti respondere, se non habere, quod nempe teneatur cedere [4]. Ceterum in hac re cauto procedendum; quia plerumque bonorum cessores suas necessitates plus nimium exaggerant, et moderato victu, qui ipsis convenit, nunquam contenti sunt.

Q. 2. *An retentor bonae fidei rei alienae, si ea in extrema necessitate usus est, adhuc teneatur de illa?*

R. Tenetur: 1. si transacta necessitate, res aliena adhuc subsistat in sua specie: quia res clamat ad dominum: hinc alienus equus, quo quis usus est ad declinandos fures, periculo transacto, domino restituendus est; 2. si debitum sit personale, non reale; jus enim personale semper subsistit, persona subsistente: hoc evenit quando dominium rei transfertur in accipientem, ut in mutuo; tunc qui illud consumit, consumit rem propriam: at nemo consumendo rem propriam potest liberari ab onere restituendao rei alienae; 3. si ille, qui in extrema necessitate rem alienam consumit, non sit absolute pauper nempe sit pauper in re sed dives in spe, quia alibi bona possidet quibus pepercit; tunc enim non potest revera dici constitutus in extremis, quo selum in casu omnia bona sunt communia.

In aliis vero casibus, an consumptor bonae fidei rei alienae teneatur in conscientia restituere quod consumpsit, si ad meliorem fortunam deveniat, non conveniunt. Alii affirmant, nam in extrema necessitate in tantum omnia bona sunt communia, in quantum sunt necessaria ad vitam servandam; atqui ad vitam servandam sufficiens est bonorum usus, quin transferatur illorum proprietas: at si non transfertur proprietas, bona semper reddenda sunt, cum possunt reddi. Alii distinguunt: nempe tenetur rem alienam reddere, si parvi sit momenti, quia praesumitur dominus illam absolute donasse uti eleemosynam: secus autem si res sit maximi momenti, quia haec non censetur data, nisi quoad usum. Verum generatim Theologi cum d. Thoma, nulla facta distinctione, negant: sane qua ratione teneretur rem restituere? non ratione rei acceptae, cum amplius haec non existat nec in se nec in aequivalenti; non ratione injustae damnificationis, cum eam legitimo jure consumpserit: non ratione contractus, cum hic non obliget, nisi re culpabiliter pereunte. Ipse uno verbo legitime usus est jure, quod habebat ad rei

1 Art. 1381—C. A. 1438—C. G. 1290—C. S. 1244—C. P. 1270—C. M. 1348.
2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 521.
3 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 591.
4 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 458.

consumptionem: ergo nulla ratione potest cogi ad restitutionem. Communio autem bonorum in extrema necessitate respicit tum usum tum proprietatem.

Quid (dices) *si sit possessor malae fidei seu fur, qui alienum consumpserit in extrema necessitate?* — Sententia communior et gravissima docet furem semper tenere ad restitutionem; nam obligatio semel contracta ex injusta acceptione per supervenientem necessitatem non extinguitur, sed tantum suspenditur. Hoc tamen non obstanto, non audemus reprobare ut improbabilem Navarri, Sporer et aliorum opinionem, qui docent etiam furem, si absolute indigeret re illa, et sit etiam pauper spe, deobligari a restitutione; nam possessio mala non adimit jus universale, quod in extrema necessitate habet quilibet ad res omnes. Et sicuti poterat de novo surripere, ita surreptum retinere et consumere, quod quidem non est aliud, quam continuata surreptio [1].

Q. 3. *An necessitas extrema debitoris excuset a restitutione, si creditor in eadem extrema necessitate versetur?*

R. Si debitor aliter non potest sibi aut suis (nempe filiis, parentibus, uxori; alii addunt, fratribus et sororibus) subvenire, nisi per bona quae restituere deberet, tunc non tenetur ea restituere ei in extremam necessitatem se aut suos conjicere. Ita communiter: ratio est, quia tunc omnia bona sunt communia, cessatque potestas dominii jure gentium introducta. Excipe nisi ipse creditor praecise ob subtractionem illam hic et nunc in extremis conjiciatur; tunc non licet rem auferre, et qui abstulit, tenetur restituere; quia auferre alicui rem suam sibi ad vitam hic et nunc necessariam, est idem ac eum occidere: unde in eo casu melior debet esse conditio prius possidentis. Hinc si ego ante occupavi tuum equum, et equo indigeam ad effugiendos sicarios, non teneor quidem illum tibi restituere, etiamsi postea et tu in eodem periculo constituaris; verum si tu in periculo jam constitutus equum tuum jam occupaveras, et ego in eodem periculo vellem a te illum auferre et retinere, tunc non licet mihi.

Quid (dices) *si creditoris et debitoris necessitas sit tantum gravis?*

Si creditor jam necessitatem gravem patitur, et debitor tunc ea non laboret, sed laborabit restituendo, certe tenetur restituere: quia in aequali necessitate gravi praeferendus est creditor, ut magis ab ea eximatur ipse creditor innocens, quam debitor, sive hic sit ex delicto sive ex contractu—Si vero debitor jam constitutus sit in necessitate gravi, dubium est, an teneatur restituere, quando et ipse creditor eadem necessitate laborat: alii affirmant cum Roncaglia, si debitum sit ex delicto, v. g. furte; ratio, quia extra casum necessitatis extremae semper reputanda est melior conditio creditoris innocentis. Alii negant cum Lessio, etiamsi agatur de debitore ex delicto: nec videtur id sua probabilitate carere; quia in eo casu si restitutio facienda esset, non tantum aequale damnum debitor sustinere deberet, sed multo majus quam creditor; cum enim ille gravi necessitate jam laboret, certe non posset restituere nisi cum gravissimo incommodo, ita ut in quasi extremam necessitatem se conjicere videretur. Sed excipe: 1. si debitor creditorem conjecerit in gravem necessitatem praecise ob subtractionem rei suae; nam potior est conditio possessoris innocentis; 2. si res ablata extet in specie; nam, extra necessitatem extremam, in pari causa res clamat ad dominum [2].

Q. 4. *An si debitor immemor debiti sui, tantumdem creditori ipsi donaverit, excusetur a restitutione?*

R. Communis sententia docet, debitorem, qui immemor debiti sui tantumdem creditori donavit, a restitutione excusari: — 1. si obligatio restitutionis oriatur a praecepto ecclesiastico, v. g. si Beneficiatus Horas culpabiliter omittat, et postea eleemosynas elargiatur immemor suae obligationis; nam totum posuit, quod erat in praecepto, nempe *non faciendi fructus suos*; finis enim non attenditur in praecepti adimplemento; — 2. si agatur de debitis incertis, cum tanta non sit eorum obligatio: vel de casu, in quo creditor probabiliter praesumi possit libenter debita remissurus, si rem prout est in se bene perciperet; tunc enim non esset positive invitus;—3. si obligatio esset aliunde, quam ex justitia, v. g. siquis immemor voti vel praecepti ecclesiastici, ipsum opus a voto aut a praecepto debitum ex devotione praestaret: ratio est, quia in obligationibus, quae non sunt ex justitia,

1 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 520 et *Homo Ap.* tr. x, n. 19.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 701.

non attenditur qua rationo praestentur, sed tantum an praestentur actus praescripti [1].

Hisce exceptis, utrum liberetur a restitutione debitor, qui debiti immemor creditori donat quod ipsi ex justitia deberet (quod si debitum sciret, non donaret): communius ac valde probabiliter negant Bonacina, Layman, Diana, Sanchez, Sporer et Salmanticenses, quia non potest una solutione satisfieri duabus obligationibus, uni ex justitia, alteri ex titulo gratuito. Sed affirmant Mazzota et La Croix cum Rebellio ac aliis, quorum sententia satis est probabilis [2]; semper ac certe praesumitur, quod debitor, si debiti fuisset memor, nequaquam donasset. Ratio est, quia semper censetur quisquo, cum dat bona sua, velle potius satisfacere obligationi justitiae, quam voluntati donandi, sivo obligationi factae donationis: quae cum facta fuerit per errorem, sive per debiti oblivionem (quae dedit causam donationi), manet rescindibilis ab eodem donante, qui in conscientia non tenetur ad eam implendam; nam in quovis homine supponitur tacita mens, non velle se obligare, ubi deceptus invenitur.

1 Communius ac probabilius dicunt Gury Carriere, etc. contra Billuart, quod valet restitutio debiti, etsi fiat per simulatam donationem, ut debitor externe fateatur se solvere. Attamen docent contra Taoburini, quod si creditor tunc gratitudine motus et aliquid ipse donet, non est acceptandum; quia ista donatio non est spontanea; cum procedat ex opinione obligationis gratitudinis, quae porro falso est innixa fundamento.

Quid si testator cui restitutionis obligatio incumbit, leget aliquid alicui creditori sub onere missarum, etc.? essentne a legatario creditore implenda haec onera, ubi legatum adaequet summam rei restituendae? — Negative, praesertim quod testator censeri potest sub simulata donatione furti sui tegere restitutionem.

2 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. x, n° 120; lt. *Op. Mor.* l. III, n. 700, ubi fusius. Suadent plures iis qui eleemosynas faciunt, ut intentionem generalem gerant reparandi omnia damna, quae forsan intulerunt, maxime in juventute, ignotis dominis.

DISPUTATIO SECUNDA

De restitutione in specie

CAPUT PRIMUM.

DE BONIS ANIMAE ET CORPORIS [1].

Bona spiritualia seu animae duplicis sunt generis: supernaturalia et naturalia. Supernaturalia quae conducunt ad salutem aeternam, uti gratia, sanctitas, virtutes, Sacramenta. Naturalia quae referuntur ad ipsam naturam humanam ejusque perfectionos, uti usus rationis, ingenium, memoria, item scientiae et artes — Inter bona autem corporis praecipue numerantur vita, membrorum integritas, virginitas, pudicitia ac castitas conjugalis.

Q. 1. *Ad quid tenetur qui alium laesit in bonis supernaturalibus?*

R. Qui alterum vi, fraude aut dolo laesit in bonis ordinis supernaturalis, v. g. illum inducendo ad peccatum, vel avocando a virtute, vel imbuendo falsa doctrina, tenetur ex justitia vim, fraudem et dolum auferre, cumque in pristinam libertatem restituere et omnia damna resarcire inde secuta; cum istorum fuerit causa positiva, efficax et injusta. Hinc qui pravos libros propagarunt (incautos falsis doctrinis imbuentes), eos quantum possunt colligere tenentur, reprobare, anathematizare ne ulterius damnum afferant [2]. An autem sic ad malum inducens, ex justitia teneatur removere non tantum causas lapsus; sed etiam efficere, ut seductus convertatur, multi probabiliter affirmant: secus non satis damnum pravae dispositionis injuste causatum repararet. Sed alii volunt ad id teneri tantum ex charitate, non ex justitia; quia, inquiunt, sicut qui ligavit Cajum et sic impedivit, quominus iret ad templum, satisfacit, si solvat, nec tenetur ex

1 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 660 et seqq.

2 Egregium reliquit exemplum Fénelon, qui licet bona fide errorem docuerit, Brevi Innocentii XII damnanti suum librum (*massime dei Santi*) non solum statim et ex toto corde adhaesit, laudabiliter se subjiciens, sed eundem librum solemniter reprobavit, diffusa exemplaria colligens. Utinam illum imitentur qui hisce nostris temporibus tot foedissimos errores impigerunt et eos ubique disseminarunt!

justitia curare aut efficere: ut eat ad templum; ita et hic: cum enim cesset vis et fraus, et alter sciat se deceptu, potest si velit ipse se a peccato expedire, sicque censetur alteri remittere obligationem se convertendi: quod si non agat, tunc id sibi tantum imputabitur.

Qui vero sine vi, fraude, aut dolo, sed mero consilio ac suasione alium ad peccatum induxit, ex justitia ad nihil tenetur *erga inductum*; nam qui peccat non inductus vi, fraude, aut dolo, peccat sciens ac volens: scienti autem atque volenti ex juris adagio non fit injuria: et *nullus spiritualiter moritur*, dicente Angelico [1], *nisi propria voluntate peccando*. Sed tenetur ex charitate, quoad potest, conversionem seducti procurare; ipsa enim naturalis aequitas ex charitatis praecepto exigit, ut auctor mali illud reparare nitatur, suadendo saltem atque monendo. Hinc nemo non videt quanta sit obligatio corruptorum, qui alios ac praesertim juvenes incautos viam criminis edocent; cum difficile admodum sit ex eorum animis libidines deinceps propellere.

Q. 2. *Ad quid tenetur qui alium laesit in bonis animae naturalibus?*

R. Qui alium laesit in bonis animae naturalibus, iisdem subjacet obligationibus, quibus obnoxius est damnificator in bonis animae supernaturalibus. Quapropter siquis alium veneno vel alio quovis medio efficaci privavit memoria, ingenio vel usu rationis, tenetur ex justitia reparare tum damnum personale, eum nempe a morbo curare quoad potest; tum omne damnum reale, quod inde secutum est, ut est amissio officii, lucri, etc. Item siquis officium vel conventionem susceperit alios edocendi artem, scientiam aut disciplinam aliquam, si munus tale susceperit absque sufficienti peritia, vel illud negligenter impleverit, non tantum pretium acceptum restituere tenebitur pro ratione suae ignorantiae aut negligentiae; sed etiam damnum, quod intulit male docendo, reparare: ideo enim stipendium accipit, ut se utilem praebeat [2].

Corporis bona violantur per homicidium, mutilationem (vel aliud simile), stuprum et adulterium; sit ergo:

Articulus I. — De homicidio et mutilatione membrorum.

Q. 1. *Quid est omicidium, quotuplex, et quale peccatum?*

R. Ad 1: Homicidium (sic dictum ab *hominis caede*) definiri potest: *violenta occisio hominis facta ab homine*. Quae enim fit a fera, proprie homicidium non dicitur, sed pauperies in jure appellatur.

R. Ad 2: Homicidium aliud est causale, aliud voluntarium, aliud qualificatum, aliud simplex. *Causale* contingit praeter hominis intentionem — *Voluntarium* contingit et ipsa hominis intentione, et dupliciter voluntarium esse potest: *directe*, cum quis data opera alium interimit: et *indirecte*, cum quis directe quidem alterius mortem non vult nec intendit; sed ponit ea, ex quibus potest praevidere mortem alterius secuturam — *Qualificatum* est quod speciales circumstantias habet adnexas: tale est homicidium *proditorium*, quod sub specie amicitiae; *insidiosum*, quod ex insidiis; *assassinium*, quod ab aliis mercede conductis; *latrocinium*, quod spolii gratia patratur. Sed maxime venit caedes parentum, prolis, conjugis, principis ac personae sacrae, quae singularem qualificationem et atrocitatem involvit: quod hisce circumstantiis non est vestitum, dicitur *homicidium simplex*.

R. Ad 3: Injusta hominis occisio vetita est illo Decalogi praecepto: *Non occides*. Est autem peccatum gravissimum *in Deum*, qui solus est mortis et vitae dominus: *in rempublicam*, cum sua parte privetur: *in occisum*, cum ei bonum adimatur temporale maximum, irreparabile ac aliorum bonorum fundamentum. Hinc jure omni punitur; *jure Canonico* lata est irregularitas, et in mandantes occidi Christianum, per assassinos tamen excommunicatio [3]: *Jure Dioecesano* est generatim reservatio, si agatur de homicidio directe voluntario, sive per se sive per alium patrato: *jure*

1 1, 2, q. 73 a. 8. — Diximus *erga inductum*, si enim ideo laedatur jus tertii, erga tertium utique adesset obligatio justitiae, ut supra jam dictum est de alium impediente a consecutione alicujus boni.

2 Videant ergo quid supremo exactori sint responsuri *tum* illi, qui ad salebrosa officia non meritis propriis, sed aliorum pervenientes, non curant quid valeant humeri, bene vero quid velit ambitio: *tum* illi, qui vix uni officio sufficientes, at superbi vel avari plura suscipiunt exolvenda, sed omnibus deficiunt: et si desint laudatores, ipsi se apud suos inferiores, arrepta occasione, ad nauseam attollunt. O quam vera est sententia: *Non nocet, si omnibus te supponas; nocet autem plurimum, si vel uni te praeponas!* (Khempis, *De imitat. Christi*, l. 1. c. 7).

3 C. *Pro humanis*, de hom. in 6 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 363.

municipali fere ubique est ultimum supplicium [1].

An liceat aliquando (quaeres) *occidere innocentem* ? — Non licet innocentem *directe* occidere, nisi Deus, qui solus habet jus vitae et necis, concedat : *Insontem et justum non occides* , legitur in Exodo [2]. Diximus *directe*; ubi enim justa sit causa fas est indirecte aliquid agere , ex quo praeter agentis intentionem mors innocentis sequatur. Haec tamen causa debet esse tanti momenti, ut vitae ipsi aequivaleat; sic si tyrannus minetur urbis excidium, nisi innocens occidatur , non licebit quidem illum directe interficere, cum non sit nisi pars moralis Reipublicae , a qua non accipit esse et vivere; ut accipit membrum corporis a corpore. At in probabiliori sententia poterit publica auctoritas illum cogere,ut se ad tyrannum conferat: et ubi nolit, etiam tradere; nam eo ipso quod renuit, evadit Reipublicae noxius; quam quisque ex charitate et justitia legali tenentur vitam exponere pro Republica [3]. Traditio autem est tantum indirecte occisiva; cum non ex traditione, sed ex mala tyranni voluntate directe eveniat occisio — Aliud tamen dicunt , si tyrannus puellam ad stuprandam peteret, vel libros sacres ad comburendos;quia in priori casu puellam proximo periculo peccati exponeret , in altero casu videntur in Dei contemptum sacri libri postulari.

Q. 2. *Quid sentiendum de homicidio casuali* ?

R. Duplici modo contingere potest homicidium casuale: vel dando operam rei licitae, vel rei illicitae. Utrumque sic resolvit Angelicus: *Secundum jura si aliquis det operam rei licitae, debitam diligentiam adhibens , et ex hoc omicidium sequatur,non incurrit homicidii reatum; si vero det operam rei illicitae,vel etiam det operam rei licitae, non adhibens diligentiam debitam , non evadit homicidii reatum,si ex ejus opere mors hominis consequatur* [4]. Ubi animadvertendum est, ad homicidii imputationem non sufficere,quod opus sit illicitum per se ; sed insuper requiri, ut sit praecise illicitum et vetitum relate ad omicidium. Ad hoc vero in foro saltem conscientiae, omissis diversis sententiis, dicimus:

1. Si opus sit quidem illicitum , sed minime de se periculosum , non imputabitur homicidium, si ex illo opere sequatur: uti v. g. si foemina,foetu ex crimine concepto , in ejus partu moriatur ; quia cum effectus non necessario procedat a causa, non potest esse in praevisione ; — 2. si opus illicitum quidem sit et simul periculosum, sed ita raro , ut non soleat mors, nisi valde raro inde evenire , non erit imputandum homicidium , casu quo sequatur,si diligentia adhibeatur ad illud vitandum. Sic v. g. excusabitur ab homicidio Clericus, qui venationi sibi prohibitae vacans hominem casu interficiat, modo diligentiam adhibuerit,ne homini mortem inferret ; ratio est, quia res est resolvenda ex communiter contingentibus;—3. si opus illud sit illicitum simul et tam frequenter atque communiter pericolosum , ut ex eo communiter soleat mors evenire , tunc homicidium certe imputabitur , quaecumque ad illud vitandum diligentia adhibeatur;est enim omnino voluntarium in causa: ut siquis v g. funda lapides in via publica projiciat.

Hic operae pretium est referre *Codicis poenalis* verba: *Chiunque per inavvertenza , disattenzione: imprudenza, negligenza ... avrà involontariamente commesso omicidio o vi avrà dato causa, sarà punito colla pena del carcere da tre mesi a due anni* [5]. Etiam notanda reservatio Synodi Novariensis sic concepta : *Suffocatio imo et retentio infontis in lecto anno expleto minoris , omissa cautione cunarum, vel alterius firmi repuguli* (pag. 320).

Q. 3. *Ad quid tenetur injustus occisor?*

R. Generatim loquendo,injustus occisor tenetur compensare damna omnia realia in bonis fortunae, si quae ex ejus actione secuta sunt; fuit enim eorum causa injusta et efficax. Hinc compensare debet: — 1. expensas in medicinis peractas ; — 2. lucra , quae ob occisionem cessaverint , non quidem in solidum uti si jam de facto fuissent acquisita (potuisset enim occisus multipliciter impediri); sed pro majori vel minori spe eadem acquirendi. Nihil vero tenetur restituere pro expensis funeris : cum ipsae aliquando faciendae essent: excipe si ob occasionem necis illa-

1 *Cod. poen.* lib. V, t. x. — *Jus poen. Neap.* Art. 352 et seq.

2 Cap. 23.

3 V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 393.

4 2, 2, q. 64, a. 8—V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 398.

5 Art. 602 — Ex Jure poenali Neapolit. Art. 373, quasi iisdem verbis, sic: *Chiunque per disaccortezza, disattenzione, negligenza o inosservanza dei regolamenti commetta involontariamente un omicidio, o ne sia involontariamente la cagione, sarà punito con prigionia dal secondo al terzo grado.*

tae (v. g. extra patriam) oportueri eas fieri majores; — 3. aliquas satisfactiones praestare pro anima occisi, si iste erat pro se probabiliter satisfacturus; bene enim restitutio fieri potest in aequivalenti per orationes et eleemosynas [1].

Diximus *generatim loquendo*; nam claritatis gratia occisoris obligationes considerari possunt vel relate ad haeredes occisi; vel relate ad illius creditores; vel demum respectu alterius personae, cui forte homicidium fuerit imputatum. Hinc:

Q. 4. *Ad quid tenetur injustus homicida erga haeredes occisi?*

R. Haeredibus necessariis, nempe patri, matri, uxori, liberis aliisque ascendentibus et descendentibus [2], tenetur injustus homicida compensare damnum emergens et lucrum cessans, non solum quod cum occisi vita cessavit; sed etiam quod cessavit post ejus mortem juxta tempus, quo defunctus verosimiliter fuisset vitam suam acturus, attenta ejus aetate, valetudine aliisque circumstantiis; quia isti unam personam constituunt cum occiso; atque in illius jura succedunt. Non tamen damnum est compensandum per integrum omnino (nam, ut bene advertit s. Thomas, illud poterat multipliciter impediri); sed satis est quod compensetur juxta spem judicio prudentis aestimandam [3].

Loquendo autem de aliis haeredibus, qui nempe necessarii non sunt, nec unam cum occiso personam costituunt, tenetur quidem homicida ipsis restituere tum damnum jam bonis occisi irrogatum per occisionem, tum lucrum quod amisit ipse vulneratus tempore quo vixit; nam moriendo transmisit ipsa lege ad illos (aliis supra memoratis haeredibus deficientibus) omnia sua jura proprie dicta. Sed non tenetur in nostra sententia restituere lucrum quod cessavit a tempore mortis; istud enim non erat debitum reale cum defuncto ipso contractum, sed personale, quod fundatur in industria futura personae occisae: in illud ergo nullum ipsis competit jus, cum non censeantur una persona cum defuncto. Item ut docent probabilius Concina, Filliucius, Lessius, Lugo, Salmanticenses, etc., neque tenetur iis restituere ea, quae occisus, si viveret, erat probabiliter daturus, licet homicida haec damna praeviderit; quia semper remote, et per accidens sequeretur illud damnum cum directe non intendatur.

Quid (dices) *si laesus omnia ante mortem laedenti remiserit?* — Si remisit dumtaxat injuriam (ut plurimum fieri solet) adhuc viget obligatio compensandi damna; nam haec duo non sunt necessario connexa, injuriam dimittere et condonare damna; primum praecipit charitas; secundum charitas aliquando prihibet, ut si laesus relinquat indigentes propinquos [4]. Quod si laesus remisit etiam omnia damna inde obvenientia, laedens ad nihil tenetur erga haeredes; isti enim quidquid acquirunt, non acquirunt nisi per ipsam voluntatem defuncti. Excipe debita, quorum condonatio non est in libera facultate laesi, uti cum laedunt jus tertii; sic per suam conditionem non potest auferre jus, quod habent haeredes necessarii ad legitimam.

Q. 5. *Quid de creditoribus, si ex homicidio fuerint damnificati?*

R. Alii cum Laymano semper obligant injustum homicidam ad restituendum creditoribus occisi: quia creditores jus habebant in debitorem, et eo per iniquam mortem expoliati sunt: qui ergo est causa mortis, ipse est causa damni. Alii cum Sanchez eum obligant tantum casu, quo laedens damnum creditorum praeviderit;

1 Duplex est damnum, quod causat occisor: unum *naturale* seu *personale*, quod est ipsa amissio vitae; alterum *temporale* seu *reale*, quod est amissio bonorum fortunae, quae occisus, salvata vita, sperabat sibi comparanda. Primum occisor reparare non valet in aequivalenti; neque enim occisum resuscitare potest: unde est, quod dutur damno temporali praesens tantummodo instituir quaestio. Porro communius docent, nihil esse deducendum pro labore, quem occisus ad lucrandum impendere debuisset; quia labor iste libenter et non tanquam poena sustinetur. Sed excipiunt rationabiliter, si praesumatur, quod occisus libenter omnino aliquid daturus fuisset pro redemptione talis laboris — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 639.

2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. nn. 631 et seqq. Haeredes in duplici sunt differentia, alii sunt *necessarii*, quos nempe testator non potest praetermittere, ut sunt ascendentes; alii *non necessarii*, seu liberi qui possunt praetermitti: succedunt tamen (haeredibus necessariis deficientibus) ab intestato, ut sunt fratres, ceterique consanguinei. Item huc veniunt ceteri quos testator ex sola sua voluntate instituit — Est autem notandum, quod in praesenti quaestione uxor habatur ut haeres necessarius, etsi proprie non sit talis quia vivens pertinet ad familiam mariti, et ideo necessario ab eo sustinenda.

3 Si tamen, addit Croix, uxor nupserit aeque commode, vel siquis eidem alimenta praestiterit, huic nihil restituendum est; quia nullum reipsa pateretur damnum. Idem dicendum de filiis, ceterisque haeredibus necessariis.

4 Neque etiam resarciuntur damna per mortem laedentis; haec enim datur ad solam publicae justitiae satisfactionem — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 630 et 705.

quia tunc damnum est directe volitum. Verum Billuart, Lessius, Salmanticenses, Sylvius et Viva probabilius docent homicidam ad nihil teneri erga creditores occisi, quamvis ipsorum damna praeviderit, modo tamen ea non intenderit: tunc enim eorum damna censentur evenisse per accidens; nam creditores jus quidem habent in personam debitoris, ut de illius industria solutionem obtineant; sed nullum habent jus in actiones, quae nonnisi mediate et praeter intentionem sunt damnificativae. Adde: in ipso foro externo nunquam datur actio creditoribus occisi contra homicidam, sed tantummodo haeredibus; at perpetua fori externi praxis legitima est juris naturalis interpretatio [1].

Diximus *modo tamen ea* (damna) *non intenderit*; qui enim hominem interficit animo nocendi directe creditoribus vel aliis, recte dicunt communius et probabilius cum Concina, ipsum peccare contra justitiam erga illos; cum unusquisque jus habeat, ne vi impediatur a consecutione justi boni: tunc scilicet homicida opere suo injusto, externo et efficaci laedit creditores, et ideo tenetur eisdem restituere.

Q. 6. *Quid si homicidium imputetur innocenti?*

R. Vel hoc homicida non praevidit; vel ipse revera praevidit.

Si 1, ad nihil tenetur; nam tunc damnum innocentis pendet ab aliorum judicio, quod oritur ex diversis rerum vel personarum vel loci vel temporis circumstantiis. Si 2. Croix, Lessius, Lopez, Sanchez, Sotus, etc. probabilius docent occisorem adhuc ad nihil teneri: semper enim verum est, non censeri alteri injuriosam actionem illam, ex qua provenit quidem damnum; sed non per se, bene vero ex errore aliorum, licet error iste praevideatur. Hoc nempe homicidium est causa occasionalis imputationis, non vero efficiens causa damni, in quod proxime et directe non influit.

Quid (dices) *si talis erros non solum praevideatur sed etiam intendatur?* — Sententia probabilior docet etiam in hoc casu homicidam nulla restitutionis obligatione teneri; nam quotiescumque actio ex se, vel ex suis circumstantiis non causat proxime et immediate imputationem, intentio prava juxta doctrinam communiorem non efficit, ut sit injustum illud opus, quod de se externe et graviter non est injustum respectu tertii. Nempe imputatio homicidii in talem personam non necessario sequitur, adeo ut homicida esse non possit persona alia; illa ergo imputatio cum tali homicidio patrato nonnisi remote et per accidens jungitur. Sane tota imputatio pendet ex judicio aliorum putantium ob extrinsecas ac labiles conjecturas ipsum fuisse homicidam: unde si damnum evenit, est remote per accidens. Excipo si ideo praecise quid ipse faciat, unde alii naturaliter id colligant: v. g. si vestibus alterius indutus occidas.

Q. 7. *An liceat occidere facinorosos bono publico noxios?*

R. Erat Waldensium doctrina Reipublicae non licere malefactores occidere: hanc moderni nonnulli, duce Beccaria, secuti sunt, qui sub mentito sanae philantropiae praetextu, clamitant mortis poenam bono societatis non esse necessariam, imo iniquam, ideoque non licere. Verum homines facinorosos publica auctoritate occidere fas esse demonstramus: 1. Ex veteri Testamento: *Maleficos non patieris vivere*, ait Dominus: *Qui immolat Diis, occidetur* ; 2. ex novo: *Qui in gladio occiderit*, legimus in Apocalypsi, *oportet eum gladio occidi* [3]; 3. ex Jure; Canonico, ubi dicitur non imputandum fidelibus, *qui ex officio aut tormenta exercent, aut capitalem sententiam ferunt* [4]; item ex Jure civili [5]; 4. ex universali gentium consensu, siquidem penes omnes populos majora crimina poena mortis mulctari consueverunt ac consuescunt; 5. ex ratione: nam pars noxia toti communitati, licite abscindi potest ob conservationem totius, quum pars sit propter totum; sed quilibet homo est pars communitatis: ergo si communitati sit noxius, poterit licite occidi, ut bonum commune conservetur. Adde: nihil magis facinoro-

1 Idem affirmandum de iis, quos forte occisus alebat bonis suis, etiamsi horum quoque damnum homicida praeviderit, modo non intenderit; eadem enim semper ratio currit, nempe pauper nullum commutativae justitiae jus habet, ut ego non occidam ejus benefactorem. Unde tunc cum neque directe ejus laesionem intendam, neque mea actio directe in eam influat, ea laesio nonnisi uti accessoria ex homicidio sequitur — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 635 et seqq.

2 Exod. 22. 3 Cap. 13.

4 *Decr*, pars 2, causa 33, q. 4, can. 45.

5 L. VI *de Offic. procons.* — *Cod. poen Albert.* l. V, tit. 10 — *Codex Austr. poen.* p. 1, §§ 117 etc. — *In Regno utriusque Siciliae, ex Decreto 9 Septem.* 1823, Art. 1.

sos avertit a criminibus, quam metus mortis; ergo si efficaciter societas vult suo bono providere, hoc remedio necessario uti debet—Quod autem scelesti homines magis tenerentur si scirent, se perpetuo damnandos ad poenas durissimas, falsum est: *Il fatto parla qui con troppa evidenza, giacchè quanti sono i condannati a morte che chiedono per favore la commutazione coi lavori forzati? E la ragione è chiara* (ad rem cl. Taparelli): *Chi vive può sperare grazia per mille guise, può sperar fuga, può sperar rivoluzione, può sperar mitigazione e guadagni. Eppoi che cosa è per la maggior parte dei galeotti la loro galera? sospinti per lo più dalla lor miseria al delitto, portano alla pena nome già infame per scelleraggini, mani già ingallite al lavoro, e vita già usa agli stenti* [1] *(D)*.

Diximus *publica auctoritate*; ait enim Doctor Angelicus: *Occidere malefactorem licitum est in quantum ordinatur ad salutem totius communitatis; et ideo ad illum solum pertinet, cui committitur cura communitatis conservandae* [2]. Ubi notandum, nomine *publicae auctoritatis*, non quamcumque intelligi; sed quae societati politicae completae nulli subordinatae praeest, ut Rex in Regno; nam supremum jus nonnisi supremae auctoritati convenit. Hinc qui praesunt aliis communitatibus etsi numerosis, sibi subjectos corrigere possunt poenis ordinariis praeservativis; non tamen pure vindicativis atque exterminantibus. Quamquam ipsa suprema auctoritas ordinem justi judicii servare debet; cum agatur de re gravissima ipsi a Deo communicata ob solam necessitatem: hinc non potest lex facultatem tribuere marito, ut uxorem in adulterio comprehensam occidat; tum quia ex juris regula: *Non est singulis concedendum, quod per magistratum publice potest impediri*; tum quia nisi urgeat gravis necessitas, nemo est inauditus damnandus aut impoenitens occidendus. Unde damnata est ab Alexandro VII haec n. 19 propositio: *Non peccat maritus occidens propria auctoritate uxorem in adulterio deprehensam*. Non tamen negandum hanc occisionem remissius puniri: quia haec plerumque censetur committi ob vehementem irae motum, qui voluntarium minuit ac suo veluti impetu hominem aliquatenus vincit.

Q. 8. *An liceat rincipem tyrannum interficere?*

R. Semper ac Princeps est in possessione Regni (sive illud usurpaverit expoliando legitimum dominum; sive justo titulo illud possideat, sed iniquiter regat, Ecclesiam vexando, ejus jura invadendo et alias injustitias et immanitates exercendo), obligantur subditi ei obedire in omnibus rebus licitis [3]. Nec obstat, quod injustus sit ac perversus: *Servi*, ait Petrus, *subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et moderatis; sed etiam discolis* [4]. Unde d. Augustinus dicit, Dominum dare *Regnum terrenum et piis et impiis, sicut ei placuit, cui nihil injuste placet* [5]; at si subditi hisce dominantibus obedientiam negare nequeunt, tanto minus eos vita vel possessione Regni privare possunt. Adde: si licitum esset eos occidere, nulla foret Principum securitas, nulla Reipublicae quies; quia quisque semper autumare posset, casum necis adesse, ut observat d. Thomas [6]. Hinc Concilium Costantiense sess. 15 hanc propositionem: *Quilibet tyrannus potest et debet licite et meritorie occidi per quemcumque vassallum suum vel subditum*, damnavit *tanquam haereticam, scandalosam; et ad fraudes, deceptiones, mendacia, proditiones, perjuria vias dantem*.

Quid (dices) *si regimen Principis sit excessive tyrannicum?*—R. Cum d. Thoma: si ad jus multitudinis alicujus pertineat sibi singillatim providere de Rege, non injuste ab ipsa institutus Rex potest destitui, si potestate tyrannice abutatur; cum pactum speciale multitudinis fideliter gubernandae non servetur: sic Romani Tarquinium superbum, quem in Regem susceperant, propter ejus et filiorum tyrannidem e Regno ejecerunt. Si vero non ad jus multitudinis, sed ad jus alicujus superioris pertineat providere de Rege, tum ab eo expectandum est remedium: sic Judaei a rege Archelao vexati ad Caesarem Augustum, a quo ille dependebat, recurrerunt. Quod si neque ad multitudinem neque ad alium superiorem pertinet pro-

1 *Saggio teoretico* ecc. § 837 ecc.
2 2. 2, q. 64, a. 3.
3 V. Taparelli. *Saggio teoretico* ecc. § 659—Audisio, *Juris naturae et gentium privati et publici*, ubi de revolutione—*Avvedimenti politici*, cap. 13.
4 I. Petr. 2.
5 *De Civ. Dei*. l. V, c. 2.
6 De regim. Princ. *Opusc.* 2, l. 1, c. 6.

videre de Rege, cum independentur ab illis Regnum habeat, ut ordinarie contingit; tunc *etsi Princeps perversus ac populus gravatus esset, tenetur tamen populus obsequium obedientiamque illi praestare, cum subditi nunquam jus habere possint de rebus gestis Principis judicare, et tanto minus eum damnare ad vitam aut Regnum amittendum* [1]. Et nimis perniciosum fuit hac de re principium Gersonis, qui ausus est asserere, quod Monarcha potest legitime a tota natione judicari, si Regnum injuste regat; nam hoc modo duae in Regno essent supremae potestates, unde enormissima evenirent schismata Regnique desolatio [2]. — In eo igitur casu *recurrendum est ad Regem omnium Deum, qui est adjutor in opportunitatibus in tribulatione; ejus enim potentiae subest, ut cor tyranni crudele convertat in mansuetudinem secundum Salomonis sententiam* (*Prov.* XXI, 1): cor Regis in manu Dei; quocumque voluerit inclinabit illud... *Sed ut hoc beneficium populus a Deo consequi mereatur, debet a peccatis cessare; quia in ultionem peccati, divina permissione, impii accipiunt Principatum, dicente Domino* (*per Oseae* XIII, 11): dabo tibi Regem in furore meo; *et in Job.* (XXXIV, 30) *dicitur quod* regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi: *Tollenda est igitur culpa, ut cesset a tyrannorum plaga* [3].

Quid (quaeres) *si tyrannus nondum sit in pacifica Regni possessione?* Esto quod tunc non sit ei obediendum, quia nec vere superior est, nec ullum jus abet dominandi; attamen non ideo licet ipsum interficere, cum malefactores occidere privatorum non sit, extra casum personalis aggressionis. Neque privatus quisquam praesumere potest banc auctoritatem sibi a Republica commissam, nisi expressum haberet indicium: secus nimium frequenter evenirent in societate perturbationes, subversiones, etc.

Dicta de homicidio, cum proportione intelligenda sunt de injusta mutilatione ac vulneratione, de qua agit etiam *Codex poenalis* [4]. Ad homicidium pertinent etiam *bellum, suicidium, duellum, abortus* atque *aggressoris occisio*.

§ I. — *De bello* *

Q. 1. *Quid est bellum et an licitum?*

R. Ad 1: Bellum definitur: *Congressio vi et armis inter Principes, vel Respublicas superiorem minime agnoscentes*: ex quo patet discrimen belli a rebellione, seditione et duello. Duplex est bellum: aliud *defensivum* ad propulsandam injuriam; aliud *offensivum* ab obtinendam satisfactionem pro injuria.

R. Ad 2: Bellum est licitum, si justae adsint conditiones, nonne Abraham in Lege naturae bellum gessit, et ei a bello redeunti benedixit Melchisedech Sacerdos Dei? Nonne in Lege scripta Deus ipse bellum probavit? Nonne Christus in Lege nova laudavit Centurionem, qui erat militiae addictus [6]? Adde: tenetur procul dubio Princeps subditorum suorum vitam atque substantias tueri ac Regni jura curare; atqui id saepe non potest peragere, nisi bellum gerendo; cum altiora desint tribunalia, ad quae recurrere queat: nec ita facile ac semper aliis Principibus quaestionem remittere valeat. — Conditiones sunt [7] 1. ut geratur auctoritate Principis, Reipublicae vel Magistratus nullum agnoscentis Superiorem; privatus enim ad propulsandam injuriam in promptu habet judicia; 2. ut adsit causa justa et gravis, v. g. necessitas boni communis vel quietis publicae conservandae, coërcitio perduellium, defensio innocentium, etc; cum enim e bello tot mala et corpori et animae proveniant, illud nonnisi in extremis tentandum est: unde Augustinus relatus in jure ait: *Pacem debet habere voluntas, bellum necessitas* [5]. Qui propterea bellum injustum indicunt tenentur in solidum de damno per exercitum illato; milites autem in bello evidenter injusto tenentur de damnis quae per actio-

1 2, 2, q. 64, a. 3.

2 V. Liguori, *Homo Ap.* tr. VIII. n. 13 ubi fuse.

3 *De Reg. Princ.* opusc. 2, l. 1. c. 6. Hujus tamen Opuscoli auctorem negant eruditi fuisse d. Thomam, si excipias duos primos libros: vid. *Civiltà Catt.* ser. 2. vol. VII: la dottrina di s. Tommaso sull'origine del potere e sul preteso diritto di resistenza; et vol. XII: l'autorità spiegata dagli scolastici — V. item *De legibus*, ubi de legibus tyranni.

4 Art. 586 et seqq. — Jus poenale Neapolit. Art. 356 et seqq.

5 V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 404 et seqq.

* Bellum sic dictum est vel per *antiphrasim*, quia nihil habet belli seu amoeni; vel a *bellua*, quia uti immanis bellua homines devorat; vel potius a Belo rege Assyriorum (quem Genesis appellat Nembrod), qui primus ferreum gladium ad finitum defensionem invexit — V. Christ. Lupus, t. XI: *de antiqua disciplina christianae militiae*.

6 Gen. 14; Exodi 17; et Matth. 8.

7 Quoad Bellum ad nationalitatem propriam tuendam v. Taparelli. *Saggio teoretico* ecc. nota CXXI: della nazionalità — Item *Civ. Catt.* vol. VIII et IX.

nem privatam intulerint; et singuli pro rata de damnis a toto exercitu illatis, nisi forte ex gravi metu ad belligerandum coacti fuerint; 3. ut recta habeatur intentio, id est non odium, non amor partium, non invidia vel inanis gloriae cupiditas imperium dilatandi. Si adsint duae priores et desit tertia, ex bello non oritur obligatio restitutionis; quia adest causa, licet deficiat in modo.

Ex his patet, teneri Principem, antequam bellum incipiat, diligentissime curare, ut certus sit de ejusdem justitia et gravi causa. Et ideo haec quatuor praestare debebit: 1. Non tantum peritos, sed etiam bonos consiliarios sibi adsciscere; 2. non tantum consiliarios, sed etiam diversos Theologos interrogare de justitia belli secundum leges Evangelicas; 3. coram Deo rem totam a seipso attente perpendere, et statuere quod in tremendo suae mortis puncto fecisse vellet; 4. attendere, ut omnes libere ad se perveniant, et non impediantur, vel intervertantur literae et instructiones.

Quid vero (dices) *si, etiam his positis, Princeps non habeat pro se, nisi opiniorem probabilem pro inferendo bello alteri Principi, qui Regnum jam bona fide possideat?*— Cum Billuart, Tamburini, etc., nobis longe probabilius est, quod tunc Princeps non possit bellum indicere; cum enim possessio tribuat jus certum in rem possessam, nequit eam possidens possessione sua expoliari, nisi certo constet illam injuste retinere. Adde tot flagitia e bello provenientia. Adde ipsam capitis sententiam, quae in adversarios milites profertur: quae omnia sine certo jure fieri ac permitti non possunt.

An (quaeres *Principes catholici possint in bello vocare in auxilium haereticos, vel etiam gentiles*? — Est sententia, quae id absolute negat ob illud Exodi: *Cave, ne unquam cum abitatoribus terrae illius jungas amicitias, quae sint tibi in ruinam* [1]. Sed sententia est quae docet id per se licere, et probat exemplo Davidis, qui se Philistaeis adjunxit: et haec si speculative consideretur, est probabilis. Sed in praxi videtur omnino tenenda prima; vix enim credi potest, nulla esse ventura damna ob communicationem illam: et in hoc etiam secunda sententia consentit; ait enim plerumque esse illicitum per accidens ob scandala et damna Religioni imminentia.

Q. 2. *Quaenam speciales obligationes Principum, ducum et militum?*

R. Ad 1: Pincipes et duces tenentur curare ut milites Religionis praecepta observent, item ne populis scandalo sint vel damno; ideo debent illis stipendia persolvere, alioquin tenerentur ipsi compensare damna et militibus et aliis, qui a militibus damna acceperunt; cum horum omnium sint causa injusta et efficaciter movens. Qua in re dicimus: peccant duces, tribuni, centuriones aliique officiales et tenentur ad restitutionem: 1. Si pauciores habeant milites, quam exhibent in stipendiorum solutione, ut cum a commissariis lustrantur copiae, ipsi non milites sub habitu militari vel bis eundem militem praesentent; 2. quando commeatus curae praefecti dant militibus cibum vel potum corruptum, ex quo morbi oriantur; 3. quando in transitu per regiones accipiunt pecunias a variis pagis, ne hic vel illic pernoctent; vel quando uni militi dant plures syngraphas ad domos diversas: vel stipendium militibus debitum subtrahunt et permittunt, ut isti ab innocentibus extorqueant; nam tunc ipsi mali ansam darent.

R. Ad 2: Milites in tria maxime peccata impingunt, a quibus fortiter arcendi sunt: in *luxuriam* tanquam gens militaris nata sit ad carnis petulantiam, in *blasphemias*, quasi non sit virilis animi qui sine imprecatione loquitur: in *furta*, quasi omnia liceant potentibus. Hac in re contra justitiam peccant et tenentur ad restitutionem milites, ut ait Gousset: 1. *Quando sotto pretesto che il loro soldo non è sufficiente, cercano rifarsi sopra i cittadini, usurpando roba altrui: essi non hanno verun diritto sopra i beni de' privati, i quali pagano allo Stato quanto torna necessario pel mantenimento delle truppe*; 2. *quando rendono le armi o altre cose spettanti al Governo, o di cui essi non hanno che l'uso*; 3. *quando essendo alloggiati presso i cittadini adoprano violenza e minacce per farsi dare più del dovuto*; 4. *quando di loro privata autorità tolgon cavalli o vetture ai privati per condurre i loro bagagli: allorchè le truppe hanno bisogno di vetture, possono domandarle a richiesta del Capo*

1 Cap. 34 *illius*, id est terrae Chanaan, ubi infideles erant.

che le comanda : ma si dee a questo riguardo uniformarsi ai regolamenti ; *5. quando per negligenza gravemente colpevole o viltà non impedissero il nemico di mettere a ruba e a sacco il paese e le case de' privati* [1].

Quid (quaeres) *agere debent milites dubitantes de justitia belli?* — Vel agitur de militibus subditis ; vel non subditis; vel de conductis. Si 1. tenentur milites obedire Principi jubenti , donec de belli injustitia sint certi; subditi enim tenentur obedire, ubi peccatum non est certum. Deinde in proposito casu bellum praesumere debent tamquam justum ; possidet nempe jus superioris, *ita ut*, docente Augustino , *fortasse reum Regem faciat iniquitas imperandi*, *innocentem autem militem ostendat ordo serviendi* [2]. Si 2 , non debent militare , nisi certi fiant de belli justitia: cum enim agatur de damno tertii et quidem gravissimo , nequit illud eidem inferri antequam constet de injustitia possidentis Si 3, vel jam erant conducti ante bellum indictum , et idem dicendum ac de subditis; vel post, et valet quod de non subditis.

Quid (addes) *de militibus qui castra deserunt?* — Tenentur desertores sub gravi ad castra redire ex obedientia seu legali justitia (imo si a Principe stipendio conducti sunt atque contractu ad id tenetur etiam ex justitia commutativa). Excipe nisi bellum sit injustum , vel si media necessaria ad salutem non haberent , vel si redeunde gravissimis poenis essent plectandi; nemo enim videtur ultro teneri iisdem se subjicere [3]. Qui vero se locaverunt pro aliis et dein militiam sine causa deseruerunt, tenentur insuper pretium acceptum restituere ei, a quo acceperunt , quia illud non fuit ipsis tributum, nisi sub onere militiae.

Quid (dices) *de illis*, *qui militiae se subtrahunt exemptionem sine veris causis obtinendo?* — Qui pecunia, seductione aut protectione magistratus vel medicos corrumpunt, ad restitutionem tenentur si non uti damnificatores, saltem simul cum corruptis,ut injustitiae cooperatores;nam morali efficacia movent et directe publicos officiales ad inferendum damnum alteri, ei videlicet qui in eorum loco ad militiam vocatus fuit. Qui vero mendaciis, fraudibus aut se mutilando magistratus decipiunt et legem, an obligentur ad restitutionem, disputant:alii affirmant,quia alii juvenes exempti jus strictum habent, ne talia media in ipsorum praejudicium adhibeantur, cum ideo ipsi teneantur militare. Alii vero negant teneri sic decipientes ad restitutionem; etsi enim peccent tum in seipsos se mutilando sine causa,tum contra justitiam legalem gubernio non obediendo,ac ideo gravissime puniantur [4]; non tamen videntur teneri ad restitutionem, quia non efficaciter influunt in alios vocandos, sed solum in se eximendos; deceptio enim directe ac per se non inducit magistratus ad alios adscribendos. Neque si deprehenduntur, ideo in ipsorum loco appellati dimittuntur,vel aliqua compensatio imponitur illis tribuenda. Quidquid sit in praxi non praestat valde urgere juvenes, qui hisce deceptionibus a militia se liberant; plerique enim ignorant se committere injustitiam, et raro monitis obtemperarent; praestat ergo, ut relinquantur in bona fide. *Gousset*, *Lyonet*, *Gury*, etc.

Q. 3. *Ad quem pertinent bona hostibus erepta*, *et quid dicendum de repressalibus atque praedis?*

R. *Bona* immobilia ex lege belli cedunt Principi aut Reipublicae; mobilia de usu fiunt capientis, nisi consuetudo habeat, ut pars cedat Principi aut communitati [5]. Ad *repressalia* quod attinet, haec licita communiter habentur,cum sint quaedam compensationis ac belli species;si tamen: 1. Constet cives alterius Reipublicae fecisse injuriam; 2. si illorum Superiores rogati recusent administrare justitiam; 3. si Princeps supremus, causa cognita, id concedat; 4. si non inferatur plus damni, quam satisfactio requirat; 5. si non committantur in ecclesiasticas res—Tandem quoad *praedas* dicimus:militibus eas propria auctoritate agere non licet,cum ipsi non sint domini,sed simplices executores:

1 Militum obligationes tradit liber, *Il soldato,ossia doveri morali di un soldato*, Roma — Grossi , *Della vita militare,pensieri di due uomini di stato*.Torino tip. Fontana 1841.—Fassi, *Brevi discorsi morali ad uso de' militari*.Torino 1835—Cespedes, *Dubia conscientiae militaria* etc. Mediol. 1615 — *Discorso a disinganno dei guerrieri empi accompagnato da quartarima in lode de' guerrieri pii*, di A. D. S. G. Modena 1820. tip. Reali—Audisio, *La reale Basilica di Saperga*, l. III. c. 3 — *Manuale del soldato cristiano*.Marietti Torino 1843—*Istruzione ai novelli Confessori*, par. 2, n. 121.

2 Lib. XXII, *Contra Faustum*, c. 75.

3 *Cod. Albert. poen. mil.* art. 185.

4. *Cod. paen. Albert.* art. 268; et lex 20 martii 1854.

5 L. 11 *Instit.* t. 1, § 17.

quare quae surripiunt, restituere tenentur. Hinc ipsis dicitur: *Contenti estote stipendiis vestris*; et hac in re delinquentes in *Codice poenali* militari morte puniuntur [1]. Licet tamen eas agere, si legitima adsit permissio; potest enim Princeps haec bona ipsis concedere, sive ut minus gravetur aerarium publicum, sive ut militum animi magis incitentur, sive ut qui prae aliis pericula sustinent, prae aliis de commodis participent. Parvi autem refert sive ab innocentibus sive a reis praedas accipiant; modo sint inimici. Ceterum quando urbs datur ad praedam (vulgo *al saccheggio*) semper excipiuntur monasteria, ecclesiae, ac loci pii ex Codice et communi jure.

An (quaeres) *liceat hostes decipere, ut facilius vincantur?*—Licet utique uti insidiis ac stratagemmatibus, modo absit mendacium: sic licet fugam fingere, uti hostium vexillis; haec enim non habentur ut proprie dicta mendacia, cum possint praecaveri. Esset autem ex communi sensu contra jura belli aquas veneno inficere, innocentes directe occidere, quo nomine veniunt pueri, mulieres, senes, peregrini, clerici, rustici, atque mercatores *(E)*.

§ II. — *De suicidio, duello et abortu.*

Q. 1. *An suicidium sit licitum?*

R. Absque divina auctoritate nefas est seipsum directe interficere: est contra Stoicos, quorum errorem plures ex modernis pseudophilosophis instaurare conati sunt, praesertim Montesquieu, Rousseau, Voltaire, etc. Id sane repugnat charitati erga seipsum, et est injuriosum tam Deo, qui solus est directus et absolutus dominus vitae humanae; quam societati et Reipublicae, quae injuste per suicidium privatur sua parte seu cive: ita Angelicus [2]. Hoc prohibetur generali illo praecepto; *non occides. Neque enim*, ait Augustinus, *qui se occidit, aliud quam hominem occidit* [3]: et haeresi 69 inter haereticos recenset Circumcelliones, qui insani feritate se ipsos occidebant, et alios ad id inducebant. Id ipsum erudite probat more suo cl. Episcopus Scotti in suis Theorematibus. Vel ipsi gentiles hanc injustitiam detestati sunt; audiatur Tullius: *Piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille vobis est datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini* [4]. Hinc in suicidam animadvertit lex civilis a qua punitur vel ipsa mortis intentatio [5]; et lex ecclesiastica quae privat suicidam sacra sepultura ex Rituali Romano: quae tamen poena eos non complectitur, qui furore, amentia aut phantasia per gravissimam animae tristitiam turbata, vitam sibi eripuerunt, vel qui ante mortem doluerunt *(F)*.

Quid (dices) *si de suicidio dubitetur?* — Vel dubium est, utrum quis deliberate, an indeliberate sibi mortem intulerit; vel dubium est utrum ille a se, an ab alio fuerit interfectus. Si 1, in praxi erit sepultura Ecclesiastica privandus; nam opus externum semper praesumitur voluntarie positum, nisi certo oppositum constet. Si 2, nequit eadem privari; neque enim crimen tam grave praesumitur, nisi argumenta adsint, et indicia manifestissima.

R. 2 *An liceat mutilare seipsos* [6]?

R. Negative: *Nisi ad conservationem totius corporis* sit necessarium: idque *etiamsi fiat ad conservandam castitatem et sedandas tentationes.* Solus enim Deus est vitae humanae dominus absolutus et directus; homo vero non habet, nisi convenientem usum. Diximus: 1. *Nisi ad conservationem totius corporis sit necessarium*; cum enim pars ordinetur ad totum corpus conservandum, tali urgente necessitate, poterit utique membrum aliquod resecari: hinc licet probabilius sibi abscindere manum catena ligatam ad fugiendum incendium, aut ad vitandam mortem a bellua vel tyranno inferendam: ita Billuart, Croix, Lugo contra alios; 2 *etiamsi fiat ad conservandam castitatem et tentationes superandas;* quia hoc remedium non est absolute necessarium, cum sint alia media. Imo neque utile, uti docent Basilius, Chrysostomus et Augustinus, cum

1 Luc. 3 — Et *Cod. poen. mil.* art. 321, etc. — *Statut. poenal. milit. Neapolit.* Art. 452.

2 2. 2, q. 74. a. 5 — Liguori *Op. Mor.* l. III, nn. 366 et seqq.

3 L. 1 *De civ. Dei*, l. 11. c. 20.

4 *De Republ.* l. VI — V. Taparelli. *Saggio teoretico*. n. 270, ubi refert illud Socratis in Phoedone: *noi siamo qui posti dagli Dei quasi sentinelle; or la sentinella non può muoversi dal posto senza licenza del Capitano.*

5 *Cod. poen. commun.* art. 385: *militar.* art. 283— *C. A. poen.* p. 2, § 90 — *In Regno utriusque Siciliae adest Decretum* 10 oct. 1829.

6 V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 374; et *Homo Ap.* tr. VIII, nn. 1 et seqq.

potius tentatio fiat vividior, et facilis desperationi via aperiatur; privatio enim generat appetitum:aliunde *peccatum subjacet voluntati*, ut ait Angelicus [1], non corporis membro. Ex quo patet, quid sentiendum sit de puerorum eviratione ad vocem conservandam, licet consentiant pueri et absit periculum mortis: id non pauci permittunt ex consuetudine, et bono, quod ipsis pueris obvenit; *sed vicit apud plerosque*, ait Benedictus XIV, *et facta est communior opinio ne fas* [2];nam conservatio vocis non est bonum tanti momenti, neque conducens ad totius conservationem, ut liceat quod tantopere natura reprobat [3].

Q. 3. *Quibus mediis tenetur homo vitam sibi servare?*

R. Tenetur mediis ordinariis:qui enim tenetur ad finem, tenetur etiam ad media quae sunt facilia; secus idem esset ac sibi moraliter mortem inferre [4].Sed non tenetur ad extraordinaria, nisi ejus vita bono communi sit omnino conducens:hinc non tenetur quis abscissione cruris, vel alia ejusdem generis operatione dolores nimis atroces afferente, vitam sibi servare;cum id sit extra communes vires positum. Eo in casu in communi aestimatione censetur justa de causa mortem tantummodo permittere.

Quid (quaeres) *de vigiliis, macerationibus, aliisque poenis, quibus indulgere solent christianae perfectionis studiosi?* Poenitentiae istae licent, si exerceantur consilio prudentis Praelati vel Confessarii, et justa de causa, hoc est ad corpus in servitutem animae redigendum, quamvis per aliquos annos vita brevior efficiatur: *Et in hac vera est Theologorum sententia, ea* (opera) *licite et cum merito fieri posse*, ut loquitur Benedictus XIV [5]. Si enim licet fabris-ferrariis vitam sibi minuere laborando quotidie corpore prope ignem, a quo non potest non notabiliter consummari humidum illud naturale, quo tam indiget vita hominis: si licet studiosis sanitatem sibi labefactare ad scientias addiscendas;si licet militibus exponere vitam tot aerumnis atque mortis etiam periculis, cur non licebit religiosae perfectionis amatoribus austeritates corporales amplecti, ut rebellem carnem in servitutem redigere valeant?

Neque dici potest, qui ita agunt, seipsos directe occidere; nam carnis tantum rebellionem directe coërcent et effraenem illius concupiscentiam, permittentes indirecte, ut ob justum finem hujusmodi vita sua aliquantisper imminuatur. Aliud profecto est procurare directe vitae imminutionem vel mortem sibi positive inferre; et aliud illam permittere vel ejus subire periculum ob justam causam (*G*).

Q. 4. *Quid est duellum ?*

R. Duellum (graeca voce *monomachia* dictum) definitur: *Pugna inter duos vel paucos privata auctoritate et ex condicto inita, cum periculo occisionis, mutilationis, vel vulneris.* Dicitur 1. *Pugna inter duos vel paucos*,ut distinguatur a bello, quod est multorum contra multos; 2. *privata auctoritate*; duellum enim initur auctoritate publica, quale fuit illud Horatiorum cum Curatiis in historia profana, et illud Davidis cum gigante Golia in historia sacra,licitum est;cum paucorum pugna non minus licita sit,quam multorum: imo desideranda,quia paucorum caede finitur bellum; 3. *ex condicto*, quod indicat locum ac tempus: sicque distinquitur a rixa quae non supponit pactum ullum praecedens; 4. *cum periclo occisionis, mutilationis vel vulneris*, ut excludantur pugnae ad gravem laesionem inferendam ineptae, uti quae fiunt virgis vel etiam levi baculo.

Duellum aliud *solemne* est, aliud *simplex*. Primum fit adhibita forma circa

1 2. 2, q. 65, a. 1.

2 *De Syn. Dioec.* l. XI, c. 7. Omnium maxime culpandi qui saevitiem in se exercent, ut ab officiis solvantur, v. g. ne adscribantur militiae, vel ut mutilato corpore largiorem stipem accipiant, etc.

3 In ipsos animadvertit Jus poenale Neapolit. Art. 364. *Il misfatto di castratura soggiace al 4 grado dei lavori forzati — Se non sia seguita la morte pria del termine di 40 giorni, il colpevole soggiacerà alla morte.*

4 Utrum autem necessaria ad vitae conservationem remedia negligere dicendi sint qui nimis fidenter in locis difficillimis et arduis iter faciunt, venantur, natant, herbas colligunt, ligna vel frondes caedunt, arbores pertica concutiunt atque flagellant, tecta reficiunt, non ita facile est definire; usus enim, indoles, cautela ac cetera hujusmodi efficere possunt, ut pro ipsis nullum periculum sit, aut oonnisi remotum. Item dicendum de excursoribus, arcunautis ac circulatoribus, qui miros saltus ac difficillima tentamina agunt. Item est tum de illis qui, validis ventis insufflantibus, aquis se committunt audacter: tum de illis, qui ingentia pondera sustentant, atque humeris ferunt, etc.

Quidquid sit, acriter sane sunt exprobandi temerarii illi ausus, ac illa stolida periculorum aditio, quae vel ex vana sui ostentatione, vel ex indigno quaestu, in juvenibus maxime, procedunt. Quibus fit, ut qui robustissimi erant, per illam improvidam agendi rationem nec sibi nec aliis amplius prodesse valeant. V. *Stafp*, § 283 — Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 30, 32, 372 — It. tom. I ubi *de obligationibus medicorum.*

5 *De Canon.* SS. l. III, c. 29, n. 6.

tempus et locum, assumptis etiam testibus, sive ut vocant, *patrinis*; secundum absque dictis solemnitatibus exercetur. Porro duellum sive solemne sive simplex, est prorsus illicitum, intrinsece malum et mortale;est contra Hobbesium aliosque pseudo-philosophos. Nemo sane potest seipsum privata auctoritate exponere periculo hominis occidendi vel mutilandi: jus enim necisi nonnisi Domini est, ac illius, qui Dei vices gerit. Duellum jus Dei usurpat, societatem offendit, justitiam laedit, rationem insultat, mores subvertit,ferocitatem fovet, leges omnes pessumdat Religionem conculcat, animas perdit. Quare Tridentinum fortiter ait: *Detestabilis duellorum usus, fabricante diabolo introductus ut cruenta corporum morte animarum etiam perniciem lucretur, ex christiano orbe penitus exterminetur* [1]. Addimus Alexandrum VII damnasse hanc sub n. 2 propositionem: *Vir equestris ad duellum provocatus potest illud acceptare,ne timiditatis notam apud alios incurrat* Quod valet ex Benedicto XIV, licet aliunde *officio et sustentationem privaretur*; et licet *certo sciat pugnam non esse secuturum*, utpote ab alio impediendam; et licet id faciat *ad bona conservanda* [2]: neque enim sunt facienda mala sub quacumque boni spe (*H*).

Si duellum suscipiatur ad veritatem indagandam, ad justitiam vel innocentiam detegendam, induerit etiam malitiam superstitionis [3].

Quaenam (quaeres) *sunt poenae contra duellantes statutae?* — Jure civili poena statuta contra duellantes, etiam duello non secuto, est relegatio vel carceris detentio ad annos plures aut pauciores pro circumstantiis, una cum mulcta etiam pecuniaria: et superadditur autem amissio gradus quoad officiales militiae [4]. Jure autem Ecclesiastico poenae statutae in Concilio Tridentino, sunt: 1. Excommunicatio ipso facto incurrenda, dein Pontifici Maximo reservata ex Bulla *Illius vice* Clementis VIII. (anno 1592) quam incurrunt etiam patrini: item duellum consulentes, favorem eidem praestantes et locum exhibentes: item superiores, domini, magistratus qui illud permittunt, cum possint illud impedire: item spectatores, non quidem qui obiter transeundo casu ibi reperiuntur sed: qui de industria spectant et propria praesentia duellum quodammodo fovent et approbant, atque duellantes ipsos inflammant [5]: 2. est proscriptio omnium bonorum cum perpetua infamia; haec tamen poena non amplius viget;3.est privatio sepulturae ecclesiasticae,si duellantes in conflictu ipso decedant, etiamsi ante obitum dederint poenitentiae signa: imo *etiamsi extra locum conflictus Sacramentis muniti decesserint* [6], uti praecipit Benedictus XIV Bulla *Detestabilem*.

Advertendum tamen poenas hujusmodi non incurri, nisi ob duellum stricte sumptum, id est *de condicto*, convento loco et tempore;non vero ob conflictum quemcumque improvisum, quamvis pugnántes ex eodem rixae impetu ad locum aliquem idoneum ex aequo perrexerint, prout declaravit s.Concilii Congregatio 5 oct. anno 1744.

An (inquires) *provocans ad duellum teneatur restituere, si provocatus occumbat?* — Negative: provocans probabilius non tenetur restituere, si provocatus occumbat; licet enim peccaverit contra charitatem provocando, non tamen peccavit contra justitiam pugnando (nisi illum induxerit vi aut gravibus minis, sicque quasi coëgerit). Nam statim ac constat

1 Sess. 25, c. 19 de R. — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 399.

2 Benedictus XIV Bulla *Detestabilem* quinque propositiones damnavit circa duellum: has retulimus tomo I, ad appendicem ultimam.

3 V. Scotti. *Teoremi*, etc. l. c. — *Pensieri di un Catt. cred.* Mil. pag. 233 — Card. Gerdil. *Opere*, tom. III, ubi fuse, ac solido pro more suo — Bergier. *Dizionario* ecc. V. Duello— Bossi. *Del duello conseguente del volgar sistema d'onor militare*— Et opus nostrum, *Ethices sed philosophiae moralis elementa.* Hic notamus cum Gury: — 1. Non licet duellum suscipere ea lege, ut uno vulnerato, aut certo numero ictuum completo, pugna cesset: tum quia etiam in hoc est maximum vulneris lethalis periculum; tum quia Clemens VIII prohibuit etiam duella non fatalia, tum quia istud duelli genus scandalum creat et duellis fatalibus occasionem praebet; — 2. non licet duellum suscipere, etiam auctoritate publica, ad noscendam veritatem, ad probandam innocentiam nec ad finiendam litem privatam, qui non est medium ad hos fines ordinatum. Nec cogi possunt rei ad duellandum, spe etiam vitae victori futuro data; — 3. licet pugnare in duello ad meram defensionem, etiam arma acceptando ab adversario, si mors ab ipso intentetur, nisi pugna accepteiur, nec adsit alia via periculum mortis proximum evadendi: sed non licet se conferre ad alium locum,aut indicere ad defensionem alium tempus determinatum, quia tunc duellum proprie dictum esset, non actualis aggressio.

4 *Cod. poen. comm.* art. 632. *milit.* art. 287 — C. A. *poen.* p. 1. 140 — *In Regno utriusque Siciliae in duellantes adest Decretum* 21 jul. 1838.

5 Excommunicationem tam principales quam cooperantes incurrunt, etiam duello non secuto — V. Liguori. *Op. Mor.* l. VII, n. 220; et *Homo Ap.* tr. VIII, n. 28.

6 Hoc ultimum tamen, observat Alasia, non esse usu receptum in omnibus Dioecesibus.

provocatum libere acceptasse duellum, uterque ad invicem sibi facultatem facit: at volenti nulla fit injuria damnosa [1]. Item dicendum est de invicem rixantibus: imo si duobus rixantibus, altro quis occurrat ad rixam impediendam, si et ipse occidatur, rixantes principales ad nihil tenentur; quia, ut ait Alasia, illius homicidii non efficax causa fuerunt, sed simplex occasio.

Q. 5. *Quid est abortus, et quale peccatum?*

R. Ad 1: Abortus definitur: *Ejectio foetus immaturi*. Quare ad abortum requitur, ut foetus conceptio et animatio vere praecesserit. Foetus autem ex communi Doctorum et antiquorum physicorum sententia, atque ex praxi tam s. Poenitentiariae, quam fori dicitur animari spatio 40 dierum si masculus 80 dierum si foemina — Sunt tamen medici qui hodie pro certo habent ex innumeris experimentis foetum, nulla facta sexus distinctione, ab ipsa conceptione animari, statim ac nempe ipse incipit formari [2]: quod quidem fere statim a coitu evenire censent. Hic obiter notandum ab Innocentio XI damnatam fuisse haec sub n. 35 propositionem: *Videtur probabile omnem foetum, quamdiu in utero est, carere anima rationali (I).*

R. Ad 2: Quicumque malitiose vel in se vel in altero directe abortum procurat, graviter peccat sive foetus animatus sit sive non. Etenim in primo casu est verum homicidium: in secundo autem tendit in homicidium, et est contra naturam generationis cum proxime impediat vitam hominis: *Homicidii festinatio est prohibere nasci, nec refert natam quis eripiat animam, aut nascentem disturbet: homo est qui est futurus; etiam fructus hominis jam in semine est*, ait Tertullianus [3]. Stricte tamen homicidium non est: nam foetus inanimis non est complete et simpliciter homo — Hinc ex communiori et omnino tenenda sententia [4], non licet matri quamvis morbo extremo laboranti remedia sumere directe ad expellendum foetum, etsi inanimem; ratio, quia directe abortus procureretur: et si numquam licitum est directe expellere semen, etsi ex ejus abundantia mors timeatur, tanto minus licebit expellere foetum qui est propinquior vitae humanae. Neque potest dici pars viscerum, cum sit inchoative condistinctum individuum humanum; neque vitae aggressor, cum ex se mortem non intentet, sed ea per accidens eveniat. Hoc tamen intelligendum est: 1. de vero foetu; nam si sit corruptus, licet expellere, quia potius est massa putrida; 2. de foetu, qui jam sit in uteri possessione. Ex quo resolvitur, quod mulier oppressa poterit se vertere, coitum interrumpere, semen repellere ac prohibere, ne immittatur; cum tunc per accidens ex viri malitia effundatur. Non tamen poterit expellere, si jam illud receperit; quia jam tunc esset in pacifica possessione uteri, ut recte ait Croix et alii.

Diximus: *Directum abortum procurat*: nam indirecte tantum procurare seu permittere, subministrando videlicet matri morbo gravi laboranti remedia foetui etiam animato nociva, utique licet sub certis conditionibus: nam tunc non nisi per accidens et citra intentionem abortus evenit. Conditiones sunt: 1. ut agatur de morbo lethali; nam remedia periculosa tantum in extremis sunt tentanda: 2. ut remedia non sunt per se foetui nociva, ut esset dilaceratio uteri; nam tunc esset directe abortum tentare, neque intentio mutat remedium: remedium igitur debet esse per se ad morbum curandum directe et immediate efficax, talis esset moderata corporis purgatio, scissio venae, etc.: 3. ut nulla sit spes foetui illi per Baptismum vitam aeternam procurandi; tunc providendo matri non fit deterior salus prolis: neque enim ideo prolis periculum crescit.

Quid si foetus sit animatus, et dubium sit an pereunte matre, proles supervivere possit et baptizari?—Vel periculum abortus est aequale tam si medicina sumatur, quam si non sumatur; vel periculum illud medicinam sumendo fit majus. Si 1, poterit mater medicinam suscipere; quia sic vitae suae juste consuleret sine majori

1 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 638.

2 Quando porro agitur de poenis et irregularitate, utique res dijudicanda est juxta praxim s. Poenitentiariae. At hodie non ita, si de peccato quaeritur; sed illico ac merito homicidam dicimus ex doctrina peritorum qui abortum curat a conceptione; homicidam, inquam, peratrocem, qui et corpus et animam perdit. Quo maxime sensu accipienda sunt quae hic discutiuntur.

3 Apolog. c. 9. — Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 394.

4 Est contra d. Antoninum, qui probabiliter ait; *Si autem puerperium nondum est animatum, posset tunc et deberet (medicus) talem dare medicinam; quia licet impediret animationem talis foetus, non tamen esset causa mortis alicujus hominis, et hoc bonum sequitur, quia liberat matrem a morte.*

foetus periculo. Si 2, minime poterit: nemini enim fas est ad tuendam vitam suam temporalem exponere positive proximum periculo mortis aeternae. Hoc autem semper intelligendum, si aliqua vera spes adsit salvandi vitam prolis post mortem matris: secus non videtur charitas obligare matrem in extrema necessitate positam ad vitam suam negligendam, abstinendo se a remediis ob exiguam et remotissimam spem vitae prolis — Ceterum etsi medici scrupulis non sint agitandi circa pharmaca, quae matri praegnanti praebent, cum rarissime proles ei supervivat, quia lethalis morbus at humores corrumpit et prolis alimentum contaminat: attamen nequo id negligendum est, quin etiam accidit, quod ob peritiam chirurgorum statim ac spiritum exhalaverit mater, inciso ejus utero, proles viva extracta fuorit et baptizata [1].

Q. 6. *Quaenam poenae in procurantes abortum?*

R. Sixtus V Bulla *Effraenatam* (anno 1588) omnes scienter procurantes abortum foetus tam animati quam inanimati, et quomodocumque in eum consentientes vel mulieribus praebentes venena sterilitatis, subjecit cunctis poenis in ipsos homicidas statutis. Ac sunt (habita ratione diversitatis personarum): 1. privatio privilegii Clericalis, dignitatis ac Beneficii ecclesiastici, necnon inhabilitas ad ea imposterum consequenda; 2. irregularitas et excommunicatio ipso facto incurrenda, effectu secuto; utraque Pontifici reservata. Cum autem Papa loquatur *de scienter abortum procurantibus*, idcirco a poenis illis excusat ignorantia etiam crassa, nec tantum juris, scilicet latae censurae ignorantia; sed etiam facti ignorantia, scilicet effectus, qui potest sequi a propinatione medicinae. Verum Gregorius XIV Const. *Sedes Apostolica* anno 1591 sustulit irregularitatem et oxcommunicationem pro abortu foetus inanimati, ac utramque limitavit tantum ad abortum foetus animati [2].

Porro quod pertinet ad privationem Beneficiorum, ad eam incurrendam requiritur sententia saltem declaratoria criminis; cum sit privatio juris acquisiti. Non item est de inhabilitate, sed ea statim incurritur; cum privet jure acquirendi — Absolutio ab inhabilitate non improbabiliter valido conceditur ab Episcopo; quia in omnibus poenis a jure generaliter latis nec specialiter reservatis possunt Episcopi absolvere, ut satis probabiliter defendunt multi cum Covarruvia, Scoto, Sporer, Soto et s. Antonino qui hoc vocat commune, et Elbel qui hoc dicit communissimum, et Palao qui id probat ex Glossa [3]. Item absolvere ab excommunicatione etiam per specialiter delegatos; cum ipsis a laudato Pontifice ea facultas tributa sit. Quod tandem pertinet ad irregularitatem, ea ab uno Pontifice auferri potest. licet abortus sit occultus, ut patet ex Tridentino [4].

In Synodo Novariensi prorurati abortus relata est inter casus reservatos sub n° 3: *Sive foetus sit animatus, et licet irrito effectu tentatus.* Et hic observandum est: cui deputatur facultas ab hoc casu absolvendi, illi est quoque ab Episcopo deputata facultas absolvendi ab excommunicatione Papali reos abortus foetus animati (*pag.* 319). Etiam lex civilis animadvertit contra procurantes abortum [5].

An (quaeres) *mulieres, quae in semetipsis abortum procurant, excommunicationis poenam incurrant?* — Certum est, mulieres non posse abortum sibi procurare etiam ante foetus animationem, quam-

1 V. Liguori, *Homo Apost.* tract. VIII, n. 56 An autem licita sit parienti aetheris inspiratio, ne partus doloris sentiat (quod invexit primus omnium medicus Simpson anno 1847), alii affirmant, quia experientia constat id sine laesione foetus evenire, et cum matris levamine; alii negant, tum quia est contra Dei praeceptum, qui vult ut mulier eum dolore pariat (*Gen.* 3); tum quia res est semper admodum periculosa. Alii tandem specialissimi medici concludunt, id non licere in casibus ordinariis, licere autem in casibus extraordinariis, si dolores nimium intensi, si partus admodum difficilis, etc.

2 *Quid in dubio de animatione?* — Verius eo in casu excommunicatio non incurritur, quia versamur in odiosis: multo minus irregularitas, ut nobis certum videtur; nam jure Canonico habemus eam non incurri, nisi in lege sit expressa (*c. is qui de sent. excomm.* in 6): de hoc porro casu nihil habetur expressum. Hinc concludunt valde probabiliter non censendum irregularem saltem in foro externo, qui intra 80 dies foetus conceptione abortum procuravit. Diximus *intra 80 dies;* quia etiam in dubio an foetus sit masculinus vel foemineus, potius praesumitur foemineus; cum ex frequentiori eventu amplior sit numerus foeminarum, quam masculorum; at in dubio res resolvenda est juxta quod crebrius contingit. — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 396.

3 In cap *Nuper de sent. excomm.* — Liguori, *Homo Apost.* tr. n. n. 58.

4 C. *Liceat* 6, in sess. 24.

5 *Cod. poen.* art. 543 — C. A. *poen.* p. 1. § 128.

Ex Jure poenali Neapolit. Art. 395 incidunt in poenam *relegationis* procurantes abortum, sive consentiente muliere, sive mulier ex se ipsa voluntarie abortum causat. Tandem si mulier dissentit, tunc illi *reclusione* punientur.

Si non sequatur abortus, reus e secundo ad tertium gradum *reclusionis* punietur ex Art. 398.

vis sibi videant ex uteri graviditate imminere periculum infamiae, vel etiam mortis; cum id sit intrinsece malum. Et deducimus etiam ex ista, quam n. 34. Innocentius XI damnavit propositionem : *Licet procurare abortum ante animationem foetus, ne puella deprehensa gravida occidatur vel infametur.* Item certum est peccare mortaliter et homicidium committere mulierem, quae in se ipsa procurat abortum foetus animati. Verum utrum incurrat etiam excommunicationem a Sixto V irrogatam, sententia communissima cum Bonacina, Sporer atque Viva, qui dicit hanc esse usu receptam, affirmat ; quis enim abortus magis reus est matre ipsa, quae ideo pharmacum suscipit? Et in Bulla aperte legitur § 1: *Poenas incurrere etiam praegnantes ipsas mulieres, quae scienter praemissa fecerint:* et § 7. iterum Pontifex comprehendit *mulieres ipsas, quae eadem pocula* (ad abortum) *sponte ac scienter sumpserint* [1].

Sed sententia negans est valde probabilis, et, attenta ejus intrinseca ratione, probabilior. Hanc defendunt Avila, Lexana, Naldus, Roncaglia, Salmanticenses et Lugo (qui tamen concludit standum pro contraria sententia, si communis usus regionis sic explicet et intelligat Bullam). Sane in utroque objecto paragrapho Pontifex patenter loquitur (et sedulo in Bulla observavimus) tantum de poenis temporalibus contra homicidas statutis ; nam cum dein gradum facere vellet ad poenas spirituales, praesertim ad excommunicationem infligendam in § 7, subdit: *Insuper ut immanissimi hujus delicti gravitati non solum temporalibus, verum etiam spiritualibus poenis prospiciamus et consulamus, omnes et singulos cujuscumque gradus, status... qui vel quae uti principales, vel ut sociae ad tale facinus committendum opem, consilium, favorem, potionem vel alia medicamenta scienter dederint, etc.* Loquendo hic igitur de poenis spiritualibus, non nominat mulieres praegnantes, sed tantum eos, vel eas, *qui vel quae dant opem, consilium, etc.*; atqui mulier quae sibi abortum procurat, non potest dici sibi praebere opem, consilium, etc. [2].

§ III. — *De vitae, pudicitiae, honoris, et bonorum aggressione.*

Q. 1. *An liceat injustum vitae aggressorem occidere?*

R. Quilibet injustum vitae suae aggressorem occidere potest, *cum moderamine tamen inculpatae tutelae.* Ita unanimiter Theologi cum Angelico, qui thesim suam confirmat ex eo, quod Exodi 22° furem nocturnum occidere licet ; ergo *multo magis, ait, licitum est defendere propriam vitam* [3]: deinde *vim vi repellere omnes leges, et omnia jura promittunt* [4]. Denique ipsa natura docet, esse in homine verum jus vitam propriam defendendi, si injuste oppugnetur; eamque praeferendi vitae aggressoris qui ex propria malitia in tale periculum se conjecit. *Hoc* (ait Tullius pro Milone) *et ratio indoctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent*—Quod probat etiam valere non solum pro saecularibus, sed etiam pro ipsis Clericis et Religiosis ; jus enim defensionis est unicuique a natura inditum: si secus esset, injustitiae, bonorum caedi, rerum publicarum eversioni arma ministrarentur. Hinc Cathechismus Romanus hoc jus omnibus tribuit indiscriminatim.

Diximus *potest*; non enim tenetur quis aggressorem occidere, nam (si non agatur de eo, cujus vita sit omnino necessaria bono communi ; quo in casu tenetur se ipsum defendere ratione publici boni), actus virtutis est sui necisionem permittere, ne alter vita temporali simul et aeterna privetur. Addimus *cum moderamine inculpatae tutelae*, ut scilicet in tuendis

1 Pharmacopolas et medicos monet *Stapf.* § 388), cautissimos esse oportet, ne, dum foeminae nonnihil suspectae, sub diversis obtentibus consilium petunt, sive directe sive indirecte ad immane hoc crimen cooperentur. Iterum ait neque illos excusari, qui ut se liberent ab importunitate, ac ne simul abortum causent, remedia inania tribuunt; hoc enim praeter alia mala multum confert, ut fascinata juventus libidini audacter indulgeat, secutaque impraegnatione, remedia oblata iterum et iterum tentet, et quod non obtinet efficacitate, obtineat remediorum repetitione.

Quando foeminae ex fornicatione gravidae confitentur, interrogandae sunt, caute tamen atque prudenter, de abortu desiderato vel tentato, necnon de remediis adhibitis. De hoc pariter interrogandi sunt amasii qui sunt fornicati; saepe enim abortum consulunt.

2. Et fortasse Pontifex consulta ita se gessit ad novum animae laqueum in his mulieribus declinandum, earum infirmitati compatiens. Saltem dubia res est, ait Roncaglia; at in dubio reo favendum est — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 395.

3. 2, 2, q. 64, a. 7. 4. Cap. 18 *de homic.*

nostris juribus illud moderamen servemus quod nequeat culpari. Hoc autem juxta omnes importat:

1. Ut occisio aggressoris non fiat ad vindictam, cum haec privatorum non sit; neque ex odio, cum hoc charitati adversetur: et en quo sensu Christus praecipit, ne rependamus malum pro malo [1]: *Hinc autem dictum est* (ait Augustinus), non resistamus malo, *ne nos vindicta delectet, quae alieno malo pascit animum* [2]. At occisio utique licet, si fiat solum ad injuriam et vim propulsandam, seu ad tantum sui defensionem; — 2. ut qui aggressionem patitur, non utatur majori violentia, quam necesse sit ad mortem vitandam. Ideoque si ab injusto aggressore liberare se queat clamando, fugiendo, vel vulnerando tantum, non potest occidere; alioquin occideret injuste, et teneretur ad restitutionem, cum jus tunc excederet, a natura tributum [3]; — 3. ut aggressio sit injusta. Hinc non licet reo occidere ministros justitiae, a quibus ad supplicium trahitur: nec contra illos se defendere, cum juste ipsum aggrediantur: nec datur jus juri oppositum, — 4. ut aggressio actu moraliter inferatur, id est ita impendens sit, ut non possit, nisi adhibita vi, eam repellere; si enim aggressionem vix probabilem feriendo vel occidendo praeveniamus, vitae alienae aggressores nos ipsi efficiemur, non defensores nostrae [4].

An (inquires) *liceat tibi occidere ebrium vel amentem aggressorem*? Affirmant probabilius cum Gury, nisi tibi constet eum in statu peccati mortalis versari; ratio est, quia quamvis ebrius vel amens non sit aggressor tuus *formaliter* injustus; est tamen *materialiter* injustus, et tu jus tuum servas vim vi repellendo. Quod si certo scias eum in statu peccati lethalis versari, salutem ejus aeternam vitae tuae temporalis conservationi praeferre debes: secus autem, si sui ipsius satis compos esset; proprium enim malum ipsi foret imputandum.

An (quaeres) *liceat occidere justitiae ministros, vel falsum accusatorem, testem, aut judicem, a quo imminet injusta sententia?* — Negative, tum quia injuria propulsari potest, ordine judicii servato; tum quia hoc semel admisso, via aperiretur caedibus: nam quisque potest facile sibi persuadere se accusari injuste. Hinc ab Alexandro VII damnata est haec sub n. 18 propositio: *Licet interficere falsum accusatorem, falsos testes ac etiam judicem, a quo certo imminet iniqua sententia, si alia via non potest innocens damnum evitari*. Ratio, quia defensio in hoc casu est omnino excessiva: cum directe non procedat damnum ex defensionis omissione, sed ex iniqua sententia.

An liceat praevenire aggressorem eumque occidere? — Affirma, si ex aliqua actione quis certo moraliter novit aggressorem jam esse determinatum ad invadendum, v. g. si videat jamjam ipsum catapultam parantem, vel gladium evaginantem: et invasus nequeat aliter effugere ac salvari, quam occidendo; si enim expectare teneretur aggressionem, jam mortem subiret, nec posset uti jure, quod omnia jura cuique concedunt, nempe tuendi propriam vitam. Secus autem, si certo non sciat determinationem aggressoris, sed habeat tantum suspicionem ac dubium timorem de invasione; neque enim ob dubiam violentiam fas est proximum vita sua privare.

Q. 2. *An nobis liceat injustum aggressorem occidere ad defendendam vitam proximi?*

R. Affirmant communiter; si enim id licet ad defendendam vitam propriam, item licebit ad defendendam vitam proximi innocentis, quem debemus ex divino praecepto diligere sicut nos ipsos. Hoc modo s. Thomas defendit Moysen, qui occidit Ægyptium: *Potest dici, quod Moyses occidit Aegyptium defendendo eum, qui injuriam patiebatur, cum moderamine inculpatae tutelae* [5]. Imo communiter docent Lessius, Lugo, Salmanticenses, etc., id locum habere, quamvis aggressus velit pati occidi: tunc enim non defenderes jus quod habet aggressus se

1. Matt. 8 — V. Liguori. *Opus Mor.* l. III. n 380.

2. *Epist. ad Publ.* 131; it. l. 1 *de ser. Domini*, c. 19.

3 Hoc tamen in casu, juxta plures, qui moderamen excedit, non teneretur ad totum damnum, sed tantum ad illud, quod proportionatur excessui defensionis, quia dumtaxat talis excessus injustus est; hoc Collet dicit communissimum esse apud TT.

Hic autem notandum est, quod hisce in accidentibus non adeo facilis est consilio locus atque moderationi: aliquando enim excitato clamore vel tumultu, facile putamus nos posse aggressorem abigere; at aliquando ita subito tanto timore percutimur, ut juxta nostrum captum de nobis actum sit, nisi subito percutiamus, quod evenit maxime, si nocturni fures armati nos aggrediantur, vel ex insidiis in nos praecipites ruant.

4 V. *Cod. poen.* art. 607, ubi carcere punitur, qui moderamen excedit. — V. *Jus poenale Neapolit* Art. 373.

5 2. 2, q. 60, a. 6.

6 Item in *Cod. poen. Albert.* art. 614. — *Jus poenale Neapolit.* Art. cit.

tuendi, cui cessit; sed jus ad vitam, cui cedere nequit.

Sed (quaeres) *an sit etiam obbligatio defendendi vitam proximi innocentis cum occisione aggressoris injusti?* — Certum est ad id teneri Principes, Magistratus et milites, qui specialiter conducti sunt ad civium defensionem. Isti tenentur etiam cum periculo vitae propriae, ubi agatur de avertendo a civibus malo publico; sed ubi agitur de vita dumtaxat alicujus privati, non tenentur cum tanto incommodo eum tueri. Ad alios autem quod attinet, probabilius est cum Lessio, Lug. et Tournely, saltem generatim loquendo, eos non obligari ad saltem innocentis defensionem cum occisione aggressoris injusti; tum quia praeceptum charitatis eo in casu non videtur obligare, cum praestet evitare mortem aeternam aggressoris; tum quia in alterius occisione non potest evitari incommodum grave, v. g. ob timorem inimicitiarum aut publicae justitiae, vel ob horrorem qui concipitur foedando manus nostras sanguine humano.

Diximus *saltem generatim loquendo*; nam excipe: 1. si invasus esset necessarius ad bonum publicum, ad quod curandum quisque tenetur sub gravi; 2. si ipse sit pater, filius, uxor aut frater, quos pietas ipsa obligat omnino tueri; 3. si sit ebrius et in statu peccati mortalis; quia tunc iste vere esset in extrema animae necessitate, cui subveniendum est etiam cum ipso corporis detrimento.

Q. 3. *Quid dicendum de injusto aggressore pudicitiae?*

R. Mulier in omnium sententia non potest suum oppressorem occidere vel mutilare, si aliter eum repellere valide potest, v. g. verberibus, unguibus, etc. Haec si non prosint, utrum puella possit illum occidere, vel graviter mutilare ad se liberandum, disputant. Alii negant cum Antoine, Ballerino, etc.; quia pudicitia cum sit virtus, non in corpore, sed in anima residet: ideoque nemo eam formaliter potest auferre, nobis invitis. Materialis autem pudicitia non est tanti facienda, ut propter illam liceat in invasorem ita insurgere — Verum nos cum Anacleto, Cuniliati, Elbel, Filliucio, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sporer, et aliis communiter dicimus fas esse mulieri, quae injustam hanc pudicitiae suae aggressionem patitur, seipsam defendere cum ipsius aggressoris occisione. Rationem affert s. Antoninus sic inquiens: *Mulier utitur jure suo naturali, quo licet vim vi repellere, et magis tenetur saluti suae providere, quam alienae; nam exponit se periculo consentiendi actui peccati permittendo se opprimi.* Hoc autem admittit ipse *Codex poenalis* [1]. Et sane si licet ex s. Scriptura occidere invasorem bonorum, quanto magis invasorem pudicitiae, cum sit bonum superioris ordinis? Unde quamvis puella invasorem occidere non teneatur, sed possit passive se habere, quia castitas invite non amittitur; ad id tamen non obligatur, tum quia ipsa materialis corporis integritas maximum est bonum ita, ut quis potius mallet mori, quam vel solum materialiter violari; tum etiam quia adest periculum pudoris, *quod bonis foeminis morte gravius est* [2].

Neque valet reponere, quod potior est vita proximi quam materialis nostri corporis integritas; nam hoc semel indiscriminatim admisso, neque fas esset occidere invasorem vitae nostrae; quia invasor occisus amittit etiam vitam aeternam, quae quidem est potior vita nostra temporali; hoc tamen vel ipsi adversarii non tuentur. Dicendum ergo tunc habendam esse rationem proximi vitae, quando in vitae discrimen illum conjicit necessitas, non autem ejus voluntas. Hic autem bene advertunt, quod non solum licet puellae aggressionem propulsare actu, quo eandem patitur; sed etiam postea aggressorem potest percutere alapis, pugnis, fuste, baculo et similibus ictibus minime periculosis, ut sic displicentiam suam atque constantiam ostendat, et aggressor facilius discedat, nec revertatur. Id porro (modo fiat immediate post acceptam injuriam et nunquam ad vindictam) non tantum permittendum, sed etiam consulendum est [3].

1 Art. 614.—*Jus poenale Neapolit.* Art. 377.

2 S. Ambrosius. l. III *de Officiis.*

3 Imo licet etiam ex charitatis suasione interficere invasorem *pudicitiae alienae*, si aliter defendi nequeat. Intellige modo invasa suum invasori consensum non praebeat, sed *positive* eidem resistat: alioquin invasorem occidere non esset vim vi repellere, cum non detur injuria ubi est consensus. Excipiunt nonnulli, si persona invasa sit tibi valde propinqus, tunc (ajunt) ante factum adhuc potest invasorem occidere, quamvis aggressa consentiat; eo enim in casu injuriam propulsas, quae in te redundat.

Quid (dices) *si mulier oppressa sit, et clamando possit se liberare?* Non est damnanda sententia eorum, qui censent puellam, si non sit in periculo consentiendi, non teneri ad clamandum ob periculum nimiae verecundiae testes vocando; cum aliunde se modo passivo habere non sit consentire. Contraria tamen sententia in praxi est omnino suadenda, quia mulier difficulter poterit se eximere a periculo consensus; clamando vero, testes potius vocat suae pudicitiae. Eadem ratione docent, puellam debere potius mortem subire, quam pati violari, casu quo invasor mortem ei minetur, si non acquiescat. Unde Susannam imitetur, quae malis tentatoribus respondit: *Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini: et clamavit voce magna* [1]. Hinc in Deuteronomio dicitur lapidibus obruenda puella virgo, quae uni desponsata, vi oppressa concubuerit cum alio, si *non clamavit, cum esset in civitate:*[2] quamquam id potius pertineat ad externum judicium, in quo praesumitur consensus in non clamante.

Q. 4. *An liceat occidere invasorem honoris?*

R. Plurimi negant licitum esse occidere invasorem honoris, sive honor sumatur *radicaliter*, qui est excellentia illa, ob quam unus alteri praefertur: sive sumatur *formaliter* qui est bona aestimatio, quam homines concipiunt de aliquo ob dictam excellentiam, ac foris signo aliquo manifestant — Primo scilicet modo honor, nobis invitis, non amittitur: secundo modo non est tanti habendus, ut ad illum tuendum liceat invadere vitam hominis. Hinc Innocentius XI hanc damnavit sub n. 30 propositionem: *Fas est viro honorato occidere invasorem, qui nititur calumniam inferre, si aliter haec ignominia vitari nequit. Idem quoque dicendum, si quis impingat alapam vel fuste percutiat, et post impactam alapam vel ictum fustis fugiat.*

Sed plurimi cum Azorio, Cardenas, Fillincio, Laymano, Lessio, Lugo, Molina, Navarro, Roncaglia, Sylvestro, Vasquez et s. Antonino tuentur, licere viro nobili et laico, speculative loquendo, occidere ad se defendendum ab eo, qui vellet eum graviter offendere in honore: et non jam verbis (quia potest occurrere verbis, v. g. respondendo illum mentiri); sed etiam factis, v. g. calcibus, colaphis, etc. Quibus tamen semel illatis, non potest amplius percutere quia tunc non esset defensio, sed vindicta [3]: et hac de causa dicunt fuisse damnatam supradictam propositionem, quia nempe vindictam permittebat, et etiam quia erat nimis generalis. Pontifex solum damnat, ait clarissimus Viva [4], quod possit occidi impingens alapam, si fugiat; nam fugiendo non defert secum honorem sublatum, ut possit recuperari, sicut fur, qui fugiendum secum defert furtum. Ratio hujus sententiae est regula illa generalis: *Vim vi repellere omnes leges et omnia jura permittunt:* aliunde honor pluris aestimatur quam ipsae divitiae. Verum est, quod nemo tenetur eo jure uti, quia culpa tantum officit animae: imo melius est non uti, et illi *qui nos percutit in dexteram maxillam, praebere et alteram* juxta dominicum consilium [5]; non videtur tamen improbandus qui vellt eo uti jure, quod omnia jura permittunt, ad tuendum nempe bonum in aestimatione hominum magnum, quod *melius est quam divitiae multae* [6].

Diximus: 1. *Nobili et laico*; quia hoc non licet neque plebeis, quibus probrum non est fugere; neque Clericis, quibus pariter non dedecet fugere, cum armorum usum non profiteantur; 2. *speculative loquendo*, nam quoad praxim haec sententia parum aut nihil deserviet etiam respectu saecularium nobilium; ut enim sapienter ait Sylvius, Lessius ac Viva, impossibilis aut valde rarus est casus, quo id liceat si de solo honore agatur, nisi forsan cum Principe res sit; cum generatim fuga videatur in casu potius prudens dicenda, quam ignominiosa: et de facili honor ordine justi judicii recuperari possit: et in communi sensu ista occisio habeatur non jam licita honoris defensio, sed exorbitans ac privata vindicta. En solida praxis.

Q. 5. *An liceat occidere aggressorem bonorum fortunae?*

R. Antoine, Billuart et Collet cum aliis bene multis negant, licere occidere injustum aggressorem bonorum fortunae, cum nulla sit proportio inter rem quae defenditur, et vitam invasoris.

Verum in sententia nostra, *si bona for-*

1 Dan. 13.
2 Deut 22—Liguori. *Opus Mor.* l. III, nn. 378 et 386.
3 V. Liguori *Homo Apost.* tr. VIII, n. 14.
4 In Prop. 18 Alex. VII.
5 Matth. 5.
6 Eccli. 41.

tunae sint magni momenti ; et non possent aliter defendi aut recuperari,nisi per ipsius aggressoris occisionem (v. g. si fur admonitus fuerit, ne raperet, nisi vellet occidi, et ille obstinate resistat) tunc licita erit illius occisio. Ita passim docent Cajetanus, Croix, Elbel, Ferrari,Lessius, Lugo, Roncaglia, Salmanticenses, Sylvester, Sylvius, Sotus, Suarez et Viva freti auctoritate ss. Antonini et Raymundi. Ratio generalis et decretoria est, quod praeceptum charitatis (quod unice movet adversarios) tunc tantum obligat praeferre bona proximi altioris ordinis,quando proximus est in extrema necessitate; non vero quando ipse de se et sponte et ex malitia propria periculo mortis occurrit, prout in casu nostro contingit [1]. Neque facessit,quod nulla sit proportio inter bona fortunae et bonum corporis: et persona hominis superet omnem aestimationem pecuniae. Nonne longe superioris ordinis est vita spiritualis proximi nostri respectu vitae propriae corporalis? nonne vita animae superat omnem aestimationem vitae corporis? Attamen licet vitam spiritus injusto aggressori adimere etiam in adversariorum sententia pro nobis servanda vita corporis. Quare? quia non necessitate, sed voluntate aggressor in illud discrimen se committit: unde per ipsum tantummodo stat, si velit perire. Hujus autem sententiae communis ac probabilissimae est certe s. Thomas, qui eam supponit ex illo Exodi: *Si effringens fur domum sive suffodiens fuerit inventus, et accepto vulnere, mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis.* Hinc subdit: *Sed multo magis licitum est defendere propriam vitam , quam propriam domum* [2].

Diximus*; Si bona fortunae sint magni momenti;* nam non expediebat *pro conservandis vilibus et transitoriis rebus tam acriter in alios excandescere:* haec sunt verba juris Canonici, quibus damnantur duo Religiosi, quorum unus interfecerat duos latrones vestes tantum ipsis oripere conantes [3]. Porro generatim loquendo bona illa censentur magni momenti, quibus ablatis, deficeret alicui sustentatio pro se et suis. Gravis autem notae Theologi, inter quos Lugo, docent etiam hoc nomine donari posse illa,quorum jactura damnum notabile afferret domino juxta qualitatem personae. Hic tamen notamus propositiones sub Innocentio XI proscriptas: 1ª*Regulariter possum occidere furem pro conservatione unius aurei;* 2ª *non solum licitum est defendere defensione occisiva quae actu possidemus, sed etiam ad quae jus inchoatum habemus et quae nos possessuros speramus;* 3ª*licitum est tam haeredi quam legatario contra injuste impedientem, ne vel haereditas adeatur vel legata solvantur, se taliter defendere : sicut et jus habenti in cathedram vel praebendam contra earum possessionem injuste impedientem* (sub nn. 31 , 32 et 33).

Articulus II. — De stupro et adulterio

Q. 1. *Quid hic intelligitur nomine stupri ?*

R Stuprum quamvis, si proprie sumatur, sit *illicita defloratio virginis invitae*; improprie tamen et lato sensu hic sumitur pro *illicita* virginis defloratione quacumque, sive virgo in sei deflorationem consentiat, sive non [4]: *illicita*, idest extra legitimum conjugium. Haec autem jure Ecclesiastico; jure enim civili poenali stuprum latiori adhuc sensu accipitur: in hoc siquidem stuprum violentum distinguitur a simplici seu a stupro simplicis seductionis. De violento haec habentur [5]: *Si commette stupro violento sempreché*

1 « Quest'opinione (ait doctissimus *Gousset*) ci sembra più probabile dell'opinione contraria; perchè, lasciato stare ogni altro motivo,ciò sarebbe un rendere arditi i ladroni a commettere i più grandi disordini, se si ponesse un uomo nell'obbligo di lasciarsi rubare ogni volta che gli venisse chiesta o la borsa o la vita. È necessario che uno scellerato sappia che si ha diritto di resistergli, e che, anche nel caso ch'ei non teme nè la giustizia di Dio, nè quella degli uomini,sperando di poter evitar questo,non possa impunemente intraprendere di spogliare un onest'uomo » Etiam *Cod. poen.* art. 615 in hoc casu nullam in occisorem poenam decernit.*Item Jus poenale Neapolit.* Art. 373.

2 2. 2. q. 64, a. 7—Neque obstant verba, quae post allata leguntur in eodem Exodo (*cap.* 22),nimirum *quod si, orto sole, hoc fecerit, homicidium perpetravit , et ipse morietur.* Nam bene respondet hic Corn. A-Lapide, quod id non dicitur ibi eo,quia post lucem abest periculum mortis;sed quia alto jam meridie fur melius agnosci potest, et sic facilius bona recuperari possunt in judicio, quin a se jus faciat ; et insuper quia, orto sole, melius potest fur repelli, invocato vicinorum auxilio. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 383.

3 C. *Suscepimus* de homicid.

4 De gravitate hujus peccati necnon poenis vide *De peccatis;* et Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 640 et 641.

5Ex Jure poenali Neapolit.quoad stuprum violentum, haec notantur, Art. 33 et seq. *Lo strupo violento consumato sopra individui dell'uno o dell'altro sesso sarà punito con la reclusione — Lo stupro violento mancato sarà punito col terzo*

togliendo i mezzi di difesa od ispirando gravi timori a persona di altro sesso si abusa della medesima..... Lo stupro si considera sempre violento 1° quando la persona stuprata non abbia ancora compita l'età di dodici anni ; 2° quando la persona cui si abusi trovisi per malattia, per alterazione di mente, o per altra causa accidentale, fuori dei sensi, o ne sia stata artificiosamente privata. Ad stuprum simplex haec revocantur [1]: *Coloro che tengono pratiche disoneste con pubblico scandalo saranno puniti: se hanno luogo fra persone libere, col carcere estensibile ad un anno; se sono tenute fra una persona conjugata ed una libera, col carcere da un anno a due ; se seguono fra persone entrambe conjugate, colla stessa pena da due a tre anni. Le pene sovra stabilite si applicheranno eziandio nei casi in cui non vi concorra il pubblico scandalo, quando ci sia denunzia od istanza del conjuge, degli ascendenti, tutori o di altri incaricati a sorvegliare la condotta delle persone anzidette* [2].

Ut dignosci possit ad quid teneatur in conscientia stuprator, variis distinctionibus opus est: nempe vel stuprator virginem defloravit libere sibi consentientem; vel eam vi, minis aut fraude seduxit. In utroque casu vel id fecit absque ulla matrimonii promissione; vel hanc promissionem ad scopum suum adhibuit.

Q. 2. *Ad quid tenetur stuprator, qui puellam defloraverit consentientem; sed absque ulla matrimonii promissione?*

R. Stuprator, qui defloravit puellam consentientem, absque ulla matrimonii promissione, ad nihil tenetur erga ipsam puellam; *volenti* enim *et consentienti non fit injuria* [3]. Utrum vero teneatur ad aliquam satisfactionem erga parentes violatae puellae, si illa sub eorum potestate adhuc sit, negamus cum stuprum est eis occultum: nam tunc eos exterius non dehonoravit, neque tenetur prodere turpitudinem suam. Si vero stuprum notum sit parentibus, utrum illis satisfacere debeat pro dehonoratione in ipsos redundante, puta per veniae petitionem, humilem sui submissionem, honoris exibitionem, etc.; adhuc negant Lugo, Lessius, Suarez et alii; quia nullum eorum jus strictum fuit violatum, cum puella libere cessit juri in corpus suum. Affirmant vero Navarrus et Salmanticenses cum s. Antonino ; peccavit enim struprator contra pietatem in parentes, quorum custodiae commissa erat puella. Excipe si parentes praesumantur nihil omnino sibi velle.

Quid vero (dices) *si ob secutum stuprum teneantur parentes augere dotem ad filiam in matrimonio collocandam?* — Antoine, Habert, Collet et alii obligant stupratorem ad damnum reparandum ; violavit enim jus strictum, quod parentes habebant, ut filia sua decenter nubere posset. Sed communissima sententia negat cum Billuart, Laymano, Lugo, Navarro, Roncaglia, Sanchez, Soto, Suarez et Vasquez, stupratorem ad aliquid tribuendum teneri; nam sicut puella cum libere possit quascumque nuptias respuere nullam parentibus injuriam irrogat, si ad illas se reddat minus idoneam consentiendo in sui deflorationem, ita iis nullam irrogat injuriam deflorator. Excipe tamen:

1. Si vir facinus ipse propalando puellam infamaverit; tunc enim tenetur ex justitia omne damnum ex tali infamatione proveniens compensare tam puellae ipsi, quam ejus etiam parentibus; cum illa iniqua manifestatio vera sit et efficax causa damnorum; 2. si stuprator sit valde dives et puella pauper; nam saltem ex consilio et aequitate aliquam ad minus partem dotis eidem tradere debebit, etiamsi non promiserit; quia censetur in hoc casu puella sub hac spe, et quasi implicita conditione consensisse; 3. si judex defloratorem ad aliquid condemnaverit ob injuriam parentibus illatam; superiori enim obtemperandum est.

Q. 3. *Ad quid tenetur stuprator, si virginem dissentientem seduxerit, nempe vi,*

grado di prigionia — Lo stupro violento semplicemente tentato ed ogni altro violento attentato al pudore, sarà punito col primo al secondo grado di prigionia — Lo stupro ed ogni altro attentato al pudore si presume sempre violento. 1° quando sia seguito in persona che non abbia ancor compiuti gli anni dodici; 2° quando la persona di cui si abusi. trovisi fuori di sensi, sia per artifizio dello stesso colpevole, sia per altra causa. 3° quando sia commesso dagli institutori, direttori o tutori sulle persone di età minore di sedici anni compiuti, affidate alla loro cura o direzione; 4° quando sia commesso sui prigionieri da coloro che sono incaricati della loro custodia o trasporto.

1 Quoad stuprum simplex in Jure poenali Neapolit, vid. Art. 332. 344 et seq.

2 Art. 330 et seqq.; et art. 437.

3 « Gli Ateniesi... punivano più gravemente lo stupro di seduzione, che il violento, per la singolar ragione, che il seduttore corrompeva il corpo ed il cuore della donna ; mentre colui che adoperava la violenza, non corrompeva che il corpo. » *Cod. poen. explicato.*

minis, fraudibus, sed sine matrimonii promissione?

R. Distinguendo: vel crimen illud manifestum est, vel occultum.

Si 1. tenetur stuprator tam puellae, quam parentibus omnia reparare damna honoris atque fortunae; cum eorum sit vera causa injusta et efficax. Ita est definitum jure Canonico : hinc ob dehonorationem debebit veniam petere a parentibus; puellae vero dotem augere tenebitur ita, ut bene nubere valeat perinde, ac si minimo violata fuisset. Non tenetur autem illam sibi ducere in uxorem, cum id non promiserit, nisi forte damnum aliter reparari non possit, vel nisi intercesserit sententia judicis, quae ipsum damnaverit ad puellam ducendam [3]: quod judex peragere profecto potest in poenam criminis [2].

Si 2. idest si crimen sit occultum, ubi puella aeque nubat, ad nihil tenetur seductor: non pro violatione virginitatis, quae in sententia probabiliori non est pecunia commensurabilis: non pro damno, quia ex hypothesi nullum adest: non pro periculo nullas nuptias inveniendi, quia inventae jam sunt: non demum pro injuria parentum, qui deflorationem ignorant. Sunt tamen auctores, qui volunt etiam in hoc casu stupratorem teneri aliquid puellae suppeditare arbitrio prudentis propter moeroremet periculum vexationis tolerandae a viro, si ejus turpitudinem cognoscat.

Sed quid (quaeres) *si stuprator loco fraudis, vis ac metus adhibuerit preces repetitas et importunas, vel dona et similia?* — Communissime dicunt, eo in casu stupratorem geneneratim ad nihil teneri ; preces enim, dona et similia non tollunt, quod virgo sponte et libere consentiat, cum facile possit molestias illas excutere et propulsare. Excipo 1, si unacum precibus conjungatur metus reverentialis : attenta enim sexus fragilitate, contradictio tunc evadit moraliter impossibilis; 2. si preces adeo essent importunae, frequentes et molestae, ut puella majoris faceret vexationem illam, quam virginitatis jacturam; haec enim sollicitatio esset cum ipsa vi comparanda. Id tamen non potest contingere, nisi rarissime, cum foemina quaelibet possit facillime, concepta ira, vel alio modo, a sollicitatore se liberare, si velit; 3. si seductor jam incipiat vim puellae irrogare tactibus, osculis aliisque modis similibus , etiamsi postea consentiat; quia per vim illam antecedentem vir censetur eam constituere in periculo proximo consentiendi. Item si nollet vir discedere et virgo consentiat, ut postea statim discedat ; quia timet infamari, si ab aliis sola cum solo inveniatur: tunc habetur uti moralis coactio. Ita Lugo , Navarrus, Roncaglia , Salmanticenses , etc.

In his tamen casibus et similibus violator tenetur tantum ad partem damnorum, cum proprie puella omnino in vita non sit.

Q. 4. *Ad quidnam tenetur stuprator, qui virginem seduxerit per fictam matrimonii possessionem?*

R. Stuprator qui virginem sive consentientem sive dissentientem seduxit per fictam matrimonii promissionem, si potest, tenetur generatim promissionem implere et sic virginem seductam sibi in uxorem suscipere. Ita d. Thomas cum communi [4]: tum quia aliter non potest restituere ad aequalitatem, neque damnum adaequate reficere; tum quia in contractibus innominatis *do ut des, facio ut facias*, quando unus suam partem implevit, tenetur et alter implere suam : idque ex justitia, quamvis ficte contraxerit [5]; clamat enim ipsum naturae jus, omnem fraudem a contractibus esse eliminandam — Diximus *si potest*; nam *si aliam jam duxerit*, ita Angelicus, *sufficit si ei de nuptiis provideat*, Addimus *generatim*: sunt enim casus, in quibus stuprator ab ea servanda promissione excusatur, nempe:

1. Si foemina ex verbis aliisque conjecturis facile cognoscere poterat malam promittentis fidem et deceptionem; in hoc enim casu ipsa censetur libere consensisse. Hinc Lessius docet, quod si vir vel inconstanter fuerit allocutus, vel adhibue-

1 C. *si culpa* de injur. 2 C. 1 *de adult.*

3 Quod si seductor puellam quidem ducere velit, sed ipsa renuat, tunc eam dotare debebit, ut sic illata damna valeat reparare. Quod tenet etiam in dubio, num puella fuerit ante ab ipso violata, an ab alio; quia semper ipsa praesumitur inviolata, donec contrarium certo probetur — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 641.

4 Supp. q. 46, a. 2.

5 Ergo multo magis si vere consenserit: ceterum valde utile foret ad hujusmodi flagitia vitanda, quod promissiones matrimonii ad obtinendam deflorationem, etiam juramento firmatae, invalidae declarentur ab Episcopis , si enim hoc scirent puellae , non facile seductioni cederent — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 641.

rit verba ambigua, vel nimis exaggerata, non teneatur ad matrimonium [1].

2. Si stuprator nobilitate vel divitiis valde superet conditionem mulieris, et haec talem disparitatem non ignoraverit; ipsa enim conditionum disparitas de se ingerit motivum prudenter dubitandi do veritate promissionis. Quod si mulier eo in casu non animadvertit, uti debet, per accidens se habet et suae negligentiae imputandum est: *Serret promissum*, ait s. Antoninus de viro stupratore sub promissione matrimonii, *nisi nimis distans esset eorum conditio*. Idque tenet, etiamsi promissio fuerit juramento firmata; etenim juramentum non obligat, nisi secundum ipsam intentionem promittentis [2].

3. Si timeatur ex matrimonio pessimus exitus, ut si puella si nimis levis; vel timeantur rixae inter contrahentium consanguineos;vel dedecus familiae viri:putamus stupratorem non teneri ad virginem violatam ducendam,etsi vere promisisset; quia haec promissio nulla esset,utpote de illicito. Ita s Antoninus, Layman, Roncaglia, etc.

4. Si vir foeminam cognoverit existimans esse virginem, sed corruptam invenerit: idque magis, si foeminam se virginem finxerit, cum tamen non esset; nam tunc deceptio deceptione compensatur. Idem dicendum putat Sanchez pro quocumquo alio notabili errore viri — Si autem ante patratum crimen vir jam sciverit, foeminam jam ab alio cognitam, tenebitur quidem eam ducere, si sit bonae famae et cognita in conjugio, quia id non habetur dedecori: si vero extra conjugium fuerit cognita, non tenetur nisi ad damna, uti si forte ex copula illa infamiam mulier contraxisset; nam matrimonium cum foemina inhoneste corrupta longe pejus habetur, quam copula extorta, ut verius dicunt Salmanticenses ac Lugo.

Quid (dices) *si stuprator exhibeat consensum ad matrimonium quod promisit, et puella renuat?* Ad nihil tunc stuprator tenetur; cum per ipsum non stet, quominus matrimonium contrahatur. Quod si puella non recuset, sed contradicant parentes, tunc alii dicunt adhuc ad nihil stupratorem teneri; cum etiam per ipsum non stet: sed alii verius illum obligant ad damnum reparandum, nam matrimonium principaliter ad damnum compensandum promisit: et licet per ipsum non stet, quominus nubat; cum neque id stet per puellam, ideo ista semper urgere potest, ut sibi compensetur damnum.

Q. 5. *Quid si stuprator, qui virginem seduxerit vel vera vel falsa matrimonii promissione, voto aut castitatis aut etiam ingrediendae Religionis sit ligatus?*

R. Si stuprator votum illud emisit post promissionem, docent communiter illum teneri ad conjugium; nam votum nullius est ponderis, cum emissum fuerit in injuriam puellae deceptae. Si vero emisit ante promissionem, Concina et Layman negant stupratorem ad conjugium teneri: sed sententia probabilior et tenenda recte tradit adhuc ipsum obligari; quia damnum deflorationis nunquam adaequate reparatur, nisi per ipsum conjugium. Nec obstat votum; nam debita onerosa sunt communiter praeferenda gratuitis, quibus nempe semper inest conditio: *Dabo, si status rerum non mutetur*. Hinc si quis voverit dare bona sua Ecclesiae et postea damnum alicui inferat, prius tenetur resarcire damnum; et postea implere votum. Et hoc censet (merito probabiliter) Lugo valere etiamsi virgo violata fuerit conscia voti: quia cum post copulam facile posset obtineri voti dispensatio, potuit foemina intelligere, sibi promitti dispensationis procurationem. Ad eamque tenetur stuprator; ipse enim qui promittere nequibat matrimonium, poterat saltem promittere impetrationem absolutionis a voto: ad hoc autem jam se obligavit promittendo matrimonium, dum qui ad finem tenetur, tenetur etiam ad ponen-

1 Imo s. Antoninus, Lugo, Sanctus, etc. probabilius docent illum in hac hypothesi ne teneri quidem ad damnum compensandum: quia deest actio externa injusta per se apta ad damnum inferendum; poterat enim puella facillime deceptionem percipere, et sic sponte decipi voluit — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 643.

2 *Quid vero, si puella dictam conditionis disparitatem ignoraverit?* — Affirmant probabiliter Lessius et Busembaum, tunc stupratorem teneri ad matrimonium; nam mulier non potuit deceptionem cognoscere. Verum adhuc valde probabile est illum non teneri, ut dicunt Lugo, Viva, Salmanticenses aliique; nam stuprator non debet obligari ad restitutionem, nisi ad aequalitatem injuriae illatae: sed compensatio injuriae illatae in hoc consistit, ut ipse servet quod mulier rationabiliter petit, et propter quod crimini perpetrato consensit. Quid porro rationabile petiit mulier ignorans dictam conditionis disparitatem? non aliud profecto, nisi ut alter ejusdem conditionis vel parum excedentis eam duceret in uxorem; ergo si vir conditionis multo melioris illam duceret, redderet aliquid supra injuriam illatam, quod nec petit nec petere intendit ipsa mulier: unde tunc satis est aliter damnum reparare — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 643, etc.

da media, nempe ad impetrandam dispensationem. Et casu, quo eam obtinere non posset, tenetur saltem ad compensandum damnum. Ita Lessius, Lugo, Sanchez, Sporer et Vasquez, certo et longe probabilius contra Laymanum, Navarrum, atque Salmanticenses.

Q. 6. *Quid si stuprum contigerit inter consanguineos?*

R. Qui sub vera matrimonii promissione et pacto expresso impetrandi dispensationem consanguineam defloravit, utrum debeat stare promissis, est distinguendum: vel agitur de impedimento, in quo nunquam aut fere nunquam solet Pontifex dispensare; vel agitur de impedimento, in quo dispensatio solet communiter obtineri. 1, promissio erit omnino invalida, cum sit moraliter impossibilis; unde sola remanebit obligatio compensandi damna. Si 2, docent communius et verius validam esse in foro conscientiae [1] illam promissionem, ideoque stupratorem teneri ad dispensationem petendam; matrimonium enim hoc modo vere est possibile, cum illud sit tale, quod Pontifex permittere solet. Imo non tantum possibile, sed licitum et validum, accedente dispensatione; non enim considerari debet matrimonium pro tempore praesenti, in quo, stante impedimento, esset nullum; sed pro tempore futuro, in quo, impedimento sublato, validum erit: porro contractus invalidus pro praesenti, potest esse validus pro futuro juxta axioma: *Actus factus tempore inhabili valet pro tempore habili*, ad quod refertur. Idem cum Croix, Lugo et Molina dicendum, etsi nulla facta fuerit dispensationis commemoratio; qui enim ad finem se obligat, censetur etiam se obligare ad media ordinaria [2]: unde tunc ea tacite subintelliguntur.

, *Quid* (dices) *si promissio matrimonii consanguineo facta fuerit ficta?* Vel est facta cum pacto implorandi dispensationem, vel non. Si 1, tenetur deflorator ad eam impetrandam, ratione fraudis; excipe nisi mulier fictionem potuerit advertere; tunc enim voluit decipi. Si 2, non tenetur, nisi ad damna, casu quo dispensatio impetrari non possit sine gravi sumptu, atque ad impedimentum, inculpabili ignorantia, non adverterit; nam ad hoc praecise ipse se non obligavit, stante ignorantia illa. Secus tamen, si dispensationem facile possit obtinere, vel culpabiliter ignoraverit impedimentum; nam ratione doli tenetur tunc efficere omne id, quod facturus fuisset, si promissio fuisset sincera.

Q. 7. *Quae stupratoris et stupratae obligatio erga prolem si nascatur?*

R. Si agitur de stupro violento, jure naturae stuprator tenetur ad omnes *ventris expensas*, ut vocant, nempe ad prolis alimoniam, quamdiu haec victum sibi per se valeat comparare ac sibi sufficere, cum solus fuerit causa damni. Attamen ejus defectu tenetur mater, etsi culpam non admiserit; nam mater est: sed tunc habet regressum in stupratorem, qui omnes expensas ei refundere tenetur — Si vero agatur de stupro voluntario, cum eo in casu uterque in culpa sit, mulier si potest, tenetur prolem ex jure Romano alere pro primo triennio [3]: postea obligatio transit in stupratorem; ita ut si ultra mulier prolem aluerit, jus semper habeat adaequatam compensationem a stupratore repetendi: vel ab haeredibus, si ille moriatur. Idem dicendum, si ipsa neque lac praebere possit, neque espensis suis nutricem conducere, licet voluntarie in stuprum consenserit; uno enim deficiente, onus ad alium damnificatorem transit

Q. 8. *Ad quid tenetur adulter* [4] ?

R. Vel proles ex adulterio nata non est; vel proles nata est; vel dubitatur, utrum proles nata ex ipso adulterio nata sit, necne:

Si proles certe nata non est, nulla erit ex hoc capite obligatio restitutionis. Imo

1 Diximus *in foro conscientiae;* nam in foro externo consulenda est praxis tribunalium. Haec autem penes nos videtur omnino stare pro nullitate promissionis.

2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 650, et *Homo Ap.* tr. x. n. 96 etc.

3 L. IX Codicis *de patria potest.* Ex *Codice Albert.* hac de re id unum habetur, quod filii illegitimi habent jus ad alimenta, si tamen expresse cognoscantur a patre vel matre: art. 187 et 707 — C G. 908 et 1342 — Jus civile Neapolit. Art. 678.

4 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, nn. 651 etc. — De coormitate adulterii, t. 1 *de pecc.* Utrum autem adulter et adultera teneantur restituere quae ab ipsorum consanguineis dantur aut legantur spurio, quia legitimum reputant, alii affirmant cum Molina, quia donatio ex errore circa personam nulla est; hujus autem erroris causa sunt adulteri: ergo illi de restitutione tenentur. Alii cum Lugo (quod probabilius est, et in praxi admittendum ex Bouvier) negant: nam nemo tenetur de damno, quod per accidens et praeter intentionem ex actione sua evenit, ut contingit in praesenti casu.

Attamen observat Billuart, quod spurius, si talem se certo cognoscat, non potest illas donationes sibi retinere; quia revera nullae sunt — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 657.

si crimen marito occultum sit, ad nihil tenebuntur neque erga eundem adulteri; cum non teneantur se infamare. Quod si ei innotuerit, debebunt personalem injuriam compensare per veniae petitionem, per signa doloris et per alia hujusmodi.

Si proles ex adulterio nata est, tunc si uxor vi, minis, dolo ad adulterium fuit inducta, damna omnia reparare tenetur adulter, utpote qui est eorum causa efficax et injusta; nempe tenetur restituere filiis legitimis tam haereditatem suae proli relictam, quam alimenta illi exhibita a tertio anno, quia usque ad annum tertium tenetur eam lactare mater: quod si mater non possit, etiam tenetur ad hoc adulter. — Si vero uxor libere adulterio consensit, uterque tenetur ad damna: uxor quidem primo triennio prolem alere debet; quo completo, transit onus in alterum, donec proles valeat sibi per se providere. Quod pertinet ad alia damna tam marito, quam filiis legitimis obvenientia, uterque pariter tenetur illa resarcire; cum vero haec gravis obligatio sit in solidum, ideo, uno deficiente, obligatio devolvitur ad alium. Et si mulier nequeat prolem adulterinam alere extra domum, et damnum familiae alia ratione compensare, debebit aliis industriis uti, v. g. diligentius curare rem familiarem, cultum sui corporis minuere, adulterinum filium inducere ut Religionem ingrediatur, si sit ad illam idoneus; et si adultera bona propria habeat, plus legitimis quam spuriis tribuere per donationes manuales, per contractum, legata, testamentum, etc.

Si dubitetur an nata sit proles ex adulterio (puta, quia tempus partus correspondet etiam tempori adulterii, vel quia maritus antea filios ex uxore non genuerat), tunc alii cum Antoin, Billuart, Laymano, etc. dicunt restituendum esse pro rata dubii: aequum enim non est, ut maritus totum onus habeat prolem alendi, quae forsan non est sua. Sed communis sententia cum Azorio, Concina, Continuatore Turnely, Croix, Elbel, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Soto, Sporer, etc. adulterum liberat ab omni restitutionis obligatione; tum quia stante tali dubio, possidet matrimonium, et filius semper reputatur legitimus, donec constet oppositum, nec rarum est, ut qui steriles videbantur, tandem filios insperato obtineant; tum quia melior est conditio adulteri possidentis bona sua, quibus se non tenetur privare pro obligatione incerta et dubia. Imo ob eandem rationem idem dicunt Gobat, Filliucius, Lessius, Lopez, Sanchez, Zaccharias aliique contra plures, si dubium sit inter duos adulteros cujusnam sit proles; per accidens enim esset, quod a nullo tunc restitutio fiat. Haec sententia, spectata ratione et absolute loquendo, probabilior est; nemo enim tenetur ad damnum, nisi certo moraliter constet ipsum fuisse damni causam: nec sufficit ut posuerit actionem aptam ad damnum, sed insuper requiritur, ut illud revera intulerit; neque enim semper actio de se injuriosa damnum causat, ut argumentatur Angelicus [1]. Excipe nisi duo illi adulteri ex communi consilio adulterium patraverint: vel si posterior sciat adulterium jam factum ab altero; tunc ipse esset causa incertitudinis prolis, ideoque et causa: nec ab illo primo possit exigi compensatio.

Q. 9. *An adulteri vel fornicarii divites, qui prolem ad hospitale detulerint, teneantur expensas eidem compensare?*

R. Universim affirmant Antoine, Billuart, Lessius, Lugo, Salmanticenses, etc. quia xenodochia solum pro sustentatione pauperum sunt instituta: neque sunt praesumendi eorum fundatores voluisse divites ab expensis eximere. Layman idipsum docet, casu quo hospitale sit pauper; quia non pauper dividem, sed dives pauperem alere debet [2]. Verum plures alii cum Dicastillo, Henriquez et Renzio universim negant, teneri divites parentes ex rigore justitiae reficere hospitalibus expensas pro nutrienda prole, si illis eam exponant. Hoc porro putamus probabilius [3]: nam hospitalia hujusmodi non solum instituta et aperta sunt ad subveniendum pauperibus, ut dicunt contrarii; sed etiam divitibus in infamiae periculo constitutis, ne videlicet ad infamiam illam vitandam cogantur vel abortum procurare vel prolem interficere. Imo pro ipsis pueris illegitimis et spuriis erecta esse videntur, ad eos nempe liberandos a di-

1 2. 2. q. 62, a. 7.

2 In hac sententia non satis exploratum est quid hospitali sit tribuendum: id enim pendet a variis rerum et locorum adjunctis, a vita producta aut a morte praematura pueri; omnibus pensatis, dicunt satis esse, si parentes pro rata dubii 200 vel 150 francnosocomio solvant: *Gury*. Secundum alios essent refundendi fr. 300.

3 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 656.

scrimine mortis aeternae simul et temporalis, quam facile subirent, si adulteri fornicarii, etiamsi divites, cogerentur eosdem alere de aere proprio.

Ceterum omnes conveniunt in pravi enixe adhortandos esse genitores saltem titulo poenitentiae ad aliquid tribuendum nosocomiis, hodie maxime cum illorum necessitates et expensae adeo percrebuerint.

Q. 10 *An adultera teneatur se prodere ad vitandam damna mariti, et prolis legitimae, si alio modo ea nequeat compensare?*

R. Vel damnum famae propriae multum praeponderat damno mariti, atque familiae; vel non. Si 1. non tenetur adultera crimen prodere; nemo enim tenetur damnum alterius resarcire cum damno proprio longe majori [1]. Si 2, utique tenetur, modo tamen certo probare valeat illegitimitatem filii: et sane tunc melior est conditio mariti innocentis et prolis legitime. Hinc inferunt matrem teneri se prodere: 1. Si sit perditae famae, vel conditionis tam vilis, ut non sit ea majoris facienda, quam damnum aliis obventurum; 2. si aliter immineat damnum publicum. v. g. si filius spurius sit perditis moribus imbutus, et succedere debeat Regno; 3. si mater verosimiliter speret filium spurium sibi crediturum, atque bonis cessurum: secus frustra obligaretur — Ceterum filius spurius non tenetur credere matri asserenti illum esse spurium; tum quia est in possessione legitimitatis, ut natus tempore legitimi matrimonii: hinc non tenetur credere; nisi convincatur de sui illegitimitate; tum quia etiam nemo tenetur credere uni testi licet probatissimo; tum quia ampla via secus aperiretur fraudibus et deceptionibus: et in *civili Codice* sola matris assertio non admittitur. Ex quibus omnibus concludunt Elbel et Tamburini, raro in praxi matrem teneri ad se manifestandam: *Mulieri, quae ignorante marito*, ait Innocentius III. *de adulterio prolem suscipit, quamvis id viro suo timeat confiteri, non est poenitentia deneganda, ... sed competens satisfactio per discretum Sacerdotem ei debet injungi* [3].

CAPUT SECUNDUM

Q. *Quid est fama et honor?*

R. Fama (a *fando* dicta) hic sumitur *pro opinione publica de alterius excellentia*: honor autem est *ipsa testificatio alienae excellentiae, prout animo excepta est.* Ex quibus patet discrimen famam inter et honorem: *fama* potissimum consistit in opinione interiori de alterius excellentia; *honor* in testificatione externa, quae fit verbis aut factis. *Fama* fertur de absente: *honor* exhibetur praesenti vel in se vel alio qui illum repraesentat, sicuti Rex honoratur in suo legato vel statua. *Fama* laeditur vel interius per dubitationem, suspicionem, opinionem et judicium temerarium; vel exterius per detractionem: *honor* autem maxime per contumeliam laeditur. Oportebit igitur, utrumque in Confessione explicare, quia continet diversam specie malitiam laesio famae ab ipsa laesione honoris.

An (quaeres) *committat diversa peccata qui detrahit alicui in pluribus materiis, vel eum diversis contumeliis afficit, adeo ut debeat explicare in particulari mala de quibus accusarit?* — Negant Lugo, Molina et alii, quia materialiter quidem distinguuntur specie diversae detractiones et contumeliae, at non moraliter; cum semper unam famam et honorem laedant. Sed affirmant probabilius Concina et Croix cum Sylvio, quia laeduntur diversa jura quae alteri competunt, quae quidem diversa sunt in genere morum: per hoc enim quod quis diffamatus in uno crimine, non ideo est diffamatus in alio. Recte tamen excipiunt mulierculas et plebeos, qui simul rixantes eodem impetu diversis contumeliis se dehonorant; nam in communi aestimatione haec convicia non habeantur uti gravia, et audientes nullam ipsis praestant fidem, putantes illa potius proficisci ex impetu irae,

1 Etsi maritus interroget mulierem, an adulterium commiserit, potest ista aequivoce asserere *se non fregisse matrimonium*, cum adhuc revera subsistat. Et si adulterium sacramentaliter confessa sit, potest respondere: *Innocens sum ab hoc crimine.* Æquivocatio sane, ac restrictio non pure mentalis, cum causa liceat: at hic causa urgens adest ad jurgia, dissentiones, pluraque alia male vitaoda — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 162 — II de Virt. Relig: ubi *de juramento.*

2 Art. 151—C. A. *civ.* § 158—C. G. 312—*Id ipsum sequitur ex art. 244 Juris civilis Neapolitani* — « Tum praecipue (ad rem observat *Stapf.* § 454). quia mariti ipsius atque filiorum legitimorum plerumque longe magis interest, ut res maneat in occulto. Quid enim ex tali confessione timendum non est? Infelix maritus gravissimo moerore affligitur; salus domestica, et pax naufragatur ».

3 *C. Officiis* de poenit. et remiss.

quam ex animo et rei veritate: et ideo ut plurimum risantes excusantur a mortali, nisi forte de aliquo particulari facto adversarium improperant [1].

An (addes) *qui detrahit alicui in una tantum re, sed coram pluribus, plura committat peccata?*— Disputant: affirmat Croix, quia tot jura is laedit, quot sunt personae apud quas alter infamatur; sed probabiliter negat Lugo, quia jus ad famam est unicum apud omnes, non autem multiplex: est ideo tantum circumstantia aggravans, et ideo in Confessione sufficit dicere: *Detraxi in tali re coram pluribus*.

Artic. I. — De laesione et reparatione famae.

Q. 1. *Quale peccatum est dubitatio, suspicio et opinio temeraria?*

R. Ad 1. Dubitatio temeraria est *suspensio animi circa proximi bonitatem absque fundamento rationabili*. Suspicio temeraria est *assensus inchoatus, quo quis absque fundamento rationabili inclinatur ad malum judicandum de proximo suo*. Opinio temeraria dicit *assensum in illud judicium, sed infirmam de opposito formidinem habentem*. Haec inter se discrepant, ut patet; sed quia parva est distantia, in moralibus promiscue non raro usurpantur; imo Angelicus eas sub uno suspicionis nomine includit [2].

R. Ad 2: Dubitatio, suspicio et opinio temeraria *regulariter loquendo* non videntur esse nisi peccata venialia, *praesertim si procedant ex errore intellectus*, quo apprehenduntur tanquam sufficientia quaedam indicia, quae tamen talia non sunt. Et sane *suspicio* in se non est, nisi quaedam animi concitatio ad assensum; *dubitatio* est simplex animi suspensio in partem neutram inclinantis: *opinio* tandem est cum formidine oppositi. Ergo manet adhuc in mente aliqua bona proximi existimatio, neque illi proinde gravis infertur injuria, neque in possessione famae suae graviter perturbatur; uno verbo, fama laeditur tantum, non tollitur: et ita ipse docet s. Thomas [3]. —Diximus: 1. *Regulariter loquendo*; quia sententia probabilior docet esse mortale, si suspicio, dubitatio vel opinio temeraria fieret de peccatis gravissimis, ut si de Religioso temeraria fieret suspicio, dubitatio vel opinio, quod sit haereticus: vel de viro communiter uti catholico habito, quod sit judaeus, turca vel atheus: tales enim suspiciones, dubitationes et opiniones majorem quadammodo videntur iisdem injuriam inferre, quam si certum haberetur eorum judicium de delictis gravibus ordinariis: 2. *praesertim si procedant ex errore intellectus*; nam si temoraria suspicio, opinio et dubitatio talem habent originem, non videntur per se voluntariae nec pertinaces: ideo aliquam merentur excusationem. Si vero orirentur ex malevolentia, et in iisdem graviter temerariis quis pertinaciter immoraretur, mortale vix effugeret ob injuriae gravitatem.

Sed (quaeres) *an omnia dubia semper sint in meliorem partem positive interpretanda?*—Generatim sufficit dubia de personis explicare negativo modo, nempe ipsas nec bonas nec malas judicando; tum quia non est necessitas judicii; tum quia per se nemo tenetur ad illum assensum, in quo se exponit errandi formidini; tum quia licet judicare pro modo objecti: objectum ergo cum neutrum sit, neutrum erit judicium — Si tamen non placeat vel non liceat suspendere judicium, tunc vel agitur de damno vitando, vel non.

Si 1, possumus dubia pejorem in partem accipere, non quidem definiendo, ut ait Angelicus [4], sed tantum supponendo, nempe ita nos gerendo quasi illa persona sit revera mala; hoc enim prudentis est habere consilium. Hinc Job, licet nihil

1 Liguori, *Op. Mor.* l. V, nn. 48 et 49. Quod de detractione, idem dicunt de judicio temerario: alii volunt esse explicandam materiam, in qua judicatur, cum bona existimatio circa unam virtutem sit diversa a bona existimatione circa virtutem aliam; sed alii contendunt satis sufficere, si dicatur: *temere judicavi in materia gravi de Titio*, cum bona existimatio de aliquo una sit ejusdemque speciei in genere moris. Utrum autem sit indicanda qualitas personae per detractionem vel judicium temerarium laesam, adhuc disputant: aliqui negant, quia hoc esset nimis onerosum, neque est in usu: aliqui vero affirmant, si agatur de persona arctissimo vinculo conjuncta cum laedente, ut si laesus sit pater: tunc enim laeditur et pietas. Hoc tamen non valeret de conjunctis remotioribus: neque de Confessario quia extra Confessionem inter poenitentem et Confessarium tanta relatio non habetur, ut detractio novam addere debeat malitiam mortalem; et sane communiter non attenditur ut gravis talis culpa.

2 2. 2, q. 70, a. 3 — V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 962 et seqq.

3 2, 2, q. 60. a. 3 — « Interdum haec animi ad suspiciones propensio vel ex indole hominis, vel ex praeteritis illius factis aliquam excusationem admittit: v. g. ab aetate senili, vel dum quis iterato ab hominibus quos fidissimos arbitrabatur, se deceptum vidit. At pessima illorum conditio est, qui, ut fieri consuevit, ideo dumtaxat de aliis quidvis mali suspicantur et credunt, quia sibimet nullius virtutis conscii sunt ». *Stapf*, § 399.

4 2, 2, q. 60, a. 4.

suspicaretur de filiis suis, offerebat tamen holocausta pro iis, *ne forte peccaverint*: neque damnum irrogatur personis, cum sit simplex suppositum. Hinc qui ignotum domi recipit, potest ita se gerere, quasi esset fur. Hinc superior se gerere potest ac si subditi revera delinquant, cum hoc sit ad cautelam — Si 2, debemus dubia positive interpretari in meliorem partem, nempe positive asserendo proximum non deliquisse; jus enim habet ad famam: *Neque in dubio est praesumendum delictum*: neque proximus sine causa a possessione suae integritatis dejiciendus est: et melius est errare bene, quam male judicando.

Quid (dices) *si dubia sint de rebus?* — Si dubia sint de rebus, v. g. an talis contractus sit licitus, non necessario sunt ea in meliorem partem interpretanda, sed res est suis aestimanda momentis: quia in his solum agitur de eo, ut veritas attingatur; nec ideo alicui irrogatur injuria. Unde si audio aliquem propositionem haereticam proferentem, propositionem haereticam judicabo, quia est judicium de rebus; sed ipsum qui eam profert, haereticum esse non ita facile dicam, cum possit ex inadvertentia vel ignorantia id evenire: *Etiamsi*, ait s. Bernardus, *perperam actum quia deprehendas, ne sic judices proximum; magis autem excusa: excusa intentionem, si opus non potes, puta ignorantiam, puta subreptionem, puta casum* [1].

Q. 2. *Quid est judicium temerarium et quale peccatum?*

R. Judicium temerarium est *firmus animi consensus, quo quis absque rationabili fundamento judicat malum de proximo suo.* Si sit cum plena advertentia conceptum de gravi proximi malo, communiter loquendo erit mortale; gravem enim proximo injuriam irrogat, graviterque violat jus quod ipse habet, ne absque justa causa tamquam reprobus ab aliis judicetur. Hinc legimus: *Nolite judicare, ut non judicemini: in quo enim judicio judicaveritis, judicabimini; et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* [2].

Diximus *communiter loquendo;* nam tale judicium erit veniale, 1. si habeat quis magnam probabilitatem, etsi non omnino sufficientem ad certitudinem; certitudo enim moralis et magna probabilitas non adeo distant, ut gravis censeatur injuria tenere uti pene certum, quod est valde probabile: v. g. si quis judicet hilarem juvenem inventum solum cum puella in cubiculo, inhonesta tractasse; 2. si malum quod judicatur, non sit adeo grave; judicium enim informatur a sua materia; 3. si quis advertat quidem se male de proximo judicare; sed minime advertat signa sic judicandi non esse sufficientia, neque ullum de iisdem dubium generat; 4. si judicium sit tantum de indeterminata vel ignota persona, tunc per se loquendo injuria gravis irrogaretur nemini [3].

Q. 3. *Quid est detractio et quale peccatum.*

R. Detractio est *alienae famae injusta violatio et denigratio facta in ejus absentia.* Dicitur 1. *alienae*; qui enim propriam laedit, ordinarie injustus non est: cum sit illius dominus; 2. *facta in ejus absentia*: quia si fit in praesentia, superadditur contumelia.

Detractio ex genere suo est, lethalis, nam superat furtum, quod utique lethale est, fatentibus omnibus; laedit videlicet proximi famam, quae est majus bonum, quam opes et divitiae; etenim *fama bona impinguat ossa* [4]. Iterum Scriptura: *Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahit: abominatio hominum detractor; neque maledici... Regnum Dei possidebunt* [5]. Et d. Hieronymus: *Non putent religiosi se esse securos dicentes: Grandia crimina non facimus, non adulteror, non furtum facio, non homicidium: grande scelus est, quando detrahis fratri tuo* [6]. Videlicet unico ictu detractio tres interficit lethaliter ex d. Bernardo, detractum, detrahentem et audientem detractionem. Porro si alicui detrahatur, crimen verum aperiendo, dicitur simplex *detractio*; si aperiendo falsum, dicitur *calumnia*, quae est gravior et differt specie a simplici detractione, quia detractioni mendacium superaddit

1 Sermo 40 in Cant.

2 *Matth* 7—Judicium temerarium specie differt a detractione, et ideo haec seorsim confitenda sunt; qui enim temere tantum judicat, bonam existimationem per se temperare potest, qui vero detrahit, deberet insuper audientem suadere de fama, quae fuit radicitus et exterius sublata.

3 « Oud' è che tali giudizi difficilmente giungono ad essere mortali, mentre per lo più o il fondamento si giudica sufficiente, oppure questi giudizi non sono giudizi, ma sospetti, i quali (benchè temerari) ordinariamente sono scusati da colpa grave, se non fossero di scelleraggini enormi, come di eresie, parricidii e simili ». S. Alphonsus, *Il Confessore diretto*, cap. xi, n. 1.

4 Prov. 15 - V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 966.

5 Eccl. 10; Prov. 24; 1 Cor. 6.

6 In Ps. 139.

proximo perniciosum : *Os autem quod mentitur, occidit animam* [1].

Attamen sive detractio sive calumnia potest esse tantum venialis, vel ex levitate materiae, si grave damnum non inferat; vel ex defectu deliberationis: *Peccata quae committuntur in proximum*, ait Angelicus [2], *sunt pensanda per se quidem secundum nocumenta, quae proximo inferunt, quia ex hoc habent rationem culpae : tanto autem est majus nocumentum, quanto majus bonum demitur* [3] (*J*).

Q. 4. *Quot modis fieri potest detractio?*

R. Octo modis hisce versibus ab Angelico expressis:

Imponens, augens, manifestans, in mala vertens,
Qui negat aut reticet, minuit laudatve remisse [4].

Primus omnium gravissimus est falsi criminis impositio et dicitur *calumnia*, vel etiam *contumelia* si contingat in praesentia illius, cui falsum crimen imponitur. Secundus est criminis veri *amplificatio*, quae quoad augmentum calumnia est. Tertius est *revelatio* criminis occulti. Quartus *sinistra interpretatio* boni operis: si quis v. g. dicat, eleemosynam mulieri pauperi fuisse quidem datam a Titio, sed ad pravum seductionis finem. Quintus boni operis *negatio*. Sextus *reticentia* et silentium in iis circumstantiis, in quibus facile intelligi queat proximum nostrum vel non esse laude dignum, vel non tantam sibi mereri [5]. Septimus alienae virtutis *extenuatio*. Octavus *frigida commendatio*, e qua adstantes intelligant frigide laudantem non bene sentire de illo, quem laudat [6].

Ex *Codice poenali* Sabaudiae detractio et contumelia, quae modo carcere, modo mulcta pecuniaria, modo suspensione ab officio punitur, aliter solet explicari. Qui aliquem scienter de falso delicto incusat apud judicem, vel malitiose talia agit, quae tribuant reatus indicium, habetur reus *calumnia* — Qui publice aliquem sive praesentem sive absentem dehonorat, malum determinate ipsi imputando, ut si dicat, ipsum revera tali die a Sempronio furatum fuisse (nisi debonnratio sit a lege permissa), habetur reus *diffamatione*: quam quidem imputationem si vulget ostendo manuscriptis, imaginibus, pubblicis diariis et similibus, est reus *libello famoso* — Qui vero aliquem publice dehonestat, sed non imputet ullum factum singulare ac praecisum, ut si dicat in genere, eum esse furem, falsarium, spurium, etc., habetur reus *publica injuria* — Qui verbis, signis aut minis personam pubblicam contemplatione sui officii offendit, habetur reus *atroci injuria* (vulgo *oltraggio*) — Qui tandem secretum aperiunt, cum illud ratione officii custodire teneantur ac legis, ut sunt medici, obstetrices, etc., habentur rei *violato secreto* [7].

An (quaeres) *susurratio idem sit ac detractio?* — Susurratio est *verbum seminans inter amicos discordias*. Convenit cum detractione ex parte materiae, quia utraque malum de proximo dicit: sed specie differt ex parte finis, quia susurratio insuper dissolutionem amicitiae intendit. Et ideo est ex genere suo mortalis, specie diversa ac gravior detractione : unde in Confessione est exprimenda, ut notat Angelicus [8]. Quot malorum sint causa susurrones in familiis, in communitatibus, in universa societate, haud dici potest. Hinc illud Ecclesiastici: *Susurro et bilinguis maledictus ; multos enim turbabit*

1 Sap. 1.

2 2, 2. q. 73, a. 3.

3 Non ideo tamen excusaretur a gravi culpa qui sine animo laedendi, sed ex levitate graviter detraheret, si id deliberate agat. Non enim officit quod detractio directe non intendatur: nam est implicite volita, cum voluntarie dicantur ea, ex quibus illa provenit.

4 Quatuor primi detrahunt directe, alii indirecte: omnes autem hi modi per se sunt ejusdem speciei: quia omnia respiciunt unum bonum famae. Attamen novam possunt speciem addere ex accidenti, ut si detrahas alicui in ejus praesentia, esset enim ei contumelia; vel si inde praevideas detractum esse amissurum sua bona etc., tunc acciperet aliam speciem injuriae in bona fortunae, et ideo in Confessione explicandum est. *Lugo*.

5 Un servitore p. e. osserva il silenzio allorchè in sua presenza si loda o si biasima il suo padrone: egli fa chiaramente intendere con ciò che il suo padrone non merita le lodi dategli, o merita i biasimi che gli si fanno. Nulladimeno per ciò che riguarda i biasimi, il silenzio di un servitore, d'un amico, o di qualunque altra persona, può in certi casi attribuirsi alla timidezza, alla prudenza, o al timore di un maggior male ». *Gousset*.

6 Huc revocantur (ex *Stapf*, § 400), qui vultu vel nutibus calumniantur; ubi aliquis laudatur, malitiose subrident, humeros attrahunt, sermonem brevi interjectione abrumpunt, etc. v. g. *Titius est quidem vir probus, verumtamen*.... Imo qui tali interruptione, vel ad alienas laudes subridendo proximum vituperant, plerumque ejus famae multo magis nocent, quam si certum aliquid vitium ipsius aperte designassent ; tunc enim dum tacent aut rident, vagis et quibuslibet suspicionibus porta aperitur.

7 Art. 223 et seq.; 389 et seqq.; 166 et seqq.; et Lex 5 julii 1831.

In Jure poenali Neapolitano, quoad contumelias et detractiones, vel ipsi enumerantur modi, ut supra ex Jure Albertino: puniuntur tamen modo carcere, modo suspensione ab officio, modo poenis, quae vulgo dicuntur *di Polizia*: Art. 186 et seqq ; 36 et seqq.

8 2, 2. q. 74, a. 2—V. Liguori, *Op. Mor.* l. V, n. 72.

pacem habentes; verba susurronis quasi simplicia, et ipsa pe. veniunt ad intima ventris [1].

Q. 5. *An peccet peccato detractionis qui grave crimen revelat: sed uni vel alteri tantum, qui illud sub secreto continebit?*

R. Cum distinctione: vel revelatio fit ad leniendum offensae dolorem; vel revelatio fit ex levitate et sine causa — Si 1, communissime docent revelationem delicti factam uni vel alteri tantum non esse peccaminosam; durum enim videtur, ut quis prohibeatur solatium quaerere suum dolorem amico manifestando. Neque tunc malum proximi intenditur; imo medium hoc institutum est ab ipsa natura, a qua habemus, ut dolor communicando dimidietur: atque id fieri per amicorum compassionem, docet Angelicus [2]. Hinc excusant saltem a mortali famulos, qui referunt injurias sibi a domino illatas, uxores quae referunt improperia mariti, etc. — Si 2. alii censent esse mortale uni etiam crimen revelare: quisquis enim aegre fert, quod apud virum cordatum dehonoretur. Adde: in omnium sensu judicium temerarium est mortale, licet unus tantum illud concipiat de aliquo. Multi tamen cum Cajetano, Covarruvia, Lessio, Navarro, etc., satis probabiliter negant esse grave; nam fama consistit in opinione multorum: unde non est infamatio,si crimen uni vel alteri viro prudenti reveletur. Huic sententiae adhaeret aperte Angelicus: *Ita tamen*, addit, *ut non proveniat inde aliud vel infamia vel vituperium proximo delinquenti*, id est nisi alter alteri sit crimen manifestaturus (quod observatu difficilius est),et modo semper excludatur animus nocendi [3]. Nec tenet paritas judicii temerarii, quia in hoc habetur falsi criminis impositio; sed in nostro casu est nuda veri criminis manifestatio.

Sed quid (dices) *si detrahatur quidem coram pluribus, sed reticita persona, dicendo v. g. in tali ac tali loco esse qui male vivunt?* — Grave peccatum non est, generatim loquendo, hic dicendi modus; in omnibus enim locis ordinarie sunt homines mali. unde per se proprie dicta infamia nulli inuritur. Diximus *generatim loquendo*; nam aliter esset, si inde aliqua infamia alicui redundaret: sic v. g. peccat qui detrahit Ordini religioso vel nominat Monasterium, in quo quis grave peccatum occultum commiserit; id enim toti Ordini graviter nocet. Excipit Concina, si agatur de aliquo Ordine amplo, neque sit strictioris observantiae, cum in quolibet amplo loco ferme semper sint aliqui discoli. Hic venit graviter reprehendenda prava illorum consuetudo, quae hisce temporibus adeo invaluit, ut nempe, si quis de Clero scandalose deliquerit, universus clerus traducatur uti criminosus: hoc injustitiam simul et odium in Religionis ministros plane ostendit [4].

Quid (addes), *si nominetur persona, sed non notentur ejus peculiares defectus, ut si dicas tantum: multa scio de illo, sed patefacere prohibet charitas, scit me illum posse ad tacendum cogere, etc.?* — Id per se videtur mortale; nam sic gravis suspicio ingeritur in audientium animis. Si tamen nominentur defectus, sed in genere dicendo talem esse avarum, iracundum, etc., ex se non videtur mortale;quia ut plurimum audientes id interpretari solent de quadam propensione tantummodo naturali, ac quasi involuntaria. Ceterum ipsa personarum qualitas hic est attendenda; sic erit mortale de optimi nominis Praelato dicere, mendaciis esse assuetum; aut de Ecclesiastico, quod duellum commiserit vel sit amans puellarum. Non est autem grave saepe id asserere de milite, aut de juvene mediocris famae; nec dicere de puella, quod sit garrula, superba, impatiens, etc.

Quid autem (repones) *si nominentur quidem defectus, sed illi defectus naturales sint?*—Per se mortale non est illos defectus nominare; cum enim a voluntate non profluant, animam non afficiunt, neque sunt dedecori. Poterit tamen esse mortale, vel ratione magni moeroris, ut si proferantur in faciem, v.g.si dicas de aliquo,ipsum esse spurium;vel ratione praejudicii quod inde evenire potest,ut si quis dicat de viro honorabili fuisse vile mancipium.

Quid demum si nominetur quidem aliquis defectus moralis; sed illa persona jam de alio defectu morali sit infamata? — Si illa duo crimina connexa sint, non

[1] Cap. 28; et Prov. 26, v. 20 et 22; et Eccli. 6.
[2] 1. 2, q. 38. a. 2.
[3] Quodl. 11, a. 13—V. Liguori, *Op. Mor.* l. III,n. 973.
[4] V. *Civiltà Cattolica*, v. VIII, art. I complici del regicida—Martinet,*La science sociale au point de vue des faits*, l. 11, c. 10.

erit grave; quia tunc notabiliter infamia non augetur: imo jam subintelligitur, ut si dicas de ebrio rixari cum uxore. Si vero duo illa crimina sint disparata, sub gravi prohibetur de uno crimine infamatum de alio crimine notare; infamis enim in uno genere vitii, non amisit jus famae quoad alias virtutes. Sic v. g. cum, qui gravi furto est diffamatus, nefas est infamare etiam libidinis; sic foemina de uno adulterio dumtaxat diffamata, non potest de alio occulto diffamari; quia unum non dicit connexionem ad alterum, neque ex se pravam consuetudinem importat.

Q. 6. *An peccet qui detrahit defunctis?*

R. Detrahere defunctis ultro concedimus, ceteris paribus, non adeo grave esse ac detrahere vivis; cum defuncti non amplius fama indigeant ad recte vivendum. Dicimus tamen adhuc mortale esse ipsis detrahere in re gravi: nam juxta communem hominum aestimationem semper in fama sua vivere censentur. Unde scriptum est: *Mortuo non prohibeas gratiam* [1]; et proverbium habet: *de mortuis nisi bene.* Hinc historiographi ignominiae notam memoriae defunctorum sine sufficienti causa inurentes occulta manifestando, cognita exaggerando, nec actam poenitentiam non referendo, graviter peccant, atque ad restitutionem tenentur: neque haeredes condonare eam possunt, cum famae aliorum domini non sint. Idque valet, licet defuncti sint damnati; nam adhuc sunt nostri proximi secundum naturam: ideo neque licet ipsis duplex tormentum desiderare, ut ait Roncaglia.

Q. 7. *An liceat revelare crimen, quod semel publicum est?*

R. 1: Triplici modo crimen publicum dici potest: 1. *publicitate juris*, cui nempe de eodem constat vel per publicam judicis sententiam, vel per ipsam rei confessionem, vel per legitimam testium depositionem in judicio secutam; 2. *publicitate facti*, cum id publico loco coram multis patratum est, ita ut non amplius possit neque ulla tergiversatione celari, neque ullo excusari juris suffragio: 3. *publicitate famae*, quando fama criminis pervenit ad majorem partem communitatis, vel ad tot personas ejusdem, ut, spectatis omnibus circumstantiis, fieri nequeat quin ad notitiam majoris etiam partis perveniat. Nos porro dicimus ad hoc, ut crimen dici possit publicum, sufficere, quod si communitas constet octo personis, illud sciant quatuor; si centum, sciant quindecim; si mille, sciant viginti circiter divessarum familiarum [2]. Publicum autem erit in aliqua vicinia 40 personarum, si sciant 8 ex diversis familiis; item si in oppido 5000 civium, sciant 40 per illud dispersi. Addunt autem crimen dici *famosum*, si illius fama pervagatur per majorem partem oppidi, communitatis, vicinae vel Paroeciae. Item dicunt infamatum in Regno, qui jam est infamatus in Curia, vel in alio loco illustri, ex quo facile in Regnum fama dimanat.

R. 2: Nullum peccatum est neque contra justitiam neque contra charitatem, si verum alterius crimen reveletur in loco, ubi sit sive juris, sive facti, sive famae publicitate jam notum: *Si palam res est, repetitio injuria non est*, est juris adagium. Imo expedit ad bonum publicum, ut unusquisque cognoscatur qualis publice cognitus est: hoc etiam consuetudo confirmat, dum historiae mandat crimina publica. Item certum omnino videtur non peccare saltem mortaliter, qui verum alterius crimen in uno loco publicum revelat in altero, ubi tale non est, sed quo brevi tempore ejus notitia perventura sit; non enim infamatus aliquam per hoc patitur injuriam saltem gravem, cum sit tantum quaedam anticipatio, et aliunde fama spoliatus existat: nisi tamen ex ista anticipatione sequantur ei gravia damna, v. g. in suo officio.

Quid (dices) *si alicujus crimines fama non est intra breve tempus in locum alium perventura, poteritne licite in eo propalari?*— Si delictum in uno loco notorium sit notorietate juris, commune est, ubicumque licere illud propalare, idque maxime ex hodiernis moribus: et sane ideo judex sententiam evulgat, ut sit in omnium notitia ad terrorem — Si vero delicti notitia habeatur aliunde, tunc alii cum Antoine tenent esse mortale contra justitiam crimen illud revelare; quia delinquens eo in loco adhuc suam possidet

1 Eccli 7.

2 Notandum tamen est, crimen in una tantum familia vel monasterio notum non posse dici absolute publicum: ac proinde non posse manifestari ne in alio quidem monasterio ejusdem Ordinis, quia est semper privatorum notitia, cum una familia habeatur ut unus homo – V. Liguori, *Homo Ap.* tr. xi. n. 12: *Opus Mor.* l. III. n. 974.

Billuart tamen id judicio prudentis remittit, si nempe attento communitatis numero, hominum garrulitate et aliis circumstantiis, judicet vix possibile ut res secreta maneat.

famam. Alii cum Sylvio dicunt esse mortale tantummodo contra charitatem; quia reus licet amiserit jus ad famam, valde tamen tristatur sciendo crimen suum publicum fieri ubi non erat. Alii communius cum Lugo contendunt non esse gravem culpam neque contra justitiam neque contra charitatem; nam expedit bono publico agnoscere malefactores: quae ratio nobis videtur probabilior semper ac crimen est tale, quod reum reddat perniciosum, ut est crimen latrocinii, impudicitiae, homicidii, proditionis et similium. Huic opinioni eo propensius adhaeret Lyonnet, *quod in Galliis* (dicere debuerat in Europa et ultra) *omnia jam nunc loca censeantur contigua ob nimium commercii relationis, multitudinem viatorum, nubem publicorum foliorum et fossau coaevorum nativam loquacitatem* [1]. Ideo magis, quia sunt, ut cecinit celebris Gagliuffi:

Saepe homines canibus similes; nam turba, latrantem
Unum si audierit, cuncta repente latrat.

Concina sic distinguit: si crimen notorium sit notorietate tantum famae, *cauti omnes sint oportet, quia facile fingitur haec publica fama*. Si vero notorietate facti, scilicet publice patratum, patefieri potest ubicumque; nam *auctor absolute amisit jus ad famam; qua enim voluntate in publico et coram universo populo crimen commisit, eadem suam prodegit famam: contra vero quisque jus habet ad facti publici notitiam acquirendam*: et id literis commendatur vel ab ipsis severioris ethicae hominibus. Idquo valet in casu verao famao publicitatis, etsi injuste, in primo loco crimen fuerit publicatum; nam semel manifestato crimine sive juste sive injuste, totum fundamentum ablatum est, ut inquit Antoine, quo poterat celari; nam et publicum nunc est et verum. Excipe 1: si notitia venerit ex Confessione; nam lex sigilli sacramentalis omnes sequitur ubique; 2. si scias crimen esse falso impositum: quia innocens, non obstante illa famae publicitate, babet semper jus intrinsecum in sua innocentia fundatum, ne quis falsum de ipso dicat.

Quid autem (subjunges) *si delictum olim publicum nunc oblivione, vel bonis moribus sit obliteratum?* — Non est peccaminosum iterum illud patefacere, si fuerit publicum notorietate juris; quia expedit ad terrorem malorum judicis sententiam non ignorari. Idem dicendum de publicis historiis, licet crimen sit notum sola facti notorietate: id enim conducit ad publicum bonum; nam et instruuntur, posteri et spe honoris ad praeclara incenduntur, et timore infamiae a turpibus deterrentur: et ita passim fit—Iisce exceptis casibus, alii dicunt non esse contra justitiam de novo infamare, cum crimen jam est obliteratum, modo tamen simul referatur emendatio; nam quisque ex una parte jus babet criminum publicorum acquirendi notitiam, ex alia per bonam vitam praesentem olim infamatus habet jus, ut censeatur bonus in praesentiarum, non in praeterito; *neque enim*, ut ait jus civile, *aboletur turpitudo, quae postea intermissa est* [2]. Verum alii tenent id sine gravi culpa saltem contra charitatem fieri non posse, etsi narretur emendatio; nam id sine summo moerore infamati non potest evenire. Adde: per oblivionem rem in eo statu reductam esse, quo erat antequam esset publica; at quando delictum non est publicum, nullo modo publicari potest.

Quid (quaeres) *de eo, qui manifestat alterius crimen occultum et falsum, putans ex errore invincibili illud esse verum et publicum*? Eo modo, quo incendes sine culpa domum alterius, tenetur ex charitate et ex justitia ignem extinguere, cum advertit et potest sine magno incommodo; sic iste tenetur suum factum retractare: et idem est, si rem magni momenti propalasti, quam parvi esse judicabas: idem est, si ex inadvertentia dicis Petrum esse auctorem talis homicidii, cum sit Paulus [3]. Sane qui retinet rem alienam, invito domino, eam tenetur restituere statim ac cognoscit esse alienam; sed in casibus supra quamdiu tuum dictum non retractas, detines famam alterius, quia pravam opi-

1 Ac miram tum viarum ferrearum, tum thelegraphi electrici inventionem.

2 *Dig*. l. XXIII, t. II, l. XLIII—V. Liguori. *Hom. Apost*. tr. XI n. 13.

3 *Quid si error se teneat ex parte audientium tantum? ut si tu nomines revera Paulum auctorem homicidii; sed auditores intelligant Petrum?* —Juxta omnes teneris ex charitate errorem corrigere, quisque enim, cum commode potest, tenetur a proximo suo damnum praecavere. Utrum vero tenearis etiam ex justitia, si commode potes, affirmat Molina; quia ex tua actione aliquo modo ortum habet damnum illud. Negant Busembaum, Lessius, et Billuart; quia non tua actio, sed error audientium tota est causa damni. Ego tamen, ait Lugo, magis assentior Molinae; nam ad debitam loquentis diligentiam spectat curare, ne auditores de uno accipiant, quod ipse profert de alio.

nionem ex tuo dicto causatam in aliorum mente relinquis: ergo teneris illam repellere aperiendo veritatem, quod non est proprie restituere, sed damnum inceptum interrumpere. Adde: justitia non solum te obligat ad non inferendum damnum, sed etiam ne ex tua actione damnum sequatur, vel conservetur aut pergat influere. Unde licet illa tua actio ab initio non fuerit injusta, injusta ea evadit cum id advertis et non provides, cum adhuc subsistit: proindeque tunc de restitutione graviter teneris [1].

Diximus *et potest sine magno incommodo*: ipsa enim aequitas satis innuit, esse minorem obligationem restituendi in eo, qui bona fide alium infamavit, quam in eo qui formaliter contra justitiam id fecit: et ideo licet iste teneatur cum detrimento propriae famae et bonorum fortunae, et aliquando etiam vitae famam restituere; ille nunquam cum magno incommodo ad id obligatur sive in fama, sive in vita, sive in divitiis. Sane nonne juxta omnes fortius ac majoribus cum expensis obligatur possessor malae fidei? primus enim incommodo gravi rem alterius sub gravi tenetur domino reddere, quia est in culpa; secundus vero sub gravi quidem tenetur restituere, cum rem cognoscit esse alienam, sed non ita cum gravi suo incommodo, cum eum culpa primo non tenuerit. Ita communiter Layman, Lessius, Lugo cum Salmanticensibus.

Q. 8. *An aliquando liceat alterius crimen occultum revelare?*

R. Si notitia sit habita ex confessione sacramentali, in nullo casu licet alterius crimen revelare, quamvis sit levissimum, atque agatur de ipsa morte vitanda; nam semel data contraria suppositione, retraherentur fideles a Sacramento. Si notitia aliunde habita sit, illud revelare fas est *propter aliquod bonum necessarium, debitis circumstantiis observatis*, ut ait s. Thomas [2]. Unde dicimus cum Concina [3], licere revelare verum et occultum alterius crimen:—1. Ut proximus emendetur illud deferendo judici, aut praelato, aut domino, aut parenti, dummodo ex tali revelatione majus eidem damnum minime contingat; et ideo tanto magis licet crimen revelare ad consilium petendum pro delinquentis ipsius emendatione; bonum enim animae spirituali praeferendum est bono temporali famae, ut habet s. Basilius [3]; —2. ut publicum damnum evitetur: quo in casu quisque per se loquendo crimen manifestare tenetur; nam bonum communitatis vincit bonum particularis, ac quaelibet pars tenetur ad bonum totius conferre. Hinc detegenda sunt crimina quae in Religionis aut Reipublicae ruinam vertunt: quare merito in *Codice poenali* graviter in eos animadvertitur, qui crimina non pandunt ad bonum publicum [4];—3 ut salvetur vita hominis innocentis, v. g. si innocens accusetur de homicidio, erit revelandus homicida; cum potior sit conditio innocentis. Etiam licet (imo aliquando necesse est) alterius occultum crimen revelare ad vitandam grave damnum proprium, vel alienum, etiam in bonis fortunae; quia nocens non habet jus ad famam suam cum gravi damno innocentis, et ex lege charitatis bonum proprium, vel alterius innocentis bono nocentis est utique praeferendum [5].

Haec omnia tamen tunc tantummodo obtinent, cum damnum non potest aliter evitari, et damnum satis proportionatur amissioni famae, et dummodo nec amplius nec pluribus crimen manifestetur, quam oporteat ad avertendum damnum quod in se ipso quis pertimescit. Unde sapienter monet Suarez ex Angeli-

1 Casus: *Titius sustulit a Cajo ditissimo duos libellas, putans ad illum pertinere; sed postea, libellis in ludo consumptis, cognoscit eas non esse Caji, sed ejus domestici, qui eas domino suo deposito dedit*—Resolvitur: quando sustulit non peccavit, nisi venialiter, quia non habebat nisi conscientiam furti levis; unde tunc nonnisi sub levi tenebatur libellas restituere. Sed statim ac cognoscit, eas libellas esse domestici Caji, ideoque respectu illius materiam esse gravem; sub gravi tenetur eas restituere: nam licet ab initio ejus mala actio non fuerit ut gravis apprehensa, talis ei nunc evadit, cum veritatem dignoscit, et ad huc possit et debeat providere, non restitutio enim est quasi continuata surreptio. Libellis consumptis, debitum non fuit extinctum, sed debitoris persona obligata remanet — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 995.

2 2. 2. q. 73 a 2.

3 In reg. brev.

4 Ar. 202 et seqq. — *Ius poen. Neapol.* Art. 144 et seqq.

5 « Perciò si può avvisare un padrone, che il suo servitore è infedele: un superiore che il tale o tal altro inferiore non è degno della sua confidenza: spesso anche vi è obbligo per carità. Neppure è maldicenza il dare di alcuno informazioni poco favorevoli, ma conformi alla verità, quando si è consultato intorno a persone interessate a conoscerlo, perchè si tratta o di un matrimonio o di qualunque altro negozio importante, pel quale si teme d'essere ingannato.» *Gousset*, n. 1073 — «Hinc (addit *Lyonnet*) a peccato exulant: 1° illi qui superiores, aut patresfamilias monent de subditorum, filiorum, aut famulorum vitiis, ut eos reprehendant aut coërceant; 2 qui medici, advocati, confessarii, magistri, aut famuli inscientiam, aut pravitatem detegit iis quorum interest ista cognoscere; 3° qui juvenes admonet de vitiis quorumdam sociorum, ut periculosam eorum societatem fugiant. »

co: *Charitas obligat ad subveniendum communi bono cum minimo damno privato; ergo si potest illud defundi et hoc vitari, utrumque faciendum est* [1]. Quare eo in casu per se liberum non erit Superiori interrogari *(K)*.

Sed licitumne erit (quaeres) *revelare alterius crimen occultum simul narrando poenitentiam peractam?* — Negative: neque enim manifestatio haec compensatur per subsequentem poenitentiam; semper enim quaedam sinistra opinio in aliis ingeritur. Unde si quando id factum legimus, divina Providentia id factum est ad horrorem vitii injiciendum, ad veritatem factorum conservandam, ad peccatores alliciendos, atque ad divinam misericordiam patefaciendam.

Quid (dices) *siquis ad mortem vel aliud grave damnum vitandum manifestet occultum proximi crimen, cujus notitiam per vim aut fraudem, v. g. literas aperiendo, adeptus sit?* Sotus dicit, ipsum non posse uti tali notitia sic extorta, etiamsi alioquin mortem subire deberet; Molina censet tunc tantum eum posse revelare, quando longe majus detrimentum sibi timet: Lessius, Navarrus, Concina dicunt id posse ad quodcumque damnum vitandum, quia licet peccaverit sic notitiam habendo, non peccat ea utendo. Inter tam varias sententias nobis magis arridet sententia De Lugo; hic magnus theologus sic distinguit: si tu jus habes exquirendi alterius peccatum, ut te ab injusto damno eripias, tunc etsi peccaveris per dolum malum secretum expiscando, attamen ea notitia potes uti; quia defectus esset tantum in modo, non in re: hinc si tuus hostis tibi innocenti mortis sententiam velit a judice expetere, illius occultum crimen (cujus notitiam per peccatum habuisti) poteris revelare. Aliter est, si non sit tibi permissum crimen alterius exquirere, tunc si per vim vel fraudem ejus notitiam habuisti non potes in conscientia illud manifestare; nam actio injusta, qua secretum assecutus es, te obligat ad reparanda omnia damna proximo inde obventura. Et quemadmodum qui est in extrema necessitate, tenetur restituere quod a proximo abstulit, quando proximum ipsum ob talem praecise subtractionem conjecerit in aequalem necessitatem; ita et tu teneris ad compensandum damnum alteri illatum per revelationem secreti, quia per eam violentam secreti extorsionem conjecisti proximum innocentem in necessitatem patiendi tale damnum.

An (inquires) *sit mortale referre crimina uti audita ab aliis, ut si dicas*: fertur, narrant, audivi de Titio hoc vel illud?— Si referens crimina audita praevidet gravem infamiam ex sua relatione proximo non esse obventuram, quia alii non sunt credituri, non peccat mortaliter hoc ipso, quod damnum grave non inferat; secus peccat ob rationem contrariam. Quod si referens praevideat audientes credituros ex propria malitia, non peccat contra justitiam; quia non esset damni illius causa efficax et directa, sed per accidens. Peccaret tamen contra charitatem, quia tenetur quilibet grave proximi damnum impedire quantum commode potest. Imo et adhuc contra justitiam: 1. Si ita referat ipse per se, ut audientes probabiliter et merito sint credituri, v. g. si asserat se audivisse rem a persona fide digna. Tunc nempe aderit peccatum grave etiam contra justitiam; quia dat rationem sufficientem credendi malum; 2. si referat crimen alterius valde enorme, ut haeresim, rebellionem, tametsi dubitanter; quia sola horum criminum suspicio solet valde infamare.

Q. 9. *Quid de iis, qui detractionem audiunt* [2]?

R. Si gravem detractionem audiens ipsi cooperatur, v. g. detractorem excitando, laudando, interrogando, certo peccat contra charitatem et contra justitiam; cum efficiatur vera causa damni, quod proximus patitur, injusta et efficax — Si vero detractionem audiens illi non cooperatur, tunc distinguendum est: vel secum ipse de illa gaudet, vel minime gaudet.

Si audiens detractionem secum de illa gaudet, peccat mortaliter in materia gravi contra charitatem, et affectu etiam contra justitiam; cum delectetur de gravi damno proximi sui, et de actu injusto. Unde monet Scriptura: *Linguam nequam noli audire: detrahentia labia sint procul a te*; *cum detractoribus non commiscearis* [3]. Imo peccaret contra justitiam etiam effective, si delectationem suam exterius manifestaret; cum tunc se habeat, uti laudator detractionis. Excipiunt

1 *De charitate*, diss. 8, sess. 6 — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 969.

2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, n. 979.

3 Eccli. 28; et Prov. 24 et 21.

aliqui casum, quo quis non delectetur de detractatione quatenus est proximi damnum, sed tanquam de auditione rei novae, seu de curiosa cognitione criminum alienorum. Alii addunt etiam casum, quo delectatio sit de ipsa quoque detractione; sed non ex odio vel gaudio de alterius damno, bene vero ex simplici animi vanitate (si tamen non sit superior): id deducunt ex s. Thoma, qui tunc tantum docet esse grave peccatum, quando *placeat ei detractio propter odium ejus, cui detrahitur* [1].

Si vero audiens detractionem de illa non gaudet, non peccat: modo 1. tunc eam impediri conetur, si commode potest; se enim tunc haberet modo tantum passivo; 2. modo non sit superior, quia tunc speciali obligatio resistendi ei incumbit.

Sed (quaeres) *adestne obligatio gravis detractionem impediendi si commode potest?* — Si detractionem audiens est *superior*, utique tenetur illam impedire; cum ratione officii peculiariter adstrictus sit ad occurendum subditorum damnis. Utrum vero obligetur ex justitia, ita ut in defectu detractoris, ipse teneatur restituere famam laesam, alii affirmant de superiore infamantis, quia superior tenetur ex officio curare, ne subditus alteri noceat; alii affirmant de superiore infamati, quia pariter ex officio tenetur damnum subditi impedire; alii vero recte cum Lugo, Soto aliisque de utroque negant: et 1. de superiore infamantis, cum non teneatur invigilare bono non subditi (licet peccet contra justitiam in ipsum subditum, quatenus eum corrigere debet); 2. de superiore infamati, quia ipsi non incumbit bono temporali subditorum prospicere. Haec tamen ratio probat illum utique ex justitia teneri, si in temporalibus esset praepositus [2].

Quod vero pertinet ad *personam privatam*, certum est, quod si detractionem audiens eam non impediat, contra justitiam non peccat; quia nulla ei obligatio ex officio incumbit. Imo neque contra charitatem, si vel inutiliter corrigeret juxta illud: *Ubi auditus non est, non effundas sermonem* [3]; vel si non posset sine gravi incommodo, cum quo non obligat charitas; vel si dubium sit, an delictum jam evaserit publicum: non enim supponitur malus qui crimen patefecit. Tota ergo quaestio est de casu, quo detractio sit certo injusta: an scilicet peccet graviter persona privata, quae cum commode possit, tamen detractorem non ad monet? Censet sapientissimus Lugo corrigere sub gravi aequalem raro, inferiorem rarissime teneri; imo absolute dicunt Salmanticenses cum communi Thomistarum, nonnisi leviter peccare privatum, qui ex verecundia, timore, negligentia detractioni non resistit; id eruunt ex Angelico, qui id libenter admittit, si tamen ultra infamiam aliud proximi damnum non timeatur [4]. Haec communissima sententia rationabiliter sustineri potest, tum quia in hac materia difficillime constat monitionem fore profuturam; tum quia facillime offenduntur detrahentes coram aliis corripi, et periculum est quod potius augeant vel confirment detractionem. Excusantur autem etiam a veniali illi, qui advertendo detractionem vel discedunt vel sermonem industrie divertunt vel faciem tristem ostendunt. Ratio est, quia istae actiones sunt verae correptiones juxta illud: *Dissipat... facies tristis linguam detrahentem* [5].

Q. 10. *An sub g avi facienda sit restitutio famae?*

R. Sub gravi fama restituenda est, si graviter laesa; si enim gravis est obligatio reparandi damnum grave in divitiis, a fortiori urgebit haec obligatio, quando agitur de recuperanda fama; nam *melius est bonum nomen, quam divitiae multae* [6]. Hinc ad rem Gregorius IX: *Si culpa tua datum est damnum, vel injuria irrogata... jure super his satisfacere te oportet.* Nec juvat dicere bono publico expedire, ut delicta detegantur: id aliquando verum est, si directe in damnum vergant communitatis; sed generatim majus malum est ea patefacere, sic enim et pax et tranquillitas turbaretur, fraenum tolleretur ad alia crimina vitanda, ac caedes Invehe-

1 2, 2, q. 73. a 4.
2 V. Ligoori, *Homo Ap.* tr. xi, n. 17.
3 Eccli. 32.
4 2, 2, q. 73, a 1.
5 *Prov.* 25—« Expedit raro detrahentem ab initio sermonis abrumpere, quia saepe nonnisi communia et publica facta asseruntur: et aliunde talis interruptio ad attentionem detrectantibus conciliandum inserviret. » *Lyonnet.*

6 *Prov.* 22—Si fama leviter tantum sit laesa, sub levi reparanda est; nam justitia sive in magnis sive in parvis vult aequalitatem. In praxi tamen difficile est obtinere, ut restitutio famae, si leviter sit laesa, fiat directe, per retractationem: unde sufficit si restitutio fiat indirecte, videlicet bene loquendo de persona laesa, etc. — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 991.

rentur saepe. Imo Confessarius curet, ut hujusmodi restitutio ante absolutionem fiat; quia ceteroquin difficulter postea implebitur, quamvis haec sit minoris difficultatis, quam restitutio pecuniae.

Hic tamen advertendum est facile evenire, quod audientes nullam fidem habeant detractori, quia loquitur ex ira vel alia passione non probando delictum; tunc nulla proprie esset laesio.

Q. 11. *Quomodo fieri debet restitutio famae?*

R. Cum distinctione: vel restitutio famae facienda est ob revelationem criminis veri, sed occulti, vel ob imputationem criminis falsi:

Si 1, debet infamans, quo magis potest opinionem de eo ab audientibus conceptam abolere, dicendo v. g. *se male dixisse, vel injuste diffamasse.* Quia tamen hic modus, uti dicunt, vix hodie sufficiens est apud rusticos et simplices, ideo convenientius erit dicere, *se falsum dixisse, errasse, se deceptum vel mentitum fuisse.* Neque haec verba mendacia sunt, sed vere amphibologica; *Nam ipsa peccata*, inquit Angelicus, *falsitates dicuntur in Scripturis secundum Psalmum*: ut quid diligitis vanitatem et quaeritis mendacium [1]? *Ego soleo hoc consilium dare*, ait s. Alphonsus, *ut dicant: ex capite meo hoc erui (vulgo: m' l'ho cavato dal capo) aequivocando nempe; quia omnia verba a mente, pro qua accipitur caput, procedunt* [2]. At si prudenter judicetur restitutionem sic factam potius fore noxiam, quam utilem, melius erit eam agere indirecte, videlicet offensum pluries serio et data occasione honorando, vel de eo bene loquendo.

Si 2, infamans tenetur crimen illud falsum aperte retractare, adhibito etiam, ubi sit opus, juramento; nam qui intulit damnum, ad totum id tenetur, quod necessarium est ad injuriam reparandam, si adeo difficile non sit, uti non est juramentum. Neque obstat, quod ipse tunc diffametur; potior enim esse debet conditio innocentis. An vero teneatur etiam testes adhibere, si juramento fides non habentur, videtur negandum, nisi in aliquo casu raro; nam id revera uti valde arduum habetur. Aliunde quid magis agere debet detractor, quam Deum vocare in testem? unde restitutio nimium tunc damnum excederet, ut tenent Dicastillus, Navarrus, Salmanticenses et Trullenchus contra Bonacina et Lugo, qui etiam testes requirunt.

Sufficitne (quaeres) *damnum retractare apud auditores immediatos?* Verius non sufficit, ut dicunt Concina, Croix, Lessius, Roncaglia, Salmanticenses, etc.; sed retractatio est facienda etiam apud mediatos, quibus nempe crimen revelatum est ab auditoribus immediatis, si saltem in confuso praeviderit detractor, eos crimen esse aliis revelaturos [3], et simul videat eos retractationem negligere. Ratio, quia ipse fuit prima et efficax causa damni; at secundis causis deficientibus, semper remanet obstricta causa prima.

Q. 12. *An simul cum redintegratione famae adsit obligatio reparandi cetera damna, si quae ex detractione secuta sint?*

R. Si ex laesione famae ortum est alteri damnum fortunarum, ut si laesus privatus est famulatu, officio, pensione, si excidit spe matrimonii divitis, dotem amisit, etc. tunc et fama reparanda est, et damna illa juxta aestimationem prudentum compensanda sunt, si saltem in communi fuerint praevisa, ut ordinarie praevidentur; qui enim aliquam liberam causam posuit, tenetur de illis effectibus. Adde, quod haec damna compensandi obligatio ad haeredes detractoris transit; cum habeat respectum ad illius bona [4]. Nulli autem dubium est, omnia damna esse reparanda, si evenerint ex propalatione delicti falsi.

Quaestio esse potest, si manifestatum sit delictum verum, occultum tamen: negat Sotus, qui vult detractorem tantum teneri ad partem damni, cum damnum non solum proveniat ex manifestatione, sed ex ipso crimine commisso. Sed omnino tenendum cum Croix, Laymano, Lugo, Salmanticensibus aliisque etiam in eo casu integre damnum inde secutum esse reparandum; quia hic et nunc injusta revelatio est causa vera et unica damni, dum

1 1. p. q. 17. a 1.

2 *Homo Ap.* tr. XI. n. 18; et *Opus Mor.* l. III, n. 992.

3 Non ergo isti tenerentur, si silentium fuerint stipulati cum iis, apud quos detrahebant (haec tamen stipulatio esset inanis, si sciant auditores loquaces esse, qui nihil sibi retinere valent), vel si rationabiliter sperarare potuerint, quod silentium essent servaturi; tunc enim ulterior revelatio facta est ipsis invitis, ac praeter eorum malitiam.

4 Non tamen transit ad haeredes obligatio compensandi famam; nam haec in re praestanda non consistit, sed in actione pure personali quae cum ipsa persona extinguitur.

sine ipsa illud omnino abfuisset [1].

Q. 13. *Quaenam causae excusant a famae restitutione?*

R. Quinque causae excusant a famae restitutione: 1. impotentia physica vel moralis: physica quidem, ut si nulla omnino ratione possit quis restitutionem peragere; moralis vero, ut si eam peragere nequeat sine damno longe majori, ceteris paribus: haec nempe physicae comparatur; at impossibilium nulla obligatio. Qui autem restituere non potest totum, tenebitur saltem ad partem, quam potest; neque enim restitutio consistit in indivisibili; 2. si crimen quod erat antea occultum, alia via evadat publicum; jus enim ad famam jam esset amissum. Item est si auditores mihi crimen alterius enarranti fidem non adhibuerint: tunc nullum fuisset damnum illatum; 3. si fama aliis modis sit recuperata, ut judicis sententia, veritatis evidentia, testimonio prudentum, etc.; nam tunc nullum damnum; 4. si prudenter judicetur res jam oblivione deleta; nam longe periculosius est renovare memoriam per retractationem, quam retractationem ipsam omittere [2]; 5 si adsit infamati expressa, vel tacita condonatio: imo quandoque sufficit praesumpta, sive interpretativa ejusdem voluntas, si v. g. ita sit bonus et animo affectus, ut si rogaretur, certo condonaret; tunc enim non est invitus, et quilibet est suae famae dominus. Intellige tamen per se loquendo: quod caute perpendendum; nam aliquando laesus illicite condonat, si ejus fama videlicet inserviat ad proximi aedificationem, ex charitate enim illam curare tenetur. Aliquando etiam invalide, si quando fama ei necessaria sit ad damnum alterius praecavendum, quod avertere tenetur ex injustitia, ut si esset superior; nam jus habent subditi, ne sui infamia ipsorum bonum impediat. — Quae causae continentur hisce versiculis:

Impos. publicitas, oblivio, cessio, fama
Si reparata fuit, si data nulla fides.

Q. 14. *An liceat compensare famam cum fama?*

R. Certum est: 1. quod si unus velit alteri famam restituere, iste pariter tenetur ad idem erga eundem, si eam eidem abstulerit, secus non servaretur aequalitas; compensatio autem est remedium quod non obtinet, nisi in defectu; — 2. quod nemo potest famam alteri auferre eo quod ab ipso fuerit infamatus; non enim esset compensatio, sed vindicta; cum fama unius non repraretur per infamiam alterius. Unde patet discrimen quoad famae et pecuniae restitutionem; auferendo enim pecuniam a fure, totum aufero, quod mihi debitum est, ac meum recupero: non item infamando infamantem, famam meam integro; nam fama alterius mea fama non est. Hoc tamen non impedit, quominus alterius testimonium labefactare possim aperiendo delictum verum; —3. quod pariter hoc non licet, si inaequalitas sit maxima quoad illatas injurias; nequit enim tunc justa compensatio intervenire.

Quaestio ergo tota est *de casu, quo duo ferme aequaliter si invicem famam laeserint, et unus nolit eam restituere.* Alii cum Alasia, Lugo, Navarro, et Sporer negant in hac re dari compensationem; nam tu non restituendo alteri famam, non recuperas famam tuam ab illo violatam. Attamen sententia probabilior et communissima cum Billuart, Bouvier, Continuatore Tournely, Laymano, Lessio, Roncaglia, Salmanticensibus, Sanchez, Sylvio et Soto docet posse laesum compensationem facere et restitutionem differre: nam est generale principium: *Non cogeris jus suum alteri reddere, si ille recuset tibi reddere tuum* [4]. Neque obstat, quod sic non restituatur fama; nam praeterquam quod alterius testimonium remanet infirmatum per diffamationem, ideoque aliquo modo potest dici recuperata fama; tota ratio hujus opinionis est illa ratio generalis: *Quando jura sunt paria, non est illi servandum jus, qui suum non servat* [5].

1 V. Liguori. *Opus Mor.* l. III, nn. 613, 994 et 996.

2 *Quid (quaeres) in dubio, utrum oblivio illa existat necne?* — Vel agitur de crimine vero, vel de crimine falso. Si 1. non est facile in memoriam revocandum; cum potius attendatur ad delictum, quam ad retractationem. Excipe nisi adsit periculum evidens, ne infamia illa ex alia via in hominum memoriam sit reditura. Si 2, revocanda est infamatio, nisi certo constet de oblivione; cum enim res vera haud sit, nullam proprie dictam infamiam per se importare poterit.

3 « Se si trattasse p. e. d' una calunnia portata contro un pastore, un principe, un magistrato, la condonazione non dispenserebbe dall'obbligo di far cessare lo scandalo che risulta dalla diffamazione ». *Gousset*, n. 1080.

4. V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, nn. 999 et 1001.

5. Tria pro praxi cum Gury: —1. Si quis inhonoratus est, vindictam sumpsit v. g. alterum percutiendo, vulnerando... plerumque non requiritur ulterior satisfactio pro fama: quia tunc ille pro satisfactione videtur accepisse vindictam, alter vero non resistendo videtur fateri suam culpam et aestimationem de altero; —2. a restitutione famae eximuntur rustici, si inter ipsos facta fuerint aequalia convicia

Articulus II. — De modo quo laeditur et reparatur honor.

Q. 1. *Quid est contumelia?*

R. Contumelia est *laesio honoris alterius absque justa causa, quae fit in ipsa ejus praesentia; vel in ejus absentia, ut alter resciat* [1]. Differt a simplici detractione non solum quod illa honorem, haec famam respiciat; sed etiam quod contumelia fiat aperte instar rapinae contra praesentem, detractio vero instar furti occulti contra absentem. Contumelia autem multipliciter fit: — 1. omissione, si v. g. cultus superioribus debitus denegetur; 2. factis, si v. g. superiorum imago conculcetur; — 3. dictis: hoc vero contingit vel objiciendo alicui naturales defectus, et dicitur *convicium*; vel defectus morales, et simpliciter appellatur *contumelia*; vel ejus indigentiam, et habetur *improperium*. Si vero quid jocando ei objiciatur, ut erubescat, dicitur *derisio* vel *irrisio* vel *illusio*. Quae omnia sub uno contumeliae nomine accipi solent, et eamdem speciem habent, si excipias derisionem, qui sane modus ab aliis specie differt ex parte motivi; nam ex Angelico alii intendunt honorem deprimere, hic pudorem et verecundiam causare [2].

Contumelia est peccatum ex genere suo mortale, sicut detractio; nam quemadmodum detractio proximum laedit in fama, ita contumelia laedit eundem in bonore, qui est bonum praestantius divitiis quibuscumque: hinc Apostolus contumeliosos a Regno Dei excludit [3]. Sed erit aliquando tantum veniale, aliquando nullum peccatum—1. venialis erit contumelia, tum ex imperfectione actus, tum *si sit leve convicium non multum hominem dehonestans, et proferatur ex aliqua animi levitate, vel ex levi ira absque firmo proposito aliquem dehonestandi*, ut ait S. Thomas [4]; —2. nullum erit peccatum ex eodem Angelico, si convicium aliquod leve proferatur *causa delectationis ac joci, si debitae circumstantiae serventur*; id enim pertinet ad eutrapeliam. Idem est, si convicium dicere proficiat ad correctionem: *Hoc modo Dominus Discipulos vocavit stultos, et Apostolus Galatas insensatos*; sed raro expedit, quia ex Augustino saepius subditos ad iram excitat [5]. Nota: contumelia erit multo gravior, si fiat in superiorem, cui quidem detraheretur non parum.

Q. 2. *An et quomodo reparandus honor per contumeliam ablatus?*

R. Honor ablatus reparandus est; cum pluris aestimetur divitiis. Et Christus dicit: *Qui autem dixerit* (fratri suo) *fatue, reus erit gehennae* [6]. Excipe: 1. si recte credi possit illam recusari, ne memoria acceptae injuriae renovetur; 2. si adsit periculum, ne renoventur odia in actu illo; 3. si manifesta appareat injuriae condonatio, ut si offensus sponte ad offensorem accedat, cum eo familiariter loquatur, jocose conversetur, etc. — Porro si honor fuit publice ablatus in praesentia aliorum, honor restitui debet coram illis, qui dehonorationi fuere praesentes; vel saltem per modum, quo satisfactio ad illorum notitiam queat facile pervenire; alioquin non restitueretur integre. Sufficit autem id agere etiam per aliam personam: qui enim por alium facit, per se facere censetur. Si vero ablatus fuit in praesentia tantum contumelia affecti, tunc satisfactio privata sufficit, nam pro modo peccati fit restitutio; sed semper fieri debet. Neque reparatur honor per communia signa postea ab offensore exhibita; quia hoc est pro praesenti honore, non pro damno praeterito, quod tamdiu perseverat, quamdiu non reparetur per specialem satisfactionem.

aut improperia, quia statim compensatio datur; — 3. in praxi sedulo advertendum est multoties expedireut Confessarius omittat monere poenitentem in bona fide existentem circa satisfactiones: imprimis, si praevideat monitionem non profuturam esse; vel si prudenter putet eum qui dehonoratus fuit, recusaturum esse reparationem, praesertim publicam, ne memoria injuriae apud alios redeat, aut ne ipse rubore magis afficiatur, etc.

1. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 334, 966 et 981.

2. 2, 2, q. 73, a. 1.

3. Rom. 1.

4. 2, 2. q. 72, a 2.

5. L. II *de serm. Domini in monte*, c. 19.

6. Matth. 5 — « Etsi tamen honorum nostrum curare praestet (monet *Stapf*, § 332) cavendum ne specie virtutis putidum egoismum sequamur. Item caute in educanda juventute nos versari oportet, ne dum stimulum honoris provocamus, animi juveniles, dominanti ambitioni in praedam cedant. » — Aliud monitum gravissimum pro iis ex nobis, qui hominum aestimationem nimium curant, urget § 336: « Etiam in cura admodum delicati esse debemus, ne aut populi aut magistratuum potentiorumque gratiam mediis indignis captemus, qualia forent nimia celeritas in faciendo Sacro, laxitas in Confessionali, turpis adulatio, conversatio justo familiarior, approbatio, abusuum, qui alicubi invaluerunt, etc. etc. Quoties hominum favor nonnisi per media indigna acquiri potest, illius nos meminisse decet, quod ait Apostolus: *An quaero hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem* (Gal. 1) ».

Brevius: ad restitutionem honoris illa satisfactio requiritur, quae censetur sufficiens ad integrandam aestimationem juxta conditionem personae offensae: sic v. g. si dehonorator fuit superior, sufficit si honorabiliter dehonoratum salutet, domum invitet et benevolentia excipiat; si enim amplius ageret, non satis consuleret suae dignitati. Unde ajunt raro superiorem teneri veniam petere a subditis, *ne dum nimia servatur humilitas, regendi frangatur auctoritas* [1] —Si vero dehonorator fuerit aequalis vel inferior, requiritur satisfactio major, v. g. ut locum ei cedat, salutando praeveniat et similia peragat, quibus prudenter judicetur satis reddi ablatus honor. Ad veniae autem petitionem quod attinet, ea non semper est necessaria; nam id unum justitia postulat, ut damnum reparetur ad aequalitatem, non autem quod hoc vel alio modo fiat. Aliquando autem non sufficit, ut si injuria sit gravissima, v g. si subditus Superiori alapam impingat. Imo tunc veniae petitionem debebit expostulare modo aliquo extraordinario, uti flexis genibus, ut proportio servetur.

Quid vero (dices) *si offensus jam vindictam sibi sumpserit de contumelia sibimet irrogata?* — Sententia communis tradit offensorem ab omni onere liberari; tum quia offensus per illam vindictam jam censetur sibi per se satisfecisse; tum quia offensor ipse vindictam patienter in se ferendo videtur culpam suam recognoscere, et sic offenso satisfacere (excipe si vindictam inter et offensam discrimen valde notabile existeret). Quod idem Lugo censet probabilissimo, si a judice pro honore ablato jam poena inflicta sit; in hominum enim aestimatione videtur satis honor reparatus [2].

Q. 3. *Quomodo se gerere debet contumelia affectus?*

R. Omnes tenemur contumelias patienter ferre animi praeparatione, quatenus abjiciamus omnem vindictae amorem exemplo Christi ac Sanctorum, nam vindicta Domini est— Diximus *animi praeparatione*, non enim semper actu contumeliam silentio ferre tenemur: sic ipse Christus cum suscepisset alapam, dixit: *Quid me caedis* [3]? Igitur oportebit contumeliam illatam repellere: 1. propter bonum ejus, qui contumeliam infert, ut videlicet ejus audacia reprimatur, neque magis insolescat, dicente Scriptura: *Respondere stulto juxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur* [4]; 2. propter bonum aliorum, ut si Praelatus eam tolerando redderetur in conspectu subditorum contemptibilis. Unde Gregorius dicit [5]: *Ili, quorum vita in exemplo imitationis est posita, debent, si possunt, detrahentium sibi verba compescere*. Ita fere Angelicus [6].

SCHOLIUM — *De secreti manifestatione, et libello infamatorio.*

Q. 1. *Quid est, et quotuplex secretum?*

R. Secretum, quod est *notitia rei occultae*, triplex est: *naturale*, *commissum* et *promissum*. Naturale est illud, quod ab ipsa natura imponitur: ut si quid sciam quod manifestare nequeam sine gravi alterius laesione in honore vel bonis. Quod si sciam ex alterius levitate vel casu, dicitur *naturale simplex*; si de industria, *naturale extortum* [7]. Commissum seu rigorosum est, quando quis alteri quidpiam manifestat, eidem committens silentium circa illud. Id autem fieri potest vel expresse, si expressis verbis silentium committatur; vel tacite, si ab ipsa rei manifestatae natura id deducatur: uti contingit medicis, advocatis, theologis aliisque, ad quos nempe vel pro remedio vel pro consilio fit recursus. Promissum est quando non modo ille, qui rem manifestat, silentium exigit; sed etiam quando accipiens illam notitiam silentium promittit.

An (quaeres) *peccet qui violat secretum sine causa?* — Affirmative, quia aperte violat jus alienum: *Qui ambulat fraudulenter* (ait Sapiens), *revelat arcana* [8]. Imo per se loquendo id mortale est, cum sit contra bonum proximi; nam loquendo de secreto naturali, ipsa naturae lex jubet illud servari sub mortali et ex justitia, quoties ex illius revelatione graviter laeditur ille, cujus est secretum: quisque enim jus habet, ut secretum suum nemini manifestetur sine causa. Quod magis valet de commisso et promisso: nam in

1. S. Augustinus, *Epist.* 211; alias 109.
2. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 990.
3. Joann. 18.
4. Prov. 26.
5. Homil. 9 in Ezech.
6. 2. 2, q. 72, a. 3.
7. Vid. de extorto supra art. 1—Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 970.
8. *Prov.* 11 — V. *Codex poenalis* art. 631 ubi qui violant secretum, quod servare tenetur ratione officii, cercare ab uno ad sex menses, et etiam suspensione ab exercitio proprii officii puniuntur — *C. A poen.*, p. 1, § 86 — *Jus poenale Neapolit.* Art. 371.

commisso tacite, in promisso expresse promittitur secretum non revelari: et revelans tenetur de damnis, si quae sequantur; cum injusta secreti revelatione, eorum fuerit causa vera et efficax. — Diximus *per se loquendo*; a gravi enim peccato excusat parvitas damni in secreto naturali ac commisso et in promisso excusat intentio promittentis, si nempe tantum sub levi se obligaverit *(L)*.

Q. 2. *Quando manifestari potest secretum?*

R. Casus, in quibus sine peccato (saltem gravi) secretum commissum potest manifestari, hoc versiculo continentur:

Res, consensus, inadvertentia, justaque causa.

1. Quando res sub secreto commissa vel est parva, neque ex revelatione damnum timetur; tunc enim non videtur posse adeo strictam obligationem inducere: vel aliunde jam cognita est aut publica; tunc enim non detegitur secretum. Imo Azorius, Lugo, Mazzola et Roncaglia probabiliter tuentur mortale non esse, rem gravem sub secreto commissam revelare sub eodem secreto uni vel alteri probo (modo non detegatur cui specialiter celari voluerit ille, qui secretum commisit); cum adhuc res possit dici secreta[1], in illis rerum adjunctis; 2. quando adest praesumptus consensus; 3. quando manifestatio contingit vel ex inadvertentia, vel ex indeliberatione, vel ex animi persuasione, quod res non sit gravis; 4. cum adest justa causa, si nempe secretum servare verteret in grave damnum commune vel innocentis vel ipsius committentis. Imo tunc etiamsi jurasses servare, ex ordine charitatis illud recte revelas: est commune. Et idem probabilius ac communius dicendum, si agatur de proprio damno vitando; neque enim praesumitur quis se voluisse cum tanto onere obligare: ita docent Elbel, Layman, Lessius, Lugo, Roncaglia, Sotus, Sporer, etc.

Sed quid (dices) *si quis promis rit, se etiam cum vitae dispendio secretum esse ser aturum?* — Tunc etiam cum gravi suo damno tenetur promittens stare promissis. Imo valde probabile et communius est cum Croix, Molina et aliis teneri ad secretum servandum cum ipso vitae periculo, uti promisit; quia hoc non esset sibi mortem directe inferre, sed vitam minime tueri: quod licitum est ob justam causam, v. g. ad fidelitatem conservandam, cum id sit bonum virtutis.

Q. 3. *An liceat aperire et legere literas alienas?*

R. Literas alienas aperire licet: 1. si sciamus eas in nostrum injustum damnum fuisse conscriptas, vel in nostram injuriam cedere, quam intendimus a nobis propulsare; hoc enim ad jus propriae defensionis pertinet. Sic v. g. Princeps potest aperire literas non tantum hostium, sed etiam aliorum omnium, quae tempore belli a locis hostium finitimis circumferuntur. Item ministri publici, si id bono publico expedit; 2. si habeatur consensus expressus, aut saltem tacitus illius, a quo vel ad quem literae mittuntur, neque id speciali lege prohibeatur: ubi enim consensus adest, nequit esse injuria; 3. si Communitatis vel Instituti regulae, aut legitima consuetudo id sinunt: sic Superior religiosus literas aperit subditorum suorum; id enim valde confert, imo necessarium est ad disciplinam sustinendam: quod etiam de Superiore in Collegiis et Seminariis affirmandum ob eandem rationem[2]; 4. si id necessarium sit, vel expediens ad avertendam injuriam alteri imminentem, modo non plus legatur, quam quod ad talem finem necesse sit: atque ille, cui imminet damnum, jus habeat literas aperiendi ad malum illud propulsandum; quia proximo nostro consulere licet contra injustum damnificatorem.

Exceptis hisce casibus, erit mortale contra charitatem et justitiam legere literas alienas (sive sigillo clausas sive non), si existimetur in iis contineri res gravis momenti; veniale vero, si contra: ideo-

1. « Hoc tamen non ita facile permittendum est; tanta enim est hominum loquacitas, ut vix secretum in uno sistere possit. Sub secreto unus alteri, secundus tertio, et ita successive res communicari novum non est; sicque occultissima sub secreti larva omnibus nota fiunt. Hinc Chrysostumus (hom. 3 ad pop. Antioch.: *Si non vis effari, neque alteri ipse dicas: postquam autem alteri prodidisti sermonis custodiam, superflua facis et inutilia admonens et obtestans pro dictorum custodia* » Liguori, *Opus Mor.* l. IV, n. 246.

2. » Eccettocchè (excipit *Gousset*, n. 1038) non si tratti d'affari di coscienza o di un segreto di famiglia: e basta per prevenire qualunque abuso, che un superiore sappia che l'inferiore scriva realmente al suo direttore, o ai suoi parenti. Per la stessa ragione crediamo che un padre di famiglia possa aprire le lettere di un figlio che ancora è soggetto alla patria potestà; lo stesso dicasi di un tutore riguardo al suo pupillo »; semper tamen excepto, si res sit conscientiae ut supra — Liguori, *Opus Mor.* l. V, n. 70.

que semper peccatum est. Sane quilibet ita jus habet ad suum secretum, ut ipse solus sciat, vel communicet cui voluerit [1]. Quod si ille, a quo vel ad quem literae mittuntur, praevideatur id pro gravi sibi injuria habiturus, erit adhuc mortale contra charitatem, etiamsi res in literis illis sic lectis non sint nisi levis momenti, idque ratione gravis tristitiae inde oriturae. Dicimus *contra charitatem*, quia materia utpote in se levis, non est apta ex natura sua, nisi ad levem injuriam afferendam contra justitiam.

Quid vero de illo (quaeres) *qui furtim scripta aliena legit, invito domino?*— Sic legens peccat duplici ex capite: 1. peccato curiositatis, etiamsi faciat animo discendi et sine ulla damni suspicione; cum hic discendi appetitus non sit secundum ordinem; 2. peccato injustitiae; quia quilibet habet jus secreti suis in scriptis, quae aliis non vult esse communia. Peccatum autem poterit esse etiam aliquando mortale, si nempe contingat cum notabili proximi damno (quod erit reparandum), vel cum magna et gravi ejusdem poena et animi conturbatione.

Sed quid (inquies) *si dominus literas dilaceravit et alter colligat, jungat et legat?*— Iste probabilius peccet; hoc enim ipso, quod dominus illas minutatim dilaceraverit, satis ostendit haud velle, ut legantur; ex industria ergo colligere est agere fraudulenter.

Q. 4. *Quid est libellus infamatorius?*

R. Libellus infamatorius seu famosus est *scriptura vel signum ad aliquem publice infamia aspergendum.* — Dicitur *scriptura*, sub quo nomine venit quidquid vel manu exaratur vel typis imprimitur: *vel signum*, sub quo nomine veniunt quaecumque emblemata, imagines, figurae hominem dedecorantes (vulgo *caricature, pasquinate*): *publice*, ut enim reatus habeatur, scriptura vel signa publice sunt aut affiggenda, aut distribuenda et diffundenda. Varios diffusionis modos habet sequens versus:

Signa, manuscripta, atque emblemata, schedula imago.

Libelli famosi auctores et complices graviter peccant, si occulta fratis publicent, licet vera; gravissime vero, si falsa, quia tunc detractationi superadditur calumnia. Ceterum etsi vera promulgent, semper gravius peccant quam alii, qui verbis tantum detrahunt; nam scripta ac signa evulgantur facilius et manent diutius; unde tunc ut restitutio sit efficax atque ad aequalitatem, fieri debet per scripta vel publica revocatione. In auctorem et complices libelli famosi animadvertit tum lex civilis mulcta pecuniaria ac carcere [2]; tum lex Canonica, ex qua poena est excommunicationis latae sententiae, si libellus sit contra R. Pontificem aut Cardinalem aut contra Statum Ordinum Minorum, vel Praedicatorum; non vero si sit tantum contra Religiosum particularem. Haec est Papae riservata. Si vero libellus alios respiciat, excommunicationis poena non est, nisi ferendae sententiae [3].

Q. 5. *Quid de illis sentiendum, qui ad superiores literas anonymas mittunt* (vulgo *cocca*), *quibus occulta alicujus subjecti delicta manifestantur?* — Communiter docent, ipsos peccare mortaliter; quia est revelare notabilia occulta fratris: et saltem notabilem suspicionem in superiore excitant: et hoc maxime, cum id ordinarie procedat ex odio ac vindicta. At non esset peccatum, si id fieret ex charitate, solam emendationem quaerendo, ac solum celetur nomen scribentis, justa de causa, si nempe aliunde pro se malum aliquod timeatur.

Non possunt tamen per se loquendo superiores ex hujusmodi tantummodo literis procedere ad specialem personae nominatae inquisitionem quoad delicta, quae continent literae, etiamsi in illis notificentur testes, qui delictum valeant probare; quin hujusmodi literae nullam inducunt infamiam ex jure Canonico [4]. Ita Rodriquez, Reginaldus, Lezena, Lessius et alii communiter — Diximus *per se loquendo*; nam quando non agitur de poe-

1. *Codex poen.* art. 270 decernit mulctam etiam ad libellas 300, et carcerem etiam ad annum in eos qui alienas epistolas aut involucra sigillo signata aperiunt vel subtrahunt. Vid. etiam Lex 15 feb. 1852 — Vid. *Jus poenale Neapolit.* Art. 247 et seqq.

2. Jus Canonicum, casus 5. 9, 1, cap. 2. et 3; et cap 1 habetur: *Qui in alterius famam publice scripturam aut verba contumeliosa confixerat et repertus scripta non reprobaverit, flagelletur* (quot hodie et quoties flaggellandi!); *et quia ea prius invenerit, rumpat, si non vult auctoris facta causam incurrere* — Et *Codex poen.* art. 616 et seqq. negat libelli auctori jus probanda omnia ab ipsa imputata; lex tamen data 26 martii 1818 art. 26 dat auctori jus probandi facta publicae auctoritatis ministris imputata — Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 995.

3. Vid. *Jus poenale Neapolit.* Art. 367.

4. *Decret.* Greg. l. V. t. 1 *de accusat.*—Vid. Ferraris, *Bibliot.* etc. *V.* Literae.

na infligenda, sed de certioranda positiva bonitate personae, quae v. g. ad aliquod communitatis officium assumi debet, ubique aliqua ratio harum literarum haberi potest, prudenter scilicet inquirendo, num adsumendus ad illud debitis dotibus sit instructus. Nulla tunc ei irrogatur injuria; nam directa in eum inquisitio est de bonitate, non de crimine: ideo prohiberi nequit, cum pertineat ad publicum bonum, ut tantum digni ad publica ministeria deputentur [1].

CAPUT TERTIUM

DE BONIS FORTUNÆ.

Articulus unicus. — De furto.

Q. 1. *Quid est furtum?*

R. Furtum communiter definitur: *Ablatio occulta et injusta rei alienae, domino rationabiliter invito*. Dicitur 1. *ablatio*, ut distinguatur a simplici damnificatione. quae fieri solet absque ablatione rei, uti contingeret in eo, qui domum alienam incenderet. Hic tamen intelligitur etiam iniqua retentio [2]; nam *detinere id, quod alteri debetur, eandem rationem nocumenti habet cum acceptione injusta* [3]; 2. *occulta*, ut distinguatur a *rapina*, quae cum ipsa rei ablatione includit violentiam domino scienti et invito irrogatam; 3. *injusta*, aliquando enim qui alienum accipit, non furatur, imo actum virtutis exercet: esse si uxor auferat a marito pecunias, ne ludis indulgeat; aut vinum, ne ebrietur; aut librum perniciosum, ne pervertatur. Prudenter tamen agendum est hisce in rebus, ne dum unum peccati genus impedire quaerimus, aliud gravius excitemus nimium provocantes alterius indignationem; 4. *rei*, quo nomine non corporales tantum res, sed etiam incorporea jura intelliguntur, ut census, credita, etc.; 5. *alienae*, quia ut patet, non includeret juris alieni violationem, si in re propria committeretur. Nihil autem refert sive res sit aliena absolute et perpetuo, sive sit talis ad tempus tantum; 6. *domino rationabiliter invito*: ratio nempe furti in eo posita est, quod alterius jus violetur per ejusdem rei ablationem; atqui jus hujuscemodi non violatur, quando dominus rationabiliter tenetur in ablationem illam assentiri. Sic v. g. nemo furem diceret qui gladium ab ebrio vel mente capto se ipsum aut alium interfecturo surriperet.

Furtum aliud est simplex, aliud qualificatum. *Simplex* non habet aliam malitiam specie distinctam ab ipsa malitia furti. *Qualificatum* habet malitiam peculiarem sibi adjunctam ex aliqua circumstantia speciali: et aliud est 1. *sacrilegium*, quod est furtum rei sacrae, vel rei profanae patratum in loco sacro; 2. *peculatus*, quo aufertur pecunia vel res ad Fiscum Principis aut Reipublicae pertinens; 3. *plagium*, quo surripitur servus alienus vel etiam homo liber: sic dicitur quia de hoc crimine convictus damnabatur ad plagas; 4. *abigeatus* a verbo abigere, quo abducuntur animalia e grege alieno.

Iterum ex *Codice poenali* furtum uti qualificatum habetur: 1. *ratione valoris*, si excedat libellas 500; 2. *ratione personae*, v. g. si persona quae furatur sit famulus, hospes, caupo; 3. *ratione temporis*, si v. g. noctu sit commissum in habitatione; 4. *ratione loci*, v.g. si fiat in Ecclesia vel Regiis domibus: ut tale etiam habetur furtum animalium e stabulis vel agris: imo erit abigeatus, si valor illorum excedat 500 libellas; 5 *ratione mediorum*, si nempe adhibeantur arma, claves adulterinae, etc; 6. *ratione rei*, ut esset res sacra, vel sacro cultui dicata: item pecunia regia [4].

1. Quod maxime currit de ordinandis, siquidem Ecclesia jam de istis specialiter inquirit, dum omnes efflagitat, ut si quid habeant contra ipsos, id in Domino deponant. Sed caute procedendum, ne detur ansa malevolis; et merito a malevolis id fieri creditur, si literae mittantur, cum non amplius suppetit inquisitioni tempus.

2. Ex qua parte non videmus, quomodo a furti macula se valeant purgare *tum* illi qui finito opere, inanibus, subterfugiis de pacta mercede fere semper aliquid subtrahunt operariis, qui non consentiunt, sed consentire debent: *tum* illi, qui modo apud unum, modo apud alterum cauponem divertunt edentes et bibentes, nihil tamen solventes: ac inde gloriantur, cum male fecerint; *tum* illi, qui pensionis solutionem, quam collegiis, seminariis, vel aliis contubernariis debent, recusant: vel ne solvant, infinitas praetexunt causas, proprie auctoritate rem definientes, nec parsimoniae student, nec aliquid sibi subtrahunt, ut valeant propriae obligationi facere satis, quasi agatur de supervacanea illis facta donatione, non de stricto debito justitiae.

3. S. Thomas. 2. 2, q. 66, a. 3 — Liguori, *Opus Mor.* l. III,. n. 518.

4. Art. 333 et seqq. = *C. A. poen.* p. 1, §§ 151 et seqq.

Ex Jure poenali Neapolitano, Art. 407 et seqq., habetur furtum ut qualificatum: 1° Ratione *vis illatae cum minis, percussionibus*, etc.; 2° ratione *valoris*, si 100 ducata excedat; 3° ratione *personae*, si sit famulus, etc.; 4° ratione *temporis*, si noctu in habitatione; 5° ratione *loci*, si fiat in viis publicis ruralibus vel domibus etiam ruralibus (*V. Decr. 24 jun. 1828*); ratione *mediorum*, si adhibeantur arma, etc.

Q. 2. *Quale peccatum est furtum?*

R. Furtum est peccatum ex genere suo mortale, idque probatur tum Scriptura; Apostolus enim scribit: *Neque fures, neque rapaces Regnum Dei possidebunt* [1]; tum ratione, quia per furtum violatur justitia, cujus praeceptum est, ut *nemo laedatur, et jus suum unicuique servetur*; atqui justitiae praecepta obligant per se sub gravi. Adde: per furtum maxime perturbatur atque subvertitur pax et tranquillitas Reipublicae, uti per se patet. Unde s. Thomas ait, quod si passim homines sibi invicem furarentur, periret humana societas [2]; hinc Catechismus Romanus: *Quam grave scelus furtum sit, ipsa naturae vis et ratio satis ostendit.* Imo ne dum furtum, sed vel ipsum furti desiderium graviter prohibetur decimo Decalogi praecepto [3]: contra quod proinde peccant tum mercatores qui rerum penuriam expetunt, ut suas merces carius vendant, et sic aliorum miseria ditescant; tum milites qui bellum exoptant, ut impune aliena diripiant; tum medici qui ideo morbos, judices qui ideo lites, advocati qui ideo contentiones concupiscunt, ut ditescant; est enim concupiscere alienum sine justa causa.

Diximus *ex genere suo*; nam furtum peccatum erit veniale vel ex levitate materiae, vel ex imperfectione actus. Si furtum grave est, gravis erit obligatio restituendi; si furtum est leve, erit levis obligatio; justitia enim exigit, ut omnibus reddatur usque ad ultimum quadrantem, atque ut pro mensura illatae injuriae sit reparationis ratio [4].

Codex poenalis communis Sabaudiae nullum furtum extraneorum impunitum relinquit: illud autem gravius punit, si qualificatum; gravissime vero punit in militibus [5].

Q. 3. *Quaenam censenda gravis et notabilis materia furti?*

R. Materia furti potest esse gravis et notabilis, absolute et relative: 1. dicitur *absolute* gravis, quando in communi hominum sensu per se censetur sufficere ad constituendum peccatum lethale: tunc autem censetur constituere lethale peccatum quando res ablata juxta judicium prudentum potest unicuique afferre gravem utilitatem: id autem censetur talem utilitatem afferre, quod ad quotidianam sustentationem viri honesti, seu mediocriter divitis requiritur et sufficit; 2. dicitur *relative* gravis, quando respectu quorumdam, v. g. pauperum, quibus res furto aufertur, censetur gravis; respectu vero aliorum, v. g. divitum, censetur levis: *In amissione unius gallinae*, ait Angelicus *plus*(pauper)*gravatur,quam unus multum dives gravaretur in mille marci* [6]. Patet autem, quod determinatio materiae absolutae ad judicandum de peccati gravitate, tunc tantum debeat habere locum, quando ignoratur status ac conditio personae damnificatae: sed in aliis casibus habenda est ratio materiae relativae.

Hisce praemissis, dicimus: sat communiter antiquitus assignabantur tres circiter libellae (vulgo *tre franchi*) ad constituendam materiam in se et absolute gravem. Materia autem relative gravis, habita ratione ad diversas sententias, sic determinabatur: erat videlicet materia gravis: 1. *Pro mendicantibus* summa centesimorum 50; imo etiam 25 in casu raro magnae paupertatis; 2. *pro fossoribus* atque similibus operariis, communiter loquendo, una tantum libella: pro artificibus vero aliquid amplius; 3. *pro communiter*, sive pro *mediocriter divitibus* duae libellae: et minus pro iis, qui ex propriis misere vivunt; 4. *pro absolute divitibus* tres libellae: idem etiam pro mercatoribus valde opulentis; 5. *pro magnate ditissimo* quinque libellae: idem putabant pro communitate valde opulenta: saltem pro hac dicebant sufficere quinque libellas cum dimidio; 6. *pro Regibus* decem libellae [7].

Diximus *antiquitus assignabantur*; hodie enim communiter Auctores non ita

1. 1 Cor. 6.

2. 2, 2, q. 66, a. 6.

3. Quod sapienter actum est: idque 1. ut nemo de sui justitia sibi blandiatur, dum abstinet se ab omni exteriori peccato, sed interim peccatum tenet in corde; 2. ut significetur, Deum esse cordium scrutatorem, simulque demonstretur excellentia divinae legis supra humanas, quae non possunt interiora dirigere; 3. ut peccatum in sua radice destruat; prava enim cupiditas et peccatum est, et omnium peccatorum fons, cum ex corde exeant omnia delicta atque scelera.

4 Rustici, praesertim parvuli, mortalia ex errore conscientiae saepe reputant furta ut se levia, et in Confessione non raro reticent: ideo interrogandi.

5. *Cod. poen. comm.* art. 659; et *poen. milit.* art. 297 — *Jus poen. Neapolit. comm.* Art. 418 et seqq. — *Statutum poenale milit. Neapolit.* Art. 434.

6. Opus de *erud. Princ.* l. VII, c. 8.

7. Ita Alphonsum nostrum interpretatur Pater Neyraguet in suo *Compendio Theologiae* ejusdem Sancti — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III. n. 527.

severiores sunt : nam pecunia hisce temporibus utpote in humano commercio abundantior, non ita habetur pretiosa : ideoque Theologi majorem summam requirunt ad mortale furtum constituendum. Porro in hac re (quae magnopere pendet a prudentium aestimatione) major auctoritas majorem constituit probabilitatem, ut ait Alphonsus noster—Si igitur agatur de summa absolute gravi, eam determinant ad quinque aut sex circiter libellas (vulgo *franchi*). Si vero agatur de materia gravi relative spectata, attentis praecipuis Europeae locis et temporum nostrorum adjunctis, ad eam ex Gury requiri videtur : 1. Circiter valor unius franci relate ad pauperes , et non raro minus pro majori necessitate; 2. circiter duo vel tres franci relate ad operarios, qui labore diurno victum sibi comparant; 3. circiter quatuor vel quinque franci relate ad homines mediocriter divites; 4. circiter sex vel septem franci relate ad divites ordinarios; 5. tandem a peccato gravi nunquam excusabitur qui novem vel decem francos subripuerit apud ditissimos, etiam Principes [1] *(M).*

Q. 4. *An et quandonam minuta furta constituunt grave peccatum?*

R. Ad 1: Certum est etiam per minuta furta mortaliter posse delinqui , si nempe illa ad notabilem quantitatem perveneriut, etsi sint facta diversis dominis (modo inter illa non interponatur magnum intervallum). Esto quod tunc domini non sint graviter laesi formaliter; sed sic laesi sunt quasi radicaliter , scilicet in ea re, quae nisi graviter prohibeatur , magnum sequeretur inconveniens contra bonum publicum et contra indemnitatem etiam singulorum. Si enim liceret unicuique ex industria ditescere ex alieno, fraudando mensuras, falsificando merces , et alia hujusmodi faciendo , quae esset facies Reipublicae ? quae securitas ? qui mores? Sed notandum est , quod ad constituendum gravem materiam major quantitas requiritur in furtis minutis , quam in aliis: minus enim in istis quam in aliis solent certo domini esse inviti. Hinc si minuta furta fiant eidem personae diversis vicibus , aut personis diversis eodem tempore , ad materiam gravem requiritur et sufficit (nostra quidem sententia) unum simplex cum dimidio ; v. g. si sint materia gravis scuta quatuor , per furta minuta requiruntur sex. Si vero hujusmodi furtula fiant diversis personis et vicibus diversis , putamus requiri duplum, scuta nempe octo ; quia tunc gravitas non tam exurgit ex damno illato , quam quod ille ditescat de alieno — Item in furtis rerum expositarum ut sunt fructus secus vias et ligna in sylvis, ad gravitatem major requiritur materia. Quod idem ordinarie docent de furto esculentorum ac poculentorum: ac de furtis uxorum et filiorumfamilias.

R. Ad 2: Minuta furta tripliciter possunt contingere: *Vel quando unus multum furatur in globo, sed parum singulis personis:* sic mercator, qui utitur statera dolosa, parum a singulis fraudat , sed multum ab omnibus simul sumptis. *Vel quando plures furantur uni, singuli parum sed simul sumpti multum:* ut si plures latrones ingrediantur domum alienam , et parum singuli surripientes domum expolient. *Vel quando unus pluries furatur uni , sed parum singulis vicibus* , ut famulus vel filius qui quotidie parum a domino vel patre sustulit ad ludum. Hoc posito:

1. Qui pluribus personis furatur , parum quidem singulis, sed multum in globo , peccat graviter; quia dolose ditescit de re aliena gravi : hinc Scriptura : *Non habebis in sacculo diversa pondera : statera dolosa abominatio est apud Dominum* [2]; — 2. si plerique simul uni furentur pauca , quae simul collecta damnum grave proximo irrogent , tunc si id agunt communi consensu atque consilio, singuli graviter peccant; quia singuli suo consilio atque consensu cooperantur moraliter in totum damnum, ideoque etiam singuli tenentur in solidum ad restitutionem. Quod si agant independenter unus ab alio , et tunc nemo eorum peccat mortaliter , neque ullam contrahit restituendi obligationem gravem: quia nemo in hoc casu esset causa formaliter injusta gravis damni alieni. Imo probabilissimum est neminem eorum peccare graviter , etiamsi sciant per minuta illa furta grave damnum domino irrogari; semper enim verum est neminem esse causam efficacem totius damni,

1. Prof. Talento hac de re habet :«Respectu Regis assignatur summa 10 libellarum; respectu mediocriter divitum tres libellae sufficerent; respectu artificum triginta circiter solidi (libella cum dimidia) ; respectu operariorum una libella ; respectu mendicantium decem prope solidi (dimidia libella)». Haec regula potest etiam attendi, si placet; sed furtum excipe respectu Regis, quod, nostra sententia, nimis exorbitat.

2. Deut. 25; et Prov. 11.

sed per accidens ab aliis obvenit domino. Ita Habert, Lessius, Salmanticenses, Sanchez, Sotus aliique;—3. qui uni plures furatur, sed parum singulis vicibus, si non intendat inferre grave damnum, neque paullatim ditescere, in singulis furtis levibus non peccat graviter, quia tunc nulla est ratio, qua intro possit damnari de mortali; non res furtiva quae, ut supponitur, modica est; non animus furis qui non habet conscientiam nisi de levi. Excipe casum, quo furta levia simul sumpta pervenerint ad notabilem quantitatem, *quin inter illa notabile intervallum intercesserit*, tunc ea simul uniuntur non quidem statim et ex animo, sed ex re accepta, unde fur sub gravi tenetur ad restitutionem, etiamsi illa furtula singulis vicibus consumpserit; tenetur enim eo in casu non quatenus illa retinet, sed quatenus accepit. Diximus *quin inter illa notabile intervallum intercesserit*; ajunt enim Lugo, Layman, Roncaglia, Sanchez, Viva, etc., furtula moraliter non coalescere, si inter illa notabile adsit intervallum, v. g. saltem duorum mensium, et absit animus amplius furandi; nam tunc ex hominum acceptione non amplius videntur constituere unum et idem objectum in genere moris [1].

Sed quomodo (quaeres) *restituenda erunt quae per minuta furta ablata sunt?* — Certum est ea sub gravi esse restituenda cum ad notabilem quantitatem pervenerint. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec sub n. 38 propositio: *Non tenetur quis sub poena peccati mortalis restituere quod ablatum est per pauca furta, quantumcumque sit magna summa totalis.* Porro si domini incerti sunt, ea restitutio sub gravi facienda est pauperibus aut locis piis, juxta praesumptam videlicet dominorum voluntatem [2]. Si vero domini certi sint, tunc singulis sua portio sub gravi tribuenda est, si portio singulis ablata per se materiam gravem constituat: hoc patet per se.

Q. id (addes) *si singuli domini non sint graviter damnificati?* — Tunc etsi adhuc dominis videatur facienda restitutio juxta regulam generalem, quod nempe res quaelibet, sive parva sive ingens sit, semper clamet ad dominum; *Nihilominus*, ait Alphonsus noster, *puto cum aliis doctis, quos super hoc pun to consului, non peccare graviter qui restitueret pauperibus loci*; nam fur in eo casu non intulit damnum grave dominis, sed Reipublicae; haec vero merito praesumitur non ita esse graviter invita, si restituatur partibus magis indigentibus. Hinc concludimus, quod licet *communissimum* sit, quod tabernarii pro minutis furtis per se loquendo debeant restituere civibus, qui minutas merces emunt: excusarentur tamen a gravi ex dicta ratione, si restituant pauperibus aut Institutis et piis locis: imo etiam a veniali, accedente aliqua rationabili causa, puta si urgeat necessitas pauperum, vel infamia timeatur [3].

Q. 5. *Quid de iis, qui ligna in sylva Communitatis caedunt?*

R. Certum est Communitati cuilibet fas esse ob bonum publicum sub aliqua poena vetare, ne quis ligna in sylva caedat, dummodo aliunde oppidani possint sibi commode providere. Hac tamen prohibitione data, communiter docent cum Bonacina, Fillincio, Laymano, Lugo, Molina, Salmanticensibus, Sanchez et Soto, quod non peccat, saltem graviter, incola in eadem contra prohibitionem illam ligna caedens: neque tenetur ad restitutionem, nisi magnam faciat lignorum stragem, sed tenetur tantum ad poenam post judicis sententiam [4]; talis enim prohibitio habetur uti pure poenalis, sicuti fert communis consuetudo [5]. Diximus: nisi *magnam faciat lignorum stragem*; tunc enim excederet in jure suo particulari. Haec autem ut *magna* dicatur, non est attendenda gravitas materiae in se, sed damnum quod ipsi infertur Communitati. Hinc videtur non peccare saltem mortaliter qui sibi comparat unam sarcinam singulis diebus pro usu proprio, vel duas singulis hebdo-

1. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 530.
2. Ex *Decr.* Greg. l. V, t. xix. *De usur.* c. 5. — Quae distributio fieri debet pauperibus loci, ubi laesio facta est, si verusimiliter speretur, quod ita res sit ad suos dominos perventura.
3. V. Liguori, *Homo Apost.* tr. x, n. 28; et *Opus Mor.* l. III, n. 595
4. V. tum *Cod. poen.* art. 673 et 674: tum RR. Pat. 16 sept. 1818 et lex 8 julii 1851; tum leges Locorum. *Bandi campestri*; tum *Cod. Proc. crim.* art. 43 — *Jus poenale Neapolit.* Art. 155.
5. Id tenet etiamsi quis ligna caedat de sylva alterius Communitatis vicinae, ut Fillincius, Lugo et Molina docent; quia illa communitas videtur esse contenta illius poenae, quam a caedentibus exigit: et hoc praesumitur cum laesa silet, neque damni per lignorum caesuram sibimet irrogati compensationem curat. Quod autem dictum est de sylvis quoad scissionem arborum, dicitur etiam de agris ac pratis quoad pascenda animalia — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 529.

madibus etiam ad vendendum; quia quod dives accipit ad usum proprium, pauper accipit ad vendendum, ut vivat *(N)*.

Q. 6. *Quid sentiendum de furto uxoris?*

R. Uxor furti rea non est subducendo aliqua pro victu, vestitu, ceterisque familiae necessariis, quae saepe mariti non intelligunt, et frustra ab illis peterentur: consuetudo etiam tale jus eidem concedit [1]. Sane uxor non est mancipium, sed socia viri; ergo plane expers esse non debet administrationis domesticae; etiamsi viro ut capiti subjecta sit. Hoc tamen esse debet in ea mensura, quam proprius status concedit, et quam communiter tenere solent ejusdem conditionis timoratae uxores; nam si uxor, marito rationabiliter invito, vel ejus voluntate non satis prudenter praesumpta, notabilem summam impenderet in eleemosynas, donationes, itinera ex bonis, quae subjacent administrationi mariti, peccaret graviter; cum praeter injuriam, quae marito ipsi irrogaretur, familiae etiam praejudicium non leve ex nimia illa liberalitate certo impenderet.

Neque dicas tam uxorem quam maritum aeque posse administrare, cum jura sint aequalia; respondet enim Angelicus: *Quamvis mulier sit aequalis viro in actu matrimonii, tamen in his, quae ad dispositionem domus pertinent, vir caput est mulieris secundum Apostolum* I *Corinthiorum* II [2]. Verum ut teneatur ad restitutionem uxor, major bonorum quantitas sublata requiritur, quam in aliorum furtis; cum maritus non adeo sit invitus.

Quid resolvendum est (quaeres) *si uxoris pater, mater vel proles ex alio matrimonio suscepta egeat?* — Ubi maritus nolit ipsis opitulari, poterit id facere uxor etiam ex communibus bonis, si propria non habeat: jure enim naturae tenetur eosdem alere, et maritus debet consentire. Hanc facultatem extendunt etiam ad fratres et sorores Lessius, Lugo, Molina, Sanchez aliique [3]: adde jus civile [4]. Neque uxor haec bona in tali necessitate tributa referre debet, cum venerit in mariti haereditatem, vel cum dotem suam recuperaverit, si sint parvi momenti; quia tunc habentur ut eleemosynae communes: si tamen sint alicujus momenti, tenetur ea recompensare filiis secundarum nuptiarum.

Sed quid (dices) *si maritus ipse notabilem partem bonorum communium prodige vel male impendat, teneturne ad restitutionem?* — Disputatur: prima sententia probabilis affirmat. Ratio est, quia licet maritus habeat administrationem bonorum; uxor tamen habet dominium dimidiae partis illorum, et proinde jus illud violatur, si ipsa rationabiliter invita, pars illa a marito dissipetur. Secunda sententia, etiam probabilis, negat generatim, nisi maritus excedat limites juris ipsi a lege concessi. Ratio est, quia uxor ex lege non habet jus strictum, nisi ad suam partem bonorum, quae, soluto matrimonio, extabunt; nec tenetur maritus reddere rationem suae administrationis; unde quamvis peccet graviter contra pietatem erga uxorem et filios, non tamen peccat contra justitiam proprie dictam, quae restitutionis obligationem inducit. Sed uxor praecavere potest bonorum dissipationem per facultatem, quae ipsi conceditur a lege, separationem bonorum juridice postulando; et interim bona abscondere, ut in utilitatem familiae servet.

Q. 7. *Quid de furtis filiorumfamilias?*

R. Filiifamilias graviter peccant, si invitis parentibus, ex bonis domesticis sibi surripiant summam notabilem; non enim sunt bonorum illorum domini. Hinc in Scriptura legimus: *Qui subtrahit aliquid a patre suo et matre, et dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidae est* [5]. Unde si cohaeredibus noceant notabiliter, tenentur sub gravi ad restitutionem ex bonis castrensibus vel quasi-castrensibus, si quae habeant, vel quantitatem rei ablatae conferendo in divisionem haereditatis post mortem patris, nisi pater ipse expresse vel tacite restitutionem remiserit, et remittere potuerit. Quod si filius sit solus, neque habeat cohaeredes, Sanchez cum liberat ab omni onere restitutionis, quia (inquit) pater in hoc casu censetur minus invitus, et aliunde filius est aliquid patris.

Sed quaenam summa (dices) *erit in furtis filii censenda tanquam notabilis?*

1. Recte monent, ne Confessarius in concedendis ejusmodi expensis, quae viro nesciente fiunt, facilis sit, eo quod uxores propensae sint ad jura sua plus aequo extenda.
2. 2. 2. q 32 a. 8.
3. V. Liguori. *Homo Apost.* tr. x, n. 35; *Opus Mor.* l. III, nn. 539 et 546.
4. Art. 119 — C. G. 206 — C. S. 192 — C. P. 109 — C. M. — 152.
5. Prov. 28. — Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 543; *Homo Ap.* tract. x, n, 32.

— Dicunt Lessius, Navarrus,et Filliucius etc , non peccare graviter filium, qui patri diviti furatur duo , aut tria scuta; imo dicit Bannez quod a patre valde opulento non est mortale furtum, nisi ascendat ad 50 scuta; sed hoc rationabiliter respuunt De Lugo et La-Croix,nisi esset filius Principis. Et idem dicit Holzman , qui contra admittit non esse grave surripere decem scuta a patre nimis divite ; Sanchez admittit usque ad sex. Si vero pater mitteret filio, qui alibi studeret, centum scuta, dicunt probabiliter Sotus, Navarrus, Layman,etc.,filium posse impendere quinque eorum in honestas recreationes. Advertit tamen Lessius quod licet filius peccasset graviter furando patri , non est obligatus restitutioni, quando furtum est jam consumptum , et praesumitur pater nolle ad tantum eum obligare [1].

Ex *Codice poenali* non datur actio patri vel marito in filiorum furtis sui uxorum , et vicissim. Item neque in furtis inter fratres et affioes in eodem gradu qui simul convivant. Cooperatores tamen extranei ponuntur [2].

Q. 8. *Quid sentiendum de famulorum furtis*?

R. Si famuli esculenta et poculenta domo exportent in materia gravi,aut divendant, graviter peccant et tenentur ad restitutionem; cum domini graviter et jure sint inviti. Si vero domi consumunt, facilius excusantur, nisi sint pretii extraordinarii; quia dominus,maxime si non sit ita tenax, in his, ut plurimum,esse solet magis invitus circa modum illum occultum , quam circa rerum substantiam ; sciunt enim domini id communiter evenire , attenta humana fragilitate, ad modum quo operarios in vineam conducens scit uvas ab iis esse comedendas ad saturitatem ; nam quis bovi trituranti os alligabit ?

Si famuli furentur pecuniam aut res sedulo custoditas,peccant mortaliter; nec major quantitas requiritur, quam in aliorum furtis; imo eorum furtum qualificatum est; ac *Codice poenali* gravius punitur [3], cum domini sunt maxime inviti, et famuli ipsorum abutantur confidentia.

Sed quid (quaeres) *si famuli non impediant furta in rebus dominorum* ? — Tenentur ipsi restituere, si furtum fiat ab extraneis; nam ex officio tenentur rem dominorum tueri: ac ideo valde probabiliter omnes obligantur etiam in solidum. Si vero furtum fiat ab aliis domesticis , adhuc tenentur, si res sit ipsis commissa specialiter, vel se obligaverint;vel teneant praesidentiam totius domus; nam tunc habent determinatum onus.Si secus,licet alii item affirment cum Bouvier generali ratione famulatus; alii tamen negant communius et probabilius cum Lessio,Lugo,Holzman Salmanticensibus; Vogler , etc , ; quia res domini tueri a domesticis ex justitia non obligantur,sed solum ex praecepto generali charitatis; justitia enim respicit extraneos [4].

Q. 9. *Quaenam excusant a furto*?

R. Duo a furto excusant : necessitas atque compensatio.

1: Nomine *necessitatis* a furto excusantis non intelligitur necessitas ordinaria , quam communiter patiuntur pauperes ostiatim viventes ; alioquin nihil esset magis commune, quam furtum. Neque gravis,si grave nempe secus damnum timeatur, v. g. gravis infamia, dedecus , aut e proprio statu juste acquisito decidendi periculum; hanc enim facile quisque fingere potest. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec sub n. 35 propositio: *Permissum est furari non solum in extrema necessitate, sed etiam in gravi.* — Tantum extrema necessitas hic intelligitur, et est quanto vita ipsa periclitatur; quod tamen raro evenit: at si quando eveniat, certum est cum,qui tali laborat necessitate,posse per se alienum surripere quantum satis est ad se liberandum ab illo mortis discrimine , quin teneatur petere , ut docent communiter cum d. Thoma. Sane tunc omnia bona sunt communia, jus enim gentium, quo bonorum divisio facta fuit,non potest derogare juri naturali,quod cuique

1 Parentes in hac re delinquentes filios graviter puniant, atque ipsis continuo invigilent: pessima enim ac probrosa furandi consuetudo difficile rumpitur, atque tristissimos exitus habet. Hinc reprehendendi genitores illi, qui aliquid domum deferentibus eorum filiis, levior acquiescunt ipsorum futilibus rationibus: principiis fortiter obsteni, neque sinant, ut vel quid minimum surripiant quocumque praetextu. « I furti (dal liber. *Metodo per la direzione delle anime* ecc.),che i figliuoli di famiglia fanno a' loro genitori, sono non solamente peccati d' ingiustizia, ma dispongono pore a gravissimi mali: d'ordinario si commettono per farli servire di mezzi alla vanità, all'intemperanza, al giuoco, a banchettare e straviziare : il Parroco ne inspirerà abborrimento ai giovani; cercherà di preservarneli. Si dee inveire con forza contro quelli che comperano o ricettano le cose rubate dai figli di famiglia. »

2 Art. 681 — *Jus poenale Neapolit* Art. 333 et seq.

3 *Cod poen.* art. 633 et seqq. — *Jus poenale Neapolit.* Art. 410.

4 V. Ligoori *Opus Mor.* l. III, no. 541 et 543.

competit vivendi in extremis de quibuscumque bonis [1]. Et idem dicunt de necessitate proxima extremae, aut illi aequivalenti; qui enim in ea constitutus est, potest sibi mediis, quibus valet, providere, cum in moralibus parvi non habeatur aestimatio. Talis esset necessitas illius, qui vel est in probabili mortis periculo, aut amittendi membrum aliquod principale, aut aliquem sensum, puta oculum; vel est in proximo periculo incidendi in perpetuam captivitatem sive poenam triremium, in gravissimam aut perpetuam infamiam ac morbum — Id autem quod licitum est auferre pro necessitate propria, licet quoque pro necessitate suorum, nempe uxoris, parentum et filiorum. Quidam addunt fratres et sorores, si adhuc sint in tenera aetate, et sibi providere nequeant.

Sed quid (dices) *si dives negligat succurrere pauperi in extrema necessitate, tenebiturne de damnis, si quae pauperi obvenerint?* — Si dives pauperem impedit vi, ne bona sua accipiat, de restitutione tenetur; nam cum eo in casu habeat jus pauper rebus illis utendi, habet etiam jus, ne impediatur ab illis. Si vero tantum negligit dare, probabilius non tenetur de damnis: nam obligatio sua est tantum charitatis; sicut enim quando omnia bona erant communia, quisque quod vellet, poterat accipere, nemo tamen ex justitia tenebatur dare: ita et in casu nostro, ubi iterum bona communia evadunt. Ex quo deducitur, quod etsi pauper in veriori sententia etiam rem magni momenti possit auferre, quin petat, si ea absoluto indigeat; dives tamen eam non tenetur tradere, cum tantum ex charitate teneatur, quae per se loquendo non obligat cum gravi incommodo [2].

2: *Compensatio* impropria, quae definitur: *Acceptio rei alienae sibi debitae, inscio debitore* [3], licita est sub debitis conditionibus; sic enim redditur unicuique suum. Conditiones sunt: 1. ut debitum sit ex justitia; si enim esset ex charitate vel gratitudine, non esset rigorosum debitum, nec in rigore compensandum; 2. ut neque- at recuperari neque via juris neque alio modo sine notabili damno et molestia, aut sine gravi offensione aut inimicitia; secus bono publico expedit; ut nemo sibi jus dicat. Hoc tamen omittere est tantum veniale; quia defectus non esset nisi in modo; 3. ut sit liquidum, nempe clarum, certum et sine exceptione; alioquin semper melior est conditio possidentis; 4. ut compensatio fiat in re debitoris; secus esset cum damno tertii: uti contingeret, si fieret in re deposita vel commodata; 5. ut debitor quantum fieri potest moneatur de debiti sui extinctione, ne vivat in conscientia erronea.

Attamen cum haec res sit plena periculi et hallucinationis, bonum erit, si nunquam fiat sine consilio Directoris vel Confessarii, cui innotescant singulae circumstantiae, personarum praesertim et rerum [4].

An (quaeres) *possit famulis permitti, ut sibi occulte compensent in bonis domini, si non satis sibi tribui praetendant?* — R. Negative generatim loquendo: hoc semel admisso, furta passim inducerentur. Unde Innocentius XI hanc sub n. 37 damnavit propositionem: *Famuli et famulae domesticae possunt occulte heris suis surripere ad compensandam operam suam, quam majorem judicant salario, quod recipiunt.* Quare non facile famuli audiantur, qui fere semper solent conqueri ac propriam miseriam exaggerare — Diximus *generatim loquendo*; nam Salmanticenses circa hanc Pontificis condemnationem explicando docent: 1. quod famulus nihil quidem possit sibi occulte compensare, si absque necessitate libere convenerit cum domino de stipendio minori; tunc dominus illi dicere potest: *Nonne ex denario convenisti mecum?* possit tamen aliquid, si ex necessitate, id est si ad levandam miseriam convenerit de salario notabiliter minori, quam justum sit; non enim Pontifex intendit obligare contra justitiam [5];

[1] *Quae sunt juris humani non possunt derogare juri naturali, vel juri divino. Secundum autem naturalem ordinem ex divina Providentia institutum, res inferiores sunt ordinatae ad hoc, quod ex his subveniatur hominum necessitati. Et ideo per rerum divisionem et appropriationem ex jure humano procedentem non impeditur, quin hominis necessitati sit subveniendum ex hujusmodi rebus.* Angelicus, 2. 2, q. 66.

[2] V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 31; et l. III, nn. 520 et 701.

[3] Quoad compensationem propriam vid. dicta de *Restitut. in genere*, c. 3.

[4] « Verum etiamsi (notat ad rem toties relatus *Stapf.* § 449), omnes hac conditiones adsint, leges tamen civiles tali compensationi parum favent, utpoteque ordo juris negligitur, atque discussio causae ad privatum exacturis judicium defertur. Unde etiam in Confessionali, ubi hujus generis casus exponuntur, nos cautissimos esse oportet, ita ut eam vix unquam consulere et raro permittere expediat. At vero compensationi jam factae, siquidem nullae ex necessariis conditionibus desiderentur, eatenus connivere licet, ut poenitens ad restitutionem haud obstringatur. »

[5] Hinc si famulus necessitate coactus convenit pro

2. quod famulus, si ex sui electione operas augeat, nihil possit sibi compensare: tunc censetur operam suam condonare ad domini benevolentiam conciliandam. Si vero operas augeat ex domini voluntate expressa vel tacita, compensatio erit concedenda: quia *dignus est operarius mercede sua* [1].

Monitum *pro Confessariis circa furta*: Inquirant Confessarii a fure: 1. quantitatem: 2. intentionem plus furandi, si habita fuerit, et quantum; 3. damnum extrinsecum, seu lucrum cessans et damnum emergens; 4. renovamen intentionis furandi, aut retinendi alienum; 5. ex Billuart an a paupere, vel divite furatus sit; sed non praesumant animarum Directores individuales casus certo resolvere, hoc est mortale, hoc veniale, nisi id constet aperte; sed plerumque expedit cum s. Augustino suam ignorantiam fateri. Et dum ea de re a poenitentibus interrogantur, prudenter responsionem absolutam declinent, illisque omnium peccatorum etiam venialium horrorem incutiant [2].

parvo pretio, poterit sibi compensare usque ad pretium infimum. Quod tamen ita accipiendum est, tum quod dominus alios famulos pro eodem parvo pretio juste non invenerit, tum quod famulus se ipsum ultro non obtulerit pro pretio illo, eumque dominus non susceperit ex pietate, et ex bona quadam animi indulgentia: unde in hac re caute procedendum est.

1 *Sed* (dices) *cujusnam erit judicium circa justitiam vel injustitiam stipendii in comparatione laboris famulatui respondentis?* Salmanticenses tenent posse ipsum etiam famulum ex se judicare, ideoque ex propria conscientia suam sibi operam compensare. Hoc nobis videtur satis probabile, si tamen agatur de famulo, qui sit vir prudens, timoratus, vere aptus ad recte judicandum, et certus omnino de justitia compensationis, remoto quolibet hallucinationis periculo. Quod tamen quam rarissime eveniat, nemo est qui non videat — V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, nn. 522 et seqq.

2 *Examen Raisonne*, vol. 1.

APPENDIX

De justitiae filiabus ac ceteris virtutibus cardinalibus

CAPUT PRIMUM

DE PRAECIPUIS JUSTITIAE FILIABUS [1].

Art. I. — De pietate, observantia obedientia et veracitate.

Q. 1. *Quid pietatis, et observantiae nomine?*

R. Ad 1: *Pietas* late idem sonat ac *vitae bonitas et morum integritas*, ita ut ille *pius* dicatur, qui probitate et innocentia praestat: est etiam Spiritus Sancti donum, quo prompte movemur ad Dei cultum. Si vero pietas stricte accipiatur, ex d. Thoma est *virtus moralis, qua bene animo afficimur in parentes, atque in patriam nostram*: in parentes, a quibus gignimur et gubernamur; in patriam, in qua nati sumus et educati. Ad parentes reducuntur *consanguinei, qui referuntur ad principia nostri esse* [2]: ad patriam referuntur concives propter eorum cum ipsa conjunctionem.

R. Ad 2: Observantia est *virtus moralis, qua personis dignitate praestantibus debiti honoris signa et reverentiae argumenta deferimus*. Sane non eos solos debemus in societate colere et revereri, qui nobis praesunt ex officio; sed etiam illos, qui ratione quacumque praeeminent sive aetate, sive sapientia et doctrina, sive honoris et muneris gradu, etc. *Est debitum morale*, inquit Angelicus, *quod ex quadam honestate debetur: et hoc modo debemus cultum et honorem his, qui sunt in dignitate constituti, etiamsi non simus eis subjecti* [3].

Graviora praecepta pietatis et observantiae sunt: — 1. ut debitus cultus et honor parentibus, patriae, superioribus et singulis in dignitate constitutis, vel clara aliqua praerogativa fulgentibus, exhibeatur verbis et factis; — 2. ut molestiae,

1 *V.* Orsini. *I fiori del cielo.*

2 S. Thomas. 2, 2, q. 101 et 103 — V. Roberti, *Dell'amor della patria* — Purioni, *Difesa della patria* — Stapf. § 500 — Châteaubriand. *Genio* etc. l. V, c. 14 — Taparelli, *Saggio teorico* ecc. nn. 945 etc.

3 L. c. q. 102.

quas nobis vel difficiles consuetudine vel ingenio nimis interdum fastidiosi afferunt, aequo animo ferantur, neque ideo debita ipsis officia praetermittantur: *Fili, suscipe senectam patris tui, et non contristes eum in vita illius: et si defecerit sensu, veniam da, et ne spernas eum in virtute tua* [1]; — 3. ut illa officia cumquodam jucunditatis sensu et animo lubenti persolvantur; quod quidem meritum operis augel.

Q. 2. *Quid est obedientia?*

R. Obedientia est *virtus moralis, quae reddit promptam hominis voluntatem ad exequendam voluntatem alterius, scilicet praecipientis:* ita Angelicus [2]. Speciale ergo obedientiae objectum est praeceptum superioris tam si expressum sit, id est verbis voluntatem ejus clare manifestantibus; quam si sit tacitum, id est signis ad illam voluntatem indicandam. Hoc tamen intellige, modo divinae voluntati non adversetur; nam secus obtemperandum potius est Deo, dicente d. Petro: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus* [3]; quando enim a superiori principio certe movemur, inferius suam amittit vim.

In se et ratione sui objecti una est obedientia; sed ratione superioritatis, a qua procedit praeceptum, quadruplex distingui potest: civilis, ecclesiastica, domestica et sacramentalis. *Civilis* in eo consistit, quod populi Principi et Magistratibus subjiciantur, legesque servent ad commune civium bonum promulgatas; ex quo oritur tam ipsius Reipublicae quies, quam etiam subditorum salus. *Ecclesiastica* per quam fideles in rebus ad Religionem pertinentibus obtemperant Sacerdotibus atque Praelatis; ex qua et doctrinae puritas et fidei unitas conservatur. *Domestica* qua uxores maritis, filii parentibus, servi dominis, discipuli praeceptoribus parent: ex qua pendet omne familiarum bonum et pax. *Sacramentalis*, per quam fideles in Sacramento Poenitentiae subjacent et obediunt proprio Confessario: et sic consulitur conscientiarum tranquillitati — Obedientia civilis, ecclesiastica atque domestica dicitur necessaria, quatenus in arbitrio nostro non est eligere Principem, Episcopum et parentes, quibus obtemperemus. Sed obedientia sacramentalis dicitur voluntaria, non quatenus sit in nostro arbitrio eam praestare vel negare; sed quatenus generatim pendet a nobis electio Confessarii [4].

Obedientia venit profecto sub praecepto gravissimo: ac — 1. Civilis; in Scripturis enim legimus [5]: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: admone illos Principibus et Potestatibus subditos esse*; — 2. Ecclesiastica; de hac Christus ait: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus* [6]; — 3. Domestica; Apostolus clamat uxoribus: *Subditae estote viris sicut oportet in Domino*; filiis; *Filii, obedite parentibus per omnia*; servis: *Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Deum;* singulis: *Obedite praepositis vestris* [7]; — 4. Sacramentalis; quia in iis, quae respiciunt animae directionem in Sacramento Poenitentiae, Confessarius est solus legitimus superior; a Christo enim ei facultas facta est his verbis: *Quaecumque solveris super terram, soluta erunt et in coelo, et quaecumque retinueris, retenta sunt* [8].

Maxima autem est obedientiae praestantia, eamque Christus toto vitae suae curriculo in se ipso expressit *factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis:* imo *melior est obedientia, quam victima* [9]; ac merito, *quia per victimas aliena caro, per obedientiam vero propria voluntas mactatur*, ut ait d. Gregorius. Et s. Augustinus vocat obedientiam virtutem, *quae in creatura rationali mater quodammodo est omnium custosque virtutum* [10].

Tres sunt obedientiae regulae seu gradus, ut vocant: -

1. *Animi alacritas*: quae in eo consistit, quod obediens praeceptum, licet videatur humile, molestum, intempestivum, impleat expedite, exacte et animo volenti: *Cum bona voluntate servientes sicut Domino, et non hominibus* [11]. Nec sane est vere obediens qui praeceptum complet fa-

1 Eccli. 3. 2 2. 2. q. 104. 3 Act. 5.
4 V. Sales, *Filotea*, c. 11.
5 Rom. 13. et Tit. 3 — Excipe, nisi civilis lex pugnet cum lege Dei vel Ecclesiae; nam si pugnet, ex eadem Scriptura (Act. 5) oportet magis obedire Deo, quam hominibus: atque ideo animo excelso et invicto injustis laicae potestatis legibus obsistendum est.
6 Luc. 10; et Matth. 18.
7 Coloss. 3; et Hebr. 13.
8 V. Liguori. *Sermoni compendiati*, t. i, serm 23. ubi dico: 1. *Quanto sia sicuro di salvarsi chi ubbidisce al Confessore*; 2. *in quanto pericolo sia chi non obbedisce.*
9 Philipp. 2. et 1 Reg. 15.
10 *De Civ. Dei* l. XIV, c. 12. 11 Ephes. 6.

stidiose, querulus, susurrans: *Si moleste coeperis sustinere*, ait d. Bernardus; *si dijudicare Praelatum*, *si murmurare in corde*, *etiamsi exterius impleas quod jubetur*, *non est virtus obedientiae; sed velamentum malitiae*. Iterum: *fidelis obediens nescit moras*, *fugit crastinum*, *ignorat tarditatem* [1].

2. *Animi simplicitas*, quam sic indicat Apostolus: *Obedite in simplicitate cordis vestri* [2]. In eo autem posita est, quod quisque superioris praeceptum impleat cum certitudine sic implendi voluntatem Dei, quin ultro inquirat: *Imperfecti cordis et infirmae prorsus voluntatis indicium est* (ait s. Bernardus) *statuta seniorum studiosius discutere*, *haerere ad singula quae injunguntur*, *exigere de quibusque rationem*, *aut nolle libenter obedire*, *nisi cum audire contigerit*, *quod forte libuerit* [3]. Contra tam insignem obedientiae praerogativam peccant ut plurimum adolescentes, qui licet nondum satis domitas habeant cupiditates, neque satis judicii maturitate et rerum experientia praediti sint; eminere tamen volunt supra seniores, eorumque et dicta et facta vituperare, atque aspernari mandata [4].

3. *Animi hilaritas: Tertius gradus*, ait d. Bernardus, *obedientiae est hilariter obedire: non ex tristitia*, *inquit Apostolus*, *non ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus... Serenitas in vultu; dulcedo in sermone multum colorat obedientiam obsequentis...*; *quis enim locus obedientiae*, *ubi tristitiae cernitur amaritudo* [5].

Quid (dices) *de illa obedientia*, *quam coecam appellant?* — Haec obedientia in eo consistit, quod subditus mandata Superioris sui, in quo Deum ipsum sibi exhibet, quoties conjuncta non sint cum peccato manifesto, prompte exequatur sine ulla sive intrinseca sive extrinseca discussione, totum se ipsi quasi Deo tum quoad intellectum, tum quoad voluntatem subjiciens: et ideo *coecam* appellant. Ejus exemplum habemus in Abraham Patriarcha, quando Deus eidem praecepit, ut summsibi filium Isaac immolaret. Item in s. Josepho Sponso Beatissimae Virginis Mariae, quando ad vocem Angeli *consurgens accepit puerum et matrem ejus*, *et secessit in Ægyptum*. Unde si quem delicatulum hoc nomen offendat, ipse poterit nomen mutare, non tamen rem illo nomine significatam. Nonne et ipsi milites hac obedientia adstringuntur? et tamen nemo hoc obsequium irrationabile vocat. Sane quid Respublica, si omnes subditi jus haberent inquirendi de justitia, honestate ac congruentia legis? Est ergo coeca obedientia rationabilis ac logica: ac nedum improbetur, ut aliqui immerito faciunt, imo laudibus efferenda, utpote quae efficit, ut homo vere totum *abneget semetipsum* Deo suo. Hinc scimus ipsam valde in deliciis fuisse sanctis Ordinum Religiosorum Fundatoribus, qui obedientiam coecam suis in constitutionibus ab Ecclesia solemniter approbatis summopere commendarunt. Utinam ergo fieret communior et universalis! sed quia deficit amor, ideo et obedientia deficit (*O*).

Obedientiae opponitur contumacia, quae *inobedientia* nuncupatur, et est *voluntas agendi contra praeceptum superioris*. Cum ex philosophorum adagio *eadem contrariorum sint consequentia*, patet tot mala ex hoc vitio oriri, quot ex obedientia enascuntur bona: Hac videlicet peste evertuntur familiae, perturbantur communitates, labefactatur Respublica, nutriuntur cupiditates, et omnia foventur vitia ad perniciem tam animae quam corporis. Illud etiam malum est tristissimum, quod qui abjicit obedientiam, cum voluntatem suam propriam sequatur tanquam unicam rerum agendarum normam, reddit se Deo execrabilem, dicente ipso Deo: *Sicut gentes quas delevit Dominus... ita et vos peribitis*, *si inobedientes fueritis* [6]. Sed contumacia eo magis prae ceteris nocet adolescentibus, quippe qui per hoc vitium sibi praecludunt viam ad suscipiendam disciplinam et sapientiam: sicque incidunt in illud: *Disciplinam qui abjicit*, *infelix est* [7].

Q. 3. *Quid sentiendum de veracitate ?*

R. Veracitas est virtus, *quae id sibi*

1 Serm. 3 in circum; et de obed. serm.
2 II Cor. 1.
3 De praecept. et dispensat.
4 Ex quo illud oritur, quod educatores saepius dolenter animadvertunt, ut nempe juvenes quidam plurium annorum spatio in disciplinam traditi, nihil utique praetermittant eorum quae jubentur; nunquam tamen obedientiae habitum sibi compararent, et vix e disciplina et schola egressi pessimam animorum affectionem ostendant, vera Reipublicae pestis, dedecus communitatum et familiarum ruina.
5 Serm. *de obed.* — V. Bourdaloue, *Pensieri* h. tit.—Rodriguez, *Esercizio*, ecc.
6 Deut. 1.
7 Sap. 3. — V. Liguori. *La Monaca santa* — Scaramelli, *Direttorio ascetico*.

propositum habet, ut in significandis nostris cogitationibus res enuntiemus cujusmodi sunt, vel cujusmodi esse putamus. Ex quo patet discrimen veracitatem inter et veritatem: nam veritas tota sumitur ex conformitate judicii cum ipsa re judicata; veracitas autem spectat potissimum conformitatem locutionis cum mente ipsiusmet hominis loquentis: prima tota est subjectiva; altera objectiva. Verax idcirco esse potest etiam qui falsum dicit, si nempe putet se verum enuntiare: sicut et mendax esset, si verum pronuntiaret putans se dicere falsum: In veracitate naturalis honestas inest, uti naturalis turpitudo est in mendacio: *Verba sunt instituta*, ait Augustinus, *non per quae se homines invicem fallant, sed per quae in alterius quisque notitiam cogitationes suas proferat; verbis igitur uti ad fallaciam peccatum est* [1]. Adde: ad mutuam inter homines societatem veracitas prorsus est necessaria; societas enim consistere nequit, nisi homines sibi invicem credant. Quare Apostolus: *Deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque proximo suo.* [2]. Haec etiam nos similis Deo reddit: *Nam principium verborum tuorum veritas* [3].

Veracitati opponitur mendacium, quod definitur: *Locutio* vel *significatio contra mentem* [4]. Pertinet ad ejus naturam, ut qui mendacium profert, aliud clausum in pectore teneat, et aliud exterius verbo vel signis exprimat. Sed non requiritur etiam animus fallendi; *mentiri* enim dictum est quasi ex verbo *contra mentem ire*. Diximus *locutio* vel *significatio*, ut indicemus mendacium confici tam ore, nempe verbis, scriptis et nutibus; quam facto, quod *simulationem* appellant. Sic mentitur facto qui; cum mortali odio interius exardescat contra aliquem, eum tamen exterius verbis amicitiae adhuc prosequitur. Ad simulationem, seu ad mendacium facti pertinent *jactantia*, *hypocrisis* atque *adulatio*, etc. — Omnibus nota est mendacii divisio in *jocosum*, quod patratur ob nostram vel aliorum voluptatem; *in officiosum* quod patratur ob nostram vel aliorum utilitatem; atque in *perniciosum*, quod nempe patratur in injustam alterius damnificationem.

Q. 4. *An omne mendacium sit peccatum?*

R. Docuerunt ex Graecis nonnulli, uti Origenes, Cassianus, Theodoretus, esse licitum mendacium ob urgentem necessitatem. Sed hic maxime veniunt Priscillianistae, penes quos celebre erat hoc effatum ad suam occultandam haeresim: *Jura, perjura, secretum prodere noli.* Contra quos omnes dicimus, mendacium in omni casu esse peccatum. Probatur: — 1. Scripturis: *Verbum mendax justus detestabitur*: *omne mendacium ex veritate non est*: *mendacium fugies*: *perdes omnes qui loquuntur mendacium* [5]; atqui omne illud quod justus debet fugere, detestari, quod non est ex veritate etc., peccatum est: cum ex natura sua adversetur Deo, qui est summa veritas; — 2. Patribus: clamat d. Ambrosius: *Os justi mendacium nescire* [6]. Et s. Thomas: *Non est licitum mendacium dicere ad hoc, quod aliquis alium a quocumque periculo liberet* [7]. Quare merito Alexander III aperte docuit mendacium quodcumque prohiberi etiam ad vitam alterius salvandam [8]; — 3. naturali ratione; si enim homo in casu aliquo mentiri licite posset, Deus diceretur mendacium illud approbare; imo in tali casu Deus ipse posset mentiri, atqui haec duo repugnant: veritas enim est essentialiter perfectio naturae divinae. Adde inordinationem manifestam in mendacio quocumque; istud enim pervertit naturalem institutionem et finem locutionis, quae non in finem alium creaturis intelligentibus concessa est, nisi ut possint sensus suos sibi invicem communicare.

Mendacium si neque proximum neque Deum graviter laedat, neque grave scandalum pariat, veniale est, uti mendacio jocoso et officioso tradit d. Augustinus [9]: in hoc enim adest tantum inordinatio levis; cum ea non opponatur charitati. Mendacium vero perniciosum, quod graviter laedat proximum aut Deum, vel grave scandalum pariat, erit mortale ob rationem contrariam. Et de hoc intelligitur illud [10]: *Sermo obscurus in vacuum non*

1 *Ench.* c. 22.
2 Ep. 4.
3 Ps. 118. Et Stapf, § 369.
4 De mendacio prolato in Confessione erit in Tract. *de poenitentia*; de locutionibus vero aequivocis jam actum est in Tract. *de Virt. Religionis*, ubi de juramento.

5 Eccl. 7; et Epist. Joann. 1, c. 2; et Exod. 23; et Ps. 5.
6 L. II in c. 1 Luc.
7 2. 2. q. 110, a. 3.
8 *Decr.* Greg. l. V, t. xix. *De usur.* c. 4.
9 In Ps. 5.
10 Sap. 1 – Quod de mendacio dictum est, ad simu-

ibit; os autem quod mentitur; occidit animam.

Q. 5. *An aliquando licita sit simulatio?*

R. Simulatio formalis, nempe cum quis intendit per factum externum aliud significare, quam quod in animo habet, illicita est; quia est verum mendacium facti [1] — At simulatio materialis, scilicet cum quis aliquid agit, non intendens deceptionem alterius, sed aliquem suum finem, licita est cum causa, semper ac ex circumstantiis alii possint conjicere ad alium finem id agi. Sic Josue licite fugit non intendens significare metum, sed ut hostes lunge abducerentur ab urbe *Hai*, et reliqui militis irruerent in urbem [2]. Ita Christus *finxit se longius ire* [3], non intendens ut Discipuli hoc crederent, sed volens significare, se revera iturum longius, nisi ab eis invitaretur

Art. II. — De gratitudine, benevolentia, amicitia, liberalitate, affabilitate, urbanitate et comitate.

Q. 1. *Quid dicendum de gratitudine et benevolentia?*

R. Ad 1: Gratitudo seu gratia est virtus, *quae tum beneficiorum, quibus affecti sumus, memoriam retinet, tum iisdem remunerandi voluntatem habet.* Sane post Deum, parentes, patriam et superiores nostros natura illis peculiariter animo adstrictos esse nos docet, qui nos beneficiis suis exornaverunt: *Si ab aliquo benefactore aliqua peculiaria beneficia percipimus*, ait Angelicus, *illi per haec peculiariter obligamur ex debito honestatis... ideo justitiæ adjungitur gratitudo*[4]. Hunc virtutem commendabat Paulus inquiens: *grati estote* [5]. Duplex gratitudines praeceptum: 1. ut cum possumus, paria et etiam majora beneficia referamus; 2. ut cum referre non possumus, saltem gratias agere et constanter habere satagamus [6]. Gratitudini opponitur *ingratus animus* et *egoismus*; cujus est vel acceptum beneficium dissimulare, vel non aestimare satis, vel vituperare, vel habere, quod pejus est, pro maleficio. *Hoc tu cave tanquam maximum crimen*, inquit Seneca [7].

R. Ad 2: Benevolentia, ut nomen indicat, *est illa animi affectio, qua aliis bonum volumus et optamus.* Ad eam nos impellit tam natura quae homines considerat quasi communis ejusdem civitatis incolas, et ejusdem corporis membra; quam Religio, cujus illud est praeceptum gravissimum: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* [8].

Q. 2. *Quid est amicitia, et quotuplex?*

R. Ad 1: Amicitia dici potest *mutuus, manifestus et gratuitus amor inter aliquas personas, quae sibi invicem bene volunt, et se mutuo bonis cumulare desiderant* [9]. Quibus patet:—1. discrimen esse maximum inter amorem proprie dictum et amicitiam; ille enim esse potest etiam non mutuus, imo etiam non notus personae quae amatur; et ideo fit ut in amicitia semper sit amor, sed non semper in amore amicitia; — 2. ad amicitiam requiri mutuam honestorum bonorum communicationem, sine qua amicitia esse non potest: imo corruptela potius dicenda foret, quam vera amicitia [10]; — 3. mutuum illum amorem gratuitum esse debere; qui enim privatam utilitatem respiceret, mercenarius esset, non amicus: *Non debemus amare*, ait Augustinus, *quomodo audimus gulosum*, amo turdos: *quaeris, quare amat? ut occidat et consumat... amicitia est quaedam benevolentia, ut aliquid praestemus eis, quos amamus* [11].

R. Ad 2: Cum amicitia oriatur praesertim ex bonorum communicatione, tot erunt assignandae amicitiae species, quot sunt species bonorum, quae inter amicos communicantur. Idcirco amicitiae divisio erit in veram et falsam, in corporalem et spiritualem, in sensibilem et sensualem, prout bona quae communicantur, vera vel falsa sunt, temporalia vel spiritualia, sensibilia vel sensualia. Porro solum amicitae verae, quae nempe fundatur in communicatione bonorum (quae talia vere

latione quoque, jactantiam et similia extendi debet, quippe quae sunt mendacia facti.

1 S. Thomas, 2, 2. q 111. a 1.

2 Jos c. 8.

3 Luc. 24—V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 171.

4 2. 2. q. 106.

5 II ad Tess. 6

6 Scilicet *habemus gratias*, cum habemus voluntatem remunerandi: *agimus* vero *gratias*, cum verbis et aliis significationibus externis, quo animo in benefactorem nostrum affecti simus, libenter et aperte pandimus.

7 L. IV *de Benef.*

8 Matth. 22.

9 Ex vulgari usu etiam illos *amicos* dicimus, quorum generatim favorem et promptitudinem experimur: item quibuscum familiariter aliquando conversati sumus, et hoc maxime evenit collegialiter viventibus. Hic tamen stricte nomen sumimus: quo sensu Tullius, *multi modii salis simul edendi sunt, ut amicitiae munus expletum sit.* De amicitia egregie Stapf in sua *Theologia* passim, ac praesertim §§ 469 et seqq.

10 V. Liguori, *Sermoni*: Serm. *del fuggire i mali compagni*—Sales, *Filotea*, c. 17, 19 et 20.

11 Tr. VIII in Joann.—Rosignoli, *L'elezione dell'amico.*

sint, non apparenter, convenit *illud amicitiae sanctum ac venerabile nomen.* — Quo autem bona perfectiora sunt, eo perfectior erit amicitia: sic si bona, quae inter amicos communicantur, sunt scientiae et artes, laudabilis erit talis amicitia, quia in bono fundatur. Si invicem communicentur virtutes, v. g. fortitudinis et temperantiae, erit sane laudabilior, quia fundatur in meliori. At si communicentur pietas, religio, charitas in Deum et proximum, eximia tunc erit amicitia, et omnium praestantissima; cum Deum habeat pro suo principio et fine, ideoque fundetur in optimo. De hac Salesius: *Quest'amicizia sarà eccellente, perchè viene da Dio; eccellente perchè tende a Dio; eccellente, perchè il suo legame è Dio; eccellente, perchè durerà eternamente in Dio.*

An (quaeres) *liceat amicitias contrahere, et contractus favere?* — Vel agitur de amicitia falsa, aut sensuali, aut sensibili: vel agitur de amicitiam vera, spirituali et sancta.

1. *Amicitias sensuales* nec contrahere licet nec favere; cum fundentur super peccato: et dicente s. Ambrosio, *non potest homo homini esse amicus, qui Deo fuerit inimicus.* Amicitiae sensuales reprobantur ab omnibus utpote peccaminosae, inhonestae et Deo ingratae. Vulgo *innamoramenti* appellantur, de quibus audiatur Salesius: *Io grido ad alta voce a chiunque è legato dentro le reti dell'innamoramento: tagliate, troncate, rompete: non bisogna fermarsi a scucire queste sciocche amicizie, bisogna schiantarle: non bisogna snodare questi legami, bisogna romperli e tagliarli* [1].

2. *Amicitiae sensibiles*, quae fundantur in bonis corporis sensibilibus; v. g. pulchritudine, benevolentia, tactu, voce, etc., licet non sint aperte inhonestae, sunt tamen valde imperfectae et periculosae, maxime si contingant inter personas diversi sexus: ideo reprobandae a Moralista et rejiciendae. A sensibilitate ad sensualitatem parva distantia: imo experientia teste, una ad aliam marte suo ducit *(P)*.

3. Amicitias *sanctas*, *spirituales*, *ad virtutem directas*, non solum laudamus; sed etiam personis; quae in saeculo vivunt et bonum animae diligunt necessarias pronuntiamus. En verba Salesii: *Quanto alle persone che vivono tra i mondani, e che abbracciano la vera virtù, è lor necessario l'unirsi le une colle altre, mediante una santa e sacra amicizia, perchè col mezzo di questa si animano, si aiutano e si eccitano vicendevolmente al bene.* Nonne inter se junguntur, hac aetate, filii tenebrarum ad malum? cur non idem suadendum filiis lucis ad bonum? Hinc Scriptura: *Frater qui adjuvatur a fratre, quasi civitas firma*: *amico fideli nulla comparatio* [4].

Q. 3. *Quid de liberalitate?*

R. Liberalitas est *virtus, quae nos docet ordinem ad rectae rationis tramites servandum in largiendis pecuniis et rebus omnibus, quae solent aestimari.* Oritur ex ea charitate, qua totum genus humanum secum una debet conciliari; hujus enim conciliationis ratio nulla aptior quam quae mutuis liberalitatis officiis continetur. Differt a misericordia, quae tribuit indigentibus, haec omnibus: a magnificentia, quae respicit sumptus egregios, haec mediocres — Liberalitatis conditiones praecipuae sunt: 1. ut quod datur, honestatis et benevolentiae causa detur: nam qui dat aut majoris lucri reportandi causa aut turpi consilio, a liberalitate longissime abest; 2. ut largitiones ad facultates nostras accommodemus; prodigus enim non liberalis est, qui adeo largitur, ut ipse redigatur ad egestatem; 3. ut quisque caveat quibus dandum, quantum et quo tempore: omnia enim secundum ordinem fieri debent; 4. ut libenter et hilariter elargiamur: nam ut ait Poëta: *cum properat gratia, grata nimis.*

Q. 4. *Quid de affabilitate?*

R. Affabilitas est *virtus, qua quis in convictu et in omni vitae consuetudine facilem se aliis exhibere, et iisdem, ut decet, obsequi studet.* Vir affabilis medius est inter ineptum assentatorem ac hominem nimis austerum. *Affabilitas*, inquit Angelicus, *est quoddam debitum honestatis, ut scilicet homo alteri faciat quod decet eum facere*; et postea: *Homo tenetur ex naturali debito honestatis, ut aliis delectabiliter convivat* [5]. Hinc vir-

1 Sales. *Filot.* c. 18 et 22.
2 V. Scaramelli, *Direttorio ascet.* tr. II, c. 9 — Pinamonti, *Il Direttore*, cap. XVI.
3 V. Castelvetere, p. 2, c. 7 — Frassinetti, *Riflessioni agli Ecclesiastici.*
4 Eccli. 6: et Prov. 18 — In hisce divinis libris plura invenies de amicitia vera.
5 V. Eccli. 12 et 42. 6 2, 2, q. 124, a. 2.

tutem Hieronymus Nepotiano suo enixe commendans sic eam descripsit: *Virtus est lenis, blanda, tranquilla et omnium bonorum apta consortio; invitans ad familiaritatem sui, dulcis alloquio, moribus temperata* [1] — Sunt autem affabilitatis officia: 1. omnes benigne audire, eosque libenter atque hilari vultu alloqui; 2. interroganti humaniter respondere, etsi importunus aliquando videri possit; 3. obvios salutare et salutationibus respondere, ea honoris et benevolentiae significatione, quam vel locorum consuetudo vel amicitiae ratio vel dignitas vel urbanitas exigit; 4. vocem, verba, gestum et vultum ita componere, ut quidquid incidit in oculos eorum, quibuscum conversamur, praeseferat suavitatem: et sit argumentum charitatis vere christianae, ita ut dicere possimus cum Apostolo: *Per omnia omnibus placeo* [2].

Duo opponuntur affabilitati, assentatio et asperitas. *Assentatio* est propria illorum, qui omnia ad alterius voluntatem sive vera sive falsa, sive bona sive mala, et loquuntur et faciunt et laudant, quod viro ingenuo et christiano indignum est, et parit etiam vilissimam blanditoris existimationem. *Asperitas* est in iis, qui habitum habent perversum nihil unquam dicendi ad cujuscumque voluptatem, improbandi semper aliena facta, et dicta, omnia aegre ferendi, semper contendendi, singulis in re quacumque contradicendi. Hoc in quibusdam superbissimis hominibus cernere est, ac saepe adolescentibus, qui omnium sunt derisores, detractores, susurrones, a quorum defectu Timotheum caute removebat Apostolus: *Stultas autem et sine disciplina quaestiones devita, sciens quia generant lites.* Et ad Colossenses: *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus* [3].

Q. 5. *Quid de comitate et urbanitate?*

R. Ad 1. Comitas est *virtus, quae servat decorem in jocis.* Patet discrimen affabilitatem inter et comitatem: prima tenet modum in suavitate sermonis; altera in conversationibus et in ludis. Adversatur comitati *scurrilitas* et *rusticitas:* est scurrilitas insulsa quaedam et molesta dicacitas saepe etiam odiosa, qua ordo et modus omnis in jocis ludisque pervertitur. Rusticitas vero est vitium, quo nec festivitate jocorum nec conversationis jucunditate quis delinitur, ita ut nec facetum quid unquam dicat, nec qui dicunt, ferre possit. Quod sane reprehendendum; nam adversatur homini ad societatem nato [4].

R. Ad 2: Licet affabilitas et comitas ad urbanitatem quodammodo referantur; tamen differunt, quod haec latius pateat, atque omnes ferme hominis actiones et mores respiciat, ut boni sint ac decori [5]. Toto ergo coelo errant qui urbanitatem collocant in corporis forma et vestium elegantia; nam est in animo bene constituto, et exculto Religionis praeceptis et exercitatione virtutum, sine quibus hominum mores nunquam neque vero boni, neque vere decori esse poterunt [6]. Colere urbanitatem ad illos specialiter pertinet, qui ad divinum christiani Sacerdotii ministerium proludunt et rerum sacrarum habent procurationem. Isti scilicet vias omnes inire debent, quibus amabilem cuicumque reddant Religionem atque virtutem, simulque popolorum existimationem et benevolentiam sibi concilient, ut eos facilius ad pie vivendum alliciant [7].

1 Affabilitas mire in Christo elucebat, in cujus labiis ita diffusa erat gratia, *ut omnes mirarentur in verbis gratiae quae procedebant de ore ipsius* (Luc. 4); et Apostolus obsecrat Corinthios *per mansuetudinem Christi* (II ad Cor. 10). Ubi non attingimus quaestionem, an Jesus fuerit aspectu decorus, ut censent Hieronymus, Nicephorus, Bernardus, Laurentius Justiniani, etc.; vel an vultu inglorius, ut docent Origenes, Clemens Alexandrinus, Cyrillus, Tertullianus, Augustinus, etc., vel potius quid medii, nempe neque deformis neque pulcher, sed forma ordinaria, ut pluribus maxime ex modernis placet — V. *Bibbia* di Vence, dissert. vol. v: sopra la bellezza di Gesù Cristo.

2 I Cor. 10.

3 Ep. 2, c. 2: ad Coloss. 5.

4 S. Thomas 2. 2. q. 168. a. 1.

5 V. Jahn *Archeologia Biblica*, c. 11 de moribus conversationis.

6 Persuasum omnibus praesertim adolescentibus esse debet, animum habere suavibus moribus limatum et expolitum, non tam utile esse, quam necessarium, non iis duntaxat qui vitam agunt in aula, atque in nobilium virorum frequentia, sed iis etiam singulis, qui nolint in desertissima solitudine aetatem consumere; nam urbanitatis frequens est usus, imo familiaris atque quotidianus — Ipsa linguae castigatio urbanitatem fovet; vernaculorum vero verborum licentia petulans morum licentiam inducit; huc maxime videant juvenes collegialiter viventes. V. Mutti. *Sull'importanza di ben conoscere la lingua in cui si favella, o si scrive* (Mem. Moden. Contin. vol. xvii) — *Dell'arte della parola.* Milano 1827.

7 V. Della Casa, *Galateo* — Gatti. *Doveri di civiltà - Il giovine malcreato.* Torino, Marietti — *Correspondance d'un ancien Directeur de Séminaire avec un jeune Prêtre sur la politesse et la manière de se conduire dans le monde* etc. Lion 1843 — Valde prae ceteris omnibus Ecclesiasticis, praesertim Parochis, commendamus Pizzoli, *Degli offici di gentilezza convenienti agli Ecclesiastici*

CAPUT SECUNDUM.

DE CETERIS VIRTUTIBUS CARDINALIBUS.

Art. unicus. — De prudentia, fortitudine et temperantia.

Q. 1. *Quid est prudentia?*

R. Ab Aristotele definitur prudentia: *Animi habitus vera cum ratione actiones dirigens in iis, quae sunt homini bona vel mala*[1]. Dicitur: —1. *vera cum ratione*, ut a prudentia excludatur temeritas et praecipitatio; — 2. *actiones dirigens*, ut secernatur ab habitibus mere theoreticis; nam potest quis esse doctissimus, et eruditus artibus et disciplinis omnibus, quae in mundo sunt, quin tamen item sit prudens;— 3. *in iis quae sunt homini bona vel mala*, ut indicetur prudentiae objectum in cavendo a malo, et inquirendo bono consistere. Eximia sane ac necessaria virtus! neque enim opera nostra laudari possunt, nisi fiat electio eorum, quae conveniunt ad finem. Haec ex Angelico *adjuvat omnes virtutes et operatur in omnibus*[2]. Et ab Augustino vocatur *rerum agendarum et fugiendarum scientia*.

Tres prudentiae species: *Monastica* sive privata, *oeconomica* sive domestica, *politica* sive civilis. Dirigit prima hominem in actionibus, quae eum directe et solum afficiunt, ut nihil inconsiderate operetur. Altera eundem moderatur in actibus, qui respiciunt domum et familiam. Tertia regit actiones, quae petinent ad Rempublicam[3]. Quo magis optandum in adolescentibus studium prudentiae monasticae et oeconomicae, eo magis a politica arcendi sunt; nam juvenilis aetas non bene politicis rebus peragendis accommodata est[4].

Prudentiae munera, quae dicuntur *partes prudentiae potentiales*, tria sunt: nempe bene consultare, bene judicare et bene praecipere; nam actionis humanae probitas, in qua situm est prudentiae objectum, importat accommodatam mediorum ordinationem ad finem consequendum. Haec autem tribus perficitur: 1. recta eorum inquisitione, et super iisdem consultatione; ideoque prudentia comites habet rationem, considerationem, meditationem diligentiam, ingenium, solertiam et sagacitatem; 2. recto judicio de eorum aptitudine atque natura, ad quod concurrunt aequitas, docilitas, animi candor, memoria praeteriorum, intelligentia praesentium et praevidentia futurorum; — 3. praecepto, quo mens vult, ut ea perficiantur, quae judicata sunt: huc que pertinet dexteritas, circumspectio, cautio et industria. Ex quo patet quam difficilis, sed pretiosa virtus prudentia sit; neque mirum idcirco esse debet, si multi inveniantur vere docti et vere scientiis maximo exulti, pauci autem vere prudentes.

Dotes; quas prudentia praeseferre debet, ut finem suum consequatur, seu partes prudentiae integrantes, sunt ex Angelico: 1. *memoria* seu recordatio praeteritorum, praeterita enim nos docent: 2. *intelligentia* seu diligens rerum agendarum consideratio ac cognitio, ne dicamus malum bonum et bonum malum: 3. *docilitas* sive animi promptitudo ad aliena capessanda consilia; nemo enim sufficit sibi: 4. *solertia* seu animi sagacitas ad media, quae ad finem nostrum spectant, illico dignoscenda, ne accidentia nos animo deficiant: 5. *ratio* sive recta ratiocinatio, ut recte quid ex antecedenter cognitis sit agendum, dignoscatur: 6. *praevidentia* seu futurorum consideratio, ne sine sumptibus inaniter aedificare proponamus: 7 *circumspectio* seu attentio ad omnes circumstantias; non enim omnia tempore conveniunt: 8. *cautio*, ut sciamus omnia praevidendo impedimenta amovere; cum ea saepe contingant.

Vitia alia directe, et aperte prudentiae

nei loro vari rapporti. Trento, 1815—Item Baricco, *Ammonimenti ai giovani Chierici ovvero Trattato di educazione per gli Alunni del Santuario specialmente in fatto di urbanità*. Torino, 1817 — Tandem Cerelli, *Il Galateo del seminarista*. Novara tip. Miglio 1850.

1 Non loquimur de terrena prudentia, quae suum finem constituit in carne vel divitiis; haec *stultitia est apud Deum:* imo *animalis, diabolica* (1 ad Cor. 3; Jac. 15). Huc revocatur moderantismus, qui sub fucato prudentiae nomine, a nonnullis praedicatur, at in ruinam Religionis ac societatis inductus est — V. Della Margarita. *Avvedimenti politici*, cap. 7 et 20.

2 1. 2, q. 58 — V. Scaramelli. *Direttorio asc.* tr. III, a. 1.

3 Bossuet. *La politica tratta dalla s. Scrittura* — Scotti *Teoremi* etc.

4 Hinc tradit historia apud Cretenses fuisse legem, ut siquis adhuc juvenis accederet ad regendam Rempublicam, nunquam auderet in disceptationem vocare, essentne aequae leges an iniquae? senex vero siquid excogitasset, principibus aut aequalibus quidem referret, juvenum tamen audiente nemine. Quapropter stomachum moveut profecto scituli quidam aetate nostra adolescentes, qui manibus vix a ferula scholastica subductis, de rebus politicis quasi ex cathedra non loqui, sed effutire et blaterare audiuntur sesquipedales sententias efferentes — V. Scotti. *Teoremi di politica cristiana*.

contraria sunt; alia quamdam prudentiae speciem praeseferunt,sed ementitam ac fucatam. Illa eam laedunt per defectum, ista per excessum — Vitia primi generis sunt potissimum: 1. *praecipitatio* seu *temeritas*, cum quis non ex rectae rationis praescripto, sed ex affectus sui impetu deliberat et opus aggreditur: 2. *inconstantia*, cum quis leves ob causas a recta sententia recedit, ut aliam arripiat: 3. *inconsideratio*, cum quis sine debita attentione de mediis ad finem accomodatis judicium suum emittit: 4. *negligentia*, cum quis debitam in rebus deliberandis et peragendis solicitudinem non adhibet. Quae omnia hoc versu includuntur:

Praeceps, inconstans inconsideratus inersque.

Vitia secundi generis sunt: 1. *prudentia carnis*, qua quis finem ultimum collocat in rebus creatis; 2: *caliditas*, quae in illis cernitur, quorum celere est et aptum ingenium in excogitandis mediis ad finem consequendum idoneis, sed ab honestate et recto rationis praescripto alienis et abhorrentibus: 3. *dolus* et *fraus*, quae caliditatis pravitatem ad effectum perducit: 4. *nimia solicitudo* praecipue de rebus futuris, quae sine ulla utilitatis specie animum angit. Haec autem hoc alio versiculo continentur:

Fraus et caliditas, carnis prudentia, cura.

Quae porro omnia vel ex eo mala esse constat, quia adversantur prudentiae, quae omnes humanas actiones ad rectum tramitem moderatur.

Q. 2. *Quid est fortitudo?*

R. Fortitudo recte potest definiri: *Virtus perficiens hominem, ut in ordine rationis humanae et legis divinae consistat ea repellendo, quae ordinem eumdem pervertere valeant.* Cum enim pleraque in umana vita occurrant, quae hominem solent deterrere a recto tum rationis tum legis tramite tenendo, aut ne diu in ipso permaneat, si eum jam sit assecutus; aliquo certe praesidio nobis est opus, quo adversus impetus hujuscemodi firmemur. Hoc porro praestat fortitudo: quae ideo omnibus necessaria est; nam *non coronabitur, qui legitime certaverit*: *Regnum coelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud*[1]. Est autem maxime necessaria militibus ad strenue pugnandum; magistratibus ut valeant irrumpere iniquitates; ministris altaris ut confortati in Domino et in potentia virtutis ejus evellant et destruant, non timentes eos qui animam perdere non possunt.

Est duplex fortitudinis munus. Unum in malis et in laboribus perferendis situm, quod sic explicat Angelicus; *Oportet quod fortitudo animi dicatur, quae firmiter retinet voluntatem hominis in bono rationis contra maxima mala.* Huc respiciebat illud Christi: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum, qui potest et animam et corpus perdere in gehennam*[2] — Alterum munus consistit in ipsis periculis adeundis: sic fortis in nomine Dei sui Davidi Gigantem aggressus est. Ex Angelico huic fortitudini consociatur quaedam irae species, non quasi domina, sed quasi ancilla: *Iram moderatam assumit fortis ad suum actum non autem iram immoderatam*[3].

A virtute fortitudinis aliae oriuntur in homine christiano virtutes morales praeclarissimae, tanquam ejusdem filiae seu *partes integrantes*, ut vocant Philosophi. Quod sic explicatur: cum fortitudo maximopere tendat ad superandas difficultates, quae in bene agendo nobis adversantur, varias pro earum varietate quasi sui ipsius species in se contiuet, quas ejus filias nuncupamus — Videlicet oriturne difficultas in agendo ab ipsa operis natura et magnitudine? eidem opponitur *magnanimitas*, illa nempe virtus, quae ad quaelibet magna et heroica inclinat. Oriturne ab ingenti pecuniarum quantitate, quae ad operis perfectionem, v. g. ad templi constructionem requiritur? eidem opponitur *munificentia*, illa virtus, quae ad magna opera externa externis ac magnis sumptibus perficienda inclinat. Oritur a timore et anxietate interna circa operis eventum? eidem opponitur *pax cordis et securitas animi*, illa virtus quae nos ducit ad maxima quaeque operanda gaudentes, gloriantes, in nullo deficientes. Oritur a multitudine et qualitate malorum, quae in operis executione sunt perferenda? eidem opponitur *patientia*, illa virtus quae facit, ut omnia ad-

1 II Tim. 2, Matth. 11.
2 Matth. 10.
3 2, 2, q. 123, a. 10.

versa aequo ac forti animo toleremus [1]. Oritur a temporis diuturnitate? opponitur *longanimitas*, virtus illa, quae nos firmat in expectatione: ab operis ipsius continuatione? opponitur *perseverantia*, virtus illa, quae nos ad persistendum in molesto ac arduo opere inclinat: a cordis humani instabilitate? opponitur *constantia*, quae virtus est roborans ac firmans volubilitatem nostram. Sic de ceteris dicendum.

Sed (quaeres) *quot sunt fortitudinis gradus?* — Quinque: 1. animum vincere, iracundiam cohibere et voluptates contemnere. Quae sic describit s. Ambrosius: *Jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum vincit, iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, et quasi vento quodam variarum rerum circumfertur mutatione* [2]; 2. vitam propriam periculo exponere ob bonum spirituale et corporale proximi juxta illud: *Majorem charitatem nemo habet; ut animam suam ponat quis pro amicis suis* [3]; 3. Martyrium appetere corde magno, et animo volenti exemplo s. Ignatii Martyris, qui cum ad bestias esset damnatus: *Utinam* (ad Romanos scribebat) *fruar bestiis, quae mihi sunt paratae!... si veneri noluerint, ego me ingeram, ut devorer*; 4. mala gravissima, et ipsam etiam mortem, si repente et ex improviso contingat, fortiter et patienter tolerare; 5. (et hic est gradus heroicus) mala illa, et mortem pati etiam cum sincero animi gaudio, exemplo Apostolorum, de quibus scriptum est: *Ibant gaudentes a conspectu Concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati* [4].

Fortitudini adversantur: 1. *timiditas*, quae est fuga malorum, quibus pro loco ac tempore quis se objicere debet; 2. *intimiditas*, quae est defectus timoris justi; 3. *audacia*, quae est inconsiderata periculorum susceptio. Quoad primam peccat qui eos unice timet, qui occidunt corpus: quoad secundam qui eum non timet, qui animam mittere potest in gehennam: quoad tertiam vero peccat qui temere periculum quaerit.

Q. 3. *Quid est temperantia, et quae ejus partes?*

R. Ad 1: Temperantia stricte sumpta definitur: *Virtus moralis, quae secundum rectam rationem et legem divinam moderatur appetitum et usum earum rerum, quae sensuum delectationes pariunt, uti gustus, odoratus et tactus*. Hoc sensu est specialis virtus, quia habet specialem materiam, nempe quatenus refraenat appetitum ab iis, quae maxime alliciunt. Si autem temperantia sumatur pro quacumque temperie, tunc ipsa erit virtus generalis [5].

R. Ad 2: Partes integrales temperantiae sunt [6]: 1. *verecundia* seu timor turpitudinis, qui custos est modestiae; 2. *honestas* seu amor decoris. Partes subjectivae sunt: 1. *abstinentia*, quae consistit in cibo moderando; 2. *sobrietas*, quae sita est in moderando potu [7]; 3. *castitas* quae ipsam delectationem veneream temperat; 4. *pudicitia* quae ab omni aspectu et tactu inhonesto abhorrere nos docet: sive potius versatur circa exteriora signa ad venerem incitantia, quae cohibet. Tandem partes potentiales sunt: 1. *Clementia*, illa nempe virtus, quae ex animi lenitate poenas moderatur, prout tamen justitia patitur; 2. *mansuetudo*, quae quidem iram moderatur secundum rectam rationem; 3 *continentia*, virtus illa generalis, qua resistimus quibuscumque pravis motibus in quacumque vitiosa materia. Item est *modestia*,

1 « Praesertim nos Sacerdotes (monet *Stapf*, § 267. patientia insigni armatos esse oportet, tum ut etiam ex hac parte simus exemplum gregis, tum ut in exequendo munere non tumultuarie, sed prudenter et in spiritu lenitatis agamus: qui patiens est multa gubernatur prudentia: *qui impatiens est exaltat stultitiam suam* (Prov. 14)» — V. Scaramelli. *Direttorio ascetico* etc. — Rodriguez. *Esercizio di perfezione* — Liguori, Opuscolo, *Uniformità alla volontà di Dio* etc.

2 *De Off* l. 1. c. 36.

3 Joann. 15.

4 Act. 5.

5 V. s. Thomas, 2. 2. q. 141, a. 2.

6 Partes cujuslibet cardinalis virtutis sunt triplicis generis. Aliae *integrales*: sunt quaedam conditiones requisitae ad actum ipsum virtutis bene et integre exercendum. Aliae *subjectivae*; sunt species diversae virtutis, quae variae sunt pro varietate objecti, quod respicit virtus illa. Aliae *potentiales*: sunt virtutes secundariae, quae modum, quem principalis virtus observat circa principalem aliquam materiam, eundem observant in quibusdam aliis minus principalibus et minus difficilibus.

7 V. Lessius, *De valetudine tuenda* — Castelvetere, *Direttorio* ecc. p. 4, c. 23 — Temperantiae laudes passim apud Physicos celebrantur: vid. *Essai sur la Théologie Morale considérée dans ses rapports avec la physiologie e la medecine* par Debreyne; — Laur. Martini, *Elementa medicinae forensis* etc. — Sella, *Lezioni popolari di igiene rurale e privata*, Biella, 1842 etc. Hic innuenda celebris *Societas temperantiae* quae anno 1838 opera Patris Maltrew instituta est in Hibernia. Miri sunt illius effectus ad homines in temperantia continendo. — V. Bergier, *Dizionario*. Ed Med. ad Append. V. Temperanza — 1. passim *L'amico Cattolico* etc.

humilitas studiositas, *eutrapelia*, *ornatus* atque *simplicitas*: quae virtutes haud sunt contemnendae, licet parvae videantur; ipsae enim nos comitantur ubique, atque per eas ad majora devenimus, siquidem in omni re a minimo incipiendum est [1].

§ I.—*De modestia, humilitate, studiositate, eutrapelia, ornatu et simplicitate.*

Q. 1. *Quid est modestia et ubinam collocanda?*

R. Ad 1: Modestia est *virtus, quae exteriores hominis actiones et corporis ornatum ita moderatur, ut nullius offendat aspectum.* Verum modestiae fundamentum in humilitate situm est, sive in illo animi sensu, quem sic expressit Apostolus: *Quid habes, quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* [2]. Hinc a quibusdam definitur etiam: *Humilitas ad praxim reducta* seu *humilitas practica*: sed vera humilitas, si quis enim actus suos exterius ad verecundiam componeret absque vero interiori virtutis motivo, jure merito diceretur in eo non modestia adesse, sed vana, mendax et superba modestiae ostentatio, id est *hypocrisis*. Quapropter legitur in Scripturis: *Finis modestiae timor Domini* [3]. Habet modestia insigne quoddam ac mirificum decus praesertim in adolescentibus, quibus et praeclaram penes Superiores existimationem et stabilem penes condiscipulos auctoritatem, et incredibilem amorem in omni hominum coetu conciliat. Ratio est, quia in bene composito corporis et motuum externorum habitu cernitur ordinate compositus animus. Quare Apostolus hanc virtutem alte commendans inquiebat: *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus* [4].

R. Ad 2: In quatuor praesertim modestia est collocanda: in oculis, in verbis, in risu et in incessu: — 1. in oculis juxta illud d. Gregorii M.: *Deprimendi sunt oculi quasi raptores ad culpam* [5]; 2. in verbis, quod sic exponit Ambrosius: *Ne modum praetergrediaris loquendi; ne quid indecorum sermo resonet tuus; speculum enim mentis plerumque in verbis refulget: ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusquam offendat aurem vox fortior* [6]; 3. in risu, quod monet s. Basilius inquiens: *Illud etiam non mediocriter cavendum est ab iis, qui colendae pietati student, ne in risum praeter modum effusi sint* [7]; 4. in incessu, quod sic idem Basilius explicat: *Incessus esto nec segnis, ne animum dissolutum declaret, nec rursus vehemens, insolenterque incitatus ne consternatos impetus animi significet.* Modestia Ecclesiasticis est maximo necessaria, quos Apostolus vult e *ornatos et modestos* [8]. Nil ergo mirum, si d. Ambrosius duos repulit Clericos, qui externum praeseferebant petulans, inconditum atque inordinatum nimis; judicium probavit eventus [9].

Q. 2. *Quid de humilitate dicendum est?*

R. Humilitas est *virtus firmans voluntatem, ne inordinate extollatur*, seu ne succumbat amori inordinato propriae excellentiae. Haec ab amore veritatis procedit; qui enim ad se animum convertit, illico intelligit se merum nihilum, et omnia a Deo gratis accepisse — Tres sunt humilitatis gradus: 1. est subdere se majori et non se praeferre aequali, qui est sufficiens; 2. se subdere aequali et non praeferre inferiori, qui est abundans; 3. subesse minori, in quo est perfectio [10]. Ubi notandum: absque praejudicio humilitatis possumus dona, quae accepimus, praeferre donis, quae aliis collata apparent, si id manifestum est; cum, dicente sancto Augustino: *In parte veritatis, non in parte falsitatis magis humilitas collocetur* [11]. Potest quis nihilominus absque falsitate, non judicio absoluto, sed quasi suspensivo, ut dicit Estius, pronuntiare se omnibus viliorem; vel secundum defectus occultos quos in se recognoscit, et dona Dei quae in aliis latent, aut quae eis conferenda sunt; vel etiam quatenus si aliis datae fuissent gratiae quae datae sunt nobis, melius Deo respondissent; vel etiam hoc sensu, quod omnia peccata quae ab aliis admissa videmus, debeamus reputare nobis a Deo remitti, qui custodivit nos,

1 V. Pinamonti, *Il Direttore* ecc. — Tassoni, *La Religione dimostrata*, t. III, p. 1, c. 5 — Roberti, *Trattatello sulle virtù piccole* — Fr. Pertusati, *Trattato sulle piccole sofferenze*.
2 I Cor. 4.
3 Prov. 22.
4 Phil. 4.
5 In L. *Moral.*
6 *De Officiis*, l. IV, c. 48.
7 *De reg.*
8 I Tim. 3.
9 L. 1 *de Offic.* c. 18 — *V. Correspondance d'un ancien Directeur de séminarie avec un jeune Pretre* etc. Lyon 1843 — Sevoy, *Doveri* ecc. Istr. *Modestia.*
10 V. Pinamonti, *Il Direttore* ecc. c. 20 — Sales, *La Filotea*, n. 3 — Stapf. §§ 258 et seqq.
11 De *nat. et grat.* c. 34.

ne ea committeremus; *Nullam enim est peccatum, quod facit homo, quod non possit facere et alter homo, si desit rector a quo factus est homo*, ait idem Augustinus [1]. Praeterea cum humilitas consistat in affectu voluntatis, potius quam in judicio mentis, unusquisque potest se subjicere non solum Deo, sed omni humanae creaturae propter Deum, nempe ex dispositione cordis.

Q. 3. *Quid de studiositate?*

R. Studiositas est *virtus quae affectum seu studium discendi, et cognoscendi ad rectos rationis tramites moderatur ac temperat*; omnia enim secundum rectitudinem fieri debent. Duo sunt praecipua munera: — 1. est cupiditatem sciendi, quae saepe in generosis adolescentibus vehementior esse solet, intra limites coërcere, ne se aut immoderatius efferat, aut in vana et noxia effundat; — 2. est torporem ingenii excutere et animum ad necessaria vel utilia perdiscenda inflammare. Primo huic muneri adversatur nimia nec satis recta sciendi cupiditas seu *vanis curiositas*: alteri adversatur inertia laboris et pigritia, quae a rerum pulcherrimarum studio mentem avocat, ac ingenium turpi otio non tantum languescere, sed etiam hebescere ferme cogit, et dicitur *negligentia*.

Quid (quaeres) *de nimia sciendi cupiditate et negligentia?*

R. Ad 1: Ad nimiam sciendi cupiditatem quod attinet, ea vitiosa ovadere potest: 1. ex quacumque animi pravitate eidem adjuncta, veluti ex pravo fine. Hoc iis contingit, qui e studio nihil aliud, quam propriae superbiae pabulum quaerunt; 2. cum quis ita liberalis cujuscumque artis vel scientiae vel lectionis peculiari suavitate deliniri se patiatur, ut ab iis studiis removeatur, quae ejusdem status, conditioni et officio sola conveniunt: uti v. g. esset adolescens ille, qui scholae suae libris posthabitis, totum se poneret in legendis comoediis et fabulosis scriptorum quorundam narrationibus scientiae maxime exitiosis; 3. cum quis ad eas studium adhibet, quae proprii ingenii vires superant, ex quo contingit, ut facile in perniciosos errores labatur, monente Ecclesiastico: *Altiora te ne quaesieris* [2].

R. Ad 2: Quod attinet ad socordiam et negligentiam, quae discendi laborem refugit, adolescentes sciant: 1. gravi se culpa inquinare, si a parentibus ad studia missi aetatem studiis aptissimam in ludis nugisque, vel quod pejus esset, in morum depravatione terant; 2. sine vitio esse non posse ipsam temporis jacturam; cum tempus, dicente Seneca, sit thesaurus, *cujus unius avaritia honesta est*; 3. futurum profecto sese, ut esse aliquando poeniteat negligentes, sed irreparabiliter [3].

Q. 6. *Quid de eutrapelia, ornatu et simplicitate?*

R. Eutrapelia est virtus omnium jucundissima, quippe *quae tota in amaenitate versatur, temperans videlicet jocos et ludos secundum rectam rationem* [4]: animum enim cum aliqua jucunditate, et liberali joci festivitate relaxare debemus aliquando, ut ad majora vitae officia promptior fiat atque paratior. Sed cum facile omnino sit in jocis et festivitatibus rectae rationi violare praecepta, requiritur idcirco virtus aliqua, quae modum iis valeat accommodare.

Ornatus atque simplicitas est *virtus quae externum corporis cultum ad decoris et honestatis regulas moderatur ac regit*. Videmus nempe saepe illud in humanae vitae consuetudine vitium, quo aliqui vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, espectu foedo, barbarae potius et belluinae naturae formam praeseferunt, quam mores civili societati idoneos. Alii ex adverso ita nitidi et compti conspiciuntur, ut dignitatis naturae obliti turpem animi mollitiem luxu foemineo diffluentem insani amasiunculi expromant. Ornatus porro et simplicitas vitia haec extinguit, et medium inter utrumque sapienter docet — Quia tamen hac in re

1 Hom. 10 inter 50, cap. 9.

2 Cap. 3 — Et praesertim illa curiositatis species carpenda venit, qua quis facta aliena malesane observat, et quidquid acciderit, temere interpretatur: *tu quis es qui judicas alienum servum?* Rom 14 — V. Stapf, §§ 527 et 534.

3 Mirum in modum ad inflammandos adolescentum animos in scientiarum studia loquitur s. Pagina Eccl. 6: *Fili, a juventute tua excipe doctrinam, et usque ad canos invenies sapientiam: quasi is qui arat et seminat, accede ad eam, et sustine bonos fructus illius*. Quam sententiam expendens d. Hieronymus sic Nepotianum suum hortabatur: *Senectus eorum qui adolescentiam suam honestis artibus instruxerunt, et in lege Domini meditati sunt, aetate fit doctior, usu tritior, processu temporis sapientior et veterum studiorum dulcissimos fructus metit*.

4 Sic dicta est a graeco *εὖ* bene, et *τρέπω* se vertere, ex facili nempe quadam et eleganti sermonis copia et flexibilitate — V. Stapf, § 315 — Regulae servandae vid. ubi *de ludo*.

facilius per excessum, quam per defectum in adolescentibus praesertim peccatur, tria idcirco iisdem ornatus et simplicitatis praecepta tradit s. Thomas: 1. Ne cultum nitidiorem affectent, quam ferat status et dignitatis conditio; 2. ne exquisitas et effoeminatas in cultu delicias sectentur; 3. ne temporis nimium ac diligentiae in id conferant, quod ad corporis ornatum cultumque pertinet: *Vorrei che le persone divote fossero le più pulite e le meno ambiziose*, ait Salesius [1].

§ 2. — *De castitate conjugali, viduali et virginali.*

Castitas triplex est: *conjugalis, vidualis* et *virginalis* [2] — Prima abstinet a voluptatibus carnis illicitis, et utitur moderate licitis in matrimonio. Haec est de praecepto a conjugibus servanda: *Omnis autem fornicator aut immundus . . . non habet haereditatem in Regno Christi et Dei*, ait Apostolus [3] — Secunda post solutum matrimonium abstinet imposterum ab omnibus venereis, et haec est de consilio ex eodem Apostolo [4]; nam adhuc liberum est novum inire matrimonium — Tertia ab omnibus tam licitis quam illicitis venereis delectationibus perpetuo abstinet; carnisque integritatem semper servat. Qui peccarunt mente contra castitatem, virginitatem per poenitentiam recuperant; non tamen qui carnis integritatem voluntario amiserunt, quae de facto non amplius recuperatur, etiam remisso peccato, quoad laureolam virginibus in coelo praeparatam [5].

Q. *Quomodo definitur virginitas et quid de ea?*

R. Virginitas recte definitur: *Firma voluntas perpetuo abstinendi ab omnibus venereis voluptatibus*. Dicitur *firma voluntas*, ut indicemus nos hic non definire virginitatem materialem, quae consistit in quadam carnis integritate; sed moralem, quae in animo sita est et in ejus proposito. Ex quo patet differentia virginitatis a castitate; nam ista esse potest etiam in conjugatis et poenitentibus; non autem illa. Et ideo propositum servandae integritatis usque ad tempus nuptiarum non est virtus virginitatis, sed castitatis.

Virginitatem esse rem valde bonam in se, licitam et laudabilem tenent omnes Catholici adversus Lutherum. Et merito: nam nihil sub consilio cadere potest in Scripturis, quod non sit in se bonum, licitum et laudabile; atqui virginitas in Scripturis sub consilio cadit: *De virginibus praeceptum Domini non habeo*, inquit Apostolus [6]; *consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino ut sim fidelis*. Et postea: *solutus es ab uxore? Noli quaerere uxorem*. Iterum, *dico non nuptis et viduis: bonum est illis si sic permaneant*. Idipsum probatur exemplo Christi, B. M. Virginis multorumque Sanctorum, qui virginitatem secuti sunt. Vel ipsas barbaras gentes consentientes habemus, virginitas enim semper in honore habita fuit apud Indos, Peruvianos, Mexicanos, etc. [7]. Adde: nonne bonum est, licitum et laudabile, ut propter bonum animae rejiciantur delectationes corporis? hoc intendit virginitas [8]. Hinc Nazianzenus carmine II sic eam extollit:

Salve Virginitas divino tradita dono,
Mater ineffensae vitae, bona maxima fundens,
Christi pars, et spiritibus sociata supernis!

An (quaeres) *sit virginitas melior quam matrimonium?* — Elvidius ac Jovinianus, contra quos scripsit s. Hieronymus, docebant statum virginitatis nullimode dici posse meliorem statu matrimonii; Protestantes moderni huic doctrinae subscripserunt. At facillime refutantur vix consulendo Paulum, qui controversiam expresse sic definivit: *Qui matrimonium jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit;... beatior erit, si sic permanserit secundum meum consilium: puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam* [9]. Hinc Tridentinum: *Si quis dixerit statum conjugalem anteponendum esse statui virginitatis; vel coelibatus; et non esse melius ac beatius manere in virginitate aut coelibatu, quam jungi matrimo-*

1 Sales, *Filotea*, p. 3, c. 25 — V. Castelvetere, *Direttorio* ecc. c. 4. p. 11.

2 Plura de *castitate* Stapf, §§ 299 et seqq.

3 Eph. 5.

4 I Cor. 7 — V. Sales, *Filotea*, c. 40: avvisi per le vedove.

5 S. Thomas. 2, 2, q. 152 — « Atque hinc sequitur, quod quae virgo manet, citra miraculum possit esse ei mater, si nimirum omnino invita constuprata concipiat et pariat. Aliter esset, si virginitas sumatur non pro speciali virtute morali, ut hic, sed simpliciter pro integritate carnis, seu membrorum generationi inservientium. » *Tournely.*

6 I Cor. 7.

7 V. Scotti, *Teoremi* ecc. par. 2, l. VIII, § 3 etc. — *Amico Cattolico*, vol. XI, pag. 41.

8 V. J. Chrysostomus, *De virginitate* — D. Ambrosius, l. III *de virginit.*

9 I Cor. 7.

nio, *anathema sit*[1]. Ratio suffragatur: matrimonium ex se convenit homini secundum partem inferiorem, qua similis est brutis; virginitas autem convenit ei secundum partem superiorem, qua similis est Angelis. Illud, ut ita dicam, in terris conversatur, et de terra pascitur; ista in coelis habet sedem, et tota, quae sursum sunt, sapit. Unde d. Bernardus: *Nuptiae terram replent, virginitas paradisum.*

Haec tamen accipienda *de ipso statu virginitatis pro Deo electo*: 1. *de ipso statu virginitatis*, quo sensu statui matrimonii praestat; nam licet matrimonium in actu gratiam producat, si tamen consideretur in suo statu permanente, certe virginitate est inferius ex dictis; 2. *pro Deo electo*, certum est enim statum hunc non praecellere, si eligatur malo fine; quia tunc non esset bonum virtutis.

1 Sess. 24, c. 10 — V. Liguori, *Selva di materie predicabili*. Discorso *alle zitelle* — *La forza di un libretto*. Genova — Del Celibato: *Dei diversi stati che le donzelle possono abbracciare, e principalmente del celibato, dei motivi di appigliarvisi e del modo di vivervi santamente anche in mezzo alla società* — It. Tract. *De ordine*. de coelibatu — Candela, *Del bene della santa Verginità*. Discorsi XIV.

ADNOTATIONES

(A) Pag. 278.

Codex civ. diversos casus exponit: *Il padre l'avo, o la madre sono tenuti per i danni cagionati dai loro figli minori con essi abitanti: nei casi in cui rispettivamente anno la cura e la direzione dei medesimi — I padroni ed i committenti per i danni cagionati dai loro domestici e commessi nell'esercizio delle funzioni, nelle quali vennero da essi impiegati — I precettori e gli artigiani per i danni cagionati dai loro allievi ed apprendisti nel tempo in cui sono sotto la loro vigilanza — La predetta risponsobilità non ha luogo allorchè i genitori, i precettori e gli artigiani provono che essi non hanno potuto impedire il fatto per cui avrebbero dovuto essere risponsabili — Il proprietario di un animale, o quegli che se ne serve, per il tempo in cui ne usa, è risponsabile per il danno cagionato da esso, sia che si trovi sotto la sua custodia, ovvero smarrito o sia fuggito — Il proprietario di un edificio è tenuto per i danni cagionati dalla rovina di esso, quando sia avvenuta in conseguenza di mancanza di riparazione, o per un vizio nella sua costruzione*. Neque hi tantum de damnis tenentur, sed etiam puniuntur (*Codex poenalis Albertinus*, art. 732)

Hoc idem ex Jure civili Neopolit. Art. 1338 1839 et 1840.

Qui tamen omnes culpa theologica rei supponi debent, ut ante sententiam teneantur in conscientia ad restitutionem: secus casus censendi sunt pure fortuiti. Unde ajebat Augustinus (Ep 47; alias 154): *Neque enim reus est Christianus, si bos ejus aliquem feriendo, vel equus calcem jacendo, aliquem occidat; aut ideo non debent Christiani boves habere cornua, aut equus ungulas, aut dentes canis?*

(B) Pag. 281.

1. Ante omnia ex omnibus mobilibus solvi debent impensae: 1. judiciales; 2. funerales; 3 medicinales pro ultimo morbo (quae debentur medico, chirurgo, ac pharmacopolae simul); non tamen ultra annum; 4. impensae necessariae pro viduae luctu et sustentatione ad primos decem menses; 5. stipendia domesticorum ad annum; 6. debita pro cibis et indumentis a sex mensibus inita, si ea venditores *minutatim* vendant; si secus vendant, inita ab anno.

2. Privilegium habent in determinata mobilia: 1. locator domus et praedii rustici pro pretio locationis in fructus anni currentis, et in valorem omnium mobilium, quibus domus instructa est, vel praedium; 2. creditor in rem mobilem sibi oppignoratam: 3. qui rem servavit vel meliorem fecit, si adhuc retineat, pro factis expensis; 4. venditor pro pretio rei mobilis praecedenti anno venditae, si adhuc sit penes debitorem: imo si adhuc res in suo primo statu existat, et venditor nullam emptori concesserit moram ad solvendum, tunc intra quindecim dies res vendita vindicari potest; 5. caupones in res viatorum apud se depositas pro eorum impensis; 6. vectores quoad res transvectas; 7. creditores publici functionarii,

qui commissa sibi negotia male administrat, quoad res in cautionem datas: 8. collegia communitates in pecuniam ab eorum administratoribus in cautelam tributam: item qui ea de causa authentico actu pecuniam ipsam tradiderunt.

3. In bona immobilia privilegium habent: 1. architecti, caementarii et alii operarii in aedificia et alia opera pro mercede; 2. venditor pro solutione pretii rei immobilis venditae; 3. cohaeredes in bona successionis pro solutione portionum, quae ab aliis haeredibus refundi debent; 4. qui pecuniam mutuam dederunt, ut per eam satisfieret iis, de quibus in nomeris praecedentibus, si id tamen authentice probari possit; 5. tertius possessor in rem servatam vel meliorem effectam, quoad expensas utiles.

4. Privilegia super mobilia et immobilia sunt quae habentur constituta in omnia mobilia notata sub n. 1. Haec tamen privilegia non obtinent in immobilibus, nisi in defectu mobilium: et quando id obtinet, expensae judiciales ac funerales et ultimi morbi praeferontur omnibus privilegiis super immobilibus. Cetera postponuntur.

Duo adhuc hac de re notanda sunt: 1. ut privilegia vim suam obtineant, necesse est ut intra tres menses, quemadmodum hypothecae legales, inscribantur (si ea excipiantur, quae sunt fisci quoad tributa fundiaria et indirecta, vel quae respiciunt mobilia specialia, aut omnia mobilia) 2. etiam fiscus gaudet privilegiis: et quidem omnium primus quoad tributa fundiaria et indirecta, necnon quoad debita functionarii publici, qui cautionem tribuerit. Quoad tributum vero personale et mobiliare privilegio gaudet, sed solutis expensis judicialibus, funeralibus et ultimae infirmitatis. Tandem quoad expensas in materia criminali et correctionali, fiscus non gaudet privilegio, nisi post ea, quae vel omnia vel determinata mobilia respiciunt (*art.* 2202 etc.).

Vid. Jus civile Neapolit. Art. 1970 et seqq. *ubi haec ipsa, quae supra dicta sunt, praecipiuntur.*

(C) Pag. 287.

Duo maxime observanda: 1. de impotentia; 2. de creditoris damno. Impotentia moralis vel contingit ob jam existentem necessitatem, vel ob eam quae exurgeret ex restitutione. Ubi observandum, necessitatem aliam esse *communem* et est status personae, quae difficulter et nonnisi cum labore vivit, vivit tamen; aliam esse *gravem*, et est status personae, quae ita aegre vivit ut incurrat periculum in gravem incidendi morbum aut jacturam, nisi auxilium eidem praebeatur; aliam esse *extremam*, et est status personae, quae adeo indiget, ut sine prompto subsidio periculum incurrat amittendae vitae — Necessitas *communis* hic certe attendenda non est, alioquin de restitutione actum esset; cum ea sit ordinaria. Quod vero pertinet ad necessitatem *gravem* atque *extremam*, aequitas postulat quidem, ut earum habeatur ratio: sed cum hac generali advertentia, quod in pari causa melior esse debeat conditio innocentis, ac proprietarii rei. Insuper notandum semper est a confessariis quod non raro ista impotentia fingitur « voi dite ad un uomo plebeo che si accusa di aver rubato che restituisca; rispondo che non può. Non crediate subito; fate inquisizione su questa impotenza; chiedetegli quanto guadagna coll' arte sua ogni giorno, quanto spende pel necessario suo sostentamento e della sua famiglia; se gioca, se va alla taverna, e osservate anche il contesto della sua Confessione, che forse si darà a conoscere ch' egli consuma in peccati quel guadagno che sarebbe bastevole per pagare i debiti e soprabbonderebbe alla restituzione. Colla medesima proporzione si pigli ad esaminare il negoziante, il gentiluomo, il ministro pubblico, etc. ». Ita *Istruz. pe' novelli Confessori*, par. I, n. 254.

2 « Oltre l' impotenza o la necessità in cui si trova il debitore, v' è un'altra causa che sospende l' obbligazione di restituire, essa deducesi da parte del creditore; ed è il timore ben fondato, che il padrone della cosa non ne abusi a proprio o ad altrui detrimento; la certezza morale che non se ne servirà che per commettere qualche gran disordine o per nuocere notabilmente al prossimo: *Quando res restituendas*, dice s. Tommaso (2, 2, q. 62, a 5), *apparet esse graviter nociva ei cui restitutio facienda est vel alteri, non ei debet tunc restitui, quia restitutio ordinatur ad utilitatem ejus cui restituitur: omnia enim quae possidentur sub ratione utilis cadunt. Nec tamen debet ille qui detinet rem alienam sibi appropriare, sed vel rem servare ut congruo tempore restituat, vel etiam aliis tradere tutius conservandam.* Per questo principio, non è permesso di restituire nel caso di cui si tratta, eccettochè non si possa differire la restituzione senza gravissimi inconvenienti. Perciò non si dee restituire una spada alla persona che vuol servirsene per trucidare il suo nemico; ma si peccherebbe contro la giustizia restituendola senza esservi costretto? secondo la maggior parte de' Dottori si peccherebbe contro la giustizia: tale è pure il sentimento di s. Alfonso Liguori (l, III, n. 697). Nulladimeno l'opinione contraria ci sembra sufficientemente probabile, sia perchè

il detentore d'una spada che non gli appartiene, fa una cosa buona di sua natura, restituendola al padrone sia perchè non è tenuto d'officio o per giustizia, d'impedire il delitto che questi vuol commettere ecc. » *Gousset.*

(D) Pag, 295.

Quoad poenam mortis haec scite Diarium, *L'Armonia*, n. 51: « parlando generalmente, a noi è sospetta la filantropia di coloro, che studiano e propongono riforme su questa materia. L'esperienza ci insegna che quanti cercarono di attenuare simili castighi, furono quelli che più largamente ne usarono e con maggiore crudeltà. Pigliamone ad esempio la ghigliottina. Fu un pensiero di filantropia quello che ne suggerì la invenzione; e lo stesso pensiero la fe'sustituire agli altri metodi di uccisione. Eppure quanti innocenti perirono a quel modo! *Va bene*, dicea Fouquier, *le teste cadono come pietre*: *più lestezza la decade futura*: ce ne vogliono almeno 450. Billaud esclamava: *Il tribunale rivoluzionario crede un gran che quando fa cadere settanta od ottanta teste*: *un numero sempre eguale* non *fa spavento*: *bisogna raddoppiare*. E Vadier: *Bisogna mettere un muro di teste tra il popolo e noi*. Le *fornate della ghigliottina* furono sì abbondanti, che dovette farsi una gora per dare scolo al sangue! — Noi crediamo che qualche anno prima del terrore Vadier, Billaud, Fouquier avrebbero tutti perorato e votato per l'abolizione della pena di morte. Eppure, venuti al potere, ne usarono così largamente che Collet ebbe ad esternare il timore che non si *demoralizzasse il supplizio*.

« Esaminiamo i tempi nostri. Tutti i governi usciti dalle barricate incominciano dall'abolire la pena di morte. Si direbbe che distruggono ciò che temono di vantaggio. Filippo De-Boni in un libricciattolo intitolato *Pio IX* ne menò gran vanto. *I repubblicani*, egli scrisse, *han perdonato sempre: non sentono sull'anima loro una stilla di sangue: il giorno della possanza e della vendetta abolirono la pena di morte*. Ebbene dove andò a finire questa abolizione? Non si uccise più uno col capestro, e se ne ammazzarono cento di stiletto. Non s'impiccò più dopo un processo, in seguito ad una condanna, ma si sgozzò per privata vendetta e per capriccio. Non fu più la giustizia che uccise, ma la mano del sicario e dell'assassino.

« Riguardo alla pena di morte in sè, noi crediamo una vera utopia sognarne l'abolizione. A parte pochissime e recenti eccezioni, tutti i giurisperiti, le leggi e i costumi di tutte le genti e di tutti i secoli l'hanno dimostrata una dolorosa necessità. Chi fe'nascere questo diritto dalla natura medesima delle società, come Puffendorf; chi lo dedusse con Lock e Filangieri dal diritto individuale trasmesso nel sommo imperante; chi col Romagnosi lo immedesimò col diritto di pubblica difesa. Ma variando nelle genesi, tutti convennero nell'ammettere il diritto e la necessità di usarlo a suo tempo » — *V. Civ. Cattolica*, vol: x: mitezze dei tribunali ecc. — *Serie di biografie contemporanee*, vol. II, V. Mazzini, Torino 1853.

(E) Pag. 299.

Genuina historia parum instructi graviter hic calumniantur religiosa bella, quae saeculis XI et XII contra Turchas indicta sunt (vulgo *Crociate*); at propositum sanctum erat: ea enim instituta fuerunt tum ad recuperandam Terram Sanctam ab impiis Turcharum manibus, tum ad liberandos fideles ab immani eorum tyrannide, tum ad illorum compescendam audaciam, quippe qui totam minabantur Europam. Utique hominum malitia in pluribus fraudata fuerunt, sed abusus alicujus rei non probat rem in se ipsa vitiosam: RR. autem Pontifices continuo reclamabant contra perversas hominum voluntates. Ceterum qui indolem illorum temporum bene perspectam habet, memorata bella non parum utilitatis ipsi mundo attulisse, ultro fatebitur: « Si concede che vi siano periti due milioni d'uomini, ma questi opprimevano venti milioni di schiavi; passarono in Asia somme immense: ma vi s'imparò il segreto di farne entrare in Europa di più considerevoli, mediante il commercio; il Clero, i Monaci s'arricchirono, ma riacquistando i fondi che loro erano stati tolti e che sarebbero rimasi incolti: la nobiltà decadde, ma perdette l'abitudine dell'insubordinazione e delle angherie. Se la potenza dei Papi si fe'grande per alcun tempo, venne repressa quella de'Maomettani troppo terribile, e impedita d'abbrutire l'intera Europa. Ben librate tutte queste considerazioni, si vedrà da qual lato cada la bilancia ». Ita Bergier, *Dizionario* ecc. Mil. 1846. V. Crociata — V. Ferreri, *La Cattedra di s. Pietro*. Torino 1846, pag. 277 — Salzano, *Corso di storia ecclesiast*. lib. XIII — Balmes, *Il Protestantismo comparato al Cattolicismo*, cap. 43: item *Della tregua* cap. 32 — *Civ. Catt.* ser. 2, vol. III: Il protettorato russo — Taparelli, *Saggio teoretico* ecc. num. 1308, ecc.

« Quaestio est: *An si cives nostri damnum ingens tempore belli passi sunt, his restitutio quaedam a Republica debeatur?* — Vasquius in controversiis illustribus negat ea ratione, quod jus belli id permittat. *Sed hoc recte ab-*

surdum, dicit Grotius: *Jus enim belli excusat non quae civibus fiunt, sed quae hosti nocent. Ergo omnino reliqui cives debent refundere damnum, quod ex concivibus unus vel alter extra ordinem passus est;* ex eadem ratione, ob quam contributio fieri solet ex *lege Rhodia* de jactu, si unius merces in mare projectae sint, ut aliorum res salventur ». Heineccius, *Praelect. Acad. in Hugonis Grotii libros de jure belli et pacis*, l. III, cap. 20, SS 7 et 8.

(*F*) *Pag.* 299.

« Multo saepius haec orga se ipsum saevities (nempe suicidium) ex animo depravato oritur, praesertim ubi ex vitiorum frequentatione sensus Religionis extinctus jacet vel fides ipsa evanuit..... Prae reliqnis turpes amores, ambitio, avaritia et immoderati lusus homines in barathrum horrendum adeo praecipitare solent. Absit ut hanc saevitiem fortitudinem animi dicamus; nam fortitudo homine cordato digna ea tantum est, quae inter omnes temporum acerbitates fortunaeque vicissitudines invicta perstat... Qui ad eas declinandas semet enecant, nonnisi sensui acerbiori cedunt, et hoc ipso mentis suae imbecilitatem testantur. Rectissimo Poëta inquit: *Rebus in angustis facile est contemnere vitam. Fortiter ille facit qui miser esse potest* »: Stapf. Absit etiam, ut de facili suicidias excusemus, quasi nempe intercepto usu rationis phrenetico furore agantur: « Nous estimoos, que le trouble subit et momentané de la raison est la suite ou l'effet d'un pechant malheureux que l'on n'a point suffisamment combattu, ou de la nègligence qu'on a mise à èviter les occasions propres à l'entretenir ou à la faire dèvelopper davantage. Ce sont ces circostances ou ces causes gènèratrices du delire subit et partiel qui doivent dèterminer le degrè de culpabilitè de l'action du monomaniaque parce que la volontè moral est subordonèc à la libertè morale, comme celle-ci est subordonèe à l'integritè de la raison » Ita ait doct. Debreyne, in libro *Essai sur la Theologie Morale considérée dans ses rapports avec la physiologie et la médicine. Ouvrage specialement destinée au Clergé.* Bruxelles 1844.

Idem auctor in Opere, *Pensieri di un Cattolico credente*, plura et egregia contra suicidium, ubi sceleris gravitatem aperit, causas quaerit, remedia profert. Ad nos quod attinet satis erit haec referre. « Egli è notabilmente osservabile, che il suicidio si fa più frequente in quei popoli, donde il Cattolicismo si dilegna, e che generalmente è sconosciuto in quei paesi dove la Religione cattolica è rigorosamente seguita e praticata. Il suicidio fu sconosciuto in Ispagna fino a che quei popoli si mantennero sinceramente attaccati alla Religione cattolica, e soprattutto finchè esattamente la praticarono. Ecco che è divenuta l'Inghilterra, il paese classico del suicidio, dappoi che ne fu bandito il Cattolicismo! Negli stati d'Italia, d'Austria ed altre contrade cattoliche dell'Alemagna, il suicidio è rarissimo; e se oggidì si è fatto più frequente, è stato in proporzione che lo spirito d'empietà e di filosofismo dilatò l'ombra sua pestifera e fece fermentare il lievito della corruzione e della immoralità, attizzando in uno il fuoco delle rivoluzioni e delle continue guerre — Chi sono coloro che si danno morte da sè stessi? È egli il miserabile che va di porta in porta accattando quel frusto di pane che dee bastare alla sua vita? No, gli è l'opulento che a lui rifiuta i briccioli della sua tavola. È egli un cristiano giacente sopra un lettuccio, vittima delle torture d'un fiero morbo? No, è un voluttuoso che esce da un'orgia. È egli un uomo spossato dagli stenti, che inaffia de'suoi sudori il povero cantuccio di terreno che nutrisce i suoi figli? No, gli è un ricco neghittoso ch'io vidi, non è già molto, uscire sbadigliante da numerosa e vivace assemblea, e che annoiato estremamente del suo non fare nulla, per distrarsi si appiccò. Non lasciatevi, mio caro, illudere, il ricco e il possente incredulo non hanno afferrata, credetelo, la verità; e quando anche a forza di ricerche perveniste ad indicarmi un tale che vi sembrasse averla in pugno, vi direi: Aspettate. Eccovi sopravvenire la morte, e con essa lei le contorsioni della rabbia e i terrori dell'avvenire e le grida della disperazione. La morte del cristiano è la sera di un bel giorno; la morte dell'empio è scoppio di folgore in notte tempestosa ». *Moniteur des Villes et des Campagnes*, an. 1836.

Audiatur tandem vel ipse Rousseau apud cl. Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 2, lez. 30: « Tu vuoi cessare di vivere, ma vorrei sapere se tu hai cominciato. E che! fosti tu collocato sulla terra per nulla operarvi? il Cielo non ti destina insieme colla vita un incarico da eseguire? Se tu hai compinto la tua giornata avanti sera, riposati nel resto del giorno; ciò ti è permesso, ma vediamo l'opera tua. Qual risposta hai tu pronta pel Giudice supremo che chiederà conto del tuo tempo? Sciagurato! trovami un giusto che si vanti di aver vissuto abbastanza; che io impari da lui come bisogni aver condotta la vita per aver diritto di abbandonarla. Tu annoveri i mali dell'umanità e dici: *La vita è un male*. Ma osserva, cerca nell'ordine delle cose se tu vi trovi qualche bene che non sia mescolato ad un male. Può egli dirsi perciò che non vi sia alcun bene nell'uni-

verso, e vuoi tu confondere ciò che è male di sua natura con ciò, che non soffre il male che per accidentalità? Nulla è la vita passiva dell'uomo e non riguarda che un corpo, da cui sarà egli liberato ben presto, ma la sua vita attiva e morale che deve influire sopra il suo essere, consiste nell'esercizio della sua volontà. La vita è un male pel malvagio che prospera, o un bene per l'uomo onesto sventurato, avvegnachè non è già una modificazione passeggiera, ma il suo rapporto col suo oggetto è ciò che la rende buona o cattiva.

« Tu sei annoiato della vita, e dici: *la vita è un male*. Presto o tardi tu ti troverai in godimenti e dirai allora: *La vita è un bene*. Tu dirai meglio, senza tuttavia ragionar meglio, avvegnachè nulla avrà cangiato fuori che tu stesso. Cangia dunque fino da oggi, e poichè tutto il male deriva dalla cattiva disposizione dell'anima tua, correggi le tue disordinate affezioni, e non incendiare la tua casa per non darti la pena di sistemarla ».... Il suicidio è una morte furtiva ed ignominiosa. È un furto fatto al genere umano. Prima di abbandonarlo rendigli ciò che egli ha fatto per te — *Ma io non ho veruna importanza, io sono inutile al mondo*. Filosofa di un giorno, ignori tu che non sapresti fare un passo nel globo senza trovare qualche dovere da compiere, e che ogni uomo è utile all'umanità soltanto perchè esiste? Giovane insensato! se tu conservi in fondo al cuore il minimo sentimento di virtù, vieni, affinchè io t'insegni ad amare la vita. Ogni volta tu sarai tentato di disfartene, di' a te stesso: *Voglio fare ancora una buona azione prima di morire*; va quindi a cercare qualche indigente da soccorrere, qualche sventurato da consolare, qualche oppresso da difendere. Se questa considerazione ti trattiene oggi, ti tratterrà domani, posdomani, per tutta la vita ». — Il. vid. *La Civ. Cattolica*, ser. 3, volume II, pag. 625.

(G) *Pag. 300.*

« In casibus singularibus plurimum interest, attendere cujus aetatis, physicae complexionis, indolis, status et conditionis persona illa sit, cui tale quid concedatur; *Aliter est judicandum de fine, aliter autem de his quae sunt ad finem: illud enim quod quaeritur tanquam finis, absque mensura quaerendum est; in his autem quae sunt ad finem, est adhibenda mensura secundum proportionem ad finem, Est ergo considerandum, quod in spirituali vita dilectio Dei est sicuti finis; jejunia autem, vigiliae et alia exercitia corporalia non quaeruntur tanquam finis, sed adhibentur tanquam necessaria ad finem, et ideo hujusmodi adhibenda sunt cum quadam mensura rationis, ut scilicet concupiscentia dometur, et natura non extinguatur* (s. Thomas, *Quodl.* 5, a. 2). Et haec quidem de *via ordinaria* obtinet; ast Deus Ecclesiam suam omni tempore animabus singulariter dilectis exornavit, quas proinde per viam non omnibus usitatam, sed per summos et vere stupendos poenitentiae rigores deduxit, tum ut easdem ad extraordinaria spiritus sui charismata disponeret, tum ut mundo mollescenti et vecordi exempla praeberet, quibus salubriter confunderetur: quorum valetudo, quo minus sibi parcerent, eo robustior.... Procul a nobis sint criminationes et cavilli, quibus recentiores aliqui praesertim protestantes illos onerare non erubescunt.... Defleamus potius ignaviam aetatis nostrae, quae quidem tanta est, ut Ecclesiae florescentis speciminа pro deliramentis habeat. Quid impii ejusmodi irrisores facturi essent, si Deus talia quae a Sanctis ultro perpetrata legimus, ab ipsis severa lege expeteret, ab ipsis, inquam, qui etiamsi mortificatione ac poenitentia prae ceteris indigeant, ipsam tamen ejusdem umbram perhorrescunt?....

« In hac materia plures nosmetipsus abnegandi occasiones dantur, quae nobis invitis occurront, v. g. dum ob singulares labores consuetam refectionis horam differre cogimur, dum cibaria minus grata, insipida vel manu fors parciori apponuntur, etc. Quod si ergo in ejusmodi casibus naturae indignantis motus componere, nosque rerum circumstantiis prompte accommodare studeamus, haec nostri abnegatio prae omni inedia divinum nobis beneplacitum conciliabit. Praeclare s. Franciscus Salesius (maxime pro collegialiter viventibus): *Summopere reverenda duco verba illa Redemptoris ad discipulos*: manducate quae apponuntur vobis. *Ni fallor, majoris virtutis est indiscriminatim comedere quae et qua ordine apponantur, sive sapiant dissipiantve palato, quam propria motu semper deteriora sibi eligere; licet enim haec posterior agendi ratio videatur austerior, prior tamen plus continet resignationis; per illam quippe homo non gustui tantum, sed suo quoque arbitrio renuntiat. Accedit, quod hoc mortificationis genus ab omni nata vanitatis immune, prorsus innocuum, et vitae sociali perquam conveniens est* (Phil. p. III. c. 23). « Ita *Stapf* perbelle more suo, §§ 547 et seqq.

Ad rem item Salesius (*Lett.* 54), quoad infirmitates ac corporis morbos: « Non vi è pericolo alcuno in desiderare il rimedio, anzi bisogna diligentemente procurarlo; poichè Iddio che vi ha dato il male, è pur l'autore dei rime-

di; bisogna dunque applicarli; ma con tale rassegnazione, che se Sua Divina Maestà vuole che il male non si lasci vincere, vi acquietiate al suo volere, e se vuole che il rimedio vinca, ne benedirete il suo beneplacito. »

(H) Pag. 301,

« Medio aevo (ait *Stopf*, § 391), ejusmodi pugnae saepe adhiberi, imo etiam auctoritate publica demandari consueverant:ut quis notam criminis sibi vel etiam aliis objecti tali modo amoliretur. Praefidenter nimirum et temere sperabant, Deum provisurum, ut pars innocens etiam victrix existat. Ab hac Dei tentatione aetas subsequens equidem resipuit, ita tamen, ut in ejusdem locum vesania non minor successerit, opinio scilicet, ad partes et vix non ad officio honesti viri spectare, ut vel injorias sibi allatas ejusmodi certamine ulciscatur, vel ut hoc modo animum prorsus intrepidum ostendat. »

De duello ad rem Gaume, *Catechismo di perseveranza*, part. 2ª: « Il Concilio di Trento colpiace d'infamia i duellanti, dimodochè essi divengono irregolari nè possono ricevere gli Ordini senza dispensa. Infatti, essi sono infami perchè sono vili e cattivi cittadini. *Vili*: curvano la loro fronte orgogliosa sotto il giogo d'un pregiudizio barbaro che non osano affrontare. *Vili*: mancano di quel coraggio che nobilita realmente l'uomo, il coraggio di perdonare. *Vili*: si mostrano schiavi delle più vili passioni, l'orgoglio, il rancore, la crudeltà — *Cattivi cittadini*: essi avventurano per soddisfare una vendetta personale, un bene che non appartiene ad essi; la quale appartiene alla società, alla moglie, ai figli. *Cattivi cittadini*: calpestano imprudentemente la legge primaria di ogni società che vieta all'individuo di farsi giustizia da sè. *Cattivi cittadini*: calpestano ogni morale per non riconoscere che il diritto brutale del più destro, ponendo per massima, che l'onore sta sulla punta di una spada o nella palla d'una pistola.

« Non dunque con piena giustizia dichiara la Chiesa infami coloro che si rendono rei di un simile delitto? e la ragione nel far plauso a questo decreto non dice forse, sì, infami? L'empietà stessa non ha forse elevato la voce per diffamare questo barbaro pregiudizio? Guardatevi bene, dice Rousseau, di confondere il sacro nome dell'onore con quel feroce pregiudizio che ripone ogni virtù sulla punta d'una spada e non giova che a produrre de'bravi scellerati. Ma inoltre in che consiste questo orribile pregiudizio? Nell'opinione la più stravagante e la più barbara che sia entrata nella mente umana, che cioè tutti i doveri della società sono rappresentati dalla bravura; che un uomo cessa di essere ingannatore, birbante, calunniatore, e diviene civile, umano, delicato quando ai sa ben battere; che la menzogna si cambia in verità; che il furto diviene legittimo, la perfidia onesta, l'infedeltà lodevole tosto che si sostenga ciò con la spada alla mano; che un affronto è sempre ben sanato da un colpo di spada, e che non si ha mai torto con un uomo perchè si uccide — Vi ha, ne convengo, un'altra specie di duello, ove la gentilezza si accoppia alla crudeltà, e ove non si uccide che per caso, ed è il duello a primo sangue. A primo sangue! Gran Dio! e che vuoi tu farne di quel sangue, bestia feroce? vuoi tu forse dissetartene?

« Si dirà forse, che un duello prova che si ha coraggio, e che ciò basta per cancellare l'onta e il rimprovero d'ogni altro vizio? Domanderò: quale onore può dettare una tal decisione, e qual ragione può giustificarla? Con questo principio se fossimo accusati d'avere ucciso un uomo, andremmo ad ucciderne un altro per provare non esser ciò vero. Così, virtù, vizio, onore, infamia, verità, menzogna, tutto può prender vita dall'evento di un combattimento: una sala d'arme è la sede d'ogni giustizia; non vi ha diritto, tranne la forza; non ragione, tranne l'omicidio; tutto il risarcimento che si deve all'ingiuriato è di ucciderlo, ed ogni offesa è del pari ben lavata nel sangue dell'offensore o in quello dell'offeso. Se i lupi sapessero ragionare, avrebbero forse altre massime? Lasciate che si battano tutti questi individui (tutti i cattivi soggetti): nulla è meno onorevole di quell'onore per cui menano sì gran romore, non è desso che una moda insensata, una falsa imitazione di virtù che si abbella de'più enormi delitti. L'onore di un uomo che pensa nobilmente non è in potere di un altro; è in lui stesso, non nella opinione del popolo; l'onore non si difende nè con la spada nè con lo scudo, ma con una vita incorrotta ed irreprensibile. ».

(I) Pag. 302.

Hac de re duo maxime notanda: unum de foetus animatione; alterum de causis abortus studiosissime amovendis.

Quoad 1, praestat audire medicum Debreyne: Cangiamila dit avoir vu un embryon qui n'avait que seize jours et qui donnait des marques très-sensibles de vie. Il en cite une foule d'autres exemples. Plusieurs auteurs n'ont admis l'animation que lorsque les principaux membres du foetus étaient déjà formés. Zac-

chias croit qu'elle a lieu au moment même de la conceptinn. S. Basile ne voulait pas que l'on distinguât entre le foetus animé et inanimé, parce qu'il était persuadé que l'âme est créé à l'istant même de la conception. S. Grégoire de Nysse ajoute que le bon sens ne peut admettre qu'une chose inanimée ait la force de se mouvoir et de croitre: *Enim vero, posteriorem esse originem animarum, ipsasque recentiores esse corporum compositione, nemo sana mente praeditus in animum induxerit; cum manifestum et perspicuum sit quod nihil exanime habeat in se vim se movendi pariter atque crescendi.* C'est cependant ce que l'on remarque dans l'enfant dés les premiers temps de la gestation; il faut donc qu'il ait vie. S. Césaire était dans le même sentiment. Florentini dit qu'il est probable que l'embryon est animé immédiatement après la conception. Il enseigne en conséquence que l'ont doit, sous peine de péché mortel, baptiser le germe ou l'embryon lors même qu'il ne serait pas plus gros qu'un grain d'orge et qu'il ne donnerait aucum signe de vie, pourvu qu'il ne fût pas corrompu ou évidemment mort: et la raison qu'il ne donne, c'est qu'il croit cet embryon animé, c'est-à-dire déjà uni à une âme raisonnable. Des Théologiens célèbres et d'habiles médecins recorent cet ouvrage avec une approbation marquée. Les facultés de Théologie de Paris, de Vienne et de Prague, approuvèrent ce sentiment: celle de Paris dit que la doctrine de Florentini est sûre, *indubitata doctrina*; qu'elle est tres-utile pour empêcher les avortements que les femmes sans Religion se procurent sans scrupule, sous prétexte que le germe n'est point encore animé. Cette doctrine reçut également les éloges du Recteur de l'université de Reims, de l'Université de Salamanque, de plusieurs. Evêques, et des facultés de médecine de Vienne et de Prague. On soutenait même alors, dans cette derniere, une thèse publique où on lisait cette proposition: *Au moment de la conception, le germe a une âme raisonnable* » (Cangiamila).

« Le célèbre Cangiamila, auteur de la *Grande-Embryologie sacree*, enseigne également que il est probable que le germe du foetus il est animé immédiatement aprés la conception. Nous embrassons l'opinion de s. Basile et de Zacchias, c'est-à-dire que nous croyons que l'animation a lieu au moment même de la conception, et voici nous raisons: si la vie de l'homme cesse aussitôt que l'âme se sépare du corps, on peut croire qu'elle commence aussitôt que l'âme s'unit au corps, quelle qu'en soit l'exiguitè ou la forme rudimentaire. Or, dès que l'ovule est fécondé, ce qui a lieu au moment même de l'acte de la génération consummé, il croît; et il ne croît qoe parce qu'il vit, et il ne vit que parce qu'il est animé; donc le germe ou l'oeuf humain est animé à l'instant même de la conception. De plus, la vie matérielle étant sous la dépendance immédiate de la faculté sensitive de l'âme, et cette faculté sensitive de l'âme ne pouvant être séparée de la faculté intelligente de l'éme il s'ensuit que l'éme raisonnable est unie à l'embryon au moment même de la conception.

« Enfin, ne sait-on pas que l'âme demeure unie au corps jusqu'au dernier soupir de l'homme agonisant, alors même que presque tous ler organes sont déjà frappés de paralysie et de mort? Ce souffle léger, ce faible reste de vie matérielle qui va s'eteindre dans quelques minutes, est-ce une vitalité bien supérieure à celle de l'embryon fécondé? Celle-ci du moins est une vie formatrice, plastique et croissante. Et que notre raison ne soit pas étonnée de l'état informe et exign où nous paraît la faible portion de matière animée. Vous ne voyez point d'organes dans le germe amorphe de l'oeuf d'une poule; armez votre oeil d'un microscope, et vous observerez aussitôt tous le linéaments de l'organisation. Je le répète, que la petitesse matérielle n'étonne pas notre débile raison. Dieu est toujours grand et infini dans les petites choses comme dans les grandes, ou plutôt dans l'ordre matériel il n'y a, aux yeux de Dieu, rien de grand et rien de petit: ces qualités relatives de grandeur et de petitesse sont une création de la faiblesse de l'esprit humain, nécessaire ici-bas pour nous mettre en rapport avec le monde matériel et pour en juger et apprécier l'ordre et l'harmonie.

Quoad 2, in re nempe quae tanti momenti est, in qua agitur de vita hominum temporali et aeterna, omni solicitudine enitendum, ut mulieres caveant et a causis quae directe abortum causant, et ab iis quae illum per indirectum inducere possunt. Iterum *Debreyne*: « Comme il est bon que les Curés et les Confesseurs connaissent les principales causes des avortements, afin de pouvoir donner les avis nécessaires aux filles enceintes, suivant que l'occasion et la prudence leur permettront, nous en présenterons ici un court exposé. L'avortement peut survenir dans toutes les époques de la grossesse indistinctement ; quand il est spontané, on l'observe le plus souvent dans les deux ou trois premiers mois de la gestation...

« *Causes prédisposantes.* Les principales sont: une très-grande sensibilité nerveuse, un excès de pléthore ou de faiblesse et d'épuisement, l'habitation dans les lieux marécageux, froids, humides ou répandant des exhalaisons

fétides ; le séjours dans le voisinage des tanneries , des mégisseries , des voiries , et généralement de tous les foyers d'émanations infectes et malsaines ; des odeurs trop fortes , des cosmétiques très-odorants; les vêtements trop serrés , des bustes trop raides ou l'usage des corsets à baleine qui déterminent une constriction sur la poitrine et sur le ventre ....

« *Causes determinantes*. L'impression vive et subite d'un air froid, surtout s'il y a transition brusque du chaud au froid; l'immersion du corps ou des membres dans l'eau tres-froide; le chute et les coups sur le ventre, les lavements irritans, les purgatifs violentes , les preparations aloëtiques,les vomissementes causés surtout par l'émétique (tartre stibié); les sternutatoires violents et réitérés , le remèdes dit emménagogues ou propres à provoquer le flux menstruel, les saignées, surtout celles du pied,les saogsues vers les parties inferieures, une marche prolongée et la forcée, les secousses et les émotions causées par des sauts , l'équitation ou une voiture point ou mal suspendue, la danse et surtout la walse qui est la plus échauffante et plus mauvaise sous tous les rapports; des travaux durs et pénibles,des efforts,le mouvement des bras nécessaire pour puisier de l'eau, soulever un fardeau pesant ou atteindre quelques chose d'élevé . . . Enfin, il est encore quelques causes morales capables de déterminer l'avortement, comme une subite explosion de colére ou de fureur ; d'autres fois des cris violent , des vociférations bruyantes, une joie excessive , des ris immodérés, la colére, la brutalité,lea mauvais traitemens d'un mari, etc., etc.

Cuidam piae mulieri uterum gerenti scribebat s. Franciscus Salesius: *Io benedico Iddia che vuol crescere il numero de' suoi servi coll'aumento della vostra prole; gli alberi producono i frutti per gli uomini; ma le donne partoriscono i figliuoli per Dio , e perciò la fecondità è una delle sue benedizioni. Approfittatevi in due modi di questa gravidanza: 1° offrendo spesso a Dio nel corso della giornata il frutto del vostro ventre, come solea fare la madre di s. Agostino, essendo gravida di lui, ne'dolori, nel tedio,nelle afflizioni che sogliono accompagnare questo stato* ; *2° benedite e ringraziate Iddio de' patimenti che tollerate per produrgli un servo o una serva, che collo aiuto della sua grazia lo loderà eternamente con voi — Conservatevi con gran cura , nè prendetevi fastidio di sforzarvi a fare qualunque sorta di esercizio , se non soavemente; se vi stancate a stare in ginocchio,sedete;se mancate d'attenzione per orare mezz'ora , fatelo per un quarto e mezzo quarto di ora solamente* ecc. *Lettere*, lib. III, lett. 1 e 48.

(J) Pag. 307.

« Circa hanc materiam (ait *Stapf*, § 403) ingens plurimum licentia reperitur. Prout in discernendis propriis vitiis plerumque coeci,ita ad detegendos carpendosque noevos aliorum valde perspicaces sumus. Unde in quotidiana hominum conversatione vix alia sermocinatio auditur,quam de aliorum vita et moribus. Imo ut s. Hieronymus jam de suo tempore lamentatur: *Tanta hujus mali libido mentes hominum invasit, ut etiam qui procul ab aliis vitiis recesserunt, in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidant*... Multo deterior conditio illorum est , qui etiam in reliquis conscientiam curant, tum vero aliena errata sagaciter venari, quidquid detegunt quasi laetabunti suis in conventibus exponere , imo et exaggerare consueverunt ». Nostrum esse debet et verbo et exemplo fideles removere a vitio tamen communi, gravissima ejus consectaria aperiendo — V. Careno,*Istruzioni pratiche*; Istruzione XXVII. etc.

Hac ergo aetate, in qua nullus fere est detractioni finis , et ipsa probatissimorum fama libellis ac dicteriis quotidie laceratur,id unum restat, ut in Domino confortemur qui beatos appellat qui persecutionem patiuntur , propter justitiam tamen. Ad rem item Salesius cuidam mulieri in augustiis scribebat : « La maggior parte de' nostri mali sono immaginari più che reali. Pensate voi, che il mondo creda queste pasquinate ? Può essere, che alcuni vi si fermino,e che altri ne concepisca qualche sospetto; ma sappiate che se l'anima vostra è buona e ben rassegnata nelle mani di nostro Signore ogni sorta di somiglianti assalti svaniranno al vento come il fumo, e quanto più è gagliardo il vento, più presto spariranno. Il male della calunnia non si guarisce mai tanto bene, come per mezzo della dissimulazione , dispregiando il disprezzo, e mostrando colla nostra fermozza, che non possiamo essere presi ; perchè la calunnia , la quale non ha nè padre nè madre che voglia accettarla, mostra di essere illegittima. Orsù, mia carissima sorella,io vi voglio riferire una sentenza che s. Gregorio M. diceva ad un Vescovo afflitto: *Ah se il vostro cuore fosse in cielo, i venti della terra non lo commoverebbero in modo alcuno; a chi ha rinunciato al mondo , nessuna cosa del mondo può nuocere* — Ponetevi appiè del Crocifisso,e osservate quante ingiurie ricevette ; supplicatelo per la dolcezza colla quale egli le ricevé , che vi dia forza di sopportare questi piccoli

romori, i quali come a sua serva vi sono toccati in parte ... Felici gli ingiuriati e calunniati, perchè saranno onorati da Dio ! » *Lett.* 35.

(*K*) *Pag. 322.*

Non abs re est haec animadversio *Stopf*, § 385: « Quantum illi peccent, qui alios, instigante odio, vel ut praepositis adulentur, deferunt, per se patet. Ast homines etiam optimae indolis denuntiationem justam cum impia delatione saepe confundunt, et obiode quoscumque abusus dissimulant, etc. » Lhomond in Opere *Metodo per confessare i fanciulli*, etc., hunc sibi proponit casum: *Quand'è che un Confessore di collegio può comandare o consigliare a un penitente di scoprire al superiore un libertino che convive in esso?*

« *Risposta*. Per obbligarvelo si richieggono quattro circostanze: 1° che il male sia ben provato; 2° che sia contagioso e nuoccia anche agli altri, che non lo commettono; 3° che il mezzo che si vuol adoperare ad informare il superiore non violi il segreto della santa Confessione, nè possa renderla odiosa; 4° che non vi sia grave pericolo pel delatore. Quindi se mancano prove manifeste, se il male non può inoltrarsi più in là, se temesi di alienar gli altri dalla Confessione, se non si ha sicurezza della prudenza del superiore, e potesse nascerne strepito, non si proceda a delazione. In generale, vuolsi somma riserbatezza nel comandarla o consigliarla, affinchè per rimediare a un male non se ne cagioni uno peggiore. Bisognerebbe che non si potesse arguire che il superiore fu informato in occasione di confessione; laonde nel caso in cui codesto libertino fosse un domestico, o un maestro, o uno scolaro maggiore, i quali abusassero, l'uno della sua autorità, l'altro della sua forza, mi determinerei a far succedere la dichiarazione dopo di avere inculcato al penitente: *Ecco ciò che direte e nulla più*; e dopo avergli severamente proibito di parlarne ad altri fuorchè al superiore — È duopo, per quanto è possibile, che il penitente medesimo, e non il Confessore faccia al superiore questa dichiarazione, così incontransi meno scogli. Tuttavia, siccome è difficile determinare un giovane a tale dichiarazione, ove, nel caso di un pericolo urgente, il Confessore se ne incarichi, provio permesso del penitente, conviene egli abbia questo permesso in iscritto affinchè, quando il giovine venisse a ritrattarsi, il Confessore abbia la prova in mano. Terminerò esponendo un espediente che sorti esito felice. Un Confessore ha impegnato il penitente a scrivergli il fatto segnato di sua mano, promettendogli di non mostrare la lettera, ma di trascriverla egli stesso di proprio pugno senza segnatura, e recar la copia non segnata al superiore. Il segreto della Confessione era assicurato, nè il fanciullo correva pericolo. Ma in simili circostanze sia regola capitale domandar parere prima di comandare o consigliare alcuna cosa ».

(*L*) *Pag. 328.*

1. Audiatur quoad secretum ep. Parisis *Quesiti di coscienza* ecc.: « Il segreto è proprietà individuale nel suo più stretto significato, e s' esso volgo sulla vita privata, è carissimo sopra ogni bene, giacchè l'infamia è più terribile della povertà. Ora chi strappa altrui il segreto e lo disvela, lui non consenziente, al pubblico, è in colpa di formale ingiustizia in faccia a Dio: ed ingiustizia tanto maggiore, quanto più rovinosa è l'infamia che ne risulta: dunque deve il giornalista rispettare gelosamente i segreti della vita privata, anche quando si tratti d' uom pubblico. Il che però deve intendersi di quegli atti privati, che non hanno immediato e necessario rapporto a funzioni sociali e sottomesse per diritto costituzionale a pubblica censura. Così, a mo' d'esempio, ti sarà talvolta lecito svelare al pubblico certe pecche della privata condotta cui tenga un educatore di gioventù, laddove inutile ed inonesta cosa perciò sarebbe, se si trattasse d'un impiegato di finanze. Rammenta però che la misura se sia estrema, essa non può essere giustificata che dall'interesse comune, e dal difetto d'ogni altro mezzo per conseguirlo; e che in ogni caso l' applicazione del crudele rimedio debbe farsi con ogni guisa di delicati riguardi ».

2. Quoad secretum *confidentiae* notat speciatim Gousset: « Sono dispensati dal testificare ... i Vescovi, i Parrochi e Vicari per quello che concerna le confidenze e rivelazioni che sono state fatte ad essi nell' esercizio della giurisdizione ecclesiastica del ministero pastorale, anche fuori del tribunale della Penitenza. Altrimenti un Vescovo, un Pastore non potrebbe più esercitare efficacemente l' autorità tutta paterna che ha sopra i suoi inferiori nell' ordine morale e spirituale » — *V. Supplica Apologetica a S. A. l'Arciduca Viceré del Regno Lombardo-Veneto a favore del Sacerd. I. G. nella causa di secreto ministeriale, introdotta innanzi i tribunali*. Svizzera 1832 — *L' Armonia ecc.* Giornale; Torino, anno 1856 n. 102.

3. Hic redarguenda est illorum agendi ratio, qui omnem amicitiae sanctitatem parvipendentes, semel ac amicitia cum aliquo soluta est,

literas proferunt, quas sibi mittebat amicus. Qui talia agit, est ex ipso Tullio (Philipp. II. cap. 4). *Homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus; quis enim unquam qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit palamque recitavit ? Quid est aliud tollere a vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium ? Quam multa joca solent esse in epistolis, quae prolata si sint, inepta videantur? quam multa seria neque tamen ullo modo divulganda ? sit hoc inhumanitatis tuae: stultititiam incredibilem videte.*

Codex Albert. poen. art. 204 et reclusione vel carcere punit qui non revelat conspirationes secretas contra securitatem internam vel externam Regni (nisi sit conjux, ascendens, vel descendens, vel nepos, aut patruus, vel frater, aut affinis in eodem gradu conspirantis): neque ideo liberatur a denuntiatione ex Codice, quia conspirationes non approbavit, imo etsi eas desuaserit — Art. autem 187 legitur: *Vi è cospirazione dal momento, in cui la risoluzione di agire* (vere et serie contra Regem, pernas reales, gubernii formam et similia) *sia stata concertata e conchiusa fra due o più persone, quantunque non siasi intrapreso alcun atto di esecuzione.*

Id ipsum tenet in Jure poenali Neapolitano, Art. 143 et seqq. et Art. 125.

(*M*) *Pag. 332.*

Audiatur card. Gousset: « In gran numero fra gli antichi insegnasi che il valore di tre franchi è materia grave in se stessa, qualunque sia la persona, ricca o povera, a cui il furto vien fatto. Ma in oggi, atteso l'abbassamento del valore del danaro, ci vorrebbe per certo un valore numerico maggiore, cioè di cinque o sei franchi; e noi opiniamo si debba generalmente riguardar come mortale il furto di questa somma, o d'un oggetto di valore equivalente. Aggiungeremo che il furto deve essere ancora risguardato come mortale tutte le volte che il padrone ne è ragionevolmente e gravemente offeso, se non a motivo del prezzo della cosa rubata, almanco a motivo del danno estrinseco che ne soffrisse; poichè una materia leggiera può diventar grave per le circostanze del furto, come, per esempio, se si rubasse ad un artefice uno stromento di poco valore, senza cui non potendo lavorare, soffrisse un danno considerevole. In questo caso, sarebbesi tenuto non solamente di restituirgli lo strumento, ma anche di risarcirlo delle perdite che ha sofferto se fossero state prevedute ».

Praestat ut hic diversarum monetarum, quae magis hodie sunt in usu, valorem indicemus, eas aestimando et comparando ad libellas novas pedemontanas, sive ad francos (vulgo *franchi*). Quae quidem hodierna aestimatio, etsi non possit institui ad ultimum minutum, cum in dies variare soleat, sat tamen erit ad valorem dignoscendum diversarum pecuniarum. « L'*Argenteo*, il *Regale*, il *Giulia*, il *Carlino*, equivalgono a circa 40 cent.; *Crocione* o la *Corona imperiale* a fr. 5. 56; i *Colonnati* di Spagna a 5. 28; il *Ducato* dello Duc Sicilie a 4. 24; *Ducato d'oro* a 9. 50; *Dollaro* (Stati-Uniti) a 5. 54; *Fiorino d'oro di Camera* è il ducato di Camera, ossia d'oro; *Fiorino* di Francoforte a 2. 12, dei Paesi-Bassi 2. 14, d' Austria a 2. 60; *Lira* toscana a cent. 54. Austriac. cent. 86, *Sterlina* fr. 25, 21, di *Savoia* cioè lira vecchia di Piemonte fr. 1. 19, *Imperiale* ossia milanese cent. 75; *Mare-banco* (Amburgo) a 1. 88; *Piastra* (Turchia) 5. 34; *Rublo* (Russia) fr. 4; *Reis* (Portogallo) 7. 7; *Ruspone* (Toscana) 35. 59; *Risdaller* di Baviera, a 3. 24, di Danimarca a 4. 96. di Svezia 5. 75; *Soldo d'argento* a fr. 1; *Scudo* d'argento fr. 5, Romano 5. 38, *Schilling* (Inghilterra) 116; *Tallero* di Prussia a 3. 71, di Sassonia 3. 90; *Zecchino* di Roma 11. 61, di Firenze 11. 79, di Venezia 11. 82; *Grana* a cent. 5; *Grazia*, a cent. 18. (*Ghinea*, v. Sterlina, da cui poco differisce) ».

(*N*) *Pag. 334.*

Si essent sylvae privatorum, dicimus, eos qui ligna caedunt, teneri ad restitutionem; quia domini absolutum dominium habent super suis sylvis. Et idem recte dicunt de sylvis Communitatis, si privati emerunt vel conduxerunt omnia ligna illius; qoia tunc Communitas totum suum jus transtulit illis. Quod de sylvis, valet de pascuis — V. Liguori, *Opus Mor.* I. III, n. 529; *Homo Ap.* tr. x. nn. 23 et 25.

Audiatur hic Pavone, *Spicilegio* ecc. § 44: « Ma che diremo dei poveri? Questo caso, come si esprime il Collet, *Gravis est momenti, et quotidie contingit, mognamque parit difficultatem Pastoribus*, ed anche a' Confessori. Donque vediamo prima che dicono i Teologi, e poi risolveremo qual regolamento debba tenersi nella pratica.

« Il lodato Collet è di sentimento, che allora soltanto sia lecito a' poveri il raccogliere dalle selve de' particolari legna secche o verdi, ma che sieno atte solamente per il fuoco, quando di ciò vi sia una legittima consuetudine;

Non licere, nisi contraria eaque vigeat consuetudo. Soggiunge, che allora questa consuetudine è legittima, quando si fonda sul consenso espresso o tacito dei padroni; e che si suppone questo consenso, *prima* allorchè veggono raccogliersi le legna e tacciono; *secondo* qualora non potrebbero impedirlo senza mostrare una grande durezza di cuore *sine immane quadam duritie.* Conchiude, che da questi principii il Sambovio e il Pontas deducono, *Homini in ea necessitate constituto, ut alioquin hyemem sine igne, et calidis alimentis transigere debeat, licitum esse minuta, quae humi jacent, ligna, vipreta genistraque colligere, in usum scilicet foci proprii, ut loquitur Sylvius. Ratio est, quia vel domini tunc inviti non sunt, vel irrationabiliter sunt inviti.* Ecco le parole del citato Silvio: *An vero pauperes in sylva dominorum possint capere ligna in usum foci proprii necessaria, ambigitur. De aridis satis certum est, quod sic; de viridibus autem non facile consenserim, nisi vera necessitas urgeat, cui vix possit aliter subveniri.* Il Pontas parla secondo ha riferito il Collet. Azorio assegna per regola generale, che *si quis inopia, vel necessitate pressus, ligna caedat suae vitae vel inopiae necessaria, non peccat;* ed aggiunge, che neppure peccano i custodi di dette selve col non rivelare al padrone, che i poveri raccolgono le suddette legna.

« Ognun vede che concordano i Teologi nel giudicare cosa lecita a'poveri di provvedersi di legna, e concordano altresì nell'assegnare per ragione, non già l'estrema o quasi estrema loro necessità, ma il solo bisogno di dette legna, che essi non sono in istato di poter comprare. Nella necessità estrema o quasi estrema è lecito di prendere qualunque sorta di legna; ma gli Autori citati vogliono, che sia soltanto lecito il prendere legna secche, o verdi di poco momento. È vero, che l'Azorio dice *necessarie vitae*, parole che indicano la necessità estrema; ma poi aggiunge, *vel inopiae necessaria*, il che indica una minore necessità. Il medesimo senso hanno le parole del Silvio. Ma come fuori dell'estrema, o quasi estrema necessità si dice esser lecito il prendere la roba altrui? la ragione il solo Collet l'esprime, cioè la legittima consuetudine, onde questa fa duopo di ben intendere, e subito i Confessori sapranno il giusto, e pratico regolamento che dovranno tenere.

« Si rifletta dunque, che da una parte sarebbe una grande crudeltà il negar le legna a chi non può in verun modo provvedersene, e dall'altra parte le legna secche che o stanno sulla terra o sugli alberi, e le verdi di poco momento, non sono cose di gran valore, e sarebbe tenuto il padrone a darle per limosina a chi ne ha il detto bisogno. Or da ciò è nata la consuetudine, che i poveri da sè e senza domandarle prendano tali legna, di cui han bisogno per uso del loro fuoco: consuetudine legittima, e che scusa dal peccato, perchè tanto antica, quanto sono antichi i poveri; perchè tanto ragionevole, quanto è irrimediabile in altra maniera il detto loro bisogno; perchè finalmente vi hanno i padroni o tacitamente acconsentito, o irragionevolmente ripugnano. Possono dunque i Confessori, e debbono permettere a'poveri suddetti il raccogliere le menzionate legna, manifestando loro, che è cosa lecita, acciò non pecchino per coscienza erronea. Nel tempo istesso debbono avvertirli a non tagliare alberi fruttiferi, nè piante destinate per farne travi, o tavole, ecc.; a non prendere i pali situati per sostegno delle viti, a non rompere le siepi intorno a territorii ed a non cagionare altro somigliante danno. »

(O) *Pag. 339.*

Ad rem Lacordaire, *Conferenze*, Conf. xxxv: « Ma che cosa è l'autorità? L'autorità è una superiorità, che ingenera l'obbedienza, e la venerazione.

La prima cosa l'obbedienza, vale a dire la sommissione spontanea di una volontà ad una altra volontà. « Capitano, ponetevi là colle vostre genti e fatevi uccidere. Sì mio generale. » Ecco, signori, l'obbedienza, e voi la comprendete, una obbedienza d'uom libero, nella quale chi comanda e chi obbedisce sono ambedue grandi ad un modo. L'uno giudicò cosa semplicissima il dimandare una vita per la patria, l'altro del paro avvisò cosa semplicissima il darla. L'uno non ha concepito il sacrifizio se non perchè n'era capace, l'altro non ne fu capace se non perchè l'ha concepito. Qua v'ebbe azione e reazione di due anime, l'una delle quali non la cedeva all'altra. Quando i famosi Spartani delle Termopili si apprestavano nel loro cuore a morire per la salute della Grecia, scolpirono sopra uno scoglio la seguente inscrizione: *Passeggiero, va a dire a Sparta che noi siam morti qua per obbedire alle sue sante leggi.* Ecco di nuovo l'obbedienza, nè già una obbedienza trascorsa oltre il necessario, la quale non è propria che solo di alcuni eroi: ma un'obbedienza, quale bisogna alla società per vivere, e quale Sparta l'avea ne'suoi bei giorni. Alle Termopili aveva parlato tutta quanta Sparta, così i vivi come i morti, e in tutta la repubblica non era anima alcuna che

non avesse risposto all'anima dei trecento gloriosi.

« Dove falla la sommissione spontanea della volontà ad un'altra volontà,e talvolta ancora la sommessione entusiasta, l'unità é impossibile e del paro la potestà e l'ordine. Perocchè, come volete voi che le tante volontà separate ne formino una sola, se non esiste una volontà sovrana che le raguni in sè? Come avrete voi l'ordine, se tutte le volontà non concorrono coll'obbedienza a conservar le relazioni stabilite dalle leggi e minacciate continuo da tutti gl'interessi malcontenti? E come potrà essere potestà, se ogni cittadino non è presto a pigliare al primo comando il posto, al quale è trascelto?

« La venerazione è un altro elemento dell'autorità, a lei altrettanto necessario che l'obbedienza. Perocchè la venerazione non è che un rispetto mescolato d'amore, e noi non obbediam lungamente a chi non ci inspira nè amore nè rispetto. La volontà dura già per sè stessa la molta fatica a soggettarsi anche allorquando ama e rispetta sinceramente; e se le vien meno questo duplice sentimento, tosto o tardi non presta più obbedienza. La necessità e la violenza vi potrebbero provvedere; ma solo per breve istante, e la prima occasione propizia sarebbe il segnale in cui l'unità, l'ordine e la potestà perirebbono insieme coll'autorità; poichè ogni potestà che non produce l'obbedienza e la venerazione non apparecchia altro che la sua morte. »

Mirum etiam in modum de obedientia loquitur *Civiltà Cattolica* ser. I, t. IX, pag. 252: « Si è molto parlato e straparlato da alcuni ignoranti, o maligni contro l'obbedienza cieca dei Religiosi. Ma codesta ubbidienza nella sua cecità è piena d'intendimento e di luce, a differenza di quella de' settari che è tutta tenebre, senza raggio alcuno luminoso che la ristori. I Religiosi conoscono appieno il fine del proprio Istituto, ne conoscono i mezzi, conoscono le persone tutte da cui dipendono e con cui sono affratellati. Essi si obbligano a fare il bene, ma senza veruna mescolanza di male. Obbediscono, ma solo in quello che chiaramente e certamente sia scevro di colpa e non ripugni ad alcuna legge o divina o ecclesiastica, o civile. Formano un corpo giuridicamente riconosciuto dal sommo Pontefice; operano all'aperto sotto gli occhi della società e della Chiesa, e dipendentemente come cittadini dall'autorità politica, come religiosi dall'autorità ecclesiastica. L'annegazione del proprio giudizio, che si trova nella loro obbedienza, riguarda solo ciò ch'è meramente individuale, che concerne i motivi d'opportunità e di prudenza, che non tocca la moralità di fini e di mezzi manifestamente cattivi, come tali dichiarati dalla Chiesa. Piegansi docilmente alla voce de' superiori; ma oltre di questa voce, al di sopra anzi di questa voce essi riconoscono e stanno fermi alla voce di Dio, alla voce della sua Chiesa, alla voce degli eterni ed immutabili principii del giusto e del vero. In somma la cecità della loro obbedienza non è che una applicazione di quella divina sentenza: *Ne innitaris prudentiae tuae*; un presidio all'intelletto per fuggire l'errore proveniente dal senso privato: un conforto alla volontà per aderire più stabilmente all'onesto, contro i suggerimenti dell'egoismo, contro le lusinghe delle passioni. »

(P) *Pag. 342.*

« Amorem sensibilem profani honestum seu *platonicum* dicunt; sed absit ut affectioni illi mere animali vel nomen amoris donemus! exinde enim corda mollescere, phantasia vero et pruritus animales vehementer accendi solent, adeo ut serius aut citius nonnisi turpissimi lapsus timendi sint... Quapropter quis non summopere doleat, imo et indignetur, quod poësis, publica spectacula, sublimioresque artes animalem affectum unius sexus ad alterum ubique ceu dignissimum amorem et tamquam summam vitae beatitudinem exhibeant? Quid mirum, si juventus ad hoc vitium jam alias proclivis tanto impetu ad voluptates anhelet, quae auribus, conspectui et phantasiae tam fallaciter, et tanquam omnis felicitatis culmen obtrudantur?

Animarum pastor incautam juventutem, omni quo potest modo, ab hujusmodi familiari consortio dehortari et abstrahere conabitur; praesertim ubi nulla vel ambigua et remota honesti matrimonii spes effulget... Periculum istud istud ipsi quoque Sacerdoti praesertim juniori sollicite caveodum est, ne scilicet intuitu singularis innocentiae, pietatis,etc. erga personas alterius sexus molliculum affectum admittat. Sensus iste, inquit Oberrauch, ultra omnem opinionem astutus est, et periculosus admodum, utpote qui nedum ex re turpi, sed etiam ex ratione honesta non raro acrior evadit » *Stapf*. §§ 302 et 310.

De amicitia falsa ad rem Orsini, *I fiori del Cielo*, cap. 9: « Perchè Roboamo, quel giovine insensato, che perdette perfino lo scudo di suo padre, vide il proprio Regno scemato da dieci numerose tribù? Perchè imprudenti amici gli dettarono una altiera risposta che sollevò tutto Israele. Ma perchè cercare prove nella storia antica, quando ne trabocca la

nostra cronaca moderna? Chi carpisce ad un uomo debole una firma imprudente che gli toglie in un giorno un patrimonio fatto in dieci anni? Chi trascina al giuoco un figlio di famiglia, ed alla bettola un povero artigiano? Chi s'introduce come un serpente in una famiglia di confidenza per recare in essa il disonore? Chi è costui, ve lo domando? un amico... Un vero amico è una cosa tanto rara, che è già molto, dice il pensatore Montaigne, se la fortuna ne forma uno in tre secoli. Questo è vero; ma in mancanza di oro puro vi è un povero metallo colorato, a cui si assegna un valore di convenzione, e che forma la moneta corrente delle nostre relazioni sociali. Quest' amicizia di contrabbando supplisce alla qualità colla quantità; essa si moltiplica di barbatella come i polipi; la si prende come una malattia; vi è al fianco per ogni dove, e vi fa spesse volte camminare nella sua cattiva strada a furia d'importunità». — V. etiam celebr. Silvio Pellico, *Dei doveri degli uomini*, cap. XIII — It. Beyerlinck, *Magnum Theatrum vitae humanae*. V. Amicitia. — Blanchard, *La scuola dei costumi* — Calino, *Considerazioni*; *Lezioni*, ecc.

TRACTATUS OCTAVUS

DE VIRTUTIBUS THEOLOGICIS

PRÆAMBULA

Q. 1. *Quid est virtus Theologica et an necessaria?*

R. Ad 1: Virtus theologica, quae pro objecto suo immediato habet Deum uti auctorem gratiae et gloriae, ab Augustino definitur: *Bona qualitas seu habitus mentis, quo recte vivitur, et quem Deus in nobis sine nobis operatur;* ideo dicitur etiam virtus infusa, ut distinguatur a virtute naturali, quae potest naturaliter acquiri. Differt quoque tum a Religione, quia haec directe non habet pro suo objecto Deum, sed ejus cultum; tum a ceteris virtutibus moralibus, quarum item objectum immediatum diversum est. In hoc tamen cum morali concordat, quod hominis actiones et normam legis aequaliter alliciat, et ejus voluntatem provocet ad boni prosecutionem, ac ideo utraque ad principia actuum humanorum allicientia merito revocatur.

R. Ad 2: Cum Angelico: Virtus theologica est profecto necessaria: nam cum homo tendat per virtutem in beatitudinem suam, cumque duplex sit hominis beatitudo, altera *naturalis*, ad quam pervenire ipse potest per virtutem naturae suae, altera vero *supernaturalis*, ad quam sua virtute non sufficit; ideo necesse est, ut homini divinitus superaddantur virtutes supernaturales, quales sunt Theologicae, quibus in finem et beatitudinem quoque supernaturalem, ad quam est a Deo sublimatus, tendere et pervenire valeat [1]. Imo habitus virtutum Theologicarum ipsis infantibus est necessarius necessitate medii; cum sine ipso nemo justificari, neque cum Christo uniri possit [2].

Q. 2. *Quot sunt virtutes Theologicae?*

R. Virtutes theologicae sunt; *fides*, *spes* et *charitas*. Ut recte moveamur in finem oportet: 1. nos illum cognoscere ac credere; quia voluntas non fertur in incognitum; 2. finem illum sic cognitum a

1 1. 2, q. 62, a. 1.

2 Tridentinum, sess. 6, c. 7 *de R.*

nobis exoptari, quia item voluntas ferri non potest in id, quod pertimescit; 3. et finem illum a nobis amari; non enim desideratur, nisi quod haberi speratur et simul diligitur. Hoc modo explicatur origo virtutum theologicarum: *fidei*, quae Deum cognoscimus; *spei*, qua nos ipsum obtenturos esse aliquando speramus; *charitatis*, qua eundem amamus. Singulas sic recensuit apostolus: *Nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec* [1]: quasi diceret *neque pauciores sunt*—Ratione originis primum locum tenet *fides*, cum sit initium omnis justificationis. Ratione praestantiae *charitas*, dicente Apostolo: *Ma or horum est charitas*; est enim complementum et perfectio ceterarum. Hinc recte Augustinus: *Domus Dei cred ndo fundatur, sperando erigitur, diligendo perficitur* [2].

1 I Cor, 13.

2 Serm. 27 *de Verb. Apost.*

DISPUTATIO PRIMA

CAPUT PRIMUM

DE FIDEI NOMINE, NATURA AC DIVISIONE.

Q. 1. *Quid est fides*

R. Fidei nomen multipliciter sumitur: 1. pro fidelitate in promissis juxta illud: *numquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit* [1]? 2. pro ipsis promissis: sic Apostolus dicit de quibusdam viduis, quod *primam fidem irritam fecerunt* [2]; 3. pro conscientia ac intima persuasione juxta illud: *omne quod non est ex fide, peccatum est* [3]; 4. pro fiducia secundum illud: *postulet autem in fide, nihil haesitans* [4]; 5. pro argumento ad suadendum, quo sensu Paulus: *Deus... statuit diem, in qua judicaturus est orbem... fidem praebens omnibus* [5]; 6. pro ipsa doctrina et objecto fidei, ut in Symbolo Athanasii: *haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit;* 7. tandem fides sumitur communius, ut in praesentiarum, *pro assensu intellectus nostri ob alterius auctoritatem*: si est ob auctoritatem hominis, fides est humana; si ob auctoritatem Dei, est fides divina.

Apostolus sic fidem definivit, ut sit: *Sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium*. *Substantia*, idest basis et inchoatio: quidquid enim aliis supponitur et substernitur, nomen substantiae, quod a *substando* dictum est, sortitur. *Sperandarum rerum*, non quod ea solum credamus, quae sperantur, nam plura credimus, quin sint fidei nostrae objectum; sed *quia fides principaliter est de his, quae videnda speramus in patria* [7] — *Argumentum non apparentium*, id est juxta textum graecum *convinctio* seu demonstratio firma rerum, quae non videntur, quae ideo verissima esse creduntur ac si manifestis demonstrationibus nobis essent nota. Haec definitio convenit etiam Patriarcharum fidei: eam tamen praesenti statui magis accommodando fidem sic definimus, ut sit *virtus Theologica divinitus infusa, qua libero ac pio voluntatis affectu iis omnibus firmiter assentimur, quae Deus revelavit, et quae Ecclesia credenda proposuit ob Dei ipsius veracitatem.*

Dicitur: 1. *virtus Theologica*, quae nempe Deum directe respicit, ad discrimen virtutum moralium, quae ad Deum nonnisi indirecte referuntur; — 2. *divinitus infusa*; quia fides est donum supernaturale divinum. Hinc Apostolus: *Vobis donatum est pro Christo, non solum, ut in eum credatis* etc: [8]; — 3. *qua libero ac pio voluntatis affectu*, ut sic fides nostra distinguatur a daemonum fide, qui etsi credant et contremiscant [9], non tamen libere ac pio veritatibus assentiuntur: unde eorum fides neque divina est neque infusa; — 4. *firmiter assentimur*; quia assensus fidei debet esse sine ulla errandi formidine: alioquin haesitatio esset, non fides; — 5. *iis omnibus quae Deus*

1 Rom. 3. 2 I Tim. 5. 3 Rom. 14. 4 Jac. 1. 5 Actor. 17. 6 Hebr. 11 — V. Liguori, *Opus. Mor.* l. 11, n. 2.

7 S. Thom. 2. 2, q. 1. a 6. 8 Phil. 1. 9 Jac. 2.

revelavit, quae quidem constituunt objectum fidei materiale. Dicimus *omnibus*, ut refellatur nonnullorum haereticorum doctrina, qui distinguentes inter articulos fundamentales et non fundamentales fidei, dicunt, primos necessario esse credentos, non autem secundos; nam singula fidei objecta, quaecumque ea sint, aeque habent eandem veritatem, ut credantur, nempe veracitatem divinam falli ac fallere nesciam [1]; — 6. *et quae nobis Ecclesia credenda proposuit;* quia divina revelatio nobis non manifestatur, nisi per Ecclesiae propositionem, dicente Augustino: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae catholicae commoveret auctoritas* [2]; 7 — *ob Dei ipsius veracitatem*; quia veritas infallibis, quae est ipse Deus, constituit objectum fidei formale, id est rationem formalem ob quam credimus. Hinc Apostolus: *Fides ex auditu, auditus autem* (seu assensus: *per verbum Christi* [3].

Fidei natura collocanda est in actu intellectus, quo creduntur dogmata[4] est cantra Calvinistas, qui docent fidem non esse assensum, quo veritates revelatae firmiter creduntur; sed fiduciam, qua certo credimus nos et promissionum Dei et ejus justitiae participes fieri. Probatur catholica veritas: 1. ex Scripturis, ubi distinguitur fides a spe: *Nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec* [4]: at si fides et spes idem sonarent, non essent *tria* sed *duo*; 2. ex Patribus: unus sit Augustinus, qui fidem collocat in actu intellectus, quo creduntur dogmata: spem vero in actu voluntatis, quo sperantur res promissae: *Aliquid etiamquod non speratur, e edi potest; quis namque fidelium poenas non credit impiorum? nec sperat tamen* [5].

Q. 2. *Quomodo fides dividitur?*

R. Triplici modo fides dividitur:

1. In *habitualem*, quae est *habitus supernaturaliter infusus, permanenter habilitans ad actus fidei eliciendos*; et in *actualem*, quae est *actualis firma ac supernaturalis adhaesio rebus revelatis, et ab Ecclesia ad credendum propositis*: haec si exterius prodeat, exterior; si autem intus in animo lateat, interior appellatur.

2. In *explicitam* et in *implicitam*: explicita fides illa est, qua aliquis fidei articulus creditur in se, sub propriis ac particularibus terminis, sub quibus nobis proponitur v. g. qui expresse credit Deum trinum, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, habet fidem explicitam Trinitatis: si etiam credit explicito mysterium Incarnationis, qui credit Filium Dei assumpsisse naturam humanam, et Christum esse Deum et hominem — Implicita vero fides illa est, qua aliquid creditur non in se et in propriis terminis particularibus, sed in alio, in quo illud continetur: sic qui credit in Christum Deum et hominem, eo ipso implicite credit in duplicem ejus voluntatem, etsi eam ignoret. Fides ipsa implicita iterum duplex ab accuratioribus solet distingui: vel enim credimus aliquid in alio, tanquam in principio universali, cui adhaeremus, ut cum quis in communi credit quidquid credit Ecclesia, quin tamen aliquid particulare (neque etiam in confuso vel in umbra) sciat aut credat; vel credimus aliquid in alio jam ut in umbra et figura, per quam nempe ipsa veritas credenda confuse significatur: ut cum quis credit, Deum esse missurum Salvatorem, sed nesciat media, quibus id sit acturus. Prima dicitur fides implicita latiori sensu: altera vero fides implicita sensu stricto ac proprio; est tamen utraque semper fides implicita.

3. In *formatam*, quae dicitur etiam *fides viva*; et in *informem*, quae dicitur etiam *fides mortua* — *Viva* est quae gratiam habitualem, sive charitatem sibi conjunctam habet: talis est fides hominis justi. *Mortua* est quae caret justitia et charitate: talis est fides hominis in statu mortalis culpae constituti.

Quolibet peccato mortali ita fidem extingui, ut nulla amplius in peccatoribus admittenda sit neque *viva* neque *mortua*, et si quae adhuc remanere videatur, ea non sit fides vera, nempe divina, sed mere humana, docent Calvinus, Quesnellus, aliique de Schola Jansenistarum. Sed veritas catholica est, fidem *veram*, nempe divinam, esse posse etiam sine charitate, ac proinde fidem *informem* sive mortuam esse admittendam uti veram ac divinam fidem.

1 V. Clercia. *De Eccles. Christi* — Arciv. Charvas, *Guida del Catechismo valdese, ossia difesa del Cattolicismo*, vol. I. p. 3 ragion. 3.
2 L. contra Epist. fund c. 5 — V. Bolgeni, *L'economia della fede cristiana*.
3 Rom. 10.
4 1 Corinth. 13.
5 *Enchir.* c. 8.

Probatur 1. ex Scripturis: *Si habuero omnem fidem*, ait Apostolus, *ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum* [1], sed fides, quae montes transfert, est fides vera et divina; ergo haec a charitate sejuncta potest in natura sua esse: *Quid proderit, fratres mei*, inquit s. Jacobus, *si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? numquid poterit fides salvare eum* [2]? Hic pariter sermo est de fide non humana, sed divina ideoque vera: atqui haec dicitur subsistere posse etiam per se et sine charitate; — 2. ex Patribus: pro omnibus unus sit Augustinus *qui de fide et operibus* totus in eo est, ut ostendat neminem debere salutem aeternam sperare, si fidem habeat sine charitatis operibus; — 3. ex Tridentino: *Siquis dixerit, amissa per peccatum gratia* (en charitatis mortem) *simul et fidem semper amitti, aut fidem quae remanet, non esse veram fidem, licet non sit viva, aut eum qui fidem sine charitate habet, non esse christianum, anathema sit* [3]; — 4. ex Pontificum Oraculis: Alexander VII hanc sub n 12 propositionem damnavit: *Quando in magnis peccatoribus deficit omnis amor, deficit etiam fides, et etiamsi videantur credere, non est fides divina* Clemens XI aliam similem in Quesnello Jansenismi professore valde insigni confixit; dicendum ergo, charitatem quidem esse non posse sine vera fide, quia fides vera est ejus fundamentum: sed veram fidem esse posse sine charitate; nam stat fundamentum sine aedificio.

Sed si fides (inquies) *in statu peccati mortali, sive sejuncta a charitate, est fides mortua; ergo amplius non existit, sicuti cessat existere homo actu quo moritur; vel saltem fides quae remanet, non erit amplius fides vera, nempe divina.*

Resp. neg. *conseq.* et *paritatem*: fides enim sine charitate dicitur quidem *mortua*, sed non quasi cesset existere, quemadmodum mori dicitur homo; bene vero quia operationem in Christiano cesset habere in ordine ad vitam aeternam, eo modo quo corpus dicitur *mortuum*, quod existit quidem, sed vita destitutum: hanc comparationem suppeditat s. Jacobus: *Sicut .. corpus sine spiritu mortuum est; ita et fides sine operibus mortua est* [4]. Atqui copus hominis, etiamsi mortuum sit, quia sine anima, adhuc remanet verum corpus humanum; ergo a pari fides, etiamsi mortua quia sine charitate, adhuc remanet vera fides, nempe divina. In quo enim sita est fidei divinae natura? profecto in hoc, quod faciat nos assentiri rebus a Deo revelatis ob divinam veracitatem; atqui assensus iste etiam sine charitate haberi potest.

Imo si sermo sit de merito, quod Theologi vocant *de congruo*, ipsa fides mortua meritoria est apud Deum; opera enim meritoria *de congruo* praecedunt justificationem: *Nec ipsa remissio peccatorum*, inquit Augustinus, *sine aliquo merito est, si fides hanc impetret* [5]. Si res ita non esset, quis amplius peccatores hortaretur, ut se vehementer commendent Dei misericordiae et Beatae Virgini, quae est *refugium peccatorum*, ut in Christi gratiam reverti possint? Quapropter qui absolute et sine ulla restrictione pronuntiat *fidem sine charitate non esse meritoriam*, nobis videtur cum Quesnello sentire, cujus erat haec thesis damnata sub n. 56: *Deus non remunerat, nisi charitatem.*

CAPUT SECUNDUM.

DE FIDEI OBJECTO, REGULA, ANALYSI AC SUBJECTO.

Q. 1. *Quodnam est objectum fidei?*

R. 1: *Materiale* fidei objectum seu materies, circa quam fides nostra occupatur, sive quod credere tenemur) est Deus ipse et illud omne quod ab eo revelatum fuit. Deus quidem ipso est objectum primarium et proprium: cetera vero ab eo revelata objectum minus proprium et secundarium. *Si vero*, ait d. Thomas, *consideremus materialiter ea, quibus fides assentitur, non solum est ipse Deus, sed etiam multa alia; quae tamen sub assensu fidei non cadunt, nisi secundum quod habent aliquem ordinem ad Deum* [6] sive tanquam principium a quo pro procedunt, sive tanquam finem ad quem tendunt.

R. 2: Objectum vero *formale* fidei seu formalis ratio, quae nos movet ad credendum est testimonium divinum, sive Deus ipse uti summe verax, imo et prima veritas; omnis namque fides innititur testimonio verum dicentis: ideo enim alicui credimus, quia verax et vera semper loquitur. Ergo summa Dei veracitas est ratio

1 1 Cor. 13.
2 Ep. c. 2.
3 Sess. 6. can. 28.
4 Ep. c. 2.
5 Epist. 194, c. 3, n. 19.
6, 2, 2, q. 1, a. 1.

fundamentalis nostrae fidei, seu motivum ultimum determinans assensum nostrum. Hoc sane sensu inquiebat Apostolus: *Cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed (sicuti est vere) verbum Dei* [1]. Et in actu fidei expresse dicimus: *Credo, Domine, quiquid revelasti, quia summe verax es, qui nec falli nec fallare potes*. Hinc perbelle ajebat Cassianus: *Deus hoc dixit verbum illius summa ratio est remoreo disputationes ; sola mihi sufficit ad credulitatem persona dicentis* [2].

Q. 2. *Quaenam est regula fidei ?*

R. Regula fidei dicitur illud omne, quod verum fidei objectum vel continet vel declarat: tres vulgo assignantur fidei regulae: Scriptura, divina traditio et Ecclesia. Quoniam vero neque s. Scriptura neque traditio veritates in se contentas viva voce explicant, idcirco appellari solent regulae fidei mortuae seu inanimatae; Ecclesia autem, quae Scripturam et traditionem clara ac infallibili auctoritate explicat, dicitur regula viva seu animata [3]. Vel etiam dici potest, quod Scriptura et traditio sunt fontes, quae fidem continent; Ecclesia vero est via seu medium, quo a Deo revelatae veritates, et in Scriptura et traditione contentae, certo nobis innotescunt; unde patet duo requiri, ut aliquod catholicae fidei dogma dicatur, Deum revelantem, et Ecclesiam proponentem. Haeretici unam tantum admittunt fidei regulam, nempe sacram Scripturam, medium autem ad Scripturam intelligendam reponunt adhuc in ipsa Scripturae lectione, in sensu privato, in Spiritus Sancti motione et in examinis via; sed falluntur.

Ac 1. praeter Scripturam etiam divinae traditiones sunt admittendae tanquam divinae fidei regulae: decretorium est illud Apostoli: *Fratres, state et tenete traditiones, quas didicistis sive per sermonem sive per epistolam nostram* [4]. In quae verba scripsit Chrisostomus: *Hinc patent quod non omnia per epistolam, sed multa etiam sine literis; eadem vero fide digna sunt tam illa, quam ista*. Adde: primae Ecclesiae conditae sunt et plures diu extiterunt sine Scripturis, saltem novi Testamenti; sola igitur traditione illae fidelium collectiones veritates a Deo revelatas tunc cognoscebant.

2. Medium ad certo cognoscendas veritates a Deo revelatas debet esse: 1. *Certum, securum* atque *aptum* ad omnes dubietates solvendas; secus non posset obtinere assensum firmum et immulabilem; 2. *universale*; si enim omnes vocati sunt ad fidem, omnibus obvia esse debet regula, qua fidem ipsam firmiter assequantur ac teneant; 3. *perpetuum*: quantum fides, tantum ejus regula perdurare debet; sed fides est usque ad consummationem saeculorum duratura — Si ita est, jam patet; medium istud non potest constituere neque sacra Scriptura, cum multa difficilia et obscura contineat, et ea in omnibus fidelium manibus non versetur; neque motio divini Spiritus, quam nimis facile quisque fingere potest; neque sensus privatus, alioquin tot haberemus sententias quot capita; neque examinis via, tunc enim paucissimi fidei veritates assequerentur: cum alii ingenii tarditate, alii rerum temporalium cura, cupiditatum mole ad eas assequendas impedirentur. Et vel ipsi paucissimi, nonnisi cum plurium errorum admixtione, et uni aliis in pluribus dissentientes, veritates fidei sibi compararent. Hoc patet ex protestantibus; quot lites inter illos quoad ipsa primaria fidei capita [5] unde unitas fidei apud illos penitus evanuit. Dicendum ergo cum Catholicis medium tutum, facile, omnibus obvium ad cognoscendas veritates revelatas in auctoritate viva ac infallibili reponendum esse; et sane major hominum pars sola regitur auctoritate [6]. Haec

1 I Tess. 2.

2 *De Incarn.* l. IV, c. 7 — Liguori, *Opus Mor.* l. II. n. 4.

3 Propositio Ecclesiae dicitur regula *proxima* fidei; Verbum autem Dei sive scriptum sive traditum in quo divina revelatio continetur, regula fidei *remota*.

4 II *ad Tessal.* 2—V. Milner, *Il fine di una Religione controversa* — Wiseman. *Conferenze intorno alle principali dottrine della Chiesa cattolica* — Malou. *Della lettura della Bibbia in lingua volgare* — Perrone. *Il Protestantesimo e la regola di Fede*—Moehler, *Dell'unità della Chiesa*, c. 2—Charvas. *Guida del catecumeno valdese*, ecc. par. 4—Ligoori. *Opera dogmatica* etc. sess. 4, § 8.

5 V. Bossuet, *Storia delle variazioni delle Chiese de' protestanti* — Moehler. *La simbolica, ossia esposizione delle antitesi dogmatiche tra i cattolici ed i protestanti* — Nardi. *Elementi di diritto ecclesiastico*, §§ 266 et seqq : Origine storica e costituzione delle sette eterodosse —*Annali Religiosi*, vol. I, ser. 1, art.: il principio protestante di appellarsi alla santa Scrittura sovversivo della dottrina protestante, e confermativo della fede cattolica ecc.

6 Quae auctoritas libertatem non destruit: *Quelli sono intellettualmente più liberi, i quali hanno i mezzi più facili per trovare la verità: non coloro che hanno la maggior libertà nella ricerca della verità coi loro propri mezzi*. Ad rem Auctor libri, *Quattro anni di esperienza della Religione cattolica*, c. 4: la schiavitù del protestantismo.

autem auctoritas viva et infallibilis in nullo alio reperiri potest, nisi in visibili et perpetuo Ecclesiae magisterio; Ecclesia enim dicitur: *Columna et firmamentum veritatis*, quam quidem *qui non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus* [1].

Objiciunt protestantes: *Nos committere circulum vitiosum; nam credimus sacram Scripturam propter auctoritatem Ecclesiae, et credimus auctoritatem Ecclesiae propter Scripturam* — R. Nos credimus primario auctoritatem Ecclesiae non propter Scripturas, sed propter notas ipsius Ecclesiae ac motiva credibilitatis: et sane nascente Ecclesia, nondum erant Scripturae, et tamen jam certa erat veracitas Ecclesiae. Quod autem secundario ejus veracitas firmetur etiam per Scripturam, non est circulus vitiosus; nam id est sub diversa ratione, et jam firmata Ecclesiae infallibilitate. Nempe de veracitate et infallibilitate Ecclesiae nobis jam constat aliunde: nam primo ex motivis credibilitatis probamus, Ecclesiam Romano-Catholicam esse veram Christi Ecclesiam, ac proin omnia etiam dogmata illius esse vera; secundo ex hoc principio ulterius inferimus probamusque sacram Scripturam esse Verbum Dei, quia nempe Ecclesia vera et infallibilis haec docet; tertio ex Scriptura autem divina sic certo jam cognita, ipsa Ecclesiae infallibilitas, quae jam prius aliunde erat primo probata, ulterius et quasi secundo probatur et confirmatur sine ullo vitioso circulo—Exemplum habemus in humanis: sit nuntius, qui deferat literas Regis: quando non est certa nuntii veracitas, inquiruntur indicia credibilitatis, et ubi de illa constat, acceptantur literae Regis propter veracitatem nuntii: verum contentis in literis Regis creditur non propter veracitatem nuntii, sed Regis: et si in iis Regis literis asseratur veritas nuntii, ea firmatur et magis creditur propter veracitatem Regis, Neque ideo est circulus vitiosus; nam eadem creduntur, sed sub ratione diversa [2] *(A)*.

Q. 3. *Quid est fidei analysis?*

R. Analysis seu resolutio fidei est illa mentis operatio, qua pervenitur ad rationes, quae assensum nostrum determinant: seu est discussio principiorum, propter quae creditur aliqua veritas. Unde quando credimus v. g. tres in Deo esse Personas, ideo nos credere dicimus, divina agente gratia, quia id Deus revelavit in Scripturis; ideo vero nos credere hoc revelatum in Scripturis, quia illud testatur Ecclesia; ideo demum nos testimonio Ecclesiae tuto fidum habere, quia Ecclesia pro se habet omnia credibilitatis et infallibilitatis motiva [3]. Actus ergo fidei quinque importat, veritatem revelatum, auctoritatem Dei revelantis, Ecclesiam proponentem, motiva credibilitatis de veracitate Ecclesiae nos tutos reddentia, tandem gratiam Dei assensum nostrum dirigentem atque ad statum supernaturalem elevantem; fides enim est donum supernaturale, et nemo venit ad Christum, nisi Pater coelestis traxerit eum: idque Tridentinum definivit [4].

Primus tamen et ultimus annulus, a quo fides incipit et in quem desinit, constituendus est in divino testimonio ab Ecclesia proposito: nempe divinum testimonium est ratio formalis cur credimus; Ecclesia vero est judex infallibilis seu viva et infallibilis auctoritas, quae nos certos reddit hoc vel illud esse revelatum, ut nulli dissensioni sit locus. *Quae quidem viva et infallibilis auctoritas in ea tantum viget Ecclesia* (ut verbis utamur Pii papae IX), *quae a Christo Domino supra Petrum totius Ecclesiae Caput, Principem et Pastorem, cujus finem nunquam defecturam promisit, aedificata suos legitimos semper habet Pontifices sine intermissione ab ipso Petro ducentes originem in ejus cathedra collocatos, et ejusdem etiam doctrinae, dignitatis, honoris ac potestatis haeredes et vindices* (Encycl. *Qui pluribus*, anno 1846).

Q. 4. *Quid requiritur, ut propositio ad fidem divinam pertineat?*

R. Ecclesiae propositio est via, qua re-

1 I Tim. 3; et Matth. 18.

2 Ad rem Moehler, *Dell'unità della Chiesa*, c. 2: « La Chiesa cattolica non si move circolarmente, quando non crede ai Vangeli, se non perchè ella dà loro la testimonianza della credibilità. Ella crede a sè stessa, e sa il perchè: dovrebbe credere più agli eretici che non a sè stessa? Come la Chiesa riguarda sè medesima e la sua tradizione, per cui il Vangelo scritto ci è stato trasmesso, come divino; così ella considera anche questo come divino. La Chiesa, il Vangelo e la tradizione cadono e restano sempre tutti insieme. » V. Billuart, *Cursus Theol. de regulis fidei* — Veith., *Scriptura sacra contra incredulos propugnata*, p. 7. sect. 1. nn. 8 et 9 — Sardagna, *Theol. dogmatico-polemica*, tr. III — Mayer *Tractatus praevii de vera Relig.* p. 2. — Carbonius, *Theol. revelata*.

3 Hac methodo omnes fideles ad eliciendum actum fidei rationabilem facile deducuntur. V. exemplum apud Gaume, *Catech. di persever.* p. 2, lez. XVII.

4 Jo. 6; et Tridenl. sess. 6, c. 6.

velatio divina nobis infallibiliter innotescit; sicuti revelatio divina est via qua nobis innotescit Verbum Dei. Porro propositiones aliae sunt *explicite* revelatae, quas nullum est dubium ad fidem catholicam pertinere: explicita enim revelata propositio est, quae immediate seu propriis aut synonimis verbis in deposito divinae revelationis continetur: hujusmodi sunt quae in Scripturis de Christi ortu, vitae genere, morte, resurrectieno et ascensione exhibentur; item veritates quae totius Religionis nostrae sunt fundamentum, ut trinitas Personarum in Deo, Christi divinitas, ab eoque facta hominum redemptio. Hinc etiam antequam de iis definitio ab Ecclesia edita esset, merito ut haeretici habiti sunt et condemnati, qui eas negabant; Ecclesia enim definiendo libros sacros Verbum Dei continere, has veritates sufficienter proposuerat uti revelatas ac fide catholica credendas — Aliae propositiones seu veritates sunt *implicite* tantum revelatae, et illae sunt, quae nonnisi mediante aliqua illatione vel ratiocinio ab explicite revelatis deducuntur [1]: cujusmodi est quae docet humanam in Christo voluntatem a divina plane distinctam inesse; item quae adstruit absolutam Baptismi necessitatem quoad infantes etiam a fidelibus parentibus ortos; Item quae tradit, valere Baptismum etiam ab infideli homine administratum, etc. . Quae quidem tunc tantum constituerunt catholicae fidei dogma, quando id definitum fuit ab Ecclesia christianae doctrinae custode, interprete et magistra.

Alii tamen diversam rationem assignant; ajunt, inquirendum esse a quibus praemissis deducatur nostra conclusio. Nam ea potest deduci tam a duobus praemissis revelatis, ut ista: *Omnes Apostoli repleti sunt Spiritu Sancto, atque Matthaeus erat Apostolus; ergo Matthaeus repletus est Spiritu Sancto*. Tum ex majori generali revelata, et minori non revelata: v. g *Vera Christi Ecclesia debet esse una, sancta, catholica, apostolica: atqui Ecclesia romana est una, sancta, catholica, apostolica; ergo est vera Christi Ecclesia*. Tum ex majori generali omnino certa, sed non revelata, et ex minori revelata; v. g. *Omnis homo est risibilis; atqui Christus verus est homo; ergo Christus est risibilis*. His positis dicimus: — 1. Propositiones ex duabus praemissis revelatis legitime deductae, ad fidem divinam pertinent; nam in ipsa propositione revelata formaliter continentur; in hoc quippe natura syllogismi sita est, ut prima praemissarum conclusionem in se contineat, et altera eam esse contentam manifestet; — 2. idem dicendum, si propositiones ex majori generali revelata et minori non revelata deductae sint; nam adhuc in propositione revelata formaliter continentur: in propositione enim generali continentur, et minor non revelata declarat eas esse contentas;[2]; — 3. si vero conclusio deducatur ex majori universali omnino certa, sed non revelata et ex minori revelata, utrum ad divinam fidem pertineat, disputant. Alii cum Antoine, Cano, Vasquez, etc., affirmant; nam talis conclusio necessariam habet connexionem cum propositione revelata: ergo eam vi testimonii divini credere debemus. Sed Lugo, Suarez, Lhermenier aliique probabiliter contendunt, conclusionem illam veram quidem esse veritate theologica; non autem veritate revelata. Sane illa propositio non est vera veritate revelata, ideo neque de fide divina credenda, quae directe non creditur vi divini testimonii, sed vi illationis theologicae; atqui talis est haec nostra (de qua hic agimus) conclusio. Adde: illa assertio non est de ipsa fide divina, cujus major (ideo et conclusio) sine errore in fide negari potest; atqui id evenit in casu nostro: qui sane negaret hominem esse risibilem, errorem diceret, non haeresim; nam proprie non negaret aliquid revelatum. Si tamen accederet definitio Ecclesiae, tunc nullum amplius dubium est, conclusionem

1 Propositiones mediate tantum revelatae solent etiam dici *conclusiones theologicae*.

2 Si contracte et obscure aliquid in Verbo Dei contineatur, etsi proxime et immediate in eo contentum sit, adhuc requirunt Ecclesiae declarationem, ut tanquam catholicum dogma, veritas illa ab omnibus accipiatur — V. Muzzarelli. *Buon uso della logica* opusc. XXIV: *Se un fatto dogmatico deciso dalla Chiesa sia oggetto di fede teologico* — Tournely, *Praelectiones* etc.

3 Sed omnino requiritur, ut *minor* sit absolute certa, uti est in supra laudato exemplo de romana Ecclesia: alioquin firmissimus praeberi non posset assensu ad fidem requisitus. Unde si minor esset tantum moraliter certa, conclusio ad objectum fidei non pertineret, et propositio ei adversa non esset haeretica, sed erronea. Hinc in hoc exemplo: *Infans legitime baptizatus et ante usum rationis moriens, est sanctus; atqui Petrus ante usum rationis mortuus, legitime fuit baptizatus; ergo Petrus est sanctus*: haec conclusio ad fidem non pertinet: quia moraliter tantum certum est Petrum fuisse legitime baptizatum, nisi ad summum respectu baptizantis, aut nisi tot fuerint testes, ut absolute certum sit nihil essentiale fuisse omissum.

illam esse de fide catholica tenendam; Ecclesiae enim est de veritate doctrinae infallibiliter judicare [1].

Criteria, indicia et argumenta, quibus dignoscit Ecclesia an aliquid revera in divina revelatione contineatur, sunt Patrum scripta, libri liturgici, dies festi, acta Martyrum, perpetuus fidelium sensus, et vel ipsorum haereticorum testimonia; sunt item monumenta archeologica; denique inter omnia eminet primumque sibi locum vindicat juge ac vivum Ecclesiae magisterium. Multipliciter autem potest ab Ecclesia aliqua veritas catholica definiri: — 1. *directe*, et est cum veritas ab Ecclesia expresso, seu conceptis verbis credenda proponitur, prout ordinario fit; — 2. *indirecte*, cum nempe *in obliquo* veritas tenenda proponitur, *in recto* autem infallibilitas Ecclesiae, quae ita statuit, uti est illud: *Si quis dixerit Ecclesiam errare, cum docuit et docet juxta evangelicam et apostolicam doctrinam, propter adulterium alterius conjugum matrimonii vinculum non posse dissolvi, anathema sit* [2]; 3. *tacite*, cum ab Ecclesia factum, quod a jure pendet et in eo fundatur, sancitur, uti est illud: *Si quis dixerit, caeremonias, vestes et externa signa, quibus in Missarum celebratione Ecclesia catholica utitur, irritabula impietatis esse magis, quam officia pietatis, anathema sit* [3]. Hujus canonis objectum per se meram attingit disciplinam; attamen canon dogmaticus est, eo quod jus involvat seu potestatem Ecclesiae in tali disciplina sancienda.

Q. 5. *An fidei objecta lapsu temporis creverint?*

R. Veterum praesertim scholasticorum communis erat sententia cum d. Thoma [4], fidem catholicam quoad substantiam credendorum semper eandem fuisse vel ab ipso mundi exordio, et tantum novas explicationes successive obtinuisse; omnia enim dogmata jam satis implicite continebantur in fide Dei et divinae providentiae; hinc Augustinus: *Tempora variata sunt, non fides* [5]. — Verum plures recentiores cum Antoine docent: 1. objecta fidei ab Adamo ad Apostolos inclusive crevisse non tantum secundum quid, quatenus quaedam fuerunt pedetentim explicata; sed etiam simpliciter, quatenus aliquid novi fuit revelatum. Sane complura in lege naturae revelata sunt Abrahamo aliisque Patriarchis; complura item innotuere per Moysen aliosque Prophetas in lege scripta, quae nequeunt haberi ut nudae explicationes primae revelationis: et merito ex Augustino, *nam gradatim et per incrementa fragilitas humana nutriri debuit* [6]; 2. ab Apostolis usque ad nos objectum fidei *simpliciter* non crevit: tum quia Spiritus Sanctus docuit Apostolos *omnem veritatem* [7]; tum quia Ecclesia nunquam sibi attribuit potestatem dogma novum revelandi. Crevit tamen et crescit *secundum quid* quatenus revelatio jam facta, per auctoritatem Ecclesiae infallibilem vel explicatur vel ad singularia objecta applicatur; vel controversa certificatur, quod tamen non est condere nova dogmata [8].

Q. 6. *Quid de revelationibus privatis tenendum est, quas Sanctis plerisque factas scimus etiam post Apostolorum aetatem?*

R. Privatae revelationes ad fidem catholicam non pertinent; fides enim nostra, ait Angelicus, non innititur revelationibus quibuscumque; sed iis dumtaxat, quae Patriarchis, Prophetis et Apostolis factae sunt, et idcirco fideles dicuntur in Scripturis *superaedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu* [9]. Neque facessit, quod Ecclesia nonnullas approbaverit, ut sanctarum Birgittae ac Catharinae Senensis; cum enim Ecclesia id agit, nunquam easdem revelationes

1 Propositio quae enuntiat rem sicuti est, sed in deposito revelationis nec mediate nec immediate contentam, dicitur *certa*, uti est propositio quae docet dari actus in specie sua et in abstracto indifferentes. Si vero gravibus, sed non inconcussis nitatur momentis, tantum *probabilis* dicitur, ut sunt Theologorum opiniones; si enim adhuc opiniones sunt, de probabilitatis finibus non exeunt. At si propositio in deposito divinae revelationis sit contenta, adeo ut nihil amplius desit ut sit fide catholica credenda, nisi Ecclesiae definitio, dicitur *proxima fidei*.

2 Trident. sess. 24, can. 7 — V. card. Perrone, *Disquisitio theolog. de immaculato V. M. conceptu.*

3 Tridentinum, sess. 22, can. 7.

4 2, 2. q. 1, a. 7.

5 Tract. 45 in Jo.

6 *Q. ex novo Test.* c. 86 — Ad rem doctiss. Klee in suo opere, *La Storia dei dogmi*, vol. I sub initio: « La sostanza dei dogmi fu e rimane sempre la medesima, ma la loro formazione dogmatica progredisce col tempo di conserva colla ragione verace e sincera, che li medita, e contro i fallaci e subbiettivi sforzi di chi li attacca » *V. Amico Cattolico*, Milano vol. XII, ser. 1.a art. le variazioni lo dottrina.

7 Joann. 5 et 16.

8 V. Denzinger, *Enchiridion symbolorum et definitionum, quae de rebus fidei et morum a Conciliis et summis Pontificibus emanarunt.* Lipsiae et Neapoli.

9 Eph. — D. Thomas, 1, p. q. 1, a. 8.

nobis credendas proponit uti dogma catholicum: sed sua approbatione solum intendit declarare nihil in ipsis contineri contra fidem, aut bonos mores: nempe tanquam pias et absque ulla superstitione prudenter recipi posse, licet adhuc, salva fide, ab iis possit recedi, si fiat, at ait Benedictus XIV [1], *cum debita moderatione, non sine ratione et circa contemptum.*

Ex quo recte concluditur, generatim loquendo, neminem teneri reapse credere tali revelationi: nec si credat, talem assensum posse esse fidei catholicae aut divinae, cum non innitatur divino testimonio, sed testimonio humano, id est personae, cui revelatio facta est. Diximus *generatim loquendo;* etenim non tantum persona cui fit revelatio, sed etiam persona ad quam dirigitur revelatio (ut si Deus alicui revelet quod talis Praelatus non recte se gerit), si propenatur cum sufficientibus argumentis rite probatis, eam credere debet; Deus enim illi loquitur per alium, et proinde ab eo exigit fidem [2].

Quomodo (quaeres) *se genere debet Confessarius cum poenitente, qui sibi a Deo factas revelationes affirmat?*— Confessarius admodum caute procedat, maxime cum mulieribus, ita ut non sit nimis credulus, sed neque omnino incredulus: *Praemonendus lector est,* inquit doctissimus Blosius, *ne perversum quorundam hominum judicium sequatur, qui revelationes et visiones ceu vani-sima somnia contemnendo se parum spirituales esse ostentant.* En regulae generatim in hac re: 1. jubeat poenitenti, ut sibi referat omnia, quae videt et audit sive vera sive falsa: ipse tamen neque de iis cognoscendi desiderium ostendat, nec quae sibi manifestantur, aliis aperiat; 2. caveat, ne peculiarem existimationem animae illius manifestet; multo minus alios ad illam mittat, ut ejus precibus se commendent. Imo ostendat se illam non facere majoris quam ceteras, sicque in humilitatem et timore eandem contineat; 3. si percipiat ipsam in perfectione proficere, adjuvet, et animosiorem faciat, uti historia Ecclesiastica nos docet fecisse s. Franciscum Borgia, et b. d' Alcantara cum s. Theresia, quam tutam fecerunt supernaturalia dona, quibus effulgebat, vere esse a Deo; [3] eam hortetur, ut initio orationis uti praeludium prae oculis sibi ponat aliquod vitae et passionis Christi Domini nostri caput *(B)*.

Q. 7. *Quodnam est fidei subjectum?*

R. Subjectum fidei aliud est proximum, aliud remotum. *Proximum* est ipsa facultas seu potentia personae, in qua fides residet: haec nihil aliud est, quam intellectus; *credere*, ait d. Augustinus, *est cum assensu cogitare:* atqui cogitatio residet in intellectu: ergo et credere, ac proinde etiam fides. Adde ex Apostolo: fidei succedit visio patriae: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem*; atqui visio est in intellectu, ergo et fides — Subjectum fidei *remotum* est persona fidei capax: eam porro habuerunt et Angeli et homines in eorum prima conditione; cum enim homo et Angeli in prima sui conditione donati quidem fuerint gratia, sed haec in ipsis non esset consummata, ita ut Deum per essentiam videre possent; oportuit in iisdem quandam fuisse inchoationem speratae beatitudinis. Quae quidem inchoatio locum habet in voluntate per spem et charitatem, in intellectu per fidem.

Quid (quaeres) *de beatis, damnatis, animabus purgantibus atque infidelibus? habentne verum fidem?* — R. 1, Quoad beatos dicimus: cum fides ex Apostolo sit *argumentum non apparentium*, id est *certa apprehensio eorum, quae non videntur*, ut exponit Angelicus [4], beati autem jam *facie ad faciem* contemplentur quae nos non videmus, nisi per *speculum in aenigmate;* consequenter aperta res est, fidem

1 L. III, c. ult. *De Servorum Dei beatificatione et Beatorum Canonizatione.*

2 Imo quod pertinet ad illum, cui fit revelatio, sunt qui cum Gotti ducent hanc credi debere fide divina theologica: et consequenter quaecumque ipsi revelantur a Deo esse objectum materiale fidei divinae; cum prima Veritas sit ratio propria et proxima assentiendi omnibus quae revelantur quibuscumque revelentur. Sed negant alii ipsum posse privatae revelationi credere ex fide catholica, qua Christianus est; cum haec revelatio non contineatur in ambitu objecti formalis catholicae fidei, sed ex alio speciali lumine superno eruatur. V. Benedictus XVI, *loc. cit.*— V. Liguori, *Homo Apost.* append. 1, n. 19, ubi etiam de locutionibus et visionibus.

3 1 Cor. 13 — Verum ad altius assensum requiritur etiam pia in nobis liberae voluntatis affectio, et idcirco dicimus fidem esse etiam penes voluntatem: et Apostolus ad Rom. x habet: *corde....creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem.* Sane mens nostra nunquam ad assensum determinatur, nisi vel ab ipsa veritate per suam evidentiam, vel a voluntate per liberam sui motionem. Atqui in rebus fidei non potest mens nostra determinari ad assensum per veritatis evidentiam, cum res fidei non sint apparentes; ergo determinatur per liberam ac piam voluntatis motionem: ideo fides est meritoria apud Deum. *S. Thomas.*

4 2. 2. q. 4. a. 1.

in beatis non reperiri [1]; — ad damnatos quod attinet, cum ex eodem Apostolo fides sit *sperandarum substantia rerum*, et donum valde insigne gratiae divinae, cumque damnati nulla amplius spe recreari possint in eorum suppliciis sine fine duraturis, iis divina fides non competit; — 3. idem valet de daemonibus: etsi enim, dicente Jacobo, *daemones credunt et contremiscunt*; haec eorum fides non est supernaturalis, sed naturalis, coacta et orta ex evidentia rerum; — 4. quod pertinet ad animas purgantes, cum ipsae nondum videant Deum *facie ad faciem et sicuti est*, patet in iis adhuc fidem manere; — 5. tandem ad infideles quod spectat, ut ipsum per se nomen sonat, fidem non habent.

Quid (dices) *de haeretico, qui quosdam articulos credit et quosdam rejicit?* — R. Vel agitur de haeretico materiali, qui nempe credere paratus est quidquid Ecclesia catholica credit, et ex ignorantia tantum in quibusdam fidei dogmatibus errat; quia nondum Ecclesiae sensum est assecutus. Vel agitur de haeretico formali, qui nempe post assecutum Ecclesiae sensum adhuc in quibusdam assentiri recusat.

Si 1, haereticus ille totam et integram fidem habet *in habitu*; nam non errat pertinaciter: sic nemo negaverit veram fidem habuisse s. Cyprianum etiam actu, quo Baptisma ab haereticis collatum rejiciebat uti invalidum. Si 2, Durandus aliique pauci existimant veram fidem in haereticis formalibus aliqualiter adhuc manere relate ad eos articulos, quos credunt. Communis tamen et verior sententia cum d. Thoma negat; etenim sicut peccatum mortale contrariatur charitati, ita discredere unum articulum contrariatur fidei: atqui charitas non remanet in homine post unum peccatum mortale; ergo nec fides in eo, qui discredit unum articulum fidei. Adde: qui nonnulla rejicit, agit ex proprio judicio, ideoque non ex fide, ut argumentatur d. Augustinus [2]. Adde: fides habet unum medium credendi, *scilicet propter veritatem primam propositam nobis in Scripturis secundum doctrinam Ecclesiae intelligentis sane; et ideo qui ab hoc medio decidit, totaliter, fide caret*: ita Angelicus [3]. Hinc Apostolus de quibusdam, qui tantum negabant corporum resurrectionem, generatim ait: *Circa fidem naufragaverunt* [4].

CAPUT TERTIUM

DE FIDEI PROPRIETATIBUS.

Plures sunt fidei divinae proprietates, seu plures requiruntur conditiones, ut fides divina uti genuina habeatur. Oportet nempe, ut sit: 1. *Libera*; legitur enim: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur* [5]: quae verba evidenter supponunt possibilitatem credendi et non credendi; 2. *honesta*: sane si laudabilis est fides humana, multo magis divina juxta illud: *Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est* [6]; 3. *supernaturalis*, fides enim haec nostra tendit ad Deum supernaturaliter cognitum: ergo ejus actus supernaturalis est; 4. *una* juxta illud Apostoli: *Unus Dominus, una fides, unum baptisma* [7]: et vero una est tantum ratio formalis credendi, scilicet Dei veracitas; 5. *meritoria*: hinc Tridentinum docet fidem praeparare hominem ad justificationem [8]: et Apostolus de Judicibus et Prophetis dicit: *Per fidem vicerunt Regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones* [9], 6. *obscura*, ex parte nempe rei revelatae: alioquin de ea non haberetur fides, sed scientia. Revelatio quidem fidei existentiam infallibiliter aperit, sed naturam ejus non manifestat; ceterum hoc non impedit, quominus fides omnimodam habeat certitudinem, credibilitatem et necessitatem.

Articulus I. — De fidei certitudine ac credibilitate.

Q. 1. *Quanta est fidei certitudo?*

R. Tanta est fidei certitudo quanta est ipsa Dei revelantis auctoritas: huic enim soli tanquam objecto suo *formali* innititur; atqui Dei auctoritas in revelando certissima est, ergo et fides nostra. *Major* a nemine impugnatur: *minor* rejicitur a Priscillianistis, a Manichaeis et a quibu-

1 Sed quomodo sciunt quae nondum sunt, ut futura resurrectio, judicium generale, aliaeque veritates futurae? — R. Communius docent Theologi, beatos haec non scire per fidem divinam sicuti nos; sed illa in Deo videre intuitive.

2 L. XVII, c. 3 contra Faustum.
3 2, 2, q. 5, a. 3.
4 I Tim. 1.
5 Marc. 16.
6 I Jo. 5.
7 Eph. 4.
8 Sess. 6, c. 6.
9 Hebr. 11.

sdam aliis, qui contendebant Deum mendacii esse capacem. Sed est atrox blasphemia; auctoritas enim Dei in revelando est quaedam quasi complexio tum ex infinita sapientia, qua res uti sunt ita novit, ut falli non possit; tum ex infinita bonitate, qua res uti sunt, ita nobis vult revelare, ut non possit fallere. Hinc in Scripturis legitur: *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur*: *est autem Deus verax*; *omnis autem homo mendax*. Unde tuti exclamare debemus cum Apostolo: *Scio... cui credidi, et certus sum* [1].

Accedit ratio: 1. Deus est summa veritas; atqui si in revelando mentiri posset sive de potestate ordinaria sive de extraordinaria, jam non esset summa veritas; 2. Deus est ens perfectissimum, ideo ejusdem naturae omnino repugnat agere malum; quia semper est contrarietas boni et mali, veri et falsi; 3. fides supernaturalis et utilis ad salutem requirit assensum certum ac firmum; sed hic assensus haberi non potest sine certa ac firma revelatione: hinc Innocentius XI hanc sub n. 21 damnavit propositionem: *Assensus fidei supernaturalis et utilis ad salutem stat cum notitia solum probabili revelationis*; *imo cum formidine*, *qua quis formidat*, *ne locutus sit Deus*.

Imo assensus fidei est certior ipsa cognitione naturali; nam fides innititur veritati divinae, cognitio vero naturalis rationi humanae; ergo concludit Angelicus: *Multo magis homo certior est de eo, quod audit a Deo qui falli non potest*; *quam de eo, quod videt propria ratione quae falli potest* [2]. Unde ait d. Petrus: *Habemus firmiorem propheticum sermonem* [3]. Sed hoc intelligendum de certitudine fidei secundum *appretiativam*, non secundum *intensionem*. Nam saepe contingit, ut scientia clarius percipiatur ab intellectu, atque ut connexio scientiae cum veritate magis appareat, quam connexio fidei cum eadem; cognitiones enim naturales utpote captui nostro accommodatae magis animum quietant, oblectant ac veluti satiant.

Q. 2. *An fides major minor esse possit in uno, quam in alio?*

R. Cum Contensonio: non ideo fides potest dici major vel minor, quasi ipsa possit aliquem articulum repudiare; tunc enim fides foret infidelis, quod absurdum est. Neque dicitur major vel minor ex parte objecti formalis, cum hoc sit unum et simplex, nempe prima veritas.

Quare ex parte solius objecti materialis potest dici fides major vel minor, quatenus nempe unus prae alio habere potest majorem vel minorem fidei explicationem et plurium vel paucarum veritatum notitiam. Vel etiam secundum majorem vel minorem subjecti participationem, tum ex parte intellectus ob majorem vel minorem mentis adhaesionem; tum ex parte voluntatis, propter majorem vel minorem promptitudinem, devotionem et pietatem. Hic recte usurpatur precatio illa: *Credo*, *Domine*, *adjuva incredulitatem meam* [4].

Q. 3. *Quid est fidei credibilitas et quotuplex?*

R. Fidei credibilitas est evidentia illa, propter quam nos rebus revelatis assensum nostrum exhibemus. Duplex evidentiae genus oportet distinguere: aliud, quod rem aliquam ostendit evidenter esse veram et dici potest *evidentia veritatis*; aliud, quod evidenter ostendit rem illam esse credibilem, et potest appellari, *evidentia credibilitatis*. Illud est evidenter verum, quod ab intrinsecis rei principiis evidenter cognoscitur: hoc modo certum est duo et duo efficere quatuor. Illud autem est evidenter credibile, quod probatur argumentis extrinsecis, nempe testibus, monumentis, signis et similibus tam fide dignis, ut illud evidenter appareat firmo assensu omnino dignum, neque in dubium amplius revocabile absque imprudentiae censura: hoc modo certi sumus existere Romam, licet ibi non fuerimus.

Q. 4. *Quaenam evidentia fidei nostrae convenit?*

R. Fidei nostrae non convenit evidentia veritatis; si enim fides haberet hanc evidentiam, jam frustra diceretur ab Apostolo *argumentum non apparentium*. Convenit tamen evidentia credibilitatis, qua fit rationabile obsequium nostrum: *Non enim crederet* (homo), ait Angelicus, *nisi videret ea esse credenda*, *vel propter evidentiam signorum*, *vel propter aliquid hujusmodi* [5]. Sic evidentia credibilitatis cognoscimus mysterium Ss. Trinitatis fuisse nobis a Deo revelatum, et ab Ecclesia propositum, quin tamen mysterii naturam perspiciamus; nam hoc illi tempori reser-

1 Num. 23. Rom. 3 et II. Tim. 1.
2 2. 2. q. 4, a. 8.
3. Ep. 2. c. 1.
4. Marc. 9.
5 2. 2. q. 1, a. 4.

vatur, cum Deum non amplius videbimus *in speculo, in aenigmate; sed facie ad faciem, et sicuti est*—Fidei nostrae evidentiam credibilitatis revera convenire, septem praecipue argumentis solent ostendere Apologistae: quae quidem sunt totidem quasi sigilla, ut ait Scaramelli [1], quibus fides nostra obsignatur. Haec celebris Gagliuffi paucis extemplo contraxit versibus:

Credite. Sunt vobis praesto septena sigilla,
Ut sit tuta Fides. Sanctorum Oracula Vatum;
Portenta aeterna semper rutilantia luce;
Lex sancta; immensi famae laudumque Triumphi;
Firmantes verum devoto sanguine Testes;
Gloria, quo mundus late patet, inclyta; et usque
Firmumque et certum tot post discrimina Regnum.

1m Est *Prophetiarum*, quae Religionem nostram respiciunt, adimplementum: quae nedum a Christianis postmodum confictae sint ab adversariis nostris Judaeis religiosissime pluribus ante eventum annis asservabantur. At futura contingentia praedicere est solius Dei [2]; —2m est numerus prope infinitus *miraculorum*, quae in Religionis nostrae confirmationem patrata sunt, et quorum praecipuum est ipsa gloriosissima Christi resurrectio. Miracula enim esse nequeunt; nisi a vero Deo, et quidem in testimonium veritatis, ne Deum ipsum testem falsitatis faciamus; —3m est *sanctitas* et *excellentia doctrinae* catholicae Religionis; puritas enim decurrentis aquae puritatem scaturiginis testatur;—4m est omnium doctissimorum atque ipsorum adversariorum *testimonium*, qui fidem scrutantes defecerunt in investigationibus suis: at non ipsa defecit fides in sua firmitate. Ex quo illud contigit, ut quos fides habebat adversarios, habeat laudatores [3];—5m est *Martyrum* constantia et multitudo, qui Religionem catholicam proprio sanguine obsignarunt; neque enim nisi per virtutem divinitus infusam evenire potuit, ut hilariter tot omnium aetatum, sexus et conditionis vitam prodigerent [4]; — 6m est catholicae Religionis in orbem universum *propagatio*, quippe quae facta fuerit summa cum celeritate, maximis obstaculis contra nitentibus et instrumentis ex se omnino ineptis ad tantum finem obtinendum. Quare nihil humani hic esse potest; adeo ut exclamandum sit cum Tertulliano: *Incredibile ergo divinum* [5]; - 7m est ipsa antiquitas et nunquam interrupta *perseverantia*, qua catholica Religio tot inter procellas et persecutiones semper invicta conservata est, ut merito possimus exclamare: *Dignus Dei est hic*. Sane error non habet profecto, quod sit permanens [6] (*C*).

Sed (dices) *si tot argumentis innititur nostrae fidei credibilitas, non erit virtus divinitus infusa, nec donum Dei supernaturale?*—R. Temetsi argumentis a ratione petitis ad catholicam Religionem adducamur; tanta tamen est imbecillitas intellectus humani, ut nemo divina fide credere actu valeat, nisi lumine etiam supernaturali ejus mens illustretur; nam cum credibilitatis motiva extrinseca sint et ab haereticis impugnata, non penitus tollunt rei credendae obscuritatem; neque ideo tantam pariunt evidentiam, ut intellectus illico ac necessario rapiatur ad assentiendum. Quare motio requiritur voluntatis, et quidem ex gratiae auxilio juxta illud quod de Lydiae conversione legitur: *Dominus aperuit cor* (Lydiae) *intendere his, quae dicebantur a Paulo* [7]. Haec nempe

1. *Direttorio Ascet.* tr. iv. c. 1 — V. Liguori, 1. *Verità della Fide*, 2. *Verità della fede fatta evidente per i contrassegni della suo credibilità* = Frayssinous, *Difesa del Cristianesimo*. lib. I.

2. V. Puy. *L'incredulità convinta colle Profezie* — Muzzarelli. *L'Emilio disingannato*, t. 1. dial. 14 et 15 — Lacordaire, *Confer.* xvi: della preesistenza di G. C.

3. V. Houteville. *La verità dello Religione cristiana provata coi fatti* — Jamin. *Pensieri* ecc — Gaume. *Catechismo di perseveranza*, p. 3. lez. 20 — *Cattolico* vol. xxii. Testimonianze de' pagani in favore del Cristianesimo—Ricordi. *La Religione cattolica Apost. dimostrata dalla rivoluzione del 1789*. Torino — *L'incredulità convinta dagli stessi suoi seguaci*. Lucchesini. Lugano

4. V. Mazzarelli. *Il buon uso della Logica*, opusc. viii et xxii — Ruinart. *Acta ss. Martyrum* — Liguori. *Vittorie de' Martiri*.

5. *Ad Marcion*. — V. Bullet, *Stabilimento del Cristianesimo*.

6. Segneri. *L'incredulo senza scusa* - Valsecchi, *I fondamenti della Religione*. Contra modernos, qui Ecclesiam privilegiis expoliantes debellare putant, ad rem *Saggio intorno al socialismo*: « Uomini di un giorno di vita si credono di vincere la Chiesa ed il Clero (che quando è a lei unito, e parlante e operante a nome suo, è lei stessa, cioè la parte pensante e reggente di lei), uomini di un giorno si credono di vincerla, quando le hanno rapito un qualche diritto, compressa una qualche libertà, rapita qualche sostanza in uno di quei piccoli angoli del mondo che si chiamano Stati, in uno di quei momenti che si chiamano età e generazioni di una nazione. Oh! miseri! Essi son vermi effimeri di angusta terra, e la Chiesa è universale di tempo, di luogo, d'infinitezza, ecc. ».

7. Act. 16 — Si semper, hodie maxime precibus instandum, ut fidem servemus. Imo fides nostra supercrescat, in tanta iniquorum contra eam pugnantium multitudine.

divina illustratio: 1. mentem roborat ad divinam revelationem attentius considerandam: 2. pium excitat in voluntate affectum erga revelatam Religionem: et eo vix concepto voluntas imperat menti, ut veraci testimonio Dei revelantis innixa, licet revelatis rebus non intrinsece perceptis, firmiter tamen iis assentiatur. Ideo motiva credibilitatis hoc tantum præstant, ut assensus, quem nostrae Religioni praebemus, sit utique prudens: sed non supernaturalis, atque uti par est omnino firmus ac meritorius. Hinc ab Innocentio XI damnata est haec sub n. 23 propositio: *Fides late dicta ex testimonio creaturarum, similive motivo, ad justificationem sufficit.*

Articulus II. — De fidei necessitate.

Duplex hoc loco distinguitur necessitas (quae distinctio in re theologica est quammaxime attendenda): alia *medii*, alia *praecepti*. Necessarium *necessitate medii*, illud est, sine quo, etiam inculpabiliter omisso, finis obtineri non potest; et ideo dicitur etiam *necessitas finis*: necessarium *necessitate praecepti* est illud, quo inculpabiliter omisso, finis adhuc obtineri potest, et dicitur etiam *necessitas moralis*. Unde quidquid est necessarium necessitate medii, est etiam necessarium necessitate praecepti, si in nostra sit potestate; nam eo ipso praecepto, quo tenemur nostram nobis salutem procurare, tenemur etiam nobis ipsis illa comparare media, quae ad salutem sunt necessaria — Hic non loquimur de fidei habitu; fidem enim habitualem ad salutem omnibus esse necessariam necessitate medii clarum est: nemo enim potest salvari sine gratia sanctificante; at gratia sanctificans est a fide habituali inseparabilis. Est igitur tota quaestio de fidei actu, et quidem respectu adultorum; nam infantes illius sunt incapaces: unde salvantur per fidem habitualem, quae per Baptismum iisdem confertur.

§ I. — *De fidei necessitate ratione actus interioris.*

Q. 1. *An sit de necessitate medii aliquid credere fide supernaturali?*

R. Certum est, omnibus adultis ratione utentibus necessarium esse supernaturalem et interiorem fidei actum necessitate medii; adeo ut sine eo veram justificationem obtinere non possint. Est contra Wega et eos, qui putant hominem invincibili mysteriorum fidei ignorantia laborantem salvari posse sola naturali cognitione Dei.

Probatur catholica veritas: — 1. ex Scripturis; Apostolus enim expresse docet: *Sine fide... impossibile est placere Deo; credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit* [1]; Apostolum autem loqui de fide supernaturali constat, quia loquitur de ea fide, quam definivit, quod sit *sperandarum rerum substantia*, et *argumentum non apparentium*: quae porro fides certe supernaturalis est, cum res sperandae humani ingenii captum superent, et res non apparentes humana ratione investigari nequeant; — 2. ex Patribus: *Fides*, inquit s. Ambrosius, *est salutis nostrae pretium, sine quo non emitur Regnum coelorum* [2]. *Fides est*, inquit s. Fulgentius, *bonorum omnium fundamentum, humanae salutis initium: sine hac nemo ad filiorum Dei numerum potest pervenire; quia sine ipsa nec in hoc saeculo quisquam justificationis gratiam, nec in futuro vitam consequitur aeternam* [3]; —3. ex Ecclesiae decretis: Tridentinum aperte asserit *sine fide nulli* unquam contigisse justificationem; et addit: *Fides est humanae salutis initium, fundamentum et radix omnis justificationis sine qua impossibile est placere Deo, et ad filiorum ejus consortium pervenire* [4]. Confirmatur ex propositione, quam sub n. 23 Innocentius XI proscripsit.

Sed (dices) *si ita est, ergo adultus licet infantia jam baptizatus, si de rebus fidei nec audiverit unquam, nec audire quidquam potuit, aeternis inferorum suppliciis addiceretur ob omissionem actus*

1. Hebr. 11.
2. In Ps. 37.
3. In pro leg. de fide.
4. Sess. 6. c. 7 et 8 — Hic vid. Bourdaloue, *Dominicales, sermon sur la Foi*. Est autem omnino rejicienda singularis opinio Andreae Vegae aliorumque paucorum, qui docent recensita testimonia posse intelligi de fide etiam in voto, et non tantummodo in re; ideoque adultum invincibiliter ignorantem mysteria fidei posse justificari. Nam fides est dispositio interna, omnis justificationis radix: nihil proinde supponit, in quo votum ejus includatur. Suarez censet absque errore in fide id negari non posse.

qui fuit ipsi impossibilis: atqui hoc repugnat divinae Bonitati — Non desunt Scholastici, quibus persuasum est saltem eos adultos, qui per Baptismum in infantia susceptum justificati sunt, posse sine fidei actu salvari [1]; verum hoc probari non potest; ideo respondemus cum d. Thoma: cum amicis suis Deus in necessariis non desit, nisi prius ipsi defuerint, neque eos deserat nisi prius deseratur ab ipsis; curabit procul dubio suppeditare iisdem media necessaria, quibus pervenire possint ad fidem (sicuti fecit cum Cornelio, mittendo Angelum), ita ut nemo eorum pereat ob defectum fidei sibimet impossibil.

Q. 2. *Quaenam credenda sunt de necessitate medii* [2] ?

R. Adulti de necessitate medii alia credere debent fide supernaturali implicita, alia fide supernaturali explicita. Fide supernaturali implicita (saltem latiori sensu) credere debent omnia a Deo revelata, nempe necessarium est, ut generatim credant vera esse omnia, quae a Deo revelata sunt et per Ecclesiam proposita; ita enim quaerit Dei revelantis auctoritas. Verum sola haec implicita fides non sufficit ad salutem; sive enim agatur de tempore ante sufficientem Evangelii promulgationem, sive de tempore post promulgationem illam, aliqua fides explicita ac determinata nonnullorum articulorum semper fuit de necessitate medii ad aeternam salutem.

Ac *primo*; haec duo fuerunt omni tempore ab omnibus, et ideo etiam ante Evangelii promulgationem, de necessitate medii determinate et explicite credenda fide supernaturali, nempe Deum existere, atque justos in vita futura esse remuneraturum. Patet ex Apostolo [3]: *Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est: et inquirentibus se remunerator sit.* Hinc propositio: *nonnisi fides unius Dei necessaria videtur necessitate medii, non autem explicita Remuneratoris*, ab Innocentio XI damnata est sub n. 22. Et sane, ut quis vitam aeternam mereatur, modo supernaturali vivere debet; quod non potest, nisi Deum remuneratorem cognoscat. Communissime autem docent fidem explicitam Dei bonos remunerantis, importare etiam fidem explicitam Dei malos punientis. Non autem necessaria fuit ante Evangelium fides explicita in Trinitatem; sed satis erat fides implicita, et quidem latiori sensu; si secus esset, Deus Trinitatis revelationem Judaeorum vulgo non denegasset: quod tamen merito fecit, ac scilicet ipsi in cultum idolorum jam proni Deorum pluralitatem suspicarentur ex tali notitia [4]— Utrum vero post Adae peccatum ante promulgatum Evangelium fuerit necessitate medii necessaria etiam aliqua fides Incarnationis, seu in Christum, affirma: homo enim lapsus reparari non potest, nisi aliquo modo uniatur Redemptori et per Redemptorem Deo: quod fieri nequit nisi per aliquam fidem. Hinc in Scriptura: *Non est in alio aliquo salus, nec aliud nomen est sub coelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri; non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi* [5]. Fides autem haec ante sufficientem Evangelii promulgationem, non requirebatur explicita: suf-

1 Act. 10 — D. Thomas, *Quest. 14 de ver.* a. 1 — *V. Bibbia* di Vence. vol. IV, *Dissert.* Sulla eterna salute de' gentili — *Tesori di confidenza in Dio* — De Lugo, *De fide.*

2 V. Liguori. *Op. Mor.* l. II, n. 2; et *Homo Apost.* tr. IV. n. 3 — Klee. *Storia dei dogmi.*

3 Hebr. 11 — Diximus necessario esse credendum *actu explicito et supernaturali* Deum existere, et in vita futura esse remuneraturum opera hominum; nam de existentia Dei, ut auctoris naturalis, plures nequeunt habere fidem; cum ratio naturalis, evidenter eam jam demonstret. Hinc Deum esse non dicitur articulus fidei; sed praesupponitur ad articulos; est fidei praeambulum, ut ait Angelicus (1 p. q. 11, a. 2, sive conditio, sine qua fides non existeret; vel rectius fundamentum est totius Religionis revelatae, et supponitur in omnibus fidei professionibus; nam prius credimus Deum existere, quam revelasse. *Thomistae.*

Quamquam nihil videtur obstare quominus circa idem objectum scientia et fides existat, et fides rationi accedat, ut naturae gratia. Sane quidquid est in libris canonicis ab auctoribus inspiratis narratum ad fidei objectum pertinet; et tamen in iis plura narrantur, quae ad scientiam spectant, et viis naturalibus cognosci possunt: v. g. miracula Moysis, Christi, Apostolorum a testibus oculatis evidentia sensuum cognoscebantur. Adde: dicere unusquisque tenetur: *Credo in Deum... omnipotentem, creatorem Coeli et terrae:* quae tamen per vias naturales optime cognoscuntur. Adde: non repugnat, quod firmus praebeatur assensus Deo revelanti, sive objectum sit clarum, sive obscurum. Et nunc duplex distingui potest actus adhaesionis, unus evidentia innixus, et pertinet ad scientiam naturalem; alter revelatione fundatus, qui ideo est actus fidei — V. Bouvier, *De fide.* art. 3 — Benedictus XIV, *De SS. Canonizatione.* l. III, c. 19. n. 10.

4 Diximus *Judaeorum vulgo*; Patriarchis enim et Prophetis notificata fuit, licet non ita clare: imo Trinitatis vestigium vel apud ipsos gentiles inveniunt eruditi — V. Chateaubriand, *Genio del Cristianesimo.* l. I, c. 3 — Bergier. *Dizionario* ecc. V. Trinità — Feller. *Catechismo filosofico*, art. Trinità — D. Nazianzenus. *Orat.* 37 — D. Crysostomus. Homil. *de incomp. Dei natura* — S. Isidorus Pelus. l. II *Epist.*

5 Act. 4; et Gal. II.

ficiebat implicita, in sensu tamen stricto. Hinc Apostolus loquens de mysterio Incarnationis ajebat : *Quod absconditum fuit a saeculis et generationibus , nunc autem manifestum est Sanctis ejus*. Ita generatim cum s. Thoma [2].

Secundo : Hodie, facta Evangelii promulgatione , non sufficit fide explicita credere Deum existere et in altera vita remuneratorem esse; sed insuper requiritur ut de necessitate medii, et quidem explicite ac determinate , credantur mysteria tum Ss. Trinitatis , tum Incarnationis, sub qua comprehenditur Redemptio; etenim post Evangelium status gratiae factus est perfectior , unde perfectior requiritur notitia Christi ac Trinitatis. Utrumque confirmatur : ac primo de Incarnatione legitur : *Haec est autem vita aeterna* (nempe medium ad vitam aeternam) , *ut cognoscant te solum Deum verum , et quem misisti Jesum Christum* [3] ; atqui *solus verus Deus* est credendus explicite; ergo et missio Jesu Christi. Et d. Augustinus habet: *A damnatione se non liberabunt qui dicere poterunt, se non audivisse Evangelium Christi.* Neque sufficit cognitio Incarnationis Jesu Christi solitarie accepta ; sed insuper conjungi debet cum ejus morte: nam ipse Cristus instituit comparationem inter se ipsum exaltatum in cruce et serpentem exaltatum in deserto; ut sicuti nullus salvus erat a morsibus serpentum, nisi qui aspexisset serpentem in deserto elevatum , ita in nova lege nemo consequitur salutem , nisi qui Christum in cruce exaltatum aspicit — Hoc autem esse non potest sine explicita Trinitatis notitia; nam ut ait s. Thomas: *In mysterio Incarnationis hoc continetur , quod Filius Dei carnem assumpserit, quod per gratiam Spiritus Sancti mundum renovaverit ; et iterum quod de Spiritu Sancto conceptus fuerit* [4]. Hinc in Symbolo Athanasii legitur : *Fides catholica haec est, ut unum Deum in Trinitate et Trinitatem in unitate veneremur... Sed necessarium est ad aeternam salutem , ut Incarnationem quoque D. N. J. C. fideliter credat... Haec est fides catholica , quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit , salvus esse non poterit*. Id docent communius , et videtur probabilius.

Alii tamen, satis etiam probabiliter cum Goti, Sylvio, Soto , etc. , docent omnes necessitate praecepti teneri quidem haec mysteria explicite credere ; necessitate autem medii sufficere si credant implicite, etiam posita Evangelii promulgatione: repugnant enim divinae bonitati ac providentiae, ut dicunt , quod damnet adultos ea invincibiliter ignorantes qui juxta lumen naturae honeste vivunt; nam *in omni gente quae timet eum et operatur justitiam, acceptus est illi* [5]. Ceterum quidquid sit, certum est absolutionis esse incapacem, qui illa mysteria ignorat. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec sub n. 64 propositio: *Absolutionis capax est homo , quantumvis laboret ignorantia mysteriorum fidei, et etiamsi per negligentiam etiam culpabilem nesciat mysterium Ss. Trinitatis et Incarnationis* [6].

Sed quid (quaeres) *si a poenitente in bona fide cum tali ignorantia jam peracta sit Confessio?* —Alii dicunt illam Confessionem non esse repetendam ; nam satis probabile est eam fuisse validam. Unde qui

1 *Coloss*. 1. Theologi tres distinguunt gradus fidei implicitae in Christum: 1. gradus, si credatur Deum homines salvatorum esse per media sibi nota; 2. si credatur futurum esse Redemptorem seu Mediatorem inter Deum et homines; 3 si credatur hunc Mediatorem futurum esse Deum, licet ignorentur media quibus operanda sit redemptio. Fatentur tertium gradum necessarium non esse; quidam volunt secundum gradum requiri: sed alii communius dicunt primum gradum sufficere: tum quia hic gradus videtur proportionatus imbecillitati hominum lumine revelationis positivae destitutorum; tum quia durius esset dicere homines Judaeos Messiam temporalem tantum expectantes et aliunde recte viventes, vel ad Deum sincere redeuntes, salutem consequi non potuisse.

2 Joann. 17.

3 2, 2. q. 2. a. 7.

4 2, 2. q. 2. a. 7 — V. Ferraris, *Bibl*. V. Fides — Notant autem pro praxi: —1. si quis adeo sit rudis, ut ea mysteria percipere nequeat , excusatur ratione impotentiae, et comparatur infantibus ac fatuis; unde bene absolvi potest in necessitate illa sub conditione;—2. aliud est credere, aliud memoriter scire mysteria, nempe rationem de eis reddere, seu respondere: unde censent, omnes adultos teneri necessitate vero praecepti ea scire (a quo scientiae praecepto excusari mente obtusos). Et concludunt cum Gabriele, qui dicit: *Sufficere eis* (scilicet rudibus), *quod singulos articulos explicite credant, dum eis proponuntur*; —3. ut illa mysteria explicite credantur, non requiritur perfecta eorum notitia quoad circumstantias, v. g. personas proprietatibus relativis constitui, humanitatem Christi propria carere subsistentia; sed sufficit, inquit Sylvius « quod rudiores credant Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse unum Deum, etiamsi distincte non sciant quod sit una essentia in tribus personis; et similiter quod credant Filium Dei, verum Deum et hominem esse passum et mortuum pro nobis; etiamsi non noverint distinguere, quod sint duae naturae et una tantum persona ».

5 Act. 10—Liguori, *Op. Mor*. l. 11, n. 3.

6 V. Benedictus XIV, Brevi *Etsi minime* anno 1712—V. Liguori. *Op. Mor*. l. 11, n. 2.

sic recepit Sacramentum, post factum non tenetur repetere : quia quod bona fide actum est, post factum supponitur recte factum quoadusque contrarium non sit omnino certum. Propositio autem damnata loquitur non de collato, sed de Sacramento conferendo, atque de eo qui laborat ignorantia etiam culpabili. Alii volunt Confessionem esse repetendam; nam obligatio certa Confessionis non adimpletur nisi per certam satisfactionem — Verum nos dicimus: generatim quidem verum est non esse repetendum opus, cui bona fide, et ex sufficienti ratione satisfactum est; quia revera supponitur recte factum, nec praesumitur velle legislator iterum obligare cum tanto incommodo. Hic tamen alia occurrit ratio: non enim sufficienter satisfactum esse videtur ab ignorante ea mysteria, saltem si ignorabantur quoad substantiale illorum [1]. Et merito: vel quia agitur de valore Sacramenti; vel quia agitur de mysteriis longe maximis. Sed potior ratio est, quia absurdum videtur, quod poenitens Poenitentiam recipiendo ubi Salvatoris merita communicantur, non debeat illis explicite credere, et suam fidem exercere.

Q. 3. *Quaenam sunt discenda de necessitate praecepti?*

R. Quilibet fidelis, ut vitam instituat christianam, cum ad usum rationis pervenerit, praeter ea quae scire debet necessitate medii, tenetur necessitate praecepti et sub mortali credere explicite ac scire crasso saltem modo et quoad substantiam, nisi impotentia aut invincibilis ignorantia excuset : 1. Symbolum Apostolorum : quod exigit vel ipsa professio christiana, quae in eo compendiose continetur: idque confirmat praxis fidelium et Catechismus R.; 2. Orationem Dominicam; haec enim a Christo praecepta est, continetque omnia a Deo petenda. Addunt Salutationem Angelicam ex usu fidelium; 3. praecepta Decalogi et Ecclesiae: ut enim singula observentur, singula cognoscenda sunt; 4. Sacramenta maxime necessaria, ut Baptisma, Eucharistia et Poenitentia : reliqua vero cum suscipere velit, ut digne suscipiat.

Diximus 1. *Crasso saltem modo et quoad substantiam.* Ita s. Carolus [2]; non enim omnes tenentur sub mortali praedicta scire memoriter, aut eo ordine et verbis, quibus proponuntur in Catechismo. Sed quoad Symbolum, praecepta Decalogi et Ecclesiae ne Sacramenta sufficit, si quis rogatus de singulis recte respondeat : quoad Orationem Dominicam sufficit, si sciat omnia bona petenda esse a Deo; ajunt enim ex consuetudine, non esse nisi veniale ea memoriter non habere, si aliunde quis interrogatus scit in genere respondere; 2. *nisi impotentia, aut invincibilis ignorantia excuset*; nam excusantur communiter ii, quibus aut defuit doctor, aut nunquam venit in mentem obligatio similia addiscendi, aut qui nimis sint rudes, ita ut non possint ullo modo eadem comprehendere aut memoria retinere: nam impossibilium in re praecepta nulla obligatio; 3. *cum ad usum rationis pervenerit*; nam tunc incipit obligatio ea addiscendi, cum tunc incipiat obligatio se ad finem ultimum dirigendi [3].

Q. 4. *Confessarius tenetur poenitentem interrogare de scientia fidei?*

R. Ne se gravi peccato commaculet Confessarius Sacramentum exponendo periculo nullitatis, tenetur utique sub gravi poenitentem interrogare de scientia fidei, si habeat rationabile motivum dubitandi, quod sit ignarus : quod quidem colliget ex modo confitendi ipsius poenitenti, ex conditione, ex statu, v. g. si sit rudis. Quamquam non raro inveniuntur humanis literis sat expoliti, qui circa Religionem crassa laborant ignorantia; cavendum porro, ne proter damnabilem reverentiam in ea relinquantur [4]. Qua quidem in re videat Confessarius, an poenitentis ignorantia respiciat quae credenda sunt et scienda vel necessitate medii, vel necessitate praecepti—Si 1, poenitens instrui debet ante absolutionem; uti patet ex damnata illa propositione : *Absolutionis capax est homo, quamvis laboret igno-*

1 *Substantiale* mysterii esset juxta aliquos, si quis v. g. ignoraret Deum factum fuisse hominem; *accidentale* vero mysterii, si illud sciret quidem, sed nesciret, quod qui homo factus fuit, secunda Trinitatis persona est—Liguori, *Homo Ap.* tr. iv, n. 3.

2 *Instr. ad Confess.*—Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 3.

3 Addenda Officia proprii status, quae quisque scire debet—V. Liguori, *Opus Mor.* l. 1, nn. 170 et seqq. - Notamus eum d. Thoma (2, 2. q. 2 et 6): Ecclesiastici tenentur ad magis explicitam notitiam rerum quae ad fidem pertinent, quam laici. Sicut enim superiores Angeli, quia inferiores illuminant, habent pleniorem notitiam de rebus divinis; ita superiores homines, qui alios debent erudire, tenentur habere pleniorem notitiam de credendis. Hoc tamen non de necessitate fidei, sed de necessitate officii ac status.

4 V. Gousset, *Giustificazione della Teologia Morale di s. Alfonso*, c. ult.

rantia mysteriorum fidei, etc. Si 2, debet Confessarius interrogare de negligentia in iis addiscendis, quia per eam plurimi peccare solent: si doleant cum proposito discendi, neque alias moniti neglexerint, poterit illico eos absolvere; tunc enim recte praesumitur ipsos velle *operam impense dare, qua divinae gratiae praesidio ea discant*, uti ait Benedictus XIV Constitutione *Etsi minime* [1].

Quid (dices) *si poenitens sit in mortis articulo*? — Si ignorantia in rebus fidei respicit quae scitu necessaria sunt necessitate medii, debet Confessarius talem poenitentem docere primo quae respiciunt vitam futuram; dehinc mysterium Ss. Trinitatis et Incarnationis et Passionis D. N. J. C.; ac sic curare, ut, Dei opitulante gratia, in eo excitetur dolor peccatorum cum proposito non peccandi de cetero; cum aliter non sit capax absolutionis — Si vero ignorantia ista respicit quae scitu necessaria sunt necessitate praecepti, non debet impendere tempus in eo de his instruendo, sed potius ad dolorem excitet, et adjuvet in eliciendis actibus fidei, spei et charitatis. Nam adhuc valet absolutio, si ipsum praeteritae negligentiae poeniteat promittendo necessaria discere, si convaluerit.

Q. 5. *Quandonam obligat internum fidei praeceptum?*

R. Internum fidei praeceptum quatenus negativum obligat ad nunquam dissentiendum vel dubitandum de revelatis a Deo; secus injuria ipsi irrogaretur gravissima, quasi falli aut fallere possit—Quatenus positivum obligat aliquando per se, aliquando per accidens:

Obligat *per se*: 1. pueros inter fideles educatos, quando rationis usum perfecte consecuti mysteria fidei audiunt, et mente apprehendunt sibi ad salutem necessarium esse illa credere; nam adulti, ubi primum possunt, tenentur debitum mentis obsequium praestare Deo: ad quod fides requiritur. Unde peccant mortaliter id omittendo, nisi excusentur ob inadvertentiam, aut invincibilem ignorantiam, quemadmodum eorum compluribus solet evenire [2]; 2. adultos infideles, quando ratio dictare incipit res fidei nostrae sufficienter iisdem esse propositas, et sectam suam esse falsam. Hinc ab Innocentio XI damnata est haec sub n. 4. propositio: *Ab infidelitate excusabitur infidelis non credens ductus opinione minus probabili*; 3. obligat non semel in vita, *quia justus ex fide vivit* [3]; 4. in mortis articulo; tunc enim maxime urget obligatio in finem ultimum nos dirigendi, cum illius causa tunc perpetuo dijudicetur.

Obligat vero *per accidens*: 1. quando urget tentatio contra fidem, quae al ter superari non possit, dummodo non agatur de scrupulosis; quia isti facilius superant tentationem convertendo mentem ad alia objecta; 2. quando ea urget etiam contra alias virtutes, et superari non potest, nisi per actum fidei; 3. quando facienda est professio fidei exterior, vel ex praecepto eliciendus est actus alterius virtutis, v. g. spei, charitatis et poenitentiae, quae fidem supponat.

Sed (quaeres) *quoties tenemur in vita elicere actum fidei*? — Hic nos praemittimus propositiones ab Alexandro VII et Innocentio XI proscriptas et sunt: 1. *Homo nullo unquam vitae suae tempore tenetur elicere actum fidei, spei et charitatis ex vi praeceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium*; 2. *fides non censetur cadere sub praeceptum speciale et secundum se*; 3. *satis est actum fidei semel in vita elicere*; 4. *sufficit ista mysteria* (Trinitatis et Incarnationis) *semel credidisse* [4]. Hoc posito:

R. Non satis convenit inter Theologos quoties in vita teneamur ex vi praecepti actum fidei elicere. Aliqui docent, ad id nos teneri singulis diebus festis. Alii quoties mysteria in Ecclesia celebrantur, Alii quoties id sufficit ad profitenda mysteria nostrae Religionis. Sat probabiliter Concina, Franzoja, Salmanticenses et Sanchez cum communi tradunt, nos teneri saltem semel in anno—Quidquid sit, ad tollendas anxietates advertimus, huic praecepto fieri satis etiam per exercitium aliarum virtutum, v. g. audiendo Missam, adorando Crucifixum, orando, etc.; quamvis enim haec non fiant directe ex motivo fidei; ex illo tamen motivo radicaliter oriuntur, et fidem ipsam specialius continent. Quare

1 Celebris ille et doctus Missionarius P. Leonardus industrium edocet modum, quo agendum est cum poenitentibus civilis conditionis, qui res fidei ignorant, sed contumeliae haberent, se de iis interrogari directe; ait enim decere Confessarium, ut invitet una simul cum poenitente christianos actus eliciat—V. Liguori. *Praxis Conf.*, n. 22.

2 V. Bossuet, *Réflexions sur un écrit de M. Claude*.

3 Gal. 3.

4 Alexander VII sub. n. 1: Innocentius XI sub n. 16, 17 et 63.

qui semel amplexus est fidem ot christiane vixerit, Paschali saltem praecepto satisfaciendo, non debet dubitare, quin satisfecerit etiam praecepto fidei ex sapientissimo Lugo. Ceterum Parochi et Sacerdotes qui in Ecclesiis ruralibus in festis Missam celebrant meminerint eorum, quae Benedictus XIV, Constitutione *Etsi minime* anno 1742, sancivit, vult nempe ut *post Missam die festo celebratam statim ante arum provoluti, clara et intelligibili voce, dictos virtutum actus* (fidei, spei et charitatis) *eliciant, et praeire satagant populo verba ab ipsis prolata devote reddituro; hoc enim pacto fideles sensim illos memoriae mandabunt, et assuescent nedum festis, sed aliis etiam diebus in pia exercitatione versari (D).*

§ II. — *De fidei necessitate ratione actus exterioris.*

Q. 1. *An extet praeceptum fidem exterius profitendi?*

R. Affermative: *Duplex officium*, inquit Augustinus, *a nobis exigit fides, cordis et linguae* [1]. Hoc est fidem, quam intus in cordo tenemus, exterius etiam profiteri lingua debemus juxta illud Apostoli: *Corde... creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem* [2]; etenim honor Deo debitus exigit, ut ei adhaereamus spiritu et veritate. Hoc praeceptum quatenus *affirmativum* praecipit confessionem externam pro certo tempore, quatenus vero *negativum* prohibet omni tempore negationem fidei, etiam mere externam.

Obligatio autem fidem exterius profitendi aliquando viget jure naturali Divino; aliquando jure Ecclesiastico, et quidem vel generali pro toto orbe catholico, vel particulari pro qualibet particulari Dioecesi.

1. *Jure naturali Divino* viget obligatio fidem exterius profitendi: 1. cum honor Deo debitus; 2. cum utilitas proximo impendenda privativo, vel contrario (fidem videlicet non profitendo) subtraherentur. *Privative* subtraherentur, si indo cessaret magnus honor in Deum, vel utilitas in proximum. *Contrarie*, si Deus sine eo actu magna afficiendus esset injuria, vel proximus in gravo malum esset prolapsurus. Ratio, quia actus virtutis jure naturali divino tunc est praeceptus, quando necessarius est ad praeceptum ipsum servandum: atqui ita currit in duplici casu proposito. De primo dicitur: *Qui me erubuerit et meos sermones, hunc filius hominis erubescet*; de secundo legitur: *debemus pro fratribus animas ponere* [3].

2. *Jure Ecclesiastico* generali praeter baptizandos (qui scilicet tenentur vel per se, si adulti; vel per patrinos, si Infantes), fidem exterius profiteri unacum juramento obedientiae erga Ecclesiam romanam tenentur (et quidem per se ipsos, non autem per procuratorem [4]): 1. provisi do beneficio Curato, intra duos menses a die possessionis coram Episcopo, vel ejus Vicario generali aut Officiali; 2. provisi do Canonicatu vel Dignitate in Cathedrali (et hanc professionem emittere debent etiam in Capitulo): addita semper poena, ut alioquin non faciant fructus suos [5]; 3. Patriarchae, Primates, Archiepiscopi et Episcopi ante literas propriae provisionis expeditas. Quae insuper ab ipsis emittenda est in prima Provinciali Synodo unacum juramento Tridentinum observandi [6]; 4. Pius IV Constit. *Injunctum* et *In sacrosancta* hanc obligationem extendit ad Superiores Religionum etiam militarium, itemque ad omnes promovendos in Doctores, Magistros, Regentes, Professores cujusvis scientiae liberalis, addita excommunicatione latae sententiae et privatione omnium dignitatum, Beneficiorum et officiorum in eos, qui promovent ad tales gradus sine dicta fidei professione, et in Episcopos interdicto ab ingressu Ecclesiae [7]; 5. omnes, qui in Synodum Dioecesanam convenire debent [8]; 6. tandem haeretici ad Ecclesiam redeuntes, qui tenentur et haeresim abjurare et expressam fidei professionem emittere, prout passim fit, et ratio suadet atque jus firmat.

3. *Jure Ecclesiastico particulari* seu Dioecesano generatim tenentur: 1 pro-

1 *De fide et sym*, c. 1.
2 Rom. 10—V. Liguori, *Op. Mor.* l. 11, n. 5.
3 Luc. 9, et I Joann. 3 — Hinc Catholicus videns Eucharistiam, vel sacras imagines contemni, obsistere debet, si valeat hoc impedire, est de honore Dei. Qui vero aliquid agit, unde alii conjiciant ipsum negasse fidem, tenetur a facto desistere; est de charitate proximi.
4 V. Benedictus XIV, *Notificatione* ix: constat ex declaratione S. C. C.
5 Tridentinum, sess. 24, c. 12 de R.
6 Sess. 25, c. 2 de R.
7 Verum hoc aliquibus in locis, notant, non fuit receptum.
8 Tridentinum – In Synodo Dioecesana quamvis nulla sit obligatio ut juramentum praestet Episcopus; id tamen in usu est in Dioecesi Novariensi (*pag. 20*).

visi etiam de Beneficio simplici, vel Canonicatu, vel Dignitate etiam in Collegiata; 2. novi Confessarii et Concionatores[1].

Q. 2. *Quid prohibet praeceptum fidei, quatenus negativum*[2]?

R. Tria maxime prohibet praeceptum fidei negativum: fidem negare, falsam Religionem profiteri, et falsam Religionem simulare.

1. *Fidem negare*. Est contra Basilidianos, Priscillianistas et Dulcinum, qui dixerunt saeculo II, IV et XIV fidem sine culpa negari posse coram hominibus. Quod adversatur Christi verbis: *Omnis.... qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in coelis est; qui autem negaverit me coram hominibus*, *negabo ego eum coram Patre meo*. Quare Apostolus: *Si negaverimus, et ille negabit nos*[3]. Et Augustinus: *Quanta est vita confiteri Christum, tanta mors est negare Christum*. Accedit ratio: vel enim exterior fidei negatio correspondet internae; vel non. Si correspondet, est infidelitas, quae suapte natura mala est: si non correspondet, est mendacium in re gravissima, quale est Religionis negotium[4].

2. *Falsam Religionem profiteri*. Hoc enim est manifeste verae fidei valedicere; cum nulla possit esse conventio inter lucem ac tenebras. Hinc graviter peccat contra fidem, qui a quovis interrogatus de sua Religione responderet; se esse turcam vel judaeum, aut gentilem; quia hoc ipso negaret se esse Christianum. Neque excusat timor mortis; cum ideo non liceat, quod intrinsece malum est.

3. *Falsam Religionem simulare:* cum minime intersit, utrum quis verbo potius an facto mentiatur, idcirco eodem praecepto quo prohibemur fidem exterius negare, prohibemur etiam falsam Religionem quamcumque simulare verbis, factis, signis aut alia qualibet ratione, dicente Christo: *Qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in majestate sua*[5]. Ideo omnis simulatio in rebus Religionis; sive ad fidem sive ad mores spectent, semper est detestanda; qui enim ea utitur, facto ostendit se esse falsae Religionis sectatorem. Hinc merito damnati fuerunt *libellatici*, qui nempe obtinebant libellos securitatis, ex quibus eos idolis sacrificasse constabat, quod tamen verum non erat[6]. Diximus *omnis simulatio*; est enim commune, fas esse aliquando tegere veritatem verbis, aliisve signis ambiguis ac indifferentibus ob justam causam, et quando nulla est necessitas confitendi; cum nulla tunc interveniat deceptio, sed sola ipsa deceptionis permissio[7].

Q. 3. *An liceat fidem occultare?*

R. Non licet fidem occultare, quoties urget praeceptum illam exterius confitendi; eo enim in casu occultare fidem idem esset ac fidem negare. Si vero hoc praeceptum non urgeat, fidem occultare aliquando erit non tantum permissum, sed conveniens ac necessarium, ne scilicet vel fidem vel nos ipsos gravi periculo exponamus aliter agendo: sic Sacerdos ex rationabili causa iter agens inter haereticos vel infideles ad occultandum suum statum et fidem uti potest vestibus saecularibus. Ceterum curandum ne occultando fidem videamur ipsam aperte negare, ut esset si iis utantur si-

1 Ita Synodus Novariensis, pag. 21.

2 V. Ligorii, *Op. Mor.* l. II, n. 12.

3 Matth. 10; et II Tim. 2.

4 Si princeps vel magistratus infidelis aut haereticos praeciperet, ut Catholici nonnullis induerentur vestimentis, quibus ab aliis distinguerentur, hi obedire non tenerentur; nimis enim vagum foret praeceptum, ut inobedientes censerentur Christum erubescere, et dici non posset honorem Deo debitum et utilitatem proximo impendendam per hanc inobedientiam subtrahi: sic etiam communiter Theologi. Item si per edictum praecipiatur, ut omnes fideles sese prodeant, cum multi sint occulti: nullus tenetur, praecise vi hujus praecepti, se palam facere. Tandem licitum esse potest uti precibus vel pecunia ad impediendum, ne quis a magistratu de fide sua interrogetur; quia ex una parte haec agendi ratio est quaedam fidei professio; et ex altera tales concurrere possunt circumstantiae, ut nihil inde contingat injuriosum fidei, nec proximo Religioni nocivum — V. Benedictus XIV, *De Syn. Dioec.* l. XIII. c. 20, n. 11.

5 Luc. 9.

6 V. *Storia della Chiesa dalla sua fondazione fino al Pontificato di Gregorio XVI*. Torino, Marietti, pag. 81 - Salzano. *Stor. Eccl.* l. V — Rorbacher. *Storia Ecclesiastica*

7 Hinc qui interrogatur, potest tacere, *nisi expostulent rerum adjuncta:* vel respondere obscure, aut dicere se nolle respondere, se jure non interrogari, et similes adhibere tergiversationes, quae non indicant eum velle negare fidem, sed nolle procedere. Sed nota: *nisi aliter expostulent rerum adjuncta;* nam fieri aliquando potest, ut silentium habeatur pro absoluta negatione: v. g. si aliis rogatis, an fidem negare velint iisdem expresse respondentibus quod *non*, aliquis taceret; tale enim silentium in talibus rerum circumstantiis esset vere *negare*, ut docet s. Thomas 2. 2 q 3. a 2). Ergo merito utpote nimis generalis ab Innocentio XI damnata est haec sub n. 18 propositio: *Si a potestate publica quis interrogetur, fidem ingenue confiteri ut Deo et fidei gloriosum consulo, tacere ut peccaminosum per se non damno.*

gois, quae ex usu ac hominum institutione, aut ex ipsa sui natura fidei negationem indicent [1].

Q. 4. *An liceat tempore persecutionis fugam arripere.*

R. affirmative: licet tempore persecutionis fugam arripere, nisi aliud honor Dei populique necessitas ob peculiares circumstantias expostulet; est contra Tertullianum et Montanistas id absolute negantes. Clare id tradidit Christus inquiens: *Cum persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam* [2]. Et sane qui fugit, ideo fugit, ne fidei negandae periculo se exponat; hinc d. Bernardus: *Fugere persecutionem non est culpa fugientis, sed persequentis*. Confirmatur exemplo Sanctorum, praesertim Athanasii, Cypriani, etc., et ipsiusmet Christi, qui abscondit se a Judaeis eum lapidare volentibus [4]. Imo aliquando fugiendi obligatio est si nempe bono publico expediat; id Augustinus probat exemplo Pauli, qui ob Ecclesiae utilitatem *se fuga eripuit e praeposito Damasci* [5].

Verum hoc ordinarie non convenit Episcopis et Rectoribus: imo grave esset piaculum, cum magnis Ecclesia tempestatibus agitatur, eos se timidos exibere et pusillanimes. Quid de navis gubernatore, qui illam deserit fluctibus jactam? en casus illius pastoris, qui persecutionis tempore suam Ecclesiam deserit, prout ajebat Nicolaus V a quodam Episcopo consultus. Hac in re en regula generalis, quae eruitur ex d. Thoma: in qualibet obligatione praecipue attendi debet obligationis finis; obligant autem se Episcopi ad exequendum pastorale officium propter subditorum salutem, et ideo ubi subditorum salus exigit personae pastoris praesentiam, non debet pastor personaliter suum gregem deserere, neque propter aliquod commodum temporale, neque etiam propter aliquod personale periculum imminens; cum bonus pastor animam suam ponere teneatur pro ovibus suis. Si vero suaditorum saluti possit sufficienter in absentia pastoris per alium provideri, tunc licet pastori vel propter aliquod commodum Ecclesiae, vel propter personae periculum corporaliter gregem deserere [6].

Q. 5. *An liceat Catholico in haereticorum locis manducare carnes diebus ab Ecclesia prohibitis?*

R. *Si grave periculum immineret vitae vel bonorum, et aliis exceptis peculiaribus circumstantiis*, licet ad fidem tegendam vesci carnibus diebus prohibitis; quia cum abstinentia a carnibus non sit instituta ad professsionem Religionis, iisdem vesci die prohibito non est fidem negare. Nonne id faciunt etiam Catholici mali et helluones? nec tamen dixeris, eos sic fidem negare. Nec obstaret, si tibi essent idolo consecrati; ea enim consecratio illos non facit immundos. Hinc Apostolus eos comedere non prohibet, nisi in casu scandali aliorum, vel erroneitatis proprie conscientiae [7] — Diximus: 1 *Si grave periculum immineret vitae vel bonorum*: agitur enim de re per se gravi: ideo non est attendenda simplex derisio vel levis vexatio; 2. *aliis exceptis peculiaribus circumstantiis*: si enim per accidens esus evaderet signum professivum fidei, uti si in odium Ecclesiae catholicae inter convivas statueretur, ut qui hostis est romanae Sedis comedat carnes tali die, peccaret utique contra fidem qui eas comederet sine contraria protestatione; nam esset fidem facto negare.

Corollarium. — De Symbolis fidei et Catechismis.

Q. 1. *Quid est symbolum?*

R. Symbolum vox graeca est, quae latinae significat vel rerum plurium collationem in commune, vel signum aut tesseram militarem, qua veri milites ab aliis secernuntur. Apud Christianos hoc nomen sumitur pro regula fidei; sive pro

1 Ex dictis colligitur, non licere uti vestibus hominum usu institutis ad falsae fidei professionem, ut esset penes turcas linea vestis talaris eorum Sacerdotibus propria; est enim se falsae Religionis sectatorem ostendere, ita s. Inquisit. 1630. Secus tamen esset, si vestes distinguerent tantum nationem a natione, unum hominum coetum ab alio, quilibet enim potest se aliorum accommodare usibus si aliud non obstet.

Quid si vestis distinguit sectam a secta, ut erat vitta flava, quam gestare tenebantur apud nos judaei? Alii dicunt ea uti esse facto testari, se judaeum esse aut falsam Religionem sequi; alii negant, quia haec signa sunt mere politica et distinctiva unius generis hominum ab alio, non proprie professiva fidei.—V. Benedictus XIV, Constit. *Omnium sollicitudinum*, *Inter omnigenas*, *Provinciale Concilium*.

2 Matth. 10.

3 Ep. 1. 4 Jo 8.

5 Tr. 46 in Joann.

6 Lect. 3 in c. 10 Joann.—V. Muzzarelli, *Dell'obbligo dei pastori in tempo di persecuzione*. Foligno 1790; it. *Il buon uso della logica*, opusc. xxxvii.

7 I Cor 8 et 10.

summa capitum fidei, quae omnibus credenda sic proponuntur: 1. ut uniformis ubique sit fidelium institutio; 2. ut facilius memoriae commendentur; 3. ut facilius veri fideles discriminentur ab infidelibus. Symbola illustriora sunt. Apostolicum, Nicaenum, Constantinopolitanum, Athanasium: *Quae*, ait Angelicus, *in nullo alio differunt, nisi quod in uno plenius explicantur quae in alio continentur implicite, secundum quod exigebat haereticorum instantia* [1].

1. *Symbolum Apostolicum* recitatur a fidelibus in precibus quotidianis et in Officio divino: in duodecim veluti capita dividitur, quae dicuntur *articuli*. Fatentur ipsi haeretici jure dici *Apostolicum*, quia continet doctrinam traditam ab Apostolis; negant tamen multi ex Protestantibus (imo quidam ex ipsis Catholicis) illud esse genuinum Apostolorum opus: sed falso, ejus enim auctores fuisse ipsos Apostolos, nonnullis exceptis, probat 1. usus ejusdem in Ecclesia vetustissimus, quem nullus ante Erasmum et Calvinum negavit. At teste d. Augustino, *quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate Apostolica traditum rectissime creditur*; 2. id docuerunt expresse traditionis Ecclesiasticae testes locupletissimi, Ruffinus [2], s. Ambrosius [3], s. Hieronymus [4], Leo M. [5], Cassianus, [6], et alii ferme innumeri. Imo s. Leo aliique censent, singulos Apostolos articulum edidisse suum—Diximus *nonullis exceptis*;quia non est negandum eidem symbolo additas fuisse aliquas voces ad exortas haereses melius profligandas. Communiter voces additae censentur: *Creatorem coeli et terrae: passus, mortuus, descendit ad inferos*: *omnipotentis*: *catholicam: Sanctorum Communionem*: *vitam aeternam* [7].

2. *Symbolum Nicaenum* conditum est in I generali Concilio Nicaeno in Bytinia (circa annum 325) celebrato contra perfidum haeresiarcam Arium, qui blasphemabat Dei Verbum non esse Deum, sed meram creaturam ex nihilo, licet ante ceteras creatum. Unde declaratum fuit, Christum esse Patri *consubstantialem*.

3. *Constantinopolitanum* conditum est in Concilio Constantinopolitano I, quod est generale II celebratum (anno 381) tum contra haereticos Eunomianos contendentes Spiritum Sanctum non procedere a Padre, contra quos definita est processio Spiritus Sancti a Patre; tum contra Macedonianos negantes Spiritus ejusdem divinitatem, contra quos posita sunt haec alia vocabula: *Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per Prophetas.* Non differt a Nicaeno, nisi in distinctiori aliquot articulorum explicatione — Huic autem symbolo nonnulla addidit explicando Concilium Chalcedonense generale IV anno 451. Tandem apposito verbo *Filioque*(a pluribus primum particolaribus Conciliis, quod confirmarunt Concilia oecumenica Leonense II anno 1274, et Florentinum anno 1439) illud est, quod hodie in Missa Ecclesia latina recitat [8].

4. *Symbolum Athanasianum* sic dicitur, quia summam fidei continet, cujus s. Athanasius saeculo Ecclesiae IV praecipuo fuit assertor et vindex invictissimus. Non est tamen certum penes eruditos. ab ipso fuisse confectum: ita censet Baronius. Sed communiter negatur, tum quia in eo confutatur Nestoriana et Eutychiana haeresis nondum suo tempore exorta; tum quia in eo non legitur verbum *consubstantialem* cum tamen esset, eo tempore unica fidei nostrae tessera. Alii illud tribuunt s. Ambrosio; alii s. Hilario: alii s. Eusebio Vercellensi; alii aliis: communius censent illud opus esse Vincentii Lyrynensis. Ceterum non est dubium quod certa fidei nostrae sit regula; cum illud jubeat recitari Ecclesia sancta [9].

Q. 2. *Quid de catechismis dicendum occurrit?*

R. Catechismi nomine solent hodie in-

1 2, 2. q. 1, a. 1.
2 In Expos. symb.
3 Sermo ult. *de jejun.*
4 Epist. ad Pammach.
5 Epist. ad Pulcher.
6 L. VI *de Incarnat.*
7 V. Chr. Lupus, in *Synodo Nicaena* — Knoll. *Instit. Theolog.* vol. I: *introduct.*
8 Etsi autem Graeci teneantur credere etiam a Filio Spiritum Sanctum procedere, non tamen tenentur in symbolo pronuntiare. At pronuntiandum ubi id viget; imo si commorentur in Italia, insulisque adjacentibus, si ab Ordinariis locorum vel ob scandalum, vel ob aliam justam causam requisiti fuerint, particulam *Filioque* in symbolo teneantur pronuntiare. Ita Benedictus XIV, Bulla *Etsi pastoralis*, 26 maji 1742.
9 V. *Storia della Chiesa dalla sua fondazione al Pontificato di Gregorio XVI*. Torino, Marietti, 1840. pagg. 49. 127 et 150. Gravissima fidei puncta, v. g. Eucharistia, Sacrificium, etc. in symbolis non fuerunt expressa; et merito id factum credimus respe-

dicari accurata christianae doctrinae compendia: principem tenet locum Catechismus Romanus jussu Pii V editus ad mentem Concilii Tridentini, pro Parochis praesertim, ut sapientem haberent normam in populo edocendo. Unaquaeque etiam Dioecesis suos habet catechismos, et iis omnino uti debent qui doctrinam docent: prout omnes pro sua Dioecesi praecipiunt Episcopi, et merito; expositionis enim diversitas perturbaret fideles ac confusionem pareret — Quanti autem faciendum sit catechistae munus patet; nam per illud populi vera enutriuntur Religione: hinc Paulus V (6 oct. 1607) et Clemens XII (26 junii 1735) Indulgentias hoc nobile ac sanctissimum munus exercenti concessere [1].

CAPUT QUARTUM.

DE PRAECIPUIS VITIIS ET PECCATIS FIDEI OPPOSITIS.

Articulus I. — De infidelitate et fidelium communicatione cum infidelibus.

Q. 1. *Quid est infidelitas?*

R. Infidelitas est *carentia fidei*: triplex distinguitur. Aliquando enim accipitur secundum puram negationem, ita ut quis dicatur infidelis ex hoc solo, quod non habet fidem et dicitur *infidelitas pure negativa*: talis est in illo, qui fides vel nullo unquam modo, vel non satis fuit annuntiata. Aliquando accipitur secundum negligentiam, vel ignorantiam, vel errorem, culpabilem circa res fidei et dicitur *infidelitas privativa*. Aliquando accipitur secundum contrarietatem ad eandem fidem, quia aliquis repugnat auditui fidei aut ipsam contemnit, et dicitur *infidelitas positiva* vel etiam *infidelitas contraria* — Porro infidelitas pure negativa non est peccatum, sed tantum poena peccati; nam Christus Dominus ait: *Si non venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent* [2]. Atqui Christus infidelibus negativis non est locutus neque per se, neque per suos ministros; ergo peccatum non habent. Merito hinc damnata fuit illa Baji propositio: *Infidelitas pure negativa in his, in quibus Christus non est praedicatus, peccatum est.* Infidelitas privativa peccatum est; *qui vero non crediderit, contemnabitur* [3]: est enim omissio rei necessariae ac possibilis, sine qua non est salus. Infidelitas tandem positiva est item peccatum, et gravius infidelitate privativa; quia continet gravem injuriam, atque contemptum Divinae veritatis et auctoritatis

Q. 2. *Quot sunt species infidelitatis?*

R. Ad infidelitatem tamquam species ad genus suum revocantur generatim paganismus et judaismus. *Paganismus* est infidelitas illius, qui neque in re neque in figura fidem suscepit. Huc reducuntur: 1. *polistheismus*, qui plures Deos; 2. *atheismus*, qui nullum Deum; 3. *deismus*, qui unum Deum tenet, sed omnem revelationem rejicit (et dicitur etiam *naturalismus*, cum Deo cultum tribuere praetexat, quem sola natura suggerit); 4. *mahumetismus* sic dictus ab arabo Mahumede illius auctore, qui licet unum Deum creatorem fateatur, plurima tamen rectae rationi contraria ac honesto homine indigna tradit in putido suo Alcorano. *Judaismus* autem est infidelitas illius, qui fidem suscepit in figura, sed non in re [4].

Hic certe non datur parvitas materiae;

ctu infidelium et chatecumenorum, tum ob eorum infirmitatem, tum propter abusum qui merito tunc timebatur: tum etiam ex Augustino, *ut tanto ardentius concupiscantur, quanto honorabilius occultantur*. Hac etiam ratione in illo Religionis initio plura tacebantur mysteria, ac nonnisi sensim sine sensu tradebantur (Vid Salzano, *Corso di storia Ecclesiast*. l. IX. § 9: *disciplina dell'arcano*. Quae quidem prudentissima *silentii* disciplina nostris hisce temporibus videtur, ab Ecclesiasticis praesertim, in familiaribus cum vulgo colloquiis adhibenda: ne Sacra divinaque profanorum stultitiae et impietati quandoque exponantur contemnenda. Neque dicant, nos lucem timere: veritas lucem non timet; sed timemus ne adultorum cibo gravetur ad mortem parvulus: hanc oeconomiam nos docuit Christus (Jo. 16), cum discipulis dixit: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo*.

1 Antiquitus hoc munus exercebant summi viri, eoque functi sunt Clemens Alexandrinus, Cyrillus, Origines, etc. — V. *de Parochis* de obligatione catechizandi. S. Alphonsus in *Institutione catechistica* de illis qui suos catechismos implent nugis et curiosis factis habet: facetias illas, quae naturaliter a materia oriuntur non reprobo; sed quaedam facta vel fabulas ridiculas ut populus rideat, dicta opera enarrare, idem est ac facere, ut instructio concidat in fabulam, quod inconveniens est: homines delectantur, sed quid inde percipiunt? sunt alii modi, ut populus se praebeat attentum, et fructus percipiat. »

2 Jo. 15.

3 Marc. c. ult. — LigUori, *Opus Mor*. l. II, n. 17.

4 Huc revocari etiam potest monstruosus *pantheismus* (a graeco *pan* omne, et *theos* Deus). Rerum universitatem Deum nuncupant pantheistae: totus mundus Deus est, totus nonnisi Deus; et quae contingunt in eo mutationes, sunt modificationes illius divinae substantiae. Nihil absurdius, nihil magis oppositum evidentissimis notionibus, quas quisque habet de spiritu ac materia; attamen putidum Spinosae systema ab inferis hodie revocarunt in Germania primum Fichte, Schelling et Hegel; in Gallia, Cousin, Leroux et Sansimoniani — V. P. Per-

cum haec omnia semper includant veram atque formalem Dei contemptum.

Q. 3. *An infideles compelli possint ad fidem suscipiendam?*

R. Quamvis Ecclesia habeat jus praedicandi Evangelium ubique per ea verba: *Praedicate Evangelium omni creaturae*; attamen directe compellere non potest infideles ad fidem suscipiendam; tum quia Ecclesia nullam habet potestatem in non baptizatos [1]; tum quia fidei susceptio debet esse voluntaria, ut vera sit. Confirmatur ex jure Canonico, ex Tridentino [2], et praxi Ecclesiae, quae nunquam coactione usa est, sed suasione: quo sensu explicant illud: *Compelle intrare* [3].

Diximus *directe*; docent enim Ecclesiam posse compellere infideles ad audiendam fidem, cum adhuc electio libera ipsis relinquatur; item vetare idololatriam, cum haec legi naturali repugnet: sic, Ecclesia plaudente, Constantinus et Theodosius illam proscripserunt; item prohibere etiam armis, ne fides impediatur, juxta illud d. Thomae: *Sunt tamen* (infideles) *compellendi a fidelibus, si adsit facultas, ut fidem non impediant vel blasphemiis vel malis persuasionibus vel etiam apertis persuasionibus*: *et propter hoc* (concludit Sanctus) *fideles Christi frequenter contra infideles bellum movent* [4].

Q. 4. *An liceat fidelibus communicare cum infidelibus?*

R. Duplex communicatio: *civilis* et *religiosa*. Prima consistit in rebus ad commercium civile et politicam societatem pertinentibus: altera in rebus spectantibus ad Religionem. Communicatio civilis per se non est vetita; inquit enim Apostolus: *Siquis vocat vos infidelium et vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate* [5]. Diximus *per se*, nam per accidens erit prohibita, si sit nimis familiaris et periculosa — At communicatio religiosa prohibetur jure tum naturali, tum divino; est enim quaedam exterior professio et approbatio falsae Religionis. Unde idem apostolus: *Quae pars fideli cum infideli* [6]?

Speciatim vero *de fidelium communicatione cum judaeis*, tum ad tuendam christianae Religionis dignitatem, tum ad vitanda perversionis pericula, statutum est ab Ecclesia [7]: 1. ne Christiani cum judaeis habitent; 2. ne eorum conviviis intersint, aut communi balneo utantur; 3. ne iisdem famulentur, aut eosdem medicos adhibeant; 4. ne eorum azymis vescantur; 5. ne mulieres christianae lactent judaeorum infantes tam eorum domi, quam domi propriae [8]. Attamen, excluso quocumque scandali et perversionis periculo ac peculiari prohibitione, probabiliter non est lethale, siquis vel eorum adeat Synagogas, vel nuptiis intersit, vel ludat cum ipsis. Imo neque ulla est culpa, si id fiat ob rationabilem aliquam causam, vel consuetudine interveniente [9].

Articulus II. — De haeresi et apostasia.

Q. 1. *Quid est haeresis* [10]?

R. Haeresis graeca vox est ab *eligendo* dicta; et definitur: *Error intellectus et pertinax contra aliquod fidei dogma in eo, qui fidem suscepit.* Unde ad haeresim proprie dictam haec requiruntur:

1. Ex parte intellectus *error*; quia sicut fides est actus intellectus veritati revelatae adhaerentis, ita haeresis debet esse actus intellectus veritatem revelatam rejicientis. Quare non erit haereticus qui exterius tantum fidem negat, aut colit idolum sine judicio interno fidei contrario; quia non errat errore intellectus, etsi graviter peccet contra fidem et externe praesumatur haereticus.

2. Ex parte voluntatis *pertinacia*. Pertinaciter autem errare non est acriter et mordicus errorem suum tueri, sed est eum retinere etiam postquam contrarium est

ro..e. *Pract, Theol.* - Bergier. *Dizionario* ecc. ad Append. V. Pantheismo—Roselly. *Della morte anteriore all'uomo.* Discorso preliminare — Maret, *Saggio sul Panteismo* — Lacordaire, *Confer.* XIX.

1 I Cor. 5.

2 C. 3 *de bapt.* et 9 *de jud.*; Trident. sess. 14, cap. 2.

3 Luc. 14.

4 2. 2. q. 10. a. 8 – V. *Civiltà Catt.* ser. 2, vol. VI, pag. 494: la guerra d'Oriente.

5 I Cor. 10—V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 18.

6 II Cor. 6.

7 C. *nullus*, c. *omnis*; c. *judaei*.

8 Pius IV Const. *Cum enim* – S. C. C. 15 martii 1612– Cap. 5 et 8, tit. *De Judaeis et Saracen.*—II. RR. Pedemontanae Const. l. I, t. VIII, c. 12.

9 V. Pinamonti, *La Sinagoga disingannata* — Lombroso, *Degli ostacoli che le consuetudini oppongono alla Evangelica rigenerazione degli Ebrei. e come superarli*—De Rossi, *Della vana aspettazione degli Ebrei del loro re Messia* — Demee *La missione di Cristo considerata ne' suoi principali titoli.e presentata all'estimazione della coscienza e del buon senso.* Mil. 1843— Drach, *Lettere agli Israeliti.*

10 V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 19—De haereseos nominibus, causis et progressu, vid. Klee, *Storia dei dogmi*, cap. 7.

sufficienter propositum, sive quando jam scitur contrarium teneri a reliqua universali Christi Ecclesia; tunc enim errans existimat judicium Ecclesiae non esse sufficiens credendi argumentum, in quo sita est vera animi pertinacia. Hinc nemo haereticus erit, quamdiu paratus sit saltem habitualiter judicium suum Ecclesiae submittere, aut nesciat contrarium teneri ab ipsa Christi Ecclesia, tametsi sententiam suam mordicus teneat ex ignorantia crassa et culpabili. Hinc illud Augustini: *Errare potero, haereticus non ero*, defectu scilicet pertinaciae.

3. Ex parte objecti *veritas clare ab Ecclesia proposita, uti revelata:* unde qui negaret veritatem non clare uti revelatam ab Ecclesiae magisterio propositam, non esset stricte haereticus.

4. Ex parte subjecti *Christianismi emissa professio*, seu fidei in Christum per Baptismum; quare cathecumeni si veritatem catholicam negarent, essent infideles: non autem haeretici, nisi lato sensu; nempe in foro Dei, non autem in foro Ecclesiae.

5. Item requiritur, ut nec *omnia dogmata*, nec fidem quis universe rejiciat; alioquin esset apostata, non vero haereticus.

Haeresis dividitur: 1. in materialem et formalem. *Formalis* est error voluntarius et pertinax circa aliquam veritatem catholicam: *materialis* est qua quis aliquid credit fidei quidem contrarium, sed tale esse omnino ignorat [1]; 2. In *mere internam;* in *mere externam*; et in *internam* et *externam* simul: prima ita latet in mente, ut nullo signo externo manifestetur; secunda tota exterius est, et per eam aliquis ore vel facto negat fidem, quam corde adhuc retinet; tertia et est in mente et exterius etiam manifestatur. Haeresis externa vel est *occulta*, quae nemine aut paucis innotescit: vel est *manifesta*, quae patet complurihus. Verum haeresis sive materialis sive tantum externa non est haeresis proprie dicta; nam prima non habet pertinaciam, secunda autem caret errore in intellectu.

An (quaeres) *dubius in fide sit haereticus* [2]? — Vel quis dubitat positive de aliquo fidei dogmate ab Ecclesia jam definito, judicans nempe illud esse incertum ob rationes oppositas; vel dubitat tantum negative, suspendens nempe judicium et mentem suam ad alienam cogitationem divertens — Si 1, haereticus est, uti legitur in jure Canonico: *Dubius in fide infidelis est*, id est *haereticus* [3]. Iste enim mente sua elicit judicium fidei contrarium et vere pertinax: unde poenas etiam incurret, si dubium suum exterius panderit. Si 2, si judicium suspendit quidem circa illud dogma, sed jam teneat motiva fidei contraria incertam facere veritatem Catholicam, erit pariter haereticus: secus non erit, cum in hoc casu nullum judicium fidei Catholicae injuriosum eliciat. Ita Cuniliati, Sylvius aliique.

Q. 2. *Quale peccatum haeresis, et qui legitimus ejus judex?*

R. Ad 1: Haeresis unum est ex gravissimis peccatis; cum expellat fidem, quae est fundamentum justitiae, sine qua impossibile est placere Deo. Imo est maximum peccatum in specie infidelitatis, quia est positivus, et maxime voluntarius contemptus auctoritatis divinae: et sic est immediate ac directe contra Deum. Hinc Paulus: *Haereticum hominem.. devita, sciens, quia subversus est, quia ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus* [4]. Et Joannes: *Nolite recipere eum in domum, nec ave ei dixeritis* [5]. Qui lapsus est in haeresim, in veriori sententia, non tenetur explicare qualis ea sit, sicuti neque quot fidei articulos denegaverit; nam objectum fidei formale nequit dici varium vel multiplex; cum unicum sit, nempe veracitas Dei revelantis. Ideo qui plures fidei articulos negat, est infidelis non secus ac ille qui negat unum tantummodo,

R. Ad 2: Cum haeresis sit crimen contra Religionem, judex legitimus in eo esse non potest, nisi Ecclesia: et jure definitum est [6]. Sunt nempe hujus criminis judices: 1. summus Pontifex pro toto orbe, et s. Congregatio Cardinalium generalium Inquisitorum ideo instituta; 2. Episcopus

1 V. *Civiltà Cattolica*, ser. 1, vol. v: degli eretici materiali.

2 In dubiis circa fidem videndum n. num haesitatio sit in voluntate, an in imaginatione tantum; an fundata, vel vaga. Si 1, solvenda est difficultas: si 2, spernendum est dubium. Et hoc maxime agendum cum scrupulosis: qui si vincere velint, non debent disserere cum tentatione, sed mentem aliud divertere, aliosque varios elicere actus, nempe contritionis, spei, charitatis, etc. — V. Liguori, *Praxis Confessarii*, n. 238.

3 C. 1 *de haeret.* — V. Liguori, *Op. Mor.* l. VII, n. 302.

4 Ad Tit. 3.

5 Ep. 2. — V. Liguori, *Op. Mor.* l. V, n. 50.

6 Cap. 18 *de haer.* in 6.

pro sua Dioecesi, cui demandatum est gregem suum a venenatis pascuis avertere: imo ei facta est delegatio a Pontifice etiam contra Regulares exemptos, si opus sit. Ut tamen de haeresi cognoscat Episcopi Vicarius, commissionem ab eo accipere debet [1]; 3. Vicarius capitularis, Sede vacante: hinc tamen probabilius negant auctoritatem procedendi contra exemptos sine speciali apostolicae Sedis delegatione; quia ipse non succedit Episcopo, nisi in iis, quae sunt de jure ordinario.

Q. 3. *An haeretici denuntiandi sint* [2]?

R. Quaelibet persona cujuslibet dignitatis et gradus, si sciat aliquem esse haereticum, tenetur illum denuntiare Episcopo vel Inquisitori ex Constitutione *Noveritis* Nicolai III (anno 1280). Quod quidem, ait Devoti [3], consentaneum est Apostoli praecepto, et legibus cum quibus omnis bene constituta Respublica administratur: nam Apostoli praeceptum est, ut observemus *eos*, *qui dissensiones et offendicula... faciunt, et... seducunt corda innocentium* [4]; leges autem cujusque Reipublicae bene constitutae sunt, ut omnis civis magistratui significet, si quis studeat rebus noxiis, si turbas excitet, si ruinam intentet. At quod licet civili Reipublicae contra suos proditores [5], non licebit Reipublicae ecclesiasticae contra haereticos, qui eam in extremum pene discrimen adducunt? — Ex citata autem Constitutione denuntiatio fieri debebat sub poena excommunicationis ferendae sententiae: verum ex Decretis S. R. Inquisitionis tum 3. jan. 1623, tum 10 martii 1677, in non denuntiantes excommunicatio est latae sententiae ac reservata [6]; a qua tamen post factam denuntiationem quilibet Confessarius absolvere potest eos, qui ipsam neglexerint, ut posterioribus edictis definitum est.

Haec obligatio urget: 1. intra dies triginta ab habita haeretici cognitione, ut patet ex decreto sacrae Inquisitionis 1677; — 2. ante ipsam correctionem fraternam, cum agatur de bono publico: et etiamsi haeresis probari non possit, quia damnata est ab Alexandro VII propositio: *Quamvis evidenter tibi constet Petrum esse haereticum, non teneris denuntiare, si probare non possis*; — 3. etiam cum haeresis crimen sciatur sub secreto naturali, vel sub juramento ejusdem non manifestandi. Etenim conservatio secreti naturalis est bonum privatum; haeresis vero manifestatio est in bonum publicum: nec obstat juramentum, si enim obligaret, esset contra bonos mores; cum haeresis sit pestis, quae serpit ut cancer, et semper vergat in damnum commune spirituale; — 4. etsi haereticus sit mortuus vel emendatus; quia forte alios haeresi sui corrupit, vel ab aliis ipse corruptus fuit; — 5. etiamsi haereticus jam sit ab aliis denuntiatus, quia ex pluribus testibus facilius convincitur reus; — 6. etiam cum quis sit tantum de haeresi suspectus, aut credens, aut fautor, aut receptator haereticorum [7].

Sed (dices) *quinam de haeresi suspecti habendi sunt?* — Plurima olim crimina haereseos ingerebant suspicionem, ut constat ex Constitutionibus Urbani VIII, Clementis VIII, Gregorii XIII et XIV, et Benedicti XIV, et ex Decreto s. Inquisitionis [8]. Attamen vel ob contrariam consuetudinem, vel quia censetur hodiernis moribus ferme impossibile, ut semper denuntiatio utiliter fiat, ideo nunc communе evasit sequentes tantum uti de haeresi suspectos denuntiandos: 1. Confessarios ad turpia sollicitantes: vel sigillum frangentes; si tamen teneant illud non ita rigorose obligare. Salmanticenses extendunt etiam ad Sacerdotes pluries in die, vel non jejunos celebrantes; 2. voto solemni obstrictos, si matrimonium contrahant; 3. reos polygamiae simultaneae; 4. saeculares Missam celebrantes vel confessiones audientes; 5 superstitiosos, si superstitio sit cum conscientia peccati, ac veram de haeresi suspicionem fundet; 6. blasphemos haereticales; 7. haereticorum denuntiationem dissuadentes, nisi fiat ex amicitia: item haereticos denuntiare negligentes, si teneantur ex officio denuntiare; 8. sectis clandestinis nomen dantes [9].

Attamen generatim loquendo obligatio

1 C. 12 *de haer.* in 6.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 122; et l. IV, nn. 119 et seqq.

3 Par. 4, l. VIII, § XI *Inst. Canon.*

4 Rom. 16 — V. Giraldi. *Expositio juris Pontif.* — Ferraris. *Bibliot.* V. Denuntiatio quoad delicta — *Istruzione pei novelli Confessori*, p. 2 c. 11 — *Civ. Cattolica*, ser. 1, V. IX: Il denunciatore e la spia.

5 *Cod. poen.* art. 291 *Jus poen. Neap.* Art. 114.

6 Haec Decreta S. I. contendunt Lupus et Bonacina valere tantum pro Hispania; sed hodie etiam pro aliis regionibus citant passim — V. Liguori, *Op. Mor*, l. IV, n. 251.

7 C. 8 *de haer.* in 6.

8 V. Ferraris, *Biblioteca* etc. V. Haeresis.

9 Synodus Novariensis vult etiam, ut tanquam de

denuntiandi haereticos, vel de haeresi suspectos non urget, et ideo omittitur sine peccato: — 1. si agitur de denuntiando se ipso; quia nemo *tenetur propriam prodere turpitudinem:* ideo et quando agitur de denuntiando complice, si fieri nequit, quin denuntians se manifestet; — 2. quando denuntiatio fieri nequit sine gravi incommodo, uti definivit s. Congregatio 22 jan. 1727. Hinc ajunt neque fratres sorores, neque patrem filium teneri denuntiare; quia id natura refugit, et esset in proprium dedecus. Hic s. Alphonsus distinguit inter haereticos et solum suspectos de haeresi: illos docet denuntiandos esse semper, et a quolibet etiam consanguineo ob rationem boni communis; istos vero consentit non esse denuntiandos cum gravi incommodo: unde in ejus sententia denuntiandi non sunt consanguinei usque ad 4^m gradum inclusive [1]; — 3. quando nulla omnino est spes punitionis; nam ad opus inutile nemo tenetur: uti esset in iis locis, ubi haeretici Catholicis permixti sunt, vel ubi tanta est male sentientium de Religione multitudo, ita ut eos superior punire nequeat, ut ipse docet clarissimus Alasia.

Diximus *generatim loquendo;* nam si ageretur de haeresiarchis, aut haereticis dogmatizantibus, omnes ad denuntiationem tenerentur, quia haeresis est pestis tam noxia, ut difficillime habeat remedium: si radices in societate semel conjecerit. Etsi autem alicubi (ob temporum iniquitatem) non possit Episcopus directe forsan ac subito providere; poterit saltem indirecte alios cautiores reddendo, bonos libros pravis opponendo, instando opportune, importune, etc.: unde tuti non sunt in conscientia, qui tales delinquentes ideo superiori non deferunt, quia in eorum sententia malo efficaciter provideri non potest.

Q. 4. *Quaenam sunt poenae in haereticos constitutae* [2]?

R. Poenae latae ab Ecclesiastica auctoritate sequentes enumerantur ex variis juris Canonici capitibus: 1. excommunicatio latae sententiae, uti constat ex c. *Noverint, de sent. excomm.*: et est reservata per Bullam *Coenae*; 2. irregularitas, quam etiam incurrunt haereticorum filii [3]; 3. privatio jurisdictionis spiritualis quoad illos, qui nominatim sunt denuntiati [4]; inhabilitas ad Beneficia obtinonda: et haec statim incurritur. Item privatio Beneficiorum, si quae jam fuerint collata: et quidem quantum ad titulum privatio contingit ipso facto, unde statim fructus cessant [5]; quantum vero ad possessionem, requiritur sententia declaratoria saltem criminis ex S. C. Congregatione; 5. privatio sepulturae ecclesiasticae: et qui temere haereticum in loco sacro sepeliret, ipso facto esset excommunicatus [6]. Qui volunt leniter semper cum haereticis agendum, audiant d. Bernardum: hic vult quidem primum argumentis, non armis haereticorum errores repelli; sed addit, eos si in suae pertinaciae tenebris remanent, *foris relegandos atque mittendos:* imo aliquando *melius gladio coërceri*, quam ut in suum *errorem multos trajicere permittantur* [7].

Observandum est nomine *haereticorum* intelligi etiam: 1. eorum *receptatores*, qui nempe ipsos hospitio receperint, etsi semel, ne a judicibus legitime quaesiti capiantur. Attamen excipitur valde probabiliter qui recipit ratione amicitiae, vel consanguinitatis, etenim iste non faveret haeretico ut haeretico: alii tamen id negant; nam virtualiter, defendendo personam, haeresis defenditur. Quod si non obstante receptatione, haereticus incidat in manus judicis, tunc alii negant poenas incurri: quia amplius non fovetur haeresis: nobis tamen arridet contrarium, nam jam verificatus est effectus favoris in receptatione; 2. *defensores*, qui nempe personas haereticorum, vel eorum

haeresi suspecti denuntientur Episcopo vel ejus Vicario: 1. qui Ecclesiam potestatem, ritus, leges et praecepta aspernantur; 2. qui Sacramenta et eorum usum, orationes, indulgentias et suffragia mortuorum irrident et calumniantur; 3. qui blasphemias in Deum, in Beatam Virginem, atque in Sanctos ex habitu et pacato animo cruciant; 4. qui ut alios ad turpia et inhonesta pertrahant, dicunt impudicitiam vel non esse malum vel prorsus leve; 5. qui fidei et morum rudimenta, aetate adulta, discere negligant: ac moribus tam dissolutis vivunt ut fidem exterius interiusque amisisse videantur (*pagina 24*).

1 *Op. Mor.* l. IV, n. 219.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. VII, nn. 300 et seq. — Hic etiam vid. Salzano, *Corso di Storia Eccl.* l. XV, § 9: Digressione su di una dottrina del Guizot. II. § 13: Sconfitta degli Albigesi: Inquisizione — It. *De censuris* in Adnotationibus, vol. 1.

3 C. *Statutum* 2 de haer. in 6.

4 Ex *Decreto*, p. 2, causa 24, q. 1, can. 4 et 36.

5 Ex *Sexto* l. V. tit. 2. cap. 12.

6 Ex *Sexto Decr.* l. V, tit. 2, c. 2.

7 Serm. 64, 65 et 66 *in Cant.*; *in Epist.* 363 — Attamen, quam nobis saevitiem objiciunt protestantes, ea ipsi rei sunt — V. Martinet, *Soluzione dei gran problemi*, vol. ult. ubi id historia probat ineluctabiliter.

mores tuentur; 3. *fautores*, qui nempe favorem praestant, ut facilius haeresim doceant atque diffundant 4. *credentes*, qui scilicet verbis, factis aliisque modis externis haereticorum sectam profitentur [1].

Q. 5. *An simplex Confessarius possit ab haeresi absolvere?*

R. Inter poenas contra haereticos latas, pro Confessarii officii maxime attendi debet excommunicatio; non enim aliter haeresis quoad peccatum reservatur s. Pontifici, nisi ob adnexam excommunicationem ipsi reservatam; haec porro si non incurratur, jam haeresis poterit a quolibet Confessario absolvi, nisi adhuc sit casus reservatus in ejus Dioecesi [2]. Ut igitur Christianus excommunicationem ob haeresim incurrat, ex parte excommunicationis requiritur, ut illius notitiam habuerit; censura enim ab ignorante non incurritur. Ex parte vero haeresis requiritur: 1. ut ea sit formalis, nempe ut errori adhaereatur cum pertinacia voluntatis, neque sit conjuncta cum ignorantia, licet culpabili ac supina [3]; 2. ut exterius manifestatur (non tamen ad consilium capiendum, vel purae argumentationis causa); nam in foro externo cogitationis poenam nemo patitur. Sufficit autem, si error sit aliquo modo externatus sive voce, sive scripto, sive nutibus, etsi extertio ista sit facta secreto, nemine praesente aut sciente; quia semper verificatur haeresis externas.

An Episcopus (quaeres) *possit ab haeresi absolvere?* — Et Episcopus, et Inquisitor possunt absolvere in utroque foro ab haeresi, licet ea sit formalis et externa, si ad eorum forum judiciale jam sit quomodocumque deducta: ut si v. g. ibi sit probata saltem per unum testem, ut ajunt; aut si eo haereticus sponte conveniat, qui enim res cognoscere potest, poterit eas quoque terminare [4]: *Quin imo uterque potest poenitentem haereticum, postquam suos ejuravit errores, ad simplicem Confessarium remittere, ut ab eo absolvatur; eamque absolutionem, licet a Confessario datam in foro sacramentali, prodesse etiam pro foro externo, a cujus jurisdictione promanat*, recte observat *del Bene*: verba sunt Benedicti XIV [5].

Si vero haeresis formalis et externa non sit deducta ad eorum forum, verior et tenenda sententia ex Benedicto XIV docet, Episcopos non posse ab illa absolvere: sic enim in Bulla *Coenae* statutum est Neque obstant haec Concilii Tridentini verba: *Liceat Episcopis in irregularitatibus omnibus et suspensionibus ex delicto occulto provenientibus (excepta ea quae oritur ex homicidio voluntario, et exceptis aliis deductis ad forum contentiosum) dispensare. Et in quibuscumque casibus occultis etiam Sedi apostolicae reservatis delinquentes quoscumque sibi subditos in Dioecesi sua per seipsos, aut per Vicarium ad id specialiter deputandum in foro conscientiae gratis absolvere, imposita poenitentia salutari. Idem et in haeresis crimine in eodem foro conscientiae eis tantum, et non eorum Vicariis sit permissum* [6], Haec, inquam, non obstant; nam per dictam Bullam haec facultas Episcopis derogata fuit, ita ut hodie amplius non liceat Episcopis *praetextu facultatum quarumcumque*, ut dicitur in ipsa Bulla, absolvere in foro interno ab haeresi occulta [7]. Sed adhuc poterunt absolvere ab irregularitate ideo incursa; sunt enim diversae facultates ad diversos actus, et una tantum ipsis sublata est.

Q. 6. *Quid est apostasia?*

R. Apostasia a fide *est totalis defectio seu recessus a fide Christiana per Baptismum suscepta*: vox a graeco est, et indicat *post stare*: cum autem apostasia

1 C. 12, § 3 *de haer.* in 6.

2 Quoad Dioecesim Novariensem vid. dicta de poenis *in blasphemas*.

3 Hinc qui propositiones enuntiant fidei injuriosas, sed interne eis non assentiuntur et sunt parati acquiescere judicio Ecclesiae, excommunicationem non incurrunt defectu contumaciae, quamvis fiant rei blasphemiae haereticalis, et in foro externo pro veris haereticis plerumque reputentur.

4 C. ult. off. *de haer.* in 6.

5 *De Syn. Dioec.* l. IX, c. 4.

6 Sess. 24 c. 6 de R.

7 Intellige id in locis, ubi haec Bulla viget, ut apud nos. Porro quamvis haec sit antiquior Tridentino celebrato, Bulla non desiit publicari cum additamentis etiam juxta Pontificum voluntates. Ceterum notandum: de jure communi dantur casus, in quibus, Bulla non obstante, Episcopi valent absolvere ab omni haeresi — V. quae diximus in *Tract. De censuris De Excommunicationis absolutione* — H. Pavone, *La luce fra le tenebre*, §§ 278 et seqq.

Quando a superiore datur inferiori facultas ab haeresi absolvendi, addi solet in rescripto: *servatis de jure servandis*; quae indicant poenitentem non tantum esse obligandum ad abjurandam haeresim, sed etiam ad complices denuntiandos, libros haereticos, cui de jure, tradendos, scandala reparanda, damna resarcienda, occasiones fugiendas, etc. Et valet, servata proportione, si detur facultas quo ad alios casus reservatos.

a fide sit vera haeresis, iisdem poenis subjicitur [1]. Diximus *apostasia a fide*: nam datur etiam: 1. *apostasia ab obedientia*, quae est in quolibet homine, qui justis Superiorum praeceptis obedire recusat; 2 *ab Ordine*: et est in eo, qui sacris Ordinibus initiatus deserit habitum Clericalem, ut more laicorum procedat et vivat; 3. *a Religione*, et est in eo, qui emissa jam professione, sine licentia recedit a statu religioso (*E*).

§ I. — *De Catholicorum communicatione et disputatione cum haereticis in rebus fidei.*

Q. 1. *Quid de Catholicorum communicatione cum haereticis?*

R. Vel sermo est de Catholicis, qui in proprii regionibus communicare debent pro vita civili cum haereticis toleratis. Vel de Catholicis, qui seipsos conferunt ad Provincias haereticorum. Vel de Catholicis, qui cum haereticis (aut schismaticis) communicant in divinis.

Si *primum*, ad omne subversionis periculum avertendum, haec a Catholicis veniunt observanda: 1. ne ex familiari haereticorum consuetudine aliquid capiant detrimenti spiritualis; 2. ne, laici praesertim, ullam cum ipsis disputationem suscipiant de rebus ad Religionem pertinentibus; 3. ne Rectores Ecclesiarum permittant haereticos sacris Officiis inservire. Et multo minus debent illis pacem in Missa tribuere osculandam, quod esset signum solemne religiosae unionis et concordiae.

Si *secundum*, pro Italis haec praecepit Clemens VIII Constitutione *Cum sicut*: 1. ut nemo Italus quocumque titulo audeat habitare in locis haereticorum, ubi non extet aliqua Ecclesia cum Sacerdote catholico, cui liberum sit ritus nostros publice exercere; 2. ne matrimonium cum haereticorum foeminis ineant sine R. Pontificis licentia; 3. ne eorum sepulturis intersint: nec filios eorum, nisi baptizantur a Sacerdote catholico, levare praesumant de sacro fonte: neque vicissim filios proprios levari sinant ab illis; 4. ne utantur medicis haereticis, si adsit copia medici catholici satis idonei; 5. ut discessuri ad habitandum in locis praedictis, id significent Ordinariis vel Inquisitoribus propriis, a quibus serio admoneantur de fide catholica ibi perpetuo retinenda, de Ecclesiae praeceptis observandis, de Sacramentis percipiendis et earum rerum attestatione referenda [2].

Si *tertium*, est sub gravi et sub minori excommunicatione prohibitum communicare cum haereticis in divinis; hoc enim esse non potest, quin vel occasio adsit periculi subversionis aut scandali, vel communicatio in falso ritu, vel quaedam exterior approbatio falsae sectae aut honoris retributio. Hinc non licet permittere, ut haeretici in nostris Ecclesiis celebrent, neque nobis licet in eorum celebrare Ecclesiis; nec licet Sacramenta extra necessitatem extremam ab eis recipere, ut pluries declaravit Congregatio sancti Officii. Censuit tamen tolerari posse, ut schismatici comitentur funera nostra causa honoris civilis, modo nullimode ritibus nostris se immisceant.

Q. 2. *An liceat Catholicis audire religiosas haereticorum conciones, funus deducere, Sacris eorum interesse, aut nuptiali eorum convivio?*

R. Si ex regionis consuetudine et communi judicio haec agere non habeatur ut signum professionis fidei, uti contingit in Germania, praecluso omni animae periculo, per se licet; nam in communi aestimatione tunc Catholici interessantes non habentur uti communicantes in divinis, sed uti simplices spectatores, quod quidem usus permittit: esset si quis v. g. interesset vel ex curiositate, ut sciat quid agant; vel ad ea spectanda uti comoediam; vel ad politicum famulatum domino suo praestandum, ut in more habebat Naaman Syrus, qui incurvabat se, ut Rex illi inniteretur dum coram idolo genuflecteret.

1 *Ci sembra che gli empi, i quali professano l'ateismo, o il deismo, debbano essere annoverati fra gli apostati.* Gousset—Ex *Cod. civ. Albert.* art. 738 – C. A. *civ.* 784, apostasia a fide est causa exhaeredationis.

2 Hinc colligere est parentes, qui indiscriminatim pro temporali lucro filios tenellos in partes haereticorum mittunt, quin ipsis provideant quoad Religionem, peccare graviter: 1. contra *charitatem*, quae vetat, ne proximo occasio peccandi tribuatur; 2. contra *pietatem*, quae ipsos impellit ad spirituali filiorum bono vacandum; 3. contra *fidem*, cujus amittendae periculo filios exponunt: porro virtus quaelibet praecipit, ut mendosa illius laedendae causa vel occasio. —Cum autem hodie discessus non amplius significetur Ordinariis, Parochorum ergo erit providere, ac debita monita tribuere ac forti animo loqui; cum ipsi sciant hac in re suorum parochianorum mores ac consuetudines.

3 V. Liguori. *Opus Mor.* l. VII, n. 183 — In aliquibus tamen Helvetiae locis in eadem Ecclesia ritus suos exercent tum catholici, tum haeretici, alii post alios: id fuit permissum ob locorum paupertatem.

Hoc enim civile obsequium tenebatur praestare Regi, qui solebat sive in foro sive in templo inniti humero alterius, et adstantibus id notum erat [1]. Item neque in aliis locis per se loquendo videtur graviter illicitum Sacris haereticorum interesse, puta ob curiositatem, modo semper absit scandalum, quod quidem vel in ipsa frequentia adesset; item periculum perversionis et communicatio impietatis. Diximus *per se loquendo*; nam nunc temporis in tanta haereticorum procacitate, et Catholicorum morum dissolutione, cum vehemens sit subversionis periculum, ideo merito id nonnulli prohibent Episcopi sub gravi poena, etsi hoc agatur ex curiositate; id enim hodie evenire non potest sine haereticorum ansa, catholicorum scandalo et animae propriae ruina [2].

Sed quidem (dices) *si Princeps mandet omnibus sub poena conciones haereticorum audire?* — Ei non licet obtemperare, uti constat ex rescripto Pauli V ad Anglos: *Non licet vobis haec facere sine detrimento divini cultus ac vestrae salutis.* Quod valet, etsi Princeps protestetur se hac in re nihil aliud exigere, quam obedientiam civilem; nam haec de se apta est ad Catholicos paullatim pervertendos, atque ad injuriam fidei et auctoritatem haeresi conciliandam.

Peccatne (quaeres) *in fidem Catholicus qui contrahit matrimonium coram magistratu civili, vel coram ministro haeretico?* — Licet Catholico matrimonium contrahere coram magistratu civili, modo ante vel post contrahat ritu catholico; nam talis actio est instituta ad finem mere politicum, ut nempe coram lege civili tam conjuges quam eorum filii censeantur legitimi. At non licet contrahere coram ministro haeretico, qui assistat ut minister Religionis, etsi ante vel post contrahatur ritu catholico; contrahentes enim testarentur tali coeremonia, se cognoscere hereticum illum ut verne fidei ministrum, quod est intrinsece malum et haeresim sapiens [3].

Q. 3. *Quotuplex disputatio de rebus fidei et an liceat?*

R. Disputare de rebus fidei est ad examen revocare Religionis dogmata: duplex est haec disputatio, alia *formalis*, quae instituitur ad defendendum aliquod dogma adversus eos, qui illud inficiantur: alia *materialis*, quae merae exercitationis gratia fit inter ipsos qui credunt. Disputatio formalis vel est publica vel privata, prout vel fit publice et coram populo, vel fit private et inter privatas personas, nemine aut paucis audientibus. —Porro si agatur de *materiali* disputatione, ut est quae reverenter fit in Theologicis nostris scholis ad utile exercitium, utique licet; cum id maxime inserviat ad doctrinam veram firmius stabiliendam, acquirendam, propugnandam: qua de causa proferunt illud Augustini: *Circulus et calamus fecerunt me doctum*, id est disputatio ac scriptio. Si vero agatur de disputatione *formali*, tunc distinguendum est inter publicam atque privatam. Publica ne formalis disputatio fieri nequit absque expressa R. Pontificis licentia; *quia* (prout ait s. Concilii Congregatio 8 martii 1625) *plerumque vel ob loquacitatem, audaciam aut circumstantias populi acclamantis, veritas, falsitate praevalente, opprimitur:* quod patet historias volvendo haeresiarcarum. Unde in tanta difficultate, nonnisi supremi Pontificis esse debet judicium ferre ac disputandi licentiam tribuere.

Disputatio autem formalis, sed privata per se cuique docto licita est, imo expedit; nam quisque tenetur saluti proximi, ac Dei honori consulere. Hinc illud: *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quae in vobis est, spe; sed cum modestia* [4]. Diximus *per se*; nam jure positivo sub poena excommunicationis ferendae laicis id prohibetur: quod tamen intelligunt extra casum urgentem [5]. Clerico autem permittitur modo: 1. ipse sit provocatus, non provocans; cavendum enim est, ne haeretici provocentur ad disputandum, quia isti ortodoxa dogmata refellendo actus haeresis exercerent et fidem contemnerent; 2. si prudenter judicet haereticum provocare ad disputationem desiderio cognoscendae veritatis; 3. si cum fundamento

1 IV Reg. 5—Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 16.

2 Archiepiscopus Taurinensis Lit. Pastorali 12 maji 1853 sub poena excommunicationis latae sententiae ac reservatae omnibus Dioecesanis indiscriminatim prohibet etiam ob curiositatem Protestantium templum adire sive ad spectandos ritus vel audiendos sermones. Quam prohibitionem dedit etiam Episcopus Nicaeensis *in Syn. Dioec.* c. 2, *Append.* n. 3. In Dioecesi autem Novariensi casus est ipso Episcopo reservatus, *Lit.* 2 apr. 1857.

3 V. Benedictus XIV. *De Syn. Dioec.* l. VI, c 7—Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 16—It. vide dicenda *de matrimonio*, de celebratione.

4 Ep. 1 Petr. c. 3.

5 C. 2, § 2 *de haer*, in 6.

speretur fructus aliquis vel in provocante vel in audientibus: v. g. si futurum sit, ut alii haeretici ab errore excutiantur, vel Catholici in fide sua magis confirmentur: 4. si sit maxima doctrina instructus: secus bonae causae noceret. Hinc pro praxi potius a disputatione abstinendum, cum non facile omnes conditiones simul concurrere valeant [1]. Et Ecclesia generatim parum amat tales disputationes.

Opponunt: *Lasciate cozzare gli ingegni; ne schizzeranno scintille di verità*— R. Cum Taparelli: *Se pur fosse vero questo aforismo, sarebbe qui fuor di luogo: chi riverisce come divino un qualche oracolo, qual bisogno ha da chiarire il vero, che ei già conosce infallibilmente senza avventurarlo alla disputa? Ma il peggio è che l'aforismo stesso è* falso, pericoloso, funesto. Falso, *perchè in materie metafisiche e morali le dispute di sola ragione crescono i dubbi e gli errori, non chiariscono la verità:* pericoloso, *perchè molte volte l'ingegno del difensore può essere inferiore a quello di chi impugna la verità, e tradire con mala difesa una causa santissima;* funesto, *perchè mentre si sta disputando, si dubita, e in questo dubbio la società, che non può arrestarsi, non ha come guidarsi. Cozzino pur dunque sulle varie opinioni fisici, chimici, astronomi... i cui dubbi non cangiano il corso la natura. Ma il* libero *oprar dell'uomo guardiamolo, potendo, da errori e dubbi: cause certissime di traviamento e di letargo in chi* è vera causa *del proprio operare* [2].

§ 2. — *De haereticis dignoscendis.*

Q. 1. *Quaenam sunt regulae pro dignoscendis haereticis.*

R. Si semper valde utilis fuit ars aliqua pro haereticis dignoscendis iisque discriminandis a veris Catholicis, utilissima certe est aetate nostra et penes nos praesertim cum omnibus compertum sit, quorumdam impiorum consilium *de Italis populis traducendis a l protestantium placita* [3]. Sed quantum utilis, tantum difficilis cum eorum character sit

Discolor et longa solitus caligine pasci,

Sunt videlicet aliqui, quorum conatus in eo totus est, ut bonorum sibi aestimationem valeant comparare ad eos facilius decipiendos: summam morum gravitatem extrinsece praeseferunt: severiores doctrinas morales praedicant: mirabilia de se publicari amant quoad ingenium, eruditionem et omne genus scientiae: sancti apparere volunt ad miraculorum usque ostentationem: in haereticis Jansenii discipulis hic character fuit semper communis, ut costant maxime ex historia diaconi Paris [4]. Huc facit illud Christi: *Veniunt ad vos in vestimentis ovium;intrinsecus autem sunt lupi rapaces* [5]. Alii ex adverso bonorum aestimationem floccifaciunt et hominibus pessimis se aperte consociant, ut hus sibi facilius reddant suorum errorum discipulos ac ministros— Nihilominus regulae quaedam non desunt ad haereticos dignoscendos; quarum primam, generalem et certam nobis tradidit Christus: *Ex fructibus eorum cognoscetis eos: numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus? Non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala fructus bonos facere* [5]. Regulae autem peculiares atque cunjecturales sunt praecipuae:

Prima, et fortasse omnium maxima, est amor novitatis circa doctrinas religiosas; velle nempe nova praedicare, typis edere, juvenibus tradere et in plebem christianam diffundere. Haec haereticis fere omnibus in more fuisse nos docet historia: sic, ut ceteros omittamus, de Joanne Huss, a quo Hussitae, legitur *quod peregrinas semper et novas opiniones amabat*: qui novitatis amor, ut plurimum, in ipsis etiam, quibus annuntiatur, vocabulis et modis antea num-

1 Hac de re habemus Decretum Congregationis *de Propoganda Fide*, 26 febr. anno 1630: *disputatio de rebus fidei laicis est prohibita: Sacerdotes nisi sint valde periti, ex consilio debent se abstinere, excusando se bonis verbis et praetextibus.*

2 *Saggio Teorico* ecc. n. 902.

3 Ita Pius IX Encycl. *Nostris*, 8 Dec. 1849.

4 « Questi pretesi miracoli (del diacono Paris) erano sostenuti da tutto il partito Giansenistico numerosissimo e potentissimo in Francia...nondimeno malgrado tanti vantaggi, con quale facilità questi pretesi miracoli non furono soppressi? Non fu mestieri a riuscirvi, che murare semplicemente il luogo, dove quella tomba era collocata....Se Dio avesse realmente operato que' miracoli, avrebbe sofferto, che una miserabile muraglia attraversasse i suoi disegni? Ma l'abate Paris fu nella impotenza d'abbattere il lieve muro, che separavalo da' suoi divoti o la sua miracolosa virtù non potè operare oltre al muro.» (Littleton Georg. — V. Feller, *Dizionario* ecc. art. Paris—*Dizionario Ricciano ed Antiricciano*, h. tit.

5 Math. 7.

quam in Schola usitatis, facile perspicietur quare Apostolus Timotheum monebat: *O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiae, quam quidam promittentes circa fidem exciderunt* [1]. Patres item africani in Epistola ad Theodorum papam scribebant: *Notum est quod tales sermonum novitates de malo amore gloriae nascuntur: dum sibi nonnulli volunt acuti, perspicaces et sapientes videri, quaerunt quid novi proferant.* Et Alphonsus a Castro ajebat: *Qui talibus novitatibus delectatur, easque inquirit anxius, ut inde inanem captet gloriam, hac sola ratione conjicio eum esse haereticum, aut in haeresim pronum et qui facile in eam labetur* [2].

Altera regula est nimia quaedam libertas in pronuntiando circa res fidei et doctrinae christianae quidquid in os venerit: et quod semel improvida in definiendo temeritas prodit, superbia deinde tuetur, pertinacia postea auget, et sic donum errori pertinacia adjuncta facit haereticum. Huc pertinet quod in Bulla *Auctorem Fidei* legimus: *Procax affirmandi et negandi ac secum pro libito pugnandi licentia... fraudulenta semper fuit Novatorum astutia ad ei cumventionem erroris.* Huc pertinet quod tradit Carolus Borgo: *Conviene por mente ad una malizia usitatissima degli eretici e singolarmente di que' vili e vigliacchi, che non hanno la lealtà di dire interamente ciò che pensano, quali sono (e più di tutti) i Giansenisti. Costoro quando insinuar vogliono un errore più ributtante, lo spezzano in brani, e li gettan qua e là divisamente nei loro scritti: ne fanno bere il veleno a sorsi; non è perciò agli incauti meno dannoso. Ma chi a fondo conosce il loro malvagio disegno, sa ben le sparse membra del mostro raccogliere e avvicinare: allora è, che i semplici leggitori sentono tutto il salutare ribrezzo, e l'orror dovuto alla ereticale dottrina* [3].

Tertia regula est, quod ferme omnibus haereticis est proprium, ut si quis eos benevole de errore monuerit, ipsi cito impatientes se praebeant, irae fluctibus, exaestuent, pro benefacto maledictum regerant, imprecationibus, et contumeliis contra monitorem insaniant, neque doceri ullo modo patiantur: hujus rei exemplum habemus in Luthero Novatorum facile principe: suorum nempe errorum initio a viris doctis amice admonitus, nedum se emendaret, imo in pejores furiose prolapsus est: a Leone papa X humanissimo correctus, contra ipsum aperte coepit debacchari, sicque, abysso abyssum invocante, in profundum tandem devenit [4].

Q. 2. *An liceat haereticum dicere aliquem, eo quod doctrinam haereticam tenaciter verbo tradat aut scriptis, etiamsi nondum ab Ecclesia uti talis fuerit decretorie denuntiatus?*

R. Quamvis regula generalis sit, ut malae insectentur doctrinae parcendo personis secundum illud Augustini: *interficite errores, diligite homines;* attamen Melchior Canus ex d. Thoma ita belad rem [5]: *Si error fidei contrarius circa ea sit, quae nullo modo est probabile ab errantibus ignorari, quia ad fidem catholicam certo pertinent, tunc judices tuto de haeresi pronuntiabunt:* quod si haeretica potest dici doctrina, poterit etiam haereticus dici, qui eam scienter docet, idque maxime, si ille bene audiatur a publico, ut sic a laqueo caveant fideles; nam fideles auctoritate vivunt, et auctoritate credunt: proinde haeretica docentium auctoritas labefactanda est. Ad rem Salesius suam Philoteam monet: *È carità gridare al lupo, quando è nel gregge, qualunque grado egli occupi nella società* [6]. Nec obstat, quod vulgo habeatur uti catholicae Ecclesiae addictus, imo et morum integritate praedicetur. Audiatur Tertullianus: *Quid si Episcopus, si Diaconus, si etiam Martyr lapsus a regula fuerit? ideone haereses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an*

1 I Timoth. 6.

2 I *adversus haereses*, c. 14 — Ubi observandum sub *novitatis* vocabulo venire etiam renovationem errorum veterem: sic quamvis Lutherus plurimos errores suos a Waldensibus, Wiclephitis, aliisque obsoletis haereticis hausisset: *novi* tamen habiti sunt in Ecclesia, quasi novam ad vitam tunc revocati: sic qui vellet aetate nostra quinque Jansenii propositiones jamdiu proscriptas vel in toto vel in parte, licet diverso indutas habitu, in lucem prodere, *novitatis* haereticae maculam non effugeret apud Theologos vere catholicos.

3 *Lettera II* sul Sinodo di Pistoja.

4 V. Gaume. *Catechismo* ecc. p. 3, lez. 43.

5 *De loc. Th.* l. XII, c. 9.

6 Iterum Salesius: *Bisogna osservare biasimando il vizio, di risparmiare quanto più potete la persona del vizioso... Io eccettuo fra tutti i nemici dichiarati di Dio e della sua Chiesa, perchè questi vogliono essere infamati a tutto potere, come sono le stesse sette degli eretici, e dei scismatici, ed i loro capi.* Idque in more habebant Tertullianus, Augustinus, Hieronymus, Bernardus, etc.

ex fide personas? Quapropter si vere constet de illius pietate, exclamandum erit cum d. Bernardo: *Quantum laudanda est ejus vita, tantum abominanda est ejusdem doctrina (F).*

Q. 3. *An discrepent inter se haeresiarca, haereticus et dogmatizans?*

R. Affermative, quamvis promiscue aliquando usurpentur: nempe *haeresiarchae* dicuntur tam qui haereses invenerunt vel suscitarunt, quam qui haereticorum capita aut duces sunt, ut Calvinus, Zwinglius, Lutherus, et his similes [1]. *Simplices haeretici* sunt qui pertinaciter tenent errorem contra fidem, quia tamen aliis eundem persuadere studeant. Haeretici vero *dogmatizantes* sunt qui ex professo haeresim suam publice vel private alios etiam docent, voce vel scriptis: haeretici ludimagistri, vix esse potest, quod etiam non sint dogmatizantes; hinc videant quomodo tuti esse possint in conscientia, qui ut filios suos commercium edoceant, talibus eos committunt instruendos: modum acquirunt ditescendi, at simul artem acquirunt animam perdendi.

Articulus III. — De lectione librorum prohibitorum.

Si quae alias necessitas fuit scribendi legendique licentiam cohibendi, in praesentiarum est maxima. Atque ideo a feliciter Regnante Pontifice, sua prima Enciclyca: *Qui pluribus* (1846), inter hodiernas machinationes inimicorum, quae tot damnorum tum christianae, tum civilis Reipublicae sunt causa, adnumeratur *teterrima tot undique volantium et peccare docentium voluminum ac libellorum contagio, qui apte compositi, ac fallaciae et artificii pleni, immanibusque sumptibus per omnia loca in christianae plebis interitum dissipati, pestiferas doctrinas ubique disseminant, incautorum potissimum mentes animosque depravant, et maxima Religioni inferunt nocumenta.*

Q. 1. *An Ecclesia habet potestatem libros noxios prohibendi, atque ideo gravi peccato teneantur, qui hunc legem violant?*

R. Inter tot errores, quibus aetate nostra portae inferi dimicare conatae sunt contra veram Christi Ecclesiam, iste etiam fuit, quo contendebant nonnulli hanc ei non convenire potestatem, prohibendi nempe libros noxios; ideoque (ipsius lege non obstante, modo evidens subversionis periculum non appareat) libros quoscumque ab omnibus tuta conscientia perlegi posse. Haec doctrina potius haereticorum est; sed non defuere etiam ex nostris, qui eam impudenter ausi sunt evulgare cum incredibili animarum pernicie. Talis fuit imprimis petulans ille haereticorum fautor Paulus Sarpius, quem copiosissime refutavit cardinalis Pallavicini: tales fuere alii Sedis apostolicae detractores infensissimi, uti Wan-Espen, Fleury, Tamburrini, Dupinius et Launojus. Verum communiter docent dogma esse catholicum, quod Ecclesia, et pro ipsa summus Pontifex, utpote Christi Vicarius, jurisdictionem habeat prohibendi fidelibus lectionem librorum sive de Religione impie tractantium, sive contra bonos mores, aut Ecclesiae disciplinam aliquid continentium, adeo ut eos nihilominus legentes, graviter peccent coram Domino et Ecclesia.

Prob. 1. *Scriptura*: nemo negare audebit per ea Scripture verba: *pasce agnos meos, pasce oves meas: pascite qui in vobis est, gregem Dei; attendite vobis et universo gregi in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopus regere Ecclesiam Dei* [2]. Omnibus Ecclesiae Praelatis, et praesertim eorum capiti romano Pontifici datam fuisse potestatem decernendi de fidei et morum causis, et bona pascua ovibus Christi dosignandi, easdem arcendo a contrariis et noxiis.

2. *Traditione*: testes inter numeros appellamus ss. Augustinum et Cyprianum. Primus morem praecavendi a libris malis, et eos concremandi ab Apostolis dimanasse demonstrat [3]. Alter vero ait: *Si quando talia* (id est contra bonos mores) *quorumdam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur* [4].

3. *Consuetudine*: hanc perpetuam in Ecclesia fuisse consuetudinem abolendi libros fidei aut bonis moribus noxios, demonstrant indubitata historiae monumenta; ab ipsa enim Apostolorum aetate *multi...; ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros et combusserunt coram omnibus* [5]. In Concilio Nicaeno an. 325 Patres damnarunt et comburendos esse decreverunt libros Arii. In Ephesino an. 431 damnata sunt scripta Nestorii. In Chalcedonensi anno 45. scripta Eutichetis. S. Leo M. Romae combussit libros Manichaeorum. Idem fecerunt Symmacus Hormisdas, Nicolaus I, Nicolaus II,

1 Regula 2° *Indicis*.
2 Jo. 21; 1 Petr. 5; Act. 20.
3 l. IV de bapt. c. 24.
4 Ep. 42 ad Cornel.
5 Act. 19.

Leo X et alii innumeri. Postquam vero inventa est ars typografica [1], cum noxiorum librorum colluvies in immensum excresceret. Concilium Lateranense sub Leone X anno 1515 decrevit, ne deinceps ullus posset liber typis in lucem edi, nisi probantibus Episcopis aut fidei quaesitoribus [2]. In transgressores vero (praeter excommunicationem) suspensionem ab exercitio artis, amissionem omnium librorum, aliasque poenas Ordinarii arbitrio infligendas constituit. Deinde Paulus III, anno 1542, statuit Romae Congregationem Generalis Inquisitionis, cui pravos libros prohibendi curam imposuit. Postea sub Paulo IV confectus est *Index* librorum prohibitorum, quem Pius IV, annuente Tridentino, ampliavit magisque perfecit — Sed cum libri perniciosae lectionis magno in numero undique ederentur, nec laudata Congregatio Inquisitionis ad eos examinandos sufficeret, s. Pius V. novam Congregationem instituit, appellans *Indicis*, ideo quia libros noxios indicat. *Ex hac itaque constanti omnium aetatum solicitudine... patet luculentissime* (ut verbis utar Gregorii XVI Encyclica *Mirari vos*) *quantopere falsa, temeraria atque apostolicae Sedi injuriosa, ac faecunda malorum in christiano populo ingentium sit illorum doctrina, qui nedum censuram librorum veluti gravem nimis et onerosam rejiciunt: sed ea etiam improbitatis progrediuntur, ut eam praedicent a recti juris principiis abhorrere, jusque illius decernendae habendaeque audeant Ecclesiae denegare.*

4. *Ipsa ratione naturali:* naturae vox est libros qui Religioni et moribus officiunt, extirpandos esse, quia neminem latet quot inde mala! *corrumpunt bonos mores colloquia prava*, inquit Apostolus [3]; at colloquiis pravis pravi libri noxiores sunt, quippe *qui* (ait Clemens XIII Constitutione *Cristianae Reipublicae*, anno 1766) *manent perpetuo et semper nobiscum adsunt, nobiscum peregrinantur, nobiscum domi sedent, et eorum penetrant cubicula, ad quae improbo et occulto auctori aditus non pateret.* Adde: si haec facultas penes Ecclesiam non esset, et fideles hoc parere eidem non tenerentur, nec fides illaesa servari posset nec Christus satis Ecclesiae suae providisset: *Frustra Ecclesia laboraret in haeresibus extirpandis bonisque moribus fovendis, nisi unde scatet errorem ac vitiorum colluvies, fons penitus obstruetur*, ut bene ait Baronius ad annum 447. Hinc vel ipsi gentiles putida ejusmodi scripta execrabantur. Sic Plato ajebat libros impudicos omnino a civitatibus eliminandos. Sic Virgilius opus suum propter confictam Didonis impudicitiam, cum morti esset proximus, praecepit ut igni traderetur. Sic multoties apud Romanos, ut Livius refert, negotium hoc Magistratibus datum est, ut libros vaticinos, aliosque malos conquirerent, atque igni consignarent [4].

Q. 2. *Quinam sunt libri, qui Ecclesiae prohibitioni subjiciuntur?*

R. Ii libri Ecclesiae prohibitioni subjiciuntur in quibus noxia pascua continentur; cum Ecclesiae sit nos ab illis arcere. Tales porro sunt libri (quicumque sit ejus auctor sivo catholicus sive non), qui vel haeresim exhibent, vel de haeresi suspecti sunt, vel moribus et pietati fidelium nocent: *Nulli libri damnandi* (ait Pius IV Const. *Dominici gregis*) *nisi qui vel haeretici sunt; vel de haeretica pravitate suspecti; vel certe moribus et pietati nocent.* Ex quo patet: 1. falsum esse aliquando libros ab Ecclesia damnari propter pura negotia politica, de quibus in ipsis agatur: quod si damnentur, ideo est quia

1 Versus annum 1455 hanc artem Gutteoberg invenit, Fust protexit, Schoeffer perfecit, omnes Mogontini. Primi ab ipsis editi libri fuere *Psalmorum Codex*, et *Rationale* Durandi anno 1457: *Clementinae* 1460: *Biblia Sacra* 1462. Quem quidem artem e Germania in Italiam attulerunt anno 1462 Corradus Sweynheim et Arnoldus Pannartz. Primi libri, quos Subiaco prope Romam ediderunt, sunt *Opera* Lactantii anno 1465; et S. Augustinus, *De Civitate Dei* anno 1467.

2 « Non v'ha dubbio che fino dai primi secoli della Chiesa, corresse obbligo ad ogni Cristiano di sottoporre i suoi scritti all'approvazione del s. Pontefice: s. Agostino, s. Onorato, s. Giuliano, s. Cesario, grandi luminari del Cattolicismo, si sottomisero a questa legge. Nicolo la consacrò in questi termini nel quinto dei canoni romani: *Ogni scritto deve essere approvato o disapprovato per decreto de' romani Pontefici.* Tale si fu la legislazione della Chiesa fino all'invenzione della stampa: allora soltanto si tentò di sottrarvisi. Leon X volle farla rivivere.» Audin, *Storia di Leon X*, vol II: la stampa.

3 I Corinth. 15.

4 *Hist*. l. XXXIX, c. 16; l. XL, c. 19. « Egli è pur noto il detto di Platone che *parola scritta non si pubblichi ad insaputa del magistrato*. Quintiliano non voleva che si spiegassero ai giovanetti i libri de' poeti latini che trattano di cose oscene (*Instit.* l. XIII, c. 1). Lutero similmente giudicava necessario che cotai libri fossero banditi dalle scuole e da ogni luogo, dicendo che non si possono leggere senza ogni grave danno della gioventù (Luth, tit. de doctis). L'incredulo Bayle, parlando di un romanzo osceno, dimostra come non è possibile guardarsi dalla seduzione, e conchiude esortando che siffatti libri sieno sterminati dappertutto (Bayle, *Diction.* art. Guariol ». Teppa.

una simul continent propositiones vel haereticas vel de haeresi suspectas vel moribus, aut pietati fidelium noxias; 2. cum liber aliquis in *Indicem* est relatus, etiamsi nobis non innotescat specialis censura eidem inflicta, et etiamsi ejus auctor sit Catholicus, imo et praeclara fortassis fama insignis, concludere certo debemus in eo vel fidem vel mores vel pietatem offendi; si enim nihil horum in ipso esset, liber profecto non fuisset prohibitus atque damnatus. Quam autem sint injustae, ne dicam impiae querelae nonnullorum, qui contendunt prohibitionem librorum Romae fieri temere, perfunctorie, vel ex praeconceptis opinionibus et partium spiritu, patet ex modo, ex longo examine, ex subtilissima inquisitione, quae ex Bulla *Solicita* Benedicti XIV, edita anno 1753, instituitur in libris proscribendis (*G*).

Q. 3. *An sacra Congregatio debeat ante prohibitionem audire auctorem libri, si dignoscatur?*

R. Per se loquendo, ubi non agatur de notanda aut condemnanda ipsa auctoris persona, sed solummodo de consulendo fidelium indemnitati in fide et bonis moribus, et de avertendo e grege Christi periculo, quod ex nocua librorum lectione facile incurritur, nullum est opus auctorem in judicium vocare et audire. Quod si ignominiae lahes aliqua ejus nomini ex prohibitione proveniat, id non directe, sed oblique consequitur, et auctor poterit copiose famae suae consulere se statim subjiciendo opusque reprobando foris et ex animo, ut decet verum catholicae Ecclesiae filium.

Diximus: *per se loquendo*; nam optat de cetero s. Sedes ut auctor, si causam suam tueri velit, audiatur, vel pro rerum adjunctis unus e Consultoribus designetur, qui ex officio operis patrocinium suscipiat, dummodo tamen: 1. agatur de auctore catholico, qui aliqua nominis et meritorum fama habeatur insignis; 2. ut ejus opus tale sit quod, demptis demendis, adhuc publico prodesse possit, sacrae Congregationis judicio. Quapropter si contingat aliquando librum prohiberi, quin prius auctor fuerit auditus, nemo potest rationabiliter conqueri; in hoc enim casu vel credendum est quidquid pro suae doctrinae defensione potuisset auctor proferre, id minime a Censoribus neglectum fuisse: vel dicendum alterutram, aut utramque e duabus praescriptis conditionibus defuisse (*H*).

Q. 4. *An sacra Congregatio debeat praemonere auctoritatem civilem ante libri prohibitionem alicujus ejusdem subditi?*

R. Fuit olim Marsilii Patavini sententia, Ecclesiam nihil posse in his rebus peragere sine dependentia et praevio consensu auctoritatis civilis; sed ejus doctrinae et jus et ratio et consuetudo expresse adversantur: 1. *jus*, quo statutum est ut haec negotia tota sint in Ecclesiae docentis, et ejus praesertim capitis visibilis, nempe summi Pontificis munere, arbitrio et conscientia[1]; et idcirco omnes contra sentientes habiti semper sunt doctrinae catholicae inimici; 2. *ratio*; Ecclesiae nempe potestas independens omnino est a potestate civili in jurium suorum exercitio; et repugnat asserere Ecclesiam, quae non a mundi Principibus, sed a Christo Domino suam immediate accepit auctoritatem absolute independentem, hac uti non posse sine Principum praemonitione et consensu; 3. *consuetudo*; nullum enim exemplum in historia ecclesiastica apparet praedictae dependentiae et praemonitionis.

An (quaeres) *requiratur* regium exequatur *pro obligandis fidelium conscientiis circa librorum prohibitionem?* — Negative; cum enim potestas prohibendi malos libros ad Ecclesiam pertineat jure proprio, nempe divino, repugnat dicere ejusdem leges hac super re non posse vim suam exercere sine praevio civilis auctoritatis consensu. Si ita esset, quam facile posset Principis cujuscumque vel Ministri malitia et argutia leges ecclesiasticas deludere? Hinc communis et recepta sententia est, prohibitiones librorum, ubi semel de earum constet existentia, statim fidelium conscientias ligare; male idcirco sibi consulere eos, *qui libros a s. Sede prohibitos* (verba sunt clarissimi Alasiae)[2] *et adversos fidei vel bonis moribus nedum ipsi sine scrupulo legunt, sed et ab aliis docent libere legi posse ajentes leges Pontificias tales libros prohibentes non subiisse Senatus visionem, ideoque non habere regium exequatur; etenim certum est leges Pontificias materiam fidei et morum concernentes non indigere Senatus visione ut obligent*. Hinc Tridentinum obligat etiam in Gallia quoad

1 V. Trident. sess. 25, c. 3 de Refor.

2 *De legibus*, dissert. 1, c. 5. Statim ac per fide di-

res fidei et morum, licet ibi Concilium officialem publicationem non habuerit [1].

Dicesi: *Sine praevio civilis auctoritatis assensu seu placito Constitutiones Pontificiae nequeunt in Statu publicari; atqui leges nondum in Statu publicatae non obligant in conscientiae fidelis ejusdem Status* — R. Distinguendo: *Constitutiones Pontificiae nequeunt in Statu publicari*, si respiciant disciplinam tantummodo, atque eo in casu ac simul in eo objecto, de quo per Concordatum cum sancta Sede sic fuerit conventum, concedo; secus nego. Itaque si agatur de Constitutionibus Pontificiis dogmaticis, vel quae fidem et mores fidelium respiciunt, tuentur omnes et Theologi et Canonistae catholici nullum ad earum in Statu publicationem requiri praevium auctoritatis civilis assensum vel placitum: haec sunt negotia illa, de quibus sic scribebat Osius Cordubensis Episcopus ad Constantinum imperatorem: *Ne te rebus misceas ecclesiasticis, neque nobis de his rebus praecepta mandes, sed a nobis potius haec ediscas: tibi Deus imperium tradidit, nobis Ecclesiastica concredidit: metue, ne si ad te Ecclesiastico pertrahas, magni criminis reus fias* [2]. — At si de Constitutionibus agatur mere disciplinaribus, tunc utique videndum, an in Statu aliquis adsit Concordatus cum Sede apostolica initus, et in casu affirmativo eidem inhaerendum; quia pacta conventa servari debent. Verum librorum prohibitiones quis dixerit esse leges pure disciplinares? quis imo neget eas directe fidei et morum conservationem et integritatem penitus intueri? *Nulli*, ait Pius IV Constitutione *Dominici gregis*, (libri damnandi), *nisi qui vel haeretici sint; vel de haeretica pravitate suspecti; vel certe moribus et pietati noceant.*

Q. R. *An Episcopus possit in propria Dioecesi libros proscribere?*

R. Affirmative: sive agatur de Episcopis extra, sive intra Italiam; hoc quippe essentialiter pertinet ad munus quod habent jure divino populum sibi commissum sana doctrina pascendi. Id docet cl. Alasia, nulla addita limitatione; et Alphonsus noster ait: *Prohibere libros per totum orbem spectat ad Pontificem, et pro ipso ad s. Congregationem; Episcopi autem et Inquisitores possunt libros prohibere in territorio proprio* [3]. Idque ideo etiam, quia non tam facile ac statim notitia omnium noxiorum librorum potest Romam pervenire; praestat ergo ut Pastores ipsi illico oves suas ab illis avertant. Hinc Leo Magnus: *Siquis Episcoporum.... apocrypha habere per domos non prohibuerit.., haereticum se noverit judicandum; quoniam qui alios ab errore non revocat, seipsum errare demonstrat* [4]. Id etiam eruitur a regula *Indicis* decima: *Liberum sit Episcopis... eos etiam libros, qui his regulis permitti videntur, proscribere si hoc in suis... Dioecesibus expedire judicaverint.* Quid plura? Leo XII in suo Mandato addito Decreto s. Congregationis 26 martii 1825 jussit, ut omnes Episcopi *propria auctoritate* pravos libros *studeant e manibus fidelium evellere*;

gaus vel per publicas ephemerides ad nos perveniat certa notitia prohibitionis librorum, obligat; et satis est, quod Decretum Romae publicetur ut dictum est Tract. *De legibus*. Praestaret tamen, ut Episcopi, vel in Calendario, vel alia arrepta occasione, tum Decreta prohibitionis librorum, tum aliarum Congregationum decisiones ad praxim spectantes publicarent.

1 V. Cabassutius, *Jur. Canon. Theor. et Praxis*, l. I, c. 4, n. 6.

2 V. Pallavicini, *Storia del Conc.* ecc. c. 49. § 14 — Et maxime Margotti, *Processo di Nepom. Nuytz*, Torino 1852 — *Civiltà Cattolica*, ser. 1ª. vol. VIII: L'exequatur. In Concordato Pedemontano, sive instructione Benedictina a regio placito expresse eximuntur Brevia et Bullae Dogmaticae, nec non Constitutiones pro morum integritate: sic enim legitur § 3: *Dalla semplice visura poi resteranno eccettuate le Bolle Dogmatiche in materia di fede, ed i Brevi regolativi del ben vivere e dei sani costumi.* Deinde Index librorum prohibitorum fit ex regulis Tridentini, quod penes nos in omnibus totam suam vim obtinet.

3 *Opus Mor.* l. VII, n. 290 — Quod autem dicitur de libris, idem valet de foliis quotidianis (vulgo *gazzette*) quae sub eisdem Indicis regulis ac poenis, prohiberi censentur. Hic enim quaestio non est de forma, sed de substantia: et ubicumque invenitur error, profligandus est. Hinc Pius IX Encyclica *Nostis* (8 dec. 1849) Episcopos hortatur, ut omni sollitudine adlaborent ad fideles avertendos ab omni pestifera lectione, et signanter nominat *impios libellos et ephemerides ac pagellas mendacii, calumniarum et seductionis plenas*. Nec tanto munere defuerunt Episcopi sive intra sive extra Italiam. Ad nos quod attinet, vide Literae ab excell. Episcopo Novariensi datae 11 junii 1852, ubi ab hac contagione omni studio oves suas avertere curat: quod ut assequatur magis, nonnullas pagellas et ephemerides expresse damnat, adeo ut nullus ex suis Dioecesanis, quicumque sit, illas sive jam editas sive edendas amplius legere valeat sine peccato, nisi a legitima auctoritate licentia munitus sit.

4 *Epist.* 15, al. 93 ad Turribium, c. 15 — V. Croix, *Th. Mor.* l. VII, n. 594, q. 46 — It. Bulla 25 nov. 1766 Clementis Pp. XIII, cujus totum argumentum est *cunctos per catholicum Orbem Archiepiscopos, Episcopos, ceterosque Dioecesеon Rectores enixe hortari, ut creditum sibi ipsis Dominicum gregem e noxiorum librorum lectione avertant.* Item Encycl. 15 aug. 1832 Gregorii Pp. XVI. Item Breve *Ad Apostolicae Sedis* 22 aug. 1851 regnantis Pii Pp. IX.

quod vocabulum, si moraliter intelligatur, ut debet intelligi, non aliud valet indicare, nisi facultatem Episcopis omnibus tam intra quam extra Italiam competere in librorum prohibitionem. Praestat tamen ut librum a se prohibitum Romam trasmittant et decretorum judicium implorent (I).

Q. 6. *An qui moraliter certus est nullum sibi imminere perversionis periculum, legere possit absque licentia libros prohibitos?*

R. Sententia communissima et sequenda omnino negat; finis enim prohibitionis non solum est, ut damnum evitetur conscientiarum, sed etiam ut servetur obedientia Ecclesiae, debita maxime in re tam periculosa; ac ne detur haereticis aut aliis improbis scriptoribus ansa pernicio sissima malos libros typis demandandi: unde eo in casu non cessat omnino finis adaequatus prohibitionis. Et sane in Bulla prohibitiva dicitur *ex quavis causa vel colore*.

Adde: neminem quantumvis pium ac doctum tuto posse confidere, quod nullum detrimentum capiat ex tali lectione, maxime si elaborato stylo ac captioso (ut solet) liber sit conscriptus, et zelum ac charitatem ostentet; quidquid enim legitur, ita mentem occupat, animum demulcet, atque ad cor pertransit, ut sensim sine sensu res lecta fieri soleat propria lectoris: unde bene s. Basilius libros *cibum animarum* appellat. Sane luctuosa experientia testis est: sic Eutyches invictus antea fidei confessor, ad unam lectionem libri cujusdam Manichaei, mutatus est in infandum haereticorum caput. Sic Bulincerus doctor catholicus, olim piissimus, librum legit Melancthonis, et cecidit. Sic avitus praesbyter legendo scripta Origenis, quamvis simul legeret eorum confutationem imo et per Hieronymum, ut sibi caveret, monitus esset, virus tamen lethaliter absorbuit [1]. Adde: semel cognita lege, subditi non est ejus rationem scitari, sed observantiae studere: secus via nimis lata transgressionibus aperiretur, nec leges essent firmae; cum nimium trahat decipiendo sua quemque voluptas.

Q. 7. *A quo licentia legendi libros prohibitos est impetranda?*

R. A solo R. Pontifice, vel a Congregationibus s. Officii aut Indicis licentia impetranda est; nam illius est permittere cujus est vetare. Hoc jus omnibus Episcopis dabat Instructio Clementis VIII (1598); sed illud postea ipsis sublatum est per Gregorium XV Constitutione *Apostolatus Officium* (1612), innovata ab Urbano VIII (1631). Ex hac vero Constitutione istud jus fuit concessum *Magistro sacri Palatii* pro Roma ac suo districtus [3]. Hic tamen notandum: non ideo tutus potest legere qui licentiam obtinuit, si nesciat discernere inter lepram et lepram, neque satis firmus sit in bono proposito; quia lex naturae est, ut nemo se peccandi discrimini committat. Si tuti esset velimus, non curiositas nos debet impellere ad impetrandam librorum prohibitorum licentiam eosque legendos; sed necessitas, vel sane gravis utilitas, habita videlicet ratione muneris nostri et status [4]

Q. 8. *Quotuplicis generis sunt libri prohibiti, et quid de illis?*

R. 1: Triplici in differentia seu classe collocantur libri prohibiti. *Prima classis* continet libros omnes editos vel edendos haeresiarcarum et haereticorum, qui vel haeresim continent, vel de Religione ex professo pertractant — *Secunda classis* vero continet libros cujusvis aucturis, qui vel ob haeresim vel ob falsi dogmatis suspicionem prohibiti sunt. Huc revocantur: 1. libri conscripti ab haeresiarchis (qui nempe sectae caput sunt), cujusvis tituli et argumenti existant: quorum libri fuerunt merito prohibiti, ut sic facilius avertantur fideles ab eorum sequela: et en prohibitio quae dicitur *in odium auctoris*;

1 Hoc totum est conforme Instructioni Clementis VIII. §§ 3, 4 et 5.

2 Hinc maxime sunt improbandi qui pravos libros vel diaria (vulgo *gazzette*) irreligiositate plena ex solatio legunt: impossibile est, ut sensim sine sensu illorum non induant spiritum in male judicando, in auctoritate parvipendenda, etc. Adde scandalum, quod dant ceteris tanti lectioni vacando. Adde ansam, quam sic praebent malis scriptoribus. Idque fortius de Ecclesiasticis valet: vae illis, qui tales ephemerides detractionibus, impietatibus, et turpitudinibus redundantes vel coram ipsis saecularibus legunt, et quod lacrymis dignum est, risu excipiunt. Deus, Religio, ejusque pastores a nemine frustra irridentur—Aliter tamen dicendum est de viris doctis ideo deputatis, qui eas caute ac prudenter legunt, ut confutent, aut suas oves ab illis avertant; Dei enim gratia iis occurrit quidem, qui officii necessitate compulsi perniciosa suscipiunt, non vero iis qui inani curiositate ducti periculis se exponunt.

3 V. Liguori, *Opus Mor.* l. I, n. 199; et l. VII, n. 291 et 299. Imo vel ipsi Episcopi sine Papae licentia libros ab ipso prohibitos legere prohibentur ex Bullis Julii III *Cum meditatio*, Pauli IV *Quia in futurorum*, et Pii IV *Cum pro munere*.

4 Episcopi est apud supremam Sedem testari de probitate ac qualitate licentiam postulantis: unde ea de re ad Curiam episcopalem fiat recursus.

2. libri haereticorum qui sectae caput non sint, licet neque de Religione tractent, neque haeresim contineant: excipe, nisi dicti libri aliquo modo sint probati, ut probati censentur atque permissi qui ad Catholicorum loca libere sunt delati sub ipsorum superiorum oculis [1] —*Tertia classis* tandem continet libros alia de causa prohibitos, puta si sint contra bonos mores, aut charitatem, vel aliorum famam, aut si contineant propositiones laxas [2].

R. 2: Libri primae classis prohibentur in Bulla *Coenae* sub poena excommunicationis ipso facto, et Pontifici reservatae. Eamque incurrunt *scienter renitentes* (sunt verba Bullae), *legentes, imprimentes et defendentes libros haereticorum de Religione tractantes vel haeresim continentes, ex quavis causa publica vel occulta, quovis ingenio et colore.* Quae excommunicatio extenditur ex Pio IV et Clemente VIII ad legentes *Thalmud* et alios similes Hebraeorum libros, in quibus christiana Religio calumniatur; ex Sixto vero V extenditur etiam ad libros qui tractant de astrologia judiciaria, eam docentes. Huc tandem pertinent libri speciali Pontificum Constitutione vel Brevi prohibiti, quippe qui semper adnexam habent excommunicationem ipso facto Papae reservatam — Libri secundae classis prohibentur ex Regula decima *Indicis*, et Constitutione *Dominici gregis* Pii IV sub poena item excommunicationis ipso facto, non tamen reservatae. Sub eadem quoque poena prohibiti sunt libri magici: habentur enim uti de haeresi suspecti: non tamen prohibentur libri Catholicorum, in quibus referuntur verba alicujus haeretici ad eum confutandum: neque ubi adsunt notae alicujus haeretici, modo non essent ita copiosae, ut potius liber ex illis notis constaret—Libri tertiae classis nulla prohibentur poena; sed legentes, aut retinentes praeter mortalis culpae reatum ex Constitutione Pii IV *Dominici gregis* dicuntur Episcoporum judicio severe puniendi Libri tamen antiqui, qui res lascivas continent ab ethnicis conscripti, ob elegantiam permittuntur, tamen pueris exceptis *(J)*.

Quid (quaeres) *requiritur, ut incurratur excommunicatio ab iis qui legunt libros haereticorum?*

Haec requiruntur ex communi Doctorum:

1. Ut auctor libri sit vere *haereticus*, seu ut liber sit editus ab eo qui actu haereticus est: quare non sufficit si postea haereticus fiat, si talis non erat dum librum scripsit. Sic etiam qui legeret scripta ob haeresis suspicionem vel etiam ob ipsam haeresim prohibita, et ideo liber sit damnatus ut haereticus, incurreret quidem excommunicationem *Indicis*, quae non est reservata; non tamen excommunicationem reservatam Bullae *Coenae*, ut docent probabiliter cum Pignatelli; quia ad eam incurrendam requiritur, ut etiam ipse auctor damnatus sit ut haereticus, vel natus ex secta haeretica [3]. Item neque illam incurreret qui legeret librum pagani, turcae vel alterius infidelis, licet errores contra fidem contineret: nisi adesset specialis prohibitio; quia infideles non sunt haeretici, cum fidem nunquam susceperint [4].

2. Ut lectio libri auctoris haeretici fiat *scienter*. Unde qui ex ignorantia etiam vincibili nescit librum esse haeretici, vel haeresim continere, aut de Religione tractare, non incurrit excommunicationem. Excusat autem a censura non solum ignorantia invincibilis, sed etiam crassa: imo juxta plures etiam affectata, quia in hac adhuc deesset dolus formalis, quia censurae contemptum inducat [5].

3. Ut liber haeretici vel haeresim contineat, et satis est, si unum contineat errorem contra fidem; vel *tractet ex professo de Religione*, etiamsi tunc nullum

1 Id tamen hodie non large accipiendum; in tanta enim vesana scribendi libertate impossibile fere est, ut de libris omnibus Episcopi judicium proferant ac recognoscant; unde non omnes haereticorum libri ideo putari debent permissi; quia sub oculis Praelatorum libere eduntur—V. Liguori. *Opus Mor.* l. VII. n. 288; et *Homo Apost.* tract. xix, n. 61.

2 Hic esset quoque recensenda eorum classis librorum, qui prodeunt sine nomine auctoris; sed hodie illi non habentur prohibiti, si pravam non contineant doctrinam.

3 Dicit Holzman etiam numerari inter libros in Bulla *Coenae* vetitos librum, qui ex professo tractet de haeresi, quamvis lateat auctor, quia tunc censetur haereticus — Liguori, *Opus Mor.* l. VII, n. 282.

4 Probabiliter dicunt Holzman, Elbel, etc. quod ex epikeja bene excusantur legentes librorum haereticorum, si necessario indigeant ad convincendum haereticum ex suo vel alterius haeretici libro, puta inveniendo contraditiones, modo periculum sit in mora, nec pateat recursus Roman, vel ad Episcopum—Liguori, *Op. Mor.* l. VII, n. 283.

5 Nos adhaeremus sententiae communiori, quae docet affectatam ignorantiam non excusare legentes libros primae classis (V. Liguori, *Opus Mor.* l. VI, n. 1124; l. VII, nn. 48 et 296). Qui vero legit voce aut oculis librum percurrit, sed non intelligat libri idioma, non incurrit censuram, ut lector, quia non legit nisi materialiter; at eam incurrere poterit ut retentor, si librum apud se retineat.

contineat errorem, nam Bulla loquitur disjunctive. Dicitur autem liber *de Religione tractare*, si contineat sacram doctrinam, sive sit exponendo Scripturam, sive scholasticam, sive conciones, sive casus conscientiae, sive alia quae ad cultum Dei aut Sanctorum vel ad salutem animarum spectant, aut de Clericis et Monachis disserunt et similia. Ita Suarez et Sanchez [1] — Dicitur vero *tractare ex professo*, si in fronte vel titulo praeferat materiam Religionis; aut in decursa ita fuse rationibus eam stabiliat, ut eam legentibus persuadere velle videatur. Ita Voit. Ratio communis est, quia haeretici solent talia scribere vel in odium fidei nostrae, vel aliquid veneni inserendo, vel ad conciliandam suae sectae existimationem.

4. Ut lectio sit in materia notabili: communiter enim admittunt hac in re materiae parvitatem. Sed quaenam sit habenda uti materia parva vel notabilis, inter diversas sententias sic melius distinguunt Croix, Elbel, Holzman, Sporer, etc., attendendo ad finem prohibitionis. Si aperiendo librum offendis in doctrinam, quae directe fidei adversatur, excommunicationem non effugies, etsi paucas lineas legas; quia periculo perversionis jam te exponis, vel certe agis contra finem prohibitionis, qui est non tantum, ut tollatur periculum in particulari; sed etiam in communi, ut auferatur ansa scribendi edendique libros pravos. Secus esset, si liber haeretici ageret de indifferentibus, et in loco quem legis, nullam advertas propositionem erroris suspectam: forte a mortali excusaris, etsi legas ad integram paginam. Attamen bene poterit incurri censura etiam legendo solum proëmium aut indicem libri, si sit in notabili quantitate, ut docet Layman [2].

Quid (dices) *si error fuerit abrasus?*— Alii censent cum Croix librum legi posse; quia non amplius haeresim continet: sed multi alii cum Suarez negant; quia illa particularis abrasio non tollit communem prohibitionem libri. Verum melius distinguendum cum Sporer: si liber ex professo de Religione tractet, non obstante abrasione, remanet prohibitus juxta Bullam, quae prohibet omnes libros haereticorum de Religione tractantes. Secus vero, si liber ageret de indifferentibus, ut de philosophia, historia: sed excipe illam Centuriatorum aut hujusmodi, quae in substantia agit etiam de' Religione.

Quid (addes) *si legatur tantummodo haeretici concio, vel epistola seorsim edicta, vel folia libri errantia?* — Negant pleriquo censuram incurri; quia concio vel epistola non potest dici *liber*, et hac in re interpretatio stricta facienda est. Sed nos cum Salmanticensibus observamus in expurgatorio Romae edito jussu Tridentini expresse prohiberi sub excommunicatione (non tamen reservata) omnes scripturas ab haereticis compositas, etiamsi breves et haeresim non continentes, donec examinentur et approbentur. Et s. Concilii Congregatio apud Ferraris in causa simili interrogata, quid comprehenderetur nomine *libri*, respondit comprehendi conciones, lectiones, disputationes et similes parvae scripturae, licet transcriptae.

Quid de haereticorum manuscriptis?— Sunt qui tenent censuram non incurri ob talem lectionem; quia nomine librorum manuscripta non intelliguntur, nisi improprie. Probabilis fortasse erit sententia ista; sed magis adhaeremus sententiae contrariae, quae est etiam communior cum Croix, Holzman, Sanchez, Suarez, etc. Ratio, quia usu vulgari manuscripta saepe *librorum* nomine insigniri solent: sic appellabantur omnia scripta, antequam typographia esset inventa: sic etiam in Rituali R. appellantur manuscripta, ubi adnotantur baptismata, matrimonia et funera fidelium. Hinc Benedictus XIV quotquot prohibuit libros, etiam manuscripta comprehendit.

Quid (addes) *de audiente lectionem libri haeretici?*—Communius et probabilius negant cum Croix, Pignatelli, Sylvester, etc., hanc censuram incurrere: imo Couinchius, Navarrus et Palaus, adhuc probabiliter ipsum ab excusant (licet non a peccato ratione periculi perversionis), etiamsi ad legendum induxerit: imo Sporer et Susa, eum etiam a peccato excusant, si nullum timeat periculum perversionis (posito tamen in utroque casu, quod ille qui legit, licentiam habeat; secus inducens pecca-

1 « Imo si libri alicui etiam a Religione argumenti, de philosophia v.g. vel jure civili, tales sint, ut haereses plures saepius inculcent, vel unam eandemque crebro inserant ac persuadere conentur; sicuti passim usuvenire solet novatoribus, ii habentur pro libris de Religione tractantibus, inquit doctissimus P. Gretserus ». Ita Ferraris, *Bibliot.* etc. V. Libri prohibiti.

2 V. Liguori, *Opus Mor*, l. I, append. 3, cap. 3.

ret contra charitatem, utpote alium provocans ad actum prohibitum). Ratio est, quia ex una parte nullus est praevaricationis timor; ex altera lex prohitionis loquitur solum *de legentibus, retinentibus, vel quomodolibet defendentibus;* non vero *de audientibus.*

Q. 9 *Quid de libris, quos romanenses dicunt (vulgo* romanzi)?

R. Narrat Nicephorus primum librorum romanensium inventorem fuisse quemdam Heliodorum episcopum Tricensem in Thessalia qui tempore suae juventutis talem librum conscripsit, cujus lectio facile poterat juvenes impellere ad amores exitiosos. Synodus Provincialis, periculo cognito, legem imposuit Heliodoro, ut vel opus suum traderet flammis, vel Episcopatui renuntiaret. Quid ille? mente captus maluit suae dignitati cedere, quam lethiferum illud opus destruere superbissimus homo! Quia tamen non omnes libri, qui nomen istud praeseferunt, gravis damni periculum continent, hinc duae istae regulae prae oculis habendae sunt:

1.° Qui componunt libros graviter obscoenos, mortaliter peccant; multis enim praebent occasionem ruinae spiritualis; item mortaliter peccant librarii, qui eos in officina sua detinent, exponunt et occurrentibus vendunt. Libros autem hujus generis etiam ex levitate, curiositate vel recreationis causa legere, est regulariter mortale; quia ex se nati sunt sensus commovere et flammas impuras accendere. Eos vocabat Origenes *Calices Babylonis venena propinantes:* d. Augustinus *Ranas ascendentes de ore bestiae.* Et Stapf. ait: *Per talem lectionem tota imaginatio conspurcari, stimuli animales succendi, atque corda effoeminata perversissimis affectibus imbui solent, simul vero omnis Religionis sensus extinguitur, et ipse intellectus a veritate misere detorquetur.* Diximus *regulariter*, quia nolumus definire mortaliter peccare, qui ex sola curiositate tales libros legunt, si (ob aetatem provectam, complexionem frigidum, aut consuetudinem de rebus venereis tractandi) grave periculum non incurrant.

2.° Alii sunt libri amores licitos vel illicitos describentes, qui ad libidinem graviter non excitant, nec sensus commovent, nec periculo notabili exponunt, ut sunt multae tragoediae, comoediae aliaque poëmata. Qui, secluso gravi periculo et aliorum scandalo, ejusmodi libros ex sola curiositate legunt, mortaliter non peccant. Si vero ob causam legitimam, v. g. ad discendum, ad acquirendam aut perficiendam eloquentiam id faciant, tunc nullimode peccant. Attamen si agatur de Clericis raro istiusmodi lectioni vacare possunt sine peccato, quia vel officia sua communiter negligerent, vel scandalum aliis praeberent: ad minus enim inde sequuntur, ut ex experientia constat, toedium pietatis, incapacitas labori continuo incumbendi, extinctio spiritus ac fervoris, etc. Qui autem praedictos libros non graviter obscoenos componunt, saepe mortaliter peccant; quia multis praebent occasionem ruinae, sine rationi sufficienti. Non ita peccare videntur qui eos vendunt; cum enim, ex dictis, multi eos absque peccato saltem mortali legere possint, eo ipso aut nullatenus, aut venialiter tantum peccant eos emendo: ergo librarius, qui eos habet et petentibus vendit, cum discretione tamen, inquietari non debet. Ita Bouvier.

Q. 10 *An liceat dominis hospitiorum (quae vulgo* caffè *dicuntur) quaevis folia publica hospitibus legenda exhibere?*

R. Cum Gury: possunt utique exhibere quae de rebus mere politicis tractant, nec videntur teneri ad rejiciendum folium aliquod ex eo, quod interdum aliquid minus rectum ratione fidei contineat, modo generatim Religioni non adversetur. At admittere non possunt ea, quae videnter et ordinario sunt Religioni et moribus adversa, etiamsi proptorea hospites ad ipsos confluere desinant. Agitur sane de damno gravissimo, spirituali ac publico; scripta enim mala fidem ac Religionem subvertere nata sunt: unde publicae eorum diffusioni cooperari non licet; quaecumque tandem causa haberi possit.

Q. 11. *Ad quid tenetur qui habet libros prohibitos.*

R. Juxta Bullam Julii III *Cum meditatio* et Constitutionem Pii IV *Dominici gregis* tenetur qui habet libros prohibitos cujuslibet speciei, eos sub obedientiae praecepto, ideo sub gravi *tradere quamprimum* Inquisitoribus vel Episcopis (sufficit etiam tradere habenti licentiam, prout in usu est). Et Alexander VII hanc sub n. 45 damnavit propositionem: *Libri prohibiti, donec expurgentur, possunt retineri.*

Diximus: 1. *tradere*, nam licet communiter a censura excusetur qui librum vetitum comburit, quia sic cessat illum habere; praeceptum est tamen, ut *tradatur*:

quod quidem semper, etiam nostris hisce diebus, praecipitur, quoties prohibentur libri. Idque merito; interest ut superiores sciant quae fidelibus propinentur venena, ut antidotum praeparent[1]; 2. *quamprimum*: ceterum liberant a mortali, ideoque a censura qui scienter et culpabiliter uno vel altero die librum retinet: et hoc satis probabiliter; quia sicuti materiae, ita temporis parvitas excusat: Imo Layman, Pignatelli, Sanchez et alii plures apud Croix excusant omnino qui librum retinet etiam longiori tempore, nempe expectans opportunam occasionem ad illum tradendum superiori, vel alii habenti licentiam. Non tamen excusatur neque qui librum retinet etiam alieno nomine, v. g. in deposito, mutuo aut pignore, quia de facto retinet; neque qui librum dat alteri retinendum, cum possit arbitrio suo illum repetere. Excipe si deponeret apud eum, qui habet licentiam cum pacto expresso non repetendi, nisi vel post libri expurgationem vel post licentiam impetratam: hunc non damnarem, ait s. Alphonsus, et tanto minus damnarem, si donaret librum habenti licentiam sub conditione, ut sibi adhuc reddat, si deinde ipso licentiam obtineat[2].

An (quaeres) *libri prohibiti sint domino reddendi, si eos retinendi facultatem non habeat, casu quo illos petat?*—Negative, ne detur occasio transgrediendi legem: excipo si nequeant denegari sine gravi incommodo, ut si inde rixae, blasphemiae, etc.; tunc ille videat. Attamen levis contristatio vel etiam timor dissolvendae amicitiae non censeretur ratio, saltem plerumque, pravos libros amico reddendi. *Gury (K).*

SCHOLIUM. — *De fidei impedimentis generatim, ac de peculiari in Italia, de iis eliminandis, ac studio fidei dilatandae.*

Q. 1. *Quaenam sunt fidei impedimenta generatim?*

R. Fidei impedimenta diversa semper fuere pro diversitate temporum, ut patet ex historia Ecclesiastica: licet enim fidei hostis unus sit semper et idem, Princeps videlicet tenebrarum; non una tamen nec eadem semper sunt arma, quibus utitur. Quaenam autem praecipua sint aetate nostra, vix in sublimi Principis Apostolorum cathedra collocatus Pontifex Maximus Pius IX, quasi e culmine Turris Davidicae subjectum sibi orbem catholicum attente circumspiciens, sapientia plane singulari (Encyclica *Qui pluribus* anno 1846) indicavit omnibus Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopus et Episcopis, ut in ea eliminanda studia simul omnes enixe intenderent.

1. *Rationalismus:* rationalismum hic dicimus eorum conatum (ut verbis utamur magni Pii papae XI) *qui praepostero sane et fallacissimo argumentandi genere numquam desinunt humanae rationis vim et excellentiam appellare et extollere contra sanctissimam Christi fidem; atque audacissime blaterant eam humanae refragari rationi. Quo nihil certe dementius, nihil magis impium, nihil contra ipsam rationem magis repugnans fingi, vel excogitari potest*[3]. Et sane, etiamsi fides sit *supra* rationem, non est tamen *contra* ipsam, neque ulla vera dissensio inter utramque; cum utraque sit ab uno, eodemque principio immutabili. Deo nempe qui utrique scopum suum praefixit, ut sibi mutuam ferret opem: rationi quidem in fidei veritatibus aperiendis, tuendis et propugnandis; fidei vero in ipsam rationem ab omni errore liberando, et rerum divinarum cognitionem mirifice illustrando, confirmando, perficiendo.

2. *Semirationalismus:* sicut olim a Pelagianismo originem habuit *semipelagianismus*, ita a Rationalismo recenter elluxit *semirationalismus*; quo indicamus doctrinas quorundam pseudocatholicorum, qui licet videantur Rationalismum, ut in se est, palam rejicere, tales tamen sententias promulgant, quae si logice et at-

1 Episcopi Provinciae Taurinensis Encyclica ad Clerum et populum sub die 29 junii 1849 habent: *Bruciate come i primi fedeli tutti gli scritti e libri cattivi* (Act. 19: contulerunt libros, et combusserunt coram omnibus etc.) *e quei fogli periodici, dove il santo tremendo Nome di Dio è profanato, il sacerdozio vilipeso, la pietà derisa, l'onestà lacerata, la fama del prossimo calunniata.* Attamen in prohibitionum Decretis juge repetitum habetur praeceptum libros superioribus consignandi. Hisce sic stantibus, pro praxi concludendum videtur cum doctis a nobis consultis, nempe si libri prohibiti tales sunt ut evulgari non possint, quique ideo ab Episcopis bene dignoscuntur, poterunt etiam flammis tradi, at si libri de novo lucem videant, vel cari, vel non ita cogniti existimentur, tunc omnino sunt consignandi.

2 V. Liguori. *Opus Mor.* l. VII, nn. 295. 297 etc.

3 Hac de re vid. *Risposte Brevi e familiari alle obiezioni più sparse contro la Religione.* Tor. Marietti 1852—Martinet. *Sveglia del popolo; Soluz. ai grandi probl.* Torino.

4 V. Bergier. *Dizionario* ecc. V. Razionalismo—Stapf, *Theol. Mor.* § 165.

tente evolvantur, ad easdem consequentias trahunt. Isti videlicet, tametsi fateantur fidem catholicam non adversari naturali hominis rationi; ita tamen quibusdam novis et resonantibus verbis hanc secundam describunt, ut primatum ei super fidem concedere non erubescant. Ecclesiam catholicam non negant; sed Lutheri et Calvini dicteriis jam a saeculo XVI exoletis concinentes eam nobis exhibent cruentis vulneribus onustam, deformatam, et talem uno verbo, cui *frontem ruga senilis aret*, et ideo volunt ad praesentes populorum consuetudines esse suis in doctrinis tam moralibus quam dogmaticis accomodandam (*il cattolicismo ammodernato*): quasi nempe sapientissimus ejusdem Auctor et Pater Christus Jesus non sit idem *heri et hodie, ipse et in saecula*, est frustra de sua Ecclesia pronuntiaverit: *Portae inferi non praevalebunt adversus eam*. Admittunt supremum veritatis tribunalis; sed illud in opinione hominum, quam dicunt *universalem*, collocandum esse docent: vitam aeternam tanquam ultimum finem nostrum non diffidentur; sed volunt ejus quasi viam et initiationem habendam esse felicitatem civilem, materialem atque terrenam, licet compertum omnino sit felicitatem, ad quam conditi sumus, talem esse, *quam mundus dare non potest*. Et alia similia, quae in recentioribus quibusdam Scriptoribus (praecipue italis), quos *liberales* appellant, sed melius dixeris *libertinos*, legere est [1].

3. *Progressismus*: progressismi nomine, ut est fidei impedimentum, eorum intelligimus insaniam, qui divinae revelationi bello indicto, humanum progressum laudibus efferunt, et hunc in Religionem ipsam catholicam ausu sacrilego inducere nituntur, perinde ac si fides nostra non Dei, sed hominum opus esset, aut philosophicum inventum, quod humanis modis perfici possit: *Abominabiles facti in studiis suis* (ad rem Pius IX) *humani progressus obtentu fidem destruere, eamque rationi subjicere, ac Dei eloquia invertere contendunt, summopere Deo ipsi injuriam inferre non reformidant qui coelesti sua Religione hominum bono, atque saluti clementissime consulere est dignatus*: quae verba tanti Pontificis retulisse, progressismus radicaliter confutasse est — Utique vel in ipsa catholica Ecclesia admittendus est aliquis progressus et quidem maximus; sed qualis? talis qualem describit Vincentius Lyrinensis, ut nempe *vere profectus sit ille fidei, non permutatio; siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsum unaquaeque res amplificetur: ad permutationem vero ut aliquid ex alio in aliud permutetur*. Erit itaque verus atque eximius in Ecclesia catholica progressus, si haec *annis consolidetur, dilatetur tempore, sublimetur aetate, ita tamen ut incorrupta et illibata permaneat, et nihil in natura sua permutationis admittat, neque ulla patiatur proprietatis suae dispendia* [2].

4. *Massonismus*: complectimur hoc vocabulo omnes sectas illas clandestinas (quomodocumque tandem nuncupentur, cum in more habeant nomen sibi in dies diversum imponere, ut facilius latescant) quarum scopum est divinam Ecclesiae auctoritatem, et leges acerrime oppugnare, legitimam Principum etiam saecularium potestatem evertere, omnia uno verbo tum sacra tum civilia conculcare. Eas porro sectas damnarunt Pontifices fere omnes a Clemente XII ad regnantem Pium IX, inflicta *poena excommunicationis ipso facto, et reservatae tum in eum, qui ab iisdem societatibus, earum coetibus, conventiculis et aggregationibus non se abstinet, vel easdem quoquomodo juvat ac foret; quam in eum, qui illos non denuntiat, quos noverit his societatibus nomen dedisse vel consilium, auxilium aut favorem praestasse*. Iterum sub excommunicatione ipso facto incurrenda ac reservata *prohibentur omnes libri, statuta, manuscripta, codices harum societatum, sicut etiam illos vel legere vel retinere: quod item valet de omnibus libris ad illorum defensionem exaratis* [3]. Quae omnia legitimo superiori sub gravi tradi debent.

5. *Biblismus*: nemo ignorat per totum orbem inductas fuisse (Lugduni primum anno circiter 1804) et audacissime vagari quasdam hominum societates, quas *Bi-*

1 Qui cupit valde accuratam *semirationalismi* descriptionem, adeat egregium opus, *La Civiltà Cattolica*, ser. I, vol. VIII. ann. 3, p. 385; et Allocutio Pii IX, *Singulari*, 9 dec. 1854.

2 *Commentarium*. n. 23.

3 Clemens XII, Constitut. *In eminenti* 1738—Benedictus XIV, Constitut. *Providas* 1751—Pius VII, Constitut. *Ecclesiam* 1821—Leo XII, Constitut. *Quo graviora* 1825—Gregorius XVI, Encycl. *Inter* — Pius IX, Encycl. *Qui pluribus* 1846.—V. etiam Appendix I in fine hujusce voluminis.

blicas vel etiam *Biblismum* appellant. Hae veterum haereticorum artem renovantes contra Ecclesiae regulas libros sacrae Scripturae vulgaribus quibusque linguis translatos et saepe etiam perversis explicationibus praeditos, non cessant ubicumque diffundere sine numero, vel gratis elargiendo vel minimi vendendo. Quorsum haec? Non alio profecto fine, quam ut omnes fideles assuescant sacras Paginas privato judicio interpretari, sicque se a Divina traditione, a Patrum doctrina, et ab Ecclesiae catholicae sensu pedetentim subducere, et more lutheranorum ac calvinistarum emancipare in iis, quae ad fidem et aeternam salutem pertinent. Hinc valde pertimescendum, ne vel corruptione vel interpretatione perversa *Evangelium Christi Domini, hominis fiat Evangelium: aut, quod pejus est, Evangelium diaboli*, ut verbis utamur Doctoris Maximi. Deus nempe ipse, ne fideles circumferantur *omnino vento doctrinae in nequitia hominum ad circumventionem erroris*, vivam et infallibilem constituit auctoritatem, quae legitimam sensum suae revelationis doceret: quae quidem viva et infallibilis auctoritas non in privato cujusque sensu residet, sed in sola romana Ecclesia, cujus solius est judicare de vero sensu et interpretatione sacrae Scripturae [1]. In biblicas porro societates eliminandas toti fuerunt recentiores Pontifices, Pius VII, Leo XII, Gregorius XVI et Pius IX [2]: qui omnes declarant gravissimi coram Deo et Ecclesia criminis reos fore illos omnes, qui alicui earundem societatum dare nomen, aut operam suam commodare seu quomodocumque favore praesumpserint: quo quidem gravi peccato etiam se commaculant talia Biblia legentes.

An (quaeres) *saltem legi possit versio Bibliorum in lingua vulgari, si facta sit a catholicis viris?* — R. Vel tales versiones sunt approbatae et editae cum adnotationibus desumptis a sanctis Ecclesiae Patribus, doctisve ac catholicis viris; vel agitur de aliis tali qualitate carentibus. Si 1. versiones hujusmodi conceduntur; nullum siquidem tunc est falsae interpretationis periculum. Si 2, etsi olim receptum fuerit, ut res tota solius Episcopi, imo et Confessarii judicio definienda relinqueretur; hodie tamen propter abusus ex Biblicis societatibus praesertim provenientes non licet fidelibus tales versiones legere aut retinere *sine licentia Sedis apostolicae*: et qui contra facere praesumpserint, absolutione non erunt donandi, nisi prius Biblia illa Ordinario reddiderint. Ita expresse definivit s. Indicis Congregatio Decreto 13 junii 1757, confirmato 23 jan. 1836 [3] — Diximus *sine licentia Sedis apostolicae:* nam Leo XII speciali mandato (24 maji 1825) hanc facultatem sibi et successoribus suis reservavit. Hinc ad quaesitum: *Utrum permittenda impressio versionis antiqui et novi Testamenti exaratae per Rev. Antonium Martini sine textu latino, et sine notis*, Sacra Indicis Congregatio respondit *negative* [4].

6. *Indifferentismus*, alio nomine *tolerantismus*: porro alius est *civilis et politicus*, quo scilicet Princeps diversas religiones in sua ditione tolerat: alius *religiosus* seu *theologicus*, qui omnes religiones aeque bonas tenet ad salutem consequendam [5]. Primus potest tolerari ad majora cavenda mala: *Quamvis infideles*, ait d. Thomas, *in suis ritibus peccent, tolerari possunt* [6]. Secundus tamen qui in Religionis negotio facit unicuique libertatem: ut quae sibi verior sententia visa fuerit, eam teneat, absurdissimus est; cum

1 V. *Cattolico*, Giornale relig. Lugano, t. xxv, p. 223 — *Amico Cattolico*, vol. xii, p. 13 — *Annali religiosi*, serie 2, vol. iv — Martinet, *Solutions de grands problèmes*.

2 Pius VII, 1 *junii* et 4 *sept.* 1816 — Leo XII, 3 *maji* 1824 — Gregorius XVI, 24 *maji* 1841 — Pius IX, *Qui pluribus* 1846 — It. Bulla *Auctorem fidei*, propos. 67 et 68.

3 V. Benedictus XIV, *De Syn. Dioec.* l. VI, c. 10. Haec autem intercedit differentia inter illum qui Scripturam legit vel tenet lingua vulgari sine notis versam: quod si versio sit facta a viris catholicis et catholica sit, incurrit tantum peccatum mortale; quia facit contra grave Ecclesiae praeceptum. Si vero versio sit haeretice facta, et ab haeretico, ut est versio Diodati, incurrit etiam excommunicationem reservatam; cum ob haeresim damnata sit versio illa, at ab haeretico auctore prodierit.

4 V. *Amico Cattolico*, ser. 1, vol. vii, pag. 179: quod pari ratione dicendum est, etsi una cum versione adsit latinus textus, sed sine notis. Hoc tamen non currit de illis Bibliae partibus, quae in libris spiritualibus leguntur: idque ex recepta consuetudine et tacita superiorum approbatione, si tamen versio catholica sit: quod hodie maxime notandum est.

5 V. Parisis, *Quesiti di coscienza* — Roselli, *Compendium summae Philosop.* pag. 4 — Gazzaniga *Praelectiones Theol.* t. iii, d. 2, c. 3 — Bergier, *Dizionario* ecc. V. Indifferenza religiosa — *Saggio elementare di diritto pubblico Eccl.* t. i, c. 2 et 6 — Muzzarelli, *Il buon uso della logica*, ecc. opusc. vi: tolleranza — Nardi, *Elementi di diritto Ecclesiastico*, § 267 — Frayssinous, *Difesa del Cristian.*: c. sopra la tolleranza.

6 2, 2, q. 10, a. 1.

enim veritas una sit et indivisibilis, quicumque cum ipsa non est, falsitatem sectatur. Hinc Apostolus monet, *Unum Deum esse, unum fidem, unum baptisma*: et habemus ex ipsius Servatoris testimonio, eos *esse contra Christum, qui cum Christo non sunt*; et infeliciter dispargere qui cum ipso non colligunt. Hinc Hieronymus, cum in tres partes schismata scissa esset Ecclesia, narrat se tenacem propositi, quando aliquis rapere ipsum ad se nitebatur, constanter exclamasse: *Si quis Cathedrae Petri jungitur; meus est*[2]. Falso autem sibi quis blandiretur, quod et ipse in aqua sit regeneratus; opportune enim responderet Augustinus:[3] *Ipsam formam habet etiam sarmentum, quod praecisum est de vite; sed quid illi prodest forma, si non vivit de radice*[4]? Hoc ergo systema non est aliud, quam turpissima species infidelitatis privativæ, et error pestiferus aetatis nostrae, contra quem oportet Ecclesiae Ministros viriliter dimicare: id enixe commendavit Leo XII Encyclica *Ubi primum*; ostendens quam facile indifferentismus religionis convertatur in deismum, imo in atheismum ac materialismum. Regnans autem Pius IX vocat indifferentismum *systema horrendum, ac vel ipsi naturalis rationis lumini maxime repugnans*.

Si quis ergo nos hic de intolerantia audacter accuset, et quaerat cur pacem nolumus in rebus fidei nostrae cum sectis adversariis, facilem ei dabimus responsionem illis Tullii verbis (si tamen ipsis hac in re uti liceat): *Cur pacem nolumus? quia turpis est; quia periculosa est; quia esse non potest*[5]. *Quia turpis est*; quid enim magis turpe, quid magis foedum in homine sincere catholico, quam veritatem cum errore manifeste et advertenter pati, vel etiam solummodo sese indifferenter ergo illum habere? *Quia periculosa est*: qui enim veritatem agnoscens non abhorret ab errore contrario in rebus quae aeternam salutem respiciunt evidentissimum incurrit periculum a fide paulatim discendendi et errorem ipsum amplexandi; cum, teste experientia, tam facile sit errantium corruptione cor hominis corrumpi, et eorum tenebris mentem obvolvi. Tandem *quia esse non potest*: *quae enim participatio* (clamat Apostolus) *justitiae cum iniquitate? aut quae societas lucis ad tenebras? quae conventio Christi ad Belial? aut quae pars fidei cum infideli*[6]? (L).

Quidnam (quaeres) *agendum est a Parocho ad fidei impedimenta eliminanda in Paroecia sua*? Parochus haec peragat diligentissime: ac 1. oves sibi commissas opere, sermone et exemplo in fide confirmet, Religionis apologiam undequaque adstruendo[7]: et ab iis vitiis studiose avertat, quae fidem pedetentim extinguunt, uti sunt superbia, impudicitia, blasphemia, etc.; — 2. populum interdum commoneat de obligatione gravi denuntiandi haereticos, vel suspectos intra tempus statutum[8];—3. *cum* (dicente sancto Leone[9]) *magna sit pietas prodere latebras impiorum, et ipsum in eis, cui inserviunt, diabolum debellare*, omni opera Parochus populo detegat multiformes inimicorum errores et machinationes ut sibi caveat; — 4. caute invigilet, ne in Paroecia sua libri perversi circumferantur: et si quos invenerit damnatos, curet ut quamprimum deferantur ad Episcopum vel comburantur, ut supra dictum est — 5. nitatur superstitiones eliminare, uti sunt sortilegia, veneficia, divinationes et aliae vanae observationes, quibus innixi quidam jactitant se scire praedicere futura, morbos curare, thesauros detegere: quae quidem fidem non parum labefactant;— 6. curet ut a Paroecia arceatur (implorato, si fuerit opus, judicis saecularis auxilio) tam improbum illud hominum genus, quos *zingaros* vocant; quam garruli *circulatores*, qui indulgentias apocryphas, falsa miracula, ineptas orationum formulas promulgant[10]; — 7.

1 Eph. 4; et Luc. 11.
2 Ep. 58.
3 In Ps. contra part. Donat.
4 Ita Gregorius XVI, Encyclica *Mirari vos* —V. *Enciclopedia Eccles. et Morale*, l. 1 — Tassoni. *La Religione dimostrata*. c. 31 — *Della indifferenza in materia di Religione* Milano 1819 — *Le idee liberali ultimo rifugio dei nemici della Religione e del Trono*. Firenze 1817 — Muzzarelli, *L' Emilio disingannato* — Maret, *Saggio sul Panteismo nelle società moderne*.
5 Philipp. 7.
6 II Corinth. 6 — *La verità può tanto tollerare l'errore, quanto un geometra può soffrire, che qualche triangolo abbia quattro lati*: Taparelli *Saggio Teoret*. l. 1, p. 11.
7 Augustinus. *De moribus cath. Eccl.*, mira habet de catholicae nostrae Ecclesiae bonis quae numerat Pius IX in Encycl. *Nostis*. Huc etiam veniunt quae tradidimus de fidei credibilitate — II. v. Perrone, *Il Protestantismo* etc. Discorso preliminare.
8 De hac tamen denuntiatione vid. supra *de haeresi*.
9 Serm. 8. cap. 1.
10 Si qui eleemosynam emendicando circumeant asserentes, se ad fidem Catholicam conversos, con-

si quos habeat Parochianos qui mercaturae exercendae, vel addiscendae artis causa ad loca haereticorum conferre se soleant, studeat avertere plusquam poterit, vel saltem eos accurate doceat quae a Clemente VIII tradita sunt circa communionem fidelium cum haereticis. Valde autem commendanda consuetudo, ut ad Poenitentiam et Eucharistiam accedant, tam cum discedunt quamcum ad patriam isti revertuntur.

Quid (addes) *agere debet Confessarius vel Sacerdos, si haereticum inveniat, qui velit ad Ecclesiam catholicam venire?* — Haec praecipue: 1. maxime imprimis charitate et benevolentia eum excipiat atque interroget, quomodo haec ei vocationis gratia contingerit? cur sectam suam velit relinquere? cur nostram fidem amplecti? Haec cautela necessaria est, quia extant homines fraudulenti, qui sub pietatis velamine unice quaerunt sibi sustentationem et bona temporalia; — 2. hoc explorato, si videat haereticum proposito suo firmiter inhaerentem, eundem excitet, ut quaerat Regnum Dei et gratiam cum fiducia. Nec tamen facilis sit in auxilio temporali ipsi promittendo; — 3. bene prospiciat utrum iste sit haereticus formalis, an materialis tantum. Si sit materialis tantum, eum doceat res scitu necessarias necessitate tam medii, quam praecepti, Catechismum Dioecesis adhibendo; et sic eum praeparet ad Confessionem peccatorum suorum et fidei nostrae professionem. Deinde proprium Episcopum vel ejus Vicarium generalem consulat circa abjurationem privatè emittendam, nec non circa Baptismi renovationem, quae aetate nostra videtur ferme semper necessaria saltem sub conditione. Si vero sit haereticus formalis, Dei auxilio innixus (quod in omni hypothesi nunquam implorare cessabit) disputationes iterato assumat, ordine retento, quem Tractatu *De Locis Thelogicis* ferme omnes sequuntur. Agat nempe de unitate et necessitate fidei, de notis Ecclesiae, de necessitate judicis visibilis in controversiis fidei, de sensus privati absurditate, de dogmate Primatus Pontificii honoris et jurisdictionis ceterisque, in quibus haeretici a nobis discordant: — 4. caveat in omni casu, ne per inanes controversias traducatur, ne libros aut alia objecta magni pretii commodet, ne sese nimis eidem familiarem exhibeat. Uno verbo ne faciat quod factum nollet, si haereticus iste conversionem suam non perficiat.

Q. 2. *Quid de recenti fidei impedimento in Italia?*

R. Summus Pontifex Pius IX, Encyclica *Nostis* data ad Archiepiscopos et Episcopos Italiae (8 decembris 1849, Neapoli in Suburbano Portici) solertissime indicat recens quoddam et peculiare fidei impedimentum in Italia inique serpens. Est autem audacissimus pravorum conatus, qui diabolicum iniere consilium de *Italis populis traducendis ad Protestantium placita et conventicula:* quod ut obtineant, pluribus utuntur mediis, inter cetera sunt *societates biblicae*, *studium occupandi cathedras in catholicis scholis*, *domicilium in regionibus catholicis cum emptione bonorum*, *et publicum ibidem exercitium sui cultus*, *editiones librorum in quibus eorum doctrina traditur passionibus amica*, *incitamenta*, *exhortationes et etiam pecuniarum aliquando elargitiones*, *theoretica praedicatio in privatis etiam domibus*, *matrimonia mixta inter protestantes et catholicas promota*, *vulgatae ephemerides*, *demum calumniae et dicteria quibus putide Religionem catholicam insectantur* [1]. Praesulum idcirco omnium curas ea de re impensius excitando Christi Vicarius remedia praebet ad tantum periculum eliminandum, et sunt:

1. Populum de paratis sibi insidiis edocere, et diligentissime in doctrina christiana instruere, ut vitam ad illius normam componant; — 2. ecclesiasticorum omnium (praesertim qui in animarum cura) zelum accendere, ut *majori usque alacritate*, *prout temporum ratio postulat*, in dictam *christianae plebis instructionem incumbant*, *illud speciatim dogma singulis inculcantes*, *sine fide catholica impossibile esse placere Deo, et aeternam consequi salutem*; — 3. in orationibus publicis fideles laicos una cum

sistere husce in Parocchia non sinat Parochus, nisi literas *commendatitias* ab Episcopo probatas recognoverit; et ubi secum habeant mulieres, requirat testimonium conjugii, si conjuges se dixerint: vel fidem Baptismi, si dicant parentes.

1 Haec media recenset d. Perrone, qui alia addit quibus utuntur protestantes ubique: nempe jubilaeum reformationis, anniversarium reformationis festum, missiones apud infideles, et studium conversionis judaeorum — V. *Praelect. de vera Relig.* par. 2; n. 251.

Clero peculiares identidem Deo gratias agere pro accepto catholicae Religionis beneficio, et suppliciter una simul efflagitare, ut ejusdem *professionem in regionibus nostris tueri et inviolatam conservare dignetur ;* — 4. Confirmationem tempestive suspicere ad fortiter pugnandum, et saepius Poenitentia expiari atque Ss. Eucharistia muniri;—5. Parochorum aliorumque Sacerdotum studiis in ordinario praedicationis ministerio adjungere interdum extraordinaria spiritualium Exercitiorum et sacrarum Missionum subsidia ; — 6. blasphemiarum in Dei nomen et in Sanctos horrorem cunctis inspirare , et alia graviora scelera cum magno scandalo conjuncta eliminare, uti sunt concubinatus notorii , violatio dierum festorum et praecepti ecclesiastici circa jejunia , ciborum delectum et similia;—7. viros insignes et sana doctrina praestantes impense ad hoc inflammare, ut contra libellos impios, ephemerides et pagellas illas *mendacii, calumniarum et seductionis plenas , quos novae artis librariae pravo usu vaferrimi Ecclesiae inimici in vulgus edere et multiplicare quotidie non intermittunt*, alia ipsi parve item molis scripta de Episcoporum voto et approbatione in lucem edant, et , prout locorum et personarum ratio suggesserit, inter fideles diffundant;—8 tandem pietatem, venerationem atque observantiam in christiano populo insinuare, fovere, tueri et alte defigere erga supremam Petri Cathedram , ubi sedet verus Christi Vicarius , totius Ecclesiae Caput et omnium Christianorum Pater et Doctor (*M*).

Q. 3. *An pro fidei nostrae dilatatione soliciti esse debeamus ?*

R. Affirmative: praestat, ut non tantum fideles amoveamus a periculo infidelitatis, sed uti pro nostroposse [2] vel ipsos infideles adducamus ad fidem ». Quisquis enim (ad rem *Stapf*, § 166) praesentem hominis conditionem , atque absolutam Religionis christianae necessitatem perspectam tenet, profecto nihil magis in votis habere potest, quam ut Regnum Dei quaquaversus dilatetur. Quod ut eveniat, non tantum quotidie orare, sed etiam pro viribus conferre jubemur ; si enim Deum vere diligimus , quid nobis prius esse potest , quam ut ipse et quem misit, Jesus Christus ab omnibus cognoscatur adoreturque , et ut benignissime ejus consilia in provehenda hominum salute per neminem frustrentur ? — Idem officium ex charitate fraterna resultat, cujus indoles est, ut alios destinationis nostrae consortes reddamus. Cum igitur ad destinationem nostram feliciter consequendam Religio necessaria sit, quis non videt, hujus dilatationem inter omnia charitatis obsequia locum facile primum obtinere?»(*N*).

1 V. Theloer, *Dell'Introduzione del Protestantismo in Italia*. Roma 1850—*Annali religiosi*. ser 2. fasc. xxii—Perrone. Op. cit. *Il Protestantismo e la regola di fede*. Huc etiam apprime faciunt pro populo, *Collezione dei buoni libri;* It. *Letture cattoliche*, quas omni studio divulgare oportet; It. laudatus Perrone. *Catechismo intorno al protestantismo ad uso del popolo.*

2 Hoc valeot omnes orationibus et eleemosyna. Sed praecipue studium Religionis dilatandae nobis Ecclesiasticis incumbit. Quis sane dixerit illum Clericum spiritum ecclesiasticum possidere, qui indifferens est sive propagetur Religio, cujus minister est, sive non? Male cogimur opinari de illo, quem zelus Domus Dei non comedit.

DISPUTATIO SECUNDA

De Spe

CAPUT PRIMUM

DE NATURA, DIVISIONE, OBJECTO, SUBJECTO ET PROPRIETATE.

Q. 1. *Quid est spes?*

R. Spes definitur communiter : *Virtus theologica divinitus infusa , per quam certa cum fiducia beatitudinem aeternam, et ejus media per auxilium Dei expectamus.* Dicitur: 1. *virtus*, quia *bonum est*, ex R. Psalte , *sperare in Domino* [1]; 2. *theologica divinitus infusa ;* quia est

1 *Psal.* 115. V. Liguori, *Opus Mor.* l. 11, nn. 20 et seqq ; et *Homo Apost.* tract. iv, nn. 6, et seqq.

Spes generatim sumpta est motus appetitivae partis in bonum futurum, arduum, sed adeptu possibile; in

supernaturale Dei donum juxta illud: *Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus Sancti* [1]; 3. *per quam certa fiducia*, quia spes ex parte Dei. id est prout innititur Dei auxilio, est certa; *in Dei auxilio*, inquit Tridentinum, *firmissimam spem collocare, et reponere omnes debent* [2]. Cum vero salus aeterna pendeat a nostro etiam arbitrio, quod potest deficere, ideo spes ex parte nostra non est certa; 4. *beatitudinem aeternam, et ejus media per auxilium Dei expectamus*, quae declarant duplex spei objectum.

Spes autem alia est habitualis, alia actualis; utraque vero vel viva est vel mortua: id est formata vel informis. *Habitualis* est habitus per se infusus actuum spei ex auxilio gratiae, qui perdurat quamdiu per vitium desperationis, vel praesumptionis non expellatur; de hac habet Apostolus: *Nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec* [3]. *Actualis* est quae actus elicit, quibus aeternam beatitudinem expectamus. De hac ait Realis Psaltes: *In Domino spera* [4] — *Viva* est quae cum gratia sanctificante conjungitur, et invenitur in solis justis. *Mortua* tandem est quae caret gratia sanctificante, et ideo esse potest etiam in peccatoribus.

Q. 2. *Quodnam est spei objectum?*

R. 1: Objectum spei *materiale primarium*, nempe quod primo sperare debemus, est aeterna beatitudo, quae est Deus ipse fruendus juxta illud Domini: *Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis* [5]. Unde Augustinus: *Premium virtutis erit ipse qui virtutem dedit* [6] — Objectum vero *materiale secundarium* sunt auxilium divinae gratiae, atque ipsa opera nostra divino isto auxilio peragenda; haec enim ad Deum possidendam perducunt juxta illud Apostoli: *Bonum certamen certavi; cursum consummavi, fidem servavi; in reliquo reposita est mihi corona justitiae* [7]. Hinc merita nostra spei nostrae fundamentum dici possunt, quatenus sunt conditio, *sine qua non*.

R. 2. Objectum *formale* sive motivum propter quod sperare tenemur, alii dicunt esse Dei misericordiam, alii omnipotentiam, alii denique promissionem et fidelitatem. Nos censemus haec simul accepta constituere objectum spei formale: *Misericordia* nempe nos movet, et allicit ad Dei desiderium; *omnipotentia*, seu virtus auxiliatrix adjuvat erigitque animum ad prosequendum bonum arduum; *promissio* denique atque *fidelitas* efficiunt, ut ipsis utpote certis innixi certa cum fiducia salutem aeternam, ejusque media expectemus [8] (*O*).

Q. 3. *An spes Theologica sit in beatis ac damnatis?*

R. Spes non est in beatis: ait enim Apostolus: [9] *Spes.... quae videtur, non est spes: nam quod videt quis, quid sperat?* Sane beati jam perfruuntur felicitate illa aeterna, quae est materiale spei objectum. Neque est in damnatis: nam, *mortuo homine impio, nulla erit ultra spes* [10]. Damnati enim semel ac poenis inferni se addictos conspiciunt, jam ab illo puncto certe agnoscunt nunquam fore liberandos, neque supplicia illa finem esse habitura.

An spes (quaeres) *sit in animabus purgantibus, in justis viatoribus, atque in peccatoribus?* — Affirmative: ac 1. in animabus purgantibus; cum in ipsis adhuc maneat fides, quae est *sperandarum substantia rerum*, est spes admittenda; 2. in justis viatoribus: quia isti habent habitum trium virtutum Theologicarum; 3. in peccatoribus, nam ex Tridentino peccatores *ad considerandam Dei misericordiam se convertendo in spem eriguntur, fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore* [11]. Excipe nisi in istis adsit vitium desperationis vel praesumptionis; quia per haec vitia spes perit et omnino extinguitur, cum haec illi directe opponantur.

Q. 4. *Quonam sensu spes Theologica certa est?*

R. Hoc sensu spes theologica certa est, quod ex parte Dei innitatur infallibili ejus promissione, infinita omnipotentia, misericordia ac fidelitate uti objecto suo formali; ideo nullimode potest deficere. Quare canebat David: *In te Domine speravi, non confundar in aeternum.* Et Paulus: *Spes non confundit* [12]. Non est

bonum, secus esset timor: *futurum*, nam circa praesens est gaudium: *arduum*. nam quod statim est in nostra potestate, concupiscimus, non speramus: *possibile*, secus haberetur desperatio, non spes.

1 Rom. 15.

2 Sess. 6, c. 13 de Justif.

3 I Cor, 13.

4 Ps. 30.

5 Gen. 15.

6 *De Civ. Dei*, l. XXII, c. 30.

7 II Tim. 4.

8 V. Thomas. *Quaest. disp.* q. un.

9 Rom. 8 — V. Liguori. *Dissertazioni teologico-morali*. diss. 2, nu. 9 et seqq.

10 Prov. 11.

11 Sess. 6, c. 6.

12 Ps. 30; et Rom. 8 — Ad rem piissimus Contenson

autem certa in sensu haereticorum, quod nempe ex parte hominis excludatur timor ille salutaris et moderatus, qui nascitur ex opinione propriae infirmitatis, et quo Deus voluit nostram nos salutem operari, clamante Apostolo: *Cum metu et tremore vestram salutem operamini*. Quare Tridentinum merito damnavit Protestantium errorem: *Siquis dixerit hominem a peccatis absolvi ac justificari, ex eo quod se absolvi et justificari certo sciat; aut neminem vere esse justificatum, nisi qui credat esse justificatum; et hac sola fide absolutionem et justificationem perfici, anathema sit* [1]. Hoc sensu inquiebat Salesius: *Timorem sine spe esse desperationem, spem vero sine timore esse praesumptionem*. Verum nedum hic timor spem destruat vel ejus certitudinem laedat, imo eandem maxime fovet, uti explicat s. Bernardus: *Est autem is ipse timor firmissima quaedam et efficax materia spei, si quis prudenter advertat; siquidem maximum quoddam Dei donum timor iste, et ex perceptione praesentium firma est expectatio futurorum* [2].

Q. 5. *An spes Theologica sit necessaria?*

R. Spes theologica necessaria omnino est in adultis necessitate tam medii quam praecepti: — 1. necessitate medii; nam si agitur de justis, spe indigent, ut recte possint gratias ad perseverandum necessarias postulare: *Qui enim haesitat*, ait Jacobus, *non aestimet homo ille, quod accipiat aliquid a Domino* [3]. Si agitur de peccatoribus, ea indigent ut se ad justificationem disponant; nam Tridentinum ad justificationem hoc inter cetera requirit, ut *spe erigantur fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore*; — 2. necessitate praecepti; nam legitur: *Sperate in (Deo) omnis congregatio populi* [4]: *sperate in eam, quae offertur vobis gratiam* [5]. Hinc Alexander VII hanc n. 1° damnavit propositionem: *Homo nullo unquam vitae suae tempore tenetur elicere actus fidei, spei et charitatis ex vi praeceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium*. Et d. Augustinus: *De fide nobis quamplura mandata sunt, quam multa de spe* [6].

Praeceptum eliciendae spei obligat per se et per accidens. Obligat *per se*: 1. initio usus rationis, quando nempe aeterna beatitudo sufficienter proposita sit tamquam finis, ad quem unusquisque tendere debet, ita ut homo roboretur in prosecutione boni ac fuga mali; 2. in periculo mortis, ut homo contra tentationes validior fiat, et in Deum suum ultimum finem mox consequendum feretur — Obligat vero *per accidens*: 1. quando ex praecepto eliciendus est actus aliarum virtutum, v. g. orationis, quae sine praevio actu spei exerceri nequit; 2. quando ita urget tentatio, ut adsit periculum consentiendi, nisi spes animum erigat; 3. quando Christianus in mortalo lapsus est, atque ad justificationem tenetur contendere; 4. quando versatur in periculo desperationis. Ad haec enim omnia avertenda medium est spes.

Q. 6. *An Confessarius in suo poenitente spem excitare debeat?*

R. Affirmative: imo si omnibus anteactis saeculis id valde fuit opportunum, praesenti aetate est plane necessarium; nam ex quo inter nos audita fuit haeretica illa et horrifica Jansenii propositio, cui adeo plauserunt Quesnelliani, Bajaniste et ceteri damnatae sectae sequaces: *Aliqua Dei praecepta sunt impossibilia, deest quoque gratia, qua possibilia fiant*, vulnus quoddam vere incredibile inflictum est spei Theologicae, et quaedam quasi diffidentia in catholicum orbem diffusa. Haec autem generat illam indifferentiam religiosam, contra quam adeo vehementer clamant ex Cathedra d. Petri Pontifices M. et Pastores omnes tanquam contra exitiosam saeculi pestem [7].

In *Reflexione* de praecepto fidei: « *In verbis tuis supersperavi*: Ps. 118. Non solum speras, sed supersperas, Propheta sancte: supra quid speras? Supra id omne, inquit, quod dici potest: supra id, quod ab homine, cogitari potest; supra id, quod dixerunt Scripturae; supra id, quod praedixerunt Prophetae; supra id quod Sancti unquam annuntiaverunt. Supersperavi in misericordia, quae cum infinita sit, spem omnem longe excedit. Supersperavi in verbis tuis supra coelum et terram duraturis, uti promiserunt. Supersperavi in promissis tuis merita excedentibus et vota; quia licet magna sint quae promisit, majus tamen est quod futurum est. »

1 Sess. 6, c. 11 de just.

2 Serm. 15 in Ps. 90. 3 Ep. Jac. c. 1.

4 Ps. 61. 5 I Petr. 1. 6 Tract. 83 in Jo.

7 Ex quo patet, quantum Confessarius attente curare debeat, ut in poenitentibus actus spei frequenter excitet. Quam in rem contra Jansenistas utatur illis Christi verbis (Matth. 11): *Jugum meum suave est, et onus meum leve; venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ergo reficiam vos*. Utatur illis Joannis Ep. 1. c. 5: *Mandata ejus gravia non sunt*. Utatur denique Tridentino, quod jam expresse definierat contra Lutheranos et Calvinistas *Deum impossibilia non jubere*. — V. Pinamonti, *il Direttore* etc. c. 28 — *Nuovo combattimento spirituale* ecc.

CAPUT SECUNDUM

DE VITIIS SPEI OPPOSITIS ET REMEDIIS.

Q. 1. *Quaenam spei opponuntur?*

R. 2. Spei opponuntur desperatio et praesumptio: quae duo sunt ex genere suo mortalia; tum quia opponuntur charitati in Deum, quem vel socordem vel tyrannum faciunt; tum quia opponuntur charitati propriae quam ex Apostolo: *Spe salvi facti sumus* [1]. Quare Augustinus ait, *ista duo animas occidere* [2] — An autem sit pejor desperatio, an praesumptio, quaestionem jam videtur proposuisse s. Bonaventura cum ait: *Cavenda est conscientia nimis larga et nimis stricta; nam prima generat praesumptionem, secunda desperationem; prima saepe salvat damnandum, secunda damnat salvandum* [3]. Quibus verbis patet opinionem Doctoris Seraphici fuisse, quod sit longe pejus praesumptione desperatio; cum aperte dicat ita illa *saepe* salvari damnandum, in ista e contrario damnari salvandum. Suffragatur ratio; nam *praesumptio* adhuc in homine relinquit animi robur ad operandum, adhuc in eo conservat rerum spiritualium aestimationem, et usum aliquem mediorum ad salutem aeternam, uti est v. g. Confessio sacramentalis. *Desperatio* ex adverso haec omnia uno quasi ictu extinguit, Sacramenta contemnit, Religionis praecepta non amplius curat, animam pro nihilo habet, Deum ipsum uno verbo odit, et sic magis ab ejus amore removetur. Adde: desperatio magis Dei benignitati adversatur: *Quoniam magis proprium est Deo misereri et parcere quam punire*, prout ait Angelicus [4].

Q. 2. *Quid est desperatio, et quaenam causae?*

R. Desperatio est culpabilis animi dejectio, seu diffidentia vel obtinendae beatitudinis, ut si peccator dicat cum Caino: *Major est iniquitas mea, quam ut veniam merear* [5]; vel obtinendae veniae peccatorum, aut auxilii ad emendationem vitae necessarii juxta illos: *Desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiae in operationem immunditiae omnis* [6]. Haec est peccatum ex genere suo mortale, nec potest esse veniale e parvitate materiae; cum adversetur virtuti Theologicae, et sit graviter injuriosum divinae misericordiae. Ad hanc revocatur incuria salutis, ut si quis vellet semper vivere et coelum linquere; quia spem non haberet, sed filli prorsus valediceret.

Duae sunt praecipuae desperationis causae: *luxuria* atque *acedia*. Homo enim luxuriosus fastidit bona spiritualia, ideoque nullam potest fovere spem obtinendi beatitudinem illam, de qua ne cogitare quidem solet. Acediosus vero judicat, se forme non posse mandata Dei observare; et sic objicit omnem spem beatitudinis sempiternae [7].

Quomodo (quaeres) *Confessarius se gerere debet cum eo, qui ob lapsus suos in desperationem inclinat?* Si effectus desperationis in poenitente adjunctam habeat superbiam, quod nempe nimis de se praesumens indignetur sibi lapsum contigisse, purget aurum a scoria, et praemisso dolore, acerbitatem illam ex superbia natam conetur extinguere. Quod si videat ipsum in desperationem inclinare ob nimium timorem, nempe propter peccatorum gravitatem, eundem in spem erigat. Dicat 1. suos lapsus eidem esse posse initium magnae sanctitatis, sicuti de tot Beatis constat; 2. Deum pro sua infinita bonitate vertere lapsum poenitentis in suam gloriam; 3. Dei misericordiam non metiendam secundum angustias cordis nostri, cum sit sine mensura; 4. Pastorem bonum Jesum sollicite quaerere oviculam perditam, et de ea inventa maxime sibi gratulari; 5. in fastis Sanctorum vix reperiri aliquem specialem favorem a Deo concessum innocentibus, quem pariter vere poenitentibus non concesserit Deus; 6. saepe illud usurpet: *Ignoras, quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit* [8]? et cum d. Bernardo proponat considerandas *charitatem adoptionis*, *veritatem promissionis*, *tandem potestatem redditionis* [9].

Q. 3. *Quid est praesumptio, et quae ejus causae?*

R. Praesumptio est *fiducia obtinendae beatitudinis vel propter merita propria*

1 Rom. 8.
2 Serm. 87 de verb. Evang.
3 *Compendium Theologicae verit.* l. II, c. 23.
4 2. 2. q. 21, a. 2—V. *Il Sacerdote santificato* etc. Lett. 1, n. 43.
5 Gen. 4.
6 Eph. 4.
7 V. Stapf, *Th. Mor.* § 194.
8 Rom. 2—V. Liguori, *Consigli di confidenza e di sollievo per un'anima desolata.*
9 Hom. de *fragment. panum.*

vel sine cooperatione propria propter merita aliorum: ut si quis praesumeret salvari, quia aliquod orationis pensum persolvit, aut aliquem Sanctum orat; dum tamen suis indulget cupiditatibus. Praesumptio est peccatum ex natura sua lethale non secus ac desperatio, ob eandem causam: imo cum ipsa haeresi conjungeretur, si ortum haberet ex judicio speculative falso contra fidem, v. g. si quis praesumeret salvari per sola opera naturalia, uti Pelagiani; vel sola fide sine operibus, ut Novatores: ideo in praxi interrogandi poenitentes, an cum praesumptione adsit nova peccati species? quod etiam valet de desperatione. Causae praesumptionis sunt: inanis gloria, superbia et ignorantia; praesumptio enim, quae innititur propriis viribus, oritur ex *inani gloria*, cujus proprium est tendere in id, quod proprias vires superat. Praesumptio autem, quae nimis innititur misericordiae (per quam quis sperat se obtenturum peccatorum veniam sine poenitentia) oritur ex *superbia*, qua tanti se aestimat, ut credat Deum non velle eum punire, vel a gloria excludere. Tandem praesumptio qua quis putat, Deum sibi ob sua bene facta salutem reddere debere, oritur ex *ignorantia*: quod evenit in idiotis.

Quid (dices) *de eo, qui vult in peccato perseverare usque ad mortem sperans fore, ut se illo temporis puncto poeniteat?*—Licet hic difficulter excusari possit a peccato gravi contra charitatem erga seipsum, cum se exponat evidenti periculo damnationis, imo et contra Deum, cujus amicitiam floccifacit; non peccat tamen contra spem ex d. Thoma: *Peccare autem sub spe veniae*, ait, *quandoque percipiendae cum proposito abstinendi a peccato et poenitendi de peccato, hoc non est praesumptionis, sed hoc peccatum diminuit; quia per hoc videtur habere voluntatem minus firmatam ad peccandum* [1]. Sed hoc intellige de casu, quo spes illa remissionis se habeat solum concomitanter ad peccatum; secus enim dicendum, si spes ipsa esset ratio, et motivum influens in peccatum ipsum — Est item peccatum grave contra spem cupere perpetuo in hoc mundo vivere; quia est sistere in vita temporali, ut in ultimo fine. Non est tamen per se contra spem ex taedio mortem exoptare; quia non est recedere ab ultimo fine; hoc generatim non excedit veniale, nisi adsit rebellio expressa contra ordinem divinae Providentiae. [2]

Quid (quaeres) *agere debet Confessarius cum praesumptuoso?*—Confessarius debet praesumptuosum a spe ad timorem deflectere, ostendendo: 1. spem sine timore non esse spem Theologicam, sed vitium oppositum, nempe praesumptionem, de qua illud: *Illorum spes abominatio et ne dicas: miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur; misericordia enim et ira ab illo cito proximant, et in peccatores respicit ira illius* [3]; 2. sanctum hunc timore valde commendari juxta illud: *Timete Dominum omnes Sancti ejus; timor Domini sanctus permanens in saeculum saeculi* [4]; 3. carentiam hujus timoris esse valde periculosam: hinc suadeat meditationem frequentem super novissimis, et lectiones spirituales. Nec quiescat, quamdiu ipsum viderit hoc salutari timore correptum.

1 2. 2. q. 21, a. 2.
2 V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 21.
3 Joh. 11; Eccli. 6.
4 Ps. 33; et 18 - V. Liguori, *Via della salute; Apparecchio alla morte; Opere spirituali*; ecc. — Baudraud. *Pensateci bene*, ecc. ecc — Manzoni, *La Morale cattolica*, c. 10.

DISPUTATIO TERTIA

De charitate.

Bonum appetitui nostro propositum ut ipsi conveniens et coaptatum, quasi pondus ipsum appetitum movet, attrahit et inclinat ad se: porro ista inclinatio, seu propensio dicitur amor seu complacentia. Amor autem multiplex: si enim sit simplex actus voluntatis, quo volumus alicui bonum, dicitur *benevolentia*, quasi *bene velle;* si sit cum electione unius boni prae alio, dicitur *dilectio*, quasi delectio; si sit

alicujus boni, quod ratione sui magni aestimatur, dicitur *charitas*, quasi nimis carum; si sit cum redamatione, dicitur *amicitia*. Haec tamen omnia plerumque promiscue usurpantur: maxime charitas et amicitia, quae unum et idem in Theologia significant [1]. — Amor Dei duplex: unus naturalis, quo Deus ut auctor naturae amatur; alius supernaturalis, quo Deus amatur ut auctor gratiae et gloriae. Hic de hoc secundo amore.

CAPUT PRIMUM

DE CHARITATIS NATURA, DIVISIONE, OBJECTO ET PROPRIETATE.

Q. 1. *Quid est charitas?*

R. Charitas definiri solet: *Virtus Theologica a Deo infusa, qua diligimus Deum propter se et super omnia; cetera autem propter ipsum Deum.* Dicitur: — 1. *virtus*, quia reddit hominem bonum et Deo amicum. Imo ex Apostolo est virtus omnium praestantissima; cum Deum attingat, in eoque consistat: *Nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec; major autem horum est charitas* [2]; — 2. *theologica*, imo nulla virtus hac prerogativa ita gaudet, cum nulla virtus aeque ac charitas circa Deum occupetur, qui totus desiderabilis est; — 3. *a Deo infusa* juxta illud: *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis* [3]; — 4. *propter se et super omnia. Propter se*, idest propter ipsas suas prefectiones: *super omnia*, id est super res omnes creatas; — 5: *cetera propter ipsum Deum;* res enim amici sunt in ejus commodum convertendae. Atqui omnia sunt Dei; ergo per charitatem omnia diligenda sunt propter Deum et in ejus bonum, hoc est in ejus gloriam et honorem convertenda. Unde Augustinus: *Deum proximumque diligimus, sed Deum propter Deum; nos autem et proximum propter Deum* [4]. Et Gregorius M.: *Duo isti amores... duo annuli, sed catena una: duae actiones, sed una virtus; Duo opera, sed una charitas* [5]. Et sane affectus, quo amatur persona, unus et idem est cum affectu, quo ejus imago amatur.

Multiplex autem est charitas: alia habitualis, et *est habitus divinitus infusus actuum charitatis, permanenter habilitans ad actus ipsos eliciendos.* Alia actualis, et est *ipse motus animi* (ita Augustinus) *ad fruendum Deo propter ipsum et se, atque proximo propter Deum.* Alia appretiativa: et est *qua Deus omnibus creaturis praefertur.* Alia intensiva, et est *quae non solum diligit Deum super omnia; sed insuper quadam voluntatis vehementia, et cordis conatu quosdam elicit ferroris gradus erga ipsum.* Item alia affectiva, quae in corde tantum sistit: alia effectiva, quae etiam in operas erumpit.

Addi potest alia vulgaris divisio: quod nempe prout respicit Deum, dicitur *charitas erga Deum;* prout respicit proximum, dicitur *charitas erga proximum.* utraque tamen una est specie virtus ex s. Thoma; cum unum semper sit motivum, neape propter Deum [6].

Q. 2. *Quodnam est charitatis objectum?*

R. Objectum *materiale primarium* charitatis, nempe quod primo amare tenemur, est Deus juxta illud: *Diliges Dominum Deum tuum: hoc est maximum et primum mandatum* [7]. Objectum vero *materiale secundarium* sumus ipsi nos, et proximos noster; nam est de ratione perfectae amicitiae non tantum amare eum, quocum amicitia habetur; sed etiam illos, qui cum amico relationem habent. Porro creaturae intellectuales beatitudinis capaces sunt aliquid ad Deum maxime pertinens. Hinc illud: *Diliges... proximum tuum sicut te ipsum* [8].

Objectum vero *formale* charitatis, seu motivum diligendi Deum, est ipse item Deus, quatenus est bonitas infinita, id est radix vel aggregatio omnium perfectionum; nam charitas importat amare aliquem propter se ipsum. *Charitate diligitur Deus propter se ipsum*, ait Angelicus, *unde una sola ratio diligendi attenditur principaliter a charitate, scilicet divina bonitas, quae est ejus substantia secundum illud Psalmi* 105: *Confitemini Domino, quoniam bonus* [9]. Hinc est verus charitatis actus dicere: *Deus meus! amo te super omnia, quia es bonitas infinita.*

Q. 3. *An liceat amare Deum amore concupiscentiae?*

1 S. Thomas, 1, 2, q. 26, a. 1, 2 et 3; et 2, 2, q. 23, a. 1.
2 I Cor. 13.
3 Rom. 5.
4 L. VIII *de Trin.* c. 8.
5 *Moral.* l. VII, c. 10—V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 22.
6 2. 2. q. 23, a. 1.
7 Matth. 22.
8 Luc. 10.
9 2, 2, q. 23, a. 5 ad 2.

R. Michaël Molinos Hispanus saeculo XVII inter ceteros errores docuit, quod qui Deum diligit, non debeat unquam secum ipse cogitare *nec de praemio, nec de punitione, nec de paradiso, nec de inferno, nec de morte, nec de aeternitate*; sed totum se soli divinae voluntati conformare, et ipsi curam de omni re sua relinquere, ita ut nec habeat rationem tentationum diaboli, nec studium iisdem resistendi: sicque sinat, ut in se sine se Deus faciat voluntatem suam. Hoc systema *Quietismus* vel *Pseudomysticismus* nuncupatur.

Scripturis repugnat haec doctrina, *Quaerite primum regnum Dei*, inquit Christus [1]; sed quaerere regnum Dei non est aliud, quam Deum amare et cupere uti bonum nobis. Idem nos docuit Patrem suum orare: *Adveniat regnum tuum.* Ad Apostolos autem expresse dixit: *Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis* [2]; sed si optare mercedem in coelis, nempe possessionem Dei malum esset, non eam sic nobis Christus optandam proposuisset. Unde Augustinus: *O tu homo? si titubas in re, esto firmus in spe* [3]. Et apposite Tridentinum: *Si quis dixerit justificatum peccare, dum intuitu mercedis bene operatur, anathema sit* [4]. Merito etiam Innocentius XI damnavit propositiones, quibus Molinos systema suum erexerat.

Sed (quaeres) *an saltem amor concupiscentiae adversetur charitatis perfectioni?* — Franciscus De-Fénelon archiepiscopus Cameracensis licet amorem concupiscentiae non diceret malum et damnandum cum Molinos [5]; tradidit tamen charitatem Theologicam, ut sit pura et perfecta, venire debere ad eum perfectionis gradum, ut nullum amplius involvat propriae salutis desiderium. Quae doctrina cum ad *Quietismum* accederet, dicta est idcirco *Semiquietismus*, et contra eam vehementissime disputavit alter in Gallia episcopus Meldensis Bossuetus.

Refutatur Semiquietismus iisdem ferme argumentis, quibus Quietismus: etenim si ex Christi praecepto oportet nos *primum quaerere regnum Dei*, et dicere *adveniat regnum tuum*; ergo amor concupiscentiae non adversatur charitatis perfectioni. Accedit: charitas definitur communi consensu *virtus a Deo infusa, qua diligimus Deum propter se et super omnia, cetera autem propter ipsum Deum*; ergo charitas non excludit amorem celerorum, et maxime beatitudinis nostrae, dummodo haec refundatur in ipsum Deum. Adde: ipse Deus est qui animae sui amantissimae seipsum proponit tanquam praemium suo tempore possidendum; ait enim: *Ego.... merces tua magna nimis* [6]. Adde: amor concupiscentiae si cum amore benevolentiae conjungatur, directe et per se tendit non jam in aliquid diversum et distinctum a Deo, sed in Deum ipsum: primario quidem tanquam infinitam bonitatem in se, et fontem omnium bonorum; at simul etiam secundario, tanquam bonum nostrum, et terminum ipsius gloriae divinae in nobis, eo quod nos adjuvet ad obtinendum ultimum finem nostrum; qui est Deus ipse. Ergo per amorem concupiscentiae hoc modo acceptum Deum diligimus sub omni respectu, quo diligibilis est: ergo amor concupiscentiae est ipsa Dei charitas consummata. Hinc Apostolus, quem perfectissima utique *charitas Christi urgebat*, Evangelium praedicabat, ut *ejus particeps efficeretur*, *contendebat in agone, ut coronam incorruptam acciperet.* Et d. Augustinus inquiebat: *Sic amare debes, ut ipsum* (Deum) *pro mercede desiderare non desinas, qui solus te satiet* [7].

An (quaeres) *desiderium fruendi Deo sit actus charitatis?* — Affirmative, si desiderium tendat ad Dei fruitionem ob gloriam ipsius Dei. Imo est actus perfectissimae charitatis; quia fruitio est charitas consummata: unde charitatem definit Augustinus: *Motum animi ad fruendum Deo propter se.* Item actus charitatis est diligere bonitatem divinam uti nobis convenientem, quatenus nos adjuvat ad illius voluntatem exequendam ac ultimum finem assequendum; semper enim Deum suspiceret. Idem est, si diligatur Deus ob beneficia, quae contulit nobis,

1 Matth. 6. 2 Matth. 5. 3 Serm. 345.
4 Sess. 6 *de Justif.* c. 31 — V. Segneri, *Accordo dell'azione e del riposo nell'orazione* — Lequeux, *Manuale Compend. Theologiae Moralis.*
5 In Libro, *Vita interior Sanctorum.*
6 Gen. 15 — V. Gerdil, *Saggio d'Istruzione teologica.*
7 Propter has aliasque rationes innumeras Innocentius XII propositiones, systema et librum Fenelonii proscripsit: qui cito doctrinam suam penitus coram omnibus retractavit modo illo tam pio, tamque admirando, quem refert historia — V. Cesari, *Fiori di Storia Eccl.* Ragionam. 9° *sopra S. Pietro.*

sed ea respiciendo uti Dei bonitatis communicationem; esset enim tunc diligere bonitatem dispensantis [1].

Q. 4. *An charitas possit augeri, minui ac destrui?*

R. Ad 1. Charitas in mundo potest augeri sine termino: definitum est in Concilio generali Viennensi an. 1311 contra Beguardos et Beguinas. Hinc Apostolus hortatur: *In charitate crescamus* [2]. Et d. Augustinus de charitate habet: *Ut perficiatur, nascitur; cum fuerit nata, nutritur; cum fuerit nutrita, roboratur; cum fuerit roborata, perficitur; cum ad perfectionem venerit, quid dicit? mihi vivere Christus est, et mori lucrum* [3]. Sane de ratione viatorum est, ut magis ac magis ad terminum appropinquent, sed terminus est Deus; ergo possumus magis ac magis illi appropinquare: hoc autem facit charitas.

R. Ad 2: Non est quaestio de charitate actuali; certum enim est, actus charitatis esse modo intensiores, modo remissiores. Sed de habitu charitatis, quem commune est posse indirecte minui per venialia, quatenus ejus fervor minuitur: at non directe; nam vel minima charitas attingit omnia, quae sunt charitate diligenda [4].

R. Ad 3: Utique charitas potest amitti: est contra Jovinianum; item contra Beguardos et Beguinas damnatos in Concilio Viennensi; item contra Calvinum damnatum in Tridentino his verbis: *Si quis hominem semel justificatum dixerit amplius peccare non posse, neque gratiam amittere, atque ideo eum, qui labitur et peccat, nunquam vere fuisse justificatum, anathema sit* [5]. Et sane: per mortale homo fit dignus morte aeterna juxta illud: *Stipendia peccati mors* [6]; at e contrario quilibet habens charitatem est dignus vita aeterna: ergo qui mortale commisit, gratiam necessario debuit amisisse.

Q. 5. *Quot sunt charitatis proprietates* [7]*?*

R. Charitatis Theologicae proprietates duae sunt praecipuae, excellentia et necessitas. Excellentia ex ejus effectibus elucescit: ac 1. charitas hominem efficit justum, quo nihil praestantius potest excogitari: *Charitas operit multitudinem peccatorum* [8]; 2. veram amicitiam constituit inter hominem justum et Deum juxta illud Christi: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum.* Iterum: *vos amici mei estis... jam non dicam vos servos.... vos autem dixi amicos* [9]; 3. perficit omnes virtutes: *Si habue o omnem fidem ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.* Iterum: *super omnia autem haec charitatem habete, quod est vinculum perfectionis* [10]. Necessitas autem tanta est, ut sine ipsa salus aeterna obtineri non possit: sane nemo salvatur sine gratia sanctificante, et haec ab ipsa charitate non potest separari; hinc illud: *Qui non diligit, manet in morte* [11].

Quatuor autem sunt diligenda, ut monet Augustinus [12]: unum quod est supra nos, scilicet *Deus*; alterum, quod *nos* sumus; tertium, quod juxta nos est, scilicet *proximus*; quartum, quod infra nos est, nimirum *corpus proprium*. Primum diligitur ut causa beatitudinis; secundum ut subjectum felicitatis; tertium ut commercium beatae societatis; quartum ut participium et extensio beatitatis.

Articulus I. — De charitatis necessitate relate ad Deum.

Q. 1. *An sit speciale praeceptum charitatis erga Deum?*

R. Extat profecto grave, atque speciale praeceptum charitatis erga Deum: imo hoc est maximum et primum mandatum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua: hoc est maximum et primum mandatum* [13]. Et s. Augustinus inquiebat ad Dominum suum: *Quid tibi sum ipse, ut amari te jubeas a me; et nisi faciam, irasceris mihi, et mineris ingentes misc-*

1 V. Ligoori, *Opus Mor.* l. II, n. 21.
2 Ep. 4.
3 Tract. 5 in Ep. 1 Joann. — Charitas non augetur *extensive*; nam vel minima charitas completa est in sua specie et se extendit ad omnia charitate diligenda. Sed augetur *intensive*, non quidem per additionem charitatis ad charitatem, quod esset charitatem multiplicari: sed per majorem radicationem in subjecto, sive per majorem actuationem subjecti. *Billuart.*
4 D. Thomas. 2. 2, q. 24, a. 10.
5 Sess. 6. can. 23.
6 Rom. 6.
7 V. Contenson, *Dissert.* 6, *Append.* Commendatio et elogia charitatis.
8 1 Petr. 4.
9 Joann. 14: et 15.
10 1 Cor. 13: et Coloss. 3.
11 *Joann.* 3. Quamvis charitas a gratia non valeat separari, vult tamen Sylvius, unam realiter distingui ab alia; quia charitate diligimus Deum, gratia diligimur a Deo. Hoc negat Estius contendens diversitatem esse tantum virtualem, ratione diversorum officiorum.
12 L. 1 *de Doct.* c. 29.
13 Matth. 22.

rias? parrane ipsa res est, si non amem te [1]? Idem deducitur ex hac n.1° propositione proscripta ab Alexandro VIII. *Sufficit, ut actus moralis tendat in finem ultimum interpretative; hunc homo non tenetur amare neque in principio, neque in decursu vitae suae moralis*. Sane id, quod est finis, per se debitum est; cum habeat rationem boni per se: atqui talis est charitas [2].

Modus autem diligendi Deum, ait s. Thomas ex s. Augustino, est eum diligere quantumcumque potest diligi; eum sit infinite diligibilis. De natura igitur ac indole verae charitatis erit, ut ea sit supernaturalis, interna, appretiative summa, efficax et universalis: — 1. *supernaturalis*, id est a divina gratia proficiscente, secus virtus theologica non esset; — 2. *interna*, alioquin fictitia esset: hinc illa verba praecepto adjuncta: *ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente*; — 3. *appretiative summa*, ita ut majoris faciamus Deum, quam nos ac cetera omnia, ei nempe super omnia ita adhaerendo, ut *neque mors, neque vita, neque creatura alia possit nos separare a charitate Dei* [4]. Et sane cum amabilitas sit mensura amoris, Deus qui summe amabilis est, est super omnia amandus; — 4. *efficax*, id est nos efficaciter movens ad ea, quae Deo placent, secus labiorum est amor, non cordis: hinc illud Christi: *Si diligitis me, mandata mea servate* [5]; — 5. *universalis*, ut Deum semper in omnibus praeferamus; cum sit infinite praeferibilis.

Haec omnia illis verbis continentur: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua* [3]. Deum nempe diligimus *ex toto corde*, quando nostra intentio tota fertur in Deum: *ex tota anima*, cum motus sensuum et passiones ad Dei beneplacitum dirigimus: *ex tota mente*, cum in omnibus rationes aeternas consulimus: *ex tota virtute*, cum ob Dei amorem difficultates occurrentes superamus [6]. — Non hic loquimur de *amore intensionis*, qui licet sit valde exoptandus, non tamen est in praecepto: quia intensio est quidem charitatis perfectio, sed solum accidentalis; cum tota sita sit in quadam vehementia, et in conatu affectus. Atque ex hoc exurgit *zelus*, vehemens nempe ille motus, quo homo pro viribus suis repellit quidquid repugnat bono Dei, et amplectitur quidquid ad eum ducit.

An (quaeres) *dentur signa charitatis Dei in anima immanentis?* — Affirmative, uti omnes fatnetur cum S. Laurentio Justiniani, quia tria indicat: **1.** *libenter de Deo cogitare*; qui enim aliquem diligit, illius frequenter reminiscitur: 2. *libenter pro Deo dare*; amor enim nescit esse vacuus: **3.** *libenter pro Deo pati; fortis* enim *ut mors dilectio* [7].

Q. 2. *Quandonam obligat praeceptum charitatis in Deum?*

R. Charitas obligat aliquando per se, aliquando per accidens. Obligat *per accidens*: 1. quando est periculum labendi mortale, nisi actus charitatis eliciatur, vel aliter superari nequeat tentatio gravis; 2. cum urget praeceptum contritionis, ut si necesse sit celebrare Sacerdoti, qui sibi conscius est peccati gravis, nec adsit Confessarius; nam in actu perfectae contritionis includitur charitas — Obligat vero *per sè*: 1. initio usus rationis; *Primum enim*, ait s. Thomas, *quod occurrit homini discretionem habenti est, quod de ipso cogitet, ad quem alia ordinet sicut ad finem* [8]; 2. in mortis articulo, cum urgeat tempus; quo se homo Deo unire debet, et tunc securissima via eligenda sit; 3. saepius in vita: id enim vel ipsa divina bonitas exigit; id ipse Deus praecepit, ut nempe mandatum hoc omnes nos habeamus *in corde ac omni loco meditemur* [9].

Sed (quaeres) *quoties in vita eliciend a charitas?* — Alii censent sub gravi eliciendam semel in anno. Alii semel in hebdomada. At nobis valde arridet sententia Cardenas, qui docet a mortali eum excusari non posse, qui actum charitatis differt per mensem, ac dicimus sententiam hanc uti valde salutarem omnino suadendam. Neque enim poterit, homo divina mandata diu servare, nisi dilectionem er-

1 L. 1 *Confess*. c. 5.
2 V. Liguori, *Riflessioni divote sopra diversi punti di spirito a pro delle anime che desiderano d'avanzarsi nel divino amore*.
3 Marc. 12.
4 Rom 8.
5 1 Jo. 4.
6 Angelicus, 2. 2, q. 44, a. 5—V. Liguori, *Dell' amor divino, o mezzo per acquistarlo*; *Pratica di amar G. C.*; *Saette di fuoco*—Sales, *Trattato dell'amor di Dio*—Pagani, *L'anima amante di Dio*.
7 *De ligno vitae* — V. Liguori, *Contrassegni sicuri per riconoscere in noi il santo amor di Dio*—Pinamonti, *Il Direttore* ecc. c. 29.
8 1, 2, q. 86, a. 6.
9 Deut. 6 – Liguori. *Opus Mor*. 1. II, n. 23.

ga Deum foveat frequenter et nutriat; nutrire autem et fovere non poterit, nisi per actus charitatis. Notat tamen Croix esse veros actus amoris omnia opera meritoria exercita ad finem placendi Deo, uti est eleemosyna, jejunium: item sufficere, si tales actus in ordine ad alia implenda praecepta eliciantur, ut ad confitendum; cum exercite impleatur praeceptum [1]: aliter est si sola attritio emitteretur in poenitentiae susceptione: quia attritio non fit principaliter ex amore Dei, sed sui; et proinde in ea deest motivum principale charitatis.

Ceterum semper prae oculis habenda est duplex haec propositio sub nn. 6 et 7 ab Innocentio XI damnata: 1ª *Probabile est ne singulis quidem rigore quinquenniis per se obligare praeceptum charitatis erga Deum*; 2ª *tunc solum obligat quando tenemur justificari et non habemus aliam viam, qua justificari possimus*.

Articulus II. — De charitate erga se ipsum et proximum, ac de inimicorum dilectione.

Q. 1. *An homo se ipsum charitate diligere debeat?*

R. Homo debet se ipsum diligere ex charitate; nam homo divino praecepto debet proximum diligere sicut se ipsum; atqui proximus charitate diligendus est — Adde: amor charitatis fundatur in communicatione beatitudinis: unde illi sunt charitate diligendi, quibus beatitudinem volumus: atqui homo necessario debet velle sibi beatitudinem: ergo necessario debet se amore charitatis diligere [2]. Imo amor, quo quis se diligit, est fortior amore, quo diligit proximum; quia amor sui non importet tantum unionem, sed unitatem.

Homo debet etiam ex charitate diligere corpus suum; est enim sui pars: et licet corpus nostrum non sit capax aeternae beatitudinis Deum cognoscendo et amando; est tamen capax beatitudinis participatae, quae ex anima gloriosa in ipsum redundat. « Perfezionare la mente e la volontà è ciò che sommamente importa; ma l'uomo non è puro spirito; l'esser suo è un essere composto, epperò la perfezione dell'essere è la perfezione del composto: conservarlo, giacchè può perire, ordinarlo, abilitarlo alla esecuzione di ciò che dalla mente, dalla volontà fu disposto, ecco due punti di non poca importanza [3]. » Unde quando Sancti dicuntur odisse corpus suum, id non accipiendum secundum naturam, quae bona est; sed secundum corruptionem ejus, quae aggravat animam et infectionem concupiscentiae, quae inclinat ad peccatum. Hinc laudandi qui corpus suum prudenter affligunt ac macerant.

Q. 2. *An adsit praeceptum diligendi proximum?*

R. Nomine proximi hic intelliguntur illi omnes, *qui sunt capaces beatitudinis supernaturalis*, vel ea jam fruuntur. Unde veniunt angeli, beati, animae purgantes et maxime homines viatores, sive juste sint sive non, sive fideles sive infideles, sive amici sive inimici, sive praedestinati sive non. Isti enim omnes non solum sunt creaturae Dei, quas propter ipsum amare debeamus; sed speciali benevolentiae amore a Deo vocantur sicut et nos, *in societatem Filii Jesu Christi Domini nostri* [4]: ideo amandi sunt amore benevolentiae tendentis ad unionem, quae intercedere debet inter fratres et cohaeredes. Diximus tamen *qui sunt capaces beatitudinis supernaturalis*: hinc damnatos hoc amore diligere non possumus; est enim contra Dei justitiam.

Quod autem sit speciale ac grave praeceptum proximum diligendi, constat ex ss. Literis: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*; *mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicuti dilexi vos* [5]. Unde eos amare debemus interno ac externo benevolentiae amore; nemo enim est, qui hoc ipso amore non se diligat (attamen illud *sicut* non pro omnimoda aequalitate sumendum est, sed pro sola similitudine: norma est, non identitas). Id constat etiam ex propositionibus, quas Innocentius XI sub nn. 10 et 11 damnavit: 1. *Non tenemur proximum diligere actu interno*

1 V. Liguori, *Opus Morale*, l. II, n. 8; et *Homo Apost*, tract. IV, n. 13—Ait Gury, 1. praecepto charitatis facile satisfaciunt fideles timorati, quia saepius actus charitatis eliciant gaudeo perfectionibus divinis, optando ut nullus Deum offendat, ut omnes illum ament et colant atque observent ejus mandata: orando devote ut sanctificetur nomen ejus, ut fiat ejus voluntas; vitando peccatum quia ipsi displicet. etc: 2. fideles igitur non debent esse anxii de hac obligatione, si vitae christianae studeant, et constanter promptam voluntatem gravia peccata vitandi retineant. Suadendum tamen est fidelibus, ut saepe explicatos charitatis actus eliciant in vita, ad majorem cum Deo conjunctionem, atque ut animus paratus sit ad similes actus in morte facile eliciendus.

2 Matth. 22—S. Thomas, 2, 2. q. 25, a. 3.

3 Taparelli, *Saggio Teoretico* ecc. n. 263.

4 I Cor. 1.

5 Matth. 22; et Joann. 13.

et formali ; 2. praecepto proximum diligendi satisfacere possumus per solos actus externos. Qui tamen vere christiane vivit, sufficienter satisfacit huic praecepto quoad actum internum orando pro proximo, vel ex corde recitando Orationem Dominicam; quoad actus vero externos, proximo succurrendo in necessitatibus.

Quandonam (quaeres) *obligat praeceptum dilectionis proximi?* — Obligat per se, quando per se obligat praeceptum charitatis in Deum : illud enim simile est huic [1]. Obligat vero per accidens: 1. si odium in proximum nequeat repelli, quin actus eliciatur amoris : qui enim tenetur ad finem obligatur ad media ; 2. quando proximus est in gravi necessitate: alioquin frustraneum esset praeceptum. Ut tamen charitas nostra erga proximum sit legitima, oportet:

1. Ut sit *sancta* ex suo fine et motivo ; proximus enim diligendus est propter Deum; quod est amare in ordine ad Deum, vel quia proximus jam est in Deo, vel ut sit in Deo et cum Deo : *Si quis quemlibet amat, sed propter Deum non amat, charitatem non habet*, inquit Gregorius M. [2];— 2. ut sit *justa* ex suo objecto , scilicet ut nemo *condescendat proximo in aliquo malo; sed solum in bonis*, ait d. Thomas; secus esset potius illum odisse; — 3. ut sit *vera* ex suo principio, nempe ut meno *diligat proximum propter propriam utilitatem vel delectationem*, v. g. quia sibi benevolus, quia affabilis , quia lepidus , quia consanguineus (nam esset amare se ipsum, non proximum) ; *sed ea ratione , quod velit proximo bonum sicut vult bonum sibi ipsi*: idem Doctor [3]. Est autem generalis hujus praecepti regula pro parte affirmativa, ut faciamus aliis quae nobis fieri volumus: pro parte negativa , ut nemini faciamus quae nolumus fieri nobis.

Q. 3 *An adsit praeceptum diligendi inimicos?*

R. Certum est, gravem adesse obligationem inimicos, id est eos qui nos vel nostros oderunt , vel aliqua injuria affecerunt, vero affectu diligendi; legitur enim in Evangelio: *Diligite inimicos vestros: benefacite his qui oderunt vos, et orate pro persequentibus et calumniantibus vos* [4]. Quo in loco haec habet d. Augustinus: *Dominus in Evangelio ut inimicos diligere debeamus, non dedit consilium, sed praeceptum.* Accedit et ratio: inimici sunt adhuc proximi nostri et beatitudinis aeternae capaces: ergo sunt diligendi. Hoc praeceptum quatenus negativum obligat semper et pro semper ita ut nunquam liceat vel ad momentum vero odio prosequi inimicum; quatenus affirmativum obligat ad positivam benevolentiam atque externam beneficentiam pro ratione necessitatis, in qua versatur inimicus noster. Haec omnia importat divinum praeceptum : *Diligite, benefacite, orate* [5].

At (inquies) *quomodo diligit potest homo iniquissimus, crudelis inimicus , qui nos quoris modo perdere nititur, cum voluntas amore ferri non possit, nisi in bonum?*— Diligi potest, quomodo diligimus membrum vitiatum , quod acutis doloribus diu noctuque nos cruciat ; nempe distinguimus substantiam inter et vitium doloris causam: substantia est nobis cara ac pretiosa utpote pars nostri , quam sanam peroptamus ; ideoque contra vitium eam infestans pugnamus , illudque qua arte, qua industria propellere nitimur? Sic Christus caput omnium hominum , cum adhuc peccatores essemus, propter nimiam suam charitatem dilexit nos tanquam propria sua membra , sed aegra et pessime affecta: pretiosissimo Sanguinis sui balsamo morbum hoc , id est peccatum extinxit, sanitati ac justitiae nos restituit, et ex inimicis amicos recepit, quod longe gloriosus est ; nam ex Augustino multo est optabilius inimicum non habere, quam ulciscendo vincere. Ita et nos (si charitas

1 Matth. 22. 2 Hom. 38. 3 2, 2, q. 44, a. 7.
4 Matth. 5 - V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, nn. 28 et seqq.

5 Amor inimicorum est de lege naturali, unde nulla positiva lege tolli potest. Nec obstat illud Matth. 5: *Audistis, quia dictum est antiquis, diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum? ego autem dico vobis*, etc. Respondet Angelicus: *Quod dicitur, odio habebis inimicum tuum , non est ex lege sumptum, quia nusquam hoc in litera invenitur: sed est additum ex prava interpetratione Judaeorum, qui ex eo quod praecipiebatur dilectio proximi, concludebant, quod inimici erant odiendi.* In 3, dis. 31, q. 1, a. 1, ad 2— Sane in Levit. c. 19, habetur : *Non quaeras ultionem nec memor eris injuriae civium tuorum* Et Prov. 25: *si esurierit inimicus tuus, ciba illum*, etc.

Dilectio amicorum secundum se considerata est ferventior et melior , quam dilectio inimicorum (Angelicus, 2, 2, q. 27, a. 7.). Ratio: illa dilectio est absolute melior et meritoria , cujus objectum est melius; atqui amicus est melior, Deo et nobis magis conjunctus, quam inimicus: ita communius et probabilius. Nec obstat, quod inimici dilectio sit difficilior: plus facit ad rationem meriti bonum quam difficile, aliis praeclusis: sane dilectio Dei melior est dilectione proximi; dilectio tamen proximi est difficilior.

et spiritus Christi habitat in nobis) diligimus fratres, bonos quidem, quia boni sunt; malos autem, ut a vitiis sanentur, atque ut boni evadant[1].

Q. 4. *Quomodo inimici secum ipsi reconciliari debent?*

R. Si ex una tantum parte interfuerunt injuriae, tunc qui alterum signo, verbo vel facto exterius offendit, tenetur utique ipse remissionem offensae exterius petere per se vel per alium, et resarcire damna inde secuta; nam quo modo charitas destructa est, eodem reparari debet. Excipe nisi legitima ratione excusetur, ut si offensio non fuit gravis, vel offensus veniae petitionem non curet, vel alia ratione censeatur satisfactus, etc. — Si vero injuriae ex utraque parte fuerint moraliter aequales et simultaneae, uterque inimicus tenetur, data occasione, reconciliationem inchoare per salutationem, colloquium, invitationem, etc. Unde ait Ferraris: *Generaliter loquendo inter aequales is debet prius salutare et alloqui, qui coram alio stante vel sedente transit, vel de novo accedit.* — Si tandem inter duos offensores, unus alio gravior, vel prior offendit, ipse tenetur priora reconciliationis signa alteri exhibere. Ita communiter.

Q. 5. *Quaenam dilectionis signa et beneficia inimicis debentur?*

R. Signa et beneficia dilectionis alia sunt communia et alia specialia. *Communia*, quae Christiano praebentur a quolibet Christiano in communi, concivi a concive, parenti a parente: sunt communes orationes, eleemosynae communes, etc. *Specialia*, quae exhibentur ob titulum specialem, ut amicitiae: tale est ad amicorum convivium invitare, conversationis causa hospitio recipere. Hoc posito:

Dicimus 1: Communia dilectionis signa et beneficia inimicis nostris praebere debemus ex praecepto; ista enim negare esset vindicare injuriam quod privato nunquam licet. Hinc peccaret qui inimicum excluderet, v. g. a communi oratione, a communi eleemosyna, ab expositarum mercium venditione, etc. Excipe si rationabilis causa aliud suadeat: est 1. quando agitur de justa punitione et correctione filii vel subditi, qui gravem patri vel superiori suo injuriam intulerit; 2. quando inimicus signis illis, etsi communibus, abusurus sit ad novam inferendam injuriam; 3. quando ex denegatione talium signorum speretur aliquo modo emendatio inimici. Item pater et mater aspectum occisoris proprii filii vitare possunt, non ex odio; sed ne illius praesentia nimium excitet horrorem. *Bourier.*

Dicimus 2. Signa autem specialia dilectionis non debentur inimicis generatim loquendo; quia eorum omissio non est signum neque odii, neque vindictae, cum nec alios ita specialiter diligere debeamus. Excipe adhuc ex rationabili et justa causa: 1. si eorum omissio esset scandalosa, ut si inimici essent superiores, vel jam prius ipsis talia signa exhiberentur; 2. si per aliquod dilectionis signum hujusmodi posses sine tuo incommodo inimicos et tibi ipsi et Deo reconciliare. Ad hoc namque impelleret charitas secundum illud: *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum*[3].

An (quaeres) *teneamur illum, qui nos offendit, primi salutare, si coram ipso transeamus?* — Regulariter non tenemur primi inimicum salutare; quia haec omissio non est signum odii; neque enim solemus salutare omnes. Excipiendus est casus, in quo *vel* jam antea salutari solebat; *vel* scandalum sit oriturum (ut siquis complures sibi occurrentes salutet, excepto inimico, qui est in eorum societate; haec enim circumstantia satis dat intelligere illius animum); *vel* si sit superior,

[1] Ita Habert, *Compendium Theol. Dogm. et Mor.* Tract. *de charitate.*

[2] *Bibliotheca Canon.* etc. V. Virtus n. 2 — *Ma più volte non si riesce che per la mediazione d'alcuni amici, che molto possono sul loro animo.* Gousset.

[3] *Rom.* 13. Casum ponit Billuart: *duo ante inimicitiam, puta duo juvenes collegialiter viventes, duo religiosi in monasterio, se salutabant et passim colloquebantur; post rixam nec se salutant, nec colloquuntur: Peccantne?* — Si inde sequatur scandalum jam inter ipsos, quam in communitate, prout ordinarie accidit, peccant mortaliter vel venialiter pro quantitate scandali. Si tamen antea erant specialiter amici et amica colloquia miscebant, literas mutuo scribebant, non tenentur redintegrare specialem amicitiam et amica colloquia et epistolas; quia ex hac omissione non potest colligi odium, modo se habeant ad invicem, sicut ad ceteros confratres — Hic etiam notant pro praxi:

1° Non sunt absolvendi, saltem ordinarie, qui quamvis dicant se condonare, recusant tamen inimicum alloqui, licet facile possint et debeant; item neque qui dicit, se libenter condonaturum, sed non posse promittere; qui revera vult potest Dei gratia adjutus promittere ex animo. A fortiori qui asserunt se nunquam verbum illi dicturos esse; quia tales malam animi dispositionem in corde retinent. *Gury*; — 2° si nolis cum inimico conversari, quia non aliud quam malum ab eo expectare possis; vel si prudenter timeas ex eo pejus evenire, tunc abstinendum ab amicitiae signis, modo interius diligas, et apud alios scandalum repares. *Continuator Tournely.*

cui ex sua qualitate talis honor jam suapte debetur; *vel* si demum sine magno incommodo nostro possimus eum tali salutatione ab odio, et culpa gravi revocare; id enim tunc suaderet charitas.

Tenemur tamen inimico, qui nos salutat primo, salutationem restituere; cum haec omissio clare ostenderet nos inimicum contemnere, et velle in hostilitate perseverare. Excipe Praelatum, Patrem, Judicem et Superiores ejusmodi, qui salutationem inferiori minime restituentes non videntur peccare, modo id non agant ex affectione odii aut vindictae; sed ut gravitas illatae injuriae percipiatur. Multo magis tenemur inimico veniam petenti elargiri; nam haec omissio esset aperta declaratio vindictae et occasio scandali; et *si non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra* [1].

Quaeres: *quando inimico veniam petenti venia danda est?* — Modo longa non trahatur mora (dicente Apostolo [2]: *Sol non occidat super iracundiam vestram*), docent communiter, nos ad id non teneri statim, nempe illo temporis puncto, quo injuria illata est; quia id videtur res violenta et supra fragilitatem humanam. Unde poterit expectari tempus opportunum, et interea deponatur odium [3].

Q. 6. *An liceat de inimico vindictam suscipere; aut et saltem aliquod malum optare?*

R. Ad 1: Si sermo est de vindicta privata, quae fit auctoritate privata, tunc eam nunquam licet suscipere de iniquo, dicente Domino: *Mihi vindicta, et ego retribuam*. Et Apostolus: *Videte ne quis malum pro malo alicui reddat* [4]. Si vero sermo est de vindicta publica ac gravi, an eam quis sine livore vindictae possit suo inimico optare, et urgere, ut ipse a judice puniatur, affirmant Salmanticenses; refertur enim ad bonum commune, ut mali ab auctoritate coërceantur: *Verum*, ait s. Alphonsus, *in praxi ego nunquam ausus sum absolvere aliquem istorum* [5]; nam utrum isti sint omnis vindictae labe defaecati, si peculiaris circumstantia non adsit, non video; facillimum est, ut eorum erga justitiam amor sit coloratus praetextus ad tegendam propriae vindictae cupiditatem. Nihilominus judico bene posse absolvi offensum: 1. si jam vellet remittere, sed juste praetenderet prius sibi satisfieri de damnis passis, modo offensor non esset adeo pauper ut impar esset satisfaciendo; 2. si condonaret injuriam sub conditione, ut offensor in longinquam regionem proficisceretur, aut quia habet fratres vel filios, qui facile iracundia abripiuntur, aut quia offensor est ita ad rixas proclivus, ut juste timeret, suam expertus imbecillitatem, ne perlaturus esset ejus insolentias.

R. Ad 2: Licet aliquando optare inimico malum aliquod temporaneum, quatenus illi bonum est, v. g. adversitatem, ut emendetur. Pariter possumus illi optare malum temporale, vel ob bonum alterius spirituale, vel ob bonum commune Regni aut Ecclesiae, v. g. mortem perduellium juxta illud Apostoli: *Utinam abscindantur qui nos conturbant* [6]! id enim nihil aliud est, quam bonum spirituale praeferre temporali, et bonum commune bono privato. Salmanticenses admittunt etiam licitum esse patri optare mortem filii, si timeat ex ejus flagitiis familiam dehonestandam; nam ait Angelicus in re simili, *malum optatur non in quantum est malum illius, sed in quantum est impeditivum malorum alterius* [7]: quae mala hic praeponderare contendunt. Quidquid sit, certo non liceret matri optare mortem filiae, si ob deformitatem nequit nubere, vel si inde mater a viro male tractetur; ratio quia nec defectus nuptiarum, nec mala matris tractatio habet cum morte filiae comparationem.

Praestat hic tres propositiones referre ab Innocentio XI sub nn. 13, 14 et 15 damnatas: 1. *Si cum debita moderatione facias, potes absque peccato mortali de vita alicujus tristari, et de illius morte naturali gaudere; illam inefficaci affectu petere et desiderare, non quidem ex di-*

1 Matth. 6. 2 Eph. 4, v. 26.

3 Hoc sensu Augustinus (*Serm. de verb. Dei*) explicat etiam illud Christi (Matth. 5): *Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo*. Hoc nempe praestandum est juxta naturam praecepti affirmativi, quando scilicet ratio prudentiae, locus tempus id permittunt; alioquin animi praeparatione et cordis affectu haec praestare sufficit. Ceterum adverte hic agi de eo, quem tu offendisti; nam si ipse te offendit, jam non frater tuus habet aliquid adversum te, sed tu adversum illum; sicque non teneris veniam postulare, sed tantum dimittere.

4 Rom. 12; et 1 Tess. 5.

5 V. *Homo Apost.* tract. IV, n. 17.

6 Gal. 5.

7 In 3 sent. d. 3, q. 1. — V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 30; et l. V, n. 21.

splicentia personae, sed ob aliquod temporale emolumentum; 2 licitum est absoluto desiderio cupere mortem patris, non quidem ut malum patris, sed ut bonum cupientis, quia nimirum ei obventura est pinguis haereditas; 3. licitum est filio gaudere de parricidio parentis a se in ebrietate patrato propter ingentes divitias inde ab haereditate consecutas [1]. Item neque licet de morte alterius gaudere ob procuratas divitias; quia semper ordo charitatis graviter turbatur, praeferendo nempe nostrum emolumentum temporale vitae proximi: et ideo eo in casu voluntas nostra in mortem proximi (vel desiderio, si nondum ea evenerit; vel gaudio, si ea jam secuta sit) inclinatur ob finem sordidum, alienum a fine Dei, ut fuse probat Viva has propositiones explicando.

Q. 7 *Quomodo se gerere debet Confessarius cum poenitente, quem detegit odiis, et inimicitiis implicatum et anxium?*

R. Vel agitur de odio, quod tale creditur, nec est; vel de vero odio.

Si 1, Confessarius poenitentem instruat, ne ex conscientia erronea peccet: doceat verum odium non esse nisi in eo, qui inimico deliberate vellet inferre vel inferri malum, et de malis ipsi illatis ex animo gaudet, de bonis autem tristatur. Sed ubi hoc desit, motus illi erunt defectus naturae, non peccata contra charitatem: unde ipsum confortet, ut personae illi communia charitatis officia et signa praestet, nihil solicitus de contrariis motibus; pro illa oret; defectus excuset; bene loquatur; ejus consortium quaerat, data opportunitate; et tuto speret, Deo dante, fore ut aversio illa sic pressa pedetentim evanescat. Haec si agat, amovet periculum, ne odium indolis ad personam paulatim esse extendat.

Si 2, Confessarius poenitenti ostendat quanta sit vis et meritum praecepti charitatis, eumque perducat ad vindictae spiritum deponendum, ad ignoscendum ex corde exemplo Christi et Sanctorum atque ad communia charitatis signa praestanda. Saepe etiam est remedium efficax pro poenitentia injungere pro inimicis orare [2].

Articulus III. — De charitatis officiis in proximum.

Q. *Quid de charitatis officiis in proximum?*

R. Ipsa lege charitatis tenemur non solum optare, ut proximus bene sit, sed etiam curare, quantum in nobis est, ut semper bene se habeat, cum enim diligere eum teneamur uti nos ipsos, non sufficit eum amare affectu, sed effectu insuper amandus est, ut sic *diligamus opere et veritate* [3]; unde tot erunt charitatis officia in proximum, quot erunt ejusdem indigentiae. Ex his *misericordia* enascitur, virtus nempe, quae nos ex compassione inclinat ad alienae miseriae subveniendum: cui quidem per excessum opponitur *cordis mollities*, per defectum *durities*— Opera autem misericordiae magis vulgata, ad quae cetera reducuntur, sunt septem spiritualia et septem corporalia. Corporalia sunt: visitare infirmos, potare sitientes, pascere esurientes, redimere captivos, vestire nudos, colligere hospites, et sepellire mortuos. Spiritualia sunt: consulere dubitanti, corrigere peccantem, docere ignorantem, consolari afflictum, remittere offendenti, ferre onerosos et graves, orare pro omnibus. Hinc versus:

1 Negant Salmanticenses licere sibimet mortem optare ad vitandum vitam nimis duram causa infirmitatis, saevitiae viri, mendicitatis et similium: quia non licet velle mortem ob effugienda aliqua mala minoris momenti. Sed non improbabiliter affirmant Viva, Potestas, Sotus, Sanchius, etc. casu, quo vita tam molesta aestimetur durior ipsa morte: hinc Eccli. c. 20: *Melior est mors, quam vita amara:* sic Elias (III Reg. 19) *petivit animae suae ut moreretur*, ad vitandas Jezabelis insidias. Unde Trullenchus excusat foeminam, quae sibi vel alioui mortem, optat ad vitandam gravem infirmitatem, mendicitatem, vitam acerbam, etc. vel alia similia mala v. g. a marito infligenda: non ideo tamen liceret super his votum emittere, ut esset si quae mater voveret aliquid, si filius continuo aegrotus moriatur; non enim res est de bono meliori, et fursan neque de re bona. Mulierculas tamen ob minimas molestias mortem optantes Diana mortalis damnat; nisi ut plerumque illi, excuset defectus advertentiae et deliberationis; et non est improbabile cum Potestate — V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 30; et l. V, n. 22.

2 Sunt rudes praesertim, qui de odio se accusant, quia tamen illud malum odium sit: esset v. g. si quando de aliqua persona occurrit sermo, ipsi experiuntur quandam displicentiam atque aversionem licet involuntariam, et sanguinem sibi sentiunt contra illam quasi moveri et ebullire: isti igitur instruendi sunt, ne erronee peccent. Sed maxima nostra cura esse debet in vero odio extirpando; nihil enim difficilius est in praxi quam perfectam inimicorum obtinere reconciliationem: quot sunt qui grave hoc praeceptum ignorant, deturpant, postponunt se ipsos turpiter decipientes! — V. Pinamonti, *Il Direttore* ecc. c. 16 — Salvatori, *Istruzione Pratica*, § xi — Item *De poenitentia* ubi de correctionibus.

3 Joann. Ep. I et III.

Visito, poto, cibo, redimo, tego, colligo, condo.
Consule, carpe, doce, solare, remitte, fer, ora.

§ I. — *De eleemosyna* [1].

Q. 1. *Quid est eleemosyna?*

R. Eleemosynam sic bene definivit Angelicus: *Est opus, quo datur aliquid indigenti ex compassione propter Deum* [2]. Dicitur: 1. *opus* quia eleemosyna a nobis hic sumitur non pro ipsa re materiali, quae datur, bene vero pro actione; 2. *quo datur aliquid indigenti*: quae enim dantur non indigentibus, pertinent ad liberalitatem; 3. *ex compassione*, quia est actio misericordiae; 4. *propter Deum* quia eleemosyna exerceri debet non ob naturalem commiserationem, sed ut impleatur Christi praeceptum et voluntas Dei.

Speciale ac strictum praeceptum dandi eleemosynam habetur in Scripturis: *Ite maledicti, in ignem aeternum; esurivi enim, et non dedistis mihi manducare: sitivi et non dedistis mihi bibere. Qui habuerit substantiam hujus mundi, et viderit fratrem suum necessitatem habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo? Judicium sine misericordia illi, qui non fecerit misericordiam* [3]. Ratio: lex charitatis obligat ad amandum proximum *sicut nos ipsos*; sed nullo pacto dici poterimus, nos amare proximum *sicut nos ipsos*, si illi indigenti non opitulamur.

Q. 2. *Quot sunt eleemosynae effectus?*

R. Eleemosyna si facta in statu gratiae, et debitis suffulta conditionibus, habet, ut sit satisfactoria, impetratoria et meritoria juxta illud Tobiae: *Eleemosyna..ipsa est, quae purgat peccata, et facit invenire misericordiam et vitam aeternam* [4]. Debitae autem conditiones eleemosynae sunt, ut haec sit: 1. justa, id est ut fiat de rebus propriis juxta illud: *Honora Dominum de tua substantia* [5]; 2. prudens, ut nempe fiat vere pauperi, non otioso ac valido; *quoniam si quis non vult operari, non manducet*: unde praedicatur *beatus qui intelligit super egenum et pauperem* [6]; 3. velox seu prompta, ut sit opportuna; hinc illud: *Ne dicas amico tuo, vade et revertere, cras dabo tibi, cum statim possis dare* [7]; 4 secreta et humilis juxta illud: *cum facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritae faciunt... amen dico vobis, receperunt mercedem suam* [8]. Sed aliquando praestat, ut fiat palam ad aliorum exemplum; 5 hilaris, id est facta libenter: *Non ex tristitia aut ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus* [9]; 6. ordinata, ut nempe praeferat qui sunt praeferendi, juxta illud: *ordinavit in me charitatem* [10]; 7. generalis, ut se extendat ad omnes, etiam inimicos, infideles et peccatores juxta illud: *Omni petenti te tribue: si esurierit inimicus tuus, ciba illum* [11]; sed excipe eos, quibus vitam arripere licet, ut sunt hostes Reipublicae. Hinc versus:

Justa sit et prudens, veloxque, secreta libensque,
Ordine praecedens, omnibus auxilians.

Quid (dices) *de illis, quorum paupertas voluntarie contracta est?* vel haec voluntas, qua paupertas contrahitur, rationalis est, et Deo grata uti contingere solet in Religiosis; vel etiam nunc voluntas illa est culpabilis et Deo odiosa, uti contigit in pauperibus otiosis et vagabundis. Si 1, licita, imo laudabilis et apud Deum meritoria est eleemosyna iisdem facta; cum vere sit indigentibus tribuere, nullique peccato cooperari: haec enim paupertas laudata est ab Ecclesia in religiosis Ordinibus, et habet sectatores Sanctos bene multos, Apostolos, imo ipsum Christum. Idem dicendum, si paupertas fuerit quidem olim irrationabilis, hodie tamen non amplius sit culpabilis; nec aliter quam eleemosyna possit ipsi provideri.

1 V. Liguori. *Op. Mor.* l. II, nn 31 et seqq.—Eleemosyna est a graeco vocabulo quod misericordiam significat, seu misererans cor super alterius miseria.

2 2. 2. q. 32, a. 1—V. Sperelli, *Preziosità dell'elemosina*. Venezia 1667.

3 Matth. 25; Joann. 3; et Jac. 2—V. Silvio Pellico. *Dei doveri degli uomini*, c 25—Scotti, *Teoremi* ec. p. 3, t. vi.

4 Cap. 3.

5 Prov. 3.

6 II Tess. 3; et Ps. 40.

7 Prov. 3.

8 Matth. 6.

9 II *Cor.* 9. « Egenis (ex *Stapf*. § 399), ita succurrendum est, et ut eorum verecundiae parcatur, et inopiae omni meliori modo consulatur. Caveatur igitur omnis oris frontisque asperitas qua homo pauperculus turbari vel affligi possit; et simul inspiciatur, qua ratione ejusdem indigentiis optime provideri queat. Pro diversis rerum, personarumque adjunctis aliquando expedit, ut summa quaedam actu; aliquando autem, ut ei potius successive ministretur, utque subsidia vitae modo in pecunia numerata, modo res ipsae illi obtingant. Cf. *Eccli.* 15, 18 et seqq. »

10 Cant. 2.

11 Luc. 2; Rom. 13.

Si 2, redit Apostoli effatum: *siquis non vult operari, non manducet*; esset enim eo in casu alterius pigritiem fovere [1].

Q.3. *Ex quibusnam bonis nostris eleemosyna fieri debet?*

R. Ut quaestio rite solvatur, plura unt advertenda: — 1. necessitatem distingui in *extremam*, et est periculum amittendae vitae, nisi ei occurratur; in *gravem*, et est periculum in gravem morbum incidendi, vel incurrendi carcerem, infamiam, etc.; in *communem*, et est illa, qua quis nonnisi difficulter vivit, vivit tamen, ut pauper ostiatim mendicans; — 2. triplicis etiam generis distingui bona: alia sunt *necessaria naturae* seu *vitae*, sine quibus vita nostra conservari non potest, nec aliorum quorum cura nobis incumbit. Alia sunt *necessaria statui*, sine quibus non potest aliquis convenienter vivere secundum conditionem sui status praesentis. Alia *superflua vitae* vel *statui* vel *utrique simul*; — 3. necessaria statui in duplici esse differentia: alia sunt ad illum simpliciter necessaria, ut est alere se et suos; alia nonnisi ad status decentiam requiruntur, ut sunt quae juxta aestimationem prudentum necessaria sunt ad hospites sustentandos, ad moderata cum amicis convivia, ad famulos alendos, etc.: qua in re caute procedendum; *Nam si inania quaerimus, nihil sufficit* [2]. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec sub n. 12 propositio: *Vix in saecularibus invenies etiam regibus superfluum statui, et ita vix aliquis tenetur ad eleemosynam, quando tenetur tantum ex superfluo status*. Hoc posito:

Dicimus 1: Eleemosyna non est facienda ex bonis necessariis naturae, seu vitae; nam ex lege ipsa naturali quisque potest, imo ordinarie debet suam suorumque vitam vitae alienae praeferre. Excipe nisi pauper sit talis, a quo salus publica pendeat; quia tunc bonum commune esset praeferendum bono privato.

2: Ex bonis necessariis decentiae status nostri tenemur eleemosynam facere, quando proximus est in indigentia extrema; charitas enim bene ordinata exigit, ut vitam proximi praeferamus decentiae status nostri, atque ut ad eam servandam patiamur aliquod detrimentum in nostro etiam gradu — Utrum autem teneamur cum gravissima etiam ipsius status jactura pauperem levare in extremis, aliqui affirmant: quia semper praeponderat vita proximi. Sed alii negant, tum quia majus detrimentum videtur divitem excidere e proprio statu, quam unum, vel alterum pauperem deficere: tum maxime quia hic adest tantum praeceptum charitatis, quae ex communi non obligat cum gravi incommodo [3]. Si tamen extreme indigens bona alibi vel habeat, vel sit habiturus, dives obligationi suae satisfacit dando mutuum; quia ille non est absolute pauper.

3. Tenemur eleemosynam facere ex bonis vitae simul et statui nostro superfluis non solum quando proximus est in indigentia extrema; sed etiam quando est in gravi, si non sit qui subveniat. Sane in Scriptura frequenter damnantur homines ob neglecta opera misericordiae: *Esurivi et non dedistis mihi manducare; sitivi et non dedistis mihi bibere* [4]. Ad quid verba tam gravia, si eorum sensus referatur ad solam indigentiam extremam, quae rara omnino? Revera ss. Patres hoc praeceptum semper intellexerunt de indigentia gravi Appellamus Ambrosium: *Grandis culpa*, inquit, *si sciente te, fidelis egeat: si scias eum sine sumptu esse, famem tolerare, aerumnam perpeti, qui praesertim egere erubescat... et non adjures* [5], Suadet ipsa indoles charitatis:

1 Pauperes extranei e civitate vel paruchia expelli possunt quando justa adest causa. v. g. si parochiani vel cives domesticos et extraneos simul alere non possint, si extranei morbum afferant, si in otio torpescant. si perversa dent exempla. si statutum sit, ut quaelibet parocchia et civitas proprios pauperes aleret et eorum curam haberet. Ita Ferraris. *Biblioth Canonica* vec. V. Eleemosyna: ubi etiam de eleemosynis quas colligunt Religiosi mendicantes; et de illis quae colliguntur pro subsidio locorum Terrae Sanctae: de quibus item V. Benedictus XIV. Constit. *Loca Sancta*, 3 martii 1727.

2 S. Augustinus. In Ps. 147.

3 Recte observat Stuardi statum uniuscujusque non consistere in indivisibili: et vix concipi posse, ut dives debeat e suo statu excedere, ut hominem sublevet in extremis; cum natura paucis contenta sit, et modico indigens sublevetur. Hoc etiam notamus, hanc obligationem maxime urgere Ecclesiasticos ac specialiter Paruchos qui sunt patres pauperum, ac patrimonia pauperum possident: praestant autem, ut etiam verbis egenos adjuvent, eos hortando ad patienter sustinendam propriam conditionem meritis plenam. Hic autem venit commendanda illorum Praelatorum agendi ratio, qui pauperibus antequam temporalem tribuant eleemosynam solent spiritualem per suos Clericos eis elargiri; non enim de solo pane vivit homo — V. *De privilegiis pauperum*. Lugd. 1663 — Salvatori. *Istruzione pratica pei Confessori*. § xiii; per quelli che si lamentano della sinistra fortuna, ed invidiano la prospera degli altri — Bartoli, *La povertà contenta* etc.

4 Matt. 15.

5 *De Offi*. l. 1, c 30 — Quae quidem probare videntur etiam cum aliquo status detrimento subveniendum esse pauperi graviter egenti: nonne charitas bene ordinata praecipit, ut cum parvo nostro incommodo magnum incommodum alterius impedia-

haec enim praecipit amare proximum *sicut se ipsum* : nemo vero putat amari proximum *sicut se ipsum* ab illo, qui videns eundem versari in indigentia gravi, subvenire recusat de bonis, quibus sine gravi incommodo privari potest ut sunt superflua vitae simul et statui.

Sed nonne (inquies) *de bonis statui superfluis sub gravi tenemur eleemosynam erogare etiam in indigentia communi?* — Plerique negant tam antiqui tam recentiores, quibus favere videtur s. Antoninus. Nos tamen cum d. Thoma penitus tenemus sententiam contrariam utpote communiorem; in Evangelio enim legitur: *Quod superest date eleemosynam.* Et Apostolus ait: *Divitibus hujus saeculi praecipe facile tribuere* : quae verba *date, praecipe facile tribuere* non obscure indicant eleemosynae praeceptum etiam extra gravem necessitatem, quae non ita ordinarie contingit. Dein Christus, cum pro ratione damnandi iniquos adducat duritiem cordis eorum in pauperes, supponit hoc vitium valde commune; atqui tale non esset, si nulla foret obligatio eleemosynas ex superfluis erogandi pauperibus in eorum indigentia communi. Adde indigentiam communem facillime fieri gravem. Hinc divus Basilius ait: *Est panis famelici, quem tu tenes; nudi tunica, quam in conclavi conservas; discalceati calceas; qui apud te marcescit; indigentis argentum, quod possides inhumatum; quocirca tot pauperibus injuriam facis, quot dare valeres* [2]. Et Hieronymus: *Si plus habes, quam tibi ad victum vestitumque necessarium est, illud eroga, et in illo debitorem te esse noveris* [3]. Et Augustinus: *Superflua divitum necessaria sunt pauperum; res alienae possidentur, cum superflua possidentur* [4].

Ergone (addes) *tenebimur superflua omnia erogare?* — Negative; sed id morali, et humano modo accipiendum est, ita ut dives teneatur pauperibus subvenire quantum satis sit pro consulendo ordinariis eorum indigentiis, posito quod alii divites idem faciunt; hoc enim praeceptum non obligat in solidum singulos, sed in communi omnes divites pro sua parte. Hinc communius putant, divites muneri suo satisfacere erogando in pauperes communes partem quinquagesimam suorum redituum, qui supersunt: seu duo in centum, ut multi dicunt cum Mazzotta, Roncaglia, Viva, etc.: et si reditus sint pinguiores, admittunt minus quinquagesima parte [5]. Notamus autem cum card. Gousset: *Il precetto della limosina obbliga principalmente nelle calamità pubbliche, allorchè p. e. la carestia si fa sentire, o che il paese è devastato da inondazioni, dalla guerra, o da altri flagelli. Può accadere, che allora siasi obbligato d'impiegare a sollievo dei tapini, non solo i beni superflui al proprio stato; ma anche una parte dei beni necessarii per conservarlo in tutto.*

Q. 4. *Quinam tenentur ad eleemosynam?*

R. Generatim illi possunt et debent eleemosynam tribuere, qui bona possident et eorum administratione potiuntur, nam de propriis illa facienda est, *Dominus odio habet rapinam in holocausto* [6]. Hoc valet, licet proximus sit in extremis, quo casu omnia bona sunt communia; nam etiam tunc si potuisses rem tuam elargiri, et alienam dedisti, teneris ad restitutionem; quia praeceptum eleemosynae te obstringebat ad subveniendum de tuis juxta illud Isaiae: *Frange esurienti panem tuum* [7].

Quid (dices) *de filiisfamilias, uxoribus ac servis?* — Possunt filii et uxores erogare eleemosynas statui proportionatas in quibus certe parentum et maritorum consensus rationabiliter adesse praesumitur. Etiam *tutores* possunt facere eleemosynas, quales facere deberent illi, ad quos pertinent bona administrata; cum vices illorum gerant. Hoc tamen non

mus? — V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 32; et l. III, n. 520.

1 Luc. 11; et I Tim. 6.

2 Orat. in illud: *destruam horrea mea.*

3 Ep. ad Hedibiam.

4 *In Ps.* 117 — Bellarminus, *De bonis oper.* l. III. Hisce tamen testimoniis caute utatur Concionator, ne videatur quasi pauperes invitare ad res alienas surripiendas, quasi suae sint. *Gousset.*

5 *Quaeritur an qui praeceptum dandi eleemosynam per longum tempus omisit, summam eleemosynis quas omisit aequivalentem dare teneatur, si possit?* — Certum est hanc compensationem esse salutare remedium contra culpabilem omissionem. Saepe haec reparatio videtur necessaria ad tollendum scandalum per talem duritiem erga pauperes illatum. At non videmus quomodo diceretur etiam existere obligationem dandi summam aequivalentem, cum eleemosyna non debeatur ex justitia. Item notandum, non prohiberi, quod quis debito modo ex superfluis possit ad altiorem statum ascendere: id enim exigit ordo providentiae, ne negligantur artes, industria praefocetur ac commercii prosperitas deficiat. Ne inde tamen luxus promoveatur damnosus.

6 Is. 58.

7 Is. 58.

currit de *servis*, quibus nullum competit jus in bona dominorum, si excipiantur modicae eleemosynae, quas permittit usus, ac domini praesumptus consensus (*P*).

§ II.—*De correctione fraterna.*

Q. 1. *Quid est correctio fraterna, et an praecepta?*

R. Correctio fraterna, quae etiam dicitur *eleemosyna spiritualis*, est *admonitio, qua quis conatur ex charitate alium revocare a peccato.* Differt tam a correctione judiciali, quia haec fit auctoritate publica atque ad bonum commune; quam etiam a correctione paterna, quia haec fit auctoritate Superioris ad bonum privatum simul et publicum. Istae porro competunt particularibus in suos directos: nostra competit omnibus, cum oriatur ex motivo charitatis, quae omnes obligat. Et sane speciale mandatum correctionis fraternae, probatur: — 1, ex jure naturali; quia lex naturae est, quae nos obligat ad subveniendum proximo indigenti; —2. ex jure divino positivo, quod legitur in Evangelio: *Si autem peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum* [1]: dicitur *in te*, id est *contra te*: ubi sub injuriis nobis illatis, etiam peccata in alios intelliguntur; alios enim habere debemus sicut nos ipsos. Christus tamen meminit solius peccati contra nos, ut vindictam fraenaret, illique charitatem surrogaret ex eaque correptionem, quasi diceret: si frater tuus quidpiam contra te commisit, noli id ex spiritu irae publicare et vindicare; sed prius amanter et secrete eum corripe juxta illud etiam: *Corripe proximum antequam commineris* [2]. Dicitur, *frater tuus*, id est omnis fidelis aut Christianus; licet etiam quandoque infideles corrigendi sint, cum hoc unicuique mandatum sit; Christus tamen hinc meminit tantum fideles; cum in eo loco agat de potestate suae Ecclesiae in discolos puniendo; at Ecclesia nonnisi fideles subditos judicat et punit; — 3 ex ipso humano jure, ubi legitur *Qui alios, cum potest, ab errore non revocat, seipsum errare demonstrat.* Neque sufficit semel esse factam correptionem, sed debet iterum iterumque fieri, quamdiu speretur fructus.

Q. 2. *Quaenam est materia correctionis fraternae?*

R. Omnis culpa mortalis est materia correctionis fraternae, cum sit malum proximi gravissimum: ideo tunc correctio sub mortali facienda est, si fieri possit sine gravi incommodo, et cum spe fructus. Imo etiam culpa venialis potest esse materia correctionis fraternae; cum et ipsa sit verum animae malum, et quidem grave in se, licet non relate ad peccatum mortale; sed tunc obligatio non urget, nisi facillime possis corrigere [4]: et obligat solum sub levi, nisi ex omissione correctionis prudenter timeatur malum grave, v. g. si ex eo, quod communitatis Superior omittat corrigere leves alumnorum culpas, timeatur disciplinae relaxatio cum gravi communitatis detrimento.

Quid (dices) *de peccatis ignorantiae? suntne corrigenda?* — Si ignorantia est vincibilis, graviter culpabilis, et speretur fructus, utique urget praeceptum correctionis; cum proximus sit in culpa. Si vero ignorantia est invincibilis, adhuc correctio fieri debet, sive speretur fructus sive non, si haec ignorantia sit circa ea quae sint necessaria necessitate medii, vel sint publici scandali, ne scilicet alii putent id licere quod in talibus non corrigitur. Si tandem invincibilis ignorantia sit circa alia, omittenda, si fructus desperetur ac inde majora timeatur mala; facienda autem est, si fructus speretur, nec tantum a superiore, sed etiam a quolibet privato, quia unicuique mandatum est de proximo suo; neque tantum si ignorantia sit contra

1 Matth. 18.

2 *Eccl.* 10. Quae obligatio ut contra Sa et alios merito probabilius tenent Lessius, Suarez, Salmant., Tournely, etc. urget, etiamsi in fratre non emendato absit periculum relapsus; quia frater in peccato constitutus jam gravem patitur necessitatem, a qua quisque tenetur, si potest, illum erigere.—V. Liguori. *Op. Mor* l. II. n. 39.

3 C. *qui alios de huer.*—Quantae sit utilitatis correctio iis maxime, qui ad Ecclesiasticum ministerium proludunt, quove utili modo mutuam hanc ipsi operam insumere debeant, eleganter exponit Opus. *Il Seminarista diretto nell adempimento dei suoi doveri dalla Congregazione dell' Arcangelo Raffaele*, operetta di Nicolò Barabino.

4 In praxi, excepto casu, quo venialia ob eorum repetitionem inferant gravem scandalum vel periculum gravis peccati, satius est, ut corrigantur a superioribus: nam venialia peccata nimis sunt frequentia, et ideo nullus foret correctioni finis, si essent corrigenda, redderetur que correctio nimis molesta, cum periculo pacem et concordiam turbandi. *Il peccato veniale non è materia necessaria della correzione fraterna; salvo che esso non sia una disposizione prossima al peccato mortale, o che non tenda ad introdurre la rilassatezza della disciplina in una comunità religiosa, in un monastero o in un Seminario.* Gousset.

jus naturale atque divinum, sed probabilius et communius etiamsi sit contra legem humanam; sic enim exigit reverentia legis, cujus transgressio licet materialis est semper quaedam inordinatio et inconveniens [1]. Hinc si videris comedentem carnes die veneris, ignorantia invincibili, teneris monere si fructum speras. Ceterum si quis ob timorem, verecundiam, pusillanimitatem putet, se non ita stricte obligatum vel minus idoneum ad corripiendum, videtur tantum peccare venialiter.

Q. 3. *Quosnam obligat praeceptum correctionis fraternae?*

R. Praeceptum correctionis fraternae obligat omnes: omnes enim homines commembra sunt, et *Deus mandavit illis unicuique de proximo suo* [2]. Ergo tenentur etiam peccatores; nam correctio vim suam primario repetit ex vi ipsius monitionis. Etiam inferiores, qui tamen non nisi obsecrando corrigant juxta illud: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem* [3]. Audiatur Angelicus: *Correctio fraterna, quae est actus charitatis, pertinet ad unumquemque respectu cujuslibet personae ad quam charitatem debet habere, si in ea aliquid corrigibile inveniatur; sed quia actus virtuosus debet esse moderatus debitis circumstantiis, ideo in correctione qua subditi corrigunt praelatos, debet modus congruus adhiberi, ut scilicet non cum protervia et duritia, sed cum mansuetudine et reverentia corrigatur* [4]. Neque ideo corripiens fit auctoritate superior, quia non corrigit ex auctoritate, sed ex charitate; charitas autem omnes amplectitur. Hoc tamen praeceptum strictius obligat Superiores, cum isti teneantur subditorum bonum curare ex ipso proprio officio vel ex stipendio quod exigunt: tales sunt qui curam gerunt aliorum in communitate, vel familia Et ideo ipsi inquirere debent in vitam et mores subditorum suorum, ut eos corrigant, si delinquentes invenerint.

Q. 4. *Quandonam obligat et cessat obligare praeceptum correctionis?*

R. Ad 1: Correctio non semper statim fieri debet, sed tempore opportuno, uti cum censetur profutura magis: *Actus virtutis*, ait Angelicus, *non quolibet modo fieri debent; sed observatis debitis circumstantiis, quae requiruntur ad hoc, quod sit actus virtuosus, ut scilicet fiat ubi debet, quando debet, ut secundum quod debet* [5]. Hinc dicunt: aliquando permitti potest reiteratio culpae, ut delinquens ferventius resipiscat.

R. Ad 2: Cessat generatim obligare praeceptum correctionis fraternae:

1. Si certo non constet de peccato fratris nostri, vel de proximo peccandi periculo; ne scilicet temere agamus, et proximo injuriam irrogemus, cum judicando sine certo fundamento criminosum: *Charitas non cogitat malum* [6]; ad solum autem superiorem pertinet inquirere in subditorum defectus. Excipe, nisi suspicio sit de damno gravissimo, ut homicidio; tunc omni modo curandum, ut si quod est periculum, avertatur omnino.

2. Si non adsit spes probabilis emendationis et fructus; desperato fine, cessant et media ad finem. Hinc illud: *Noli arguere derisorem* [7]. Hinc etiam generatim

1 V. *De Poenitentia*, ubi de *Confessarii prudentia*.

2 Eccl. 17.

3 I Tim. 5 — V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, nn. 27 et 40.

4 2, 2. q 33, a. 2.

5 2, 2. q 33, a. 4.

6 I Cor. 13 — Melius tunc erit corripere in communi; vel corrigere his, vel similibus verbis: *Si forte, quod non credo, talem culpam commiseris, scias grave damnum inde obvenire communitati, tertiae personae, et etiam tibi ipsi; unde rogo, ut tibi consulas, et damnum velis avertere.*

7 Prov. 9.

8 Haec pro praxi cum Gury et aliis: — 1. Correctio fraterna cum vera charitate etiam quoad modum facienda est; debet igitur esse paterna erga inferiores, benigna inter aequales et reverentialis erga superiores; — 2. privati inter se raro ad correctionem tenentur, saltem sub gravi, nisi sint familiariter inter se conjuncti, quia raro omnes requisitae conditiones reperiuntur, rarius adhuc erga superiores propter ineptitudinem; — 3. plerumque suadet prudentia ut omittatur correctio erga eos, quorum ingenium est penitus ignotum; ne pejores fiant, — 4. scrupulosi ordinarie excusantur a fraterna correctione facienda: quia aut nimium defatigantur aut inepti sunt; scrupulis enim et anxietatibus perturbati necessaria discretione ad corrigendum carent, et ad causas excusantes attendere non valent; — 5 tenentur ex officio superiores invigilare in subditos, et inquirere eorum peccata, non tamen multum de aliquo in particulari, absque dubio positivo, aut ratione speciali: sed non facile admittere debent spontaneos accusatores, et multo minus fidem statim illis praebere, quia saepe isti specie boni communi seipsos quaerunt; — 6. in communitatibus sub regula viventibus, in collegiis, seminariis, etc. caute, atque industrie procedendum in hac re, ad evitandas divisiones, aversiones, discordias. Et si agatur de maxima re (prius a Confessario habito consilio, et juxta quod supra dictum est agendo de *detractione*, ubi de occulto crimine revelando) plerumque expedit ut correctio fiat via denuntiationis ad superiorem; nec possunt absolvi sodales aut convictores denuntiare nolentes, ubi de gravi damno communitatis agitur. Item de jure naturali denuntiandi sunt superioribus ecclesiasticis Sacerdotes corruptores, qui magnum fidelibus spirituale damnum inferunt, vel illaturi sunt. Ita communiter.

requiritur, ut corrector sit immunis a peccato corrigendo; secus correctio deridetur.

3. Si sit alius aeque vel magis idoneus qui certo correcturus existimetur; nam tunc non adest vera et absoluta necessitas.

4. Si constet, delinquentem se jam emendasse; quia secus fieret inutiliter correctio. Item est, si praevideatur illum brevi emendatum iri, etiamsi non corrigatur; cum enim aegre feratur a multis correctio, nonnisi in necessitate ipsa tentanda videtur.

5. Si correctio fieri nequeat sine incommodo gravi, ut si ideo timeatur grave damnum in bonis, in honore, etc.; nam cum gravi incommodo charitas non obligat. Excipe nisi quis, vel ratione officii teneatur corrigere, vel nisi proximus sit in extrema, et involuntaria necessitate spirituali; ordo enim charitatis vult, ut spirituale alterius bonum nostro temporali bono praeferatur.

Quid (dices) *si dubitetur, an correctio sit profutura ?* — Vel dubitamus, an sit profutura correctio; et simul certi sumus, eam non esse nocituram: vel dubitamus non tantum, an sit profutura; sed etiam, an sit proximo nocitura. Si 1, tenemur corrigere; quia sicut in morbo corporali, ita et in spirituali adhiberi debet remedium, quod certi sumus nociturum non esse, ubi nullum aliud tutius habemus. Si 2, correctionem debemus omittere; quia correctio ordinatur ad emendationem, et ideo fieri non debet, cum aeque imminet peccatum proximi, et ejus emendatio. Excipe nisi alioquin proximus moriturus sit in mortali, si nempe non corrigatur; tunc tentandum, si forte possit eripi a periculo damnationis.

Q. 5. *Quisnam ordo servandus est in correctione fraterna ?*

R. Ille ordo generatim servandus est quem Christus praescripsit, nempe ut fiat privatim: *Corripe eum inter te, et ipsum solum*; ut si privatim non prosit, fiat coram testibus: *Adhibe duos vel tres testes;* quod si adhuc effectus non obtineatur, peccator denuntietur Ecclesiae, id est deferatur ad Superiorem: *dic Ecclesiae* [1]. Hic ordo obligat sub gravi; cum agatur de proximi famae consulendo; neque ab eo potest liberare Superior, quia in lege charitatis fundatur.

Diximus *generatim;* nam ab hoc ordine excipitur: 1. Si magis praestet prudenti Superiori, quam aliis crimen innotescere; magis enim obtineretur finis principalis: *Et tunc*, ait Angelicus, *non dicit Ecclesiae, quia non ei sicut Praelato, sed sicut personae proficienti ad correctionem proximi et emendam* [2]; 2. si crimen sit publicum: tunc ex Angelico *non est tantum adhibendum remedium ei, qui peccarit, ut melior fiat; sed etiam aliis in quorum notitiam* (crimen) *devenit, ut non scandalizentur* [3]. Huc facit illud Apostoli: *Peccantes coram omnibus argue, ut et ceteri timorem habeant* [4]; 3. si vergat in damnum communitatis, neque certa sit spes damnum illud impeditum iri per correctionem privatam. Vel si grave damnum esset proximo obventurum ex omissione relationis ad Superiorem; nam bonum commune et innocentis bono privati et voluntarie delinquentis praeferendum est; 4. si proximus cessit juri suo, ut privatim admoneatur, ut in more est penes quosdam Regulares: *In arbitrio uniuscujusque est,* ait idem d. Thomas, *pati detrimentum suae famae, nisi hoc vergat in damnum aliorum.*

Ex his deducitur, peccare tum qui subditi alicujus crimen jam perfecte emendatum referunt ad Superiorem, ubi non adsit relabendi periculum; tum qui sine causa violant ordinem charitatis a Christo praescriptum. Imo et illi peccare videntur, qui ad mediatos Superiores crimen deferunt, praetermisso immediato, qui posset per se corrigere; nam quoad potest, famae proximi est consulendum.

CAPUT SECUNDUM.

DE ORDINE IN CHARITATE SERVANDO, ET VITIIS CHARITATI OPPOSITIS.

Q. 1. *An ordo in charitate servandus sit ?*

R. Ordinem esse in charitate servandum indicant illa verba: *Ordinavit in me charitatem* [5]. Idque docent unanimiter; cum enim objecta, quae charitas complectitur non sint aequalia inter se, non esset recta charitas, nisi ordinem in iis ser-

1 Matth. 18 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, nn. 41 et seqq.: et l. IV, n. 242.
2 Quodl. 11, a. 3.
3 2. 2, q. 33, a. 7.
4 Tim. 5.
5 *Cant.* 1 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, nn. 25 et seqq.

varet. Unde Augustinus: *Ille autem juste et sancte vivit, qui rerum integer aestimator est; ipse autem, qui ordinatam dilectionem habet* [1]. Hic autem ordo totus in eo situs est, ut unicuique objecto diligibili suum convenientem locum elargiamur: ideo, etsi large, quodam tamen modo participat de virtute justitiae, cujus officium est *neminem laedere et jus suum cuique tribuere*.

Duplex autem est ordo charitatis: unus bonorum, alter personarum: sive unus in bonis, alter vero in personis servandus. Ipse autem ordo personarum est triplex: primus inter Deum et nos; secundus inter nos et proximos; tertius inter proximos ipsos.

Q. 2. *Quisnam ordo charitatis servandus est in bonis?*

R. Talis ordo charitatis in bonis servandus est, ut: 1. locum teneant bona spiritualia sive supernaturalia, nempe gloria et beatitudo aeterna, gratia, virtutes et merita; in istorum enim comparatione totus mundus est nihil juxta illud: *Quid prodest homini, si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur* [2]. 2. locum teneant bona naturalia et bona corporis, uti vita, integritas membrorum et sanitas; in his enim ipsa naturalis vita fundatur; 3. vero locum bona externa, uti honor, fama et divitiae, unde maxime pendet vita nostra civilis. Item bonum commune praeferendum est bono privato, quia bonum commune est bonum totius et bonum privatum est bonum partis; atqui totum est sua parte majus.

Q. 3. *Quis ordo charitatis servandus est inter Deum et nos?*

R. Ordo servandus inter Deum et nos hoc uno canone continetur, ut nempe Deum magis diligamus, quam nos ipsos et proximum. Ratio manifesta est; nam Deus est primum principium, et finis ultimus rerum omnium, ac nullum bonum perfectius et praestantius potest excogitari. Unde venit: 1. *Deus*, ut principium beatitudinis; 2. *nos*, qui directe participamus; 3. *proximus*; uti socius.

Q. 4. *Quis ordo charitatis servandus est inter nos et proximos?*

R. Ut bene percipiatur ordo charitatis servandus inter nos et proximos nostros, triplex comparatio instituenda est. *Prima* inter animam nostram et animam proximi. *Secunda* inter vitam nostram et vitam proximi. *Tertia* inter vitam nostram et animam proximi [3].

Quoad primam comparationem, tenemur magis diligere animam nostram, quam animam proximi; nam amor nostri est regula amoris proximi; ergo prior, ac potior est amor nostri. Ut enim ait Sotus, et post ipsum omnes: *Mensura prefectior est mensurato;* unde natum est vulgare axioma: *Charitas bene ordinata incipit a se ipso.* Ideoque nunquam licebit peccare nec graviter nec leviter, imo neque se directo peccandi periculo exponere ad consulendum fratrum nostrorum saluti spirituali. Hinc sub n. 63 damnata est ab Innocentio XI haec propositio: *Licitum est quaerere directe occasionem proximam peccandi pro bono spirituali vel temporali nostro vel proximi.*

Quoad secundam comparationem, tenemur regulariter vitam nostram praeferre vitae proximi: *Aliter non est jam diligere proximum sicut se ipsum* ait Augustinus, *sed plus quam seipsum, quod sanae doctrinae regulam excedit* [4]. Diximus *regulariter*; nam privatus tenetur vitam exponere certo periculo pro Republica, vel pro servanda vita personae bono publico necessariae.

Quoad tertiam comparationem, triplex distinguenda est proximi necessitas: *communis*, a qua potest quis se liberare absque magna difficultate: *gravis*, in qua grave quis subit salutis periculum et ab eo liberare, se nequit sine gravi difficultate; *extrema*, a qua nullimode quis potest se liberare, sed nisi spiritualiter adjuvetur, aeternum est periturus. Hoc posito, dicimus: —1. Nemo tenetur proximo succurrere in communi necessitate spirituali cum gravi suo damno temporali

1 De *char.* l. 1, c. 27.

2 Matth. 16.

3 Quarta comparatio esse potest, scilicet inter bona nostra, et vitam proximi vel ejus bona. Sed quoad haec vide ubi de *eleemosyna:* item in Tract. de *Restitutione*, de possessore bonae fidei, de causis a restitutione excusantibus ac de furto.

4 *De mend.* c. 6. Utrum vere liceat privato vitam suam exponere pro salute alterius privati ex motivo virtutis christianae, v. g. quia iste aptior est ad promovendam gloriam Dei, alii negant, quia tunc charitas non esset bene ordinata, et adhuc esset proximum diligere plusquam se ipsum. At affirmant communius cum Joanne Chrysostomo, qui etiam de vita corporali intelligit ea Scripturae verba: *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam donat quis pro amicis suis* (Joh. 15); tunc non praefertur praecise vita proximi, sed bonum virtutis vitae propriae, ut ait Angelicus, in 3, dis. 29, a. 5.

(cum levi damno juxta plures tenetur): quia tunc proximus potest facile liberare a se ipso; — 2. sunt qui docent, proximo in gravi necessitate spirituali constituto teneri quemcumque succurrere cum tali vitae nostrae damno; nam anima proximi secundum rectam rationem magis aestimabilis est, quam corpus nostrum. Sed alii negant; quia, ut ait Angelicus: *Non imminet cuilibet homini cura de salute proximi, nisi forte in casu necessitatis* [1]: at quando alter absolute potest a periculo se subtrahere, non videtur charitas nos obligare ad illi subveniendum cum tanto incommodo; cum tunc proximus noster dici vere non possit esse in casu necessitatis. Attamen excipiunt et dicunt utique teneri etiam cum periculo vitae, si quis ad id obligetur vel ratione officii, uti sunt animarum pastores; vel ratione delicti, uti esset si quis haeresim docuisset: vel si necessitas illa gravis sit publica, quia necessitas gravis publica solet semper esse conjuncta cum extrema aliquorum privatorum [2]; — 3. certum est, quemcumque teneri etiam cum vitae damno succurrere proximo in necessitate spirituali extrema. De hoc casu ss. Patres intelligunt illa verba: *Quoniam ille* (Christus) *animam suam* (nempe vitam suam) *pro nobis posuit, et nos debemus pro fratribus animas ponere*, nempe vitam nostram temporalem [3]. Sed excipe 1: si vita illius, qui enm deberet ponere pro fratre, sit necessaria bono communi; commune enim bonum praeferendum est privatorum vitae; 2. si non adsit spes, quoad talis vitae jactus possit juvare; quia tunc inutiliter poneretur.

Q. 5. *Quis ordo charitatis servandus est inter proximos ipsos?*

R. Vel comparatio instituitur inter extraneos et extraneos; vel inter extraneos et consanguineos; vel inter consanguineos ipsos.

Si 1, praeferendi sunt qui magis ad Deum accedunt, utpote praecipuum charitatis objectum. Possunt autem esse Deo viciniores tum in ordine gratiae: sic B. Virgo praeferenda est ceteris Sanctis. Tum in ordine naturae: sic Angeli sunt praeferendi hominibus: Tum in ordine superioritatis: sic superiores praeferendi sunt omnibus privatis et sibi invicem juxta gradum suum [4].

Si 2, *in pari necessitate*, debemus extraneis praeferre consanguineos, aut alia ratione conjunctos: quin, dicente Angelico, *Charitas ordinem naturae non mutat, sed perficit* [5] — Diximus *in pari necessitate*; nam cum obligatio charitatis non sit, nisi ratione necessitatis, patet illam magis obligare, ubi major adest necessitas.

Si 3, semper praeferendi sunt conjunctiores secundum varios eorum gradus, habita ratione necessitatis et bonorum, quae debita sunt tali conjunctioni et in quibus ea fundatur. Hinc *in necessitate gravi*; 1. est praeferenda uxor; quia est una caro cum viro et liberorum principium; 2. filii, qui sunt conjunctiores, cum de substantia parentum procedant; 3. parentes; qui post dictos ad vitae societatem et Reipublicae augmentum concurrunt; 4. fratres, sorores, propinqui, domestici, concives, commilitones — Diximus *in necessitate gravi*; nam si necessitas sit extrema, non bonum familiarum, sed vitae attendendum est, ut probabilius docent cum Tournely. Unde tunc omnibus sunt praeferendi parentes propter principii eminentiam, et quidem pater praeferendus est matri, utpote principium nobilius; dein conjux, filii etc. [6].

Q. 6. *Quaenam vitia charitati opponuntur?*

R. Omnia peccata mortalia opponuntur charitati Theologicae, quippe quae ejusdem habitum in anima prorsus extinguunt; sed specialiter et directe pugnant adversus eam ex d. Thoma [7]: *odium* Dei et proximi, quod opponitur ipsi dilectioni; *invidia*, quae opponitur gaudio de bono

1 2, 2, q. 26, a. 5.

2 Hinc si quis haeresim alicubi spargat, teneris cum periculo vitae impedire si possis et nemo alius impediat. Item si in persecutione vel hostili incursione plebs aliqua careret Sacerdote, et aliunde esset exposita gravibus periculis peccandi, teneris cum periculo vitae illi opitulari. *Antoine.*

3 1 *Jo.* 3. Hinc tu teneris infantem moriturum baptizare etiam cum vitae damno, si alius non adsit, qui hoc faciat. Item si scias aliquem existentem in mortali interficiendum in somno vel nil cogitantem, teneris cum vitae periculo illi subvenire, modo prudenter judices, te illi profuturum. *Antoine.* Excipiunt si tali vitae periculo se exponens, sit in culpa mortali, et dubitet de contritione; sed id non videtur probabile: nam qui voluntarie subit mortem ad alterum liberandum a damnatione aeterna, praestat actum charitatis perfectissimae, quae cum affectu ad peccatum ullo modo consistere nequit.

4 Hic autem notandum, quod amore complacentiae sunt quidem praeferendi sanctiores; sed amore effectivo praeferri debent qui sunt in majori necessitate, ut patet.

5 In 3, dist. 29, a. 7.

6 V. Angelicus, 2, 2, q. 26, a. 9.

7 2. 2, q. 31, et seqq.

proximi; *discordia*, quae opponitur effectui charitatis, qui est pax; *contentio*, quae opponitur paci quantum ad locutionem; *schisma*, *bellum*, *rixa* et *seditio*, quae opponuntur paci quantum ad opus; et demum *scandalum*, quod opponitur charitati quantum ad beneficentiam (De invidia et bello jam dictum est).

Q. 7. *Quid de odio, discordia et contentione?*

R. Ad 1: Odium generatim sumptum *est actus mentis objectum aliquod aversantis*. Duplex est; aliud *abominationis*, quo aversamur aliquem ex displicentia ejus qualitatum, quia sunt malae aut noxiae, aut ingratae vel in se vel nobis vel aliis; aliud *inimicitiae*, quo aversamur aliquem ex displicentia ipsius, eique malum volumus, ut illi malum est. Hac de re dicimus 1: odium Dei sive inimicitiae sive abominationis est semper gravissimum peccatum; quia semper opponitur primo, summo et maximo bono: *Odium Dei*, ait Angelicus, *est pessimum peccatum hominis; inter alia peccata gravius, gravissimum peccatum* [1]; 2. odium proximi, si sit abominationis, erit culpabile casu quo sine causa concipiatur, puta si cui displiceat quod coërceantur mali ne aliis noceant: erit vero laudabile si procedat ex amore rectitudinis juxta illud: *Abominantur justi virum impium* [2]: cavendum tamen, ne odium de qualitate, evadat odium de persona; 3. si odium proximi sit inimicitiae, erit mortale ex genere suo; cum directe contrarientur charitati et suscitet rixas. Hinc illud: *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est, odium suscitat rixas* [3]. Potest tamen fieri veniale non tantum ex indeliberatione actus, sed etiam ex levitate materiae: imo odium abominationis raro est mortale, quia non ita directe ac vivide per illud vulneratur charitas [4]. — Hac de re declaranda est in Confessione tum qualitas personae, quae odio habita est, si haec addat speciem, ut si pater; tum numerus personarum, quia tot malitiae quot personae; tum natura mali optati, an sit mutilatio, mors, infernus; nam mali optatio sumit speciem, ab ipso damno intento: excipe satis probabiliter, si diversa mala apprehendantur sub uno genere mali, nempe ut media ruinae inimici; tunc enim sufficit dicere: *Exoptavi grave malum proximo*.

R. Ad 2: *Discordia* (ut opponitur charitati) *est dissensio voluntatis circa bonum Dei et proximi, in quo tenemur ex charitate consentire*. Est peccatum ex genere suo mortale, quia opponitur charitati: hinc Deus detestatur *eum, qui seminat inter fratres discordias* [5]. Quod si tenemur consentire, sed non ex charitate et dissentimus, tunc dissensio nostra erit contra aliam virtutem: sic dissentire a voluntate superioris praecipientis, est inobedientia; dissentire a voluntatis creditoris exigentis debitum, est injustitia.

R. Ad 3: *Contentio est pugna verborum*: Est sua natura mortalis; si serio fiat, in re gravi ac necessaria; cum sit contra charitatem. Apostolus illam numerat inter opera, quae a Regno Dei excludunt [6].

Q. 8. *Quid de schismate?*

R. Schisma graeca vox est, quae scissionem significat, et definitur: *Voluntaria separatio ab unitate Ecclesiae*. Ait autem Angelicus: *Ecclesiae unitas in duobus attenditur, scilicet in connexione membrorum Ecclesiae ad invicem seu communicatione, et iterum in ordine omnium membrorum Ecclesiae ad unum caput...; et ideo schismatici dicuntur qui subesse renuunt summo Pontifici, et qui membris Ecclesiae ei subjectis communicare recusant* [7]. Proprie loquendo schisma differt ab haeresi; nam, ut ait Augustinus, *haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant: schismatici autem dissensionibus iniquis a fraterna charitate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter nec haeretici pertinent ad Ecclesiam catholicam, quae diligit Deum; nec schismatici, quoniam diligit proximum* [8].

1 2. 2, q. 34. a. 1.

2 Prov. 29.

3 1 Jo. 3, Prov. 10. V. etiam t. 1 *de invidia*. Triplex porro est homicidium: primum corporis quod tollit vitam corporalem; secundum famae, quod tollit vitam civilem; tertium odii, quod tollit vitam affectus, seu amoris.

4 Haec dicta sint de odio morali ac religioso; non autem de *odio politico*, ut vocant quod utique legitimum est, si vera adsit causa: hoc enim odium non est aversatio personae, sed proprii juris vindicatio. Et licet in Christo Jesu nulla sit distinctio inter civem et extraneum, civilem et barbarum: hoc tamen non prohibet, quominus una natio alteri nationi pacem deneget, bellum intentet, illamque armis vexet quousque sua laesa jura vindicet: en odium politicum.

5 Prov. 6.

6 Galat. 5. — *De discordia* et *contentione* vid. de *superbia*, l. r — V. Liguori, *Opus Mor*. l. II, n. 30; l. V. n. 30.

7 2. 2, q. 39, a. 1.

8 *De fid. et sym*. c. 10.

Est ergo gravissimum malum. Licet autem schisma ab haeresi discrepet, ordinarie tamen vel ab ea gignitur, vel eam gignit.

Poenae in schisma *purum* sunt: 1. excommunicatio ipso facto: in principales est reservata; 2. privatio jurisdictionis; 3. privatio et inhabilitas ad Beneficia. Si vero schisma sit cum *haeresi*, poenae sunt illae, quae jam in haereticos habentur constitutae [1].

Q. 9. *Quid de rixa, seditione et scandalo?*

R. *Rixa est contradictio in factis:* est bellum quoddam privatum, in quo rixantes ex ira se percutere nituntur. In aggressore habetur peccatum ex genere suo mortale, quia charitati essentialiter opponitur: et ab Apostolo inter ea, quae a coelo excludunt, illud enumeratur [2].—*Seditio est tumultuosa aggressio unius partis Reipublicae contra aliam, vel principem.* Est autem seditio et speciale et grave peccatum; quia opponitur speciali ac gravi bono, nempe paci ac bono publico.—*Scandalum* tandem, graecum nomen quod latine significat *offendiculum*, ab Angelico definitur: *Dictum, vel factum minus rectum praebens alteri occasionem ruinae spiritualis* [3]. Vocabulo *dicti* vel *facti* venit etiam omissio, quia *affirmatio et negatio ad idem genus referuntur;* verbo autem *minus rectum* intelligitur quod vel in se malum est, ut si loquaris turpia cum adolescente: vel mali speciem habet, ut si v. g. justa de causa, sed coram eam ignorantibus, carnes comedas die vetito.

Scandalum est duplex: *activum* et est mox definitum; *passivum* et est ipsa ruina spiritualis seu peccatum, in quod occasione illius dicti vel facti minus recti proximus labitur.

Articulus I — De scandalo activo.

Q. 1. *Quotuplex est scandalum activum?*

R. Scandalum activum aliud est directum, aliud vero indirectum.

Directum est quando quis dicto suo vel facto minus recto spiritualem alterius ruinam intendit, sive intendat formaliter et per se, quod etiam vocant scandalum *diabolicum*, ut si male habeat quod talis sit in gratia et ideo eum sollicitet, ut illam amittat; sive materialiter et per accidens, cum nempe primario non quaeritur nisi delectatio, vel utilitas a peccato sperata, ut si volens suae malae cupidini satisfecere, alium ad fornicandum inducat.

Indirectum est, quando quis non intendens ruinam proximi aliquid dicit, vel facit in proprium commodum, quod est alteri occasio peccati: id est quando nonnisi indirecte et interpetrative causatur alterius peccatum, quatenus nempe praevidetur, vel praevideri potest ac debet ex illa actione scandalum in proximo secuturum; ut si die vetito carnes comedas coram aliis, non dicendo quod habeas veniam, vel si domi tuae alas mulierem populo suspectam, esto absit in te peccandi periculum [4]. Ubi notandum, ad peccatum scandali non necessario requiri ut de facto scandalum passivum sequatur: sed satis est, quod occasio data sit, ex qua natura sua sequi posse probabiliter existimetur; nam tunc quod non sequatur, per dantem non stat. Hoc autem colligitur non tantum ex circumstantiis personae accipientis, sed etiam scandalum dantis. Quo sensu accipitur illud d. Bernardi: *Nugae nugae sunt in ore saecularium, in ore Sacerdotum blasphemiae;* eo quod ab istis plus, quam aliis requirant fideles, nempe ratione excellentiae status.

Scandalum activum etiam indirectum est ex suo genere mortale; cum charitatem laedat. Hinc Christus ait: *Vae homini illi, per quem scandalum venit* [5]. Debbonsi (audiatur Gousset) riguardare come grandemente colpevoli di scandalo: 1. quelli che hanno l'abito di bestemmiare; 2. quelli che pubblicano opere contrarie alla Religione, alla fede cattolica o ai costumi; 3. quelli che vendono o fanno leggere queste sorte d'opere ad ogni maniera di persone; 4. quelli che compongono,

1 Constit. *Apostolatus* Pauli IV: Bulla *Coenae* Can. *Novatianus* 6. c. 7, q. 1; et cap. 3 *de elect.* Tria autem fuere schismata principaliora, quorum Ecclesiastica meminit historia. *Primum* Graecorum saeculo XI a Photio excitatum. *Secundum* Occidentis saeculo XIV ortum per incertitudinem veri Pontificis. *Tertium* Anglicanum saeculo XVI opera Henrici VIII.—V. Bergier *Dizionario* ecc. V. Scisma.

2 Gal. 5.

3 2. 2. q. 43, a. 1.

4 Non est semper scandalum quando peccas coram aliis, sed quando attentis circumstantiis tam personae agentis quam eorum, coram quibus fit actus, potest probabiliter timeri, ne per hunc actum trahantur ad peccatum, qui alias peccaturi non essent. Hinc blasphemia prolata coram viris religiosis et piis non habet rationem scandali, sed horroris et abominationis. Item non est scandalum peccare coram vilibus et infamibus, qui jam aliunde sunt peccaturi: ut si quis fornicetur coram aliis, qui jam sunt parati idem facere, nec ejus exemplo moveantur.—Liguori, *Opus Mor.* l. 11, n. 43.

5 Matth. 18.

spargono o cantano canzoni scostumate; 5. quelli che scrivono, recitano o approvano composizioni teatrali, commedie, in cui non si rispettano nè le pratiche della Religione, nè la santità dei matrimoni, nè la virtù; 6. gli artisti, i pittori, gli scultori le cui opere offendono le leggi della decenza e della modestia; 7. le modiste, le crestaie, che espongono agli occhi dei passeggieri certi modelli, nei quali non si può fermare lo sguardo (quibus nempe repraesentantur mulieres immoderate nudatis uberibus); 8. palam festo die laborantes, nulla interveniente necessitate ac licentia etc. [1].

Q. 2. *An scandalum sit peccatum contra charitatem et simul contra virtutem, adversus quam inducitur proximus ad peccandum?*

R. « Tres adsunt sententiae (audiatur Alphonsus noster [2]). *Prima* dicit quod, cum directe intenditur ruina spiritualis proximi (quod proprie est scandalum daemoniacum), tunc peccatur etiam contra charitatem. Alias tantum modo peccatur adversus illam virtutem, quae laeditur a proximo in scandalum inducto. *Secunda* ait, quod, quando peccatur cum scandalo directo id est cum inducitur positive proximus ad peccandum, tunc peccatur contra charitatem, tum contra virtutem. Sed si peccetur tantum scandalo indirecto, praevidendo tantum proximi peccatum quin ad peccatum inducatur, peccatur tantum contra charitatem. *Tertia* sententia, quam nos tuemur cum Suaresio, Soto, Lugo, Salmanticensibus, Roncaglia, Tamburini et aliis, quamque expresse tenet s. Thomas [3], dicit quod tam scandalo directo, quam indirecto peccatur et contra charitatem et etiam contra aliam virtutem. Contra charitatem quidem, quia si nos ex charitate tenemur, cum possimus, impedire proximi peccatum, multo magis tenemur non esse proximo occasionem illud patrandi. Contra virtutem vero, quia quaelibet virtus cuivis prohibet, ne sit (sive directe sive indirecte) causa, aut occasio alias eam laedendi ».

An (quaeres) *sit peccatum scandali petere aliquid ab eo, qui illud quidem daturus est, sed nonnisi cum peccato?*—Vel res quae petitur, est mala ex se, et fieri non potest sine peccato, v. g. si quaeratur ab aliqua persona actus impudicitiae. Vel res illa non est ex se mala, et praestari potest etiam sine peccato, v. g. si quaeratur mutuum ab usurario.

Si 1, etiamsi multi graves Doctores dicant non esse peccatum scandali; attamen nos non auderemus recedere a sententia contraria, quam tenent Bonacina, Cajetanus, Filliucius, Navarrus, Sanchez, Sporer aliique, docentes non posse rem illam peti aut suaderi sine scandalo, etiamsi persona a qua petitur, jam parata sit ad peccandum. Quamvis enim ipsa jam sit in actuali voluntate peccandi, certe infert sibi majorem ruinam spiritualem opere complendo rem illam intrinsece malam, quae ab ea expostulatur: ideo qui ab alia persona petit actum impudicitiae, ad quem jam est parata, peccabit non solum contra castitatem, sed etiam contra charitatem; quia nullo modo nullaque ratione potest illi cooperari [4].

Si 2 quando adest justa causa petendi, petens excusatur; quia id non est cooperari malao alterius actioni, cum neque in se ipsa neque petenti ea sit mala, sed potius est illam permittere, idque justa existante causa fas est, ut docent communiter cum d. Thomas [5]. Si tamen justa non adest causa, petens nobis videtur peccare non solum contra virtutem tali peccato contrariam, sed etiam contra charitatem; ipse enim hoc in casu non vitat proximi culpam gravem, ideoque grave ejusdem damnum, quemadmodum ex chari-

1 Potest tamen scandalum esse veniale vel ratione parvitatis materiae ut si quis nonnisi ad peccandum venialiter excitetur, vel defectu advertentiae, vel quia levis est influxus in grave alterius peccatum.

2 *Homo Apost.* tr. IV. n. 25; et *Opus Mor.* l. II. n. 45.

3 2, 2. q. 43. a. 3— Hinc qui alium ad peccandum induxit sive directe sive indirecte, declarare debet in Confessione non solum peccatum scandali, quo charitatem laesit; sed etiam genus peccati, ad quod proximum induxit, vel induci ipse potuit illo exemplo an nempe sit contra castitatem, vel religionem, vel justitiam: puta si quis suo exemplo alios induxit ad furandum: eo tamen in casu non teneretur restituere, quia non esset causa influxiva, sed simplex occasio damni—Item numerum eorum, quibus scandalum datum est: quia quot sunt personae, tot sunt jura laesa—Item conditionem eorum, qui fuerunt scandalizati si eorum qualitas addat novam speciem, ut si sint tui parochiani, famuli, vel filii; quia tunc adest etiam peccatum contra proprium officium si scandalum dante

4 Attamen, ut probabiliter docet Lugo cum aliis, non est opus in his peccatis quae habent complicem, explicare quisnam fuerit primus ad tentandum: quia tam inducens quam consentiens in peccato operis semper graviter peccant contra charitatem. Itaque nihil est aliud quam circumstantia aggravans in eadem specie, quae juxta probabiliorem sententiam cum s. Thoma per se non est de necessitate Confessionis explicanda—V. Liguori, *Homo Apost.* tr. IV, n. 26.

5 2, 2. q. 78, a. 1.

tate obligatur, quoties potest sine suo incommodo.

Q. 3. *Quid de mulieribus, quae vel utuntur veste virili, vel ornatu vano aut nimis exculto, vel corporis nuditatibus?*

R. Ad 1: Quod mulier utatur veste virili (aut e converso) est vitiosum; tum quia cultus debet competere conditioni personae; tum maxime quia hoc potest esse causa lasciviae, vel alterius scandali: quo sensu mortale est. Hinc illud: *Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste foeminea; abominabilis enim apud Deum est qui facit haec* [1]. Secluso tamen illo periculo, erit veniale, si nempe ex levitate; vel etiam nullum peccatum, si ex necessitate fiat [2].

R. Ad 2: Si mulier vultum fuco pingat aut ornet se secundum decentiam status, et morem patriae, vel ut placeat viro suo, vel ut inveniat virum, non peccat; quia ornatus satis cohonestatur a suo fine; et tunc si alii ruunt, erit potius occasio accepta, quam data [3]. Si vero superflue se ornent mulieres, ut provocent ad concupiscendum, peccant mortaliter; quia hoc est dare incentivum peccati. *Si autem*, ait Angelicus, *ex quadam levitate*, *vel etiam ex quadam vanitate propter jactantiam quamdam*, *non semper est peccatum mortale, sed quandoque veniale.... Possent aliquae a peccato excusari, quando hoc non fieret ex aliqua vanitate, sed propter contrariam consuetudinem, quamvis talis consuetudo non sit laudabilis.*

R. Ad 3: Mulieres nudatis brachiis, scapulis et pectore incedentes graviter peccarent, si primae hunc morem alicubi introducerent; cum sine multorum peccatorum occasione esse nequeat. Peccarent item graviter gravi scandalo, si tam immoderata esset denudatio, ut valde lascivam provocaret: ubi notandum nihil facessere quaedam vela transparentia ad excusandum; cum haec non minus, ne dicam fortius, passionem acuant. Quod si nuditas tam immoderata non sit, et jam extaret alicubi consuetudo sic incedendi, putamus cum s. Antonino esse exprobrandas, sed non illico damnandas de mortali tales mulieres: assuefactio enim, uti docet experientia, efficit ut viri ex tali visu minus moveantur ad concupiscentiam, cum minus phantasiam excitet. Non jam quod consuetudo jus constituat contra jus naturale: sed tantum quia concupiscentiae vim imminuit.

Verum discrete prudens Confessarius sententia hac utatur, ne indulgeat nimiae mulierum licentiae, quae libidinem involvit; cum foeminae piae et religiosae hoc modo incidere minime soleant. Et maxime, quia tales mulieres nuditatibus illis quaerunt viros pravis sibi amoribus captivare: et principium nostrum est, in periculo peccati formalis, rigidiores opiniones esse tenendas. Neque impudica nuditas mulieri permitti potest in ipsa sua domo: nam et qui in ea sunt et qui eam ingrediuntur, incentivum peccandi praebet: *Oro te*, ait Tertullianus [4], *sive mater*, *sive soror, sive filia virgo ... vela caput*; *si mater propter filios; si soror propter fratres : si filia propter patrem ; omnes in te aetates periclitantur (R).*

Articulus II. — De scandalo passivo et cooperatione ad aliorum peccata

Q. 1. *Quid de scandalo passivo ?*

R. Scandalum passivum duplex est. Aliud *datum*, quod oritur ex scandalo activo ob infirmitatem vel ignorantiam peccantis: et dicitur etiam *pusillorum*, seu *infirmorum*. Aliud *acceptum*, quod ori-

1 *Deut.* 22—V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 52; et l. III, n. 425.

2 S. Thomas. 2. 2. q. 169. a. 2; qui ait in Deuteronomio ideo fuisse specialiter graviterque prohibitum, *quia gentiles tali mutatione habitus utebantur ad idolatriae superstitionem*. Dicunt tale praeceptum utpote coeremoniale cessasse, ideo magis quia et periculum idololatriae cessavit — Ceterum etsi per se non videatur graviter increpandus mos, quo nempe mulieres (idem de viris) larvatae incedunt cum veste etiam virili ad choreas ducendas (vulgo *ballo-maschere*); non ita tamen res innocens est in praxi: nam praeterquam quod do facili tactus habeantur impudici (ad invicem) ad sexus diversitatem dignoscendam, si prudens Confessarius interroget prudenter dignoscet, eas mortaliter deliquisse non tantum ob malas cogitationes quibus consensum dedere, et inhonesta verba prolata; sed etiam ob id, quod sine scrupulo festa violarint, laborando nempe, ut vestes pro dictis choreis pararent. Quare haec omnia removenda sunt, ut valeat tolerari.

3 « Si permettono alle fanciulle più ornamenti, affinchè possano desiderare lecitamente di piacere a molti, benchè ciò sia per guadagnare un solo a un legittimo matrimonio. » Sales, *Filotea*, l. III, c. 25 — « Nel condannare gli adornamenti e le mode indecenti un Parroco, un Predicatore, un Confessore debbe accuratamente evitare di comprendere nella sua censura, nelle sue riprensioni le mode che non hanno nulla di contrario colla modestia; ma hanno solo l'inconveniente di essere nuovo. È questo uno scoglio, contro cui i preti ancor giovani o poco istrutti non si guardano sempre sufficientemente. » *Gousset*.

4 *De viduis veland.* c. 16.

tur non ab activo, sed unice malitia peccantis; et vocatur etiam *pharisaicum* ex insigni pharisaeorum malitia, qui ex sanctissimis Christi dictis et factis occasionem peccandi inique sane sumebant — Scandalum passivum non est in se speciale peccatum; neque enim gravius peccare censetur, qui, viso alterius furto, et ipse furatur. Attamen generatim tenemur curare, ne quis scandalum hoc patiatur: idque lege ipsa charitatis, qua quisque tenetur impedire peccata proximi, si commode potest; hinc per se loquendo non licet petere a concubinario administrationem Sacramenti, ab usurario mutuum, etc.

Q. 2. *An semper teneamur omittere opera nostra, si ex illis proximus sit scandalum passurus.*

R. Opera quae facere intendimus, alia sunt indifferentia; alia in se bona, sed lege praescripta; alia vero bona in se et insuper vel naturali, vel divina, vel humana lege praecepta. Hoc posito, dicimus:

1. Ad vitandum scandalum sive pusillorum sive pharisaicum opera indifferentia omittenda sunt, si possunt absque gravi incommodo; nam ex charitate tenemur peccatum proximi impedire, quando id possumus absque gravi incommodo. Hinc mulier si sciat aliquem ex ea occasionem sumere peccandi, tenetur, si posset commode, ad ejus visum effugiendum aliam Ecclesiam adire, per aliam viam progredi a fenestra abstinere, et similia: hoc tamen non intelligendum ad longum tempus, sed una vel altera vice, donec alter advertere possit, se fugi ab illa.

2. Opera per se bona nullamque mali speciem praeseferentia, etsi sint puri consilii, regulariter non teneamur omittere nec differre ob scandalum pharisaicum; alioquia *iniquis daretur locus impediendi opera perfectionis, cum vellent.* Unde cum Apostoli Christo dixisseat: *Scis, quia pharisaei, audito verbo hoc, scandalizati sunt?* respondit Christus: *Sinite illos, coeci sunt* id est nullam habeatis rationem hujus scandali, quia oritur ex malitia eos excoecant [1]. Diximus *regulariter*; nam si non adsit rationabilis causa illa opera statim facienda, differenda sunt; etenim vera charitas abhorret a peccato etiam alterius malitia orituro et Deum offensuro. Item omitti debent, si malum quod timetur, sit longe majus bono, quod obtinebitur ea opera faciendo: sic ex ipso Augustino punitio peccatoris erit omittenda, si inde schisma timeatur [2] — Opera vero ex omni parte bona, sed nulla lege praescripta, si vergant inutilitatem privatam tantum, occultare aut differri aut omitti debent propter scandalum pusillorum, idque una semper lege charitatis. Si tamen actus virtutis non praescriptus notabilem publicam utilitatem respiciat, non est omittendus propter scandalum pusillorum: sic tempore Missionum etiam noctu protrahitur praedicatio, licet aliqui inde offensionem sumaat. Item neque omittendus, si notabilis sit utilitas privata, modo tamen semper exponatur ratio sic agendi; quia *si post redditam rationem, scandalum duret, jam videtur ex malitia esse* [3]: ideo tunc scandalum fit pharisaicum et contemnendum. Hinc quamvis quis debeat differre ingredi Religionem ob scandalum propinquorum, si illorum censensus brevi speretur; si tamen moniti ipsi pergant resistere, potest recte ingredi.

3. Opera praecepta ob scandalum pharisaicum omitti non debent; quia tunc daretur occasio bona aliorum malitia impediendi. Item neque ob scandalum pusillorum sunt omittenda opera, quae vel sunt praecepta de necessitate salutis, vel in nullo casu sine peccato omitti nequeunt; tum quia non sunt facienda mala, ut eveniant bona; tum quia quisque magis se ipsum, quam alium diligere debet in ordine ad salutem aeternam [4]. Opera vero humana lege praecepta, an advitandum scandalum pusillorum sint omittenda, alii negant cum Navarro, Vasquez, etc.; quia leges humanae non cessant obligare ob aliorum peccata. At probabilius affirmant Antoine, Billuart, Collet, Layman, Suarez, Tournely aliique; quia praeceptum de vitando scandalo, cum sit naturale, praefe endum est praecepto mere positivo. Sic mulier debet se-

1 Matth. 15—V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 48; et d. Thomas, *In* 4. d. 38, q. 2, a. 4.

2 L. III *contra Parm.* c. 2.

3 D. Thomas, 2, 2, q. 43, a. 7—Liguori, *Opus Mor.* l. II. n. 50.

4 Hujusmodi sunt praecepta fidei et sacramentorum quae sunt necessaria ad salutem, ut docet d. Thomas. Item omnia praecepta naturalia; et quamvis aliqui dicant aliquando posse omitti praecepta naturalia affermativa, puta corrigendi peccatores vel puniendi delinquentes quando majus timeatur damnum, quam speretur fructus; tamen melius dicit Paulus tunc verius in iis casibus ipsa praecepta cessare et non obligare.

mel et iterum [1] se abstinere a Sacro, licet de praecepto, si sciat sui se conspectu daturam esse alicui in particulari occasionem, ut scandalum ex infirmitate patiatur.

Sed (quaeres) *ad vitandum scandalum eruntne dimittenda, seu noncuranda bona temporalia?* — R. Propter scandalum *pharisaicum* non sunt dimittenda bona temporalia; secus occasio malis daretur bona illa rapiendi, si nempe ea ideo nos repetere non possemus: quod etiam noceret bono communi, ut ait Angelicus. Propter scandalum vero *pusillorum* d. Thomas distinguit: si bona sint aliorum, quorum nossumus administratores, tunc ea dimittere non possumus; cum nostra non sint [2]. Quod si bona nostra sint, tunc vel totaliter dimittenda; cum melius sit anima quam divitiae multae: vel per instructionem proximi (eum scilicet monendo, quod nobis liceat eo in casu nostra bona tueri, atque etiam in judicio prosequi) scandalum tollendum est: et facta monitione de veritate justitiae, scandalum evadit pharisaicum, de quo nibil amplius curandum. Sunt tamen qui absolute negant bona nostra esse negligenda, si sint magni momenti; quia charitas non obligat cum gravi incommodo. Hinc non teneris solvere plus aequo operario vel rhedario, licet praevideas illum secus esse blasphematurum; incommodum enim illud etsi leve in se, saepius occurrere potest, et ideo fit grave in complexu: imo id ad blasphemandum incitamentum potius esset; cum tales sciant tunc pretium augeri, quando blasphemant, ut scilicet blasphemare desinant.

Q. 3. *An liceat suadere minus malum ad majus vitandum?*

R. Alii absoluto negant id licere; nam semper malum est malum consulere. Alii id permittunt, casu tamen, quo aliquo modo minus malum contineatur in majori, ut si suadeatur percussio loco occisionis. Verum sententia probabilior cum Cajetano, Molina, Navarro, Salmanticensibus, Sanchez, Soto, Sylvio aliisque pluribus docet, licitum esse generatim minus malum suadere casu, quo proximus noster jam certo sit determinatus ad majus malum perpetrandum; tunc enim qui suadet vel permittit, non quaerit malum, sed bonum, scilicet electionem mali minoris: sic v. g. homini jam determinato ad occidendum potero suadere, ut potius furetur. Id confirmatur ex Augustino et Angelico. Primus ait: *Si facturus est quod non licet, jam faciat adulterium et non faciat homicidium* [3]. Secundus habet: *Licet ei, qui incidit in latrones, manifestare bona, quae habet, quae latrones peccant diripiendo, ad hoc quod non occidatur* [4].

Diximus *generatim*; non enim liceret suadere volenti facere malum Titio, ut faciat Sempronio, licet minus; tunc enim suadens esset determinata, directa, sola et tota causa damni illius tertii. Excipe nisi hic alter ex charitate teneatur hoc minus malum pati in se ad damnum alterius gravissimum impediendum.

An (quaeres) *liceat occasionem peccandi proximo permittere, seu non auferre?* — Sententia affirmans cum Antoine, Continuatore Tournely et aliis cum d. Thoma [5] videtur satis communis, si adsit causa; permissio enim per se non est inductio: si potest herus non auferre occasionem furandi filiis aut famulis, cum eos ad furtum novit propensos, ut deprehensi puniantur et resipiscant; tunc rationabiliter permittitur furtum unum, ut evitentur plura. Ita licite custodes agrorum, vinearum, sylvarum se abscondunt, ut damnificantes capiant, et puniendo avertant ab aliis damnis. Ita vir uxorem suspectam habens potest ei insidiari, et deprehendere in crimine, ut provideat.

Sed (dices) *anne fas etiam erit hanc occasionem ultro filiis ac servis ponere et objicere*, v. g. *collocare monetam supra tabulam vel supra pavimentum ad probandam eorum fidelitatem?* — Id negant Bonacina, Sa, Sanchez, etc.; quia non esset peccati periculum permittere, sed potius illud directe creare. Attamen

1 Diximus *semel* et *iterum*; aliquot enim valde probabiliter ad id amplius non teneri, nimis enim grave est frequenter ad id obligari, cum scandalum omnino accidat ex alterius malitia. Ex qua ratione Elbel, aliique plures censent, posse quidem illam mulierem semel aut iterum omittere Sacrum; sed non teneri.

2 2, 2, q. 43, a. 8 — Observant tamen graves auctores, s. Antoninus, Paludanus, Cajetanus et alii quoad bona Ecclesiae, quod si ex eorum defensione ingravesceret scandalum in populo, nec, reddita ratione, sedari posset, Praelatus melius faceret, si consensum Ecclesiae procuret, ut debitum condonetur, quam si exigat. *Billuart.*

3 *Relatus est quod.* 33. q. 2 — Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 57; l. III, n. 565; l. V, n. 77.

4 2. 2. q. 78, a. 1.

5 Suppl. 3 p. q. 62, a. 3 — V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 58.

satis adhuc probabilis videtur sententia Collet, Elbel, Layman, Navarii, etc, qui affirmant quando causa existat, dicentes tunc non esse veram inductionem alterius ad peccandum, quod est intrinsece malum; sed meram peccati permissionem factam ex causa, scilicet ut quis se servet indemnem a periculo damni obventuri: supponitur enim, quod non adsint alia media. Quod quidem non est per se malum; alioquin nunquam liceret juramentum petere ab infideli, vel mutuum ab usurario, quod tamen est contra commune [1].

Q. 4. *Quid cooperatio, quotuplex et an licita?*

R. Cooperatio in genere est concursus cum alio principaliter agente: prout autem charitati adversatur, definitur: *Participatio quaedam ad actionem pravam alterius* — Cooperatio dividitur in formalem et materialem. Formalis evenit, cum directe cooperatur in actu criminoso, ut est in eo, qui alterum adjuvat ad aliquem injuste jugulandum, ad luxuriandum, etc.; vel cum influit in pravam voluntatem proximi volentis peccare, ut esset servare terga latroni aut sicario, ut securius furetur aut occidat; scribere literas amatorias vice concubinarii amasiae. Hae et his similes cooperationes sunt intrinsece malae, quia ipsis datur ansa proximo ad peccatum exequendum, aut saltem istius prava voluntas fovetur: ideoque nulla ex causa, ne mortis quidem, excusari possunt a mortali.

Cooperatio vero materialis evenit, cum actio est indifferens, et proximus potest etiam uti sine peccato, sed illo sua malitia ea abutitur ad peccandum, ut esset dare claves iis, qui eis utuntur ad furandum. Haec cooperatio potest esse licita, si tres concurrunt conditiones: 1. ut actio sit per se bona, vel saltem indifferens; 2. ut non tenearis ex officio peccatum impedire; 3. *ut simul adsit causa justa et proportionata*; nam tunc proximi peccatum non provenit ex tua cooperatione, sed ex malitia illius, qui abutitur tuo opere ad peccandum. Itaque tunc non est actio tua, quae conjungitur pravae voluntati proximi: verum ille conjungit suam pravam voluntatem tuae actioni: unde fit quod actio tua non est causa illius peccati, sed est tantum occasio, quam tu non teneris auferre, si habes justam causam eam ponendi; et sic licitum est cauponi dare vinum ebriaturo, item ministrare carnes die vetito, si timeat rixas, blasphemias, vel grave sui damnum ex deviatione emptorum.

Diximus *ubi simul adsit causa justa et proportionata*, quia quanto proximior est tua actio proximi peccato, eo major debet esse causa quae te excuset. Ad id autem judicandum ante omnia pro regula sit observare sensus Doctorum; quia cum totum hoc fermo pendeat a prudentum aestimatione ac judicio, sententia illa erit probabilior, quae communior erit Est autem prudentum judicium, eo graviorem requiri causam ad cooperandum, vel quo gravius est peccatum, cujus occasio datur; vel quo probabilius est, te non cooperante, alterum hunc peccaturum; vel quo propius cooperatio peccatum attingit; vel quo minus habes juris ad tale opus; vel maximo quo magis peccatum cum justitia pugnat. Ex his porro generalibus principiis satis colligi potest quid sentiendum sit de cooperatoribus particularibus, ac maxime de famulis, operariis ac mercatoribus — Sed ad majorem perspicuitatem quaestiones nonnullae instituuntur.

1. *Quoad famulos*. Licet probabilius famulo, sed metu mortis; alii addunt *et metu alterius gravissimi damni, nempe infamiae* (non vero sola ratione famulatus, cum sit propior cooperatio) dominum comitari ad lupanar, scalam deferre, vi aperire januam, humeros hero subjicere, ut ascendat ad fornicandum, etc.; quia non ponit actionem intrinsece malam: sed tenetur postea domini sui domum deserere, si aliud simile timeat. Nullimodo autem licet in nostra sententia) famulo domini dona meretrici deferre; cum haec de se turpem amorem foveant — Quod de famulis, idem plerumque valet do aliis inferioribus, ut uxore, filiis, etc.

2. *Quoad operarios*. Licet operariis falsa idola conficere, si haec adhibeantur ad ornatum platearum, aedificiorum, etc.: nullimode vero, si ad falsum cultum, atque ideo pagano sint tradenda: tunc enim censerentur addicti servitio idolorum. Item neque licet pulsare orga-

[1] Id confirmari potest exemplo Judith, quae cum videret permissionem libidinis in Holopherne futuram esse impeditionem malorum complurium pro toto populo Israëlitico, ultro objecit et occasionem, nempe ornatum suum, et tamen in hoc communiter censent ipsam non peccasse.

na, vel canere in Ecclesia infidelium, si id sit in honorem idoli; quia sic idolo praestaretur obsequium. Licet autem theatra aedificare, ornare, etc. si ornamenta in se honesta sint; quia cooperatio videtur adeo remota, ut non sit peccaminosa. Item licet haereticorum templa aedificare, si hoc non postuletur in odium verae religionis, et aliunde timeatur malum gravissimum; verum hac in re ratio habenda est locorum ac circumstantiarum. Item licet ex gravi motu captivis christianis remigare triremibus infidelium contra catholicos; nam non faciunt quid intrinsece malum, nec christianis valde perniciosum: aliunde ex gravissima causa impelluntur. Non tamen ullo modo licet pravis libris edendis immediate coöperari, v. g. typos ordinare, chartam typis apponere, impressionem dirigere, illos libros vendere etc.; quia isti nati sunt multos subvertere.

3. *Quoad mercatores*. Licet vendere aleas, gladios, fucos, etc., etsi iis plurimi sint abusuri; quia haec de se non ordinantur ad peccatum, nec malum praesumendum est: si tamen de abusu constat, causa gravis, seu periculum notabilis damni requiritur ad res illas vendendas: ex qua ratione licet v. g. judaeo vendere ornatum, vel agnum, qui eo abusurus est ad suum pascha. Non licet tamen vendere venenum, nisi moraliter constet, emptorem illo bene usurum, v. g. ad confectionem colorum, medicinae, etc.; quia maxima sequeretur humani generis pernicies, si hoc promiscue liceret.

Quid (quaeres) *de iis qui usurariis aut meretricibus domus locant*; *vel vehunt meretricem ad amasium?* — R. ad 1: In civitatibus, in quibus vitandi majoris mali causa permissum est, licet domum locare usurario, imo et meretricibus, maxime si alii conducteres desint: nisi tamen meretrices graviter nocerent vicinis honestis: vel ob situm ansam majorem darent peccatis — Ad 2: Non licet aurigis aut nautis vehere meretricem ad amasium pro sola mercede lucranda: ita recte Sanchez, Rencaglia contra Sporer et alios. Tantum excusarentur, si ipsi hoc agerent ad grave damnum vitandum: imo Angles putat id nunquam licere, ut pote intrinsece malum [1].

Scholium — De notis seu censuris theologicis.

Virtutes Theologicae (maxime fides) multis modis laedi possunt; porro sententia, qua notatur laesio, *censura Theologica* appellari consuevit. Quae duplex distinguitur, doctrinalis et judicialis: *Censura doctrinalis* est quae a viris doctis quidem, sed nullam habentibus auctoritatem divinitus sibi concessam judicandi, fertur: tales sunt censurae a nonnullis facultatibus latae, quae licet non de fide, sunt tamen maximi ponderis. *Censura judicialis* ab iis fertur, qui divinam habent auctoritatem de fide judicandi: nempe tum a Pontifice totam Ecclesiam docente, vel a Concilio generali: tum ab Episcopis sive in Dioecesi sive in particularibus Conciliis. Sed non potest ferri a laicis, nec a simplicibus Sacerdotibus, vel Parochis — Judicium, quo censura alicui doctrinae inuritur, est dogmatica sententia, non lex disciplinae; nam iste actus verum est judicium, quo de veritate aut falsitate, bonitate aut perversitate illius pronuntiatur. Et innumerae confici possunt propositiones plus vel minus sanae doctrinae appositae: Ideo innumerae esse possunt censurae in eas latae (S).

Haeretica propositio illa est, quae dogmati revelato, et ab Ecclesia proposito directe opponitur; ut ista: *Verbum non est caro factum*.

Erronea propositio est quae certo ac directe conclusioni Theologicae adversatur: ut puta *Christus non est risibilis*, quae a diametro adversatur huic Theologicae conclusioni: *Christus est risibilis*.

Haeresi proxima est quae omnes conditiones habet, ut ab Ecclesia haeretica declaretur, cum certo veritati catholicae opponatur.

Suspecta de haeresi est quae ex terminorum ambiguitate, vel ex circumstantiis temporis sive personae loquentis adhibetur ad haeresim occulte disseminandam: *In tal modo al tempo degli ariani coloro che nel professare la divinità del Figliuolo di Dio ricusavano di chiamarlo* consustanziale *al Padre erano sospetti di arianismo* [2].

Haeresim vel *errorem sapiens* est quae

1 V. Liguori, *Opus Mor.* l. 11, n. 59 etc.; II. *Homo Apost.* tr. iv. n. 31—Bouvier, De *restitut.* ubi *de participante*; *et de actibus humanis*, c. 1 — Gury, *De virtutibus* ubi *de cooperatione*—Pavone, *La luce fra le tenebre* disert. xi.

2 Gousset *Teologia Dogmatica, o esposizione delle prove e dogmi della Real Catt.*

de haeresi vel de errore suspecta est, ac nonnisi futili evasione vindicari potest.

Impia est quae pietati et Religioni christianae adversatur: uti est illa quae Deo, et Sanctis cultum impedit, vel debitum parentibus ac superioribus honorem et obedientiam negat.

Periculosa est quae, licet speculative sit vera, ob varias circumstantias dat locum timendi, ne in praxi haeresim, errorem aut peccatum foveat: vel si frequenter infaustos hujusmodi exitus habeat.

Seductiva est quae fideles incautos sub specie pietatis a sana doctrina de facili retrahere conatur.

Piarum aurium offensiva est quae, etsi a doctis in bono sensu accipiatur, ab aliis ob ignorantiam, vel timoratam conscientiam in sensu parum Religioni congruente intelligitur; et tristantur de illa: *Di questo genere sarebbero le proposizioni seguenti*: « San Pietro, che avete rinnegato G. C., pregate per noi; san Paolo, che avete perseguitata la Chiesa, pregate per noi; sant'Agostino, che avete vissuti molti anni nella dissolutezza, pregate per noi ». Gousset.

Damnosa vel *perniciosa* est quae in fidelibus minuit sensum fidei, peccati horrorem, erga leges Ecclesiae observantiam: *Si deve riguardare come dannosa la proposizione, per la quale si afferma che la Chiesa ha torto di non permettere ad ogni fedele indistintamente di leggere la sacra Scrittura in lingua volgare, o di proibire l'uso dei cibi grassi in certi giorni*; *ogni proposizione dannosa è necessariamente scandalosa*, quia inducit ad peccandum.

Male sonans est quae, licet verum sensum pati possit, ex propria tamen verborum significatione pravum videtur habere.

Captiosa est quae sub specie veritatis in errorem potes inducere: *Le Opere dei giansenisti tanto sul dogma che sulla morale sono piene di frasi equivoche e di proposizioni capsiose. Per tal maniera è dannosa la lettura anche agli Ecclesiastici, i quali non hanno una cognizione esatta dei decreti della santa Sede sulle materie della grazia e degli scritti di sant'Agostino, dei quali i partigiani di Giansenio e di Quesnello hanno fatto sì grande abuso.* Gossuet.

Temeraria est quae (sit haeretica vel non) omni destituitur fundamento: talis est quae pugnat communi Ecclesiae praxi, aut communi Patrum et Theologorum sententiae.

Schismatica est quae paci et unitati Ecclesiae adversatur, fideles retrahendo ab obedientia et reverentia superioribus ecclesiasticis debita.

Antiqua est quae antiquitus admittebatur uti probabilis, quia nondum erat cognitum principium certum; sed nunc (etsi non expresse damnata) est incompossibilis cum novo Decreto Ecclesiae [1].

2 V. Tournely. *Append. ad Loca theol.* — Canapa. *De dogmate, doctrinis theologice erroneis harumque censuris* etc. — Alasia, vol. VIII *Appendix de damnatis ad Ecclesia propositionibus* — Luc. Ferraris, *Bibliot. Canon.* V. Propositiones etc.

ADNOTATIONES

(A) *Pag. 359.*

Illud celebre Augustini: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae catholicae commoveret auctoritas*, sic evidentissime exponit doctus P. Mozzoni, *Tavole cronologiche, critiche della storia della Chiesa universale*, n. 17: « Si premetta come per comune sentenza dei dotti, tra l'ottavo ed il decimo anno dall'ascensione di Gesù Cristo si accinse s. Matteo a scrivere il suo Vangelo pregatone, come narra Eusebio (*Historia Eccles.*, l. III, c. 24, pag. 103 A-B), da' giudei testè convertiti. Il dotto P. Patrizi prova in fatti non essersi quello pubblicato avanti l'anno 37 (*De Evangeliis*, lib. I, c. 1), avvegnachè non manchi cui piaccia differirne l'epoca agli anni susseguenti, appoggiati specialmente all'autorità di s. Ireneo, che dice scritto il Vangelo di s. Matteo, *quando Pietro e Paolo evangelizzavano Roma*

e vi fondavano quella Chiesa (*Haeres.*, l. III, c. 1, t. 1, p. 174), il che certo avvenne molto dopo. Ma che che sia di ciò, ne invitano qui i Teologi ad un'importante riflessione storica e insieme dogmatica. (*V.* Perrone, *Praelect. Theol.*, ubi *de vera Relig.*, p. II, n. 23). Or bene innanzi che s. Matteo traesse fuori colla prima scrittura del nuovo Testamento, tenea ella la Chiesa o non tenea la sua divina missione, il suo regime, la sua infallibilità e autorità sua? e se già la tenea, da chi l'aveva ella ricevuta? Ecco due importantissimi quesiti, intorno a' quali, mirabile a dirsi, lo stesso Lessing non esitò di scrivere: *Non solo la storia di G. C. conoscevasi pria che nei Vangeli la si divulgasse*, *ma* L'universa religion cristiana già era *abbracciata ed osservata prima ancora che fosse stato scritto alcun Vangelo. Recitavasi il* Pater noster *quando non ancora leggevasi nel Vangelo di s. Matteo.* Già si usava nel battezzare le parole proferite da G. C. prima ancora che gli Apostoli le registrassero nelle Scritture. (Sammtliche Werke, *Theologie, Dritter Theil, Theses aus der Kirchengeschichte*, §§ 4-5-6, tr. xxvi, pag. 37 — V. Perrone, *De locis Theologicis*, pars. I, c. 29, propositio: *Ecclesia a Christo instituta anterior est quavis Scriptura*). Quindi anch'esso il primato di Pietro già era forte di tutto quel vigore, onde il divin suo Fondatore lo volle informato, e gli altri Apostoli già vi eran soggetti pria che gli Evangeli fosser pubblicati. In somma già la Chiesa teneva da G. C. istesso la sua divina missione, il suo governo, l'autorità sua infallibile e indeficiente. E con questa stessa autorità ammise ella ed approvò prima il Vangelo di s. Matteo, e appresso le altre scritture tutte del nuovo Testamento come altrettanti solenni strumenti, nei quali riconobbe gli atti autentici di sua possessione, o sia fedelmente registrate le prerogative di che il divin suo Fondatore la volle rivestita; delle quali prerogative, notate bene, già ella usava anzi che vi si registrassero e con solenne approvazione si pubblicassero. Dopo queste premesse, la tante volte abbietta petizion di principio o sia circolo vizioso, di che secondo il dir de' protestanti la Chiesa deriverebbe la sua autorità dalla Scrittura, e la Scrittura dalla Chiesa, non solo ci si oppone a torto, ma dalla natura istessa della cosa è appien disciolta e in faccia ai medesimi fatti improntati del più solenne carattere di verità storica totalmente si dilegua e avanisce. Or ecco storicamente apiegato il celeberrimo dettato del grande Agostino: *Non crederei all'evangelio se non mi commovesse l'autorità della Chiesa* (lib. *contra epist. fondamenti*, c. 5. n. 6, tom. viii, pag. 154, A); crede dunque il s. Dottore forte della sola autorità della Chiesa; e non solo crede nel Vangelo, ma per lo stesso motivo crede pure nelle altre sante Scritture; perocchè parlando appresso degli Atti Apostolici: *Al qual libro*, dice, *m'è pur forza di credere*, *se credo nel Vangelo, posciachè e l'una e l'altra Scrittura dalla cattolica autorità vienmi proposta.* Ecco regola veramente aurea e la sola veramente sicura; per lo cui abbandono, anzi per lo sprezzo in che l'ebbero i protestanti, venner tratti essi medesimi nel vizioso circolo della petizion di principio; conciossiachè secondo i costoro dettami, *le Scritture sono divinamente inspirate*, *perchè le Scritture* che essi pigliano come divinamente ispirate, *lo attestano* ».

(*B*) *Pag. 362.*

Privatae revelationes, sicut et visiones quaedam et locutiones supernaturales esse possunt etiam a daemone, qui est pater mendacii; ideoque prudens Confessarius videat, ne iis facile tribuat fidem. Certo essent a Patre mendacii, si essent contra ritus Ecclesiae, contra Ecclesiae morem, contra communes Doctorum, et asceticorum regulas. Et hujusce hallucinationis exempla neque nostris temporibus desunt: vid. Bergier *Dizionario* etc. App. V. Cuenca — Gregorius XVI Brevi 8 nov. 1843 damnavit novam sectam Gallicani Petri Vintras, qui arcana Angelorum aliorumque Coelituum et ipsius Christi alloquia, visiones, miracula in vulgus spargere audebat ipsi catholicae veritati contraria (vid. *Cattol.*, vol. xxii et xxiii). Et Pius IX mense maji 1850 aliam similem anathematizavit; Deus enim falsa et Ecclesiae suae magisterio contraria revelare non potest, quin se ipsum totum neget. En quo ducit superbia, et vesana libido! (V. Perrone, *Il Protestantismo e la regola di fede*, p. 1ª).

Ad probandos autem *spiritus*, *si ex Deo sint* (I Jo. 4) videantur *Vita et Opera s. Theresiae* — Castelvetere, *Direttorio mistico*, I, II, p. 2 — Scaramelli, *Direttorio mistico* — Liguori, *Praxis, Confessarii*, nn. 139 et seqq. Card. Bona *De discretione spirituum:* ubi theoretica et theologica disquisitio habetur. — It. Benedictus XIV, *De Canonizat.* l. III, c. ult., ubi media suppeditantur ad discernenda vera a falsis.

Quid (quaeres) *dicendum de illis revelationibus privatis quidem, sed communi suffragio religiose acceptis*, *quae tamen secum pugnare videntur? v. g. raptus s. Clarae*, *et s. Birgittae vere supernaturales ae divini in substantia fuere, attamen s. Clara vidit Christum tribus clavibus*, *s. Birgitta quatuor clavibus*

fuisse in cruce confixum ? — *R.* Ideo hoc evenit, quia Sancti generatim in exstasi et vident et dicunt et faciunt secundum species naturaliter jam praehabitas in factis historicis: cur autem Deus nolit eas corrigere, ideo est, quia id ad spiritualem fructum nihil confert; hi enim raptus sunt ad fovendam devotionem ac divinum amorem, non ad historicas quaestiones resolvendas et hominum curiositati serviendum. Sic profertur quaedam Oratio s. Catharinae Senensis contra fidem Immaculatae Conceptionis: quae tamen nihil facit contra veritatem: non enim quae in orationibus Sanctorum habentur, ipsis factas revelationes indicant; sed ea quae vel ipsae credunt, vel existimant ita esse. Unde si illa oratio fuit revera s. Catharinae, dicimus id eam dixisse, non Deo revelante, sed ex proprio spiritu et sensu, tanquam quae fuit filia spiritualis Patrum Dominicanorum, a quibus hanc sententiam edocta fuerat. V. *Dissertatio hac de re in Actis Sanctorum Bolland. die* 5 *maji in vita s. Mariae Magdal. de Pazzis.*

(C) *Pag. 365.*

« In verità (scribit Orsini, *I fuori del Cielo*, c. 4), noi siamo esseri molto strani ed impazienti. Dio si rivela a noi unicamente per salvarci; egli ci fa delle promesse talmente gloriose, che sorpassano quanto potremmo meritare coll' accumulare tutte le virtù di migliaia di secoli, e rifiutiamo di fargli credito di alcuni giorni, forse di alcune ore per compierle. Ma che avverrebbe operando noi di questa maniera nelle transazioni usuali della vita? Quando la diffidenza stessa si sarebbe incarnata, forza gli sarebbe di fidarsi continuamente quaggiù alla fede altrui. Tutte le grandi istituzioni riposano sopra la Fede, il patto sociale, la ingiustizia, l' eredità; non hanno altra base. Il vostro blasone non è che una celia, nobiltà europea, se non avete fede nella virtù dei vostri avi. Le vostre costituzioni non sono che menzogne, popolo di Francia e d' Inghilterra; se non avete fede nella testimonianza scritta degli uomini politici che le hanno compilate. Senza la Fede, annientate le scoperte successive della scienza ed i progressi dell'industria, che prendono le mosse dai limiti posti da uomini che non sono più. Senza la Fede riducete ad una pagina bianca la lunga storia delle nazioni; e l'esperienza dei saggi di tutti i secoli, come pure i grandi esempi del passato, sono perduti per voi. Voi non possedete, non dominate, non sapete che per mezzo della fede umana; e respingete la fede divina come cosa che ripugna alla vostra natura? Vi fidate giornalmente alla parola dell' uomo che si pasce *del pane della menzogna, che beve l' iniquità come l'acqua*, e vi lagnate di non avere che la parola di Dio, la di cui essenza è la verità per garanzia dei beni che vi sono promessi dalla Fede? non è questo il colmo della demenza? ».

Audiatur etiam auctor operis, *Quattro anni di esperienza della Religione cattolica*, c. 4: « Io devo pregar qua il lettore protestante di osservare che, mentre dico che il Cattolicismo lascia il giudizio libero in *tutte le materie che non sono di fede*, io sono lungi, lungi le mille miglia dall' ammettere che sia neppur l'ombra di servitù nelle materie di fede, vale a dire nei punti definiti e dati come dogmi dalla Chiesa medesima. Questa Chiesa mi comanda di credere tutto ciò che essa propone alla mia fede; il suo comando è assoluto, non patisce momento di esitazione, e tuttavia io nego arditamente che ella esercita sopra di me signoria la meno irrazionale del mondo. I decreti della Chiesa sono quelli di un giudice molto più competente di me, io ne sono convinto, in materia religiosa; di un giudice, guidato, io ne ho prove certe, da una influenza divina, dinanzi a cui non sono nulla i miei mezzi personali e i miei ragionamenti individuali; ora sottoponendomi ai decreti di questo giudice, io opero con una conformità rigorosa alle semplici leggi della ragione.

« Non v'ha servitù a credere la deposizione di un testimonio competente, per lo contrario sarebbe più in là che follia a dubitarne. Non v' ha servitù per un agricoltore, ignorante di matematiche, a credere senza dubitarne che la terra gira intorno al sole; certamente, dietro quello che egli vede da sè medesimo, il sole pare a lui girare intorno alla terra; ma egli affida ai sapienti, i quali gli hanno detto che le apparenze lo ingannavano. Non era servitù agli Ebrei e a' Gentili, il credere alla parola del nostro divino Salvatore; perocchè vedevano i miracoli che egli operava. E medesimamente io non sono uno schiavo, allora che non dubito punto delle dottrine cattoliche; poichè il più semplice raziocinio mi sforza a risguardar la Chiesa cattolica siccome infallibile. Io non posso tenermi dal credere che i tre angoli di un triangolo equivalgono a' due angoli retti. Un uomo che non è uscito di senno e che non vuole per tale esser tenuto, mi potrà egli dire egli amerebbe di poter credere che due e due non fanno quattro, che la terra è quadrata e non isferica? si troverà egli impacciato studiando le dimostrazioni degli *Elementi* di Euclide, e desidererà che egli gli sia consentito di negare la loro forza? Che direbbe egli, se qualche ignorante gli esprimesse una profonda pietà pel suo stato di servaggio, e se gli dimandasse il

perchè non inventa secondo i diritti inalienabili della ragione una nuova algebra o una nuova astronomia per suo proprio uso e piacer particolare? »

(*D*) *Pag. 371.*

Ex Benedicto XIV, *Notificatione* LXXII sub gravi tenentur Parochi, Confessarii, parentes sibi respective subjectos actus fidei sicuti et spei ac charitatis edocere. Idem Pontifex *Rescripto* 11 dec. 1754 illos actus recitantibus Indulgentias sub solitis formulis oberrimas concedit. Ubi notamus ex Decreto s. Congregationis Indulgent. 28 jan. 1756 ad lucrandas Indulgentias actus praedictarum virtutum vocibus exprimendos esse; ad satisfaciendum vero divino praecepto actus internos, positivos et sinceros omnino sufficere.

Valde utile est, ut certis verborum formulis illi actus jugiter fiant: « Quem enim latet (ait *Stopf*, § 155) hoc modo exercitium virtutum theologicarum plurimum promoveri ac facilius reddi, praesertim quoad eos, qui vel generatim, vel saltem in doctrina Religionis minus perspicaces sunt? ne tamen usus talium formularum in merum mechanismum degeneret, ad officia pastoris spectat, ut populum circa has nobilissimas virtutes sedulo instruat, et ipsas quoque formulas, quae publice recitari solent, iterato explanare conetur. Insuper plurimum interest, qua ratione ejusmodi formulae publice recitentur. Si Sacerdos ipse hujus generis preces absque omni sensu pietatis, imo frigide et quasi tumultuarie deblateret, quid mirum, si etiam communiter Deum nonnisi labiis veneretur? Absit quidem in praeeundis publicis precibus omnis affectatio, et quidquid declamatorium videtur; attamen distincte semper, et ita recitari debent, ut Sacerdos sinceram pietatem spiret. Hoc modo tales formulae fient quod Ecclesia per illas intendit; nempe vasa ad conservandum Religionis spiritum adaptata, et idonea vehicula, quibus corda hominum sursum elevantur ».

Ceterum pro praxi quoad virtutes theologales recte card. Gousset: « Per prevenire le inquietudini delle anime timorate, relativamente all'obbligo di fare atti di fede e delle altre virtù teologali, è bene l'avvertirle che non è necessario di recitare le formole che contengono atti di fede, di speranza e di carità. Chi fa il segno della croce, chi ascolta la santa Messa, chi adora G. C. nell'Eucaristia, fa con questo atti di fede. La recita del *Credo* in special modo è certamente un atto, una professione di fede più o meno esplicita di tutte le verità della Religione che più particolarmente si è obbligato di credere di necessità di mezzo, o di necessità di precetto. Chi ricorre a Dio, sia mediante la preghiera, sia mediante i Sacramenti, fa un atto di speranza; esso non invoca il Signore che perchè spera in Lui; se non ispirasse, non pregherebbe. Similmente, recitare nell'orazione domenicale: *Sia santificato il vostro nome; sia fatta la vostra volontà così in cielo come in terra*, è fare un atto d'amor di Dio. Per fare un atto di fede, di speranza e di carità non è necessario d'enunciarne il motivo ».

(*E*) *Pag. 381.*

Nonnulla notamus quoad apostasiam et haeresim.

Quoad 1: « Voi troverete sempre gli *apostati* alla testa dei carnefici. Gli apostati furono sempre, e tuttavia sono i nemici implacabili della Religione e de'suoi ministri. Gli apostati cominciando da Lebon fino a Huguet (questi sprete costituzionale, quegli esfrate), sono da per tutto nel primo ordine degli scellerati; e così doveva essere, e l'esperienza l'ha provato in tutti i secoli. Nulla vi è di più infame, e di più atroce, che un apostata. Niun misfatto dee più fargli ribrezzo, poichè ha operato il più grande di tutti; e sopra tutto egli non può perdonare a quelli, la di cui fede ha rinnegata. Se i Maomettani hanno bisogno d'un uomo, che non senta rossore di niente, s'indirizzano ad un rinnegato. E presso tutti i popoli nulla v'ha di più spregevole, che un rinnegato ». Ita Laharpe, *Il fanatismo della lingua rivoluzionaria*; ecc., § 21 — V. Charvaz, *Avvertimenti ai Cattolici della Diocesi di Genova intorno alle mene dei protestanti* (Collez., de' buoni libri n. 116, an. 1854.

Quoad 2. In vita s. Francisci Salesii quoad ejus pro Episcopatu examen, quod coram Clemente VIII anno 1599 subiit, legitur: « Il Papa, che aveva incominciato l'esame, volle finirlo, dimandando se possano i Vescovi dispensare dall'irregolarità, che precede da peccato occulto. Rispose il Santo affermativamente secondo lo stabilito nella sessione vigesimaquarta del Concilio Tridentino al capitolo VI *de Reform.*; e sciolse qualche argomento fatto dal Papa contro la sua risposta. Da questo prese poi occasione di chiedergli, se possano altresì i Vescovi assolvere dall'eresia, al che Francesco rispose anche affermativamente, portandone per ragione lo stabilito dal medesimo Concilio nel capitolo citato. Allora il Papa (che di fresco aveva per degne cagioni rivocato con Bolla un tal potere concesso ai Vescovi dal Concilio) gli disse: *Mio figlio, noi non l'intendiamo così*; e l'umil Santo fatta una profonda riverenza,

con sommissione degna di un vero ed ubbidiente figlio della Chiesa replicò: *Beatissimo Padre, se vostra Santità non l'intende così, nemmeno io l' intenderò così d' ora in poi* »

In homine probitas vitae non potest diu subsistere cum pravitate doctrinae: qui veram fidem deserunt jam moribus valedixerunt. Hoc permultis probat P. Perrone in suo celeberrimo Opere, *Il protestantismo e la regola di fede*, par. 3ª; ubi ipsorum adversariorum testimonia adducit: haec inter cetera. « Nella Svizzera si esprime di tal forma un giornale protestante: *Mentre la Chiesa cattolica aggrega a se continuamente i protestanti più istrutti, i più illuminati, e i più distinti per la moralità, la nostra Chiesa* (riformata) *si è ridotta a non reclutare, che frati lascivi e concubinari*. Ciò che ha fatto dire ad un altro protestante graziosamente : *Il Papa ha mandato il suo orto, ed ha gettata la mala erba addosso alle nostre mura* ». — Addit in nota : « Seconda il bel pensiero di s. Agostino sgravano la Chiesa codesti apostati da un insoffribile peso e la purgano come da una lurida e fetente postema. Ecco le parole, colle quali egli parla di cotesti apostati: *Sunt in corpore Christi quodammodo humores mali; quando evomuntur, tunc relevatur corpus: sic et mali quando exeunt, tunc Ecclesia relevatur et dicit, quando eos evomit atque projicit corpus: ex me exierunt homines isti, sed non erant ex me. Quid est, quod non erant ex me? non de carne mea praecisi sunt, sed pectus mihi premebant, cum inessent. Ex nobis exierunt, sed nolite tristes esse, non erant ex nobis* (Tract. III in Epist. Joann.). Si può sotto questo rispetto definire il Protestantesimo : *La cloaca massima, che raccoglie le feccie più lorde del Cattolicismo* ». Erasmus ipse apostatas sui temporis ad vivum pingit, dum eos sic loquentes inducit:

Jam Cucullavale et Cappa,
Vale. Prior, Custos, Papa,
Cum obedientia!
Ite, vota, preces, horae,
Vale, timor cum pudore,
Vale, conscientia!

Quoad haereses *v.* Liguori *Storia delle eresie* — Bernino, *Storia delle eresie*. Omnes cum Chrysostamo observant, omnem errorem in fide ortum babuisse suum a superbia atque luxuria; illa enim de homine daemonem facit: ista de homine brutum. Ad rem Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 3ª, l. LI *l' Incredulità nasce nel fango, e non è difesa che dalla depravazione. Ignominia ad essa, ed all' incontro onore a voi, Religione cattolica, che giammai non aveste per nemici, che uomini, a cui nessuna onesta persona varrebbe rassamigliare*. Valde praestat, ut tyrones nostri genuinae Ecclesiae catholicae historiae adamussim studeant; probrosum enim esset profanas historiolas, atque ficta commenta scire, ac inde Religionis, cujus ministri sunt, nativitatem, incrementa, ec gloriosa bella ignorare. Sed toto coelo a noxiis pascuis sunt arcendi; sensim enim sine sensu, maxime juventus, quae jam nimium ad omnia pessumdanda inclinat, vel etiam nolendo veneuum cum lectione bibit. Inter pestilentes hujusmodi libros qui suo lenocinio dicipiunt, principem locum forte obtinet Historia ecclesiastica Fleury: *Fu quella lettura*, ajebat Alfieri de se ipso, *che cominciò a farmi cadere di credito i preti e le loro cose*. V. Audisio, *Introduzione agli studi Eccles.*, l. X., c. 8. — *Civiltà Cattolica*, ser. 1ª., vol. I; et ser. 2ª, vol. V —Muzzarelli, *Il buon uso della logica*, ecc. opusc. X : *istoria ecclesiastica*.

Sed optimae non desunt : inter plures bas praecipuas laudamus, quae studiosis juvenibus maxime conferunt, et quia illarum brevitas non officit claritati, et quia illarum tractatio bodiernis moribus occurit, et, quod caput est, catholicae sunt. Sunt : 1. *Praelectiones Historiae Eccl. quas in Collegio Romano de Propag. Fide, et in Pontificio Seminario* babuit Joann. Palma. Romae 1839 — 2. Salzano, *Corso di Storia Eccl. comparato calla storia politica dei tempi* — 3. Wonters, *Historiae Ecclesiasticae Compendium*, Neapoli 1850—4. Blanc, *Cours d' histoire ecclesiastiques*, diédé à card. Gousset, etc.

(F) Pag. 385.

1. Quoad tesseram haereticos pravosque dignoscendi; ad rem etiam pertinet quod habet Mamachius: *L'arte de' Novatori è stata sempre ed è tuttavia di occultare or tacendo, or equivocando parlando, or affermando chiaramente ed ora anche negando ciò, che cale principalmente lor di insegnare. Amano essi piuttosto di apparire talvolta oscuri e di essere anche presi in contraddizione, che di tralasciare di spargere la rea dottrina, quando se ne dia loro opportuna l' accasione : vogliono per altro aver sempre in pronto una qualche espressione da loro in qualche luogo usata, per cui, qualora venga loro rimproverato l'errore, possano apparentemente scusarsi e uscirne come per la gretola, e liberarsi, se vien loro fatto, dalla censura* (Lett. 2ª sul Sinodo di Pistoia).

2. Quoad haereticos appellandos qui haereticam docent doctrinam, etsi nondum habeatur decretoria Ecclesiae sententia, haec adhuc ad

rem: « Vi sono (taluni) che non vorrebbero, che si dèsse ad alcuno ... il nome di *cretico*, se prima non precede il giodizio ecclesiastico. A questo vanissimo scrupolo rispondo, che la Chiesa con giudizio infallibile ha dichiarato eretica la dottrina di Giansenio. Subito adunque che mi consta che (Tizio) adotta con pertinacia questa dottrina, quantunque condannata, posso, anzi debbo chiamarlo *erctico*: e se facessi altrimenti, mostrerei di dubitare delle decisioni della Chiesa. Io dimando a questi scrupolosi, se avrebbero difficoltà di trattare da ladro e cacciarsi da casa un loro domestico che còlto avessero col furto in mano, benchè non fosse preceduta sentenza di giudice, che lo avesse condannato qual ladro ? E in materia di fede discorreremo poi così stortamente ? Guai alle città cattoliche, se per fuggire gli eretici e trattarli como tali, fosse necessario che ognuno in particolare fosse dichiarato tale per sentenza della Chiesa ! Quale scempio farebbe mai l'eresia ? » Carolus Brignole in Opere, *Confutazione di un libello*, intit. *Avviso al pubblico* — It. vid. *Civiltà Cattolica* ser. 3a, vol. 1: la calma nei giudizi.

(*G*) *Pag. 387.*

Quoad librorum impressionem quid lege civili Sabaudiae statutum sit, v. tum *Cod. poen.*, art. 164, 466 et seqq.; tum *RR. Pat.* 19 nov. 1845, 22 apr. 1843; tum art. 28 novi *Statuti* ubi: *la stampa sarà libera*; *ma una legge ne reprime gli obusi* (v. hac de re Lex 26 martii 1848; et 26 febr. 1852). *Tuttavia le Bibbie, i Catechismi, i libri liturgici e di preghiere non potranno essere stampati senza il preventivo permesso del Vescovo.* Quoad Austriae imperium v. noperrimum *Concordatum*, art. 8 et seqq. In tanta pestilentissimorum librorum, ac diariorum moltitudine nulla cautela satis: hinc merito Episcopi Provinciae Taurinensis inter cetera haec suis praescripserunt, 2 oct. 1852:— 1 (n. VIII): Nel dobbio che qualche libro o foglio possa essere o no proibito dovranno li nostri Diocesani astenersi dal leggerlo, ricorrendo intanto a Noi per le opportune direzioni od almeno ai loro rispettivi Parrochi od a persone dotte e pie. E coloro che, avendo cognizione di queste Nostre prescrizioni, ricusassero di sottomettervisi, e volessero senza consultarsi leggere indistintamente libri e giornali sospetti e mettersi in conseguenza in evidente pericolo di operare contro le leggi della Chiesa e di peccare gravemente, non saranno capaci d'assoluzione fintantochè non cangeranno proposito; 2. « Dovendo gli Ecclesiastici tanto secolari che regolari precedere i laici nell'esercizio d'ogni cristiana virtù, ed in ispecie nell'obbedienza alle prescrizioni della Chiesa, come già loro ricordammo altra volta (*Pastorale latina*), dichiariamo, che sono essi obbligati a sottoporre qualunque loro produzione, sia in nome proprio che in nome altrui, alla preventiva revisione del proprio Ordinario, od almeno di quello del luogo, ove s'intende stampare la produzione stessa, e che operando altrimenti incorreranno nelle pene canoniche (*Reg.* 10 *dell' Indice* ed il *disposto dal Concilio Lateranese*) ». Hoc secundum urget etiam Synodus Provincialis Vercellensis 18 nov. 1849, § 1.

Adverssrii plora opponunt, sed omnia objecta inania esse scite ostendit Alphonsus noster, *Opus Mor.*, l. II, Quoad nos attinet, praecipua solvamus.

Objicies 1: Non Ecclesiae, sed unicuique datum est libros lectione probare ex illo Apostoli 1 Thess: 5: *Omnia probate quod bonum est tenete* — R. Textus ad rem non facit : ibi agit Apostolus de dubiis prophetiis, quas vult non esse illico accipiendas, sed juxta regulas probandas. Probatio autem non semper per se, sed etiam per alios fit : si quis igitur libri jam mali probati sunt a matre Ecclesiae, ad quid adhuc probatione nostra indigent ? Ad rem card. Pallavicini: *Nè si scorge bastante in pratica il rimetter ciò alla coscienza di ciascuno, il quale consideri, se un tal libro il ponga in lubrico di caduta, onde sia in obbligazione di non usarlo. Questo pericolo mal si conosce, se non tardi ed a rea prova. Di molte opere a molti non è nata la contenenza prima della lezione. Oltre a ciò troppa è la fidanza che ha l'uomo sì del suo sapere, che del suo potere : ciascheduno si persuade che da niun seduttore sarà ingannato, da niun vischio sarà impaniato. Le istorie che raccontano ciò che una volta fu, e le favole che rappresentano ciò che molte volte suol essere, son piene di esempi i quali insegnano quanta in ciò sia la presunzione degli uomini avanti al fatto, quanta la debolezza nel fatto.*

Objicies 2: Malum secum affert suum remedium; omnes enim illud aversantur, et perversis libris obstant boni — R. cum auctore Operis, *Avvedimenti polit.* cap. 10 : « Ciò che è male, alletta per la prava inclinazione della natura corrotta; e gl'inesperti si pervertiscono prima di scorgere gli effetti del veleno assorbito: e fosse anche vero che l'esecrazione generale ponesse finalmente argine al male sarebbe cosa assennata permettere l'uso del tossico, perchè si prevede quello dell'antidoto? Si permetterà un male, un grao male, per la speranza, che le sue brutture portate all'eccesso disgusti-

no a lo rendano meno micidiale ? Qual logica sarebbe questa?Qual giudizio portare degli uomini di Stato,che da tali considerazioni sedotti, applaudono alla libertà della stampa ? Applaudono , e la gioventù si corrompe, beve l'errore, e traligna. Oh quanti avrebbero illustrato la patria, se non avessero, nella impura fonte della cattiva stampa,perduto l'intelletto e guastato l' ingegno ! Oh quanti avrebbero la patria utilmente servito, quando invece,imparando a delirare ne' pessimi libri, ne turbarono la quiete, ne divennero l' abbominio ! Altri non lamentano gli eccessi della cattiva stampa,perchè v' ha la buona per combattere gli errori: nessuno però aprirebbe le porte al tifo, al colera, alla febbre gialla,perchè vi sono i medici per combatterli. Non riescono sempre questi a guarire gl'infermi, e molto meno i buoni scrittori a curare gli intelletti stravolti

Obj. 3: « La principale obbiezione (ita in egregio Opere, *Memorie di Religione e di Letteratura*, ecc. Modena, vol. XVII), tutta sta nel principio anche oggi giorno altamente proclamato dai contraddittori , cioè che *il governo sia unicamente incaricato di reprimere i delitti, non d' impedire il libero uso delle umane facoltà* , o come altri dicono , *di comandare al pensiero*—R. Questo è un giuoco di parole. Se vuolsi il *reprimere* strettamente sinonimo di *punire*, questo è un restringere i doveri del governo alle funzioni del satellite e del carnefice: se poi vuolsi equivalento a *frenare* , ognuno dimanderà come si possa riconciliar questa idea coll' abbandono del freno ad una cagion perenne d'ogni delitto. Quanto al pensiero, se la sua libertà (la quale nel caso nostro è come dire licenza, anzi sfrenatezza) non si può raffrenare da un'esterna forza , questo, chi ben considera, non è propriamente diritto del pensiero, ma impotenza dell' autorità, che non avendo accesso al cuor dell'uomo,non può quindi istituirvi giudizio. Del resto, se avviene che l' iniqua macchinazione interna sia scoperta per qualche segno manifesto , tanto basta per autorizzare il provvedimento e la repressione dalla parte di chi veglia alla pubblica sicurezza. E sarebbe allora sciocchissimo partito l'aspettare che il delitto avesse effetto,per la ridicola massima che all' effetto stesso può seguire la punizione. Ora siamo nel caso per rispetto dal quale potendosi raccogliere la malizia ed il pericolo del pensiero manifestato, si può di natural conseguenza prevenirne il danno futuro mediante l' esercizio legittimo della censura — Diciamo *prevenire* in tutta la giustezza del termine,senz'altre ambagi e contorsioni di senso, familiari pur troppo al linguaggio dottrinale dei tempi nostri. E crediamo con tutti i maestri della sana politica,prevalere di gran lunga la *repressione preventiva* alla *repressione punitiva*: nella stessa guisa che fra l' arte d' antivenire a' contagi , e quella di rimediarvi,niuno esiterebbe a preferire la prima, riservando l' altra pe' tristi accidenti che sfuggono talora a tutte le previdenze del senno umano. Si farebbe agevolmente una lunghissima e superflua dissertazione, ripetendo i pareri degli scrittori a sostegno di questa massima generale. Ora perchè volerne fare un eccezione in riguardo de' mali che può produrre, e tutto giorno produce la diffusione delle scritture pel mezzo libero della stampa ? forse , perchè lascia ai buoni il vantaggio della difesa ? Fuvvi un padre che stava osservando un figlio cattivo il quale batteva il suo dabben fratello: poteva impedirlo, ma se ne astenne per la savia massima, che il percosso aveva anche esso due mani da rispondere alla battuta:*Quid rides* ? (potremmo dir con rispetto a qualche moderatore delle nazioni), *mutato nomine, de te fabula narratur*.

« Quanto ai sofismi che si propongono per allontanare dalla tipografia l'occhio e la mano dell' autorità, se questa potesse cadere per intimo convincimento, dovrebbe con più ragione lasciarsi persuadere a riguardare con indifferenza l' incendiario che appresta le faci , il sicario che passeggia col pugnale imbrandito , il fabbricatore di chiavi false che le distribuisce ai ladri, l' uomo vendicativo che stempra veleno, lo stesso cospiratore che ordisce una congiura a sovversion dello Stato, poichè tutti costoro possono ad esuberanza valersi degli argomenti dell'iniquo scrittore per trattenere l' esercizio della pubblica autorità fino alla consumazione del loro delitto. Non si riflette abbastanza che l'abuso della stampa è di natura assai diversa da quella degli altri misfatti. Quando alla persona del malandrino, dell' incendiario, dell' avvelenatore e simili è tolto il potere di nuocere nuovamente, muore per modo di dire il delitto, nè l'arma , la facella , il veleno continuano per sè stessi a far male ; laddove nella stampa il corpo del delitto non solo è permanente , ma efficace e riproduttivo senza il concorso del reo. E nè pur anche la mutata volontà di costui vale ad impedire la riproduzione del tristo seme una volta gettato : *Nescit vox missa reverti*. Così , prima ancora della stampa, la penitenza e le detestazioni di Giovanni Boccaccio non arrestarono gli effetti del suo pestifero novelliere già divulgato per copie a mano; che anzi si giunse a tanto da fare di quell' infame imbratto da postribolo e da taverna perfin conserva ne' glossari italiani , come fosse lustro e belletto da rendere più vistosa

la nazionale favella — Nè par dunque chiaru che in un paese cattolico l'autorità secolare non può, senza smentire le protesto di osseqnio e di protezione, e senza ripugnare ai diritti della Religion dominante, mettersi in contraddizione colle discipline prescritte dalla Chiesa per guardare i suoi figli dall' infezione delle malvagie dottrine. Sappiamo quali altre massime hanno potuto prevalere in luoghi e tempi diversi, ma ne sappiamo ancora le deplorabili conseguenze; e sono ormai consegnate a più pagine della storia le prove di quella forte verità: che un Principe connivonte ai bisogni de'nemici di Dio, spezza tosto o tardi lo scettro nelle proprie mani o in quelle do' snoi successori ».

Hic integra legenda perdocta hac de re dissertatio s. Alphonsi in *Opere Mor.*, append. 3, l. I — It. vid. *Optimum Compendium regularum circa libros prohibitos*, in fine hujusce voluminis — Riccardi, *Dei mezzi di promovere l'educazione religiosa*, c. x. 1, etc. — *Memorie di Modena*, etc., vol. I, VII, XII, etc. — Teppa, *Sulla lettura dei libri proibiti*. Torino, Marietti 1847 — Bresciani, *Il Teonide*, cap. I: libri proibiti — Cipollina, *Il Giobertista di buona fede*. Torino — Cavazzoni, *I mali della stampa licenziosa, e quindi la necessità di una savia censura*: Ragionamento premiato. Modena 1845 — Scotti, *Teoremi* ecc.; item *Omelie ai giovani studenti*, p. 1ª — Torricelli, *Orazioni sacre e dissertaz. storico-polemiche* (opus a Gregorio XVI celebratum). Lugano 1839; Roma 1853 — Vittadini, *Saggio elementare di diritto pubblico Eccl.*, t. I, p. 3ª — Zaccaria, *Storia polemica della proibizione dei libri*, ecc. — Pallavicini, *Storia del Concilio di Trento*, p. 12ª, l. XV — Parisis, *Quesiti di coscienza* — *Civiltà Cattolica*, ser. 3ª, v. IV, etc.; et ser. 2ª, v. IX, p. 455 — Paravia, *Orazione per riaprimento degli studi*. Torino 1854 — Frayssinous, *Difesa del Cristianesimo*, l. III.

(*H*) *Pag. 387.*

Duplex Romae est Congregatio, cui munus incumbit circa librorum examen et proscriptionem. Congregatio nempe *universalis Inquisitionis*, vulgo *sancti Officii* (ad quam quidem et alia sine numero ac gravissima deferuntur negotia sacra, et ideo Suprema etiam nuncupatur); nec non *Congregatio Indicis*, cujus haec res est maxime propria — Prima illa constat Cardinalibus a summo Pontifice delectis, quorum alii Theologiae, alii Juris Canonici, alii rerum omnium ecclesiasticarum peritia, omnes vero prudentiae et probitatis laude omnino praestant. His adjungitur unus ex Romanae Curiae Praesulibus, quem *Assessorem* appellant; unus item ex Ordine Praedicatorum s. Theologiae Magister, quem *Commissarium* dicunt: additur *Consultorum* numerus non definitus, ex utroque Clero assumptus: alios tandem ipsa sibi assumit Congregatio omnium doctrinarum etiam civilium praerogativa insignes viros, et isti *Qualificatores* dicuntur — Item Congregatio *Indicis* conflatur a pluribus Cardinalibus a Papa designatis, aliisque viris animo et doctrina praestantibus: unus ex iis *Praefecti* muoere fulget; *Assistens* vero perpetuus est s. Palatii Magister; *Secretarius* denique ex Ordine Praedicatorum ab ipso Pontefice nominantur.

Porro Congregatio s. Officii has regulas sequi debet cum de alicujus libri ad ipsam delati proscriptione peragitur: — 1° liber traditur uni ex *Qualificatoribus* vel *Consultoribus* ab ipsa Congregatione designando, qui librum attente perpendit; deinde censuram suam scripto consignat, indicatis locis et paginis, ubi putat errorem contineri; — 2° liber sic notatus mittitur ad Consultores singulos, ut in Congregatione de libro et censura eidem adnexa judicium collective feratur; — 3° si primus Revisor sese declaraverit pro libri proscriptione, etiamsi Consultores omnes in eandem sententiam concedant; attamen alteri adhuc Revisori liber tradendus est, unacum censura jam data a primo, suppresso dumtaxat ejus nomine, ut secundus liberius valeat judicium suum exponere; —4° si Revisor secundus cum priori convenit, res Cardinalibus immediate communicatur, ut quod fuerit opportunum, ipsi decernant. Si dissentit, tertius tunc Revisor eligitur, cujus voto accepto, iterum Consultores congregantur, qui suffragium collective ferunt, et Cardinalibus restat postea *peremptorium*, ut vocant, judicium proferre; — 5° assessor denique acta omnia defert ad summum Pontificem, et ejus oraculo res ipsa tota absolvatur.

Quod si libri examen deferri contingat ad Congregationem Indicis, sic proceditur: — 1° ejus Secretarius accipit denuntiationem libri, et a denuntiante ipse per se diligenter percunctatur quas ob causas eundem prohiberi postulet; — 2. librum attente pervolvit, duobus assumptis Consultoribus de praevia summi Pontificis, aut cardinalis Praefecti, vel ejus vices-gerentis approbatione; — 3. si collato horum judicio liber censura dignus existimetur, eligitur Relator aliquis ad judicium in scriptis pronuntiandum: hoc judicium fertur, ut de ipso videat, ad privatam consultorum Congregationem quam nunc *praeparatoriam* nuncupant (et olim *parva* appellabatur) eique semper interesse debet s. Palatii Magister cum sex aliis Consultoribus; —4. ad Congregationem generalem omnia

deferuntur, quae ad ultimam definitionem venit; facta tamen, priusquam publicctur, per Secretarium relatione ad s. Pontificem, pro ejusdem confirmatione.

Attamen duo sunt casus, in quibus utrique Congregationi licet (ex laudata Benedictina Constitutione) brevius procedere : nempe 1. cum denuntiatur liber hominis haeretici, in quo auctor consulto et aperte tradat atque tueatur doctrinas catholico dogmati adversantes; 2. cum agitur de Opere, quo rectae morum regulae aperte labefactantur et vitiis fomenta praebentur. Imo aliquando, maxime si de haeresi peragatur, ipse R. Pontifex per se Brevi speciali ac dogmatica Constitutione librum immediate proscribit. Sic Pius Papa IX die 10 junii 1851, speciali Brevi proscripsit librum Limae editum a quodam Francisco de Paula : *Difesa dell'autorità del Governo e de' Vescovi contro le pretensioni della Curia Romana.* Lima 1848. Et die 22 aug. *Juris Ecclesiastici Institutiones* Joann. Nepom. Nuyts in R. Taurinensi Athaeneo Professoris, nec non in *Jus Ecclesiastic. universum*, Tractationes Auctoris ejusdem.

Quid (quaeres) *dicendum de illa censura quae aliquando in prohibitione librorum occurrit his verbis expressa* : donec corrigatur ? — R. Quando agitur de libro aucturis catholici, qui sit clari nominis, et ejus liber talis sit ut emendari possit, receptum est, ut proscriptioni adjiciatur clausula: *Donec corrigatur*, vel: donec *expurgetur*. In hoc casu suspenditur publicatio Decreti, et res cum auctore vel quovis alio pro ipso agente et rogante communicatur, eidem indicando quid delendum mutandumve sit. Si correctionem injunctam auctor seu ejus delegatus dociliter accipit et novam sui libri editionem instituit cum datis castigationibus et mutationibus, tunc decretum supprimitur. Attamen si prioris editionis exemplaria magno jam numero distracta sint, tunc Decretum adhuc publicatur cum dicta clausula, indicando proscriptam editionem, ut ab ipsa caveatur. De Gola Congregationis Indicis Secretarius ad Editionem Indicis librorum anno 1836, notat : *Aliquibus quidem libris locum et tempus editionis addidimus tum lectorum commodo, ne scilicet illos cum aliis ejusdem tituli atque argumenti confunderent; tum ad commonstrandum editiones illas, non reliquas, quae diversae sunt aut emendatae, esse proscriptas.*

(*l*) *Pag. 389.*

« Celebris Braschius Sarsinensis Episcopus in libro, *De libertate Ecclesiae*, t. III. c. 26, habet : « Episcopus damnare non potest librum propter propositiones in eo contentas, non damnatas ab Ecclesia; quia sic videretur velle condere articulum fidei, quod non potest ab uno Praesule fieri, sed debet a summo Pontifice definiri. Si tamen propositiones essent periculosae, quas Episcopus cerneret non cohaerere cum definitionibus Ecclesiae, vel accedere ad errores ab illa damnatos, potest lectionem librí eos continentis Episcopus inhibere, saltem donec a Sede apostolica res ultimate definiretur. Quod vero ad libros morum honestatem vel disciplinam ecclesiasticam inficientes aut aliter prohibitione dignos, latiorem habet Episcopus eosdem interdicendi potestatem, etiamsi in aliena Dioecesi fuissent cum solitis approbationibus publicati. » Citat autem prae ceteris in eandem sententiam Raynaudum, *De bonis et malis libris*, p. 3; et cardin. Albitium, *De inconstantia in fide*, c. 30.

Sed (quaeres) *an possint etiam saeculares Principes, et omnes Ecclesiastici libros decretorie damnare* ? — Negative: judices enim fidei et morum a Christo positi in Ecclesia sua, non sunt Principes, neque inferiores Ecclesiastici; sed Episcopi, sed R. Pontifex. « Che i Principi possano e debbano con grande cura de' loro Stati tener lungi i libri sediziosi e del legittimo governamento politico feritori, niuno ne ha dubitato mai; niuno ne ha preteso di tòrre a' Sovrani questo diritto troppo essenziale al bene comune, ch'e d' ogni podestà è il fine precipuo. Ma insieme che non già agli Ecclesiastici quali che sieno, bensì a' soli Vescovi e al R. Pontefice appartenga non che la censura, ma la condanna de' libri o sacri o profani che sieno, in quanto contengono errori contro la dottrina e la morale cristiana, è cosa tanto certa quanto è certo che ai Vescovi e sopra tutti al Papa in s. Pietro è stata data la cura di pascere le pecore e gli agnelli di Gesù Cristo. Ho detto *libri o sacri o profani che sieno;* perocchè non può immaginarsi più ridicol cosa, quanto la distinzione inventata di libri che trattano di Religione e sono all'ecclesiastica censura soggetti, e di libri profani, la censura dei quali non che la condanna sia di ragione del Principe, come se in profanissimi libri non si potesse mischiare errore contra la fede e la incontaminata costumatezza. » Ita in libro *Lasciamo stare le cose come sono*, n. 10. Verum est Theodosium I damnasse libros Theodoreti; sed Concilium Chalcedonense damnationem cassavit; alii autem catholici Principes libros damnarunt, sed ad tuendam Ecclesiae proscriptionem jam datam. V. Labbacus, *Collectio Concilior.*, t. IV.

« Ho detto ancora (ita liber superlaudatus eodem n. 10) che e la censura e la condanna di ogni libro in quanto dalla vera credenza , e

dal buon costume discordi, è diritto riservato ai pastori e al Sovrano principalmente, che è il romano Pontefice, e non a qualunque Ecclesiastico; perciocchè ad essi soli è stata da Cristo affidata la cura del gregge cristiano. »

(J) Pag. 390.

1. Cum ex Bulla *Coenae* excommunicentur non tantum legentes libros haereticorum, sed et retentores, et imprimentes, ut defendentes, hinc explicandum quinam isti sint. *Retentores* sunt qui libros vetitos habent, quocumque modo habeant, sive nomine proprio, sive alieno; sive retineant ad confutandum, sive retineant ad ornatum in bibliotheca. Item est si quis, antequam liber prohiberetur, redegit in compendium; item ai partem libri retinet; item si eos libros retinet ad involvendas merces aut similia, vel ad eos ligandos et consuendos, nisi id fiat pro iis, qui licentiam habent: quo sensu excusantur famolos, auriga, qui eos gestant jussu domini item habentis licentiam. *Legentes* sunt qui non solum verbis, sed etiam oculis libram percurrunt, modo intelligatur sufficienter idioma; secus non legerent, nisi materialiter. Excusaretur tamen qui gravi metu ad legendum esset coactus; non autem excusatur corrector libri probibiti qui imprimitur; nam ipse revera eum legit. *Imprimentes* sunt non tantum typographi aut patroni officinae, sed qui humectant seu praeparant chartam, imponunt atramentum, typos ordinant, torcular premunt: item transcriptores. Non tamen qui remote tantum concurrunt, ut vendentes chartam, typos, atramentum, etc. *Defendentes* sunt omnes, qui quocumque praetextu vel causa librum quatenus haeretici opus est, laudant, exaltant, probant quae in eo sunt, abscondunt, vel impediunt, ne tradatur superiori. Aliter esset, si quis laudaret tantum ingenium auctoris, stylum vel eruditionem — V. Ferraris, *Bibliotheca Canonica* etc. V. Libri prohib. — Sperone, *The l. Moralis*, etc.

2. Olim libri in propria classe prohibiti distinguebantur; sed cum id confusionem induceret, cum semper essent sub unaquaque classes singulae repetendae, sub Alexandro VII novus Index confectus fuit, in quo omissa illa distinctione, ordine alphabetico, omnes libri prohibiti reponuntur tantummodo signando qui sunt primae classis per verba 1. *Cl.*; ad primam autem classem revocantur libri prohibiti per speciale aliquod Breve R. Pontificis, cum id fiat sub excommunicatione ipso facto et reservata. Item libri qui tractant de astrologia judiciaria; item *Thalmud* et alii similes hebraeorum libri, ut in textu dictum fuit — Quod autem pertinet ad alias classes, distinguendae sunt vel ex modo prohibitionis, vel ex materia quam pertractant, vel ex Doctorum consensu ac peritia. Porro praestat: 1. Ut omnes Ecclesiastici hunc Indicem habeant, in quo adnotent qui de novo in dies prohibentur, ut et sibi et fidelibus hac de re occurrere salutariter possint ac providere; 2. ut Indicis regulae bene attendantur, ut dignoscatur, ad quam classem libri perversi, qui passim eduntur (vel jam vel nondum damnati) reduci possint. V. Appendix 2ª in fine hujusce voluminis.

3. Hic pergrave monitum si omnibus licentiam habentibus, ut nempe caute libros prohibitos custodiant, prout ipsa facta concessio expresse praecipit. Provideant etiam, ne post eorum mortem in omnium haeredum manibus veniant, cum id esse non possit sine animorum pernicie, ut nimium probavit eventus.

(K) Pag. 393.

Quoad libros prohibitos plura adhuc notanda perutilia, atque ad hodiernam praxim maxime spectantia.

1. Si quando quaestio aliqua ad bonum minime conducens nimia animorum contentione inter catholicos scriptores exagitatur, solet Ecclesia hinc inde silentium imponere: quod si violetur, librum ideo editum prohibet sub clausula *ob transgressionem impositi silentii*, ut fecit condemnando 17 martii 1734 *Apologie pour les Religieux Benedictins*, etc. Hoc porro adhuc est et fidem et mores et pietatem tueri, cum inutiles illae quaestiones et scandala excitent, et animos dividant, et schisma foveant.

2. Observandum quod libri semel damnati *in quomcumque postea vertantur linguam, censeantur ubique gentium, sub iisdem poenis interdicti et damnati*. Ita Clemens VIII, *Instr. de libris prohibitis*. Si tamen libri perversi antequam damnentur jam in aliam linguam versi sunt, vel de facili verti suspicantur, tunc ad majorem fidelium cautelam in prohibitionis Decreto addi quandoque solet: *Quocumque idiomate*.

3. Quando s. Congregatio aliquem vetat librum, non se habet uti paterfamilias qui librum optimum in se, at filio suo, utpote ejus aetati nondum accommodatum, prohibet simpliciter; sed vere judex est, qui librum pravum in se prohibet, *damnat, proscribitque et in Indicem librorum prohibitorum referri mandat*, prout habent omnia prohibitionis Decreta.

4. Judex jus dicens vel accusatum damnat, vel accusatum absolvit, vel de ejus delicto non satis constare pronuntiat. Hoc ipsum dici po-

test quod eveniat in judicio, quod profert s. Congregatio in librorum examine. Ceterum quando librum non damnat, pronuntiat verbum *dimittatur*, nempe *dimittatur causa*, quod indicat (uti notant in hac re periti) in libro vel nihil esse reprobandum, aut saltem graviter reprobandum adeo ut liber proscribatur; vel rem post examen dubiam remanere, nec ideo ad prohibitionem esse deveniendum sine novo examine. Absit ergo toto coelo, ut verbum *dimittatur* eandem habeat vim ac verba quae aliae Congregationes pronuntiare solent, *nihil censura dignum*, ut nonnullis perperam omnino placuit asserere. *La sacra Congregazione con tal parola* (dimittatur) *non intese emettere verun giudizio, nè pro, nè contra; essa dimise la causa lasciandola* in statu quo *alla libera discussione de' dotti*; ad rem *Civ. Cattolica* ser. 3., vol. III, pag. 322.

5. Ecclesia generatim libros prohibet, quin errores indicet, ac speciales notas assignet et merito; est enim hic modus, ut de re simili ait ipse Bossuet, *Second écrit de livre de Fénelon*, promptior et expeditior, ac multo minus praebet locum cavillationibus Auctorum, qui amore sui decepti, ac superbi iterum atque iterum opponerent: sicque vim prohibitionis ex maxima parte eluderent. Nobis satis esse debet, quod Ecclesia sit magistra veritatis et caute in omnibus agat.

6. Nostrum non est rationem prohibitionis proprio marte divinando ejus vim enervare, sed eam venerari atque ex corde nos illi submittere. Et qui reperit suum librum in *Indicem* relatum, ne studeat emendicare praetextus, sed palam opus reprobare ne pigeat, ut quo modo ruina posita est, eo modo removeatur, et sciant fideles eum qui noxia scripsit, eadem retractasse. Qua in re commendandus Jacobus Lecoffre librarius Parisiensis, qui cum accepisset opera omnia Vincentii Gioberti, Decreto s. Officii 14 januarii 1852, vetita fuisse, omnia exemplaria illico suppressit, malens damnum temporale sustinere, quam s. Matris Ecclesiae renuere mandatis. Item celebris Muratorius laudandus, qui cum intellexisset nonnulla esse reprehensione digna in suis *Italiae Annalibus*, prout notaverat Benedictus XIV, Sanctitatem Suam enixe rogabat, ut sibi formam praescriberetur, qua perperam dicta corrigeret, libenter facturus. Sed cum morte praeventus id perficere non potuisset, Josephus Catalani, qui diu fuerat cum Auctore familiaritate conjunctus, extitit fidelis defuncti voluntatis executor, ejusque opus notis munivit, in quibus jura apostolicae Sedis laedi novit, ut patet ex Editione romana 1752. *Primum est* (ait Cassianus, *De Incar.* l. I, c. 4) *errorem penitus non incurrere; secundum bene repudiare*: nota illud *bene* — *V. Lettera perenetica scritto da un Diacono Romano a mons. Scipione De Ricci*, Vercelli 1795.

7. Turpiter errat qui negat se submittere, vel libros vetitos respuere, quia illa Congregationis prohibitio non est certa de fide. Absit enim, ut Ecclesiae tunc tantum sit parendum, quando aliquid uti fide tenendum praecipit: tunc cui superiori parendum esset? Ceterum hac de re quam sit rationabile obsequium nostrum, patet ex rigoroso examine adhibito antequam liber prohibeatur. Unde si non fidem, obedientiam certe laedunt, et quidem sub gravi qui renuunt se prohibitioni submittere. Imo et fidem laedunt, si prohibitio per s. Pontificem decretorie lata sit: recte enim docent Doctores (*v.* Tournely, *De Eccles.*) quod Ecclesiae circa libros censura est infallibilis; Ecclesiae enim (addit Natalis Alexander, *Hist.* saec. 6, dict. 5) sanam doctrinam ab haeretica discernere pro suo judicio datum est a Christo — *V.* Liguori, *Op. Mor.* l. II, hic, c. 2 — *Civiltà Catt.*, ser. 2., vol. VI, pag. 514: l'autorità sociale.

8. Rem laudabilem agerent Ecclesiastici, si libros suos propriae Ecclesiae in commodum Cleri relinquerent exemplo s. Prosperi episcopi; en particula ejus testamenti conditi anno 475: *Ecclesiae meae do, lego et omnes libros meos, praeter Evangeliorum librum, quem scripsit Hilarius, quondam pictoviensis sacerdos, quem tibi Eufronio fratri et consacerdoti dilectissimo. . . do, lego, volo, statuo: memores sto mei. Amen.* In quae verba ait *Amico Cattol.*, vol. v. p. 89: « I libri e manoscritti ecclesiastici sono una specie di eredità sacra che dovrebbero sempre essere lasciati ad Ecclesiastici, come, per esempio, a successori Parrochi per tempo, a' Seminari di Cherici, ai capitoli di Canonici; che gli eredi secolari d'ordinario non ne traggono profitto nè per l'anima, nè per la borsa. Che belle biblioteche ecclesiastiche in breve si metterebbero insieme! esse non lascerebbero sentire molto la distruzione di tante preziose biblioteche dei Frati. »

9. Patresfamilias, magistri scholarum, heri et omnes qui curam aliorum habent, inferiores a lectione librorum romanensium quantum possunt avertant, eosque piis, sanctis ac gravibus studiis assuefaciant; hac enim sola via formantur viri eruditi, sensati, virtutis praediti, Religionis ac societatis defensores, ad regendam propriam familiam idonei et nulli negotio impares. Sane non desunt aetate nostra optimi libri, qui oblectant animum, quin vitium insinuent; imo in eo toti sunt, ut virtutem extollant, ad eamque alliciant: quos porro praestat prae ma-

nibus adolescentium ponere, V. can. Smith, *Racconti* — Wiseman, *La Fabiola* — Newman, *La Collista* — It. opera clariss. Bresciani.

Ad rem orator David in quadam Conferentia: « Pigliate un romanzo moderno, analizzatelo, che ne uscirà egli ? Ciò che vi ho detto: il dispregio dei santi costumi; la consacrazione dell' adulterio; la virtù posta in ridicolo. Ecco le idee di cui si alimentano fra noi il giovane, la sposa, la madre il fanciullo medesimo. La logica, quest'inflessibile divinità, non indietreggia: la corruzione passerà dal libro nel cuore. Un ulcere schifoso si formerà, si dilaterà in seno alla società, il male gigantoggerà ogni dì più, e la prima volta che una mano coraggiosa leverà questo velo, voi andrete spaventati alla veduta di questa incancrenita piaga. » Talis inter plures alios est liber hodie expresse damnus inscriptus *Pastor fidus*: talis est, imo et perniciosior liber *Novellarium* Joannis Boccacci (etiam qui dicitur expurgatus); hic enim, nostra quidem sententia, plus juvenibus nocere potest, quam opera Lutheri et Calvini; quem quidem ipsemet Auctor reprobavit in quadam sua Epistola ad Mainardum, ut refert cl. De-Luca *Annali Religiosi*, t. XI — V. Tassoni *Pensieri*, l VII — Roberti, *Del leggere libri di divertimento* — Opus, *La loro bocca è un sepolcro operto*. Parigi 1841 — Turchi, *Omelia sulla lettura dei libri*: ubi contra illos insurgit qui ideo legunt, quia opus prohibitum est.

Quid (quaeres) *si dum editur liber, in Indicem librorum ait relatus ? faane crit tum ab editoribus tum a subscriptoribus a contractu resilire?* — Affirmative; tunc enim manifestum fit, mercem substantialiter vitiosam esse et prohibitam; ideo quilibet Catholicus poterit et coram Deo et coram hominibus contractum rescindere. Hac de re en sententia a Tribunali civili nuper lata in Gallia.

Tribunale di Commercio della Senna
(11 ott. 1852)

L'essersi dalla Corte di Roma messa all'*Indice* un' opera ecclesiastica francese destinata ad Ecclesiastici, è una ragione sufficiente ad annullare le convenzioni seguite fra l'editore e lo stampatore per la pubblicazione di questa opera (paritate rationis valet de opere fidelibus destinato).

In forza di una convenzione del 16 marzo 1849 seguita fra i signori fratelli *Guyot* editori e i signori fratelli *Brinon* stampatori, questi si sono obbligati di stampare a loro spese, rischi e pericoli, la *Storia della Chiesa di Francia*, in dodici volumi in-8, del signor abato Guettèe. Una provvisione di 1 franco per volume erasi accordata ai signori fratelli Guyot. A quest' ora tre volumi erano di già in vendita, e i signori Brinon s' impegnavano di pubblicarne un volume ad ogni trimestre, di modo che la pubblicazione degli altri nove volumi dovea terminarsi ai 16 giugno 1851. Insorse dapprima una difficoltà sopra le primitive convenzioni, ed i signori Guyot lagnandosi del ritardo che i signori Brinon frammettevano all'eseguimento delle loro obbligazioni li avevano citati avanti al tribunale di Blois, luogo di loro domicilio, quando per mezzo di nuove convenzioni venne sostituita la dilazione a quattro mesi invece del trimestre fissato dapprima alla pubblicazione di ciascun volume.

In seguito a nuovi ritardi si destò una nuova lite fra i signori fratelli Guyot ed i fratelli Brinon, e pendente il corso dell'istanza sopravvenne un fatto ben grave a cambiare interamente lo stato delle cose. La *Storia della Chiesa di Francia* fu posta all' *Indice* con un Decreto della Congregazione a Roma, e i signori fratelli Guyot fecero annunziare nei giornali che dietro tale proibizione eglino cancellavano l' opera dal loro catalogo e non intendevano di più farne la vendita. I signori fratelli Brinon videro in quest' annunzio la rottura delle convenzioni fattesi coi signori Guyot, e convennero questi ultimi in giudizio avanti il Tribunale di Commercio della Senna per 10,000 franchi di danni, interessi pel pagamento di una somma di 1,750 franchi e cent. 40, prezzo del sesto e settimo volume già pubblicati, e per la restituzione delle liste di soscrizione, dei volumi in magazzino, ecc. Eglino sostennero che la scrittura era stata violata per solo fatto dei signori Guyot: che i decreti della Congregazione dell' *Indice* non avevano alcuna autorità in Francia; che essi non potevano essere considerati come un caso di forza maggiore senza violare i principii che garentiscono la libertà della Chiesa gallicana.

I signori fratelli Guyot rispondevano che lo spirito del libro ed il suo stile erano la causa per cui fu messo all' *Indice*: che l' opera destinata agli Ecclesiastici non può avere alcun esito nè in Francia, nè altrove dietro la proibizione fattesene dal Papa: dimandavano in conseguenza l' annullamento delle convenzioni e 30, 000 franchi di danni, interessi e spese.

Dopo avere sentito il signor Frèville pei signori fratelli Brinon, ed il signor Lan pei signori fratelli Guyot, il Tribunale ha dato il seguente giudizio.

« Atteso che, colle convenzioni verbali e di transazione del 10 novembre 1850, i fratelli Guyot si sono obbligati verso i fratelli Brinon

di pubblicare un' opera dell'abate Guettèe, intitolata: *Storia della Chiesa di Francia*, in 12 volumi: Che, se è necessario riconoscere che le decisioni di una Corte straniera non hanno autorità e vigore in Francia, bisogna tuttavolta esaminare nella fattispecie se riguardo alla posizione rispettiva delle parti ed alle loro comuni intenzioni all'epoca delle dette convenzioni, la decisione della Corte di Roma non avrebbe influito sull' eseguimento o no delle medesime convenzioni: — Atteso che l' abate Guettèe era un Ecclesiastico, il quale s' indirizzava sicuramente ad un pubblico Ecclesiastico: che si è ad una libreria Ecclesiastica (quella dei fratelli Guyon) più particolarmente sottomesso all' autorità Ecclesiastica, a cui sonosi rivolti i fratelli Brinon per la pubblicazione dell' opera in questione : — Attesa che la detta opera è stata posta all' *Indice* dalla Corte di Roma: Che la sua pubblicazione possibile a tutt' altra libreria che a quella de' fratelli Guyot, è divenuta impossibile a questi ultimi,i quali hanno veduto togliersi tutti i soscrittori, a cui si potevano rivolgere: — Atteso che si ebbe da essi, d' allora in poi, ragione sufficiente e superiore di non continuare la loro pubblicazione, la quale doveasi tanto meno nel caso che risulta dagli atti, che gli ultimi volumi loro consegnati erano scritti in un modo opposto allo spirito del pubblico , su cui si aveva a contare:

«Che vi ha luogo d'allora in poi di far diritto alla loro dimanda per l' annullazione delle convenzioni verbali dei 18 novembre 1850:

« Atteso, quanto al conto fra le parti che si è stabilito in causa, che una somma di 750 franchi è dovuta ai fratelli Brinon sul sesto volume; che vi ha luogo, quanto alla dimanda di 1, 000 franchi sul settimo volume di rimandare le parti a fare i conti o ad intendersi.

« In quanto ai danni, interessi e spese dimandati dai fratelli di Brinon.

« Atteso che risulta da ciò che precede che nulla è loro dovuto;

« In quanto ai danni, interessi e spese chiesti dai fratelli Guyot.

« Atteso che risulta dagli atti di una somma di 1,000 franchi può loro essere con equità accordata a questo titolo:

« Per questi motivi.

« Annulla le convenzioni del 19 novembre 1850; — Condanna sotto pena di carcere i fratelli Guyot a pagare a Brinon franchi 750 pel costo del sesto volume; —Condanna egualmente e solidariamente i fratelli Brinon a pagare ai fratelli Guyot franchi 1 , 000 a titolo di danni, interessi.

« Detto che l' una di queste due somme si compenseranno con l'altra fino alla concorrenza.

« Detto che i fratelli Guyot saranno tenuti di rimettere a Brinon entro otto giorni le liste di sottoscrizione , i volumi nel magazzino e la chiave del magazzino ove trovansi deposti.

« Sul sovrappiù delle conclusioni delle parti non provvede.

« Condanna i fratelli Brinon alle spese. » (*Gazetta dei Tribunali*) — V. L' *Ami de la Religion*, 16 oct. 1852.

V. La Motta, *Saggio intorno al Socialismo* ecc., par. 3. cap. 13: efficacia immensa delle condanne della s. Sede.

(*L*) *Pag. 396*.

Nonnulla pro choronide adnotabimus de generalibus fidei impedimentis , ut in rebus adeo momentosis nil desideretur:

1. *Rationalismus*. Hac in re caveamus, ne fidem extollendo in eorum errorem impingamus, qui omnem vim ad veritatem probandam rationi naturali denegant,ita ut vel ipsa prima principia solummodo per auctoritatem nobis certa fiant;qui error *traditionalismus* dicitur, contra quem faciunt haec verba recentissimi Concilii Provincialis Ambianensis (Amiens): *E mentre s' impugna il Razionalismo, convien guardarsi dal ridurre all'impotenza la debolezza della ragione. È noto per la dottrina costante delle scuole cattoliche, che l' uomo che gode dell' esercizio della ragione, può coll' applicazione di questa facoltà percepire od anche dimostrare molte verità metafisiche e morali , tra le quali l' esistenza di Dio, la spiritualità dell'anima, la libertà e l' immortalità, la distinzione essenziale del bene e del male*, ecc. *È falso che la ragione si a affatto incapace a scioglicre queste quistiani; che i suoi argomenti non provino e siano anzi distrutti da opposti argomenti. È falso che l' uomo non possa ammettere naturalmente queste verità,senza che prima creda alla rivelazione divina per atto di fede soprannaturale;che non vi siano preamboli della fede che possano essere conosciuti naturalmente, nè motivi di credibilità , per cui lo assentimento diventa ragionevole. Questi errori non che avvalorare , compromettereb̀bero anzi lo confutazione del razionalismo. Se alcuna sotto il nome di tradizionalista o qualsivoglia altra cadesse in tali eccessi , devierebbe certamente dal retta sentiere di verità.* » V. Civilta Catt. ser. 2., vol. I et III: *due filosofie* — Perrone, *Proc lect. Theolog. in compendium redactae*,par. 3.: *de analogia rationis et fidei*, ubi alios recentiores contra fidem errores refellit, ut est *determinismus* , *nihilismus*, *hermenismus*, *kantismus*, *hegelismus* , etc. — Li-

beratore, *Della conoscenza intellettuale*. Roma 1857; par. 1.; del lamennismo, del tradizionalismo — Torricelli, *Dissertazioni* ecc. passim — Cbastel, *Del valore della ragione umana, ossin ciò che può la ragione da sè sola*. Milano 1857.

Hac de re praestat, ut decretorium proferamus judicium s. Indicis Congregationis (*v. Civ. Catt.* ser. 3., vol. I, pag. 252): Sacra Indicis Congregatio in generali conventu abito in Palatio Apostolico Vaticano, sub die 11 junii 1855, proposito dubio:

« An quae sequuntur pbilosopiae theses probandae sint eaedemque subscriptioni exhibendae D. Bonnetty, Ephemeridum auctoris queis titulus *Annales de philosophie chrétienne*, auditis pridem ac mature perpensis Theologorum suffragiis censuit decrevitque : has propositiones esse approbandas et praefati operis auctoris subscriptioni exhibendas, salvo semper apostolicae Sedis ulteriori judicio, quoad integrum ejus Opus.

« Quod quidem emm. PP. Decretum Sanctissimo D. N. Pp. IX per me infrascriptum die 15 junii currentis anni 1855, relatum, eadem Sanctitas Sua firmavit atque executioni mandari praecepit.

Theses hujusmodi sunt:

« 1. Etsi Fides sit supra rationem, nulla tamen vera dissentio, nullum dissidium inter ipsas inveniri unquam potest, cum ambae ab uno eodemque immutabili veritatis fonte, Deo Opt. M. oriantur, atque ita sibi mutuam opem ferant (*Encycl.* Pii. Pii IX, 9 novemb, 1846); —2. Ratiocinatio Dei existentiam, animae spiritualitatem, hominis libertatem cum certitudine probare potest. Fides posterior est Revelatione, proindeque ad probandam Dei existentiam contra atheum, ad probandam animae rationalis spiritualitatem ac libertatem contra naturalismi et fatalismi sectatores allegari convenienter nequit (*Prop. subscripta a Bautin* 8 sept. 1840); —3. Rationis usus Fidem praecedit, et ad eam hominem ope revelationis et gratiae conducit (*Prop. subscr. a Bautin* 8 sept. 1840); — 4. Methodus, qua usi sunt d. Thomas, Bonaventura et alii post ipsos scholastici non ad rationalismum ducit, neque causa fuit, cur apud scholas odiernas, philosophia in naturalismum et pantheismum impingeret. Proinde non licet in crimen doctoribus et magistris illis vertere, quoad methodum hanc, presertim approbante vel saltem tacente Ecclesia, usurpaverint (*Prop. contradict. propositionibus passim ex D. Bonnetty desumptis*) ».

HIERONYMUS *Card.* DE-ANDREA *Praefectus*

F. Aug. V. Modena. O. P. S. I. C. a Secret.

Praedictis Propositionibus libenter, corde et animo assentior. AUGUSTINUS BONNETTY Ephemeridum queis titulus : *Annales de philosophie chrétienne* auctor et editor, d. Gregorii M. ordinis Eques.—Parisiis die 12 julii 1855.

2. *Progressismus*. Est sane alius progressismus, quem non reprobamus, est progressus in fervore devotionis; progressus in solido amore proximi; progressus in scientiis optimis, in artibus, in virtutibus: quo sensu accipitur illud Apostoli 1 Tim. 4: *profectus tuus manifestus sit*. « Cave tamen (monet ad rem *Stapf*, § 326), ne ea quae hucusque usitata fuerunt, ex malesane nova moliendi prurito indiscrete rejicias. Decet equidem ut in negotiis, quae nobis incumbunt, expediendis, semper perfectiora meditemur; ast plurimi nostra aetate hoc principio pessime abusi sunt, dum nempe studio novitatis ducti omnia miscere, et quidquid antiquum vel usitatum fuit, jam ex hoc solo titulo eliminare tentarunt : qui quidem antiquitatis contemptus nobis nimium quantum funestus accidit! » Vel ipsas vias ferreis axibus munitas Religio nostra non probat tantum, sed jam videtur indicasse illis Ezechielis verbis: *Spiritus enim vitae erat in rotis*: et Eccles, 31 :*in omnibus operibus tuis est velox*. Celebris autem religiosus Ruggerius Baco jam a saeculo XIII scribebat ad rem: *Currus etiam possent fieri, ut sine animali moveantur cum impetu inaestimabili...; machinae et ingenia inaudita* — V. Bellissima, *Theol. Dog. Instit.* t. I, pag. 493 — V. Bergier, *Dizionario, Append.* V. Progresso — Riccardi, *I conti fatti al progresso del secolo XIX*. Vercelli — Liberatore, *Il Progresso, Dialogo filosofico*, Genova 1847 — Ferreri, *La Cattedra di s. Pietro*, Giorno ultimo — Giuria, *Il Cristianesimo, Religione di progresso*. Torino — Salzano, *Elementi di Storia antica*, t. II — Cbarvaz, *Guida del Catecumeno valdese, ossia difesa del Cristianesimo*. Torino 1857; vol. I, lib. 3 ragionam. 6: del Cristianesimo progressivo ; Opus pereruditum et tanti Archiepiscopi dignum — Marchetti, *Dissertatio*: Egli è una proposizione empia ed inetta l' asserire che la Religione cattolica avvilisca lo spirito umano, e renda gli uomini inutili alla società (*v. Annali Religiosi*. Roma, vol. XI) — *Civiltà Catt.* ser. 3ª, vol. VII: dell' influenza religiosa nella società.

Hic tamen praestat audire clariss. Ozanam, in operc, *Il Paganesimo ed il Cristian.* lez. 1: « Il domma non muta; ma la fede è una potenza attiva che cerca la luce, *fides quaerens in-*

tellectum. Essa conserva la verità rivelata, ma la medita e la commenta, e dal simbolo, che la memoria di un fanciullo ritiene, ne fa essa uscire la *Somma* di s. Tommaso d' Aquino. Così pure la morale non muta; ma l'amore che la pone in pratica non conosce posa; i precetti sono sempre gli stessi, ma le opere si moltiplicano; le ispirazioni tutte della carità cristiana sono già comprese nel sermone fatto sulla montagna: ma pur tuttavia vi vollero dei secoli prima che ne uscissero i monasteri civilizzatori, le scuole e gli spedali, che si sparsero in tutta l' Europa. Infine il culto non cambia, almeno nel suo principio che è il sacrificio: un po' di pane e un po' di vino in fondo ad una prigione oscura bastava alla liturgia dei Martiri; ma una speranza instancabile spinge l' uomo a ravvicinarsi alla beltà divina, la quale non si lascia quaggiù contemplare a faccia a faccia. Egli si serve di tutto ciò che pare salga verso il cielo, come dei fiori, del fuoco, dell' incenso; egli erige monumenti in pietra, e ad altezze inaudite porta le guglie delle sue Cattedrali; aggiugne alla preghiere le due ali della poesia e del canto, che la fanno sorpassare le Cattedrali e le guglie... » Imo perdoctus ac religiosus auctor observat: « l' idea di progresso non è pagana; chè anzi l' antichità pagana si credeva sottoposta ad una legge d' irreparabile decadimento, mentre il genere umano ricordandosi dall'altezza da cui era disceso, non sapeva ancora come fare a risalirci. Il sacro libro degli Indiani dichiara che nella prima età *la giustizia si mantiene ferma su' suoi quattro piedi; la verità regna ed i mortali non vanno debitori alla malvagità di pure uno dei beni che essi godono. Ma nelle età susseguenti la giustizia perde l' un piede dopo l' altro, e i beni leggittimi diminuiscono in poco d' ora.* Esiodo divertiva i Greci col racconto delle quattro età, l' ultima delle quali avea vista perdersi il pudore e la giustizia, *ai mortali non lasciando che cocenti dolori e i mali irreparabili.* I Romani che furono i più assennati degli uomini, attribuivano ai primi avi loro il sommo d'ogni saggezza; ed i senatori del secolo di Tiberio, assisi a piè delle immagini de' loro antichi, si rassegnavano alla propria decadenza, ripetendo con Orazio:

Ætas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem...

« La dottrina del progresso la vediamo cominciare col Vangelo; il quale non insegna soltanto la perfettibilità umana; ma ne fa una legge: *Siate perfetti, estote perfecti*; e questa sentenza condanna l' uomo a un progresso senza fine, poichè essa ne pone il termine nell' infinito dicendo: *Siate perfetto, come il Padre celeste è perfetto* ».

3. *Massonismus*. Ad rem faciunt, quoad sectas occultas, quae scribit Torricelli, *Dissertazioni* ecc. vol. II, art. 102: « Penetrò il Barruel colla scorta della vera filosofia, e d' una pazientissima disamina nei più reconditi penetrali di questi vergognosi misteri dell' umana malizia, e li svelò con documenti e prove irrefragabili nelle sue *Memorie per servire alla storia del giacobinismo*, che cominciarono ad uscire in Londra nel 1796. Si accinse in quest' Opera a provar l' esistenza d' una triplice congiura preparatoria della rivoluzione francese, la prima cioè degl' increduli, che dalla metà del secolo XVIII tendeva ad abbattere il Cristianesimo; la seconda de' liberi-muratori e di quant' altri coll' indipendenza, colla libertà, col sistema repubblicano tendevano a rovesciare i troni; la terza degl' illuminati, e de' seguaci di altre sette più oscure, che forti dell' appoggio d' ambedue le prime schiere miravano a conculcare ogni religione ed autorità.

« Era troppo naturale che un' Opera di simile natura dovesse svegliare contro il Barruel un nembo di nemici e d' oppositori. Tutti i settari di qualunque colore si fossero, tutti i nemici dell' autorità, tutta la filosofaglia, tutti si mossero contro Barruel. Egli combattea sulla breccia, e tra le ruine dell' altare e del trono con un coraggio che ispira solo l' amore della fede e della verità, denunziava a' suoi contemporanei, e ai posteri più imparziali la congiura atroce, e l' empietà infernale de' miseri nostri giorni. Le sue Memorie sono il progresso degli autori di tanti mali; e le loro corrispondenze, le confessioni loro, gli autentici documenti, le note officiali sono prove e testimonianze di fatto, che non si smentiscono con un motteggio, con un epigramma, con un' ingiuria. Le Memorie suddette sono un libro prezioso, che ha disingannato molti, e che non si possono leggere con buona fede senza trovarvi il convincimento » — V. Bresciani, *Ebreo di Verona* — Bergier, *Dizionario* ecc. Appen. V. Liberi-muratori — Audisio, *Lezioni di eloq.* p. 2, l. II — *Saggio sul Socialismo*, c. 5. De-Luca, *Annali* ecc. t. XII — *Civiltà Catt.* v. I, v. etc. D' Arlincourt. *La Masque d'or* — Monsig. Randu, *A che punto siamo della rivoluzione*, Annecy 1857.

4. *Biblismus*. Quoad prohibitionem legendi s. Scripturam in vulgari lingua, audiatur *Civiltà Cattolica* ser. 1ª, vol. VI, pag. 569: « Non è per altro a credere che la Chiesa interdica generalmente ai laici di leggere la sacra Bibbia, facendone come monopolio del solo Clero.

La Chiesa non ha mai disdetto a veruno il leggere la Bibbia nel testo originale o nella sua versione latina che dicesi la *Volgata*. La ragione si è perchè il testo originale e la versione latina non può cadere in mano se non degli uomini istruiti, e la Chiesa non teme la critica di costoro. Ma quanto alle versioni in lingua volgare, per le quali la Bibbia va ad essere messa in mano anche degli idioti, la prudenza vuole che si usano maggiori rigoardi e che si allunghi o raccorci la briglia a seconda de' pericoli che possono minacciare la semplicità de' fedeli. Quando la credenza cattolica non corse veruo grave rischio dalle frodolenti arti de' novatori, la Chiesa non fece veruna proibizione in questa materia. Proibizioni locali e parziali vennero appresso contro gli abusi de' Valdesi e degli Albigesi, quando la sfrenata licenza di costoro in pervertire i sacri Libri facea strazio orrendo de' semplici. Ma, allorchè nel secolo XVI l'impudenza degli eretici non ebbe più freno a moltiplicare all' infinito le versioni di Bibbie falsificate o monche, e una pazza smania d' interpretare divine Scrittore secondo il proprio cervello invase le menti perfino de' bottegai, e ciabattini e delle donne ancora; la Chiesa videsi costretta per ovviare a tanto male di strappare la Bibbia di mano agli idioti e prescrivere che senza peculiare permesso niuno potesse averne copia in lingua volgare. Con ciò si riparava al pericolo degli affatto ignoranti, e non si faceva verun divieto per quelli che fossero alquanto istrutti. Imperocchè restava sempre libero poter leggere la Bibbia nella lingua originale o latina, e l'uso di questa lingua era assai comune in quel tempo. Seonochè, diminuito in appresso quel rischio e divenuta più rara la conoscenza del latino, la Chiesa andò rimettendo e rimettendo di quel rigore: ed al presente dopo i decreti di Benedetto XIV confermati da Pio VIII e Gregorio XVI è permesso ad ogni fedele legger la Bibbia in lingua volgare, purchè approvata dalla legittima autorità Ecclesiastica e corredata di note cavate da ss. Padri o da altri scrittori cattolici. Il che ognun vede essere sapientemente ordinato per francheggiare le menti da errore ne' luoghi di difficile intelligenza ». (V. etiam Opus, *La lettura della santa Bibbia in lingua volgare giudicata secondo le Scritture la Tradizione e la sana ragione*. Annali delle Scienze religiose. Roma 1847, anno II, vol. IV, pag. 161 e segg. — Poncet, *L' abus de la s. Bible*. Nice 1851)

Celebris profecto est et omnibus commendata versio s. Scripturae cum notis facta studio archiepiscopi Antonii Martini: quam quidem cum gratiarum actione excepit Pius VI Brevi 16 apr. 1788, quaeque summo omnium plausu, ac fructu novis in dies editionibus donatur. It. *La sacra Bibbia* di Vence giusta la quinta edizione del sig. Drach, corredata di nuove illustrazioni ermeneutiche e scientifiche, con Atlante e carte iconografiche. Milano, Stella e F.: doctissimis enim ad rem Dissertationibus praestat. Ad pleniorem autem Scripturae intelligentiam inservient: *Nuovo Dizionario Biblico compilato e munito di osservazioni critiche*. Novi 1843 — Aquila, *Dizionario Biblico* — Calmet, *Dictionarium Bibl.*—Et maxime Veith, *Sacra Scriptura vindicata*, quae de facili ab omnibus acquiri potest — Opus autem in hac re absolutissimum, quod pluribus tomis distribuitur, est *Commentarium* Cornelii A-Lapide omnium interpretum principis.

A protestantibus plures factae habentur versiones: *Lutero* (audiendus clariss. Charvaz, *Guida d' un Catech.* ecc. vol. II) *fece una traduzione della Bibbia, e Zuinglio dopo averla disaminata, dichiarò ch' essa alterava corrompeva la parola di Dio* (questa è appunto quella versione in cui un dottore Cattolico, Emser, notò fino a mille inesattezze che non erano certamente tutte involontarie, tra le quali i fratelli Vallembourg ne fecero osservare parecchie molte gravi). *Calvino ne fece un'altra, ma Dumoulin celebre ministro calvinista giudicò che egli avea stiracchiato il testo, e mischiatovi trasposizioni e aggiunte di sua testa. Zuinglio fece la sua, e i Luterani gliene mossero gli stessi rimproveri da lui fatti a Lutero. Ecolampadio e i dottori di Basilea fecero pur essi la loro; ma Beza la dichiarò empia in più luoghi. Costui pubblicò anch' egli la sua, e quei di Basilea alla loro volta l' accusarono come empia. Infine i ministri di Ginevra le giudicarono tutte così difettose che posero mano a farne una nuova, la quale da Giacomo I, nella Conferenza di Hamptoncourt, fu dichiarata la più cattiva ed infedele di tutte. Vennero alla luce anche quelle di Tyndal, di Coverdale e dei Vescovi della regina Elisabetta. ma in esse il testo era così falsato, che tra i Cattolici, come tra i Protestanti levossi un grido concorde per condannarle. Di che Giacomo I avvisò necessario di ordinare una nuova traduzione, che è pur essa molto lontana dall' essere un modello di esattezza e fedeltà.*

A protestantibus hodie maxime praedicatur versio Diodati calvinistae; at mendaciter sane, cum septem libros s. Scripturae omiserit, et plures textus adulteraverit. Hac de re vid. *Dialogo intorno alla traduzione della Bibbia del Diodati*. Pogliani, Milano 1851 — *Amico Cattolico*. Mil. ser, 1°, v. III: intorno alla Bibbia volgarizzata dal Diodati; lettera ad un

Chierico — *Annoli religiosi*, serie 2ª, vol IX, pag. 465 — Rossi, *Della Bibbiomania degli eretici*, cenno *storico seguito da un dialogo intorna alla traduzione della Bibbia di Giovanni Diodati*. Valenza 1857. Porro quod Biblicae protestantium societates *vera pestis* sint, prout eas RR. Pontifices appellarunt, confitentes babemus vel ipsos adversarios: sic enim professor Leo de protestantium secta scribebat hac de re cuidam amico: « Il Papa, mi dite, ha cbiamata la sooietà biblica una peste. Benissimo, e lo ba fatto realmente... abbiate dunque la buona fede di esaminare un po'quello cbe tanti emissari della società biblica inglese fanno nei paesi cattolici coo una mancanza di rigoardo e di pudore, cbe non conosce limiti; come per essi tutti i mezzi sieno buoni per distribuire la santa Scrittura, come la distribuiscono senza il menomo discernimento fra le mani di persone cbe sono le meno atte a comprenderla e le meno preparate per mancanza di un fondo di soda pietà, come essi si danno ad insegnamenti i quali essi giudicano, come ben suppongono, innocentissimi, ma che ingenerano la confusione oegli spiriti, lacerano la moralità, sconvolgono l'autorità sociale e l'ordine ecclesiastico, e non banno in ultima analisi cbe una infloenza rivoluzionaria. Considerando il complesso degli intrighi inglesi nel nord dell'Italia praticati in questi ultimi dieci anni, io non posso volerne male al Papa, se dal suo punto di vista ha cbiamato la società biblica uoa peste. Questa società, benchè sia la meno colpevole nella congiura cbe rese cotanto infelice questo paese, ha servito di strumento agli autori di qneste miserabili macchinazioni. E di questa moneta che l'Inghilterra paga l'Italia d'averle un tempo recata la Religione cristiana; ma la paga d'un modo cbe la rende infinitamente responsabile dinanzi a Dio. Nè crediate già di trovare fra questi rinnegati del Cattolicismo alcuni booni Cristiani. Voi non troverete al contrario fra i più istruiti tra essi e più regolati nella vita cbe un panteismo mistico, o un volterianismo insolente e selvaggio. Questo zelotismo inconsiderato apre una strada nell'Italia al commercio e alla politica dell'Inghilterra, che vi si introduce colla Bibbia alla mano. La Bibbia è la pelle dell'agnello nella quale si cela il lupo, e il risultato sarà, come potremo forse vederlo noi stessi, la salvaticbezza religiosa, l'annicbilamento di qualunque autorità, di quella stessa della verità! Oh l'iofelice paese! Come esso era bello ne'suoi costumi e nei sentimenti! Quanto gentile era il suo popolo per puco cbe si discostasse da'luoghi, ove lo straniero avea portato la immoralità! Quanto dolce ed ingenua cd incantevole era, or sono appena tre anni, l'indole di questi uomini! Quante ruine accumulate in seguito! Sì, mio amico, se fossi Papa e italiano farei lo stesso, alzerei la voce contro questi errori! » *Wolhsblatt de Halle*, n. 3, feb. 1853) ».

(*M*) *Pag. 398.*

Praestat quoad protestantismom audire doctissimum P. Perrone in Dissertatione: *Della denominazione che la Chiesa cattolica dà alle comunioni da lei divise, di eretiche e di scismatiche* (Annali rel., serie 2ª, vol. VII. Roma, 1850). Adductis enim gravibus verbis ac minis Cbristi Domini, Apostolorum ac ss. Patrum in sectatores omnes, ita concludit ad rem: « Se tale è l'idea, che delle sette e dei settari ci han di pieno accordo trasmessa dietro l'insegnamento di Cristo e degli Apostoli tutti i Padri dell'anticbità; se tale è la sorte avvenire che ci vien descritta degl'infelici che ne furono o gli autori o i colpevoli seguaci, sebbene una gran parte di essi ooo peccassero cbe in alcuni punti di dottrina, e sol perchè la lor colpa era di resistero alle decisioni della Chiesa, alla fede attualmente dalla Chiesa insegnata, cbe avrà a pensarsi, cbe avrà a dirsi del protestantesimo? Del *protestantesimo*, io dico, il quale non sol discrede di ben molti articoli della cattolica fede, ma di più si creò, si costituì, si eresse sulle rovine dell'autorità, proclamando sopra di ogni altra setta il principio della piena indipendenza della ragione individuale, il principio del libero esame, e però della propria scelta di dottrina in materia di Religione? Principio cbe assorbe, distrugge, annienta ogni credenza? Principio cbe giustifica ogni errore, ogni scisma, ogni eresia che mai in tutti i secoli sbocciar possa per l'avvenire da qualsivoglia stravagante cervello contro la dottrina di G. C.? Principio che si steode dalla Bibbia fino all'ultima traccia de' libri simbolici? Principio che divide e suddivide le intelligenze non meno che le volontà fino ad isolar l'individuo dall'individoo, e cancellare ogni idea di unità e di società religiosa? Principio rovinoso e terribile cbe fin dalla sua comparsa, comecbè non ancora abbastanza conosciuto e apprezzato, pur preludendo fin d'allora ai funesti effetti, che quasi in radice venefica in sè raccbiudeva, tosto lacerò il seno del protestaotesimo stesso in più fazioni, lo stritolò in processo in cento e cento sette tra sè contrarie, lo sfracellò, lo infrantumò non altramente cbe un fragile vetro con furiboodo impeto scagliato su duro macigno, cbe in minutissima polve si dissolve?

« Cbe avrà a dirsi, ripeto, del *protestanti-*

smo, il quale ora compiendo la sua missione colla perfetta e piena applicazione del suo principio generativo negò ad una ad una le verità de' sacri libri, negò la divinità di loro origine, ne disconobbe la veracità, li ridusse ad una serie di miti, ad un ingegnoso parto dell'umana intelligenza, cui unicamente deifica, sostituisce al Cristo, e confonde con Dio? Dove io ragionassi ad udienza men côlta, si prenderebbe agevolmente il mio dire qual esagerazione, o trasporto di malinteso zelo; ma a chi di voi non è noto, come nel Sinodo di Berlino dello scorso anno si è dichiarato, che *niuna forma di dottrina* sarebbe considerata come legale *nell'interior della Chiesa*, e lasciarsi a ciascono la libertà d'intenderla a suo piacimento? A chi non è noto come nell'anoo stesso il concistoro protestante si oppose al Re di Prossia nell'esortarlo ch'egli faceva ad adottare la confessione d'Augusta? Che il razionalismo tratto dalla filosofia di Hegel, di Strauss, di Baoer, di Feuerbach ha preso una forma esteriore, e si divise dalla evangelica? A chi non son conte, per scendere alquanto più al particolare, le pubbliche dichiarazioni di Guglielmo Marr, che *i dommi* cioè *della esistenza di Dio e della immortalità dell'anima, non sono che racconti da vecchie, gittati da lungo tempo tra le spazzature*? O di un altro scrittore formato alla scuola Hegeliana, il quale diceva: « La sventura dell'uomo ha cominciato il giorno in cui l'uomo ha concepito un essere supremo sovra di sè, da quel giorno egli ha rinunziato alla sua iodipendenza natia, si è lasciato imporre il giogo di una legge, di cui egli stesso n'è l'autore, e si è lasciato rapire un bene che or viene a riconquistare per sempre. Questo bene supremo, questo diritto imprescrittibile è il pensiero, che non avendo più altra regola che sè stesso, è divenuto nostra assoluta, ed unica autorità ».

Et Audin in *Vita Lutheri*, c. 19 narrat: « Fu veduto un giorno Carlostadio percorrere le vie di Wittemberga colla Bibbia in mano e fermare i viandanti a chiedere loro il senso di qualche passo difficile dei libri santi. Che cosa fate? gli dicevano i monaci Agostiniani; prostituite il titolo di dottore. Non istà scritto, rispondeva, che *il latte della verità scorre dalle labbra del fanciullo*? adempio l'ordine del Cielo » Et cap. 1 « Carlostadio cattolico nel 1513, luterano nel 1521, anabattista nel 1525, sacramentario nel 1530, esso cangia di credeoza come di abito per obbedire a qualche testo biblico, del quale esso solo pretende di avere scoperto il mistero, e finisce col cingere il grembiale di fornaio, perchè sta scritto: *Lavorerai col sudore della tua fronte.* Et cap. 10: « È detto nella storia di Cromwell, che un soldato del suo esercito passò il Tamigi per recarsi a Londra: egli recava seco una lanterna, in coi ardevano cinque candele. Giunto sulla riva chiamò ad alta voce la moltitodine ed aperta la lanterna, ne prese una, vi soffiò sopra, e disse: Così muoiano le decime! poi una seconda: Così muoiaoo i parlamenti! poi una terza ed una quarta, finalmente la quinta, e gridò: Così muoia la Bibbia! Il popolo cominciava a sollevarsi ed a maltrattarlo con parole. Uno degli astanti disse al soldato: « Ove « togliesti tutto ciò? — Rispose il soldato: è la « parola di Dio che vi predico: Lutero ha pur « fatta uoa nuova religione, Calvino vi soffiò « sopra: Calvino ha fatto una nuova religione, « Cranmer, il grande arcivescovo, vi soffiò « sopra: e la regina Elisabetta soffiò sopra « ogni cosa. Ebbene, io pure, alla mia volta, « vengo, in nome della parola di Cristo, a « spazzare col mio soffio tutto quanto fu detto.... » Il popolo tacque. Or non aveva egli ragione codesto soldato? Era prete secondo lo ordine di Lutero, poichè credeva in Cristo e nella sua santa parola ».

Inter protestantes quoad doctrinam io dies crescit dissentio, uti notat Charvaz, *Considerazioni sul protestantesimo*: « Mi do fermo vanto, andava dicendo da poca pezza il signor dottor Harms ministro a Kiel, di scrivere sopra l'unghia del mio pollice tutte le dottrine che ancora generalmeote si credono fra noi. Nè da questo dissente un altro savio protestante, il signor Schmaltz celebre giureconsolto prussiano: a forza di riformare, dice, e protestare, il protestantesimo si riduce ad una linea di zeri, avanti ai quali non trovasi alcuna cifra: questa è una religione che non è ancor fatta ». Ad rem ergo scribit l'*Armonia* 3 gennajo 1857: « Il grido di andiamo a Roma, *Wohl auf! su Rom!* risuona a quando a quando tra gli scrittori protestanti, i quali naoseati e ristucchi del guazzabuglio che si appella protestantesimo, non vedono altra uscita per un animo onesto che la strada che mette a Roma. Ecco ciò che si legge nella Gazzetta di Maklemborgo: *Noi vogliamo mettere in salvo il Cristianesimo; noi andremo là, ove la Chiesa fa ciò che dice la Scrittura; dove la Chiesa prescrive che i suoi ministri debbano insegnare ciò che i suoi fedeli devono imparare; dove si veglia alla uniformità del culto, ove tutto è solenne, nobile, in armonia col cuore e coll'adorazione; dove un potente capo spirituale non si curva innanzi ai potenti della terra, ma solamente innanzi a Dio; dove la Chiesa é realmente fabbricata sulla pietra. È ben a malin-*

cuore che ci separiamo dalla casa dei nostri padri, ma bisogna separarci. Oltre! a Roma! possa questo grido sempre più propogarsi ».

V. Perrone *Il Protestantesimo*, etc. — *Civiltà Catt.*, Ser. 1, vol. v: Dialoghetti di L. Desanctis—Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. III, lez. 45, ubi considerat protestantismum: « 1. Negli individui che lo hanno stabilito; 2. nelle sue cagioni; 3. nel suo dogma; 4. nella sua morale; 5. nel suo culto; 6. ne'suoi effetti, etc. » — *Reflèxions sur l'Incrèdulitè* etc. Paris 1843 — Sainte, *Omaggi resi alla Religion cristiana dai filosofi moderni*. Parma 1841 — *Scuola di filosofia e di Religione e modo d'insegnarla*. Roma 1832 — Balmes, *Il protestantismo paragonato col Cattolicismo* ecc. — Klee, *Storia de' Dogmi* ecc. — Gousset, *Teol. dogmatica* — Liguori, *Verità della fede fatta evidente per i contrassegni della sua credibilità*, cap. XII: Dialogo dove si scrive in breve il modo di convertire un infedele — *Metodo d'Instruzione per ricondurre i pretesi riformati alla Chiesa romana* — Scheffmache, *Catechismo di controversia* (Collez. de' buoni libri. Torino) — *Letture cattoliche*. Torino — Moore, *Viaggi di un Islandese in cerca di una religione* — Charvaz, *Guida del Catecumeno valdese*—Spezi, *Conferenze di religione, utili ad ogni colta persona, specialmente alla gioventù*, Torino, Marietti 1856 — Martinet, *Les idèes d'un Catholique sur ce qu'il y aurait à faire*, Lyon, Paris 1847 — Gaume laudatus in alio Opere, *La rivoluzione, ricerche storiche sopra l'origine e la propagazione del male in Europa*, vol. v. Milano 1857.

(N) *Pag. 388.*

Quem non movet praeceptum illud, quod Christus Dominus suis dedit Apostolis, eorumque successoribus praedicandi *Evangelium omni creaturae* (Mar. 16)? qui Christum amat, procul dubio ejus verba curare debet. Hinc laudanda consuetudo in romana Ecclesia existens Missionarios ad infideles mittendi. (V. Henrion, *Storia delle Missioni*; it. Wittann, *Storia universale delle cattoliche Missioni*)— Laudanda Societas Lugduni, quae nempe est pro Fidei propagatione instituta, aden a Pontificibus commendata, ac nuperrime a Pio IX. (V. *Amico Catt.*, vol. XIII, p. 80). Item *L'orbe santificato* ecc. Torino, per Giacinto Marietti, 1847—Laudandae societates tum ad optimos libros evulgandos. (V. *Civ. Cattol.*, v. XI); tum ad Angliae conversionem a Deo efflagitandam nostris temporibus erectae, et aliae similes. V. Della-Motta, *Saggio intorno al socialismo*, vol. I, cap. 16 — *Civiltà Cat.*, ser. 3ª, vol. VI: l'obolo per la fede — *Annali della Propagazione della fede* — Rosselly, *Cristoforo Colombo, storia della sua vita e dei suoi Viaggi*. Milann 1857: Opus celeberrimum.

Quid de hodiernis civilibus associationibus, quae tantopere praedicantur? Codex poenalis Albert, art. 487 secretos conventus prohibet gravissime: attamen in novo Statuto habetur, art. 32: *È riconosciuto il diritto di adunarsi pacificamente e senz'armi, uniformandosi alle leggi che possono regolarne l'esercizio all'interesse della cosa pubblica* — Plures olim societates praedicabantur ad commercii, vitae publicae ac religionis prosperitatem laudabiliter institutae; at quae hodie passim instituuntur, numquid omnes talis sunt indolis (*v. Motu-proprio* di papa Pio IX, 14 maggio 1852). « *Associatevi, associatevi* ! si esclama, e le antiche associazioni, i corpi morali che esistono, si astiano, si censurano, anzi si annientano, o almen si diffamano: donque *aliquis latet error*, anzi una frode... Se è libero ad ogni uomo di viver celibe sotto il tetto, non dev'essere libero di viver tale nel consorzio di altri, che egual condizione hanno scelto? Se è libero d'associarsi per mutuo soccorso, per avere sollievo in vecchiaia, per promovere interessi di commercio, non sarà libero di associarsi per pregare, confortare afflitti, soccorrere ne'bisogni tutti della vita chi di sì benefica opera voglia prevalersi? Se è lodato chi fonda accademie, musei e teatri, perchè non lo sarà chi erge cenobi, monasteri e tempii per lo sfogo e la pietà di chi più delle cose materiali, apprezza le allettative della virtù, che ha sua principal sede nelle case religiose? .... È guerra veramente ingiusta quella che l'attual secolo ha dichiarato ai corpi morali: questi hanno diritto di esistere, secondo le condizioni con cui furono creati ed accolti. Quando il ben pubblico richiede che si modifichino le basi d'un'istituzione, vi sono le vie rette per ciò fare legalmente, secondo che dipende dall'autorità ecclesiastica, o dalla civile ». (*Avvedim. politici*, c. 12) — V. *Civiltà Cattolica* ser. 1ª, vol. x: i corpi d'arte e le associazioni moderne d'operai — Taparelli, *Saggio teoretico* ecc. n. 769 ecc.

(O) *Pag. 399.*

Objicies: *Non est objectum spei Christianae quod paucis Christianis reservatur*; *atqui talis est beatitudo aeterna ex Scriptura*: multi sunt vocati, pauci vero electi (*Matth.* 19 et 20): omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium (*I Corint.* 9) — R. Testimonia objecta minime adversantur. Non:

1. *Multi sunt vocati, pauci vero electi.* Ut hoc testimoniom aliquid evincat, oporteret ostendere nomine *electorum* non venire, nisi qui salutem aeternam consequuntur; atqui hoc incertum est. Praetermissis innumeris interpretationibus, unam proferimus celeberrimi Cornelii A-Lapide, qui dicit multos vocatos ad gratiam ordinariam relate ad observantiam legis divinae, paucos electos ad gratiam extraordinariam relate ad observantiam consiliorum Evangelii; qua in re profert interpretes multos: et videtur textui conformior. Nec magis probant verba eadem, cum sermo esset de invitatis ad nuptias qui ire noluerunt; nam hic de solis hebraeis Evangelium loquitur, qui omnes quidem vocati fuerunt, sed pauci vocationi adhaeserunt. Ipsi hebraei perspexerunt ea verba ad se fuisse directa: *Et cognoverunt*, inquit sacer ille textus, *quod de ipsis diceret.*

2. *Omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium.* Hic audiatur s. Anselmus: *Currunt ethnici, hoeretici, reprobi; sed unus christianorum et electorum populus accipit bravium.* Ergo si Apostolus intelligendus est de toto Christianorum populo, ejus verba potius nobis favent, quam obsint. Et sane, si acciperetur literaliter de una tantom persona, concludendum solam B. Virginem esse salvam: tunc irrisorie Apostolus omnes adcursum animose capessendum ita ibidem excitasset: *sic currite ut comprehendatis.* Ut autem status quaestionis plenius dignoscatur, quatuor praecipuae hypotheses hic conficiendae sunt: — 1. si quaestio est de omnibus omnino hominibus, qui sunt, fuerunt ac futuri sont: tunc est certum, multo plures damnari; quot enim sunt ethnici, judaei, mahumetani, haeretici, indifferentistae, theistae, peccatores! Quo sensu habemus illud Christi: *Arcta via est, qua educit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam* (Matth. 7); — 2. si sermo est de omnibus Christianis, sive catholici sint sive non, et tam adultis quam pueris: vel etiam de solis Catholicis, iterum tam adultis quam pueris: tunc videtur certa sententia, quae docet multo plures salvari; nam exploratum est, adultos et infantes numero fere aequali e vita decedere. Unde infantibus baptizatis, qui salvantur, sunt addendi adulti illi, qui in justitia moriuntur; — 3. si quaeritur de solis adultis christianis sive catholicis, et tunc dicunt probabilius plures esse, qui damnantur; nam haereticis, apostatis ac schismaticis, mali catholici adjungendi sunt; — 4. si tandem quaestio est de solis adultis catholicis, tunc duae sententiae. Prima docet ex adultis catholicis plures damnari; nam pauci servant tota vita innocentiam, paucique post peccatum agunt dignam poenitentiam; quae autem fit in morte, admodum dubia est: pro hac sententia non immerito citantur Gregorius M., Augustinus, Chrysostomus, etc. Sed aliis magis arridet sententia eximii Suarez, qui tenet multo plures salvari: hoc quippe Dei clementiae, Christi meritorum virtuti, ac Sacramentorum efficacitati plane consentaneum est. Et congruit magis verbis Apocalypsi (c. 7): *Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.* Et licet major pars adultorum saepius mortaliter peccet, tamen saepius resorgit: et in fine vitae pauci sunt, qui per Sacramenta non praeparentur ad mortem; at semel justificati facile solent illo parvo agonis tempore perseverare sine novo peccato. V. *Scriptura sacra contra incredulos propugnata*, pars IX, sess. 2ª, in Apoc., c. 3, quaest. 10, auct. Laur. Veith, cujus Opera multum commendabat Pius VI — Bergier, *Trattato della vera Religione*, tr. x; it. *Dizionario*, V. Eletti — Auctor libri, *Quattro anni di esperienza*, ecc. c. 3.

(P) Pag. 415.

Sunt qui de facili ab eleemosyne tribuenda se liberant ideo, quia ultro fingunt pauperes ex mera desidia vel socordia mendicare. Errant tamen; nisi enim hujus rei certa indicia habeamus, nostrum est egenti dare, non curiosius inquirere — Neque audiendi qui se ab hoc gravi praecepto exonerant quia qui suot indigentes, publicis Hospitiis ad id recipiuntor; hoc enim non obstante, pauperes semper habebimus nobiscum, illos maxime qui ratione sui status mendicare erubescunt, qui quidem pauci non sunt, et in omni fere loco inveniuntur. Saltem illis Hospitiis eleemosyna fiat: quae quidem mire laudantur ubi rite instituta sint; sic enim pauperes ab otio arcentur, in aliquo occupantur utiliter, atque ad Religionis officia instituontur. Ea approbata habentur in Regno Pedementano *RR. Patent.* 29 nov. 1836. Imo Innocentius XII inter ceteros Pontifices ea Hospitia laudat ac Indulgentias concedit tum pauperibus qui illis recipiuntur, tum administratoribus, ministris et officialibus. Quae omnia laudabili sane consilio Immortalis Gloriae Pontifex Pius IX instauravit — V. *La mendicità provveduta nella città di Roma coll'Ospizio pubblico fondato dalla pietà e beneficenza di N. S. Innocenzo XII, colle risposte alle obbiezioni contra simili fondazioni* Roma 1693 — Guevarre, *La mendicità sbandita* — Morichini, *Degli istituti di pubblica carità, ed istituzione primaria in Roma* — Petiti, *Saggio del buon governo del-*

la mendicità — Degerando. *Il visitatore del povero* etc. — *Civiltà Cattolica*, ser. 3a, vol, IV: la mendicità ed i mendichi.

Ad charitatem pietatemque fovendam praestat, ut non tantum juris, sed etiam rationem aequitatis habeamus. Praeclare Cicero (*de Officiis*, l. II, c. 18): *Convenit tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omnique re contrahenda, vendenda, emenda, conducenda, locando aequum et facilem; multa multis de jure suo concedentem: a litibus vero, et nescio an non paullo plus etiam quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnunquam de suo jure decedere, se interdum etiam fructuosum*.

Item ad rem ait *Stapf*, § 340: « Quo angustiores sunt facultates nostrae, et quo plura nobis officia altioris ordinis incumbunt, eo magis ab expensis superfluis, seu ad solum splendorem, vel voluptatem factis, nobis temperare debemus. Consequenter officium istud non tantum pro diversitate facultatum, sed etiam temporis, aliarumque circumstantiarum diversimode coarctari solet. Generatim tamen in servandis et expendendis bonis temporalibus nos neutiquam anxios, vel scrupulosos esse oportet, praesertim in rebus minutioribus. Talis anxietas spiritualem profectum retardat, et facile in sordidam tenacitatem abit. Hominis christiani est, ut justa quidem cum circumspectione, attamen sine anxietate, reditus inter et expensas legitimum ordinem statuat, ita ut necessaria utilibus, utilia commodis, atque commoda iis praeferantur, quae ad solum splendorem faciunt. Omnium minime talis anxietas tunc locum obtineat, ubi de sublevandis *aliorum miseriis* agitur. In ejusmodi casibus etiam aliquid augere, et illius nos meminisse oportet, quod Redemptor ait: *Date et dabitur vobis; mensuram bonam et confertam dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis*. Luc. 6, 38. Conf. II Cor. 9, 10, etc. *Foeneratur Domino, qui miseretur pauperis, et vicissitudinem suam reddet ei*. Prov. 18, 17. Et certe nemo ditior, quam cui Deus est debitor. »

Quid (quaeres) *dicendum de moderno illo inventu pauperibus succurrendi, theatrales repraesentationes habendo aut choreas ducendo?* — Hac de re audiatur orator Brunet: « Fu detto: *Chi dà ai poveri presta a Dio*. Ed è appunto in vista e per amor di Dio che voi dovete alleviare le miserie del povero. A' nostri dì si cercò di trasformar questo principio in cento diversi modi. Sospinti da buone intenzioni si vollero sollevare i poveri con alcuni nuovi trovati, con lotterie, con banchetti, con balli, con accademie e via via. Io non disconoscerò certo i risultati manifestamente vantaggiosi di queste ingegnose sorgenti dell'umana pietà. Ma non datevi a credere di aver con ciò adempiuto il dovere della limosina e quello della carità. Sotto questi travestimenti che la disfigurano, io non riconosco punto la carità del Vangelo. Figlia di Gesù Cristo, la carità non può fiorire che all'ombra del santuario: ella attinge la sua sorgente e la sua rugiada nel Sangue di Gesù Cristo; e allora che in cambio della mia limosina, voi mi avete trastullato, io dico che il mercato è conchiuso; io ho dato al povero, ma non ho prestato a Dio; Dio non mi debbe nulla in contraccambio». Quoad plurimos vera forsan profert hic Auctor defectu videlicet pietatis.

Charitas autem nostra universalis sit oportet; neque enim apud Deum propter quem diligere debemus, distinctio est inter barbaros et cives. Attamen quando dicimus charitatem *universalem* esse debere, id de vera charitate intelligimus, quae sit non verbo tantum, sed etiam opere. Absit enim fictitius ille cosmopolitismus, qui sub obtutu saluti omnium ac prosperitati providendi, cives ipsos inopes et miseros relinquit. Verba, verba, praetereaque nihil. Differentiam inter *humanitatem*, quam tantopere decantant, et *divinam charitatem* egregie describit La-Luzerne, *Istruz. Pastorale sopra la eccellenza della Religione* (V. Collezione di buoni libri. Torino 1849, disp. 3a; et Stapf, § 350). Ceterum qui bona sua distribuit, non tenetur ex praecepto charitatis ordinem servare, si non sint indigentes; sed tunc poterit, ut patet, cui voluerit, benefacere, modo id recto fine faciat; cum enim non adest necessitas, cessat obligatio eleemosynae, et exurgit liberalitas, quae libera est.

(Q) *Pag. 421*.

Ait Billuart: Non esset schismaticus qui renueret subesse Pontifici, ut est homo privatus, ex odio v. g., vel propter aliquam ipsius personae qualitatem, aut nollet illi obedire in aliquo praecepto, puta jejunii vel restitutionis ob ejus difficultatem. His enim non obstantibus, potest illum agnoscere ut Christi Vicarium, et illi subesse quantum ad definitionem fidei et morum. Sic quot sunt inobedientes suis superioribus, sed vere adhuc eos agnoscunt pro superioribus.

Ceterum periculosus est hic abstrahendi modus: experientia enim educti sumus eos, qui in summi Pontificis veneratione atque obedientia nimium amant distinctionibus uti, eo tandem devenire, ut omnem submissionem et

protervo denegent. Hac in re mire faciunt hoec cl. Della-Margherita in suo celebri *Memorandum stor. pol.*; c. x: » Ristorate le antiche Monarchie nel 1815, si ritornò da tutti i Gabinetti agli stessi errori, e i Ministri e Magistrati mostrarono assai più zelo nel resistere alla santa Sede, che ai nemici interni ed esterni della pubblica quiete: così hanno preparato nuove calamità all'Europa; nè sorgerà mai èra migliore, o sorgendo non durerà a lungo, se Principi e Ministri cattolici non si faranno una gloria di stringersi come membri della gran famiglia cristiana al supremo Pastore. Costantino, Teodosio, Carlomagno furono grandi in tutta l'estensione del termine fra i Monarchi, le cui geste narra la Storia; foglia non vi fu degli allori di loro corone appassita, per la loro sommissione ai sommi Pontefici. I giovani che si dedicano a maneggiar col tempo gli affari di Stato studiino la Storia di tutti i Regni, e imparino che non portò nè rovina nè danno alcuno mai la sommissione alla Chiesa; che nulla toglie alla regia Maestà la riverenza per le somme chiavi: che innumerevoli sono gli esempi di Principi e di Stati percossi da ogni genere di sventure e di umiliazioni per aver questi principii disprezzati. Potrei terminare con molte citazioni, ma sarebbero di autori troppo religiosi per carattere e per carriera, onde di buon grado li ammettano coloro che già sono tocchi dai pregiudizi nelle scuole insegnati, e praticati nelle Cancellerie e nelle Corie forensi. Citerò invece un diplomatico spagnuolo di gran senno d. Diego Saavedra; costui fu impiegato in negozi importantissimi dal Re cattolico, assistette in Roma a due conclavi, in Ratisbona all'elezione dell'Imperatore, e nella Svizzera ad otto Diete, studiò sopra una grande scala gli affari del mondo, fu quindi Consigliere del supremo Consiglio delle Indie, e lasciò un libro di cento imprese politiche per ammaestramento di Principi. Ecco come si esprime all'impresa xxiv: « Distinti sono fra loro i poteri spirituale e temporale; questo si adorna con l'autorità di quello, e quello si mantiene col potere di questo. Eroica obbedienza quella che si osserva verso il Vicario di Colui che dà e toglie gli scettri. Si gloriino i Re di non sottomettersi a giurisdizioni e leggi straniere, ma non mai alla forza dei decreti Apostolici » — It. *Avvedimenti politici*. cap. xix, n. 3 — *Cattolico di Lugano*, volume v.

(R) *Pag 423.*

Quoad luxum faciunt verba Stapf, § 289 « Aetas nostra de insano vestimentorum luxu et splendore justissime reprehenditur. Vesana aemulatio, qua homines tum ejusdem tum diversae conditionis vestimentorum ornatu semet mutuo assequi aut antecellere conantur, adeo omnium animos corripuit, ut tota fere Europa motu celerrimo et cum communi omnium vertigine circa eundem semper vanitatis axem rotetur. Et quod pessimum, hoc vanitatis studium parvulis jam cum ipso lacte nutricis iostillari solet. Effectus hujus inordinati luxus sub omni consideratione perquam dolendi sunt; nam, ut paucos tantum commemorem, animus taliter fascinatus officia altiora, et ipsum denique vitae praesentis finem negligit; cumque media honesta ad tot expensas haud sufficiant, tum virginalis pudicitia, tum ipsa fides conjugalis venales fiunt omnique flagitiorum generi latissima porta aperitur. Denuo ad experientiam pastorum provoco, an non una cum ingravescente luxu vestium etiam luxuria et luctuosa morum corruptio ingravescere soleant! » — V. *Pensieri di una Dama sopra il moderno vestire* — Cesari, *Orazione sul vestire disonesto* — Roberti, *Sul lusso* — Muzzarelli, *Della vanità e del lusso del vestir moderno*.

Taparelli; *Saggio di diritto Teoretico*, n. 754, ita luxum definit: *L'eccessivo dispendio fatto per ostentazione nei mezzi di decente conservazione*. Et n. 757 « il Say (nel terzo volume della sua *Economia politica* ai capi 4 e 5) fa delle belle osservazioni parlando delle spese utili e delle inutili; e stabilisce quattro canoni economici che ben possono entrare, parlandosi di economia, in un trattato di morale. « Le spese meglio intese, dic' egli, sono 1° *quelle che soddisfano bisogni reali*, ch' egli riduce alla sussistenza, sanità, beneficenza. Perciò più comodi e meno splendore, più biancheria e meno trine, più cibo e meno salse, più abiti e meno ricami, ospizii più vasti e meno pomposi, strade buone e non lussureggianti, pochi palazzi ma case pulite ecc;— 2° *Le spese durevoli ed in merci di buona qualità*. I pranzi, i fuochi, i giuochi sprecano in un momento dei capitali da cui potrebbe trarsi stabile utilità; le merci cattive esigono per molti capi le stesse spese che le migliori; — 3° *Le spese fatte in comune*; di qui l'economia delle comunità religiose, civili, militari: un sol cuoco e un sol fuoco può preparar i cibi per venti persone come per quattro o sei; — 4° Finalmente *le spese fat e sotto le norme della probità, della morale*: le contrarie finiscono ordinariamente colla rovina così dei popoli come dei privati » — V. Gerdil, *Sul lusso*.

(S) *Pag. 427.*

Aliquando propositiones damnantur in *globo*, et est quando singulis propositionibus sua singularis nota non assignatur, sed notantur omnes generatim veluti rispective *erroneae, haereticae*, etc. Hoc non facit ad substantiam, si et unus, et alius modus a legitima auctoritate procedat. « Les condamnations générales sont utilement pratiquées dans l' Eglise, pour doner comme un premier coup aux erreurs naissantes, et souvent méme le dermier, suivant l'exigenece de cas et le degré d' obstination, qu' ou trouve dans les esprits ». Ita Bossuet in Opere, *Sécond écrit sur le livre de Fénelon*, n. 2.

Hic duo notanda cum s. Alphonso: 1 nonnulli inducuntur ad reprobandas cunctas opiniones quae aliquam similitudinem habent cum propositionibus damnatis, inepte putantes eas ita generaliter proscribi, ut nullam patiantur exceptionem vel justam interpretationem. Quod revera est contra naturam propositionum damnatarum; juxta enim omnium Doctorum consensum non sunt clausis oculis rejiciendae omnes opiniones, nisi expresse aut virtualiter in proscriptis contineantur. Ceterum regulariter loquendo, propositiones damnatae intelligendae sunt, ut jacent, et in sensu rigoroso, atque ab Auctoribus illarum intento: praeterquamquod quaedam opiniones damnatae sunt, quia nimis generaliter loquebantur, et ideo non sunt extendendae ad omnes casus particulares, qui propter aliquem momentosam circumstantiam ab illis distinguuntur — Liguori, *Op. Mor.* l. III. n. 160.

2. Omnes propositiones a Pontificibus damnatae, licet non omnes sint haereticae, sed aliae temerariae, aliae erroneae, aliae scandalosae, etc. tamen accedente Pontificis definitione, tenendum est de fide, quod illae propositiones vere sint temerariae, vel alia inficiantur nota, quam ipsas pati Pontifex declaravit; et ideo esset quidem haereticus, qui easdem tamquam veras et licitas sequeretur, aut propugnaret, ut bene ait Viva in *Qu. prop. damn.* n. 1. Non tamen haereticus esset, si propositiones damnatas in globo sejungeret, contenderetque notam haeresis his aut illis non applicari, et ideo non vere censuraret Ecclesiae hac de re judicium; nam fidei catholicae stricte sumptae non adversaretur, cum singulae propositiones non ut haereticae sint damnatae. Attamen illius conditio non ideo melior esset; rebellis enim erga Ecclesiam, et reus peccati mortalis semper fieret — Liguori, *Op. Mor.* l. 1, n. 104.

APPENDIX I.

Dichiarazione della Sacra Penitenzieria Apostolica sopra alcuni dubbi insorti circa l' intelligenza della Bolla Pontificia, Ecclesiam, **emanato da Pio VII, il dì 13 settembre 1821 contro le società secrete** [1].

Beatissimo Padre,

L' Arcivescovo di Napoli con altri Vescovi del Regno implorano l' Oracolo della S. V. sopra le risposte che eglino hanno creduto di dare, radunati in congregazione con alcuni Teologi, ai seguenti dubbi eccitati in occasione della promulgazione della Bolla contro i Carbonari. Che, ecc.

I. Dubbio. *Qual carattere il s. Padre in questa costituzione ha formato della setta dei* Carbonari? — R. Attesi gli scellerati dogmi e precetti di una tale società, e in particolare di dare *ad ognuno una gran licenza di formarsi la Religione a capriccio*, è venuto a dichiararla per una setta temeraria ed eretica.

II. *Da qual giorno comincia ad obbligare una tal Bolla?* — R. Essendo stata fisso al Laterano e al Vaticano nel dì 13 dello scorso settembre, da quel giorno obbliga, quanto al comune: pei particolari poi individui obbliga da quel giorno e da quell' ora, che ne abbiano avuto una qualche cognizione.

III. *Se coloro i quali sono incorsi in questa censura possano godere il benefizio della Bolla della Crociata?* — R. Non possono affatto goderlo, perchè la facoltà della Crociata non si estende alla censura che s' incorre pel delitto della eresia.

IV. *Se i Carbonari antichi, ma venuti alla Chiesa dopo la pubblicazione della presente Bolla, possano godere del benefizio delle pas-*

1 Quae declaratio sic legitur in libro cui titulus: *Enciclopedia Ecclesiastica*, Opera periodica compilata dal P. G. Ventura Teatino. Napoli 1841, tomo II, p. 485.

sate facoltà? — R. La perseveraoza nol malc forma una nuova colpa, e vengono perciò compresi nella odierna Bolla.

V. Se colui che ficte accedit *a tutte le funzioni carbonarie per saperne le cabale e poi giovare ogli altri, incorre in questa scomunica?* — R. Siccome le parole della Bolla sono: *Ne quis sub quovis praetextu, aut quaesito colore audeat, etc.*; perciò senza dubbio la incorre.

VI. *Quale scienza vi bisogna per essere tenuto alla denunzia?* — R. Supposta la scienza oculare, per la scienza che poi nasce dall' udito bisogna esaminare il carattere dell'accusatore, e riferire tal quale all'Ordinario.

. VII. *Se il figlio debba dinunziare il padre, la sorella il fratello*, et vicissim? — R. Stabilito una volta che sia una setta eretica, il figlio è tennto a dinunziare il padre, ecc.; *et vicissim*. Il tutto però con gran prudenza e segretezza.

VIII. *Se un Giudice laico che per via di processura conoscesse un tal reo di Carboneria, sia tenuto a dinunziarlo alla Chiesa?* — R. Le parole della Bolla sono: *Praecipimus omnibus sub eadem excommunicationis poena... denuntiarc... eos omnes, quos noverint huic societati nomen dedisse*; dunque nel caso il Giudice laico è obbligato a dinunziarlo.

IX. *Se debbono dinunziare quelli, de' quali consta l'emenda, e che siensi confessati?* — R. Gli eretici, sebbene emendati, sono tenuti alla denunzia passiva per riparare almeno alle funeste conseguenze.

Reverendissimo in Christo Patri S. R. E. Cardinali Archiep. Neapolitano salutem et sinceram in Domino charitatem.

Sacra Poenitentiaria, jubente ss. Domino Nostro Pio divina Providentia Papa VII, diu multumque deliberavit do quaestionibus Neapoli exortis, eum promulgata est constitutio *Ecclesiam a Jesu Christo* adversus Carbonarios; deque responsionibus, quas iis adhibendas existimarunt Reverendissimus in Christo Pater S. R. E. Cardinalis Aloysius Ruffo Archiepiscopus Neapolitanus, aliqne Episcopi et docti Ecclesiastici viri ab Eo in consilium acciti, atque ita rescribendum censuit — Commendat quidem sacra Poenitentiaria, et vehementer quidem praeclaram amplissimi Cardinalis, et ceterorum Antistitum, et Ecclesiasticorum hominum pietatem, qui more majorum in re dubia ad caput, idest ad b. Petri Sedem retulerunt, atque in praestantissimo hoc facto veteris in Sedem apostolicam observantiae exempla intueri sibi visa est. Deinde de singulis quaestionibus atque responsionibus, quae iisdem adhibitae sunt, ita judicat.

Ad I. Nihil impedire, quominus existimetur, Sectam Carbonariam declaratam fuisse temerariam et haereticam a ss. Domino Nostro, qui tamen ab iis appellationibus abstinuit; sed inde non sequi omnes, qui sectae illi nomen dant, esse haereticos. Nam cum iis praesertim, qui in primo gradu *degli apprendisti* versantur. Sectae errores callide occultentur, evenit fortasse non raro, ut ii nullam haeresim profiteantur.

Ad II. Per Constitutionis promulgationem, quae idibus septembris Romae evenit, eam adeptam esse Legis dignitatem et vim obligandi. Ut vero singuli ea obligentur, necessariam esse ejusdem notitiam, quae qualis esse debeat, poterit ex iis intelligi, quae Theologi et Canonistae docti ac probati disserunt.

Ad III. Posse Carbonarios, si nullam haeresim exterius professi sunt, vi Bullae Cruciatae ab excommunicatione absolvi, quae in eos io Const. *Ecclesiam a Jesu Christo* lata est.

Ad IV. Si post Constitutionis publicationem et acquisitam illius notitiam, quae satis est obligationi inducendae, veteres Carbonarii in secta perseverarunt aut aliquo ex iis criminibus se inquinaverunt, quae § *Quocirca* commemorantur, excommunicationem in Constitutione latam incurrisse, a qua absolvi nequeunt ex facultatibus, quae antea Episcopis ad Carbonarios absolvendo a s. Poenitentiaria concessae fuerant.

Ad V. Rectissimam esse consilii Neapolitani responsionem et eum qui ficte ad conventus Carbonarios accedit et eorum caeremoniis interest, excommunicationem incurrere.

Ad VI. Obligationem in Constitutione impositam de Carbonariis denunciandi eadem ratione esse interpretandum, qua leges Ecclesiasticae, quibus haereticorum denunciatio praecipitur; quoniam utramque denunciationem publicum Ecclesiae bonum postulat. Itaque cogi ad Carbonarios denuntiandos non modo eum qui ex propria scientia, vel eorundem Carbonariorum confessione non sacramentali noverit, eos ad Sectam illam pertinere; sed etiam eum, qui id a relatoribus fide dignis acceperit.

Ad VII. Ex eadem, quae in responsione superiore indicata est ratione, cum de Carbonariis agitur, a filio patrem, a sorore fratrem germanum et vicissim debere denunciari.

Ad VIII. Judicem laicum teneri ad denunciandum Episcopo hominem, quem ex actis quaestionis a se habitae cognoverit Carbonarium esse.

Ad IX. Etsi fortasse non omnes Carbonarii pro haereticis haberi possint; omnes tamen, etiamsi resipuerint, denunciari debere ex ea ratione, quae superius in responsione ad VI indicata est [1],

Datum Romae in sacra Poenitentiaria die 8 novembris 1821.

J. B. Bussi *s. P. Regens.*

Loco ✝ Sigilli.

J. Pio *S. Poenitentiariae Secretarius.*

1 Quot malorum et Ecclesiae et universae societati causa foret haec secta jam praeviderat s. Alphonsus: V. Tannoia, *Vita di s. Alfonso Liguori.* Torino, Marietti, 1857, l. III, c. 25.

APPENDIX II.

Compendio delle dieci Regole generali intorno ai libri proibiti pubblicate per ordine del concilio di Trento colle posteriori pontificie Dichiarazioni e Derogazioni [1].

Reg. 1ª: « Tutti i libri che avanti l'anno 1515 furono condannati dai sommi Pontefici, o dai Concili ecumenici, ancorchè non siano registrati nell'*Indice*, debbonsi riguardare come già proibiti.

Reg. 2ª: « I libri degli eresiarchi, i quali dopo il detto anno inventarono o rinnovarono le diverse eresie, o furono capi e guide di eretici, qualunque ne sia il titolo ed argomento, sono essi del tutto proibiti; come pure i libri di eretici che trattano *ex professo di materie spettanti* alla Religione. Quelli poi che di tale materia non trattano, saranno permessi previo l'esame e l'approvazione di quelli a' quali ciò spetta — Ed in simile guisa dicasi, avute le suddette approvazioni, di quelli ancora di dottrina cattolica, i cui autori fossero poscia caduti nell'eresia, o che dopo la loro caduta tornarono al grembo della Chiesa.

Reg. 3ª: « Sono permesse le versioni di scrittori Ecclesiastici pubblicate in passato da autori condannati, purchè niente contengano contro la sana dottrina. — Quelle poi del Nuovo Testamento fatte dagli autori notati nella prima Classe dell'*Indice* sono assolutamente vietate — Riguardo alle versioni dell'Antico Testamento ed alla *Bibbia* del Vitabio, spetta a' Vescovi il permetterne la lezione a dotte e pie persone, le quali ne usino non come di sacro testo, ma per semplice interpetrazione del medesimo. Dalla *Bibbia* di Isidoro Clario bresciano si tolgano il Prologo ed i Prolegomeni.

Reg. 4ª: « Quanto alle traduzioni della Bibbia in lingua volgare in virtù della dichiarazione fatta da papa Clemente VIII, e dal Decreto della sacra Congregazione dell'*Indice* 13 giugno 1757, non sono permesse se non quelle che dalla Sede apostolica sono approvate, o pubblicate coll'Oracolo della medesima — Chi tiene o legge Bibbie volgari non permesse e benchè cattoliche, non può assolversi.

Reg. 5ª: « Quando ai libri di collezioni fatti da autori eretici, come *lessici*, *concordanze*, *apotegmi*, se mai vi fossero cose da esse aggiunte, non si reputano permessi senza che dai Vescovi nelle prescritte forme siano stati approvati.

Reg. 6ª: « I libri di controversia tra gli eretici ed i cattolici scritti in lingua volgare non sono permessi quando non abbiano le debite approvazioni—Quei libri che in qualunque regno o provincia fossero stati proibiti per esservi cose non espedienti a leggersi da tutti, quando i loro autori siano cattolici, potranno essere permessi dappoichè saranno stati emendati.

Reg. 7ª: « I libri che trattano *ex professo* di cose lascive ed oscene sono affatto vietati — Sono permessi gli antichi scritti da autori del paganesimo in riflesso dell'eleganza e proprietà della lingua; non dovranno però leggersi dai fanciulli.

Reg. 8ª: « I libri il cui argomento principale è di materia buona, ma per incidente vi fu inserto qualche cosa che sappia di eresia, che contenga empietà, che tratti di divinazione o altra superstizione, dalla competente autorità espurgati si possono permettere — Lo stesso vuolsi dire de' sommari o annotazioni da condannati autori apposte a non condannati libri.

Reg. 9ª: « Tutti i libri che trattano di astrologia giudiziaria o di indovinazione di cose future contingenti o dipendenti dall'umano libero arbitrio o di altre superstizioni sono affatto condannati. Si permettono quelle naturali osserva-

1 Hanc Ecclesiasticis, praesertim Parochis, Confessariis et Magistris prae oculis habere opportunum ac hodie pene necessarium est.

zioni e giodizi che banno per oggetto di giovare alla medicina, agricoltura e navigazione. Su questa regola per ordine di Clemente VIII si facciano le seguenti osservazioni: — 1. Si ammoniscano i fedeli, che contro coloro i quali leggono o ritengono libri di astrologia giodiziaria ed altri, dei quali si parla nella detta regola, si può procedere dai Vescovi in virtù di una Bolla di Sisto V;— 2. il *Talmud* degli Ebrei colle glosse, interpretazioni e note, ancorchè impresso senza questo nome e coo quelle condizioni che prescrisse Pio IV, sia onninamente proibito. E con esso il sono pure tutti i libri cabalistici de' medesimi, e le altre loro irreligiose produzioni; — 3. il libro detto *Magazor* degli Ebrei sia tollerato soltanto nella lingua ebraica, e le versioni di esso in qualnnque siasi altra lingua sieno proibite.

Reg. 10ª: « Nello stampare qualsivoglia libro, o scritto si osservino le ordinazioni del Concilio Lateranense sotto il pontefice Leone X, sess. X — Quelli che si pubblicasscro senza l'approvazione de'superiori Ecclesiastici cui spetta secondo il luogo della stampa, soggiaceranno alle pene portate nel detto decreto — Gli stampatori e venditori di libri dovranno essere soggetti alle leggi prescritte — Avverte poi il lodato pontefice Clemente VIII nella sua *Istruzione* su tale materia aggiunta per ordine alle regole suddette, che tutti quei libri, i quali sono stati proibiti in una qualche lingua, si debbano rigoardare come proibiti egualmente qualunque altra lingua vengano poscia translatati — Quanto a'libri proibiti colla clausula *donec corrigantur*, oppure *donec expurgentur*, è da avvertirsi, siccome nota il R. P. Alessandro Angelico Bardani segretario della S. C. dell' *Indice*, che non si può fare simile correzione o spurgamento di privato giudizio, ma si deve aspettare dall' autorità della stessa sacra Congregazione.

« Finalmente intorno alle censure cho immediatamente si incorrono da coloro che leggono o riteogono o vendono libri proibiti, vuolsi considerare, che non solo sotto pena di scomunica riservata alla santa Sede comprendonsi i libri degli eretici, che trattano *ex professo* di religione, o contengono eresie; ma anche sotto la stessa pena restano divietati quei libri, che sono indicati nei Brevi, o nelle Bolle de'Pontefici. Chi poi ritiene o legge libri d'eretici; ovvero scritti d'altro autore condannati per eresia o sospetto d'eresia, incorre la scomunica, non però riservata — Chi da ultimo legge o ritiene libri proibiti per altri motivi, oltre a peccar gravemente, sarà a giudizio dei Vescovi severamente punito ».

DECRETA

DE LIBRIS PROHIBITIS NEC IN INDICE NOMINATIM EXPRESSIS [1].

Cum non omnes libri, qui vi Constitutionum Apostolicarum, aut Decretorum Congregationum s. Officii et Indicis prohibiti sunt, singillatim describi in Indice propter eorum ingentem numerum possint; necessarium visum est, bujusmodi libros ad certa quaedam capita revocare, ac per materias, de quibus agunt, eorum veluti Indicem conficere, ut si quod circa librum aliquem in Indice non descriptum, aut in Regulis ejusdem Indicis non comprebensum; exoritur dubium, intelligi possit, utrum inter prohibitos sit computandus.

§ I. — *Libri ab Haereticis scripti vel editi, aut ad eos, sive ad Infideles pertinentes prohibiti.*

1. Agenda, seu Formulae precum, aut Officia eoromdem.

2. Apologiae omnes, quibus corum errores vindicantur, sive explicantur, et confirmantur.

3. Biblia sacra eorum opera impressa, vel eorumdem Adnotationibus, Argumentis, Summariis, Scholiis et Indicibus aucta.

4. Biblia sacra, vel eorum partes ab iisdem metrice conscriptae.

5. Calendaria, Martyrologia, ac Necrologia eorumdem.

6. Carmina, Narrationes, Orationes, Imagines, libri in quibus eorum fides, ac religio commendatur.

7. Catecheses et Catechismi omnes, quamcumque inscriptionem praeferant sive librorum Abecedariorum, sive Explicationum Symboli Apostolici, Praeceptorum Decalogi, sive Instructionem ac Institutionum Religionis christianae, Locorum communium, etc.

8. Colloquia, Conferentia, Dispositiones, Synodi, Acta synodalia de fide, et fidei dogmatibus ab eisdem edita, et in quibus explicationes quaecumque eorum errorom continentur.

9. Confessiones, Articuli, sive Formulae fidei eorumdem.

10. Dictionaria antem, Vocabularia, Lexica, Glossaria, Thesauri, et similes libri ab iisdem scripti sive editi, ut Henrici, et Caroli Stephani, Joannis Scapulae, Joannis Jacobi Hofmani, etc. non permittuntur, nisi deletis iis, quae babent contra Religionem catholicam.

11. Instructionum, et Rituum sectae Mahometanae libri omnes.

[1] Sic legere est in ipso *Indice librorum prohibitorum*.

§ II. — *Libri certorum argumentorum prohibiti.*

1. De materia Auxiliorum Divinorum libri, vel compositiones ex professo, vel incidenter, aut praetextu commentandi s. Thomam, vel quemlibet alium Doctorem, aut alia quavis occasione tractantes, impressi nulla obtenta licentia a Congregatione s. Officii.

2. De Beatae Mariae Virginis Conceptione libri omnes, Conciones, Disputationes, Tractatus impressi post annum 1617 in quibus asseritur, B. Virginem Mariam cum originali peccato conceptam esse; vel in quibus affirmatur, opinantes, B. Virginem fuisse in originali peccato conceptam, esse haereticos, vel impios, vel peccare mortaliter.

3. Declarationes, Decisiones, Interpretationes Congregationis Concilii Tridentini, earumque Collectiones tam impressae, quam imprimendae, ementito ipsius Congregationis nomine.

4. De controversia exorta inter Episcopum Chalcedonensem, et Regulares Angliae libri omnes, et singuli tractatus impressi, sive manuscripti, et omnia alia quae spectant directe, vel indirecte ad praedictam controversiam. Per hoc autem Decretum nihil intendit sacra Congregatio statuere de meritis causae, vel ulli auctori, aut operi ignominiam aliquam, vel notam malae doctrinae inferre.

5. De doctrina libri Cornelii Jansenii Episcopi Iprensis, qui inscribitur *Augustinus*, libri omnes et libelli, aut epistolae tam impressae quam manuscriptae, seu in posterum edendae et publicandae, in quibus illa eo modo damnata, quo eam damnavit Alexander VII, vel ut est in quinque Propositionibus damnata, propugnatur, vel quomodolibet approbatur, aut defenditur.

6. De Constitutione *Unigenitus* Clementis XI libri aliaque scripta, in quibus illa subdole eluditur, temere carpitur, aut contemnitur et impugnatur.

Item Libri, sive libelli vel scripti, vel typis editi, aut edendi in defensionem libri inscripti: *Le nouveau Testament en François avec des Refléxions morales sur chaque verset*, aut alio titulo: *Abrégé de la Morale de l' Evangile*, etc.

Item Actus, sive Instrumenta Appellationum quaecumque a Constitutione *Unigenitus* ad Concilium generale; nec non Judicia Theologorum, aut Facultatum Theologicarum, sive Academiarum, earumque Deliberationes, Consultationes, Acta, Decreta, quorumcumque etiam aliorum Mandata, Ordinationes, Arresta, Epistolae; Interpretationes et Declarationes ac scripta quaelibet, quibus explicationis, aut alio quovis praetextu aliquid dicitur, vel scribitur, quo dictae Constitutionis robur, atque auctoritas et obligatio minui, aut infringi possit.

7. De Duellis agentes libri, literae, libelli, scripta, in quibus eadem duella defenduntur, suadentur, docentur. Si qui vero hujusmodi libri ad controversias sedandas, paecesque componendas utiles esse possunt, expurgati et approbati permittuntur.

8. De Joannis Calà asserti Anachoretae praeteosa sanctitate, miraculis, vaticiniis, visionibus, aliisque hujusmodi signis libri, codices, et folia quaecumque sive manuscripta, sive impressa — Item omnia et singula transumpta, seu copiae tam impressae, quam manuscriptae Decreti a Vicario generali Cassanensis emanati, per quod idem Vicarius ausus fuit definitive pronunciare, eundem Joannem fuisse in quasi possessione cultus, atque ideo in eo manutenendum.

9. Libri omnes immunitatem Bonorum ecclesiasticorum impugnantes.

10. De Laminis plumbeis Arabico sermone, et antiquis characteribus conscriptis, ac in cavernis montis Illipulitani, dicti Sacri, prope Granatam repertis, et de Scripturis in turri Torpiana ejusdem civitatis inventis, libri omnes, Tractatus, Responsa, Consulta, Commentarii, Glossae, Additamenta, Adnotationes, et quaecumque alia sive manuscripta, sive typis impressa. Alii vero libri, sive tractatus, qui ad alia argumenta spectant, obiter vero de his Laminis, vel de earum doctrina tractant, permittuntur, expunctis locis, quae de his laminis agunt.

11. De ss. Apostolis Petro et Paulo libri omnes tam impressi, quam manuscripti, in quibus asseritur et defenditur, quod s. Paulus sunt duo Ecclesiae Principes, qui unicum efficiunt· vel sunt duo Ecclesiae Catholicae Coriphaei, ac supremi Duces summa inter se unitate conjuncti: vel sunt geminus universalis Ecclesiae vertex, qui in unum divinissime coaluerunt: vel sunt duo Ecclesiae summi Pastores ac Praesides, qui unicum caput constituunt; atque ita explicantur, ut ponatur omnimoda aequalitas inter s. Petrum et s. Paulum sine subordinatione s. Pauli ad s. Petrum in potestate suprema universalis Ecclesiae.

12. De vera, et non interrupta successione filiorum s. Francisci, et de vera forma Caputii ejusdem libri omnes impressi, et qui inconsulta sacra Congregatione imprimentur, tractantes han eandem controversiam.

13. Pasquilli omnes ex verbis sacrae Scripturae confecti — *Item* Pasquilli omnes etiam manuscripti, omnesque conscriptiones, in qui-

bus Deo, aut Sanctis, aut Sacramentis, aut catholicae Ecclesiae et ejus cultui, aut apostolicae Sedi quomodocumque detrahitur.

14. Libri omnes agentes, ut vulgo dicitur, *delle venture e delle sorti.*

§ III. — *Imagines et Indulgentiae prohibitae.*

1. Imagines cum laureolis, aut radiis sive splendoribus, eorum, qui neque canonizationis, neque beatificationis honore insigniti sunt a Sede apostolica.

2. Imagines Domini Nostri Jesu Christi, et Deiparae Virginis Mariae, ac Angelorum, Evangelistarum, aliorumque Sanctorum, et Sanctarum quarumcumque sculptae, aut pictae cum alio habitu et forma, quam in catholica et apostolicae Ecclesia ab antiquo tempore consuevit, vel etiam cum habitu peculiari alicujus Ordinis regularis.

3. Imagines, Numismata insculpta pro Confraternitatibus Mancipiorum Matris Dei, italice *Schiavi della Madre di Dio*, sodales catenatos exprimentia — *Item* Libelli, in quibus eisdem Confraternitatibus regulae praescribuntur. Confraternitates autem, quae catenulas distribuunt confratribus et consororibus, brachiis, et collo circumponendas atque gestandas, ut eo signo Beatissimae Virgini emancipatos se esse profiteantur, et quarum institutum in eo mancipatu praecipue versatur, damnantur et extinguuntur. Societatibus vero, quae ritum aliquem, aut quodcumque aliud ad mancipatum ejusmodi pertinens adhibent, praecipitur, ut id statim rejiciant.

4. Imagines, catenulae, folia, libelli pro usu Confraternitatum sub invocatione Ss. Sacramenti, B. Mariae Virginis Immaculatae, et s. Joseph sub titulo *Gregis Boni Pastoris* erectarum, et in quibus repraesentantur homines penduli a Christo, a sacra Pyxide, a B. Virgine, a s. Josepho, et a quovis alio Sancto.

5, Imagines, ubi repraesentatur puer Jesus in sublime elatus, et sub ipso tres Ecclesiae Doctores, et in locum aliorum trium (qui repraesentantur in Imaginibus ejusdem formae jam pridem impressis) substituti sunt tres Praesbyteri Regulares cum his versibus:*Jesu Doctorum intima, qui nubes ignorantiae pellis virore gratiae*, etc.

6. Imagines sive depictae, sive sculptae, sive impressae Joannem Calà quocumque sanctitatis, vel beatitudinis signo repraesentantes.

7. Imagines, ubi repraesentatur B. Virgo cum Filio in medio duorum Sanctorum Societatis Jesu, quorum uni tradit librum, alii Rosarium cum hac inscriptione: *Deipara Virgo cum Filio inspirat, commendatque Societati Jesu institutionem Sodalitatum et Officii, Rosariique usum*

8. Inscriptiones omnes Imaginum ss. Francisci et Antonii de Padua, in quibus dicitur, formam habitus, qua depicti sunt, esse eamdem qua ipsi usi fuerunt: vel in quibus asseritur, in hoc vel illo ordine s. Francisci esse versm, legitimam, et non interruptam ejusdem s. Patris in filios successionem.

9. Indulgentiae omnes concessae coronis, granis seu calculis, crucibus, et imaginibus sacris ante Decretum Clementis VIII, anno 1597, editum *de forma Indulgentiarum* — *Item* Indulgentiae omnes concessae quibuscumque Regularium Ordinibus, Confraternitatibus saecularibus, Capitulis, Collegiis, aut eorum Superioribus, ante Constitutionem ejusdem Clementis VIII *Quaecumque* 7 decemb. 1604, et Pauli V *Romanus Pontifex* d. 13 maji 1606, et *Quae salubriter* d. 23 novemb. 1610, revocatae sunt, atque apocryphae habendae, nisi ab iisdem summis Pontificibus, aut eorum Successoribus renovatae ac confirmatae fuerint.

10. Indulgentiae concessae coronis s. Birgittae ab Alexandro VI, declarantur apocryphae, et nullius roboris ac momenti: sine praejudicio tamen Indulgentiarum a Leone X dictis coronis concessarum vi idibus julii 1515.

11. Indulgentiae concessae crucibus s. Turibii ab Urbano VIII, tanquam falsae habendae sunt.

12. Indulgentiarum libri omnes, Diaria, Summaria, libelli, folia, etc., in quibus earum concessiones continentur, non edantur absque licentia s. Congregationis Indulgentiarum.

§ IV. — *Quaedam ad Ritus sacros spectantia, quae prohibita sunt.*

1. Benedictiones omnes Ecclesiasticae, nisi approbatae fuerint a sacra Rituum Congregatione.

2. Exorcismorum formulae diversae ab iis, quae praescribuntur in Regulis *Ritualis Romani*, et earundem usus, absque praevio examine coram Ordinario.

3. Litaniae omnes, praeter antiquissimas et communes, quae in Breviariis, Missalibus, Pontificialibus ac Ritualibus continentur, et praeter Litanias de B. Virgine, quae in sacra aede Lauretana decantari solent.

4. Missalis Romani omnia exemplaria alte-

rata post edictum Pii V, praesertim quae *Venetiis* apud *Junctas*, *Sessas*, *Misserinum*, et *ad signum Syrenae*, atque *Europae*, et quoscumque alios, impressa sunt ab anno 1596.

5. Officia B. Mariae Virginis, vel Sanctorum ant Sanctarum, aliaque hujusmodi absque approbatione sacrae Rituum Congregationis edita, vel edenda.

6. De Ritibus Sinicis, eorumque controversiis aut illorum occasione exortis, libri, libelli, relationes, theses, folia, et scripta, quaecumque post diem 1 octobris 1710 edita, iń quibus ex professo, vel incidenter, quomodolibet de iis tractetur, sine expressa, et speciali licentia romani Pontificis in Congregatione sanctae et universalis Inquisitionis obtinenda.

7. *Rituali Romano* additiones omnes factae, ant faciendae post reformationem Pauli V, sine approbatione sacrae Congregationis Rituum.

8. Rosaria quaecumque de novo inventa, aut invenienda, sine opportuna s. Sedis facultate, quibus authenticum Rosarium Deo, et B. Mariae Virgini sacrum antiquaretur.

APPENDIX III.

Explicatio nonnullorum verborum, quae licet passim a Jurisperitis usurpentur, non tamen omnibus studiosis sunt aperta atque cognita [1].

A

Abbordo: così chiamano l' urto di due navi in alto mare, o nel porto.

Abolizionista; indica negli Stati-Uniti d'America quello che non sostiene la schiavitù dei Negri.

Accensa, è l'atto, in virtù del quale il governo cede, mediante retribuzione, l'esercizio dei diritti, o il commercio degli oggetti, di cui si è riservata la privativa, come sulla carne, sul vino, ec.

Accettilazione: è l'atto mediante il quale il creditore disobbliga il debitore e lo libera, anche non ricevuto nulla.

Aggiornamento: proroga che rimette ad altro tempo una cosa : l' aggiornamento indeterminato significa l' abbandono della quistione: nel parlamento Britannico l'aggiornamento a sei mesi, vale aggiornamento indefinito.

Aggiotaggio: è quella compra o vendita dei feudi pubblici o privati, o di un genere di merci per farlo aumentare o abbassare di prezzo, speculando così un grosso guadagno.

Allibrare: vale posto a libro o nel libro dei tribunali.

Allodio: in generale è possesso di una cosa di cui si può disporre liberamente.

Ammortizzazione: quando si contrae un prestito col proposito di riscattarlo, lo Stato decreta contemporaneamente una ritenzione dell'uno o del due per cento, il provento del quale, versato in apposita cassa, somministra i fondi per il riscatto, che si va quindi mano mano operando a misura che tali fondi lo consentono; e così si viene ad ammortire ossia a far isvanire il debito.

Amnistia: i decreti d'amnistia cancellano la memoria e gli effetti dei reati, delle condanne, d'ogni procedura già iniziata o da iniziarsi. Gli indulti invece producono solo il condono della pena. Le persone comprese nell' amnistia non possono rinunziarvi, essendo cosa d' interesse pubblico.

Ancoraggio: diritto che dee pagare una nave straniera che voglia gettar le ancore in mare per tenersi ferma in porto, o in una spiaggia.

Annona: le cose inservienti al vitto, e massime le biade, che si raccolgono nell'anno: annona, quasi aunna.

Anatocismo: è un contratto, per cui si conviene che l'interesse sarà convertito in capitale e prodnrrà l'interesse: il che chiamasi interesse composto.

Ansa: società di città unite per interesse di commercio: cominciò nel 1241 tra Amburgo e Lubecca, che si dicono anseatiche città.

Appostoli: sono quelle lettere colle quali il giudice inferiore attestava interposta l'appellazione, e rimetteva la causa nel giudice superiere.

1 V. Vicat. *Vocabolarium juris utriusque—Dizionario politico.*—Torino 1850—Foramiti, *Enciclopedia legale ovvero Lessico ragionato di gius naturale, civile, canonico, mercantile-cambiario-marittimo, feudale, penale, pubblico-interno, e delle genti*, vol. IV, Venezia 1841—Brissonius, *De verborum significatione*, etc.

Aquilia legge: assicurava la ponizione e riparazione del danno che veniva cagionato sì ad un privato con ferimento, rapimento di servi o bestiami, sì ad un cittadino dal fatto del servo o del bestiame appartenente ad un altro.

Assegnati : è il nome tristamente famoso della carta-moneta messa fuora in corso forzato nella rivoluzione francese del 1790 : chiamaronsi così queste cedole , perchè il loro valore era assegnato sui beni del Clero.

Assento: iscrizione nei ruoli dell' esercito degli uomini che contraggono l'obbligo del servizio militare; così assentato, vale inscritto.

Assoldato : l' individuo che volontariamente imprese l'arruolamento per liberarne un altro dalla milizia.

Assisa: da *assideo*, vale seduta pubblica; assisa vale anche tassa, gravezza.

Atilia legge: suppliva la mancanza della totela testamentaria, e della legittima.

Avallo : voce antica usata nel commercio delle lettere di cambio, e significa far valere.

Albergamento : concessione d' immobili a tempo mediante una rendita.

Albergeria: un peso di ospitatura, o salario che si paga ai signori del paese.

B

Bandita: luogo riservato per la caccia, pesca. pastura per pobblico bando.

Bannalità: è un diritto che hanno alcuni signori di costringere i loro enfitenti a servirsi dei molini , forni o torcolari , pagando ad essi la contribuzione.

Bes , o *Bessis* : due terzi di un tutto , cioè once otto dell'asse; Festo dice: *bes appellatus, quod bis triens sit*.

Bilancio: è lo specchio particolareggiato dell'attivo e passivo di un negoziante, quando fallito.

Bilancio dello Stato: (detto anche *Budget*): specchio generale di tutti i rami d'entrata e di uscita.

Bomeria: una specie di contratto, ossia prestito di danaro a cambio marittimo.

Buoni: cedolette dello Stato fruttanti interesse e pagabili a scadenza.

Burocrazia : il governo , le tendenze degli Uffizi governativi.

C

Caducità: invadilità de' testamenti , legati, scritture pubbliche , per mancanza di qualche necessaria condizione.

Capitecensi: i poveri , e nullatenenti non censiti che col capo , vale a dire non descritti che pel loro nome, non aventi beni,

Capitazione: *capitatio seu tributum capitis*, la tassa sulle persone.

Capo-soldo : la gravezza cui soggiacciono gli enfiteuti nella rinnovazione della investitura; e si chiama anche laudemio.

Captazione : preghiera tendente ad ottenenere disposizioni testamentarie.

Carato : una porzione d' interesse che uno ha su di una data opera.

Carta-partita: è il contratto di nolo di una nave.

Catasto : è un registro , nel quale sono descritte le possessioni dei privati , onde serva di base le imposizioni dirette.

Cincia legge: che comanda agli avvocati di prestarsi gratuitamente al basso popolo; si dicea anche *lex muneralis*.

Centralizzazione : vale concentramento ; il ritiramento di tutti i negozi verso un ponto che è la sede del governo.

Civismo: da *civis* , unione delle qualità che fanno il buon cittadino.

Comandate: opere personali da prestarsi in dati casi.

Conclusum: una nota diplomatica; differisce dall' *Ultimatum* , perchè il secondo è riputato non ammettere nè contraddizione, nè modificazione ; ma il primo è semplicemente una base proposta per discussioni diplomatiche.

Consolidato : debito consolidato o fondato è quello che somministra un interesse perpetuo al prestatore , che perciò rinunciò al diritto di riscuotere il suo capitale.

Conserva o *Convoglio :* l'unione e società di più navi a sicurezza del loro viaggio fatto insieme.

Contabilità : complesso dei conti e dei libri di un' amministrazione; o obbligazione cui taluni vanno soggetti di render conto del loro operato.

Contigente : quantità d' inscritti pel servizio militare.

Coupons : polizzine aggiunte alle carte di debito dello Stato , che chiamansi meglio *vaglie* o *stacchi*.

Credito pubblico , *debito pubblico* : è da notarsi , che tutti gli Stati furono costretti di togliere a prestito somme, ecco il *debito pubblico* : il grado di stima che si ha per la fede di uno Stato,chiamasi *credito pubblico*. Le cedole o polizze d' obbligazione che lo Stato dà per le somme in prestito , diconsi *effetti pubblici* , che crescono o diminuiscono secondo il credito dello Stato. Chiamasi *redenzione* , *riscatto*, la somma destinata ciascun anno all'estinzione del debito o della carta-moneta , che messa in corso figura anch'essa un prestito.

D

Designazione: decisione del consiglio di Leva per cui l'iscritto dovrebbe, in ragione del numuro a sorte toccatogli, imprendere il servizio militare.

Diploma: atti emanati dalle autorita per lo più eminenti; da *diplo*on doppio, la copia doppia dell'atto.

Diplomatica: in politica è quella scienza che tratta del gius delle geoti.

Dovario: (da dotario, dotalizio, dote): assegno in caso massime di vedovanza.

E

Elogium: presso i Romani nel diritto significava vituperio; la ragione per cui il padre diseredava il figlio, così diceasi.

Embargo: dallo spagnolo, decreto del governo che proibisce l'uscita dai porti del suo dominio.

Eremodicio: l'abbaodooo della lite cootestata.

Esercitale: sinonimo di vassallo o feudatario.

Extra: e anche *extra decretum*: sono le decretali di Raimondo di Pennaforte, che son fuori del decreto di Graziano.

F

Faida: una privata inimicizia capitale.

Ferma: dorata del servizio militare obbligatorio.

Feudo: dall'antico sassone *feod;* godimento: in origine fondi dati in ricompensa pel servizio militare, col carico di farlo all'occorrenza gratuitameote.

Finanze: dal latioo barbaro *finare*, che definiva il debito a pagare: sotto tal nome oggi comprendono il denaro e le rendite pubbliche dello Stato.

Fluttuante: (debito): che cresce o decresce come il flusso e riflusso del mare.

Fondo pubblico: in origine era il credito o l'ipoteca su cui era costituito il debito; oggi la massa istessa del debito ha preso il nome di fondi pubblici, cioè il passivo si è vestito delle spoglie dell'attivo.

Fondi secreti; certe somme che annualmente si assegnano a certi ministri per pagare le spese le quali consistono principalmente negli stipendi o nei premii che si danno agli agenti occulti del governo.

G

Giuri: assemblea composta di individui giurati, perchè giurano di giudicare in coscienza sopra alcuoi fatti, benchè non abbiano il pubplico carattere di magistrati. Gli Inglesi chiamano *verdict* la dichiarazione dei giurati, cioè detto secoodo il vero.

I

Implicita, Impieta: contratto di società marittima, per cui uoo vende la merce d'un altro sotto la pattuita mercede; poco diverso è *l'accomenda*.

Infestucazione: immissione in possessioue che faceasi daodo al compratore d'un dato fondo, in segno, un ramo d'albero detto festuca.

Inforziato: la seconda parte del *Digesto*, così detta perchè è la parte di mezzo che si trova como sostenuta e fortificata dalle altre due.

Institore: è una persooa preposta da altra persona, detta preponente, ad un negozio per compraro e vendere; così detto perchè *negozio gerendo instat*,

Interlocutoria: è una seotenza non definitiva sul merito della contestazione, ma solo ordina qualche cosa per l'istruzione o lo schiarimento di tale contestazione.

Interusurii: interessi derivanti da una cosa che rimane in mano del debitore, e corrono finchè la ritiene.

L

Lista civile: è l'assegoo aonuo che è stabilito pel Sovrano.

Lloyd: società di trafficanti inglesi, così detta dal radunarsi in un caffè presso la borsa di Londra, tenuto da un certo Lloyd; dal Lloyd inglese si è formato in Trieste il Lloye austriaco, gran società che regola il commercio e la navigazione.

M

Manomissione: da *manu missio*, era l'atto con cui il padrone dava la libertà allo schiavo.

Mano-morta in origine era un diritto signorile, in vigor del quale i vassalli erano avuti di condizion servile, privati della facoltà di disporre, ma obbligati a lasciar i beni al loro padrone. Oggi per *mani-morte* si vogliono intendere tutti i corpi e comunità Ecclesiastiche e religiose che sono perpetue, perchè non producono alcona mutazione per morte, ma i beni passano di per sè da uno in altri, senza facoltà di disporre; e quindi sono morte al commercio, all'utilità pubblica. — Sed hac in re audiendus clariss. Scotti (*Teoremi di politica*

cristiana, par. 4, teoremi 3 e 4): « Gli avversari ben conoscendo che il volgo, cui vogliono imporre, si lascia facilmente abbagliar dalle parole, e che sul nostro proposito le più opportune a destare una dispiacevole idea sieno le *mani-morte*, di queste appunto hanno abusato, ripetendole continuamente ne' libretti, nei fogli, nei discorsi al popolo, per indurlo a non più donare cosa alcuna alla Chiesa, ed a condannare come effetti della barbarie le donazioni che la veneranda antichità avea consacrate. Ma qual cosa può trovarsi che sia più ridicola di codesto abuso? Forse sono *mani-morte* nel senso che non mettono a buona coltura i fondi? ma noi abbiamo il contrario. Forse s'intenderà che non ne circoli il prodotto fra il popolo, o che lo Stato ed i poveri non ne ricevano gagliardi soccorsi? anzi avviene l'opposto. Forse vorrassi dire che le *mani* degli Ecclesiastici sieno *morte* nel senso d'inutili al popolo? ma noi poc'anzi abbiam ragionato, ed altrove, del vantaggio che recano alla società. Forse quei beni periscono, come perisce una nave nel naufragio, un bosco nell'incendio, un esercito in una disfatta? ma quale idea più assurda? Gli Ecclesiastici formano una parte sempre viva, energica, ragguardevole della società cristiana; e quindi i suoi beni si godono sempre dal *pubblico*, se a questo nome si attacchi la nozione che gli conviene (s. Augustinus, *De civ. Dei*, l. II, c. 21). Che importa al pubblico che i fondi sieno in una classe o in un'altra, se il loro prodotto non si scema, e se circola incessantemente? Sia lungi dunque ogni odiosa idea dal titolo di *mani-morte*, e si considerino dette così, perchè a capriccio non debbono dilapidare le robe che sono consacrate al culto divino (*Extrav.* Ambitiosae, *de reb. Eccl. non alienandis*). » V. *Civiltà Cattolica*, ser. 3, l. VI: la proprietà secondaria e le mani-morte.

Mercuriale: da mercato; è nota del prezzo medio delle derrate che la podestà municipale fa registrare ne' pubblici mercati.

Mobilizzazione: si dice l'atto di mettere in moto una forza stabile, cioè di mobilitarla.

N

Non bis in idem: vuol dire che chi è stato inquisito per un fatto criminoso, e condannato od assolto con definitivo giudizio, non può essere perseguitato per lo stesso fatto.

Note di banco o *Banconote*: cedole o biglietti di Banco o Banca.

Novale: sono le terre poste nuovamente in coltivazione, o da soli 15 anni.

O

Obituario: il libro su cui scrivonsi i morti, e anche un beneficiato provveduto del Beneficio *per obitum* del precedente possessore.

Oblati: così una volta si chiamavano i figli dalla nascita dedicati da' parenti al servigio degli altari.

P

Pacotiglia: una piccola quantità di merci che le persone di mare s'incaricano di vendere per conto de' terzi.

Paratitli: dal greco, e significa estratto o sommario de' titoli, e breve esposizione delle materie.

Pascolo vano o *Pensionatico*: è una servitù legale di pascolare nei campi altrui, in certi tempi.

Polizia: il complesso di tutte quelle disposizioni che mantengono la tranquillità pubblica.

Polizia medica: complesso delle obbligazioni imposte al governo relativamente ai regolamenti che concernano i vari rami della medicina e della farmacia.

Postliminio: il diritto in virtù del quale le persone e cose prese dal nemico vengono restituite.

Prammatica sanzione: da *pragma*, affare; un solenne ordinamento del capo di uno stato sopra qualche importante materia.

Q

Quarta trabellianica: è la quarta parte dell'eredità che l'erede instituto ha dritto di ritenere quando è gravato di fidecommesso.

Quistione pregiudiziale: è quella che in una contestazione dev'essere giudicata prima d'un'altra sopra il giudizio del quale essa può avere influenza prima della questione di merito. Nei Parlamenti indica un ripiego adoperato per tôrre di mezzo una proposta riguardata come intempestiva ed incostituzionale; il quale ripiego consiste nel fare discutere prima un'altra questione.

Quintello: un diritto che si pagava sulle eredità.

Quotalizio: quando un creditore promette una parte del suo credito a colui che gliel farà riscuotere.

R

Reggimentari: amministratori del Comune; Decurioni, sindaci e simili.

Regola catoniana: stabilisce intorno a lasciti, che ciò che è vizioso dal principio, non

può acquistar forza per qualunque lasso di tempo.

Riforma: giudizio d' inabilità al servizio militare; *riformato*, chi è giudicato inabile.

S

Salica legge: quella che esclude le donne dalla successione al trono.

Stallia (a *stando*): è un termine di stazione che fa la nave in un porto.

Storno: la rescissione del contratto d' assicurazione marittima.

T

Tontina: è una specie di società di assicurazione a tempo, a vita, di beni e rendite; dall'italiano Tonti, il primo che ne concepì l'idea.

Tratta: trasporto marittimo degli schiavi Negri dalle coste d' Africa ove si compravano, alle coste d'America ove si vendono.

V

Vadimonio: era presso i Romani l'obbligazione di comparire in giudizio il giorno fisso.

Vavassore: lo stesso che vassallo, colui che tiene in proprietà un feudo di qualche signore col carico della fede e dell'omaggio.

Velleiano: (senatoconsulto): un decreto che restituisce le donne in intero contro le obbligazioni contratte per altri.

Versio in rem: l'impiego di una cosa propria in altrui vantaggio.

FINIS TOMI SECUNDI

Index tomi secundi

TRACTATUS QUINTUS

DE VIRTUTE RELIGIONIS

TRACTATUS SEXTUS

DE VIRTUTE JUSTITIAE

TRACTATUS SEPTIMUS

DE RESTITUTIONE

TRACTATUS OCTAVUS

DE VIRTUTIBUS THEOLOGICIS

APPENDICES

AD TOMUM SECUNDUM